МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ISSN: 2307-3322 (Print).
ISSN: 2664-6153 (Online).

НАУКОВИЙ ВІСНИК УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія

ПРАВО

Випуск 91

— Частина 4 —

Ужгород, 2025

Журнал включенно до категорії «Б» щодо видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук
(Наказ МОН України від 26.11.2020 № 1471 Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства від 26 листопада 2020 року та внесення змін до наказів Міністерства освіти і науки України від 2 липня 2020 року № 886, від 24 вересня 2020 року № 1188).

Науковий вісник включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Бисага Юрій Михайлович – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, завідувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Бєлов Дмитро Миколайович – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Заборовський Віктор Вікторович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права та процесу, директор НДІ теорії та практики правосуддя юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет;

ЧЛЕНИ РЕДКОЛЕГІЇ:

Бєлова Мирослава Володимирівна – доктор юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Берч Вероніка Вікторівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Бисага Юрій Юрійович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри правових дисциплін Карпатського університету ім. Августина Волошина;
Брочкова Катаріна – доктор хабілітований, кандидат юридичних наук, доктор філософії (Словацька республіка);
Булеца Сібілла Богданівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Гарагонич Олександр Васильович – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри господарського права та господарського процесу Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
Гомонай Василь Васильович – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Греца Ярослав Васильович – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарського права юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Дешко Людмила Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
Жежихова Мартина – кандидат юридичних наук, доцент Університету імені П.Й.Шафарика (м. Кошице, Словацька Республіка);
Ковач Юліус – доктор юридичних наук, професор, проректор Панєвропської високої школи (м. Братіслава, Словацька Республіка);
Кучарик Рудольф – доктор філософії (Словацька Республіка);
Лазур Ярослав Володимирович – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Манзюк Василь Васильович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарського права юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Менджул Марія Василівна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Мраз Станіслав – доктор юридичних наук, професор, ректор Університету Данубіус (м. Сладковічево, Словацька Республіка);
Ондрова Юлія – кандидат юридичних наук, доцент Університету імені П.Й. Шафарика (м. Кошице, Словацька Республіка);
Палінчак Микола Михайлович – доктор політичних наук, професор, декан факультету міжнародних економічних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Рогач Іван – кандидат юридичних наук, доцент, юридичний факультет Університету Данубіус (м. Сладковічево, Словацька Республіка);
Рогач Олександр Янович – доктор юридичних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Фрідманський Роман Михайлович – кандидат юридичних наук, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Чечерський Віктор Іванович – доктор юридичних наук, офіс Генерального прокурора.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 11 від 28.10.2025 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 21500-11300Р, видане Державною реєстраційною службою України 24.11.2014 р. Офіційний сайт видання: ***https://visnyk-juris-uzhnu.com/***

ISSN: 2307-3322 (Print).
ISSN: 2664-6153 (Online).

© Ужгородський національний університет, 2025
© Ідея дизайну обкладинки належить проф. Бисазі Ю.М.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 8. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Бабійчук В.С. АКТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ВІКТИМОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ ВУЛИЧНОЇ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....13

Білінський І.А. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННУ ДІЯЛЬНІСТЬ З ОРГАНІЗАЦІЇ АБО ПРОВЕДЕННЯ АЗАРТНИХ ІГОР, ЛОТЕРЕЙ.....20

Валуєв А.О. СУБ'ЄКТ НЕЗАКОННОГО ПРОВЕДЕННЯ ПОШУКОВИХ РОБІТ НА ОБ'ЄКТІ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ.....27

Граб А.В. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАОХОЧУВАЛЬНИХ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ У ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО НЕЗАКОННОГО ЗБАГАЧЕННЯ (НА ПІДСТАВІ УГОДИ ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ).....36

Давидов Д.Г. ТЕРОРИСТИЧНІ ЗЛОЧИНИ В ЧИННОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА ЗАБОРОН.....48

Димитрієва Т.В. ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ ЕКОНОМІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ РЕПРЕСІЇ ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ БІЛЬШ М'ЯКОГО ПОКАРАННЯ, НІЖ ПЕРЕДБАЧЕНО ЗАКОНОМ.....56

Дудоров О.О., Каменський Д.В. ПРО ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЛІСУ..... 61

Жевелєва І.С. КРИМІНАЛЬНО ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНИХ МАШИН (КОМП'ЮТЕРІВ), СИСТЕМ ТА КОМП'ЮТЕРНИХ МЕРЕЖ І МЕРЕЖ ЕЛЕКТРОЗВ'ЯЗКУ.....74

Ілінський О.В. ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ І СУСПІЛЬНА НЕБЕЗПЕКА ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ ВІЙСЬКОВИХ ОРГАНІЗОВАНИХ ФОРМУВАНЬ, ЯКІ Є АКТИВНИМИ СУБ'ЄКТАМИ ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ У СВІТІ..... 82

Каменський Д.В., Клименко С.В. РЕФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОБІГ ЦИВІЛЬНОЇ ЗБРОЇ В УКРАЇНІ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ.....87

Копча В.В. ГЛОРИФІКАТОР РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ: КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ, ЯКА ВЧИНЯЄ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНЕ СТАТТЕЮ 436^2 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ..... 95

Корогод С.В. ДЕРЖАВНА ЗРАДА І КОЛАБОРАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ: ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ.....100

Кулик К.Д. ВІДКРИТІСТЬ І ПРОЗОРІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВЛАДИ ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ ЕЛЕМЕНТ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ..... 106

Лазаренко А.М., Пузиревський М.В., Максименко М.І. КРИМІНОЛОГІЧНЕ ПРОФІЛЮВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ БЮДЖЕТНИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ.....111

Левченко Ю.О., Єрмак В.І. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ, ПОВ'ЯЗАНІ З КВАЛІФІКУЮЧИМИ ОЗНАКАМИ ПОРУШЕННЯ НЕДОТОРКАНОСТІ ЖИТЛА.....118

Логойда Т.В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ОХОРОНИ В РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНІ: ПОРІВНЯЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ.....125

Мамедов Р.А. ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ..... 132

Мацола А.А. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 140

Остапчук Л.Г. ПРАВОВЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЯК МЕТОД НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ ІНСТИТУТУ ПРОБАЦІЇ.....148

Панталієнко Т.П. ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПІ: АНАЛІТИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕНДЕНЦІЙ ТА ДИНАМІКИ КРИМІНАЛЬНИХ ВИРОКІВ (2020–2025 РР.)..... 155

Парасюк Н.М. ТЕНДЕНЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОНТРАБАНДУ ТА ПРАКТИКИ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ (НА ПРИКЛАДІ РОЗДІЛУ VII ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КК УКРАЇНИ).....161

Пивоваров В.В. РОБОЧА ГІПОТЕЗА В МОДЕЛІ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ГОТОВНОСТІ СУСПІЛЬСТВА СПРИЙМАТИ ЗАСУДЖЕНИХ НА ЗАСАДАХ ГУМАННОСТІ..... 171

Старко О.Л. НЕНАДАННЯ ДОПОМОГИ ХВОРОМУ МЕДИЧНИМ ПРАЦІВНИКОМ: АНАЛІЗ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ..... 177

Тома М.Г. ПРЕЗУМПЦІЯ НЕВИНУВАТОСТІ ЯК КОНСТИТУЦІЙНА ГАРАНТІЯ НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД..... 183

Устрицька Н.І. КОРИСЛИВИЙ МОТИВ У СКЛАДАХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ.....189

Шаталінська М.В. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ЕНЕРГОРИНКУ ВІД ПРОТИПРАВНИХ ДІЙ СЛУЖБОВИХ..... 194

Яворська В.Г. ВИНИКНЕННЯ ПОНЯТТЯ ГЕНОЦИД..... 201

РОЗДІЛ 9. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Артамонов М.А. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ..... 207

Басалик С.А, Білецький В.О. ЩОДО ОКРЕМИХ ПИТАНЬ МІЖНАРОДНОЇ СПІВПРАЦІ ТА СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ У ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ТА ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....214

Бут Ю.А. ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОВЖИВАННЮ ПОВНОВАЖЕННЯМИ ЯК ЕЛЕМЕНТ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА..... 220

Важинський В.М. ВИЯВЛЕННЯ ОЗНАК КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ІНСТИТУЦІЙНОГО ІНВЕСТУВАННЯ: ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИЙ АСПЕКТ.....227

Вапнярчук А.В. ПРОЦЕСУАЛЬНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ.....234

Василова О.В., Боднарук О.М. РОЛЬ ПРОКУРОРА В КРИМІНАЛЬНОМУ АНАЛІЗІ..... 240

Гальонкін С.С. БЕЗАЛЬТЕРНАТИВНІСТЬ ТА АВТОМАТИЧНІСТЬ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....245

Гловюк І.В. ОЦІНКА РЕЗУЛЬТАТІВ OSINT У СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ.....251

Грачук В.С., Чупринський Б.О. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРАВОВІ ТА ЕТИЧНІ АСПЕКТИ.....260

Губенко І.В. ЗАЛУЧЕННЯ СПЕЦІАЛІСТА ДЛЯ УЧАСТІ В ОГЛЯДІ МІСЦЯ ПОДІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ РОСЛИННОГО СВІТУ.....267

Дергачов А.К. ДІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ НОРМ ЩОДО ОКРЕМОЇ КАТЕГОРІЇ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ..... 273

Допілка В.О., Загороднюк С.О. МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА.....279

Дуфенюк О.М., Кельман Р.М. КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СПІЛЬНИХ СЛІДЧИХ ГРУП (JOINT INVESTIGATION TEAMS).....284

Камран І.К. ПРАВОВА ОСНОВА БОРОТЬБИ З КІБЕРЗЛОЧИННІСТЮ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ.....291

Карпенко М.О., Грицькова В.В., Чорна А.Ю. ПРОБЛЕМАТИКА ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ.....301

Кіреєва О.С. ДЕЯКІ ПИТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ПІДРОЗДІЛІВ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ, ЯКІ АКТУАЛІЗОВАНІ ПРАВОВИМ РЕЖИМОМ ВОЄННОГО СТАНУ..... 308

Коренській С.А. ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ОТРИМАННЯ ПОЯСНЕНЬ ТА ПОКАЗАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИХ ПРИГОД..... 314

Костюченко О., Чистякова А. СУДОВИЙ POST FACTUM КОНТРОЛЬ НЕВІДКЛАДНОГО ОБШУКУ..... 321

Кудінов С.С., Шехавцов Р.М. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 328

Кунтій А.І. АЛГОРИТМИ ДІЙ СЛІДЧОГО ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТАТТЕЮ 429 КК УКРАЇНИ..... 337

Лисий Г.В., Гелемей М.О. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБІЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СПІВРОБІТНИКАМИ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ.....343

Лоскутов Т.О. НОРМАТИВНІ ДЕФЕКТИ ІЗОЛЯЦІЙНИХ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 349

Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б.Є. ДОПУСТИМІСТЬ ЯК ВЛАСТИВІСТЬ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....355

Мурадли А. СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ВИРОБНИЦТВА СПОЖИВЧИХ ТОВАРІВ.....362

Найдьонов Є.В. МАТЕРІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗА ШКОДУ, ЗАВДАНУ ДЕРЖАВІ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЧЕРЕЗ ЦИВІЛЬНИЙ ПОЗОВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ..... 370

Неклеса О.В. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА..... 378

Петрова Н.П. ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ СУБ'ЄКТАМИ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ДЕРЖАВНИМИ НАГЛЯДОВИМИ (КОНТРОЛЮЮЧИМИ) ОРГАНАМИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЕКОЦИДУ..... 385

Плюсква А.В. ДЖЕРЕЛА ДОКАЗІВ ПІД ЧАС ПІДТРИМАННЯ ПУБЛІЧНОГО ОБВИНУВАЧЕННЯ В СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ ЩОДО ПРИВЛАСНЕННЯ МАЙНА ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ..... 391

Погорецький М.А. ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У ДОКАЗУВАННІ В ДОСУДОВОМУ ТА СУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННЯХ: ДОКТРИНАЛЬНІ ЗАСАДИ І ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ..... 398

Попов Г.В. КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ У РЕЖИМІ ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІЇ.....418

Попович І.І. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-ТЕХНІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ДОКУМЕНТІВ ІЗ ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ ПОВНОГО АБО ЧАСТКОВОГО ПІДРОБЛЕННЯ 423

Рибка Д. OSINT У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....431

Сергєєва Д.Б. ВИЯВЛЕННЯ І ДОКУМЕНТУВАННЯ СПОСОБІВ УЧИНЕННЯ СЛУЖБОВИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ: МЕТОДИКА, ТАКТИКА, ЦИФРОВІ СЛІДИ ТА ЛАНЦЮГ ЗБЕРЕЖЕННЯ ДОКАЗІВ.....438

Старенький О.С. ДОКАЗУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ЗЛОЧИНІВ У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ КОМПЛЕМЕНТАРНОСТІ РИМСЬКОГО СТАТУТУ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ В УКРАЇНІ..... 452

Топорецька З.М. КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ
СПОСОБУ ВЧИНЕННЯ НЕЗАКОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
З ОРГАНІЗАЦІЇ АБО ПРОВЕДЕННЯ АЗАРТНИХ ІГОР..... 468

Туз О.С., Басалик С.А. СПЕЦИФІКА ЗАСТОСУВАННЯ API/PNR
ЯК ІНСТРУМЕНТУ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....475

Туз О.С., Матняк В.М. НЕГЛАСНЕ ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ
ПРО ПІДГОТОВКУ І ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ..... 480

Туманянц А.Р. ЕВОЛЮЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО РОЗУМІННЯ
ПРАВА НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАНІСТЬ В УКРАЇНІ..... 485

Франків В.В., Гелемей М.О. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ НПУ
У ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ,
ПОВ'ЯЗАНОМУ З ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ
ТА ЗЛОЧИННИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ..... 492

Яремчук В.О. ВИКОРИСТАННЯ НОВІТНІХ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЗНАНЬ
В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ.....498

CONTENTS

SECTION 8. CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAW

Babiichuk V.S. CURRENT APPROACHES TO UNDERSTANDING THE VICTIMOLOGICAL COMPONENT OF VIOLENT STREET CRIME.....13

Bilinsky I.A. FOREIGN EXPERIENCE OF CRIMINAL LIABILITY FOR ILLEGAL GAMBLING AND LOTTERY ACTIVITIES.....20

Valuiev A.O. SUBJECT OF ILLEGAL SEARCH WORK AT AN ARCHAEOLOGICAL HERITAGE SITE.....27

Hrab A.V. FEATURES OF THE APPLICATION OF CRIMINAL LAW INCENTIVE MEASURES IN PROCEEDINGS ON ILLICIT ENRICHMENT (BASED ON A PLEA AGREEMENT).....36

Davydov D.G. TERRORIST CRIMES IN THE CURRENT CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE: CONCEPT AND SYSTEM OF PROHIBITIONS.....48

Dymytriieva T.V. APPLICATION OF THE PRINCIPLE OF ECONOMY OF CRIMINAL LAW REPRESSION WHEN IMPOSING A MILDER PUNISHMENT THAN PROVIDED FOR BY LAW.....56

Dudorov O.O., Kamensky D.V. ON THE EUROPEAN EXPERIENCE OF CRIMINAL-LEGAL PROTECTION OF FORESTS.....61

Zhevelieva I.S. CRIMINAL LEGAL QUALIFICATION OF OFFENSES IN THE FIELD OF USE OF ELECTRONIC COMPUTING MACHINES (COMPUTERS), SYSTEMS AND COMPUTER NETWORKS AND ELECTRIC COMMUNICATION NETWORKS.....74

Ilinskyi O.V. THE CONCEPT, ESSENCE AND SOCIAL DANGER OF TRANSNATIONAL MILITARY ORGANIZED FORMATIONS THAT ARE ACTIVE SUBJECTS OF MILITARY CONFLICT IN THE WORLD.....82

Kamensky D.V., Klymenko S.V. REFORMING THE LEGISLATION ON THE CIRCULATION OF CIVILIAN WEAPONS IN UKRAINE AS A PROMISING DIRECTION FOR COMBATING ORGANIZED CRIME.....87

Kopcha V.V. GLORIFIER OF RUSSIAN AGGRESSION: CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF A PERSON WHO COMMITS A CRIMINAL OFFENSE UNDER ARTICLE 436^2 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE.....95

Korogod S.V. HIGH TREASON AND COLLABORATION ACTIVITIES: ISSUES OF CRIMINAL LEGAL QUALIFICATION.....100

Kulyk K.D. OPENNESS AND TRANSPARENCY OF GOVERNMENT ACTIVITIES AS AN INTEGRAL PART OF PREVENTING CORRUPTION IN UKRAINE DURING MARTIAL LAW.....106

Lazarenko A.M., Puzyrevsky M.V., Maksimenko M.I. CRIMINOLOGICAL PROFILING AS A TOOL FOR INFORMATION AND ANALYTICAL ACTIVITIES OF THE PROSECUTOR'S OFFICE IN THE FIELD OF PREVENTING BUDGETARY CRIMINAL OFFENSES.....111

Levchenko Y.O. Yermak V.I. PROBLEMATIC ASPECTS RELATED TO THE QUALIFYING FEATURES OF VIOLATION OF THE INVIOLABILITY OF THE HOME..... 118

Lohoida T.V. LEGAL REGULATION OF STATE GUARD IN THE REPUBLIC OF POLAND AND UKRAINE: A COMPARATIVE STUDY..... 125

Mamedov R.A. FEATURES OF DETERMINING LEGAL QUALIFICATION AND CLASSIFICATION OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST THE ENVIRONMENT..... 132

Matsola A.A. CRIMINAL AND LEGAL POLICY OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW..... 140

Ostapchuk L.G. LEGAL MODELING AS A METHOD OF SCIENTIFIC COGNITION OF THE PROBATION INSTITUTION.....148

Pantaliienko T.P. DOMESTIC VIOLENCE IN UKRAINE AND EUROPE: ANALYTICAL AND LEGAL RESEARCH INTO TRENDS AND DYNAMICS OF CRIMINAL SENTENCES (2020–2025)..... 155

Parasiuk N.M. TRENDS IN CRIMINAL LEGISLATION ON LIABILITY FOR SMUGGLING AND PRACTICES OF ITS APPLICATION (USING THE EXAMPLE OF SECTION VII OF THE SPECIAL PART OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE).....161

Pyvovarov V.V. WORKING HYPOTHESIS IN THE MODEL OF EMPIRICAL RESEARCH SOCIETY'S READINESS TO ACCEPT CONVICTS ON THE BASIS OF HUMANITY..... 171

Starko O.L. FAILURE TO PROVIDE ASSISTANCE TO THE PATIENT BY A MEDICAL WORKER: ANALYSIS THE COMPOSITION OF A CRIMINAL OFFENSE..... 177

Toma M.G. PRESUMPTION OF INNOCENCE AS A CONSTITUTIONAL GUARANTEE OF A FAIR TRIAL..... 183

Ustrytska N.I. SELFISH MOTIVE IN THE COMPOSITION OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST PROPERTY..... 189

Shatalinska M.V. INTERNATIONAL EXPERIENCE IN ENSURING THE SECURITY OF THE ENERGY MARKET FROM UNLAWFUL ACTIONS OF OFFICIALS..... 194

Yavorska V. G.THE EMERGENCE OF THE CONCEPT OF GENOCIDE..... 201

SECTION 9. CRIMINAL PROCESS AND CRIMINAL SCIENCE; JUDICIAL EXPERTISE; OPERATIONAL EXPLORATION ACTIVITY

Artamonov M.A. LEGAL REGULATION OF A PERSON'S DETENTION IN CRIMINAL PROCEEDINGS..... 207

Basalyk S.A., Biletskyi V.O. ON CERTAIN ISSUES OF INTERNATIONAL COOPERATION AND MODERN APPROACHES TO COMBATING HUMAN TRAFFICKING IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION AND TRANSNATIONAL CRIME..... 214

But Yu.A. PREVENTION OF ABUSE OF AUTHORITY AS AN ELEMENT OF THE RULE OF LAW..... 220

Vazhynskyi V.M. DETECTION OF SIGNS OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF INSTITUTIONAL INVESTMENT: OPERATIONAL AND INVESTIGATIVE ASPECT..... 227

Vapniarchuk A.V. PROCEDURAL AND LEGAL GUARANTEES FOR ENSURING THE EXECUTION OF COURT DECISIONS IN CRIMINAL CASES..... 234

Vasylova O.V., Bodnaruk O.M. THE ROLE OF THE PROSECUTOR IN CRIMINAL ANALYSIS..... 240

Galonkin S.S. THE NON-ALTERNATIVENESS AND AUTOMATIC CHARACTER OF DETENTION IN THE CONTEXT OF MARTIAL LAW..... 245

Hloviuk I.V. ASSESSMENT OF OSINT RESULTS IN JUDICIAL PRACTICE: SELECTED ISSUES..... 251

Grachuk V.S., Chuprynskyi B.O. PECULIARITIES OF POLYGRAPH USE IN OPERATIONAL AND INVESTIGATIVE ACTIVITIES: LEGAL AND ETHICAL ASPECTS..... 260

Hubenko I.V. INVOLVING A SPECIALIST TO PARTICIPATE IN THE INSPECTION OF THE SCENE DURING THE INVESTIGATION OF THE DESTRUCTION OR DAMAGE TO FLORA OBJECTS..... 267

Derhachov A.K. THE EFFECT OF CRIMINAL PROCEDURAL NORMS REGARDING A CERTAIN CATEGORY OF CITIZENS OF UKRAINE..... 273

Dopilka V.O., Zahorodniuk S.O. MORAL AND ETHICAL ASPECTS OF THE PROSECUTOR'S CRIMINAL PROCEDURAL ACTIVITY..... 279

Dufeniuk O.M., Kelman R.M. FORENSIC SUPPORT OF JOINT INVESTIGATION TEAMS..... 284

Kamran I.K. LEGAL BASIS OF COMBATING CYBERCRIME: CURRENT PROBLEMS AND SOLUTIONS..... 291

Karpenko M.O., Hrytskova V.V., Chorna A.Y. LEGAL CHALLENGES ARISING IN CRIMINAL PROCEEDINGS INVOLVING PRISONERS OF WAR..... 301

Kireieva O.S. SELECTED ASPECTS OF INFORMATION AND ANALYTICAL SUPPORT FOR THE OPERATIONAL AND INVESTIGATIVE UNITS OF THE STATE BORDER GUARD SERVICE OF UKRAINE UNDER THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW..... 308

Korenskoy S.A. SOME PROBLEMATIC ISSUES OF OBTAINING EXPLANATIONS AND TESTIMONY DURING THE INVESTIGATION OF ROAD ACCIDENTS..... 314

Kostiuchenko O., Chystiakova A. JUDICIAL POST FACTUM CONTROL OF EMERGENCY SEARCH. 321

Kudinov S.S., Shekhavtsov R.M. SPECIFICS OF ORGANIZING THE INVESTIGATION OF WAR CRIMES IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW.....328

Kuntii A.I. ALGORITHMS OF INVESTIGATOR'S ACTIONS DURING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES STIPULATED BY ARTICLE 429 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE..... 337

Lysyi, H.V., Helemei M.O. FOREIGN EXPERIENCE IN COUNTERING THE ACCEPTANCE OF AN OFFER, PROMISE, OR THE RECEIPT OF AN UNDUE ADVANTAGE BY EMPLOYEES OF THE CUSTOMS SERVICE OF UKRAINE.....343

Loskutov T.O. NORMATIVE DEFECTS OF ISOLATION PREVENTIVE MEASURES IN CRIMINAL PROCEEDINGS UNDER MARTIAL LAW..... 349

Lukyanchikov E., Lukyanchikov B. ADMISSIBILITY – AS A PROPERTY OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS..... 355

Muradly A. INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS AT THE INITIAL STAGE OF INVESTIGATING CRIMES IN THE FIELD OF CONSUMER GOODS PRODUCTION..... 362

Naidonov Y.V. FINANCIAL LIABILITY OF MILITARY PERSONNEL FOR DAMAGE CAUSED TO THE STATE: CHALLENGES OF IMPLEMENTATION VIA CIVIL CLAIMS IN CRIMINAL PROCEEDINGS....370

Neklesa O.V. PROBLEOUS ASPECTS OF THE ADMISSIBILITY OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS: THEORY AND PRACTICE..... 378

Petrova N.P. PROBLEMS OF INTERACTION BETWEEN LAW ENFORCEMENT ENTITIES AND STATE SUPERVISORY AUTHORITIES IN THE INVESTIGATION OF ECOCIDE.....385

Pluskva A.V. SOURCES OF EVIDENCE IN THE MAINTENANCE OF A PUBLIC CLAIM IN THE COURT OF FIRST INSTANCE REGARDING THE POSSESSION OF PROPERTY BY RETENTION OF OFFICIAL POSITION.....391

Pohoretskyi M.A. ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN EVIDENCE IN PRE-TRIAL AND JUDICIAL PROCEEDINGS: DOCTRINE PRINCIPLES AND APPLICATION PRACTICE.....398

Popov G.V. CRIMINAL PROCEDURE GUARANTEES OF THE RIGHTS OF SERVICEMEMBERS UNDER MARTIAL LAW DURING PROCEDURAL ACTIONS CONDUCTED VIA VIDEOCONFERENCE.....418

Popovych I.I. CURRENT ISSUES OF CONDUCTING FORENSIC EXAMINATION OF DOCUMENTS TO ESTABLISH THE FACT OF COMPLETE OR PARTIAL FORGERY..... 423

Rybka D. OSINT IN ENSURING NATIONAL SECURITY.....431

Serhieieva, D.B. DETECTION AND DOCUMENTATION OF MODES OF COMMISSION OF SERVICE-RELATED OFFENCES: METHODOLOGY, TACTICS, DIGITAL TRACES, AND THE CHAIN OF CUSTODY.....438

Starenkyi O.S. PROVING INTERNATIONAL CRIMES IN THE CONTEXT OF IMPLEMENTING THE COMPLEMENTARITY PRINCIPLE OF THE ROME STATUTE OF THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT IN UKRAINE.....452

Toporetska Z.M. FORENSIC ANALYSIS OF THE METHOD
OF COMMITTING ILLEGAL ACTIVITIES OF ORGANIZING
OR CONDUCTING GAMBLING..... 468

Tuz O.S., Basalyk S.A. SPECIFICS OF USING API/PNR
AS AN INSTRUMENT OF OPERATIONAL AND INVESTIGATIVE ACTIVITIES..... 475

Tuz O.S., Matnyak V.M. COVERT COLLECTION OF INFORMATION
ON THE PREPARATION AND COMMISSION OF CRIMES
UNDER CONTEMPORARY CONDITIONS..... 480

Tumanyants A.R. EVOLUTION OF THE CONSTITUTIONAL UNDERSTANDING
OF THE RIGHT TO FREEDOM AND PERSONAL INTEGRITY IN UKRAINE.....485

Frankiv V.V., Gelemei M.O. ORGANIZATIONAL AND LEGAL FOUNDATIONS
OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE'S ACTIVITIES IN COMBATING
THE ILLEGAL CIRCULATION OF FIREARMS RELATED TO ORGANIZED GROUPS
AND CRIMINAL ORGANIZATIONS.....492

Yaremchuk V.O. USING THE LATEST CRIMINALISTICS KNOWLEDGE
IN UKRAINE AND EUROPEAN COUNTRIES.....498

РОЗДІЛ 8. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК: 343.851
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.1

АКТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ВІКТИМОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ ВУЛИЧНОЇ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Бабійчук В.С.,
аспірантка кафедри кримінально-правової політики,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
консультант Касаційного цивільного суду
ORCID: 0000-0002-6536-9939
e-mail: valentynababiychuk99@gmail.com

Бабійчук В.С. Актуальні підходи до розуміння віктимологічної складової вуличної насильницької злочинності.

Розглянуто загальний вплив насильницьких злочинів на якість життя потерпілого у довготривалій перспективі. Наголошено на необхідності поміркованого використання таких понять кримінологічної науки як «віктимна поведінка» з точки зору етичного аспекту та жертва злочину – статистичного. Проаналізовано практику Верховного Суду щодо визначення розміру моральної шкоди, кейс Європейського суду з прав людини, виокремлено актуальні питання правозастосовної практики при відшкодуванні моральної шкоди. Зазначено про складність обрахунку дійсно справедливого розміру сатисфакції для потерпілих, наведено приклад кейсу із судової практики щодо нематеріального відшкодування моральної шкоди. Наголошено на необхідності спеціальної психологічної підготовки уповноважених осіб напередодні взаємодії з жертвами насильницьких злочинів, оскільки процес досудового слідства має проходити екологічно для потерпілих. Наведено статистичні дані, які стосуються погіршення якості життя у потерпілих насильницьких злочинів під час посттравматичного етапу. Розглянуто різні сфери життя. Наголошено на необхідності розробки програм реабілітації для осіб (їхніх близьких), які пережили насильницькі злочини або втрату близької людини. Згадано про травматичний досвід потерпілих від насильницьких злочинів осіб під час досудового слідства та судового розгляду. Розглянуто приписи національного законодавства, які стосуються державної підтримки осіб, які потерпіли від злочинів. Наведено перелік конкретних заходів, спрямованих на полегшення процесу опитування потерпілих. Наголошено на необхідності запровадження сучасних жертвоцентристських підходів, оскільки нерідко відповідальні особи не проявляють достатню гнучкість та емпатію при роботі з потерпілими, які зазнали комбінованого насильницького впливу на тіло та ментальний стан. Зазначено про фактор «уникнення» та проблематику латентності: жертви злочинів, обираючи стратегію не звернення до компетентних органів, у прагненні уникнути повторної віктимізації не завжди погіршують своє становище, адже ключову роль у подоланні наслідків відіграє свідома допомога родини, друзів або спільнот підтримки. Наголошено на важливості повідомлення про злочин та глобальні згубні наслідки толерування злочинності.

Ключові слова: ціна злочинності, жертвоцентризм, вторинна віктимізація, моральна шкода.

Babiichuk V.S. Current approaches to understanding the victimological component of violent street crime.

The overall impact of violent crimes on the long-term quality of life of victims has been examined. Emphasis is placed on the need for a careful and ethically responsible application of criminological

concepts such as «victim behaviour» and on viewing the concept of "crime victim" through a statistical lens. The practice of the Supreme Court regarding the determination of the amount of moral (non-pecuniary) damage is analyzed, as well as a relevant case of the European Court of Human Rights, with particular attention paid to current challenges in the application of law when compensating for moral harm. The article emphasizes the complexity of calculating a truly fair amount of compensation for victims and provides an example from judicial practice concerning non-pecuniary compensation for moral damage. It highlights the need for specialized psychological training of authorized officials prior to their interaction with victims of violent crimes, as the process of pre-trial investigation should be conducted in a psychologically safe and ethically sensitive manner for the victims. Statistical data are provided concerning the deterioration of life quality in victims of violent crimes during the post-traumatic period. Various spheres of life are explored. The need for the development of rehabilitation programs for individuals (and their close ones) who have experienced violent crimes or the loss of loved ones is highlighted. Attention is drawn to the traumatic experiences of victims during the stages of pre-trial investigation and judicial proceedings. Relevant national legislation provisions regarding state support for crime victims are reviewed. A list of specific measures aimed at easing the process of victim interviews is presented. The importance of implementing modern victim-entered approaches is emphasized, given that responsible professionals often fail to demonstrate sufficient flexibility and empathy when working with individuals who have suffered both physical and psychological trauma.The issue of avoidance and the problem of crime latency are discussed. It is noted that victims, by choosing not to report crimes to the authorities in an attempt to avoid re-victimization, do not always worsen their condition, since overcoming the consequences is often largely facilitated by conscious support from family, friends, or support communities. The importance of reporting crimes and the broader societal harm caused by tolerating criminal behaviour is underscored.

Key words: cost of crime, victim-centred approach, secondary victimization, moral damage.

Постановка проблеми. Сучасна кримінологія активно досліджує поняття ціни злочинності. Втім, якщо «економічний» аспект (полягає у майновій шкоді, витратах на медичну допомогу, судову-медичну експертизу тощо) цілком осяжний, то «гуманітарний» залишається дискусійним, натомість пережитий досвід може спричинити для потерпілої особи складнощі, пов'язані з виконанням ряду функцій, покладених на неї тими чи іншими соціальними ролями. Проблематика допомоги жертвам насильницької злочинності, зокрема щодо подолання згубних наслідків для індивіда – одна з найактуальніших для сучасних міждисциплінарних досліджень. Подальшої дискусії вимагає підхід до процесу доказування, за якого жертва злочину нерідко стикається з повторною віктимізацією. Особливо вказане стосується жертв насильницьких злочинів, які позначають як особливо травматичні для психіки. Суттєвим кроком до розв'язання згаданої проблеми могло б стати ширше запровадження жертво-центристського підходу (від англ. «victim-centred approach») у сфері діяльності органів кримінальної юстиції [1].

Мета дослідження: розглянути загальний вплив вуличних насильницьких злочинів, які, зокрема, включають зґвалтування, розбій, замах на вбивство на якість життя потерпілого. Також дослідити різноаспектні підходи до розуміння поняття жертви насильницького злочину, з акцентом на особливості вуличної насильницької злочинності та провідні світові тенденції віктимології. Результати дослідження мають бути доцільними при розробці плану реабілітаційних заходів для потерпілої особи, а також для кращого розуміння травматичного досвіду працівниками правоохоронних органів, що допоможе реалізувати певні аспекти «жертвоцентристського підходу» кримінальної юстиції та інших дотичних до процесу установ та організацій.

Стан опрацювання проблематики. Дослідження стосовно статусу потерпілого у кримінальному провадженні, здійснені представниками харківської юридичної школи (Голіним В.В., Головкіним Б.М., Сметаніною Н.В., Туляковим В.О., Масловою-Юрченко Т.О.), а також іноземних дослідників (Wemmers, J.A., Parent, I., & Lachance Quirion, M. тощо) свідчать про актуальність обраної тематики та постають доктринальним фундаментом для наукового пошуку щодо питання відшкодування моральної шкоди за насильницькі злочини та підходів до розуміння «ціни злочинності», однак аспекти запобігання вторинній віктимазації потребують подальшої актуалізації.

Виклад основного матеріалу. На перший погляд, для розрахунку умовних: упущеної вигоди, наслідків від втраченої працездатності, вартості психотерапії тощо достатньо звернутись до

системи актуарних розрахунків (математики страхування життя), однак як правильно вирахувати такі розмиті показники як вплив травматичного досвіду на погіршення батьківських навичок; зниження, наприклад, концентрації та негативний вплив на трудову сферу; інтимні проблеми та загалом негативний вплив на рівень якості життя індивіда.

Розглянемо підходи до розуміння інституту моральної шкоди, сформульовані практикою Верховного Суду. Цікавими є висновки щодо розподілу тягаря доказування. За загальним правилом позивач доводить спричинення йому моральної шкоди та причинний зв`язок, а відповідач – відсутність протиправності та вини, однак у випадку відсутності у потерпілої особи спеціального знання для надання оцінки обставинам справи, тягар доказування перекладається на сторону, яка має необхідну кваліфікацію, оскільки основа судового процесу – процесуальна рівність сторін (релевантна для цивільного спору, де відповідачем є медична установа, лікар) [2].

Міркуючи про сутність моральної шкоди колегія суддів дійшла висновку, що: еквівалентом моральної шкоди є гроші, а сума відшкодування відповідає завданій шкоді; розмір компенсації повинен сприяти відновленню стану потерпілого; її неможливо співставити із будь-якою грошовою шкалою, прирівняти до майнового еквіваленту; при визначенні враховуються «характер правопорушення, глибина фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступінь вини особи … інші обставин, які мають істотне значення, вимоги розумності і справедливості.» [3]. Висновок психолога, який не має процесуального статусу спеціаліста чи експерта може допомогти судді зрозуміти глибину фізичних та моральних страждань тощо при визначенні розміру компенсації [4]. Логіка суду при присудженні компенсації у розмірі по 700 тис. грн: унаслідок утрати дитини батьки зазнають постійних душевних страждань, перебувають у стані стресу та напруги, докладають значних зусиль для організації свого життя. Втрата рідної людини є непоправною найвищою немайновою втратою, позивачі більше не можуть розраховувати на моральну та матеріальну підтримку дитини [5]. Розмір компенсації моральної шкоди також не має призводити до безпідставного збагачення потерпілої особи [6]. Натомість Європейський суд з прав людини допускає нематеріальний спосіб відшкодування шляхом визнання факту [7, 8]. Важливим аспектом також постає інститут спадкування права на компенсацію. Розраховувати на отримання моральної шкоди можуть лише спадкоємці особи, якій при житті було присуджено виплату, якщо особа померла на стадії розгляду, процесуальне правонаступництво не допускається [9].

Оскільки положеннями Цивільного Кодексу України не встановлено нижньої та верхньої меж розміру відшкодування моральної шкоди, визначення розміру такого відшкодування становить предмет оціночної діяльності суду, тому залишається велике поле для розсуду судді, що може обернутися як позитивним, так і негативним досвідом для потерпілого. Відповідаючи на питання, чому так важливо забезпечити жертвам насильницьких злочинів гідну компенсацію, варто зазначити, що травмуючий досвід дуже складно піддається відшкодуванню, оскільки інститут «реституції» у випадку порушення немайнових прав не застосовний, тому фінансовий еквівалент справедливості є найменшим прийнятним видом захисту, з огляду на необхідність потерпілій особі у майбутньому стикатися з травмуючими наслідками. При обрахунку суми відшкодування та і загалом розробці заходів, спрямованих на реабілітацію жертв варто завжди пам’ятати, як влучно зазначено у дослідженні Сметаніної Н.В., що злочини спричиняють також невидиму шкоду, яку можна підрахувати лише у майбутньому, адже: «Соціальні наслідки злочинів живуть набагато довше, ніж самі злочини» [10, с. 209].

Значний пласт досліджень щодо негативних аспектів постнасильницького досвіду стосується змін у функціонуванні жертв насильства при взаємодії з інтимними партнерами, однак інші сфери життя також можуть зазнавати значного впливу, оскільки внаслідок такого досвіду не виключені зміни світогляду та цінностей для потерпілої особи; розвиток когнітивних порушень унаслідок пережитого стресу тощо.

Якість життя є одним з провідних індикаторів загального добробуту індивіда, на яку негативно впливає відсутність відчуття особистої безпеки внаслідок пережитого травматичного досвіду. Дослідження свідчать, що аналізуючи вплив пережитого досвіду шляхом опитування постраждалих, слід ураховувати різний соціальний статус, національні особливості респондента, оскільки культурні чинники, фактор доступу до соціальних благ, загальний фінансовий стан можуть впливати на отримані результати. Найбільші показники страху злочинності традиційно отримують при опитуванні жінок, молоді, представників меншин та жителів великих міст [11].

Інтимна сфера постраждалих від насильства осіб також може піддаватися впливу негативного досвіду, оскільки є ризик появи симптомів уникнення фізичного (статевого) контакту, гіперарозації (перманенте збудження нервової системи) унаслідок ПТСР. Значна кількість досліджень присвячена саме аналізу посттравматичної поведінки жертв зґвалтування, які стикаються зі значними труднощами у побудові емоційного зв'язку у стосунках, мають труднощі у спілкуванні [12]. Відповідно до даних проведених досліджень, від 50 до 80% жінок, які пережили зґвалтування, згодом втратили свої інтимні стосунки [13]. Наступним проблемним аспектом постає здатність виконувати трудові функції, оскільки значна кількість потерпілих свідчили про проблеми на роботі, які пов'язували пережитим досвідом насильства: зниження продуктивності, запізнення, прогули, втрата роботи або можливості кар'єрного зростання [14]. Дані опитувань свідчать, що 91% жертв змушені були звільнитися за власним бажанням або стикалися зі звільненнями, спричиненими проблемами, пов'язаними з виконанням звичного робочого функціоналу [15]. Жертви насильницьких злочинів також відзначають порушення ведення звичної соціальної активності строком на 4-30 місяців [16].

Яскравим прикладом вторинної віктимізації постає досвід осіб, опитаних у рамках дослідження, яке виявило, що поліцейські класифікують жертв на «справжніх» та «вдаваних». Зокрема постраждалим, які вели непослідовну розповідь, звинувачували себе щодо певних аспектів власної поведінки («віктимної») та соромилися, службовці схильні були не вірити. Потерпілі також зазначали, що не звернулися б до поліції, якби знали про майбутній негативний досвід співпраці [17].

Інше дослідження показало, що про ненасильницькі злочини повідомляють частіше, занедбані міські райони мають вищий показник насильницьких злочинів. Квартали у центрі міста мали вищі показники насильницьких злочинів. З 392 жертв злочинів 27% отримали фізичні травми, 31% зверталися за медичною допомогою через травми, пов'язані зі злочином. 86% жертв зазнавали психологічних чи поведінкових змін, таких як стрес, проблеми зі сном, втрата впевненості та депресія. Насильницькі злочини значно підвищували ймовірність психологічних проблем і звернень за медичною допомогою, тоді як ненасильницькі злочини не мали значного впливу на психічне здоров'я чи поведінку. Оскільки система підтримки не відповідає запитам потерпілих, необхідно запроваджувати індивідуалізований підхід [18].

Ефективність реабілітаційної програми для жертви насильства є доволі умовним показником. Аналітична складність полягає у наявності великої кількості змінних: часовий проміжок здійснення посягання, сукупний рівень злочинності у регіоні, репрезентативність вибірки респондентів (стать, вік) тощо. Неможливість прослідкувати точний показник ефективності тієї чи іншої програми створює ситуацію, коли кожна методика віктимологічної профілактики на певному етапі піддається гострій критиці та набуває рекомендаційного характеру не маючи змоги досягнути урядового рівня. Проаналізувавши законодавчу базу, можемо зазначити, що в Україні ще не набули повноцінного розвитку сучасні спеціалізовані програми у сфері віктимологічного попередження та боротьби з наслідками для жертв вуличної насильницької злочинності, а також надзвичайно складними видались пошуки конкретних статистичних результатів, звітних матеріалів щодо впровадження вказаних програм. Вказане може свідчити про відсутність достатньої інформації у суспільстві про такі програми, громадського контролю за втіленням соціальних програм у вказаній сфері або низьку ефективність впроваджених заходів.

У національних нормативно-правових актах згадується про захист потерпілих, відшкодування збитків та профілактику правопорушень; про процесуальні аспекти при розгляді кримінального провадження, відшкодування потерпілим шкоди, про психологічну допомогу та профілактику віктимної поведінки населення [19, 20]. Зауважимо, що словосполучення «профілактика віктимної поведінки населення» потребує перегляду його семантичного значення з подальшою потенційно високою можливістю наукового обґрунтування обмеженості його використання щодо певного ряду злочинних посягань з етичних міркувань та задля запобігання вторинній віктимізації особи. Додаткових застережень потребує застосування поняття «жертва злочину», адже для кримінології мають значення показники злочинності, не лише облікованої у межах кримінального провадження, навіть не завжди від суб'єктивної оцінки або усвідомлення потерпілою особою своєї ролі у процесі дізнання [21, с. 71]. Дослідження зазвичай проводяться на основі аналізу офіційно облікованих органами та організаціями з протидії злочинності даними, що суттєво знижує фактичну репрезентативність останніх. Таким чином, високолатентні злочини, до яких можна віднести і прояви вуличної насильницької злочинності, нерідко залишаються поза увагою, тому реальну

картину злочинності майже неможливо побачити. Вказане підносить значення кримінології як комплексної міждисциплінарної науки, що застосовує метод інтуїтивного пізнання соціальної реальності.

Важливим етапом розслідування насильницьких злочинів є інтерв'ю (у випадку залучення неурядових організацій) або опитування. Однак відповідальні особи не завжди здатні проявити достатню гнучкість та емпатію при роботі з потерпілими, які зазнали комбінованого насильницького впливу на тіло та ментальний стан. Існує безліч методичних матеріалів, покликаних допомогти провести бесіду з потерпілим екологічно, з метою запобігти вторинній віктимізації. Вважаємо за доцільне навести декілька практичних порад щодо побудови комунікації: давати опитуваній особі можливість розповісти про те, що її найбільше турбує (навіть, якщо це не стосується безпосередньо обставин справи), не намагатися спрямувати розмову виключно до моменту насильства; ставити запитання неупереджено, не забувати про доречність, емпатію; питання мають бути простими, короткими та відкритими; бути активним слухачем, шанобливо підтримувати зоровий контакт, кивати, уважно зчитувати невербальні сигнали опитуваного; при появі травматичної реакції не перешкоджати виходу емоцій, вичекати паузи та запропонувати перерву, напої, за необхідності зупинити або припинити інтерв'ю [22, с. 105–107].

Цікавими з точки зору профілактики вуличної насильницької злочинності постають результати дослідження її причинності. Досліджуючи раціональні та ірраціональні компоненти вищезгаданих посягань, науковці виокремили наступні провідні підстави: впевненість в успішному перебігу злочину, прагнення гострих відчуттів (адреналіну, екстазу) та самоствердження, бажання неформального відновлення справедливості (помста, самосуд) [1]. Вважаємо за доцільне зазначити, що останній аспект є вкрай слизьким, оскільки підводить до тези, що жертва злочину має попередньо встановлену провину, за яку і отримує реакцію помсти. Натомість формальне правосуддя є єдино можливим у демократичному суспільстві, яке свідомо делегує державі сферу так званого «відновлення справедливості» задля забезпечення правопорядку.

Наступним аспектом, що наближує до розуміння феномену насильницької злочинності (включно з вуличною) та подальшого формулювання реабілітаційних програм, кримінально-правової політики держави загалом, постає фактор уникнення. Так жертви злочинів, обираючи стратегію незвернення до компетентних органів, у прагненні уникнути повторної віктимізації не завжди погіршують своє становище. Іноді ключову роль у подоланні наслідків відіграє свідома допомога родини, друзів або спільнот підтримки. Хоч рішення потерпілих завжди є особистим, необхідно усвідомлювати аспект балансу інтересів індивіда та суспільства загалом, не забуваючи про згубні наслідки толерування злочинності [23].

Оскільки ранні кримінологічні теорії тяжіли до знецінення потреб жертв, розмиття аспекту травмуючого досвіду та вплинули на вкорінення у суспільстві дещо викривленого розуміння ролі постраждалих, особливого значення набувають сучасні жертвоцентристські течії, які потрібно невпинно підкріплювати сучасними теоретичними та практичними дослідженнями, тому жертвоцентристське відновне правосуддя є надзвичайно важливим інститутом для сучасних демократичних суспільств, але не слід зводити його до абсолюту, вбачаючи в ньому альтернативу традиційному кримінальному процесу, оскільки це допоміжний інструмент для компетентних структур, покликаний акцентувати увагу не на репресивній складовій, а саме на жертві та згубних для неї наслідках без абстрагування від прав злочинців.

Висновки. Дискусійним для наукової спільноти та правозастосовної практики залишається питання доведення причинного зв'язку між моральною шкодою і правопорушенням, тому міждисциплінарні дослідження у галузі кримінології, психології є надзвичайно важливими для аналізу страждань (розуміння фізичного болю, когнітивних порушень, апатії, соціальної ізоляції тощо), спричинених насильницькою злочинністю та подальшого запровадження жертвоцентристського підходу у судовий процес. У контексті розуміння віктимологічної складової вуличної насильницької злочинності важливо зазначити, що розуміння ціни злочинності та віктимологічна профілактика є складовими ефективного впровадження заходів у сфері запобігання злочинності. Реабілітація потерпілих та попередження вуличної злочинності є надзвичайно важливими складовими національної кримінально-правової політики, оскільки вулиця – це сполучний простір між ключовими для нормального функціонування людини місцями, а безпечні прогулянки – запорука ментального здоров'я та нормальної якості життя. У жертви тяжких насильницьких злочинів нерідко виникає «страх злочинності» або взагалі симптомами агорафобії. Подібні руйнівні для

людської психіки явища надзвичайно складно виражати у грошовому еквіваленті, як сатирично написала автор публікації: «Ціна злочинності: підрахувати неможливо залишити» [24], однак комплексні явища не повинні викликати страх чи безпорадність, а навпаки консолідувати наукову спільноту задля пошуку ефективних рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Wemmers, J.A., Parent, I., & Lachance Quirion, M. 2022. Restoring victims'confidence: Victim-centred restorative practices. *International Review of Victimology*. URL: https://doi.org/10.1177/02697580221128830 (дата звернення: 10.10.2025).
2. Постанова Верховного Суду від 30 листопада 2022 року у справі № 344/3764/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107878096 (дата звернення: 09.10.2025).
3. Постанова Верховного Суду від 25 травня 2022 року у справі № 487/6970/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104539336 (дата звернення: 09.10.2025).
4. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 09 листопада 2022 року у справі № 372/1652/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109046335 (дата звернення: 09.10.2025).
5. Постанова Верховного Суду від 03 серпня 2022 року у справі № 607/11755/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105693695 (дата звернення: 09.10.2025).
6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15 грудня 2020 року у справі № 752/17832/14-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95177479 (дата звернення: 09.10.2025).
7. CASE OF AMIHALACHIOAIE v. MOLDOVA (Application no. 60115/00): Judgment of 20 April 2004. European Court of Human Right. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001- 61716%22] (дата звернення: 09.10.2025).
8. Справа «Білуха проти України» (Bilukha v. Ukraine): Рішення Європейського суду з прав людини від 09 листопада 2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_272#Text (дата звернення: 09.10.2025).
9. Постанова Верховного Суду від 13 липня 2022 року у справі № 753/15095/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105371766 (дата звернення: 09.10.2025).
10. Сметаніна Н.В. «Ціна» злочинності в сучасній кримінології: нові виклики для суспільства. *Порівняльно-аналітичне право:* 2015. № 2. С. 208–210. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ 5ced5814- 7f99- 4e0f- 82b8- dc7c04dccf04/ content (дата звернення: 10.10.25).
11. Demaris A., Kaukinen C. Violent victimization and women's mental and physical health: Evidence from a national sample. *Journal of Research in Crime and Delinquency.* 2005. Vol. 42. P. 384–411. URL: https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/violent-victimization-and-womens-mental-and-physical-health (дата звернення: 13.10.2025).
12. Miller W.R., Williams A.M., Bernstein M.H. The effects of rape on marital and sexual adjustment. *American Journal of Family Therapy*. 1982. Vol. 10. P. 51–58. URL: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01926188208250436 (дата звернення: 13.10.2025).
13. Crenshaw T. L. Counseling the family and friends / Harper S. (ed.). Rape: Helping the victim. Oradell, NJ: *Medical Economics Books Division*, 1978. URL: https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/rape-helping-victim-treatment-manual (дата звернення: 13.10.2025).
14. Reeves C., O'Leary-Kelly A.M. The effects and costs of intimate partner violence for work organizations. *Journal of Interpersonal Violence*. 2007. Vol. 22. P. 327–344. URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/17308202/ (дата звернення: 13.10.2025).
15. Swanberg J.E., Logan T.K. Domestic violence and employment: A qualitative study. *Journal of Occupational Health Psychology*. 2005. Vol. 10. P. 3–17. URL: https://psycnet.apa.org/record/2005-00346-001 (дата звернення: 13.10.2025).
16. Hanson RF, Sawyer GK, Begle AM, Hubel GS. The impact of crime victimization on quality of life. *J Trauma Stress*. 2010 Apr;23(2):189-97. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC2910433/ (дата звернення: 13.10.2025).
17. Lorenz K, Kirkner A, Ullman SE. A Qualitative Study Of Sexual Assault Survivors' Post-Assault Legal System Experiences. *J Trauma Dissociation*. 2019. May-Jun; 20(3):263-287. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC6994185/ (дата звернення: 13.10.2025).

18. Haining R., Su-Yin Tan. Crime victimization and the implications for individual health and wellbeing: A Sheffield case study. *Social Science & Medicine*. Vol. 167, Oct.2016, p. 128–139. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0277953616304403 (дата звернення: 13.10.2025).
19. Про Державну програму боротьби із злочинністю: Постанова від 25.06.1993 № 3325-XII. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3325-12#Text (дата звернення: 13.10.2025).
20. Про Концепцію забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів: Указ Президента України від 28.12.2004 № 1560/2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560/2004#Text (дата звернення: 13.10.2025).
21. Віктимологія: навч. посіб. / В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська та ін.; за ред. В.В. Голіни і Б.М. Головкіна. Харків: Право, 2017. 308 с.
22. Сарета Ашраф. Робота з постраждалими від сексуального насильства в умовах збройного конфлікту: посібник для фахівців із психологічної допомоги та екстреного реагування в Україні. Рада Європи, 2022. 134 с. URL: https://rm.coe.int/ukr-2022-sexual-violence-manual-web-ua/1680a97133 (дата звернення: 13.10.2025).
23. McCart, M. R., Smith, D. W., & Sawyer, G. K. Help seeking among victims of crime: A review of the empirical literature. *Journal of Traumatic Stress*, 2010, *23*(2), 198-206. URL: https://doi.org/10.1002/jts.20509 (дата звернення: 13.10.2025).
24. Ілющенко, К.А**.** Ціна злочинності: підрахувати неможливо залишити. *Злочинність як суспільна проблема та шляхи її вирішення в Україні*: матеріали Всеукр. студ. наук. конф., м. Харків, 4 листоп. 2016 р. у 2 т. / за ред. А.П. Гетьмана, Б.М. Головкіна. Т. 1. Х.: Право, 2016. С. 34.

УДК 343.43:795.5(100)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.2

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННУ ДІЯЛЬНІСТЬ З ОРГАНІЗАЦІЇ АБО ПРОВЕДЕННЯ АЗАРТНИХ ІГОР, ЛОТЕРЕЙ

Білінський І. А.
аспірант Київського університету права НАН України
ORCID: 0009-0003-5112-0918

Білінський І.А. Зарубіжний досвід кримінальної відповідальності за незаконну діяльність з організації або проведення азартних ігор, лотерей.

Вказується, досягнення ефективних досліджень зумовлене необхідністю вдосконалення кримінально-процесуального механізму контролю за грошовою сферою в Україні, особливо в контексті боротьби з нелегальними формами грального діяльності. Недостатня увага до офіційної легалізації азартних ігор, недосконала організація чи здійснення відповідних процесуальних дій створюють сприятливі умови для поширення кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, відмиванням грошей, шахрайством та залученням до грального індустрії вразливих верств населення, зокрема неповнолітніх.

У статті здійснено комплексний кримінально-правовий аналіз зарубіжного досвіду притягнення до відповідальності за незаконну організацію та проведення азартних ігор, лотерей. На прикладі законодавства Сполучених Штатів Америки, а також країн Європейського Союзу (зокрема Польщі, Італії, Австрії) розкрито основні моделі криміналізації відповідної діяльності, виокремлено спільні та відмінні риси правового регулювання, виявлено ключові тенденції сучасної кримінальної політики у сфері грального бізнесу. Розглянуто механізми кримінально-правового реагування, види санкцій, категорії суб'єктів злочину, процедури ліцензування та контрольні функції уповноважених органів.

Встановлено, що у більшості зарубіжних держав застосовується змішана модель протидії незаконному гральному бізнесу, в основі якої лежить поєднання кримінально-правових, фінансових та адміністративних заходів. Особлива увага приділяється запобіганню використанню грального закладів для відмивання доходів, фінансування терористичної діяльності та ухилення від сплати податків. Визначено, що найбільш ефективним є ліцензійний підхід із жорстким фінансовим контролем і персональною відповідальністю організаторів грального закладів. До найдієвіших інструментів належать конфіскація доходів, блокування активів, позбавлення права на діяльність, а також міжвідомча координація дій поліції, фінансових і податкових органів. Здійснений компаративний аналіз дозволив сформулювати базові орієнтири для вдосконалення українського законодавства у сфері протидії нелегальному гральному бізнесу. Серед них – підвищення прозорості фінансових операцій, цифровий моніторинг, єдиний державний реєстр суб'єктів грального діяльності, посилення кримінальної відповідальності за організацію тіньових ігор та узгодження норм Кримінального кодексу України з міжнародними стандартами у сфері боротьби з економічною злочинністю.

Ключові слова: досвід, азартні ігри, лотерея, діяльність, ліцензування, суб'єкт, відповідальність.

Bilinsky I.A. Foreign experience of criminal liability for illegal gambling and lottery activities.

It is indicated that the achievement of effective research is due to the need to improve the criminal procedural mechanism for controlling the monetary sphere in Ukraine, especially in the context of combating illegal forms of gambling. Insufficient attention to the official legalization of gambling, imperfect organization or implementation of relevant procedural actions create favorable conditions for the spread of criminal offenses related to corruption, money laundering, fraud and involvement in the gambling industry of vulnerable segments of the population, in particular minors.

The article provides a comprehensive criminal-legal analysis of foreign experience in prosecuting illegal organization and operation of gambling and lotteries. Using the legislation of the United States of America and European Union member states (in particular Poland, Italy, and Austria) as examples, the study reveals the main models of criminalization of such activities, identifies common and distinctive features of legal regulation, and highlights key trends in contemporary criminal policy in the field of gambling. The mechanisms of criminal-law response, types of sanctions, categories of offenders, licensing procedures, and control functions of competent authorities are examined.

It has been established that in most foreign jurisdictions, a mixed model of combating illegal gambling is applied, combining criminal-law, financial, and administrative measures. Particular attention is paid to preventing the use of gambling establishments for money laundering, terrorist financing, and tax evasion. It has been determined that the most effective approach is the licensing model, accompanied by strict financial control and personal liability of gambling operators. The most efficient instruments include confiscation of income, freezing of assets, revocation of operating rights, and inter-agency coordination among police, financial, and tax authorities. The conducted comparative analysis made it possible to formulate key guidelines for improving Ukrainian legislation in the field of combating illegal gambling. These include enhancing financial transparency, implementing digital monitoring, creating a unified state register of gambling entities, strengthening criminal liability for organizing shadow gambling activities, and harmonizing the norms of the Criminal Code of Ukraine with international standards in the field of combating economic crime.

Key words: experience, gambling, lottery, activity, licensing, subject, liability.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена потребою удосконалення кримінально-правового механізму регулювання грального сфери в Україні, зокрема в контексті боротьби з нелегальними формами її існування. Незважаючи на офіційну легалізацію азартних ігор, незаконна організація або проведення відповідної діяльності продовжує залишатися поширеним кримінальним явищем, що сприяє корупції, легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, залученню у гральні процеси вразливих груп населення, зокрема неповнолітніх.

У сучасних умовах воєнного стану, економічної турбулентності та цифровізації особливої ваги набуває вивчення зарубіжного досвіду, де функціонують усталені моделі кримінально-правового реагування на правопорушення у сфері азарту. Опанування кращих практик дозволяє не лише адаптувати українську кримінальну політику до європейських стандартів, а й виробити дієві механізми протидії тінізації грального бізнесу з урахуванням специфіки українських реалій.

Аналіз останніх публікацій. Питання криміналізації та дотримання законодавства в організації або проведення азартних ігор, лотерей неодноразово висвітлювалося в юридичній літературі. Зокрема, цій темі присвятили свої наукові дослідження такі вчені, як П.П. Андрушко, А.А. Вознюк, Є.Ю. Драчевський, О.З. Гладун, О.О. Дудоров, К.П. Задоя, Г.М. Зеленов, Д.В. Каменський, В.П. Коваленко, О.К. Марін, М.І. Мельник, РО. Мовчан, В.О. Навроцький, Р.О. Пиняга, А.С. Політова, С.В. Рябчук, А.В. Савченко, З.М. Топорецька, В.С. Філютович-Герасименко та інші. У результаті проведених досліджень було сформовано низку ключових положень щодо кримінально-правової охорони господарської діяльності та закладено методологічне підґрунтя для подальшого вивчення цієї проблематики. Водночас дослідження зазначених та інших учених базувалися на попередніх етапах розвитку законодавства й нині вже застарілій правозастосовній практиці. Вони не враховували низки структурно-функціональних змін у гральному бізнесі, а відтак і ринкових ризиків у сфері господарської діяльності. Крім того, значна частина цих робіт не охоплює проблематику притягнення до кримінальної відповідальності за незаконну організацію або проведення азартних ігор та лотерей, що виникла в умовах воєнного стану.

Мета статті – порівняльно-правовий аналіз зарубіжного досвіду кримінальної відповідальності за незаконну діяльність з організації або проведення азартних ігор, лотерей.

Виклад основного матеріалу. Сфера грального бізнесу у більшості розвинених держав світу залишається предметом суворого правового регулювання, з огляду на її високу прибутковість, соціальну вразливість та потенціал для використання у схемах відмивання коштів. У різних юрисдикціях підхід до організації грального діяльності істотно відрізняється: від повної заборони до ретельно ліцензованої діяльності з багаторівневим контролем. Проте спільним залишається один із ключових елементів – наявність кримінально-правової відповідальності за порушення встановлених правил та обхід легального поля [1; 2].

Криміналізація незаконного грального бізнесу в зарубіжних країнах базується не лише на прагненні до обмеження доступу до азартних ігор для вразливих груп населення, а й на необхідності забезпечення прозорості грошових потоків, зменшення впливу кримінальних угруповань, захисту економічних інтересів держави [4].

Різні моделі правового регулювання демонструють, що основним у забезпеченні ефективного кримінального переслідування є баланс між законністю, доступністю грального бізнесу та суворістю відповідальності за його тіньові форми. Таким чином, порівняльний аналіз зарубіжного досвіду дозволяє глибше усвідомити, які саме аспекти кримінально-правового впливу можуть бути інтегровані в українську систему для підвищення її ефективності та адаптивності до новітніх викликів [3].

Правова система Польщі характеризується поєднанням кримінально-правових санкцій, фіскальних обмежень і технічного блокування з метою ефективної протидії незаконній організації або проведенню азартних ігор [11]. Основним нормативним актом у цій сфері є Закон «Про азартні ігри» від 2009 року (із змінами 2021 р.), який не лише легалізує окремі види грального діяльності під суворим державним контролем, але й передбачає жорстке покарання за її порушення [5].

Кримінальна відповідальність за участь в організації незаконного грального бізнесу закріплена в Кримінальному кодексі та Фіскальному кодексі Польщі. Вона охоплює як дії з організації ігор без ліцензії, так і їх рекламу або надання технічної можливості для участі в азартних іграх без відповідного дозволу. Винні особи можуть бути притягнуті до покарання, включаючи великі грошові штрафи та ув'язнення [5].

Особливою рисою польської моделі є впровадження технічного інструменту блокування доступу до заборонених сайтів. Міністерство фінансів веде спеціальний реєстр нелегальних доменів, а інтернет-провайдери зобов'язані обмежувати доступ до них. Крім кримінальних, в законодавстві передбачені серйозні фіскальні санкції. Наприклад, за участь у незаконних азартних іграх може бути накладений штраф у розмірі 100% від потенційної виручки. Навіть гравці, які брали участь у нелегальних онлайн-іграх через іноземні сайти, підпадають під відповідальність, що формує ефективний превентивний ефект. Контроль за дотриманням законодавства здійснює Міністерство фінансів у співпраці з Податковою адміністрацією та митною службою. Ці органи наділені повноваженнями проводити перевірки, вилучати обладнання, блокувати рахунки та притягувати осіб до кримінальної або адміністративної відповідальності [11].

Загалом, досвід Польщі свідчить про ефективність комплексного підходу до боротьби з нелегальним гральним бізнесом, який поєднує кримінальні, технічні та фіскальні інструменти, та може бути корисним для вдосконалення української правозастосовної практики.

Італія є однією з тих країн, яка впровадила сувору систему контролю за гральною діяльністю, поєднуючи державне регулювання з активним кримінально-правовим реагуванням. Уся легальна азартна діяльність, зокрема, казино, онлайн-платформи, букмекерські сервіси, лотереї перебуває під контролем Agenzia delle Dogane e dei Monopoli (ADM), що діє в межах державного монополізму. Цей орган видає обмежену кількість ліцензій та має повноваження блокувати діяльність нелегальних операторів як у фізичному, так і в цифровому просторі. Кримінальний кодекс Італії прямо передбачає відповідальність не тільки за організацію незаконних азартних ігор, а й за участь у них. Зокрема, статті 718–720 КК Італії містять заборони на ведення грального бізнесу без дозволу, участь у нелегальних іграх, допуск неповнолітніх, а також надають судовим органам повноваження щодо конфіскації обладнання та прибутків. Санкції включають як значні грошові штрафи, так і позбавлення волі – особливо у випадках повторності або участі організованих злочинних груп [7].

Італійський уряд неодноразово вдосконалював правове поле у сфері боротьби з нелегальним гральним бізнесом. Так, Ferragosto Decree (2011) надав ADM право закривати неавторизовані онлайн-казино без окремого судового рішення [9]. Натомість Decreto Sport посилив заходи контролю, заборонивши будь-яку рекламу азартних ігор у спортивних трансляціях та впровадивши додаткові вимоги до прозорості операторів [7].

Таким чином, досвід Італії демонструє ефективність системи, що базується на поєднанні жорсткого державного контролю, кримінального переслідування та блокування нелегального сегменту азартної діяльності. Для України цей досвід є корисним з точки зору обмеження впливу криміналітету, прозорості ліцензування, контролю за онлайн-платформами та профілактики зловживань у легальному гральному середовищі.

Австрія є прикладом держави, яка сформувала збалансовану модель правового реагування на нелегальну гральну діяльність, поєднуючи кримінальні, адміністративні та превентивні заходи. Основу нормативного регулювання становить Федеральний закон про азартні ігри (Glücksspielgesetz, GSpG), який закріплює виключне право на організацію азартних ігор за державою або спеціально ліцензованими суб'єктами. Будь-яке відхилення від ліцензійного порядку розглядається як незаконна діяльність та тягне за собою відповідальність. У межах кримінального законодавства, ст. 168 КК Австрії передбачає відповідальність за умисну організацію або сприяння нелегальним азартним іграм. Санкції включають значні штрафи, позбавлення волі, а також конфіскацію грального обладнання [6].

Особливу роль відіграє спеціалізований підрозділ Financial Police, який у тісній взаємодії з Міністерством фінансів Австрії здійснює регулярні перевірки, проводить рейди та блокує діяльність нелегальних гральних закладів. Додатковим засобом боротьби з нелегальним гральним бізнесом виступає блокування доступу до онлайн-казино, які працюють без відповідної австрійської ліцензії. На підставі рішень Міністерства фінансів здійснюється блокування IP-адрес і доменів, що є частиною системної роботи проти транснаціональних гральних платформ. Основним елементом австрійського досвіду є ефективна міжвідомча координація. Зокрема, міжнародні операції, як-от «IKARUS», показали результативність спільних дій із європейськими партнерами: проведення арештів, вилучення техніки, заморожування рахунків та розкриття кримінальних схем [6].

Швейцарія є прикладом держави, де заходи протидії незаконному гральному бізнесу поєднують ефективне правове регулювання, жорсткий нагляд та кримінальну відповідальність. Основу кримінально-правового механізму протидії становить Федеральний закон «Про азартні ігри» (Money Gaming Act), що регламентує ліцензування, криміналізує порушення та передбачає повноваження контролюючих органів. Контроль здійснюють Федеральна комісія з грального нагляду (SFGB) та міжкантональна організація Gespa. Остання не лише видає ліцензії, а й оприлюднює перелік нелегальних платформ, доступ до яких блокується на рівні інтернет-провайдерів [14].

У випадках ведення гральної діяльності без ліцензії, закон передбачає серйозні наслідки: штрафи до 500 000 швейцарських франків, конфіскацію отриманих доходів та, у разі систематичності правопорушення, – кримінальне переслідування з покаранням у вигляді позбавлення волі [14].

Також важливим елементом є інтеграція гральних закладів у національну систему протидії відмиванню коштів: казино та інші оператори підпорядковуються вимогам AML/CFT законодавства, виконують процедури верифікації, моніторингу та подання звітів про підозрілі фінансові операції. Таким чином, кримінально-правове регулювання в Швейцарії тісно пов'язане з фінансовою безпекою.

Соціальна відповідальність ліцензіатів також має кримінально-правовий вимір. Оператори азартних ігор зобов'язані впроваджувати механізми захисту клієнтів, у тому числі – обмеження ставок, виключення гравців із проявами залежності, а також розповсюдження інформації щодо ризиків лудоманії. Невиконання цих зобов'язань може розглядатись як підстава для відкликання ліцензії або накладення санкцій [11].

Швейцарський досвід демонструє важливість комплексного кримінально-правового підходу, що поєднує санкційний, профілактичний і регуляторний аспекти. Такий підхід може бути ефективно адаптований і до українських реалій, особливо з урахуванням викликів, спричинених воєнним станом, зростанням тіньових схем та потребою у збалансованому правовому реагуванні.

У контексті порівняльного аналізу однією з найпоказовіших моделей протидії незаконному гральному бізнесу є підхід, реалізований у Сполучених Штатах Америки. Система правового регулювання азартних ігор у США характеризується високим ступенем децентралізації, оскільки кожен штат має власну юрисдикцію щодо дозволу, ліцензування та контролю за гральною діяльністю. Водночас на федеральному рівні функціонують нормативні акти, які спрямовані на боротьбу з тіньовими схемами, фінансуванням тероризму, відмиванням доходів, отриманих злочинним шляхом, та організованою злочинністю.

До прикладу, Закон про незаконний гральний бізнес (Illegal Gambling Business Act, 1970) є основним інструментом кримінального переслідування осіб, які ведуть гральну діяльність поза межами правового поля. Цей акт передбачає кримінальну відповідальність за ведення грального

бізнесу без ліцензії за умови, що така діяльність триває понад тридцять днів або приносить щомісячний прибуток понад 2 тисячі доларів США. Крім того, передбачено додаткові санкції в рамках Racketeer Influenced and Corrupt Organizations Act (RICO), який дозволяє притягати до відповідальності учасників організованих злочинних угруповань, що використовують гральний бізнес як прикриття або інструмент відмивання коштів [15].

Слід також звернути увагу на криміналізацію онлайн-гемблінгу в контексті Unlawful Internet Gambling Enforcement Act (UIGEA, 2006), який запроваджує заборону на проведення електронних фінансових операцій, пов'язаних із незаконними азартними іграми через інтернет. Хоча низка штатів згодом легалізували інтернет-казино або спортивний бетинг, федеральне законодавство й надалі встановлює високий поріг кримінально-правового реагування у разі порушення національних фінансових або безпекових інтересів.

Отже, кримінально-правова політика США у сфері протидії незаконному гральному бізнесу є багаторівневою, поєднує превентивні, регулятивні та репресивні заходи, і може слугувати прикладом для формування ефективного кримінального механізму в Україні з урахуванням її унікального правового й безпекового контексту.

На противагу американської моделі, досвід Великобританії у сфері кримінально-правового регулювання грального діяльності вирізняється високим рівнем нормативної деталізації, акцентом на балансі між легалізацією та жорстким контролем, а також прозорою процедурою криміналізації порушень у гральній сфері [10].

Основою правового регулювання є Закон про азартні ігри 2005 року (Gambling Act 2005), який запровадив чітке ліцензійне регулювання для усіх форм грального бізнесу, включно з дистанційними азартними іграми та букмекерською діяльністю. Водночас закон містить кримінально-правові положення, спрямовані на боротьбу з незаконною організацією грального діяльності, зокрема в частині незаконного ведення азартних ігор без ліцензії, участі неповнолітніх у гральних процесах та використання грального бізнесу з метою відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом [12].

Кримінальна відповідальність в Англії і Уельсі передбачає накладення штрафів, конфіскацію майна, а в разі обтяжуючих обставин – позбавлення волі. Додатковим інструментом виступає діяльність Комісії з азартних ігор Великобританії (UK Gambling Commission), яка має право не лише анулювати ліцензії, а й передавати матеріали до поліції у випадку виявлення кримінальних правопорушень [13]. Особливістю британської моделі є запровадження соціально-орієнтованих критеріїв, згідно з якими криміналізація виправдана тоді, коли порушення становить загрозу не лише економіці, а й вразливим групам населення (неповнолітнім, залежним особам тощо). Саме тому, крім репресивного механізму, активно застосовуються елементи профілактики, підтримки та обов'язкової відповідальності за належне інформування гравців [9].

Таким чином, британський досвід демонструє ефективну симбіозу між широкою легалізацією та кримінальним реагуванням на зловживання, що може бути корисним у контексті вдосконалення кримінально-правової політики України щодо боротьби з незаконною гральною діяльністю.

У Канаді гральний бізнес регулюється на рівні провінцій, що дозволяє кожній юрисдикції самостійно розробляти механізми правового контролю. Проте кримінальна відповідальність щодо незаконної організації чи проведення азартних ігор визначається на федеральному рівні. Відповідні норми закріплені в Criminal Code of Canada, де діяльність без провінційної ліцензії вважається злочином [8].

Канадська модель вирізняється сильною інтеграцією кримінально-правових санкцій з механізмами податкового та адміністративного контролю. Зокрема, незаконні оператори можуть зіткнутися з выкриттям їх – через фінансові перевірки, обмеження в проведенні онлайн-транзакцій, а також співпрацею регуляторів зі службами фінансового моніторингу. Покарання включають суттєві штрафи та конфіскацію активів, а у випадку організованої злочинної діяльності можливе позбавлення волі до кількох років [8].

Основна перевага канадської практики – ефективна міжпровінційна координація, що дозволяє швидко локалізувати незаконні схеми в межах окремих провінцій або через їхні кордони. Особливу увагу тут було приділено контролю над онлайн-гемблінгом, де заборонені оператори підслідні кримінальному переслідуванню, навіть якщо вони діють поза межами Канади.

Отже, кримінально-правовий досвід Канади підтверджує, що узгоджена робота між кримінальною юстицією, податковими та регуляторними службами здатна підвищити ефективність бо-

ротьби зі злочинами в гральній сфері. Цей досвід може стати прикладом адаптації до української юридичної реальності, враховавши специфіку регіонального розподілу повноважень та можливостей для превенції.

Висновки. За результатами проведеного порівняльно-правового аналізу встановлено, що кримінальна відповідальність за незаконну діяльність з організації або проведення азартних ігор і лотерей у зарубіжних державах побудована на поєднанні двох основних аспектів: ліцензійно-дозвільної (Польща, Італія, Австрія) та фіскально-контрольної (США, Велика Британія). Для європейських країн характерна сувора адміністративна і кримінальна відповідальність за діяльність без ліцензії, що поєднується з диференціацією санкцій залежно від розміру отриманого прибутку, кількості учасників і повторності правопорушення. У системі США переважає економічно орієнтований підхід, який акцентує на конфіскації доходів, штрафних санкціях і блокуванні активів організаторів, тоді як позбавлення волі застосовується у випадках залучення організованих груп та злочинних організацій до цієї діяльності. Порівняння правових систем дозволило визначити спільні риси – пріоритет превенції, посилення фінансового контролю та міжвідомчої взаємодії у боротьбі з нелегальними азартними іграми. На основі цього доводиться констатувати, що для України доцільним є впровадження змішаної моделі, яка поєднувала б кримінально-правові заходи з фінансовим моніторингом і цифровим контролем за оборотом коштів у гральній сфері. Такий підхід дозволить забезпечити реальну ефективність криміналізації незаконного грального бізнесу, збалансувати інтереси держави, суспільства і суб'єктів господарювання, а також мінімізувати корупційні ризики у сфері дозвільних процедур.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аналітичні матеріали щодо ситуації із ігровим бізнесом. *Міністерство фінансів України*. URL: http://195.78.68.17/kmu/document/47528039/Azart_repor.
2. Васильєва Д.О. Кримінологічна характеристика злочинів у сфері грального бізнесу: дис. …докт. філософ.: 081 – Право. Харків, 2019. 255 с.
3. Гищук Р.М., Бойко І.Д. Особливості функціонування грального бізнесу в європейських країнах та їхній досвіду контексті розвитку туризму в Україні. *Світове господарство і міжнародні економічні відносини*. 2017. Вип. I-II (65–66). С. 258–270.
4. Драчевський Є.Ю. Кримінально-правова охорона господарських відносин у сфері організації і проведення азартних ігор та лотерей: дис. … докт. філософ.: 081 – Право. Вінниця, 2021. 275 с.
5. Кодекс кримінально-фіскальний (*Kodeks karny skarbowy*): Закон від 10.10.1999 р. № 83. URL: https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/kodeks-karny-skarbowy-16852901/art-107.
6. Кримінальний кодекс Австрійської Республіки (*Strafgesetzbuch – StGB*): Закон від 23.11.1974 р. № 60. URL: https://www.jusline.at/gesetz/stgb/paragraf/168.
7. Кримінальний кодекс Італійської Республіки : Закон від 19.10.1930 р. № 1398 (*Codice Penale*). URL: https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:regio.decreto:1930-10-19;1398!vig=20230101.
8. Кримінальний кодекс Канади (Criminal Code, R.S.C., 1985). *Justice Laws Website – Government of Canada*. URL: https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-46.
9. Петричко Н.О. Незаконні азартні ігри: кримінально-правове та кримінологічне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2010. 258 с.
10. Пірникоза П.В. Легалізація грального бізнесу в Україні: фіскальний та економічний аспекти. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 11. С. 61–69.
11. Рябчук С.В. Впровадження міжнародного досвіду в питаннях запобігання незаконному гральному бізнесу. *Особливості розвитку законодавства України у контексті євро інтеграційних процесів*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 1-2 черв. 2018 р.). Харків: Східноукр. наук. юрид. організація, 2018. С. 80–82.
12. Gambling Act 2005 (2005). *UK Legislation – The National Archives*. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2005/19/contents. UK Gambling Commission. URL: https://www.gamblingcommission.gov.uk.
13. Illegal Gambling Business Act (1970). *United States Code, Title 18 – Crimes and Criminal Procedure*. URL: https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/1955.

14. Money Gaming Act, Geldspielgesetz, BGS 935.51. Федеральний закон Швейцарської Конфедерації від 29.09.2017 р. «Про азартні ігри». URL: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/2018/158/en.
15. Internet Gambling Enforcement Act, UIGEA (2006). *United States Code, Title 31 – Money and Finance*. URL: https://uscode.house.gov/view.xhtml?path=/prelim@title31/subtitle4/chapter53/subchapter4&edition=prelim.

УДК 343.59
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.3

СУБ'ЄКТ НЕЗАКОННОГО ПРОВЕДЕННЯ ПОШУКОВИХ РОБІТ НА ОБ'ЄКТІ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ

Валуєв А.О.,
начальник відділу архітектури, інвентаризації нерухомого майна та юридичного забезпечення ТОВ «Підприємство Агрофон», аспірант Державного податкового університету
ORCID: 0000-0002-9561-4675

Валуєв А.О. Суб'єкт незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини.

У статті досліджується суб'єкт незаконного проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об'єкті археологічної спадщини (ч. 1 ст. 298 КК України) як ключовий елемент складу кримінального правопорушення. Обґрунтовано, що вітчизняна модель суб'єктності зберігає персоналістську природу: суб'єктом є виключно фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності, тоді як до юридичних осіб застосовуються спеціальні заходи кримінально-правового характеру (розділ XIV-1 КК України). Проаналізовано поєднання вікового критерію та осудності/обмеженої осудності як взаємозумовлених передумов відповідальності; розкрито роль судово-психіатричної та комплексної судово-психолого-психіатричної експертиз у встановленні юридичного критерію саме на момент вчинення діяння. Встановлено прикладну значущість індивідуалізації ролей учасників (організатор, виконавець, пособник) у справах про незаконне проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об'єкті археологічної спадщини; визначено підвищені ризики залучення неповнолітніх осіб; обґрунтовано необхідність кваліфікації діяння за сукупністю, зокрема з інкримінуванням ст. 304 КК України у разі втягнення у незаконне проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт неповнолітніх осіб. Окреслено проблемну ділянку законодавчого регулювання: хоча «загальний суб'єкт» є типовим для базового складу, практично поширені випадки вчинення діяння із використанням службового становища, що підвищує суспільну небезпечність, але не відображається в межах ч. 1 ст. 298 КК України. Запропоновано розширити посилений режим відповідальності на ч. 1 ст. 298 КК України шляхом конкретизації «службового» варіанту діяння, що забезпечить узгодженість санкцій із реальним масштабом шкоди та зменшить конкуренцію з «універсальними» службовими складами. Сформульовано методичні орієнтири для доказування суб'єктних ознак незаконного проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об'єкті археологічної спадщини, які забезпечують баланс між охороною археологічної спадщини та принципами справедливого кримінального реагування.

Ключові слова: суб'єкт кримінального правопорушення, фізична особа, осудність, вік кримінальної відповідальності, ст. 298 КК України, пошукові роботи, археологічна спадщина.

Valuiev A.O. Subject of illegal search work at an archaeological heritage site.

The article examines the subject of illegal archaeological exploration, excavation, and other earthworks or underwater works at an archaeological heritage site (Part 1 of Article 298 of the Criminal Code of Ukraine) as a key element of a criminal offense. It is argued that the domestic model of subjectivity retains its personalistic nature: the subject is exclusively a sane natural person who has reached the age of criminal responsibility, while special measures of a criminal law nature are applied to legal entities (Section XIV-1 of the Criminal Code of Ukraine). The combination of the age criterion and sanity/limited sanity as interdependent prerequisites for liability is analyzed; the role of forensic psychiatric and comprehensive forensic psychological and psychiatric examinations in establishing the legal criterion at the time of the commission of the act is revealed. The applied significance of individualizing the

roles of participants (organizer, perpetrator, accomplice) in cases of illegal archaeological exploration, excavation, other earthworks or underwater works on an archaeological heritage site is established; the increased risks of involving minors are identified; the need to classify the act as a combination of offenses, in particular with the incrimination of Article 304 of the Criminal Code of Ukraine in the case of involvement of minors in illegal archaeological surveys, excavations, other earthworks or underwater works, has been substantiated. The problematic area of legislative regulation has been outlined: although the «general subject» is typical for the basic composition, there are widespread cases of committing an act using official position, which increases public danger but is not reflected in Part 1 of Article 298 of the Criminal Code of Ukraine. It is proposed to extend the enhanced liability regime to Part 1 of Article 298 of the Criminal Code of Ukraine by specifying the «official» variant of the act, which will ensure the consistency of sanctions with the actual scale of damage and reduce competition with «universal» official compositions. Methodological guidelines have been formulated for proving the subjective characteristics of illegal archaeological surveys, excavations, and other earthworks or underwater works at archaeological heritage sites, which ensure a balance between the protection of archaeological heritage and the principles of fair criminal response.

Key words: subject of a criminal offense, natural person, sanity, age of criminal responsibility, Article 298 of the Criminal Code of Ukraine, search operations, archaeological heritage.

Постановка проблеми. До числа конститутивних ознак складу кримінального правопорушення належать суб'єктивні ознаки, що відображають індивідуально-психологічні характеристики особи та її внутрішнє ставлення до вчиненого суспільно небезпечного винного діяння. У доктрині до них традиційно зараховують суб'єкта та суб'єктивну сторону. Ці категорії прямо закріплені нормами Загальної частини Кримінального кодексу України і розглядаються як базові структурні елементи складу кримінального правопорушення, що забезпечують персоналізацію відповідальності та коректну кваліфікацію діяння.

Незаконне проведення пошукових робіт на об'єктах археологічної спадщини становить зростаючу загрозу культурній ідентичності та науковій цінності пам'яток, однак у доктрині й практиці досі бракує узгодженості щодо суб'єктного виміру цього посягання.

Стан опрацювання проблематики. У кримінально-правовій доктрині питання суб'єкта кримінального правопорушення послідовно опрацьовано в працях провідних науковців, зокрема: М.І. Бажанова, В.Я. Тація, В.В. Сташиса, Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова, О.О. Дудорова, М.І. Хавронюка, Н.О. Гуторової та ін. Водночас, спеціальна розробка саме проблематики суб'єкта незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини у межах кримінального права залишається недостатньою, що й обумовлює актуальність даного наукового дослідження.

Метою статті є визначення ознак суб'єкта незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини.

Виклад основного матеріалу. Кримінальне законодавство при описі складів кримінальних правопорушень у статтях Загальної та Особливої частини КК України прямо використовує категорію «суб'єкт кримінального правопорушення», яка синонімізується з «особою, яка підлягає кримінальній відповідальності». Так, у ч. 1 ст. 18 КК України закріплено: суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність [8]. У ст. 19 КК України визначається критерій осудності, а ст. 22 КК України встановлює вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Таким чином, суб'єктом кримінального правопорушення у вітчизняному праві може бути тільки фізична, осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності. Стосовно незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, суб'єктом виступає саме така особа. Кодекс не передбачає спеціальних обмежень або вимог до суб'єкта незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, тобто ним виступає так званий «загальний суб'єкт».

Вітчизняна кримінально-правова доктрина виходить з того, що суб'єктом кримінального правопорушення є лише фізична особа. Цей постулат не тільки прямо закріплений у нормах Загальної частини КК України, але й випливає з персоналістської природи кримінальної відповідальності: кримінальне право оперує виною як індивідуальним психовольовим ставленням до діяння, яке в принципі співвідноситься тільки з людиною, здатною розуміти фактичний і соціальний зміст поведінки та керувати нею. Звідси важливе розмежування: в кримінально-правовому сенсі

юридична особа не є суб'єктом кримінального правопорушення. Разом з тим законодавець передбачив для застосування до юридичних осіб заходи кримінально-правового характеру (розділ XIV-1 КК України). Їх застосування можливе при вчиненні уповноваженою фізичною особою, яка має право діяти від імені юридичної особи або представляти її інтереси, кримінальних правопорушень вчинених в інтересах цієї юридичної особи, якщо вони призвели до отримання нею неправомірної вигоди або створили умови для отримання такої вигоди, або були спрямовані на ухилення від передбаченої законом відповідальності, або якщо неправомірна вигода була запропонована, обіцяна чи надана за вчинення чи невчинення будь-якої дії або за бездіяльність чи вплив на прийняття рішення в інтересах юридичної особи (ст. 96-3 КК України [8]). Запропонована законодавцем конструкція зберігає чистоту принципу персональної відповідальності: провину несе конкретна фізична особа (як суб'єкт складу), а до юридичної особи застосовуються особливі заходи кримінально-правового впливу (штраф, конфіскація майна, ліквідація, тимчасові обмеження діяльності юридичної особи та тимчасове обмеження в отриманні прав та/або переваг). Це не підміняє суб'єкта кримінального правопорушення і не перетворює юридичну особу на «винну» – мова йде про паралельний, комплементарний контур реагування на шкоду, заподіяну через корпоративну оболонку.

Статус фізичної особи в описаній вище моделі охоплює кілька категорій. По-перше, до них належать громадяни України – особи, які набули громадянство України в порядку, передбаченому законами України та міжнародними договорами України [11]: перебувають під дією національного кримінального закону незалежно від місця перебування в межах територіальної юрисдикції держави і, у встановлених випадках, за її межами (екстериторіально – для певних складів кримінальних правопорушень). По-друге, іноземці – особи, які не перебувають у громадянстві України і є громадянами (підданими) іншої держави або держав та особи без громадянства (апатриди) – особи, які не розглядаються як громадяни будь-яких держав в силу дії її законів [12] підлягають кримінальній відповідальності на загальних підставах за діяння, вчинені на території України, за винятком випадків міжнародно-правового імунітету. Нарешті, особи з подвійним або множинним громадянством: Конституція України проголошує принцип єдиного громадянства (ст. 4), проте фактичне «володіння іншим паспортом» не виводить таку особу з категорії «громадянин України» для цілей кримінальної відповідальності. Простіше кажучи, якщо особа визнана громадянином України за національним правом, до неї застосовуються норми КК України як до громадянина, незалежно від наявності у неї іншого громадянства.

«Особистісне» розуміння суб'єктності важливо відрізняти від організаційно-правового. Керівник компанії, археолог-практик, співробітник підрядної організації, охоронець, водій експедиції тощо – всі вони потенційно є суб'єктами складу кримінального правопорушення як фізичні особи, якщо дотримані ознаки віку та осудності. Юридична особа, в рамках якої вони діють, суб'єктом не стає; однак при доведенні, що уповноважений представник діяв від імені або представляв її інтереси, до самої юридичної особи можуть бути застосовані заходи за ст. 96-3 КК України. Для практики це означає необхідність двох паралельних ліній доказування: вини конкретної особи та підстав для адресації санкцій юридичній особі. У контексті незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини зазначене розмежування набуває прикладного сенсу. Незаконні пошукові роботи можуть здійснювати громадяни України, іноземці та апатриди – кримінально-правовий статус щодо них є універсальним: суб'єкт – будь-яка фізична, осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Якщо ж протиправні дії здійснювалися в інтересах і від імені юридичної особи (музейний фонд, депозитарій, галерея, аукціонний дім тощо), до цієї особи додатково можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру, які не підміняють кримінальної відповідальності конкретних учасників, але підсилюють загальний превентивний ефект. Саме такий підхід дозволяє «не розпорошувати» провину між абстрактною «корпоративною відповідальністю» і конкретною людиною. Він гарантує персоналізацію покарання, одночасно надаючи державі інструмент адресного впливу на організаційні форми протиправної діяльності. В результаті принцип «суб'єкт злочину – виключно фізична особа» зберігає догматичну чистоту і забезпечує баланс: індивідуальна вина – через склад і покарання; корпоративний інтерес і отримана вигода – через спеціальні кримінально-правові заходи щодо юридичної особи.

Вік кримінальної відповідальності є обов'язковою ознакою суб'єкта і одним з ключових «порогів» у структурі складу кримінального правопорушення. Вік – не просто статистичний атрибут біографії, а фундаментальна категорія кримінального права: він фіксує момент, з якого особа

може бути носієм провини в юридичному сенсі і, отже, суб'єктом кримінального правопорушення. У вітчизняному законодавстві загальний віковий мінімум встановлений на рівні шістнадцяти років; перелік винятків зі зниженим порогом до чотирнадцяти років є вичерпним і не охоплює діяння, пов'язані з незаконним проведенням пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини (ч. 1 ст. 298 КК).

Віком прийнято називати періоди розвитку людини, який характеризується якісними змінами у фізичних і психічних процесах і підлеглий особливим закономірностям в їх протіканні [13, с. 671]. Вік не може встановлюватися довільно: його легітимність ґрунтується на міждисциплінарних даних педагогіки, психології та фізіології про стадії онтогенезу, на яких формуються здатність до саморегуляції поведінки, розуміння соціальної заборони та усвідомленого вибору альтернатив. У правовому вимірі це означає, що віковий критерій повинен відповідати мінімально необхідному рівню правосвідомості та когнітивно-вольових функцій, що дозволяють особі не тільки розуміти фактичний характер і суспільну небезпеку діяння, а й співвідносити власні цілі з юридично дозволеним. Саме тому чітка, нормативно визначена межа віку – необхідна умова правомірності притягнення до відповідальності та коректної кваліфікації вчиненого.

Визначення моменту досягнення відповідного вікового порогу здійснюється календарним способом. Таким чином, законодавець фактично прив'язує календарний вік до біологічного віку, що визначається залежно від стану обмінних, структурних, функціональних, регуляторних особливостей і пристосувальних можливостей організму [1, с. 187]. Встановлений у КК України поріг (календарна дата) виступає юридичним маркером передбачуваної біопсихологічної зрілості, достатньої для усвідомлення та вольового контролю поведінки. Іншими словами, календарний (фіксований) вік – це нормативна презумпція досягнення людиною необхідного рівня когнітивно-вольової зрілості; індивідуальна «біологічна» градація не проводиться, за винятком випадків, коли потрібна спеціальна експертиза. Така конструкція забезпечує правову визначеність і одноманітність застосування вікового критерію. Водночас закон, спираючись на вік, послідовно проводить розмежування між неповнолітніми, які не досягли загального порогу, і тими, хто його подолав. Перші, вчиняючи суспільно небезпечні діяння, випадають зі сфери кримінально-правового реагування держави і підлягають іншим формам правового реагування; другі – несуть кримінальну відповідальність з урахуванням особливостей, передбачених для неповнолітніх. Такий підхід узгоджується з міжнародними стандартами ювенальної юстиції, згідно з якими до підлітків необхідно застосовувати заходи виховного-виправного характеру замість каральних санкцій.

Водночас вікова ознака не функціонує ізольовано: вона співвідноситься з іншими компонентами суб'єктності – осудністю і, за необхідності, обмеженою осудністю. Наявність у особи шістнадцятирічного віку без здатності розуміти значення своїх дій і керувати ними не утворює повноцінної передумови відповідальності; так само як і повноцінна осудність у особи, молодшої за встановлений поріг, не заповнює відсутній віковий критерій. Такий зв'язок виключає як репресивне розширення відповідальності на більш ранні стадії розвитку, так і формальний підхід до осіб з вираженими психічними розладами.

Специфіка досліджуваного кримінального правопорушення наочно демонструє, що віковий критерій – не формальна позначка, а стрижневий параметр справедливого застосування кримінального закону. Практика показує: до незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини нерідко залучаються підлітки – у ролі «навідників», копачів, спостерігачів тощо. Ця обставина зобов'язує правозастосовника до максимально точної індивідуалізації ролей: необхідно розмежувати власне кримінально карану поведінку повнолітніх (організаторів, виконавців, пособників) і участь неповнолітніх, для яких первинним виступає арсенал виховних і профілактичних заходів. Помилка на вході – некоректне визначення віку – загрожує розмиванням меж відповідальності: або необґрунтованим розширенням репресій на осіб, які ще не досягли «порогу суб'єктності», або, навпаки, невиправданим пом'якшенням санкцій для дорослих, які втягують неповнолітніх у протиправну діяльність.

Принципово важливо, що втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність (ст. 304 КК України) охоплює більш високу суспільну небезпеку і, відповідно, передбачає суворішу санкцію, ніж склад незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини (ч. 1 ст. 298 КК України). Тим самим правильне встановлення віку кожного учасника – ключ до того, щоб Кримінальний кодекс України виконував свої функції: щоб винна повнолітня особа понесла відповідальність за свої дії в повному обсязі, за сукупністю кримінальних правопорушень. У ситу-

аціях, коли дорослий свідомо залучає підлітків до «чорних розкопок», правова оцінка не може обмежуватися ч. 1 ст. 298 КК України: тут також доречне застосування і ст. 304 КК України, що відображає посилену превентивну потребу захисту неповнолітніх і археологічної спадщини одночасно. Ба більше, при сукупності кримінальних правопорушень суд, керуючись ст. 70 КК України, спочатку призначає покарання за кожне діяння окремо, а потім визначає остаточне покарання шляхом поглинення менш суворого більш суворим або шляхом повного чи часткового складання [8]. Така модель виключає «розчинення» відповідальності за залучення неповнолітніх при призначенні покарання за незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини та забезпечує необхідну за справедливістю градацію санкцій.

Отже, вік як обов'язкова ознака суб'єкта виконує системоутворюючу функцію: він переводить оцінку діяння зі сфери моралі в площину юридичного інкримінування, забезпечує баланс між захистом археологічної спадщини та гуманістичними вимогами до поводження з неповнолітніми, а також служить відправною точкою для подальшої індивідуалізації відповідальності. Зазначений підхід узгоджується з базовими принципами кримінального права і забезпечує необхідну гнучкість реакції держави на посягання, що завдають шкоди об'єктам археологічної спадщини.

Продовжуючи наше дослідження, зазначимо, що обов'язковою ознакою суб'єкта кримінального правопорушення є перебування особи на момент вчинення діяння в стані осудності. Згідно ч. 1 ст. 19 КК України осудною визнається особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними [8]. У доктрині прийнято розглядати осудність і неосудність як «дзеркальні» антиподи: зміст осудності більш детально виводиться із законодавчо закріпленого поняття неосудності. Згідно з ч. 2 ст. 19 КК України, неосудною визнається особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. Таким чином, вітчизняна модель неосудності є двокомпонентною, що включає медичний (наявність одного з указаних хворобливих станів психіки) та юридичний (фактична неможливість усвідомлювати характер і суспільну небезпечність діяння або керувати ним у момент вчинення) критерії.

Визначення юридичного критерію неосудності сформоване в психологічних поняттях та включає два моменти: 1) інтелектуальну ознаку – особа не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність), не розуміла справжній зміст своєї поведінки; не здатна була усвідомлювати суспільно небезпечний характер своїх діянь; 2) вольову ознаку – особа не могла керувати своїми діями або бездіяльністю. Сполучник «або» під час встановлення юридичного критерію неосудності вказує на те, що для визнання особи неосудною достатньо однієї з указаних ознак (інтелектуальної або вольової), тобто йдеться про можливість особи проявляти вільне волевиявлення взагалі [7, с. 286]. Юридичний критерій оцінюється за ступенем втрати відповідних здібностей: якщо доведено, що здатність повністю була відсутня (за інтелектуальною (когнітивною) або вольовою лінією), особа визнається неосудною; якщо ж розлад лише істотно знижує ці здатності, застосовується інститут обмеженої осудності, що не виключає відповідальність, але підлягає врахуванню при її індивідуалізації.

Підкреслимо, що законодавець вимагає встановлювати психічний стан особи саме в момент вчинення діяння. В силу спростовної презумпції діє правило: особа вважається осудною, доки не доведено протилежне за процесуальними стандартами. У КК України неосудність визначена негативно: «неосудною визнається особа, яка … не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними …». Звідси випливають два принципово різних випадки. По-перше, якщо зазначені ознаки наявні в момент вчинення діяння, особа не визнається суб'єктом кримінального правопорушення; скоєне не кваліфікується як кримінальне правопорушення (відсутній елемент складу – суб'єкт), а до особи застосовуються примусові заходи медичного характеру, передбачені розділом XIV КК України («Інші заходи кримінально-правового характеру»). По-друге, якщо діяння вчинено в стані осудності, але після його вчинення у особи настало психічне захворювання, що виключає здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними, то вона звільняється від покарання у зв'язку з хворобою (ст. 84 КК України) з можливістю призначення примусових заходів медичного характеру.

Інститут обмеженої осудності охоплює ситуацію, коли психічний розлад істотно знижував здатність особи розуміти значення своїх дій або керувати ними під час вчинення суспільно небезпечного діяння, але не досягав рівня, необхідного для висновку про неосудність. На відміну

від неосудної особи в обмежено осудної особи повністю не виключається здатність усвідомлювати свої дії та бездіяльність та (або) керувати ними повністю; обмежена осудність не виключає осудності як обов'язкової ознаки суб'єкта, а отже, не виключає і кримінальну відповідальність за вчинене діяння [2, с. 144]. Особа фактично перебуває в проміжному стані між осудністю та неосудністю, що передбачає осудність особи і допускає кримінальну відповідальність. За своєю логікою юридичний критерій тут, як і при неосудності, прив'язаний до впливу розладу на когнітивну (усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпечність) і вольову (керувати поведінкою) сфери в момент вчинення кримінального правопорушення. Юридичні наслідки «проміжного стану» – обмеженої осудності прямо закріплені в ч. 2 ст. 20 КК України: суд зобов'язаний враховувати цей стан при призначенні покарання і, за необхідності, може застосувати примусові заходи медичного характеру. Отже, посилання суду на ч. 2 ст. 20 КК України при індивідуалізації покарання не є факультативним, а є елементом належного мотивування вироку в межах ст. 65 КК України («Загальні засади призначення покарання»).

Таким чином, юридична конструкція суб'єкта у провадженнях про незаконне проведення пошукових робіт на об'єктах археологічної спадщини передбачає обов'язкову перевірку двох взаємодоповнюючих один одного критеріїв: юридичного та медичного. Перший відповідає на питання, чи була реально втрачена здатність особою розуміти фактичний зміст скоєного та/або керувати своєю поведінкою саме в момент проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини; другий фіксує наявність у особи хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. Нагадаємо, що згідно ст. 3 Закону України «Про психіатричну допомогу» від 22.02.2000 р. № 1489-III, в Україні діє презумпція психічного здоров'я: кожна особа вважається такою, яка не має психічного розладу, доки наявність такого розладу не буде встановлено на підставах та в порядку, передбачених цим Законом та іншими законами України [10]. Разом з тим, на практиці будь-які сумніви щодо осудності особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, коли її поведінка не відповідає самоконтролю над собою, має місце з її боку неправильна реакція на зовнішні фактори, подразники тощо, повинні вирішуватися на користь цієї особи [5, с. 139]. У такому випадку щодо особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, для встановлення її психічного стану на досудовому розслідуванні відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 242 КПК України в обов'язковому порядку проводиться експертиза [9]. Для визначення здатності особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність), розуміти справжній зміст своєї поведінки, усвідомлювати суспільно небезпечний характер своїх діянь, можливість керувати своїми діями або бездіяльністю, а також повноти цієї здатності може бути призначено судово-психіатричну або комплексну судово-психолого-психіатричну експертизу. Оскільки обмежена осудність відрізняється від осудності та неосудності «специфічним категоріальним наповненням» та ступенем вираженості не тільки та не стільки психічних змін, особливого значення у цьому разі набувають саме спеціальні психологічні знання, зокрема з клінічної психології та психодіагностики. Тому у таких випадках доцільним є призначення саме комплексної судово-психолого-психіатричної експертизи, адже саме правильно виявлена та точно діагностована аномалія психічної діяльності стає підставою для визначення судом можливості застосування статті про обмежену осудність та відповідні заходи покарання [6, с. 20]. Водночас висновок експертів не зумовлює правовий результат: суд зобов'язаний пов'язати діагностичні висновки з обставинами справи, відобразивши у вироку, яким чином стан особи вплинув (або не вплинув) на здатність розуміти та/або керувати своїми діями. При визнанні обмеженої осудності суд мотивує вибір виду і розміру покарання, а також необхідність застосування і характер примусових заходів медичного характеру; при відмові в її застосуванні – дає відповідні пояснення. Відзначимо, що для проведення незаконних пошукових робіт на об'єктах археологічної спадщини характерно: наявність розвідки місцевості, пошук і купівля металошукачів/водолазного спорядження, узгодження часу виходу, розподіл ролей (водій, «читач» карт, копач, спостерігач тощо), використання засобів маскування та зв'язку. Чим багатший цей «операційний слід», тим вагоміший аргумент на користь осудності особи.

Визначення осудності у провадженнях про незаконні проведення пошукових робіт на об'єктах археологічної спадщини – це не формальна процедура, а складний міждисциплінарний процес, в якому юридичний критерій перевіряється через спеціально організоване психодіагностичне дослідження. Метою такої перевірки є не констатація наявності діагнозу як такого, а встановлення його впливу на когнітивно-вольову сферу саме в момент незаконного проведення пошукових ро-

біт на об'єкті археологічної спадщини: чи розумів обвинувачений статус «об'єкта археологічної спадщини», необхідність наявності дозволу на проведення пошукових робіт тощо. Для досягнення цієї мети ключове значення має правильно обраний вид експертизи та коректне формулювання питань. У типовій ситуації суд або слідство формулюють перед експертами два блоки завдань: (1) медичний – чи є у особи психічний розлад, його вид, тяжкість, динаміка; (2) юридичний – чи призводив цей стан у момент діяння до втрати здатності розуміти фактичний зміст дій та/або керувати ними. Саме на цій межі медичний і правовий підходи «зшиваються»: експерт описує психічний стан і його функціональні наслідки, а суд зіставляє ці дані з обставинами справи і робить правовий висновок – осудність, обмежена осудність або неосудність. У цій логіці виправдане широке використання комплексних досліджень за участю клінічного психолога: нейрокогнітивні проби, поведінковий аналіз, оцінка сугестивності та імпульс-контролю нерідко виявляються більш індикативними для юридичного критерію, ніж один лише психіатричний діагноз.

На нашу думку, кримінально-правова конструкція відповідальності за посягання на археологічну спадщину за своєю природою вимагає диференціації суб'єктного складу. В основу необхідно покласти раціональну модель: загальний суб'єкт для базового делікту «незаконне проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об'єкті археологічної спадщини» та посилений режим відповідальності у разі зловживання при «незаконному проведенню археологічних розвідок …» службовим статусом. Однак чинна редакція ст. 298 КК України вибудовує цю диференціацію неповно, залишаючи поза посиленим режимом базову конструкцію ч. 1 ст. 298 КК України, хоча саме на цій стадії (етап незаконних пошукових робіт) службовий статус часто є ключовим елементом, що сприяє вчиненню кримінального правопорушення. Іншими словами, службова особа – носій реальних фактичних можливостей, які дозволяють впливати на хід подій і юридичні процедури. Такий суб'єкт має доступ до охоронюваних зон і службових приміщень, здатен віддавати обов'язкові для виконання розпорядження підлеглим та організовувати їх роботу, створювати «вікна» для проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт (наприклад, шляхом тимчасового зняття поста охорони чи зміни графіків доступу), а також формувати видимість правомірності фактично незаконної діяльності на об'єкті археологічної спадщини через внутрішні документи, посилання на службові розпорядження тощо. Наявність саме таких повноважень і можливостей зумовлює підвищену суспільну небезпеку посягань, коли вони вчиняються службовою особою з використанням службового становища.

Зазначена вище проблема має суто нормативний характер: режим спеціального суб'єкта у ст. 298 КК України формально «прив'язаний» до посиленої кваліфікації, але водночас не охоплює власне ядро протиправної поведінки ч. 1 ст. 298 КК – незаконні пошукові роботи як такі. З точки зору цілей охорони археологічної спадщини наявна конфігурація правової норми є неповною. Якщо саме службове зловживання створює або суттєво полегшує факт незаконних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт, то суспільна небезпека діяння об'єктивно зростає: підриваються дозвільні механізми, девальвується режим охоронних зон, підвищується латентність правопорушень. Отже, подібні посягання потребують не «нейтральної» оцінки на рівні базового складу, а підвищеної кримінально-правової реакції всередині самої ст. 298 КК України – через поширення посиленого режиму відповідальності на випадки вчинення діяння за ч. 1 ст. 298 службовою особою з використанням службового становища. Іншими словами, така поправка дозволить співвіднести покарання з реальним масштабом шкоди і не залишить можливості пом'якшувати оцінку скоєного лише через нинішні технічні формулювання, що використовуються в ст. 298 КК України.

Додаткова кваліфікація вчиненого через зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК) чи службове підроблення (ст. 366 КК України) не усуває проблему по суті. До того ж вона зміщує акцент зі специфічного об'єкта посягання – археологічної спадщини – на «універсальні» інтереси служби. З урахуванням викладеного обґрунтованим видається нормативне посилення ч. 1 ст. 298 КК України, що дозволить: відновити баланс між суспільною небезпечністю діяння і санкцією; забезпечити догматичну ясність конкуренції норм: профільна норма (ст. 298 КК України) отримує власний посилений режим для «службового» варіанту того ж делікту; загальні службові склади залишаються для реальної сукупності, коли є додаткові зловживання, не охоплені ст. 298 КК України; знизити процесуальні витрати доказування: акцент переноситься на предметний зв'язок «службове становище → можливість/полегшення незаконних робіт». Виходячи з цих міркувань, доцільно викласти ч. 5 ст. 298 КК України в наступній редакції:

«Дії, передбачені частиною першою, частинами другою або третьою цієї статті, вчинені службовою особою з використанням службового становища, – караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого».

Пропонований діапазон позбавлення волі від трьох до восьми років, доповнений можливим позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, відповідає принципу пропорційності: він адекватний рівню суспільної небезпечності діяння та ризику непоправної шкоди об'єктам археологічної спадщини, що виникає при потуранні або прямій участі в кримінальному правопорушенні носія влади. Вважаємо, що додаткового підвищення санкції не потрібно. По-перше, наявний «коридор» вже забезпечує необхідний превентивний ефект і залишає суду достатній простір для індивідуалізації покарання з урахуванням положень ст.ст. 65 і 69 КК України. По-друге, надмірне посилення призвело б до дисбалансу з санкціями суміжних складів і підірвало принцип правової визначеності. По-третє, у найтяжчих ситуаціях правозастосування має в своєму розпорядженні інструменти реальної сукупності, що дозволяє адекватно «наростити» відповідальність без механічного підвищення базової санкції за «службовий» варіант ч. 1 ст. 298 КК України. Таким чином, санкція ч. 5 ст. 298 КК України оптимально поєднує превенцію, пропорційність і внутрішню системну узгодженість.

Підсумовуючи наведені аргументи та нормативні орієнтири, доцільно сформулювати наступні підсумкові висновки:

1. Суб'єктом незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини (ч. 1 ст. 298 КК України) є фізична осудна особа (громадянин України, іноземець, особа без громадянства, особа з подвійним/множинним громадянством), якій виповнилося шістнадцять років;

2. З огляду на необхідність забезпечення коректної спеціальної оцінки посягань на об'єкти археологічної спадщини запропоновано передбачити в якості спеціального суб'єкта незаконного проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт службову особу, яка для вчинення зазначених дій використовує своє службове становище.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII. 1728 с.
2. Внукова Ю.А. Неосудність та обмежена осудність як кримінально-правові категорії. *Вісник Академії адвокатури України.* 2014. № 1(29). Т. 11. С. 139–147.
3. Габрелян А.Ю. Форми адміністративно-правового забезпечення державної політики протидії. *Матеріали конференцій Молодіжної наукової ліги*, 2021. URL: https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/liga/article/view/9731 (дата звернення: 12.10.2025).
4. Габрелян А.Ю. Методи адміністративно-правового забезпечення державної політики протидії. *Збірник наукових праць ЛОГОΣ*, 2021. URL: https://doi.org/10.36074/logos-19.03.2021.v1.41 (дата звернення: 12.10.2025).
5. Гуляков К.В. Кримінально-правова характеристика незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса: б. в., 2021. 248 с.
6. Завязкіна Н.В. Клініко-психологічна діагностика в судовій експертології обмеженої осудності та дієздатності: автор. дис. ... д-ра психолог. наук: 19.00.04. Київ, 2019. 45 с.
7. Корунчак Л.А. Щодо особливостей проведення судової експертизи під час визначення стану осудності/неосудності фізичної особи. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2021. № 2. С. 285–287.
8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001. № 25-26. Ст. 131.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2013. № 9-10. № 11-12. № 13. Ст. 88.
10. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000 р. № 1489-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2000. № 19. Ст. 143.
11. Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001 р. № 2235-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР*), 2001. № 13. Ст. 65.

12. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09.2011 р. № 3773-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2012. № 19-20. Ст. 179.
13. Словник української мови: у 11 т. / голов. редкол. Білодід І.К. та ін. Київ: Наукова думка, 1970. Т. 1: А-В. 799 с.
14. Чепель О.В., Габрелян А.Ю. Адвокат свідка: проблематика правового статусу. *Science of XXI century: development, main theories and achievements: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the V International Scientific and Theoretical Conference (January 26, 2024)*. Helsinki, Republic of Finland: International Center of Scientific Research, 2024. С. 131–136.

УДК 343.351:343.133:343.28/.29(477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.4

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАОХОЧУВАЛЬНИХ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ У ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО НЕЗАКОННОГО ЗБАГАЧЕННЯ (НА ПІДСТАВІ УГОДИ ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ)

Граб А.В.,
аспірант кафедри кримінально-правової політики
та кримінального права Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0001-8472-7247
e-mail: andrew228855@gmail.com

Граб А.В. Особливості застосування заохочувальних заходів кримінально-правового характеру у провадженнях щодо незаконного збагачення (на підставі угоди про визнання винуватості).

Статтю присвячено дослідженню особливостей застосування заохочувальних заходів кримінально-правового характеру у провадженнях щодо незаконного збагачення (ст. 368-5 КК України) на підставі укладення (затвердження) угоди про визнання винуватості.

Розкрито умови призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69-2 КК України), та звільнення від відбування покарання з випробуванням (абз. 2 ч. 2 ст. 75 КК України) після внесених змін до КК України на підставі ухвалення Закону України від 29 жовтня 2024 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення регулювання угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією». Встановлено, що застосування заохочувальних механізмів забезпечує пропорційний баланс між досягненням суспільного інтересу у невідворотності покарання та приватним інтересом у зменшенні кримінально-правової репресії. Наголошено на ролі заохочувальних заходів у стимулюванні позитивної посткримінальної поведінки винної особи, сприянні її ресоціалізації, та підвищенні ефективності кримінального провадження.

Підкреслено, що ухвалення згаданого Закону мало на меті забезпечення гнучкого та пропорційного правового реагування держави на корупційні делікти, що загалом відповідає міжнародним зобов'язанням України у цій сфері. З'ясовано, що аналізованим Законом усунуто правову невизначеність щодо можливості застосування до засуджених за незаконне збагачення осіб, призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, та звільнення від відбування покарання з випробуванням на підставі угод про визнання винуватості. Зроблено висновок про те, що наявні умови угоди у кримінальних провадженнях щодо незаконного збагачення узгоджуються з положеннями матеріального та процесуального законодавства. Акцентовано увагу на тому, що положення ст. 69-2 КК України, хоч і дозволяють суду за певних умов призначити більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, для винної у незаконному збагаченні особи, забороняють також звільнити її від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 цього Кодексу, що, з одного боку, стимулює співпрацю особи з органом досудового розслідування, а, з іншого, гарантує невідворотність реального відбування нею покарання у виді позбавлення волі.

За результатами проведеного аналізу положень ст. 69-2, абз. 2 ч. 2 ст. 75 КК України та пунктів 2, 2-1 ч. 4 ст. 469 КПК України окреслено та систематизовано ключові особливості й умови для успішного застосування заохочувальних заходів кримінально-правового характеру у провадженнях щодо незаконного збагачення на підставі укладення (затвердження) угоди про визнання винуватості.

Ключові слова: заходи кримінально-правового характеру, угода про визнання винуватості, незаконне збагачення, звільнення від відбування покарання з випробуванням, призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.

Hrab A.V. Features of the application of criminal law incentive measures in proceedings on illicit Enrichment (based on a plea agreement).

The article is dedicated to researching the features of applying criminal law incentive measures in proceedings concerning illicit enrichment (Article 368-5 of the Criminal Code of Ukraine) based on the conclusion (approval) of a plea agreement.

The paper reveals the conditions for imposing a more lenient sentence than prescribed by law (Article 69-2 of the Criminal Code of Ukraine) and for release from serving a sentence with probation (paragraph 2, part 2 of Article 75 of the Criminal Code of Ukraine) following the amendments made to the Criminal Code of Ukraine by the Law of Ukraine of October 29, 2024, «On Amendments to the Criminal Code of Ukraine and the Criminal Procedure Code of Ukraine Regarding the Improvement of Regulation of Plea Agreements in Criminal Proceedings on Corruption-Related Criminal Offenses.» It is established that the application of incentive mechanisms ensures a proportional balance between achieving the public interest in the inevitability of punishment and the private interest in reducing criminal law repression. The role of incentive measures in stimulating the positive post-criminal behavior of the guilty person, promoting their resocialization, and enhancing the efficiency of criminal proceedings is emphasized.

It is highlighted that the adoption of the aforementioned Law was aimed at ensuring a flexible and proportional legal response from the state to corruption offenses, which generally corresponds to Ukraine's international obligations in this sphere. It was determined that the analyzed Law has eliminated legal uncertainty regarding the possibility of imposing a more lenient sentence than prescribed by law on individuals convicted of illicit enrichment and releasing them from serving their sentence with probation based on plea agreements. The conclusion is made that the existing conditions for plea agreements in criminal proceedings on illicit enrichment are consistent with the provisions of substantive and procedural legislation. Attention is focused on the fact that while the provisions of Article 69-2 of the Criminal Code of Ukraine allow the court, under certain conditions, to impose a more lenient sentence than prescribed by law on a person guilty of illicit enrichment, they also prohibit releasing them from serving the sentence with probation under Article 75 of this Code. This, on the one hand, stimulates the person's cooperation with the pre-trial investigation body, and on the other hand, guarantees the inevitability of them serving a real term of imprisonment.

Based on the analysis of the provisions of Article 69-2, paragraph 2 of part 2 of Article 75 of the Criminal Code of Ukraine, and clauses 2, 2-1 of part 4 of Article 469 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the key features and conditions for the successful application of criminal law incentive measures in proceedings on illicit enrichment based on the conclusion (approval) of a plea agreement are outlined and systematized.

Key words: measures of a criminal law nature, plea agreement, illicit enrichment, exemption from serving a punishment with probation, imposition of a more lenient sentence than prescribed by law.

Постановка проблеми. Протидія корупційним кримінальним правопорушенням є одним із пріоритетних завдань національної антикорупційної політики та необхідною умовою для виконання взятих Україною міжнародних зобов'язань (передусім відповідно до Конвенції ООН проти корупції). При цьому ефективність такої протидії залежить не лише від суворості покарання, а й від гнучкості та пропорційності правового реагування держави на порушення певної заборони, особливо якщо йдеться про такий тяжкий завуальований (латентний) корупційний злочин, як незаконне збагачення (ст. 368-5 КК України). Саме тому виникає необхідність аналізу не тільки каральних, а й заохочувальних заходів кримінально-правового характеру – заходів впливу, що стимулюють позитивну посткримінальну поведінку особи, сприяють розкриттю кримінальних правопорушень та економії державних ресурсів тощо.

Чинне кримінальне законодавство України тривалий час містило обмеження щодо застосування кримінально-правових заохочень до осіб, які вчинили корупційні кримінальні правопорушення та кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією. Ситуація кардинально змінилася із прийняттям Закону України від 29 жовтня 2024 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення

регулювання угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією» (далі – ЗУ від 29.10.2024 р.), який вніс серйозні зміни до Кримінального кодексу України (далі – КК України). Доповнивши останній ст. 69-2 та оновивши редакцію ст. 75, законодавець остаточно усунув невизначеність щодо можливості застосування призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, та звільнення від відбування покарання з випробуванням у кримінальних провадженнях за ст. 368-5 КК України на підставі укладення (затвердження) угоди про визнання винуватості. Вказані законодавчі зміни потребують ґрунтовного осмислення у контексті з'ясування аналізу особливостей застосування вказаних заходів кримінально-правового характеру та їхнього впливу на судову практику.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей та умов застосування заохочувальних заходів кримінально-правового характеру як матеріально-правових наслідків укладення (затвердження) угоди про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо незаконного збагачення, а саме призначення більш м'якого покарання та звільнення від відбування покарання з випробуванням після внесених змін до КК України на підставі ЗУ від 29.10.2024 р.

Стан опрацювання проблематики. Питання заходів кримінально-правового характеру досліджували такі науковці, як Д.О. Большакова, Т.О. Павлова, О.П. Рябчинська, М.І. Хавронюк, П.В. Хряпінський, А.М. Ященко та інші. Кримінально-правові проблеми незаконного збагачення (ст. 368-5 КК України) на монографічному рівні вивчали Б.Г. Безгинський, І.В. Панаід, І.Б. Юрчишин. Утім, комплексне дослідження особливостей заохочувальних заходів кримінально-правового характеру, передбачених в ст. 69-2, ст. 75 КК України, з урахуванням внесених до них змін на підставі ЗУ від 29.10.2024 р. щодо того, хто вчинив незаконне збагачення, на сьогодні відсутнє.

Виклад основного матеріалу. Кримінальна відповідальність як передбачене КК України обмеження прав і свобод особи, яка вчинила злочин, що індивідуалізується в обвинувальному вироці суду і здійснюється спеціальними органами виконавчої влади держави, у взаємозв'язку з кримінально-правовими відносинами може бути реалізована в трьох формах. Серед них перша форма − засудження винного, що виражається в обвинувальному вироку суду, не пов'язаному з призначенням йому кримінального покарання; друга форма − засудження особи, поєднане з призначенням їй конкретної міри покарання, від реального відбування якого засуджена особа звільняється; третя форма − відбування винним призначеного йому судом покарання [1, с. 28, 31]. Саме останні дві форми, які створюють для особи судимість як правовий наслідок її засудження до певної міри покарання, дозволять нам дослідити особливості застосування заохочувальних заходів кримінально-правового характеру щодо винних у незаконному збагаченні осіб.

На етапі, де відбувається призначення покарання та вирішується питання про його відбування, як слушно зазначає М.І. Хавронюк, сучасна кримінально-правова політика більшості розвинених держав світу поступово відходить від постулатів неокласичної школи кримінального права, зосереджуючись на меті ресоціалізації винного. Цей світовий тренд обумовлює необхідність застосування дуалізму покарань та інших заходів кримінально-правового впливу, насамперед «заходів безпеки», які в різних національних кодексах іменуються по-різному (кримінально-правові заходи, заходи виправлення і безпеки, заходи впливу тощо) [2, с. 6-7]. Такий диференційований підхід, що охоплює не лише каральні, а й заохочувальні механізми, дозволяє забезпечити більшу ефективність правового реагування, що є критично важливим для боротьби із латентними корупційними кримінальними правопорушеннями, зокрема незаконним збагаченням.

Все частіше у сучасній науці кримінального права термін «заходи кримінально-правового впливу» підміняє собою вживаний у законодавстві термін «заходи кримінально-правового характеру». А.М. Ященко заходи кримінально-правового характеру визначає як передбачені КК України заохочувальні й примусові засоби впливу на поведінку особи, яка вчинила кримінальне правопорушення [3, с. 777]. Так, заходи кримінально-правового впливу можуть бути диференційовані за характером їхнього впливу на особу. Вони можуть бути поділені на такі види: 1) заохочувальні (звільнення від кримінальної відповідальності; відсутність вимоги потерпілого та інші види компромісу; інші, крім відповідних видів звільнення від кримінальної відповідальності, заходи, що стосуються позитивної посткримінальної поведінки й заохочують до неї); 2) примусові (покарання; примусові заходи виховного характеру; примусові заходи медичного характеру; пробація та її аналоги; судимість; інші); 3) квазізаходи (звільнення від кримінальної відповідальності; звільнення від покарання; заміна покарання більш м'яким; звільнення юри-

дичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру через давність вчинення злочину. [4, с. 290−302].

На думку Т.О. Павлової, кримінально-правове заохочення є інструментом стимулювання позитивних посткримінальних дій, які вигідні як державі, так і правопорушнику та сприяють досягненню завдань, визначених у КК України. Загалом реалізація заохочувальних приписів відбувається через законодавче закріплення розширення правових підстав для застосування звільнення від кримінальної відповідальності, пом'якшення кримінального покарання, або дострокового звільнення від відбування покарання, що мінімізує загальні кримінально-правові обмеження [5, с. 79]. Однак, з огляду на особливості національної антикорупційної політики та взяті Україною міжнародні зобов'язання у цій сфері, корупційні кримінальні правопорушення тривалий час становили виняток, на який не поширювалися загальні правила кримінально-правового заохочення.

Розділ IX «Звільнення від кримінальної відповідальності» Загальної частини КК України не налічує жодного випадку звільнення від кримінальної відповідальності, який був би пов'язаний із кримінально-правовим заохоченням, та одночасно поширювався на корупційні кримінальні правопорушення. Водночас заохочувальні механізми кримінально-правового характеру, які за певних умов можуть бути застосовані до осіб, визнаних винними у незаконному збагаченні, наявні в інших розділах Загальної частини КК України завдяки внесенню змін до цього Кодексу на підставі ЗУ від 29.10.2024 р. Йдеться про призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69-2 КК України), та звільнення від відбування покарання з випробуванням (абз. 2. ч. 2 ст. 75 КК України) як матеріально-правові наслідки укладення (затвердження) угоди про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо незаконного збагачення, що не пов'язані зі звільненням від кримінальної відповідальності. Положення ст. 69-2 та абз. 2 ч. 2 ст. 75 КК України вимагають з-поміж іншого укладання (затвердження) сторонами угоди про визнання винуватості.

Посткримінальна поведінка особи й критичне осмислення вчиненого в поєднанні з діями на виправлення негативних наслідків корупційного злочину не повинні ігноруватись при призначенні покарання. Тому І.В. Панаід вказував на необхідності змін до ч. 1 ст. 75 і ст. 69 КК України для реалізації фундаментальних засад призначення покарання, оптимальним строкам судового провадження, а через це – досягненню мети покарання, й серед іншого – запобіганню вчинення злочинів як засудженим, так і іншими особами [6, с. 173].

Зауважимо, що відповідно до ч. 1 ст. 33-1 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) Вищому антикорупційному суду (далі – ВАКС) підсудні, зокрема, кримінальні провадження стосовно корупційних кримінальних правопорушень, передбачених в примітці ст. 45 КК України. Аналіз здійснення судочинства ВАКС у 2024 р. (як судом першої інстанції) свідчить, що упродовж вказаного року набрали законної сили вироки щодо 79 засуджених, 47 з яких було звільнено від відбування покарання з випробуванням [7, с. 8].

Показово, що з 207 ухвалених вироків ВАКС за 5 років, 80 ухвалено на підставі угод про визнання винуватості, більшість з яких укладені ще на етапі досудового розслідування. Прогнозованість результату останнього є по-своєму бажаною щодо нових або спірних складів кримінальних правопорушень, до яких можна віднести й ст. 368-5 КК України. Тому як зазначає В.В. Михайленко, з погляду загальної еволюції судової практики укладення угод у таких кримінальних провадженнях не вбачається позитивним, адже всі діяння, щодо яких законодавцем прийнято рішення про криміналізацію, мають бути чіткими, однозначними, що має відображатися в судових рішеннях, а затвердженням угод присікається розвиток судової практики. Проте, якщо окремо взяте кримінальне провадження розглядати крізь призму ефективності й прогнозованості його результату для сторін, укладення угоди очевидно забезпечує таке [8, с. 113, 124].

Серед науковців свого часу активно велись дискусії, чи допускає національне кримінальне законодавство України звільнення від відбування покарання із випробуванням за вчинення корупційних злочинів на підставі угод про визнання винуватості (до внесених змін ЗУ від 29.10.2024 р.). Наприклад, О.О. Книженко дорікнула законодавцю тим, що на фоні проголошеної гуманізації кримінальної відповідальності особа, яка ще не є соціально запущеною, відразу карається позбавленням волі з неможливістю застосування щодо неї звільнення від відбування покарання з випробуванням за корупційний злочин (незаконне збагачення) [9, с. 116-117]. На думку Р.Ш. Бабанли, законодавчий підхід щодо недопустимості застосовування до осіб, які засуджені за корупційні злочини, ст. 75 КК України є фрагментарним та безсистемним, що всупереч значущості соціальних цінностей, визначеної у Конституції України, вживає таких заходів, унаслідок яких

пріоритетність об'єктів кримінально-правової охорони не відповідає пріоритетності цінностей в Основному Законі України [10, с. 361]. Проте, в науковій доктрині існував і протилежний підхід, що підтверджується судовою практикою.

Так, О.О. Житний та А.М. Клочко стверджували, що відмова у звільненні від відбування покарання із випробуванням на підставі ч. 2 ст. 75 КК може бути законною лише після внесення відповідних змін до законодавства [11, с. 113]. О.О. Дудоров проаналізувавши чинну на той момент редакцію ст. 75 КК України теж прийшов до висновку, що вона не виключала можливості звільнення від відбування покарання з випробуванням й у випадку затвердження угод про визнання вини у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності НАБУ. Свою позицію, відповідно до якої застосування ч. 2 ст. 75 КК України до корупціонерів не виключалось, дослідник аргументував тим, що ця кримінально-правова норма: 1) на відміну від ч. 1 ст. 75 КК України, не містила негативного застереження щодо корупційних кримінальних правопорушень і кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією; 2) закріплювала всі матеріально-правові передумови її застосування, сформульовані ЗУ від 13.04.2012 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України», на підставі якого у ст. 75 КК України з'явилась її ч. 2; 3) є окремим (самостійним) приписом стосовно ч. 1 ст. 75 КК України, який носить відсильний характер; 4) через низьку якість законодавства (неможливість особи передбачити заходи можливого кримінально-правового реагування щодо неї у разі укладення угоди), всі сумніви, згідно зі ст. 62 Конституції України та принципом правової визначеності, мали вирішуватись судами на користь особи [12, с. 76].

Те, що ч. 2 ст. 75 КК України, не містила негативного застереження щодо корупційних кримінальних правопорушень і кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, було відображено у Вироці ВАКС від 22 травня 2022 р. у справі № 487/4428/16-к. Серед іншого Суд зазначив, що, враховуючи вибіркову позицію (відображену в різних частинах ст. 75 КК України) щодо внесення обмежень, які пов`язані з засудженням за корупційні кримінальні правопорушення, мети поширення таких обмежень на випадки затвердження угоди про примирення або про визнання винуватості законодавець не переслідував [13]. Вочевидь керуючись цим підходом, ВАКС у першому вироці від 29 травня 2024 р., постановленому за ст. 368-5 КК України, затвердив угоду про визнання винуватості [14]. Та чи спостерігалась єдність судової практики у розмежуванні ч. 1 та ч. 2 ст. 75 КК України як двох окремих, незалежних одна від одної кримінально-правових норм?

Д.О. Большакова дослідила практику щодо звільнення від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України, та зазначила наступне. При розгляді проваджень у загальному порядку суди однозначно визнавали, що обмеження ч. 1 ст. 75 КК України щодо неможливості звільнення від відбування покарання з випробуванням певної категорії осіб (наприклад, за порушення правил безпеки дорожнього руху у стані сп'яніння) є обов'язковими, а сама норма не підлягає подвійному тлумаченню. Тоді як звільнення вказаних осіб в таких випадках розцінювалось як неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність. Водночас окремі суди затверджували звільнення від відбування покарання з випробуванням на підставі ч. 2 ст. 75 КК України особам, які вчинили злочин, передбачений ст. 286-1 КК України, обґрунтовуючи це тим, що ч. 2 ст. 75 КК містить окреме правило, на яке не поширюються обмеження, передбачені у ч. 1 цієї ж статті. Підставою для такого висновку слугував п. 12 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод» від 11 грудня 2015 р. № 13, відповідно до якого положення ч. 2 ст. 75 КК України розглядались як спеціальний різновид звільнення від відбування покарання з випробуванням (у випадку затвердження угоди про примирення або про визнання винуватості, для укладення якої з'ясування питань, визначених у ч. 1 ст. 75 КК України, не є обов'язковим.

Відтак Д.О. Большакова робить слушний висновок, що неоднозначне правозастосування щодо звільнення від відбування покарання з випробуванням, зокрема, за корупційне кримінальне правопорушення, на підставі ч. 2 ст. 75 КК України, негативно позначається на реалізації принципу забезпечення єдності судової практики, що є визначальним для принципу рівності перед законом. Хоча визнавати можливість звільнення від покарання з випробуванням осіб, які вчинили корупційні кримінальні правопорушення, стало тенденцією судової практики ВАКС, існування кардинально відмінних позицій як у доктрині так і судовій практиці щодо можливості застосування

такого звільнення свідчило про нечіткість законодавчих приписів ч. 2 ст. 75 КК України щодо унормування звільнення від відбування покарання з випробуванням на підставі угод. Дослідниця підкреслювала, що вирішення цієї ситуації можливе лише через удосконалення редакції ч. 2 ст. 75 КК України, яка має чітко відобразити дійсні напрями кримінально-правової політики держави в частині покарання осіб за вчинення ними корупційних кримінальних правопорушень [15, с. 134−136].

Отже, застосування положень ст. 75 КК України тривалий час породжувало спірні питання як у науці кримінального права, так і в судовій практиці. З одного боку, суди виходили з буквального тлумачення ч. 2 ст. 75 КК України, яка не містила прямих заборон щодо звільнення від відбування покарання з випробуванням, зокрема, за корупційні кримінальні правопорушення, з іншого – нехтування обмеженнями, передбаченими в ч. 1 ст. 75 КК України, розцінювалось як неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність.

Внаслідок ухвалення ЗУ від 29.10.2024 р., яким було доповнено ч. 2 ст. 75 КК України новим абзацом другим, на законодавчому рівні закріпилась можливість звільнення від відбування покарання з випробуванням у разі затвердження угоди про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, що нарешті усунуло правову невизначеність з цього питання. Разом з цим, дискусії щодо можливості застосування інституту угод про визнання винуватості, зокрема, у кримінальних провадженнях за ст. 368-5 КК України, що видається обґрунтованим рішенням для реалізації принципу забезпечення єдності судової практики, більше не є актуальними.

Безперечно, затвердження угоди про визнання винуватості скорочує строки розгляду кримінального провадження, мінімізує витрати учасників кримінального провадження, знижує навантаження на органи публічного обвинувачення та суд, сприяє дотриманню принципу розумності строків кримінального провадження. Укладення угоди також унеможливлює затягування справи стороною захисту до спливу строків давності, на що вказує В.М. Дубас [16, с. 152]. Так, в одній з ухвал Печерського районного суду м. Києва строк досудового розслідування за підозрою Особа-5 у вчиненні незаконного збагачення було подовжено до шести місяців через необхідність перевірки фінансової історії та даних 17 фізичних і 84 юридичних осіб за період понад 30 років, а також проведення низки аналітичних досліджень щодо відповідності задекларованих доходів і сплачених податків фактичному майновому становищу підозрюваного [17]. Зазначене свідчить про неабияку складність доведення винуватості особи, підозрюваної у незаконному збагаченні, та потребу у тривалому й ретельному розслідуванні.

На проблему недотримання принципу розумності строків кримінального провадження неодноразово вказував ЄСПЛ. Зокрема, у справі «Романов та інші проти України» (заява № 5159/21) Суд констатував порушення п. 1 ст. 6 та ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у зв'язку з надмірною тривалістю кримінальних проваджень та відсутністю у національному законодавстві ефективного юридичного захисту [18]. Укладення угоди про визнання винуватості в корупційних кримінальних правопорушеннях корелює з дотриманням принципу пропорційності як критерію дотримання необхідного (справедливого) балансу між суспільними (публічними) та приватними інтересами, але воно не повинно бути своєрідним «відкупом» від осуду зі сторони держави, а також має бути належним чином реалізовано на законодавчому рівні. Зауважимо, що до зобов'язань України перед Європейським Союзом, аби отримати фінансову допомогу за програмою «План для Ukraine Facility 2024 – 2027», увійшов перегляд КПК України та КК України з метою підвищення ефективності та результатів у справах про корупцію на високому рівні, зокрема шляхом запобігання процесуальним затримкам, запровадження розумних строків для проведення досудового розслідування та вдосконалення регулювання угод про визнання винуватості [19, с. 96].

З прийняттям ЗУ від 29.10.2024 р. КК України було доповнено ст. 69-2, а до статей 53, 65, 75, 77 цього Кодексу внесено зміни. Так, відповідно до абз. 2 ч. 2 ст. 75 КК України у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, суд приймає рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням у випадку затвердження угоди про визнання винуватості, якщо сторонами угоди узгоджено звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі на строк не більше восьми років або іншого більш м'якого покарання, а також узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням. Згідно з ч. 2 ст. 77 КК України, що у разі звільнення від відбування покарання з

випробуванням на підставі угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні щодо корупційного кримінального правопорушення, кримінального правопорушення, пов'язаного з корупцією, може бути також призначене додаткове покарання у виді конфіскації майна за умови його узгодження сторонами угоди. Також, відповідно до абз. 2 ч. 3 ст. 53 КК України додаткове покарання у виді штрафу може бути призначене у разі, коли воно не передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, виключно у випадку затвердження судом угоди про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, та за умови узгодження сторонами угоди додаткового покарання у виді штрафу.

Верховний Суд постановою в одній зі своїх постанов констатував, що загальні засади призначення покарання, визначені у ст. 65 КК України, наділяють суд правом вибору однієї із форм реалізації кримінальної відповідальності – призначити покарання або звільнити від покарання чи від його відбування, завданням якої є виправлення та попередження нових злочинів. Ця функція за своєю правовою природою є дискреційною, оскільки потребує врахування та оцінки конкретних обставин справи, ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи винного, обставин, що впливають на покарання. Реалізація цієї функції становить правозастосовну інтелектуально-вольову діяльність суду, в межах якої й приймається рішення про можливість застосування чи незастосування ст. 75 КК України, за змістом якої рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням суд може прийняти лише у випадку, якщо призначено покарання певного виду і розміру, враховано тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи, і всі ці дані у сукупності спонукають до висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання [20, с. 18].

Відповідно до ч. 1 ст. 69-2 КК України у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, за умови виконання вимог п. 2 або 2-1 ч. 4 ст. 469 КПК України, сторонами угоди про визнання винуватості може бути узгоджено та судом призначено основне покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (частини статті) Особливої частини цього Кодексу, але не нижче від найнижчої межі, встановленої цим Кодексом. Також, відповідно до ч. 2 ст. 69-2 КК України у разі призначення покарання відповідно до частини першої цієї статті особа не може бути звільнена від відбування такого покарання з випробуванням на підставі ст. 75 цього Кодексу.

Згідно з п. 2 ч. 4 ст. 469 КК України угода про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, за умови викриття підозрюваним чи обвинуваченим іншої особи (осіб) у вчиненні будь-якого корупційного кримінального правопорушення чи кримінального правопорушення, пов'язаного з корупцією, та якщо інформація щодо вчинення такою особою (особами) кримінального правопорушення буде підтверджена доказами, і за умови повного або часткового (з урахуванням характеру та ступеня участі особи у вчиненні злочину) відшкодування підозрюваним або обвинуваченим завданого збитку або заподіяної шкоди (якщо такі збитки або шкода були завдані). Також відповідно до п. 2-1 ч. 4 ст. 469 КК України угода про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо корупційних кримінальних проступків, нетяжких або тяжких корупційних злочинів, а також кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, у разі відсутності ознак вчинення цих кримінальних правопорушень у співучасті, що підтверджується матеріалами кримінального провадження, і за умови повного відшкодування підозрюваним або обвинуваченим завданого збитку або заподіяної шкоди (якщо таких збитків або шкоди було завдано).

Однак для укладення угоди про визнання винуватості у корупційному кримінальному правопорушенні ще недостатньо відсутності ознак його вчинення у співучасті, а також відшкодування підозрюваним або обвинуваченим завданого збитку або заподіяної шкоди (якщо такі збитки або шкода були завдані). Положення п. 2 ч. 2 ст. 470 КК України передбачає, що у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, укладення угоди про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим у кримінальному провадженні щодо тяжкого злочину здійснюється за погодженням з Генеральним прокурором (особою, яка виконує його обов'язки) або його першим заступником чи заступником, керівником обласної прокуратури або його першим заступником чи заступником.

Враховуючи вказані особливості укладення угод про визнання винуватості, зауважимо, що саме чітке дотримання законодавчих вимог є запорукою пришвидшення здійснення кримінального провадження та успішної боротьби з корупцією. Водночас ці вимоги викликають такі зауваження.

Якщо суд приймає рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням у випадку затвердження угоди про визнання винуватості у некорупційному кримінальному правопорушенні, то сторонами угоди має бути узгоджено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років або іншого більш м'яке покарання, тоді як для корупційного кримінального правопорушення цей строк має становити уже не більше восьми років. Враховуючи санкцію ст. 368-5 КК України, яка закріплює основне покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років, можливість застосування угоди про визнання винуватості буде в більшості випадків доступною, адже для того, щоб суд на підставі аналізу фактичних обставин справи та особи винного призначив основне покарання у виді позбавлення волі на строк від дев'яти до десяти років, повинні бути обтяжуючі обставини, або ж відповідні фактичні обставини справи чи особа винного негативно враховані тощо.

Далі, за умови виконання вимог п. 2 або 2-1 ч. 4 ст. 469 КПК України сторонами угоди про визнання винуватості може бути узгоджено та судом призначено основне покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України, але не нижче від найнижчої межі, встановленої цим Кодексом (ч. 1 ст. 69-2 КК України). Відповідно до ч. 2 ст. 63 КК України позбавлення волі встановлюється на строк від одного до п'ятнадцяти років, за винятком випадків, передбачених Загальною частиною цього Кодексу. Отже, у випадках укладання угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні за ст. 368-5 КК України, судом може бути призначено особі основне покарання у виді позбавлення волі на один рік, від відбування якого вона не може бути звільнена з випробуванням.

Поняття судової дискреції у кримінальному судочинстві охоплює надані суду державою повноваження обирати між законними альтернативами, кожна з яких є інтелектуально-вольовою владною діяльністю суду з вирішення у визначених законом випадках спірних правових питань, виходячи із цілей та принципів права, загальних засад судочинства, конкретних обставин справи, даних про особу винного, справедливості й достатності обраного покарання тощо. Підставами для судового розсуду при призначенні покарання є, серед іншого, уповноважуючі суд норми із формулюваннями «може», «вправі»; оціночні поняття, зміст яких визначається не законом або нормативним актом, а правосвідомістю суб'єкта правозастосування, наприклад, при врахуванні пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставин (статті 66, 67 КК), визначенні «інших обставин справи», можливості виправлення засудженого без відбування покарання, що має значення для застосування ст. 75 КК тощо; індивідуалізація покарання – конкретизація виду і розміру міри державного примусу, який суд призначає особі, що вчинила злочин, залежно від особливостей цього злочину і його суб'єкта [20, с. 3].

Відповідно до ч. 1 ст. 69-2 КК України суд у випадках укладання угоди про визнання винуватості в кримінальному провадженні щодо незаконного збагачення не може перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції ст. 368-5 КК України. Позитивно оцінюючи відсутність такої можливості, зазначимо, що вона відрізняє призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, для тих кримінальних правопорушень, що відповідають критеріям в ч. 1 ст. 69 КК України, та для корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією. Вочевидь, причиною такого обмеження є високий рівень небезпеки від корупційних деліктів, та, у випадку з незаконним збагаченням, недопустимість ситуації, коли винна особа навіть у випадку призначення їй більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, не відбуде реально призначене судом покарання у виді позбавлення волі строком від одного року. Застосування положень ст. 69-2 КК України, хоч і є менш сприятливим для засудженої за незаконне збагачення особи, передбачає реальне відбування призначеного судом покарання, чого не можна сказати про звільнення від відбування покарання з випробуванням згідно з абз. 2 ч. 1 ст. 75 КК України.

І.В. Панаід позитивно оцінював можливість розширення меж суддівського розсуду з наданням можливості суду призначати покарання із застосуванням положень ст. 69 КК України, що має розглядатись не як шлях до свавілля, а як підґрунтя для всебічного врахування обставин справи та забезпечення індивідуалізації відповідальності та, відповідно, невідворотності покарання протягом оптимального строку при справедливій судовій процедурі [6, с. 172-173].

Отже, у кримінальних провадженнях щодо незаконного збагачення, укладення (затвердження) угоди про визнання винуватості створює правові підстави для застосування до підозрюваного чи обвинуваченого таких заохочувальних заходів кримінально-правового впливу, як призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69-2 КК України), та звільнення від відбування покарання з випробуванням на підставі абз. 2 ч. 2 ст. 75 КК України. При цьому звільнення від відбування покарання з випробуванням має низку умов і особливостей, безпосередньо пов'язаних з укладенням угоди про визнання винуватості, а саме: 1) якщо сторонами угоди узгоджено звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі на строк не більше восьми років або іншого більш м'якого покарання, а також узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням; 2) якщо відсутні ознаки вчинення правопорушення у співучасті, а також відшкодовано підозрюваним або обвинуваченим завданого збитку або заподіяної шкоди (якщо такі збитки або шкода були завдані); 3) якщо укладення угоди погоджено з Генеральним прокурором (особою, яка виконує його обов'язки) або його першим заступником чи заступником, керівником обласної прокуратури або його першим заступником чи заступником; 4) якщо особі не було призначено більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, відповідно до ч. 1 ст. 69-2 КК України; 5) у випадку затвердження судом угоди про визнання винуватості особі може бути призначене додаткове покарання у виді штрафу (за умови його узгодження сторонами угоди) в межах від ста двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до шести мільйонів неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (від 2 040 000 до 102 000 000 грн); 6) у випадку затвердження судом угоди про визнання винуватості особі можуть бути призначені додаткові покарання у виді штрафу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, позбавлення державної нагороди України, а також конфіскації майна за умови її узгодження сторонами угоди.

Водночас призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69-2 КК України) у кримінальному провадженні за ст. 368-5 КК України можливе за умови виконання вимог п. 2 або 2-1 ч. 4 ст. 469 КПК України, та якщо сторонами угоди про визнання винуватості узгоджено та судом призначено основне покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції ст. 368-5 КК України, але не нижче від найнижчої межі, встановленої цим Кодексом (не нижче одного року позбавлення волі).

Слід відзначити й те, що формальна визначеність кримінального закону не дозволяє повною мірою враховувати всі індивідуальні особливості конкретного кримінального правопорушення та особи винного. Без урахування таких особливостей при призначенні покарання мали б місце формалізм у застосуванні кримінального закону та невиправдане посилення кримінально-правової репресії. У зв'язку з чим О.О. Дудоров наголошує, що обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, конкретизують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, покликані обмежувати суддівський розсуд і є підставою для призначення більш суворого або менш суворого покарання [4, с. 320].

Ч. 2 ст. 65 КК України передбачає, що суд має призначити той вид покарання з-поміж передбачених за вчинене кримінальне правопорушення, який є найменш суворим, але водночас достатнім для виправлення особи та попередження вчинення нею нових кримінальних правопорушень. Верховний Суд в одній зі своїх постанов зазначив, що такий самий підхід застосовується і при вирішенні питання про порядок відбування покарання, зокрема щодо можливості звільнення від відбування покарання з випробуванням. Обов'язок доведення того, що менш суворий вид покарання або порядок його відбування є недостатнім, покладається на сторону обвинувачення [20, с. 3].

При дослідженні допустимості застосування до підозрюваного чи обвинуваченого у вчиненні незаконного збагачення таких заходів кримінально-правового впливу, як призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, чи звільнення від відбування покарання з випробуванням, у випадках укладання угоди про визнання винуватості, перш за все слід з'ясувати, чи відповідатиме таке кримінально-правове реагування суспільному інтересу в забезпеченні швидкого судового провадження та економії державних ресурсів, а так само запобіганню кримінальних правопорушень.

Наразі умови угоди про визнання винуватості в кримінальному провадженні щодо незаконного збагачення відповідають вимогам чинного матеріального та процесуального законодавства (зокрема завдяки змінам, внесеним до КК України ЗУ від 29.10.2024 р.), а наслідки від її прийняття (призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, а також звільнення від

відбування покарання з випробуванням) є пропорційними суспільному інтересу в забезпеченні швидшого досудового розслідування й судового провадження, викритті більшої кількості кримінальних правопорушень. Застосування угоди про визнання винуватості у провадженнях щодо незаконного збагачення, відповідаючи суспільному інтересу, є важливим інструментом кримінального процесу, за допомогою якого можуть бути реалізовані заходи кримінально-правового впливу, за умови дотримання принципів законності, справедливості та пропорційності. Практика ВАКС засвідчує, що за належної правової оцінки змісту угоди суд може забезпечити баланс між публічним та приватним інтересом, сприяючи економії ресурсів і дотриманню вимог справедливості [21, с. 256-257].

Та попри наведені вище переваги від укладення угод про визнання винуватості у провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, існують і вразливі аспекти цього механізму. Зокрема, як слушно зазначає О.М. Готін, існує ризик, що угоди можуть перетворитися на інструмент уникнення покарання за тяжкі й особливо тяжкі злочини. За відсутності належного процесуального контролю це може призвести до ситуацій, коли обвинувачені, маючи фінансові ресурси або інші важелі впливу, отримують невиправдано м'яке покарання без належної перевірки їхньої ролі у вчиненні кримінальних правопорушень. Окрім того, можливість укладання таких угод у випадках, коли особа остерігається суворого вироку, може спонукати навіть невинних осіб визнавати провину, що суперечило б конституційним засадам правосуддя [22].

Втім, наведені ризики не є притаманними кримінальним провадженням за ст. 368-5 КК України. Одним із ключових запобіжників уникнення покарання у таких справах є обов'язкова перевірка судом законності та добровільності угоди, а також її відповідності суспільним інтересам. Укладення угоди про визнання винуватості забезпечує ефективну реалізацію кримінально-правового реагування в ситуаціях, коли трудомістке доказування незаконного збагачення потребує суттєвих ресурсів і часу. Тому відповідна угода є виправданим механізмом, який не підриває засади правосуддя, а виступає раціональним компромісом, що дозволяє досягти справедливого балансу між публічним інтересом держави у викритті корупції та забезпеченням ефективності судового розгляду. До того ж суб'єктом незаконного збагачення є особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, яка ймовірно володіє високим рівнем правосвідомості, тому її добровільне визнання вини буде свідомим кроком, а не результатом тиску, що лише підтвердить обґрунтованість обвинувачення.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що заохочувальні заходи кримінально-правового впливу, передбачені в ст. 69-2 та абз. 2 ч. 2 ст. 75 КК України, є важливими механізмами стимулювання позитивної посткримінальної поведінки винної особи, що сприяють її ресоціалізації, та покращують ефективність кримінальних проваджень завдяки швидшому розкриттю правопорушень. Реалізація досліджуваних заходів забезпечує пропорційний баланс між досягненням суспільного інтересу у невідворотності покарання та приватним інтересом у зменшенні кримінально-правової репресії.

Ухваленням ЗУ від 29.10.2024 р. було усунуто законодавчу невизначеність щодо можливості застосування вказаних заходів у кримінальних провадженнях за ст. 368-5 КК України на підставі укладення (затвердження) угоди про визнання винуватості через зміни до ч. 2 ст. 75 КК України, та доповнення цього Кодексу ст. 69-2. Вказані зміни усунули дискусії щодо неоднозначного правозастосування ст. 75 КК України щодо звільнення від відбування покарання з випробуванням, зокрема, за корупційне кримінальне правопорушення. Зазначене спрямоване на забезпечення єдності судової практики щодо можливості застосування інституту угод про визнання винуватості, зокрема, у кримінальних провадженнях за ст. 368-5 КК України, чого раніше відчутно бракувало як на рівні нормативного регулювання, так і в судовій практиці.

Для звільнення від відбування покарання з випробуванням (абз. 2 ч. 2 ст. 75 КК України) за ст. 368-5 КК України, повинні бути чітко дотримані всі процесуальні вимоги, встановлені ч. 4 ст. 469 КПК України, включаючи узгодження покарання у виді позбавлення волі на строк не більше восьми років. При цьому важливо, що така угода може бути укладена за умови викриття іншої особи (п. 2 ч. 4 ст. 469 КПК України) або за відсутності ознак вчинення кримінального правопорушення у співучасті (п. 2-1 ч. 4 ст. 469 КПК України), а для тяжких злочинів (до яких належить незаконне збагачення) вона також вимагає погодження з Генеральним прокурором або його заступниками, керівником обласної прокуратури або його першим заступником чи заступником.

Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69-2 КК України), дозволяє суду призначити основне покарання за незаконне збагачення у виді позбавлення волі нижче від мінімальної межі санкції ст. 368-5 КК України (п'ять років), але не менше одного року. Ключовим обмеженням відповідного заходу кримінально-правового впливу є заборона його поєднання разом зі звільненням від відбування такого покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України, що забезпечує реальне відбування покарання та є виправданим з огляду на високу суспільну небезпеку корупційних деліктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 4-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.
2. Хавронюк М.І. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають? *Юридичний вісник України.* № 21 (934). 25 с.
3. Ященко А.М. Заходи кримінально-правового характеру: поняття, зміст і сутність. *Форум права.* № 3. 2013. С. 775–783.
4. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право : навч. посіб. / за заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2014. 944 с.
5. Павлова Т.О. Правова природа заохочувальних заходів кримінально-правового характеру. *Вісник Одеського національного університету. Правознавство*. Том 24 № 2. 2019. С. 76−84.
6. Панаід І.В. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення (стаття 368-5 Кримінального кодексу України): дис. … д-ра філософії: 081 «Право». Харків, 2024. 223 с.
7. Аналіз здійснення судочинства Вищим антикорупційним судом у 2024 році (як судом першої інстанції). Вищий антикорупційний суд. Київ, 2025. с. 21.
8. Становлення антикорупційної юстиції в Україні : монографія / під заг. ред. Кравчука О.О., Мойсака С.М. Київ : ВАІТЕ, 2024. 340 с.
9. Книженко О.О. Проблемні аспекти кримінальної відповідальності за незаконне збагачення. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2015. № 2. С. 112–119.
10. Бабанли Р.Ш. Призначення покарання в Україні: теоретико-прикладні засади. Чернігів: Десна Поліграф, 2019. 488 с.
11. Житний О.О., Клочко А.М. Деякі проблеми звільнення від відбування покарання з випробуванням особи, яка засуджується за корупційний злочин. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право».* 2017. Вип. 24. С. 111–114.
12. Дудоров О.О. Удосконалення кримінально-правових засобів протидії корупції (аналіз окремих законодавчих ініціатив). Epistemological aspects of tort law transfiguration in the creation of anti-corruption legislation and its enforcement : Scientific monograph. Ed. T. Kolomoiets. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2023. С. 68−98.
13. Вирок Вищого антикорупційного суду від 22 трав. 2022 р. у справі № 487/4428/16-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104451880 (дата звернення: 13.10.2025).
14. Вирок Вищого антикорупційного суду від 29 трав. 2024 р. у справі № 991/3773/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119385381 (дата звернення: 13.10.2025).
15. Большакова Д.О. Призначення заходів кримінально-правового характеру на підставі угоди про примирення та угоди про визнання винуватості: дис. … д-ра філософії : 081 «Право». Запоріжжя, 2024. 265 с.
16. Дубас В.М. Кримінально-правові засоби протидії корупційним кримінальним правопорушенням в Україні: дис. … д-ра філософії : 081 «Право». Львів, 2023. 319 с.
17. Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 27 груд. 2024 р. у справі № 757/61365/24-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124142397 (дата звернення: 13.10.2025).
18. Справа «Романов та інші проти України» (Заява № 5159/21 та 2 інші заяви – див. перелік у додатку). Європейський суд з прав людини. Страсбург. 24 лют. 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_i20#Text (дата звернення: 13.10.2025).
19. План для реалізації Ukraine Facility 2024 – 2027. 380 с. URL: https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/plan-ukraine-facility.pdf (дата звернення: 13.10.2025).

20. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо призначення покарання / упоряд.: канд. юрид. наук В.В. Щепоткіна; відпов. за вип.: канд. юрид. наук Р.Ш. Бабанли. Київ, 2019. 21 с.
21. Граб А.В. Дотримання суспільного інтересу при затвердженні угоди про визнання винуватості в кримінальних провадженнях щодо незаконного збагачення. *Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики*: матеріали XIII міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 трав. 2025 р.). Київ, 2025. С. 252–258.
22. Готін О.М. 10 причин, чому угоди про визнання винуватості у корупції – невдала ідея. Офіційний веб-сайт Національної Асоціації Адвокатів України. URL: https://unba.org.ua/publications/9643-10-prichin-chomu-ugodi-pro-viznannya-vinuvatosti-u-korupcii-nevdala-ideya.html (дата звернення: 13.10.2025).

УДК 343.326
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.5

ТЕРОРИСТИЧНІ ЗЛОЧИНИ В ЧИННОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ, СИСТЕМА ЗАБОРОН

Давидов Д.Г.,
викладач кафедри кримінального права та кримінології
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0009-0006-6552-7163
e-mail: urch2905and@gmail.com

Давидов Д.Г. Терористичні злочини в чинному кримінальному законодавстві України: поняття та система заборон.

Стаття присвячена комплексному аналізу поняття та системи норм про терористичні злочини в Кримінальному кодексі України, а також їх співвідношенню з суміжними кримінально-правовими явищами. Автор розкриває сутність тероризму як суспільно небезпечного феномена, що полягає у свідомому залякуванні населення та органів влади шляхом насильства або погроз для досягнення протиправних цілей. Зазначено про те, що терористичні злочини посягають не лише на громадську, а й на національну безпеку, мають масовий і непередбачуваний характер, високий політичний та ідеологічний вплив на суспільство. У статті визначено систему терористичних злочинів, що охоплює норми розділу IX Особливої частини КК України (ст.ст. 258–258-6) та низку інших статей із потенційною «терористичною» складовою (ст.ст. 109, 110, 112, 113, 147 КК України тощо).

Констатовано, що в науковій літературі існують різні підходи до визначення тероризму та терористичних злочинів, які переважно тлумачаться як насильницька діяльність із захопленням заручників, убивствами чи погрозами з метою досягнення протиправних цілей. Також висвітлено наукові підходи до розмежування понять «терористичні злочини» і «злочини терористичної спрямованості», проаналізовано позиції вітчизняних учених щодо вдосконалення законодавчих приписів, зокрема пропозиції щодо зміни конструкції ст. 258 КК України та запровадження кримінально-правового поняття «акт тероризму». Окрему увагу приділено історичним витокам поняття «тероризм», міжнародно-правовим підходам, практиці ООН та Європейського Союзу, а також гармонізації українського законодавства з кращими міжнародними стандартами в цьому напрямі. Автор підкреслює необхідність здійснення порівняльно-правових досліджень та вдосконалення національних норм для ефективної протидії тероризму в умовах воєнного стану та триваючої збройної агресії проти України.

У висновках роботи зазначено, що українське законодавство дедалі активніше гармонізується з міжнародними нормами, зокрема з правом ЄС, через новели, які підвищують ефективність протидії тероризму. Водночас, наголошено на необхідності здійснення подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Ключові слова: тероризм, терористичні злочини, злочини терористичної спрямованості, кримінально-правова кваліфікація, громадська безпека, національна безпека.

Davydov D.G. Terrorist crimes in the current criminal legislation of Ukraine: concept and system of prohibitions.

The article is devoted to a comprehensive analysis of the concept and system of norms on terrorist crimes in the Criminal Code of Ukraine, as well as their correlation with related criminal-legal phenomena. The author reveals the essence of terrorism as a socially dangerous phenomenon, which consists in the deliberate intimidation of the population and authorities by means of violence or threats to achieve unlawful goals. It is noted that terrorist crimes encroach not only on public but also on national security, have a massive and unpredictable nature, and a high political and ideological influence

on society. The article defines a system of terrorist crimes, which includes the norms of Section IX of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine (Articles 258–258-6) and a number of other articles with a potential "terrorist" component (Articles 109, 110, 112, 113, 147 of the Criminal Code of Ukraine, etc.).

It is stated that in the scientific literature there are different approaches to the definition of terrorism and terrorist crimes, which are mainly interpreted as violent activity with hostage-taking, murders or threats in order to achieve illegal goals. Also highlighted are scientific approaches to the distinction between the concepts of «terrorist crimes» and «crimes of terrorist orientation», analyzed the positions of domestic scientists on improving legislative provisions, in particular proposals to change the structure of Art. 258 of the Criminal Code of Ukraine and the introduction of the criminal law concept of «act of terrorism». Special attention is paid to the historical origins of the concept of «terrorism», international legal approaches, the practice of the UN and the European Union, as well as the harmonization of Ukrainian legislation with the best international standards in this area. The author emphasizes the need for comparative legal research and improvement of national norms for effective counteraction to terrorism in conditions of martial law and ongoing armed aggression against Ukraine.

The conclusions of the work indicate that Ukrainian legislation is increasingly being harmonized with international norms, in particular with EU law, through novelties that increase the effectiveness of countering terrorism. At the same time, the need for further scientific research in this area is emphasized.

Key words: terrorism, terrorist crimes, crimes of a terrorist nature, criminal law classification, public safety, national security.

Постановка проблеми. Тероризм як антисоціальне явище, як суспільно-небезпечний феномен зазвичай визначають як умисне залякування населення та органів влади з метою досягнення протиправних цілей. Його сутність полягає у погрозах застосування насильства й створенні атмосфери постійного страху, щоб примусити адресатів погроз і насильства до певних дій, привернути увагу до особи терориста або організації, яку він представляє, чи реалізувати його політичні та інші задуми. Заподіяння або загроза заподіяння шкоди виступає попередженням про можливість ще більш серйозніших наслідків, якщо вимоги терористів не будуть виконані. Властивою рисою тероризму є його публічність: мотиви, погрози та вимоги правопорушників спеціально доводяться до широкого загалу з метою привернути увагу та спонукати виконати протиправні вимоги терористів.

Справді, у нинішніх умовах запровадження воєнного стану на всій території України, в умовах триваючої військової агресії та тимчасової окупації частини території України постає нагальна потреба у посиленому правовому захисті сфери громадської безпеки. Одним із ключових механізмів такого комплексного захисту виступає саме кримінально-правова охорона [1, с. 56]. Ідеться про охорону відносин громадської безпеки (а заразом і національної безпеки) як важливої соціальної цінності у публічній сфері України та як родового об'єкта кримінального правопорушення, зокрема через ухвалення спеціальних законів та інших нормативних актів, спрямованих на протидію тероризму, а також застосування їх положень у практичній діяльності органів безпеки (Служби безпеки України), правоохоронних органів та судів.

Аналіз останніх досліджень і публікації. В українській юридичній літературі питання кримінально-правової характеристики тероризму, протидії цьому суспільно небезпечному явищу, кримінальної відповідальності за терористичні злочини та їх системоутворювальні характеристики досліджували зокрема такі автори: А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, В.П. Ємельянов, В.С. Зеленецький, В.С. Канцір, С.В. Клименко, О.О. Книженко, Ю.В. Луценко, А.В. Власов, О.С. Попович, В.П. Тихий, П.Л. Фріс, Г.О. Чорний, О.В. Шамара, деякі інші. Також, ураховуючи міжнародний характер тероризму як явища, цьому злочину присвятили свої наукові праці також чимало зарубіжних авторів.

Мета цієї **статті** полягає в авторському дослідженні, спираючись на теоретичні розробки та нормативні документі, поняття та системних ознак терористичних злочинів у кримінальному законодавстві України.

Виклад основного матеріалу. Почнемо з законодавчих визначень. Як визначає Закон України «Про боротьбу з тероризмом», тероризм – це суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення

злочинних цілей. Відповідно, терористичний акт – злочинне діяння у формі застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, відповідальність за які передбачена статтею 258 КК України. У тому разі, якщо терористична діяльність супроводжується вчиненням злочинів, передбачених статтями 112, 147, 258-260, 443, 444, а також іншими статтями КК України, відповідальність за їх вчинення настає відповідно до КК України.

Із позицій характеристики ознаки суспільної небезпеки терористичні злочини належать до групи найбільш небезпечних діянь з декількох причин.

По-перше, ці злочини мають масовий і непередбачуваний ефект. Вони загрожують життю та здоров'ю невизначеного кола осіб, створюють паніку в суспільстві, дестабілізують функціонування державних та місцевих органів влади, загалом держави.

По-друге, ці злочини утворюють посягання не лише на громадську безпеку (розділ IX Особливої частини КК України), а й також, принаймні частково, на основи національної безпеки. Адже вони підривають основи державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності України, врешті-решт міжнародного правопорядку.

По-третє, ця група злочинів характеризується високим рівнем політичного та ідеологічного впливу. Терористичні посягання мають на меті не лише заподіяти фізичну шкоду, а й примусити представників державної влади до ухвалення певних рішень, що передусім загрожує суверенітету держави. До того ж такі злочини не є «ситуативними» чи «хаотичними» – навпаки, вони координуються усталеними міжнародними мережами терористичних організацій, що суттєво ускладнює їх попередження та переслідування.

Своєю чергою, під системою терористичних злочинів у Кримінальному кодексі України (далі – КК України) потрібно розуміти комплекс змістовно пов'язаних кримінально-правових заборон, що спрямовані на охорону національної безпеки, громадського порядку, життя і здоров'я людей від різноманітних загроз терористичного характеру. За своїм змістом вона утворює внутрішньо пов'язану підсистему в Особливій частині КК України та включає як базові склади злочинів, так і суміжні діяння, які забезпечують, фінансують або іншим чином сприяють терористичній діяльності.

Отже, ця система, що є не офіційно запровадженою, а науково обґрунтованою, включає такі заборони: терористичний акт (ст. 258 КК України), втягнення у вчинення терористичного акту (ст. 258-1 КК України), публічні заклики до вчинення терористичного акту (ст. 258-2 КК України), створення терористичної групи або організації (ст. 258-3 КК України), сприяння вчиненню терористичного акту, проходження навчанню тероризму (ст. 258-4 КК України), фінансування тероризму (ст. 258-5 КК України), перетинання державного кордону з терористичною метою (ст. 258-6 КК України). Також до вельми широкого кола норм КК із потенційно «терористичною» складовою можна віднести ті, що описують дії, спрямовані на насильницьку зміну або повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ст. 109 КК України), посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України) посягання на життя державного або громадського діяча (ст. 112 КК України), диверсію (ст. 113 КК України), перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114-1 КК України), захоплення заручників (ст. 147 КК України) напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 261 КК України), угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278 КК України), захоплення державних або громадських будівель чи споруд (ст. 341 КК України), а також деякі інші заборони, передбачені різними розділами Особливої частини КК України.

Можна вести мову про те, що терористичні злочини виступають, так би мовити, складовою частиною більш широкої категорії – злочинів з ознаками (елементами) тероризування, суть яких полягає у спонуканні до вчинення яких-небудь дій або відмові від них шляхом залякування [2, с. 133].

Аналіз вітчизняної наукової літератури засвідчує, що науковці використовують обидва варіанти позначення відповідної групи протиправних посягань – «терористичні злочини» і «злочини терористичної спрямованості» – як синонімічні. Водночас, на нашу думку, це є неправильним підходом, адже ці поняття мають різні смислові акценти, урешті-решт різний зміст.

Так, зазвичай поняттям «терористичні злочини» називають саме такі діяння, які прямо передбачені розділом IX Особливої частини КК України. Ідеться власне про терористичний акт, про створення чи фінансування терористичної організації, про сприяння тероризму, про інші кримі-

нально протиправні діяння. Тобто цей термін підкреслює кваліфікацію злочину як «терористичного» саме за його юридичним складом, а не лише за мотивом чи за спрямованістю злочинного умислу.

І, навпаки, поняття «злочини терористичної спрямованості» є втіленням більш широкого підходу. Воно охоплює не лише ст. 258 КК України та пов'язані з ними діяння, а й будь-які інші злочини, якщо їх метою було залякування населення, висловлення неперсоніфікованих погроз, привертання уваги органів влади чи інших адресатів до цілей (зазвичай масштабних) правопорушників (наприклад, незаконне поводження зі зброєю чи вибуховими пристроями, посягання на життя державного діяча, коли це робиться саме з терористичною метою, захоплення державних будівель чи споруд тощо). Саме таке поняття – «злочини терористичної спрямованості» – часто використовують у наукових дослідженнях, в оперативно-розшуковій та судовій практиці, у практичних ситуаціях, коли потрібно зробити наголос на «терористичному» мотиві чи меті – навіть якщо диспозиція конкретної статті КК не містить слово «тероризм».

Отже, в офіційному дискурсі або в процесуальних документах, коли йдеться про конкретні склади злочинів, передбачених ст. 258–258-6 КК України, правильно використовувати понятійний зворот «терористичні злочини».

Натомість у наукових працях, аналітичних дослідженнях або стратегіях безпеки, якщо йдеться про ширший комплекс протиправних діянь, пов'язаних з тероризмом, доцільно вживати більш широке за змістом поняття «злочини терористичної спрямованості».

Отже, вибір коректного поняття насправді залежить від контексту: «терористичні злочини» – стосується передусім вузької юридичної кваліфікації; натомість «злочини терористичної спрямованості» – це ширша категорія, що описує спрямованість і мету протиправної поведінки.

До слова (і для прикладу), у науковій статті під назвою «Злочини терористичної спрямованості за КК України: кримінально-правовий аналіз» її авторки Т.Д. Лисько та К.Р. Шилова взагалі не пояснюють, чому вони звертаються саме до цього поняття – «злочини терористичної спрямованості», коли аналізують відповідну групу суспільно небезпечних посягань. Натомість вони звертають увагу на таке: багатоманітність підходів до визначення поняття «тероризм» свідчить про відсутність єдиної системної методології дослідження цього явища. Чимало класифікацій ґрунтуються на суб'єктивних критеріях, що спричиняє надмірне акцентування окремих рис і нехтування іншими, унаслідок чого не враховуються ключові характеристики сучасного тероризму. Через багатогранність і нестабільність власне цього суспільно небезпечного явища розбіжності в його тлумаченні стають звичайною практикою. Згадані авторки додають: українське законодавство, на жаль, не містить чіткого переліку злочинів, складовим елементом яких є здійснення терористичної діяльності [3, с. 204–205].

Також, зазначимо в розвиток наведеного, у КК України залишаються невизначеними межі терористичної діяльності, а також її співвідношення з близькими за змістом кримінальними явищами. А тому доцільно розвивати існуючі наукові підходи до розкриття сутності тероризму

Своєю чергою, інший дослідник, Г. Чорний, пропонує, спираючись на розробки інших авторів (зокрема В.П. Ємельянова), поняття «злочини терористичної спрямованості» розуміти в широкому сенсі цього слова. А саме, як загальнонебезпечні діяння, суть яких полягає в залякуванні населення з метою примушування адресатів впливу до ухвалення вигідних для терористів рішень і які мають такі ознаки: 1) публічний характер виконання з претензією на широкий громадський резонанс; 2) умисне створення ситуації страху, напруженості на соціальному рівні, що спрямовано на залякування населення або певної його частини; 3) застосування насильства щодо одних осіб (безневинних жертв) з метою примушування до певної поведінки інших осіб, від яких залежить ухвалення вигідних для терористів рішень [4, с. 157].

Український вчений В.П. Ємельянов, який є визнаним авторитетом у питаннях кримінально-правової оцінки терористичних злочинів, слушно звертає увагу на недосконалість чинної редакції ст. 258 «Терористичний акт» КК України. Цей автор зауважує: проблема полягає в тому, що такі елементи цього злочину, як «порушення громадської безпеки», «залякування населення» та «вплив», у чинній редакції заборони сформульовані як взаємозамінні. Унаслідок цього склад терористичного акту набуває надмірно широкого змісту та фактично охоплює більшість насильницьких злочинів, передбачених вітчизняним КК. Для того, щоб уникнути конкуренції з іншими складами кримінальних правопорушень, ці ознаки, як наполягає, В.П. Ємельянов, потрібно викладати не альтернативно, а в їх взаємному поєднанні.

До того ж, розмірковує згаданий вчений, доцільно розширити зміст складу терористичного злочину до рівня видових (системних) ознак терористичної діяльності, включивши до нього не лише загально небезпечні дії, а й інші суспільно-небезпечні вчинки, здійснені з терористичною метою. Виходячи з цього, пропонується сформулювати основний склад злочину під назвою «Акт тероризму» у такій редакції: «Акт тероризму, тобто вчинення або погроза вчинення вибуху, підпалу, отруєнь, затоплень, захоплення заручників, викрадення людини, посягання на життя або інших суспільно небезпечних діянь, спрямованих на залякування населення з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи місцевого самоврядування, міжнародними організаціями, об'єднаннями громадян, фізичними або юридичними особами» [5, с. 81].

У досліджуваному контексті варто погодитись із наступним спостереженням: умовним «ядром» всієї системи відповідних посягань виступає норма про терористичний акт (ст. 258 КК України); натомість *sui generis* нормами є ті, що закріплені у статтях 258-1, 258-2, 258-3, 258-4, 258-5, 258-6 КК України і передбачають кримінальну відповідальність за готування та співучасть (за винятком виконавця) у вчиненні терористичного акту, а також публічні заклики до такого, інші діяння, що так чи інакше поєднані з вчиненням терористичного акту [6, с. 148].

До слова, автор цих рядків в одній із своїх попередніх робіт уже звертався до історичних витоків поняття «тероризм», що власне і поклало початок поступовому розвитку цілої автономної групи терористичних злочинів у національних кримінально-правових системах різних країн, зокрема й України. Зокрема «тероризм» як суспільно-правове поняття (радше – явище) уперше набув поширення під час Французької революції (1793–1794 рр.) для опису політики «режиму терору», яку проводив уряд на чолі з Максиміліаном Робесп'єром. Метою терору було примусити населення підкорятися через насильницькі дії, включаючи страти без суду та розправи з противниками революції. Таким чином, на відміну від його сучасної інтерпретації, слово «терор» тоді стосувалося дій уряду, спрямованих на придушення опору з боку опозиції, а не навпаки. Пізніше, в XIX ст., термін «тероризм» почав асоціюватися з різними антидержавними групами, які використовували насильницькі методи для досягнення власних політичних цілей. Прикладом тут може бути діяльність анархістів та націоналістичних рухів, які вдавалися до насильства та замахів [7, с. 268–269].

Декілька слів про міжнародно-правовий вимір розглядуваного питання. Так, в інституційних межах Організації Об'єднаних Націй, за відсутності єдиного загальноприйнятого визначення цього терміна, в документах цієї організації можна знайти різні терміни, що описують поняття «тероризм». Як правило, вони не мають на меті запропонувати узгоджене визначення тероризму (хоча, зрештою, це одна з бажаних, але наразі недосяжних цілей проєкту Всеосяжної конвенції про міжнародний тероризм (Всеосяжна конвенція). Натомість вони мають слугувати правовими орієнтирами, що допомагають окремим державам, наприклад, реалізовувати власні програми і заходи протидії тероризму, які вимагаються або необхідні для виконання конкретних міжнародних документів та інструментів.

Для прикладу (одного з багатьох) щодо термінології, пов'язаної з «тероризмом», є Резолюція ООН 1566 (2004), яка мала на меті допомогти державам у виконанні їхніх зобов'язань за резолюцією Ради Безпеки 1373 (2001) щодо вжиття внутрішніх законодавчих заходів. У ній «тероризм» визначається таким чином: злочинні дії, у т. ч. проти цивільного населення, вчинені з наміром заподіяти смерть або тяжкі тілесні ушкодження, або захоплення заручників з метою викликати стан терору серед широкої громадськості або групи осіб чи окремих осіб, залякування населення або примушення уряду чи міжнародної організації до вчинення або утримання від вчинення будь-яких дій, що становлять злочини в межах та відповідно до визначення міжнародних конвенцій та протоколів, що стосуються тероризму, і які за жодних обставин не можуть бути виправдані міркуваннями політичного, філософського, ідеологічного, расового, етнічного, релігійного чи іншого подібного характеру, та закликає всі держави запобігати таким діям, а якщо їх не вдалося запобігти, то забезпечити, щоб такі дії каралися покаранням, відповідним до їхньої тяжкої природи (п. 3) [8].

Також потрібно зауважити: окрім національних законодавців, чимало регіональних організацій запровадили власні інструменти протидії тероризму, які містять специфічні визначення цього явища з урахуванням регіональних пріоритетів. Водночас, так само як і у випадку національних підходів, значні відмінності у тлумаченні тероризму серед регіональних організацій можуть

ускладнювати міжнародну співпрацю та створювати ризики юридичної непослідовності. Важливим аспектом виступає також те, що відмінності між регіональними визначеннями та визначеннями окремих держав-членів можуть породжувати колізії щодо пріоритету застосування норм міжнародного чи національного права у разі їхньої несумісності, причому на практиці, зазвичай переважає національне законодавство, зокрема з конституційних підстав.

Так, Європейський Союз (ЄС) приділяє значну увагу боротьбі з тероризмом, оскільки ця загроза наразі стосується всієї Європи. Зокрема контртерористична діяльність ЄС базується на Стратегії 2005 р., яка зобов'язує держав-членів протидіяти тероризму увагу в глобальному масштабі, одночасно дотримуючись прав людини та забезпечуючи безпеку своїх громадян. У 2008 р. Стратегію переглянули, додавши компонент «попередження». У 2014 р. у відповідь на загрозу від іноземних бойовиків було ухвалено Стратегію протидії радикалізації та вербуванню до терористичних організацій.

Рамкове рішення Ради Європейського Союзу 2002/475/JHA визначає тероризм як дії, що свідомо спрямовані на серйозне порушення громадської безпеки, що включають насильство або загрозу насильством з метою залякування населення чи примусу органів влади або міжнародних організацій до певних дій чи бездіяльності. Таке визначення охоплює не лише фізичну загрозу громадянам, а й посягання на стабільність державних і міжнародних структур, з певними політичними, ідеологічними або релігійними мотивами.

Цей документ зобов'язує держави-члени ЄС криміналізувати терористичні акти та суміжні дії, включно з фінансуванням тероризму, вербуванням та участю в терористичних організаціях, а також підбурюванням до таких злочинів. Він передбачає обов'язок держав-членів вживати законодавчих та адміністративних заходів для запобігання терористичній діяльності, розслідування злочинів та підготовки правоохоронних і судових органів, при цьому дотримуючись прав людини та демократичних принципів [9].

Отже, як бачимо, не лише вітчизняне кримінальне законодавство містить систему терористичних злочинів. Європейський законодавець також активно пропагує ідею криміналізації не лише власне терористичної діяльності (актів тероризму), а й інших суспільно-небезпечних діянь, що в різний спосіб сприяють тероризму.

Українське кримінальне законодавство в частині визначення форм протидії тероризму проходить активну гармонізацію з загальноєвропейським, що є позитивним моментом. Так, наприклад, Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, а також до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення боротьби з тероризмом» від 21 березня 2023 р. ст. 258-4 «Сприяння вчиненню терористичного акту, проходження навчання тероризму» КК України зазнала суттєвих змін. Зокрема, текст цієї заборони було доповнено такою ознакою як проходження навчання тероризму, тлумачення якої надається у примітці ст. 258-4 КК України. Ураховуючи законодавчі зміни, українські криміналісти фахово проаналізували цю новелу задля розкриття об'єктивних та суб'єктивних ознак проходження навчання тероризму, а також відмежування від суміжних кримінально протиправних діянь [10].

Інші українські автори здійснили дослідження, присвячене актуальній проблематиці протидії фінансуванню тероризму, що стає дедалі важливішою в умовах глобальної загрози терористичної діяльності. Спираючись на прогресивний зарубіжний досвід, автори проаналізували поточний стан боротьби з фінансуванням тероризму, наголошуючи на необхідності постійного вдосконалення законодавчих механізмів та фінансового контролю для ефективної протидії цьому суспільно небезпечному явищу [11]. Примітно, що в Україні уже написано чимало якісних наукових робіт, присвячених проблемам систематизації терористичних злочинів, як власне і питанням відповідальності за окремі з них. Як свідчать останні публікації, цей науковий тренд триває.

Принагідно варто підкреслити доречність здійснення порівняльно-правових досліджень в напрямі протидії терористичним злочинам за кримінальним законодавством України та окремих держав-членів ЄС. Такі наукові проєкти видаються актуальними і практично затребуваними [12].

Висновки. Ознайомлення з результатами наукових досліджень вітчизняних криміналістів свідчить про те, що наразі в юридичній літературі сформульовано чималу кількість різних за змістом підходів до визначення тероризму як явища та терористичних злочинів як відповідної групи близьких за змістом суспільно небезпечних посягань. Спираючись на норми національного кримінального законодавства в різних країнах, тероризм сьогодні тлумачать здебільшого як сус-

пільно небезпечну діяльність, що включає умисне застосування насильства – зокрема, захоплення заручників, підпали, вбивства, тортури, залякування населення та органів влади, а також інші посягання на життя чи здоров'я невинних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення терористами певних протиправних цілей.

Автором установлено та досліджено відмінність між поняттями «терористичні злочини» та «злочини терористичної спрямованості»: перше охоплює конкретні склади злочинів, передбачені ст. 258–258-6 КК України, тоді як друге включає ширший спектр дій з терористичною метою, навіть якщо вони формально не кваліфікуються як тероризм. Такий підхід дозволяє точніше описувати та класифікувати суспільно небезпечні діяння цієї групи залежно від контексту застосування.

Також було простежено триваючу гармонізацію національного та міжнародного законодавства: українське кримінальне законодавство активно інтегрується в загальноєвропейський правовий простір, враховуючи Стратегію ЄС та рамкові рішення Ради ЄС щодо боротьби з тероризмом. Законодавчі новели, зокрема доповнення ст. 258-4 КК України щодо проходження навчання тероризму, підвищують ефективність протидії терористичним діям і забезпечують більш точне розмежування між терористичними та суміжними кримінальними правопорушеннями.

Як узагальнення варто зазначити про таке: сьогодні тероризм залишається одним із найсерйозніших викликів не лише для окремих держав, а й для міжнародного співтовариства в цілому. На жаль, це небезпечне, масштабне за своїми наслідками явище наразі присутнє й в Україні. Отже, відповідь держави та суспільства на цей виклик повинна бути адекватною та ефективною, вона повинна ґрунтуватися на міжнародно-правових засадах та на дотриманні прав і свобод людини і громадянина, передусім в контексті реалізації принципу верховенства права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Єлаєв Ю.Л., Ємельянов Р.О. Деякі питання кримінально-правового дослідження злочинів терористичної спрямованості. *Правовий часопис Донбасу.* 2024. № 1. С. 55–59. https://doi.org/10.32782/2523-4269-2024-86-55-59.
2. Ємельянов В.П. Тероризм, злочини терористичної спрямованості, злочини з ознаками тероризування: поняття і співвідношення. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2002. Вип. 19. С. 131–135.
3. Лисько Т.Д., Шилова К.Р. Злочини терористичної спрямованості за КК: кримінально-правовий аналіз. *Юридичний вісник.* 2023. № 2 (67). С. 203–209. https://doi.org/10.18372/2307-9061.67.17862.
4. Чорний Г. Криміналістична характеристика злочинів терористичної спрямованості: теоретичні проблеми формування на сучасному етапі. *Публічне право.* 2020. № 3 (39). С. 156–163. DOI: https://doi.org/10.32782/2306-9082/2020-39-17.
5. Ємельянов В.П. Питання вдосконалення кримінально-правових засад протидії терористичним злочинам. *Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку* : зб. тез. доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя ХНУВС. Харків: ХНУВС, 2019. С. 79–81.
6. Яремко Г.З. Асоціація норм про злочини терористичного характеру у Кримінальному кодексі України. *Право і суспільство*. 2020. № 1. Ч. 2. С. 148–155.
7. Давидов Д.Г. Тероризм: історичні витоки і генеза кримінально-правового поняття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.* 2024. Вип. 85: ч. 3. С. 266–272. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.42.
8. Defining terrorism. United Nations Office on Drugs and Crime. URL: https://www.unodc.org/e4j/fr/terrorism/module-4/key-issues/defining-terrorism.html (дата звернення: 22.09.2025).
9. Council of the European Union (2002). Council Framework Decision of 13 June 2002 on combating terrorism (2002/475/JHA). Official Journal of the European Communities, L 164/3. URL: https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/eu-rules-on-terrorist-offences-and-related-penalties.html.
10. Книженко О.О., Негода А.С. Актуальні питання кримінальної відповідальності за проходження навчання тероризму. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 4. С. 511–514. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.85.

11. Власов А.В., Некоз А.П. Запобігання фінансуванню тероризму в Україні: окремі питання теорії та практики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2024. Вип. 86, ч. 4. С. 197–202. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.32.
12. Каменський Д.В. Методологічні особливості порівняльних кримінально-правових досліджень: здобутки української та американської доктрин. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2020. № 44. С. 108–112. DOI: https://doi. org/10.32841/2307-1745.2020.44.23.

УДК 343.2
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.6

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ ЕКОНОМІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ РЕПРЕСІЇ ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ БІЛЬШ М'ЯКОГО ПОКАРАННЯ, НІЖ ПЕРЕДБАЧЕНО ЗАКОНОМ

Димитрієва Т.В.,
аспірант кафедри державно-правових дисциплін,
кримінального права та процесу
Харківського національного педагогічного
університету імені Г.С. Сковороди

Димитрієва Т.В. Застосування принципу економії кримінально-правової репресії при призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.

У даній статті розглядаються проблемні питання застосування принципу економії кримінально-правової репресії при призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, аналізується сучасний стан наукових досліджень за даною темою. Важливість проведеного дослідження полягає в тому, що його висновки та положення можуть бути використані у вивченні загальних проблем про принципи кримінального права, їх реалізацію та дотримання при призначенні покарання, при вивченні суворості санкцій норм Особливої частини КК України, розробки наукових основ теорії призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом. Результати дослідження можуть вплинути на упорядкування судової практики, сприяючи її єдності у питаннях, що пов'язані із застосуванням принципу економії кримінально-правової репресії при призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.

Сучасне кримінальне право має ставити перед собою завдання раціоналізації використання репресивних заходів, зокрема, враховуючи економічні, соціальні та правові аспекти. Дане дослідження ставить перед собою завдання вивчення ефективності та оптимальності застосування принципу економії кримінально-правової репресії при призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, а також розглядає їх вплив на економіку, суспільство та правову систему в цілому.

Принцип економії кримінально-правової репресії передбачає розгляд кожної окремої кримінальної справи із зазначенням певних обставин, які можуть впливати на призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено кримінальним законодавством. Основна ідея полягає в тому, щоб враховувати індивідуальні характеристики особи, що вчинила кримінальне правопорушення, його психічний стан і оточуюче його соціальне середовище.

Цей підхід дозволяє уникати призначення непропорційно суворих покарань, особливо в тих випадках, коли існують обставини, які пом'якшують вину особи. Такий підхід сприяє більш справедливому і ефективному функціонуванню правосуддя, оскільки враховує індивідуальні відмінності та обставини кожного конкретного випадку.

Таким чином, питання застосування принципу економії кримінально-правової репресії при призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом залишається актуальним та потребує подальших досліджень.

Ключові слова: покарання, призначення покарання, принципи кримінального права, принцип економії кримінальної репресії, більш м'яке покарання ніж передбачено законом, кримінальне правопорушення, злочин.

Dymytriieva T.V. Application of the principle of economy of criminal law repression when imposing a milder punishment than provided for by law.

The article examines the problematic issues of applying the principle of economy of criminal law repression when imposing a punishment that is milder than the one prescribed by law, and analyzes

the current state of scientific research on this topic. The importance of the conducted research lies in the fact that its conclusions and provisions can be used in the study of general problems of the principles of criminal law, their implementation and compliance when imposing punishment, in the study of the severity of sanctions for convicted persons. norms of the Special Part of the Criminal Code, the development of the scientific basis of the theory of punishment that is milder than that prescribed by law. The results of the study can affect the regulation of judicial practice, contributing to its unity in matters related to the application of the principle of economy of criminal law repression when imposing a milder punishment than provided by law.

Modern criminal law should set itself the task of rationalizing the application of repressive measures, in particular, taking into account economic, social and legal aspects. The purpose of the study is to investigate the effectiveness and optimality of applying the principle of economy of criminal law repression when imposing a milder punishment than provided by law, as well as to investigate their impact on the economy, society and the legal system. in general.

The principle of economy of criminal law repression provides for the consideration of each individual criminal case with the indication of certain circumstances that may affect the imposition of a milder punishment than provided for by the criminal law. The main idea is to take into account the individual characteristics of the person who committed the criminal offense, his mental state and the surrounding social environment.

This approach avoids disproportionately harsh punishments, especially in cases where there are mitigating circumstances. This approach contributes to a fairer and more effective functioning of justice, as it takes into account individual differences and circumstances of each specific case.

Thus, the issue of applying the principle of economy of criminal law repression when imposing a punishment that is milder than the one prescribed by law remains relevant and requires further research.

Key words: punishment, sentencing, principles of criminal law, the principle of economy of criminal repression, milder punishment than provided by law, criminal offence, crime.

Постановка проблеми. Принципи кримінального права визначають фундаментальні засади властиві даній правовій галузі, визначаючи основні положення, котрі регулюють призначення покарання, встановлюють межі та характер кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення, окреслюють права та обов'язки сторін, а також гарантують дотримання процесуальних норм і справедливого судового розгляду. В свою чергу, принципи кримінального права слугують вихідними пунктами або керівними ідеями для створення, реформування і застосування кримінального законодавства. Вони визначають мету та основні напрями регулювання кримінально-правових відносин. Полійовська М.Т. зазначає: «Формування принципів кримінального права і знаходження адекватних способів їх юридичного втілення в законодавстві створює засоби для подальшого розвитку цієї галузі права. Важливість визначення основоположних ідей кримінального права як принципів полягає у забезпеченні їх коректного застосування» [8, с. 118]. Колесник М.О. та Прібиткова Н.О. вказують на те, що: «Принципи формують не тільки ідейну основу кримінального права, від них також напряму залежать напрямки розвитку цієї галузі права, а також й функціонування правовідносин, на врегулювання та упорядкування яких спрямована дія норм досліджуваної галузі права.» [4, с. 205]

В багатьох наукових дослідженнях у галузі кримінального права виокремлюють три рівні принципів: загальні, міжгалузеві і галузеві. Серед галузевих принципів виділяють принцип індивідуалізації покарання, принципи пропорційності та необхідності покарання за вчинення кримінального правопорушення, економії кримінально-правової репресій та інші.

Актуальність вивчення питання застосування принципу економії кримінально-правової репресії при призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом полягає у тому, що суспільство постійно еволюціонує, а разом з ним і система кримінального права та політика в цій сфері. Принцип економії кримінально-правової репресій може вказувати на необхідність у пошуках альтернативні та більш ефективних заходів для забезпечення суспільної безпеки. Питання застосування принципу економії кримінально-правової репресії при призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом у вітчизняній практиці майже не досліджувалось, тим самим виникає актуальність у його вивченні.

Метою статті є визначення впливу принципу економії кримінально-правової репресії на розвиток інституту призначення покарання та з'ясування обставин застосування принципу економії кримінально-правової репресії при призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.

Стан опрацювання проблематики. Питанням вивчення проблеми застосування принципу економії кримінально-правової репресії присвячено праці науковців, зокрема, Бахуринська О.О., Вільгушинський М.Й., Вільгушинський В.М., Воробей П.А., Колесник М.О., Корабель М.Г., Красій М.О., Навроцький В.О., Олійник О.С., Полійовська М.Т., Прібиткова Н.О., Слотвінська Н.Д., Хавронюк М.І. та інші. У цих дослідженнях також розкривалось питання щодо застосування принципу економії кримінально-правової репресії при призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом. Проте в працях науковців не приділено достатньо уваги питанню щодо застосування принципу економії кримінально-правової репресії під час призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, що стало підставою для власного дослідження.

Виклад основного матеріалу. У юридичних джерелах можна виявити різноманітні позиції та підходи до найменування принципу економії кримінально-правової репресії. Різні автори та дослідники можуть використовувати різні терміни для вираження цього принципу. Деякі із термінів, які можна зустріти в літературі, включають: «принцип економії каральних засобів», «економії репресії», «економії кримінальної репресії».

У загальному значенні, принцип економії кримінально-правової репресії є одним із важливих принципів кримінального права, зокрема в сфері призначення покарання. Цей принцип передбачає, що заходи кримінальної відповідальності та покарання повинні бути націлені на досягнення максимальної ефективності при мінімальному використанні ресурсів. Як зазначає у своєму науковому дослідженні Олійник О.С.: «Принцип економії кримінальної репресії пов'язаний зі змістом і застосуванням призначення покарання, звільнення від покарання та примусових заходів виховного характеру.» [7, с. 230].

Хавронюк М.І. у своїй роботі розглядає принцип економії кримінально-правової репресії як аналог «…принципу ultima ratio, який відображений у статті проєкту КК про принцип пропорційності…» [11, с. 1]. Варто зазначити те, що дані принципи все ж тісно взаємопов'язані, але мають дещо різне спрямування. Принцип пропорційності встановлює відповідність покарання тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, принцип економії кримінально-правової репресії визначає те, наскільки певний вид покарання є достатнім та необхідним для досягнення мети покарання, гарантуючи розсудливість та гуманність у прийнятті рішення щодо обрання певного виду покарання.

До основних аспектів принципу кримінально-правової репресії Бахуринська О.О. відносить:

«1) криміналізації підлягають тільки такі діяння, які мають відповідний ступінь суспільної небезпеки, і ефективно протидіяти яким можна лише кримінально-правовими засобами, оскільки засобів інших галузей права для такої протидії недостатньо;

2) під час пеналізації суспільно небезпечних діянь має бути забезпечене оптимальне співвідношення між ступенем суспільної небезпечності діяння та суворістю виду (видів) і розміру покарання, що передбачається за його вчинення;

3) у правозастосовній діяльності суду в конкретному кримінальному провадженні мають бути обрані такі кримінально-правові засоби впливу на особу, що вчинила злочин, і застосовані в такому обсязі, які є необхідними та достатніми для його виправлення та попередження вчинення нових злочинів [1, с. 209].

Як зазначає Навроцький В.О.: «Принцип економії кари як принцип кримінального права проявляється у тому, що законодавець повинен встановлювати види та розмір покарання, які адекватні посяганню, не є безпідставно суворими, а під час призначення покарання суд повинен обирати найменше (за видом і розміром) покарання, яке достатнє для досягнення його цілей.» [10, с. 58].

Принцип економії кримінально-правової репресії полягає у обґрунтованому, розумному та раціональному використанні кримінально-правового впливу для забезпечення дотримання норм кримінального законодавства та захисту суспільних відносин від кримінальних посягань, уникаючи надмірного та непропорційного застосування певних видів покарань. Важливо враховувати конкретні обставини кожного випадку при розгляді можливості застосування більш м'якого покарання, ніж передбачено кримінальним законодавством. Усі рішення повинні сприяти забезпеченню балансу між захистом прав людини та громадянина і забезпеченням прав особи, що вчинила кримінальне правопорушення.

Красій О.М. зазначає, що: «Принцип економії репресії означає також, що навіть за наявності всіх підстав для криміналізації, при обґрунтуванні доцільності встановлення кримінально-правової заборони, остання повинна містити як покарання такі його види та розміри, які обмежені міні-

мальним числом каральних елементів, необхідних і достатніх для досягнення поставлених перед кримінальним законом цілей. Створення в процесі встановлення кримінально-правової заборони «запасу міцності» у вигляді надмірно суворих санкцій, не відповідних характеру й ступеню суспільної небезпеки діяння і винного, також веде до зайвого марнотратства кримінальної репресії і є грубим порушенням принципу її економії.» [6, с. 76].

Схожої думки дотримується Слотвінська Н.Д.: «Негативний аспект надмірної криміналізації полягає, зокрема, у: грубому порушенні принципу економії кримінально-правової репресії; штучному створенні конкуренції кримінально-правових норм; створенні парадоксальних, з правової точки зору, ситуацій, за яких одне і те саме діяння може каратися істотно різними кримінально-правовими засобами.» [9, с. 208].

Норма Кримінального кодексу України передбачає можливість призначення більш м'якого покарання ніж передбачено законом для досягнення мети покарання. Беручи до уваги всі обставини конкретної справи, суддя зобов'язаний обрати такий вид покарання, який у найбільшій мірі відповідає ступеню тяжкості, характеру та наслідкам вчиненого кримінального правопорушення.

Принцип економії кримінально-правової репресії передбачає можливість призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено чинним кримінальним законодавством, у випадках, коли враховуються певні обставини. Цей принцип визнає важливість урахування індивідуальних характеристик особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а також її психічного стану і соціального середовища. Тобто, аналізований в даній роботі принцип економії кримінально-правової репресії пов'язаний з принципом індивідуалізації покарання. Як зазначає Корабель М.Г.: «Індивідуалізація покарання як принцип його призначення проявляється в нормах закону про кримінальну відповідальність. Вона полягає в обов'язковому урахуванні при призначенні покарання індивідуальних особливостей особи засудженого. Згідно з п. 3 ч. 1 ст. 65 ККУ при призначенні покарання суд враховує ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання.» [5, с. 120]. Аналізуючи принцип індивідуалізації покарання Іскандеров Ф.Ш. зазначає: «…це принцип інституту призначення покарання, відповідно до якого суд, на основі оцінки ряду загальних і спеціальних критеріїв, зазначених у законі, визначає особі, яка вчинила злочин, справедливу міру покарання, спрямовану на досягнення цілей виправлення засудженого і приватної превенції, а також сприяє досягненню інших цілей, поставлених перед покаранням.» [3, с. 127].

Врахування цих факторів дозволяє уникнути призначення непропорційно суворого покарання, яке не відповідає реальній тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. Важливо враховувати індивідуальні характеристики кожного випадку, зокрема вік, психічний стан, соціальні умови та можливість виправлення особи, що вчинила кримінальне правопорушення через альтернативні види покарань. При цьому принцип не прагне до безкарності, але спрямований на забезпечення справедливості та виправлення такої особи.

Принцип економії кримінальної репресії передбачає, що у випадках, коли існують підстави для призначення більш м'якого покарання, або звільнення особи від кримінального покарання, слід надавати пріоритет саме такому рішенню. Цей принцип визнається як один із способів оптимізації системи кримінального правосуддя та використання ресурсів, при цьому раціональне використання правових інструментів передбачає уникнення надмірної кримінальної репресії, що є достатнім для досягнення мети покарання.

Воробей П.А. Вільгушинський М.Й. Вільгушинський В.М. зазначають: «Кримінально-правова політика держави при застосуванні кримінальної репресії повинна ґрунтуватися на принципах поваги, рівноправності перед законом всіх громадян та невідворотності покарання. Економія кримінальної репресії повинна базуватися на оптимальних, відповідних тяжкістю вчинених злочином покарань і коректування судом покарання з урахуванням обтяжуючих та пом'якшуючих обставин і особи злочинця.» [2, с. 82].

Принцип економії кримінальної репресії покликаний забезпечувати баланс між потребами суспільства в покаранні за вчинення кримінальних правопорушень та захистом прав і свобод особи. Він наголошує на важливості розсудливого та обґрунтованого застосування кримінальних санкцій та відповідальності, зокрема, враховуючи можливість призначення більш м'якого покарання ніж передбачено законом, коли це є обґрунтованим і відповідає вимогам справедливості та гуманності.

Висновки. Отже, даний принцип покликаний забезпечити відповідність кримінального покарання ступеню і характеру вчиненого кримінального правопорушення. Суд, під час призначення виду та розміру покарання за вчинене кримінальне правопорушення повинен надавати перевагу менш суворим заходам впливу беручи до уваги обставини справи та особу винного. Принцип економії кримінально-правової репресії передбачає можливість застосування більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, у випадках, коли враховуються певні обставини. Деякі з основних обставин, які можуть враховуватися, включають індивідуальні характеристики особи, що вчинила кримінальне правопорушення, вік, сімейний стан, психічний стан (наявність психічних розладів, здатність розуміти характер і наслідки своїх дій), здоров'я і фізичний стан, соціальне середовище особи, економічне положення, тяжкість і характер кримінального правопорушення. Даний принцип вказує на необхідність забезпечення справедливості і виправлення особи, що вчинила кримінальне правопорушення, а не просто механічного застосування покарань. При цьому необхідно враховувати індивідуальні особливості кожного випадку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бахуринська О.О. Принцип економії кримінально-правової репресії: до визначення поняття. *Право і суспільство*. Вип. 4. 2017. С. 204–210.
2. Воробей П.А. Вільгушинський М.Й. Вільгушинський В.М. Засоби кримінально-правової охорони суспільних відносин в контексті судової практики. *Науковий юридичний журнал.* Вип. № 25. 2025, с. 80–89.
3. Іскендеров Ф.Ш. Дуалізм правового визначення ознак індивідуалізації покарання: компаративний аналіз. *Підприємство, господарство і право.* Вип. 7. 2017. С. 126–129.
4. Колесник М.О., Прібиткова Н.О. До характеристики спеціальних (галузевих) принципів кримінального права. *Вісник кримінологічної асоціації України.* № 1(28). 2023. С. 197–207.
5. Корабель М.Г. Індивідуалізація покарань у процесі призначення конфіскації майна. *Інформація і право*. 2014. Вип. 1 (10). С. 120–122.
6. Красій М.О. Політика в сфері боротьби зі злочинністю: взаємозв'язок кримінально-правової та кримінально-процесуальної підсистем: монографія. Калуш: Петраш К.Т. – 2020. 153 с.
7. Олійник О.С. Зумовленість виникнення, існування та припинення кримінально-правових відносин принципами кримінального права. *Підприємство, господарство і право*. Вип. 3. 2021. С. 226–231.
8. Полійовська М.Т. Принципи кримінального права України та принципи кримінально-правової охорони професійної діяльності працівників правоохоронних органів. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету.* Серія Право. Випуск 83: частина 3. 2024. С. 116–121.
9. Слотвінська Н.Д. Причини, види та наслідки помилкової криміналізації. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: "Юридичні науки".* № 1 (33). 2022. С. 206–211.
10. Українське кримінальне право. Загальна частина. Підручник за редакцією В.О. Навроцького. 2013. 712 с.
11. Хавронюк М.І., Принципи нового Кримінального кодексу України: якими вони можуть бути. 2020. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/11/24/havronyuk-m-i-pryntsypy-novogo-kk-ukrayiny-tezy-dopovidi.pdf.

УДК 343.37
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.7

ПРО ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЛІСУ[1]

Дудоров О.О.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правової політики та кримінального права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-4860-0681
e-mail: o.o.dudorov@gmail.com

Каменський Д.В.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та кримінології
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0000-0002-3610-2514
e-mail: dm.kamensky@gmail.com

Дудоров О.О., Каменський Д.В. Про європейський досвід кримінально-правової охорони лісу.

Статтю присвячено висвітленню законодавчого досвіду ЄС та окремих держав-членів ЄС у частині кримінально-правової охорони лісів і з'ясуванню того, які елементи цього досвіду можуть стати у нагоді при вдосконаленні вітчизняного кримінального законодавства у контексті європейської інтеграції України.

Розкрито зміст релевантних положень загальноєвропейського законодавства, а саме Регламенту ЄС щодо деревини 2010 р., його чинного наступника – Регламенту ЄС щодо знеліснення 2023 р., а також Директиви ЄС про захист навколишнього середовища за допомогою кримінального права 2024 р. Встановлено, що в цих актах про кримінально-правову охорону лісу від незаконних порубок мовиться опосередковано – через запровадження адресованої операторам і трейдерам заборони на розміщення на ринку ЄС або експорт з ринку ЄС товарів або продуктів, пов'язаних із незаконною порубкою чи деградацією лісів, і, відповідно, через вимогу криміналізувати порушення такої заборони. Доведено, що питання криміналізації такого традиційного для України самостійного посягання на довкілля, як незаконна порубка лісу, загальноєвропейський законодавець фактично «віддав» на розсуд законодавців держав-членів ЄС, що не могло не призвести до варіативності відповідних нормативних підходів.

На підставі аналізу положень законодавства Німеччини, Франції, Італії та Іспанії показано особливості кримінально-правової охорони лісів у вказаних європейських країнах, а також з'ясовано чинники, які визначають такі особливості (зокрема: різне співвідношення приватної та державної власності на ліси; відсоток лісів, що знаходяться в національних парках, природних заповідниках або на інших територіях, які користуються специфічною формою правового захисту; включення окремих кримінально-правових заборон в акти регулятивного законодавства; узаконена аналогія, у межах якої окремі лісові правопорушення розуміються як злочини проти власності; див. також висновки). Водночас виокремлено фрагменти міжнародного і зарубіжного досвіду, які можуть (повинні) бути використані при вдосконаленні ст. 246 Кримінального кодексу України або її наступника. Зокрема, одним із шляхів оптимізації національного кримінально-правового інструментарію у сфері охорони довкілля має стати відмова від притаманного вітчизняному КК

[1] Статтю підготовлено в межах виконання проєкту Національного фонду досліджень України 0122U000803 «Підвищення ефективності кримінально-правової охорони довкілля в Україні: теоретико-прикладні засади».

казуїстичного способу забезпечення протидії видобуванню об'єктів дикої флори і фауни, а також поводженню з ними.

Ключові слова: кримінальні правопорушення проти довкілля, незаконна порубка лісу, джерела кримінального права, порівняльно-правовий метод, криміналізація, європеїзація кримінального права.

Dudorov O.O., Kamensky D.V. On the European experience of criminal-legal protection of forests.

The article is devoted to examining the legislative experience of the European Union and selected EU Member States in the field of criminal-legal protection of forests, and to identifying which elements of this experience may be useful for improving Ukraine's criminal legislation in the context of its European integration.

The authors analyze the content of relevant provisions of pan-European legislation, namely the 2010 EU Timber Regulation, its current successor – the 2023 EU Regulation on Deforestation – as well as the 2024 EU Directive on the Protection of the Environment through Criminal Law. It is established that these acts address the criminal-legal protection of forests from illegal logging indirectly – through the introduction of a prohibition, applicable to operators and traders, on placing or making available on the EU market, or exporting from it, goods or products associated with illegal logging or forest degradation, and, accordingly, through the requirement to criminalize violations of this prohibition.

It is demonstrated that the issue of criminalizing such a traditional environmental offense as illegal logging has effectively been left by the EU legislator to the discretion of Member States, which inevitably led to variations in the corresponding legal approaches. Based on the analysis of the legislation of Germany, France, Italy, and Spain, the article highlights the specific features of criminal-legal protection of forests in these countries and identifies the factors determining these features – in particular, the varying proportions of private and state forest ownership; the percentage of forests located in national parks, nature reserves, or other protected areas; the inclusion of certain criminal prohibitions in regulatory acts; and the use of legalized analogy, under which certain forest-related offenses are understood as crimes against property.

At the same time, the authors single out fragments of international and foreign experience that may (and should) be used to improve Article 246 of the Criminal Code of Ukraine or its successor. In particular, one of the ways to optimize the national criminal-legal tools for environmental protection should be to abandon the casuistic approach typical of the Ukrainian Criminal Code in ensuring liability for the extraction and handling of objects of wild flora and fauna.

Key words: environmental criminal offenses, illegal logging, sources of criminal law, comparative legal method, criminalization, Europeanization of criminal law.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що ліси забезпечують широкий спектр екологічних, економічних і соціальних благ – підтримують функції екосистем, допомагають захищати клімат, забезпечують чисте повітря і відіграють важливу роль в очищенні води та ґрунтів, а також у водоутриманні та поповненні водних ресурсів, допомагають запобігати опустелюванню континентальних регіонів світу тощо. Водночас стрімке зростання попиту на деревину та інші лісоматеріали зумовлює збільшення випадків незаконної порубки лісів і пов'язаної з нею торгівлі лісоматеріалами, що негативно впливає на довкілля і призводить до шкідливих соціальних, політичних та економічних наслідків. За оцінками фахівців ООН, у період з 1990 р. по 2020 р. у світі було втрачено 420 млн га лісів, що становить близько 10% від усіх лісів на планеті Земля [1]. І цей негативний тренд зберігається: щороку здійснюється вирубка близько 10 млн га лісів, що приблизно дорівнює території Португалії. Розширення сільського господарства спричиняє майже 90% глобального знищення лісів, причому більше половини втрат лісів відбувається через перетворення лісів на орні землі, тоді як випас худоби є причиною майже 40% втрат лісів [2, с. 19]. Згідно зі спеціальним звітом Міжурядової групи з питань зміни клімату за 2019 рік вирубка лісів призвела до збільшення викидів парникових газів на 11% [3]. Незаконна порубка лісів сприяє опустелюванню та ерозії ґрунтів, що, своєю чергою, посилює екстремальні погодні явища та повені, а також загрожує діяльності легальних комерційних операторів – лісозаготівельних та лісопереробних компаній, які працюють «по-білому», сплачують податки та є офіційними роботодавцями.

В Україні, яка є державою з дефіцитом лісових ресурсів та яка, на жаль, не залишилась осторонь зазначених вище негативних процесів, відбувається швидке старіння деревостанів і пов'язане з ним зменшення приросту, а також погіршення якості і стійкості лісових насаджень. Про це свідчать такі явища, як всихання дубняків і ялинників, пожежі в соснових насадженнях півдня і сходу України, почастішання сніголамів і вітроломів тощо. На офіційному рівні визнається, що у багатьох регіонах України збільшилася частка ослаблених і всихаючих лісів. Питання підвищення адаптаційної здатності лісових екосистем до зміни клімату й антропогенного впливу вимагають невідкладного вирішення [4]. Серйозним негативним чинником деградації лісів як складника національного багатства України є діяльність «чорних лісорубів», поширеність якої зумовлена низкою системних обставин. Серед них: 1) незаконний обіг деревини, що охоплює експорт лісоматеріалів, пиломатеріалів та іншої продукції лісового господарства – передусім на ринки країн ЄС; 2) самовільна заготівля дров домогосподарствами у великій кількості; 3) пов'язані з лісовою сферою види організованої злочинної діяльності, зокрема незаконне виробництво деревного вугілля і видобування бурштину [5, с. 317].

В одній зі своїх публікацій, присвячених проблематиці кримінально-правової охорони довкілля, проведення порівняльно-правових досліджень ми назвали перспективним напрямом наукових розвідок, адже сучасні тенденції глобалізації та правової гармонізації підказують, що національне законодавство взагалі і кримінальне зокрема повинні розвиватись не ізольовано, а в режимі обережного зближення з відповідними нормами міжнародного права, а також із кримінально-правовими приписами зарубіжних країн [6, с. 72]. Зважаючи на глобальний і системний характер екологічних проблем сьогодення, не повинен дивувати той факт, що значна частина актів загальноєвропейського законодавства стосується охорони довкілля, боротьби зі змінами клімату, впровадження низьковуглецевої, високотехнологічної, ресурсозберігаючої економіки [7, с. 26]. Враховуючи ж масштабність та інтенсивність євроінтеграційних процесів у сучасній Україні, існує потреба у тому, щоб ознайомитись з європейським досвідом кримінально-правової охорони лісу, виокремивши у ньому ті елементи, які можуть стати у нагоді при вдосконаленні вітчизняного законодавства.

Стан опрацювання проблематики. Організаційно-правові, кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії незаконним порубкам лісу досліджували, зокрема, такі європейські автори, як Р. Соллунд, Л. Колантоні, Дж. Сарно, М. Б'янкі, М. Качмарек, Г. Бегіашвілі, Є. Гільгендорф, С. Рінгерт та ін. Щодо України, то найбільш серйозним актуальним доробком, присвяченим кримінально-правовій охороні лісу, зокрема від незаконних порубок, є видана у 2023 р. колективна монографія, у написанні якої взяв участь один з авторів цієї статті [8]. Попри зусилля вітчизняних дослідників [9; 10; 11], проблематика кримінально-правової охорони лісу в країнах ЄС поки що не дістала належного висвітлення в юридичній літературі України, що і спонукало нас усунути цю прогалину у наукових розвідках.

Мету статті її автори вбачають в опрацюванні нормотворчого досвіду ЄС та окремих держав-членів ЄС у частині кримінально-правової охорони лісів, а також у зіставленні (там, де це доречно) вказаного європейського досвіду з відповідними положеннями вітчизняного кримінального законодавства у контексті європейської інтеграції України.

Виклад основного матеріалу. Почати наш аналіз вважаємо за доцільне із розкриття релевантних положень загальноєвропейського законодавства.

У порядку реагування на проблему незаконних порубок лісу 3 березня 2013 р. було запроваджено Регламент Європейського Парламенту та Ради № 995/2010 (European Union Timber Regulation, скор. – EUTR, далі – Регламент 2010), відомий як Регламент ЄС щодо деревини. Цей документ уперше наклав серйозні обмеження та обов'язки на операторів, які вводять в обіг на європейському ринку деревину та вироби з неї, зокрема заборонивши розміщення на ринку ЄС деревини і лісоматеріалів, заготовлених із порушенням законодавства країни походження. Регламент 2010 поширювався на імпортовану та вироблену в ЄС продукцію включно з круглим лісом, целюлозною деревиною та виробами з деревини (фанера, папір, меблі тощо). Оператори ринку, які вперше розміщували продукцію на ринку ЄС, були зобов'язані впроваджувати систему належного контролю (Due Diligence System) для оцінки та мінімізації ризиків незаконної заготівлі лісу [12]. За задумом розробників згаданого документа, виконання зазначених вимог гарантувало відповідність продукції з деревини чинним нормативним вимогам, а також прозорість ланцюгів поставок у межах ЄС.

Цікаво, що на Регламент 2010, хоч цей документ (як і його наступник, про який мовиться нижче) покладав відповідні обов'язки на операторів ринку, а не на пересічних громадян, які придбавають деревину, посилались розробники законопроєкту «Про внесення змін та доповнень до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо вдосконалення відповідальності за правопорушення у сфері лісокористування та протидії незаконному обігу деревини» (від 1 вересня 2023 р. № 9665), яким пропонувалось запровадити кримінальну відповідальність за дії з деревами, чагарниками або деревиною без документів, що підтверджують законність їхнього походження, або з підробленими документами (ст. 246-1 КК України). Неузгодженості згаданого законопроєкту, врешті-решт виправдано заветованого Президентом України, з положеннями законодавства ЄС і принципами вітчизняного права докладно розкриті Л. Тімофєєвою [11, с. 266–272].

Згодом, 31 травня 2023 р. було ухвалено Регламент ЄС щодо знелісснення (EU Deforestation Regulation, скор. – EUDR, далі – Регламент 2023) [13] – акт, спрямований на забезпечення законності та сталості походження продукції, пов'язаної з лісовими ресурсами, що імпортується до ЄС або виробляється на його території. Основна мета цього документа полягає в забороні розміщувати на європейському ринку продукцію, пов'язану з незаконною порубкою лісу, а також у мінімізації негативного впливу на глобальні лісові екосистеми і втрату біорізноманіття. Починаючи з 30 грудня 2024 р., Регламент 2023 замінив попередній Регламент ЄС щодо незаконної деревини (Регламент 2010), значно розширивши межі нормативно-правового регулювання у сфері лісозаготівлі та лісокористування й охопивши не тільки деревину, а й значний спектр сільськогосподарської та лісової продукції (зокрема, какао, соя, пальмова олія, кава та м'ясо), походження якої може бути пов'язане зі знелісненням. Фактично цей документ, відбиваючи комплексний підхід, покликаний запобігати незаконній вирубці та знелісненню, а також закрити європейський ринок для продукції, пов'язаної з незаконною вирубкою лісу.

Регламент 2023 забороняє розміщення на ринку ЄС або експорт певних товарів і продуктів, якщо: а) вони вирощені, зібрані, отримані на ділянках землі, яка зазнала вирубки, або були виготовлені із використанням деревини, заготовленої з лісу, що спричинило його деградацію (під останньою розуміється перетворення пралісів або лісів, що природно відновлюються, на плантаційні ліси або інші лісисті землі); б) порушено національне законодавство держави-виробника; в) не виконані зобов'язання операторів і трейдерів, які розміщують деревину й вироби з деревини на ринку ЄС, щодо належної обачності, щоб мінімізувати ризик імпорту незаконно вирубаної деревини [14, с. 36].

Відповідно до Регламенту 2023 оператори і трейдери повинні: доводити, що продукція не пов'язана з незаконною порубкою, не сприяла знелісненню після 2020 р. і була вироблена відповідно до вимог законодавства країни походження; проводити ретельну перевірку ланцюга створення вартості (тобто послідовності дій, спрямованих на створення продукту та його кінцевої вартості, що дозволяє відслідкувати походження складових продукту). Важливою новелою стала вимога геолокаційної прив'язки партій товарів, що забезпечує перевірку законності походження продукції. Передбачений Регламентом 2023 комплексний механізм протидії незаконній порубці включає регулярні перевірки, суворі санкції за порушення (штрафи, вилучення доходів, обмеження участі у державних закупівлях), а також систему оцінки ризиків з поділом країн за рівнем небезпеки постачань.

Примітно, що в Директиві 2024/1203 Європейського парламенту та Ради про захист навколишнього середовища за допомогою кримінального права, що замінює Директиви 2008/99/ЕС та 2009/123/ЕС (далі – Директива ЄС), текст якої ми аналізували раніше [15; 16; 17], про необхідність запроваджувати кримінальну відповідальність безпосередньо за незаконну порубку лісу в національне законодавство держав-членів ЄС не йдеться. Водночас, хоч у ч. 2 ст. 3 Директиви ЄС, де закріплено перелік заборонених діянь, які держави-члени ЄС зобов'язані криміналізувати, незаконна порубка лісу прямо не фігурує, тут міститься вимога криміналізувати вчинене у порушення заборони, викладеної в ст. 3 Регламенту 2023, розміщення або надання на ринку Союзу або експорт з ринку Союзу товарів або продуктів, пов'язаних із вирубкою чи деградацією лісів (за винятком випадків, коли така поведінка стосується незначної кількості). У п. 20 Преамбули Директиви ЄС зазначено: стосовно оцінки того, чи є незначною кількість відповідного продукту або відповідного товару, пов'язаного з порубкою або деградацією лісів, як зазначено в Регламенті 2023, держави-члени можуть, наприклад, враховувати кількість відповідного товару або продук-

ту, виражену в чистій масі, або, де це доречно, в обсязі або кількості одиниць, або те, чи є масштаб відповідної діяльності незначним з точки зору кількості. Для такої оцінки держави-члени можуть також враховувати інші елементи, перелічені для певних кримінальних правопорушень, включаючи стан збереження відповідних видів або вартість відновлення навколишнього середовища [18].

Отже, про кримінально-правову охорону лісу, зокрема від незаконної порубки, у Директиві ЄС зазначено опосередковано – у контексті криміналізації незаконного виведення на ринок ЄС певної продукції, виробленої через неправомірне використання лісових ресурсів. Із сказаного слідує, що загальноєвропейський законодавець питання криміналізації незаконної порубки лісу як такого «віддав» на розсуд законодавців держав-членів ЄС. І, як буде показано далі, можливістю такої криміналізації національні парламентарії скористались по-різному.

Оскільки на сьогодні у світі відсутнє уніфіковане нормативне визначення незаконної порубки лісу, країни застосовують різні підходи до тлумачення цього поняття. Незаконна порубка лісу може розумітись вузько (наприклад, заготівля деревини за межами дозволених концесій або перевищення встановлених квот) або широко (порушення в усьому ланцюзі постачання деревини із порушеннями митного чи податкового законодавства включно). Наприклад, Закон Австралії про заборону незаконних рубок визначає незаконність у вузькому сенсі (лише у зв'язку з актом заготівлі або вирубки дерев); до речі, вузьке тлумачення незаконності склалось при коментуванні і застосуванні ст. 246 КК України «Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу». Натомість Закон США про захист легальної деревини охоплює й «супутні» порушення торговельного та транспортного законодавства, а Регламент 2010 включав у зміст поняття «незаконність» весь порушений правовий режим, пов'язаний із лісозаготівлею, зокрема порушення права власності, а також порушення вимог торговельного і митного права [19]. Водночас Регламент 2010 не містив власного визначення поняття «незаконна порубка лісу». Такий підхід спирався на внутрішнє законодавство як стандарт визначення незаконності рубок, створюючи підґрунтя для неузгодженості в різних країнах-членах ЄС. Своєю чергою, Регламент 2023 також «проігнорував» відповідну дефініцію, обмежившись вказівкою на те, що чинна правова база ЄС зосереджена на боротьбі зі знелісненням та пов'язаною з цим торгівлею і не стосується безпосередньо проблеми вирубки лісів (п. 32 Преамбули).

На думку англійських дослідників Д. Брека та Дж. Хеймана, яка активно відтворюється у працях європейських авторів, незаконна вирубка лісів має місце тоді, коли деревина заготовляється, транспортується, купується або продається з порушенням вимог національного законодавства. Далі конкретизується, що процедура заготівлі може бути незаконною, якщо включає корупційні способи отримання доступу до лісів, вирубку без дозволу, з охоронюваної території, охоронюваних видів або деревини понад ліміти. Незаконні дії можуть відбуватися і під час транспортування лісоматеріалів, включаючи незаконну переробку та експорт, завідомо неправильне митне оформлення, а також ухилення від сплати податків (інших обов'язкових платежів), пов'язаних з обігом деревини [20].

Далі звернемось до кримінального законодавства окремих європейських держав з усталеними правовими системами і розвинутими моделями ринкової економіки.

ФРН. У німецькому кримінальному законодавстві відсутня окрема заборона, присвячена безпосередньо незаконній порубці лісу. При цьому у ФРН запроваджено комплексний підхід до кримінально-правової охорони лісових ресурсів, який знайшов відбиття одночасно в національному Кримінальному кодексі (Strafgesetzbuch, StGB) і спеціальних екологічних законах.

Так, у ч. 1 § 306 КК ФРН «Підпал» зазначено, що особа, яка шляхом підпалу знищує повністю або частково ліси, пустощі чи болота (п. 5), що належать іншому власнику, карається позбавленням волі на строк від одного до десяти років. У менш тяжких випадках особа карається позбавлення волі на строк від шести місяців до п'яти років (ч. 2). За ч. 1 § 306f КК ФРН «Створення пожежної небезпеки» позбавленням волі на строк до трьох років або штрафом карається особа, яка внаслідок куріння, використання відкритого вогню чи світла, викидання палаючих або тліючих предметів чи в інший спосіб створює небезпеку пожежі, зокрема в лісах, пустощах чи болотах (п. 3). Якщо особа вчиняє вказані дії з необережності, то така поведінка карається позбавленням волі на строк до одного року або штрафом (ч. 3 ст. 306f КК ФРН).

Опосередковано норми про інші екологічні делікти в КК ФРН також можуть охоплювати випадки знищення чи пошкодження лісу. Це, зокрема: § 324 – забруднення води, § 324a – забруд-

нення землі, § 325 – забруднення повітря, § 326 – порушення правил поводження з відходами, § 329 – створення загрози для охоронюваних територій [21]. Наприклад, у ч. 3 останньої із згаданих заборон, яка може вважатись аналогом ст. 252 КК України «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду» та яка в контексті нашого дослідження видається найбільш релевантною, зазначено: той, хто, всупереч нормативному акту або забороні, яка підлягає виконанню, виданій для захисту природоохоронної зони, території, тимчасово виділеної як природоохоронна зона або національний парк, осушує вересові пустки, болота, трясовини або інші водно-болотні угіддя (п. 4), або вирубує лісові масиви (п. 5), і тим самим істотно перешкоджає досягненню конкретної охоронюваної законом мети, буде покараний позбавленням волі на строк не більше п'яти років або штрафом. Як бачимо, німецький законодавець безпосередньо пов'язує незаконну порубку лісу (якщо використати такий традиційний для вітчизняних фахівців зворот) зі специфічним місцем вчинення правопорушення – природоохоронною територією. До речі, в Німеччині відсоток лісів, що знаходяться на території національних парків, природних заповідників або на інших територіях, які користуються іншою формою правового захисту, складає 29% [14, с. 11].

У ФРН діє також Закон про охорону лісів та сприяння лісовому господарству 1975 р. (нім. – Gesetz zur Erhaltung des Waldes und zur Förderung der Forstwirtschaft (Bundeswaldgesetz), скорочено – Федеральний лісовий закон) [22]. Цей нормативний акт спрямований на захист лісу (через його економічні, захисні та рекреаційні функції, важливість для довкілля), забезпечення належного управління лісом у довгостроковій перспективі, сприяння розвитку лісового господарства та досягненню балансу між інтересами громадськості та власників лісів [14, с. 11]. У чинній редакції згаданого законодавчого акта йдеться про адміністративні, а не про кримінальні правопорушення. Одне з ключових положень Федерального лісового закону полягає в тому, що порубка лісів визнається незаконною, якщо вона здійснюється без дозволу і з порушенням лісових та екологічних норм, особливо коли така порубка впливає на природоохоронні території, види або ландшафти. Відповідно до § 42 Федерального лісового закону фізичні та юридичні особи, а також інші об'єднання осіб зобов'язані на вимогу уповноважених органів надавати необхідну інформацію для виконання завдань, покладених на органи цим законом або іншими актами на його підставі. Ця інформація передусім стосується результатів проведення масштабної вибіркової інвентаризації лісів на всій території з метою забезпечення загального огляду стану лісів і можливостей лісогосподарського виробництва. Державний регулятор у сфері захисту і відновлення лісів (Федеральне міністерство продовольства та сільського господарства) може організовувати збір даних також щодо поживного забезпечення і забруднення ґрунтів у лісах (дослідження стану ґрунтів), життєздатності лісів; взаємозв'язків у лісових екосистемах, а також встановити докладні правила щодо часу, методів і базових даних для збору. Відсильна за змістом норма, передбачена § 43 Федерального лісового закону, закріплює підстави адміністративної відповідальності виді штрафу до 10 тис. євро у разі умисного або необережного порушення обов'язку надавати уповноваженому органу будь-яку офіційну інформацію, пов'язану з охороною та збереженням лісових ресурсів, згадану в § 42.

Примітно, що в 2024 р. Федеральне міністерство продовольства та сільського господарства розробило пакет правок до Федерального лісового закону, спрямований з-поміж іншого на запровадження кримінальної відповідальності за незаконну порубку лісу та деякі суміжні посягання. Однак німецька фахова спільнота виступила категорично проти внесення таких змін, стверджуючи, що пропоновані положення про позбавлення волі на строк до одного року є неконституційними. Згідно із законопроєктом позбавлення волі та кримінальні штрафи повинні застосовуватися, зокрема, за несанкціоновані порубки лісу, внесення отруйних речовин у лісовий ґрунт або створення небезпеки для лісових екосистем (наприклад, порушення «лісової тиші»). У підготовленому німецькими правниками звіті наголошувалось на тому, що відповідно до практики Федерального конституційного суду поведінка повинна визнаватись кримінально караною лише тоді, коли вона є «особливо соціально шкідливою» та «нестерпною для впорядкованого співіснування людей». Це жодним чином не стосується лісогосподарських робіт, навіть якщо їх проведення порушує окремі норми регулятивного законодавства. Певна поведінка лише в тому разі підлягає криміналізації, якщо вона не може регулюватись іншими правовими засобами [23]. На думку керівництва Асоціації власників лісів Німеччини, пропоновані державним регулятором кримінально-правові заборони є абсолютно надмірними та виражають необґрунтовану недовіру з боку держави до 2 млн власників приватних лісів [24].

Констатуємо: поки у ФРН лише точаться дискусії щодо доцільності запровадження кримінальної відповідальності безпосередньо за незаконну порубку лісу, в Україні така відповідальність є доконаним фактом, що підтверджується й активним правозастосуванням у вказаній сфері. При цьому якщо склад злочину, передбаченого ч. 1 ст. 246 КК України, є матеріальним, то у проєктованій у ФРН кримінально-правовій нормі посилання на обов'язкове заподіяння шкоди відсутнє. З іншого боку, у ФРН, на відміну від України, велика частина лісових угідь (понад 48 %) перебуває у приватній власності, і логічно припустити, що власник лісу не буде зрубувати його на шкоду самому собі.

Франція. У цій країні ліси займають 31,5 % її території, причому частка державної власності складає 25,89 %, а приватної власності – 74,11 % [14, с. 21]. Кримінально-правові норми, присвячені охороні лісів, закріплені в Лісовому кодексі (фр. – Code forestier, далі – ЛК Франції) 1827 р., редакцію якого було істотно оновлено в 2001–2002 рр. [25], а саме в розділі VI «Правопорушення, спільні для всіх лісів та лісових масивів» Книги I Законодавчої частини, а частково – в розділі VI «Кримінальні положення» Книги III Законодавчої частини цього Кодексу. Структурно ЛК Франції складається з двох основних частин – Законодавчої та Регулятивної; ці частини, своєю чергою, поділяються на книги, розділи, підрозділи, статті. Для порівняння: Лісовий кодекс України цілком традиційно для вітчизняної правової системи не містить кримінально-правових заборон, а його ст. 105 «Відповідальність за порушення лісового законодавства» закріплює загальне відсильне положення про те, що лісові правопорушення тягнуть за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність відповідно до закону.

Ст. L161-1 ЛК Франції містить визначення поняття лісових правопорушень. Ними визнаються всі злочини (délits) і проступки (contraventions), передбачені ЛК Франції та нормативно-правовими актами, ухваленими на його виконання. Лісовими правопорушеннями вважаються також протиправні діяння, якщо вони вчинені в лісах чи на інших землях або територіях, на які поширюються положення цього Кодексу: 1) правопорушення, передбачені КК Франції, щодо розміщення або залишення матеріалів, сміття, відходів чи уламків; 2) порушення приписів муніципальної поліції, виданих на підставі: a) п. 5 ст. L2212-2 Загального кодексу місцевих органів влади (цей акт визначає правовий статус, організацію та діяльність місцевих органів влади) – з метою запобігання або припинення пожеж, зсувів ґрунту чи каміння, а також лавин; b) п. 7 тієї самої статті; c) п. 2 ст. L2213-2 того ж Кодексу – якщо вони стосуються зупинки та стоянки караванів і туристичних автомобілів у природних, зокрема лісових зонах на дорогах, відкритих для громадського руху.

Спочатку розглянемо правопорушення, спільні для всіх лісів. Це: 1) вчинення дій, що перешкоджають або ускладнюють виконання функцій агентами Національного лісового агентства Франції, – карається позбавленням волі на строк шість місяців та штрафом у розмірі 15 000 євро (ст. L163-1); 2) невиконання власниками положень, передбачених ст. L124-6 (у частині обов'язку відновлення лісу після його дозволеної вирубки), – карається штрафом у розмірі 1200 євро за кожен гектар, що експлуатується (ст. L163-2); 3) умисне спричинення пожежі в лісах – карається у порядку, передбаченому КК Франції (ст. L163-3); 4) необережне спричинення пожежі у чужих лісах або на чужих землях – карається відповідно до статей 322-5, 322-15, 322-17 та 322-18 КК Франції, якщо воно сталося: від вогнищ, розведених на відстані менш як 200 метрів від цих земель; від вогнищ, залишених без належних запобіжних заходів; від використання або запуску феєрверків; внаслідок недбалого викидання відходів від тютюнових виробів; внаслідок використання будь-яких приладів чи механізмів, що генерують легкозаймисті матеріали чи сильне тепло (ст. L163-4).

Заборона, безпосередньо присвячена незаконній порубці лісу, закріплена в ст. L163-7 ЛК Франції. Тут зазначено, що незаконна порубка або вилучення дерев, які мають окружність щонайменше 20 см, карається відповідно до статей 311-3, 311-4, 311-13, 311-14 та 311-16 (злочини проти власності) КК. У тексті розглядуваної заборони міститься важливе роз'яснення: окружність вимірюється на висоті 1,3 м від ґрунту; якщо дерева були зрублені та оброблені – на пеньку; якщо пеньок видалено – окружність визначається як 1/5 від загальної величини чотирьох граней обтесаного стовбура; якщо дерево та пеньок відсутній, то розмір шкоди оцінює суд. Встановлено, що вивезення повалених дерев і незаконно зрубаного лісу карається так само, як і порубка дерев на корені.

Своєю чергою, ст. L163-8 ЛК Франції передбачає, що зламування, обдирання кори або пошкодження дерев у лісах, а також зрізання їхніх основних гілок або зняття коркової кори карається

так само, як і порубка дерев. Такий підхід загалом збігається з тим, який склався при застосуванні ст. 246 КК України, коли поняттям незаконної порубки лісу охоплюється і пошкодження дерева або чагарнику до стану припинення росту (наприклад, відокремлення основних гілок від стовбура дерева) [5, с. 321–331]. Водночас із метою усунення підґрунтя для кваліфікаційних помилок, пов'язаних із визначенням змісту поняття «порубка», доцільно внести зміни до ст. 246 КК України, які б дали змогу визначити пошкодження дерев і чагарників до стану припинення росту як самостійну (альтернативну) форму суспільно небезпечної дії (поряд із безпосередньо порубкою лісу) [8, с. 219–222].

Підставам кримінальної відповідальності за порушення правил вирубки та репопуляції лісів присвячені статті L362-1 – L362-3 ЛК Франції. Так, згідно зі ст. L362-1 проведення неправомірної вирубки карається штрафом, який не може перевищувати оціночну вартість вирубаної деревини на понад чотири з половиною рази, однак не більше 20 тис. євро за гектар, охоплений вирубкою, для перших двох гектарів і 60 тис. євро за кожен наступний гектар.

До фізичних осіб можуть застосовуватись такі додаткові покарання: 1) оприлюднення судового рішення у порядку, передбаченому ст. 131-35 КК Франції; 2) заборона здійснювати певну професійну чи соціальну діяльність у порядку, передбаченому ст. 131-27 і ст. 131-29 того ж Кодексу; 3) відсторонення від участі у публічних закупівлях на строк до трьох років; 4) конфіскація предмета, який використовувався або призначався для вчинення правопорушення, а також предмета, отриманого внаслідок правопорушення, у порядку, передбаченому ст. 131-21 КК Франції.

Дві наступні статті ЛК Франції мають «гібридну» юридичну природу, бо містять одночасно кримінально- та адміністративно-правові приписи. Так, у ч. 1 ст. L362-2 зазначено: у разі порубки, здійснюваної з порушенням простого плану управління або без відповідного дозволу, згаданого у ст. L312-11, може бути винесене рішення про зупинення порубки чи вивезення деревини, а також про накладення арешту на матеріали та обладнання будівельного майданчика. Відповідно, у ч. 2 ст. L362-2 закріплено: особа, яка продовжує здійснювати порубку всупереч рішенню про її припинення, карається позбавленням волі на строк до шести місяців і штрафом, передбаченим у першому абзаці ст. L362-1. Своєю чергою, ст. L362-3 ЛК Франції містить таке застереження: якщо умови, від яких залежить виконання дозволеної порубки або порубки, здійснюваної відповідно до статей L312-2, L312-4 та L312-5, не були дотримані у встановлений строк, або, за його відсутності, протягом п'яти років із початку експлуатації, то особи, які продали деревину або здійснювали її заготівлю самостійно, підлягають штрафу у розмірі 2 тис. євро за гектар експлуатованої площі. Як бачимо, французький законодавець стимулює під загрозою санкцій (зокрема, кримінально-правових) правомірну поведінку власників і користувачів лісів.

Нарешті, у відсильній за своїм характером ст. L362-4 ЛК Франції зазначено, що вчинення дій щодо підробки або фальсифікації клейма (маркувального молотка) окремої особи, що використовується для лісових маркувань, або його використання на шкоду інтересам чи правам цієї особи, карається санкціями, передбаченими статтями 441-1, 441-9–441-12 КК Франції. Відповідно, кримінально-правовими санкціями за, наприклад, умисне спотворення маркування з метою введення в оману щодо походження або статусу деревини або використання підробленого або неправомірно отриманого молотка для маркування деревини, можуть бути: позбавлення волі до 3 років; штраф до 45 тис. євро; також можливі додаткові покарання – позбавлення громадянських прав, заборона на виконання певної професійної діяльності.

Італія. У цій країні діє Консолідований закон про ліси та ланцюги поставок у лісовому господарстві, який забороняє суцільні вирубки. Водночас останні допускаються: якщо передбачені планами управління лісами та за умови дотримання нормативних вимог до такої вирубки; за дозволом на регіональному рівні з метою фітосанітарного захисту, відновлення після пожежі або з інших причин, що становлять значний і визнаний суспільний інтерес за умови, що забезпечується природне або штучне відновлення лісу. Також допускається втручання, яке передбачає ліквідацію існуючої деревної та чагарникової рослинності, за умови отримання дозволу відповідно до положень регіональних ландшафтних планів або з метою відновлення традиційної сільськогосподарської діяльності та проведення робіт, що становлять значний суспільний інтерес [2, с. 14–15].

Щодо незаконної вирубки лісів в Італії, то це питання регулюється передусім ст. 181 Кодексу культурної спадщини та ландшафту (іт. – Codice dei beni culturali e del paesaggio) від 2004 р. [26]. Норми цього документа покликані забезпечувати охорону культурної спадщини та збереження природного ландшафту. Зазначена заборона криміналізує з-поміж інших діянь не-

санкціоновані втручання в охоронювані лісові території, включаючи порубку лісів і видалення пнів, за винятком випадків, коли це дозволено для сільськогосподарської, лісогосподарської або пастушої діяльності. У ст. 181 Кодексу культурної спадщини та ландшафту «Роботи, виконані без дозволу або з порушенням його умов» йдеться про таке: будь-яка особа, яка за відсутності необхідного дозволу або з порушенням його умов виконує будь-які роботи на об'єктах ландшафту, карається покаранням, передбаченим ст. 44, літерою c) Декрету Президента Республіки від 6 червня 2001 року № 380. Цим Декретом затверджено Зведений текст законодавчих положень з питань будівництва, а основними покараннями, згадуваними в його ст. 44, є позбавлення волі на строк до двох років і штраф від 5,164 до 51,645 євро, які призначаються у випадках виконання роботи з повним порушенням дозволу або без нього, або продовження робіт попри наказ про тимчасове відсторонення.

Покарання у виді позбавлення волі на строк від одного до чотирьох років призначається, якщо роботи, зазначені вище, стосуються: a) нерухомого майна або територій, які через свої ландшафтні особливості були визнані такими, що становлять значний суспільний інтерес, спеціальним розпорядженням, виданим до початку виконання робіт; b) нерухомого майна або територій, що охороняються законом відповідно до ст. 142 Кодексу, і призвели до збільшення обсягу споруд на понад тридцять відсотків від обсягу первісної споруди або (як альтернатива) до її розширення на понад сімсот п'ятдесят кубічних метрів, або призвели до будівництва нової споруди з об'ємом понад тисячу кубічних метрів.

Хоч безпосередньо про ліс у наведеній статті Кодексу культурної спадщини та ландшафту не згадується, нескладно змоделювати ситуації, коли з метою здійснення будівельних робіт здійснюється відповідна зміна ландшафту у спосіб вирубки (викорчовування тощо) лісових насаджень.

Відповідний італійський досвід слугує зайвим аргументом на користь удосконалення ст. 246 КК України у напрямі розширення сфери її застосування за рахунок деревостанів, які не входять до складу лісового фонду. Вітчизняні дослідники наголошують на неприйнятності нинішнього стану речей, за якого незаконне вирубування десятків чи навіть сотень дерев і кущів у парках, скверах, бульварах, алеях тощо, завдаючи значної шкоди навколишньому природному середовищу та викликаючи істотний суспільний резонанс, на законодавчому рівні не визнається кримінальним правопорушенням проти довкілля. *De lege ferenda* кримінальна протиправність відповідного екологічного делікту має залежати від кількості та якості зрубаних (пошкоджених) деревостанів, а не від належності ділянки, де відбувалась незаконна порубка, до лісового фонду, через що поліпшена ст. 246 КК України (і її назва, і її диспозиція) не повинна конкретизувати місце вчинення злочину (щонайменше як ознаку його основного складу) [8, 154–160].

Повертаючись до висвітлення зарубіжного досвіду, зазначимо, що КК Італії (Codice Penale) Італії від 1930 р. (із змінами) не містить заборон щодо незаконної порубки лісу. Водночас про пов'язані з цим екологічні делікти мовиться в ст. 452-bis КК Італії «Забруднення навколишнього середовища», яка встановлює покарання (позбавлення волі на строк від двох до шести років і штраф від 10 тис. до 100 тис. євро) за дії, що заподіюють істотну шкоду екосистемам, біорізноманіттю або природним ресурсам. Таке покарання має призначатись тому, хто незаконно спричиняє значне та вимірюване погіршення або пошкодження: 1) води або повітря, або значних ділянок ґрунту або підґрунтя; 2) екосистеми, біорізноманіття, зокрема аграрного, а також флори чи фауни. Якщо забруднення відбувається в природній заповідній зоні або на території, що має ландшафтну, екологічну, історичну, художню, архітектурну або археологічну цінність, або заподіює шкоду захищеним видам тварин чи рослин, то покарання збільшується від третини до половини максимального розміру. Таке ж посилення караності матиме місце, якщо забруднення спричиняє погіршення, порушення або знищення середовища існування в межах природного заповідника або території, що має ландшафтну, екологічну, історичну, художню, архітектурну або археологічну цінність [27]. Цілком очевидно, що вжите поняття «рослини» охоплює і дерева як ключовий складник лісових ресурсів.

Іспанія. У цій країні налічується приблизно 27,7 млн га лісових угідь, що становить 56% від загальної площі. Із цієї площі 18 млн га вважаються лісовими угіддями (36%), а ще 9,5 млн (19%) належать до категорії «інші лісові угіддя». Більше половини поверхні Іспанії вкрито лісами, приблизно третина іспанських лісів перебуває в державній власності. Іспанія є другою (після Швеції) країною з найбільшою площею лісів в Європі – майже вдвічі більшою, ніж у Франції та майже втричі більшою, ніж у Німеччині [2, с. 16].

Головною нормативною підставою управління лісами є Іспанський державний лісовий закон (Закон 43/2003); при цьому більшість місцевих громад мають власне законодавство («Ley de Montes»), яке регулює питання захисту, управління і заготівлі лісів на їхній території. У кожній громаді затверджено низку нормативних актів, що визначають конкретні обмеження (тип вирубки, максимальна площа, на якій дозволено проводити вирубку, техніка, що використовується відповідно до ґрунтових умов), діаметри (мінімальний та/або максимальний), види та інші показники [28]. За наявності проєкту управління, плану ведення лісового господарства або іншого еквівалентного інструменту управління власник лісу повинен надіслати декларацію про рубку до компетентного органу автономної громади для відповідної перевірки. За відсутності необхідних інструментів управління у власника, проведення вирубки потребує отримання попереднього адміністративного дозволу, за винятком короткочасної експлуатації деревини або рубок для домашнього господарства, де передбачено інформування компетентного органу [14, с. 19].

Незаконна порубка лісу описана в ст. 332 КК Іспанії (Código Penal, далі – КК Іспанії) від 1995 р. [29]. Ця стаття, розташована в главі IV «Про кримінальні правопорушення, пов'язані з флорою, фауною та домашніми тваринами» розділу XVI, містить таке формулювання: той, хто, порушуючи закони або інші загальні положення, зрізає, вирубує, вириває, збирає, набуває, володіє або знищує охоронювані види дикої флори, або торгує ними, їх частинами, похідними, якщо така поведінка не впливає на незначну кількість екземплярів і не має істотних наслідків для стану збереження видів, карається позбавленням волі на строк від шести місяців до двох років або штрафом у розмірі від восьми до двадцяти чотирьох місяців, а також спеціальною забороною займатися своєю професією або торгівлею на строк від шести місяців до двох років. Таке саме покарання застосовується до тих, хто, порушуючи закони або інші загальні положення, знищує або серйозно змінює середовище існування охоронюваних видів дикої флори. Встановлено, що покарання застосовується у верхній половині діапазону, якщо злочин вчинено стосовно видів або підвидів, які перебувають під загрозою зникнення. Якщо ж діяння вчинено через необережність, то застосовується покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох місяців до одного року або штраф у розмірі від чотирьох до восьми місяців, а також у виді спеціального позбавлення права займатися професійною або господарською діяльністю на строк від трьох місяців до двох років».

Отже, про незаконну порубку лісу тут йдеться (через використання формулювання «зрізає, вирубує, вириває … або знищує охоронювані види дикої флори») завуальовано – як про одну з форм посягання на об'єкти дикої фауни тоді, як традиційно-казуїстична ст. 246 КК України присвячена саме і тільки охороні лісу.

Також ст. 330 КК Іспанії визнає кримінально протиправними дії особи, яка завдає серйозної шкоди будь-яким елементам природоохоронної території, використаним для її класифікації як такої. До речі, в Іспанії відсоток лісів, що знаходяться на території національних парках, природних заповідниках або на інших територіях, які користуються іншою формою правового захисту, складає 40 % [14, с. 19]. Указаний злочин карається позбавленням волі на строк від одного до чотирьох років і штрафом у розмірі від дванадцяти до двадцяти чотирьох місяців.

Принагідно зазначимо, що відповідно до ст. 50 КК Іспанії, хоча покарання у вигляді штрафу полягає у призначенні засудженому грошового стягнення, це покарання накладається (якщо законом не передбачає інше) за системою денного штрафу; при цьому мінімальний термін становить десять днів, а максимальний – два роки (для юридичних осіб максимальний термін – п'ять років). Денна норма штрафу становить від двох до чотирьохсот євро, за винятком штрафів щодо юридичних осіб – від 30 до 5000 євро. У цьому простежується самобутність підходу іспанського законодавця до конструювання кримінально-правових санкцій.

Змістовно ст. 330 КК Іспанії частково збігається зі ст. 252 КК України «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду». У разі масового знищення чи пошкодження дерев у державному лісі вчинене, вочевидь, має отримувати кримінально-правову оцінку за ст. 330 КК Іспанії, адже у цій ситуації дерева виступають як «елементи природоохоронної території». Це загалом кореспондує такій згаданій у ч. 1 ст. 252 КК України формі протиправної поведінки, як знищення (пошкодження) охоронюваних державою територій або об'єктів природно-заповідного фонду.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу сформулювати такі висновки.

По-перше, сучасний загальноєвропейський підхід до протидії незаконній порубці лісу та іншим лісовим правопорушенням поєднує регулятивний і кримінально-правовий механізми. Регламент ЄС щодо деревини 2010 р. та його чинний наступник – Регламент ЄС щодо знеліснення 2023 р. істотно підвищили стандарти прозорості та контролю за походженням деревини та іншої продукції, запровадивши для операторів і трейдерів заборону на розміщення та надання на ринку ЄС або експорт з ринку ЄС товарів або продуктів, пов'язаних із незаконною вирубкою чи деградацією лісів. При цьому акти загальноєвропейського законодавства (із Директивою ЄС про захист навколишнього середовища за допомогою кримінального права 2024 р. включно) не пропонують власного визначення поняття незаконної порубки лісу, фактично делегуючи вирішення питання про криміналізацію такого посягання на довкілля національним законодавцям, що зумовлює неуніфікованість нормативних підходів, застосованих у різних країнах-членах ЄС.

По-друге, ознайомлення із законодавством (кримінальним і регулятивним) окремих держав-членів ЄС засвідчує наявність різних моделей правової охорони лісу. Так, Німеччина робить акцент на регулятивній складовій та адміністративно-правових механізмах; Франція закріпила низку казуїстичних кримінально-правових заборон, причому не Кримінальному кодексі, а в Лісовому кодексі (при тому, що другий частково відсилає до першого); Італія реалізувала «гібридну» модель, поєднавши приписи законодавства про ландшафт і довкілля; Іспанія запровадила норми про захист флори та природоохоронних територій. Спільним для цих підходів є широке розуміння поняття «шкода довкіллю», яке з-поміж іншого охоплює і випадки незаконної порубки лісу.

Висвітлений зарубіжний досвід, до слова, підтверджує виправданість вітчизняного теоретичного підходу, згідно з яким кримінально-правову охорону лісу забезпечує не лише ст. 246, а й, зокрема, ст. 245 і ст. 252 КК України.

По-третє, попри те, що у висвітленому законодавстві окремих європейських держав окремий аналог ст. 246 КК України відсутній, відповідний зарубіжний досвід може стати у нагоді при вдосконаленні цієї кримінально-правової заборони (її наступниці), а саме: а) досвід французького законодавця є зайвим аргументом на користь внесення до ст. 246 КК України змін, які б легалізували наявний на практиці підхід, у межах якого пошкодження дерев і чагарників до стану припинення росту визнається самостійною (альтернативною) формою суспільно небезпечної дії (поряд із безпосередньо порубкою лісу); б) італійський досвід засвідчує доцільність удосконалення ст. 246 КК України у напрямі розширення сфери її застосування за рахунок деревостанів, які не входять до складу лісового фонду.

Також положення загальноєвропейського законодавства і законодавства окремих країн-членів ЄС наводять на думку про доцільність відмови від притаманного КК України казуїстичного способу забезпечення протидії видобуванню об'єктів дикої флори і фауни, а також поводженню з ними, а непоодиноке використання в актах зазначеного законодавства оцінних понять вказує на доречність подальшого звернення до невизначеного нормативного контенту при законодавчому описанні в Україні складів кримінальних правопорушень проти довкілля.

Загалом гармонізація українського та загальноєвропейського законодавства вимагає гнучкого поєднання кращих європейських практик (передусім регуляторно-моніторингового характеру) із національними особливостями та пріоритетами власної кримінально-правової політики, що сприятиме як збереженню біорізноманіття, так і виконанню Україною взятих на себе зобов'язань у сфері охорони довкілля у межах триваючої європейської інтеграції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. The State of the World's Forests 2020. Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL: https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/8f8f2820-6df4-4746-9295-e9356148f8a2/content/ CA8642EN.html (дата звернення: 5.10.2025).
2. Аналітична записка з питань порівняльного законодавства щодо проведення оцінки впливу на довкілля окремих проектів у лісовій галузі в державах-членах ЄС. *Дослідницька служба Верховної Ради України*. URL: https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32667.pdf (дата звернення: 5.10.2025).
3. An IPCC Special Report on climate change, desertification, land degradation, sustainable land management, food security, and greenhouse gas fluxes in terrestrial ecosystems. URL: https://www.ipcc.ch/srccl/ (дата звернення: 5.10.2025).

4. Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року. Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2021 р. № 1363-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-p#Text (дата звернення: 5.10.2025).
5. Кримінальні правопорушення проти довкілля (основні положення кримінально-правової характеристики): навч. посіб. / О.О. Дудоров, Д.В. Каменський, Р.О. Мовчан, Є.О. Письменський / за ред. О.О. Дудорова, Р.О. Мовчана. Київ: Норма права, 2024. 468 с.
6. Дудоров О.О., Каменський Д.В. Європейський досвід правової протидії незаконному рибальству. *Ампаро.* 2023. № 2. С. 69–80.
7. Екологічна політика та технічне регулювання Європейського Союзу: навч. посіб. / І.Л. Якименко, О.М. Салавор, Є.Б. Шаповалов. Київ : НУХТ, 2022. 157 с. URL: https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/project-result-content/0bd60416-0814-42b9-b33c-7bb4c08c56bd/EU_Environmental_Policy_Textbook_Kyiv_NUFT _2022_Final.pdf (дата звернення: 5.10.2025).
8. Дудоров О.О., Мовчан Р.О., Письменський Є.О. Кримінально-правова охорона лісу в Україні: монографія. Київ, Норма права, 2023. 520 с.
9. Місінкевич А. Порівняльно-правовий аналіз здійснення правової охорони лісів в Україні, Польщі на Німеччині. *Університетські наукові записки*. 2020. Т. 19. № 1. С. 156–165.
10. Кротюк А. М. Іноземний досвід запобігання незаконним порубці, перевезенню, зберіганню, збуту лісу. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 1. С. 24–30.
11. Тімофєєва Л.Ю. Кримінальні правопорушення проти довкілля: пропорційність в контексті апроксимації актів Європейського Союзу. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2024. № 2. С. 260–284.
12. Regulation (EU) No 995/2010 of the European Parliament and of the Council of 20 October 2010 laying down the obligations of operators who place timber and timber products on the market Text with EEA relevance. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2010/995/oj/eng (дата звернення: 5.10.2025).
13. Regulation (EU) 2023/1115 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on the making available on the Union market and the export from the Union of certain commodities and products associated with deforestation and forest degradation and repealing Regulation (EU) No 995/2010 (Text with EEA relevance). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1689150898102&uri=CELEX%3A32023R1115 (дата звернення: 5.10.2025).
14. Аналітична записка з питань порівняльного законодавства щодо збереження та відтворення лісів у державах-членах Європейського Союзу. *Дослідницька служба Верховної Ради України*. URL: https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32766.pdf (дата звернення: 5.10.2025).
15. Дудоров О.О., Каменський Д.В. Директива Європейського Союзу про захист навколишнього середовища за допомогою кримінального права: огляд окремих новел. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія Право*. 2025. Вип. 19. С. 311–326.
16. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Диференціація кримінальної відповідальності за посягання на довкілля за законодавством України та ЄС: у пошуках точок дотику. *Ампаро*. 2025. № 2. С. 46–57.
17. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Проблеми криміналізації посягань на довкілля у контексті ACQUIS ЄС. *Правовий часопис Донбасу.* 2025. № 2. С. 62–70.
18. Directive (EU) 2024/1203 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on the protection of the environment through criminal law and replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AL_202401203 (дата звернення: 5.10.2025).
19. Colantoni L., Sarno G. S., Bianchi M. Fighting illegal logging in Europe: An overview of trends, players and action. Rome: Istituto Affari Internazionali; Ambitus, 2022. (IAI Report No. C09). URL: https://www.iai.it/en/pubblicazioni/c09/fighting-illegal-logging-europe (дата звернення: 5.10.2025).
20. Brack D., Hayman G. Intergovernmental actions on illegal logging: Options for intergovernmental action to help combat illegal logging and illegal trade in timber and forest products: A scoping study prepared for UK Department for International Development. London: Royal Institute of International Affairs, Energy and Environment Programme, 2001. URL: https://www.

chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/Energy,%20Environment%20and%20Development/intergovernmental_actions_on_illegal_logging_march_01.pdf (дата звернення: 5.10. 2025).
21. German Criminal Code (Strafgesetzbuch – StGB). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html (дата звернення: 5.10.2025).
22. Gesetz zur Erhaltung des Waldes und zur Förderung der Forstwirtschaft (Bundeswaldgesetz). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/bwaldg/BJNR010370975.html (дата звернення: 5.10.2025).
23. Zur verfassungsrechtlichen Bewertung des Entwurfes eines neuen Bundeswaldgesetzes. Rechtsgutachten. URL: https://www.waldeigentuemer.de/wp-content/uploads/2024/01/Rechtsgutachten_verfassungsrechtliche-Pruefung-BWaldG-v.-15.01.2024_.pdf (дата звернення: 5.10.2025).
24. Gutachten der Waldverbände: «Neues Bundeswaldgesetz ist verfassungswidrig». URL: https://www.waldeigentuemer.de/gutachten-der-waldverbaende-neues-bundeswaldgesetz-ist-verfassungswidrig/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 5.10.2025).
25. Code forestier (nouveau). URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000025244092/ (дата звернення: 5.10.2025).
26. Codice dei beni culturali e del paesaggio, ai sensi dell'articolo 10 della legge 6 luglio 2002. Decreto Legislativo 22 gennaio 2004, n. 42. URL: https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:decreto.legislativo:2004-01-22;42!vig (дата звернення: 5.10.2025).
27. Codice Penale. REGIO DECRETO 19 ottobre 1930, n. 1398 (GU Serie Generale n.251 del 26-10-1930). URL: https://www.gazzettaufficiale.it/dettaglio/codici/codicePenale/494_1_1 (дата звернення: 5.10.2025).
28. Timber Legality Risk Assessment. Spain. Version 1.1. August 2017. URL: https://asfor.ro/wp-content/uploads/2020/01/NEPCon-TIMBER-Spain-Risk-Assessment-EN-V1.1pdf.pdf (дата звернення: 5.10.2025).
29. Criminal Code of Spain. URL: https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/DocumentacionPublicaciones/Documents/Criminal_Code_2016.pdf (дата звернення: 5.10.2025).

УДК 343:13
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.8

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА КВАЛІФКАЦІЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНИХ МАШИН (КОМП'ЮТЕРІВ), СИСТЕМ ТА КОМП'ЮТЕРНИХ МЕРЕЖ І МЕРЕЖ ЕЛЕКТРОЗВ'ЯЗКУ

Жевелєва І.С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент НА СБ України

Жевелєва І.С. Кримінально правова кваліфікація правопорушень у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку.

Стаття присвячена кримінально-правовій кваліфікації злочинів, пов'язаних із використанням електронно-обчислювальних машин, комп'ютерних систем, мереж та засобів електрозв'язку. У статті здійснено комплексний аналіз положень розділу XVI Кримінального кодексу України, що встановлює кримінальну відповідальність за правопорушення вчиненні у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, зокрема: статті 361, 361[1], 361[2], 362, 363 та 363[1] КК України, з урахуванням практики їх застосування в умовах воєнного стану.

Розглянуто склад вищезгаданих кримінальних правопорушень, визначено їхній об'єкт, суб'єкт, об'єктивну та суб'єктивну сторони, а також особливості кваліфікації. Окрему увагу, приділено механізму незаконного втручання в роботу комп'ютерних систем, створенню та поширенню шкідливого програмного забезпечення, несанкціонованому розповсюдженню інформації з обмеженим доступом і порушенню правил експлуатації мереж.

Встановлено, що зазначені кримінальні правопорушення дедалі частіше використовуються країною-агресором як інструмент ведення гібридної війни, підготовки або прикриття більш тяжких злочинів проти основ національної безпеки – державної зради, шпигунства, диверсії, колабораційної діяльності, фінансування тероризму, пропаганди війни та посягання на територіальну цілісність України. Виявлено тенденції до зростання використання кіберзасобів у гібридних війнах, що потребує оновлення законодавчої бази та підходів до кримінально-правового реагування.

У статті висвітлено сучасні виклики у сфері протидії сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, серед яких недосконаліть методів розслідування, складність ідентифікації зловмисників, недостатність міжнародної співпраці та швидка адаптація злочинців до нових механізмів контролю.

У роботі зроблено висновок, що чинні норми КК України забезпечують лише базовий рівень кримінально-правового захисту кіберпростору. З огляду на зростання кількості кіберзагроз у період збройної агресії рф, автор наголошує на необхідності вдосконалення термінологічного апарату, гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами, уточнення кваліфікаційних критеріїв і посилення відповідальності за використання новітніх технологій у злочинних цілях.

Обґрунтовано доцільність розвитку механізмів фіксації та верифікації цифрових доказів, удосконалення взаємодії органів досудового розс*лідування, підрозділів кібербезпеки правоохоронних органів та Збройних Сил України у межах єдиної концепції кібероборони держави. Підкреслено важливість інтеграції методів OSINT у кримінально-правову діяльність для ефективнішого виявлення, документування та попередження кіберзлочинів.

Ключові слова: кримінально-правова кваліфікація, злочини, комп'ютерні мережі, кримінальне правопорушення, національна безпека, OSINT, інформаційна безпека, кібербезпека, кібероборона.

Zhevelieva I.S. Criminal legal qualification of offenses in the field of use of electronic computing machines (computers), systems and computer networks and electric communication networks.

The article is devoted to the criminal law qualification of offences related to the use of electronic computing machines, computer systems, networks, and telecommunication means. It provides a comprehensive analysis of the provisions of Chapter XVI of the Criminal Code of Ukraine, which establishes criminal liability for offences committed in the field of using electronic computing machines (computers), systems, computer networks, and telecommunication networks – in particular, Articles 361, 361[1], 361[2], 362, 363, and 363[1] of the Criminal Code of Ukraine – taking into account the practice of their application under martial law.

The article examines the elements of the aforementioned criminal offences, defining their object, subject, objective and subjective aspects, as well as specific features of qualification. Particular attention is paid to the mechanisms of unlawful interference with computer systems, the creation and dissemination of malicious software, the unauthorized distribution of information with restricted access, and violations of network operation rules.

It is established that these criminal offences are increasingly used by the aggressor state as instruments of hybrid warfare, for the preparation or concealment of more serious crimes against the foundations of national security – including state treason, espionage, sabotage, collaboration activities, financing of terrorism, war propaganda, and encroachment on the territorial integrity of Ukraine. The study reveals a growing trend in the use of cyber tools in hybrid wars, which necessitates updating the legal framework and approaches to criminal law response.

The article highlights current challenges in combating crimes involving the use of electronic computing machines, computer systems, networks, and telecommunication infrastructures. These include the imperfection of investigation methods, difficulties in identifying offenders, insufficient international cooperation, and the rapid adaptation of criminals to new control mechanisms.

The research concludes that the existing provisions of the Criminal Code of Ukraine ensure only a basic level of criminal law protection of cyberspace. Given the growing number of cyber threats during the armed aggression of the Russian Federation, the author emphasizes the need to improve the legal terminology, harmonize Ukrainian legislation with European standards, refine qualification criteria, and strengthen criminal liability for the use of advanced technologies in criminal activities.

The article substantiates the importance of developing mechanisms for the recording and verification of digital evidence, enhancing cooperation between investigative bodies, cybersecurity units of law enforcement agencies, and the Armed Forces of Ukraine within a unified concept of the state's cyber defence. The integration of OSINT methods into criminal law activities is emphasized as a key element for improving the detection, documentation, and prevention of cybercrimes.

Key words: criminal law qualification, crimes, computer networks, criminal offence, national security, OSINT, information security, cybersecurity, cyber defence.

Постановка проблеми. У XXI столітті кіберзлочинність стала невидимим фронтом, на якому розгортається безперервна боротьба за безпеку даних, систем та цифрового простору. Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, передбачені розділом XVI Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України), не лише підривають інформаційну стабільність, а й можуть бути використані для готування до тяжчих злочинів – від шпигунства до диверсій.

Статистичні дані Генеральної прокуратури України свідчать про суттєве зростання кіберзлочинів починаючи з 2020 року, з піковими значеннями у 2022 році. Це пов'язано як із загальною цифровізацією, так і з військовою агресією, що активізувала використання кіберпростору у гібридних війнах. Водночас, після 2022 року спостерігається поступове зниження кількості реєстрацій злочинів, що пов'язано з адаптацією правоохоронних органів до ефективної протидії, також покращенням забезпечення кібербезпеки на рівні державних установ та приватного сектору [1].

Актуальність теми також можна аргументувати рядом труднощів, пов'язаних із правовою кваліфікацією кримінальних правопорушень у кіберпросторі. Особлива складність полягає в тому, що така злочинна діяльність зазвичай здійснюється конспіративно та негласно.

Попри зростаючу кількість розслідуваних кримінальних правопорушень, рівень латентної кіберзлочинності залишається високим. А основними викликами для правоохоронної системи

залишається відсутність достатньої кількості спеціалістів у сфері кібербезпеки та OSINT-розвідки, потреба у розширенні обсягу підготовки фахівці з OSINT розслідувань та правових питань кваліфікації відповідних правопорушень. В умовах відкритої повномасштабної агресії, Україна повинна активно впроваджувати новітні технології для забезпечення безпеки держави, бізнесу та громадян у кіберпросторі.

Метою дослідження є аналіз складу кримінальних правопорушень у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, виклад авторського тлумачення норм закону, визначення подальшого можливого вдосконалення змісту проаналізованих статей, а також можливості використання вказаних кримінальних правопорушень у якості готування до інших більш суспільного небезпечних.

Стан опрацювання проблематики. Питання відповідальності за вказаним кримінальними правопорушеннями розглядається таким вітчизняними науковцями, як Яценко С.С., Іншин М.І., Пєтков С.В., Журавльов Д.В., Соболь Є.Ю., Коломоєць Т.О., Бандурка О.М., Мельник М.І., Дрозд О.Ю., Григоренко Л.С., Григоренко А.В., Бесчастний В.М., Оніщенко Н.М., Назимко Є.С., Копотун І.М., Лошицький М.В., Чубенко А.Г., Колб О.Г., Вітвіцький С.С., Пєтков В.П., Золотарьова М.К., Ховпун О.С., Бортняк В.А., Микитюк М.А., Павлюк О.О., Приймаченко Д.В., Скриньковський Р.М., Костицький В.В., Хмиз М.В., Шамрай Б.М., Цюх С.І., Хомишин М.А., Костицький М.В., Соловей Ю.Д., Соловей Я.М.

Крім того, частина науковців, зокрема, Минько О.В., Іохов О.Ю., Оленченко В.Т., Власов К.В. розглядали питання пов'язанні з OSINT та ідеями отримання інформації виключно з відкритих джерел, не враховуючи правові аспекти.

На сьогодні в науковій спільноті існують різні підходи до визначення поняття OSINT (Open Source Intelligence). Зокрема, Н.Ф. Ржевська та О.О. Кожушко, узагальнюючи праці зарубіжних дослідників, розглядають OSINT як форму процесу організації та управління збором розвідувальних даних, що охоплює пошук, відбір, добування та аналіз інформації з метою формування розвідувального документа для прийняття рішень [2]. Проте у наукових роботах цих авторів не в повній мірі розкриті питання правового регулювання.

Аналіз вітчизняної наукової літератури свідчить про недостатню увагу дослідників до питань кримінально-правової кваліфікації злочинів сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. Натомість основний фокус таких досліджень зосереджено на алгоритмах пошуку інформації, методах її аналізу та процесах ухвалення управлінських рішень на основі отриманих даних.

Виклад основного матеріалу. Чинним КК України [3] у розділі «Злочини, вчинені у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку» виділено 6 видів злочинів, що посягають на кібербезпеку. Сама назва розділу змінювалась двічі: Законом № 908-IV від 05.06.2003 та № 2617-VIII від № 22.11.2018.

Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку використовуються країною агресором, окупантами рф, для вчинення більш тяжких кримінальних правопорушень проти України.

Аналізуючи типологію злочинів у цій сфері, можна виділити кілька основних напрямків:

За характером дій: *несанкціоноване втручання* – несанкціонований доступ до інформаційних систем (ст. 361 КК України); *створення та розповсюдження шкідливих програм* – написання, продаж або використання програм для злому систем (ст. 361-1 КК України); *несанкціоноване розповсюдження інформації* – продаж або поширення даних з обмеженим доступом (ст. 361-2 КК України); *порушення правил експлуатації* – дії, що призводять до шкоди через неналежне використання техніки (ст. 363 КК України); *перешкоджання роботі мереж* – DDoS-атаки або масова розсилка спаму (ст. 363-1 КК України).

За способом вчинення: *індивідуальні* – вчинені окремою особою (наприклад, злом комп'ютера); *групові* – вчинені за попередньою змовою групою осіб (організовані кібератаки); *автоматизовані* – використання ботів або шкідливих програм без прямої участі людини.

За наслідками: *легкі* – незначне втручання, що не призвело до суттєвих збитків; *середні* – втручання, яке призвело до втрати або зміни інформації; *тяжкі* – атаки, що спричинили великі збитки, техногенні аварії чи загрозу життю людей.

За мотивами: *кримінальні* – з метою збагачення або шантажу; *ідеологічні* – хактивізм, політичні мотиви; *хуліганські* – задля розваги чи демонстрації навичок.

Аналіз статистичних даних вказує на певну кореляцію між кількістю зареєстрованих кіберзлочинів та числом справ, скерованих до суду. У періоди зростання кількості кіберзлочинів (2021-2022 роки) число направлених до суду справ також збільшувалася, однак із запізненням у кілька місяців, що свідчить про затримку в процесах розслідування та збору доказів. Водночас значна частина кримінальних правопорушень залишається нерозкритою через складність ідентифікації зловмисників, які часто використовують анонімізацію та інструменти приховування слідів у мережі [4].

Автор пропонує проводити аналіз кримінальних правопорушень, вказаних у розділі XVI КК України за наступною схемою: об'єктивна сторона; суб'єкт; суб'єктивна сторона; об'єкт.

Ст. 361 КК України «Несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку».

Об'єктивна сторона правопорушення, передбаченого частиною першою цієї статті, може полягати у незламному втручанні в роботу вказаних систем або мереж. Вказане втручання полягає у будь-яких діях суб'єкту правопорушення, які впливають на сукупність операцій, що здійснюються з використанням вказаних систем або мереж. Таке втручання може приводити до перекручення або знищення інформації або її носіїв. Цей злочин слід рахувати закінченим у тому разі, коли перекручення чи знищення інформації мали місце.

Частина друга ст. 361 КК України передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб.

Повторність кримінальних правопорушень визначена частиною першою ст. 32 КК України і полягає у вчиненні двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК України.

Попередня змова групи осіб визначена частиною другою ст. 28 КК України, як вчинення кримінального правопорушення групою осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку кримінальних правопорушень, домовилися про спільне його вчинення.

Частина третя ст. 361 КК України передбачає відповідальність за дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, якщо вони призвели до витоку, втрати, підробки, блокування інформації, спотворення процесу обробки інформації або до порушення встановленого порядку її маршрутизації.

Частина четверта статті 361 КК України передбачає відповідальність за дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, якщо вони заподіяли значну шкоду чи створили небезпеку тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення чи інших тяжких наслідків. Значна шкода визначена приміткою до ст. 361 КК України, як така, яка в триста і більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян.

Факт створення небезпеки тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі або масово захворювання населення чи інших тяжких наслідків у кожному разі встановлює слідство та суд за допомогою відповідної експертизи.

Частина п'ята ст. 361 КК України передбачає відповідальність за неї, передбачені частиною третьою або четвертою цієї статті, вчинені під час дії воєнного стану.

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини й громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [5].

Частина шоста ст. 361 КК України відзначає, що дії, передбачені частинами першою - четвертою цієї статті, не вважаються несанкціонованим втручанням в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж, якщо вони були вчинені відповідно до порядку пошуку та виявлення потенційних вразливостей таких систем чи мереж.

Ст. 361^1 КК України «Створення з метою протиправного використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут» у першій частині передбачає відповідальність за частиною першою ст. 361^1, створення з метою протиправ-

ного використання, розповсюдження або збуту, а також розповсюдження або збут шкідливих програмних чи технічних засобів, призначених для несанкціонованого втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж.

Шкідливі програми чи технічні засоби – це такі, що завдають шкоди, тобто матеріальних витрат, збитків кому- або чому-небудь [6, с. 220]. Вони є предметом кримінального правопорушення.

Об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення може полягати у створенні шкідливих програм або технічних засобів, метою чого є їх подальше використання, розповсюдження або збут.

Частина друга ст. 361^{1} КК України передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони заподіяли значну шкоду,.

Ст. 361^{2} КК України «Несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації», у першій частині передбачає відповідальність за несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації, створеної та захищеної відповідно до чинного законодавства.

Будь-яка інформація, якщо вона створена на законних підставах та захищена законодавством, є предметом даного кримінального правопорушення.

Об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення полягає в несанкціонованому збуті або розповсюдженні комп'ютерної інформації з обмеженим доступом.

Збут вказаної комп'ютерної інформації є її оплатна або безоплатна передача іншій особі або іншим особам, які не мають права офіційного доступу до неї.

Розповсюдження – розміщення в АС чи комп'ютерній мережі з наданням вільного доступу до неї – це можуть бути також інші будь-які діяння, що створюють можливість вільного доступу до неї невизначеного кола осіб.

Кримінальне правопорушення може бути вчинено як особою, що мала офіційний доступ до цієї інформації, так і такою, що такого доступу не мала.

Частина друга ст. 361^{2} КК України передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони заподіяли значну шкоду.

Ст. 362 КК України передбачає відповідальність за несанкціоновані зміну, знищення або блокування інформації, яка обробляється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах чи комп'ютерних мережах, або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї.

Предметом даного кримінального правопорушення є інформація цього кримінального правопорушення, що обробляється у вказаних системах або мережах та зберігається на відповідних носіях. Це може бути інформація з обмеженим доступом або комп'ютерна інформація, доступ до якої є платним.

Об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення – вчинення до відповідної комп'ютерної інформації будь-який з вказаних у її диспозиції дій, а саме: зміни; знищення, перехоплення, копіювання інформації, яка обробляється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, якщо це призвело до її витоку, вчинені особою, яка має право доступу до такої інформації. Обов'язковою ознакою закінченого кримінального правопорушення є така його ознака як суспільно небезпечні наслідки – витік інформації.

Частина друга ст. 362 КК України передбачає відповідальність за несанкціоновані перехоплення або копіювання інформації, яка обробляється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, якщо це призвело до її витоку, вчинені особою, яка має право доступу до такої інформації.

Частина третя ст. 362 КК України передбачає відповідальність за неї, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони заподіяли значну шкоду.

Ст. 363 КК України «Порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або поряд-

ку, чи правил захисту інформації, яка в них обробляється». У першій частині передбачає відповідальність за порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку, чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється, якщо це заподіяло значну шкоду, вчинені особою, яка відповідає за їх експлуатацію.

Як бачимо, об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується порушенням вказаних правил, що можуть вчинятись як шляхом дій, так і бездіяльності. Обов'язковою ознакою закінчення цього кримінального правопорушення спричинення злочинної шкоди.

Ст. 363[1] КК України «Перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв'язку» у частині передбачає кримінальну відповідальність за умисне масове розповсюдження повідомлень електрозв'язку, здійснене без попередньої згоди адресатів, що призвело до порушення або припинення роботи електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується масовим розповсюдженням повідомлень електронного зв'язку без попередньої згоди адресатів. Обов'язковим наслідком таких дій для визнання кримінальної відповідальності закінченим актом вказує порушення або припинення роботи вказаних ЕОМ, систем або мереж.

Масовими такі розповсюдження слід вважати, якщо вони утворюються з використанням можливостей комп'ютера та розміщуються автоматично на різних адресатах. У будь-якому разі масовість є поняттям оцінювальним і встановлюється слідчим і судом. Попередня згода адресата на отримання цієї інформації при цьому відсутня.

Порушенням роботи ЕОМ, систем або мереж є зміна параметрів процесу обробки інформації. Це може бути прискорення, уповільнення цього процесу, припинення обробки інформації у будь-якій її частині або в цілому, перекручення результатів її обробки тощо. Припинення роботи ЕОМ, автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку – це зупинка не деякий час обробки інформації, що в них знаходиться.

Частина 2 ст. 363[1] КК України передбачає відповідальність за дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, якщо вони заподіяли значну шкоду.

Суб'єкт кримінальних правопорушень передбачених розділом XVI Особливої частини КК України фізична осудна особа, що досягла віку 16 років.

У кримінальних правопорушеннях, передбачених ст. 362 КК України, ст. 363 КК України суб'єкт кримінального правопорушення – це особа, яка має право доступу до такої інформації або відповідає за експлуатацію автоматизованої системи, комунікативних мереж чи мереж електрозв'язку.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення передбаченого ст.ст. 361, 361[1], 362[2], 362, 363 КК України – прямий умисел.

Передбачене ст. 363 КК України, може вчинятися як умисно, так і з необережності. Об'єкт цих кримінальних правопорушень – встановлений порядок використання електронно-обчислюваних машин (комп'ютерів) систем та комп'ютерних мереж електрозв'язку.

У разі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням електронно обчислюваних машин (комп'ютерів) систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, які можуть використовуватись для вчинення найбільш тяжких злочинів, особливу увагу слід приділяти змісту суб'єктивної сторони, аналізуючи не лише умисел, а і мету.

Так, несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електричних комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж (ст. 361 КК України, несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї (ст. 362 КК України) можуть вчинятись з метою поширення публічних закликів до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій (ч. 2 та ч. 3 ст. 109 КК України).

Дії, передбачені ст. 361 та ст. 362 КК України, можуть також вчиняти з метою пропаганди війни (ст. 436 КК України), пропаганди комуністичної або нацистської символіки та пропаганди комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, виправдування,

визнання правомірною, заперечення збройної агресії рф проти України, глорифікація її учасників, створення для групи життєвих умов, спрямованих на повне чи часткове її фізичне знищення.

Ті ж кримінальні правопорушення, передбачені ст. 361[1] КК України, можуть використовуватись для вчинення державної зради у формі шпигунства (ч. 1 та ч. 2 ст. 111 КК України) або шпигунства (ст. 114 КК України), деяких форм колабораційної діяльності ч. 1, 3, 6 ст. 111[1] КК України), перешкоджання законної діяльності Збройних сил України та інших військових формувань (ст. 114[1] КК України), а також несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 114[2] КК України).

Крім того, кримінальні правопорушення, передбачені розділом XVI КК України можуть використовувати для фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110[2] КК України), пособництва державі агресору (ст. 111[2] КК України).

Також ці ж кримінальні правопорушення можуть використовуватись при вчиненні диверсії (ст. 113 КК України) з метою дистанційного керування вчинення вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих (ч. 1 або ч. 2 ст. 113 КК України), як і при посяганні на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України).

Висновки. Проведений аналіз положень розділу XVI Кримінального кодексу України дає підстави стверджувати, що система норм, спрямованих на забезпечення кібербезпеки держави, становить комплексний механізм правового захисту інформаційних ресурсів, електронно-обчислювальних машин, систем і мереж електрозв'язку. Водночас трансформація сучасних загроз, обумовлена збройною агресією російської федерації, свідчить про необхідність оновлення підходів до кримінально-правової охорони інформаційного простору.

Кримінальні правопорушення, передбачені у цьому розділі, дедалі частіше використовуються як інструмент для вчинення більш тяжких злочинів проти основ національної безпеки – державної зради, диверсій, шпигунства, колабораційної діяльності та інформаційно-психологічних операцій, спрямованих на підрив суверенітету України. Це свідчить про інтеграцію кіберзлочинів у структуру сучасних інформаційних воєн, де комп'ютерні технології виступають не лише засобом злочину, але й зброєю у гібридному протиборстві.

Існуючі положення КК України охоплюють базові види протиправних діянь у сфері використання інформаційних систем, однак потребують подальшого уточнення термінологічного апарату, гармонізації з європейським законодавством та врахування нових форм злочинної активності.

З метою підвищення ефективності протидії таким посяганням доцільним є подальше вдосконалення кримінально-правових норм у частині уточнення термінологічного апарату, посилення відповідальності за використання новітніх технологій у злочинних цілях, а також розвиток механізмів фіксації та верифікації цифрових доказів. Важливим напрямом є налагодження системної взаємодії органів досудового розслідування, підрозділів кібербезпеки правоохоронних органів, а також військ зв'язку та кібербезпеки Збройних Сил України у межах єдиної концепції кібероборони держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування: веб-сайт Генеральної прокуратури України. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення 14.10.2025).
2. Ржевська Н.Ф., Кожушко О.О. Розвідка відкритих джерел (OPEN SOURCE INTELLIGENCE). Україна в системі глобального інформаційного обміну: теоретико-методологічні аспекти дослідження і підготовки фахівців : всеукраїнська наукова конференція, Львів, 27 травня 2021 р. Львів :Видавництво Львівської політехніки, 2011. С. 257–261 URL: https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/a964dfbb-a16d-4e8a-b621-9aa6cb277197/content.
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print (дата звернення 14.10.2025).

4. Статистика розслідування і розгляду в судах кримінальних правопорушень, які пов'язані із здійсненням господарської та інвестиційної діяльності. URL: https://dashboard.gp.gov.ua (дата звернення 14.10.2025).
5. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19/print (дата звернення 14.10.2025).
6. Волков О.О. Поняття шкідливого програмного засобу, призначеного для несанкціонованого втручання в роботу електронно-обчислювальної техніки. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ,* 2018. № 1 (106). С. 217-231.

УДК 343.3
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.9

ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ І СУСПІЛЬНА НЕБЕЗПЕКА ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ ВІЙСЬКОВИХ ОРГАНІЗОВАНИХ ФОРМУВАНЬ, ЯКІ Є АКТИВНИМИ СУБ'ЄКТАМИ ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ У СВІТІ

Ілінський О.В.,
аспірант кафедри кримінального права і процесу
Державного податкового університету
ORCID: 0009-0007-1798-4260

Ілінський О.В. Поняття, сутність і суспільна небезпека транснаціональних військових організованих формувань, які є активними суб'єктами воєнних конфліктів у світі.

У даній науковій статті з'ясовано змістовні та сутнісні ознаки такої форми співучасті у вчиненні кримінальних правопорушень, як транснаціональна військова організована злочинність, а також сформульовано авторський варіант зазначеного правового поняття.

Констатовано також, що за формальними ознаками, які характерні для визначених на законодавчому рівні співучасників організованої злочинної діяльності, вказаний предмет дослідження слід віднести до особливого її виду, враховуючи високий рівень суспільної небезпеки транснаціональних військових організованих угрупувань та ті суспільно небезпечні наслідки, що настають у результаті їх протиправної діяльності.

Виходячи з отриманих результатів дослідження, доведена необхідність на всіх рівнях міжнародної співпраці (політичному, нормативно-правовому, доктринальному та ін.) розробки спеціального як міжнародного, так і національного законодавства, що стосувались би запобігання і протидії транснаціональній військовій організованій злочинності.

Визначено діалектичний взаємозв'язок між даним видом кримінальних правопорушень та воєнними злочинами, а також з іншими суспільно небезпечними і караними діяннями, які вчиняються транснаціональними військовими організованими формуваннями, як в окремо взятій країні, так і в цілому у світі.

Доведено, що на шляху протидії цій формі організованої злочинності важливе місце має мати взаємодія між державами, які стали жертвами від протиправної діяльності транснаціональних військових організованих формувань, а також активізація у зазначеному процесі спільних зусиль правоохоронних органів та загальновизнаних міжнародних структур (Інтерполу, Європолу, НАТО, ін.).

Констатовано, що у силу своєї соціально-політичної та протиправної природи походження, великої суспільної небезпеки реальних посягань не тільки і не стільки на об'єкти правової охорони у сфері воєнної безпеки, а й в цілому на національну безпеку України, цілком логічним видається встановлення на законодавчому рівні кримінальної відповідальності за створення, керівництво, фінансування тощо, а також участь у транснаціональних військових організованих злочинних формуваннях.

Ключові слова: транснаціональна військова організована злочинність; форми співучасті у вчиненні злочину; суспільна небезпека; воєнні злочини; суспільно небезпечні наслідки; взаємодія; міжнародні поліцейські органи та воєнні структури.

Ilinskyi O.V. The concept, essence and social danger of transnational military organized formations that are active subjects of military conflict in the world.

This scientific article clarifies the substantive and essential features of such a form of complicity in the commission of criminal offenses as transnational military organized crime, and also formulates the author's version of the specified legal concept.

It is also stated that according to the formal features that are characteristic of the accomplices of organized criminal activity defined at the legislative level, the specified subject of research should be

attributed to its special type, taking into account the high level of social danger of transnational military organized groups and the socially dangerous consequences that arise as a result of their illegal activities.

Based on the results of the study, the need is proven at all levels of international cooperation (political, regulatory, doctrinal, etc.) to develop special both international and national legislation that would relate to the prevention and counteraction to transnational military organized crime.

The dialectical relationship between this type of criminal offense and war crimes has been determined, as well as with other socially dangerous and punishable acts committed by transnational military organized groups, both in a particular country and in the world as a whole.

It has been proven that in combating this form of organized crime, an important place should be played by interaction between states that have become victims of the illegal activities of transnational military organized groups, as well as the activation of joint efforts of law enforcement agencies and generally recognized international structures (Interpol, Europol, NATO, etc.) in this process.

It has been stated that due to its socio-political and illegal nature of origin, the great public danger of real encroachments not only and not so much on objects of legal protection in the field of military security, but also on the national security of Ukraine in general, it seems quite logical to establish at the legislative level criminal liability for the creation, leadership, financing, etc., as well as participation in transnational military organized criminal formations.

Key words: transnational military organized crime; forms of complicity in committing a crime; public danger; war crimes; socially dangerous consequences; interaction; international police bodies and military structures.

Постановка проблеми. Відкрита військова агресія російської федерації (рф) проти України, яка розпочалась у лютому 2022 року та триває до теперішнього часу, обумовлює необхідність по-новому дати правову оцінку протиправної діяльності транснаціональних військових організованих формувань, які приймають активну участь у зазначеній війні (зокрема, це такі юридично оформлені особи, як ПВК «Вагнер» [1]; «Іділ» [2]; Конфедерація країн Сахелю [3]; ін. При цьому, як свідчить практика воєнних дій в Україні (2014-2025 рр.), зазначені злочинні організації вчиняють не тільки воєнні злочини, кримінальна відповідальність за які передбачена ст. 438 Кримінального кодексу (КК) нашої держави, але й здійснюють низку пов'язаних з ними інших протиправних і караних діянь, а саме:

а) кримінальні правопорушення проти власності; у сфері господарської діяльності; у сфері обігу наркотичних речовин, психотропних засобів, їх аналогів і прекурсорів; т.ін.;

б) вербування найманців як на теренах, окупованих рф областей України та Криму, так і в цілому у світі (ст. 447 КК);

в) торгівля людьми (ст. 149 КК);

г) інші злочини, що визначені в КК України [4].

Отже, суспільна небезпека ПВК «Вагнер» та інших транснаціональних військових організованих формувань є очевидною та безспірною, а тому ці юридичні особи мають стати суб'єктом кримінальної відповідальності і в Україні, і у всіх цивілізованих країнах світу за співучасть у воєнних та інших злочинах, вчинених за особливою формою організованої злочинної діяльності.

Виходячи з цього, **метою цієї наукової статті** є з'ясування змісту, поняття, сутності і суспільної небезпеки протиправної діяльності транснаціональних військових організованих злочинних формувань, як активних суб'єктів воєнних конфліктів у світі.

Натомість, *головним завданням* зазначеної наукової праці є розробка теоретико-прикладних заходів, спрямованих на удосконалення кримінально-правових засад протидії вказаним формам співучасті та виду організованої злочинності у світі.

Стан опрацювання проблематики. Як показали результати вивчення наукової літератури, у сьогоденні теоретико-методологічні засади запобігання та протидії організованій злочинності в Україні розробив В.В. Вознюк [5], а її міжнародно-правові аспекти – Г.В. Дідківська [6] та Г.П. Жаровська [7]. Крім того, активно у цьому напрямі працюють такі учені, як: Ю.В. Абакумова, П.П. Андрушко, Ю.В. Баулін, В.С. Батиргареєва, В.М. Бурдін, О.Ю. Бусол, В.В. Василевич, Р.В. Вереша, В.В. Голіна, Б.М. Головкін, О.П. Горох, В.К. Грищук, Н.О. Гуторова, Л.М. Демидова, О.М. Джужа, О.О. Дудоров, В.П. Ємельянов, О.О. Житний, З.А. Загіней, О.О. Кваша, О.О. Книженко, М.В. Корнієнко, О.О. Костенко, В.В. Кузнєцов, О.М. Литвак, В.А. Ліпкан, А.А. Музика, В.О. Навроцький, А.В. Савченко, В.В. Топчій, В.В. Шаблистий, В.І. Шакун та ін.

Поряд з цим, у контексті діяльності транснаціональних військових організованих формувань в умовах воєнного стану в Україні зазначена тематика на науковому рівні досліджена недостатньо, що актуалізує необхідність розширення доктринальних пошуків та, одночасно, визначає теоретичну та практичну цінність даної наукової статті.

Виклад основного матеріалу. Як показує практика, з перших днів відкритої військової агресії росії проти України і до сьогодення (2022-2025 рр.) активну участь у ній беруть різноманітні транснаціональні формування, включаючи й приватні військові організації [8]. При цьому такі організовані злочинні організації мають пряме відношення до вчинення так званих «воєнних злочинів», до яких, у першу чергу, слід віднести такий із них, як «порушення законів та звичаїв війни» (ст. 438 Кримінального кодексу (КК) України), а також до тих суспільно небезпечних наслідків, які настають у результаті протиправної діяльності.

Такий висновок ґрунтується на наступних кримінологічно значущих офіційних статистичних даних, що стосується змісту даної проблематики, а саме:

а) у 2021 році (останньому відносно «мирному» періоді функціонування нашої держави на міжнародній арені) загальна кількість кримінальних правопорушень проти миру, безпеки, людства та міжнародного правопорядку (ст.ст. 436-447 КК) склала 253 таких суспільно небезпечних діянь, а їх питома вага склала 0.1% у структурі всієї облікованої в Україні злочинності [9];

б) у 2022 році їх кількість зросла до 62 тис. 128, а питома вага – до 17,1% [9];

в) у 2023 році число таких кримінальних правопорушень досягло 62 тис. 667, а питома вага склала 13,2% у загальній структурі злочинності [9];

г) у 2024 році абсолютна кількість вказаних суспільно небезпечних діянь зменшилась до 30 тис. 131 кримінального правопорушення, а питома вага до 6,1% [9].

При цьому, варто зазначити, що аналогічні тенденції були характерні й для тих злочинів, що стосувались законів та звичаїв війни, включаючи й пов'язаних з умисним убивством (ч. 2 ст. 438 КК) [9].

Виходячи з цього, слід визнати, що протиправна участь транснаціональних військових організованих формувань у бойових діях проти України є вкрай суспільно небезпечною з огляду не тільки посягань на правові об'єкти, що визначені в розділі XX Особливої частини КК, але й у сенсі створення реальних загроз для основ національної безпеки України.

Враховуючи зазначене, без сумніву, необхідно у таких соціально-правових умовах по новому підійти до класифікації як форм співучасті у вчиненні кримінальних правопорушень, що визначені у ст. 28 КК, так і тих складів злочинів, що передбачають кримінальну відповідальність за створення злочинних організацій (ст.ст. 255-256 вказаного кодексу).

Зокрема, логічно було б назву ст. 28 КК доповнити словосполученням «або транснаціональною військовою злочинною організацією», доповнивши її у зв'язку з цим частиною 5 наступного змісту:

«Кримінальне правопорушення, мова про яке ведеться в частині четвертій цього Кодексу, що вчинене транснаціональною військовою злочинною організацією».

При такому законодавчому підході необхідно також в Особливу частину КК додати ст. 256-1 «Створення, керівництво та організація протиправної діяльності транснаціональної військової злочинної організації на території України, а також участь у ній» та викласти її у наступній редакції:

«Створення, керівництво та організація протиправної діяльності транснаціональної воєнної злочинної організації, а також участь у ній – карається довічним позбавленням волі».

Додатковим аргументом з цього приводу виступають ті правові прогалини і колізії, які існують у чинному Українському та міжнародному законодавстві і сприяють у зв'язку з цим створенню та злочинній діяльності зазначеним суб'єктам кримінальної відповідальності.

Зокрема, Міжнародний кримінальний суд (МКС) предметом свого розгляду вважає на сьогодні протиправні суспільно небезпечні діяння, які вчиняються громадянами відповідних держав-агресорів (наприклад, росії), але не може притягати до кримінальної відповідальності юридичних осіб та осіб без громадянства [10].

У той самий час, як у зарубіжних законодавчих актах [11], так і в національному КК (розділ XIV-1 Загальної частини) передбачені відповідні заходи кримінально-правового щодо юридичних осіб (ст.ст. 96-3 – 96-11), що слід використати при удосконаленні МКС, а також відповідних норм зазначеного Кодексу, враховуючи велику суспільну небезпеку транснаціональних військових зло-

чинних організацій, як юридичних осіб та активних співучасників воєнних злочинів, що вчиняються на територіях суверенних країн державами-агресорами.

У цьому сенсі звертає на себе увагу і той факт, що відповідно до вимог ч. 4 ст. 3 КК України застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено, тобто здійснювати класифікацію протиправної діяльності транснаціональних військових організованих формувань за ст. 255 вказаного Кодексу неможливо, що, у свою чергу, породжує низку правових наслідків, а саме – така ситуація:

1) не дозволяє запобігати вербуванню громадян до цих злочинних організацій на окупованих територіях України;

2) не дає можливості нейтралізувати, блокувати, усувати тощо детермінанти, які сприяють формуванню цих суспільно-небезпечних діянь;

3) створює умови для уникання від кримінальної відповідальності як організаторів, так й інших співучасників транснаціональних військових формувань злочинної спрямованості;

4) обумовлює здійснення на практиці не вірних класифікацій суспільно небезпечних діянь, вчинених організаторами та іншими членами цих злочинних об'єднань за сукупністю кримінальних правопорушень;

5) не дає юридичних підстав для екстрадиції з інших країн організаторів та учасників вказаних транснаціональних військових злочинних організацій;

6) не розширює межі для доктринальних розробок з означеної тематики дослідження, а також звужує таким чином предмет навчального пізнання цієї правової категорії у ході освітнього процесу за спеціальністю 081 «Право».

Ще одним з наочних доказів з означеної проблематики дослідження виступає узагальнена впродовж 2022-2025 рр. практика злочинної діяльності на території України приватної військової компанії «Вагнер» [1]. Так, за результатами спеціальних медійних досліджень «вагнерівці» постійно проявляють особливу жорстокість у поводженні з військовополоненими українцями, а також з населенням тимчасово окупованих росією територій нашої держави (це і безпідставний розстріл осіб, які добровільно здавались в полон; застосування до них тортур; катування; та ін.; ґвалтування жінок та їх подальше вбивство; «рекет» на об'єктах приватного бізнесу; незаконне заволодіння житлом, транспортними засобами; та ін.) [11].

Аналогічні суспільно небезпечні діяння ПВК «Вагнер» вчиняла й в інших країнах, в яких брала участь у здійсненні військових дій та переворотах (Сирія, Судан, Лівія, Мозамбік, Малі, ЦАР, ін.) [12].

Враховуючи зазначені суспільно небезпечні наслідки діяльності вказаної та інших транснаціональних військових організованих злочинних формувань (ПВК «ЄНОТ», ПВК «Редут», ПВК «Патріот», ПВК «Ліга», ін.), деякі дослідники переконують, що на сьогодні існують достатні правові механізми, у тому числі на міжнародному рівні та у МКС, зокрема, для притягнення їх організаторів та учасників до кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень у співучасті [13].

Як видається, з таким підходом погодитись не можна, і це обґрунтовано (доведено) у даній науковій статті, в силу існуючих правових прогалин у законодавстві, на усуненні яких все частіше наполягають як зарубіжні [14, с. 259-265], так і вітчизняні фахівці [15, с. 781–787].

Висновки. Таким чином, виходячи з результатів проведеного аналізу наукових та інших джерел з означеної тематики наукового дослідження, можна констатувати, що у силу своєї соціально-політичної та протиправної природи походження, великої суспільної небезпеки реальних посягань не тільки і не стільки на об'єкти правової охорони у сфері воєнної безпеки, а й в цілому на національну безпеку України, цілком логічним видається встановлення на законодавчому рівні кримінальної відповідальності за створення, керівництво, фінансування тощо, а також участь у транснаціональних військових організованих злочинних формуваннях та вчинення цими суб'єктами воєнних та інших злочинів, у результаті здійснення яких завдається шкода не лише національним суспільним правовідносинам, але й у цілому міжнародному правопорядку. При цьому варто мати на увазі, що у силу відсутності у чинному КК України кримінальної відповідальності за вчинення зазначеного кримінального правопорушення, а також з урахуванням вимог ч. 4 ст. 3 даного Кодексу, згідно якої у законі про кримінальну відповідальність аналогія закону заборонена, актуальним та необхідним у зв'язку з цим є доповнення КК ст. 256-1 «Створення, керівництво та організація протиправної діяльності транснаціональної військової злочинної організації на території України, а також участь у ній».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Головко В.В. ВАГНЕР, Приватна військова компанія Вагнер. *Енциклопедія історії України: Додатковий том*. Кн. 1: А–Я / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2021. 773 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=vagner_pryvatna_vijskova_kompanija_vagner.
2. Новини ІДІЛ. *РБК Україна*. URL: https://www.rbc.ua/rus/tag/igil-16032015.
3. Три африканські країни створили Конфедерацію держав Сахеля: це посилило вплив росії в регіоні. *ZMINA*. URL: https://zmina.info/news/try-afrykanski-krayiny-stvoryly-konfederacziyu-derzhav-sahelya-cze-posylylo-vplyv-rosiyi-v-regioni.
4. Вбивали дітей і підлітків у Бахмуті. Росіяни- «вагнерівці» розповіли про свої злочини. Як реагує Україна та Пригожин. *BBC NEWS Україна*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c3grgz37jp7o.
5. Вознюк А.А. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них: монографія. Київ: ФОП Маслаков, 2018. 928 с.
6. Дідківська Г.В. Кримінологічна характеристика участі України в системі запобігання злочинності: монографія. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. 356 с.
7. Жаровська Г.П. Транснаціональна організована злочинність в Україні: феномен, детермінація, протидія: монографія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2018. 568 с.
8. Волошин В. Справжня роль «вагнерівців» у війні з Україною. *АрміяInform.* 2023. URL: https://armyinform.com.ua/2023/05/08/spravzhnya-rol-vagneriv-u-vijni-z-ukrayinoyu.
9. Єдиний звіт про зареєстровані кримінальні правопорушення за 2021-2024 рр. *Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування*. *Офіс Генерального прокурора*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2.
10. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998; дата набрання чинності для України 01.01.2025. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.
11. Показували відрізані голови, насаджені на арматуру" МІПЛ зібрала свідчення про воєнні злочини "Вагнера" та їхній зв'язок з армією рф. *ZMINA*. 2023. URL: https://zmina.info/news/pokazuvaly-vidrizani-golovy-nasadzheni-na-armaturu-mipl-zibraly-svidchennya-pro-voyenni-zlochyny-vagnera-ta-yihnij-zvyazok-z-armiyeyu-rf.
12. ПВК «Вагнер». *ВікіпедіЯ. Вільна енциклопедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%92%D0%9A_%C2%AB%D0%92%D0%B0%D0%B3%D0%BD%D0%B5%D1%80%C2%BB.
13. Відповідальність за злочини особового складу групи «Вагнера» в Україні. *Open society foundations*. URL: https://www.justiceinitiative.org/publications/accountability-for-crimes-of-personnel-of-the-wagner-group-in-ukraine/uk.
14. Гейро Ж.-Ф., Тюаль Ф. Геостратегія злочинності: перек.з франц. Київ: «Видавничий дім «Скіф», 2014. 292 с.
15. Альбещенко О.С., Вейц А.М., Ягодзінська А.С. Світовий досвід розвитку приватних військових компаній у контексті глобалізаційних процесів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. № 2. С. 781–787. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.116.

УДК 613.6
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.10

РЕФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОБІГ ЦИВІЛЬНОЇ ЗБРОЇ В УКРАЇНІ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

Каменський Д.В.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та кримінології
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0000-0002-3610-2514

Клименко С. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права та кримінології
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0009-0004-2629-2133

Каменський Д.В., Клименко С.В. Реформування законодавства про обіг цивільної зброї в Україні як перспективний напрям протидії організованій злочинності.

Стаття присвячена аналізу перспектив нормативного регулювання обігу цивільної вогнепальної зброї в Україні, зокрема у контексті пошуку шляхів протидії організованій злочинності. Автори розглядають проблему неконтрольованого поширення зброї, пов'язаного з триваючою війною, та аналізують законодавчі ініціативи, передусім проєкт Закону № 5708 «Про право на цивільну вогнепальну зброю». Вони наголошують на необхідності балансу між правом громадян на самозахист і запобіганням криміналізації суспільства, звертаючи увагу на досвід інших країн (США, Швейцарії, Чехії), де легалізація зброї в суспільстві супроводжується суворим контролем.

Окрему увагу приділено аналізу міжнародних зобов'язань України, зокрема виконанню вимог Протоколу ООН проти незаконного обігу вогнепальної зброї, що є доповненням до Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності. Особливий акцент робиться на необхідності створення єдиної державної системи обліку зброї та посилення міжнародної співпраці у цій сфері. Автори пропонують конкретні рекомендації щодо вдосконалення нормативно-правової бази, які дозволять Україні ефективніше протидіяти загрозам, пов'язаним із незаконним поширенням вогнепальної зброї, одночасно забезпечуючи законні права громадян на необхідну оборону.

У статті запропоновано аргументи «за» і «проти» легалізації зброї, включаючи потенційні ризики, такі як зростання насильства, корупція в системі видачі дозволів та використання зброї злочинними угрупованнями. Автори пропонують комплексний підхід до регулювання, який би поєднував лібералізацію з посиленням відповідальності та створенням ефективних механізмів обліку й контролю. Висновки роботи підкреслюють необхідність реформи законодавства з урахуванням міжнародних стандартів і внутрішніх викликів, пов'язаних з безпекою громадян та профілактикою злочинності.

Автори обґрунтовують необхідність створення прозорих механізмів обліку, посилення контролю й одночасної лібералізації законодавства, що дозволить громадянам реалізувати конституційне право на самозахист без загрози для суспільної безпеки. Зроблено висновок, що розвиток нормативної бази у цій сфері має бути виваженим і відповідати як внутрішнім викликам, так і міжнародним стандартам протидії організованій злочинності.

Ключові слова: вогнепальна зброя, легалізація, суспільство, організована злочинність, громадська безпека, міжнародний досвід, декриміналізація.

Kamensky D.V., Klymenko S.V. Reforming the legislation on the circulation of civilian weapons in Ukraine as a promising direction for combating organized crime.

The research paper is devoted to the analysis of the prospects for regulatory regulation of the circulation of civilian firearms in Ukraine, in particular in the context of finding ways to combat organized crime. The authors consider the problem of uncontrolled proliferation of weapons associated with the ongoing war, and analyze legislative initiatives, primarily the draft Law No. 5708 "On the Right to Civilian Firearms". They emphasize the need for a balance between the right of citizens to self-defense and the prevention of criminalization of society, drawing attention to the experience of other countries (USA, Switzerland, Czech Republic), where the legalization of weapons in society is accompanied by strict control.

Special attention has been paid to the analysis of Ukraine's international obligations, in particular, the implementation of the requirements of the UN Protocol against the Illicit Traffic in Firearms, which is an addition to the UN Convention against Transnational Organized Crime. Special emphasis is placed on the need to create a unified state system of weapons registration and strengthen international cooperation in this area. The authors offer specific recommendations for improving the regulatory framework that will allow Ukraine to more effectively counter the threats associated with the illegal spread of firearms, while ensuring the legitimate rights of citizens to necessary defense.

The research offers arguments for and against the legalization of weapons, including potential risks such as increased violence, corruption in the licensing system, and the use of weapons by criminal groups. The authors propose a comprehensive approach to regulation that would combine liberalization with increased accountability and the creation of effective accounting and control mechanisms. The conclusions of the work emphasize the need for legislative reform taking into account international standards and domestic challenges related to the safety of citizens and crime prevention.

The authors justify the need to create transparent accounting mechanisms, strengthen control, and simultaneously liberalize the legislation, which will allow citizens to exercise their constitutional right to self-defense without threatening public safety. It was concluded that the development of the regulatory framework in this area should be balanced and meet both domestic challenges and international standards for combating organized crime.

Key words: firearms, legalization, society, organized crime, public security, international experience, decriminalization.

Постановка проблеми. Збройна агресія рф проти України, розв'язана у 2014 році, суттєво змінили суспільні підходи до питань безпеки, самооборони та правової свідомості громадян. У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема неконтрольованого обігу зброї: разом із підвищеним попитом на засоби захисту, серед населення з'явилася значна кількість нелегальної вогнепальної зброї, що надходить як із зони бойових дій, так і з інших джерел.

Відсутність належного законодавчого регулювання створює ризики для громадської безпеки, ускладнює діяльність правоохоронних органів та породжує правову невизначеність щодо володіння і використання такої зброї. У цих умовах нагально постає потреба у впорядкуванні нормативної бази, що регулює обіг цивільної зброї, з урахуванням сучасних викликів та досвіду інших держав.

Питання перспектив нормативного регулювання обігу цивільної зброї в Україні потребує нагального аналізу та законодавчого вирішення з урахуванням досвіду держав, які мають усталені правові традиції у цій сфері, та поточних викликів, з якими стикається українське суспільство в умовах відбиття збройної агресії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом питання правового регулювання обігу цивільної зброї значно активізувалось. Це питання було предметом наукових розвідок таких вітчизняних вчених, як А. Данилевський, О. Боднарук, О. Бусол, Є. Зеленський, Ф. Зуров, П. Фріс, Р. Чорнобривець, А. Шепелева, а також деяких інших.

Метою цієї роботи є дослідження, із урахуванням ключових аргументів «за» і «проти», перспектив правового регулювання обігу цивільної вогнепальної зброї в Україні.

Виклад основного матеріалу. 21 червня 2021 р. у Верховній Раді України було зареєстровано Проект Закону про право на цивільну вогнепальну зброю (за № 5708). Згодом, 11 лютого 2025 р., цей документ було включено до порядку денного законодавчого органу [1].

Метою цього нормативного акта, за задумом його авторів, стало підвищення рівня правової визначеності та законності у сфері регулювання відносин, пов'язаних з цивільною вогнепальною

зброєю. Цей документ спрямований на законодавче закріплення правового режиму власності на зброю, визначення основоположних прав і обов'язків громадян та юридичних осіб щодо виробництва, придбання, володіння, використання й розпорядження зброєю та боєприпасами, а також на врегулювання інших правовідносин, безпосередньо пов'язаних з цими питаннями.

Варто звернути увагу на текст пояснювальної записки до розглядуваного законопроекта, зокрема на певні цифри, нормативні приписи та факти, що обґрунтовують потребу у володінні цивільною вогнепальною зброєю. Саме пояснювальна записка розкриває законодавчу мету та загалом сенс ухвалення відповідного закону в галузі регулювання цивільної вогнепальної зброї.

Автори документа наголошують на тому, що право людини на життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і особисто безпеку належать до природніх прав людини і повинні захищатись у демократичній, правовій крайні усім масивом нормативно-правових актів. Конституція України (ст. ст. 3, 27, 29, 30 Конституції України) та норми інших галузей права (наприклад, ст. 36 Кримінального кодексу України) відповідним чином забезпечують охорону цих природніх прав. Однак це є вкрай недостатнім і потребує подальшого правового вдосконалення. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми, на думку авторів законопроєкту, є ухвалення закону, який регулюватиме питання забезпечення громадянами держави права на активний особистий захист свого життя та здоров'я, а також життя та здоров'я навколишніх від злочинних посягань, в стані крайньої необхідності за допомогою вогнепальної зброї, а також приведення існуючого нормативного регулювання в питанні зброї у відповідність до норм Конституції. Одночасно потрібно зважати на те, що вогнепальна зброя являє собою об'єкт власності, на який поширюється особливий режим регулювання, що може бути здійснений виключно Законом України. Вогнепальна зброя є найефективнішим засобом реалізації громадянами конституційного права на самозахист. Переважна більшість розвинених країн світу (усталених демократій) забезпечили таке право своїм громадянам, що сприяло зменшенню кількості насильницьких злочинів проти особи та корисливо-насильницьких злочинів проти власності.

Світовими лідерами у володінні населенням вогнепальною зброєю є США, Швейцарія та Фінляндія з показником від 88 до 45 одиниць цивільної вогнепальної зброї на 100 осіб. В Україні цей показник становить лише 5,5 одиниць. Досвід країн пострадянського простору – зокрема Балтії, Грузії та Молдови, доводить, що забезпечення громадянам права на самозахист за допомогою цивільної вогнепальної зброї протягом року з моменту ухвалення відповідних законів знижує абсолютну кількість зазначених злочинів на 40–60%, позитивно впливає на структуру та динаміку злочинності в країні. Водночас, введення жорстких правил і обмежень щодо володіння цивільною зброєю у Великій Британії, яке було здійснене свого часу, призвело до стрімкого зростання кількості злочинів проти особи та корисливо-насильницьких злочинів. Так, кількість злочинів з використанням насильства, за останні роки має тенденцію до збільшення.

Наразі обіг цивільної вогнепальної зброї законодавчо врегульовано спеціальними законами у всіх країнах Європи та у більшості пострадянських країн. Досвід вищезазначених країн засвідчує, що офіційно зареєстрована цивільна зброя використовується при вчиненні умисних злочинів менш ніж у 0,001% випадків від загальної кількості злочинів. Сьогодні, за інформацією МВС України, громадяни легально володіють вогнепальною зброєю у загальній кількості близько 1,3 млн одиниць, при цьому випадків використання легальної зброї (включно з необережними поводженням та випадками застосування зброї для необхідної оборони), є надзвичайно мало. У загальній масі злочинів цей показник не перевищує 0,00006%, а серед насильницьких і корисливо-насильницьких злочинів, вчинених із застосуванням вогнепальної зброї – 0,001%. В основному при вчиненні злочинів застосовується нелегальна вогнепальна зброя, кількість якої в Україні надзвичайно велика [2].

За даними організації Small Arms Survey (Женева, Швейцарія), яка досліджує питання обігу нелегальної вогнепальної зброї у світі, в Україні в незареєстрованому обігу перебуває від 3 до 5 млн. одиниць вогнепальної зброї. Наявність збройного конфлікту на Сході України призвела до того, що з зони бойових дій на територію України потрапило, за деякими оцінками, від 700 до 800 тисяч одиниць вогнепальної зброї. Звичайно, що більшість з них перебуває в руках у громадян, які не мають наміру використовувати її в якості знаряддя злочину, але велика кількість з неї могла потрапити і в руки злочинного елемента [3]. Прийняття пропонованого закону стимулюватиме тих громадян, які на сьогодні володіють вогнепальною зброєю незаконно, легалізувати її, що позитивно вплине на загальну криміногенну ситуацію, полегшить процес розкриття та розслі-

дування злочинів. Слід зазначити, що законодавче врегулювання права власності на зброю має потужний запобіжний потенціал. Ситуація полягає у тому, що для злочинця сьогодні не складає великих проблем придбати вогнепальну зброю, тоді як законослухняні громадяни залишаються беззбройними і не мають реальної можливості використати своє конституційне право на захист, передбачене статтею 27 Конституції України. Зважаючи на те, що держава наразі не в змозі убезпечити своїх громадян від злочинних посягань, володіння громадянами вогнепальною зброєю буде визначальним стримувальним фактором для значної частини злочинців.

Далі звернемо увагу на окремі проєктовані нормативні приписи. Проєктом Закону, серед іншого, передбачається: впровадження поняття права власності на цивільну вогнепальну зброю; визначення умов та процедур отримання дозвільної документації; класифікація видів цивільної вогнепальної зброї; нормативне закріплення порядку видачі медичного висновку щодо відсутності протипоказань до володіння зброєю, із застосуванням спеціалізованої інформаційної системи та електронного підпису; створення та функціонування Єдиного державного реєстру цивільної вогнепальної зброї; регламентація реалізації прав і виконання обов'язків власників зброї; визначення порядку набуття права на зброю та боєприпаси; встановлення механізму страхування цивільної відповідальності власників; інші положення.

Варто зауважити про те, що розглядуваний законопроект поєднує лібералізацію правил цивільного обігу зброї з одночасним посиленням відповідальності за її незаконне використання, що має на меті забезпечити баланс між правами громадян та вимогами суспільної безпеки.

У запропонованому фрагменті нормативно-правового тексту описується регулювання спеціального обігу вогнепальної зброї та бойових припасів в Україні, а також встановлюється порядок обліку цивільної вогнепальної зброї через Єдиний державний реєстр. У статті 9 акцентовано, що зброя, яка належить юридичним особам і має статус державної таємниці або перебуває на озброєнні силових та правоохоронних органів, включається до категорії спеціального обігу. У цю категорію може входити зброя всіх типів, у тому числі заборонена для цивільного обігу. Така зброя підлягає спеціальному режиму використання, однак це не виключає можливості існування у цивільному обігу ідентичних моделей за умови дотримання вимог законодавства.

Спеціальний обіг вогнепальної зброї регламентується окремим порядком, встановленим відповідно до чинного законодавства України. Водночас передбачено можливість переведення одиниць зброї зі спеціального до цивільного обігу у визначеному законом порядку. Всі одиниці зброї, що перебувають у спеціальному обігу, обов'язково фіксуються у відповідному розділі Реєстру, що сприяє централізованому контролю та обліку таких об'єктів.

Далі, у статті 10 розкриваються принципи створення та функціонування Єдиного державного реєстру цивільної вогнепальної зброї. Реєстр є державною інформаційною системою, що знаходиться у власності держави, а всі майнові права на програмне забезпечення та інформацію, що обробляється, також належать державі. Уряд України наділений повноваженнями визначати структуру, порядок функціонування та доступу до Реєстру, з урахуванням вимог щодо кібербезпеки, захисту персональних даних і міжнародних зобов'язань.

Своєю чергою, Міністерство внутрішніх справ України визначено держателем Реєстру, на якого покладаються обов'язки щодо його створення, функціонування, забезпечення безпеки та контролю достовірності внесеної інформації. Облік цивільної вогнепальної зброї передбачає низку процедур: від реєстрації інформації до перевірки правових підстав володіння зброєю, аналізу маркування та звірки з державними реєстрами. Запровадження подібного реєстру має на меті посилення державного контролю у сфері обігу зброї та підвищення прозорості у питаннях, пов'язаних із її використанням.

С.В. Мельник та О.В. Грецьких справедливо констатують, що станом на початок 2022 року в Україні склалися об'єктивні умови, зокрема соціально-правового характеру, які обґрунтовували необхідність ухвалення модельного закону про обіг зброї. Такий нормативний акт мав би врегулювати цивільне володіння зброєю за зразком правових систем більшості розвинених країн світу.

Основні положення законопроєкту № 5708 «Про право на цивільну вогнепальну зброю» свідчать про прогресивний характер обраної концепції правового регулювання. Цей документ є юридично сучасним, він відповідає сучасним науковим підходам та базується на кращих міжнародних практиках, зокрема щодо чіткого визначення базових термінів, таких як «зброя» та «обіг зброї» [4, с. 253].

Важливо також додати, що ст. 50 проекта Закону передбачає, бодай у загальних рисах, механізм відповідальності за порушення правил обігу цивільної вогнепальної зброї. Так, у документі

зазначено, що у випадку порушення законодавства в сфері обігу цивільної вогнепальної зброї та бойових припасів до неї, винна особа несе кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та цивільно-правову відповідальність згідно із законодавством; а у випадку порушення встановлених цим Законом вимог щодо носіння цивільної вогнепальної зброї, винна особа несе виключно кримінальну відповідальність згідно із законодавством.

Свого часу деякі науковці критично охарактеризували пропозицію авторів (уже виключену) законопроекту щодо внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення шляхом доповнення його новою статтею 266-1 «Огляд особи, яка здійснює транспортування або носіння цивільної зброї, на стан алкогольного та/або наркотичного сп'яніння (нетверезий стан)». Проте, при детальному аналізі стає очевидною невідповідність запропонованої редакції чинному правовому полю. Зокрема, як зауважили фахівці, стаття 266 КУпАП, на яку посилається проект, встановлює порядок відсторонення від керування транспортними засобами та суднами, а також регламентує проведення медичного огляду на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, або ж на перебування під впливом лікарських засобів, що впливають на увагу та швидкість реакції особи. Отже, чинна редакція статті 266 КК уже містить розширений перелік станів, які можуть впливати на здатність особи адекватно реагувати, до яких належать не лише алкогольне й наркотичне сп'яніння, а також інші види сп'яніння (наприклад, внаслідок токсикоманії) та вплив певних лікарських препаратів [5, с. 257].

У другому умовному змістовному блоці цієї роботи варто більш докладно проаналізувати, які небезпеки може містити прагнення деяких суб'єктів законодавчої ініціативи легалізувати цивільну «зброю» – в контексті власне протидії проявам організованої злочинності, недопущення її зростання.

Декілька слів про релевантний зарубіжний досвід. Традиційно, питання щодо легалізації зброї на законодавчому рівні в різних країнах регулюється по-різному. Відповідно до критеріїв регулювання права осіб на озброєний захист, держави можна поділити на три основні групи:

1) країни, які повністю легалізували зброю і надали її у вільний доступ – бодай із певними обмеженнями (наприклад, США);

2) країни, які легалізували зброю за умов проходження певної процедури (наприклад, Чехія, де застосовують попереднє тестування особи щодо отримання зброї);

3) країни, які не легалізували зброю взагалі або легалізували лише певні її види (наприклад, Україна, де легалізована довгоствольна зброя, а також Японія, де немає жодної одиниці зброї на тисячу жителів) [6, с. 132].

Що стосується кількості вогнепальної зброї на 100 осіб, то за статистикою: у США зареєстровано 90 одиниць на 100 осіб, у Швейцарії – 46 одиниць, у Франції – 32 одиниці, у Греції – 31 одиниця, у Німеччині – 30 одиниць. В Україні легально «озброєні» лише 6 осіб зі 100 [7].

Із метою наочної демонстрації релевантного зарубіжного досвіду, звернемось до трьох європейських юрисдикцій.

1. **Естонія.** У цій країні довгий час залишалося багато нелегальної зброї з часів Другої світової війни. Однак зараз її кількість значно зменшилась. Це стало можливим завдяки законам про зброю, ухваленим у 1991 та 2001 роках. Естонія стала однією з перших пострадянських держав, яка дозволила громадянам мати короткоствольну зброю для самозахисту. Крім того, дозволена і напівавтоматична зброя, але повністю автоматична дозволена лише для сил оборони (Кайтселійт).

Важливо: для забезпечення безпеки діють чіткі правила зберігання зброї, сувора перевірка навичок поводження з нею, а також реєстр власників.

Після вступу до ЄС у 2004 році Естонія посилила правила відповідно до європейських директив, особливо після терактів 2015 року. Загалом, закони Естонії щодо приватної зброї досить ліберальні порівняно з іншими країнами пострадянського простору.

2. **Чехія.** Після розпаду СРСР у Чехії відновили право володіння зброєю. У 2021 р. парламент закріпив це право в Конституції, зазначивши, що кожен має право захищати себе чи інших зі зброєю в руках згідно із законом.

Наразі в Чехії діє ліберальне законодавство щодо зброї. Люди можуть купувати зброю для самозахисту й носити її приховано, маючи спеціальний дозвіл. Цей дозвіл діє 10 років, але кожні 5 років треба проходити медичний огляд і підтверджувати підстави для володіння зброєю. Також дозволено зберігати заряджену зброю вдома, якщо є ліцензія. Втім, навіть маючи право на самозахист, використання зброї дозволене лише в крайніх випадках.

3. **Швейцарія.** У Швейцарії громадяни можуть носити зброю з 1997 р. Це одна з найбільш озброєних країн у світі. Зброя тут асоціюється з патріотизмом, захистом держави і демократичними цінностями. Люди можуть відкрито носити зброю з дозволом, який видається на 5 років. Для прихованого носіння треба пройти додаткові перевірки.

У 2019 р. ця європейська країна посилила своє законодавство згідно з директивами ЄС, що було підтримано на референдумі. Проте загалом політика щодо зброї у Швейцарії залишається ліберальною [8].

Отже, варто підкреслити: міжнародний досвід показує, що немає єдиного підходу до політики щодо зброї. Але очевидно, що чітке законодавство – важлива умова для безпеки суспільства. У контексті нашої наукової дискусії зауважимо: Україні також варто ухвалити відповідний закон, який допоможе зменшити незаконний обіг зброї та підвищити рівень громадського порядку. Однак підходити до цього потрібно зважено і збалансовано, щоб уникнути ризиків і досягти високої якості нормативного регулювання.

Своєю чергою, критично проаналізувавши питання виконання Україною міжнародно-правових зобов'язань у сфері криміналізації незаконного поводження з вогнепальною зброєю в контексті реформування кримінального законодавства України, А.О. Данилевський доходить висновку про те, що українське законодавство наразі не повною мірою відповідає вимогам Протоколу ООН проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її частин, компонентів і боєприпасів (додатковий Протокол до Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2001 р.). Хоча Україна приєдналася до Протоколу ще в 2010 р., імплементація його норм у внутрішнє законодавство залишається фрагментарною і поверховою. Наприклад, і це варто підкреслити, досі відсутній єдиний закон, який би комплексно врегулював обіг вогнепальної зброї цивільного призначення, зокрема в частині ідентифікації, обліку, маркування зброї, імпорту/експорту та контролю за її обігом.

Крім того, вітчизняний науковець наголошує на тому, що в кримінальному законодавстві України існує низка прогалин. Наприклад, норми про незаконне виготовлення або контрабанду зброї не охоплюють усіх форм кримінально значущих діянь, передбачених у Протоколі. Законодавець також не враховує необхідність введення ефективних механізмів міжнародного співробітництва та контролю за ліцензуванням експорту/імпорту озброєнь, що є прямою вимогою ООН. Таким чином, на думку автора, українське законодавство потребує суттєвого доопрацювання для приведення його у відповідність до Протоколу ООН. Зокрема, це стосується як законодавчого визначення понять, так і криміналізації відповідних діянь, процедур міжнародної взаємодії та запровадження прозорих механізмів державного контролю над зброєю [9, с. 109–110]. І ця думка не поодинока – варто погодитись, що в кримінально-правовій площині законодавцю ще варто попрацювати на вдосконаленням механізму кримінально-правового регулювання обігу зброї, у т.ч. з урахуванням новел щодо легалізації цивільної зброї.

Своєю чергою, проаналізувавши в авторський спосіб аргументи «за» і «проти» легалізації вогнепальної зброї в Україні, Г.В. Гадзан та Д.В. Казначеєва доходять висновку про те, що реформа збройної політики в Україні в такий спосіб може більше нашкодити, аніж принести користі. До негативних наслідків від легалізації зброї вони відносять зокрема такі: 1) зростання кількості вбивств і самогубств, адже уже наявність пістолета впливає на психіку людини, робить її більш агресивною та впевненою в собі; 2) збільшення випадків, коли люди будуть засуджені за перевищення меж самооборони, бо більшість не розуміє тонкощів закону щодо необхідної оборони; 3) більше злочинів зі зброєю, особливо у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння або через психологічний тиск; загроза для поліції та інших правоохоронців, адже більшість поліцейських наразі не готові боротися із збройними правопорушниками; 4) потрапляння зброї до рук злочинців і створення нелегального ринку через корупційні схеми; 5) зростання кількості та інтенсивності агресивних протестів і демонстрацій, які можуть перейти у збройні сутички і спричинити більше травмованих.

Із іншого боку, позитивні сторони легалізації зброї зводяться до такого: 1) додаткові надходження до бюджету від ліцензій і податків на власників зброї; 2) більша безпека в домі, особливо якщо там є цінні речі; 3) психологічний вплив на потенційних злочинців, які боятимуться діяти; 4) поліцейські зможуть швидше розслідувати злочини зі зброєю; 5) більш ефективний контроль і вилучення нелегальної зброї, яка випадково опинилась у громадян.

Українські автори резюмують: вільний доступ до зброї може теоретично зменшити деякі злочини, однак міжнародний досвід показує, що кількість постраждалих від інших злочинів, на-

впаки, зростає. Такий законопроєкт буде ефективним лише тоді, якщо населення буде готове до відповідальності і цінуватиме безпечне середовище [10, с. 57].

Із урахуванням наявних наукових позицій та практичних реалій, можна запропонувати декілька контраргументів щодо легалізації цивільної зброї – саме в контексті протидії оргзлочинності.

1. Легалізація як новий канал доступу до зброї. Не важко припустити, що організовані злочинні угруповання можуть використовувати цілком легальні механізми отримання зброї як спосіб маскування її незаконного використання. Через підставних осіб або корумпованих представників влади або ж співробітників компаній, які займаються торгівлею зброєю, злочинці можуть накопичувати значні арсенали зброї, прикриваючись легальним, «цивільним» статусом.

2. Недосконаліть механізмів контролю та реєстрації, у поєднанні з корупціогенними чинниками. У випадку слабкого державного нагляду за обігом зброї (чого не можна відкидати), а також у разі відсутності єдиної ефективної бази даних щодо власників, організована злочинність може використовувати прогалини для придбання вогнепальної зброї або ж незаконного її перепродажу, зокрема на чорному ринку.

3. Ризик легалізації трофейної чи викраденої зброї. Після завершення війни буде наявна значна кількість зброї, що перебуває «в тіні» (трофейна, не облікована або втрачена). Цивільний обіг може стати потужним новим каналом «відмивання» такої зброї через підроблені документи або фіктивні продажі чи інші операції.

4. Зростання насильства між злочинними угрупованнями, боротьба за перерозподіл сфер впливу. Ширший доступ до вогнепальної зброї може підвищити рівень збройного конфлікту між злочинними групами за сфери впливу, нелегальні доходи (контрабанда, наркобізнес тощо) або території. Це також суттєво ускладнює роботу правоохоронних органів.

5. Зброя як інструмент залякування та погроз. Організовані угруповання використовують зброю для демонстрації сили, залякування свідків, журналістів, підприємців або «опонентів» по кримінальному світу. Істотне збільшення можливостей доступу до зброї підвищує ризик її використання в цих цілях.

6. Паралельні озброєні структури. За умов нестабільності або недовіри до державних інститутів злочинні організації можуть створювати власні «воєнізовані підрозділи», прикриваючись при цьому формальною легальністю озброєння.

Варто зауважити, що ці актуальні питання наразі піднімаються на сторінках вітчизняної юридичної літератури. Зокрема на небезпеці різних форм «озброєння» організованих злочинних груп наголошує А.А. Вознюк у своєму монографічному дослідженні [11].

Варто резюмувати, що цивільний обіг зброї не є безпосередньо криміногенним фактором, але в умовах воєнного минулого, слабкого контролю, корупції та недосконалості інституцій він може бути використаний організованою злочинністю для посилення своєї бойової спроможності, зміцнення впливу та ескалації насильства. А тому законодавча регламентація обігу зброї має поєднувати права громадян із превентивними механізмами безпеки для суспільства, передусім в частині недопущення масового потрапляння зброї до рук представників організованої злочинності.

Висновки. Сьогодні в нашій державі виникла нагальна потреба у тимчасовому перегляді нормативних підходів до регулювання цивільного обігу зброї. Це зумовило впровадження більш ліберального порядку щодо її отримання та застосування громадянами для самозахисту, а також звільнення від юридичної відповідальності за такі дії, за умови їх здійснення з метою протидії збройному нападнику.

Існуючий наразі рівень правового регулювання важливого для суспільства питання щодо обігу зброї не сприяє належному врегулюванню відповідних суспільних відносин у вказаній сфері, а також не надає громадянам можливості реалізувати своє конституційне право на необхідну оборону.

При цьому потрібно врахувати, що концентрація всіх повноважень у руках одного органу виконавчої влади потенційно створює ризики корупції та сприяє розвитку бюрократизму в сфері обігу цивільної зброї. Це підвищує ймовірність виникнення значних корупційних ризиків.

Наявний дефіцит правового забезпечення контролю за обігом вогнепальної зброї та бойових припасів, а також застарілість чинної нормативної бази, не дозволяють громадянам ефективно та законно реалізувати своє право на самозахист, а органам державної влади – здійснювати належний контроль над обігом цивільної зброї.

Отже, розвиток українського законодавства в цьому напрямі є вкрай бажаним та затребуваним потребами українського суспільства, з урахуванням поточних викликів і загроз.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Проект Закону України про право на цивільну вогнепальну зброю № 5708 від 25.06.2021 р. URL: blob:https://itd.rada.gov.ua/18c94962-03f5-4615-95e6-f61411fc9adc.
2. Пояснювальна записка до проекта Закону України «Про право на цивільну вогнепальну зброю». URL: blob:https://itd.rada.gov.ua/c62b3599-f0a7-4ab9-9d8e-b88683654162.
3. News from the UNG: presentation of research on criminal proceedings under Article 263 of the Criminal Code of Ukraine. URL: https://www.smallarmssurvey.org/highlight/news-ung-presentation-research-criminal-proceedings-under-article-263-criminal-code (дата звернення: 12.07.2025).
4. Грецьких О.В., Мельник С.В. Закон про зброю в Україні: воєнна необхідність чи вимога часу? *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2022. № 3. С. 250–253.
5. Зеленський Є.С., Карпенко О.М. Законодавче підґрунтя права на цивільну вогнепальну зброю. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 4. С. 255–257. URL: http://lsej.org.ua/4_2022/59.pdf.
6. Зуров Ф.Ф. Досвід зарубіжних країн щодо легалізації вогнепальної зброї та запровадження її в Україні: *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України.* Харків: ХНУВС, 2021. С. 132–134.
7. Бусол О. Зарубіжний досвід легалізації вогнепальної зброї та можливість запровадження на території України. *Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ.* URL: http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2757:zarubizhnijdosvid-legalizatsiji-vognepalnoji-zbroji&catid=8&Itemid=350 (дата зверення: 12.07.2025).
8. Легалізація вогнепальної зброї: міжнародний досвід. URL: https://parlament.org.ua/analytics/legalizacziya-vognepalnoyi-zbroyi-mizhnarodnyj-dosvid/ (дата звернення: 12.07.2025 р.).
9. Данилевський А.О. Виконання Україною міжнародно-правових зобов'язань у сфері кримінальзації незаконного поводження з вогнепальною зброєю в контексті реформування кримінального законодавства. *Правовий часопис Донбасу.* 2021. № 3. С. 108–114.
10. Гадзан М.В. Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку: *Матеріали науково-практичної конференції курсантів і студентів (м. Харків, 18 квітня 2019 р.)*. Харків: ХНУВС, 2019. С. 56–58. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/18_04_2019/pdf/24.pdf (дата звернення: 12.07.2025).
11. Вознюк А.А. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них: *монографія*. Київ: ФОП Маслаков, 2018. 928 с.

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.11

ГЛОРИФІКАТОР РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ: КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ, ЯКА ВЧИНЯЄ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНЕ СТАТТЕЮ 436² КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Копча В.В.,
аспірант відділу кримінологічних досліджень
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України

Копча В.В. Глорифікатор російської агресії: кримінологічна характеристика особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення, передбачене статтею 436² Кримінального кодексу України.

Стаття присвячена формуванню кримінологічного портрету особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення, передбачене ст. 436² КК України у вигляді виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії РФ проти України та глорифікації її учасників. Автор підкреслює, що актуальність такого дослідження в умовах триваючої російської агресії та зростання інформаційних загроз набуває критичного значення для національної безпеки, оскільки глорифікатори російської агресії об'єктивно виконують функцію інструменту ворожої пропаганди, послаблюють єдність українського суспільства та поширюють деструктивні наративи.

У статті аналізується комплекс соціально-демографічних, кримінально-правових та морально-психологічних характеристик глорифікаторів. Автор вказує, що аналіз офіційної статистики та емпіричне дослідження вироків судів дозволяє сформувати портрет типового глорифікатора російської агресії. Ним є громадянин України середнього або старшого віку з базовою освітою, який раніше не притягувався до кримінальної відповідальності. Переважна більшість таких осіб не має постійної трудової діяльності, що сприяє соціальній ізоляції та підвищеній сприйнятливості до пропаганди.

Особлива увага у статті акцентується на психологічному феномені «стокгольмського синдрому» на національному рівні, коли окремі категорії українських громадян мають настільки глибоко вкорінені у свідомості радянські наративи, що сприймають незалежність України як аномалію. Виявлено, що для глорифікаторів російської агресії характерні інформаційна ізольованість, низький рівень критичного мислення, деформована правосвідомість та схильність до маніпуляцій. Автор вказує, що особливо вразливою групою є люди похилого віку, які через самотність легко піддаються дезінформації в соціальних мережах.

Автор доходить висновку, що кримінологічний портрет глорифікатора російської агресії відображає поєднання соціальної вразливості, низької правової культури та медіаграмотності, що потребує розроблення специфічних заходів кримінологічної профілактики для протидії інформаційним загрозам у воєнний час.

Ключові слова: російська пропаганда, збройна агресія, кримінальне правопорушення, глорифікатор, глорифікація агресора, інформаційна безпека.

Kopcha V.V. Glorifier of russian aggression: criminological characteristics of a person who commits a criminal offense under Article 436² of the Criminal Code of Ukraine.

The article is devoted to forming a criminological portrait of a person committing a criminal offense under Article 436² of the Criminal Code of Ukraine in the form of justification, recognition as lawful, denial of the Russian Federation's armed aggression against Ukraine, and glorification of its participants. The author emphasizes that the relevance of such research in the context of ongoing Russian aggression and growing information threats becomes critical for national security, as glorifiers

of Russian aggression objectively perform the function of a hostile propaganda tool, weaken the unity of Ukrainian society, and spread destructive narratives.

The article analyzes a complex of socio-demographic, criminal-legal, and moral-psychological characteristics of glorifiers. The author indicates that the analysis of official statistics and empirical research of court verdicts allows forming a portrait of a typical glorifier of Russian aggression. This is a Ukrainian citizen of middle or older age with basic education who has not previously been prosecuted. The vast majority of such persons do not have permanent employment, which contributes to social isolation and increased susceptibility to propaganda.

Special attention in the article is focused on the psychological phenomenon of «Stockholm syndrome» at the national level, when certain categories of Ukrainian citizens have Soviet narratives so deeply rooted in their consciousness that they perceive Ukraine's independence as an anomaly. It was found that glorifiers of Russian aggression are characterized by information isolation, low level of critical thinking, distorted legal consciousness, and susceptibility to manipulation. The author indicates that the elderly are a particularly vulnerable group, who, due to loneliness, easily fall victim to disinformation on social networks.

The author concludes that the criminological portrait of a glorifier of Russian aggression reflects a combination of social vulnerability, low legal culture, and media literacy, which requires the development of specific criminological prevention measures to counter information threats in wartime.

Key words: russian propaganda, armed aggression, criminal offense, glorifier, glorification of the aggressor, information security.

Постановка проблеми. Збройна агресія Російської Федерації проти України, розпочата у 2014 році та масштабована у лютому 2022 року, стала безпрецедентним викликом не лише для національної безпеки, територіальної цілісності та суверенітету нашої держави, але й для всієї системи міжнародного правопорядку. Однак поряд з військовим протистоянням на полі бою, Україна зіткнулася з не менш небезпечною загрозою – інформаційною агресією, яка проявляється через систематичне виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії РФ проти України та глорифікацію її учасників окремими особами як на тимчасово окупованих територіях, так і на підконтрольній Україні території.

Водночас, попри практичну актуальність проблеми, кримінологічна характеристика особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення, передбачене ст. 436[2] КК України залишається недостатньо дослідженою у кримінологічній науці, що негативно впливає на якість профілактичної роботи, ускладнює прогнозування злочинності у цій сфері та знижує ефективність превентивних заходів. Крім того, в умовах гібридної війни, де інформаційна складова має критичне значення, розуміння глорифікатора агресії набуває стратегічного значення для національної безпеки. Такі особи, незалежно від їхніх безпосередніх мотивів, об'єктивно виконують функцію інструменту ворожої пропаганди, послаблюють єдність українського суспільства, деморалізують захисників держави та поширюють деструктивні наративи, які можуть вплинути на міжнародну підтримку України. Саме це зумовлює актуальність обраної теми дослідження та необхідність створення науково обґрунтованої кримінологічної характеристики глорифікатора російської агресії як особливого типу сучасного злочинця, що загрожує національній безпеці України, серед іншого, в інформаційній площині.

Метою статті є формування кримінологічного портрету особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення, передбачене статтею 436[2] КК України та визначення типологічних особливостей глорифікатора російської агресії. Для досягнення поставленої мети необхідно проаналізувати соціально-демографічні, кримінально-правові та морально-психологічні характеристики глорифікаторів збройної агресії, що в подальшому дозволить запропонувати науково обґрунтовані заходи кримінологічної профілактики за ст. 436[2] КК України.

Стан опрацювання проблематики. Дослідження різних аспектів вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436[2] КК України привертає увагу багатьох науковців. Водночас існуючі наукові праці переважно зосереджені на кримінально-правовій кваліфікації цього діяння, проблемах доказування, співвідношенні зі свободою слова та міжнародно-правових аспектах криміналізації. Натомість комплексний кримінологічний портрет особи злочинця залишається поза увагою дослідників, що створює прогалину як у теоретичному осмисленні проблеми, так і у розробці ефективних заходів запобігання цим кримінальним правопорушенням. Тільки по-

одинокі вчені так чи інакше зосереджують свою увагу на кримінологічному портреті особи глорифікатора. Серед них варто згадати Батиргареєву В.С., яка звертає увагу на існування двох видів глорифікаторів: глорифікатор-жертва ворожої пропаганди та свідомий глорифікатор [1]. Своєю чергою Новікова В.С. у окремих працях приділяє увагу статистичним показникам злочинності у досліджуваній сфері, що дозволяють виявити окремі особливості особи, що вчиняє кримінальне правопорушення, передбачене ст. 436² КК України [2]. Водночас на сьогодні особа глорифікатора збройної агресії як специфічного типу сучасного злочинця залишається недостатньо дослідженою у кримінологічній науці.

Виклад основного матеріалу. Кримінологічна характеристика особи злочинця є одним із ключових елементів наукового аналізу будь-якого кримінального правопорушення, оскільки дозволяє виявити типологічні риси суб'єктів протиправної діяльності, з'ясувати мотиви їх поведінки та розробити ефективні заходи запобігання злочинності. У контексті глорифікації збройної агресії проти України, що криміналізована у ст. 436² КК України, особа злочинця набуває специфічних характеристик, зумовлених як соціально-політичними реаліями воєнного часу, так й індивідуально-психологічними особливостями осіб, схильних до поширення ворожої пропаганди. Дослідження особи глорифікатора дозволяє не лише встановити його соціально-демографічний портрет, а й виявити деформації правосвідомості, ціннісні орієнтації та механізми впливу інформаційних загроз на формування злочинної поведінки.

За основу для аналізу особи глорифікатора збройної агресії РФ у цій статті була взята офіційна статистика Офісу Генерального прокурора України [3], Державної судової адміністрації [4] та вибірковий аналіз 600 вироків з ЄРСР за період з 2022 до 2025 року. На основі відповідних показників та емпіричного аналізу вироків суду вдалось сформувати комплекс соціально-демографічних, кримінально-правових та морально-психологічних характеристик глорифікаторів збройної агресії.

Відтак, аналіз ***соціально-демографічних ознак*** особи глорифікатора дав такі результати:

1. Стать: чоловіки становлять 64,3% (752 особи), жінки – 35,7% (417 осіб). Не дивлячись на переважання чоловіків глорифікаторів, відносно високим є рівень участі жінок у вчиненні досліджуваного кримінального правопорушення, що зазвичай не притаманно злочинам проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Такі показники можна пояснити інформаційним характером правопорушення, що не потребує фізичного протистояння. Крім того, жінки частіше діють під впливом емоційних факторів та сімейних обставин, тоді як чоловіки демонструють більш системний підхід з ідеологічних мотивів.

2. Освіта: особи з базовою/профільною середньою освітою – 41,2% (482 особи); з вищою/фаховою передвищою – 38,8% (454 особи); з професійно-технічною – 19,8% (231 особа). Такі показники яскраво демонструють, що схильність до глорифікації не має прямої залежності від рівня освіти, а визначається більше комплексом соціально-психологічних та ідеологічних факторів.

3. Вік: найчисленнішими є особи 60+ років (35,9%, 429 осіб) та 40-54 роки (32,5%, 388 осіб). Молодь 18-28 років становить лише 3,5% (42 особи), неповнолітні практично відсутні (3 особи). Відтак, варто наголосити на прямій залежності між тривалістю перебування у радянській системі та схильністю до вчинення правопорушення, передбаченого ст. 436² КК України.

4. Громадянство та походження: громадяни України становлять 95,9% (1122 особи), іноземці – 3,6% (43 особи). За походженням: українці – 68%, вихідці з РФ – 24%, інші – 8%. Серед тих, чия національність прямо вказана у вироку: українці – 73%, росіяни – 26%, інші – 3%. Психологічний феномен, який проявляється у великій кількості українських громадян-правопорушників, можна охарактеризувати як «стокгольмський синдром» на національному рівні [5, с. 96]. Це пов'язано з тим, що багато українців, особливо представників старших поколінь, вкорінили у свої свідомості російські або радянські наративи настільки глибоко, що сприймають українську незалежність як аномалію, а російську агресію – як спробу «відновлення справедливості» або «захисту російськомовного населення».

5. Сімейний стан та наявність утриманців: одружені – 34% (202 особи), неодружені – 22% (132 особи), розлучені – 6% (34 особи), вдови/вдівці – 4% (26 осіб). Відтак, чіткого взаємозв'язку між сімейним станом та схильністю до вчинення досліджуваного правопорушення немає. Водночас особливо небезпечним є наявність у осіб, що вчиняють кримінальне правопорушення, передбачене ст. 436² КК України утриманців. Так, 11% мають неповнолітніх дітей (64 особи), 3% – інших осіб на утриманні (16 осіб). На жаль, у 74% випадків ця інформація не зазначена у вироках,

що є суттєвим недоліком, адже наявність неповнолітніх дітей у особи, що вчиняє кримінальне правопорушення передбачене ст. 436² КК України чи інших осіб, на яких злочинець має безпосередній авторитетний вплив, посилює ризик латентного поширення антиукраїнських поглядів у найближчому соціальному середовищі.

6. Трудова діяльність: пенсіонери – 32% (190 осіб), безробітні – 27% (162 особи), працевлаштовані – 18% (106 осіб). Відповідно, переважна більшість правопорушників (59%) не має постійної трудової діяльності, що сприяє соціальній ізоляції та підвищеній сприйнятливості до пропаганди.

Серед ***кримінально-правових ознак*** осіб, що вчиняють досліджуване кримінальне правопорушення варто вказати на такі:

1. Наявність судимості: більшість осіб, засуджених за ст. 436² КК України, раніше не мали судимостей – 97% (586 із 600 проаналізованих вироків). Лише 3% осіб вчинили кримінальне правопорушення повторно. Такий показник свідчить, що криміналізовані у ст. 436² КК України діяння зазвичай не є наслідком професійної злочинної діяльності, а вчиняються звичайними громадянами України під впливом пропаганди чи ідеологічних переконань.

2. Мотиви та способи вчинення: основними мотивами злочину є політичні, ідеологічні та емоційні чинники – прихильність до радянського минулого, відношення до РФ як до братського народу, відторгнення всього українського тощо. Інколи може мати місце комплексна мотивація, у якій спостерігається і ненависть до України та її історії, і помста всім і кожному за якісь негаразди у власному житті, й очікування змін на краще тощо [6, с. 35-36].

3. Пом'якшуючі та обтяжуючі обставини: найчастіше суди визнають пом'якшуючими обставинами щире каяття та активне сприяння розкриттю злочину, проте нерідко це оцінюється лише формально. У поодиноких вироках можна простежити реальну оцінку судом щирого каяття, де підтвердженням слугують реальні дії (наприклад, участі у волонтерстві чи допомозі ЗСУ). Серед обтяжуючих обставин зазвичай фігурує вчинення злочину в умовах воєнного стану, хоча судова практика з цього питання не є одностайною. У поодиноких випадках як обтяжуюча обставина згадується стан алкогольного сп'яніння.

4. Вид та міра покарання: у 92% випадків призначається покарання у вигляді позбавлення волі, переважно з іспитовим строком. Інші види покарання (штраф, обмеження чи арешт) застосовуються рідше. Цікаво, що в окремих випадках суд покладає на засуджених специфічні обов'язки виховного характеру – наприклад, прочитати українську літературу чи вивчити гімн України. Близько 64% справ завершуються укладенням угоди про визнання винуватості, що часто свідчить не про каяття, а про прагнення отримати м'якше покарання.

Останній блок ознак стосується ***морально-психологічних особливостей*** осіб, що вчиняють кримінальне правопорушення, передбачене ст. 436² КК України. Вони становлять складну, але важливу складову дослідження злочинної поведінки.

Аналіз вироків свідчить, що більшість таких осіб характеризуються позитивно за місцем проживання, не перебувають на обліку у психіатра чи нарколога, а під час досудового розслідування та судового розгляду поводяться прийнятно. Лише незначна частина осіб за період 2022-2024 рр. (16 осіб) були визнані неосудними.

Типовим є вчинення досліджуваного кримінального правопорушення з використанням соціальних мереж (переважно заборонених в Україні), для поширення проросійських наративів шляхом написання постів, коментарів або репостів. Такі дії демонструють низький рівень правосвідомості, громадянської відповідальності та медіаграмотності. Часто такі дії здійснюються без критичного осмислення інформації, що вказує на інтелектуальну пасивність і схильність до маніпуляцій.

Серед морально-психологічних рис особи глорифікатора переважають інформаційна ізольованість, довірливість до чуток, слабке критичне мислення, а також схильність до впливу авторитетних осіб або близького оточення. У деяких випадках причиною є емоційна нестабільність, життєві труднощі (втрата роботи, хвороба рідних) чи прагнення самоствердитися через належність до певної групи або інформаційного простору.

Для частини правопорушників характерне поверхневе засвоєння ідеологічних наративів, заперечення державності України, перекладання відповідальності за війну на інші країни. Водночас після притягнення до відповідальності багато осіб змінюють свої погляди, висловлюють каяття, що свідчить про ситуативність переконань і відсутність глибокої ідеологічної мотивації.

Особливо вразливою групою, виявленою під час дослідження, є люди похилого віку, які через самотність та зниження соціальної активності шукають спілкування в соціальних мережах, легко піддаються дезінформації та маніпуляціям.

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного аналізу, можна дійти висновку, що особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення, передбачене ст. 436[2] КК України, має низку типових кримінологічних характеристик. Найчастіше це громадянин України, чоловіки середнього або старшого віку (понад 40 років), із базовою середньою чи професійно-технічною освітою, які раніше не притягувалися до кримінальної відповідальності. Значна частина таких осіб є непрацевлаштованими або пенсіонерами.

Домінуючими мотивами вчинення правопорушення виступають політичні чи ідеологічні переконання, сформовані під впливом антиукраїнської пропаганди. Для цієї категорії осіб характерні низький рівень загальнокультурного розвитку, деформована правосвідомість і обмежене розуміння суспільно-політичних процесів. Їхні світоглядні орієнтири часто відзначаються ностальгією за радянським минулим, викривленим сприйняттям сучасної міжнародної ситуації та нерідко запереченням української державності.

Поширення дезінформації та пропаганди формує у таких осіб спотворене бачення національної ідентичності, що проявляється у схильності до підтримки або виправдовування, визнання правомірними, заперечення дій держави-агресора. У більшості випадків ці правопорушення не мають ознак глибокої ідеологічної мотивації, а радше зумовлені обмеженим рівнем критичного мислення, інформаційною ізольованістю та впливом зовнішніх маніпулятивних факторів.

Таким чином, кримінологічний портрет особи глорифікатора російської агресії відображає поєднання соціальної вразливості, низької правової культури та медіаграмотності, що створює сприятливі умови для сприйняття та відтворення антидержавних наративів і потребує розроблення специфічних заходів кримінологічної профілактики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Батиргареєва В.С. Глорифікатор: жертва ворожої пропаганди чи свідомий колаборант? *Актуальні проблеми протидії злочинності та корупції:* збірник тез всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 17 лютого 2023 р.). Харків: Юрайт, 2023. С. 14–19.
2. Новікова К.А. «Глорифікація» збройної агресії РФ у вимірі офіційної статистики. *Інформаційна агресія в сучасному світі: правовий аналіз та протидія*: матер. міжн. наук.-практ. круглого столу (Харків, 21 червня 2024 р.). Харків: Майдан, 2024. С. 237–241.
3. Статистика Офісу Генерального прокурора. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika (дата звернення: 08.10.2025).
4. Статистика Державної судової адміністрації. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 08.10.2025).
5. Краєва О. Стокгольмський синдром українців як ідентифікація з агресором. *Соціально-психологічна підтримка учасників освітнього процесу*: матер. всеукр. наук.-прак. конф., присв. 106-й річниці від дня народження Василя Сухомлинського (м. Кропивницький, 25–26 квітня 2024 р.). 2024. Кропивницький. С. 96–99.
6. Батиргареєва В. Запобігання явищу глорифікації: вхідна інформація. *Актуальні проблеми правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 16 березня 2023 року). Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2023. С. 34–38.

УДК 343.3
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.12

ДЕРЖАВНА ЗРАДА І КОЛАБОРАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ: ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ

Корогод С.В.,
старший викладач
кафедри кримінального права та кримінології,
доктор філософії в галузі права
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-6696-6818

Корогод С.В. Державна зрада і колабораційна діяльність: питання кримінально-правової кваліфікації.

Дослідження присвячене аналізу кримінально-правової кваліфікації державної зради та колабораційної діяльності в Україні в умовах воєнного стану та активних бойових дій, зокрема з урахуванням сучасних загроз національній безпеці. Проблематика роботи зумовлена складністю розмежування складів цих кримінальних правопорушень, що часто призводить до їх одночасної кваліфікації за ст. 111 та ст. 111-1 Кримінального кодексу України (далі – КК України), створюючи ризик фактичного подвійного притягнення до відповідальності та порушення принципів правової визначеності. В аналізі враховано як чинне законодавство, включно зі змінами, внесеними Законом України № 2113-IX від 03.03.2022 р., так і судову практику, що демонструє неоднорідність застосування норм, зокрема у випадках добровільної участі громадян у незаконних збройних формуваннях або надання допомоги державі-агресору.

У роботі виявлено ключові відмінності між державною зрадою та колабораційною діяльністю за елементами складу: об'єктом, предметом, суб'єктом, об'єктивною та суб'єктивною сторонами. Державна зрада спрямована на шкоду основам національної безпеки та може вчинятися лише громадянами України з прямим умислом на виконання завдання іноземної держави, тоді як колабораційна діяльність має факультативні додаткові об'єкти (життя, здоров'я, право власності), предмет – матеріальні ресурси, допускає участь осіб без громадянства або іноземців та характеризується прямим умислом без виконання завдання держави-агресора.

На основі аналізу законодавства та практики пропонується низка заходів для підвищення правової визначеності та уніфікації судової практики: уточнення тлумачення понять «перехід на бік ворога» та «колабораційна діяльність», внесення змін до законодавства або надання узагальненого висновку Верховного Суду щодо єдиного застосування норм ст. 111 та ст. 111-1 КК України. Реалізація цих рекомендацій сприятиме ефективнішому кримінально-правовому захисту національної безпеки та забезпеченню права громадян на справедливий суд.

У роботі враховано принцип non bis in idem, закріплений у ст. 4 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Практика ЄСПЛ (зокрема у справах Nikitin v. Ukraine, A and B v. Norway) підтверджує недопустимість подвійного переслідування за одне й те саме діяння. Це дозволяє висвітлити ризики, пов'язані з одночасним застосуванням ст. 111 та ст. 111-1 КК України.

Ключові слова: державна зрада, колабораційна діяльність, колабораціонізм, кваліфікація кримінальних правопорушень, кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки.

Korogod S.V. High treason and collaboration activities: issues of criminal legal qualification.

The study is devoted to the analysis of the criminal-legal qualification of treason and collaboration in Ukraine under martial law and active hostilities, in particular, taking into account modern threats to national security. The issues of the work are due to the complexity of distinguishing the components of these criminal offenses, which often leads to their simultaneous qualification under Art. 111 and Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter referred to as the Criminal Code of Ukraine),

creating the risk of actual double prosecution and violation of the principles of legal certainty. The analysis takes into account both current legislation, including the amendments made by the Law of Ukraine No. 2113-IX of 03.03.2022, and judicial practice, which demonstrates the heterogeneity of the application of norms, in particular in cases of voluntary participation of citizens in illegal armed formations or assistance to an aggressor state.

The paper identifies key differences between treason and collaborative activity in terms of the elements of the composition: object, subject, subject, objective and subjective parties. Treason is aimed at harming the foundations of national security and can be committed only by citizens of Ukraine with direct intent to fulfill the task of a foreign state, while collaborative activity has optional additional objects (life, health, property rights), the subject is material resources, allows the participation of stateless persons or foreigners and is characterized by direct intent without fulfilling the task of the aggressor state.

Based on the analysis of legislation and practice, a number of measures are proposed to increase legal certainty and unify judicial practice: clarifying the interpretation of the concepts of «defection to the enemy» and «collaborative activity», amending the legislation or providing a generalized conclusion of the Supreme Court on the uniform application of the norms of Art. 111 and Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine. The implementation of these recommendations will contribute to more effective criminal law protection of national security and ensuring the right of citizens to a fair trial.

Key words*:* treason, collaborationist activity, collaborationism, qualification of criminal offenses, criminal offenses of the basic principles of national security.

Постановка проблеми. Проблематика досліджуваного питання зумовлена складністю розмежування складів кримінальних правопорушень, пов'язаних із державною зрадою (ст. 111 КК України) та колабораційною діяльністю (ст. 111-1 КК України). Аналіз судової практики свідчить про наявність численних колізій: добровільна участь громадян України у незаконних збройних формуваннях або надання допомоги державі-агресору часто кваліфікується одночасно за ч. 2 ст. 111 та ч. 7 ст. 111-1 КК України, що призводить до фактичного подвійного притягнення до відповідальності за одне діяння. Відсутність чітких критеріїв розмежування, нечітке визначення об'єкта та предмета колабораційної діяльності, а також розмитість понять «матеріальні ресурси» і «перехід на бік ворога» ускладнюють забезпечення справедливості та прогнозованості правозастосування, створюючи ризик порушення принципів правової визначеності, закріплених у практиці ЄСПЛ.

Це зумовлює необхідність з'ясування питання конкуренції норм: чи виступає ст. 111-1 КК України спеціальною по відношенню до ст. 111 КК України, чи вони співвідносяться як загальна і часткова. Невирішеність цього питання у законодавстві та практиці поглиблює проблему правової невизначеності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблемного питання дослідження такі вчені, як: Антонюк Н., Книженко О., Бондаренко М., Бурдіна В., Василенко Ю., Кришевич О.В., Левадного Р., Лігуна А., Марін О. та інші.

Метою дослідження є аналіз кримінально-правової кваліфікації державної зради та колабораційної діяльності в Україні, зокрема в умовах воєнного стану та активних бойових дій, з визначенням відмінностей між цими правопорушеннями, виявленням проблем у законодавчому регулюванні та практиці правозастосування, а також формулюванням рекомендацій щодо підвищення правової визначеності та уніфікації судової практики.

Виклад основного матеріалу. Під час воєнного стану та активних бойових дій на території України надзвичайно важливим стає точне визначення правової кваліфікації кримінальних правопорушень, що стосуються державної зради та колабораційної діяльності. Від чіткого розмежування цих правопорушень залежить забезпечення справедливості у призначенні покарання та підвищення результативності кримінально-правового захисту національної безпеки держави.

Відповідно до ч. 1 ст. 17 Конституції України, яка визначає, що охорона суверенітету та територіальної цілісності держави, а також гарантування її економічної й інформаційної безпеки належать до ключових функцій державної влади і становлять спільний обов'язок усього Українського народу [1].

У контексті триваючої збройної агресії з боку російської федерації (далі – рф) значно зросла кількість кримінальних проваджень щодо осіб, які посягають на основи національної безпеки [2, с. 94–96].

Одним із найбільш небезпечних правопорушень у цій сфері є державна зрада. Законом України від 03.03.2022 р. № 2113-IX, що набрав чинності 07.03.2022 р., було внесено зміни до ст. 111 КК України: з ч. 1 було вилучено слова «в умовах воєнного стану або», а також запроваджено нову ч. 2, де передбачено кваліфікований склад кримінального правопорушення з ознакою «ті самі діяння, вчинені в умовах воєнного стану» [3]. Водночас, з огляду на ч. 2 ст. 5 КК України, яка встановлює відсутність зворотної дії закону, що посилює кримінальну відповідальність, державна зрада, вчинена у будь-якій формі в період з 24 лютого по 6 березня 2022 р. включно, підлягає кваліфікації за ч. 1 ст. 111 КК України [4, с. 64-65].

Відповідно до ст. 111 КК України, державна зрада – це умисне діяння громадянина України, вчинене на шкоду суверенітету, територіальній цілісності, недоторканності, обороноздатності, а також державній, економічній чи інформаційній безпеці країни. Законодавець окреслює три основні форми цього кримінального правопорушення: перехід на бік ворога під час збройного конфлікту; шпигунство; надання іноземній державі, організації чи їхнім представникам допомоги у здійсненні підривної діяльності проти України. Варто зазначити, що первинна редакція закону визначала першу форму як «перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або під час збройного конфлікту». Проте після внесених змін уточнення щодо воєнного стану було перенесено до ч. 2 ст. 111 КК України, що надало цій нормі статус кваліфікованого складу злочину [5].

Відповідно до ст. 111-1 КК України закріплюється поняття «колабораційної діяльності», під якою розуміється публічне заперечення громадянином України факту збройної агресії проти держави, визнання чи підтримка встановлення та збереження режиму тимчасової окупації окремих територій, а також публічні заклики до схвалення рішень чи дій держави-агресора, її збройних формувань або окупаційної адміністрації. До даної категорії віднесено й заклики до співпраці з державою-агресором чи її окупаційними структурами, а також до невизнання суверенітету України над тимчасово окупованими територіями [5].

Передусім, аналіз кримінальних правопорушень свідчить про суттєві відмінності у їх об'єкті. Якщо державна зрада (ст. 111 КК України) спрямована безпосередньо проти основ національної безпеки, то колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК України) поряд із цим має факультативні додаткові об'єкти, серед яких життя та здоров'я людей, а також право власності. Законодавець прямо визначає, що кваліфікуючою ознакою деяких форм колабораційної діяльності є спричинення загибелі людей чи інших тяжких наслідків (ч. 8 ст. 111-1 КК України), а під останніми розуміється, зокрема, завдання значної майнової шкоди. Такий підхід розширює межі кримінально-правового захисту, однак створює ризик конкуренції норм із суміжними кримінальними правопорушеннями проти життя чи власності.

Для державної зради предметом є відомості, що становлять державну таємницю, тоді як колабораційна діяльність охоплює передання матеріальних ресурсів (ч. 4 ст. 111-1 КК України) [5]. Водночас, законодавець не розкриває поняття «матеріальних ресурсів» і не визначає їхнього мінімального розміру, що створює істотні труднощі для кваліфікації. Як зазначається в науковій літературі, шкода обороноздатності держави може бути завдана навіть переданням відносно незначних ресурсів (наприклад, обладнання для ремонту військової техніки), що зумовлює широке тлумачення цього поняття судами. Саме тому доцільним є законодавче уточнення цього терміна, принаймні шляхом окреслення його мінімальних ознак чи прикладів. Подібна конкретизація уже використовується у законодавстві держав Балтії, де під матеріальною допомогою розуміють фінансові кошти, техніку, зброю або інші засоби військового чи стратегічного значення. В українських реаліях це дозволило б уникнути надмірно широкого тлумачення та забезпечити принцип пропорційності кримінальної відповідальності.

Суттєвою відмінністю є й об'єктивна сторона кримінальних правопорушень. Державна зрада має три чітко окреслені форми: перехід на бік ворога, шпигунство та надання допомоги іноземній державі у проведенні підривної діяльності проти України. Колабораційна діяльність, навпаки, є багатоформною – у ст. 111-1 КК України передбачено сім частин, які охоплюють численні самостійні діяння: від зайняття посад в окупаційних адміністраціях до участі у незаконних виборах чи співпраці у сфері інформаційної пропаганди. Проте навіть такий перелік не є вичерпним, оскільки в межах кожної частини законодавець описує декілька альтернативних дій. Призводить до розмитості правових конструкцій і ускладнює чітке відмежування колабораційної діяльності від державної зради, особливо у випадках надання допомоги державі-агресору в інформаційній чи політичній сфері.

Не менш важливим є питання суб'єкта кримінального правопорушення. Державна зрада може бути вчинена виключно громадянином України, що зумовлено його обов'язком перед державою. Колабораційна діяльність у більшості форм також передбачає спеціального суб'єкта – громадянина України, проте окремі її різновиди допускають участь іноземців чи осіб без громадянства. Відповідно створюється колізія з іншими нормами кримінального законодавства та ускладнює системність правового регулювання [6, с. 25-27].

Суб'єктивна сторона обох кримінальних правопорушень характеризується прямим умислом, проте мотиви можуть відрізнятися. Якщо для державної зради визначальним є виконання завдання іноземної держави чи її представників, то колабораційна діяльність частіше ґрунтується на власних переконаннях, корисливих мотивах або бажанні зберегти соціальний статус під час окупації. Саме встановлення факту виконання завдання іноземної держави є ключовим критерієм відмежування державної зради від колабораційної діяльності.

Особливу проблему становить правова оцінка дій, пов'язаних із переходом на бік ворога. Згідно з ч. 7 ст. 111-1 КК України, добровільна участь громадянина України у незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованих територіях та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України, кваліфікується як прояв колабораційної діяльності. Водночас у ст. 111 КК України аналогічні дії можуть тлумачитися як державна зрада у формі переходу на бік ворога. Суди нерідко ухвалюють протилежні рішення у подібних справах, що свідчить про відсутність єдиної правозастосовної практики та недосконаліть законодавчих конструкцій [7, с. 57].

Аналізуючи сказане, можна прийти висновку, що у подібних випадках пріоритет мав би надаватися кваліфікації за ст. 111 КК України, оскільки участь у збройних формуваннях держави-агресора становить безпосередню загрозу основам національної безпеки і відображає виконання завдань іноземної держави. Натомість ст. 111-1 КК України доцільно застосовувати щодо менш небезпечних проявів співпраці – зокрема політичної, адміністративної чи інформаційної. Такий підхід дозволяє уникнути дублювання норм, забезпечити системність кримінально-правового регулювання та дотримання принципу правової визначеності.

Аналіз кримінально-правової кваліфікації державної зради та колабораційної діяльності в Україні засвідчує наявність суттєвих колізій у чинному законодавстві та практиці його застосування. Судова практика демонструє, що добровільна участь громадян України у незаконних збройних формуваннях, створених на тимчасово окупованих територіях, вступ до збройних формувань держави-агресора або надання їм допомоги у веденні бойових дій проти ЗС України часто кваліфікується одночасно за ч. 2 ст. 111 та ч. 7 ст. 111-1 КК України. Наприклад, у Вирокі по справі № 229/7141/23 від 07.02.2024 р. ОСОБА_7, яка перебуваючи у м. Харцизьк Донецької області, була мобілізована до незаконного збройного формування «ДНР» і виконувала бойові завдання, суд визнав її винною за ч. 2 ст. 111 КК України, призначивши покарання у вигляді 15 років позбавлення волі з конфіскацією майна [8]. Інший приклад – Вирок по справі № 243/727/24 06.022024 р. справа ОСОБИ_6, яка під час мобілізації на тимчасово окупованій території Донецької області брала участь у бойових діях на боці країни-агресора; її дії були кваліфіковані як ч. 2 ст. 111 та ч. 7 ст. 111-1 КК України [9]. Натомість суди часто комбінують кваліфікації, застосовуючи ст. 111 (державна зрада), ст. 258-3 (допомога терористичній організації) та ст. 260 КК України (участь у незаконному збройному формуванні). Така практика свідчить про недостатню визначеність правового регулювання, що призводить до фактичного подвійного притягнення до відповідальності за одне й те саме діяння, оскільки об'єкт, суб'єкт, об'єктивна та суб'єктивна сторони у цих кримінальних правопорушень часто збігаються. Згідно з ч. 2 ст. 9 КК України, у разі конкуренції загальної та спеціальної норми застосуванню підлягає спеціальна. Отже, якщо певне діяння підпадає під ознаки як державної зради, так і колабораційної діяльності, пріоритет має надаватися тій нормі, яка точніше й детальніше описує відповідну поведінку. Ігнорування цього правила у практиці призводить до дублювання кваліфікації, що суперечить принципу правової визначеності та створює підґрунтя для порушення міжнародного стандарту *non bis in idem*.

Особливу увагу слід приділити формулюванню ст. 111 та ч. 7 ст. 111-1 КК України. Добровільна участь громадянина України у збройних формуваннях, створених на окупованих територіях, потрапляє під дію обох норм, що унеможливлює чітке розмежування між державною зрадою у формі переходу на бік ворога та колабораційною діяльністю. Породжує різноманітність судових

рішень та ускладнює реалізацію права на справедливий суд. Для вирішення цієї колізії можливі три шляхи: внесення змін до законодавства шляхом тлумачення поняття «перехід на бік ворога» так, щоб його зміст відрізнявся від проявів колабораційної діяльності; виключення з ч. 7 ст. 111-1 КК України форми колабораціонізму, що передбачає добровільну участь у незаконних збройних формуваннях; надання узагальненого висновку Верховного Суду відповідно до ст. 434-1 КПК України для уніфікації практики.

Недосконаліть закону проявляється у криміналізації одного і того ж діяння двома нормами. Спеціальна література звертає увагу, що всі склади кримінальних правопорушень, передбачені ст. 111-1 КК України, вчинені громадянами України, потенційно можуть кваліфікуватися як державна зрада [10]. Утім, правова визначеність та принципи ЄСПЛ вимагають чіткості формулювань закону, щоб особа могла передбачити правові наслідки своєї поведінки.

Отже, у кримінально-правовому сенсі, колабораційна діяльність відрізняється від державної зради за усіма елементами складу: у колабораційній діяльності присутній факультативний об'єкт – життя та право власності, предмет – матеріальні ресурси, тоді як у державній зраді – інформація, що містить державну таємницю. Відмінності спостерігаються й за суб'єктом: державну зраду може вчинити лише громадянин України, тоді як окремі форми колабораційної діяльності (ч. 4 та ч. 6 ст. 111-1 КК України) можуть бути вчинені будь-ким, незалежно від громадянства. Суб'єктивна сторона обох діянь передбачає прямий умисел, але при колабораційній діяльності відсутнє виконання завдання іноземної держави або її представників; умисел виникає після окупації, початку конфлікту чи введення воєнного стану. Державна зрада можлива на користь будь-якої іноземної держави, тоді як колабораційна діяльність спрямована виключно на користь держави-агресора.

Висновок. Отже, дослідження демонструють, що колабораційна діяльність від державної зради відрізняється за усіма елементами складу кримінального правопорушення. Зокрема, колабораційна діяльність передбачає факультативні додаткові об'єкти – життя, здоров'я та право власності, предмет – матеріальні ресурси, а суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом без виконання завдання іноземної держави. Державна зрада спрямована на шкоду основам національної безпеки, а її суб'єктом може бути лише громадянин України, причому умисел полягає у виконанні завдання іноземної держави або її представників. У світлі виявлених колізій та неоднорідності судової практики пропонується уніфікувати підходи шляхом внесення змін до законодавства, уточнення тлумачення понять «перехід на бік ворога» та «колабораційна діяльність», або надання узагальненого висновку Верховного Суду щодо єдиного застосування норм ст. 111 та ст. 111-1 КК України. Порівняльний аналіз законодавства Польщі та країн Балтії показує, що ефективність протидії колабораціонізму забезпечується завдяки вузьким і конкретним формулюванням, які чітко розмежовують склади злочинів. Використання такого досвіду могло б сприяти підвищенню системності та передбачуваності кримінально-правового регулювання в Україні. Реалізація цих рекомендацій сприятиме підвищенню ефективності кримінально-правового захисту національної безпеки та забезпеченню права громадян на справедливий суд.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 24.09.2025).
2. Супруненко О.В., Ангелуца Н.П. Питання розмежування державної зради та колабораційної діяльності. *Науково-практична конференція.* м. Полтава, 13-14 червня 2025 р. С. 93–97.
3. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану: Закон України від 03.03.2022 року № 2113-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#n7 (дата звернення: 24.09.2025).
4. Кришевич О.В. Актуальні питання кваліфікації державної зради та розмежування з колабораційною діяльністю. *Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної інтернетконференції з нагоди відзначення Дня науки – 2023 в Україні* «Актуальність та особливості наукових досліджень в умовах воєнного стану» (23 травня 2023 року). Київ: ДНДІ МВС України, 2023. С. 63–66.

5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 року № 2341-III / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. ст. 131 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 25.09.2025).
6. Книженко О. Відмежування державної зради від колабораційної діяльності. *Національна безпека: право та економіка,* 2024. № 1(1). С. 22–30.
7. Антонюк Н. Державна зрада і колабораційна діяльність: питання кримінальноправової кваліфікації. *Слово національної школи суддів України,* 2021. № 4 (37). С. 56–68.
8. Вирок по справі № 229/7141/23 від 7 лютого 2024 року. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116844571 (дата звернення: 26.09.2025).
9. Вирок по справі № 243/727/24 6 лютого 2024 року. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116789888 (дата звернення: 26.09.2025).
10. Гончаренко К.Ю. Державна зрада чи колабораційна діяльність? Проблеми кваліфікації злочинів проти основ національної безпеки. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди.* «ПРАВО». 2022. Вип. 36. URL: http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/law/article/view/7943.

УДК 343.97
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.13

ВІДКРИТІСТЬ І ПРОЗОРІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВЛАДИ ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ ЕЛЕМЕНТ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Кулик К.Д.,
кандидат юридичних наук, доцент,
асистент кафедри кримінально-правової політики
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0003-2986-5836

Кулик К.Д. Відкритість і прозорість діяльності органів влади як невід'ємний елемент запобігання корупції в Україні під час дії воєнного стану.

Стаття присвячена визначенню ролі відкритості та прозорості діяльності органів влади у механізмі запобігання корупції в Україні під час дії воєнного стану. Визначено основні нормативно-правові акти, які встановлюють засади відкритості та прозорості роботи органів публічної влади, а також заходи щодо їх реалізації.

Наголошується на важливості систематичного оприлюднення та надання інформації про свою діяльність відповідними суб'єктами владних повноважень, а також активній інформаційно-роз'яснювальній роботі серед населення про їх права, передбачені законодавством. Звертається увага на необхідності використання сучасних цифрових технологій для покращення механізмів взаємодії між державними інституціями та громадськістю. Автор зазначає, що завдяки активній цифровізації країни за останні 10 років були створені численні електронні ресурси, що можуть суттєво вплинути на зниження рівня корупційних практик в Україні, а також підвищити довіру громадян до державного управління. Проаналізовано можливості деяких інформаційних сервісів, таких як, DoZorro та Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення.

Досліджено особливості реалізації принципу відкритості та прозорості діяльності органів державної влади під час дії воєнного стану в Україні. Окреслено виклики, з якими зіштовхнулася держава після широкомасштабного вторгнення російської федерації. Вони включали: тимчасове призупинення роботи реєстрів, що перебували у юрисдикції Міністерства юстиції України; тимчасове скасування обов'язкового подання електронних декларацій суб'єктами декларування до припинення або скасування воєнного стану; а також обмежені можливості спеціально-уповноважених органів у сфері запобігання та протидії корупції реалізовувати свої повноваження.

Робиться висновок про те, що для розбудови сучасної демократичної правової України є необхідним дотримання принципу відкритості й прозорості у діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Тільки за цих умов можна досягти суттєвих успіхів у зниженні корупції, сформувати стійке до корупції громадянське суспільство.

Ключові слова: відкритість, прозорість, органи влади, органи місцевого самоврядування, запобігання корупції, воєнний стан.

Kulyk K.D. Openness and transparency of government activities as an integral part of preventing corruption in Ukraine during martial law.

The article is devoted to defining the role of openness and transparency of government bodies in the mechanism of preventing corruption in Ukraine during martial law. The main regulatory and legal acts establishing the principles of openness and transparency of public authorities, as well as measures for their implementation, are identified.

The importance of systematic disclosure and provision of information about their activities by the relevant authorities is emphasised, as well as active information and awareness-raising among

the population about their rights under the law. Attention is drawn to the need to use modern digital technologies to improve mechanisms for interaction between state institutions and the public. The author notes that thanks to the active digitalisation of the country over the past 10 years, numerous electronic resources have been created that can significantly reduce the level of corrupt practices in Ukraine and increase citizens' trust in public administration. The possibilities of some information services, such as DoZorro and the Unified State Register of Persons Who Have Committed Corruption or Corruption-Related Offences, are analysed.

The article examines the peculiarities of implementing the principle of openness and transparency of public authorities during martial law in Ukraine. It outlines the challenges faced by the state after the large-scale invasion by the Russian Federation. These included: the temporary suspension of the work of registries under the jurisdiction of the Ministry of Justice of Ukraine; the temporary abolition of the mandatory submission of electronic declarations by declarants until the termination or abolition of martial law; and the limited ability of specially authorised bodies in the field of preventing and combating corruption to exercise their powers.

Conclusions are drawn that in order to build a modern democratic Ukraine based on the rule of law, it is necessary to adhere to the principles of openness and transparency in the activities of state authorities and local self-government bodies. Only under these conditions can significant progress be made in reducing corruption and forming a civil society that is resistant to corruption.

Key words: openness, transparency, authorities, local government bodies, corruption prevention, martial law.

Постановка проблеми. Корупція становить значну загрозу національній безпеці та стабільності держави, призводячи до суттєвих та відчутних економічних, соціальних та політичних втрат. Поширеність корупційних практик підриває принципи демократії та верховенства права, призводить до порушень прав людини, знижує якість життя, створює негативний імідж держави серед міжнародної спільноти та сприяє зростанню злочинності. Важливу роль у зниженні рівня корупції відіграє прозорість та відкритість діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Особливо це стає актуальним під час дії воєнного стану, оскільки зростає ймовірність зловживань та недоброчесної роботи державних службовців.

Мета дослідження: визначення ролі відкритості та прозорості діяльності органів влади у механізмі запобігання корупції в Україні під час дії воєнного стану.

Стан опрацювання проблематики. Дослідження стану реалізації принципу прозорості та відкритості діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування знайшли відображення у великої кількості вчених, серед яких можна виокремити: Атаманова Н., Воронов М., Лазебна І., Лазор О., Мицак Б., Тимофєєв С. та інші. Проте, потребує додаткової уваги розгляд цього питання з точки зору інструменту запобігання корупції під час дії воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Одним із ключових демократичних принципів становлення України як незалежної держави є відкритість та прозорість публічної влади. Реалізація зазначених принципів надає можливість формувати довіру громадськості до державних органів через доброчесність та підзвітність останніх. Тільки за цих умов можлива злагоджена взаємодія між державою та громадськістю.

Незважаючи на те, що поняття «відкритість» та «прозорість» часто використовуються в законодавстві України, чіткого їх визначення немає. Так, наприклад, відповідно до ст. 4 Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 р. № 2939-VI (далі – Закон) «доступ до публічної інформації здійснюється на принципах: прозорості та відкритості діяльності суб'єктів владних повноважень; вільного отримання, поширення та будь-якого іншого використання інформації, що була надана або оприлюднена відповідно до цього Закону, крім обмежень, встановлених законом». На виконання Закону органами виконавчої влади проводиться серйозна робота щодо організаційного забезпечення доступу до публічної інформації, зокрема: систематично оприлюднюється та надається інформація про свою діяльність та прийняті рішення; облаштовані спеціальні місця для роботи запитувачів з документами чи їх копіями; ведеться облік документів, що знаходяться у їхньому володінні та запитів на інформацію; розроблені форми та порядок подання запитів на інформацію; приділяється значна увага активній інформаційно-роз'яснювальній роботі серед населення про їх права, передбачені законодавством [1]. Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. № 2657-XII також містить поняття «відкритість» та

«прозорість», що застосовуються для визначення основних принципів інформаційних відносин та напрямів державної інформаційної політики. Відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. № 1700-VII однією з гарантій незалежності Національного агентства з питань запобігання корупції від впливу чи втручання у його роботу є прозорість діяльності цього суб'єкта (ст. 9). Таким чином, ми можемо тлумачити зміст дефініцій «відкритість» й «прозорість» у контексті підзвітності, підконтрольності діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування громадськості, проведенні прозорих конкурсних відборів, дотриманні вимог доброчесності, об'єктивності та неупередженості при виконанні покладених на них обов'язків.

Сучасні технології надають можливість реалізовувати досліджуваний елемент запобігання корупції максимально ефективно. Завдяки цифровізації ми отримуємо нові способи взаємодії органів публічної влади з громадськістю. Впровадження цифровізації в державну сферу може суттєво знизити рівень корупційних ризиків на всіх рівнях комунікації держави і суспільства, а також підвищити довіру громадян у державне управління. Останні 10 років позначилися значними успіхами Україні в цій сфері.

Перш за все, слід виділити необхідність регулярного звітування органів державної влади та місцевого самоврядування перед громадськістю про свою діяльність та бюджетні видатки. Виконання цих обов'язків стало можливим завдяки послідовній антикорупційній політиці, активізації громадськості у проведенні перевірок, а також із розширенням технологічних та інформаційних можливостей. На сьогодні, більшість органів публічної влади намагається виконувати зазначену вимогу, розміщуючи на офіційних веб-сайтах інформацію про результати роботи, публічну інформацію, бюджетні видатки та іншу інформацію, окрім того у громадськості є можливість відстежувати діяльність цих структур завдяки поширенню цих даних у соціальних мережах. Важливим показником відкритості та прозорості державних інституції є право громадян направляти запити для одержання необхідної публічної інформації. Таким чином, можна спостерігати двосторонню комунікацію між суспільством і державою. Контроль за дотриманням принципу відкритості та прозорості органів публічної влади активно здійснюється міжнародною антикорупційною громадською організацією Transparency International Ukraine, започаткувавши програму «Transparent cities/Прозорі міста» у 2017 році [2]. Так, у 2024 році із 100 найбільших міст України тільки 6 продемонстрували найкращі показники прозорості своєї роботи, серед яких: Чернівці, Вінниця, Луцьк, Львів, Мукачево і Біла Церква. Проте, незважаючи на постійно зростаючу увагу до цієї сфери, досить часто, практика звітування має вибірковий характер, що направлена на демонстрацію досягнень і успіхів у роботі державних структур.

Необхідно наголосити й на функціонуванні електронних відкритих баз даних та сервісів. Такі інформаційні ресурси як, Prozorro, DoZorro, Є-data, OpenBudget, Єдиний портал повідомлень викривачів, Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, Єдиний державний реєстр декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та інші портали відкритих даних, надають можливість громадськості брати участь у здійсненні контролю за діяльністю суб'єктів державної влади, аналізувати результати та впливати на ухвалення рішень. Зокрема, онлайн-платформа DoZorro забезпечує зворотній зв'язок державному замовнику чи постачальнику, суспільству чи правоохоронним органам щодо проведеної процедури закупівлі [3]. Основна функція порталу – подання структурованого відгуку про можливі порушення під час тендеру чи наявність корупційних ризиків у закупівлях. Наявність Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення (далі – Реєстр), дозволяє визначити фізичних та юридичних осіб, які вчинили корупційні практики. Користування цим Реєстром є безкоштовним і відкритим, кожна людина має можливість перевірити себе або інших осіб на наявність у ньому. Досить часто цей Реєстр можуть використовувати: роботодавці для перевірки працівників та кандидатів на посади; юридичні особи для перевірки контрагентів на доброчесність; громадськість для отримання інформації про роботодавця тощо. На думку І. Лазебної, попри ефективність вищезазначених електронних ресурсів у зниженні рівня корупції, залишається проблема недостатньої цифрової грамотності населення, обхід тендерних процедур через «сірі схеми» (поділ закупівель на дрібні частини для уникнення тендерів) та несанкціонований доступ або навмисна затримка публікацій даних [4].

Згідно зі Звітом Open Data Maturity за 2021 рік [5], Україна посіла 6-те місце серед європейських країн за рівнем розвитку відкритих даних. Однак, через вторгнення Росії в Україну 24 лю-

того 2022 року, Державне підприємство «Національні інформаційні системи» тимчасово призупинило роботу Єдиних та Державних реєстрів, що перебували у юрисдикції Міністерства юстиції України. Це призупинення позбавило можливості здійснювати операції з нерухомістю; створювати та реєструвати юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадські об'єднання; вчиняти нотаріальні дії; проводити державні закупівлі; а також перевіряти інформацію про учасників державних закупівель. Такі обмеження були запроваджені через високу ймовірність несанкціонованого втручання в реєстри з боку держави-агресора під час воєнного стану, що становило загрозу безпеці громадян, бізнесу та держави [6]. На жаль, відсутність прозорості та відкритості даних про діяльність органів влади та місцевого самоврядування може призвести до підвищення корупційних ризиків, оскільки суспільство та ЗМІ мають менше можливостей контролювати їх дії.

Більше того, 7 березня 2022 року набрав чинності Закон України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни» від 03.03.2022 р. № 2115-IX, який переніс термін подання всіх звітних документів до трьох місяців після закінчення воєнного стану. Того ж дня Національне агентство з питань запобігання корупції офіційно роз'яснило, що положення цього Закону також поширюються на електронні декларації. Через кілька місяців Верховна Рада України доповнила прикінцеві положення Закону України «Про запобігання корупції» новим пунктом 2-7, згідно з яким електронні декларації, термін подання яких припадає на період дії воєнного стану, можуть бути подані протягом 90 днів з дати припинення або скасування воєнного стану. Іншими словами, технічна можливість подання декларації до реєстру існувала, але обов'язку робити це за умов воєнного стану не було.

Відсутність обов'язкового подання електронних декларацій суб'єктами декларування викликала значне занепокоєння в українського суспільства та міжнародної спільноти, оскільки дозволяє нечесним посадовцям приховувати свої незаконно отримані доходи та уникати моніторингу з боку антикорупційних органів та громадськості. Крім того, без відновлення електронного декларування для всіх державних службовців, які не були мобілізовані та не брали участі у бойових діях, Міжнародний валютний фонд міг би припинити свою кредитну підтримку Україні, як уточнювалося в меморандумі Міжнародного валютного фонду від 31 березня 2023 року. Крім того, статус України як кандидата на членство в Європейському Союзі залежить від виконання семи критеріїв, одним з яких є запобігання та боротьба з корупцією [7].

Нарешті, 12 жовтня 2023 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення порядку подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в умовах воєнного стану» від 20 вересня 2023 року № 3384-IX, який відновив обов'язкове електронне декларування під час воєнного стану. Закон тепер вимагав від декларантів, які не подали декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у 2022-2023 роках, подати відповідні декларації не пізніше 31 січня 2024 року. Водночас військовополонені та громадяни на тимчасово окупованих територіях не зобов'язані подавати декларації до скасування воєнного стану або звільнення територій. Декларації мають бути подані не пізніше 90 днів після звільнення території або повернення на територію, контрольовану Україною. Декларанти, які внаслідок поранень, контузій та захворювань, пов'язаних з виконанням обов'язків військової служби, перебувають на стаціонарному лікуванні (у тому числі за кордоном) або перебувають у відпустці для лікування та/або реабілітації, повинні подати декларації не пізніше 90 днів після закінчення лікування або відпустки [8].

Громадські організації та ЗМІ неодноразово заявляли про існування тонкої межі між питаннями безпеки та підзвітністю державних та місцевих органів влади [9]. Зрештою, війна та COVID-19 створили можливості для політиків, чиновників та суддів приховувати дані та блокувати громадський контроль над їх роботою. Лише у певних чітко визначених випадках обмеження доступу до інформації може бути виправдано під час воєнного стану [10]. Починаючи з літа 2022 року, завдяки успіхам Збройних Сил України, доступ до реєстрів та баз даних поступово відновлюється, спочатку для державних службовців, а потім і для громадськості.

Висновок. Підводячи підсумки, варто зазначити, що реалізація принципу відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування є важливою умовою розбудови сучасної демократичної і правової України. В період дії воєнного стану це стає особливо актуальним, оскільки зростає ймовірність зловживань та недоброчесної роботи державних службовців. Закриті державні реєстри, відсутність доступу до суспільно важливих даних,

обмеженість комунікації між органами влади та громадськістю можуть призвести до підвищення рівня корупції, відсутності підзвітності та відповідальності, і, найголовніше, до втрати довіри населення до ключових державних інституцій. У зв'язку з цим, треба приділити особливу увагу забезпеченню реалізації відкритості та прозорості в публічній сфері.

У статті були визначені основні нормативно-правові акти, які встановлюють засади відкритості та прозорості роботи публічної влади, а також заходи їх реалізації. Звертається увага на необхідності використання сучасних цифрових технологій для покращення механізмів взаємодії між державними інституціями та громадськістю. Наголошується на важливості систематичного оприлюднення інформації про результати роботи та бюджетні видатки відповідними суб'єктами владних повноважень, а також на активній правовій освіті населення України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Прозорі та відкриті органи виконавчої влади - це реальність! Урядовий портал. URL: https://www.kmu.gov.ua/gromadskosti/dostup-do-publichnoyi-informaciyi/rezultati-anketuvannya-organiv-vikonavchoyi-vladi-ta-monitoringu-oficijnih-veb-sajtiv/prozori-ta-vidkriti-organi-vikonavchoyi-vladi-ce-realnist (дата звернення: 14.10.2025).
2. Прозорі міста. Transparency International Ukraine. URL: https://transparentcities.in.ua (дата звернення: 14.10.2025).
3. DoZorro: громадський контроль держзакупівель. URL: https://dozorro.org (дата звернення: 14.10.2025).
4. Лазебна І.В. Публічні комунікації як інструмент антикорупційної політики в державному управлінні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2025. № 10. С. 231–235. URL: https://dspace.chmnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2877/1/%D0%86%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%86%D1%96%D1%97.%20-%202025.%20-%20%E2%84%96%2010.pdf#page=232 (дата звернення: 14.10.2025).
5. D van Hesteren, L van Knippenberg, R Weyzen, E Huyer, G Cecconi, Open Data Maturity Report 2021. Luxembourg: Publications Office of the European Union. 2021. URL: https://data.europa.eu/sites/default/files/landscaping_insight_report_n7_2021_0.pdf (дата звернення: 14.10.2025).
6. Гришко А. Реєстри та війна: пошук балансу між прозорістю та безпекою. Вокс Україна. 2022. URL: https://voxukraine.org/vidkryti-dani-i-vijna-poshuk-balansu-mizh-prozoristyu-ta-bezpekoyu (дата звернення: 14.10.2025).
7. Пашинський А., Чому Україні потрібно відновити е-декларування. Українська правда. 2023. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2023/07/24/702512 (дата звернення: 14.10.2025).
8. Відновлено е-декларування доходів під час воєнного стану та дію антикорупційних механізмів. Liga Zakon. 2023. URL: https://buh.ligazakon.net/news/222758_vdnovleno-e-deklaruvannya-dokhodv-pd-chas-vonnogo-stanu-ta-dyu-antikoruptsynikh-mekhanzmv (дата звернення: 14.10.2025).
9. Саліженко О. Війна і відкриті дані: де межа між небезпекою та підзвітністю? LB.ua. 2022. URL: https://lb.ua/blog/oleksandr_salizhenko/533930_viyna_i_vidkriti_dani_de_mezha_mizh.html (дата звернення: 14.10.2025).
10. Громадськість вимагає відкрити реєстри та поновити доступ до публічної інформації – заява (BRDO – Офіс ефективного регулювання, 2022. URL: https://brdo.com.ua/news/gromadskist-vymagaye-vidkryty-reyestry-ta-ponovyty-dostup-do-publichnoyi-informatsiyi-zayava (дата звернення: 14.10.2025).

УДК 343.98:343.352:351.74
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.14

КРИМІНОЛОГІЧНЕ ПРОФІЛЮВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ БЮДЖЕТНИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Лазаренко А.М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-виконавчого та кримінального права,
Пенітенціарна академія України;
провідний фахівець з організації наукової роботи,
Чернігівський НДЕКЦ МВС
ORCID: 0000-0003-3808-6711

Пузиревський М.В.,
доктор філософії з права,
доцент кафедри кримінально-виконавчого та кримінального права,
Пенітенціарна академія України
ORCID: 0000-0001-8835-3238

Максименко М.І.,
директор Чернігівського НДЕКЦ МВС
ORCID: 0000-0002-6442-7316

Лазаренко А.М., Пузиревський М.В., Максименко М.І. Кримінологічне профілювання як інструмент інформаційно-аналітичної діяльності прокуратури у сфері запобігання бюджетним кримінальним правопорушенням.

Стаття присвячена особливостям кримінологічного профілювання як інструменту інформаційно-аналітичної діяльності прокуратури у сфері запобігання бюджетним кримінальним правопорушенням. Визначено, що бюджетні кошти є важливим об'єктом публічно-правових відносин, а бюджетні кримінальні правопорушення – одним із найбільш прихованих і суспільно небезпечних видів кримінальних правопорушень, що вимагає від органів прокуратури використання новітніх інформаційно-аналітичних інструментів.

Проаналізовані особливості аналітичної діяльності органів прокуратури та правові підстави її здійснення. Встановлено, що відсутність єдиної системи аналітичних матеріалів, фрагментарність зібраної інформації, обмеженість методів сучасного аналізу та переважно реактивний характер реагування на можливі ризики вчинення бюджетних кримінальних правопорушень, гальмує ефективність аналітичної роботи прокуратури.

Розглянуто сутність кримінологічного профілювання, його теоретичне та практичне значення. Досліджено наукові підходи до його видів, зокрема профілактичного, прогностичного, типологічного, віктимологічного та системного, а також їх значення для зростання ефективності аналітичної діяльності органів прокуратури. Аргументовано, що профілактичне кримінологічне профілювання допомагає органам прокуратури діяти на упередження; прогностичне – передбачити можливий сценарій майбутніх кримінальних правопорушень; типологічне та віктимологічне – допомагають структурувати інформацію та визначати найбільш вразливі об'єкти; системне профілювання – включає інтеграцію всіх необхідних видів профілювання у єдиний аналітичний інструмент. З'ясовано, що застосування цих видів кримінологічного профілювання дає можливість органам прокуратури перейти від реактивного до превентивного запобігання бюджетним кримінальним правопорушенням. Звернено увагу, що важливим інструментом для запобігання

бюджетним кримінальним правопорушенням є бюджетний паспорт, який накопичує інформацію про ризики і зловживання у бюджетній сфері. Запропоновано його розглядати як джерело для кримінологічного профілювання, що дозволить органам прокуратури підвищити точність прогнозування, розширити можливості для аналізу та удосконалити превентивну діяльність.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, бюджетні кошти, запобігання, кримінологічне профілювання, органи прокуратури, прокуратура, злочинність, інформаційно-аналітична діяльність, прогнозування, віктимологія.

Lazarenko A.M., Puzyrevsky M.V., Maksimenko M.I. Criminological profiling as a tool for information and analytical activities of the prosecutor's office in the field of preventing budgetary criminal offenses.

The article is devoted to the features of criminological profiling as a tool for information-analytical activities of the prosecutor's office in the field of preventing budgetary criminal offenses. It is determined that budget funds are an important object of public-legal relations, and budget criminal offenses are one of the most hidden and socially dangerous types of criminal offenses, which require the prosecutor's office to use the latest information-analytical tools.

The features of the analytical activities of the prosecutor's office and the legal grounds for its implementation have been analyzed. It has been established that the lack of a unified system of analytical materials, the fragmentary nature of the information collected, the limited methods of modern analysis, and the predominantly reactive nature of responses to possible risks of budgetary criminal offenses hinder the effectiveness of the analytical work of the prosecutor's office.

The essence of criminological profiling, its theoretical and practical significance, has been examined. Scientific approaches to its types, particularly preventive, prognostic, typological, victimological, and systemic, as well as their significance for enhancing the effectiveness of the prosecution authorities' analytical activities, have been researched. It has been argued that preventive criminological profiling helps prosecutors to act preemptively; predictive profiling helps to foresee possible scenarios of future criminal offenses; typological and victimological profiling helps to structure information and identify the most vulnerable targets; systemic profiling involves integrating all necessary types of profiling into a single analytical tool. It has been found that the use of these types of criminological profiling enables the prosecution authorities to move from reactive to preventive approaches to budgetary criminal offenses. It has been noted that an important tool for preventing budget-related criminal offenses is the budget passport, which accumulates information about risks and abuses in the budgetary sphere. It has been proposed to consider it as a source for criminological profiling, which will allow the prosecution authorities to improve the accuracy of forecasting, expand opportunities for analysis, and improve preventive activities.

Key words: criminal offences, budget funds, prevention, criminological profiling, prosecution authorities, prosecution service, crime, information-analytical activities, forecasting, victimology.

Постановка проблеми. Сучасний стан використання бюджетних ресурсів в Україні супроводжується високим рівнем корупційних ризиків і численними зловживаннями. Раціональне використання державних коштів є ключовим чинником фінансової стабільності та довіри громадян до органів влади. Попри наявність законодавчих механізмів контролю та аудиту, факти незаконного використання бюджетних коштів залишаються серйозною проблемою. Останнє негативно впливає на фінансову безпеку держави, підриває довіру суспільства до органів державної влади, правоохоронних органів, прокуратури та знижує ефективність реалізації державних програм протидії злочинності.

Аналіз статистичних даних щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним використанням бюджетних коштів (розглянемо на прикладі ст.ст. 210, 211, 222) за 2022–2025 роки, показує, що спостерігається тенденція до зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, вказаної категорії. Так у 2022 році кількість облікованих кримінальних правопорушень становила 10; 2023 – 53; 2024 – 46; станом на серпень 2025 року – 51. Відповідно, за 2022 рік – ст. 210 – 3 випадки; ст. 222 – 7 випадків; за 2023 рік: ст. 210 – 12 випадків; ст. 211 – 1 випадок; ст. 222 – 31 випадок. За 2024 рік: ст. 210 – 2 випадки; ст. 222 – 44 випадки. Станом на серпень 2025 року: 210 – 9; 222 – 42 випадки [1]. Однак, показники є значно вищими, оскільки вибірка стосується тільки окремих видів кримінальних правопорушень у сфері бюджетних коштів.

Очевидно, що незважаючи на зменшення кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень за окремими позиціями, загальна кількість кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним використанням бюджетних коштів має тенденцію до зростання. Органи прокуратури мають неабияке значення щодо протидії цьому явищу. Останні відіграють не лише процесуальну, а й аналітичну роль, спрямовану на виявлення можливих ризиків і запобігання кримінальним правопорушенням у сфері бюджетних коштів. Сучасні виклики обумовлюють потребу в інноваційних підходах до інформаційно-аналітичної діяльності органів прокуратури. Одним із таких підходів може стати використання кримінологічного профілювання – методу, який дозволить на основі систематизації ознак і ризикових факторів формувати аналітичні дані, схеми, що безпосередньо пов'язані з бюджетними кримінальними правопорушеннями.

Метою дослідження є обґрунтування застосування кримінологічного профілювання як інструменту інформаційно-аналітичної діяльності прокуратури для виявлення і запобігання кримінальним правопорушенням у сфері бюджетних коштів.

Стан опрацювання проблематики. Питанням запобігання злочинності органами прокуратури загалом, та, кримінальним правопорушенням у бюджетній сфері зокрема, в різний час приділяли свою увагу ряд вітчизняних учених, а саме, Р.А. Волинець, О.З. Гладун, Р.П. Іжевський, О.С. Іщук, О.О. Константинов, Т.В. Корнякова, С.С. Мірошниченко, Д.Ю. Нікітін, О.М. Олійник, А.І. Рижиков, В.М. Руфанова, О.С. Семенових, Д.С. Соколов, Р.М. Сосков, О.В. Тихонова, А.М. Чередарчук, О.Ю. Шиян та ін.

Разом з тим, систематичне вдосконалення законодавства, що регулює бюджетну сферу та діяльність органів прокуратури щодо протидії зловживанням у цій сфері, стійка тенденція до зростання при незначній кількості засуджених за вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним використанням бюджетних коштів, зумовили необхідність пошуку дієвих методів їх запобігання.

Виклад основного матеріалу. У контексті дослідження даної теми важливе значення має окреслення базових понять, яких безпосередньо торкається предметна сфера аналізу.

Поняття «бюджетні кошти» визначається згідно з приміткою до ст. 210 КК України як кошти, що включаються у бюджети всіх рівнів незалежно від джерела їх формування. Науковці звертають увагу на те, що державний бюджет планується не тільки ЗУ «Про державний бюджет» щорічно, а й отримує додаткове співфінансування з місцевих бюджетів, різноманітних фондів, міжнародних трансферів, благодійних внесків тощо.

До бюджетних коштів відносять кошти, заплановані в бюджеті, але ще не одержані (планові бюджетні кошти) та кошти, які вже надійшли до бюджету. Особливості формування та використання кожної групи коштів, обсяг службових повноважень осіб, у розпорядженні яких вони знаходяться, обумовлюють специфічні способи вчинення бюджетних кримінальних правопорушень [2, с. 135] і відповідні шляхи запобігання їм.

Норми КК України є дієвим інструментом забезпечення запобіжної діяльності органів прокуратури у досліджуваній сфері. Так, чинним КК України закріплено дві норми, що передбачають злочинне поводження з бюджетними коштами: ст. 210 «Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням» та ст. 211 «Видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону». Основним об'єктом цих злочинів виступає бюджетна система України. Але в КК України закріплено ряд статей, де ця система виступає додатковим об'єктом, а предметом можуть бути бюджетні кошти. Це, зокрема, ст. 191 «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем», ст. 209 «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом», ст. 222 «Шахрайство з фінансовими ресурсами» та інші.

Отже, бюджетні кошти є важливим об'єктом публічно-правових відносин, а бюджетні кримінальні правопорушення – однією з найбільш латентних і суспільно небезпечних категорій кримінальних правопорушень, тому їх вчасне виявлення й запобігання обумовлює застосування сучасних інформаційно-аналітичних інструментів.

Так, органи прокуратури, незважаючи на наглядову, координаційну та представницьку діяльність, для ефективного запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з незаконним використанням бюджетних коштів, повинні володіти необхідною і достатньою інформацією щодо порушення законодавства про бюджетну систему України. На сьогодні, після оновлення своїх

функцій, прокурори можуть отримати таку інформацію під час підтримання публічного обвинувачення в суді, нагляду за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку та представництво інтересів держави в суді у справах, пов'язаних з незаконним використанням бюджетних коштів.

Існують різні аспекти розуміння інформаційно-аналітичної діяльності прокуратури. Вчені пропонують наступні її характеристики:

1) різновид інтелектуальної, розумової діяльності, яка внаслідок застосування певного алгоритму послідовних дій з пошуку, накопичення, зберігання, обробки, аналізу первинної інформації, утворює нову, вторинну аналітичну інформацію у формі аналітичної довідки, прогнозу, звіту тощо [3, с. 14];

2) діяльність, яка спрямована на аналіз, створення прогнозів, формування висновків про дії, події, фактори, чинники, а також причинно-наслідковий зв'язок між ними [4, с. 123];

3) комплекс методів та прийомів, метою використання яких є поглиблення вивчення проблемних питань додержання законності та протидії злочинності, виявлення недоліків у роботі, помилок і прорахунків у здійсненні прокурорського нагляду та провадженні досудового розслідування, визначення заходів щодо їх усунення і недопущення у подальшій діяльності, прогнозування розвитку позитивних та негативних тенденцій [5, с. 7].

Загалом, інформаційно-аналітична діяльність органів прокуратури забезпечується відповідними відомчими нормативно-правовим актами. Так, відповідно до п. 14. 1 Наказу Офісу Генерального прокурора від 07 серпня 2020 року № 365 «Про загальні засади організації роботи в органах прокуратури України», аналітична робота здійснюється Спеціалізованою антикорупційною прокуратурою та обласними прокуратурами із запровадженням нових форм та методів підготовки інформаційно-аналітичних матеріалів, використанням сучасних методологій та інформаційних ресурсів. За результатами аналітичних досліджень останні розроблять заходи щодо усунення недоліків, вносять конкретні пропозиції щодо підвищення ефективності роботи та координації діяльності у сфері протидії злочинності, удосконалюють нормативні і відомчі акти, що стосуються організації діяльності прокуратури [6].

Управління інформаційної політики Офісу Генерального прокурора забезпечує проведення єдиної інформаційної політики органів прокуратури, координує роботу підрозділів із питань інформаційної політики або інших уповноважених працівників обласних прокуратур, надає їм методичну і практичну допомогу в реалізації покладених повноважень та повинні налагодити і підтримувати ефективні канали комунікації, механізми тривалого партнерства з медіа з метою оперативного інформування їх та громадськості про діяльність органів прокуратури [7].

Способами отримання інформації про бюджетні зловживання, наприклад, у сфері публічних закупівель, на думку вчених є: здійснення постійного комп'ютерного моніторингу останніх; проведення безперервного моніторингу судових рішень; врахування інформації від органів Державної податкової служби України про встановлені розбіжності між відомостями, зазначеними в декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, та наявною податковою інформацією.

Важливим джерелом інформації про зловживання з бюджетними коштами можуть бути, зокрема:

– звернення громадян про порушення бюджетних соціальних програм, які полягали у безпосередньому виділенні із відповідних бюджетів пільгових виплат, субсидій та компенсацій;

– звернення представників юридичних осіб про неналежне фінансування соціально-економічних програм із бюджетів, у тому числі невідшкодуванні з бюджету витрат на надання пільг, фінансування бюджетних проектів;

– результати аналізу прокурорської практики у бюджетній сфері;

– звіти фінансових та податкових органів, Рахункової палати [8, с. 189];

– інформація, оприлюднена на офіційних інтернет-сайтах Міністерства фінансів України, Державної аудиторської служби України, Державної казначейської служби та інших [9, с. 153; 159; 161; 163].

Проведений аналіз інформаційно-аналітичної діяльності прокуратури, обумовлює наступні недоліки:

1) фрагментарність інформації – органи прокуратури отримують інформацію від різних органів, але вона, як правило, не інтегрована в єдину базу. Як наслідок, формується неповна картина: окремі органи сприймають цю інформацію як порушення фінансової дисципліни, а прокуратура

отримує матеріали вже після заподіяння небезпечної шкоди. З цього приводу заслуговує на увагу думка В.М. Руфанової, що механізм реалізації процедури інформування відомств один одного про причини та умови вчинення злочинів не відпрацьований. На практиці відсутні випадки такої взаємодії. Спостерігаються випадки взаємного інформування лише щодо виявлених злочинів [10, с. 114];

2) висока латентність бюджетних кримінальних правопорушень – схеми бюджетних розкрадань, як правило, маскуються під легальні процедури: тендери, зміни до договорів тощо. Інформаційно-аналітичний аналіз прокуратури традиційно здійснюється на статистиці зареєстрованих кримінальних проваджень, внаслідок чого не враховується реальний масштаб бюджетної злочинності.

3) реактивний (реагування на вже вчинені або виявленні кримінальні правопорушення), а не превентивний характер діяльності, тобто прокуратура діє вже після факту вчинення бюджетного кримінального правопорушення через відсутність системи прогнозування можливих ризиків на основі аналітичних моделей;

4) відсутність типології «кримінологічного портрету» злочинця та механізмів злочинної поведінки, тобто аналіз бюджетної злочинності обмежується статистикою, однак відсутня систематизація: хто саме вчиняє кримінальне правопорушення, за яким механізмом злочинної поведінки тощо.

На наше переконання саме методи кримінологічного профілювання сприятимуть орієнтуванню аналітичної роботи прокуратури не лише на цифри, але й на структуру криміногенного ризику. Для цього, перш за все, проаналізуємо сутність та значення кримінологічного профілювання для запобігання злочинності, зокрема у сфері бюджетних коштів.

Відзначимо, що у науковій літературі зустрічаються терміни «профайлінг» та «профілювання», які використовуються як синоніми, проте їх ототожнення є некоректним. Вони мають різне змістовне наповнення. Зупинимося на сутності «кримінологічного профілювання», оскільки останній є аналітичним науково-кримінологічним інструментом, методикою виявлення закономірностей, типології і моделей злочинної поведінки.

Узагальнення наукових підходів до розуміння кримінологічного профілювання [11; 12] дозволяє зробити висновок, що кримінологічне профілювання – це, як правило, науково-аналітична, інтегральна методика запобігання кримінальним правопорушенням, яка ґрунтується на глибинному аналізу типових моделей злочинної поведінки або групах ризику та прогнозуванні криміногенних явищ, базується на кримінологічних та статистичних дослідженнях, що охоплюють опрацювання великих обсягів інформації.

Науковці виділяють наступні види кримінологічного профілювання: профілактичне, прогностичне, типологічне та віктимологічне [12, с. 184], які можуть бути успішно інтегровані у комплексну систему інформаційно-аналітичного забезпечення органів прокуратури, що дозволить застосовувати превентивний підхід у запобіганні бюджетним кримінальним правопорушенням.

Профілактичне профілювання – встановлення та кримінологічна оцінка факторів існуючих ризиків, що можуть вказувати на «групи ризику», суб'єктів, схем, що створюють високий ризик бюджетних кримінальних правопорушень. Так, слушною є пропозиція С.С. Мірошніченко, О.О. Титаренко та В.М. Руфанової, що для ефективного супроводження видатків оперативним підрозділам Департаменту протидії злочинності у сфері економіки Національної поліції України необхідно складати бюджетний паспорт в якому за галузевим принципом слід накопичувати інформацію про можливі зловживання з бюджетними коштами щодо будівництва та ремонту доріг; шкіл, лікарень, об'єктів соціально-культурного призначення; закупівлі медичного обладнання, ліків, вакцин; підтримку виробництва продукції тваринництва та рослинництва тощо. Запровадження такого паспорту забезпечить постійний моніторинг процесу використання бюджетних коштів [8, с. 140–141].

Вважаємо, що якщо розглядати бюджетний паспорт як аналітичний інструмент органів прокуратури, то основним завданням профілактичного профілювання буде виявлення існуючих ризиків і суб'єктів, які можуть зловживати бюджетними коштами. Через застосування бюджетного паспорту можна систематизувати інформацію про проблемні структурні підрозділи та інші об'єкти, контракти, тендери тощо, які становлять підвищений ризик зловживань та порушень.

Типологічне профілювання також може підвищувати аналітичну цінність паспорту. Зокрема, такий вид профілювання дозволить структурувати дані у паспорті за типами кримінальних право-

порушень і категоріями суб'єктів, що їх вчинили (наприклад, приватні компанії, державні службовці, посадові особи тощо).

Що ж стосується віктимологічного профілювання, за його допомогою можна вчасно застосовувати заходи захисту щодо найуразливіших «жертв» злочинів у бюджетній сфері; запобігти потенційним кримінальним правопорушенням даної категорії через зміцнення контролю та аудиту.

Через прогностичне профілювання можливо виявляти потенційні ризики у майбутньому, що сприяє стратегічному плануванню ресурсів та підготовці аналітичних прогнозів для органів державної влади. Наприклад, прогнозування появи нових схем розкрадання бюджетних коштів у сфері оборонних закупівель в умовах війни; моделей розвитку тендерних махінацій у сфері будівництва інфраструктури тощо.

Враховуючи значення кожного виду профілювання для запобігання бюджетним кримінальним правопорушенням, пропонуємо виділити ще один вид – системне профілювання, яке передбачає комплексний підхід, який зможе інтегрувати всі ефективні види профілювання у єдиний аналітичний інструмент, що дозволить змоделювати загальну картину бюджетних злочинів, спланувати превентивні заходи на стратегічному рівні та забезпечити комплексний контроль за потоками бюджетних коштів.

Враховуючи викладене, ефективне та дієве запобігання бюджетним кримінальним правопорушенням вимагає системного підходу до інформаційно-аналітичної діяльності прокуратури.

Висновки. Сучасна аналітична діяльність органів прокуратури у сфері запобігання бюджетним кримінальним правопорушенням має здебільшого реактивний характер, що звужує ефективність превентивних заходів. Під час дослідження виявлені такі проблеми аналітичної діяльності: обмежене застосування системного підходу до ризиків, відсутність системного підходу до існуючих і майбутніх ризиків в бюджетній сфері, неефективна стандартизація аналітичних процедур. Саме кримінологічне профілювання може бути тим ключовим інструментом для підвищення інформаційно-аналітичної роботи прокуратури. У зв'язку з чим, Наказ Офісу Генерального прокурора від 07 серпня 2020 року № 365 «Про загальні засади організації роботи в органах прокуратури України» слід доповнити окремим розділом про аналітичну роботу органів прокуратури, де визначити стандарти оцінки ризиків вчинення кримінальних правопорушень, передбачити можливості застосування методик кримінологічного профілювання як інструменту аналітичної діяльності та інших інструментів, наприклад, введення паспортів, які б залежно від виду кримінального правопорушення включали інформацію про можливі ризики та зловживання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Офіс Генерального прокурора. Статистична інформація. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika (дата звернення: 28.09.2025).
2. Сергєєва Д.Б. Актуальні питання розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням бюджетних коштів. *Вісник кримінального судочинства*. 2023. № 3–4. С. 133–143.
3. Варенко В.М. Інформаційно-аналітична діяльність : навч. посіб. Київ: Університет «Україна», 2014. 417 с.
4. Гайдай С.Г. Інформатизація прокурорської діяльності: теоретико-правові засади. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 1. С. 120–125.
5. Європіна І.В., Литвак О.М., Мудров А.М., Неводнича Л.О., Шмаленя С.В. Методичні рекомендації з питань організації аналітичної роботи в органах прокуратури України. Київ: Генеральна прокуратура України; Національна Академія прокуратури України, 2013. 37 с.
6. Про загальні засади організації роботи в органах прокуратури України: Наказ Офісу Генерального прокурора від 07 серпня 2020 року № 365. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0365905-20#Text (дата звернення: 28.09.2025).
7. Про організацію інформування суспільства щодо діяльності органів прокуратури: Наказ Офісу генерального прокурора від 11 листопада 2020 року № 520. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0520905-20#Text (дата звернення: 28.09.2025).
8. Кулаков В.В., Лень В.В., Мірошніченко С.С., Руфанова В.М., Титаренко О.О. Запобігання злочинам, пов'язаним з незаконним використанням бюджетних коштів: наук.-практ. посіб. Запоріжжя: Дніпровський металург, 2011. 289 с.

9. Сосков Р.М. Кримінологічна характеристика та запобігання органами прокуратури злочинам, пов'язаним із незаконним використанням бюджетних коштів: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпропетровськ, 2019. 205 с.
10. Руфанова В.М. Кримінологічна характеристика та запобігання органами внутрішніх справ злочинам, пов'язаним з незаконним використанням бюджетних коштів: дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ, 2011. 258 с.
11. Подільчак О.М. Кримінологічний профайлінг-реалізація вчення про особу злочинця. *Право і суспільство*. 2017. № 4. Ч. 2. С. 154–157.
12. Мацола М.І., Нестерова І.А. Кримінологічне профілювання як один із сучасних напрямів запобігання злочинності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 3. С. 182–185.

УДК 343.44:343.97”364”(477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.15

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ, ПОВ’ЯЗАНІ З КВАЛІФІКУЮЧИМИ ОЗНАКАМИ ПОРУШЕННЯ НЕДОТОРКАНОСТІ ЖИТЛА

Левченко Ю.О.,
кандидат юридичних наук, професор
професор кафедри кримінології
та інформаційних технологій
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-1124-9517

Єрмак В.І.,
викладач кафедри кримінології
та інформаційних технологій
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0009-0006-3663-1017

Левченко Ю.О., Єрмак В.І. Проблемні аспекти, пов’язані з кваліфікуючими ознаками порушення недоторканості житла.

У статті проаналізовано проблемні аспекти кримінально-правової кваліфікації посягань на недоторканність житла чи іншого володіння особи за кваліфікуючими ознаками. На основі узагальнення підходів до тлумачення понять «службова особа» та «насильство» чи «погроза його застосування» в теорії кримінального права та судовій практиці уточнено їх зміст і кримінально-правове значення. Зокрема, конкретизовано коло уповноважених службових осіб, які мають право на проведення огляду або обшуку житла. До таких осіб належать: прокурор, який здійснює процесуальне керівництво у кримінальному провадженні, слідчий, визначений керівником органу досудового розслідування, а також слідчі, включені до складу слідчої групи в конкретному провадженні. Водночас працівники оперативних підрозділів, хоча й можуть залучатися до проведення відповідних процесуальних дій, не вважаються уповноваженими службовими особами в цьому контексті.

Через відсутність законодавчої конкретизації змісту насильства у частині другій статті 162 Кримінального кодексу України, його кримінально-правова оцінка повинна здійснюватися з урахуванням обставин кожного конкретного випадку. При цьому необхідно враховувати наявність сукупності кримінальних правопорушень або конкуренцію кримінально-правових норм (частини і цілого). До складу об’єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 162 КК України, може включатися лише таке насильство, яке безпосередньо використовувалося з метою проникнення до житла чи іншого володіння, проведення в ньому огляду, обшуку чи інших дій (наприклад, нанесення ударів, побоїв або заподіяння легких тілесних ушкоджень). Якщо ж насильство призвело до заподіяння тілесних ушкоджень середньої тяжкості або тяжких, такі дії підлягають кваліфікації за сукупністю злочинів – ч.2 статті 162 та відповідних статей КК України (зокрема, ст. 121, 122 КК України).

Окремо зазначено, що протиправне проникнення до житла з метою вчинення іншого кримінального правопорушення потребує кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень, зокрема за частиною першою статті 162 КК та іншими нормами кримінального законодавства (наприклад, ст. 121, 122, 152 та інші КК України).

Ключові слова: кримінальна відповідальність, кримінальні правопорушення, кваліфікуючі ознаки, недоторканність житла та іншого володіння особи, службова особа, насильство, обшук, огляд, сукупність кримінальних правопорушень.

Levchenko Y.O. Yermak V.I. Problematic aspects related to the qualifying features of violation of the inviolability of the home.

The article analyzes the problematic aspects of the criminal-legal qualification of encroachments on the inviolability of a person's home or other possessions based on qualifying features. Based on the generalization of approaches to the interpretation of the concepts of "official" and "violence" or "threat of its use" in the theory of criminal law and judicial practice, their content and criminal-legal meaning are clarified. In particular, the circle of authorized officials who have the right to conduct an inspection or search of a home is specified. Such persons include: a prosecutor who exercises procedural leadership in criminal proceedings, an investigator designated by the head of the pre-trial investigation body, as well as investigators included in the investigative group in a specific proceeding. At the same time, employees of operational units, although they may be involved in conducting relevant procedural actions, are not considered authorized officials in this context.

Due to the lack of legislative specification of the content of violence in Part Two of Article 162 of the Criminal Code of Ukraine, its criminal-legal assessment should be carried out taking into account the circumstances of each specific case. In this case, it is necessary to take into account the presence of a set of criminal offenses or the competition of criminal-legal norms (part and whole). The objective side of a criminal offense provided for in Part 2 of Article 162 of the Criminal Code may include only such violence that was directly used for the purpose of entering a dwelling or other property, conducting an inspection, search or other actions (for example, inflicting blows, beatings or causing minor bodily injuries). If the violence resulted in causing moderate or severe bodily injuries, such actions are subject to qualification under the set of crimes - Part Two of Article 162 and the relevant articles of the Criminal Code of Ukraine (in particular, Articles 121, 122, etc.).

It is separately noted that unlawful entry into a dwelling for the purpose of committing another criminal offense requires qualification under the set of criminal offenses, in particular under Part One of Article 162 of the Criminal Code and other norms of criminal law (for example, Articles 122, 121, 152, and others).

Key words: criminal liability, criminal offenses, qualifying features, inviolability of a person's home and other possessions, official, violence, search, inspection, set of criminal offenses.

Постановка проблеми. Кваліфікуючі ознаки, як елемент механізму кримінально-правової регламентації, виконують важливу функцію диференціації кримінальної відповідальності, оскільки передбачають встановлення нових, більш суворих меж покарання у порівнянні з тими, що застосовуються до злочину з основним складом. Таким чином, вони слугують інструментом нормативного конструювання більш небезпечних форм злочинної поведінки та визначення підвищеного рівня караності таких діянь, що забезпечує індивідуалізацію кримінальної відповідальності відповідно до ступеня суспільної небезпеки.

Серед обставин, які визнаються кваліфікуючими ознаками складу кримінального правопорушення передбаченого ст. 162 КК України: вчинення його службовою особою; із застосуванням насильства чи з погрозою його застосування. Арсенал засобів для диференціації здається більш, ніж достатнім, однак використання його не за певними усталеними правилами призводить до того, що нівелюється різниця між покараннями за основний та кваліфікований склади кримінального правопорушення часто обсяг покарання не відповідає ступеню суспільної небезпеки певного кримінального правопорушення, завданій ним шкоди [1].

Стан опрацювання даної проблематики. Проблематика кваліфікуючих ознак знайшла відображення в наукових дослідженнях таких вчених, як Ю.В. Баулін, Л.П. Брич, Н.О. Гуторова, О.О. Дудоров, Е. Кісілюк, О.К. Марін, В.О. Навроцький, С.Р. Тагієв, Ю.М. Жмур , М.І. Хавронюк та інших. Питання, пов'язані з кваліфікуючими обставинами, розглядалися також у межах досліджень, присвячених кримінально-правовому аналізу складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 162 Кримінального кодексу України. Водночас вивчення практики правозастосування свідчить про наявність низки труднощів, що виникають при кримінально-правовій кваліфікації діянь, пов'язаних із посяганням на недоторканність житла у разі застосування насильства або погрози його застосування до потерпілої особи, а також при визначенні кола службових осіб як спеціальних суб'єктів відповідного кримінального правопорушення.

Метою статті є виявлення проблемних аспектів кримінально-правової кваліфікації посягань на недоторканність житла чи іншого володіння особи за наявності кваліфікуючих ознак, а також

уточнення кримінально-правового змісту понять «службова особа» та «насильство чи погроза його застосування» шляхом узагальнення доктринальних підходів і аналізу судової практики.

Виклад основного матеріалу.. Кваліфікуючі ознаки, поряд з іншими кримінально-правовими засобами, виконують функцію диференціації кримінальної відповідальності, встановлюючи нові, підвищені порівняно з передбаченими санкціями за злочин з основним складом межі типового покарання [2, с. 366].

Як вже було зазначено раніше ч. 2 ст. 162 КК України передбачає відповідальність за кваліфікуючі (обтяжуючі) види діяння, зазначені в указаній диспозиції статті. До них належать: а) вчинення його службовою особою; б) із застосуванням насильства чи з погрозою його застосування.

Так, на процес диференціації кримінальної відповідальності та покарання впливає низка чинників, одним із яких є наявність норм, що передбачають відповідальність спеціального суб'єкта. Зокрема, у частині другій статті 162 Кримінального кодексу України законодавець передбачив таку ознаку, визначивши спеціальним суб'єктом службову особу. Однак диспозиція норми не конкретизує, у якому саме зв'язку зі своєю службовою діяльністю особа вчиняє посягання на недоторканність житла. Це породжує наукові дискусії, що стосуються меж кримінально-правової кваліфікації та співвідношення ч. 2 ст. 162 КК України з нормами розділу XVII Особливої частини КК України, зокрема зі статтями 364, 364-1, 365, 365-1, які передбачають відповідальність за зловживання владою або службовим становищем.

Одним із важливих механізмів диференціації кримінальної відповідальності є нормативне закріплення складів кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом. Такий підхід дозволяє індивідуалізувати відповідальність залежно від правового статусу особи, що вчинила злочин. У частині другій статті 162 Кримінального кодексу України передбачено обтяжуючу обставину – вчинення діяння службовою особою. Водночас законодавець не конкретизує, чи має таке посягання бути пов'язане з використанням особою своїх службових повноважень або владних функцій.

На це звертає увагу і Ю.М. Жмур, який підкреслює, що серйозним недоліком конструкції ч. 2 ст. 162 КК України є відсутність вимоги щодо наявності функціонального зв'язку між діянням і службовим статусом особи. Така невизначеність призводить до помилок у кваліфікації та створює підґрунтя для конкуренції норм кримінального закону [3, с. 46]. Проаналізуємо сучасний стан вчинення відповідних кримінальних правопорушень та відповідну правозастосовну практику впродовж останніх десяти років. Так, за даними судової статистики за ч. 2 ст. 162 КК було засуджено: в 2008 р. – 94 особи (ч. 1 – 1710 осіб), 2009 р. – 63 (ч. 1 – 860 осіб), 2010 р. – 38 осіб (ч. 1 – 358 осіб), 2011 р. – 12 осіб (ч. 1 – 68 осіб), 2012 р. – 23 особи (ч. 1 – 43 особи), 2013 р. – 26 (ч. 1 – 158 осіб); 2014 р. – 26 осіб, в 2015 р. – 20 осіб (ч. 1 – 129 осіб), в 2016 р. – 10 осіб (ч. 1 – 149 осіб), в 2017 р. – 10 осіб (ч. 1 – 177 осіб); в 2018 р. – 16 осіб (ч. 1 – 166 осіб); в 2019 р. – 13 осіб (ч. 1 – 207 осіб); в 2020 р. – 19 осіб (ч. 1 – 308 осіб); в 2021 р. – 13 осіб (ч. 1 – 399 осіб); в 2022 р. – 2 особи (ч. 1 – 313 осіб); в 2023 р. – 17 осіб (ч. 1 – 397 осіб)1

Принагідно зауважимо, що статистичні дані за 2024 рік свідчать про зростання кількості кримінальних справ за порушення недоторканності житла, зокрема, на 12 % порівняно з попереднім роком, що вказує на посилення уваги до захисту прав власності. Офіційних зведень чи аналітики, які б підтверджували суттєве збільшення за 2025 рік, наразі немає, однак загальна тенденція до посилення захисту прав власності та вдосконалення законодавства може сприяти такому зростанню. Пов'язано це не з фактичним збільшенням кількості таких випадків, а з тим, що дії осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за частинами 3-5 ст. 185 КК України можуть бути перекваліфіковані у зв'язку з набранням 09.08.2024 р. чинності Закону України № 3886-IX від 18.07.2024 р. «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та деяких інших законів України щодо посилення відповідальності за дрібне викрадення чужого майна та врегулювання деяких інших питань діяльності правоохоронних органів», згідно з яким були внесені зміни до ст. 51 КУпАП України, якими посилена відповідальність за вчинення дрібного викрадення чужого майна [4].

Вказаним законом внесені зміни у ст. 51 КУпАП, якою передбачена відповідальність за дрібне викрадення чужого майна шляхом крадіжки, шахрайства, привласнення чи розтрати, якими підвищена верхня межа вартості майна, викрадення якого охоплюється цим положенням, з 0,2 до 2 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Тож після набрання чинності ЗУ № 3886-IX кримінальна відповідальність за статтями 185, 190, 191 КК України може настати лише, якщо розмір викраденого майна перевищує 2 нмдг. Унаслідок цієї зміни частина діянь, які на час їх вчинення

передбачали кримінальну відповідальність, після цього охоплюється диспозицією ст. 51 КУпАП. У постанові Об`єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 07.10.2024 р. (справа № 278/1566/21, провадження № 51-2555кмо24) [9], суд касаційної інстанції зробив правовий висновок, відповідно до якого Закон № 3886-IX, яким внесені зміни до ст. 51 КУпАП, є законом про кримінальну відповідальність, що скасовує кримінальну протиправність у значенні ст. 5 КК України для тих діянь, які до набрання цим Законом чинності вважалися кримінальним правопорушенням, однак після набрання ним чинності підпадають під ознаки адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 51 КУпАП. Зміни, внесені Законом № 3886-IX, мають зворотну дію в часі. Відтак дії осіб можуть бути перекваліфіковані ч. 3 або ч. 5 ст. 185 КК України на ч. 1 ст. 162 КК України, отже і зрости кількісні показники [5].

Наведені вище статистичні дані щодо кількості осіб, засуджених за ч. 2 ст. 162 КК України, дозволяють зробити низку висновків. По-перше, у порівнянні з кількісними показниками засудження за частиною другою статей 163 та 182 КК України за аналогічний період, порушення недоторканності житла виявляється більш поширеним серед кримінальних правопорушень, що посягають на приватне та сімейне життя особи. По-друге, кількість кримінальних правопорушень, вчинених із кваліфікуючими ознаками, є істотно меншою, що свідчить про відносну рідкість обтяжених форм відповідних діянь.

Наведемо декілька прикладів судової практики вищезазначених фактів, зокрема, Верховний Суд у постанові від 3 вересня 2025 року зазначив, що проникнення до автомобіля із крадіжкою може бути кваліфіковане як незаконне проникнення до іншого володіння особи за ч. 1 ст. 162 КК України після декриміналізації «дрібної крадіжки». Верховний Суд у рішенні № 686/4313/20 постановив, що квартира, яка тимчасово не придатна для проживання через відсутність ремонту, все одно відповідає ознакам житла для застосування ст. 162 КК України.

Водночас під час аналізу статистичних показників щодо злочинів проти приватного та сімейного життя варто враховувати особливості процесуального порядку початку кримінального провадження за ч. 1 ст. 162, ч. 1 ст. 163 та ст. 182 КК України. Вказані правопорушення належать до кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення, що означає можливість їх порушення лише за заявою потерпілого. Відповідно, згідно з ч. 4 ст. 26 та п. 7 ч. 1 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України, відмова потерпілого (або його законного представника у передбачених законом випадках) від обвинувачення є безумовною підставою для закриття такого провадження.

Отже, офіційна статистика щодо кількості осіб, засуджених за вказані склади кримінальних правопорушень, не відображає повною мірою реальний стан дотримання та порушення права особи на недоторканність житла та приватне життя, а лише окреслює зафіксовану частину таких посягань у межах кримінального провадження.

Ч. 2 ст. 162 КК України передбачає наявність двох кваліфікуючих ознак: вчинення діяння службовою особою та вчинення його із застосуванням насильства або з погрозою його застосування. Ці ознаки відображають специфіку як суб’єкта злочину (службова особа), так і способу вчинення діяння (насильство або погроза його застосування).

На відміну від інших кримінальних правопорушень, що посягають на приватне та сімейне життя особи (зокрема, передбачених ст. 163 і ст. 182 КК України), у конструкції складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 162 КК України, відсутнє диференціювання відповідальності за ознакою особи потерпілого (наприклад, якщо йдеться про державного діяча, журналіста, громадського активіста) чи за наслідками, зокрема, заподіяння істотної шкоди правам, свободам або законним інтересам особи. Також у цій нормі не враховуються суб’єктивні характеристики (мотив, мета), предмет злочину або форма співучасті як обставини, що підвищують ступінь суспільної небезпечності діяння.

З огляду на це, постає необхідність розгляду теоретичних та практичних проблем ідентифікації та застосування зазначених кваліфікуючих ознак.

Зокрема, кваліфікуюча ознака «вчинення діяння службовою особою» не конкретизується в самій диспозиції норми – вживається лише родове поняття «службова особа». Відповідно до частин 3 і 4 статті 18 КК України, до службових осіб належать: особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представника влади або місцевого самоврядування, а також ті, хто займає посади в органах державної влади, місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях, пов’язані з виконанням організаційно-розпорядчих

або адміністративно-господарських функцій, або виконує такі функції на підставі спеціального повноваження, наданого відповідними органами влади, судом чи законом (ч. 3 ст. 18 КК України); посадові особи іноземних держав, у тому числі ті, що обіймають посади в органах законодавчої, виконавчої чи судової влади, органах місцевого самоврядування або автономних утвореннях, а також інші особи, які виконують функції держави від імені іноземних органів або міжнародних організацій. До цієї категорії належать іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, трудові чи комерційні спори в порядку альтернативному судовому, працівники міжнародних організацій, члени міжнародних парламентських асамблей, судді та посадові особи міжнародних судів (ч. 4 ст. 18 КК України) [6].

Ознака «службова особа» у змісті ч. 2 ст. 162 КК використовується в узагальненому вигляді, без конкретизації виду суб'єкта. Відповідно до ч. 3 та ч. 4 ст. 18 КК України, до службових осіб належать: особи, які постійно, тимчасово або за спеціальним повноваженням виконують функції представника влади, місцевого самоврядування, а також ті, хто обіймає посади в органах влади чи на підприємствах, що пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій; посадові особи іноземних держав, міжнародних організацій, міжнародних парламентських асамблей, а також судді та службовці міжнародних судів.

Таке широке охоплення категорії службових осіб створює у правозастосовній практиці певні труднощі. Насамперед ідеться про ситуації, коли особа формально має статус службової, однак діяння вчиняється поза межами її службових обов'язків. Через відсутність у ч. 2 ст. 162 КК вказівки на зловживання владою або використання службового становища, виникає ризик формального підходу до кваліфікації, що, у свою чергу, може призвести до помилок при відмежуванні від складів злочинів, передбачених ст. 364–365-1 КК України [7, с. 266].

Формулювання «дії, вчинені службовою особою» без вказівки на використання владного статусу створює ризик формального підходу у правозастосуванні. Зокрема, дії службової особи, які не пов'язані зі службовими обов'язками, можуть помилково бути кваліфіковані за ч. 2 ст. 162 КК України.

Вчинення ж таких дій службовою особою має кваліфікуватися за ч. 2 ст. 162 КК України. Так, відповідно до ч. 2 ст. 237 КПК України огляд житла чи іншого володіння особи здійснюється згідно з правилами цього Кодексу, передбаченими для обшуку житла чи іншого володіння особи. Підстави та процесуальний порядок проведення обшуку визначений в ст. 234 КПК. Обшук вважається незаконним, якщо він здійснений: 1) приватною особою; службовою особою, у т. ч. з правоохоронних органів, яка не має права його проводити; 2) службовою особою, яка відповідно до закону наділена правом проведення обшуку (слідчим, працівником органу дізнання), але: а) за відсутності підстав для проведення обшуку (коли не порушено кримінального провадження або за відсутності достатніх даних про те, що знаряддя злочину, речі й цінності, здобуті злочинним шляхом, а також інші предмети і документи, які мають значення для встановлення істини у справі або забезпечення цивільного позову, заховані в певному приміщенні або місці чи у будь-якої особи, а також про те, що в певному приміщенні або місці переховується злочинець); б) з порушенням процесуального порядку його проведення (без вмотивованої постанови судді, без участі понятих, без складання протоколу, без роз`яснення обшукуваним, понятим і відповідним представникам їхніх прав тощо) [8].

Важливим в аспекті визначення правомірності проведення огляду чи обшуку житла чи іншого володіння особи є визначення уповноваженої особи для їх проведення. Вища судова інстанція України виробила певні орієнтири оцінки правомірності участі тих чи інших службових осіб в проведенні огляду та обшуку. Так, системне тлумачення процесуальних норм, передбачених п. 3 ч. 2 ст. 40, ст. 236 КПК, дало підстави Об'єднаній палаті Касаційного кримінального суду дійти висновку про те, що виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи покладається на слідчого чи прокурора і не може бути доручене відповідним оперативним підрозділам. Слідчий, який входить до групи слідчих, має право здійснювати обшук. Положеннями ст. 235 КПК передбачено, що ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи повинна, крім іншого, містити відомості про прокурора, слідчого, який подав клопотання про обшук. Вказаною нормою не передбачено обов'язкової наявності таких відомостей щодо особи, яка буде проводити цю слідчу дію. Ухвала про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи не визначає конкретного слідчого або прокурора, які можуть здійснити обшук на підставі цієї ухвали, і обшук може бути проведений будь-яким прокурором, призначеним здійснювати процесуальне керівництво, або слідчим, визначеним керівником органу досудового розслідуван-

ня. Залучення співробітників оперативних підрозділів для проведення процесуальних дій має організаційний характер і не потребує прийняття процесуального документа у виді письмового доручення. Таким чином, належними уповноваженими суб'єктами проведення огляду та обшуку житла чи іншого володіння особи, за наявності інших правових підстав, визнаються: прокурор в кримінальному провадженні, призначений здійснювати процесуальне керівництво, слідчий, визначений керівником органу досудового розслідування, у тому числі слідчий, який входить до групи слідчих в кримінальному проваджені. Не визнаються такими особами співробітники оперативних підрозділів, які можуть залучатися вказаними вище уповноваженими особами до проведення таких дій [5].

У ч. 2 ст. 162 КК України передбачено, що застосування насильства або погрози його застосування є кваліфікуючими ознаками порушення недоторканості житла. Однак вказане формулювання не містить уточнень щодо протиправного характеру насильства, його виду (фізичного чи психічного) або ступеня інтенсивності (зокрема, чи є воно небезпечним для життя і здоров'я, чи таким не є).

З одного боку, така законодавча конструкція ускладнює чітке тлумачення об'єктивної сторони злочину, створюючи підстави для правозастосовної варіативності. З іншого боку, відсутність деталізації дозволяє уникнути певних колізій, оскільки дає змогу тлумачити поняття «погроза» як окремий прояв психічного впливу, що визнається кримінально караним незалежно від форми насильства.

Наукова дискусія щодо розуміння поняття насильства у цьому контексті залишається актуальною. Так, В.О. Навроцький обґрунтовано вказує, що насильство слід розглядати виключно як фізичний вплив на організм людини, а погроза його застосування не охоплюється цим поняттям. З огляду на це, він пропонує виключити з кримінально-правової термінології згадку про фізичне й психічне насильство, замінивши її чіткою вказівкою на «насильство або погрозу його застосування», що відповідає логіці криміналізації та забезпечує більш точне законодавче формулювання [9, с. 181].

Таким чином, чинна редакція ч. 2 ст. 162 КК України потребує уточнення з урахуванням розмежування форм насильства та самостійного кримінально-правового значення погрози.

Оскільки чинне законодавство не встановлює конкретного розміру насильства, його кримінально-правова оцінка має проводитися в кожному конкретному випадку з урахуванням таких обставин, як існування сукупності кримінальних правопорушень чи конкуренції кримінально-правових норм (принцип «частини й цілого»). Наприклад, в Роз'ясненні Пленуму Верховного Суду України № 7 від 04.06.2010 (п. 11) зазначається: якщо склад злочину передбачає діяння, яке в поєднанні з іншими обставинами завжди утворює склад іншого злочину (наприклад, коли зміст діяння передбачає застосування фізичного насильства), то його правова оцінка має здійснюватися з урахуванням того, наскільки це діяння охоплено іншим складом злочину та з огляду на санкції відповідних частин Особливої частини КК України. Якщо санкція відповідної статті (або частини статті) уже передбачає суворіший максимальний межовий розмір покарання, ніж це передбачено за відповідне діяння окремо, то таке діяння не підлягає окремій кваліфікації у складі сукупності злочинів (наприклад, заподіяння умисного тілесного ушкодження середньої тяжкості при вчиненні розбою або вимагання охоплюється частиною статті 187 або частиною третьою статті 189 КК і не кваліфікується окремо за ст. 122) [10].

Натомість, якщо вчинене насильство виходить за межі складу основного злочину, воно має бути кваліфіковане окремо у складі сукупності злочинів (наприклад, заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть, під час розбою або вимагання – за частиною четвертою статті 187 або 189 КК України та частиною другою статті 121 КК України). У таких випадках зміст санкцій відповідних статей (або частин) Особливої частини не враховується при окремій кваліфікації [10].

У наукових дослідженнях уже звернута увагу на те, що при аналізі насильства як способу вчинення злочину, його оцінку неможливо обмежувати виключно диспозицією відповідної статті (частини статті) Особливої частини КК України. Його зміст слід встановлювати шляхом системного тлумачення кримінально-правових норм, із врахуванням конструкції способу вчинення злочину (чи передбачено єдиний спосіб, вичерпний перелік або відкритий перелік можливих способів) та порівняння санкцій між складом, де насильство виступає методом, і окремим насильницьким складом злочину [11, с. 113].

На підставі таких підходів необхідно оцінювати і насильство в контексті посягання на недоторканність житла за ч. 2 ст. 162 КК України. Однак на практиці далеко не завжди застосовують ці підходи послідовно. Здебільшого використовуються два підходи:

Згідно з першим підходом, якщо під час проникнення до житла були нанесені легкі тілесні ушкодження (тривалість яких не перевищує шести днів), побої або погроза вбивством, то такі дії кваліфікуються як сукупність злочинів: ч. 2 ст. 162 КК України у поєднанні з ч. 1 ст. 125, ч. 1 ст. 126, ч. 1 ст. 129 КК України

В інших випадках незаконне проникнення з насильством, що спричинило легкі тілесні ушкодження, або погроза застосування насильства, небезпечного для життя чи здоров'я, іноді кваліфікуються лише за ч. 2 ст. 162 КК України без виділення окремого складу кримінального правопорушення.

У підсумку можна сформулювати такий висновок: встановлення кваліфікуючих ознак, передбачених у ч. 2 ст. 162 КК України – «службова особа» та «з застосуванням насильства чи з погрозою його застосування» – містить суттєві теоретичні й практичні труднощі. По-перше, законодавча формула «службова особа» не деталізує функціональну приналежність до дій, що пов'язані зі службовим становищем, що створює ризик формального підходу в правозастосуванні. По-друге, відсутність у диспозиції вимоги про використання владного статусу обмежує можливість чіткого відмежування від інших статей, що регулюють злочини у сфері службової діяльності. Практика Верховного Суду показує, що ключовим є не тільки факт статусу особи, а й функціональний зв'язок діяння зі службовими повноваженнями. Врахування цих нюансів є необхідним для забезпечення коректної кримінально-правової кваліфікації і запобігання помилок у правосудді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бобчинський П.М. Вдосконалення кваліфікуючих ознак порушення недоторканості житла: аналіз законодавчих положень КК України та КК інших країн URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2024/5_2024/39.pdf.
2. Марін О.К. Окремі теоретичні основи аналізу системи ознак, що кваліфікують злочин. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матер. XII регіон. наук.-практ. конф., 9–10 лютого 2006 р. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2006. С. 366–369.
3. Жмур Ю.М. Кримінально-правова охорона недоторканності житла: проблеми законодавчої конструкції та правозастосування. *Вісник кримінального судочинства*. 2020. № 3. С. 45–50.
4. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та деяких інших законів України щодо посилення відповідальності за дрібне викрадення чужого майна та врегулювання деяких інших питань діяльності правоохоронних органів: ЗУ № 3886-IX від 18.07.2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3886-20#Text.
5. Стоматов Е.Г. Кваліфікуючі ознаки порушення недоторканності житла особи. *Юридичний науковий електронний журнал.* URL:http://lsej.org.ua/10_2024/139.pdf.
6. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР),* 2001, № 25-26, ст. 131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2341-14#Text.
7. Дудоров О.О., Тютюк І.В. Кримінальне право України. Особлива частина. К.: *Правова єдність*, 2021. С. 264–268.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР),* 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.
9. Навроцький В.О. Наскрізні кримінально-правові поняття: навч. посібн. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 376 с.
10. Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки: Постанова 04.06.2010 № 7. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-10#Text.
11. Ус О.В. Кваліфікація злочину при конкуренції кримінально-правових норм, частини та цілого. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2019. Випуск 55. Том 2. С. 111–114.

УДК 351.862.4:340.13
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.16

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ОХОРОНИ В РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНІ: ПОРІВНЯЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Логойда Т.В.,
здобувачка кафедри кримінального права та правоохоронної діяльності
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0009-0002-6822-5348

Логойда Т.В. Правове регулювання державної охорони в Республіці Польщі та Україні: порівняльне дослідження.

Статтю присвячено порівняльно-правовому аналізу державної охорони в Республіці Польща та Україні з акцентом на нормативні моделі, інституційну архітектуру та процедурні гарантії. Метою дослідження є висловлення пропозицій з модернізації діяльності Управління державної охорони України на основі польського досвіду реформи Служби державної охорони. Методологія дослідження поєднує формально-юридичний, системно-структурний і компаративістський підходи. Установлено, що Служба охорони держави Республіки Польща репрезентує європейську модель цивільної озброєної служби спеціального призначення, що функціонує як центральний орган державної адміністрації у підпорядкуванні міністра внутрішніх справ і адміністрації. Її правова природа поєднує охоронну (особиста та об'єктова безпека) та правоохоронно-превентивну складові (оперативно-розшукові дії з метою ідентифікації, запобігання й виявлення злочинів; застосування засобів примусу й зброї за чітко регламентованою процедурою). Інституційна архітектура Служби охорони держави Республіки Польща забезпечує цивільний, прокурорський і судовий контроль, що відповідає стандартам «належного врядування» у секторі внутрішньої безпеки та мінімізує ризики перевищення повноважень.

Порівняно з Україною, де Управління державної охорони України є з одного боку правоохоронним органом, а з іншого, фактично, військовим формуванням, безпосередньо підпорядкованим Президентові України, модель Служби охорони держави Республіки Польща демонструє вищу ступінь правової деталізації (особливо щодо оперативної діяльності та застосування сили), розвинену систему зовнішнього нагляду й інституційну інтеграцію з іншими службами безпеки у форматі міжвідомчої координації. Водночас Управління державної охорони України, зберігаючи високу професійну спроможність у воєнних умовах, потребує модернізації нормативної бази в частині уточнення правового статусу, розширення повноважень, процедурних гарантій (звітність та перевірка інцидентів застосування примусу, судовий дозвіл на негласні дії, парламентський нагляд). Наукова новизна роботи полягає у виокремленні трьох векторів оновлення Управління державної охорони України: 1) корекція моделі підпорядкування і посилення урядово-парламентського нагляду; 2) формалізація підстав і процедур застосування примусу з обов'язковою фіксацією та незалежною перевіркою; 3) інституційна інтеграція з правоохоронними та розвідувальними органами на базі спільних стандартів оцінювання загроз і підготовки кадрів.

Ключові слова: військове формування, вогнепальна зброя, державна охорона, державний діяч, заходи примусу, національна безпека, особиста охорона, охорона об'єктів, правоохоронний орган, російська агресія

Lohoida T.V. Legal regulation of state guard in the Republic of Poland and Ukraine: a comparative study.

The article is devoted to a comparative-legal analysis of state guard in the Republic of Poland and Ukraine, with emphasis on regulatory models, institutional architecture, and procedural safeguards. The purpose of the study is to put forward proposals for modernising the activities of the State Guard

Department of Ukraine on the basis of Poland's experience with the reform of the State Protection Service. The research methodology combines formal-legal, systems-structural, and comparative approaches. It is established that the State Protection Service of the Republic of Poland represents a European model of a civilian, armed, special-purpose service operating as a central government administration authority subordinate to the Minister of the Interior and Administration. Its legal nature combines protective functions (personal and facility security) with law-enforcement and preventive components (operational-search measures aimed at identifying, preventing, and detecting crimes; the use of coercive measures and firearms under a strictly regulated procedure). The institutional architecture of the Polish State Protection Service ensures civilian, prosecutorial, and judicial oversight consistent with good-governance standards in the internal security sector and minimises the risk of overreach.

Compared with Ukraine, where the State Guard Department of Ukraine is, on the one hand, a law-enforcement agency and, on the other, de facto a military formation directly subordinated to the President of Ukraine, the Polish model demonstrates a higher degree of legal detail (especially regarding operational activity and use of force), a developed system of external oversight, and institutional integration with other security services through inter-agency coordination. At the same time, while retaining high professional capability under wartime conditions, the State Guard Department of Ukraine requires modernisation of its regulatory framework in terms of clarifying its legal status, expanding powers, and strengthening procedural safeguards (incident reporting and review concerning the use of coercion, judicial authorisation for covert measures, parliamentary oversight). The scholarly novelty lies in identifying three vectors for updating the State Guard Department of Ukraine: 1) adjustment of the subordination model and strengthening of governmental–parliamentary oversight; 2) formalisation of the grounds and procedures for the use of coercion with mandatory recording and independent verification; 3) institutional integration with law-enforcement and intelligence bodies on the basis of common standards for threat assessment and staff training.

Key words: military formation, firearms, state guard, public official, coercive measures, national security, personal protection, facility security, law-enforcement agency, russian aggression.

Постановка проблеми. Широкомасштабна російська агресія проти України та загострення суспільно-політичних конфліктів є критично небезпечними викликами для національної безпеки України. Сучасні загрози для органів державної влади та відповідних посадових осіб стають реальністю, наслідки яких очевидні та створюють ризики для існування державного суверенітету та демократичного конституційного ладу України [20, с. 305]. Тому слід вести мову про суттєве підвищення ефективності і надійності охорони органів державної влади України та посадових осіб. Проте в Україні на національному рівні й досі відсутній системний підхід до управління захистом і безпекою всього комплексу таких систем, об'єктів і ресурсів з огляду на взаємопов'язаність об'єктів, які зазвичай належать до критичної інфраструктури [13, с. 6]. Одним з позитивних шляхів вирішення вказаних системних проблем є виконання Плану заходів з реалізації Стратегії забезпечення державної безпеки, який затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2023 р. № 328-р. Ця «дорожня карта» передбачає наступні положення, зокрема: «удосконалення державної охорони щодо органів державної влади, забезпечення безпеки посадових осіб та об'єктів, визначених Законом України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб»; … удосконалення нормативно-правового забезпечення функціонування УДО України, організаційних засад діяльності УДО України, координації та взаємодії УДО України та інших суб'єктів забезпечення державної безпеки; … розвиток міжнародного співробітництва в безпековій сфері, насамперед з питань боротьби з тероризмом, кіберзлочинністю, а також з питань захисту об'єктів критичної інфраструктури та запровадження національної системи стійкості» [15]. Зважаючи на євроінтеграційні прагнення України та необхідність удосконалення міжнародного співробітництва в безпековій сфері, вважаємо корисним досвід організації державної охорони у Республіці Польща для використання при реформуванні Управління державної охорони (УДО) України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти державної охорони розглядали такі науковці, як: І.М. Волков, В.І. Григор'єв, О.М. Дроздов, А.В. Журавльов, В.В. Кузнецов, В.А. Ліпкан, М.Б. Левицька, В.В. Майоров, Ю.Є. Максименко, М.А. Микитюк, В.Я. Настюк, Н.Р. Нижник, Д.М. Павлов, М.М. Пендюра, Г.О. Пономаренко, М.В. Сийплокі, Р.М. Скриньковський, О.О. Ткаченко, С.С. Юрко, В.І. Шакун, В.В. Штучний та інші. Ці фахівці, в основному, були зосереджені

на розгляді адміністративно-правових питань регулювання державної охорони. Однак питання детального порівняльного аналізу організації державної охорони в Україні та Республіці Польща, не отримало розгорнутого наукового дослідження.

Мета дослідження. Метою нашого дослідження є формулювання пропозицій щодо удосконалення діяльності УДО України на підставі порівняльного аналізу правового регулювання державної охорони в Україні та Республіці Польща.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, після ухвалення Сеймом Республіки Польща Закону «Про Службу державної охорони» (Służbie Ochrony Państwa – SOP) від 8 грудня 2017 р. був створений новий інститут державної охорони [8], який замінив колишнє Бюро охорони Уряду (Biuro Ochrony Rządu) [6]. Причинами реформування Бюро охорони Уряду стали систематичні інциденти на трасах проїзду з особами щодо яких здійснюється державна охорона у 2016–2017 рр. (4 березня 2016 р. з кортежом Президента Республіки Польща А. Дуди; 25 січня 2017 р. з кортежом міністра оборони Республіки Польща А. Мацеревича; 21 листопада 2016 р. з кортежем Голови Ради Міністрів (прем'єр-міністра) Республіки Польща Б. Шидло; 10 лютого 2017 р. з кортежем Голови Ради Міністрів Республіки Польща Б. Шидло). Реформа такого правоохоронного органу мала на меті інтеграцію функцій особистої та об'єктової охорони у єдину структуру під керівництвом міністра внутрішніх справ і адміністрації. Ключовою новацією стало закріплення в законі статусу SOP як єдиного, у форменому одязі, озброєного формування підпорядкованого міністру внутрішніх справ і адміністрації, із чіткими повноваженнями не лише на охорону, а й на виявлення та запобігання злочинам щодо охоронюваних осіб та об'єктів (ст. 2–4 Закону Республіки Польща «Про Службу державної охорони» від 8 грудня 2017 р.) [8]. Як зазначає Л. Змієвський (Ł. Żmijewski), SOP стала «елементом потенціалу національної безпеки, що поєднує фізичний і розвідувальний захист органів влади» [11, с. 193–207].

Отже у Республіці Польща діяльність SOP врегульовано одним комплексним Законом Республіки Польща «Про Службу державної охорони» від 8 грудня 2017 р. (всього 392 статті) та системою підзаконних актів (накази Міністерства внутрішніх справ і адміністрації, інструкції та розпорядження). В Україні – вказаний профільний закон 1998 р. має фрагментарний характер (всього 30 статей), а деталізація завдань УДО України та організація проведення охоронних заходів, передбачені переважно у наказах УДО України, наприклад у базовому наказі УДО України «Про затвердження Порядку забезпечення безпеки посадових осіб, щодо яких здійснюється державна охорона у місцях постійного та тимчасового перебування» від 27 травня 2011 р. № 210.

Порівняно з попереднім Законом Республіки Польща «Про Бюро охорони Уряду» від 16 березня 2001 р., який регулював переважно фізичну охорону [8;6], новий нормативно-правовий акт розширив превентивні та оперативно-розшукові можливості правоохоронного органу й визначив сучасну адміністративну вертикаль керівництва (Командувач SOP як центральний орган у системі уряду) [8]. Проведене реформування державної охорони було побудовано на фундаментальному безпековому підґрунті (стратегіях та програмах уряду), де державна охорона розглядається як структурний елемент внутрішньої безпеки поряд із поліцією та службами безпеки [3].

Служба охорони держави Республіки Польща є цивільною озброєною службою спеціального призначення, що поєднує ознаки правоохоронного органу та спеціалізованої охоронної організації. SOP не входить до складу Збройних сил Республіки Польща та не є військовим формуванням у розумінні Закону Республіки Польща «Про захист Вітчизни» від 11 березня 2022 р. [5]. Натомість вона належить до категорії озброєних формувань, що діють поза структурою військових формувань. Таким чином, SOP становить частину внутрішнього сектору безпеки, подібно до Поліції, Прикордонної служби та Державної пожежної служби. Її діяльність безпосередньо спрямована не на оборону, а на захист державних інституцій та осіб від протиправних посягань. Отже, правова модель Служби охорони держави Республіки Польща за своєю природою має змішаний характер – поєднує поліцейські та військові елементи. У свою чергу, в Україні УДО України визнається з одного боку «державним правоохоронним органом спеціального призначення» (ч. 1 ст. 11 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» від 4 березня 1998 р.) а, з іншого – у законодавстві УДО України вже визначалося і як військове формування (п. «б» ч. 4 ст. 37 Закону України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» від 18 червня 1999 р., п. 1 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» від 18 січня 2018 р. – нині закони втратили чинність). Питання віднесення

УДО України до військових формувань також неодноразово було предметом як наукових дискусій, так і відповідних судових розглядів [20].

Хоча SOP не є поліцейським або слідчим органом, закон наділяє її низкою правоохоронних повноважень. Зокрема SOP виявляє загрозу і передає матеріали до інших правоохоронних органів. Так Законом Республіки Польща «Про Службу державної охорони» від 8 грудня 2017 р., передбачено, що SOP може здійснювати оперативно-розшукові дії для запобігання замахам, терористичним загрозам чи витоку інформації (ст. 31–35) [8]. До них належать спостереження, перевірка осіб, технічне документування та негласне отримання інформації. На думку К. Вальчука (K. Walczuk) та М. Божека (M. Bożek), ці повноваження мають «розвідувально-захисний, а не кримінально-процесуальний характер» і застосовуються лише за судовим дозволом [9, с. 123–145]. Отже SOP не веде досудових розслідувань, але може ініціювати їх, передаючи матеріали до прокуратури або поліції. Як підкреслює Е. Юра (E. Ura), правовий механізм SOP «встановлює рівновагу між оперативною ефективністю й судово-прокурорським контролем» [4, с. 119–130].

Порівняльний аналіз засвідчив, що обидва правоохоронні органи (УДО України та SOP) мають подібні основні функції: охорона осіб, визначених законом; охорона об'єктів державного значення; забезпечення безпеки офіційних заходів. Разом з тим, SOP має додаткові функції, не властиві українському УДО, наприклад здійснює оцінку рівня загроз і аналітичне моделювання ризиків. У свою чергу, в Україні УДО наділене правом проводити контророзвідувальні заходи, а SOP не має таких повноважень. На думку польських вчених, створення SOP поклало початок системі державної охорони нового типу – з інтегрованими елементами аналітичної й превентивної діяльності [2, с. 157–171].

Працівники SOP мають право використовувати засоби прямого примусу (фізичну силу, наручники, кийки, газові засоби, електрошокери, службових собак) та вогнепальну зброю відповідно до ст. 37 Закону Республіка Польща «Про Службу державної охорони» від 8 грудня 2017 р. [8]. Важливо, що сам порядок застосування передбачений в іншому Законі Республіки Польща «Про засоби прямого примусу та вогнепальну зброю» від 24 травня 2013 р. (передбачає 14 підстав для застосування засобів примусу і 5 – для вогнепальної зброї) [7]. Наприклад, вогнепальна зброя може бути застосована для відбиття безпосереднього нападу на життя чи здоров'я охоронюваних осіб або посадову особу, для зупинки збройного нападу чи транспортного засобу, що становить загрозу. Застосування такої зброї без попередження допускається лише у випадках раптової та невідворотної небезпеки [7]. В Україні подібні норми викладені у п. 7 ст. 18 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» від 4 березня 1998 р. і носять також узагальнений характер – визначають лише право «зберігати, носити і застосовувати вогнепальну зброю та спеціальні засоби на підставі і в порядку, передбачених Законом України «Про Національну поліцію», військовими статутами та прийнятими відповідно до них нормативними актами, провозити зброю та спеціальні засоби в усіх видах транспорту». Таке правове регулювання, на нашу думку, створює певну колізію: Законом України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» від 4 березня 1998 р. не передбачено застосування заходів фізичного примусу, транспортних засобів, а також використання службових собак при здійсненні державної охорони, на відміну від наказу УДО України «Про затвердження Порядку забезпечення безпеки посадових осіб, щодо яких здійснюється державна охорона у місцях постійного та тимчасового перебування» від 27 травня 2011 р. № 210, який певні умови застосування таких засобів (заходів) все таки передбачає (п. 22, 23) [17]. В Україні, на відміну від польського законодавства, порядок застосування заходів впливу детально передбачений в Законі України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. та частково наказом УДО України «Про затвердження Порядку забезпечення безпеки посадових осіб, щодо яких здійснюється державна охорона у місцях постійного та тимчасового перебування» від 27 травня 2011 р. № 210. Таким чином, SOP діє в умовах високого ступеня спеціального правового регулювання застосування заходів примусу, тоді як в Україні – відсутнє спеціальне правове регулювання застосування заходів примусу і наявні правові колізії між нормативно-правовими актами, що регламентують ці відносини.

На відміну від військових формувань, персонал SOP не має військових звань, а дисциплінарна відповідальність і проходження служби регулюються цивільним адміністративним правом. Усі накази та інструкції затверджуються міністром внутрішніх справ і адміністрації, а не міністром оборони. На відміну від SOP, де правова регламентація охоплює навіть психологічний відбір, підстави застосування сили та дисциплінарну відповідальність, в національному зако-

нодавстві відсутні процедурні норми щодо контролю, оперативної діяльності чи розслідувань інцидентів [16].

Очолює SOP Командувач, якого призначає Президент Республіки Польща за поданням Голови Ради Міністрів Республіки Польща, погодженим із міністром внутрішніх справ і адміністрації. Командувач SOP реалізує політику безпеки через підпорядковані йому відділи особистої охорони, охорони об'єктів і транспорту, оперативно-розвідувальний, навчання та логістики [8]. Така вертикаль підпорядкування забезпечує централізований характер служби при політичній відповідальності уряду. Організаційно SOP складається з центрального управління та територіальних відділень. Основними завданнями SOP є: особиста охорона Президента Республіки Польща, Голови Ради Міністрів, Спікера Сейму, Спікера Сенату, віце-президента Ради Міністрів, міністра закордонних справ, міністра внутрішніх справ та адміністрації, колишніх президентів (до тих пір, поки вони проживають на території Республіки Польща), інших осіб за наказом Міністерства внутрішніх справ і адміністрації, а також глав іноземних держав та урядовців та їхніх заступників [1, с. 56–60]; охорона об'єктів державного значення та резиденцій; забезпечення безпеки офіційних заходів і міжнародних делегацій; контррозвідувальне забезпечення охоронюваних осіб і територій; підготовка кадрів та міжнародна співпраця [8]. У свою чергу, УДО України є правоохоронним органом, який підпорядковується безпосередньо Президентові України і підзвітний Верховній Раді України (ст. 11 Закону) [16]. Отже, польська модель реалізує урядово-цивільний принцип контролю, а українська – президентсько-централізований тип, що обмежує гнучкість міжвідомчої координації.

SOP перебуває під багаторівневим контролем: судовим (дозвіл на оперативні дії), прокурорським, міністерським та парламентським (Комісія Сейму з внутрішніх справ). В Україні нагляд обмежено внутрішнім контролем та звітами Президенту України, а парламентська звітність, на нашу думку, має декларативний характер. Це знижує певну прозорість діяльності УДО України й суперечить принципам демократичного цивільного контролю над сектором безпеки, які закріплені у Кодексі поведінки щодо політико-військових аспектів безпеки Організації з безпеки і співробітництва в Європі (пункти 20–23, 36) [14] та стандартах Ради Європи (звітах Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційська комісія) [12]; рекомендаціях Парламентської асамблеї Ради Європи [19]; Європейському кодексі поліцейської етики) [18].

SOP є складовою підсистеми внутрішньої безпеки поряд із поліцією та Агентством внутрішньої безпеки. Як було зазначено, SOP виконує охоронну та оперативно-розшукову роль і співпрацює з військовими формуваннями: Агенцією зовнішньої розвідки та Службою військової контррозвідки. На думку Д. Зайко (D. Zajko) та Р. Кубяка (R. Kubiak), SOP «забезпечує зв'язок між поліційною та військовою ланками безпеки, формуючи інтегрований механізм реагування» [10, с. 55]. Важливим напрямом діяльності SOP є міжнародна співпраця, участь у навчаннях ЄС і НАТО, обмін інформацією про терористичні загрози.

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна зробити такі висновки.

Служба охорони держави Республіки Польща репрезентує європейську модель цивільної озброєної служби спеціального призначення, що функціонує як центральний орган державної адміністрації у підпорядкуванні міністра внутрішніх справ і адміністрації. Її правова природа поєднує охоронну (особиста та об'єктова безпека) та правоохоронно-превентивну складові (оперативно-розшукові дії з метою ідентифікації, запобігання й виявлення злочинів; застосування засобів примусу й зброї за чітко регламентованою процедурою). Інституційна архітектура SOP забезпечує цивільний, прокурорський і судовий контроль, що відповідає стандартам «належного врядування» у секторі внутрішньої безпеки та мінімізує ризики перевищення повноважень.

Порівняно з Україною, де Управління державної охорони України є з одного боку правоохоронним органом, а з іншого, фактично, військовим формуванням, безпосередньо підпорядкованим Президентові України, модель SOP демонструє вищу ступінь правової деталізації (особливо щодо оперативної діяльності та застосування сили), розвинену систему зовнішнього нагляду й інституційну інтеграцію з іншими службами безпеки у форматі міжвідомчої координації. Водночас УДО, зберігаючи високу професійну спроможність у воєнних умовах, потребує модернізації нормативної бази в частині уточнення правового статусу, розширення повноважень, процедурних гарантій (звітність та перевірка інцидентів застосування примусу, судовий дозвіл на негласні дії, парламентський нагляд).

Отже, SOP може слугувати референтною моделлю для реформування державної охорони в Україні за трьома напрямами: 1) децентралізація управління (зміна правового статусу та підпо-

рядкування; посилення ролі уряду й парламентського контролю за діяльністю УДО України); 2) формалізація та деталізація примусу (деталізовані підстави, обов'язкова фіксація та незалежна перевірка кожного випадку застосування заходів примусу); 3) інституційна інтеграція (сталий обмін даними й спільні стандарти підготовки з Національною поліцією, іншими правоохоронним органами та військовими формуваннями). Таке наближення зменшить правові ризики, підвищить прозорість і зміцнить довіру суспільства до системи державної охорони в Україні без шкоди для її стійкості в умовах триваючої збройної російської агресії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Cymerski Jarosław. Rola i zadania SOP i wewnętrznych służb ochrony podczas wizyt VIP w muzeach. *Ochrona Ludności i Dziedzictwa Kulturowego*, 2023. № 2. S. 51–68. URL: https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1775000 (дата звернення: 10.10.2025).
2. Hernacka-Janikowska Anna. Służba Ochrony Państwa – analiza działalności instytucji po zmianach ustawowych. *Studia Prawnoustrojowe*, 2020. № 50. S. 157–171. URL: https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/sp/article/view/6038/4621 (дата звернення: 10.10.2025).
3. Strategia Bezpieczeństwa Narodowego RP (2020). Biuro Bezpieczeństwa Narodowego. URL: https://www.bbn.gov.pl/ftp/dokumenty/Strategia_Bezpieczenstwa_Narodowego_RP_2020.pdf (дата звернення: 10.10.2025).
4. Ura Elżbieta. (2019). Likwidacja Biura Ochrony Rządu, utworzenie Służby Ochrony Państwa. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica*. 87. P. 119–130. URL: https://www.researchgate.net/publication/334301279_Likwidacja_Biura_Ochrony_Rzadu_utworzenie_Sluzby_Ochrony_Panstwa (дата звернення: 10.10.2025).
5. Ustawa z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny // *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 2022. Poz. 655. (офіц. публ.). URL: https://dziennikustaw.gov.pl/D2022000065501.pdf (дата звернення: 10.10.2025).
6. Ustawa z dnia 16 marca 2001 r. o Biurze Ochrony Rządu // Dz.U. 2001, nr 27, poz. 298 (t.j. późn.). ISAP Sejm RP. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20010270298 (дата звернення: 10.10.2025).
7. Ustawa z dnia 24 maja 2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej: tekst jednolity. Obwieszczenie Marszałka Sejmu z dnia 26 lutego 2024 r. Dziennik Ustaw, 2024, poz. 383. URL: https://eli.gov.pl/eli/DU/2013/628/ogl/pol?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 10.10.2025).
8. Ustawa z dnia 8 grudnia 2017 r. o Służbie Ochrony Państwa // Dz.U. 2018, poz. 138 (z późn. zm.). ISAP Sejm RP. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20180000138 (дата звернення: 10.10.2025).
9. Walczuk K., Bożek M. Operational Control pursuant to the Act on State Protection Service. *Cybersecurity and Law*. 2022. Vol. 8, No. 2. P. 123–145. DOI: 10.35467/cal/157131 (дата звернення: 15.10.2025).
10. Zajko D., Kubiak, R. (2023). Usytuowanie SOP w systemie bezpieczeństwa narodowego Rzeczpospolita Polska. *IJONESS,* 2023. 21(5 (Specjal Issue)). P. 63–80. URL: https://doi.org/10.5604/01.3001.0054.4995 (дата звернення: 15.10.2025).
11. Żmijewsk Łukasz. Służba Ochrony Państwa jako element potencjału bezpieczeństwa Rzeczpospolita Polska. *Zeszyty Naukowe SGSP*. 2022. 82(null), P. 193–207. URL: https://zeszytynaukowe-sgsp.pl/article/158888/pl (дата звернення: 15.10.2025).
12. Звіт «Демократичний нагляд за службами безпеки» (CDL-AD(2015)010), підготовлений Європейською комісією Ради Європи «За демократію через право» (Венеційська комісія) та ухвалений на 71-й пленарній сесії (1–2 черв. 2007 р.), оновл. на 102-й пленарній сесії (20–21 берез. 2015 р.). Страсбург: РЄ, 2015. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2015)010-e (дата звернення: 02.10.2025).
13. Зелена книга з питань захисту критичної інфраструктури в Україні: зб. матеріалів міжнар. експерт. нарад / упоряд. Д.С. Бірюков, С.І. Кондратов; за заг. ред. О.М. Суходолі. Київ: НІСД, 2015. 176 с.
14. Кодекс поведінки щодо політико-військових аспектів безпеки: міжнар. документ, прийнятий 3 грудня 1994 р. (Будапешт) / Форум зі співробітництва в галузі безпеки Організа-

ції з безпеки і співробітництва в Європі. Офіц. вебсайт ОБСЄ. URL: https://www.osce.org/fsc/41355 (дата звернення: 02.10.2025).
15. План заходів з реалізації Стратегії забезпечення державної безпеки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2023 р. № 328-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/328-2023-р#Text (дата звернення: 02.10.2025).
16. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб: Закон України від 4 березня 1998 р. № 160/98-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160/98-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 02.10.2025).
17. Про затвердження Порядку забезпечення безпеки посадових осіб у місцях постійного та тимчасового перебування: наказ УДО України від 27 травня 2011 р. № 210 (чинна ред. від 20.06.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0700-11 (дата звернення: 02.10.2025).
18. Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо Європейського кодексу поліцейської етики: ухвалена 19 верес. 2001 р. Страсбург: КМ РЄ, 2001. URL: https://rm.coe.int/16805e297e (дата звернення: 02.10.2025).
19. Рекомендації Парламентської асамблеї Ради Європи № 1402 (1999) «Контроль внутрішніх служб безпеки в державах – членах Ради Європи»: текст, ухвалений 26 квіт. 1999 р. (9-те засідання). Страсбург: ПАРЄ, 1999. URL: https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16689 (дата звернення: 02.10.2025).
20. Шакун В.І., Кузнецов В.В., Сийплокі М.В. Удосконалення правового статусу Управління державної охорони України як військового формування. *Аналітично-порівняльне правознавство*. Вип. № 5. Ч. 3. 2025 р. С. 304–309. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/10/APP_05_2025_part-3-2.pdf (дата звернення: 02.10.2025).

УДК 349.6
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.17

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

Мамедов Р.А.,
аспірант,
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника
ORCID: 0009-0001-8636-7756

Мамедов Р.А. Особливості визначення правової кваліфікації та класифікація кримінальних правопорушень проти довкілля.

У вказаній науковій статті здійснено комплексний аналіз проблем, пов'язаних з притягненням осіб до кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля. Охарактеризовано основні підходи до класифікації таких правопорушень, проаналізовано окремі позиції науковців, а також запропоновано власний підхід до такої класифікації, яка, на думку автора, матиме більш ефективний вплив з правозастосовної точки зору. Крім того, у статті звертається увага на деяку універсальність предмету посягання злочинів даної категорії, оскільки склади таких кримінальних правопорушень, не дивлячись на наявність у Кримінальному кодексі України окремого Розділу VIII «Злочини проти довкілля», законодавцем фактично поміщено до різних розділів чинного Кримінального кодексу України. Також, у межах дослідження охарактеризовано основні юридичні інструменти, які дозволяють розмежувати кримінальну та адміністративну відповідальність за вчинення протиправних діянь у сфері охорони навколишнього природного середовища. Поміж іншим, у статті розглянуто найбільш поширені помилки, що виникають при визначенні правової кваліфікації протиправних діянь у сфері охорони довкілля. Зокрема, звертається у вага на непоодинокі випадки, коли діяння, що містять ознаки кримінального правопорушення, помилково кваліфікуються як адміністративні проступки, що свідчить про необхідність вдосконалення правозастосовної діяльності в означеній сфері та підвищення кваліфікації працівників правоохоронних та контролюючих органів. Окрему увагу в статті присвячено аналізу судової практики, зокрема, правових позицій Верховного Суду в цій сфері, обґрунтовано необхідність системного підходу до вдосконалення кримінально-правового регулювання у сфері охорони довкілля та формування єдиної методології кваліфікації відповідних правопорушень. Запропоновані висновки можуть слугувати теоретичним підґрунтям для подальших наукових досліджень, а також мати практичне значення для працівників слідчих органів, прокурорів, судді адвокатів та інших практиків у даній сфері.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, кримінальні правопорушення проти довкілля, класифікація кримінальних правопорушень, правова кваліфікація кримінального правопорушення, розмежування між кримінальними та адміністративними правопорушеннями, навколишнє природне середовище, довкілля, юридичні помилки при визначенні правової кваліфікації.

Mamedov R.A. Features of determining legal qualification and classification of criminal offenses against the environment.

The mentioned scientific article provides a comprehensive analysis of the problems associated with bringing individuals to criminal liability for committing criminal offenses against environment. The main approaches to the classification of such offenses are described, individual positions of scientists are analyzed and an own approach to such classification is proposed, which, in the author's opinion, will have a more effective impact from a the practice law view. In addition, the article draws attention to a certain universality of the subject of the elements of crimes of this category, since the elements of such criminal offenses, despite the presence of a separate Section VIII "Crimes against the Environment" in the Criminal Code of Ukraine, the legislator actually placed them in different articles of the current

Criminal Code of Ukraine. Also, withing the framework of study, the main legal instruments that allow distinguishing between criminal and administrative liability for committing illegal actions in the field of environment protection are characterized. Among other things, the article considers the most common errors that arise when determining the legal qualification of illegal actions in the field of environmental protection. In particular, attention is drawn to the frequent cases when acts containing signs of a criminal offense are mistakenly classified as administrative offenses which indicates the need to improve law enforcement activities in this area and to improve the skills of employees of law enforcement and regulatory bodies. The article pays special attention to the analysis of judicial practice, in particular, the legal position of Supreme Court in the area, and justified the need for a systematic approach to improving criminal law regulation in the field of environmental protection and the formation of a unified methodology for the qualification of relevant offenses. The proposed conclusions can serve as a theoretical basis for the next scientific research as well as have practical significance for employees of investigate bodies, prosecutors, judges, lawyers and other practitioners in this area.

Key words: criminal liability, crimes against the environment, classification of criminal offenses, legal qualification of a crime, distinction between criminal and administrative offenses, environment, errors in determining legal qualification.

Постановка проблеми. Збереження природних ресурсів, забезпечення їх ефективного використання, а також створення сприятливих умов для життєдіяльності людини, є беззаперечно одним із основних завдань на шляху до становлення міцної та економічно стабільної держави. Вказане є неможливим без впровадження дієвої та ефективної кримінально-правової політики в означеній сфері. Профілактика, виявлення, розкриття правопорушень проти довкілля, а також своєчасне притягнення винних осіб до адміністративної, кримінальної та цивільної відповідальності є ключовим інструментом для збереження сприятливого для життєдіяльності людини та екосистеми навколишнього природного середовища. Разом з тим, подекуди недосконаліть чинного законодавства, а також відсутність достатньої кількості кваліфікованих кадрів у правоохоронних органах, які б спеціалізувалися на правопорушеннях у даній сфері, призводить до того, що значна кількість таких злочинів залишаються не розкритими, а дії правопорушників нерідко кваліфікуються не вірно, що дозволяє їм уникнути передбаченої Законом справедливої відповідальності. Зокрема, широкого поширення у вітчизняній правозастосовній діяльності набули юридичні помилки під час розмежування кримінальних та адміністративних правопорушень у зазначеній сфері. Вказане зумовлено, зокрема, розміщенням складів кримінальних правопорушень проти довкілля у різних розділах Особливої частини Кримінального кодексу України, а також відсутністю чіткого впорядкування статей Кодексу. За таких обставин, для ефективного застосування норм Кримінального кодексу України щодо кримінальних правопорушень проти довкілля необхідно провести дослідження цих норм, здійснивши їх класифікацію, порівняння з нормами, визначеними Кодексом України про адміністративні правопорушення, а також навести основні інструменти визначення вірної правової кваліфікації дій правопорушників.

Незважаючи на безумовну значимість наукових напрацювань вітчизняних вчених, чимало питань, у тому числі тих, що стосуються практичного застосування норм Кримінального кодексу України в сфері охорони довкілля, залишаються дискусійними та потребують дослідницької уваги. Відтак, **стаття має на меті** шляхом проведення дієвої класифікації, аналізу та порівняння норм кримінального та адміністративного права, а також висвітлення правових позицій Верховного Суду, полегшити визначення вірної правової кваліфікацій кримінальних правопорушень проти довкілля, що безумовно матиме значну користь у практичній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначення особливостей поняття, класифікації та кваліфікації кримінальних правопорушень проти довкілля було предметом наукових пошуків С.Б. Гавриша, А.П. Гетьмана, М.І. Веревічевої, О.Л. Дубовик, Е.М. Жевлакова, Н.Г. Іванової, Н.Р. Кобецької, Т.В. Корнякової, В.К. Матвійчука, О.В. Мельник, І.І. Митрофанова, В.О. Навроцького, Н.Л. Романової, М.І. Хавронюка, Ю.С. Шемшученка та ін.

Виклад основного матеріалу. Частиною першою статті другої Кримінального кодексу України визначено, що підставою для кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом [1]. При цьому, для оптимізації та полегшення у практичній діяльності законодавець помістив склади кримінальних правопорушень до різних розділів Кодексу у залежності від їх групової належності.

Так, кримінальні правопорушення проти довкілля здебільшого поміщено до розділу VIII Кримінального кодексу України, який включає статті 236–254.

Деякі науковці, наводячи характеристику та класифікацію злочинів проти довкілля, звертають увагу саме на розділ VIII. Як приклад, О.Г. Колб та О.М. Гумін до злочинів проти довкілля відносять кримінальні правопорушення, визначені саме цим розділом. [1, с. 149].

Натомість, такий підхід є дещо звуженим, оскільки в широкому сенсі відповідальність за кримінальні правопорушення проти довкілля визначена також й статтями інших розділів цього Кодексу.

Як приклад, частиною другою статті 197-1 КК України, яка міститься у розділі VI «Кримінальні правопорушення проти власності», передбачено відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки, вчинене, у тому числі щодо земельних ділянок особливо цінних земель.

До особливо цінних земель відносяться, зокрема, землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення (п. «г» ч. 1 ст. 150 Земельного кодексу України) [3].

Відтак, у разі вчинення особами самовільного зайняття земельних ділянок природно-заповідного фонду чи іншого природоохоронного призначення, таке кримінальне правопорушення з правозастосовної точки зору доцільно буде відносити саме до злочинів проти довкілля.

За таких обставин, більш доцільно звернутися до класифікації, запропонованої І.І. Митрофановим та В.В. Локтіоновою, які кримінальні правопорушення проти довкілля поділяють на дві основні групи: 1) злочини, склади яких передбачені статтями (частинами статей) інших розділів КК України, але при їх вчиненні створюється загроза заподіяння або заподіюється шкода довкіллю; 2) злочини, відповідальність за які передбачена статтями розділу VIII Особливої частини Кодексу «Злочини проти довкілля» [4, с. 64].

Деякі вчені робили спроби провести розмежування між кримінальними правопорушеннями проти довкілля, які містяться у Розділі VIII, та в інших розділах Кодексу, зокрема, у розділі VI «Злочини проти власності», представляючи їх об'єкт та предмет відмінними один від одного. Так, Панов М.І. та Олійник П.В., проводячи аналіз кримінальних правопорушень, визначених Розділом VIII та Розділом VI, таке розмежування намагалися провести через наведення особливої характеристики предмета злочинів проти власності: фізичної, економічної, соціальної та юридичної [5, с. 90].

Натомість, розглядаючи дане питання з правозастосовної точки зору, таке розмежування можна провести лише умовно.

Як приклад, статтею 190 Кримінального кодексу України (Розділ VI «Кримінальні правопорушення проти власності») передбачено відповідальність за заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою (шахрайство). Разом з тим, у разі, якщо предметом посягання буде, зокрема, земельна ділянка лісового, природно-заповідного фонду чи іншого природоохоронного призначення, такий злочин доцільно буде відносити саме до категорії правопорушень проти довкілля. Та й об'єктом посягання у такому випадку будуть скоріше правовідносини щодо охорони довкілля, аніж відносини щодо права власності.

Аналогічно, статтею 362 КК України (Розділ XVI «Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку») передбачено відповідальність за несанкціоновану зміну, знищення або блокування інформації, яка обчислюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах чи комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї. Різновидом вчинення цього кримінального правопорушення може бути, зокрема, внесення несанкціонованих змін до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. При цьому, якщо такі несанкціоновані зміни внесено стосовно об'єкта (земельної ділянки, об'єкта нерухомого майна тощо), пов'язаного з охороною навколишнього природного середовища, таке кримінальне правопорушення слід відностити до злочинів проти довкілля.

Те ж саме стосується й кримінальних правопорушень, передбачених, ст. 358 (підроблення документів, печаток, штампів), ст. 364 (зловживання владою або службовим становищем), ст. 365-2 (зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги), ст. 366 (службове підроблення), ст. 367 (службова недбалість) тощо.

Таким чином, законодавець передбачив доволі широкий спектр статей Кримінального кодексу України, якими охоплюються кримінально карані діяння у сфері охорони навколишнього природного середовища, та помістив їх до різних розділів Кодексу.

Вказане у свою чергу створює деякі труднощі при визначенні вірної правової кваліфікації дій правопорушника, а отже потребує детального вивчення та аналізу як теоретиками, так і практиками даної галузі.

Так, для ефективного пошуку та визначення вірної правової кваліфікації злочинів проти довкілля доцільно провести їх класифікацію, розділивши на окремі види.

Традиційно, кримінальні правопорушення проти довкілля, як й інші злочини, можуть бути класифіковані за різними критеріями: об'єктивною стороною, суб'єктом, суб'єктивною стороною тощо. Деякі дослідники, серед яких Ю.В. Кернякевич-Танасійчук, злочини даної категорії класифікують навіть за територіальною ознакою їх вчинення [6, с. 33-34]. При цьому, для вибору вірної правової кваліфікації найбільш актуальною є класифікація за безпосереднім об'єктом. Так, Коржановський М.Й. пропонує класифікацію на: 1) злочини, що посягають на екологічну безпеку; 2) злочини у сфері землекористування, охорони надр, атмосферного повітря; 3) злочини у сфері охорони водних ресурсів; 4) злочини у сфері лісокористування, захисту рослинного і тваринного світу [7, с. 132].

Разом з тим, для полегшення використання саме у правозастосовній діяльності, вважаю за доцільне розширити класифікацію, запропоновану Коржановським М.Й., та розділити злочини даної категорії на вчинені у сфері: 1) екологічної безпеки 2) поводження з відходами; 3) охорони та використання земель; 4) надрокористування; 5) охорони атмосферного повітря; 6) охорони водних ресурсів; 7) охорони лісових ресурсів та збереження рослинного світу; 8) захисту тваринного світу та водних біоресурсів; 9) охорони об'єктів природно-заповідного фонду.

Так, до кримінальних правопорушень у сфері забезпечення екологічної безпеки можна віднести: порушення правил екологічної безпеки (ст. 236), невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237), приховування або перекручування відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238), проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253). Окремим блоком до цієї категорії можна віднести визначені розділом XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», серед яких найбільш поширеними є ст. 438 (воєнні злочини), ст. 441 (екоцид) тощо.

Окрім того, до кримінальних правопорушень у сфері забезпечення екологічної безпеки деякі автори відносять: порушення правил безпеки під час виконання робіт із підвищеною небезпекою (ст. 272), порушення правил ядерної або радіаційної безпеки (ст. 274), порушення правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд (ст. 275), заготівлю, перероблення або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції (ст. 327) [8, с. 133].

Кримінальні правопорушення у сфері поводження з відходами включають: забруднення або псування земель (ст. 239).

До кримінальних правопорушень у сфері охорони та використання земель можна віднести: незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1), незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2), безгосподарське використання земель (ст. 254), а також, у разі коли предметом вчинення злочину є землі природоохоронного призначення: самовільне зайняття земельної ділянки, вчинене, зокрема, щодо земельних ділянок особливо цінних земель (ч. 2 ст. 197-1), самовільне будівництво на самовільно зайнятій ділянці, визначеній частиною другою (ч. 4 ст. 197-1), заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою (шахрайство) (ст. 190), підроблення документів, печаток, штампів (ст. 358), несанкціоновані дії з інформацією, яка обробляється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї (ст. 362), зловживання владою або службовим становищем (ст. 364), зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365-2), службове підроблення (ст. 366), службова недбалість (ст. 367) тощо.

До категорії кримінальних правопорушень у сфері надрокористування відносяться: порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин (ст. 240), незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину (ст. 240-1).

Категорія кримінальних правопорушень у сфері охорони атмосферного повітря включає статтю 241 КК України – забруднення атмосферного повітря.

Злочини у сфері охорони та використання водних ресурсів включають: порушення правил охорони вод (ст. 242), забруднення моря (ст. 243), порушення законодавства про континентальний шельф України (ст. 244).

До кримінальних правопорушень у сфері охорони лісових ресурсів та охорони рослинного світу відносять: знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ст. 245), незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу (ст. 246), порушення законодавства про захист рослин (ст. 247). Крім того, до даної категорії можна віднести правопорушення, передбачене статтею 201-1 «Контрабанда лісоматеріалів та цінних порід дерев».

До кримінальних правопорушень у сфері охорони тваринного світу та водних біоресурсів відносяться: незаконне полювання (ст. 248), незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249), проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів (ст. 250), порушення ветеринарних правил (ст. 251), жорстоке поводження з тваринами (ст. 299).

Серед кримінальних правопорушень у сфері охорони природно-заповідного фонду можна виділити: умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252), порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин, вчинені на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду (ч. 3 ст. 240), незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину, якщо вони вчинені на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду (ч. 2 ст. 240-1), незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу, вчинені у заповідниках або на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду (ч. 3 ст. 246), незаконне полювання в заповідних або інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду (ст. 248) тощо.

Важливим інструментом обрання вірної кваліфікації дій правопорушника є не тільки пошук правильної статті Особливої частини Кримінального кодексу України згідно вищенаведених категорій, а й їх відмежування від аналогічних статей Кодексу України про адміністративні правопорушення. Так, подекуди диспозиції окремих статей Кримінального кодексу України закріплюють схожі норми, що й диспозиції статей Кодексу України про адміністративні правопорушення. У такому випадку розмежування між ними слід проводити виключно за наслідками або особливою територією вчинення.

Як приклад, статтею 65 КУпАП передбачено адміністративну відповідальність за незаконну порубку і пошкодження дерев або чагарників; знищення або пошкодження лісових культур, сіянців або саджанців у лісових розсадниках і на плантаціях, а також молодняка природного походження і самосіву на площах, призначених під лісовідведення. Вказана норма КУпАП кореспондується зі статтею 246 КК України.

Однак, підставою для притягнення особи до кримінальної відповідальності за незаконну порубку дерев у відповідності до ч. 1 ст. 246 КК України є наслідки у виді істотної шкоди (шкода, яка у двадцять і більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян, або інша істотна шкода, завдана навколишньому природному середовищу в частині забезпечення ефективної охорони, належного захисту, раціонального використання та відтворення лісів).

Відтак, критерієм розмежування між статтею 65 КУпАП та ч. 1 ст. 246 КК України є істотна шкода.

Крім того, ч. 3 ст. 246 Кримінального кодексу України передбачена кримінальна відповідальність за порубку дерев, вчинену у заповідниках або на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах. При цьому, істотна шкода у такому випадку не вимагається. Відтак, у разі вчинення порубки дерев на зазначеній вище території, незалежно від наслідків, дії правопорушника будуть кваліфікуватися саме за ч. 3 ст. 246 КК України [9].

Розуміння дієвих механізмів розмежування між злочинами та адміністративними правопорушеннями проти довкілля має суттєве значення, оскільки на практиці мають місце непоодинокі випадки притягнення осіб до адміністративної відповідальності за наявності у їх діяннях ознак саме кримінального правопорушення. При цьому, механізм оскарження притягнення до адміністративної відповідальності, а також дія принципу «non bis in idem» («особа не може двічі бути притягнена за вчинення одного й того ж правопорушення»), часто унеможливлюють виправлення таких помилок, та, як наслідок, особи уникають визначеної Законом кримінальної відповідальності.

Адміністративні правопорушення проти довкілля визначені Розділом 7 КУпАП та їх можна, як і злочини, умовно поділити на відповідні категорії: 1) правопорушення у сфері екологічної безпеки: невиконання вимог екологічної безпеки у процесі впровадження відкриттів, винаходів, корисних моделей, промислових зразків, раціоналізаторських пропозицій, нової техніки, технологій і систем, речовин і матеріалів (ст. 91-1), перевищення лімітів та нормативів використання природних ресурсів (ст. 91-2), приховування перевищення встановлених лімітів на обсяги утворення та розміщення відходів (ст. 91-3), відмова від надання чи несвоєчасне надання екологічної інформації (ст. 91-4), порушення вимог законодавства у сфері оцінки впливу на довкілля (ст. 91-5), порушення вимог законодавства у сфері моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів (ст. 91-6), порушення вимог законодавчих актів про зберігання, використання та облік вибухових матеріалів у галузях промисловості (ст. 94), порушення правил і норм ядерної та радіаційної безпеки (ст. 95); 2) правопорушення у сфері поводження з відходами: порушення вимог щодо поводження з відходами під час їх збирання, перевезення, оброблення, утилізації, знешкодження, видалення або захоронення (ст. 82), порушення правил ведення первинного обліку та здійснення контролю за операціями поводження з відходами або неподання чи подання звітності щодо утворення, використання, знешкодження та видалення відходів (ст. 82-1), змішування чи захоронення відходів, для утилізації яких в Україні існує відповідна технологія, без спеціального дозволу (ст. 82-4), порушення правил передачі відходів (ст. 82-5), захоронення непереоблених (необроблених) побутових відходів (ст. 82-8), порушення правил застосування, зберігання, транспортування, знешкодження, ліквідації та захоронення пестицидів і агрохімікатів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів (ст. 83), псування і забруднення сільськогосподарських та інших земель (ст. 52) тощо; 3) правопорушення у сфері охорони та використання земельних ресурсів: самовільне зайняття земельної ділянки (ст. 53-1), зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок з порушенням умов зняття, збереження і використання родючого шару ґрунту (ст. 53-3), незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 53-4), порушення правил землеустрою (ст. 55) тощо; 4) правопорушення у сфері надрокористування: порушення вимог щодо охорони надр (ст. 57), порушення правил і вимог проведення робіт по геологічному вивченню надр (ст. 58), порушення вимог щодо видобутку корисних копалин (ст. 58-1); 5) правопорушення у сфері охорони атмосферного повітря: порушення порядку здійснення викиду забруднюючих речовин в атмосферу або впливу на неї фізичних та біологічних факторів (ст. 78), порушення порядку здійснення діяльності, спрямованої на штучні зміни стану атмосфери і атмосферних явищ (ст. 78-1), недотримання вимог охорони атмосферного повітря при введенні в експлуатацію і експлуатації підприємств і споруд (ст. 79), порушення правил недопущення та запобігання витокам і викидам озоноруйнівних речовин та фторованих парникових газів (ст. 79-2) тощо; 6) правопорушення у сфері охорони водних ресурсів: порушення правил охорони водних ресурсів (ст. 59), порушення правил водокористування (ст. 60), пошкодження гідротехнічних споруд і пристроїв, порушення встановлених режимів роботи штучних водних об'єктів і водогосподарських систем (ст. 61) тощо; 7) правопорушення у сфері лісокористування та охорони рослинного світу: незаконне використання земель державного лісового фонду (ст. 63), порушення встановленого порядку використання лісосічного фонду, заготівлі і вивезення деревини, заготівлі живиці (ст. 64), незаконна порубка, пошкодження та знищення лісових культур і молодняка (ст. 65), знищення або пошкодження полезахисних лісових смуг та захисних лісових насаджень (ст. 65-1), знищення або пошкодження підросту у лісах (ст. 66), здійснення лісових користувань не у відповідності з метою або вимогами, передбаченими в лісорубному квитку (ордері) або лісовому квитку (ст. 67), порушення правил відновлення і поліпшення лісів, використання ресурсів спілої деревини, вимог з охорони пралісів, квазіпралісів та природних лісів (ст. 68), введення в експлуатацію виробничих об'єктів без обладнання, що запобігає шкідливому впливу на ліси (ст. 71), знищення або пошкодження лісоосушувальних канав, дренажних систем і шляхів на землях державного лісового фонду (ст. 74), знищення корисної для лісу фауни (ст. 76), порушення вимог пожежної безпеки в лісах (ст. 77), самовільне випалювання рослинності або її залишків (ст. 77-1), знищення або пошкодження зелених насаджень або інших об'єктів озеленення в межах населених пунктів та за їх межами, що не віднесені до лісового фонду (ст. 153) тощо; 8)правопорушення у сфері охорони тваринного світу та водних біоресурсів: порушення правил використання об'єктів тваринного світу (ст. 85), порушення порядку придбання чи збуту об'єктів тваринного або рослинного світу, правил утримання диких тварин у неволі або в напіввільних умовах (ст. 88-1),

порушення правил створення, поповнення, зберігання, використання або державного обліку зоологічних, ботанічних колекцій та торгівлі ними (ст. 88-2), жорстоке поводження з тваринами (ст. 89), порушення вимог щодо охорони видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України або які охоплюються відповідно до міжнародних договорів України, або які внесені до переліків рідкісних видів тварин і рослин, або які мають особливу наукову, природоохоронну та іншу цінність, або є такими, що перебувають під загрозою зникнення на відповідній території (ст. 90) тощо; 9) правопорушення у сфері охорони об'єктів природно-заповідного фонду: порушення правил охорони та використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 91); [10].

Також, до адміністративних правопорушень проти довкілля можна віднести окремі правопорушення, визначені Главою 9 КУпАП «Адміністративні правопорушення у сільському господарстві. Порушення ветеринарно-санітарних правил» та інших Глав Кодексу.

Крім того, важливим джерелом для отримання інструментів вірної кваліфікації правопорушень проти довкілля є практика Верховного Суду.

Фундаментальним актом цього джерела права є постанова Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 № 17 «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля».

Вказана постанова звертає особливу увагу на важливі аспекти проведення розмежування між статтями Особливої частини Кримінального кодексу України стосовно кримінальних правопорушень даної категорії.

Так, згідно цієї постанови, порубка дерев і чагарників на територіях, не віднесених до лісового фонду (ст. 4 Лісового кодексу України), не тягне відповідальності за ст. 246 КК України. За наявності відповідних підстав такі дії можуть бути кваліфіковані як крадіжка, самоправство тощо. Заволодіння деревами, зрубаними та підготовленими до складування або вивезення, залежно від обставин справи слід кваліфікувати за відповідними частинами ст. 185 КК України або іншими статтями, якими передбачено відповідальність за вчинення злочинів проти власності. [11] Отже, дана постанова визначає важливий критерій кваліфікації дій правопорушника за ст. 246 КК України – вчинення порубки дерев саме на землях лісового фонду. При цьому порубка дерев на інших територіях, які не віднесені до лісового фонду, кваліфікується як самоправство або крадіжка.

Вказане положення варте чи не найбільшої уваги, оскільки воно нерідко ігнорується правоохоронцями та контролюючими органами під час визначення кваліфікації дій правопорушника, та особливо під час розмежування кримінальних та адміністративних правопорушень в означеній сфері.

Так, аналізом офіційних веб-сайтів територіальних органів Державної екологічної інспекції України можна віднайти непоодинокі випадки притягнення осіб до адміністративної відповідальності за порубку дерев у порушення вимог вказаної Постанови Пленуму.

Як приклад, одним із територіальних органів Державної екологічної інспекції України особу притягнуто до адміністративної відповідальності за ст. 153 КУпАП (знищення зелених насаджень до ступеню припинення росту (порубка) на території однієї з сільських рад. При цьому, вказаним правопорушенням заподіяно шкоду довкіллю на суму 14, 5 тис. грн. [12].

За таких обставин, дії правопорушника мали кваліфікуватися за частиною першою ст. 185 КК України, а не за статтею 153 КУпАП.

Вказані факти є непоодинокими та потребують особливої уваги для уникнення аналогічних порушень у майбутньому.

Висновки. Наведена вище класифікація кримінальних, а також адміністративних правопорушень проти довкілля має важливе значення у правозастосовній діяльності. Запропоновані інструменти визначення вірної правової кваліфікації злочинів проти довкілля, їх відмежування від інших видів правопорушень, у тому числі, визначених Кодексом України про адміністративні правопорушення, є запорукою ефективної кримінально-правової політики у даній сфері, оскільки забезпечить дієве відновлення порушених прав та інтересів держави внаслідок вчинення кримінальних правопорушень у сфері охорони довкілля, притягнення осіб до визначеної законом відповідальності, а також дасть змогу вірно поінформувати населення про наслідки вчинення протиправних діянь в означеній сфері, що у свою чергу буде важливим чинником для запобігання вчиненню таких кримінальних правопорушень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення 12.05.2025).
2. Колб О.Г., Гумін О.М. Про деякі кримінологічно значущі ознаки злочинів проти довкілля. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2020. № 60, с. 147–150.
3. Земельний кодекс України: Закон України від 28.10.2001 № 2768-III URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text (дата звернення 10.05.2025).
4. Митрофанов І.І. Довкілля під охороною закону про кримінальну відповідальність: монографія / І.І. Митрофанов, В.В. Локтіонова. Видавник: «ПП Щербатих О.В.», 2010, 420 с.
5. Панов М., Олійник П. Спірні питання відмежування злочинів проти власності від злочинів проти довкілля. *Юридична Україна. Кримінально-правові науки.* Випуск 2/2013, с. 88–93.
6. Кернякевич-Танасійчук Ю.В. До питання класифікації злочинів проти довкілля. *Журнал «Екологічне право України».* № 3-4. 2016. с. 31-37.
7. Коржанський М.Й. Кримінальне право і законодавство України: Частина особлива. Курс лекцій.Київ АТІКА.-2001, 544 с.
8. Анісімова Г.В., Бредіхіна В.Л., Гетьман А.П., Донець О.В., Задихайло Д.Д., Зуєв В.А., Єрмолаєва Т.В., Копиця Є.М., Лозо О.В., Размєтаєв С.В., Савчук О.О., Соколова А.К., Суєтнов Є.П., Черкашина М.К., Туліна Е.Є., Шеховцов В.В. Екологічне право. Підручник / За редакцією А.П. Гетьмана. Харків ПРАВО. 2021. 552 с.
9. Постанова Верховного Суду від 31.11.2021 у справі № 442/3269/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/101712272 (дата звернення 30.05.2025).
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text (дата звернення 18.05.2025).
11. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 № 17 «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#Text (дата звернення 25.05.2025).
12. Публікація «Зафіксовано знищення зелених насаджень на Одещині» URL: https://www.sw.dei.gov.ua/post/3480 (дата звернення 22.05.2025).

УДК 343.5:341.232.2
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.18

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Мацола А.А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правової політики
Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»
ORCID:0000-0002-8678-7697

Мацола А.А. Кримінально-правова політика України в умовах воєнного стану.
Вказується, повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України зумовила трансформацію безпекового середовища та необхідність системного перегляду державної політики, зокрема у кримінально-правовій сфері. Воєнний стан потребує адаптації кримінального законодавства до нових викликів, ефективної протидії злочинам проти національної безпеки, територіальної цілісності та прав людини. Кримінально-правова політика набуває стратегічного значення як інструмент захисту державності та суспільних цінностей.

У статті досліджується кримінально-правова політика України в умовах воєнного стану, спричиненого повномасштабною агресією рф. Розглянуто адаптацію кримінального законодавства до нових загроз національній безпеці, територіальній цілісності та правам громадян. Автор аналізує функції кримінально-правової політики, її превентивний, охоронний та стабілізаційний характер, підкреслюючи необхідність поєднання суворості заходів із дотриманням принципів гуманізму, пропорційності та верховенства права. Особлива увага приділяється законодавчим змінам 2022–2025 років, що посилили відповідальність за державну зраду, колабораційну діяльність, воєнні злочини, мародерство та зловживання владою, а також інтеграції національного кримінального права з міжнародними стандартами. Аналізується баланс між безпекою держави та гарантіями прав людини, а також перспективи післявоєнної трансформації кримінально-правової політики, орієнтованої на гуманізацію покарання, реституційне правосуддя, ресоціалізацію правопорушників та інтеграцію до європейського правового простору. У висновках підкреслюється, що кримінально-правова політика виступає стратегічним елементом державної безпеки, забезпечуючи одночасно захист суспільства, зміцнення верховенства права та відновлення довіри до правосуддя в умовах воєнних та післявоєнних викликів.

Стверджується, кримінально-правова політика України в умовах воєнного стану є особливою формою державної політики у сфері безпеки, спрямованою на забезпечення життєдіяльності суспільства, обороноздатності держави та захисту основоположних прав людини. Її сутність полягає у поєднанні функцій кримінально-правового регулювання та забезпечення національної безпеки, що зумовлює необхідність динамічного вдосконалення законодавства в умовах зовнішньої агресії.

Ключові слова: кримінально-правова політика, воєнний стан, національна безпека, воєнні злочини, колабораційна діяльність, гуманізація покарання, перехідне правосуддя, відновне правосуддя.

Matsola A.A. Criminal and legal policy of Ukraine under martial law.
It is indicated that the full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine has led to the transformation of the security environment and the need for a systematic review of state policy, in particular in the criminal law sphere. Martial law requires the adaptation of criminal legislation to new challenges, effective counteraction to crimes against national security, territorial integrity and human rights. Criminal law policy is gaining strategic importance as a tool for protecting statehood and public values.

The article examines the criminal and legal policy of Ukraine under martial law caused by the full-scale aggression of the Russian Federation. The adaptation of criminal legislation to new threats to national security, territorial integrity and citizens' rights is considered. The author analyzes the functions of criminal and legal policy, its preventive, protective and stabilizing nature, emphasizing the need to combine the severity of measures with compliance with the principles of humanism, proportionality and the rule of law. Particular attention is paid to the legislative changes of 2022–2025, which increased responsibility for treason, collaboration, war crimes, looting and abuse of power, as well as the integration of national criminal law with international standards. The balance between state security and human rights guarantees is analyzed, as well as the prospects for the post-war transformation of criminal law policy, focused on the humanization of punishment, restorative justice, resocialization of offenders and integration into the European legal space. The conclusions emphasize that criminal law policy acts as a strategic element of state security, simultaneously ensuring the protection of society, strengthening the rule of law and restoring trust in justice in the context of war and post-war challenges.

It is argued that the criminal legal policy of Ukraine under martial law is a special form of state policy in the field of security, aimed at ensuring the vitality of society, the defense capability of the state and the protection of fundamental human rights. Its essence lies in the combination of the functions of criminal legal regulation and ensuring national security, which necessitates the dynamic improvement of legislation in conditions of external aggression.

Key words: criminal law policy, martial law, national security, war crimes, collaborationist activity, humanization of punishment, transitional justice, restorative justice.

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія рф проти України докорінно змінила безпекове середовище, спричинивши необхідність перегляду основних засад державної політики, у тому числі кримінально-правової. Воєнний стан став екстремальним чинником, який вимагає адаптації кримінального законодавства до нових реалій, забезпечення адекватної реакції на злочини, що посягають на основи національної безпеки, територіальну цілісність, суверенітет та права громадян. У цих умовах кримінально-правова політика виступає не лише механізмом захисту суспільних цінностей, а й складовою загальної стратегії виживання та відновлення державності.

В умовах війни кримінально-правова політика України набула ознак мобілізаційного та превентивного характеру. Її зміст визначається потребою оперативного реагування на воєнні загрози, колаборaційну діяльність, порушення правил несення військової служби, воєнні злочини, мародерство, зловживання владою тощо. Водночас залишається важливим дотримання засад правової держави, гуманізму, пропорційності та верховенства права навіть у надзвичайних умовах. Це створює складний баланс між суворістю кримінально-правових заходів і необхідністю забезпечення прав людини.

Сучасний стан кримінальної політики України вимагає концептуального переосмислення її теоретичних основ, механізмів реалізації та стратегічних орієнтирів. Війна висвітлила не лише сильні сторони національної кримінальної юстиції, але й виявила низку системних прогалин – від недосконалості правових норм до недостатньої координації між правоохоронними органами. Це обумовлює потребу у виробленні цілісної моделі кримінально-правової політики, здатної забезпечити ефективне реагування на злочинність в умовах воєнного стану та у післявоєнний період.

Загрози національній безпеці, які виникли внаслідок збройної агресії, актуалізували потребу у зміцненні правових механізмів протидії злочинам проти миру, безпеки людства, а також кримінальним правопорушенням, що підривають внутрішню стабільність держави. У цьому контексті кримінально-правова політика стає не просто напрямом правотворчої діяльності, а стратегічною складовою забезпечення обороноздатності, правопорядку та суспільної стійкості.

Метою статті є з'ясування сутності, особливостей і напрямів трансформації кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану, а також визначення перспектив її розвитку в післявоєнний період. Досягнення цієї мети передбачає системний аналіз законодавчих змін, інституційних механізмів реалізації кримінальної політики та їх узгодження з міжнародно-правовими стандартами.

Основними завданнями дослідження є: розкрити теоретико-правові засади кримінально-правової політики як елемента державної політики безпеки; проаналізувати специфіку її реалізації у період воєнного стану; охарактеризувати основні напрями вдосконалення кримінального зако-

нодавства; визначити баланс між публічними інтересами держави і дотриманням прав людини в умовах війни.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика кримінально-правової політики привертала увагу багатьох українських дослідників, серед яких – О.М. Бандурка, Ю.В. Баулін, О.О. Дудоров, О.М. Костенко, В.О. Навроцький, Ю.В. Орлов, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, В.Я. Тацій та ін. У їхніх працях розглядаються питання концептуального визначення кримінальної політики, її співвідношення з кримінальним правом, а також напрями гуманізації кримінального законодавства. Водночас специфіка формування та реалізації кримінально-правової політики в умовах воєнного стану залишається відносно новим і малодослідженим напрямом.

Зарубіжна наука (зокрема праці Р. Алексі, М. Бассіоні, Д. Гарланда, Е. Дюркгейма, Н. Крісті, Г. Флетчера) пропонує широкий теоретичний арсенал для осмислення кримінально-правової політики як інструменту соціального контролю в умовах надзвичайних ситуацій. Проте комплексного міждисциплінарного аналізу українського контексту, з урахуванням реалій воєнного стану, поки що не сформовано, що й зумовлює наукову новизну та практичну значущість даного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Кримінально-правова політика є складовою частиною загальної правової політики держави, що спрямована на формування системи кримінально-правових засобів реагування на суспільно небезпечні діяння. Її сутність полягає у визначенні меж криміналізації та декриміналізації, принципів покарання й засобів його реалізації [1, с. 45]. Тож кримінально-правова політика виконує регулятивну, охоронну та превентивну функції, спрямовані на зміцнення правопорядку.

Наукова традиція визначає кримінально-правову політику як системну діяльність держави, спрямовану на встановлення, реалізацію та удосконалення кримінально-правових норм [2, с. 51]. Її сутність охоплює як законодавчу діяльність, так і практику правозастосування, включаючи тлумачення норм судами.

Кримінально-правова політика є вираженням державної волі щодо визначення меж допустимого та забороненого у суспільстві. Вона реалізується через прийняття кримінального законодавства, застосування норм Кримінального кодексу України (далі – КК) і практику його тлумачення судами. Як підкреслює Ю.В. Баулін, політика у сфері кримінального права має відповідати принципу гуманізму, поєднуючи суворість санкцій із соціальною доцільністю [3, с. 33].

Зарубіжна наука розглядає кримінально-правову політику як частину кримінальної юстиції, яка узгоджує правові цілі з соціальною доцільністю. Зокрема, Н. Лейсі наголошує, що кримінальна політика – це процес балансування між безпекою суспільства та правами індивіда [4, с. 142].

Отже, кримінально-правова політика – це цілеспрямована діяльність держави з формування, розвитку і реалізації кримінально-правових засобів запобігання злочинності, захисту прав і свобод людини, підтримання громадського порядку, та забезпечення безпеки суспільства. Вона охоплює законодавче нормування кримінальної відповідальності, визначення пріоритетів кримінально-правового реагування, а також механізмів правозастосування і правозахисту.

Кримінально-правова політика є складником ширшої системи державної політики у сфері національної безпеки, зокрема її правової та безпекової підсистем. Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII, правова політика у сфері безпеки спрямована на захист суверенітету, територіальної цілісності, демократичного ладу та прав людини [5].

У цьому контексті кримінально-правова політика покликана забезпечувати невідворотність покарання за діяння, що посягають на основи державності, обороноздатність та інформаційну безпеку. Саме синергія між національною безпекою та кримінальним правом формує підґрунтя для ефективної протидії злочинності в умовах воєнного стану.

Після здобуття незалежності Україна розпочала трансформацію кримінально-правової системи від репресивної радянської моделі до демократичної, орієнтованої на права людини. Прийняття у 2001 р. Кримінального кодексу України (далі – КК України) стало якісним етапом становлення сучасної кримінально-правової політики [6].

В умовах російської збройної агресії кримінально-правова політика України набула нових змістових акцентів, пов'язаних із посиленням відповідальності за державну зраду, колабораційну діяльність, воєнні злочини та злочини проти миру, безпеки людства. Кримінальне право в умовах війни виконує функцію стратегічного інструменту національної оборони.

Важливим нормативним підґрунтям кримінально-правової політики є КК України (2001), а також численні закони-доповнення, що вводять склади злочинів, передбачені для умов особливого стану (воєнного стану, надзвичайного стану), змінені санкції, та положення, які регламентують відповідальність за порушення норм гуманітарного права. Також важливими є міжнародні документи: Женевські конвенції, Римський статут Міжнародного кримінального суду.

У контексті зовнішніх викликів – агресії, окупації, порушень міжнародного права – кримінально-правова політика України все частіше включає механізми міжнародного кримінального правосуддя, співпрацю з міжнародними організаціями, імплементацію міжнародних стандартів та норм. Це відбивається у законодавчих змінах, а також у прецедентній практиці судів та міжнародних трибуналів. Суспільна трансформація, яка супроводжується зміненими суспільними очікуваннями, оновленням системи цінностей, підвищенням уваги до прав людини, створює тиск на кримінально-правову політику, вимагаючи більшої прозорості, легітимності та балансу між каральним та превентивним її елементами.

Отже, теоретико-правові засади кримінально-правової політики України включають: чітке визначення її поняття і сутності; встановлення функцій, які вона покликана виконувати; забезпечення її узгодженості з державною політикою в національній безпеці; та врахування історичного розвитку, трансформацій суспільства і зовнішніх загроз як чинників, що впливають на її еволюцію.

Введення воєнного стану в Україні внаслідок повномасштабної агресії рф 2022 року стало викликом не лише для системи національної безпеки, а й для кримінально-правової політики держави. В умовах війни необхідно було оперативно адаптувати законодавство, механізми правозастосування та кримінально-процесуальні процедури до нових загроз, не відступаючи від конституційних гарантій прав людини.

Кримінально-правова політика у період воєнного стану набуває особливого змісту: її функціональне призначення полягає не лише у захисті прав і свобод, а й у забезпеченні обороноздатності, публічного порядку, стійкості державних інституцій. У кризових умовах кримінальне право виконує превентивну функцію, спрямовану на запобігання деструктивним явищам, що можуть підірвати обороноздатність держави.

Особливості реалізації принципів кримінального права під час воєнного стану визначаються подвійним завданням: забезпечити ефективність кримінально-правового впливу та водночас дотримання міжнародних стандартів гуманізму й верховенства права. Стаття 64 Конституції України допускає тимчасове обмеження окремих прав у воєнний час, однак це не може порушувати принцип законності та заборону катувань [7].

У практиці Верховного Суду та Конституційного Суду України простежується тенденція до вузького тлумачення можливостей обмеження прав особи, що підтверджує орієнтацію української кримінально-правової політики на європейські стандарти правосуддя [8].

Законодавчі зміни у системі кримінальної відповідальності, ухвалені після 2022 року, стали безпрецедентними. Парламент вніс низку поправок до Кримінального кодексу України (далі – ККУ), посиливши санкції за державну зраду, колабораційну діяльність, мародерство та інші злочини проти основ національної безпеки [9]. Зокрема, Закон України № 2108-IX від 3 березня 2022 р. доповнив ККУ статтею 111^1 «Колабораційна діяльність» та 111-2 «Пособництво державі-агресору», що стало інституційним кроком у напрямі криміналізації поведінки, яка підриває суверенітет держави [10].

Водночас кримінальна політика у цій сфері зазнала і концептуальних змін: законодавець перейшов від декларативного принципу невідворотності покарання до реального забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані з воєнними діями. Це відповідає міжнародним зобов'язанням України за Римським статутом Міжнародного кримінального суду [11].

Посилення кримінальної відповідальності стосується й низки інших діянь, зокрема мародерства (ст. 438 КК України), самовільного залишення військової частини (ст. 407 КК України), а також злочинів, пов'язаних із незаконним поводженням зі зброєю. Ці норми спрямовані на підтримання дисципліни та морального стану в Збройних Силах України.

Також актуалізувалася потреба у кримінально-правовій оцінці діянь, що мають подвійний характер – наприклад, у діях цивільних осіб, які в умовах окупації здійснювали господарську діяльність на користь ворога. Криміналізація таких дій має базуватися на доведенні умислу та реальної шкоди інтересам держави.

Особливої уваги потребують питання кваліфікації воєнних злочинів – геноциду, насильства щодо цивільного населення, руйнування цивільних об'єктів. Українські суди активно використовують практику Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії та Міжнародного кримінального суду для тлумачення ознак складу цих злочинів.

Кримінально-правова політика під час війни охоплює не лише суворість санкцій, а й механізми ресоціалізації, зокрема амністії для військовослужбовців, які вчинили нетяжкі злочини. Такі інструменти відповідають принципу диференціації кримінальної відповідальності.

Важливо, що держава прагне гармонізувати внутрішнє кримінальне законодавство з міжнародними стандартами захисту прав людини, зокрема з положеннями Європейської конвенції з прав людини та практикою Європейського суду з прав людини. Згідно з позицією Комітету ООН з прав людини, навіть під час війни держава не може відступати від основоположних принципів справедливості, законності та пропорційності покарання [Human Rights Committee, с. 8].

Водночас, як слушно зазначають зарубіжні дослідники, ефективна кримінально-правова політика повинна поєднувати різні функції покарання, не обмежуючись лише каральним впливом. Зокрема, доцільно поєднувати репресивні механізми із превентивними та відновними заходами, що дозволяє одночасно запобігати деструктивним явищам у суспільстві та сприяти його моральному та соціальному відновленню. Такий підхід забезпечує більш комплексну реалізацію завдань кримінальної політики та відповідає сучасним зарубіжним практикам у сфері кримінального права [4, с. 115; 13, с. 202; 14, с. 122].

Отже, кримінально-правова політика України в умовах воєнного стану є адаптивною системою, спрямованою на зміцнення державної безпеки, стабілізацію правопорядку та захист базових прав людини. Її подальший розвиток має орієнтуватися на європейські стандарти правосуддя, міжнародну співпрацю у сфері притягнення до відповідальності за воєнні злочини та удосконалення кримінально-правових механізмів протидії агресії.

Окремої уваги потребує визначення стратегічних напрямів розвитку кримінально-правової політики України в післявоєнний період, адже після завершення активної фази воєнних дій перед країною постане завдання масштабного реформування системи кримінальної юстиції. Уявляється, що після завершення воєнного періоду кримінально-правова політика має бути спрямована одночасно на утвердження верховенства права та на забезпечення справедливого ставлення до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення в умовах збройного конфлікту.

Відновлення довіри до правосуддя стане ключовою умовою для стабілізації суспільства та легітимації державної влади. Вважаємо, що кримінальна політика після війни має виконувати функцію «правового очищення» суспільства, формуючи морально-правові орієнтири нового державного порядку.

Пріоритетом державної політики стане реформа кримінального законодавства з урахуванням європейських стандартів справедливого судового розгляду, гуманізму та пропорційності покарання. Це передбачено в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС, де наголошено на обов'язку гармонізації законодавства у сфері юстиції [15].

На наше переконання, післявоєнна кримінально-правова політика повинна базуватися на трьох стратегічних принципах: гуманізація, реституційна справедливість і реінтеграція правосуддя у європейський простір.

Гуманізація кримінальної політики у воєнний період передбачає диференційований підхід до притягнення до кримінальної відповідальності, який враховує соціальний, психологічний та моральний контекст вчинення злочину. Йдеться про необхідність запровадження більш гнучких правових механізмів реагування на правопорушення, що вчиняються в умовах збройного конфлікту, коли поведінка особи може бути зумовлена примусом, страхом за власне життя чи життєво необхідною потребою. На наше переконання, доцільно розширити нормативно-правові механізми звільнення від кримінальної відповідальності або пом'якшення покарання для осіб, чия протиправна поведінка була зумовлена непереборними обставинами чи вчинена в стані крайньої необхідності. Такий підхід відповідає принципам верховенства права та орієнтований на відновлення соціальної справедливості, а не лише на каральний ефект.

Особливе значення у сучасній доктрині кримінальної юстиції має концепція реституційної (відновної) справедливості, яка фокусується не стільки на відплаті винному, скільки на відновленні порушеного соціального балансу, відшкодуванні заподіяної шкоди та реінтеграції правопорушника у суспільство. Реституційна модель покарання ґрунтується на принципі компенсації

втрат потерпілої сторони та надання їй реального відчуття справедливості. Зазначений підхід узгоджується з положеннями Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 60/147 від 16 грудня 2005 року «Основні принципи та керівні положення щодо права на правовий захист і відшкодування шкоди для жертв грубих порушень міжнародних норм у сфері прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права», у якій підкреслюється право жертв на ефективне відшкодування завданих збитків та моральної шкоди [16].

Таким чином, гуманізація кримінальної політики у воєнний час у поєднанні з принципами реституційної справедливості створює підґрунтя для формування системи кримінального права, що не лише карає, а й відновлює соціальні зв'язки, зміцнює довіру до правосуддя та сприяє післявоєнній реабілітації суспільства.

Одним із напрямів стане розвиток перехідного правосуддя (transitional justice) – системи, що поєднує кримінальне переслідування винних, механізми правди, примирення і компенсації. Україна вже схиляється до моделі «обмеженої амністії» для учасників війни, які не вчинили тяжких злочинів.

Важливо забезпечити узгодженість кримінально-правової політики з міжнародним кримінальним правом, зокрема у частині переслідування воєнних злочинів та злочинів проти людяності. Визначальною у зазначеній сфері стане співпраця з Міжнародним кримінальним судом.

Вважаємо, що одним із ключових стратегічних пріоритетів держави має стати створення цілісної системи фіксації та документування воєнних злочинів, що забезпечить невідворотність відповідальності винних і сприятиме формуванню належної доказової бази для подальшого розгляду таких справ у міжнародних судових інституціях. Не менш важливим напрямом стане інституційне оновлення органів досудового розслідування. Вважаємо, що їм необхідно надати спеціальний статус у справах, пов'язаних із воєнними злочинами, а також забезпечити підготовку кадрів із питань міжнародного гуманітарного права.

У післявоєнний період кримінально-виконавча політика України має зазнати концептуального переосмислення та набути чітко вираженої гуманістичної спрямованості. Її головним завданням повинно стати не стільки ізолювання правопорушників від суспільства, скільки їхня ефективна ресоціалізація, повернення до повноцінного соціального життя та відновлення втрачених соціальних зв'язків. Такий підхід відповідає сучасним європейським стандартам виконання покарань і концепції відновного правосуддя, у центрі якої – не кара, а відновлення справедливості, сприяння примиренню між винним, потерпілим і суспільством.

З цією метою, держава має приділити особливу увагу розвитку інституту пробації, розширенню практики застосування альтернатив позбавленню волі та запровадженню дієвих програм соціально-психологічної підтримки осіб, які відбули покарання. Це дозволить зменшити рівень рецидиву, оптимізувати навантаження на пенітенціарну систему та забезпечити більш раціональне використання ресурсів у сфері кримінальної юстиції. На нашу думку, післявоєнна кримінально-виконавча політика повинна базуватися на принципах гуманності, пропорційності покарання й орієнтації на реабілітаційний ефект, що є запорукою сталого миру та соціальної стабільності в українському суспільстві.

Євроінтеграційний курс України викликає необхідність глибокої гармонізації своєї кримінально-правової політики з acquis communautaire Європейського Союзу (далі – ЄС). Йдеться не лише про формальне приведення законодавства у відповідність до європейських стандартів, а й про системну адаптацію правозастосовної практики, інституційних механізмів і принципів кримінальної юстиції до вимог ЄС. Особливого значення набуває узгодження підходів у таких пріоритетних напрямах, як протидія корупції, забезпечення правового захисту жертв злочинів, протидія торгівлі людьми, організованій злочинності та кіберзлочинності [17].

Гармонізація кримінально-правової політики вимагає не лише нормативного зближення, а й запровадження європейських принципів кримінальної політики, заснованих на верховенстві права, пропорційності відповідальності та невідворотності покарання. Водночас важливо забезпечити баланс між національними інтересами безпеки й дотриманням міжнародних стандартів прав людини, закріплених у практиці Європейського суду з прав людини та відповідних директивах ЄС. У перспективі така інтеграція сприятиме формуванню сучасної, орієнтованої на цінності людиноцентризму системи кримінального права, яка відповідатиме європейській моделі правосуддя та підвищить рівень довіри громадян до правової системи України.

Одним із ключових орієнтирів оновлення кримінально-правової політики України має стати формування сучасної концепції безпеки особи, яка ґрунтується на принципі людиноцентризму як

фундаментальній засаді правової держави. Така концепція передбачає не лише визнання пріоритету прав і свобод людини у кримінально-правовій сфері, але й їх ефективний захист у процесі застосування кримінальної відповідальності. Це потребує переосмислення каральної парадигми та поступового переходу від репресивних до захисних і превентивних засобів правового реагування, спрямованих на запобігання злочинності, ресоціалізацію правопорушників та підтримку соціальної справедливості.

У більш широкому контексті післявоєнного розвитку така трансформація має сприяти становленню кримінального права як системи, що не лише карає, а й відновлює порушені соціальні зв'язки. Вважаємо, що стратегічною метою післявоєнної кримінально-правової політики України має стати інтеграція традицій континентальної правової моделі з прогресивними підходами міжнародного правосуддя. Йдеться про формування правового середовища, у якому кримінальне право виконує не лише функцію покарання, а й виступає гарантом справедливості, безпеки та гідності людини як найвищої соціальної цінності, що відповідає духу демократичної та правової держави.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що кримінально-правова політика України в умовах воєнного стану є особливою формою державної політики у сфері безпеки, спрямованою на забезпечення життєдіяльності суспільства, обороноздатності держави та захисту основоположних прав людини. Її сутність полягає у поєднанні функцій кримінально-правового регулювання та забезпечення національної безпеки, що зумовлює необхідність динамічного вдосконалення законодавства в умовах зовнішньої агресії.

У теоретико-правовому вимірі кримінально-правова політика розглядається як цілісна система принципів, стратегій і правових засобів, за допомогою яких держава визначає межі кримінальної відповідальності, напрями боротьби зі злочинністю та пріоритети охорони суспільних цінностей. У період війни вона набуває акценту на превентивній, охоронній і стабілізаційній функціях, що підтверджує її тісний зв'язок із державною політикою у сфері національної безпеки.

Аналіз законодавчих змін 2022–2025 років свідчить про формування нового етапу розвитку кримінального права України, який характеризується розширенням складів злочинів проти держави, посиленням санкцій, конкретизацією ознак колабораційної діяльності, мародерства, воєнних злочинів, зловживання владою в умовах війни. Ці процеси відповідають потребі забезпечення публічної безпеки, однак вимагають постійного моніторингу їхньої відповідності міжнародним стандартам прав людини.

Особливістю кримінально-правової політики під час воєнного стану є балансування між безпекою і свободою. Попри вимоги суворості, держава повинна зберігати основоположні принципи правової держави – законність, презумпцію невинуватості, пропорційність покарання, заборону катувань і колективної відповідальності. Відповідне узгодження національного законодавства з нормами міжнародного гуманітарного права має бути постійним елементом законодавчої політики.

У післявоєнний період кримінально-правова політика України має трансформуватися у напрямі перехідного правосуддя, гуманізації покарання, розвитку механізмів відновного та реституційного правосуддя, зміцнення інституційної спроможності органів досудового розслідування. Це дозволить забезпечити одночасно притягнення винних до відповідальності та відновлення суспільної довіри до правосуддя, що є умовою сталого миру та правового відновлення держави.

Отже, кримінально-правова політика України в умовах війни й у післявоєнний період має розглядатися як системний компонент загальної безпекової стратегії держави. Її ефективність визначатиметься здатністю забезпечити одночасно захист суверенітету, зміцнення верховенства права та гарантії прав людини. Саме такий баланс визначає перспективи подальшої правової європеїзації українського кримінального законодавства та інтеграції до єдиного європейського правового простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Тацій В.Я. *Кримінальне право України. Загальна частина: підручник*. Харків: Право, 2021. 512 с.
2. Шаблистий В. *Основи кримінально-правової політики України*. Одеса: Юридична література, 2020. 256 с.
3. Баулін Ю.В. *Проблеми кримінально-правової політики*. Харків: Право, 2018. 284 с.

4. Lacey N. The Politics of Criminal Law. Oxford: Oxford University Press, 2018. 268 p.
5. Fletcher G.P. The Grammar of Criminal Law: Reconstructing the Common Core of Legal Systems. Oxford: Oxford University Press, 2021. 202 p.
6. Nowak M. Transitional Justice in Post-Conflict Societies. Cambridge: Cambridge University Press, 2022. 122 p.
7. Про національну безпеку України: Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
8. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
9. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
10. Рішення Верховного Суду України від 15 вересня 2023 р. у справі № 756/3442/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua.
11. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.
12. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за колабораційну діяльність: Закон України від 3 бер. 2022 р. № 2108-IX. Голос України. 2022. № 45.
13. Rome Statute of the International Criminal Court (adopted on 17 July 1998, entered into force 1 July 2002).
14. Human Rights Committee. *General Comment No. 29: States of Emergency (Article 4)*, CCPR/C/21/Rev.1/Add.11, 31 August 2001. p. 8.
15. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 27 червня 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.
16. United Nations General Assembly Resolution 60/147. *Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation*. 2005.
17. European Commission. *EU Justice and Home Affairs Progress Report on Ukraine*. Brussels, 2024. 78 p.

УДК 340
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.19

ПРАВОВЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЯК МЕТОД НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ ІНСТИТУТУ ПРОБАЦІЇ

Остапчук Л.Г.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри вогневої та спеціальної підготовки
Пенітенціарної академії України
ORCID: 0000-0003-0515-0000

Остапчук Л.Г. Правове моделювання як метод наукового пізнання інституту пробації.
У статті охарактеризовано правове моделювання як один із методів наукового пізнання суспільних відносин, який дозволяє відтворити досліджуваний об'єкт за допомогою логічних прийомів на спеціально створених моделях. Доведено, що метод правового моделювання дозволяє простежити ефективність сформованої моделі, визначити її слабкі та сильні сторони, спрогнозувати явища, що входять до національної правової системи. Констатовано, що метод правового моделювання в українській правовій доктрині, виступає як метод пізнання правової дійсності, правозастосування та правотворчості.

З'ясовано, що методу правового моделювання властива реалізація таких завдань, зокрема: відображення суті, систематизації правових явищ, ілюстрування, графічне, схематичне зображення певних правових явищ, розкриття змісту та структури оригіналу, прогнозування розвитку об'єкту дослідження, аналіз статистичних даних про стан, динаміку досліджуваного об'єкта, формування ефективних рішень.

Наголошено на необхідності дослідження інституту пробації в Україні з використанням методу правового моделювання, оскільки проведення експериментів з досліджуваним об'єктом (оригіналом) є неефективним та неможливим з морально-етичних та правових питань.

Визначено необхідність створення моделі пробації, з урахуванням положень кримінального процесуального, кримінального, кримінально-виконавчого законодавств, у якій буде враховано також економічну доцільність функціонування уповноважених органів з питань пробації у системі кримінальної юстиції. Здійснено аналіз економічних чинників, що впливають на ефективність роботи пробаціонерів. Встановлено факти недофінансування органів пробації за рахунок сформованих, стійких корупційних зв'язків. Зазначено, що саме незадоволеність працівників знижує лояльність персоналу та бажання виконувати повноцінно свою роботу. Зроблено висновок, що зазначені факти є чинниками, що значною мірою впливають на бюджет країни, запобігання рецидивній злочинності, формування нових компетенцій у працівників та продуктивність праці.

Ключові слова: правове моделювання, пробація, воєнний стан, кримінальне правопорушення, кримінальні правопорушення у бюджетній сфері, причини й умови (детермінанти) злочинності, запобігання, покарання, корупція.

Ostapchuk L.G. Legal modeling as a method of scientific cognition of the probation institution.
The article describes legal modeling as one of the methods of scientific cognition of social relations, which allows reproducing the object under study using logical techniques on specially created models. It is proven that the method of legal modeling allows tracing the effectiveness of the formed model, identifying its strengths and weaknesses, and predicting phenomena that are part of the national legal system. It is stated that the method of legal modeling in Ukrainian legal doctrine acts as a method of cognition of legal reality, law enforcement, and law creation.

It has been established that the method of legal modeling is characterized by the implementation of the following tasks, in particular: reflecting the essence, systematizing legal phenomena, illustrating, graphically and schematically depicting certain legal phenomena, revealing the content and structure of

the original, predicting the development of the object of study, analyzing statistical data on the state and dynamics of the object under study, and forming effective decisions.

The need to study the institution of probation in Ukraine using the method of legal modeling is emphasized, since conducting experiments with the object of study (the original) is ineffective and impossible for moral, ethical, and legal reasons.

The need to create a probation model has been identified, taking into account the provisions of criminal procedural, criminal, and criminal enforcement legislation, which will also consider the economic feasibility of the functioning of authorized probation authorities in the criminal justice system. An analysis of the economic factors that affect the effectiveness of probation officers has been carried out. It has been established that probation authorities are underfunded due to established, persistent corruption links. It is noted that it is the dissatisfaction of employees that reduces staff loyalty and the desire to perform their work fully. It is concluded that these facts are factors that significantly affect the country's budget, the prevention of recidivism, the formation of new competencies in employees, and labor productivity.

Key words: legal modeling, probation, martial law, criminal offense, criminal offenses in the budgetary sphere, causes and conditions (determinants) of crime, prevention, punishment, corruption.

Постановка проблеми. Українська юридична наука перебуває у стані «недоношеної дитини». Таке порівняння є невипадковим адже такий стан науки пов'язаний саме з кризою її методології. Визначені у наукових працях методи мають формальний характер, вони визначаються авторами у роботах, з посиланням на розділи роботи але чомусь не знаходять свого відображення у тексті. Варто констатувати, що наукові праці повинні містити набір саме таких методів наукового пізнання, наукових засобів, принципів, елементів, використання яких дозволи б авторові детально вивчити та проаналізувати питання, що є предметом дослідження, а також сформувати обґрунтовані висновки та пропозиції. Не потребує пояснень те, що запозичення чужих наукових напрацювань, копіювання текстів чинних та «відродження» застарілих нормативно-правових актів призводить до написання «псевдонаукових текстів». У роботах таких «наукових алхіміків» відсутнє розуміння значення методу наукового пізнання. Описується набір запозичених методів з інших наукових робіт. Проте варто зауважити, що правильне застосування методу наукового пізнання підсилить науковий пошук. Ми повністю погоджуємося з думкою О.М. Костенка, який зазначає, що у більшості наукових праць з юриспруденції не використовується жодний метод, відповідно такі наукові описи на думку вченого не являються науковою продукцією, оскільки без належного використання правильно обраного методу дослідження така праця може бути викладом власних суб'єктивних, а саме волюнтаристських і утопічних оцінок тих чи інших правових явищ [1, с. 72]. З огляду на це, варто зауважити, що саме вдале застосування методів наукового пізнання, а саме методу правового моделювання у поєднанні з прогностичним та емпіричним досвідом у формуванні належної поведінки суб'єктів правовідносин, може виступати ефективним елементом формування механізму правового регулювання. Дане припущення, виступає вагомою підставою для наукової оцінки ролі правового моделювання у формуванні інституту пробації в Україні.

Метою статті є дослідження методу правового моделювання як одного з методів пізнання інституту пробації в Україні, з'ясування та обґрунтування науково-практичної цінності використання методу моделювання у пізнанні закономірностей розвитку інституту пробації.

Стан опрацювання проблематики. Дослідження підтверджується ступенем дискусійності теми – нині практично немає жодної фундаментальної роботи, присвяченої дослідженню певного об'єкта, явища з використанням методу правового моделювання. Проте окремі аспекти правового моделювання досліджувались у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі, про що свідчать праці В.В. Андріюка, А.Я. Баскакова, В.П. Горбатенка, Х. Кметик-Піддубінської, В.М. Косовича, А.А. Мельник, М.М. Новікової, Т.І. Тарахонича, однак проблема моделювання як методу наукового пізнання інституту пробації з використанням міжгалузевого принципу залишається поза увагою вчених. Саме тому актуальним є більш детальний розгляд методу правового моделювання як методу наукового пізнання інституту пробації.

Виклад основного матеріалу. Метод правового моделювання у загальнонауковому сенсі являє собою метод дослідницької діяльності, який використовується у науці та практиці. Моделювання поєднує як матеріальне так і розумове формування існуючих систем шляхом створення моделей, які містять якісно нові елементи. Термін «модель» визначається як штучно створений

матеріальний або уявний аналог деякого об'єкта, який зберігає суттєві риси об'єкта і здатний заміщувати його під час вивчення, дослідження або відтворення, а об'єкт, що моделюється називається прототипом або оригіналом. Беззаперечним є факт того, що модель певного явища, процесу, системи відтворює його хід, послідовну зміну стану, етапи розвитку. Варто зауважити, що модель – це створений об'єкт, який відображає та відтворює структуру, властивості, взаємозв'язки та відношення між елементами досліджуваного об'єкта, безпосереднє вивчення якого є складним і видається недоступним з деяких причин. Проте сам процес моделювання - це метод дослідження реальних об'єктів з використанням уявних образів, схем, графіків, формул, візуалізації, опису, зарубіжного досвіду, що мають споріднені риси з прототипом (оригіналом) так і відмінні (якісно нові). Метод моделювання неможливий без використання комплексу методів наукового пізнання, зокрема методу аналогії, абстракції, теорії подібності, теорії обробки даних експерименту та статистичного методу. У результаті моделювання об'єкта наукового пізнання виникає зв'язок між дослідником та об'єктом, під час вивчення якого створюється якісно-нова модель оригінала. По суті оригінал не припиняє свого існування, а сформована нова модель дозволяє співставити їх між собою, отримати нову інформацію та визначити коло проблемних питань, які потребують правового врегулювання.

Таким чином, метод правового моделювання інституту пробації є методом наукового пізнання, у процесі якого використовується допоміжний об'єкт – правова модель. Відповідно у процесі дослідження нами вбачається за необхідне розробити так звану «галузеву» правову модель інституту пробації у залежності від того які правові норми врегульовують відносини, що виникають у сфері функціонування об'єкта пізнання.

Динаміка розвитку суспільних процесів, воєнний стан, кризові явища потребують оперативності в осмисленні цих явищ та прийнятті відповідних рішень. Описуючи, досліджуючи, вивчаючи певне правове явище дослідник використовує всі можливі засоби та інструменти наукового пізнання. Саме проблематика пізнавального інструментарію як у теоретиків так і у практиків є актуальним питанням сьогодення.

Важливо також зазначити, що моделювання як метод наукового пізнання є процесом який включає в себе певні етапи, зокрема першим етапом моделювання є з'ясування властивостей, рис, особливостей та нормативного підґрунтя функціонування досліджуваного об'єкта. І саме на цьому етапі відбувається побудова самої моделі, що має споріднені риси з об'єктом наукового пізнання. На другому етапі за допомогою побудованої моделі виокремлюються проблемні, колізійні, спірні питання функціонування об'єкта на основі якого сформовано модель з подальшим зіставленням результатів спостереження за ними. На третьому етапі дослідник з'ясовує чи відповідає створена модель критеріям практики, тобто чи відповідають дані спостереження особливостям функціонування досліджуваного об'єкта та побудованій моделі. Четвертий заключний етап включає ґрунтовний аналіз моделі, що вже має дещо інший вигляд у порівнянні зі сформованою моделлю на початку моделювання, а також розпочинається процес її удосконалення. За допомогою моделі можна розкрити зміст, форму об'єкта дослідження але вже у більш впорядкованому вигляді, пояснити певні властивості об'єкта за допомогою схем, графіків, таблиць, діаграм, тощо, отримати якісно нову інформацію, сформувати прогноз про стан об'єкта дослідження у майбутньому, змінити його структуру, розширити повноваження, змінити вектори взаємодії; здійснити практичну перевірку висунутих гіпотез, колізій, перевірити реалізацію запропонованих змін та обрати оптимальне рішення, щодо усунення існуючих неточностей та прогалин, набути нових знань, вмінь, уявлень про подальше функціонування досліджуваного об'єкта пізнання. Кожна побудована модель містить у собі риси сьогодення і у той же час є своєрідним орієнтиром на майбутнє [2, с. 214].

Проте не менш важливою вбачається теоретично-практична значущість пізнання інституту пробації в Україні за допомогою методу правового моделювання. Такий науковий підхід допоможе розглянути досліджуваний правовий інститут у двох аспектах, зокрема сформувати сучасну модель пробації з урахуванням політичної та економічної ситуації у країні, а також створити, узгодити між собою існуючі правові норми та інститути.

У сучасних наукових дослідженнях виокремлюють соціальне і правове моделювання. Відповідно в основу дослідження інституту пробації в Україні покладено правове моделювання – як метод наукового пізнання, конструктивно-пізнавальний прийом, який надає можливість відтворити функціональні, структурні характеристики та особливості реальних об'єктів, процесів та явищ

у правовій сфері шляхом використання логічних прийомів (перетворень) на спеціально створених моделях [3, с. 54].

Отже, беручи до уваги викладений вище матеріал, вбачається за необхідне розпочати дослідження саме з першого етапу правового моделювання, який передбачає побудову моделі пробації, що має споріднені риси з об'єктом наукового пізнання. Тобто саме на цій стадії ми у реальному часі спробуємо відтворити існуючу модель пробації, а саме оригінал. Дана модель включатиме законодавчо-визначені структурні компоненти та функціональні особливості, що буду розкриті з використанням описової, тлумачної та прогностичної функції моделі.

Нормативно-правовим забезпеченням інституту пробації в України виступає Закон України «Про пробацію» від 5 лютого 2015 року. Саме з прийняттям даного нормативно-правового акту розпочався ребрединг кримінально-виконавчої інспекції в уповноважені органи з питань пробації. Сьогодні органи пробації знаходяться у підпорядкуванні Державної кримінально-виконавчої служби і на них покладено обов'язок забезпечення безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинувачених, з метою прийняття судом рішення про міру їхньої відповідальності.

Наразі у пробації працює більш ніж 2500 працівників, які опікуються приблизно 70 тисячами засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. Також, відповідно до принципу гуманізації кримінального законодавства у порівнянні з минулими роками значно збільшилася кількість громадян, які отримали альтернативні вироки, не пов'язані з позбавленням волі. З початку 2025 року ця цифра вже перевищила позначку у 81 тисячу засуджених [4]. Для порівняння, станом на 01.07.2025 р. в УВП трималось 19259 (2024 – 23568) засуджених, що на 18,3% менше ніж за аналогічний період 2024 року [5]. З урахуванням зазначених даних чітко простежується тенденція по зменшенню винесених вироків про призначення покарання у виді позбавлення волі.

Відповідно до положень КК України пробація застосовується до осіб (обвинувачених), щодо яких за ухвалою суду уповноваженим органом з питань пробації складається досудова доповідь (досудова пробація); осіб, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі; осіб, яким покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк замінено у порядку ст. 82 КК України; осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням (ст. 75–78 КК України); звільнених від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають дитину віком до трьох років (ст. 83 КК України), а також звільнених від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років, у порядку ст. 79 КК України; осіб, які готуються до звільнення з місць позбавлення волі (пенітенціарна пробація).

Інститут пробації проходить складний, іноді навіть вимушений процес свого реформування, приведення у відповідність до міжнародних стандартів функціонування деякий субінститутів пробації. З прийняттям у 2015 році Закону України «Про пробацію» багато правових інститутів та механізмів залишилися поза увагою законодавців. Незрозуміло що стало причиною прийняття нормативно-правового акту, що регулює діяльність органу виконавчої влади зі спеціальним статусом, саме у такому вигляді: пробація без пробаційного нагляду (стаття 59^{-1} КК України «Пробаційний нагляд» криміналізована у 2023 році) [6]; виправні роботи як одне з неефективних та недієвих видів кримінального покарання, у частині забезпечення основних цілей мети покарання; можливість ухилення від виконання покарання у виді штрафу у зв'язку з визначеними для даного виду покарання строками давності; невизначеність механізму взаємодії органів і установ виконання покарань з органами пробації у частині застосування ст. 81, 82 КК України; неможливість притягнення до відповідальності за ухилення від відбування покарання у порядку ст. 389 КК України, якщо покарання, не пов'язане з позбавленням волі призначене постановою суду у порядку ст. 81, 82 КК України; покладення повноважень посередника у процесі відновного правосуддя на центри безоплатної правової допомоги, а не на пробацію, як це практикується у багатьох країнах світу і т.д.

Поряд з положеннями національного законодавства в Україні ретельно вивчається та впроваджується зарубіжних (міжнародний) досвід виконання/відбування покарань. Варто зазначити, що у Кіотській декларації щодо розширення можливостей попередження злочинів, кримінального правосуддя та верховенства права на шляху виконання програми сталого розвитку до 2030 року у п. 36 вказано на необхідність вжиття заходів для подолання перенаселеності у місцях позбавлення волі та підвищення загальної ефективності та спроможності системи кримінальної юстиції, у

тому числі шляхом розгляду питання про застосування альтернатив попередньому ув'язненню та ув'язненню на підставі вироку суду, належним чином ураховуючи Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо заходів, що не пов'язані з позбавленням волі (Токійські правила) [7].

З поміж основних міжнародних нормативно-правових актів можна виокремити Токійські правила, Правила Ради Європи про пробацію, Рекомендацію CM/Rec (2017) 3 про Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів, Резолюцію (70)1 про практичну організацію заходів з контролю і постпенітенціарну опіку над умовно засудженими та умовно-звільненими, Правила підбору, відбору, освіти, навчання і професійного розвитку персоналу тюрем і пробації і т.д. Проте деякі з міжнародних документів знаходяться поза увагою законодавця, зокрема у п.9 Резолюції CM/Rec (99)19 Комітету міністрів Ради Європи державам – членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах зазначено, що за органами кримінальної юстиції має залишатися право на прийняття рішення щодо передачі справи на медіацію, а також і на оцінку вирішення цієї процедури. Виходячи із положень Концепції реформування кримінальної юстиції України 2008 року, до її складу включені: органи та установи, які розглядають кримінальні справи, інститут державних обвинувачів (прокуратура), органи, наділені повноваженнями проводити досудове розслідування, органи та установи виконання кримінальних покарань, адвокатура. Тобто саме органи пробації, як орган виконання кримінальних покарань повинен приймати рішення про передачу справи на медіацію.

У вітчизняному-українському законодавстві основна увага у процесі відновного правосуддя зосереджена на підозрюваному та обвинуваченому, а лише після надання згоди на участь у програмі медіації на потерпілому. З цього випливає, що якщо згода на участь потерпілого не буде надана то і його права можуть бути відновлені тільки після винесення обвинувального вироку суду, на підставі якого потерпілий може звернутися до суду з цивільним позовом про відшкодування завданої йому матеріальної та моральної шкоди, якщо до цього питання матеріальної шкоди не було визначене як кваліфікуюча ознака складу кримінального правопорушення.

Під час проведеного дослідження нашу увагу привернув офіційний сайт Пробації України на якому нас знайомлять з менторами-пробаціонерами, до яких (запис з сайту) можна звернутися за порадами та рекомендаціями щодо використання інструментів пробації (досудова доповідь, оцінка ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення, індивідуальний план, пробаційні програми) під час роботи з суб'єктами пробації, проте правовий статус менторів-пробаціонерів у Законі України «Про пробацію» жодним чином не прописаний, хоча є згадка про інших суб'єктів - волонтерів пробації.

Аналізуючи положення ст. 14 Закону України «Про пробацію» нами сформовано висновки про те, що потерпілий від кримінального правопорушення не є суб'єктом пробації і тому співпрацювати з волонтерами пробації, менторами пробації він не може, тому постає питання про внесення відповідних змін до законодавства задля захисту прав всіх сторін. Потерпілий визнаний таким постановою слідчого є першочерговим суб'єктом відновного правосуддя, оскільки саме його порушені права потребують відновлення. У правопорушника відсутній комплекс прав, які потребують відновлення у зв'язку з вчиненим ним особисто кримінальним правопорушенням, зміни стосуються його правового статусу або він змінюється з обвинуваченого на засудженого або з обвинуваченого на особу звільнену від відбування покарання. При вчиненні кримінального правопорушення злочинець нічого не втрачає такого, що потребує відновлення.

З урахуванням викладених аргументів, варто констатувати, що саме потерпілий є тією особою, яка працюючи та сплачуючи податки, забезпечує утримання обвинуваченого та засудженого в установах виконання покарань (економічний аспект); саме потерпілий та члени його родини формують авторитет до суду та інших органів кримінальної юстиції; тільки у результаті відновлення прав потерпілих може забезпечуватися принцип «справедливого правосуддя»; досудова доповідь складена з урахуванням думки потерпілого може слугувати пом'якшуючою обставиною при винесенні рішення судом; примирення винного з потерпілим на стадії досудового розслідування зменшує навантаження органів суду; добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди правопорушником, з урахуванням п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України є обставиною, яка пом'якшує покарання.

Підсумовуючи вищевикладене можемо стверджувати, що ефективність роботи уповноважених органів з питань пробації в України не повинна вимірюватися тільки рівнем рецидивної злочин-

ності, а й повинна включати такий критерій як економічна доцільність. І відповідно там де є гроші там є місце і корупційним чинникам. На думку науковців, корупція - це зловживання владою заради особистої вигоди, але вона може набувати різних форм: отримання неправомірної вигоди, розкрадання, вимагання або шахрайство.

Американський вчений і автор однієї з культових книг про корупцію «Controlling Corruption» Роберт Клітґаард підсумував це твердження, зазначивши, що корупція – це не злочин пристрасті, це злочин розрахунку. І люди, які обирають бути корумпованими, роблять дуже чіткі розрахунки, а саме скільки прибутку вони можуть отримати, яка ймовірність того, що їх спіймають, і які будуть наслідки, якщо це станеться.

Шокуючими для всіх дотичних до пробації, а також пересічних громадян стали новини про те, що Директору «Центру пробації» та його спільникам повідомлено про підозру за ч. 3 ст. 368 КК України - вимагання та отримання неправомірної вигоди службовими особами, вчинене повторно і за попередньою змовою групою осіб. Інкримінований склад кримінального правопорушення у поєднанні криміналістичних ознак із кримінально-правовими віднесено С.В. Князєвим до кримінальних правопорушень у бюджетній сфері [8, с.249-250], оскільки фінансові ресурси виділені для забезпечення виконання завдань і функцій органів державної влади були отримані особисто Директором та/або через посередників з метою володіти, користуватися і розпоряджатися ними на власний розсуд.

Варто констатувати, що з часу прийняття ЗУ «Про пробацію» пройшло вже 10 років. Зазначений нормативно-правовий акт зазнав деяких змін, проте діяльність деяких суб'єктів не знайшла свого правового закріплення. Положення більшості міжнародних нормативно-правових актів невраховані українським законодавцем (потерпілий, медіація). Соціально-психологічна характеристика на обвинуваченого у досудовій доповіді складається без участі психолога та суперечить теорії кримінологічної науки.

Позитивним фактором, на шляху реформування служби пробації в Україні стало впровадження пробаційних програм роботи з особами, які перебувають на обліку, проте їх проходження підобліковими особами здебільшого обмежується індивідуально-профілактичним бесідами.

Отже, виникає своєрідний колапс щодо функціонування саме такої моделі пробації, що обумовлений як правовими, економічними так і корупційними чинниками.

Розв'язання цього питання, зумовлює, на нашу думку, підвищення ролі правової доктрини у частині вивчення інституту пробації, а формування якісно нової моделі пробації потребує залучення до цього процесу науковців – задля уникнення розбіжностей теорії з практикою; працівників правоохоронних органів, представників громадських об'єднань – для налагодження векторів взаємодії; фахівців у галузі пробації зарубіжних країн – для вивчення позитивного зарубіжного досвіду, тощо.

Висновки. Проведений нами аналіз дає підстави стверджувати, що метод правового моделювання доцільно використати для пізнання інституту пробації. Доведено, що основними потенційними напрямками у формуванні моделі пробації є: аналіз і порівняння моделей пробації у зарубіжних країнах; проєктування моделі пробації у новому Кримінальному кодексі України; моделювання процедур пробаційного нагляду, процесу ресоціалізації, взаємодії з державними та недержавними інституціями.

Визначено, що використання методу правового моделювання дозволить дослідити пробацію як систему, а не тільки як орган, на який покладено обов'язок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. Аргументовано, що використання методу правового моделювання для дослідження пробації в Україні допоможе передбачити, як зміни до законодавства будуть працювати на практиці, сформувати пропозиції до українського законодавства у частині правового регулювання діяльності інститут пробації, визначити критерії ефективності діяльності пробації (зниження рецидиву, соціальна адаптація, забезпечення прав і свобод людини), закріпити основні засади, стандарти та інструменти пробації, а також визначити правовий статус суб'єктів, які залучаються до роботи з особами, що перебувають на обліку у пробації.

Отже, створення «оптимальної» моделі пробації дозволить виявити ризики та суперечності, розширити функції органів пробації, впровадити нові форми роботи з клієнтами, тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Костенко О.М. Основне питання правознавства з позиції соціального натуралізму. *Проблеми філософії права: міжнародний часопис*. Київ-Чернівці: Рута. 2003. Т.1. С. 72–78.
2. Кметик-Подубінська Х.І. Правове моделювання як метод сучасних конституційно-правових досліджень. *Підприємство, господарство і право.* 2020. С. 211–215.
3. Тарахонич Т.І. Метод моделювання як засіб оптимізації правового регулювання. *Правова держава*. Випуск 30. С. 52–58.
4. У центрах пробації з початку року перебуває понад 81 тисяча засуджених – Мін'юст. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3990510-u-centrah-probacii-z-pocatku-roku-perebuvae-ponad-81-tisaca-zasudzenih-minust.html (дата звернення 10.10.2025).
5. Огляд основних показників стану режиму, ізоляції та нагляду в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах за 1 півріччя 2025 р. Київ: Державна кримінально-виконавча служба України. С. 27.
6. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань: Закон України від 23 серпня 2023 р. № 3342-IX від 23 серпня 2023 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text. (дата звернення 10.10.2025).
7. Кіотська декларація щодо розширення можливостей попередження злочинів, кримінального правосуддя та верховенства права на шляху виконання програми сталого розвитку до 2030 року. URL: https://drive.google.com/file/d/1GC48aLSD-zhbuu4Dlyrx9Wg7qJQK9M63/view. (дата звернення 10.10.2025).
8. Князєв С.В. Доктринальні підходи до поняття та систематизації кримінальних правопорушень у бюджетній сфері як основи формування методики розслідування. *Держава та регіони*. 2022. № 2 (76) С. 245–251.
9. Про затвердження Порядку складання досудової доповіді: Наказ МЮ України від 27.01.2017 № 200/5: станом на 23 травн. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0610-25#Text (дата звернення: 10.09.2025).
10. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII: станом на 19 груд. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text (дата звернення: 10.09.2025).

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.20

ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПІ: АНАЛІТИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕНДЕНЦІЙ ТА ДИНАМІКИ КРИМІНАЛЬНИХ ВИРОКІВ (2020–2025 РР.)

Панталієнко Т.П.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри теорії та історії держави і права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID: 0009-0008-2938-0752

Панталієнко Т.П. Домашнє насильство в Україні та Європі: аналітико-правове дослідження тенденцій та динаміки кримінальних вироків (2020–2025 рр.).

Домашнє насильство є однією з найгостріших соціально-правових проблем сучасної України, що суттєво впливає на безпеку, здоров'я та добробут громадян. Його поширення має системний характер і виходить за межі приватної сфери, безпосередньо впливаючи на соціальну структуру суспільства, рівень довіри до правоохоронних органів та ефективність правового захисту. У статті здійснено аналітико-правове дослідження тенденцій та динаміки кримінальних вироків за статтею 126-1 Кримінального кодексу України за період 2020–2025 років.

Результати дослідження свідчать про сталу тенденцію до зростання кількості кримінальних вироків за домашнє насильство: з 853 вироків у 2020 році до 2177 у 2024 році та 1465 – за дев'ять місяців 2025 року. Частка таких вироків у загальній структурі судових рішень також поступово зросла з 1,24 % у 2020 році до 2,64 % у 2024 році. Така динаміка демонструє не лише зростання офіційного реагування держави, а й посилення суспільної уваги до проблеми. Проте значна кількість випадків залишається латентною через страх потерпілих, економічну залежність та недовіру до інституцій захисту.

З метою поглиблення аналізу українська статистика була зіставлена з міжнародними даними. Зокрема, в Англії та Уельсі у 2024 році було зареєстровано 851 062 злочини, пов'язані з домашнім насильством, та 51 183 кримінальних переслідування. Такий приклад свідчить про ефективність системного збору даних, стабільність правозастосовної практики та розвинені механізми реагування. Французька статистика виявляє особливо трагічний вимір проблеми: у 2021 році зафіксовано 143 смерті, пов'язані з домашнім насильством, 85 % жертв – жінки, а в 19 % випадків поруч перебували діти.

Узагальнення отриманих результатів засвідчує, що домашнє насильство має комплексний характер, а ефективна протидія потребує поєднання кримінально-правових, профілактичних і соціальних інструментів. В Україні спостерігається позитивна динаміка правозастосування, проте подальше вдосконалення політики має бути спрямоване на розвиток превентивних механізмів, зміцнення системи захисту постраждалих та забезпечення прозорого статистичного моніторингу. Досвід інших європейських країн може стати основою для формування цілісної та ефективної стратегії протидії домашньому насильству на національному рівні.

Ключові слова: домашнє насильство, кримінальна відповідальність, судові вироки, латентність, статистичний аналіз, міжнародний досвід, правозастосовна практика, правова культура, правова свідомість.

Pantaliienko T.P. Domestic violence in Ukraine and Europe: analytical and legal research into trends and dynamics of criminal sentences (2020–2025).

Domestic violence is one of the most acute socio-legal problems of modern Ukraine, which significantly affects the safety, health and well-being of citizens. Its spread is systemic and goes beyond

the private sphere, directly affecting the social structure of society, the level of trust in law enforcement agencies and the effectiveness of legal protection. The article conducts an analytical and legal study of the trends and dynamics of criminal convictions under Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine for the period 2020–2025.

The results of the study indicate a steady trend towards an increase in the number of criminal convictions for domestic violence: from 853 convictions in 2020 to 2,177 in 2024 and 1,465 in the first nine months of 2025. The share of such sentences in the overall structure of court decisions also gradually increased from 1.24% in 2020 to 2.64% in 2024. This dynamics demonstrates not only the growth of the official response of the state, but also the increase in public attention to the problem. However, a significant number of cases remain latent due to the fear of victims, economic dependence and distrust of protection institutions. In order to deepen the analysis, Ukrainian statistics were compared with international data. In particular, in England and Wales in 2024, 851,062 crimes related to domestic violence were registered, and 51,183 criminal prosecutions were registered. Such an example demonstrates the effectiveness of systematic data collection, the stability of law enforcement practice and developed response mechanisms. French statistics reveal a particularly tragic dimension of the problem: in 2021, 143 deaths related to domestic violence were recorded, 85% of the victims were women, and in 19% of cases children were present.

The generalization of the results obtained shows that domestic violence is complex in nature, and effective counteraction requires a combination of criminal law, preventive and social instruments. In Ukraine, positive dynamics of law enforcement are observed, but further improvement of the policy should be aimed at developing preventive mechanisms, strengthening the system of protection of victims and ensuring transparent statistical monitoring. The experience of other European countries can become the basis for the formation of a holistic and effective strategy to combat domestic violence at the national level.

Key words: domestic violence, criminal liability, court sentences, latency, statistical analysis, international experience, law enforcement practice, legal culture, legal awareness.

Постановка проблеми. Домашнє насильство залишається гострою соціально-правовою проблемою, що виходить за межі приватного життя та загрожує безпеці суспільства. Попри законодавчі зміни, рівень таких правопорушень залишається високим, а значна їх частина – латентною. Недостатня міжвідомча взаємодія та соціально-економічні чинники ускладнюють своєчасне реагування, що зумовлює потребу в глибшому аналізі масштабів і тенденцій цього явища.

Стан опрацювання цієї проблематики. Ряд вчених України, вивчали питання домашнього насильства, зокрема: Артеменко О.В., Авраменко С.М., Буклів Л.Г., Гулак О.В., Ладиченко В.В., Комаринська Ю.Б., Мельник А.Р., Стасюк Н.А., Хавронюк М.І., Яра О.С. Однак на даний час дана проблема потребує узагальнення та аналізу судової практики.

Метою дослідження є виявлення динаміки та тенденцій поширення домашнього насильства в Україні, аналіз ефективності правозастосовної практики та порівняння національних показників із міжнародним досвідом для визначення шляхів удосконалення механізмів запобігання та протидії цьому явищу.

Виклад основного матеріалу. Домашнє насильство є однією з найгостріших соціально-правових проблем сучасної України, що суттєво впливає на безпеку, здоров'я та добробут громадян. Воно проявляється у фізичній, психологічній, сексуальній та економічній формах і зачіпає не лише окрему сім'ю, а й соціальну структуру суспільства загалом. Ефективна протидія цьому явищу потребує комплексного підходу, який поєднує кримінально-правові механізми, профілактичні заходи та підвищення правової свідомості громадян.

У контексті правового регулювання важливе значення має аналіз кількості судових рішень щодо домашнього насильства, оскільки він відображає не лише роботу правоохоронних органів, а й загальні тенденції розвитку правосвідомості суспільства [1, с. 15]. Розуміння динаміки вироків, винесених за злочини, передбачені статтею 126-1 Кримінального кодексу України [2], що стосуються домашнього насильства, дозволяє оцінити ефективність чинного законодавства та визначити напрями вдосконалення механізмів захисту потерпілих [3, с. 246].

Щоб з'ясувати певні тенденцій зміни кількості вироків за вчинення домашнього насильства, ми проаналізували відомості, що містяться в Єдиному державному реєстрі судових рішень за період 2020-2025 рр. [4] (за пошуковим запитом «126-1», формі судового рішення «вирок» за від-

повідний період, станом на жовтень 2025 року).

Кількість вироків за статтею 126-1 Кримінального кодексу України в 2020 році склало 853, в 2021 – 1491, в 2022 – 1243, в 2023 – 1949, в 2024 – 2177, а за дев'ять місяців 2025 року – 1465 вироків (результати дослідження відображені на рис. 1)

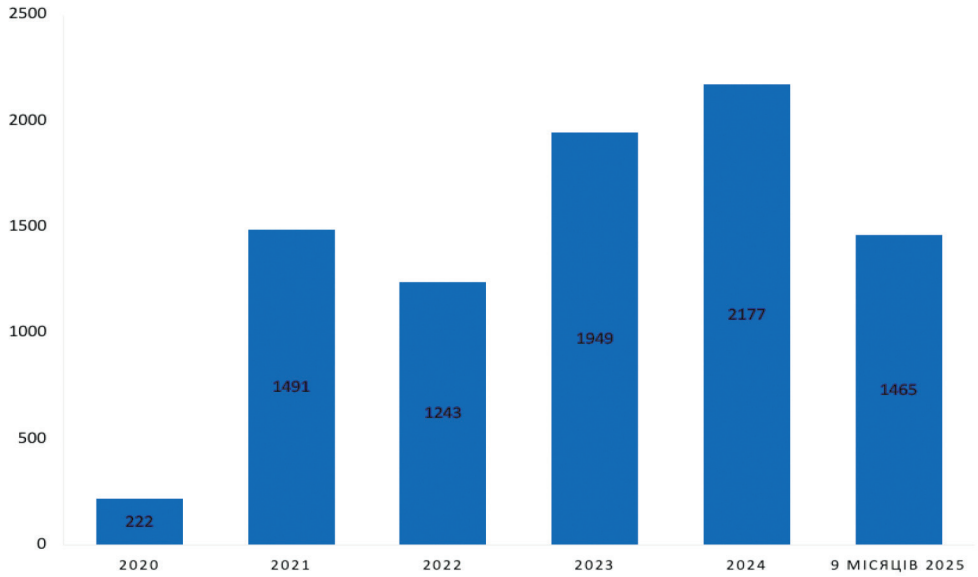

Рис. 1

Важливим є також визначення співвідношення вироків за статтею 126-1 Кримінального кодексу України до загальної кількості всіх вироків за аналогічний період.

Загальна кількість вироків за всіма статтями Кримінального кодексу України в 2020 році склала 68 518, в 2021 – 82 802, в 2022 – 64 582, в 2023 – 90 117, в 2024 – 82 589, а за 9 місяців 2025 року – 67 206 (результати дослідження відображені на рис. 2).

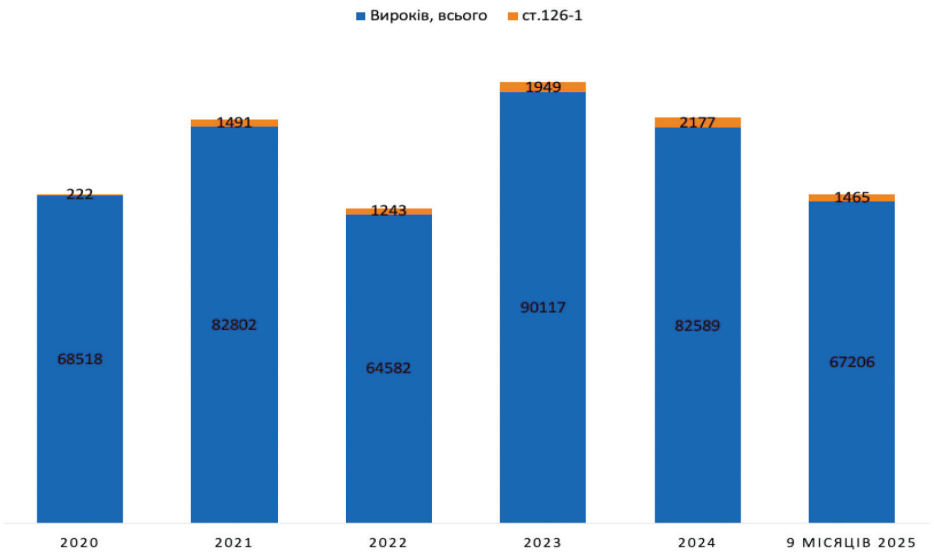

Рис. 2

Отже, співвідношення вироків за статтею 126-1 Кримінального кодексу України до загальної кількості всіх вироків за аналогічний період становить: в 2020 році – 1,24%, в 2021 – 1,8%, в 2022 – 1,92%, в 2023 – 2,16%, в 2024 – 2,64%, за 9 місяців 2025 року – 2,18% (результати дослідження відображені на рис. 3).

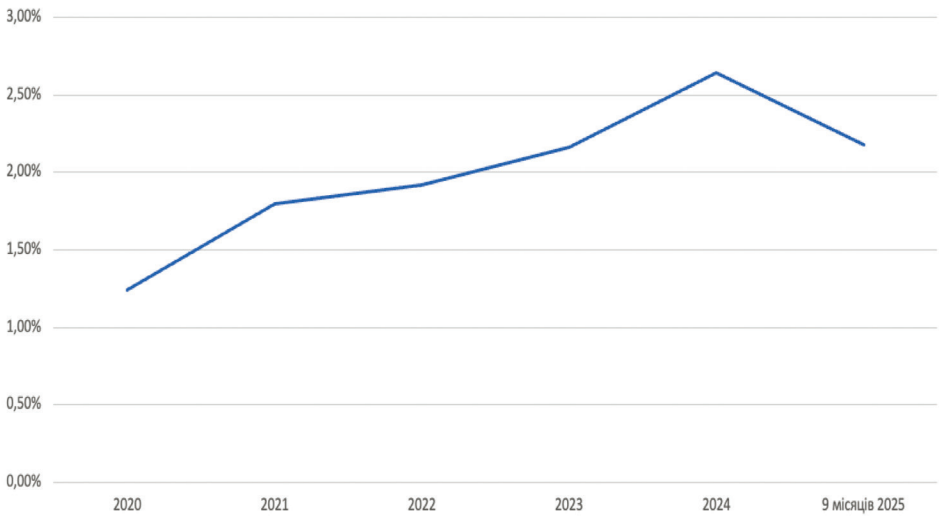

Рис. 3

Отримані результати свідчать про стійку тенденцію до зростання кількості кримінальних вироків за статтею 126-1 Кримінального кодексу України. Якщо у 2020 році частка таких вироків становила лише 1,24% від загальної кількості, то вже у 2024 році – 2,64%. Така динаміка демонструє, що домашнє насильство все частіше стає предметом офіційного реагування держави, що, у свою чергу, відображає як зростання суспільної чутливості до цієї проблеми, так і активізацію правоохоронних органів у її виявленні та розслідуванні.

Зростання кількості вироків може бути наслідком низки факторів – від удосконалення механізмів захисту потерпілих і зміцнення законодавчої бази до зміни суспільного сприйняття насильства в сім'ї [5]. Варто також враховувати, що офіційна статистика не завжди відображає реальний масштаб проблеми: значна кількість випадків залишається латентною через страх потерпілих, економічну залежність або недовіру до правоохоронної системи. Тому показники, зафіксовані в судових рішеннях, є лише частиною загальної картини.

Для глибшого розуміння динаміки та масштабів домашнього насильства в Україні доцільно зіставити національні дані з міжнародними тенденціями. Це дозволяє оцінити ефективність української правової системи в контексті глобальних підходів до боротьби з цим явищем, а також виявити можливі напрями вдосконалення політики реагування.

Порівняльний аналіз статистики інших держав дає змогу побачити, наскільки різняться масштаби проблеми та способи її вирішення. У багатьох країнах боротьба з домашнім насильством супроводжується активною державною політикою, широкими профілактичними програмами та розвитком спеціалізованих служб підтримки постраждалих [6]. Саме тому варто звернути увагу на досвід окремих країн Європи, які публікують детальну офіційну статистику у цій сфері.

За даними Національного інституту статистики, в Іспанії в 2024 році жертвами домашнього насильства стали 8 860 осіб, а засуджені за цей злочин в 2024 році – 9 229 осіб. В 2022 році кількість засуджених складала 7 022 осіб (з них 4 059 чоловіків та 2 963 жінок) [7].

Відповідно до бюлетеня «Огляд домашнього насильства в Англії та Уельсі: листопад 2024 р.», упродовж 2024 року жертвами домашнього насильства стали близько 2,3 мільйона осіб віком від 16 років, з яких 1,6 мільйона становили жінки та 712 тисяч – чоловіки. За даними поліції, станом на березень 2024 року в Англії та Уельсі було зареєстровано 851 062 злочини, пов'язані з домашнім насильством. Це дещо менше порівняно з попереднім роком (911 248 злочинів), що, на думку експертів, частково пояснюється змінами у практиці поліцейського обліку.

Водночас рівень притягнення до відповідальності за вказані діяння залишається стабільним: у березні 2024 року було зареєстровано 51 183 кримінальних переслідування у справах, пов'язаних з домашнім насильством, що майже не відрізняється від показників березня 2023 року (51 288). Така стабільність свідчить про сталу правозастосовну практику у сфері протидії домашньому насильству та наявність ефективних механізмів реагування.

Аналіз досвіду Англії та Уельсу є важливим для України, адже демонструє, як системний підхід до збору статистики, належна міжвідомча взаємодія та узгоджена державна політика здатні забезпечити не лише ефективну кримінально-правову відповідь, а й формування прозорої картини поширення цього явища. Такі практики можуть бути враховані при подальшому вдосконаленні національних механізмів запобігання та протидії домашньому насильству [8].

Не менш показовими для розуміння масштабів і наслідків домашнього насильства є офіційні дані Франції. Вони свідчать не лише про поширеність цього явища, а й про його трагічний характер.

Так, у 2021 році у Франції було зафіксовано 143 випадки смерті, пов'язані з домашнім насильством. Переважна більшість жертв – 85% – становили жінки. Зокрема, 122 жінки загинули від рук своїх чоловіків або колишніх партнерів, що в середньому означає одну смерть кожні 2,5 дні. Серед осіб, які вчинили ці злочини, 86 % становили чоловіки, з яких 25% були у віці 70 років і старше [9].

Соціально-демографічна структура винних також заслуговує на увагу: 41 % з них були безробітними, 31% – пенсіонерами. У 24% випадків на момент вчинення злочину фіксувалася наявність алкоголю, що вказує на вплив факторів ризику на ескалацію насильства. Особливо тривожним є те, що у чверті випадків особи вже мали історію насильницьких дій, причому 75% цих епізодів були пов'язані саме з домашнім насильством.

Варто також підкреслити тяжкі наслідки для сімейної сфери: у 19% випадків на момент злочину поруч перебували діти. Це не лише поглиблює психологічну травматизацію потерпілих та свідків, а й формує ризики міжпоколінного відтворення насильницьких моделей поведінки.

Аналіз французького досвіду засвідчує, що домашнє насильство часто має фатальні наслідки, а запобігання йому потребує не лише кримінально-правових інструментів, а й широкої системи соціальної підтримки, раннього виявлення ризиків та цілеспрямованої профілактичної роботи. Цей досвід також демонструє важливість врахування соціально-демографічних характеристик винних при формуванні державної політики у сфері запобігання насильству [9].

Висновки. Порівняльний аналіз динаміки та структури домашнього насильства в Україні та окремих європейських країнах засвідчує, що це явище має стабільно високий рівень поширеності та потребує системної протидії на всіх рівнях – від превенції до кримінально-правового реагування. В Україні спостерігається поступове зростання кількості вироків за статтею 126-1 Кримінального кодексу, що свідчить про активізацію механізмів виявлення та фіксації фактів домашнього насильства, а також про посилення уваги держави до цієї проблеми.

Досвід Англії та Уельсу демонструє, що системний статистичний облік, міжвідомча взаємодія та стабільна правозастосовна практика здатні забезпечити ефективне реагування на випадки домашнього насильства, підтримуючи відносно сталий рівень кримінальних переслідувань. Водночас французька статистика виявляє особливо трагічний аспект цієї проблеми – значну кількість смертельних випадків, що підкреслює необхідність своєчасного втручання та ефективних механізмів запобігання.

Таким чином, спільною рисою для всіх розглянутих країн є масштабність і комплексний характер проблеми домашнього насильства. Відмінності ж полягають у рівні інституційної спроможності держави, ступені розвитку системи захисту потерпілих та ефективності статистичного моніторингу. Для України важливо не лише продовжувати зміцнювати кримінально-правові механізми, а й розвивати систему раннього виявлення, профілактики, міжвідомчої координації та підтримки постраждалих осіб. Саме поєднання цих інструментів може стати ключем до реального зниження рівня домашнього насильства та мінімізації його наслідків для суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мельник А.Р., Панталієнко Т.П., Авраменко С.М. Зростання кількості вироків за вчинення сімейного насилля як показник підвищення рівня правової культури суспільства. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*, Серія ПРАВО. 2024. Випуск 83: частина 3. С. 13–18. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.1 URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/07/83-part-3.pdf.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. Верховна Рада України: веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14?find=1&text=проступки#w1_1 (дата звернення: 01.10.2025).

3. Авраменко С.М., Мельник А.Р. Портрет жертви домашнього насильства та його особливості в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету,* Серія ПРАВО. 2024. Випуск 81: частина 2. С. 244–249. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.38. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/03/40-1.pdf.
4. Єдиний державний реєстр судових рішень: веб-сайт. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua (дата звернення: 4.10.2025).
5. KOMARYNSKA Y. Principles of Establishing Psychological Contact with Victims of Criminal Offenses Related to Domestic Violence. *Ûridična psihologìâ*. 2023. Т. 32, № 1. С. 43–50. URL: https://doi.org/10.33270/03233201.43 (дата звернення: 10.10.2025).
6. Панталієнко Т.П. Міжнародний досвід боротьби з домашнім насильством. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*, Серія ПРАВО. 2025. Випуск 87: частина 3. С. 320–325. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.3.48 URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/03/50-2.pdf (дата звернення: 11.10.2025).
7. Домашнє насильство та гендерне насильство – 2024 рік**:** веб-сайт. URL: https://www.ine.es/dyngs/INEbase/en/operacion.htm?c=Estadistica_C&cid=1254736176866&menu=ultiDatos&idp=1254735573206.
8. Огляд домашнього насильства в Англії та Уельсі: листопад 2024 року: веб-сайт. URL: https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/crimeandjustice/bulletins/domesticabuseinenglandandwalesoverview/november2024.
9. Les violences conjugales, un problème de santé publique majeur: веб-сайт. URL: https://www.lemonde.fr/sciences/article/2025/03/19/les-violences-conjugales-un-probleme-de-sante-publique-majeur_6583551_1650684.html.

УДК 34.343.3/.7
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.21

ТЕНДЕНЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОНТРАБАНДУ ТА ПРАКТИКИ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ (НА ПРИКЛАДІ РОЗДІЛУ VII ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КК УКРАЇНИ)

Парасюк Н.М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності
Львівського державного університету
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-7489-9181
e-mail: natalo4ka78@ukr.net

Парасюк Н.М. Тенденції кримінального законодавства про відповідальність за контрабанду та практики його застосування (на прикладі розділу VII Особливої частини КК України)

У ретроспективі розвитку кримінального законодавства про контрабанду (на прикладі розділу VII Особливої частини КК України) пропонується виділяти три періоди: перший включає такі етапи: криміналізація контрабанди радіоактивних матеріалів та частин вогнепальної нарізної зброї; декриміналізація товарної контрабанди; редагування спеціальної конфіскації предметів контрабанди; другий період – криміналізація контрабанди деревини та подальше підвищення розміру предмета контрабанди; третій період, в межах якого відбувається (а) структурування ст. 201 КК України приміткою, яка має комплексний характер, (б) введення кваліфікуючої ознаки – «особою, раніше судимою за статтями 201, 201-1, 201-3, 204-1 КК України»; (в) рекриміналізація товарної контрабанди та (г) криміналізація контрабанди підакцизних товарів.

З огляду на бланкетний спосіб викладу диспозицій кримінально-правової норми про контрабанду, акцентовано увагу на недоцільності тлумачення способів контрабанди у окремій примітці. Визначено, що зниження розміру предмета кваліфікованих видів контрабанди деревини без зміни караності діяння проведено без достатньої обґрунтованості.

Здійснено аналіз судової практики у сфері контрабанди культурних цінностей, що мав на меті виокремити тенденції у правозастосовному процесі, в результаті чого зроблено висновки щодо напрямів удосконалення концепції кримінальної відповідальності за контрабанду. Встановлено значний ступінь «суддівської гуманізації» на етапі призначення покарання як за закінчену, так і за незакінчену контрабанду, а також відсутність належної аргументованості доцільності призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом відповідно до ст. 69 КК України та звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України).

Аргументовано, що відсутність кримінально-правової оцінки кожного епізоду контрабанди культурних цінностей як окремого кримінального правопорушення свідчить про неповноту кримінально-правової кваліфікації. У цих випадках також судами не визнається обставиною, яка обтяжує покарання – вчинення злочину повторно. З метою уникнення зловживань у цій сфері запропоновано доповнити склади про контрабанду кваліфікуючою ознакою – ті самі дії, вчинені повторно.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, криміналізація, декриміналізація, контрабанда, культурні цінності, зброя, товари, покарання, звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Parasiuk N.M. Trends in criminal legislation on liability for smuggling and practices of its application (using the example of Section VII of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine).

In retrospect of the development of criminal legislation on smuggling (using the example of Section VII of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine), it is proposed to distinguish three periods: the first includes the following stages: criminalization of smuggling of radioactive materials and parts of firearms; decriminalization of commodity smuggling; editing of special confiscation of contraband items; the second period – criminalization of timber smuggling and further increase in the size of the contraband item; the third period, within which (a) structuring of Article 201 of the Criminal Code of Ukraine with a note that is of a comprehensive nature, (b) introduction of a qualifying feature - «a person previously convicted under Articles 201, 201-1, 201-3, 204-1 of the Criminal Code of Ukraine»; (c) recriminalization of commodity smuggling and (d) criminalization of smuggling of excisable goods.

Given the blanket way of presenting the provisions of the criminal law norm on smuggling, attention is focused on the inexpediency of interpreting the methods of smuggling in a separate note. It was determined that reducing the size of the subject of qualified types of timber smuggling without changing the punishability of the act was carried out without sufficient justification.

An analysis of judicial practice in the field of smuggling of cultural values was carried out, which aimed to identify trends in the law enforcement process, as a result of which conclusions were drawn regarding the areas of improvement of the concept of criminal liability for smuggling. A significant degree of «judicial humanization» at the stage of imposing a penalty for both completed and unfinished smuggling was established, as well as the lack of proper reasoning for the expediency of imposing a milder penalty than provided for by law in accordance with Art. 69 of the Criminal Code of Ukraine and exemption from serving a sentence on probation (Art. 75 of the Criminal Code of Ukraine).

It is argued that the lack of a criminal-legal assessment of each episode of smuggling of cultural values as a separate criminal offense indicates the incompleteness of the criminal-legal qualification. In these cases, the courts also do not recognize the circumstance that aggravates the punishment – the commission of a crime again. In order to avoid abuses in this area, it is proposed to supplement the clauses on smuggling with a qualifying feature - the same actions committed again.

Key words: criminal liability, criminalization, decriminalization, smuggling, cultural values, weapons, goods, punishment, release from serving a sentence with probation.

Постановка проблеми. Розвиток суспільного життя незмінно породжує необхідність змін у нормативному регулюванні відповідної сфери відносин. Це повною мірою стосується і кримінального законодавства, яке все ж більше тяжіє до динамізму. Попри безумовні позитиви цих процесів, науковці констатують, що сьогодні кримінальне законодавство зіткнулося з реальною загрозою його неконтрольованого і безсистемного реформування, результатом чого цілком може стати не лише подальше його «захаращення» науково необґрунтованими і такими, що не викликані потребами сучасного суспільного життя положеннями, а й, зрештою, може призвести до порушення основоположних принципів, на яких воно побудоване, системних зв'язків і залежностей його приписів, що у свою чергу потягне за собою істотне зниження ефективності засобів кримінально-правового впливу на злочинність [1, с. 64].

Кримінально-правова норма про контрабанду у структурі розділу VII Особливої частини регламентована, зокрема: 1) ст. 201 КК України − контрабанда культурних цінностей та зброї; 2) ст. 201-1 КК України − контрабанда лісоматеріалів та цінних порід дерев; 3) ст. 201-3 КК України − контрабанда товарів; 4) ст. 201-4 КК України − контрабанда підакцизних товарів. Потрібно відзначити, що у структурі цього розділу це чи неєдина кримінально-правова норам, яка представлена у такій множині кримінально-правових заборон, виділених в окремих статтях КК України. Аналіз розвитку кримінального законодавства у сфері протидії контрабанді та практики його застосування дозволить виділити тенденції кримінально-правового регулювання та їх вплив на ефективність запобіжного впливу.

Стан дослідження проблеми. Контрабанда перебуває під пильним оком наукової спільноти. Активному обговоренню піддаються не лише зміни, які набрали чинності, але й численні законопроекти були забезпечені високим науковим супроводом. Наукові дослідження у цій сфері кримінально-правового регулювання проводили, зокрема, Д.В. Бабіков, Ю.В. Гроднцький, Ю.О. Данилевська, О.О. Дудоров, Ю.Ю. Забуга, Д.В. Каменський, О.О. Кравченко, В.В. Кухар, Т.О. Михайліченко, Р.О. Мовчан, Є.С. Назимко, Т.Б. Ніколаєнко, О.М. Омельчук, Т.І. Пономарьов,

О.В. Процюк та інші. Одначе, науковці і надалі констатують перспективність кримінально-правової характеристики видів контрабанди та наявність цілої низки дискусійних аспектів.

Таким чином, **метою цієї статті** є ретроспективний аналіз тенденцій розвитку кримінального законодавства у сфері контрабанди (на прикладі розділу VII Особливої частини КК України), а також практики його застосування та формулювання пропозицій щодо можливості вирішення деяких проблемних моментів у цій сфері кримінально-правового регулювання.

Виклад основних положень. У первинному тексті КК України 2001 року у розділі VII Особливої частини містилася ст. 201 КК України, яка й передбачала відповідальність за контрабанду. Потрібно акцентувати увагу, що текстуально ця стаття була відмінною від ст. 70 КК 1960 року [2], яка також передбачала караність контрабанди. Контрабанда за КК 1960 року передбачалася у главі І Особливої частини та була віднесена до категорії «інших злочинів проти держави». За критерієм вартісного виразу предметів контрабанди, у ст. 70 КК 1960 року можна було виділити два склади злочину. Перший – переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю товарів, валюти, цінностей та інших предметів у великих розмірах. Другий – незаконне переміщення культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, радіоактивних, вибухових речовин, зброї та бойових припасів (крім гладкоствольної мисливської зброї та боєприпасів до неї). У своїй первинній редакції ст. 70 КК 1960 року також містила вказівку на такий предмет як «наркотичні засоби». Однак, Законом України від 15 лютого 1995 року № 64/95-ВР, контрабанда наркотичних засобів була виділена в окрему статтю 70-1, у межах цієї ж глави. Караність цього виду контрабанди була значно тяжчою.

Кримінально-правова норма про контрабанду, яка передбачалася у первинній редакції ст. 201 КК України, також містила ознаки двох складів. Одначе, за цією статтею великий розмір предметів слід було встановити лише щодо товарів. Формулювання таким чином предметів товарної контрабанди мало однозначну перевагу над тим, яке було зазначено у ч. 1 ст. 70 КК 1960 року, що передбачала відкритий перелік предметів, ускладений невизначеною вказівкою також на «інші предмети». Інша конструктивна частина норми про контрабанду за ч. 1 ст. 201 КК України містила додатковий предмет, незаконне переміщення якого також визнавалося злочином – стратегічно важливі сировинні товари, щодо яких законодавством встановлено відповідні правила вивезення за межі України.

Склад кваліфікуючих ознак контрабанди, відповідно до ч. 2 ст. 70 КК 1960 року, на відміну від ст. 201 КК України передбачав за наявності інших схожих ознак також – ті самі дії, вчинені повторно. Розглядувана стаття також містила примітку, у якій було визначено обсяг криміналізації контрабанди товарів, валюти, цінностей та інших предметів через відповідну кількість офіційно встановлених мінімальних розмірів заробітної плати. Вартісним виразом великого розміру контрабанди відповідно до ст. 201 КК України визнавався неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Отож, порівняння контрабанди відповідно до КК 1960 та КК України 2001 року дозволяє констатувати, що змін не зазнала об'єктивна сторона контрабанди, яка передбачала переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, вказаних у статтях предметів контрабанди. Суб'єктом контрабанди визнавалася фізична осудна особа, яка досягла на момент вчинення злочину шістнадцяти років. Суб'єктивна сторона – умисел.

Ретроспективний аналіз розвитку кримінального законодавства про контрабанду пропоную розподілити на три окремі періоди. У межах першого слід розглядати етапи, які пов'язані із законодавчим редагуванням кримінально-правової норми, яка була представлена у первинному тексті розділу VII Особливої частини КК України, тобто у ст. 201 КК України.

Перший етап – це Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо боротьби з ядерним тероризмом у зв'язку з ратифікацією Міжнародної конвенції про боротьбу з актами ядерного тероризму» від 24 травня 2007 року № 1071-V, яким було криміналізовано в Україні контрабанду радіоактивних матеріалів з 14 червня 2007 року. Це стало можливим у зв'язку із необхідністю узгодження термінологічного позначення предметів контрабанди із ратифікованою Міжнародною конвенцією про боротьбу з актами ядерного тероризму, а саме слова «радіоактивних або вибухових речовин» замінили словами «вибухових речовин, радіоактивних матеріалів».

Декриміналізація товарної контрабанди товарів стала наступним етапом процесу законодавчих змін. Відбулася комплексна гуманізація відповідальності за злочини у сфері господарської ді-

яльності, одним із напрямів якої було переведення контрабанди товарів у великих розмірах у ранг адміністративного правопорушення. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15 листопада 2011 року № 4025-VI набрав чинності з 17 січня 2012 року. Розробники цього законопроекту пояснювали таку доцільність метою гуманізації існуючих у законодавстві України санкцій за скоєння кримінальних правопорушень у сфері економіки і господарської діяльності та втратою ознак підвищеної суспільної небезпеки, достатньої для переслідування їх у кримінальному порядку [3]. Натомість науковці апелювали до необґрунтованості такого законодавчого підходу [4, с. 171-172; 5; 6, с. 185], а також на конкретних статистичних даних пояснювали, що бажаного результату не сталося як в аспекті бюджетного наповнення, так і попередження зростання протиправних діянь, пов'язаних із незаконним переміщенням товарів через митний кордон України [7, с. 98-99].

Третій етап редагування кримінально-правової норми про контрабанду пов'язаний із вдосконаленням інституту спеціальної конфіскації та передбаченням можливості її застосування незалежно від вказівки у санкції статті. Із санкцій частин 1 та 2 було виключено посилання на конфіскацію предметів контрабанди [8]. Разом з тим, це не означало скасування можливості спеціальної конфіскації таких предметів у порядку, визначеному ст. 96-1 КК України.

Четвертий етап – це криміналізація контрабанди частин вогнепальної нарізної зброї. Закон із однойменною назвою від 18 травня 2017 року № 2052-VIII набрав чинності 10 липня 2017 року. Таким чином, у переліку предметів контрабанди можна виділити окрему групу предметів, обіг яких може здійснюватися відповідно до вимог дозвільної системи України. Наведене дозволяє погодитися із міркування щодо доцільність перенесення кримінально-правової норми про контрабанду предметів дозвільної системи у розділ IX Особливої частини КК України [9, с. 271]. При цьому слід підтримати науковців, які зазначають про те, що така контрабанда має каратися більш суворо [10, с. 270]. Щодо виключення з предметів контрабанди гладкоствольної мисливської зброї та бойових припасів до неї, науковці висловлюють позицію про підвищену суспільну небезпеку такого діяння та про доцільність її криміналізації [11, с. 87–288].

Другий період кримінально-правового регулювання контрабанди слід пов'язати із криміналізацію переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження українських лісів та запобігання незаконному вивезенню необроблених лісоматеріалів» від 06 вересня 2018 року № 2531-VIII, КК України доповнено ст. 201-1, яка набрала чинності 01 січня 2019 року. Нова стаття за способом викладу характеризувалася певними відмінними рисами. По-перше, у назві ст. 201-1 КК України було повністю продубльовано зміст диспозиції частини 1 цієї статті. По-друге, за змістовими ознаками об'єктивна сторона розглядуваного складу відповідала об'єктивній стороні контрабанди (ст.ст. 201 та 305 КК України). З огляду на таку схожість цілком виправданим було позначити назву ст. 201-1 КК України, родовим поняттям – контрабанда, що й було зроблено Законом України від 09 грудня 2023 року № 3513-IX. Відповідно до цього закону назву ст. 201-1 КК України було викладено як «Контрабанда лісоматеріалів та цінних порід дерев». Очевидний недолік назви цієї статті полягає у тому, що нею не охоплено усіх підвидів предметів цього складу кримінального правопорушення. Можна провести таке їх групування: 1) лісоматеріали – підвиди (а) лісоматеріали цінних та рідкісних порід дерев; (б) лісоматеріали необроблені; (в) інші лісоматеріали, заборонені до вивозу за межі митної території України; 2) пиломатеріали цінних та рідкісних порід дерев. Думається, що більш інформативним буде відобразити у назві ст. 201-1 КК України вказівку на контрабанду лісоматеріалів та пиломатеріалів. А уже в диспозиції статті вказати на підвиди цих родових понять предметів контрабанди.

По-третє, у ст. 201-1 КК України проведено диференціацію кримінальної відповідальності за контрабанду лісоматеріалів та пиломатеріалів залежно від розміру незаконно переміщених предметів. При цьому, диспозиція ч. 1 ст. 201-1 КК України не містить вказівки на значний розмір предметів складу кримінального правопорушення, тоді як у переліку кваліфікуючих ознак виділяється їх великий розмір (ч. 2 ст. 201-1) та особливо великий розмір (ч. 3 ст. 201-1). Це достатньо нетиповий спосіб конструювання ознак складу кримінального правопорушення, які передбачено статтями розділу VII Особливої частини КК України. Критерії обчислення великого та особливо

великого розміру предметів визначено у примітці 2 до цієї статті. Тоді, як для кваліфікації контрабанди деревини за ч. 1 ст. 201-1 КК України слід врахувати, що нижня межа великого розміру предмета контрабанди є верхньою межею розміру предмета простого (основного) складу контрабанди за ч. 1 ст. 201-1 КК України.

У первинній редакції примітки 2 до ст. 201-1 КК України під великим розміром розумілося переміщення лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, а також лісоматеріалів необроблених, вартість яких в одну тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а в особливо великому розмірі – вартість яких у дві тисячі і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Але вже Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження українських лісів» від 25 квітня 2019 року № 2708-VIII (набрав чинності – 19 травня 2019 року, тобто через 5 місяців з моменту включення до КК України ст. 201-1), законодавчо було переглянуто критерії визначення розмірів предметів контрабанди. Відповідно до змін, внесених до примітки 2, відбулося значне зниження розміру кваліфікованої та особливо кваліфікованої контрабанди. Так, великий розмір предмета контрабанди слід кваліфікувати, якщо вартість предмета у вісімнадцять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а особливо великий – у тридцять шість разів і більше перевищує цю величину. При цьому, санкції цих статей не редагувалися. Відповідно до первинної редакції ст. 201-1 КК України, якщо вартість предмета контрабанди не перевищувала однієї тисячі неоподатковуваних мінімуми доходів громадян, то за ступенем тяжкості це був нетяжкий злочин. Тоді, як відповідно до нових змін – це вже може бути особливо тяжкий злочин, якщо вартість предмета контрабанди лише у тридцять шість разів і більше перевищує цю величину, за вчинення якого передбачено позбавлення волі на строк від десяти до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна.

По-четверте, у примітці 1 зроблено відсилання до ст. 1 Закону України «Про особливості державної діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів». Усі статті про контрабанду містять бланкетні диспозиції, що передбачає необхідність звернення для з'ясування змісту окремих ознак складів до норм іншогалузевого законодавства, яке регулює відповідну сферу суспільних відносин, які реалізуються з приводу певних предметів. Одначе, жодна із статей крім ст. 201-1 КК України не містить вказівки на ці нормативні акти. Користь від такого способу формулювання кримінально-правової норми звісно що є. З іншого боку, складно уявити собі таку деталізацію іншогалузевого законодавства щодо кожного бланкетного відсилання. Незважаючи на конкретизацію регулятивного законодавства, детально вдаючись у зміст предметів цього виду контрабанди, науковці констатують складність теоретичної конструкції «інші лісоматеріали, заборонені до вивозу за межі території України» [12, с. 116] і відзначають, що згадування додаткової категорії, яка б відображала інші заборонені до експорту різновиди деревини, може тлумачитися як будь-які лісоматеріали й пиломатеріали, які експортують без належного сертифіката, отримані протиправним шляхом, мають сумнівне походження [13, с. 143].

З моменту декриміналізації «товарної контрабанди» не вщухали дискусії щодо її повернення у сферу кримінально-правового регулювання. Ціла низка законопроектів з цього приводу була подана на розгляд Верховної Ради України. Третім періодом законодавчого редагування концепції кримінально-правового регулювання контрабанди є прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди товарів» від 09 грудня 2023 року № 3513-IX (далі – Закон № 3513-IX). Особливістю цього законодавчого акту є те, що в ньому викладено норми, які охоплюють усі види контрабанди, які розміщено у розділ VII Особливої частини КК України. Закон № 3513-IX набрав чинності 01 січня 2024 року. Законодавчі положення, які ним передбачені можна розподілити на дві групи. До першої слід віднести положення, які унормовують чинні статті про контрабанду, а до другої – ті, які передбачають криміналізацію окремих видів контрабанди − контрабанду товарів (ст. 201-3 КК України) та контрабанду підакцизних товарів (ст. 201-4 КК України).

Розпочну із першої групи положень та зупинюся на найбільш суттєвих із них. Змінена назва ст. 201 КК України «Контрабанда культурних цінностей та зброї» не викликає загального схвалення через звуження меж поширення цієї статті виключно на незаконне переміщення культурних цінностей та зброї, тоді як за її межами залишається ціла низка інших предметів, вказаних у диспозиції ч. 1 ст. 201 КК України.

До структури ст. 201 КК України включено примітку, яка має комплексний характер і поширює свою дію в т. ч. і на ст.ст. 201-1, 201-3, 201-4 та 305. У двох окремих абзацах примітки міститься аутентичне тлумачення способів контрабанди. Законодавчу доцільність такого кроку складно зрозуміти з огляду на те, що загалом важко визначити, що способи контрабанди є законодавчою прогалиною та потребують тлумачення саме у тексті кримінального закону. Наявність у примітці таких положень все ж не виключає бланкетність норм про контрабанду. Зважаючи на необхідність у процесі кримінально-правової кваліфікації посилатися на норми Митного кодексу України, який у ст. ст. 482 та 483 визначає зміст кожного способу незаконного переміщення, зроблене у примітці 1 та 2 втрачає своє кримінально-правове значення.

Окремо, слід виділити примітку 3 до ст. 201 КК України, яка встановлює правило про спеціальний рецидив та визначає, що особою, раніше судимою за статтями 201, 201-1, 201-3, 204-1 КК України слід вважати ту, яка має судимість за їх вчинення. Таке нововведення загалом отримало схвальну оцінку науковців [14, с. 171].

Друга група положень Закону № 3513-IX стосується криміналізації нових видів правопорушень − контрабанди товарів та підакцизних товарів. Доцільність рекриміналізації товарної контрабанди можна віднести до достатньо обговорюваної проблеми на сторінках наукової літератури [15; 16; 11; 15; 17]. О.М. Омельчук зазначає, що «це рішення слід розглядати як частину ширшої стратегії України щодо наближення національного законодавства до стандартів Європейського Союзу та зміцнення інституційної спроможності держави боротися з економічною злочинністю» [17, с. 29]. Разом з тим, положення Закону України № 3513-IX теж породили наукові дискусії щодо невідповідності родового та безпосередніх об'єктів контрабанди спеціальних предметів, визначення межі караності товарної контрабанди, доцільності виділення контрабанди підакцизних товарів тощо. Науковці знову апелюють до законодавця щодо відсутності логіки конструювання складів про контрабанду у межах розділу VII Особливої частини КК України. З цього приводу пропонується об'єднати усі склади про контрабанду у межах однієї статті, диференціювавши кримінальну відповідальність залежно від рівня суспільної небезпеки предметів незаконного переміщення [14, с. 174].

Зміст ознак простого (основного) складу контрабанди у частинах 1 ст.ст. 201, 201-1, 201-3 та у 201-4 КК України формулюється із використанням описових диспозицій, у яких подано роз'яснення поняття контрабанди, тобто переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю відповідних предметів. З огляду на системність кримінального законодавства, таке дублювання є нераціональним використанням законодавчого тексту. Доцільно було б визначити поняття контрабанди у ч. 1 ст. 201 КК України, а у інших статтях обмежитися лише вказівкою на родове поняття.

Законодавчі зміни не торкнулися конструкції ознак об'єктивної сторони цих складів кримінальних правопорушень, з якою пов'язується момент закінчення контрабанди. Контрабанда вважається закінченим кримінальним правопорушенням з моменту незаконного переміщення предметів через митний кордон України одним із вказаних вище способів. Позиція законодавця щодо такої прив'язки залишається незмінною. Дудоров О.О. та Мовчан Р.О. на прикладі контрабанди деревини, стверджують, що майже у всіх випадках виявлення цього злочину кваліфікація вчиненого супроводжується посиланням на ст. 15 КК України, що, як наслідок, призводить до призначення винуватому навряд чи виправданого (з урахуванням суспільної небезпеки контрабанди) у такій ситуації більш м'якого покарання на підставі ст. 68 КК України [14, с. 178]. Д.В. Бабіков пише, що з урахуванням суспільної небезпеки контрабанди варто уникати вимушеної кваліфікації контрабанди із посиланням на ст. 15 та, як наслідок, призначення більш м'якого покарання [12, с. 128].

Проведений аналіз судової практики у сфері контрабанди культурних цінностей мав на меті виокремити тенденції у правозастосовному процесі та зробити певні висновки щодо ефективності цієї норми. Під час напрацювання емпіричного матеріалу для цієї наукової розвідки будо проаналізовано 41 вирок у справах про контрабанду культурних цінностей, постановлених судами України у період з січня 2024 по жовтень 2025 року. Закінчений склад контрабанди культурних цінностей було кваліфіковано у 5 вироках, з яких: у 4 − за ч. 1 ст. 201, в іншому вироку – за ч. 2 ст. 201 КК України. Відповідно 36 вироків містили кваліфікацію закінченого замаху на контрабанду.

Якщо аналізувати призначення покарання за закінчену контрабанду культурних цінностей, то у трьох вироках суд призначив покарання у виді позбавлення волі строком на три роки, тобто від-

повідно до мінімального розміру цього виду покарання, яке передбачено ч. 1 ст. 201 КК України, умотивувавши при цьому застосування ст. 75 КК України. У двох інших вироках за закінчену контрабанду було укладено угоди про визнання винуватості, за результатами яких, суд застосував спеціальну засаду призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК України), зокрема (а) за ч. 1 ст. 201 (тяжкий злочин) – штраф становив 200 неоподатковуваних мінімуми доходів громадян; (б) за ч. 2 ст. 201 (контрабанда культурних цінностей групою осіб за попередньою змовою – особливо тяжкий злочин) – штраф у розмірі п'яти тисяч неоподатковуваних мінімуми доходів громадян.

При призначенні покарання за незакінчену контрабанду лише у 4 вироках суди зазначили про застосування спеціальної засади, передбаченої ст. 68 КК України. Так, у всіх цих вироках було призначено покарання у виді позбавлення волі строком на 3 роки із звільненням від відбування покарання з випробуванням відповідно до ст. 75 КК України. Посилання на ст. 68 КК України було обумовлено врахуванням лише частини 1 цієї статті, яка передбачає, що при призначенні покарання за незакінчене кримінальне правопорушення слід враховувати окрім загальних засад також ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та ступінь здійснення кримінально-протиправного наміру та причини, внаслідок яких кримінальне правопорушення не було доведено до кінця. Таким чином, слід зробити висновок, що суди не розглядали відповідно до санкції статті призначення за незакінчене кримінальне правопорушення покарання за вищою його межею, бо посилання на ч. 3 ст. 68 КК України у цих вироках не згадується.

Аналізуючи призначення покарання за незакінчену контрабанду культурних цінностей, було визначено такі висхідні моменти: 1) призначення покарання за угодою про визнання винуватості – у 17 вироках, з яких (а) із звільненням від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України) – у 5 вироках, (б) із застосуванням більш м'якого покарання у виді штрафу (ст. 69 КК України) − у 12 вироках; 2) 19 вироків було ухвалено без укладення угоди про визнання винуватості, одначе ситуація із призначення покарання майже ідентична. Так, у 16 вироках із застосуванням ст. 75 КК України, у трьох інших вироках – ст. 69 КК України із призначенням покарання у виді штрафу. Таким чином, лише за 8 вироками було призначене покарання, яке підлягало реальному виконанню, тобто штраф.

На підставі аналізу судової практики по контрабанді культурних цінностей можна констатувати спільні тенденції правозастосування як щодо закінчених, так і незакінчених кримінальних правопорушень. Вочевидь, що перенесення моменту закінчення контрабанди на більш ранній етап не вирішить проблеми надто високого ступеня «суддівської гуманізації» покарання за контрабанду. Застосування у вироках про незакінчену контрабанду одразу двох спеціальних засад призначення покарання (ч. 5 ст. 65 та ст. 69 КК України), призводить до того, що суди затверджують угоди та погоджують призначення більш м'якого покарання, але без належного умотивування свого рішення щодо істотності встановлених обставин, які пом'якшують покарання, для зниження ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. Аналогічним чином це стосується застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням − без обґрунтування висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання.

Інша проблема правозастосування пов'язана із кримінально-правовою кваліфікацією і стосується кримінально-правової оцінки декількох епізодів контрабанди різних культурних цінностей у різні періоди. Так, у вироку Солом'янського районного суду м. Києва від 09 лютого 2024 року у справі № 760/2181/24, провадження 1-кп760/2445/24, буквально зазначається таке «суд визнає доведеною вину ОСОБА_4 у закінчених замахах на контрабанду культурних цінностей, тобто закінчених замахах на переміщення через митний кордон України з приховуванням від митного контролю культурних цінностей, що мали місце 30.01.2023, 23.03.2023, 04.06.2023, 08.10.2023, 20.10.2023, за наведених вище обставин. Кваліфіковані його дії вірно за ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 201 КК України» [19]. Констатуючи наявність кількох замахів, в результаті яких загалом було незаконно переміщено 262 предмети, які належать до культурних цінностей, що мають історичне, художнє, етнографічне та наукове значення, суд при цьому не лише кваліфікує вчинені епізоди як просте одиничне кримінальне правопорушення, але, що, особливо важливо, при такій кваліфікації не вбачає наявності такої обтяжуючої ознаки як вчинення злочину повторно (п. 1 ч.1 ст. 67 КК України). Суд затвердив угоду про визнання винуватості та призначив обвинуваченому покарання за

ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 201 КК України у виді громадських робіт на строк 240 годин на підставі ст. 69 КК України. Ще один приклад із судової практики. За вироком Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 21 липня 2025 року у справі № 607/11688/25, провадження № 1-кп/607/1570/2025, вісім епізодів замахів на контрабанду культурних цінностей було кваліфіковано аналогічно за ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 201 КК України. В цьому кримінальному провадженні не було укладено угоди про визнання винуватості. Суд призначив покарання ОСОБА_3, враховуючи загальні засади призначення покарання у межах санкції статті, а саме у виді позбавлення волі на строк 4 роки, тобто ближче до нижчої межі. Суперечливість положень цього вироку – очевидна. Так, суд спочатку зазначає, що «при призначенні покарання обвинуваченому ОСОБА_3, суд враховує ступінь тяжкості кримінальних правопорушень, які відносяться до тяжких, тобто фактично визнає, що вчинено декілька кримінальних правопорушень» [20]. А далі, стверджує, що з урахуванням пом'якшуючих покарання обставин обвинуваченого ОСОБА_3 обставин, відсутності обтяжуючих його, позитивних даних про особу, суд вважає за можливе на підставі ст. 75 КК України звільнити даного обвинуваченого від відбування призначеного судом покарання з випробуванням. Повторність в даному випадку знову не визнається обставиною, яка обтяжує покарання. Як приклад, також можна навести вирок Зміївського районного суду Харківської області від 17 квітня 2025 року у справі № 621/664/25 провадження № 1-кп/621/185/25, в якому суд при формулюванні обвинувачення зазначив «ОСОБА_4, повторно вчинив закінчений замах на контрабанду, тобто переміщення через митний контроль України з приховуванням від митного контролю культурних цінностей» [21]. Разом з тим, у процесі призначення покарання суд констатує відсутність обставин, що обтяжують покарання, відповідно до ст. 67 КК України.

Наявність такої тенденції у судовій практиці, фактично зводить нанівець старання законодавця щодо протидії контрабанді. Вочевидь, що виправити цю ситуацію можна лише доповненням складів про контрабанду кваліфікуючою ознакою – «та сама дія, вчинена повторно». При повторності кожне кримінальне правопорушення, яке її утворює зберігає своє кримінально-правове значення та відповідно має бути окремо відображено у формулі кримінально-правової кваліфікації. Наслідком цього буде призначення за кожне окреме кримінальне правопорушення покарання та призначення остаточного покарання за сукупністю злочинів або сукупністю вироків. Забезпечення такого порядку дозволить зреалізувати мету покарання щодо кожного випадку вчинення контрабанди. Своєю чергою, кримінально-правові наслідки кожного попереднього кримінального правопорушення впливатимуть на кваліфікацію кожного наступного кримінального правопорушення, яке буде повторним.

Висновок. Кримінально-правова концепція протидії контрабанді на сьогодні містить багато слабких сторін та, навіть, прогалин. Як з'ясувалося, динамічність розвитку кримінального законодавства в цьому аспекті не сприяла формуванню ефективному механізму кримінально-правового впливу щодо контрабандистів. Майже кожна пояснювальна записка до відповідного законопроекту містить покликання на те, що чинні редакції статей не забезпечують належну протидію контрабандним проявам і потрібно нові зміни. Законодавчі редагування не вирішили низки питань, які стосуються, зокрема: 1) систематизації у межах відповідного розділу Особливої частини КК України контрабанди предметів зі специфічними ознаками залежно від їх безпосередніх об'єктів; 2) точності термінології, яка позначає переліки предметів контрабанди, які не відповідають формулюванням, що вживаються у іншогалузевому законодавстві; 3) зниження вартості предмета кваліфікованих видів контрабанди без зміни караності діяння; 4) завантаженості примітками, які, у певних моментах, не несуть додаткового змістовного навантаження, але, навпаки створюють проблеми у процесі тлумачення змісту ознак складу контрабанди; 5) відсутності диференціації кримінальної відповідальності за контрабанду з урахуванням такої ознаки як – «те саме діяння, вчинене повторно». Вочевидь, що це не є вичерпний перелік спірних моментів концепції кримінально-правового регулювання контрабанди. Ефективність протидії цим негативним проявам залежить також і від того наскільки призначене судом покарання може забезпечувати розумний баланс між охороною суспільних відносин у сфері переміщення товарів та інших предметів зі специфічними ознаками через митний кордон України, а також інтересами засудженої особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Тацій В., Тютюгін В., Пономаренко Ю. Проблеми стабільності й динамізму кримінального законодавства України на сучасному етапі. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 4(83). С. 54–66.
2. Кримінальний кодекс України від 28 грудня 1960 року / Платформа LIGA360 URL: https://ips.ligazakon.net/document/KD0006 (дата звернення: 08.10.2025).
3. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів Україні (щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності) / Верховна Рада України. URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=9221&skl=7 (дата звернення: 08.10.2025).
4. Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: особливості кримінальної відповідальності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1(2). С. 169–175.
5. Кухар В.В. Декриміналізація «товарної» контрабанди: теорія та практика. *Університетські наукові записки*. 2013. № 3. С. 408–412.
6. Михайліченко Т.О. Товари, які мають важливе економічне значення, як предмет контрабанди. *Форум права*. 2015. № 4. С. 180–186.
7. Ніколаєнко Т.Б. Криміналізація контрабанди товарів. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2024. Випуск 47. С. 96–105.
8. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення інституту спеціальної конфіскації з метою усунення корупційних ризиків при її застосуванні: Закон України від 10 листопада 2015 року № 770-VIII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/770-19#n15 (дата звернення: 08.10.2025).
9. Забуга Ю.Ю., Михайліченко Т.О. Контрабанда «по новому» або аналіз останніх законодавчих змін. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Серія ПРАВО. Випуск 81, частина 2. С. 268–277.
10. Мовчан Р.О. Кримінальна відповідальність за контрабанду «спеціальних» предметів: законодавчі реалії та перспективи (на прикладі контрабанди лісу). *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*: журнал. Серія Право. Вип. 15(27). Т. 1. 2023 С. 264–277.
11. Назимко Є.С., Данилевська Ю.О., Пономарьова Т.І. Рекриміналізація контрабанди в світлі законодавчих ініціатив. *Право та державне управління*. 2023. № 3. С. 285–290.
12. Бабіков Д.В. Кримінальна відповідальність за незаконне переміщення предметів через митний кордон України: дисертація на здобуття наукового ступеня доктор філософії у галузі знань 08 Право спеціальність 081 Право. Кропивницький, 2023. 249 с.
13. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Кримінально-правова заборона контрабанди деревини: сучасний стан і перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 142–148.
14. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Рекриміналізація товарної контрабанди і супутні законодавчі новели: критичний аналіз. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2024. № 1(21). С. 165–202.
15. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Про рекриміналізацію товарної контрабанди в контексті євроінтеграційних прагнень України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3. С. 75–94.
16. Гродецький Ю.В. Перспективи криміналізації контрабанди товарів. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2021. № 15. С. 150–161.
17. Каменський Д.В. Контрабанда як протиправне посягання на засади ринкової моделі економіки в Україні: деякі актуальні питання. *Науковий висновок Ужгородського Національного Університету*. 2023. Серія ПРАВО. Випуск 77: частина 2. С. 155–160.
18. Омельчук О.М. Криміналізація товарної контрабанди в Україні: правовий аналіз змін до кримінального законодавства та перспективи їх реалізації. *Державна митна політика України: відповідь на глобальні виклики та перспективи міжнародного співробітництва*: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 10 червня 2025 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2025. 150 с. С. 28–31.
19. Вирок Солом'янського районного суду м. Києва від 09 лютого 2024 року у справі № 760/2181/24 провадження 1-кп760/2445/24 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116892169 (дата звернення: 08.10.2025).

20. Вирок Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 21 липня 2025 року у справі № 607/11688/25 провадження № 1-кп/607/1570/2025 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/129654426 (дата звернення: 08.10.2025).
21. Вирок Зміївського районного суду Харківської області від 17 квітня 2025 року у справі № 621/664/25 провадження № 1-кп/621/185/25 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126677731 (дата звернення: 08.10.2025).

УДК 343.85
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.22

РОБОЧА ГІПОТЕЗА В МОДЕЛІ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ГОТОВНОСТІ СУСПІЛЬСТВА СПРИЙМАТИ ЗАСУДЖЕНИХ НА ЗАСАДАХ ГУМАННОСТІ

Пивоваров В.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач відділу дослідження
проблем кримінально-виконавчого права
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0003-3754-8099
e-mail: vpyvovarov@gmail.com

Пивоваров В.В. Робоча гіпотеза в моделі емпіричного дослідження готовності суспільства сприймати засуджених на засадах гуманності.

Стаття присвячена питанням забезпечення емпіричного дослідження вивіреною методологією та прикладним інструментарієм. Винаходження адекватної робочої гіпотези емпіричного дослідження закладає підвалини результативного дослідження і отримання достовірних наукових результатів та обґрунтованих тверджень. Завдання фундаментальної теми «Євроінтеграційний напрям формування концепції кримінально-виконавчої діяльності в Україні» передбачає створення моделі емпіричного дослідження стану зацікавленості українського суспільства в результатах кримінально-виконавчої діяльності, готовності суспільства до аксіологічного сприйняття засуджених, та готовності засуджених визначити своє продуктивне місце в суспільстві. Метою статті визначено обґрунтувати адекватну робочу гіпотезу цього емпіричного дослідження, та визначити його програмні складові спостереження.

В ракурсі комплексного погляду на безпосередній аспект кримінально-виконавчої діяльності у вигляді готовності (неготовності) суспільства сприймати засуджених на засадах гуманності проаналізовано відомі у новітній історії моделі застосування кримінального закону і виконання покарань, та оцінено їх гіпотетичний потенціал для проведення вказаного емпіричного дослідження: модель суворого ув'язнення, модель спеціального поводження та модель ресоціалізації. Використання історичного, порівняльно-правового, логічного методів забезпечило можливість оцінки адекватності зазначених моделей в якості робочих гіпотез.

Автор критично оцінює перспективи використання моделі суворого ув'язнення в якості робочої гіпотези емпіричного дослідження готовності українського суспільства сприймати засуджених на засадах гуманності, та пропонує обрання синергетичної версії робочої гіпотези, укладеної на основі поєднання досягнутого динамічного потенціалу моделі спеціального поводження і перспективного потенціалу апробаційних практик моделі ресоціалізації. Відповідно до запропонованої робочої гіпотези визначені обов'язкові блоки питань програми емпіричного дослідження.

Ключові слова: гіпотеза емпіричного дослідження, кримінально-виконавча діяльність, модель виконання покарань, пробація, безпека суспільства.

Pyvovarov V.V. Working hypothesis in the model of empirical research society's readiness to accept convicts on the basis of humanity.

The article is devoted to the issues of providing empirical research with a verified methodology and applied tools. Finding an adequate working hypothesis for empirical research lays the foundation for effective research and obtaining reliable scientific results and substantiated statements. The task of the fundamental topic "The European Integration Approach to Developing the Concept of Criminal-Executive Activities in Ukraine" involves creating a model for empirical research of the state of interest of Ukrainian society in the results of penal and executive activity, the readiness of society to the

axiological perception of convicts, and the readiness of convicts to determine their productive place in society. The purpose of the article is to substantiate an adequate working hypothesis for this empirical research and to determine its program components of observation.

In the perspective of a comprehensive view of the direct aspect of criminal-executive activities in the form of the readiness (unwillingness) of society to accept convicts on the basis of humanity, the models of application of criminal law and execution of sentences known in modern history were analyzed, and their hypothetical potential for conducting the specified empirical research was assessed: the model of strict imprisonment, the model of special treatment and the model of resocialization. The use of historical, comparative legal, logical methods provided the possibility of assessing the adequacy of the specified models as working hypotheses.

The author critically assesses the prospects of using the model of strict imprisonment as a working hypothesis for empirical research on the readiness of Ukrainian society to accept convicts on the basis of humanity, and suggests choosing a synergistic version of the working hypothesis, based on a combination of the achieved dynamic potential of the model of special treatment and the promising potential of the testing practices of the resocialization model. In accordance with the proposed working hypothesis, mandatory blocks of questions of the empirical research program are determined.

Key words: empirical research hypothesis, criminal-executive activity, model of execution of sentences, probation, public safety.

Постановка проблеми. У 2025 р. відділом дослідження проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України розпочато роботу над фундаментальною темою «Євроінтеграційний напрям формування концепції кримінально-виконавчої діяльності в Україні» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U005234).

Очевидна специфіка першого року роботи над трьохрічною фундаментальною темою полягала, передусім, в необхідності забезпечення наукового емпіричного дослідження вивіреною методологією та інструментарієм, які, в свою чергу, закладатимуть підвалини результативного дослідження і отримання достовірних наукових результатів та обґрунтованих тверджень. Тому серед очікуваних результатів поточного дослідження визначено створення моделі емпіричного дослідження стану зацікавленості українського суспільства в результатах кримінально-виконавчої діяльності, готовності суспільства до аксіологічного сприйняття засуджених та готовності засуджених визначити своє продуктивне місце в суспільстві [1].

Мета дослідження: на основі обґрунтування адекватної робочої гіпотези емпіричного дослідження готовності українського суспільства сприймати засуджених на засадах гуманності визначити програмні складові такого дослідження. Наукова розвідка здійснюється у межах фундаментальної теми «Євроінтеграційний напрям формування концепції кримінально-виконавчої діяльності в Україні» (реєстраційний номер в УкрІНТЕІ 0124U005234).

Стан опрацювання проблематики. Базисом для розробки проблематики, заявленої у назві цієї публікації, стали системні наукові результати, викладені у колективних монографіях фахівців НДІ ВПЗ імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України [2, 3]. Проведені авторським колективом тематичні наукові дослідження широкої науково-практичної проблематики кримінально-виконавчого права та дотичних галузей окреслили науковий і суспільний запит на моделювання концептуальних підходів, в основу якого покладений верифікований емпіричний матеріал.

Праці українських вчених А. Зелінського [4], А. Закалюка [5, с. 96-143], М. Костицького [6] демонструють глибинне розуміння практичної методології наукових досліджень, містять вагомі напрацювання і наукові орієнтири щодо широкого кола питань цієї галузі, починаючи від філософсько-прагматичного ставлення до методології і методики в традиціях української науки, аж до питань послідовності і етапності всіх стадій цього процесу.

Разом із тим слід брати до уваги розпорошеність стратегічних орієнтирів у реформуванні і розвитку української пенітенціарної системи, людиноцентристський чинник, що набрав, без перебільшення, нового звучання і зумовлює безперервність розроблення усіх вузлових аспектів кримінально-виконавчої діяльності. На тлі поширення видів покарання, альтернативних ув'язненню, актуальними лишаються проблеми розробки і втілення в практику концептуального підходу у кримінально-виконавчої діяльності, а так само успішної реінтеграції останніх у суспільство в реаліях українського сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Загально-методологічний аспект моделювання готовності суспільства сприймати засуджених на засадах гуманності, розроблений в науковій статті В. Ворожбіт-Горбатюк, передбачає три етапи створення і реалізації процесу моделювання. На другому етапі передбачено вивчення і аналіз емпіричних даних щодо однозначності розуміння цілей, засобів і заходів ресоціалізації і габілітації засуджених, які готуються до звільнення чи відбувають покарання, не пов'язане із позбавленням волі [7, с. 263, 267]. Реалізація запропонованого авторкою процесу моделювання сприятиме, в свою чергу, розробці і реалізації концептуального підходу в фундаментальній темі вже на початкових стадіях розробки – етапах здійснення аналітики і теоретичних компаративістських узагальнень [8, с. 62].

Відтак виникає обґрунтована потреба проведення відповідного емпіричного дослідження готовності суспільства сприймати засуджених на засадах гуманності, яке, в свою чергу, потребуватиме формування програмного блоку дослідження на основі *адекватної робочої гіпотези* дослідження.

Гіпотеза емпіричного наукового дослідження – наукове припущення, за допомогою якого прагнуть щось пояснити; твердження, істинність якого неочевидна; наукова гіпотеза, як правило, претендує на місце наукової теорії (за доведеності); варто вважати, що залишається гіпотетичне твердження залишається таким доти, доки не буде встановлено його істинність (верифікація) чи хибність (фальсифікація). Відтак, доречні критерії науковості гіпотези дослідження такі: можливість верифікації, фальсифікації та несуперечності. У загально-науковій діяльності версії відповідає робоча гіпотеза, яка розглядається як елемент плану наукового дослідження і засіб висунення глобальної гіпотези [9]. Таким чином, формулювання ефективної та актуальної гіпотези (робочої гіпотези) емпіричного наукового дослідження має відбуватись шляхом вивчення, перегляду, попередньої верифікації і відбору відомих предметних гіпотез, в тому числі тих, що відомі науковцям як ідеї, припушення, або ж були раніше сформульовані як такі наукові теорії, які не були достатнього ступеня наукового обґрунтування, емпіричної доведеності, наукового визнання в предметній галузі; або ж навіть такі конструкції, які із сплином часу втратили своє первісне призначення і практичне застосування, однак можуть бути використані як базис критичного осмислення і верифікації нових ідей.

В ракурсі комплексного погляду на безпосередній аспект кримінально-виконавчої діяльності у вигляді готовності (неготовності) суспільства сприймати засуджених на засадах гуманності, варто звернутись до аналізу відомих у новітній історії моделей застосування кримінального закону і виконання покарань.

Так, в парадигмі класичної школи кримінології, яка робить акцент на характеристиках злочинного діяння і вині правопорушника, основний смисл покарання зводиться до спокути і відплати. В такому випадку ми говоримо про *модель суворого ув'язнення* і констатуємо, що вона базується на тому аргументі, ніби поміщення особи до місця несвободи стає шоком для правопорушника і змушує його визнати свою провину, намагатись її спокутувати. Звісно, така модель в сучасному світі майже ніким не підтримується (принаймні, на серйозному науковому рівні), хоча й популярна серед населення України і багатьох країни світу. Головна практична вада цієї моделі, мабуть, в тому, що вона не передбачає, власне, якогось розумного і дієвого практичного механізму того самого спокутування вини; адже ми дійсно не можемо вважати, що становище шоку, страждання, утиску, позбавлення прав, а потім – звикання і знелюднення індивіда, надають суспільству якусь компенсацію за нанесену злочином шкоду. Відтак ця модель на часі не має гіпотетичного значення для емпіричного дослідження, однак залишається свого роду «лаксусовим папірцем» для перевірки інших ідей і моделей.

Попри свою невибагливість, підсвідому маніпулятивність, відповідність примхам охлосу [10] і зумовлену цим достатню сталість, модель суворого ув'язнення все ж зазнає закономірного наукового і практичного утиску ідеями справедливості, тому поступового трансформується в певну компілятивну модель виконання кримінальних покарань, так чи інакше орієнтовану на гуманізацію покарання, дотримання прав людини і громадянина в процесі виконання покарань – в «обмін» на ніби добровільне бажання злочинця стати покараним, піддаватись ресоціалізуючому впливу тощо. Фактично, існуюча парадигма кримінально-виконавчої діяльності в Україні реформується в рамках такої моделі, що в цілому відповідає поточним завданням і можливостям Української держави в воєнний час [11]. Але, повертаючись до витоків ідеї, зазначимо, що рішучий влив на формування такої компілятивної моделі здійснила позитивістська школа кримінології, представ-

ники якої оцінювали ступінь небезпечності правопорушника з точки зору прогнозу його наступної (постпенітенціарної) поведінки та вважали, що покарання набуває сенсу виключно при досягненні виправлення правопорушника і гарантуванні безпеки суспільства в майбутньому. Звісно, потужною підтримкою таких поглядів в царині виконання кримінальних покарань стали досягнення психології, соціології, педагогіки, євгеніки, сплеск уваги до експериментальної психіатрії на межі XIX–XX ст.ст., та певні оптимістичні настрої учених в питаннях можливості ефективного втручання у процеси функціонування людської психіки та формування патернів поведінки. Така модель виконання кримінальних покарань, з урахуванням реалій правових систем і національних традицій, набула значного поширення у вказаний період часу в багатьох країнах Європи та обох Америк, де відома здебільшого як *модель спеціального поводження* (рідше – як медико-психологічна модель). В самому загальному вираженні, така модель, будучи орієнтованою на особу злочинця (сучасно кажучи – орієнтованою людиноцентрично), зосереджена на діагностиці особистості засудженого і наданні останньому психологічної терапії з метою ресоціалізації, соціалізації, адаптації, навчання, інтеграції і т.п.

Глобальна тенденція лібералізації багатьох питань суспільних відносин торкнулась в другій половині XX ст. також і питань кримінальної та кримінально-виконавчої сфери. Намагання по-новому осмислити межі між злочинним та незлочинним, відкинути старі стигми, і на противагу – збільшити консолідованість суспільства, посилити солідарність і правослухняність законослухняних громадян супроводжувались сміливими заявами про заміну норм стигматизації (прямо кажучи, норм кримінальних уложень кодексів) нормами-деклараціями про недостойну поведінку, небажану в соціально-етичному плані. Пропонувалось також, з огляду на міркування гуманності, обмежити будь-які заходи соціального впливу, які б спричиняли людині страждання. Реагувати на злочинність пропонувалось переважно неформально, на рівні засудження в тих соціальних групах, де існує правопорушник. Втручання поліції, прокуратури, судів такі ситуації, як формальна реакція, вбачалось мінімальним, і як «останній засіб» убезпечення. Драматизація злочину, стигматизація злочинця уявлялись вкрай небажаними, а завдання його соціалізації покладалось на ту соціальну групу, в якій існує правопорушник. Ідею правосуддя пропонувалось, де-факто, звести до примирення правопорушника з потерпілим – за мінімальною медіаційною участю держави. Є підстави вважати, що така модель (концепт-ідея) виконання покарання за кримінальні вчинки, відома профільним науковцям як *модель ресоціалізації*, виникла з розвитку і популяризації кримінологічних соціально-психологічних теорій масової свідомості [12], вона орієнтована на позитивний потенціал наявних соціальних зв'язків правопорушників в звичному середовищі їх оточення. Від кримінального закону, в свою чергу, вимагається пом'якшення санкцій і переведення кримінально-статистичного масиву складів злочинів в площину незначних деліктів, що тягнуть за собою, як максимум, умовне засудження до позбавлення волі. Тюремне ув'язнення розглядається як реакція на крайній, невиправний індивідуальний випадок. Тому в практичні площині така модель зовсім недешева: вона орієнтована на дороговартісну, слабо контрольовану, громіздку і доволі волатильну структуру різнопідпорядкованих служб допомоги звільненим та умовно звільненим особам, на передання на опікунство в благополучні сім'ї, влаштування в денні пансіонати соціального обслуговування з харчуванням, професійним навчанням тощо).

Висновки. Стислий аналіз в рамках статейного формату наведених вище узагальнених моделей застосування кримінального закону і виконання покарання, проведений з метою обрання робочої гіпотези для вирішення програмно-методологічних завдань емпіричного дослідження готовності українського суспільства сприймати засуджених на засадах гуманності (серед яких найважливіше – складання і пілотне випробування програми статистичного спостереження) дозволяє дійти таких висновків. Модель суворого ув'язнення, добре відома на пострадянському просторі (напр., як обґрунтована А. Степанюком на початку 2000-х років «теоретична модель екзекутивної діяльності» із карою в основі кримінально-виконавчої діяльності [13, с. 382–385]), не може бути прийнята в якості робочої гіпотези як атавістична і така, що не передбачає появи ефективного наслідку поза реалізацією кари. Та й очевидно, що прийняття такої гіпотези означало б повернення дослідника до нормативного поля і уявлень часів радянської «табірної системи». Щодо моделі спеціального поводження та моделі ресоціалізації зазначимо, що й вони, взяті окремо, не представляють ідеальної гіпотетичної основи для анонсованого емпіричного дослідження. Ці моделі відносно нові, вони лише проходять апробацію в деяких країнах (особливо в цьому помітні успіхи скандинавських країн) і зустрічають серйозний супротив як серед прихильників традиційної пенітенціарної системи,

так і серед фахівців в галузі кримінального права, що цілком не безпідставне – адже повна імплементація тієї ж моделі ресоціалізації, вочевидь, потребувала б кардинальної зміни всієї парадигми кримінального права; а це потребує не тільки часу на розробку законодавчих новел, але й істотної зміни соціальних інститутів в цілому. В той же час, важко не помітити сучасну тенденцію поширення пробаційних практик, як-от, не тільки досудової, наглядової та пенітенціарної пробації, але й визнання кримінальним законом пробаційного нагляду як виду кримінального покарання згідно ст. 51 КК України та широкого запровадження такого виду покарання. Створення розгалуженої мережі офісів пробації в Україні, очевидні успіхи вітчизняного молодого інституту пробації та досвід зарубіжних країн в цій сфері також не залишається непоміченим фахівцями [14]. Відтак, приймаючи до уваги інтерактивний потенціал діалогу «засуджений – суспільство», динамічність процесу виконання покарання, які закладені в моделі спеціального поводження, та з огляду на очевидний наразі ухил і схвальне ставлення законодавця до пробаційних практик у виконанні покарань, що ми розглядаємо як схильність до поступового впровадження принципових ідей моделі ресоціалізації, варто прийняти в якості робочої гіпотези емпіричного дослідження готовності українського суспільства сприймати засуджених на засадах гуманності – синергетичну модель гіпотези, сутність якої полягатиме в доведенні можливості досягнення позитивного сприйняття засуджених суспільством на основі моделі спеціального поводження, але доповненої доказовими елементами моделі ресоціалізації (зокрема, варіативних можливостях засобів пробації). Відтак, в складі програми емпіричного дослідження мають бути окреслені такі *обов'язкові блоки* питань, що потребуватимуть отримання відповідей з подальшою науковою оцінкою відповідно до робочої гіпотези, як-от: 1) сприйняття проблеми реінтеграції засуджених та/або звільнених осіб; 2) реалістичність участі в реінтеграції засуджених та/або звільнених осіб; 3) очікування від суспільства; 4) очікування від засуджених та/або звільнених осіб; 5) можливі перепони для участі в реінтеграції засуджених та/або звільнених осіб; 6) інформаційні впливи на процеси реінтеграції засуджених та/або звільнених осіб; 7) пропозиції і міркування. Результати проведеного в рамках фундаментальної теми «Євроінтеграційний напрям формування концепції кримінально-виконавчої діяльності в Україні» емпіричного дослідження готовності українського суспільства сприймати засуджених на засадах гуманності плануються до опублікування у фахових наукових виданнях вже наступного року, відтак запрошуємо фахову наукові спільноту до широкого обговорення отриманих емпіричних результатів на шпальтах наукових видань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Технічне завдання на проведення фундаментального наукового дослідження «Євроінтеграційний напрям формування концепції кримінально-виконавчої діяльності в Україні» на 2025 рік. *Локальна документація відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права* Науково-дослідного інституту вивченні проблем злочинності імені акад. В.В. Сташиса НАПрН України (2025).
2. Право засуджених на освіту в установах виконання покарань: виклики, рішення, перспективи: монографія. Яковець І., Пивоваров В., Ворожбіт-Горбатюк В. / наук. ред.: В.В Пивоваров. Харків: Право, 2023. 110 с. DOI: https://doi.org/10.31359/9789669986801.
3. Дотримання прав людини при виконанні покарань і поводженні із засудженими в Україні: виклики, завдання, рішення в умовах воєнного стану: монографія. В. Ворожбіт-Горбатюк, Ю. Кернякевич-Танасійчук, О. Осадько та ін. Харків: Майдан, 2024. 331 с. DOI: https://doi.org/10.31359/9786178602321.
4. Зелінський А.Ф. Методика кримінологічних досліджень. Київ, 1992. 46 с.
5. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Київ: Видавничий дім «Ін-Юре», 2008. Кн. 3: Практична кримінологія. – 320 с.
6. Костицький М. Методології пізнання в юриспруденції як науково-практичному комплексі. *Нове українське право*. 2023. Вип. 2. С. 104–107. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2023.2.13.
7. Ворожбіт-Горбатюк В.В. Моделювання готовності суспільства сприймати засуджених на засадах гуманності: методологічний аспект. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія «Право»*. 2025. Вип. 87. Ч. 3. С. 263–268. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.3.39.

8. Пивоваров В.В. Концептуальний підхід у кримінально-виконавчій діяльності: етап аналітики і теоретичних компаративістських узагальнень. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. редкол.: В.С. Батиргареєва (голов. ред.) та ін. Харків: Право. 2025. Вип. 49. С. 62–70. DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-62.
9. Гіпотеза / А.Т. Ішмуратов // Енциклопедія Сучасної України. [Електронний ресурс]. НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: https://esu.com.ua/article-30198 (дата звернення 02.10.2025).
10. Охлократія / В.П. Горбатенко. Енциклопедія Сучасної України. НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. URL: https://esu.com.ua/article-77284 (дата звернення 02.10.2025).
11. Кернякевич-Танасійчук Ю.В. Реалізація принципу гуманізму в кримінально-виконавчій діяльності. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. редкол.: В.С. Батиргареєва (голов. ред.) та ін. Харків: Право. 2025. Вип. 49. С. 78–85. DOI: https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-78.
12. Bandura, A. Aggression: A Social Learning Analysis. Englewood Cliffs, NJ : Prentice-Hall. 1973. DOI: https://doi.org/10.2307/1227918.
13. Степанюк А. Х. Вибрані праці / уклад. К.А. Автухов. Харків: Право, 2017. 608 с.
14. Ворожбіт-Горбатюк В.В. Кримінологічний вимір використання пробаційних програм щодо запобігання кримінальним правопорушенням: дис. … доктора філософії: спеціальність 081 – Право; галузь знань 08 – Право. Харків, 2025. 273 с.

УДК 343.3/.7: 342.746
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.23

НЕНАДАННЯ ДОПОМОГИ ХВОРОМУ МЕДИЧНИМ ПРАЦІВНИКОМ: АНАЛІЗ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Старко О.Л.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального правосуддя та правоохоронної діяльності
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID: 0000-0002-7459-4337

Старко О.Л. Ненадання допомоги хворому медичним працівником: аналіз складу кримінального правопорушення.

Статтю присвячено питанням кримінально-правової характеристики складу ненадання допомоги хворому медичним працівником (ст. 139 КК України). У результаті аналізу складу кримінального правопорушення виявлено недоліки кримінального законодавства у цій частині та проблеми у розмежуванні цього діяння із неналежним виконанням професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником (ст. 140 КК України)

Досліджується зміст ознаки потерпілого від ненадання допомоги хворому медичним працівником. Встановлено, що хворий у розумінні ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 139 КК України – це та особа, яка знаходиться у небезпечному для життя стані і потребує медичної допомоги, незалежно від того чи вона набула статусу пацієнта.

Розглянуто питання щодо змісту поняття «ненадання допомоги» як ознаки об'єктивної сторони. Під ненаданням допомоги слід розуміти як випадки повної бездіяльності медичного працівника, так і його часткової бездіяльності, тобто надання допомоги не у повному обсязі.

Акцентується увага на складності розмежування злочинів, що передбачені у ч. 2 ст. 139 КК України та ч. 1 ст. 140 КК України. Зазначено, що ненадання медичної допомоги хворому у потрібному для нього обсязі, яке призвело до настання тяжких наслідків є ідентичним тим діям, які передбачені у ч. 1 ст. 140 КК України (невиконання чи неналежне виконання професійних обов'язків медичним працівником). Робиться висновок про те, що за рівнозначні за наслідками та умисною формою вини діяння, передбачено різні види та строки покарань. Зокрема, умисне ненадання допомоги хворому медичним працівником, що спричинило смерть чи інші тяжкі наслідки підлягає кваліфікації за ч. 2 ст. 139 КК України і найбільш суворим при цьому, видом покарання є позбавлення волі на строк до трьох років, а умисне неналежне виконання професійних обов'язків медичним працівником, яке призвело до смерті пацієнта підлягає кваліфікації за ч. 1 ст. 140 КК України, за якою найбільш суворим видом покарання є позбавлення волі на строк до двох років. Пропонується диференціювати відповідальність медичного працівника за невиконання чи неналежне виконання своїх професійних обов'язків у залежності від форми вини, шляхом внесення відповідних змін до ст. 140 КК України.

Розглянуто питання щодо змісту поняття «медичний працівник» як суб'єкта складу кримінального правопорушення за ст. 139 КК України. Обгрунтовується думка про те, що фармацевтичні працівники не можуть визнаватись суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 139 КК України.

Ключові слова: медична допомога, ненадання, хворий, неналежне виконання, професійні обов'язки, медичний працівник, фармацевтичний працівник.

Starko O.L. Failure to provide assistance to the patient by a medical worker: analysis the composition of a criminal offense.

The article is devoted to issues of criminal law characteristics of the composition of non-provision of assistance to the patient by a medical worker (art. 139 of the CC of Ukraine). As a result of the analysis of the composition of the criminal the offense revealed the shortcomings of the criminal

legislation in this parts and problems in distinguishing this act from improper performance professional duties by a medical or pharmaceutical worker (art. 140 CC of Ukraine).

The content of the sign of the victim from failure to provide assistance to the patient is studied medical worker. It was established that the patient understands the sgns of the composition criminal offence under art. 139 of the CC of Ukraine – is that person, which is in a life-threatening condition and needs medical help, regardless of whether she has acquired the status of a patient.

The question of the content of the concept of «non-provision of help» as a sign is considered objective side. Non-assistance should be understood as cases complete inaction of the medical worker, as well as his partial inaction, that is, the provision of assistance is not in full.

Attention is focused on the complexity of distinguishing the crimes provided for in part 2 of Art. 139 of the CC of Ukraine and Part 1 of Art. 140 of the CC of Ukraine. It is noted that non-provision medical assistance to the patient in the amount necessary for him, which led to the occurrence of serious consequences is identical to those actions provided for in Part 1 of Art. 140 CC of Ukraine (failure to perform or improper performance of professional duties medical worker). A conclusion is made that for equivalent for the degree of public danger and the intentional form of guilt of the acts provided for different types and sizes of punishments. In particular, intentional failure to provide assistance to the patient a medical worker who caused death or other serious consequences is subject to qualifications under Part 2 of Art. 139 of the CC of Ukraine and the most severe, while the type of punishment is imprisonment for a term of up to three years, and intentional improper execution professional duties by a medical professional that resulted in death the patient is subject to qualification under Part 1 of Art. 140 of the CC of Ukraine, according to which the most imprisonment for up to two years is a severe form of punishment. It is proposed to differentiate the responsibility of the medical worker for failure to perform or improper performance of one's professional duties in dependency on the form of guilt, by making appropriate changes to Art. 140 CC of Ukraine.

The question of the content of the concept of «medical worker» as a subject was considered the composition of the criminal offense under Art. 139 of the CC of Ukraine. The opinion that pharmaceutical workers cannot is substantiated be recognized as the subject of a criminal offence under art. 139 CC of Ukraine.

Key words: medical care, failure to provide, sick, improper performance, professional duties, medical officer, pharmaceutical employee.

Постановка проблеми. У системі юридичних гарантій забезпечення права кожного на охорону здоров'я та медичну допомогу чільне місце посідають засоби кримінально-правового захисту. Кримінальний кодекс (далі - КК) України містить низку норм, які передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення, які вчиняються у сфері медичного обслуговування населення. Зокрема, статтею 139 КК України передбачено відповідальність за ненадання допомоги хворому медичним працівником.

Статистичні показники реєстрації ненадання допомоги хворому медичним працівником мають постійну питому вагу. Так, за період 2013-2021 рр. було зареєстровано 452 кримінальних правопорушення (у 2013 р. – 47, у 2014 р. – 26, у 2015 р. – 39, у 2016 р. – 46, у 2017 р. – 39, у 2018 р. – 27, у 2019 р. – 55, у 2020 р. – 61, у 2021 р. – 62, у 2022 р. – 18, у 2023 р. – 17, у 2024 р. – 15) [1]. Водночас, факти притягнення медичних працівників до кримінальної відповідальності за ненадання допомоги хворому є поодинокими. Наприклад, у 2022 р., 2023 р. та 2024 р. не зафіксовано жодного кримінального правопорушення, у яких особам було вручено підозру [1]. Очевидно, що така ситуація пов'язана не лише з проблемою притягнення медичних працівників до відповідальності та доведеністю вини, а й із суперечливістю положень відповідної норми, труднощами розмежування цього складу із суміжними складами кримінальних правопорушень, як-от із складом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 140 КК України. Необхідність всебічного аналізу проблем кримінальної відповідальності за ненадання допомоги хворому медичним працівником обумовлена передусім потребою в удосконаленні кримінального законодавства у цій частині.

Метою дослідження є аналіз складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 139 КК України, виявлення на цій основі недоліків кримінального законодавства та формулювання пропозицій щодо їх усунення.

Стан опрацювання проблематики. Проблеми кримінальної відповідальності за ненадання допомоги хворому медичним працівником розглядались у межах досліджень, присвячених кримінально-правовій протидії злочинності у сфері медичного обслуговування населення. Це праці

П.П. Андрушка, В.В. Балабко, О.Г. Берило, Л.П. Брич, О.О. Володіної, В.О. Глушкова, В.К. Грищука, А.О. Данилевського, О.О. Дудорова, О.М. Костенка, А.В. Мусієнка, В.О. Навроцького, О.С. Парамонової, В.В. Флорі, М.І. Хавронюка, Г.В. Чеботарьової та інших науковців.

Виклад основного матеріалу. У ч. 1 ст. 139 КК передбачено відповідальність за ненадання без поважних причин допомоги хворому медичним працівником, який зобов'язаний, згідно з установленими правилами, надати таку допомогу, якщо медичному працівникові завідомо відомо, що це може мати тяжкі наслідки для хворого (кримінальний проступок). У ч. 2 ст. 139 КК України передбачено відповідальність за те саме діяння, якщо воно спричинило смерть хворого або інші тяжкі наслідки (нетяжкий злочин).

Об'єктом цього кримінального правопорушення є суспільні відносини у сфері кримінально-правової охорони права особи на охорону здоров'я. *Потерпілим* від цього кримінального правопорушення є "хворий". Як зазначає М.І. Хавронюк, потерпілим є очевидно хвора особа, тобто особа, яка перебуває у явно хворобливому стані (втратила свідомість, має ознаки інсульту, інфаркту, сильної кровотечі, отруєння, обмороження, теплового удару, перелому кісток тощо) [2, с. 58]. Слід зазначити, що медичне законодавство не містить визначення поняття "хворий". Натомість, у ст. 3 Закону України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" від 19 листопада 1992 р. (далі – Основи) дається визначення поняття "пацієнт". Пацієнт – фізична особа, яка звернулася за медичною та/або реабілітаційною допомогою або медичною послугою та/або якій така допомога або послуга надається. На наш погляд, "хворий" у розумінні ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 139 КК України – це та особа, яка потребує медичної допомоги, незалежно від того чи вона набула статусу пацієнта. Зокрема, у разі нещасного випадку, екстремальної ситуації, невідкладного стану особа самостійно може не звертатись за медичною допомогою (тобто не бути пацієнтом), проте потребувати надання медичної допомоги. Окрім того, потерпілим за ст. 139 КК України є лише та особа, яка перебуває у небезпечному для життя стані і у зв'язку з цим потребує медичної допомоги (про це свідчить сформульована законодавцем вказівка на ознаку, що характеризує усвідомлення настання тяжких наслідків медичним працівником). З цього приводу, видається доцільною пропозиція А.В. Мусієнко та Н.Л. Михнюк про використання у диспозиції ст. 139 КК України вказівки на «стан в якому хворий опинився», «небезпечний для життя стан» [3, с. 68]. Отже, потерпілим є та особа, яка перебуває у небезпечному для життя стані і у зв'язку з цим потребує медичної допомоги.

Об'єктивна сторона кримінального проступку за ч. 1 ст. 139 КК України полягає у діянні, що виражене у ненаданні без поважних причин допомоги хворому медичним працівником, який зобов'язаний, згідно з установленими правилами, надати таку допомогу, якщо медичному працівникові завідомо відомо, що це може мати тяжкі наслідки для хворого. Таким чином, законодавча конструкція складу цього кримінального проступку передбачає три фактичні обставини: наявність зобов'язання, згідно нормативно встановленого порядку, надавати таку допомогу, фактична можливість медичного працівника надати допомогу, а також наявність в особи («хворого») певного розладу здоров'я, що за умови ненадання медичної допомоги потенційно може спричинити настання тяжких наслідків.

Зміст поняття "ненадання допомоги хворому" у кримінально-правовій літературі тлумачиться неоднозначно. Одні автори розглядають його як повну бездіяльність медичного працівника. Наприклад, О.О. Володіна вважає, що «ненадання медичної допомоги може мати місце тільки у формі бездіяльності. Бездіяльність виявляється у ненаданні допомоги хворому або в повній відмові від обстеження хворого, проведення діагностичних або лікувальних заходів або підготовчих дій до них, а також у приховуванні своєї професії. Ненадання допомоги може бути виражене у відмові практикуючого лікаря або медсестри, які перебувають удома, тобто поза службою, з'явитися за викликом до хворого або його близьких, у відмові надати допомогу у разі нещасного випадку, події на вулиці тощо» [4, с. 183]. О.С. Парамонова також вважає, що «активні форми людської поведінки в цій сфері не утворюють склад цього злочину» і «лише повна відсутність медичної допомоги хворому охоплюється поняттям її ненадання» [5, с. 89].

Інші дослідники під ненаданням допомоги розуміють як випадки повної бездіяльності медичного працівника, так і його часткову бездіяльність, тобто надання допомоги не у повному обсязі. Так, П.П. Андрушко, зазначає, що це може бути як відмова від надання медичної допомоги взагалі, так і від надання медичної допомоги у певному обсязі, необхідному в даних конкретних умовах [6, с. 331] .

На нашу думку, ненадання допомоги може бути виражене як формі повної відсутності медичної допомоги, так і часткової відсутності, а саме ненадання медичної допомоги хворому у потрібному для нього обсязі. Наприклад, відмова прийняття хворого, який перебуває у критичному для життя стані і якому частково вже надана допомога (проведені попередні діагностичні заходи тощо), на стаціонарне лікування за наявності відповідних клінічних показань.

Проте, якщо з цієї точки зору розглядати зміст ненадання допомоги, як ознаки складу злочину за ч. 2 ст. 139 (ненадання медичної допомоги хворому у потрібному для нього обсязі, яке спричинило смерть чи інші тяжкі наслідки), то фактично такі дії співпадають з ознаками складу кримінального правопорушення, передбаченого за ч. 1 ст. 140 (невиконання чи неналежне виконання професійних обов'язків медичним працівником). Такий висновок випливає також із того, що «неналежне виконання професійних обов'язків може бути не лише необережним, а й умисним» [6, с. 333; 7, с. 401]. Наприклад, лікар оглянувши хворого, який знаходиться у небезпечному для життя стані (лікарю відомо, що такий стан може призвести до тяжких наслідків), провівши при цьому попередню лабораторну та рентген діагностику, у подальшому умисно відмовляє в оперативному втручанні в умовах стаціонару. Внаслідок цього хворий помер. Фактично таке діяння містять ознаки обох складів (ч. 2 ст. 139, ч. 1 ст. 140). У цьому випадку, як зазначає П.П. Андрушко, слід брати до уваги те, що «склад злочину, передбачений ч. 2 ст. 139, є спеціальним щодо складу злочину, передбаченого ст. 140, при його вчиненні шляхом невиконання взагалі покладеного обов'язку по наданню допомоги хворому, а тому дії винного мають кваліфікуватися у подібних випадках за ч. 2 ст. 139» [6, с. 333].

Із наведеного вище випливає наступний висновок: умисне ненадання медичної допомоги хворому, що спричинило смерть чи інші тяжкі наслідки підлягає кваліфікації за ч. 2 ст. 139 КК України і найбільш суворим, при цьому видом покарання є позбавлення волі на строк до трьох років, а умисне неналежне виконання професійних обов'язків (наприклад, умисне незастосування антибіотикотерапії, при наявності абсолютних показань до неї, що закріплено у відповідних протоколах лікування), яке призвело до смерті пацієнта підлягає кваліфікації за ч. 1 ст. 140 КК України, за якою найбільш суворим видом покарання є позбавлення волі на строк до двох років. У обох випадках як тяжкість наслідків, так і умисна форма вини свідчать про підвищений ступінь суспільної небезпеки вчиненого діяння. Як видається, очевидною є необхідність диференціації кримінальної відповідальності медичного працівника за невиконання чи неналежне виконання своїх професійних обов'язків (у тому числі і з метою відмежування цього злочину від ненадання допомоги хворому, яке спричинило тяжкі наслідки) у залежності від форми вини, шляхом внесення відповідних змін до ст. 140 КК України.

Як зазначалось вище, необхідними умовами притягнення медичного працівника до відповідальності є: 1) наявність зобов'язання (професійних, посадових чи службових обов'язків) надавати медичну допомогу; 2) фактична можливість медичного працівника надати таку допомогу. Проте, наявність поважних причин ненадання допомоги виключає відповідальність. Наприклад, це: непереборна сила, стан крайньої необхідності, хвороба самого медичного працівника, що позбавляє його можливості надати допомогу, некомпетентність цього працівника, якщо ним вжито заходів щодо виклику належного фахівця, відсутність медикаментів або хірургічних інструментів, відсутність необхідних умов для проведення певної медичної маніпуляції тощо; 3) усвідомлення медичним працівником можливості настання тяжких наслідків за відсутності надання медичної допомоги. Можливість настання таких наслідків має бути реальною, тобто такою, яка за звичайного її розвитку може в конкретних умовах призвести до смерті або інших тяжких наслідків. Склад цього кримінального проступку – формальний. Діяння вважається закінченим з моменту фактичної відмови медичного працівника надати медичну допомогу хворому.

Частина друга статті 139 КК України передбачає відповідальність за ненадання допомоги хворому, якщо воно спричинило смерть хворого або інші тяжкі наслідки (наприклад, тривалий розлад здоров'я, інвалідизацію, важкі ускладнення хворобливого процесу тощо). Між ненаданням допомоги і цими наслідками має бути встановлений причинний зв'язок. Якщо надання допомоги все одно не могло запобігти настанню вказаних наслідків, зазначає О.О. Володіна, «медичний працівник відповідає за ч. 1 ст. 139 КК за сам факт ненадання такої допомоги. Наслідки, що настали, не можуть бути поставлені йому в вину, оскільки між ненаданням допомоги і цими наслідками немає причинного зв'язку» [4, с. 184] .

До обставин, які виключають кримінальну відповідальність лікаря за завдання шкоди належить лікарська помилка та нещасний випадок. Лікарська помилка – це помилка лікаря при виконанні

своїх професійних обов'язків, яка виключає наявність вини у формі умислу або необережності. Наприклад, це хибні висновки лікаря під час встановлення діагнозу та призначення на його основі лікування. Нещасним випадком у медичній практиці визнається несприятливий результат лікування хворого за результатом випадкового збігу обставин і об'єктивної неможливості передбачити наслідки дій медичного персоналу за відсутності недбалості чи лікарської помилки з їх боку.

У диспозиції ч. 1 та ч. 2 ст. 139 КК України вказано, що *суб'єктом* кримінального правопорушення є медичний працівник. У наукових коментарях до ст. 139 КК України, виданих до 2025 р. зазначалось, що суб'єктом цього кримінального правопорушення є як медичний, так і фармацевтичний працівник [4, с. 184; 7, с. 399; 8, с. 303]. Очевидно, науковці виходили із положень ст. 78 Основ, де було закріплено обов'язок і медичних і фармацевтичних працівників «безоплатно надавати відповідну невідкладну медичну допомогу громадянам у разі, нещасного випадку та в інших екстремальних ситуаціях». Такий обов'язок закріплений і у чинній редакції ст. 78 (Професійні обов'язки медичних, фармацевтичних працівників та фахівців з реабілітації), згідно якої медичні, фармацевтичні працівники та фахівці з реабілітації зобов'язані сприяти охороні та зміцненню здоров'я людей, запобіганню і лікуванню захворювань, своєчасно надавати кваліфіковану медичну, лікарську та реабілітаційну допомогу, у тому числі з використанням методів і засобів телемедицини, а також безоплатно надавати відповідну невідкладну медичну допомогу громадянам у разі нещасного випадку та в інших екстремальних ситуаціях. Проте, чинна редакція ст. 3 Основ (ст. 3 Основ була доповнена відповідними термінами, згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підготовки, безперервного професійного розвитку та професійної діяльності за професіями у сфері охорони здоров'я» від 12 лютого 2025 р. [9]) містить окремі визначення медичного та фармацевтичного працівника. Так, медичний працівник це особа, яка має лікарську або медсестринську професійну кваліфікацію, провадить професійну діяльність із надання медичної допомоги та здійснює інші пов'язані з такою діяльністю заходи відповідно до законодавства, у тому числі як фізична особа - підприємець, яка має ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики. А фармацевтичний працівник це особа, яка має фармацевтичну професійну кваліфікацію, провадить професійну діяльність із надання фармацевтичної допомоги та здійснює інші пов'язані з такою діяльністю заходи відповідно до законодавства. Отже, фармацевтичні працівники є окремою категорією працівників сфери охорони здоров'я, однак не вважаються медичними працівниками, а отже не можуть бути суб'єктом аналізованого кримінального правопорушення.

Не дає підстав щодо віднесення фармацевтичних працівників до суб'єктів кримінального правопорушення за ст. 139 КК України і положення ст. 37 Основ, де вказується на те, що невідкладно надавати необхідну медичну допомогу у разі виникнення невідкладного стану людини (раптове погіршення фізичного або психічного здоров'я, яке становить пряму та невідворотну загрозу життю та здоров'ю людини або оточуючих її людей і виникає внаслідок хвороби, травми, отруєння або інших внутрішніх чи зовнішніх причин [10, п. 7 ст. 1]) зобов'язані лише медичні працівники. Водночас, у ст. 12 Закону України «Про екстрену медичну допомогу» від 5 липня 2012 р. визначено, що фармацевтичні працівники зобов'язані надавати лише домедичну допомогу. Згідно ч. 1 ст. 11 цього закону, фармацевтичні працівники не належать і до суб'єктів надання екстренної медичної допомоги, яка згідно п. 5 ч. 1 цього закону полягає у здійсненні невідкладних організаційних, діагностичних та лікувальних заходів, спрямованих на врятування і збереження життя людини у невідкладному стані та мінімізацію наслідків впливу такого стану на її здоров'я [10]. Таким чином, положення вищезгаданих законів не дають підстав для віднесення фармацевтичних працівників до медичних працівників, а отже й до суб'єктів кримінального правопорушення, передбаченого ст. 139 КК України.

Висновки. Враховуючи викладене, зазначимо наступне. Хворий у розумінні ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 139 КК України – це та особа, яка знаходиться у небезпечному для життя стані і потребує медичної допомоги, незалежно від того чи вона набула статусу пацієнта. Ненадання допомоги може бути виражене як формі повної відсутності медичної допомоги, так і часткової її відсутності, а саме ненадання медичної допомоги хворому у потрібному для нього обсязі. З метою відмежування складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 139 КК України від складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 140 КК України, пропонується диференціювати відповідальність медичного працівника за невиконання чи неналежне виконання своїх професійних обов'язків у залежності від форми вини, шляхом внесення відповідних змін до ст. 140 КК

України. Аналіз положень чинного медичного законодавства, не дає підстав для віднесення фармацевтичних працівників до суб'єктів аналізованого кримінального правопорушення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування (2013-2024 рр.): Статистична інформація. Офіс Генерального прокурора. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2.
2. Хавронюк М.І. Кримінальні проступки: науково-практичний коментар статей Кримінального кодексу України. Київ: Дакор, 2020. 266 с.
3. Мусієнко А.В., Михнюк Н.М. Кримінальна відповідальність за ненадання допомоги хворому медичним працівником (ст. 139 Кримінального кодексу України). *DICTUM FACTUM.* 2022. № 1 (11). С. 57–75. URL: https://df.duit.in.ua/index.php/dictum/article/view/218.
4. Зінченко І.О., Володіна О.О. Кваліфікація кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи: *навчальний посібник* / За заг. ред. М.І. Панова. Х.: Право, 2019. 248 с.
5. Парамонова О.С. Відмежування неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником (ст. 140 КК України) від ненадання допомоги хворому (ст. 139 КК України). *Юридичний електронний журнал.* 2014. № 2. С. 87–91.
6. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В.Фесенка. К.: Дакор., 2008. 1428 с.
7. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар. Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Х.: ТОВ «Одіссей», 2007. 1184 с.
8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. К.: Атіка, 2004. 1056 с.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підготовки, безперервного професійного розвитку та професійної діяльності за професіями у сфері охорони здоров'я: Закон України від 12 лютого 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4246-20#n13.
10. Про екстрену медичну допомогу р.: Закон України від 5 липня 2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5081-17#Text.

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.24

ПРЕЗУМПЦІЯ НЕВИНУВАТОСТІ ЯК КОНСТИТУЦІЙНА ГАРАНТІЯ НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД

Тома М.Г.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
юридичного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
ORCID: 0000-0001-5081-7842
e-mail: m.toma@chnu.edu.ua

Тома М.Г. Презумпція невинуватості як конституційна гарантія на справедливий суд.

У статті здійснено ґрунтовне дослідження поняття та суті основоположного конституційного принципу презумпції невинуватості, що має ключове значення для функціонування системи кримінального судочинства. Аналізовано його правову природу, місце в системі норм і принципів кримінального процесу та роль у забезпеченні справедливості під час здійснення правосуддя. Наголошується, що принцип презумпції невинуватості закріплений у Конституції України, Кримінальному кодексі України та Кримінальному процесуальному кодексі України як один із фундаментальних механізмів захисту прав людини. Він виконує роль запобіжника від формування передчасної обвинувальної позиції суб'єктами кримінального процесу, сприяючи дотриманню стандартів правової держави. Презумпція невинуватості трактується як один із найважливіших демократичних принципів кримінального судочинства, що має вагоме значення й переслідує функцію «захисного механізму» від можливих незаконних або свавільних дій з боку державних органів і посадових осіб, які ведуть слідство або здійснюють судовий розгляд кримінальних проваджень. У структурі цього принципу виокремлюються кілька ключових елементів: правило про недопустимість доказів, здобутих із порушенням закону; вимога щодо обов'язку доведення вини стороною обвинувачення; процедура апеляційного й касаційного оскарження судових рішень, а також норми щодо компенсації матеріальної і моральної шкоди, завданої необґрунтованим засудженням.

Окрема увага приділяється тим аспектам презумпції невинуватості, які забезпечують реалізацію завдань кримінального судочинства, спрямованих на охорону прав учасників процесу та забезпечення здійснення швидкого, всебічного й об'єктивного розслідування злочинів. Принцип гарантує, що будь яка особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, буде притягнута до відповідальності в межах своєї вини, водночас жодна невинна особа не піддасться необґрунтованим звинуваченням чи засудженню. Цей демократичний інструмент також захищає право особи, яка обвинувачується в правопорушенні, на незалежний і неупереджений суд, що є невід'ємною складовою справедливого судового процесу.

Ключові слова: прав людини, захист, презумпція невинуватості, конституційні засади/ гарантії, справедливе правосуддя, підозрюваний, обвинувачений, кримінальне судочинство.

Toma M.G. Presumption of innocence as a constitutional guarantee of a fair trial.

The article conducts a thorough study of the concept and essence of the fundamental constitutional principle of the presumption of innocence, which is of key importance for the functioning of the criminal justice system. Its legal nature, place in the system of norms and principles of criminal procedure, and role in ensuring fairness in the administration of justice are analyzed. It is emphasized that the principle of the presumption of innocence is enshrined in the Constitution of Ukraine, the Criminal Code of Ukraine, and the Criminal Procedure Code of Ukraine as one of the fundamental mechanisms for protecting human rights. It serves as a safeguard against the formation of a premature accusatory position by subjects of criminal proceedings, contributing to compliance with the standards of the rule

of law. The presumption of innocence is interpreted as one of the basic democratic principles of criminal justice, which has independent significance and serves as a "protective mechanism" against possible illegal or arbitrary actions by state bodies and officials conducting an investigation or conducting a trial of criminal proceedings. The structure of this principle includes several key elements: the rule on the inadmissibility of evidence obtained in violation of the law; the requirement that the prosecution must prove its guilt; the procedure for appellate and cassation appeals of court decisions, as well as the rules on compensation for material and moral damage caused by an unjustified conviction.

Particular attention is paid to those aspects of the presumption of innocence that ensure the implementation of the tasks of criminal justice aimed at protecting the rights of participants in the process and ensuring the implementation of a prompt, comprehensive and objective investigation of crimes. The principle guarantees that everyone who has committed a criminal offense will be held accountable within the limits of their guilt, while no innocent person will be subjected to unjustified accusations or convictions. This democratic instrument also protects the right of a person accused of an offense to an independent and impartial court, which is an integral part of a fair trial.

Key words: human rights, protection, presumption of innocence, constitutional principles/guarantees, fair justice, suspect, accused, criminal proceedings.

Постановка проблеми. Принцип презумпції невинуватості та обов'язковість доведення вини є одними з фундаментальних засад демократії, що забезпечують захист основних прав і свобод людини, а також гарантують справедливість правосуддя.

Презумпція невинуватості справедливо вважається однією з ключових і найважливіших засад кримінального процесу в правовій державі. Вона не лише підкреслює принцип поваги до прав особи, а й відіграє суттєву роль у забезпеченні права на справедливий судовий розгляд. Це право закріплено у статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що є частиною національного законодавства України [1]. Відповідно до статті 9 Конституції, зазначена Конвенція має правову силу як міжнародний договір, обов'язковість якого була ратифікована Верховною Радою України [2]. Таким чином, презумпція невинуватості не лише втілює фундаментальний принцип, але й гарантується міжнародними зобов'язаннями та національним правовим порядком, утверджуючи високі стандарти захисту прав людини.

Принцип презумпції невинуватості в кримінальному праві є фундаментальною гарантією захисту прав і свобод людини. Він закріплений у частині 2 статті 2 Кримінального кодексу України, яка визначає, що: «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду» [3].

Мета дослідження полягає у детальному дослідженні сутності та всебічного аналізу змісту принципу презумпції невинуватості. У рамках наукового дослідження означеної проблематики також акцентується увага на визначенні його значення, ключової ролі, а також місця презумпції невинуватості у системі кримінального судочинства.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика, пов'язана зі сутністю та змістом принципу презумпції невинуватості, а також особливостями його практичної реалізації були центром дослідження Г.І. Барчука, Ю.В. Бауліна, О.А. Бунтовської, В.В. Вапнярчук, П.П. Захарченко, В.Т. Нора, Ю.В. Гродецького, О.О. Дудорова, О.О. Житного, О.В. Ковітіді, О.С. Козака, О.М. Лемешка, В.Т. Маляренка, А.А. Музики та інші.

Виклад основного матеріалу. Поняття презумпції невинуватості вперше знайшло своє формальне закріплення у тексті французької Декларації прав людини та громадянина, яка була прийнята в 1789 році. У цьому документі принцип презумпції невинуватості сформулювали таким чином, що кожна особа вважається невинною, допоки її вини не буде офіційно доведено і підтверджено судом [4]. При цьому передбачалася важлива умова: якщо арешт людини визнається необхідним, то будь-які прояви надмірної строгості або жорстокість, які не мають обґрунтованої потреби, повинні неодмінно каратися відповідно до закону. Таким чином, Декларація визначила не лише фундаментальну норму права, але й наголосила на важливості гуманного ставлення до тих, хто опинився під слідством.

На сьогоднішній день принцип презумпції невинуватості закріплений у численних міжнародних правових документах, зокрема: у частині першій статті 11 Загальної декларації прав людини, пункті другому статті 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, пункті

другому статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та інших актах. Ця норма свідчить, що принцип презумпції невинуватості визнається одним із фундаментальних демократичних засад кримінального судочинства, який має універсальний характер, самодостатню юридичну цінність і виконує функцію захисного механізму. Його мета полягає у запобіганні незаконним діям представників державної влади та посадових осіб, що здійснюють кримінальне провадження, а також у недопущенні необґрунтованих обвинувальних вироків і передчасних суб'єктивних оцінок як з боку учасників процесу, так і суспільства в цілому. Презумпція невинуватості, хоча й була передбачена як один із фундаментальних принципів у ключових міжнародно-правових документах, що встановлюють загальноприйняті стандарти основних прав людини, а також закріплена на законодавчому рівні у Конституції України (стаття 62), на практиці нерідко зазнає порушень. Одним із свідчень цієї проблеми є низка рішень Європейського суду з прав людини, які досліджували випадки порушень даного принципу в контексті України. Зокрема, зазначені рішення ілюструють те, наскільки складним є процес забезпечення справедливості та дотримання цього фундаментального права в умовах реального правозастосування.

Варто зауважити, що положення Конституції України мають характер норм прямої дії (стаття 8). Це передбачає, що для реалізації прав і свобод, гарантованих Конституцією, не потребується прийняття додаткових нормативних актів.

Беручи до уваги положення пункту 2 статті 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція), де зазначено, що кожна особа, обвинувачена у скоєнні кримінального правопорушення, підлягає презумпції невинуватості до моменту доведення її вини згідно із законною процедурою, особливу увагу привертає сутність реалізації принципу презумпції невинуватості. Цей принцип виявляється у кількох ключових аспектах:

- ✓ межа застосування принципу презумпції невинуватості охоплює всі провадження, що класифікуються як кримінальні правопорушення, а це поняття є значно ширшим від категорії злочинів, визначених вітчизняним законодавством;
- ✓ чітко окреслюється момент, з якого особа може бути визнана винуватою, а саме після доведення її вини за встановленою законом процедурою;
- ✓ підкреслюється недопустимість застосування альтернативних до визначених законом методів або процедур для визнання винуватості особи.

Принцип презумпції невинуватості також гарантує право особи на незалежний і неупереджений суд, адже він є ключовим елементом справедливого судового процесу. Цей принцип суттєво впливає на процедуру доказування, перекладаючи обов'язок доведення вини на сторону обвинувачення, а доказування має здійснюватися поза межами будь-якого розумного сумніву. Важливо зазначити, що зазначений стандарт отримав нормативне закріплення в частині 2 статті 17 Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК) [5].

Питання доведення вини у процесуальній теорії залишається предметом активних дискусій. Підхід до встановлення вини на рівні «поза розумними сумнівами», який довгий час розглядався як базовий елемент презумпції в англо-американській правовій системі, нині інтегрований і до нових положень КПК України. Цей принцип підкреслює важливість захисту особи від можливих зловживань з боку державної машини. Верховний Суд США свого часу наголосив: «суспільство, що цінує гідність і свободу кожного, не може допустити визнання людини винною у злочині за умови наявності обґрунтованих сумнівів у її винуватості» [6].

Не менш важливим є розуміння принципу презумпції невинуватості у контексті європейських стандартів. Європейське право з акцентом на права людини закріплює більш широкий підхід до цього принципу. Він охоплює не лише ставлення до особи, чия вина не підтверджена обвинувальним вироком суду, як до невинуватої, що закріплено у частині 5 статті 17 КПК України, а й вимогу проведення досудового розслідування з дотриманням принципу невинуватості особи - тобто так, наче вона не скоїла правопорушення.

У Кримінальному процесуальному кодексі України 2012 року вперше було офіційно закріплено двадцять дві загальні засади кримінального провадження, які мають регулювати проведення кримінального судочинства. У межах теорії кримінального процесу засади поділяються на три ключові категорії, кожна з яких має своє суттєве значення і роль у формуванні загальної правової системи. До першої групи належать конституційні засади, які закріплені Конституцією та визначають основоположні принципи правосуддя, такі як рівність всіх перед законом, право на справедливий судовий розгляд та захист прав громадян. Друга група охоплює процесуальні засади,

часто згадані як загальні принципи кримінального провадження, що формують базові правила ведення судових процедур, забезпечуючи їх прозорість, об'єктивність та дотримання встановлених норм. Нарешті, третя група містить спеціальні засади, які застосовуються в окремих аспектах кримінального процесу, враховуючи особливості окремих категорій справ або специфіку правовідносин учасників провадження. Таким чином, кожна з цих груп має вагоме значення у забезпеченні ефективного й справедливого функціонування системи кримінального права.

В Україні принцип презумпції невинуватості нерідко опиняється під загрозою порушення, особливо у трьох ключових ситуаціях. По-перше, це відбувається, коли політики або прокурори роблять публічні заяви, в яких стверджують про чиюсь винуватість ще до завершення судового розгляду та ухвалення відповідного рішення. По-друге, проблема виникає тоді, коли у судових документах та рішеннях, які не є офіційним обвинувальним вироком, все ж таки прослідковується думка про причетність особи до вчиненого злочину. Нарешті, третя ситуація охоплює моменти затримання осіб, яких підозрюють або звинувачують у правопорушенні, а також обрання їм запобіжних заходів, де такі дії можуть розцінюватися як порушення презумпції невинуватості.

У першому випадку було відзначено низку прецедентів, в яких Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) встановив порушення пункту 2 статті 6 Конвенції. Такі порушення часто виникають через некоректне коментування кримінальних проваджень представниками влади, яке зазвичай здійснюється політичними діячами та іншими представниками держави. Ці коментарі нерідко поширюються через телебачення, радіо або інші засоби масової інформації. Проблемою є те, що вони часто формують у суспільстві уявлення про винуватість громадян на самих початкових етапах кримінального провадження, ще до того, як їх вина була доведена судом. Представники влади відкрито заявляють про причетність певних осіб до скоєння нетяжких злочинів чи тяжких за характером суспільно безпечних діянь. У таких заявах часто прослідковується переконаність у доведеності провини та неминучості суворого покарання, що суперечить принципу презумпції невинуватості. Ця проблема отримала яскраве відображення у справі «Шагін проти України», яка стала показовою у цьому контексті. У рішенні ЄСПЛ було вказано на те, що подібні публічні коментарі становлять загрозу об'єктивності судового розгляду та порушують права обвинувачених. Окрім цього, наголошувалося на проблемі недотримання професійної етики журналістами, які у своїх репортажах часто поширюють необґрунтовані припущення. Бувають випадки, коли без належних доказів вони приписують особам скоєння конкретних злочинів, тим самим порушуючи стандарти журналістської відповідальності. Це створює додатковий тиск на судову систему та негативно впливає на формування неупередженого суспільного ставлення до підсудних. Така ситуація свідчить про необхідність скрупульозного дотримання принципу презумпції невинуватості не тільки суддями та представниками влади, але й усіма учасниками публічного інформаційного простору, щоб забезпечити справедливий розгляд справ і неупереджене ставлення до кожного підозрюваного/обвинуваченого.

Другий випадок відповідно до практики ЄСПЛ, порушенням вважається висловлювання в судовому рішенні про винуватість особи без доведення цього за законом. Це було помічено у справі «Грабчук проти України», закритій на стадії досудового провадження через брак доказів та закінчення строків давності притягнення до відповідальності.

Ще одним із типових порушень принципу презумпції невинуватості є випадки, коли затримують осіб, підозрюваних або обвинувачуваних у скоєнні злочину, та обирають для них запобіжний захід. У цьому контексті варто звернути увагу на тенденцію, яку демонструє судова практика багатьох європейських країн. Спостерігається приріст випадків застосування запобіжних заходів у формі тримання під вартою. Основним аргументом для такого рішення зазвичай служить ризик для суспільної безпеки. Втім, існує важливий аспект, про який не слід забувати: особа, свободу якої було обмежено через обґрунтовану підозру у злочині, може врешті-решт бути визнана невинуватою. У такому разі факт обмеження свободи виходить за межі правової справедливості і становить пряме порушення статті 5 Європейської конвенції з прав людини, яка гарантує право на свободу. Це питання залишається одним із ключових викликів для правової системи та потребує зваженого підходу в балансуванні між суспільними інтересами та правами окремої особи.

Засада презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини підкреслює, що справжня реалізація цього принципу повинна поширюватися на всіх без виключення, а особливо на слідчих, прокурорів та суддів. Вона встановлює правило, за яким цим посадовим особам забороняється ставитися до обвинуваченого як до злочинця до моменту набуття законної сили обвину-

вальним вироком суду. Такий підхід забезпечує взаємовідносини між сторонами кримінального провадження як між рівноправними людьми. Обвинувачений упродовж всього процесу кримінального провадження не повинен нести відповідальність за діяння, в яких його поки що лише обвинувачують, зокрема у вигляді утримання під вартою. Державний процесуальний примус у межах кримінального провадження може застосовуватись виключно тоді і лише в такій мірі, яка є необхідною для забезпечення його явки до суду, враховуючи поведінку обвинуваченого під час розгляду справи [5].

Стаття 17 Кримінального процесуального кодексу України налічує п'ять частин, з яких три містять ключові положення, що формують юридичний зміст засади презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини. Це створює цілісну концептуальну структуру, яка не лише закріплює базові принципи, але й деталізує їх, розширюючи сферу застосування та підвищуючи рівень захищеності прав учасників кримінального провадження.

Згідно із частиною третьою статті 17 Кримінального процесуального кодексу, будь-які підозри чи обвинувачення не можуть ґрунтуватися на доказах, які були отримані незаконним шляхом [5]. В межах кримінального провадження поняття доказів охоплює фактичні дані, отримані у встановленому правовому порядку. Саме ці дані дозволяють слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду визначати наявність або відсутність фактів і обставин, що мають вирішальне значення для конкретного кримінального процесу та потребують документального або фактичного підтвердження. Додатково законодавство чітко регламентує процедуру збирання доказів, встановлюючи конкретні вимоги щодо їх визнання допустимими, тобто такими, які можуть бути повноцінно використані під час розгляду справи чи ухвалення процесуальних рішень. Зокрема, допустимість доказів є критично важливою під час судового розгляду, коли суд вирішує справу та робить висновки на підставі представлених матеріалів. Ці положення формують основу для забезпечення об'єктивності та справедливості правосуддя.

Принцип презумпції невинуватості є універсальною нормою, що діє на кожному етапі кримінального провадження, забезпечуючи гідне ставлення до підозрюваного чи обвинуваченого як до особи, котра не вчинила кримінального правопорушення. Цей підхід залишається незмінним до моменту, коли його протилежність буде доведена у межах встановленої законодавством процедури, а суд ухвалить обвинувальний вирок, який набере законної сили. Фундаментальність цього принципу полягає в його ролі як одного з ключових елементів справедливого судового розгляду.

Презумпція невинуватості також передбачає заборону будь-яких поспішних висновків або формування упередженої позиції з боку суду, яка могла б свідчити про те, що обвинувачена особа винна ще до завершення процесуального доведення її вини. Це означає, що суд зобов'язаний розглядати обставини справи неупереджено, базуючись на доказах, які представлені відповідно до вимог закону. Захисна функція цього принципу проявляється у покладенні обов'язку доведення вини на сторону обвинувачення. Сама ж особа, яку підозрюють чи обвинувачують у злочині, звільняється від необхідності доводити свою невинуватість, хоча їй надається право всіма доступними законними засобами брати участь у доказуванні, зокрема через підтвердження своєї позиції та протестування проти звинувачень. Таким чином, презумпція невинуватості гарантує справедливий і неупереджений підхід до кожної особи у процесі правосуддя, зберігаючи баланс між сторонами та забезпечуючи дотримання принципів законності й захисту прав людини [7].

Висновки. Презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини є ключовими принципами правової системи України, які мають фундаментальне значення. Їх основа закладена в конституційних нормах, дія яких поширюється на всі стадії кримінального провадження. Завдяки цим принципам гарантується справедливе й гідне ставлення до осіб, які опинилися під підозрою або обвинуваченням. Вони слугують важливими механізмами забезпечення чесного судового процесу, спрямованими на запобігання неправомірним діям і необґрунтованим обвинуваченням.

Сутність забезпечення доведеності вини полягає в тому, що правоохоронні органи повинні надавати суду переконливі, достовірні й об'єктивні докази, які підтверджують вину особи. Цей механізм значною мірою захищає права людини, дозволяючи уникнути необґрунтованих звинувачень та забезпечити справедливість судового рішення. Порушення презумпції невинуватості або ігнорування вимог щодо забезпечення доведеності вини розцінюється як серйозне порушення прав людини. Українське законодавство передбачає відповідальність за подібні дії, що може включати застосування санкцій і виплату компенсації потерпілим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Ратифіковано Законом України від 17.07.1997р. № 475/97-ВР. Дата оновлення 02.10.2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 01.10.2025).
2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення 01.01.2020 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254 (дата звернення 01.10.2025).
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення 25.11.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення 01.120.2025).
4. Conac G. La Déclaration des droits de l'homme et du citoyen de 1789: histoire, analyse et commentaires. Paris: Economica, 1993. 365 p.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення 25.11.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення 01.10.2025).
6. Re Winship 379 US 358 at 365 (1970).
7. Любавіна В.П. Презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини як засада кримінального провадження: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: [спец.] 12.00.09 кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2018. С. 276.

УДК 343.23
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.25

КОРИСЛИВИЙ МОТИВ У СКЛАДАХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ

Устрицька Н.І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
Львівський державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-0075-9458

Устрицька Н.І. Корисливий мотив у складах кримінальних правопорушень проти власності.

У науковій статті аналізуються підходи щодо визначення поняття корисливого мотиву у кримінальних правопорушеннях проти власності та його кримінально-правове значення. Зокрема, звернено увагу, що у науці кримінального права та у судовій практиці панує позиція, що корисливий мотив охоплює діяння, спрямоване як на отримання майна, на яке винний не має права, так і на ухилення від здійснення обов'язкових платежів зі своїх власних коштів. Корисливий мотив – це мотив отримання наживи, прагнення збагачення завдяки вчиненню кримінального правопорушення. Кримінальні правопорушення з корисливим мотивом безпосередньо можуть бути вчинені на користь особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а також на користь будь-яких інших третіх осіб.

В той же час, досліджено, що у кримінально-правовій науці та у судовій практиці містяться різні підходи щодо впливу корисливого мотиву на кримінально-правову кваліфікацію кримінальних правопорушень проти власності. Один підхід полягає у тому, що одним із завдань сучасного кримінального права є захист власника чи законного користувача від будь яких посягань, незалежно від мотивів якими керувався винний і мети його діяльності, а інший – полягає у тому, що необхідність наявності саме корисливого мотиву визначається змістом самого поняття викрадення як діяння, що криміналізоване у ст. 185 КК, незалежно від окремого зазначення цього мотиву у змісті диспозиції цієї статті. Така ситуація зумовлена тим, що у статтях розділу VI Особливої частини КК не передбачено мотиви вчинення того чи іншого кримінального правопорушення проти власності, у тому числі і корисливого мотиву. Адже мотив є факультативною ознакою суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення і виступає обов'язковою ознакою лише у випадках, коли прямо зазначений в законі або однозначно випливає з його змісту.

Підтримано позицію, що корисливий мотив аксіоматично випливає із аналізу інших ознак складу кримінальних правопорушень, зокрема, базується на змісті відповідних суспільно небезпечних діянь. Окрім цього, такий вид покарання як конфіскація майна дає можливість віднести кримінальні правопорушення проти власності, які пов'язані із розкраданням до корисливих.

Ключові слова: мотив, корисливий мотив, власність, кримінальне правопорушення.

Ustrytska N.I. Selfish motive in the composition of criminal offenses against property.

The scientific article analyzes approaches to defining the concept of a self-interested motive in criminal offenses against property and its criminal-legal significance. In particular, attention is drawn to the fact that in the science of criminal law and in judicial practice, the prevailing position is that a self-interested motive encompasses an act aimed both at obtaining property to which the offender has no right and at evading mandatory payments from his own funds. A selfish motive is a motive for obtaining profit, a desire to enrich oneself through the commission of a criminal offense. Criminal offenses with a selfish motive can be committed directly for the benefit of the person who committed the criminal offense, as well as for the benefit of any other third parties.

At the same time, it is studied that in criminal law science and judicial practice there are different approaches to the influence of a self-interested motive on the criminal-legal qualification of criminal offenses against property. One approach is that one of the tasks of modern criminal law is to protect the owner or legal user from any encroachments, regardless of the motives that guided the offender and the purpose of his activity, and the other is that the need for the presence of a self-interested motive is determined by the content of the very concept of theft as an act that is criminalized in Art. 185 of the Criminal Code, regardless of the separate indication of this motive in the content of the disposition of this article. This situation is due to the fact that the articles of Section VI of the Special Part of the Criminal Code do not provide for the motives for committing a particular criminal offense against property, including a mercenary motive. After all, the motive is an optional feature of the subjective side of the composition of a criminal offense and acts as a mandatory feature only in cases where it is directly indicated in the law or clearly follows from its content.

The position is supported that the mercenary motive axiomatically follows from the analysis of other features of the composition of criminal offenses, in particular, it is based on the content of the corresponding socially dangerous acts. In addition, such a type of punishment as confiscation of property makes it possible to attribute criminal offenses against property that are associated with theft to mercenary ones.

Key words: motive, selfish motive, property, criminal offense.

Постановка проблеми. Під час кримінально-правової кваліфікації іноді виникають труднощі, що зумовлені неясністю кримінального закону. Зокрема, у статтях розділу VI Особливої частини КК законодавець не передбачив корисливий мотив вчинення того чи іншого кримінального правопорушення проти власності. Як наслідок, в науці кримінального права і в судовій практиці спостерігаються різні підходи щодо обов'язковості встановлення при кримінально-правовій оцінці корисливого мотиву у кримінальних правопорушеннях проти власності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Корисливий мотив досліджували науковці в межах загального вчення про суб'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, а також при аналізі конкретних складів кримінальних правопорушень. Мотив вчинення кримінальних правопорушеннях проти власності досліджували у своїх працях Н.О. Антонюк, О.О. Дудоров, І.В. Газдайка-Василишин, Р.Л. Максимович, В.О. Навроцький та інші.

Метою статті є з'ясувати поняття корисливого мотиву і його кримінально-правове значення для кваліфікації кримінальних правопорушень проти власності.

Виклад основного матеріалу. Мотив – це внутрішнє спонукання, рушійна сила вчинку людини, що визначає його зміст і допомагає більш глибоко розкрити психічне ставлення особи до вчиненого [1]. Корисливий – той, який прагне до власної вигоди, наживи, який ґрунтується на користі (матеріальній вигоді для кого-небудь, прибутку), який робиться для власної вигоди [2, с. 574]. Корисливий мотив – це мотив отримання наживи, прагнення збагачення завдяки вчиненню кримінального правопорушення. Збагачення можливе завдяки 1) отриманню матеріальних цінностей, зверненню у володіння та користування предметів, які не були власністю особи; 2) ухиленню від обов'язкових витрат, від сплати коштів, передачі цінностей іншим особам [3, с. 359].

Такого розуміння корисливого мотиву притримується і судова практика. Наприклад, згідно з вироком ОСОБА_1 визнано винуватою у тому, що вона 05 березня 2019 року о 15:00, знаходячись у приміщенні житлового будинку, діючи умисно, шляхом вільного доступу таємно викрала грошові кошти у сумі 6 000,00 доларів США, що за курсом Національного банку України на день викрадення становило 160 962,50 грн, чим завдала потерпілому значної матеріальної шкоди. Крім того, ОСОБА_1 04 червня 2019 року о 12:30, знаходячись у вищевказаному будинку, діючи умисно, повторно таємно викрала належні IP камеру марки «Dahua» моделі «IPC-C 15P» з картою пам`яті «Kingston» microSD 64 Gb, чим завдала потерпілому матеріальної шкоди на загальну суму 1 682,75 грн. В своїх касаційних скаргах ОСОБА_1 та її захисник заперечують наявність корисливого мотиву щодо викрадення відеокамери, яка належала потерпілому мотивуючи це тим, що єдиною метою ОСОБА_1 було знищення вірогідно зафіксованих на цій відеокамері обставин вчиненої нею попередньо крадіжки грошей з будинку потерпілого.

Однак колегія суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду визначила, що маючи на меті знищення вірогідно зафіксованих на відеокамері обставин вчиненої ОСОБА_1 попередньо крадіжки грошей з будинку потерпілого, остання мала корисливий мотив, який полягав

у бажанні засудженої уникнути матеріальних витрат та обов`язків, які незворотньо настають при притягненні особи до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 185 КК України. Усвідомлюючи необхідність повернення викрадених грошових коштів, понесення додаткових витрат у зв`язку із покладенням обов`язку щодо відшкодування шкоди (матеріальної, моральної) потерпілому, ОСОБА_1 керувалась корисливим мотивом, пов`язаним із матеріальними благами, які мали для засудженої велике значення [4].

Отож корисливий мотив охоплює діяння, спрямовані як на отримання майна, на яке винний не має права, так і на ухилення від здійснення обов'язкових платежів зі своїх власних коштів.

У п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду «Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 07.02.2003 № 2 зазначено, що вигоду від вбивства з корисливих мотивів можуть набувати і треті особи [5]. Приєднуючись до цієї позиції Пленуму Верховного Суду, О.Ю. Бєдовська, зазначає, що корисливість у цьому випадку визначається тим, що винним усвідомлює отримання користі третіми особами та прагне цього. Тому кримінальні правопорушення з корисливим мотивом безпосередньо можуть бути вчинені на користь особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, на користь близьких їй осіб або на користь будь-яких інших третіх осіб [6, с.53].

Разом з тим, слід звернути увагу на те, що у статтях розділу VI Особливої частини КК не передбачено мотиви вчинення того чи іншого кримінального правопорушення проти власності, у тому числі і корисливий мотив. Відповідно виникає питання чи є корисливий мотив обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушень проти власності? Адже мотив є факультативною ознакою суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення і виступає обов'язковою ознакою лише у випадках, коли прямо зазначений в законі або однозначно випливає з його змісту. З цього приводу у науці кримінального права та у судовій практиці зустрічаються різні позиції.

Наприклад, у постанові Верховного Суду від 6 грудня 2018 року у справі № 718/642/16-к акцентовано увагу, що за відсутності корисливого мотиву в діях винної особи, яка заволоділа майном, грабіж відсутній. Зокрема, Судом встановлено намагання останньої діяти не з метою викрадення телефону, а особистих інтересів – викриття свого чоловіка у зраді, який у цей час розмовляв з потерпілою по телефону, та за відсутності при цьому будь-якого корисливого мотиву [7]. У постанові Верховного Суду від 21 жовтня 2021 року у справі № 596/1688/18 теж звернено увагу на тому, що корисливий мотив є складовим елементом суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, яке передбачене ч. 1 ст. 186 КК України [8]. Такий висновок міститься і в постанові Верховного Суду від 14 травня 2024 року у справі № 682/1147/22 [9].

Щодо мотиву вчинення крадіжки, то Верховний Суд у постанові від 25 січня 2020 року справа № 234/1145/19 залишив без задоволення касаційну скаргу прокурора на вирок місцевого та ухвалу апеляційного судів у кримінальному провадженні за обвинуваченням особи у крадіжці ч. 1 ст. 185 КК України. Зокрема особу було визнано невинною у вчиненні крадіжки та виправдано, оскільки не доведено, що в його діянні є склад кримінального правопорушення. Суд першої інстанції дійшов висновку, що в діях особи нема корисливого мотиву, оскільки особа мала на меті зробити вільним прохід під будинком, тому і зняв хвіртку і залишив її на зберігання в підвалі будинку з метою повернення. Суд не встановив і бажання особи завдати шкоду майну потерпілого. У той же час, у касаційній скарзі прокурор наголосив, що корисливий мотив не передбачений у ч. 1 ст. 185 КК України, а тому встановлення судом відсутності саме такого мотиву не може бути підставою для ухвалення виправдувального вироку. Такі доводи Верховний Суд визнав необґрунованими, адже необхідність наявності саме корисливого мотиву визначається змістом самого поняття викрадення як діяння, що криміналізоване у ст.185 КК України [10].

Однак, існує інша позиція, зокрема, колегія суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду в ухвалі від 16 серпня 2022 року у справі № 404/3767/20 зазначає, що не можна погодитися із позицією про те, що корисливий мотив при крадіжці - це бажання одержати вигоду, матеріальну користь, наживу для себе або третіх осіб. У випадку звернення винним чужого майна на свою користь або на користь третіх осіб слід констатувати наявність у діях винного корисливої мети, яку, власне, самим фактом звернення майна винний і досягає. Однак досягнення такої мети не обов`язково поєднується з наявністю в діях винного корисливого мотиву. Винний, переслідуючи мету звернення майна на користь інших осіб (наприклад, сиріт), може керуватися альтруїстичними мотивами. Ще приклади: 1) винний викрав майно у сусіда з яким був у неприязних стосунках і викинув викрадене з метою помсти не пошкодивши його; 2) винний викрадає майно, яке стано-

вить культурну та історичну цінність й передає його у користування як експонат у музей; 3) винні (підлітки) викрадають майно у іншої особи на спір і з метою зняти відеоролик для розміщення у соціальних мережах, після чого майно закопують у лісі. Це свідчить про те, що в основі крадіжки можуть лежати і мотив наслідування (солідарність), альтруїстичні спонукання (бажання допомогти, показати щедрість), мотиви помсти та мотиви самовираження. Отже, з огляду на вказане, колегія суддів вважають, що крадіжка може бути вчинена не лише з корисливих мотивів. Факти заволодіння чужим майном без подальшого його звернення на свою користь чи на користь третіх осіб (тобто вчинення діяння без корисливої мети), теж повинні кваліфікуватися як крадіжка [11].

Слід відмітити, що на сучасному етапі розвитку кримінального права простежується підхід, за яким корисливий мотив і корислива мета не є обов'язкові ознаки кримінальних правопорушень проти власності. Зокрема, Н.О Антонюк наводить аргументи, що основним завданням норм, що передбачали відповідальність за злочини проти власності у радянський період було недопущення наживи, викорінення паразитування за рахунок інших; сьогодні перед державою стоїть інше завдання – належний захист власності від злочинних посягань; головним завданням сучасного кримінального права є захист власника чи законного користувача від будь яких посягань, незалежно від мотивів якими керувався винний і мети його діяльності [12, с.196].

І.Б. Газдайка-Василишин вважає, що корисливу мету та корисливий мотив не слід визнавати обов'язковими ознаками жодного зі злочинів, що передбачені статтями розділу VI Особливої частини КК, а випадки вчинення посягань на власність без таких мотивів та мети слід кваліфікувати за відповідними статтями цього розділу (залежно від способу вчинення цих посягань) [13, с. 181].

В той же час, В.О. Навроцький зазначає, що обов'язковість корисливого мотиву і мети законодавець часто вважає настільки необхідною, що навіть не вказує на відповідну ознаку складу злочину в диспозиції статті Особливої частини КК. Про корисливий мотив чи корисливу мету яких прямо в КК не вказано свідчать інші елементи та ознаки складу кримінального правопорушення [3, с. 355]. Окрім цього, В.О. Навроцький зазначає, що одним із правил тлумачення кримінального закону полягає у тому, що при встановленні змісту диспозиції статей Особливої частини КК потрібно враховувати санкцію, зокрема вид покарання дозволяє визначити зміст ознак, названих у диспозиції статті [14, с. 60]. Якщо звернутись до ч. 4 ст. 185 КК України, то у санкції передбачено як обов'язкове додаткове покарання конфіскація майна. Такий вид покарання є і у ч. 5 ст. 186, ч.ч. 2, 3, 4 ст. 187, ч.ч. 3, 4 ст. 189, ч. 5 ст. 190, ч. 5 ст. 191 КК України. Однією з підстав призначення конфіскації майна є вчинення тяжких та особливо тяжких корисливих злочинів (ч. 2 ст. 59 КК України). Від так такий вид покарання як конфіскація майна дає можливість визначити зміст ознак крадіжки та інших кримінальних правопорушень проти власності і віднести їх до корисливих кримінальних правопорушень.

Слід погодитись із Р.Л. Максимовичем, що корисливий мотив у кримінальних правопорушеннях проти власності базується на змісті відповідних суспільно небезпечних діянь. Зокрема, науковець зазначає, що розкрадання вчиняється з прямим умислом, що зумовлено характером об'єктивної сторони посягання. Інтелектуальна ознака умислу у разі розкрадання полягає в усвідомленні особою як фактичних, так і соціальних ознак свого діяння та його наслідків. Особа усвідомлює ознаки предмета розкрадання, зокрема, й те, що воно є чужим для неї. Усвідомлюючи вказані ознаки, особа передбачає також наслідки вчинюваного діяння, заподіяння матеріальної шкоди власнику та протиправне збагачення самого себе або інших осіб, яким передано викрадене майно. Розуміючи такі ознаки, особа усвідомлює суспільно небезпечний характер вчинюваних дій, їх спрямованість проти власності, кримінальну караність вчиненого [15, с. 97].

Висновок. Зміст корисливого мотиву полягає в отриманні наживи, у прагненні збагатитися завдяки вчиненню кримінального правопорушення. Збагачення можливе завдяки отриманню матеріальних цінностей, зверненню у володіння та користування предметів, які не були власністю особи, а також ухиленню від обов'язкових витрат, від сплати коштів, передачі цінностей іншим особам. Кримінальні правопорушення з корисливим мотивом безпосередньо можуть бути вчинені на користь особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а також на користь будь-яких інших третіх осіб.

Хоча законодавець не вказав корисливий мотив безпосередньо у диспозиції кримінально-правової норми, у яких передбачено кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення проти власності, він аксіоматично випливає із аналізу інших ознак складу кримінальних правопорушень, зокрема, базується на змісті відповідних суспільно небезпечних діянь.

Приклади із судової практики показують, що мотив має ключове значення для кримінально-правової оцінки діяння. Вищій судовій інстанції слід забезпечити єдність судової практики, адже така єдність забезпечує правову визначеність як фундаментальну складову верховенства права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бажанов М.І. Кримінальне право України. URL: pravoznavec.com.ua/books/letter/25/%C1/1511.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови/ уклад. і гол. Ред. В.Т. Бусол. Київ-Ірпінь: ВТФ «Петрун», 2005. 1728 с.
3. Навроцький В.О. Наскрізні кримінально-правові поняття: навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 376 с.
4. Постанова Верховного Суду від 23 листопада 2021 року справа № 650/1083/19 (провадження № 51-2203км20). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/101424422 (дата звернення: 02.09.2025).
5. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: Постанова від 07.02.2003 р. № 2. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text (дата звернення: 02.09.2025).
6. Бєдовська О.Ю. Щодо змісту корисливого мотиву при вчиненні злочинів проти власності. *Молодий вчений.* № 4 (80). 2020. С. 51–54.
7. Постанова Верховного Суду від 6 грудня 2018 року у справі № 718/642/16-к (провадження № 51-3288км18). URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/78501871 (дата звернення: 02.09.2025).
8. Постанова Верховного Суду від 21 жовтня 2021 року у справі № 596/1688/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100614149 (дата звернення: 02.09.2025).
9. Постанова Верховного Суду від 14 травня 2024 року у справі № 682/1147/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119212816 (дата звернення: 02.09.2025).
10. Постанова Колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суд Верховного Суду від 25 січня 2020 року у справі № 234/1145/19у. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/94452887 (дата звернення: 02.09.2025).
11. Ухвала Верховного Суду від 16 серпня 2022 року у справі № 404/3767/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105852847 (дата звернення: 02.09.2025).
12. Антонюк Н.О. Кримінально-правова охорона власності: навч. посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 514 с.
13. Газдайка-Василишин І.Б. Корисливий мотив та корислива мета злочинів проти власності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. № 2 (2). 2012. С. 178–187.
14. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації. К.: Юрінком Інтер, 2006. 704 с.
15. Максимович Р.Л. Факультативні ознаки суб'єктивної сторони складу злочину за чинним кримінальним кодексом України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. № 2 (2). 2025. С. 93–99.

УДК 338.2; 338.4; 621.3
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.26

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ЕНЕРГОРИНКУ ВІД ПРОТИПРАВНИХ ДІЙ СЛУЖБОВИХ ОСІБ

Шаталінська М.В.,
аспірант кафедри оперативно-розшукової діяльності
та національної безпеки
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0009-0000-9077-1025
e-mail: fin_bezpeka@ukr.net

Шаталінська М.В. Міжнародний досвід забезпечення безпеки енергоринку від протиправних дій службових.

Розглядається міжнародний досвід забезпечення безпеки енергоринку, зокрема від протиправних дій посадових осіб. Здійснюється огляд нормативно-правових документів та регуляторних актів Євросоюзу щодо безпеки енергоринку та акцентується, що в розвинутих демократіях світу протиправна діяльність посадовців на енергетичному ринку передбачає суворі правові наслідки. Здійснюється аналіз основних видів ризиків, пов'язаних із протиправними діями посадовців на енергоринку та доводиться, що зловживання службовими особами на енергетичному ринку включає корупцію у формі привласнення державних енергетичних доходів, укладання контрактів корупційними методами для обходу правил або сприяння приватній вигоді, маніпуляція цінами на енергоносії або впровадження монополістичної практики. Наголошується, що протиправні діяння, які вчиняють службові особи на енергоринку позбавляють конкурентів справедливого доступу до електромереж, що призводить до недобросовісної конкуренції та збільшення витрат для споживачів. Зазначається комплексність проблеми безпеки енергоринку та протиправних дій в паливно-енергетичному комплексі в контексті економічної безпеки держави. Окремо виділяються питання фінансових ризиків та загроз протиправних дій на енергоринку. Робляться висновки щодо шляхів удосконалення регуляторної бази України та впровадження досвіду провідних країн світу щодо унормування питань забезпечення безпеки на енергоринку. Акцентується, що кожна держава прагне до ефективної реалізації власної цілісної та взаємопов'язаної системи заходів із забезпечення енергетичної безпеки, орієнтованої на національні інтереси та стратегічні пріоритети. Провідні країни світу (Німеччина, Франція, Норвегія, Велика Британія, США) визначили та реалізують власні концепції енергетичної безпеки, які трансформуються під впливом викликів та загроз, сучасних технологій та потреб розвитку енергетичного сектору на принципах сталості. Підкреслюється, що Україна в умовах війни згенерувала власний практичний досвід забезпечення функціонування енергетичної системи, цінний для міжнародного співтовариства в контексті реагування на масштабні виклики та загрози енергетичній безпеці.

Ключові слова: енергоринок; паливно-енергетичний комплекс; службові особи; протиправні діяння; економічна безпека.

Shatalinska M.V. International experience in ensuring the security of the energy market from unlawful actions of officials.

The international experience of ensuring the security of the energy market is considered, in particular from the illegal actions of officials. A review of regulatory documents and regulatory acts of the European Union on the security of the energy market is carried out and it is emphasized that in developed democracies of the world, the illegal activities of officials in the energy market entail strict legal consequences. An analysis of the main types of risks associated with the illegal actions of officials in the energy market is carried out and it is proved that the abuse of officials in the energy market includes corruption in the form of misappropriation of state energy revenues, conclusion of contracts by corrupt methods to circumvent the rules or promote private gain, manipulation of energy prices or the introduction of monopolistic practices.

It is emphasized that illegal actions committed by officials in the energy market deprive competitors of fair access to electricity networks, which leads to unfair competition and increased costs for consumers. The complexity of the problem of energy market security and illegal actions in the fuel and energy complex in the context of the economic security of the state is noted. The issues of financial risks and threats of illegal actions in the energy market are separately highlighted. Conclusions are drawn on ways to improve the regulatory framework of Ukraine and implement the experience of leading countries in the world in regulating issues of ensuring security in the energy market. It is emphasized that each state strives for the effective implementation of its own holistic and interconnected system of measures to ensure energy security, focused on national interests and strategic priorities. Leading countries of the world (Germany, France, Norway, Great Britain, the USA) have defined and are implementing their own concepts of energy security, which are transformed under the influence of challenges and threats, modern technologies and the needs of developing the energy sector on the principles of sustainability. It is emphasized that Ukraine, in war conditions, has generated its own practical experience in ensuring the functioning of the energy system, which is valuable for the international community in the context of responding to large-scale challenges and threats to energy security.

Key words: energy market; fuel and energy complex; officials; illegal acts; economic security.

Постановка проблеми. Енергетика – стратегічно важлива галузь економіки, від безпечного і стабільного функціонування якої залежить щоденне безперебійне функціонування усіх сфер економіки України. Особливо її значення актуалізовано під час протидії повномасштабному вторгненню, адже ворог постійно намагається завдати безповоротних збитків, з метою унеможливлення життєзабезпечення населення нашої країни.

Забезпечення безпеки енергоринку передбачає захист життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави від загроз, які можуть виникнути на цьому ринку. Це досягається шляхом запобігання, виявлення та нейтралізації ризиків, що стосуються функціонування енергетичної інфраструктури та стабільності забезпечення енергоресурсами, що є критично важливим для економічного та соціального благополуччя країни, результативності її протистояння збройній агресії рф та повоєнного відновлення.

За визначенням USAID, енергетична безпека країни – це впевненість у наявності, доступності та можливості стабільно отримувати паливо та енергію належної якості як щодня за звичайних умов, так і у випадку за надзвичайних обставин. Іншими словами, енергетична безпека – це захищеність держави, її громадян та економіки від дефіциту енергії. Енергетична безпека України – елемент національної безпеки та невід'ємна складова енергетичної безпеки Європи [1].

Реформи у секторі енергетики, які сьогодні в умовах протидії повномасштабному вторгненню здійснює Україна, мають на меті дати енергетичному комплексу поштовх до розвитку та інтеграції з європейськими енергосистемами, привести його у відповідність до норм та стандартів ЄС, сформувати повноцінно функціонуючі конкурентні ринки природного газу й електроенергії з прозорим ціноутворенням та належним захистом споживачів.

Метою державної політики України у сфері енергетичної безпеки є забезпечення захищеності національних інтересів у сфері забезпечення доступу до надійних, стійких, доступних і сучасних джерел енергії для всіх споживачів технічно надійним, безпечним, економічно ефективним та екологічно прийнятним способом в нормальних умовах і кризових ситуаціях виключно в межах і спосіб, що визначені законодавством [2].

Сьогодні світова енергетика знаходиться в процесі масштабних змін – відбувається більш інтенсивне впровадження основних технологій поновлюваної енергетики в умовах відповідного зниження їх вартості; зростає випереджаюча роль електроенергії в енергоспоживанні порівняно з нафтопродуктами по всьому світу; простежуються зміни у світовій економічній та енергетичній політиці, обумовлені інтенсивним розвитком економіки Китаю та виходом на світовий ринок зростаючого обсягу видобутку сланцевого газу та нафти в США [3].

Як стверджує Міжнародне енергетичне агентство ескалація конфлікту на Близькому Сході та триваюча війна росії в Україні підкреслюють постійні ризики для енергетичної безпеки, з якими стикається світ. Деякі з безпосередніх наслідків світової енергетичної кризи почали відступати у 2023 році, але ризик подальших збоїв зараз дуже високий. Досвід останніх кількох років показує, як швидко залежність може перетворитися на вразливість - урок, який також стосується ланцюгів постачання чистої енергії з високим рівнем концентрації ринку [4].

На думку сучасних кримінологів, паливно-енергетичний комплекс є сильно корпоратизованим сектором економіки, сферою безкомпромісної боротьби корпоративно-бюрократичних структур (кланів) за енергетичні ресурси, тіньові активи, монопольне становище на ринку енергоносіїв і зрештою за політичну владу в державі в цілому. В експертному середовищі набуває прихильників думка, що сучасний паливно-енергетичний комплекс усе більше обслуговує приватні економічні інтереси тіньових власників засобів виробництва і капіталів, а не державні і суспільні економічні інтереси [5]. В енергетичній сфері продовжують існувати неформальні системи взаємовідносин, особистих зав'язків та позаправових способів регулювання економічної діяльності.

Протиправні дії службових осіб в енергетичній сфері сьогодні не просто дискредитують нормотворчу і правозастосовну функції держави, а й становлять загрозу національній безпеці.

Метою статті є аналіз міжнародного досвіду забезпечення безпеки енергоринку від протиправних дій службових осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемним питанням, пов'язаним із забезпеченням безпеки енергоринку в своїх дослідженням приділяли увагу Б. Головкін, М. Гуцул, Г. Дарнопих, В. Диха, М. Сінайко, О. Солосіч, О. Суходоля, С. Тульчинська, І. Христич, А. Чеховський, О. Шевченко, Є. Шульга та інші. Проте, позитивні аспекти забезпечення безпеки енергоринку, зокрема, від протиправних дій службових осіб, що можна простежити при вивченні міжнародного досвіду, висвітлені недостатньо.

Виклад основного матеріалу. Протиправні дії в енергетичній сфері включають як кримінальні правопорушення, так і порушення правил функціонування енергетичних систем. До перших належать економічні злочини, корупційні правопорушення, а до других – руйнування інфраструктури, несанкціоновані відключення та порушення технічних норм, які можуть призвести до аварій та негативних наслідків для довкілля.

За визначенням Світового банку, незаконні дії в енергетичному секторі включають маніпулювання ринком (наприклад, порушення конкуренції та монополізацію, фіксацію цін), екологічні злочини (наприклад, незаконний видобуток корисних копалин, торгівлю відходами), хабарництво та корупцію, порушення санкцій, контрабанду палива та незаконний видобуток енергетичних ресурсів. Ця діяльність може завдати шкоди ринкам та довкіллю, призвести до серйозних фінансових санкцій та загрожувати суспільним інтересам та національній безпеці [6].

Європейські дослідники виокремлюють наступні «економічні та ринкові правопорушення»:

– маніпуляції ринком: дії, такі як схеми «закачування та скидання», «торгівля за принципом «wash trading»» або випередження конкурентів, що створюють штучні ціни та ліквідність на енергетичних ринках на користь певних учасників;

– фіксація цін: угоди між конкурентами щодо встановлення або підтримки цін, що є порушенням антимонопольного законодавства;

– змови (узгоджені дії) на ринках: конкуренти заздалегідь домовляються про те, хто виграє тендер на енергетичні проекти чи послуги;

– розподіл ринку: конкуренти ділять ринки (за географією, клієнтами або типами продукції) між собою;

– хабарництво та корупція: угоди «під столом» для отримання дозволів, конкурентних переваг або впливу на рішення;

– порушення санкцій: участь у транзакціях з країнами або організаціями, на які поширюються міжнародні санкції, що призводить до великих штрафів та репутаційної шкоди;

– відмивання грошей: приховування походження незаконних коштів, часто пов'язане з іншими злочинами в енергетичному секторі, такими як екологічні злочини;

– контрабанда палива: незаконне переміщення палива через кордони, часто зумовлене ціновою нерівністю та призводить до виснаження та дефіциту ресурсів [7].

Навіть в Європейському Союзі існують значні ризики фінансових злочинів енергетичному секторі, зокрема, пов'язані із неправомірними діями посадових осіб.

Без надійної оцінки ризиків енергетичні компанії можуть легко стати жертвою місцевої корупції, порушень санкцій або навіть ненавмисно фінансувати тероризм. І це не просто припущення. Звіт Deloitte за 2022 рік показав, що 45% енергетичних компаній визначили корупцію як свій головний ризик, що підкреслює необхідність комплексної оцінки проблеми. За висновками провідної аудиторської компанії світу, в енергетичному секторі економічні злочини проявляються кількома способами. Отримання неправомірної вигоди та корупція часто пов'язані з прихованими

угодами для пришвидшення отримання дозволів або отримання конкурентних переваг. Порушення санкцій відбуваються, коли компанії здійснюють операції з країнами, що перебувають у чорному списку, ризикуючи отримати значні штрафи та репутаційну шкоду. Тим часом відмивання грошей використовується для приховування походження незаконних коштів, створюючи враження законності. Яскравим прикладом є справа 2019 року, коли енергетична компанія зіткнулася з штрафами, що перевищують 1 млрд доларів, за порушення санкцій, що підкреслює серйозні фінансові наслідки таких злочинів [8].

Європейський Союз має певну регуляторну базу, що стосується маніпуляцій на енергетичному ринку. Нормативні документи постійно вдосконалюються, зокрема враховуючи зміни, внесені Регламентом (ЄС) 2024/1106 (REMIT II) до початкового REMIT – Регламенту про цілісність та прозорість ринку (ЄС) № 1227/2011. Нормативно-правова база ЄС використовує «пропорційний, але водночас стримуючий режим санкцій за акти маніпуляцій на ринку» [9].

Дослідники ЄС комплексно вивчають маніпулятивні практики на енергетичних ринках та правових порогів, яким вони повинні відповідати, щоб підпадати під дію REMIT. До того ж, оцінкою ситуації з правопорушеннями на енергоринку займається Агентство Європейського Союзу зі співробітництва енергетичних регуляторів (ACER), що постійно оновлює свої рекомендації після перегляду регламенту REMIT. Особливий акцент робиться на стандарті доказової бази, необхідному для встановлення маніпуляцій, що має особливе значення в контексті правозастосування. Порівняно з первинним документом REMIT, REMIT II, вводить значні правові нововведення та регуляторний намір протистояти порушенням на ринку енергетики.

Експерти підкреслюють необхідність посилення гармонізації законодавства між державами-членами ЄС та посилення координації між національними регуляторами в рамках ACER [10].

Відповідно до REMIT заборонена інсайдерська торгівля (ст. 3) та маніпулювання ринком (ст. 5), а також учасники ринку зобов'язані повідомляти про операції на оптовому ринку енергоресурсів (ст. 8) та оприлюднювати інсайдерську інформацію (ст. 4) [11].

Як було зазначено вище, значну частину правової характеристики правопорушень на енергоринку складають злочини в сфері маніпулювання на ринку, використання інсайдерської інформації та порушення конкуренції, що відповідає положенням REMIT. Зокрема, за визначенням державного регулятора конкурентних відносин Австралії ACCC, незаконні дії посадових осіб на енергетичному ринку включають маніпулювання ринком, використання шахрайства або обману, картельну діяльність та зловживання ринковою владою. Ці незаконні дії можуть включати схеми шахрайства; неправдиві або оманливі заяви; угоди про встановлення цін або обмеження конкуренції [12].

В більшості розвинутих країн, протиправні дії на енергоринку мають серйозні правові наслідки.

У США Кодекс федеральних правил (CFR, The Code of Federal Regulations), офіційний збірник загальних та постійних правил, виданих виконавчими департаментами та агентствами федерального уряду США, встановлює Правила щодо маніпулювання ринком енергії, які містяться переважно у Розділі 18, Частині 1c Кодексу федеральних правил (CFR) для електроенергії та природного газу, а також у Розділі 16, Частині 317 для сирої нафти, бензину та нафтових дистилятів. Ці правила, що впроваджуються відповідно Федеральною комісією з регулювання енергетики (FERC) та Федеральною торговою комісією (FTC), забороняють шахрайську або обманливу поведінку, включаючи перекручування та замовчування суттєвих фактів, які можуть спотворити енергетичні ринки [13].

Нещодавнім прикладом незаконних дій посадовців на енергетичному ринку США, є спроби, на думку деяких регуляторних органів, незаконно блокувати або скасувати дозволені проекти морської вітрової енергетики, позов проти Міністерства енергетики за перешкоджання доступу громадськості до інформації, а також участь Федеральної торгової комісії та Міністерства юстиції у справі про енергетичну змову. Інші дії включають перевищення регуляторних обов'язків на рівні штатів та спроби Міністерства юстиції втрутитися у випадки маніпуляцій на енергетичному ринку [14].

Забезпечення безпеки від незаконних дій службових осіб на енергетичному ринку вимагає багатогранного підходу, включаючи надійну регуляторну базу, прозоре управління, посилений нагляд, незалежні механізми розгляду скарг та суворі покарання за корупцію та маніпулювання ринком. Ключові заходи включають впровадження протоколів кібербезпеки та управління ризиками, а також сприяння співпраці між державним та приватним секторами для підвищення підзвітності та

стійкості в енергетичному секторі [15], посилення повноважень регуляторних органів, таких як «Енергетичний омбудсмен», які існують у багатьох країнах, особливо в ЄС, США, Грузії та Австралії. Роль цього інституту полягає у позасудовому вирішенні спорів між споживачами та компаніями енергетичного сектору, а також в адвокації прав споживачів та впливі на регуляторні акти.

Канадські регуляторні органи пропонують наступні правові та управлінські заходи для запобігання протиправним діям службових осіб на енергоринку:

- посилення нагляду – впровадження комплексних регуляторних рамок, які чітко визначають обов'язки та передбачають прозорі процеси для учасників та службових осіб енергетичного ринку;
- посилення незалежності регуляторних органів шляхом підтримки та надання незалежним регуляторним органам, таким як енергетичні омбудсмени, можливості для нагляду за ринком та ефективного розгляду скарг споживачів.
- запобігання маніпуляціям на ринку через впровадження суворих законів та нормативних актів, спрямованих на запобігання та покарання маніпуляцій та зловживань на ринку з боку службових осіб або інших суб'єктів;
- забезпечення кібербезпеки та оцінки ризиків, що досягається розробленням та впровадженням періодичного оцінювання ризиків кібербезпеки для енергетичного сектору з чіткими вимогами щодо пом'якшення наслідків та звітності для критичної інфраструктури;
- сприяння прозорості та оприлюднення публічної інформації, забезпечуючи доступ громадськості до інформації щодо операцій на енергетичному ринку та офіційних процесів прийняття рішень;
- посилення внутрішнього контролю завдяки заохоченню розроблення внутрішніх планів реагування на кіберінциденти в енергетичних компаніях та державних установах;
- активізація співпраці між державним та приватним секторами, що сприятиме партнерству між державними установами, галузевими асоціаціями та експертами з безпеки через такі форуми, як Мережа енергетичного та комунального секторів (EUSN), для обміну інформацією та просування провідного досвіду [16].

Світовий досвід доводить необхідність посилення правових та правозастосовних (правоохоронних) заходів для забезпечення безпеки енергетичного ринку від протиправних дій службових осіб. Зокрема, це може бути посилення відповідальності та більш суворе покарання за правопорушення, а саме встановлення зрозумілого та жорсткого покарання для службових осіб, які вчиняють корупційні діяння, зловживають владою або здійснюють маніпуляції на енергоринку. Державна політика в сфері енергоринку повинна базуватися на обміні досвідом та практиками між постачальниками енергії, регуляторними органами та національними службами безпеки для підвищення обізнаності та реагування на загрози.

Висновки. Протиправні дії службових осіб на енергоринку набули свого значного поширення, серед яких корупція та відмивання грошей становлять найбільшу кількість. Зловживання службовими особами на енергетичному ринку включає корупцію у формі привласнення державних енергетичних доходів, як, наприклад, в Анголі та Нігерії, а також укладання контрактів корупційними методами для обходу правил або сприяння приватній вигоді. Посадовці також можуть вчиняти й інші зловживання на ринку, зокрема, маніпуляція цінами на енергоносії або впровадження монополістичної практики, що позбавляє конкурентів справедливого доступу до електромереж, що призводить до недобросовісної конкуренції та збільшення витрат для споживачів.

Вплив таких кримінальних правопорушень виходить за межі причетних компаній, поширюючись на світові ринки та національні економіки. Якщо великий гравець енергетичного сектору замішаний в економічних правопорушеннях, це може спровокувати нестабільні ринкові умови, впливаючи на все: від цін на нафту до стабільності валюти. Згідно зі звітом Міжнародного енергетичного агентства, сама лише корупція може завищити вартість проекту до 30%, підриваючи економічне зростання та довіру інвесторів [4].

За експертними оцінками провідних європейських дослідників службові кримінальні правопорушення «в енергетичному секторі не лише спотворюють динаміку ринку, але й створюють значні ризики для глобальної економічної стабільності». Ось чому розуміння та запобігання цим ризикам є важливим для всіх зацікавлених сторін [17].

До того ж, ЄС визнає оцінку ризиків фінансових злочинів в енергетичному секторі як стратегічну необхідність, що впливає на економічну безпеку Співтовариства, в цілому. Тому в розви-

нутих демократіях світу протиправна діяльність посадовців на ринку, зокрема енергетичному, передбачає суворі правові наслідки. В ЄС Директива 2014/57/ЄС Європейського парламенту та Ради (директива про зловживання на ринку) з 2014 року зобов'язує країни-члени запровадити кримінальну відповідальність за зловживання на ринку. При цьому кожна держава прагне до ефективної реалізації власної цілісної та взаємопов'язаної системи заходів із забезпечення енергетичної безпеки, орієнтованої на національні інтереси та стратегічні пріоритети. Проведений аналіз засвідчив, що країни світу (зокрема, Німеччина, Франція, Норвегія, Велика Британія, США) визначили та реалізують власні концепції енергетичної безпеки, які трансформуються під впливом викликів та загроз, сучасних технологій та потреб розвитку енергетичного сектору на принципах сталості.

Україна поступово гармонізує свою нормативно-правову базу із законодавством ЄС. В той же час експертне середовище та державні органи провідних країн світу зазначають, що Україна в умовах війни згенерувала власний практичний досвід забезпечення функціонування енергетичної системи, який є цінним для міжнародного співтовариства в контексті реагування на масштабні виклики та загрози енергетичній безпеці [18].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Проект енергетичної безпеки: Офіційний сайт USAID. URL: https://energysecurityua.org/ua/u-fokusi/shcho-take-enerhetychna-bezpeka-i-chomu-tse-nadvazhlyvo-dlia-ukrainy.
2. Про схвалення Стратегії енергетичної безпеки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 04 серп. 2021 р. № 907-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/907-2021-%D1%80#Text.
3. Досвід країн Євросоюзу з підвищення енергоефективності, енергоаудиту та енергоменеджменту з енергоощадності в економіці країн. Грудень 2017 р. URL: https://ua.energy/wp-content/uploads/2018/01/Pidvyshhennya-energoefektyvnosti-v-YES.pdf.
4. Офіційний сайт IEA. URL: https://www.iea.org.
5. Злочинність у паливно-енергетичній сфері України: кримінологічна характеристика та запобігання: монографія / Б.М. Головкін, Г.Ю. Дарнопих, І.О. Христич та ін.; за заг. ред. Б.М. Головкіна. Х.: Право, 2013. 248 с.
6. Офіційний сайт Світового банку. URL: https://www.worldbank.org/ext/en/home.
7. Aaron Adams. Economic Crimes in the Energy Sector and Their Implications for Extradition. 2025. 30 jul. URL: https://www.eu-energystar.org/economic-crimes-in-the-energy-sector-and-their-implications-for-extradition.
8. Energy Transition Trends Report 2022. Reuters, Delloitte. URL: https://www.deloitte.com/content/dam/assets-shared/legacy/docs/research/2022/gx-eri-global-energy-transition-trends-2022.pdf.
9. Ionuț Bogdan Berceanu, Mihaela Victorița Cărăușan and Alina Zorzoană. The Regulation of Market Manipulation in the EU Energy Sector: Doctrinal Analysis of REMIT II's Sanctioning Framework. *Laws.* 2025. 14 (61). URL: https://doi.org/10.3390/laws14050061.
10. Anstey George, Zoë Fannon. Energy Market Abuse: Will REMIT's Paper Tiger Roar? 2023. URL: https://www.nera.com/insights/publications/2023/energy-market-abuse--will-remit-s-paper-tiger-roar-.html#download.
11. Regulation (EU) № 1227/2011 of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 on wholesale energy market integrity and transparency : Official Journal of the European Union. URL: https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:326:0001:0016:EN:PDF.
12. Офіційний сайт Australian Competition & Consumer Comission. URL: https://www.accc.gov.au.
13. The Code of Federal Regulations, 2025. URL: https://www.ecfr.gov/current/title-1.
14. Офіційний сайт Федеральної торгової комісії США. URL: https://www.ftc.gov.
15. Delivering an energy market that works for consumers : Press release, Department for Energy Security and Net Zero, Prime Minister's Office. URL: https://www.gov.uk/government/news/delivering-an-energy-market-that-works-for-consumers#:~:text=These%20reforms%20will%20take%20the,having%20to%20do%20it%20themselves.
16. Energy Security and Resilience Division : Офіційний сайт Уряду Канади. URL: https://natural-resources.canada.ca/science-data/science-research/cyber-security/energy-security-resilience-division.
17. International Energy conference in Europe. 2022. URL: https://www.eu-energystar.org.

18. Диха В. Світовий досвід забезпечення енергетичної безпеки. *Київський економічний науковий журнал.* 2025. № 10. С. 41–50.
19. Шевченко О.А. Енергетична безпека як невід'ємний елемент забезпечення економічної безпеки держави в стратегіях національної безпеки України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2021. С. 163–168.
20. Суходоля О. М. Проблеми визначення сфери регулювання енергетичної безпеки. *Стратегічні пріоритети*. 2019. № 1. С. 5–17.
21. Шульга Є. Правове забезпечення енергетичної безпеки України: сучасний стан та перспективи. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 4. С. 69–74.
22. Тульчинська С.О., Солосіч О.С., Сінайко М.Д. Забезпечення енергетичної безпеки України в умовах воєнного стану. *Агросвіт*. 2025. № 8. С. 62–68.
23. Чеховський А. Характерні особливості забезпечення енергетичної безпеки країни та фактори, що на неї впливають. *Вчені записки Університету «КРОК».* 2024. № 2 (74). С. 244–249.
24. Гуцул М. Енергетична безпека: забезпечення стійкого, надійного та доступного постачання енергії для задоволення потреб суспільства. *Вісник Національної академії наук України*. 2019. № 3. С. 22–27.

UDC 341.485
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.27

THE EMERGENCE OF THE CONCEPT OF GENOCIDE

Yavorska V.G.,
National University "Lviv Polytechnic",
associate professor of the department of administrative and information law
Educational and scientific institute of law, psychology and innovative education,
Ph.D. in Law, Associate Professor
ORCID: 0000-0003-2225-6747
e-mail: v0673952677@gmail.com

Yavorska V.G. The emergence of the concept of genocide.

The article analyzes the emergence of the concept of genocide from the beginning of the formation of the idea regarding the need to introduce criminal liability to its use in scientific literature and legal practice.

The purpose of the study is to determine the emergence of the concept of genocide in history, its introduction in scientific literature and use in proving the guilt of persons who committed genocide, and to analyze the periods of improvement of criminal liability for genocide.

The concept of genocide arises from a natural or acquired position about the inequality of certain groups or communities and the desire to obtain the resources of one group at the expense of another. This perceived inequality of groups has led to the beginning of more than one genocide in human history.

The concept of genocide arose thanks to the lawyer of Jewish-Polish origin Raphael Lemkin.

In the process of committing the crime that Lemkin defined, there is oppression, disempowerment of a certain group, mockery of moral values and the use of physical attacks, the group becomes disempowered and it is easier to impose a national model of the oppressor. This process can be followed in practice.

The commission of genocide requires extensive preparation, coordination of actions to fulfill the intent to destroy a specific group, as defined in law. The premeditation of genocide and the use of a large number of methods of committing the crime indicate the intent to destroy a specific group.

It is concluded that the intention to define the concept of genocide and responsibility for committing the crime began in 1933, the concept was defined in 1943, the concept of genocide was first used in the work "The Rule of the Axis Powers in Occupied Europe», and in 1945-1946 the concept of genocide was used in practice.The definition and consolidation of the concept of genocide took place in the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, December 9, 1948.

Accordingly, a long period of defining the concept of genocide has passed, from the moment of the emergence of the specified concept to the introduction of responsibility for the commission of genocide in international law. The concept of genocide has changed since its emergence. At present, there is a need to improve this concept in criminal legislation.

Key words: crime, genocide, international crime, intent, destruction.

Яворська В.Г. Виникнення поняття геноцид.

У статті проведений аналіз виникнення поняття геноциду від початку формування задуму відносно необхідності запровадження кримінальної відповідальності до використання в науковій літературі та юридичній практиці.

Мета дослідження полягає у визначенні виникнення поняття геноциду в історії, запровадження в науковій літературі та використанні у доказуванні винуватості осіб, які вчинили геноцид, проведення аналізу періодів вдосконалення кримінальної відповідальності за геноцид.

Виникнення поняття геноциду відбувається з причини природньої чи надбаної позиції про нерівність певних груп або спільнот і бажання здобути ресурси однієї групи за рахунок іншої. Від цієї уявної нерівності груп відбувається початок не одного геноциду в історії людства.

Поняття геноцид виникло завдяки юристу єврейсько-польського походження Рафаелю Лемкіну.

В процесі вчинення злочину, який визначив Лемкін, наявне пригноблення, знесилення певної групи, знущання з моральних цінностей та застосування фізичних посягань, група набуває знесилення і можна простіше нав'язати національну модель гнобителя. Вказаний процес можна прослідкувати на практиці.

Вчинення геноциду потребує великої підготовки, налагодження дій з метою виконання наміру на знищення певної групи, визначеного в законі. Продуманість геноциду та використання великої кількості способів вчинення злочину вказує на намір знищити певну групу.

Зроблені висновки, що намір визначення поняття геноциду та відповідальності за вчинення злочину почався у 1933 р., визначене поняття у 1944 р., вперше поняття геноцид застосоване в праці «Правління держав Осі в окупованій Європі», у 1945-1946 роках поняття геноцид використане на практиці. Визначення та закріплення поняття геноциду відбулося у Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, 9 грудня 1948 р.

Відповідно пройшов довгий період визначення поняття геноцид, з моменту виникнення вказаного поняття до запровадження відповідальності за вчинення геноциду в міжнародному праві. Поняття геноциду з періоду виникнення змінювалося. В даний період наявна потреба вдосконалення цього поняття в кримінальному законодавстві.

Ключові слова: злочин, геноцид, міжнародний злочин, намір, знищення.

Statement of the problem. The concept of genocide is officially enshrined in the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide of December 9, 1948 (hereinafter referred to as the Convention). Scholars rightly note that genocide involves a fairly large number of legal concepts that are commonly understood under this concept [1, p. 39].

The problem of committing the crime of genocide is of great importance for the international community [2, p. 578] and, given the events in Ukraine, is becoming increasingly widespread, which requires proper qualification.

The Preamble to the Convention states that the UN General Assembly has recognized genocide as a crime that violates the norms of international law and from which humanity must be saved through international cooperation [3]. Accordingly, the need for international cooperation is emphasized, which is explained by the great threat of this crime.

The emergence of the concept of genocide occurs due to the natural or acquired position about the inequality of certain groups or communities and the desire to obtain the resources of one group at the expense of another [4]. From this imaginary inequality of groups, more than one genocide in the history of mankind begins. Accordingly, the deep meaning of inequality and the redistribution of resources lead to the commission of a crime. The importance of resource acquisition can be explained by analyzing cases of genocide in history, namely, to understand the question of whether resources are a cause or a consequence of genocide.

While the law is constantly directed towards respect for human rights, the history of various states is characterized by manifestations of the crime of genocide. All the numerous manifestations of genocide have necessitated the adoption of international documents on this issue.

The issue of the international definition and consolidation of the concept of genocide was resolved on December 9, 1948 by the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide.

Responsibility for the commission of genocide is determined at the international and national levels, and the subject of the crime may be individual individuals, officials, or the state.

However, despite the legal regulation of genocide in international law, unresolved issues remain regarding international criminal responsibility for the commission of genocide and the responsibility under the criminal law of the state in which genocide was committed, which are increasing despite the constant increase in cases of this crime in practice.

Purpose of the study. The purpose of the study is to determine the emergence of the concept of genocide in history, its introduction in scientific literature and its use in proving the guilt of persons who committed genocide, and to analyze the periods of improvement of criminal liability for genocide.

Status of the study of the issue. The concept and manifestations of genocide from the perspective of international law were studied by scientists: Andrushko A.V., Bem M.M., Bushak V.O., Gerasimenko M.M., Kobzar V.V., Khaustova M.G., Strokova I.I., Fedulova S.O.

Andrushko A.V. analyzed Rafal Lemkin's concept of the crime of genocide, in particular, taking into account the modern meaning of this concept. Rafal Lemkin's international legal views were defined by Bem M.M. in his study. Bushak V. O. and Kobzar V. V. examined genocide from the perspective of committing a crime during wartime.

Criminal liability for genocide was analyzed by M.M. Gerasimenko, the concept of genocide was studied by M.G. Khaustova, criminal liability for genocide was provided for in the works of I.I. Strokova, and the problems of legal qualification of the crime of genocide were identified by S.O. Fedulova.

Responsibility for committing the crime of genocide is provided for in the Criminal Code of Ukraine and international documents; for over eighty years, this concept has been used in science, however, despite all measures to combat this crime, there are known cases of genocide in different periods and in different countries, in particular the genocide of the Ukrainian people during the full-scale war that began on February 24, 2022.

The concept of genocide is derived from the Greek word "Genos" – "people" and the Latin "cīdere" – "to kill" [4]. In the meaning of international documents, genocide acquires a broader concept.

Presentation of the main material. The concept of genocide arose several years before the adoption of the Convention, the introduction of this concept is due to the lawyer of Jewish-Polish origin Raphael Lemkin, who worked as an advisor to the US War Department during World War II [1, p. 39]. The Convention was adopted four years later. However, in the absence of an appropriate concept, genocide was periodically committed in the history of various states, in particular during war or even in peacetime.

But the research of R. Lemkin's scientific activities, conducted at the dissertation level by Bem M.M., gives reason to believe that the scientist explained the concept and derived the concept of genocide much earlier, namely in 1933-1939, and by 1944 the concept of genocide was completed [5, p. 3]. Accordingly, the formation of the concept of genocide took place over a fairly significant period of time, until the introduction of this concept in international documents.

In publications on the history of the emergence of the concept and criminal liability for genocide, Professor Andrushko A.V. revealed certain contradictions and inaccuracies that may be interesting for modern study, as they may help improve criminal legislation in this direction, increase the effectiveness of criminal law norms on liability for committing genocide [6, p. 570]. The inaccuracies point to possible broader options for preventing genocide, proposed by Lemkin, that are not fully reflected in international documents.

The beginning of the formation of the intention to introduce criminal liability for crimes that undermine social order took place in 1933 at a conference in Madrid, when Lemkin proposed in his theses two crimes in international law, namely "acts of barbarity" and "acts of vandalism" [6, p. 571]. This position was not supported, but research into the need for criminal liability for harm to a group when an attack on an individual had already begun. More than ten years would pass from that time before the concept and meaning of the crime of genocide were formed and the concept was further introduced into international documents. But even decades after this, genocide continues to be committed and requires research and improvement in order to effectively bring the perpetrators to criminal responsibility, questions of qualification, correctness of evidence, etc. constantly arise. The beginning of the study of crimes against a group when attacking a person begins with the study in 1933.

In order to correctly understand the emergence of the concept of genocide, it is necessary to examine the professional activities of Raphael Lemkin. During his professional career, Lemkin lectured at universities in Europe and the United States, including after emigrating to Sweden at Stockholm University, then at Duke University Law School, Yale University, and Rutgers Law School. In the United States, Lemkin learned that a significant number of his relatives had died in concentration camps. This fact forced the scientist to fully investigate genocide. The scientist first used the concept of genocide in 1944 in his work «The Rule of the Axis Powers in Occupied Europe.»

In 1945-1946, Lemkin was a US delegate to the Nuremberg Trials, where the concept of genocide was used by prosecutor Robert Jackson [6, pp. 570-571]. It can be noted that the scientific consolidation of the concept of genocide occurred in 1944, and the procedural one in 1945.

Raphael Lemkin explains genocide in a reasoned manner regarding the underlying purpose of the crime: "genocide does not necessarily mean the immediate destruction of a nation, except in cases where it is carried out by mass murder of all members of the nation. Rather, it is intended to denote a coordinated plan of various actions aimed at destroying the essential foundations of the life of national groups, with the aim of destroying the groups themselves. The goals of such a plan would be

the disintegration of political and social institutions, culture, language, national feelings, religion, and economic existence of national groups, as well as the destruction of the personal security, freedom, health, dignity, and even the lives of people belonging to such groups. Genocide is directed against a national group as a whole, and the corresponding actions are directed against individuals not in their individual capacity, but as members of a national group" [6, p. 572]. Accordingly, we can distinguish the first option for committing genocide, which involves the mass murder of all members of a nation, which is quite difficult to do, particularly in the case of a large nation, conditions for ensuring security, and the availability of international assistance. A vivid example of the commission of many cases of genocide is the second option, which is defined by the destruction of the essential foundations of the life of a group, which is carried out consistently using encroachment on the institutions of society, culture, language, religion, economy, security, freedom, health, dignity, and human life. The above-mentioned encroachments are clearly visible in cases of genocide in Ukraine. The question arises as to whether there was a consistency in the use of these measures in the process of genocide.

Having analyzed foreign researchers who studied the issue of genocide, it can be noted that Lemkin understood genocide as a process that consisted of two stages. The first stage was characterized by the destruction of the national model of the oppressed group, for example, concerted actions to slowly suppress the group. They were mainly directed against culture, language, religion, physical integrity [7, pp. 423-424]. In this case, scholars also note that physical destruction does not occur immediately, genocide begins with the impact on the national model. Physical destruction occurs mostly partially and along with oppression. This makes it clear how complex, prepared and thought out the crime of genocide is.

The second stage involves the imposition of a national model of the oppressor [7, pp. 423-424]. There is a certain regularity of actions in the process of committing a crime, which was identified by R. Lemkin, because after oppression, weakening of a certain group, mockery of moral values and physical attacks, the group becomes weakened and it is easier to impose a national model of the oppressor. This process can be traced in the case of genocide in practice.

Starting in 1946, Raphael Lemkin worked at the UN, discussing the crime of genocide with scientists and public figures. As a result of this ongoing scientific work, on December 11, 1946, the UN General Assembly recognized genocide as an international crime and began preparing a convention [8].

R. Lemkin's proposals regarding the methods of committing genocide, which were summarized in his study by M.M. Bem, can be called quite justified, in particular the following proposals: «expanding the specific list of groups whose existence may be the object of genocide by including cultural, social and other groups; prohibiting «cultural genocide»; applying the principle of universal jurisdiction to persons guilty of committing this crime; creating an institutional mechanism for preventing and combating the crime of genocide» [5, p. 3].

However, the Convention provided for methods of committing genocide that are aimed at the physical destruction of members of the group. The specified approach in the Convention was the result of a compromise of national interests and ideological approaches [6, p. 574]. The question arises as to how correct is the partial recognition of the methods of genocide for the effective prevention of this crime, because cultural genocide significantly affects the further use of the means of committing this crime and negatively affects the group. In this case, the compromise is not fully justified.

The study of genocide should be carried out taking into account the historical aspects of the specified crime, the commission of the crime in states in different periods, similar and distinctive properties of genocide, and changes in the process of commission [9]. The concept of genocide in international documents has undergone a long period of improvement, scientific and practical proposals, adapted to the needs of practice, but is not without justified discussions and shortcomings that need to be taken into account, investigated and tried to correct.

We must agree with R. Lemkin's statement that the practice of committing genocide has turned into a «complex, almost scientific system.» The commission of the crime of genocide defined «one of the most complete and vivid illustrations of the violation of international law and the laws of humanity» [7, p. 424]. Unlike most crimes, genocide requires extensive preparation and coordination of actions to carry out the intent to destroy a specific group, as defined in law. The premeditation of genocide and the use of a large number of methods of committing the crime indicate the intent to destroy a specific group, the need to prepare and ensure the implementation of the intent to commit the crime.

In different periods, genocide is known for its manifestations: in ancient times, the male population was killed during the war, the massacre of Armenians in 1915 by the Ottoman Empire is often called

genocide, the famine in Ukraine in 1932-1933, the murders of Jews and Roma by Germany during World War II [1, pp. 39-40]. In this list, the crimes of genocide were committed during wartime and peacetime, but there is always cruelty in the desire to destroy a certain group, and the methods chosen to commit the crime, which even decades later remind the entire international community of the consequences of genocide. For this reason, genocide must be studied to prevent the crime from being committed in the future. Unfortunately, the war in Ukraine has shown the inevitability of a recurrence of genocide, but bringing the perpetrators to justice is necessary to prevent the commission of this crime.

It is now impossible to even determine the number of victims of the famine in Ukraine in 1932-1933. Moreover, the impossibility is explained by a number of factors. In particular, regarding the famine, V. Serhiychuk pointed out the underestimated losses from the genocide, which do not take into account people who fled and were shot at the border. V. Marochno, researching the genocide of the Ukrainian people during the Holodomor period, found that archival documents mention a much larger number of genocide victims [10, p. 131]. Accordingly, genocide is a crime that is often directed at a significant number of victims, and in many cases their number cannot even be named, which is significantly complicated during wartime, as it is often impossible to provide assistance to the victims.

The commission of genocide can be determined even when killing one person, if there is an intention to destroy the group. Khaustova M. G. and Fedorovska M. A. note that when qualifying genocide, which consists in killing members of a national, ethnic, racial or religious group, they mean the commission of genocide against one or more persons belonging to the specified group [11, p. 74]. But at the same time, the intention to destroy a certain group is noted, with the help of this feature it is possible to distinguish the commission of genocide from other crimes.

By analyzing the works of scientists, one can understand the periods of improvement of criminal liability for genocide based on the activities of international tribunals or the adoption of documents on this issue:

– the period of the Nuremberg and Tokyo Tribunals (the introduction and legal consolidation of the concept of genocide);

– the period after the Nuremberg Tribunal (the consolidation of the concept and grounds for criminal liability for committing genocide at the international level);

– the Hague period (the problems of qualifying genocide were identified and ways to solve them were proposed);

– the period of the creation of the International Criminal Court, which prosecutes for the commission of genocide [12, p. 176].

Conclusions. The concept of genocide was formed as a result of the positions of scientists and procedural aspects after the tribunals on issues of bringing to justice for the commission of a crime.

The concept of genocide in history arises from the moment the intention to introduce criminal liability for crimes that undermine social order began to form in 1933. The concept of genocide was introduced into scientific literature in 1944 in Raphael Lemkin's work «Axis Rule in Occupied Europe.»

In 1945-1946, the concept of genocide was used by prosecutor Robert Jackson to prove the guilt of those who committed genocide.

The concept of genocide was officially enshrined in the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide of December 9, 1948.

Periods of improvement of criminal responsibility for genocide are based on the activities of international tribunals or the adoption of documents on this issue.

The concept of genocide has been established for a long time, but there remains a need to study all aspects of this crime in order to improve genocide prevention.

The concept of genocide remains relevant due to the commission of the crime and becomes a great threat during the war.

REFERENCES:

1. Fedulova S.O. (2022). Problemy pravovoi kvalifikatsii zlochynu henotsydu. [Problems of legal qualification of the crime of genocide. Science, technology, innovation]. Nauka, tekhnolohii, innovatsii. № 3. S. 39–43. [in Ukrainian].
2. Bushak V.O., Kobzar V.V. (2024). Henotsyd yak apofeoz viiny: pohliad u kryminalno-pravovu doktrynu. [Genocide as the apotheosis of war: a look at criminal law doctrine]. S. 574–579.

The 5th International scientific and practical conference «Current challenges of science and education» (January 15-17, 2024) MDPC Publishing, Berlin, Germany. 612 p. [in Ukrainian].
3. Konventsiia pro zapobihannia zlochynu henotsydu i pokarannia za noho vid 9 hrudnia 1948 r. [Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide of December 9, 1948]. Prevent Genocide International. URL: http://www.preventgenocide.org/ua/konventsia.htm [in Ukrainian].
4. Korinnia henotsydu. [The roots of genocide]. Vikipediia. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B4 [in Ukrainian].
5. Bem M.M. (2014). Mizhnarodno-pravovi pohliady R. Lemkina. [International legal views of R. Lemkin]. Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk. …spets. 12.00.11. Odesa. 14 s. [in Ukrainian].
6. Andrushko A.V. (2025). Kontseptsiia zlochynu henotsydu Rafala Lemkina: stanovlennia, transformatsiia, suchasne znachennia. [Rafal Lemkin's concept of the crime of genocide: formation, transformation, modern meaning]. *Elektronne naukove vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo»*. 2025. Vypusk. № 1. S. 569–577. [in Ukrainian].
7. Matthew Lippman. (1998). The Convention on the prevention and punishment of the crime of genocide: Fifty years later. *Arizona Journal of International and Comparative Law*. Vol. 15, No. 2. P. 415–514.
8. Rafael Lemkin i stvorennia Konventsii proty henotsydu. [Raphael Lemkin and the creation of the Genocide Convention]. Tsentr Dnistrianskoho. 9 hrudnia 2023. URL: https://dc.org.ua/news/rafael-lemkin-i-stvorennya-konvenciyi-proty-genocydu [in Ukrainian].
9. Ihor Bihun, Larysa Zarichniak transkrytp i pereklad. (2015). Holodomor. Svitova istoriia henotsydu. Lektsiia Normana Naimarka. [Holodomor. A World History of Genocide. Lecture by Norman Naimark]. Istorychna pravda. 15.10. URL: https://www.istpravda.com.ua/articles/560d25602670e/ [in Ukrainian].
10. Herasymenko M.M. (2020). Deiaki aspekty prytiahnennia do kryminalnoi vidpovidalnosti za vchynennia henotsydu. [Some aspects of criminal prosecution for genocide]. *Visnyk penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy*. 2020. № 3 (13). S. 130–136. [in Ukrainian].
11. Khaustova M.H. ta Fedorovska M.A. (2019). Sutnist poniattia zlochynu henotsydu v mizhnarodnomu pravi. [The essence of the concept of the crime of genocide in international law]. *Porivnialno-analitychne pravo*. 2019. № 1. S. 73–76. [in Ukrainian].
12. Strokova I.I. (2010). Kryminalna vidpovidalnist za henotsyd (porivnialnyi analiz). [Criminal liability for genocide (comparative analysis)]. …Dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk. z spetsialnosti 12.00.08 – kryminalne pravo ta kryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo. Kyivskyi natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. Kyiv. 228 s. [in Ukrainian].

РОЗДІЛ 9. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.125.2
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.28

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Артамонов М.А.,
аспірант кафедри кримінального та кримінального процесуального права
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Артамонов М.А. Правове регулювання затримання особи у кримінальному провадженні.
Визначається складний баланс між двома фундаментальними принципами: ефективністю розслідування кримінальних правопорушень та дотриманням основоположних прав і свобод людини. Розглядається затримання як ключовий захід забезпечення кримінального провадження, його сутність, мета, підстави та порядок застосування. Особлива увага приділяється аналізу міжнародних актів та стандартів, встановлених практикою Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Надаються стандарти, яким повинно відповідати реалізація прав затриманої особи. У цьому контексті обґрунтовується необхідність розуміння затримання як виключного заходу, що застосовується лише за наявності обґрунтованої підозри, а не як інструменту для збирання доказів. Розглядаються дискусійні питання, куди його віднести. Хоча воно офіційно є заходом забезпечення кримінального провадження .

У статті виявляються системні недоліки чинного Кримінального процесуального законодавства України, які призводять до зловживань та порушень прав людини. Зокрема, йдеться про прогалини в законодавстві, відсутність нормативного визначення «обґрунтованої підозри». На основі проведеного аналізу, базуючись на усталеній практиці ЄСПЛ, сформульовані конкретні пропозиції щодо внесення змін до статті 2 КПК України, зокрема, доповнити цю статтю новим абзацом, що визначає «обґрунтовану підозру», як наявність достатніх фактів або інформації, які переконали б компетентну особу, що особа могла вчинити кримінальне правопорушення. Ці факти або інформація повинні ґрунтуватися на об'єктивних даних, а не на суб'єктивному переконанні чи інтуїції службової особи. Відсутність «обґрунтованої підозри» на момент затримання робить затримання свавільним та порушенням права особи на свободу. Необхідність запровадження таких змін підтверджується також неоднозначною судовою практикою. Автор погоджується також, що затриманню особу слід присвятити окрему главу, як це зроблено в КПК України щодо кожного заходу забезпечення кримінального провадження, а частину 2 статті 176 КПК України виключити. Рекомендації спрямовані на усунення виявлених недоліків, гармонізацію національного законодавства з європейськими стандартами та забезпечення ефективного судового контролю за дотриманням прав і свобод затриманої особи на всіх етапах кримінального провадження.

Ключові слова: затримання, права людини, кримінальне провадження, стандарти, процесуальна дія, захід забезпечення

Artamonov M.A. Legal regulation of a person's detention in criminal proceedings.
This article analyzes the complex balance between two fundamental principles: the effectiveness of criminal investigations and the observance of fundamental human rights and freedoms. It examines detention as a key measure to secure criminal proceedings, focusing on its essence, purpose, grounds, and application. Particular attention is paid to an analysis of international legal instruments and the standards established by the case law of the European Court of Human Rights (ECtHR). The article outlines the standards that must be met in realizing the rights of a detained person. In this context,

it substantiates the need to view detention as an exceptional measure, to be used only when there is reasonable suspicion, not as a tool for collecting evidence. It also discusses the disputable issue of where to legally classify detention within the Criminal Procedure Code of Ukraine, since it is officially a measure to secure criminal proceedings, yet often serves an investigative purpose.

The article identifies systemic flaws in the current Criminal Procedural Legislation of Ukraine that lead to abuses and human rights violations. Specifically, it addresses legislative gaps, particularly the absence of a normative definition of «reasonable suspicion». Based on the analysis conducted and grounded in the established case law of the European Court of Human Rights (ECtHR), concrete proposals are formulated for amending Article 2 of the Criminal Procedural Code (CPC) of Ukraine. These include supplementing the article with a new paragraph that defines «reasonable suspicion» as:

«The existence of sufficient facts or information which would satisfy an objective and competent person that the individual concerned may have committed a criminal offense. These facts or information must be based on objective data, not on the subjective conviction or intuition of the official.» The absence of «reasonable suspicion» at the moment of detention renders the detention arbitrary and constitutes a violation of the individual's right to liberty. The necessity of introducing these amendments is further confirmed by inconsistent judicial practice within Ukraine. The author also agrees that a separate chapter in the CPC should be dedicated solely to the detention of an individual, like how the Code regulates every other measure to secure criminal proceedings. Additionally, the author proposes the repeal of Part 2 of Article 176 of the CPC. The recommendations are aimed at eliminating the identified shortcomings, harmonizing national legislation with European standards, and ensuring effective judicial oversight of the rights and freedoms of the detained person at all stages of criminal proceedings.

Key words: detention, human rights, criminal proceedings, standards, procedural action security measure.

Постановка проблеми. Затримання є одним із заходів обмеження прав людини у кримінальному провадженні, що вимагає чіткого та всебічного правового регулювання. Водночас, воно є необхідним інструментом у руках органів правопорядку, що дозволяє забезпечити ефективне розслідування кримінальних правопорушень. Його застосування можливе лише за наявності чітких підстав, а саме затримання повинно гарантувати, що права затриманої особи не будуть порушені. Отже, правове регулювання затримання особи в кримінальному провадженні стикається з дилемою: як забезпечити ефективне розслідування злочинів, не порушуючи при цьому основоположних прав і свобод людини.

Мета дослідження є виявлення та аналіз існуючих проблем і недоліків законодавства та практики його застосування, а також розробка деяких науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення правового механізму затримання.

Стан опрацювання проблематики. Дослідженню значення та застосування інституту затримання особи присвячено чимало дисертацій, монографій та наукових статей. Вагомий внесок відомих учених, як О.В. Шульга, Є.В. Дояр, Ю.В. Лук'яненко, Ж.В. Удовенко, О.О. Юхно та інших, заклали міцний теоретичний фундамент для розуміння сутності, мети та правових аспектів затримання.

Виклад основного матеріалу. В статті 29 Конституції України прямо закріплено право на свободу та особисту недоторканність і встановлено, що затримання допустиме лише на підставах та в порядку, визначених законом, та за рішенням суду [1]. Низка інших конституційних норм, зокрема статті 28, 59, 62 забезпечують права затриманої особи, формуючи комплексний механізм захисту від можливих зловживань та порушень. Вони не просто доповнюють статтю 29 Конституції України, а створюють цілісну систему захисту прав людини під час затримання, забезпечуючи, щоб цей примусовий захід застосовувався виключно в законних межах, з повагою до гідності особи та з дотриманням усіх процесуальних гарантій. Водночас у рішенні ЄСПЛ від 2 жовтня 1980 року по справі «Гуццарді проти Італії», право на свободу і особисту недоторканність розуміють як концепцію, згідно з якою недоторканність слід розглядати разом зі свободою як гарантію проти свавільного втручання матеріального чи процесуального характеру [2]. Це рішення має ключове значення для правового регулювання затримання та обмеження свободи, оскільки воно сформувало практику застосування статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція),, розширило поняття «позбавлення свободи». В статті 5 Конвенції визначені вимоги до позбавлення свободи, і водночас щодо неухильного дотримання засад законності, обґрунтованості, оперативності та судового контролю.

Особливості застосування цієї статті 5 для кримінального провадження є положення с): законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення [3]. Хотіли б звернути увагу саме на поняття обґрунтованої підозри як єдиної підстави для затримання. Підкреслити неприпустимість затримання для розслідування з метою збирання доказів, як про це писав Є. В. Дояр [4]. Більшість доказів, на основі яких буде повідомлено про підозру, мають бути зібрані до затримання. Метою затримання не є саме розслідування чи збирання доказів. Мета – забезпечити доставлення особи до суду для вирішення питання про її подальше утримання або звільнення. Обґрунтована підозра – вирішальний критерій. ЄСПЛ у справі «Фокс, Гемпбелл і Гартлі проти Сполученого Королівства» наголошує, що під цим поняттям слід розуміти «наявність фактів або інформації, які могли б переконати об'єктивного спостерігача в тому, що відповідна особа могла вчинити злочин» [5]. Законодавець закріпив цей стандарт у низці положень кодексу, проте не надав йому нормативного визначення. Зважаючи на положення, закріплені у статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», слідчим суддям слід застосовувати Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права.

ЄСПЛ постійно підкреслює, що законність позбавлення свободи означає не лише відповідність національному закону, а й відповідність верховенству права. Це включає вимоги до якості закону та відсутність свавілля у його застосуванні. Для прикладу, рішення у справах «Харченко проти України» [6] критикували українську практику затримання за надмірну тривалість перебування особи під контролем до моменту офіційного оформлення затримання. В пункті 175 рішення від 21 квітня 2011 року у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» термін «обґрунтована підозра» означає, що існують факти або інформація, які можуть переконати об`єктивного спостерігача в тому, що особа, про яку йдеться, могла вчинити правопорушення [7]. Про це ж зазначено і у справі «Мюррей проти Сполученого Королівства». ЄСПЛ дійшов висновку про те, що факти, на яких ґрунтується підозра не повинні бути такого ж рівня як ті, що необхідні для висунення обвинувачення, що відбувається на наступних етапах провадження [8].

Отже, органи правопорядку (поліція, прокуратура тощо), які здійснюють затримання, зобов'язані переконливо обґрунтувати свої дії. Це не може бути їхнім суб'єктивним бажанням чи припущенням. Це обґрунтування повинно ґрунтуватися виключно на конкретних, існуючих фактах та відомостях, а не на загальних враженнях, чутках чи абстрактних міркуваннях. Ці факти мають бути доступними, відомими на момент затримання, об'єктивно свідчити про те, що затримана особа могла вчинити кримінальне правопорушення. Цей поріг є меншим, ніж повне доведення вини (що є завданням суду), але більшим, ніж просто підозра без будь-яких підтверджень.

Досліджуючи вимоги статті 5 Конвенції, важливо не лише розуміти її зміст, а й звертати увагу на точність термінології, яку використовує ЄСПЛ. Зокрема, у контексті перевірки правомірності позбавлення свободи нерідко постає питання про співвідношення та відмінність понять законність затримання та обґрунтованість затримання. Для прикладу, В. В. Драгунов використовує їх як синоніми [9, с. 50-60], проте їхнє правове значення та обсяг перевірки, яку вимагає Конвенція, є різним. Хоча ЄСПЛ перевіряє обидва аспекти, важливо розрізняти їх для більшої точності. Законність стосується відповідності національному закону та Конвенції в цілому, а обґрунтованість – наявності достатніх фактів для підозри. Конвенція не встановлює чітких меж для доставлення затриманого до відповідної посадової особи, орієнтиром для прецедентної практики ЄСПЛ є рішення у справі «Броган проти Сполученого Королівства» [10]. У цьому рішенні Суд постановив, що тримання під вартою в поліції, яке тривало чотири дні та шість годин без судового контролю, виходило за межі суворих часових обмежень, встановлених пунктом 3 статті 5 Конвенції. Як правило, строк, що перевищує цю межу, завжди визнається ЄСПЛ порушенням стандартів Конвенції. Практика ЄСПЛ (зокрема, справи «Чанєв проти України») [11] сформувала чіткі вимоги до змістовного судового контролю затримання. У справі «Кулик проти України» [12] наголошує на важливості негайного повідомлення затриманого зрозумілою для нього мовою про причини арешту та висунуті обвинувачення, а також про його права. Рішення ЄСПЛ щодо жорстокого поводження або неналежних умов тримання (наприклад, справи «Коробов проти України» [13], змушують Україну реформувати систему ізоляторів тимчасового тримання та місць попереднього ув'язнення.

Отже, відповідно до статті 5 Конвенції реалізація прав затриманої особи повинна відповідати таким ключовим стандартам: затримання має ґрунтуватися на обґрунтованій підозрі, повинен бути вичерпний перелік законних підстав для позбавлення свободи; затримана особа має бути негайно доставлена до суду для перевірки законності та обґрунтованості затримання. Це не терпить зволікань, навіть якщо вони пов'язані з організаційними труднощами чи тяжкістю інкримінованого кримінального правопорушення; затримана особа має право бути особисто заслуханою органом, який перевіряє законність її затримання. Навіть якщо рішення про арешт приймалося заочно через переховування особи, після її фактичного затримання вона має постати перед судом; національне законодавство повинно передбачати доступний та ефективний механізм оскарження законності затримання; у разі визнання незаконного затримання, особа повинна мати право на відшкодування завданої шкоди.

Необхідно внести до КПК України чітке та вичерпне визначення терміна «обґрунтована підозра», базуючись на усталеній практиці ЄСПЛ (зокрема, у справах «Фокс, Гемпбелл і Гартлі проти Сполученого Королівства» та «Нечипорук і Йонкало проти України»). Це усуне неоднозначність у застосуванні норми та зменшить ризик зловживань. Пропонуємо доповнити статтю 2 КПК України новим абзацом, що визначає «обґрунтовану підозру», як наявність достатніх фактів або інформації, які переконали б компетентну особу, що особа могла вчинити кримінальне правопорушення. Ці факти або інформація повинні ґрунтуватися на об'єктивних даних, а не на суб'єктивному переконанні чи інтуїції службової особи. Відсутність «обґрунтованої підозри» на момент затримання робить затримання свавільним та порушенням права особи на свободу. Запропоноване визначення узгоджує КПК України з основними принципами судової практики ЄСПЛ та безпосередньо пов'язує відсутність обґрунтованої підозри з порушенням права на свободу, посилюючи фундаментальну важливість цього стандарту. Необхідність запровадження таких змін підтверджується також неоднозначною судовою практикою. Яскравим прикладом є Ухвала Петриківського районного суду Дніпропетровської області від 07 грудня 2018 року, яку аналізувала в своїй статті Іванна Блохіна, де слідчий суддя дійшов висновку, що на етапі досудового розслідування він не вправі оцінювати докази з точки зору їх належності, допустимості, достовірності та достатності [14].

Цей висновок слідчого судді, на наш погляд, є прикладом неправильного розуміння його повноважень. Оцінка «обґрунтованої підозри» - це саме те, що слідчий суддя зобов'язаний робити. Він має переконатися, що у слідства є достатні об'єктивні дані для затримання, а не просто суб'єктивні припущення. Це і є перевірка «належності, допустимості, достовірності та достатності» доказів для законності затримання. Наша пропозиція покликана зобов'язати слідчих суддів робити саме цю оцінку. Вона надає йому чіткі критерії (наявність фактів, що переконають компетентну особу) для перевірки, щоб запобігти свавільним затриманням, які базуються на недостатніх доказах. Отже, без чіткого визначення «обґрунтованої підозри» в законі, слідчі судді можуть відмовлятися від своїх повноважень, що суперечить стандартам ЄСПЛ. Наша пропозиція спрямована на усунення цього протиріччя. Розширює розуміння правового регулювання затримання Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. В статті 9 цього документу передбачено принцип законності аналогічний до статті 5 Конвенції, право на негайне інформування (стаття 9) про причини арешту та обвинувачення, зрозумілою мовою. Це повністю корелює з пунктом 2 статті 5 Конвенції. Право на швидкий судовий контроль (стаття 9): Негайна доставка до судді або іншої уповноваженої особи, право на судовий розгляд протягом розумного строку або на звільнення. Це пряма паралель до пункту 3 статті 5 Конвенції. На додаток, Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Звід принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню чи ув'язненню в якій би то не було формі» від 9 грудня 1988 року № 43/173 посилює ці гарантії [15],

Відповідно до пункту 8 частини 2 статті 131 КПК України, затримання особи є заходом забезпечення кримінального провадження. Відповідно до частини 2 статті 176 КПК України тимчасовим запобіжним заходом, яке застосовується з підстав та в порядку, визначеному КПК України. В абзаці 4 пункту 6 рішення № 12-рп/2003 від 26 червня 2003 року Конституційний Суд України визначає затримання як тимчасовий запобіжний кримінально-процесуальний захід, застосування якого обмежує право на свободу та особисту недоторканість індивіда [16]. Отже, ні КПК України, ні Конституційний суд не розкривають поняття затримання особи, хто такий затриманий, його права і обов'язки, як у статті 42 КПК України щодо підозрюваного та обвинуваченого. Зрозуміло, що у випадку затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо

після його вчинення затримана особа набуде статусу підозрюваного після обов'язкового повідомлення про підозру уповноваженою службовою особою відповідно до статей 208 і 276 КПК України. Проте можливі й випадки, коли особа є затриманою відповідно до статті 207 КПК України, але ще не підозрюваним.

Немає одностайної думки щодо цього питання і серед науковців. Наразі КПК України передбачено як вважає Є. І. Макаренко фізичне і юридичне затримання. Фізичне затримання – це фактичне обмеження свободи пересування особи, підозрюваної в учиненні злочину, шляхом її захоплення, доставлення й утримання», яке здійснюється до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Юридичне затримання здійснюється під час досудового розслідування та є юридичною реалізацією фізичного затримання як кримінально-процесуальна дія, спрямована на викриття підозрюваного в учиненні злочину. Проте він вважає, що законодавцеві доцільно виключити затримання з переліку запобіжних заходів, надавши йому статус невідкладної процесуальної (слідчої) дії, спрямованої на примусове забезпечення участі суб'єкта злочину в кримінальному процесі та отриманні доказів, що викривають його в злодіянні, шляхом захоплення останнього на місці скоєння злочину або в результаті оголошення в розшук [17, с. 125-126]. Ця позиція є дискусійною. КПК України чітко розмежовує слідчі (розшукові) дії (глава 20) та негласні слідчі (розшукові) дії (глава 21), а також заходи забезпечення кримінального провадження (глава 12). Затримання особи віднесено до заходів забезпечення кримінального провадження і детально регламентоване окремими статтями (207, 208 КПК), а не в розділі про слідчі (розшукові) дії. Отже, відповідності до КПК України, затримання особи правильно та юридично грамотно називати процесуальною дією та/або заходом забезпечення кримінального провадження, але не слідчою (розшуковою) дією. Надавати йому такий статус є недоцільним, оскільки і мета слідчої (розшукової) дії, спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні відповідно до частини 1 статті 233 КПК України. Вони можуть бути проведені після затримання. Метою затримання є доставлення особи до слідчого судді для вирішення питання про застосування запобіжного заходу або перевірки законності затримання, а також для припинення кримінального правопорушення.

На думку Є. В. Дояра затримання особи є примусовим заходом, яке спрямовано на припинення правопорушення, … і на момент його проведення з особою, яку затримали, не проводять жодних процесуальних дій, що спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у кримінальному провадженні [18, с. 132]. З цим визначенням ми частково погоджуємося. Дійсно, затримання є примусовим заходом, і однією з його цілей є саме припинення злочинної діяльності або недопущення її продовження. Щодо другої частини визначення, тобто з особою, яку затримали, не проводять жодних процесуальних дій, суперечить положенням КПК України. Затримання є початком процесу, який запускає низку процесуальних дій. Зокрема, можуть проводитися з затриманою особою або стосовно неї одразу ж після затримання або під час її тримання особистий обшук затриманого (стаття 208 частина 3 КПК), освідування (стаття 241 КПК), відбирання зразків для експертизи (стаття 245 КПК), допит підозрюваного (статті 224, 236 КПК) тощо. Якщо б жодних процесуальних дій не проводилося, то цінність самого затримання (як інструменту кримінального процесу) була б значно знижена. Затримання особи застосовується задля досягнення дієвості кримінального провадження, також має і характерні лише для себе особливості, такі як короткочасність, невідкладність, підстави, порядок, мету, що виокремлює його з-поміж інших заходів забезпечення кримінального провадження [19, с. 21]. Затримання особи є цілком самостійним заходом забезпечення кримінального провадження (заходом кримінально-процесуального примусу), що застосовується під час досудового кримінального провадження з метою запобігти кримінальному правопорушенню чи припинити його, а також забезпечити належну поведінку особи на початковому етапі досудового розслідування вважає О. В. Шульга [20, с. 75].

Це визначення відображає правову природу згідно з чинним КПК України, оскільки відповідно до статті 131 КПК України затримання віднесено до заходів забезпечення кримінального провадження, безперечно є формою примусу, оскільки обмежує свободу особи, як правило, відбувається на початку досудового розслідування з метою запобігти кримінальному правопорушенню та надає можливість доставити особу до слідчого судді, забезпечити її участь у процесуальних діях, та унеможливити її переховування або вплив на свідків на перших етапах. Проте, його можна уточнити, оскільки затримання регулюється не лише КПК, а й вищими нормами права, про які ми детально аналізували, тобто відповідно до конституційних засад та міжнародних стандартів.

Ключова відмінність затримання від запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою це відсутність попереднього рішення слідчого судді. Необхідно підкреслити тимчасовий характер заходу та вказати на найважливішу гарантію – обов'язковий судовий контроль у встановлені строки, що відповідає статті 5 Конвенції та статті 29 Конституції.

Висновки. Отже, чинний КПК України містить прогалини щодо забезпечення прав особи під час затримання. Зокрема, відсутність нормативного визначення «обґрунтованої підозри», що на практиці ґрунтуються на суб'єктивних припущеннях, а не на об'єктивних даних. Судова практика демонструє розбіжності в оцінці допустимості доказів, отриманих під час затримання, та в тлумаченні поняття «обґрунтована підозра», що породжує правову невизначеність. В зв'язку з цим запропоновано доповнити статтю 2 КПК України чітким визначенням, що таке «обґрунтована підозра», що відповідає практиці ЄСПЛ, а затриманню особу слід присвятити окрему главу, як це зроблено в КПК України щодо кожного заходу забезпечення кримінального провадження, водночас частину 2 статті 176 КПК України виключити.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96- %D0%B2%D1%80#Text.
2. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Гуццарді проти Італії» ЄСПЛ від 02 жовтня 1980 року. URL: https://www.refworld.org/ru/caselaw/echr/1980/ru/88144.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
4. Дояр Є.В. Затримання особи у кримінальному провадженні: дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2018. 238 с.
5. Case of Fox, Campbell and Hartley v. The United Kingdom: Judgment of the European Court of human rights, 30 August 1990. URL: https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57721.
6. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Харченко проти України» від 10 лютого 2011 року. Заява N 40107/02. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_662#Text.
7. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21 липня 2011 року. Заява N 42310/04. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683#Text.
8. Case of Murray v. The United Kingdom: Judgment of the European Court of human rights, 28 October 1994. URL: https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57895.
9. Драгунов В.В. Забезпечення прав при затриманні окремої категорії осіб: дис…доктора філос. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2024. 210 с.
10. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Броган проти Сполученого Королівства» від 29 листопада 1988 року. URL: https://ips.ligazakon.net/document/SO0662.
11. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Чанєв проти України» від 9 жовтня 2014 року. Заява № 46193/13. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a37#Text.
12. Рішення Європейського суду з прав людини по справі Кулик проти України від 25 травня 2023 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_j49#Text.
13. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Коробов проти України» від 21 липня 2011. Заява № 39598/03. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_790#Text.
14. Блохіна Іванна. Оцінка доказів під час розгляду скарг на повідомлення про підозру: бути чи не бути? URL: https://barristers.org.ua/news/advokat-ao-barristers-ivanna-blohina-otsinka-dokaziv-pid-chas-rozglyadu-skarg-na-povidomlennya-pro-pidozru-buti-chi-ne-buti.
15. Резолюция 43/173 Генеральной Ассамблеи ООН от 09.12.1988 г. «Свод принципов защиты всех лиц, подвергаемых задержанию или заключению в какой бы то ни было форме». URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_206.
16. Рішення Конституційного Суду України від 26 червня 2006 року № 12-рп/2003, справа № 1-15/2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-03#Text.
17. Макаренко Є. І. Затримання підозрюваних у вчиненні злочинів: проблеми теорії, законодавства і практики його застосування в Україні. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Право*. 2012. № 1. С. 123–131.
18. Дояр Є.В. Процесуальний порядок затримання особи у кримінальному провадженні. *Актуальні питання розвитку державності та правової системи в сучасній Україні*: мате-

ріали міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 30-31 жовт. 2015 р.). Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2015. С. 131–133.
19. Іщук В.М. Затримання уповноваженою службовою особою в кримінальному провадженні». URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/50a33263-50cf-4802-b467-df6d3937a9c1/content.
20. Шульга О.В. Затримання уповноваженою службовою особою у кримінальному провадженні: дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2016. 256 с.

УДК 343.431
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.29

ЩОДО ОКРЕМИХ ПИТАНЬ МІЖНАРОДНОЇ СПІВПРАЦІ ТА СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ У ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ТА ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Басалик С.А.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри спеціальних дисциплін,
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0000-0002-4060-8673

Білецький В.О.,
кандидат наук з державного управління, доцент,
в.о. начальника кафедри спеціальних дисциплін,
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0000- 0003-0290-097X

Басалик С.А, Білецький В.О. Щодо окремих питань міжнародної співпраці та сучасних підходів у протидії торгівлі людьми в умовах цифровізації та транснаціональної злочинності.

Стаття присвячена складній та багатогранній проблемі торгівлі людьми, як форми транснаціональної організованої злочинності. Збройна агресія російської федерації проти України викликала масштабну міграцію громадян України до інших країн, зокрема країн Європейського Союзу та переміщення наших співвітчизників в середині держави з небезпечних для проживання територій. Опинившись у складному психологічному, матеріальному становищі громадяни України в рази стали уразливі до скоєння проти них злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми. У статті детально аналізуються результати боротьби правоохоронними органами України та іноземних держав зі злочинами торгівлі людьми, висвітлюються основні статистичні дані про стан правоохоронної діяльності у цій сфері.

Констатується факт того, що незважаючи на зростання виявлених правоохоронними органами фактів торгівлі людьми, реальна кількість жертв може суттєво перевищувати офіційні показники та з урахуванням високого рівня ризиків, що виникли у сфері торгівлі людьми після початку повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України, на міжнародному рівні вживаються системні заходи, спрямовані на посилення протидії зазначеному виду злочинності.

Розкрито основні напрями міжнародної взаємодії у сфері протидії торгівлі, зосереджено увагу на існуючі законодавчі обмеження для оперативно-розшукових підрозділів правоохоронних органів України в повноцінному, дієвому здійсненні обміну оперативною інформацією з суб'єктами протидії торгівлі людьми за кордоном.

Підкреслюється, що у сучасних умовах цифровізації одним із перспективних напрямів протидії торгівлі людьми є застосування криміналістичної методології аналізу цифрових слідів, з метою виявлення протиправної діяльності на різних стадіях її вчинення.

Крім того, наголошується на необхідність створення в Державній прикордонній службі України спеціалізованих підрозділів, аналогічних до підрозділів кіберполіції, які в умовах сьогодення дозволять забезпечити ефективне реагування на виклики цифрової злочинності та сприятимуть формуванню комплексної системи протидії торгівлі людьми в умовах цифрової трансформації суспільства.

Ключові слова: протидія злочинності, боротьба з торгівлею людьми, оперативно-розшукова діяльність, міжнародне співробітництво.

Basalyk S.A., Biletskyi V.O. On certain issues of international cooperation and modern approaches to combating human trafficking in the context of digitalization and transnational crime.

The article is devoted to the complex and multifaceted problem of human trafficking as a form of transnational organized crime. The armed aggression of the Russian Federation against Ukraine has caused large-scale migration of Ukrainian citizens to other countries, particularly the member states of the European Union, as well as the displacement of our compatriots within the country from territories unsafe for living. Finding themselves in difficult psychological and financial conditions, Ukrainian citizens have become significantly more vulnerable to crimes related to human trafficking.

The article provides a detailed analysis of the results achieved by law enforcement agencies of Ukraine and foreign states in combating human trafficking crimes, and highlights key statistical data on the state of law enforcement activity in this field.

It is stated that despite the increase in the number of human trafficking cases identified by law enforcement agencies, the actual number of victims may significantly exceed the official figures. Taking into account the high level of risks that have emerged in the sphere of human trafficking since the beginning of the full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, systematic measures are being taken at the international level to strengthen counteraction to this type of crime.

The main directions of international cooperation in the field of combating trafficking are revealed, with a focus on the existing legislative restrictions for the operational units of Ukrainian law enforcement bodies in the full and effective exchange of operational information with foreign entities involved in combating human trafficking.

It is emphasized that under modern conditions of digitalization, one of the promising areas of combating human trafficking is the application of forensic methodologies for analyzing digital traces in order to detect illegal activities at different stages of their commission.

In addition, attention is drawn to the need to establish specialized units within the State Border Guard Service of Ukraine, similar to cyber police units, which in today's environment would ensure effective response to the challenges of cybercrime and contribute to the development of a comprehensive system for combating human trafficking in the context of society's digital transformation.

Key words: crime prevention, combating human trafficking, operative-search activity, international cooperation.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення України, основний вплив на яке наклала збройна агресія російської федерації, суттєво збільшились ризики використання наших співвітчизників у злочинних діях, пов'язаних з торгівлею людьми у різних її проявах та формах, як в Україні так і за її межами.

Повномасштабне вторгнення агресора в Україну спровокувало масовий виїзд громадян за кордон, внаслідок якого за межами України опинилось за різними статистичними даними близько 5-6 мільйонів українців, також приблизно така ж кількість співвітчизників отримали статус внутрішньо переміщеної особи. В умовах війни та відповідно масової міграції, складної економічної та гуманітарної ситуації ризики проявів торгівлі людьми суттєво зросли.

Вітчизняними та іноземними правоохоронними органами, у тісній співпраці вживаються заходи щодо профілактики, попередження, недопущення, боротьби з торгівлею людьми громадянами України у всіх її формах. Поряд з цим наявна статистика правозахисних організації свідчить про недостатність заходів, що вживаються, основними причинами яких є недосконаліть законодавства, недостатній рівень міжнародної взаємодії з питань боротьби з торгівлею людьми, перехід злочинів в кіберпростір та уникнення від покарання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання посилення міжнародного співробітництва у сфері протидії торгівлі людьми потребує безперервної уваги з боку наукової спільноти, тож окремі питання у цій сфері були присвячені роботи таких вчених, як А.В. Андрушко, О.М. Бандурка, Є.Д. Скулиш, В.С. Батиргареєва, В.В. Голіна, В.О. Іващенко, Т.П. Кірієнко, К.Б. Левченко, О.В. Лисодєд, Ю.В. Раковська, та інші. Попри потужний вклад вчених і практичних працівників у дослідження цього феномену, лишається низка не вирішених, проблемних питань у сфері міжнародного співробітництва при проведенні заходів протидії та боротьби торгівлі людьми.

Мета дослідження: актуалізація наукового сприйняття сучасного стану протидії торгівлі людьми та місця оперативно-розшукових підрозділів Держприкордонслужби в цій діяльності; ау-

дит окремих частин механізму протидії протиправним проявам, пов'язаним із торгівлею людьми; окреслення перспектив розвитку оперативно-розшукових підрозділів Держприкордонслужби відповідно до викликів сучасної протиправної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Упродовж 2025 року, станом на 1 липня, правоохоронними органами України зареєстровано 116 кримінальних правопорушень, кваліфікованих за ст. 149 Кримінального кодексу України («Торгівля людьми»). У рамках зазначених проваджень повідомлено про підозру 51 особі у вчиненні 75 кримінальних правопорушень, до суду скеровано 26 обвинувальних актів стосовно 31 особи за фактами вчинення 59 злочинів. У цих кримінальних провадженнях визнано потерпілими 42 особи, серед яких 4 чоловіки, 31 жінка, 3 неповнолітні та 4 малолітні. З урахуванням матеріалів минулих років, станом на 01.07.2025 року на досудовому розслідуванні перебувало 235 кримінальних проваджень за ст. 149 КК України, з яких 230 – у провадженні органів Національної поліції (загалом 577 кримінальних правопорушень). Таким чином, простежується тенденція до збільшення кількості облікованих фактів торгівлі людьми та інших незаконних угод щодо особи у порівнянні з аналогічним періодом 2024 року.

Статистичні дані щодо кількості осіб, визнаних винними у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ст. 149 КК України, свідчать про наступне: у 2020 році – 29 осіб; у 2021 році – 24; у 2022 році – 18; у 2023 році – 31; у 2024 році – 16.

Попри зростання виявлених правоохоронними органами фактів торгівлі людьми, реальна кількість жертв цього злочину може суттєво перевищувати офіційні показники. Зокрема, за даними Міжнародної організації з міграції, упродовж 2018–2024 років понад 7 000 осіб отримали допомогу у зв'язку з перебуванням у статусі постраждалих від торгівлі людьми.

Додатковим підтвердженням недооцінки масштабів цього явища є статистика Національної соціальної сервісної служби України. Так, у першому півріччі 2025 року статус особи, яка постраждала від злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, отримали 112 осіб, що майже утричі перевищує кількість потерпілих, визнаних у кримінальних провадженнях за ст. 149 КК України.

Аналіз відкритих інтернет-ресурсів, зокрема офіційного сайту Європейського Союзу, уповноважених правоохоронних органів іноземних держав та міжнародних правозахисних організацій, свідчить про відсутність узагальнених статистичних даних щодо масштабів використання громадян України, які перебувають за кордоном у зв'язку з воєнними діями, у сфері торгівлі людьми.

Поряд із наведеним, аналіз звіту Комісії Європейського парламенту, у сфері протидії торгівлі людьми (п'ята доповідь, Брюссель, 20.01.2025, COM(2025) 8, остаточна редакція), дає підстави стверджувати, що у 2022 році громадяни України посідали друге місце серед національностей третіх країн, які найчастіше ставали жертвами торгівлі людьми в межах ЄС (421 особа). Із цієї кількості 85% потерпілих зазнали трудової експлуатації, а 13% – сексуальної експлуатації [1]. При цьому держави-члени Європейського Союзу та Європол засвідчили, що значна частина кримінальних проваджень, пов'язаних з українськими жертвами, була розпочата ще до початку повномасштабної збройної агресії проти України та/або стосувалася осіб, які вже перебували на території ЄС.

Згідно зі статистичними даними Міжнародної організації з міграції, після 24 лютого 2022 року факти торгівлі громадянами України зафіксовано у низці держав: у Польщі – 16 випадків, у Чеській Республіці – 6, у Федеративній Республіці Німеччина – 1, у російській федерації – 1, у Греції – 1, у Камбоджі – 1, в Італії – 1 та у Словацькій Республіці – 1 випадок.

Звіти за 2021–2022 роки Групи експертів Ради Європи з протидії торгівлі людьми (GRETA) свідчить про фіксацію менш ніж ста випадків торгівлі людьми. Водночас, у 2023 році кількість офіційно ідентифікованих жертв зросла до 118 осіб, а у 2024 році – до 182 громадян України.

Аналіз наведених статистичних матеріалів дає підстави для висновку, що ризик потрапляння громадян України, у тому числі осіб, які залишають територію України з огляду на воєнні дії, у ситуації, пов'язані з торгівлею людьми, залишається на високому рівні. Відтак, зазначене явище потребує постійного моніторингу з боку компетентних міжнародних органів, зокрема Європолу та Інтерполу, у взаємодії з правоохоронними органами України, а також вимагає посилення превентивних і правоохоронних заходів.

Слід зазначити, що транскордонне оперативне співробітництво України з компетентними структурами Європейського Союзу вже зазнало істотного посилення. Зокрема, у 2024 році Україна взяла участь у 19 заходах у межах операцій Європейської багатодисциплінарної платформи протидії кримінальним загрозам (EMPACT). У 2023 році Європол координував триденну спе-

ціальну операцію, спрямовану на протидію злочинній діяльності у мережі Інтернет за участю українських жертв. У березні 2024 року 11 держав-членів ЄС створили оперативну групу під координацією Європолу для боротьби із сексуальною експлуатацією українських жінок та дівчат. А вже у травні 2024 року Європол надав підтримку Національній поліції Іспанії у викритті та ліквідації організованого злочинного угруповання, причетного до торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації.

Згідно з матеріалами досудового розслідування, підозрювані осіб у торгівлі людьми застосовували методи вербування шляхом введення потерпілих в оману: вони обіцяли українським громадянам забезпечити належний захист, фінансову підтримку та легальне працевлаштування.

Враховуючи безпрецедентно високий рівень ризиків, що виникли у сфері торгівлі людьми після початку повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України 24 лютого 2022 року, інституціями Європейського Союзу було впроваджено низку заходів, спрямованих на посилення протидії зазначеному злочину. Зокрема, здійснювалася розробка та реалізація спільних планів боротьби з торгівлею людьми за участю громадян України, що сприяло превенції кримінальних правопорушень і зменшенню кількості офіційно підтверджених розслідувань у цій категорії.

У контексті міжнародної правової співпраці у сфері протидії торгівлі людьми слід зазначити, що протягом 2025 року Офісом Генерального прокурора України було направлено компетентним органам Федеративної Республіки Німеччина один запит про міжнародну правову допомогу у кримінальному провадженні за фактом торгівлі людьми. Водночас до Офісу Генерального прокурора України надійшла низка аналогічних запитів від компетентних органів іноземних держав. Разом з тим, клопотання щодо перейняття іноземними державами кримінальних проваджень, зареєстрованих в Україні за фактами торгівлі людьми, у 2025 році не надходили.

Узагальнення наявних статистичних даних свідчить, що реальна кількість громадян України, які стали жертвами торгівлі людьми як на території України, так і за її межами (у формах трудової, сексуальної та інших видів експлуатації), є значно більшою за офіційно зафіксовані показники.

Крім того, відсутня достовірна інформація щодо випадків торгівлі людьми на тимчасово окупованих територіях України з метою нелегальної трансплантації органів. Ця форма злочинності належить до найбільш латентних і небезпечних проявів транснаціональної організованої злочинності [2].

Сучасна практика протидії торгівлі людьми засвідчує, що заходи з виявлення цього злочину, ідентифікації потерпілих, встановлення осіб, які здійснюють торгівлю людьми, та притягнення винних до кримінальної відповідальності реалізуються національними суб'єктами шляхом комплексного застосування організаційних, оперативно-розшукових, адміністративно-правових, процесуальних, аналітично-дослідницьких, інформаційних та інших заходів. При цьому зазначені зусилля здебільшого спрямовані на ліквідацію каналів торгівлі людьми в межах території України. Якщо ж протиправна діяльність набуває транснаціонального характеру, а до її функціонування причетні як громадяни України, так і іноземці, які перебувають за кордоном, притягнення таких осіб до кримінальної відповідальності залишається обмеженим та малоефективним.

Важливим елементом правоохоронної діяльності у сфері протидії торгівлі людьми є стан та ефективність міжнародної співпраці між суб'єктами оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів України та компетентними органами іноземних держав. У сучасних умовах транснаціонального характеру цього злочину результативність заходів протидії значною мірою залежить від рівня координації та взаємодії на міждержавному рівні.

Аналіз положень міжнародного та національного законодавства свідчить про те, що ключові норми нормативно-правових актів глобальної міжурядової організації ООН, Європейського Союзу, Ради Європи, спрямовані на протидію торгівлі людьми, боротьбу з організованою злочинністю, а також регламентування порядку міжнародної правової співпраці та обміну інформацією, інтегровані у систему українського законодавства.

До основних напрямів міжнародної взаємодії у сфері протидії торгівлі людьми належать:

- аналітична діяльність та взаємний обмін даними, спрямована на виявлення та прогнозування тенденцій злочинності, пов'язаної з торгівлею людьми;
- надання міжнародної правової допомоги під час розслідування кримінальних проваджень, зокрема виконання доручень про проведення процесуальних та розшукових дій;
- проведення спільних оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій, які унеможливлюють функціонування міжнародних каналів торгівлі людьми;

- імплементація міжнародних стандартів у національне законодавство з метою гармонізації правової бази України із загальноєвропейськими та міжнародними підходами;
- участь у міжнародних спеціальних операціях і проектах, спрямованих на викриття організованих злочинних груп, притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності та усунення негативних наслідків, пов'язаних із торгівлею людьми.

Очевидним є той факт, що міжнародний обмін інформацією щодо осіб, причетних до злочинів у сфері торгівлі людьми, здебільшого здійснюється на стадії досудового розслідування у межах кримінального процесу. Це пояснюється необхідністю дотримання процесуальних гарантій, а також забезпеченням належної доказової бази у кримінальних провадженнях.

Згідно зі статтею 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» одним із основних завдань оперативних підрозділів є здійснення взаємодії з іншими правоохоронними органами, у тому числі з компетентними органами іноземних держав та міжнародними організаціями, у тому числі антитерористичними. Така взаємодія спрямована на оперативне попередження, своєчасне виявлення та ефективне припинення кримінальних правопорушень, що мають транснаціональний характер [3].

Обмін інформацією між оперативно-розшуковими підрозділами України та відповідними структурами інших держав здійснюється на основі міжнародних договорів, чинного національного законодавства та принципу взаємних інтересів. У цьому контексті важливою є діяльність України у рамках Інтерполу, Європолу та участь у реалізації міжнародних програм, спрямованих на посилення потенціалу у сфері протидії торгівлі людьми.

Матеріали оперативно-розшукової діяльності будь-якого оперативного підрозділу, що містять відомості про осіб, причетних до готування чи вчинення кримінальних правопорушень, передбачених статтею 149 Кримінального кодексу України, відповідно до наказу Служби безпеки України «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю», віднесені до категорії інформації з обмеженим доступом. Це обумовлено вимогами законодавства України у сфері охорони державної таємниці та необхідністю забезпечення належного рівня захисту чутливої інформації, яка має стратегічне значення для національної безпеки.

Згідно зі статтею 32 Закону України «Про державну таємницю» секретна інформація, а також матеріальні носії такої інформації, можуть передаватися іноземній державі або міжнародній організації виключно на підставі міжнародних договорів, обов'язковість яких затверджена Верховною Радою України, або на підставі письмового, мотивованого розпорядження Президента України. При цьому враховується необхідність гарантування національної безпеки держави та позиція Ради національної безпеки і оборони України [4].

Водночас, попри обмежений режим доступу до матеріалів оперативно-розшукової діяльності, міжнародна практика свідчить, що за умови вжиття вичерпних заходів безпеки обмін оперативними даними можливий. Він здійснюється через інструменти глобальної правоохоронної комунікаційної інфраструктури I-24/7 Інтерполу, яка забезпечує цілодобовий та захищений обмін даними між правоохоронними органами держав-учасниць, захищений мережевий додаток SIENA (Secure Information Exchange Network Application) Європолу, що дозволяє оперативно та безпечно передавати стратегічну й оперативну інформацію, пов'язану з розслідуванням злочинів транснаціонального характеру тощо.

У сучасних умовах цифровізації одним із перспективних напрямів протидії торгівлі людьми є застосування криміналістичної методології аналізу цифрових слідів. Йдеться про відстеження та ідентифікацію слідів, що залишають злочинці під час підготовки, замаху та реалізації протиправних схем, зокрема при використанні криптовалют та інших віртуальних активів [5].

Незаконні фінансові операції, що супроводжують злочини у сфері торгівлі людьми, здійснюються у віртуальному просторі з використанням різноманітних механізмів – криптовалютних бірж, онлайн-обмінників, платформ для азартних ігор, міксерів криптовалют, банкоматів та інших нелегальних сервісів. Такі інструменти забезпечують високий рівень анонімності для злочинців і значно ускладнюють їх виявлення та документування правоохоронними органами.

Особливої уваги заслуговує стан інституційної готовності Державної прикордонної служби України, яка, будучи правоохоронним органом спеціального призначення, здійснює оперативно-розшукову, розвідувальну діяльність та контррозвідувальні заходи. Проте у її структурі наразі відсутні спеціалізовані аналітичні підрозділи у сфері протидії злочинам, пов'язаним із використанням віртуальних активів. На відміну від цього, у структурі Національної поліції України вже

функціонує Департамент кіберполіції, до складу якого входять спеціальні управління з протидії злочинам у сфері віртуальних активів.

З огляду на заплановану реформу оперативно-розшукової діяльності, яка передбачає її трансформацію в систему кримінальної розвідки та кримінально-розвідувальної діяльності, видається доцільним розглянути можливість створення в Державній прикордонній службі України спеціалізованих підрозділів, аналогічних до підрозділів кіберполіції. Їх функціонування дозволить забезпечити ефективне реагування на виклики цифрової злочинності, підвищить рівень координації з іншими правоохоронними інституціями включаючи міжнародні та сприятиме формуванню комплексної системи протидії торгівлі людьми в умовах цифрової трансформації суспільства.

Висновки. Підсумовуючи, можна стверджувати, що, незважаючи на комплексні заходи, які вживаються правоохоронними органами України у тісній співпраці з іноземними партнерами, реальна кількість жертв торгівлі людьми – громадян України – є значно більшою за офіційну статистику.

Протидія торгівлі людьми є складним і багатогранним процесом, що потребує від держави загалом та безпосередньо від суб'єктів, уповноважених протидіяти й безпосередньо здійснювати боротьбу зі злочинністю, пов'язаною з торгівлею людьми, вжиття комплексних заходів, зокрема посилення міжнародної співпраці під час здійснення превентивних, оперативних та кримінально-процесуальних дій. Вони покликані підвищити рівень захищеності громадян України, у тому числі тих, хто зазнав прямого негативного впливу від злочинних дій країни-агресора та повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну.

Удосконалення механізму обміну оперативною інформацією щодо злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, між правоохоронними органами України та відповідними компетентними органами іноземних держав і міжнародними організаціями сприятиме дискредитації та ліквідації чинних каналів торгівлі людьми. Це також посилить проведення оперативно-розшукових заходів, підвищить ефективність розслідувань і сприятиме притягненню винних до кримінальної відповідальності, що загалом підвищить рівень захищеності наших співвітчизників.

Важливою складовою протидії торгівлі людьми є готовність оперативно-розшукових підрозділів Державної прикордонної служби України ефективно фіксувати та документувати незаконні фінансові операції, що здійснюються у цифровому (віртуальному) просторі. Для цього необхідно врахувати наявний у правоохоронних органів України досвід та, у разі реформи оперативно-розшукової діяльності, передбачити створення спеціалізованих підрозділів протидії кіберзлочинності у системі Державної прикордонної служби України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Report from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2025%3A8%3AFIN.
2. Басалик С.А, Білецький В.О. Щодо окремих питань використання громадян України з збройних конфліктах, як форма торгівлі людьми. *Юридичний науковий електронний журнал – електронне наукове фахове видання юридичного факультету Запорізького національного університету*. Вип. 4, 2025 С. 359–361. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-4/83.
3. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність». *Відомості Верховної Ради.* 1992, № 22, ст. 303.
4. Закон України «Про державну таємницю». *Відомості Верховної Ради.* 1994, № 16, ст. 93.
5. Басалик С.А., Туз О.С., Тищук В.В. Генезис інструментів OSINT та окремі аспекти їх використання у правоохоронній діяльності. *Український політико-правовий дискурс*. Вип. 9, 2025. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo/15086041.

УДК 343.13
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.30

ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОВЖИВАННЮ ПОВНОВАЖЕННЯМИ ЯК ЕЛЕМЕНТ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Бут Ю.А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант Науково-дослідного інституту публічного права
ORCID: 0009-0004-9092-1504

Бут Ю.А. Запобігання зловживанню повноваженнями як елемент верховенства права.
У статті здійснено дослідження проблеми запобігання зловживанню повноваженнями як структурного елементу засади верховенства права. Зауважено, що при характеристиці вказаної ознаки верховенства права використовуються поняття як «заборона свавілля», так і «запобігання зловживанню повноваженнями». Здійснено порівняльний аналіз семантичного значення слів «свавілля» і «зловживання» та визначено, що змістовно ці терміни подібні та стосуються спричинення шкоди правам та законним інтересам учасників кримінального провадження внаслідок неналежної (надмірної) реалізації законодавчо визначених повноважень. Обґрунтовано, що і зловживання правом, і свавільні дії – це діяльність, яка не є правопорушенням у класичному розумінні цього терміну, адже не порушує формально визначені законодавчі вимоги. Це діяльність, яка полягає у використанні прав та повноважень на власний розсуд, що суперечить нормативно встановленій меті певного права, завданням кримінального провадження в цілому або окремих його інститутів. Доведено, що більш коректним для кримінальних процесуальних правовідносин є використання терміну «зловживання».

Обґрунтовано доцільність надання дискреційних повноважень (свободи розсуду) особам, які здійснюють кримінальне провадження, при регламентації кримінальних процесуальних правовідносин. Зауважується, що наявність необмеженої дискреції межує зі свавіллям. Тому розсуд має реалізовуватися у спосіб, визначений у законодавстві, та у рамках законних альтернатив. Доведено, що запобігання зловживанню повноваженнями (недопустимість свавілля) як елемент верховенства права не зумовлює відмову від дискреційних повноважень, а обумовлює необхідність унеможливлення зловживання такими повноваженнями шляхом визначення меж свободи розсуду. Визначено, що запобігання зловживанню повноваженнями передбачає необхідність закріплення у кримінальному процесуальному законодавстві процедур, які унеможливлюють свавільну реалізацію дискреційних повноважень шляхом чіткого визначення: обсягу дискреційних повноважень; способу її здійснення; можливості оскарження прийнятих рішень у порядку судового контролю.

Ключові слова: верховенство права, кримінальне провадження, свавілля, зловживання повноваженнями, свобода розсуду, дискреційні повноваження.

But Yu.A. Prevention of abuse of authority as an element of the rule of law.
The article examines the problem of preventing abuse of powers as a structural element of the principle of the rule of law. It is noted that when characterizing the specified feature of the rule of law, the concepts of both «prohibition of arbitrariness» and «prevention of abuse of authority» are used. A comparative analysis of the semantic meaning of the words «arbitrariness» and «abuse» was carried out, and it was determined that these terms are meaningfully similar and relate to causing damage to the rights and legitimate interests of participants in criminal proceedings as a result of improper (excessive) implementation of legally defined powers. It is substantiated that both abuse of the right and arbitrary actions – are activities that are not an offense in the classical sense of the term, because they do not violate formally defined legal requirements. This is an activity that consists in the use of rights and powers at one's own discretion, which contradicts the normatively established goal of a certain law, the tasks of criminal proceedings as a whole or their individual institutions. It has been proven that the use of the term «abuse» is more correct for criminal procedural legal relations.

The expediency of granting discretionary powers (freedom of discretion) to persons conducting criminal proceedings in the regulation of criminal procedural legal relations is substantiated. It is noted that the presence of unlimited discretion borders on arbitrariness. Therefore, discretion must be exercised in the manner specified in the legislation and within the framework of legal alternatives. It has been proven that the prevention of abuse of authority (inadmissibility of arbitrariness) as an element of the rule of law does not lead to the rejection of discretionary authority, but determines the need to prevent the abuse of such authorities by determining the limits of freedom of discretion. It was determined that the prevention of abuse of authority implies the need to enshrine in the criminal procedural legislation procedures that make it impossible to exercise discretionary authorities arbitrarily by clearly defining: the scope of discretionary authorities; the method of its implementation; possibilities of appealing decisions made in the order of judicial control.

Key words: rule of law, criminal proceedings, arbitrariness, abuse of authority, freedom of discretion, discretionary authorities**.**

Постановка проблеми. Демократія, верховенство права, та права людини – це три основні принципи, на яких заснована Рада Європи. В Україні верховенство права визнано засадничою цінністю, яка закріплена як на конституційному рівні, так і в галузевому законодавстві. Зокрема, у ст. 8 Конституції України задекларовано, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Це положення конкретизовано у ст. 8 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, де вказано, що кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави [1].

Втім, на сучасному етапі функціонування судових та правоохоронних органів України проблема забезпечення верховенства права загалом та у кримінальному судочинстві зокрема є надзвичайно актуальною. Адже концепція верховенства права не знайшла належного втілення у правозастосовну практику. Це підтверджується рейтингом «Індекс верховенства права», який уже протягом десяти років оцінює міжнародна організація «Всесвітній проєкт правосуддя». Зокрема, у 2024 році Україна посіла 88 місце із 142 країн світу. При цьому рейтинг України за фактором кримінального судочинства – це лише 94 місце [2].

Метою дослідження є визначення сутності проблеми запобігання зловживанню повноваженнями як структурного елементу верховенства права.

Стан опрацювання проблематики. В теорії кримінального процесу верховенство права та його структурні елементи досліджувалися такими вченими як О.Л. Вознюк, І.В. Гловюк, В.В. Рожнова, В.В. Михайленко, О.О. Торбас, В.М. Тертишник, Л.Д. Удалова, О.Ю. Хабло та інші. Вказані науковці зробили вагомий внесок у розробку концепції верховенства права. Втім дискусійним залишається питання щодо визначення системи структурних елементів засади верховенства права. Окремої уваги потребує запобігання зловживанню повноваженнями, адже ця проблема в контексті верховенства права є малодослідженою.

Виклад основного матеріалу. Заборона свавілля виокремлюється практично у всіх концепціях верховенства права як його структурний елемент. Проте, досить часто, він по-різному називається, а саме: відсутність державного свавілля та деспотизму (А.В. Дайсі); правомірне, справедливе та розумне здійснення влади (Т. Бінгем); заперечення свавільності завдяки відповідним і дієвим гарантіям від зловживання повноваженнями (С.П. Головатий); заборона свавільності (Доповідь «Верховенство права»); запобігання зловживанню повноваженнями (Дослідження «Мірило правовладдя») [3].

Тобто, при характеристиці вказаної ознаки верховенства права використовуються як «заборона свавілля», так «запобігання зловживанню повноваженнями». Тому є потреба з'ясувати їх тлумачення та співвідношення.

Так, у юридичній енциклопедії вказано, що термін «сваволя» проявляється у вчинках, що суперечать природі речей і не відповідають здоровому глузду. У праві термін «сваволя» використовуються, коли треба кваліфікувати ті чи інші дії як такі, що суперечать природнім законам життя людей, безвідносно до того, чи порушують вони чинне законодавство [4]. В словниках української мови свавілля – це 1) необмежена влада, відсутність законності, справедливості; 2) схильність діяти на власний розсуд, не зважаючи на волю й думку інших; самовілля [5, с. 1296]. Термін «зловживання» у словниках мови тлумачиться як 1) дія за значенням зловживати, чи 2) провина,

зв'язана з незаконними чи злочинними діями. При цьому «зловживати» означає «вживати, використовувати що-небудь на зло чи шкоду комусь»; «користуватися чим-небудь у більшій, ніж належить, кількості» [6, с. 598].

У нормативних актах використовується як термін «свавілля», так і «зловживання». Так, у Європейській конвенції з прав людини ст. 17 має назву «Заборона зловживання правами». А у ч. 1 ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права визначено, що «ніхто не повинен зазнавати свавільного чи незаконного втручання у його особисте чи сімейне життя свавільних чи незаконних посягань на недоторканність його житла або таємницю його кореспонденції чи незаконних посягань на його честь і репутацію» [7].

У Конституції України «зловживання» вживається у контексті недопущення зловживання монопольним становищем на ринку (ст. 42), а «свавільно» вжито у ст. 27, де вказано, що ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Це положення розтлумачено у рішенні Конституційного Суду України (КСУ) від 29.12.1999 року, де зазначено, що у звичному, а також в юридичному обігу термін «свавільно» вживається неоднозначно: необмежена влада; відсутність законності, справедливості; схильність діяти на власний розсуд, не зважаючи на волю й думку інших; самовілля тощо. Далі КСУ вказує, що в ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права термін «свавільно» характеризує загальне правило, згідно з яким право на життя є невід'ємним правом кожної людини. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя [8].

Варто зауважити, що використання в нормах міжнародного права виразу «не повинен зазнавати свавільного чи незаконного втручання» свідчить про те, що свавільна діяльність не прирівнюється до незаконної діяльності. Тобто, як у міжнародному, так і у конституційному праві «свавільне» втручання/позбавлення не є синонімом «незаконного втручання».

Зловживання правами та повноваженнями в теорії права також не відносять до правопорушення. Так, у загальній теорії права зловживання правом характеризують як діяння правомочного суб'єкта, спрямоване на задоволення ним інтересу в межах свого суб'єктивного права (тобто в рамках юридично забезпеченої можливості), але в суперечності з призначенням суб'єктивного права та з використанням таких способів його реалізації, які виходять за законні межі здійснення і завдають шкоди іншим особам, порушуючи їх суб'єктивні права [9, с. 340]. У кримінальній процесуальній науці такий підхід також прослідковується. Зокрема, на думку О.Ю. Хабло, зловживання у сфері кримінального процесу – це діяння, яке полягає у реалізації суб'єктами кримінального процесу наданих їм прав та повноважень всупереч їх призначенню, з незаконною заінтересованістю, що призводить до спричинення шкоди суспільним та особистим інтересам шляхом унеможливлювання досягнення завдань кримінального судочинства [10, с. 57]. І.В. Головюк, проаналізувавши законодавчі приписи, дійшла висновку, що «зловживання правом у кримінальному провадженні вітчизняний законодавець розглядає як шкідливу поведінку, такий спосіб реалізації права, який формально відповідає вимогам КПК України, але суперечить його нормативно встановленій меті та завданням кримінального провадження в цілому або окремих його інститутів, наслідком чого можуть бути прямо передбачені у КПК України обмеження реалізації прав, а також ініціація застосування заходів дисциплінарної відповідальності» [11, с. 101].

Варто зауважити, що такий підхід до розуміння зловживання правом заснований на теорії, розробленій французьким вченим Ж.-Л. Бержель, яка полягає в тому, що всі права так чи інакше мають певну спрямованість, ціль соціального ладу, а тому їх використання буде легітимним лише у тому випадку, коли воно буде відповідати цій спрямованості [12, с. 345–349].

Отже, і зловживання правами чи повноваженнями, і свавільні дії – це діяльність, яка не є правопорушенням у класичному розумінні цього терміну, адже не порушує формально визначені законодавчі вимоги. Це діяльність, яка полягає у використанні прав та повноважень на власний розсуд (надмірно, несправедливо), що суперечить нормативно встановленій меті певного права, завданням кримінального провадження в цілому або окремих його інститутів, а також спричиняє шкоду правам та інтересам учасників кримінальних процесуальних правовідносин. Тобто, змістовно обидва терміни стосуються характеристики явища, яке ми досліджуємо. Підтвердження цього можна знайти у рішеннях КСУ. Зокрема, відповідно до рішення від 11.10.2018 року «принцип юридичної визначеності як один із елементів верховенства права не виключає визнання за органом публічної влади певних дискреційних повноважень у прийнятті рішень, однак у такому випадку має існувати механізм запобігання зловживанню ними» (п 2. 3) [13]. Аналогічне правило, тільки з використанням терміну не «зловживання», а «свавільність», викладено у рішенні КСУ

від 23.01.2020 року, де вказано, що «верховенство права слід розуміти, зокрема, як механізм забезпечення контролю над використанням влади державою та захисту людини від свавільних дій державної влади» (п. 3.1) [14].

При цьому слід зауважити, що в законодавстві, як правило, використовуються терміни «свавільне втручання» та «зловживання правом». В цьому випадку слово «свавільне» є прикметником та характеризує ознаку діяння, а термін «зловживання» – це сама дія, яка здійснюється свавільно. Тобто, змістовно можливе використання виразу «свавільне зловживання правом», що і можна побачити в окремих джерелах. Проте, більш коректним для юриспруденції загалом та кримінальних процесуальних правовідносин зокрема вважаємо термін «зловживання», а не «свавілля».

Одним з перших, хто виокремив «відсутність свавілля» як обов'язкову ознаку верховенства права був А.В. Дайсі. На його переконання «відсутність державного свавілля та деспотизму» означає, що на будь-яку свою дію влада повинна мати дозвіл, установлений приписами права [15, с. 8]. На сучасному етапі розвитку правової науки та правозастосування ця ознака верховенства вправа не втратила своєї актуальності. Так, на недопущенні зловживання повноваженнями наголошується і в праці «Мірило верховенства права національного рівня: практика України», де зазначено, що запобігання зловживанню повноваженнями як складник верховенства права (правовладдя) передбачає здійснення повноважень у спосіб, що унеможливлює несправедливі, необґрунтовані, нерозумні або деспотичні рішення [15, с. 115]. Особливої актуальності ця вимога набуває в контексті законності діяльності органів публічної влади та їхніх посадових осіб. Адже у ч. 2 ст. 19 Конституції України визначено, що органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їхні посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України.

В такому разі виникає запитання, як можна говорити про зловживання чи свавільні дії, якщо органи державної влади діють за принципом «дозволено лише те, що визначено законом»? Відповідь слід шукати у наявності дискреційних повноважень, коли суб'єкту правовідносин надається свобода розсуду у виборі варіанту прийняття рішення. Наявність дискреційних повноважень широко притаманна для кримінальних процесуальних правовідносин, де державні органи та посадові особи, які здійснюють кримінальне провадження, наділяються свободою розсуду щодо прийняття певного процесуального рішення.

В наукових джерелах та юриспруденції, здебільшого, акцентується увага на дискреційних повноваженнях суду. Адже, без перебільшення, можна стверджувати, що судовий розсуд найширше реалізовується у кримінальних процесуальних правовідносинах. Зокрема, під час досудового розслідування слідчий суддя наділений дискреційними повноваженнями при прийнятті рішення щодо вибору запобіжного заходу, зокрема – щодо розміру застави, яка буде застосовуватися, виду домашнього арешту чи обов'язків, які буде покладено на підозрюваного. Судова дискреція також застосовується під час ухвалення вироку, визначаючи вид та міру покарання.

Втім, вчені все частіше звертають увагу на наявність дискреційних повноважень у сторони обвинувачення. Зокрема, О.Л. Вознюк стверджує, що на стадії досудового розслідування слідчий, дізнавач і прокурор наділені доволі широкими дискреційними повноваженнями щодо визначення обсягу відомостей досудового розслідування, які надаються стороні захисту для ознайомлення, чи під час вирішення питання про об'єднання та виділення матеріалів досудового розслідування [16, с. 168–171]. О.О. Торбас акцентує увагу на дискреційних повноваженнях прокурора при вирішенні питання щодо необхідності здійснення кримінального переслідування відносно особи [17, с. 206].

На дискреційності кримінального переслідування зауважено в Рекомендаціях Комітету міністрів державам-членам Ради Європи №R(87) 18, де цей принцип тлумачиться як закріплені в законі повноваження компетентного органу чи посадової особи відмовитись від кримінального переслідування особи, по відношенню до якої наявні достатні докази вини, виходячи з інтересів суспільства та встановлених у законі критеріїв. При цьому компетентні органи мають керуватися принципом рівності усіх перед законом та індивідуальним підходом у кримінальному судочинстві і особливо: тяжкістю, характером, обставинами та наслідками злочину; особою обвинуваченого; можливим вироком суду; впливом вироку на обвинуваченого; станом підозрюваного [18].

Слід зауважити, що в основі дискреційних повноважень лежить свобода розсуду. Так, у Постанові Верховного Суду від 1.02.2018 року визначено, що «поняття судової дискреції (судового розсуду) у кримінальному судочинстві охоплює повноваження суду (права та обов'язки), надані

йому державою, обирати між альтернативами, кожна з яких є законною, та інтелектуально-вольову владну діяльність суду з вирішення у визначених законом випадках спірних правових питань, виходячи із цілей та принципів права, загальних засад судочинства, конкретних обставин справи, даних про особу винного, справедливості й достатності обраного покарання тощо» [19]. Тобто, свобода розсуду застосовується у випадках, коли законодавство містить прогалини та колізії, або коли рішення має прийматися з урахуванням різних обставин справи. Адже абсолютно однакових ситуацій під час кримінального провадження практично не буває, а у формально визначеному законі не завжди можливо передбачити всі особливості досудового розслідування чи судового розгляду. Тому слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд має враховувати всі обставини кримінального провадження і вже з їх урахуванням приймати певне рішення.

Суть розсуду у кримінальному процесу передбачає свободу прийняття певного рішення. Це може бути необхідно для ефективного здійснення правосуддя, самостійного пошуку варіанта застосування закону, що був би найбільш правильним, виходячи з поставлених законодавцем завдань та особливостей кожної справи [20, с. 114]. Втім, у доповіді Венеційської комісії 2011 року зауважується, що хоча дискреційні повноваження є необхідними для здійснення всього діапазону владних функцій у сучасних складних суспільствах, ці повноваження не мають здійснюватись у свавільний спосіб. Їх здійснення у такий спосіб уможливлює ухвалення суттєво несправедливих, необґрунтованих, нерозумних чи деспотичних рішень, що є несумісним із поняттям верховенства права (п. 52) [21, с. 31].

Тобто, наявність необмеженої дискреції межує зі свавіллям. Тому розсуд не повинен бути безмежним, він має реалізовуватися у спосіб, визначений у законодавстві, та в рамках законних альтернатив. Запобігання зловживанню повноваженнями як елемент верховенства права не зумовлює відмову від дискреційних повноважень, а обумовлює необхідність визначення меж та способу здійснення дискреційних повноважень (меж свободи розсуду). Запобігання зловживанню повноваженнями (захист від свавілля) – це вимога до якості кримінального процесуального законодавства, яке передбачає дискреційні повноваження слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді чи судді. Як наголошено у Доповіді Венеційської комісії, для запобігання можливості зловживання повноваженнями у нормативному акті має бути визначено: обсяг будь-якої такої дискреції та спосіб її здійснення достатньо чітко (п. 45) [21, с. 29].

Отже, наявність дискреційних повноважень державних органів та посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, обумовлює необхідність законодавчого визначення меж їх розсуду – процедур, що унеможливлюють зловживання такими повноваженнями.

Для кримінальних процесуальних правовідносин вимога запобігання зловживанню повноваженнями (захист від свавілля) є досить важливою. Адже особи, які здійснюють кримінальне провадження, наділені досить широким колом дискреційних повноважень щодо прийняття рішень про початок та рух кримінального провадження, вибору виду запобіжного заходу чи слідчої (розшукової) дії, яка буде проводитися для отримання певної доказової інформації тощо. Особлива актуальність цієї вимоги зумовлена тим, що під час кримінального провадження можливе обмеження конституційних прав та свобод учасників кримінального провадження.

У прецедентній практиці Європейського суду з прав людини захист від свавілля розглядається в контексті вимог до якості національного законодавства. Так, у справі «Геращенко проти України» 2013 року Суд наводить вимоги, які він оцінює при визначенні законності втручання у права людини. Зокрема, Суд «вивчить наявність у національному законодавстві ефективних гарантій від зловживань та свавілля та перевірить, як ці гарантії працюють у відповідній справі, що розглядається. Критерії, які враховуватимуться в цьому контексті, перелік яких не є вичерпним, – це спосіб та обставини, за яких було винесено постанову про проведення обшуку, зокрема, чи були у справі також інші докази на той час, а також зміст та обсяг постанови. При цьому особлива увага має приділятись гарантіям, застосованим з метою обмежити розумними рамками вплив цього заходу» (п.129) [22].

Варто також зауважити, що відповідно до теорії кримінального процесу однією з дієвих гарантій унеможливлення зловживання повноваженнями особами, які здійснюють кримінальне провадження, та дотримання належної правової процедури є судовий контроль прийняття рішень, якими обмежуються конституційні права людини. Це чітко прослідковується у нормах КПК України, де за загальним правилом усі рішення, якими обмежуються права людини, приймаються слідчим суддею чи судом. Зокрема це рішення про застосування таких заходів забезпечення кримінально-

го провадження як: привід (статті 140−143); накладення грошового стягнення (статті 144−147); відсторонення від посади (статті 154−158); тимчасовий доступ до речей і документів (статті 159−166); арешт майна (статті 170−175) та запобіжні заходи (статті 176–213).

Гарантія судового контролю має ключове значення при прийнятті рішення про обмеження права на свободу шляхом застосування тримання під вартою як запобіжного заходу. А одним із елементів гарантії судового контролю є можливість оскарження прийнятого рішення. На цьому наголошується у рішенні КСУ від 1.03.2023 року, де вказано, що «встановлені обмеження або заборона на оскарження в апеляційному порядку окремих процесуальних судових рішень, якими справа не вирішується по суті, не можуть бути свавільними, а мають застосовуватися з легітимною метою, бути домірними (пропорційними) та обґрунтованими, не повинні порушувати сутність конституційного права особи на судовий захист» (п. 4.3.1) [23].

Висновки. Запобігання зловживанню повноваженнями (недопустимість свавілля) є структурним елементом засади верховенства права. У кримінальному провадженні особам, що його здійснюють (суддям, прокурорам, слідчим), надаються дискреційні повноваження, але наявність необмеженої дискреції межує зі свавіллям. Обґрунтовано, що гарантування верховенства права не зумовлює відмову від дискреційних повноважень, а обумовлює необхідність закріплення у кримінальному процесуальному законодавстві процедур, які унеможливлюють свавільну реалізацію дискреційних повноважень шляхом чіткого визначення: обсягу дискреційних повноважень, способу її здійснення, можливості оскарження прийнятих рішень у порядку судового контролю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: затв. Законом України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.
2. Rule of Law Index (2024). *World Justice Project*. URL: https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/country/2024/Ukraine.
3. Мірило правовладдя. Дослідження № 711/2013, ухвалено Венеційською Комісією на 106-му пленарному засіданні (11-12 березня 2016 року). URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)007-ukr.
4. Сваволя. Юридична енциклопедія: [у 6 т.] / ред. кол.: Ю.С. Шемшученко та ін. К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5: П С. 736 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.
6. Словник української мови. Академічний тлумачний словник в 11 томах (1970–1980). Т. 3. URL: http://sum.in.ua/p/3/598/1.
7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: прийнято Генеральною Асамблеєю ООН 16 груд. 1966 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/how/995_043.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі про смертну кару від 29 груд. 1999 р. Справа № 1-33/99. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#Text.
9. Загальна теорія права: підручник [О.В. Петришин, Д.В. Лук'янов, С.І. Максимов та ін.]; за ред. О.В. Петришина. Харків: Право, 2021. 568 с.
10. Хабло О. Ю. Зловживання у сфері кримінального процесу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2008. 218 с.
11. Головюк І. Дроздов О. Завтур В. Дроздова О. Зловживання процесуальними правами у кримінальному провадженні: питання релевантності концепції. *Право України*. 2022. № 6. С. 90–116.
12. Бержель Жан-Луи. Общая теория права. Киев: Изд. «КНТ», 2021. 464 с.
13. Рішення Великої палати Конституційного Суду України від 11 жовт. 2018 р. № 7-р/2018. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/7-p_2018.pdf.
14. Рішення Великої палати Конституційного Суду України від 23 січ. 2020 р. № 1-р/2020. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-20#Text.
15. Мірило верховенства права (правовладдя) національного рівня: практика України / за заг. ред. М. Козюбри; Центр дослідження проблем верховенства права та його втілення в на-

ціональну практику України Національного університету «Києво-Могилянська академія». Київ, 2021 152 с.
16. Вознюк О.Л. Зловживання процесуальними правами у кримінальному провадженні: дис. … д-ра філософії : 081 «Право». Київ, 2025. 240 с.
17. Торбас О.О. Розсуд у кримінальному процесі України. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2021. 454 с.
18. Рекомендація №6 R (87) 18 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Стосовно спрощення кримінального правосуддя» від 17 верес. 1987 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_87_18_1987_09_17.pdf.
19. Постанова Верховного Суду від 01 лют. 2018 р. у справі №634/609/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/72009792.
20. Шевченко А.В. Суддівський розсуд і суддівське свавілля: межі дозволеного та відповідальність за їх порушення. *Вісник кримінального судочинства.* 2018. № 3. С. 111–120.
21. Доповідь Венеційської Комісії «Про правовладдя», ухвалена на 86-му пленарному засіданні (26 берез. 2011 р.). *Право України*. 2019. № 11. С. 14–38.
22. Справа «Геращенко проти України» (Заява № 20602/05): рішення Європейського суду з прав людини від 07 листоп. 2013 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_985#Text07.11.2013.
23. Рішення Конституційного Суду України від 1 берез. 2023 р. № 2-р(II)/2023 у справі щодо рівноправності сторін під час судового контролю за виконанням судового рішення. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-3#Text.

УДК 343.98+351.74
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.31

ВИЯВЛЕННЯ ОЗНАК КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ІНСТИТУЦІЙНОГО ІНВЕСТУВАННЯ: ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИЙ АСПЕКТ

Важинський В.М.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри права та гуманітарних дисциплін
Івано-Франківської філії
Відкритого міжнародного
університету розвитку людини «Україна»,
ORCID: 0000-0003-4081-2954
e-mail: vvova6429@gmail.com

Важинський В.М. Виявлення ознак кримінальних правопорушень у сфері інституційного інвестування: оперативно-розшуковий аспект.

У статті досліджуються методи та специфіка проведення оперативно-розшукової діяльності щодо виявлення кримінальних правопорушень у сфері діяльності інституційних інвесторів. Розкрито сутність оперативного пошуку як системного процесу, що включає виявлення, фіксацію та перевірку фактичних даних про події та осіб, пов'язаних із протиправною діяльністю, а також розпізнавання ознак злочину на підставі пошукових ознак об'єктів оперативного інтересу. Окрему увагу приділено особливостям роботи з інформаційними та фінансовими даними, що відображають діяльність інституційних інвесторів, зокрема аналізу фінансово-господарської документації, операцій з цінними паперами, платіжними документами та договорами з контрагентами, виявлення ознак фіктивних операцій і безтоварних схем. Виокремлено ключові сфери та місця пошукової роботи: електронне середовище, державні контролюючі органи, банки, ЗМІ, підприємства, пов'язані з інвестиційною діяльністю, що забезпечує комплексне виявлення фактів протиправної діяльності. Проаналізовано роль конфіденційного співробітництва з працівниками інституційних інвесторів та їх контрагентів для отримання достовірної інформації, запобігання знищенню доказів та документування порушень. Наголошено на важливості інформаційно-аналітичної діяльності, взаємодії з державними органами та використання спеціальних прийомів оперативного пошуку для своєчасного виявлення латентних та конспіративних злочинів, а також на значенні встановлення довірливих відносин із суб'єктами контролю. Підкреслено, що результати оперативного пошуку створюють передумови для документування кримінальних правопорушень та подальшої передачі матеріалів до органів досудового розслідування для прийняття процесуальних рішень. Додатково відзначено значущість системного підходу до класифікації і аналізу ризикових поведінкових ознак співробітників та контрагентів, що дозволяє виявляти схеми шахрайства на ранніх стадіях. Результати дослідження можуть стати основою для вдосконалення методології оперативного пошуку та підвищення ефективності протидії економічним злочинам, а також забезпечення прозорості та безпеки фінансового ринку.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, оперативно-розшукові заходи, оперативні підрозділи, протидія злочинності, оперативний пошук, виявлення злочинів, інституційний інвестор, кримінальне правопорушення.

Vazhynskyi V.M. Detection of signs of criminal offenses in the field of institutional investment: operational and investigative aspect.

The article examines the methods and specifics of conducting operational and investigative activities to identify criminal offenses in the field of activity of institutional investors. The essence of operational search is revealed as a systemic process that includes the identification, recording and verification of factual data about events and persons related to illegal activities, as well as the recognition of signs of

a crime based on search signs of objects of operational interest. Special attention is paid to the features of working with information and financial data that reflect the activities of institutional investors, in particular, the analysis of financial and business documentation, transactions with securities, payment documents and contracts with counterparties, the identification of signs of fictitious transactions and non-commodity schemes. Key areas and places of search work are identified: the electronic environment, state regulatory authorities, banks, media, enterprises related to investment activities, which ensure the comprehensive identification of facts of illegal activity. The role of confidential cooperation with employees of institutional investors and their counterparties to obtain reliable information, prevent the destruction of evidence and document violations is analyzed. The importance of information and analytical activities, interaction with state bodies and the use of special methods of operational search for the timely detection of latent and conspiratorial crimes is emphasized, as well as the importance of establishing trusting relationships with control subjects. It is emphasized that the results of operational search create the prerequisites for documenting criminal offenses and further transfer of materials to pre-trial investigation bodies for making procedural decisions. Additionally, the significance of a systematic approach to the classification and analysis of risky behavioral characteristics of employees and counterparties is noted, which allows detecting fraud schemes at the early stages. The results of the study can become the basis for improving the methodology of operational search and increasing the effectiveness of countering economic crimes, as well as ensuring transparency and security of the financial market.

Key words: operational and investigative activities, operational and investigative measures, operational units, combating crime, operational search, detection of crimes, institutional investor, criminal offense.

Постановка проблеми. У процесі оперативно-розшукової діяльності оперативні підрозділи здійснюють пошук, фіксацію фактичних даних про події і насамперед, про осіб, які мають відношення до кримінального правопорушення. Оцінка ознак протиправного діяння, що містить склад злочину не є сферою діяльності оперативних підрозділів, це є компетенцією слідства і суду. Але оперативно-розшукова діяльність не зводиться лише до виявлення фактичних даних і осіб, отримання первинних даних кримінального характеру, а включає і їх перевірку [1, с. 259].

Важливим етапом оперативного пошуку є розпізнавання ознак злочину. Співставлення виявлених об'єктів пошуку з пошуковими ознаками об'єктів, що становлять оперативний інтерес. Розпізнавання засноване на дії об'єктивного закону взаємозв'язку реальних явищ, в результаті якого будь-який матеріальний процес так чи інакше відображається в інших пов'язаних з ним матеріальних процесах. Саме тому об'єкти, що становлять оперативний інтерес, завжди знаходять віддзеркалення в навколишній дійсності [2, с. 34]. Матеріальні сліди їх існування, їх ознаки та властивості складають в сукупності групи пошукових ознак, за якими дані об'єкти можуть бути виділені з множини інших. Цей етап оперативного пошуку завжди носить суб'єктивний характер, адже залежить від оперативного працівника, який сприймає знайдені в результаті оперативного пошуку пошукові об'єкти [3, с. 140].

Мета дослідження полягає у вивченні та вдосконаленні методів оперативно-розшукової діяльності для виявлення та документування кримінальних правопорушень у сфері діяльності інституційних інвесторів.

Стан опрацювання проблематики. Значну увагу загальним питанням оперативно-розшукової діяльності, загальнотеоретичним питанням попередження, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, а також спеціальним питанням протидії окремим видам кримінальних правопорушень, які вчиняються у тому числі у сфері діяльності інституційних інвесторів, присвячено у роботах: Ю. Аленіна, В. Альошина, Л. Аркуші, К. Антонова, О. Баганця, О. Бандурки, В. Берназа, Т. Білик, Р. Благути, В. Василинчука, А. Вінцука, А. Вознюка, А. Влобуєва, В. Глушкова, І. Гори, М. Грібова, Ю. Грошевого, О. Джужи, О. Долженкова, А. Запотоцького, В. Журавля, Е. Іскендерова, А. Іщенка, О. Капліної, І. Козаченка, В. Колесника, В. Коновалової, О. Копана, В. Лисенка, В. Лисиченка, В. Лукашевича, Є. Лук'янчикова, В. Маркова, Д. Мірковця, С. Міщенка, А. Небитова, В. Некрасова, Д. Никифорчука, М. Погорецького, О. Пчеліної, В. Пчолкіна, В. Севрука, Д. Сергєєвої, О. Старенького, М. Стащака, О. Сухачова, О. Таран, В. Тарасенка, О. Тарасенка, О. Татарова, В. Тація, В. Тіщенка, З. Топорецької, Л. Удалової, Д. Цехана, М. Цуцкіридзе, Р. Черниша, Г. Чернишова, В. Чернєя, С. Чернявського, А. Черняка,

Ю. Чорноус, О. Шевченка, А. Шевчишена, Ю. Шепітька, Д. Шумейка, М. Шумили, О. Шумилова, Б. Щура, Л. Щербини, О. Юхна, О. Яновської, Т. Яцик та інших. Проте комплексно питання оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням, що вчиняються у сфері діяльності інституційних інвесторів ними не досліджувались.

Виклад основного матеріалу. Пошук ознак кримінального правопорушення передбачає, що за результатами проведеного оперативного пошуку проводиться аналіз отриманої інформації [4, с. 7]. Тут насамперед здійснюється пошук фактичних даних, які можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зокрема вивчаються:

– особливості інструментів залучення активів від індивідуальних інвесторів на предмет виявлення підозрілих операцій: обіцянку необґрунтовано завищеного доходу від інвестицій, залучення до реклами інституційного інвестора нібито задоволених інвесторів, показові рекламні розіграші і різні заохочення за вкладання коштів, дуже обмежений час на прийняття рішення про інвестування «завтра % будуть значно нижчі, вкласти гроші можна тільки сьогодні» тощо;

– вивчення особливостей інвестування залучених коштів: вивчення сфер інвестування та ділової репутації і особливостей співпраці з контрагентами, вивчення реальності операцій (виявлення ознак фіктивних операцій з виведення коштів під виглядом інвестування у компанії з сумнівною репутацією чи у пов'язані компанії), вивчення критеріїв відбору контрагентів з метою виявлення нетипових контрагентів і підозрілих операцій; вивчення досвіду попередніх угод з контрагентами. Пошуковим ознаками можуть бути невідповідність господарської діяльності контрагента заявленим публічно цілям інвестування, фіктивність діяльності контрагента, новостворений контрагент і відсутність інформації про його ділову репутацію, фінансові проблеми у контрагента, затримка з реалізацією інвестиційних проєктів, які були розпочаті раніше, відсутність чіткої інформації про мету інвестування, очікуваний прибуток та гарантії виконання зобов'язань, наявність в господарській документації заперечень службових осіб щодо виділення коштів в межах певного договору, укладення контрактів лише з одними контрагентами; завищена вартість певних робіт чи послуг [5, с. 295];

– вивчення даних та документів фінансово-господарської діяльності: бухгалтерських, фінансових (у тому числі банківських платіжних документів); документів про розміщення цінних паперів, документів про інвестування у певні проєкти, документів, які б свідчили про нецільове витрачання коштів інвесторів (завищені ціни на рекламу, необґрунтовані витрати на надання консультаційної допомоги в певній сфері, придбання нетипових для діяльності інституційного інвестора товарів чи послуг тощо). Пошуковими ознаками може бути проведення частих поточних ремонтів, необґрунтоване проведення капітального ремонту, закупівля дороговартісного обладнання чи комп'ютерної техніки, виявлення невідповідностей між фінансовими та первинним документами, виявлення ознак безтоварності фінансових операцій, махінації з оподаткуванням («оптимізація» податкових зобов'язань), наявність сумнівних платіжних документів, які не відповідали загальній меті здійснення діяльності, невідповідність між змістом та формою окремих документів, ознаки матеріальної чи ідеальної (інтелектуальної) підробки документів. Так, в кримінальному провадженні № 62021000000000761, справа справа № 757/53530/21-к суд дав дозвіл на проведення обшуку приміщення з метою пошуку та вилучення таких об'єктів комп`ютерної техніки, моноблоків, системних блоків, ноутбуків, планшетів, магнітних, електронних, цифрових носіїв інформації, флеш накопичувачів, оптичних носіїв інформації, серверів електронних інформаційних систем або їх частини, фото-відео камер, накопичувальних пристроїв, жорстких дисків, wifi-роутерів, мобільних та стаціонарних терміналів зв`язку, сім-карток, пластикових банківських платіжних карт, документів у паперовому або електронному вигляді щодо здійснення незаконної діяльності, чорнових записів, грошових коштів, отриманих злочинним шляхом. У цій справі невстановлені особи, діючи за попередньою змовою групою осіб, до складу якої входять працівники правоохоронних органів, інші фізичні та юридичні особи, шляхом створення фіктивних брокерських центрів та налагодження незаконного механізму одержання від фізичних осіб грошових коштів, під виглядом інвестування, шляхом обману заволоділи грошовими коштами громадян, в особливо великому розмірі. На території м. Києва тривалий час діяла мережа псевдо брокерських центрів, які привласнюють кошти інвесторів (Європа, Азія, Австралія, Південна Америка, Африка та інші) під виглядом торгів на міжнародних фондових біржах. Для реалізації злочинного наміру в Києві створені колл-центри, оператори яких від імені відомих інвестиційних компанії телефонували клієнтам і пропонували інвестувати гроші в акції відомих компаній на

міжнародних фондових біржах. Протиправна діяльність злочинного угруповання також полягала у використанні заздалегідь створених веб-сайтів, майданчиків та додатків під виглядом біржової торгівлі валютою та криптовалютою, цінними паперами, золотом та нафтою з метою залучення коштів громадян, гарантуючи одержання надприбутків у короткострокові терміни [6];

– аналізує матеріали перевірок контролюючих органів, матеріали Держфінмоніторингу платежів, інформацію щодо здійснення наглядової діяльності щодо інституційних інвесторів з метою виявлення прогалин та «слабких» місць в безпеці чи в інших секторах діяльності інституційного інвестора;

– виявляє непрофесійні зв'язки певних співробітників інституційного інвестора з контрагентами, співробітниками контролюючих органів тощо;

– виявляє «ризикову поведінку» певних осіб (співробітників інституційного інвестора чи його «підозрілих» контрагентів): недбале виконання службових обов'язків, заволодіння коштами інституційного інвестора, спілкування з певним кримінальним середовищем, наявність значних боргів чи інших проблем (алкоголізм, наркоманія, ігрова залежність), які негативно впливають на добросовісність виконання ними службових обов'язків; невмотивована виплата премії чи суттєва різниця в зарплаті певних працівників можуть свідчити про лояльне ставлення керівництва інституційного інвестора до певних осіб і їх зв'язок з протиправною діяльністю, накладення дисциплінарних стягнень на певних співробітників.

Вивчення документів щодо зловживань службових осіб інституційного інвестора необхідно здійснювати із максимальною обережністю (зашифровано або через співпрацю зі співробітниками інституційного інвестора, які заслуговують на довіру), щоб службові особи не дізналися про перевірку та не знищили докази проти себе, не схилили потенційних свідків до неправдивих свідчень [7, с. 216].

Щодо виокремлення сфер пошукової роботи, кримінальні правопорушення, пошук ознак яких слід здійснювати, відносять до певного виду на підставі класифікації розділів і статей КК України. Кримінально-правові ознаки є вихідними для оперативного пошуку, оскільки без кваліфікації дій особи за конкретною статтею КК України немає і події злочину, а отже, немає підстав здійснювати ОРД. Проте кримінальні правопорушення у сфері діяльності інституційних інвесторів є дуже різноманітні, як ми вже зазначали вище. Підставою для їх виокремлення є те, що певну сферу діяльності інституційного інвестора (як залучення коштів, так і їх інвестування) регламентують значна кількість законів і підзаконних нормативних актів, а порушення вимог зазначених нормативних актів кваліфікує КК України як злочин.

Специфіка пошукової роботи за умови виокремлення сфер за таким критерієм полягає в тому, що нормативні акти (які регламентують певну сферу життєдіяльності) використовують лише в цій вузькій сфері та майже не стосуються інших, наприклад: якщо одні акти регулюють обіг підакцизних товарів і порушення їх вимог є злочином, то нормативні акти, що регулюють іншу галузь, не мають жодного впливу на кваліфікацію дій осіб [8, с. 215]. Контролюючі державні органи створені спеціально для регулювання відносин у певній сфері, унаслідок цього особи, що мають інформацію про злочин (і ті, що готують або вчинюють злочин), майже всі працюють у цих органах, тобто керуються у своїй діяльності окремими нормативними актами (що регулюють суспільні відносини в конкретній сфері). Зазначені особливості є значущими в контексті ефективності пошуку, оскільки суб'єктивними чинниками, які сприяють утіленню об'єктивно наявної можливості виявлення оперативної інформації в дійсність, є: знання суб'єктом пізнання (пошукової роботи) загальних закономірностей виникнення інформації про злочин; знання щодо ситуаційних особливостей механізму виникнення інформації про злочини; знання прийомів і засобів відбору орієнтувальних інформаційних сигналів, уміння застосувати ці прийоми та засоби; наявність можливості систематичної діяльності з виявлення ознак злочинів (можливості застосувати ці прийоми й засоби) – тобто виокремлення сфер зумовлює необхідність спеціалізації суб'єктів пошукової роботи [9, с. 237]. Тому в цьому випадку важливим є встановлення довірливих стосунків зі співробітниками уповноважених державних, у тому числі контролюючих органів, за для отримання інформації про об'єкти пошуку.

Щодо визначення місць пошуку найпоширенішими є два підходи. Перший – загальний, під час застосування якого необхідно насамперед визначити коло об'єктів пошуку; другий – спеціальний, який передбачає пошук у таких місцях, де можна отримати інформацію про злочини не одного виду. Наприклад, нотаріальні контори є сферою пошуку в контексті можливої участі нотаріуса

в учиненні злочину. З іншого боку, від нотаріуса можна отримати інформацію про ознаки злочинів, під час яких використовували певні функції нотаріуса, проте він безпосередньо не брав участі в учиненні злочину (встановити місце вчинення нотаріальної дії нескладно, оскільки в посвідчувальному написі та реєстрі для реєстрації нотаріальних дій записують місце вчинення нотаріальної дії). Також специфічною сферою пошуку є електронне середовище та місця доступу до нього, оскільки електронне середовище, у якому здійснюють пошук фактичних даних, утворюється сукупністю носіїв інформації, програмно-технічних засобів автоматизованого опрацювання інформації та телекомунікаційними мережами (матеріальними носіями інформації, електричними полями та сигналами, засобами їх опрацювання, каналами зв'язку тощо) [10, с. 318].

Також електронне середовище позиціонується як місце пошуку з позицій отримання доступу до інформації, яка становить оперативний інтерес, а саме: комп'ютерні бази даних, у яких містяться банки даних державних органів (зокрема, з Держреєстру можна отримати таку інформацію: відомості щодо речових прав на нерухоме майно, прав власності на нерухоме майно, іпотек, заборон відчуження об'єктів нерухомого майна; обтяжень рухомого майна про податкові застави); технічні системи безготівкових розрахунків; мережа Інтернет тощо [11, с. 259]. Відокремленою сферою пошукової роботи є сфера державного контролю, яку формує коло взаємопов'язаних суб'єктів контролю, окремі з яких є загальними суб'єктами контролю (органи, що реєструють суб'єктів господарської діяльності, беручи їх на облік для здійснення різних відрахувань і виплат відповідно до вимог законодавства, а саме: органи статистики, податкові органи, фонд соціального страхування, фонд зайнятості тощо), а частина – суб'єктами контролю для певних сфер економіки (органи, що видають ліцензії на здійснення окремих видів господарської діяльності; органи, які контролюють діяльність ліцензіатів). До місць пошуку, на нашу думку, також належать: засоби масової інформації, організації різних форм власності, що пов'язані із зазначеними об'єктами однієї галузі економіки господарськими (виробничими) зв'язками; установи фінансово-кредитної системи, що обслуговують ці об'єкти.

Таким чином, у межах пошукової діяльності можна виокремити такі стадії, кожна з яких зумовлює певні сфери та місця пошуку: визначення об'єктів, що становлять оперативний інтерес для оперативного пошуку (у нашому випадку це поведінка або подія, що становить оперативний інтерес в широкому розумінні як сукупність поведінкових актів, які вносять певні зміни в навколишнє середовище); визначення об'єктів пошуку та їх пошукових ознак (осіб, предметів, явищ, слідів); визначення сфери та місця здійснення оперативного пошуку, з'ясування первинної інформації про ознаки протиправного діяння, що вчиняються у сфері діяльності певного інституційного інвестора; оцінювання результатів перевірки, висновок про наявність або відсутність ознак кримінального правопорушення, який учиняється у сфері діяльності певного інституційного інвестора на підставі наявності його ознак; прийняття рішення про використання результатів пошуку.

За результатами проведеного опитування працівників оперативних підрозділів вдалося встановити, що основними заходами організації оперативного пошуку в цілях виявлення кримінальних правопорушень у сфері діяльності інституційних інвесторів є:

– інформаційно-аналітична діяльність оперативних підрозділів, у тому числі із використанням інформації з інформаційних систем, доступ до яких мають оперативні підрозділи;

– взаємодія з оперативними підрозділами, іншими службами, правоохоронними та контролюючими органами (Держфінмоніторинг, НБУ, НКЦПФР, ДПС), у тому числі отримання інформації за результатами здійснення ними ліцензійної, наглядової чи контрольної діяльності [12, с. 289];

– розвідувальні бесіди, які полягають в одержанні від опитуваних осіб інформації, що може мати значення для виявлення ознак кримінальних правопорушень у сфері діяльності інституційних інвесторів. Основні групи осіб, з яким проводяться такі розвідувальні бесіди – це співробітники державних органів; співробітники інституційного інвестора (у тому числі колишні); співробітники контрагентів інституційного інвестора; співробітники банків, які обслуговують фінансову діяльність інституційного інвестора [13, с. 75];

– візуальне спостереження за річчю або місцем, котре полягає у проведенні спостереження на певних ділянках місцевості, у публічно доступних місцях, за визначеними адресами, за керівництвом та співробітниками інституційного інвестора, контрагентів, виконавцями окремих робіт та послуг;

– пошук у ЗМІ та мережі Інтернет інформації про шахрайства з фінансовими ресурсами, повідомлень у групах ошуканих інвесторів, відгуків про певні інвестиційні компанії, інвестиційні проекти тощо;

– конфіденційне співробітництво з особами, які долучені до діяльності інституційного інвестора чи його контрагентів.

Необхідно скористатися допомогою осіб (на засадах добровільності), які мають доступ до фінансової документації. Така допомога передбачена п. 13 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Співробітництво на конфіденційній основі дає змогу розкрити злочин, який може мати конспіративний та латентний характер.

Передусім таке конфіденційне співробітництво може бути реалізовано з працівниками бухгалтерії, за допомогою яких імовірне попереднє ознайомлення з бухгалтерською документацією; працівниками, які здійснюють обрахування вартості інвестицій (економічно-планових відділів); матеріально відповідальними особами, касирами, менеджерами з обслуговування банків, які проводять фінансові операції інституційного інвестора [14, с. 44]. Спілкуючись із цими особами, можна отримати конкретні відомості щодо безпідставного списання певних коштів, завищення фактичних витрат на покупку товарів, проведення робіт та отримання послуг, укладання угод на проведення ремонтних робіт із фіктивними фірмами та проведення ремонту за кошти, що не передбачені кошторисом і списання витрат. Необхідно, зокрема, з'ясувати, в яких стосунках (дружніх, або родинних) знаходяться працівники відділу бухгалтерії з: керівниками бюджетних установ та їхніми заступниками, касиром, матеріально-відповідальними особами. Працівники банків можуть надати інформацію про підрозділі фінансові операції, контрагентів, кому перераховуються кошти за підозрілими фінансовими операціями.

Саме під час оперативного пошуку створюються передумови для документування кримінальних правопорушень у сфері діяльності інституційних інвесторів та в подальшому передачі матеріалів до органів досудового розслідування для прийняття процесуального рішення про відкриття кримінального провадження та проведення досудового розслідування [15, с. 440].

Висновки. Проведене дослідження підтверджує, що ефективне виявлення кримінальних правопорушень можливе лише за умови комплексного підходу, який поєднує інформаційно-аналітичну роботу, конфіденційне співробітництво та спеціалізацію суб'єктів пошукової діяльності. Своєчасне виявлення ознак злочинів у фінансових операціях, поведінці співробітників та контрагентів інституційного інвестора дозволяє мінімізувати ризики заволодіння чужими коштами та протидіяти шахрайським схемам.

Встановлено, що об'єктами оперативного інтересу є не лише особи, безпосередньо залучені до протиправної діяльності, а й документи, матеріальні та електронні носії інформації, фінансові операції та контрагенти. Систематичне вивчення цих об'єктів і зіставлення їх із пошуковими ознаками забезпечує високу результативність пошуку та підвищує якість подальшого документування злочинів для органів досудового розслідування.

Розробка і впровадження чітких процедур оперативного пошуку, визначення сфер та місць здійснення діяльності, а також налагодження взаємодії з контролюючими та правоохоронними органами є критично важливими для підвищення ефективності виявлення кримінальних правопорушень у сфері інституційного інвестування та забезпечення фінансової безпеки держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Важинський В.М. Оперативний пошук фактичних даних про кримінальні правопорушення у сфері діяльності інституційних інвесторів. *Трансформація правової системи України: виклики сучасності: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.*, м. Київ, 21 лютого 2024 р. / за заг. ред. П.В. Горінова, С.І. Москаленка, Н.В. Сухицької. Київ: Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2024 С. 359–362.
2. Погорецький М.А., Топорецька З.М. Виявлення зайняття гральним бізнесом оперативно-розшуковими підрозділами. *Юрист України*. 2014. № 1. С. 34–38.
3. Погорецький М.А. Сприйняття обставин злочину особами, що ведуть кримінальний процес. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права*: тези доп. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 січ. 2008 р.) / редкол.: Є.Д. Моісєєв, О.М. Джужа, М.В. Костицький та ін. Київ: КНУВС, 2008. С. 140–143.
4. Погорецький М. А. Оперативний пошук в контексті реформування кримінальної юстиції. *Шляхи розвитку оперативно-розшукової діяльності в сучасних умовах*: матеріали наук.-практ. конф. на базі Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 28 листоп. 2009 р. / МВС України; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2009. С. 7–10.

5. Розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності: навч. посібн. / за ред. проф. М.А. Погорецького. Київ: Алерта, 2025. 376 с.
6. Ухвала Печерського районного суду міста Києва від 6 жовтня 2021 року у справі № 757/53530/21-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/103899685.
7. Важинський В.М., Топорецька З.М. Оперативно-розшукова характеристика злочинів у сфері інституційного інвестування: понятійно-категоріальний та структурний аналіз. *Науковий вісник УжНУ. Серія "Право"*. 2025. № 90. Ч. 4. С. 216–221.
8. Погорецький М.А., Топорецька З.М. Використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності на початковому етапі досудового розслідування зайняття гральним бізнесом. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 3. С. 215–225.
9. Важинський В.М. Суб'єкт, що становить оперативний інтерес для документування злочинів, які вчиняються у сфері діяльності інституційних інвесторів. *Використання досягнень сучасної науки й техніки в розкритті злочині* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 25 лют. 2021 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 237–239.
10. Шеломенцев В.П. Выявление и раскрытие преступлений, связанным с мошенничеством в сети Интернет. *Международное сотрудничество в борьбе с компьютерной преступностью: проблемы и пути их решения*: материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Донецк, 2007). Донецк: ДЮИ ЛГУВД, 2007. С. 318–325.
11. Pohoretskyi, M., Cherniak, A., Serhieieva, D., Chernysh, R., & Toporetska, Z. Detection and proof of cybercrime. *Amazonia Investiga*. 2022. № 11(53). P. 259–269.
12. Важинський В.М. Взаємодія органів досудового розслідування з оперативним підрозділами під час розслідування злочинів, що вчиняються у сфері діяльності інституційних інвесторів. *Актуальні питання виявлення та розкриття злочинів Національною поліцією: вітчизняний та зарубіжний досвід* : матеріали Міжнар. наук.-практ. круглого столу (Київ, 19 лют. 2020 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 289–293.
13. Vazhynskyi, V., Pohoretskyi, M., Toporetska, Z., Cherniak, A., & Serhieieva, D. Operative and search counteraction to crimes committed in the sphere of activity of institutional investors in Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2024. № 13(76). Pp. 75–82. https://doi.org/10.34069/AI/2024.76.04.6.
14. Volodymyr Vazhynskyi, Mykola Pohoretskyi, Zoriana Toporetska Assessment of Key Markets for Institutional Investors in Ukraine in the Context of War. *Baltic Journal of Economic Studies*, Vol. 9 No. 4 (2023). P. 44–49. https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-4-44-49.
15. Погорецький М.А. Мета й завдання оперативно-розшукової діяльності. *Міжнародна поліцейська енциклопедія*: у 10 т. / відп. редактори: В.В. Коваленко, Є.В. Моісеєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. Київ: Атіка, 2010. Т. VI: Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). С. 440–444.

УДК 343.13
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.32

ПРОЦЕСУАЛЬНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ

Вапнярчук А.В.,
аспірантка кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
ORCID: 0000 0002 4363 077X
e-mail: vapnarcuka@gmail.com

Вапнярчук А.В. Процесуально-правові гарантії забезпечення виконання судових рішень у кримінальних справах.

У статті досліджуються сутність кримінальних процесуальних гарантій загалом, під якими розуміються визначенні процесуальним законом засоби забезпечення ефективного функціонування кримінального процесу, що дають можливість захистити як приватні інтереси учасників кримінального провадження, так і публічні інтереси суспільства та держави, зокрема щодо ефективного здійснення правосуддя. Виходячи із запропонованого вище розуміння сутності кримінальних процесуальних гарантій, запропоновано авторське розуміння гарантій забезпечення виконання судового рішення як регламентованих кримінальним процесуальним законом засобів забезпечення виконання судового рішення, які дають можливість захистити як права та інтереси суб'єктів кримінального провадження, яких воно стосується, так і публічні інтереси суспільства та держави щодо невідворотності, своєчасності та ефективності його реалізації.

На підставі аналізу відповідних нормативних положень Конституції та КПК України, які регламентують: а) загальні засади здійснення кримінального провадження; б) порядок (кримінальну процесуальну форму) виконання судових рішень; в) правовий статус (сукупність прав та обов'язків) суб'єктів кримінального провадження, які беруть участь у виконанні судових рішень; г) механізм реалізації прав і законних інтересів учасників кримінального провадження (сукупність належних їм засобів впливу (певні дозволи й заборони) на дії, що здійснюються в межах процесуальної форми); ґ) відповідальність за недотримання процедури та порушення прав та свобод особи під час кримінального провадження, виокремлено процесуальні гарантії забезпечення належного виконання судових рішень у кримінальному провадженні. Ними, зокрема, визначено: 1) обов'язковість виконання судового рішення, яке набрало законної сили; 2) публічний порядок оприлюднення ухваленого судового рішення; 3) вручення копії судового рішення учаснику кримінального провадження та іншим особам, яких воно стосується; 4) виправлення описок і очевидних арифметичних помилок в судовому рішенні; 5) роз'яснення судового рішення; 6) юридична відповідальність за невиконання судового рішення. У публікації докладна увага приділена характеристиці окремих з них, а саме: врученню копії судового рішення, його роз'ясненню та юридичній відповідальності за невиконання.

Ключові слова: кримінальне провадження, виконання судових рішень, процесуально-правові гарантії, гарантії забезпечення виконання судових рішень у кримінальних справах, вручення копії судового рішення, роз'яснення судового рішення, юридична відповідальність за невиконання судового рішення.

Vapniarchuk A.V. Procedural and legal guarantees for ensuring the execution of court decisions in criminal cases.

The article examines the essence of criminal procedural guarantees in general, which are understood as means of ensuring the effective functioning of the criminal process defined by procedural law, which make it possible to protect both the private interests of participants in criminal proceedings and the public interests of society and the state, in particular regarding the effective administration of justice. Based on the above-mentioned understanding of the essence of criminal procedural guarantees, the author's

understanding of guarantees of ensuring the execution of a court decision is proposed as means of ensuring the execution of a court decision regulated by criminal procedural law, which make it possible to protect both the rights and interests of the subjects of criminal proceedings to whom it applies, and the public interests of society and the state regarding the inevitability, timeliness and effectiveness of its implementation.

Based on the analysis of the relevant regulatory provisions of the Constitution and the Code of Criminal Procedure of Ukraine, which regulate: a) general principles of criminal proceedings; b) the procedure (criminal procedural form) for the execution of court decisions; c) the legal status (set of rights and obligations) of subjects of criminal proceedings who participate in the execution of court decisions; d) the mechanism for the implementation of the rights and legitimate interests of participants in criminal proceedings (set of means of influence (certain permissions and prohibitions) on actions carried out within the procedural form); e) liability for failure to comply with the procedure and violation of the rights and freedoms of a person during criminal proceedings, procedural guarantees for ensuring the proper execution of court decisions in criminal proceedings have been identified. They, in particular, determine: 1) the obligation to execute a court decision that has entered into legal force; 2) the public procedure for publishing the adopted court decision; 3) delivery of a copy of the court decision to a participant in criminal proceedings and other persons to whom it applies; 4) correction of typos and obvious arithmetic errors in the court decision; 5) clarification of the court decision; 6) legal liability for failure to comply with the court decision. The publication pays detailed attention to the characteristics of some of them, namely: delivery of a copy of the court decision, its clarification, and legal liability for failure to comply.

Key words: criminal proceedings, execution of court decisions, procedural and legal guarantees, guarantees for ensuring the execution of court decisions in criminal cases, delivery of a copy of a court decision, explanation of a court decision, legal liability for non-execution of a court decision.

Постановка проблеми. В кримінальному провадженні обов'язок виконання судових рішень покладається на суд, який ухвалив судове рішення (в частині звернення його до виконання), або той же чи інший визначений законом суд (в частині вирішення питань, які виникають під час його виконання). У зв'язку з цим учасники кримінального провадження, заінтересовані у виконанні судового рішення, мають право вимагати від певного суду реалізації його обов'язку щодо здійснення своєчасної та ефективної судової діяльності, спрямованої на виконання судового рішення. Забезпечення такого виконання є можливим лише в порядку передбаченому чинним КПК України з дотриманням системи процесуально-правових гарантій.

Мета статті полягає у дослідженні сутності й системи процесуально-правових гарантій забезпечення виконання судових рішень у кримінальних справах та висловленні авторської позиції щодо цього питання, а також характеристика окремих визначених гарантій.

Стан опрацювання проблематики. У вітчизняній науковій літературі в галузі кримінального процесу дослідження сутності й системи процесуально-правових гарантій проводили Михайлюк О.А. [1], Коваленко Є.Г. [2], Удалова Л.Д. [3], Лобойко Л.М. [4], Тертишник В.М. [5], Трофименко В.М. [6], Зуєв В.В. [7], Цилюрик І.І. [8] та інші науковці. В той же час, осмислення та характеристика процесуально-правових гарантій забезпечення виконання судових рішень у кримінальних справах не знайшла належної уваги в українській кримінальній процесуальній доктрині.

Виклад основного матеріалу.

Щодо розуміння сутності процесуально-правових гарантій. У вітчизняній науковій літературі в галузі кримінального процесу дослідженню процесуально-правових гарантій присвячено чимало наукових праць (див., зокрема: [1, с. 70; 2, с. 19; 3, с. 23; 4, с. 18; 5, с. 143; 6, с. 175; 7, с. 7-36; 8, с. 511-515]). Не вдаючись до цитування та аналізу різних думок щодо розуміння цього поняття та не ставлячи собі за завдання їх класифікувати на певні групи чи підходи (це досить вдало було зроблено в монографії В. В. Зуєва [7, с. 7–36]) хочемо підтримати позицію тих вчених, які вважають, що гарантіями кримінального провадження є визначені процесуальним законом засоби забезпечення ефективного функціонування кримінального процесу [4, с. 18].

Таке розуміння на перший погляд може здатись занадто загальним та невизначеним. Проте, вважаємо, що «забезпеченість ефективності функціонування» залежить як від спрямованості та виконання загальних завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК, так і від спря-

мованості та досягнення його мети. Зважаючи на відсутність законодавчого визначення мети кримінального провадження, думається, що можна погодитись з досить усталеною та домінуючою у вітчизняній науковій літературі позицією про те, що нею слід вважати захист як приватних інтересів окремих фізичних чи юридичних осіб, які беруть участь в кримінальному судочинстві (як постраждалих від кримінальних правопорушень, так і тих, хто притягується до кримінальної відповідальності), так і публічних інтересів суспільства (його матеріальних і моральних цінностей) та держави (її конституційного ладу, суверенітету і територіальної цілісності).

Разом із тим, у сучасній науці кримінального процесу дискусійним є питання щодо того, які елементи мають бути включені до системи гарантій кримінального провадження. Знову, не здійснюючи критичного аналізу цього питання, оскільки воно дещо виходить за рамки нашого дослідження, і якому вже приділена достатня увага вітчизняній доктрині кримінального процесу (див., зокрема роботу В.В. Зуєва [7, с. 7–36]), а також зважаючи на висловлені вище погляди щодо мети кримінального процесу, погоджуємось із думкою, що до їх системи входять як гарантії, що забезпечують приватні інтереси учасників кримінального провадження, так і гарантії, які забезпечують публічні інтереси, зокрема в частині ефективного здійснення правосуддя. Поділ гарантій на такі групи є досить умовним, адже інколи певна гарантія може забезпечувати як суб'єктивні права певного учасника кримінального процесу, так й інтереси правосуддя загалом.

Таким чином, підсумовуючи розгляд питання про розуміння сутності кримінальних процесуальних гарантій, вважаємо, що під ними потрібно розуміти визначенні процесуальним законом засоби забезпечення ефективного функціонування кримінального процесу, які дають можливість захистити як приватні інтереси учасників кримінального провадження, так і публічні інтереси суспільства та держави, зокрема щодо ефективного здійснення правосуддя.

Щодо системи процесуально-правових гарантій забезпечення виконання судових рішень в кримінальних провадженнях.

Виходячи із запропонованого вище розуміння сутності кримінальних процесуальних гарантій загалом, можна визначити гарантії забезпечення виконання судового рішення як регламентовані кримінальним процесуальним законом засоби забезпечення виконання судового рішення, які дають можливість захистити як права та інтереси суб'єктів кримінального провадження, яких воно стосується, так і публічні інтереси суспільства та держави щодо невідворотності, своєчасності та ефективності його реалізації.

Для визначення системи процесуально-правових гарантій забезпечення виконання судових рішень в кримінальних провадженнях доцільно звернути увагу на приписи Конституції України та КПК України, які регламентують: а) загальні засади здійснення кримінального провадження; б) порядок (кримінальну процесуальну форму) виконання судових рішень; в) правовий статус (сукупність прав та обов'язків) суб'єктів кримінального провадження, які беруть участь у виконанні судових рішень; г) механізм реалізації прав і законних інтересів учасників кримінального провадження (сукупність належних їм засобів впливу (певні дозволи й заборони) на дії, що здійснюються в межах процесуальної форми); ґ) відповідальність за недотримання процедури та порушення прав та свобод особи під час кримінального провадження.

На підставі аналізу відповідних нормативних положень, можна запропонувати виокремлення таких процесуальних гарантій забезпечення належного виконання судових рішень у кримінальному провадженні: 1) обов'язковість виконання судового рішення, яке набрало законної сили; 2) публічний порядок оприлюднення ухваленого судового рішення; 3) вручення копії судового рішення учаснику кримінального провадження та іншим особам, яких воно стосується; 4) виправлення описок і очевидних арифметичних помилок в судовому рішенні; 5) роз'яснення судового рішення; 6) юридична відповідальність за невиконання судового рішення.

Характеристика окремих процесуально-правових гарантій забезпечення виконання судових рішень в кримінальних провадженнях.

Деяким визначеним вище процесуально-правовим гарантіям забезпечення виконання судових рішень у кримінальних провадженнях вже була приділена авторська увага (див, зокрема: [9; 10; 11]). Тому в цій публікації зупинимось на характеристиці раніше залишених поза увагою.

1. Вручення копії судового рішення учаснику кримінального провадження та іншим особам, яких воно стосується.

Порядок отримання учасниками кримінального провадження копій судових рішень регламентується Законом України «Про судоустрій і статус суддів» та КПК України. Так, відповідно до ч. 1

ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду його судової справи. Письмовою інформацією щодо результатів розгляду справи, що надається особі, є зокрема копія судового рішення. Таку копію, засвідчену печаткою суду, мають право отримати особи, які брали участь у справі.

Відповідно до ч. 7 ст. 376 КПК учасники судового провадження мають право отримати в суді копію вироку чи ухвали (постанови) суду. Копія вироку негайно після його проголошення вручається обвинуваченому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, та прокурору. Копія судового рішення не пізніше наступного дня після ухвалення надсилається учаснику судового провадження, який не був присутнім в судовому засіданні (ч. 8 ст. 376 КПК). Крім того, згідно з наказом Державної судової адміністрації України, від 31 травня 2013 року № 72 «Про реалізацію проекту щодо обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу», копію рішення можна отримати скориставшись послугою «Електронний суд».

Що стосується осіб, які не беруть (не брали) участі у справі, але також мають право на доступ до судового рішення, то відповідно до ст. 9 Закону України «Про доступ до судових рішень», такі особи можуть ознайомитися з судовим рішенням у повному обсязі лише у разі, якщо воно безпосередньо стосується її прав, свобод, інтересів чи обов'язків. Вони можуть звернутися до апарату відповідного суду з письмовою заявою про: 1) надання можливості ознайомитися із судовим рішенням у приміщенні суду; 2) надання можливості виготовити копії судового рішення за допомогою власних технічних засобів; 3) виготовлення копії судового рішення апаратом суду.

У заяві особа повинна обґрунтувати, чому вона не змогла ознайомитися із судовим рішенням у Реєстрі, а також чому вона вважає, що судове рішення безпосередньо стосується її прав, свобод, інтересів чи обов'язків. Копія судового рішення, виготовлена апаратом суду, засвідчується відповідальною службовою особою апарату суду та печаткою суду із зазначенням дати.

Виготовлення копії судового рішення за заявою особи, яка не брала участі у справі, якщо судове рішення безпосередньо стосується її прав, свобод, інтересів чи обов'язків, та повторне надання копії судового рішення у кримінальній справі оплачується сьогодні судовим збором у розмірі 0,003 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб за кожний аркуш копії (підпункти 1 та 5 пункту 4 ч. 2 статті 4 Закону України «Про судовий збір»).

Підсумовуючи розгляд цієї гарантії, зазначимо, що надання копії судового рішення учаснику кримінального провадження чи іншим особам, інтересів яких воно стосується, є дією, яка забезпечує як реалізацію засади гласності та відкритості судового провадження, відповідно до якої ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді інформації про дату, час і місце судового розгляду та про ухвалені в ньому судові рішення, крім випадків, установлених законом (ч. 1 ст. 27 КПК), так і права вказаних осіб на повне, своєчасне та ефективне виконання судового рішення, яке їх стосується. Адже вони можуть контролювати таке виконання і у випадку порушення їх прав в його процесі, вживати певних заходів щодо їх усунення та запобігання.

2. Наступна визначена нами гарантія – *роз'яснення судового рішення*. Порядок здійснення цієї дії регламентований ст. 380 КПК України. Відповідно до ч. 1 цієї статті, якщо судове рішення є незрозумілим, суд, який його ухвалив, за заявою учасника судового провадження чи органу виконання судового рішення, приватного виконавця ухвалою роз'яснює своє рішення, не змінюючи при цьому його зміст.

Більш конкретніше про сутність роз'яснення судового рішення висловився Верховний Суд у низці своїх рішень. Так, зокрема, в ухвалі Великої Палати Верховного Суду від 14 травня 2019 року в справі № 904/2526/18 (провадження № 12-272гс18) зазначено, що роз'яснення судового рішення – це засіб виправлення недоліків судового акта, який полягає в усуненні неясності судового документа. Тобто йдеться про викладення судового рішення у більш ясній і зрозумілій формі. Необхідність такого роз'яснення випливає з обставин неоднозначного розуміння рішення суду з метою його виконання. Здійснюючи роз'яснення судового рішення, суд викладає більш повно і зрозуміло ті частини рішення, розуміння яких викликає труднощі, не вносячи змін до рішення по суті і не торкаючись тих питань, які не були предметом судового розгляду. Якщо фактично порушується питання про зміну рішення, або про внесення до нього нових даних, або про роз'яснення мотивів прийняття рішення, або фактично про встановлення чи зміну способу і порядку виконання рішення, суд відмовляє в роз'ясненні рішення [12].

Майже аналогічну позицію висловила Велика Палата Верховного Суду в іншій своїй ухвалі від 06 жовтня 2020 року в справі № 233/3676/19. В цьому рішенні зазначено, що необхідність роз'яснення судового рішення може бути зумовлена його нечіткістю в резолютивній частині, коли воно є неясним та незрозумілим для осіб, стосовно яких воно ухвалене, або які будуть здійснювати його виконання. Тобто це стосується випадків, коли рішення містить положення, які викликають суперечки щодо його розуміння та під час його виконання. Отже, в ухвалі про роз'яснення судового рішення суд викладає більш повно та зрозуміло ті частини рішення, розуміння яких викликає труднощі, не змінюючи при цьому суті рішення і не торкаючись питань, які не були предметом судового розгляду. Водночас суд, роз'яснюючи рішення, не вносить зміни в існуюче рішення [13].

Таким чином, підлягає роз'ясненню тільки незрозуміле рішення суду, у зв'язку з його нечіткістю за змістом, можливістю неоднакового тлумачення висновків суду, коли воно є неясним та незрозумілим для осіб, щодо яких воно ухвалене, та осіб, які будуть здійснювати його виконання. Це дає можливість усунути недоліки судового рішення, що стосуються таких вимог до нього як ясність та визначеність. Звідси, механізм роз'яснення судового рішення не може застосовуватись, якщо учасник процесу не згоден з його мотивами чи ініціює внесення до нього змін або нових даних.

3. Ще однією визначеною нами вище гарантією є *юридична відповідальність за невиконання судового рішення.*

Відповідно до ст. 129-1 Конституції України суд ухвалює рішення іменем України. Судове рішення є обов'язковим до виконання. Держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку.

Згідно з ч. 4 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» невиконання судових рішень має наслідком юридичну відповідальність, встановлену законом.

Закон же, зокрема ст. 382 КК України передбачає кримінальну відповідальність за умисне невиконання вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили, або перешкоджання їх виконанню. Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 382 КК України, полягає в одному з таких, альтернативно зазначених у диспозиції діянь, як: 1) невиконання (ухилення від виконання) вироку, ухвали, постанови, рішення суду, або 2) перешкоджання їх виконанню. Це кримінальне правопорушення є злочином з формальним складом і вважається скоєним та закінченим з моменту вчинення одного із визначених діянь.

Предметом злочину за частинами 1-3 ст. 382 КК є будь-яке судове рішення кримінального суду (у формі ухвали, постанови або вироку (ч. 2 ст. 110 КПК)), яке постановлене судом будь-якої інстанції; за ч. 4 ст. 382 КК – рішення Європейського суду з прав людини чи Конституційного Суду України.

Суб'єктом цього злочину може бути будь-яка фізична особа, проти якої прийнято та винесено судове рішення та зобов'язано вчинити певні дії або утриматись від таких; службова особа відповідного державного органу як спеціальний суб'єкт злочину, яка відповідно до повноважень повинна була вчинити дії по виконанню судового рішення або завдяки своїм повноваженням мала можливість перешкодити останньому.

Щодо окремих судових рішень при невиконанні певних видів кримінальних покарань, які ними призначені, кримінальний та кримінальний процесуальний закони передбачають необхідність або можливість заміни такого покарання іншим видом. Відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 537 КПК суд може вирішити питання про заміну покарання відповідно до ч. 5 ст. 53 (штрафу – позбавленням волі), ч. 3 ст. 57 (виправних робіт – штрафом) КК України[1]. Така заміна по суті теж є відповідальністю (кримінальною за свої видом) за невиконання судового рішення.

Висновки. Таким чином, проведений у цій публікації науково-правовий аналіз дає підстави дійти до висновку, що процесуально-правові гарантії є важливим елементом механізму забезпечення виконання судового рішення в кримінальному провадженні, яке набрало законної сили. До основних процесуальних гарантій слід віднести: 1) обов'язковість виконання судового рішення, яке набрало законної сили; 2) публічний порядок оприлюднення ухваленого судового рішення; 3) вручення копії

[1] Заміна одного покарання іншим передбачена в п. 10 ч. 1 ст. 537 КПК можлива і у випадках, передбачених ч. 1 ст. 58 (обмеження волі чи позбавлення волі – службовим обмеженням), ч. 1 ст. 62 (позбавлення волі на тримання в дисциплінарному батальйоні) КК України, проте така заміна можлива не у випадку невиконання, а коли суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого вважатиме це за можливе. Тому така заміна не стосується питання, яке розглядається.

судового рішення учаснику кримінального провадження та іншим особам, яких воно стосується; 4) виправлення описок і очевидних арифметичних помилок в судовому рішенні; 5) роз'яснення судового рішення; 6) юридична відповідальність за невиконання судового рішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Михайлюк О.А. Проблеми забезпечення конституційних гарантій захисту прав і свобод людини в Україні: дис. … канд. юрид. наук. Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2007. 202 с.
2. Коваленко Є.Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 632 с.
3. Удалова Л.Д. Кримінальний процес України. Загальна частина: навч. посіб. Київ: Кондор, 2005. 152 с.
4. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право. Курс лекцій: навч. посіб. Київ: Істина, 2005. 456 с.
5. Тертишник В.М. Проблеми істини та гарантії захисту прав і свобод людини у кримінальному процесі. *Вісн. Одеськ. ін.-ту внутр. спра* : наук. журнал. Одеса: МВС України. 2000. № 1. С. 140–150.
6. Трофименко В.М. Кримінально-процесуальні гарантії особистості в стадії судового розгляду: дис. … канд. юрид. наук. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2000. 226 с.
7. Зуєв В.В. Кримінальні процесуальні гарантії прав особи при міжнародному співробітництві під час кримінального провадження: монографія. Х.: ТОВ «Оберіг», 2017. 204 с.
8. Цилюрик І.І. Про процесуальні гарантії захисту прав і свобод учасників кримінального судочинства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2016. № 837. С. 511–515.
9. Вапнярчук А.В. Обов'язковість судового рішення, яке набрало законної сили, як гарантія забезпечення його виконання. *«Кримінальний процес: сучасний вимір та проспективні тенденції».* Збірник матеріалів VII Харківського кримінального процесуального полілогу аспірантів кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, 17 квітня 2025 р.). Харків: Право, С. 131–134.
10. Вапнярчук А.В. Публічний порядок оприлюднення судового рішення, як гарантія забезпечення його виконання. *Права людини в глобалізованому світі: сучасний стан, шляхи реалізації та механізми захисту* матеріали II всеукраїнської науково-практичної конференції, (м. Харків, 25 квітня 2025 р.) [Електронне видання]. Харків: Держ. біотехнологічний ун-т., 2025. С. 430–434. URL: http://btu.kharkov.ua/nauka/konferentsiyi.
11. Вапнярчук А.В. Виправлення описок і очевидних арифметичних помилок та роз'яснення судового рішення як процесуальні гарантії забезпечення належного його виконання. *«Протидія злочинності в умовах довготривалої війни»* збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 20 травня 2025 р.). Харків: Юрайт, 2025. С. 38–42.
12. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 14 травня 2019 року (Справа № 904/2526/18). URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=81842031&red= 100003768ec19774e8ff7c8d801c0986d3dbdf&d=5.
13. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 06 жовтня 2020 року (Справа № 233/3676/19). URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/92120518.

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.33

РОЛЬ ПРОКУРОРА В КРИМІНАЛЬНОМУ АНАЛІЗІ

Василова О.В.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального права
Чернівецького національного університету
імені Ю. Федьковича
ORCID: 0000-0002-3023-5172
e-mail: o.vasylova@chnu.edu.ua

Боднарук О.М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
ORCID: 0000-0003-0752-8011
e-mail: O.Bodnaruk@chnu.edu.ua

Василова О.В., Боднарук О.М. Роль прокурора в кримінальному аналізі.
В умовах реформування системи кримінальної юстиції України особливого значення набуває підвищення ефективності діяльності прокуратури, як ключового суб'єкта, наділеного повноваженнями процесуального керівництва та координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності.

Зростання рівня організованої, транснаціональної, економічної, корупційної злочинності, а також кіберзлочинності, вимагає від органів прокуратури переходу до більш проактивних, аналітично орієнтованих моделей діяльності. В сучасних умовах прокурор повинен опановувати та ефективно використовувати інструменти кримінального аналізу для прогнозування злочинних проявів, виявлення закономірностей у злочинній діяльності та оцінки ефективності роботи правоохоронних органів.

У цьому контексті взаємозв'язок між функцією процесуального керівництва, координації та кримінальним аналізом набуває особливої актуальності. Саме кримінальний аналіз виступає інструментом, що забезпечує інформаційно-аналітичну підтримку реалізації процесуальних та координаційних повноважень прокурора, дозволяючи формувати комплексне бачення криміногенної ситуації, виявляти системні ризики, визначати пріоритетні напрями діяльності в сфері боротьби зі злочинністю, підвищувати результативність досудового розслідування.

Водночас, розвиток інноваційних технологій, інтеграція аналітичних систем у діяльність правоохоронних органів, зростання складності злочинних схем і транснаціональний характер сучасної злочинності зумовлюють потребу у перегляді традиційних підходів до аналітичної функції прокуратури. Прокурор є не лише процесуальним керівником, а виступає активним учасником аналітичного процесу – від збору первинної інформації до стратегічного планування заходів протидії злочинності. Врахування аналітичної складової в роботі прокурора сприяє формуванню доказово обґрунтованих рішень, що підвищує, в свою чергу, ефективність реалізації державної політики у сфері кримінальної юстиції.

Отже, дослідження взаємодії цих складових має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки сприяє удосконаленню механізмів організації процесуального керівництва, підвищенню якості кримінального переслідування та посиленню ефективності координаційних заходів у боротьбі зі злочинністю.

Ключові слова: прокурор, кримінальний аналіз, криміналістика, процесуальне керівництво, аналітична діяльність, кримінальна юстиція.

Vasylova O.V., Bodnaruk O.M. The role of the prosecutor in criminal analysis.

In the process of reforming Ukraine's criminal justice system, the enhancement of the effectiveness of the prosecutor's office, as a key institution vested with the powers of procedural guidance and coordination of law enforcement activities in the field of crime prevention, acquires particular importance.

The growing levels of organized, transnational, economic, and corruption-related crime, as well as cybercrime, compel prosecution authorities to adopt more proactive and analytically oriented models of operation. Under current conditions, the prosecutor must not only exercise procedural leadership but also competently apply the tools of criminal analysis to forecast criminal trends, identify patterns in criminal behavior, and evaluate the performance of law enforcement bodies.

Within this context, the interrelation between the functions of procedural guidance, coordination, and criminal analysis becomes increasingly relevant. Criminal analysis serves as an essential instrument providing informational and analytical support for the implementation of the prosecutor's procedural and coordination powers. It enables the development of a comprehensive understanding of the criminogenic situation, the identification of systemic risks, the determination of priority areas in combating crime, and the enhancement of the effectiveness of pre-trial investigations.

Furthermore, the development of innovative technologies, the integration of analytical systems into law enforcement practices, the growing complexity of criminal schemes, and the transnational nature of contemporary crime necessitate a reconsideration of traditional approaches to the analytical function of the prosecutor's office. The prosecutor today is not merely a procedural leader but an active participant in the analytical process – from the collection of primary data to the strategic planning of crime prevention and response measures. Incorporating the analytical component into prosecutorial activities contributes to the formulation of evidence-based decisions, thereby increasing the overall effectiveness of state policy implementation in the sphere of criminal justice.

Consequently, the study of the interaction among these elements possesses both theoretical and practical significance, as it contributes to the improvement of procedural management mechanisms, the enhancement of the quality of criminal prosecution, and the strengthening of coordination measures in combating crime.

Key words: prosecutor, criminal analysis, criminology, procedural guidance, analytical activity, criminal justice.

Постановка проблеми. Однією з ключових проблем сучасної кримінальної юстиції є недостатньо чітке визначення ролі прокурора, як активного суб'єкта кримінального аналізу, зокрема для оптимізації процесуального керівництва, підвищення ефективності кримінального переслідування, прогнозування злочинних тенденцій тощо.

Крім цього, існує прогалина і у методичному забезпеченні прокурорської інформаційно-аналітичної діяльності. Існуючі інструкції та нормативні документи частково регламентують збір та обробку інформації, проте не дають комплексних рекомендацій щодо системного аналізу криміногенної ситуації, оцінки ризиків і прогнозування потенційних загроз.

Додаткову складність створює неузгодженість між аналітичними підходами різних правоохоронних структур, що ускладнює ефективну координацію та обмін інформацією. Як наслідок, прокурор часто змушений приймати рішення на основі неповних або фрагментарних даних, що може знижувати результативність кримінального переслідування та якість доказової бази.

Важливо врахувати, також, зростання вимог до оперативності аналітичної роботи. Сучасні злочинні схеми стають більш динамічними, а традиційні методи оцінки інформації не завжди дозволяють своєчасно виявляти закономірності та ухвалювати превентивні рішення. Це створює необхідність впровадження новітніх інструментів кримінального аналізу, у тому числі цифрових та автоматизованих систем, а також підготовки прокурорів до роботи в умовах інформаційного перевантаження.

Таким чином, науково-практична проблема полягає не лише у визначенні ролі прокурора, як суб'єкта кримінального аналізу, а й у розробці ефективних механізмів організації, методології та технологій аналітичної діяльності, здатних підвищити результативність кримінального переслідування в сучасних умовах.

Метою даного дослідження є визначення сутності, змісту та напрямів реалізації кримінального аналізу в діяльності прокурора, а також обґрунтування необхідності посилення фнформаційно-аналітичної функції прокуратури в умовах сучасної кримінальної юстиції. Досягнення цієї

мети передбачає аналіз законодавчих норм та наукових підходів щодо збору, обробки та використання кримінально значимої інформації для прогнозування злочинних тенденцій і прийняття процесуально обґрунтованих рішень.

Стан опрацювання проблематики. Питання ролі прокурора у кримінальному аналізі досліджувалося переважно фрагментарно. Так, у вітчизняній науковій літературі питання інформаційно-аналітичної функції прокуратури розглядається здебільшого в контексті процесуального керівництва досудовим розслідуванням та координації діяльності слідчих органів. Значний внесок у розроблення теоретичних та практичних аспектів діяльності прокурора зробили такі вчені, як: Бабінов О., Басиста І.В., Галан В.І., Гнатюк А.Ю., Рогатюк І.В., Смирнов М.І., Удовенко Ж.В., Цимбалістенко О.О., Чорноусько М.В. та інші. Проблематику кримінального аналізу ж у своїх наукових дослідженнях висвітлювали такі вчені, як: Батраченко Т.С., Бурангулов В.А., Моца В.В., Розгон О.Г. та ряд інших. Незважаючи на значну кількість досліджень, в українській практиці не сформовано єдиних підходів до використання прокурором кримінального аналізу, як системного інструменту, що дозволяє поєднувати аналітичну діяльність із процесуальним керівництвом прокурора, координацією, і не тільки. Відсутність методичних рекомендацій, стандартизованих алгоритмів та інструментів аналізу інформації створює прогалини в ефективності кримінального переслідування та потребує наукового обґрунтування нових механізмів організації роботи прокуратури.

Виклад основного матеріалу. Кримінальний аналіз, як новий інститут правоохоронної діяльності, з точки зору методології застосування, яка базується на досягненнях світової науки та практики, є достатньо визначеним компонентом і у своїй основі не має принципових відмінностей інституціонального упровадження різними суб'єктами в межах однієї юрисдикції. Але вітчизняна практика все ж вказує на низку проблемних питань щодо узгодженості сприйняття змісту кримінального аналізу і щодо комплексності та системності його упровадження різними правоохоронними органами [1, с. 14].

Відомі фахівці в зазначеній сфері, такі як: Еміг, Хек та Кравіц зазначають, що кримінальний аналіз стосується набору систематичних аналітичних процесів, які надають своєчасну доречну інформацію про моделі злочинності та кореляції тенденцій злочинності [2]. Водночас, Готліб, Аренберг та Сінх вказують на те, що кримінальний аналіз – це набір систематичних аналітичних процесів, спрямованих на надання своєчасної та відповідної інформації щодо моделей злочинності та кореляцій тенденцій для допомоги оперативному та адміністративному персоналу в плануванні використання ресурсів для запобігання та припинення злочинної діяльності, сприяння процесу розслідування, збільшення затримань і розкриття справ [3, с. 13].

В Україні і дійсно сьогодні мають місце непоодинокі думки різного рівня фахівців і на превеликий жаль вчених, які кримінальний аналіз відносять і до кримінології, і до криміналістики тощо, називаючи його кримінологічним аналізом та криміналістичним аналізом. Проте, варто зауважити, що кримінальний аналіз – це не розслідування на місці злочину чи криміналістика. Кримінальний аналіз – це аналіз даних, включаючи розвідувальний аналіз, але не аналіз доказів. Аналітики підрозділів кримінального аналізу не реагують на місця злочину, не збирають відбитки пальців, не вивчають бризки крові та не аналізують ДНК. Цю важливу роботу виконують підрозділи, що розслідують злочини. Кримінальний аналіз – це не психологічне профілювання. Хоча і мають місце певні елементи психологічного профілювання за окремими видами кримінального аналізу, зокрема в тактичному кримінальному аналізі, але у більшості випадків кримінальний аналіз здійснюється на основі надійних даних, а не інтуїтивних висновків щодо мотивації та психологічного портрету злочинця. Кримінальний аналіз не є кримінологічним дослідженням. Аналітики підрозділів кримінального аналізу працюють у швидкоплинному середовищі зі складним набором даних, який змінюється щодня, створюючи інформацію, яка є прямою, терміновою для поліцейської діяльності [1, с. 16].

Продукти кримінального аналізу слугують основою побудови організації діяльності поліції за новою філософією – переходу від реактивних методів діяльності поліції – реакції на кримінальну подію, до проактивних – коли діяльність поліції керується висновками про аналіз закономірностей і тенденцій, які ідентифікуються у кримінальному середовищі. Такий підхід дозволяє вжити своєчасних і дієвих заходів щодо проблеми чи ситуації з наміром усунути або пом'якшити її наслідки. Взаємодія співробітників оперативних підрозділів та кримінальних аналітиків має певні особливості та відбувається здебільшого в рамках кримінального розвідувального аналізу. Важ-

ливим аспектом у ефективній співпраці оперативних працівників та кримінальних аналітиків є запровадження спеціалізації за окремими напрямками роботи [4, с. 141].

Кримінальний аналіз – це дії, спрямовані на ідентифікацію і точне визначення взаємозв'язків між відомостями, які стосуються подій злочинного характеру, осіб, пов'язаних із ними, та даними, що походять із різних джерел, і їх використання правоохоронними органами і судами [5, с. 219]. Збір, аналіз і розповсюдження аналітично оброблених даних забезпечують набуття правоохоронцями знань, необхідних для запобігання, виявлення, припинення та розслідування кримінальних правопорушень [4, с. 144].

Кримінальний аналіз виділився в окремий напрямок професійної діяльності поліцейських в період 90-х років XX ст., коли стало формуватися інформаційне суспільство та змінилися підходи до діяльності поліції у бік створення системи протидії усім видам злочинності. Це сприяло створенню Міжнародної асоціації кримінальних аналітиків, яка формує стратегію та напрями діяльності кримінальних аналітиків у всьому світі. До структури Генерального секретаріату Інтерполу також входить підрозділ кримінального аналізу. Європол будує свою діяльність на підставі технологій та результатів кримінального аналізу [6, с. 235-236].

Не зважаючи на те, що підрозділи кримінального аналізу функціонують в системі Національної поліції України вже п'ять років, термін кримінальний аналіз до сих пір не отримав законодавчого закріплення. Водночас у Законі України «Про Бюро економічної безпеки України» законодавець дає визначення вказаного терміну у розрізі протидії кримінальним правопорушенням у сфері економіки. Так, у ст. 2 закону зазначається, що кримінальний аналіз – це інформаційно-аналітична діяльність, спрямована на встановлення взаємозв'язків між даними про злочинну діяльність та іншими даними, потенційно з ними пов'язаними, їх оцінювання та інтерпретацію, прогнозування розвитку досліджуваних подій з метою їх використання для виявлення, припинення та розслідування кримінальних правопорушень, що посягають на функціонування економіки держави [7]. У зв'язку з прийняттям згаданого вище закону внесені зміни в Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність». Так, статтю 8 доповнено пунктом 21, який надає підрозділам, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, право безпосередньо проводити або ініціювати проведення кримінального аналізу [8].

В свою чергу, відповідно до ч. 2 ст. 25 Розділу IV Закону України «Про прокуратуру» в якому зазначаються повноваження прокурора з виконання покладених на нього функцій, Генеральний прокурор України, керівники регіональних та місцевих прокуратур, їх перші заступники та заступники відповідно до розподілу обов'язків, здійснюючи нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, досудове слідство, координують діяльність правоохоронних органів відповідного рівня у сфері протидії злочинності [9]. Прокурори здійснюють координаційні повноваження шляхом проведення спільних нарад, створення міжвідомчих робочих груп, а також проведення узгоджених заходів, здійснення аналітичної діяльності тощо.

Окреслений напрямок діяльності органів прокуратури більш детально прописаний в наказі Офісу Генерального прокурора № 28 від 08.02.2021, яким безпосередньо затверджено «Порядок координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності» [10] та в спільному Наказі Офісу Генерального прокурора від 26.04.2012 № 43/375/166/353/284/241/290/236 «Про затвердження Положення «Про координацію діяльності правоохоронних органів по боротьбі із злочинністю та корупцією»[11].

Отже, повноваження прокуратури в сфері координаційної діяльності полягають в узгоджені дій усіх правоохоронних органів щодо запобігання, виявлення та розслідування злочинів. Процесуальне керівництво ж, у свою чергу, є більш конкретною формою реалізації координаційних повноважень в межах конкретно кримінального провадження, під час розслідування якого прокурор не лише контролює законність дій слідчого, а й спрямовує хід розслідування, визначає тактичні рішення, дає доручення, вказівки, оцінює докази та приймає ключові процесуальні рішення. Кримінальний аналіз, в свою чергу, це аналітичний інструмент, що забезпечує обидва вищезгадані напрямки діяльності прокурора об'єктивною інформаційною основою. Завдяки збиранню, систематизації та аналізу даних про злочини (з використанням розвідувальної інформації), кримінальні зв'язки, тенденції й ризики, прокурор отримує можливість: обґрунтовано планувати координаційні заходи; визначати пріоритетні напрями досудового розслідування; прогнозувати криміногенну ситуацію та виявляти системні проблеми у діяльності правоохоронних органів.

Таким чином, кримінальний аналіз забезпечує інформаційно-аналітичне підґрунтя для ефективного процесуального керівництва. Разом ці елементи формують єдину систему узгоджених дій превентивного характеру та управління кримінальним процесом загалом, спрямоване на досягнення основних цілей кримінальної юстиції — законності, обґрунтованості та результативності розслідування.

Висновки. Прокурор, хоча і не являється первинною ланкою здійснення кримінального аналізу, його роль у кримінальному провадженні все ж залишається центральною, зокрема процесуально-наглядовою та координуючою. Прокурор – організатор і координатор розслідування. Він забезпечує узгодженість дій різних суб'єктів (оперативних підрозділів, слідчих, аналітиків), визначає напрям розслідування, але не здійснює безпосередньо кримінальний аналіз, як аналітики підрозділів кримінального аналізу Національної поліції. Прокурор здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, ухвалює рішення щодо використання результатів кримінального аналізу (наприклад, аналітичних довідок, схем зв'язків, фінансових розвідок), як доказової або орієнтуючої інформації. Хоч він і не проводить аналіз самостійно, прокурор інтерпретує та застосовує отримані аналітичні дані для:

- обґрунтування підозри;
- визначення тактики розслідування;
- складені обвинувального акту;
- підтримання обвинувачення в суді;
- прийняття процесуальних рішень (наприклад, щодо об'єднання проваджень, визначення кваліфікації тощо);
- забезпечення законності аналітичної діяльності (прокурор здійснює нагляд за законністю отримання, обробки та використання інформації, отриманої внаслідок кримінального аналізу, щоб уникнути порушень прав людини та недопустимості доказів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бурангулов В.А. Сутність кримінального аналізу. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 4. С. 14–16.
2. Emig, M., Heck, R., & Kravitz, M. (1980). Crime analysis: A selected bibliography. Washington, DC: U.S. National Criminal Justice Reference Service.
3. Steven, Gottlieb, Sheldon, Arenberg & Raj, Singh (1994). Crime analysis from first report to final arrest. Alpha, Montclair, Calif. California.
4. Моца В.В. Теоретико-методологічні засади використання кримінального аналізу оперативними підрозділами правоохоронних органів України. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. 2022. Серія ПРАВО. Випуск 73: частина 2. С. 141–147.
5. Благута Р.І., Мовчан А.В. Новітні технології у розслідуванні злочинів: сучасний стан і проблеми використання: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 256 с.
6. Шинкаренко І.Р. Проблеми запровадження кримінального аналізу в діяльність підрозділів кримінальної поліції: теоретико-історичне підгрунтя. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 233–242.
7. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28 січня 2021 року № 1150-IX / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text (дата звернення: 13.10.2025).
8. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII. / Верховна Рада України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text (дата звернення: 13.10.2025).
9. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 № 1697-VII / Верховна Рада України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text (дата звернення: 13.10.2025).
10. Наказ Офісу Генерального прокурора від 08.02.2021 № 28 «Про затвердження Порядку координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності». https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0028905-21#Text (дата звернення: 14.10.2025).
11. Наказ Офісу Генерального прокурора від 26.04.2012 № 43/375/166/353/284/241/290/236 «Про затвердження Положення «Про координацію діяльності правоохоронних органів по боротьбі із злочинністю та корупцією» https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0043900-12#Text (дата звернення: 14.10.2025).

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.34

БЕЗАЛЬТЕРНАТИВНІСТЬ ТА АВТОМАТИЧНІСТЬ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Гальонкін С.С.,
аспірант 3-го року навчання
кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Гальонкін С.С. Безальтернативність та автоматичність тримання під вартою в умовах воєнного стану.

У статті здійснюється комплексний аналіз проблематики безальтернативності та автоматичності застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в умовах воєнного стану в Україні. Наголошується, що внаслідок змін до КК та КПК, ухвалених у 2022–2024 роках, законодавець значно розширив перелік злочинів, за якими передбачено виключно тримання під вартою, позбавивши суди можливості застосовувати альтернативні заходи. Така практика, хоча й мотивується потребами захисту національної безпеки, викликає суттєві дискусії у науці кримінального процесу та суперечить усталеним стандартам ЄСПЛ, які вимагають індивідуалізованого підходу при обмеженні права на свободу. Розглянуто конституційно-правові аспекти проблеми, зокрема різні підходи Конституційного Суду України у рішеннях 2019 та 2024 років, які демонструють коливання між захистом прав людини та виправданням посилених обмежень під час війни. Проаналізовано також положення ч. 5 і ч. 6 ст. 615 КПК України, що передбачають автоматичне продовження строків тримання під вартою. Конституційний Суд визнав їх такими, що не відповідають Конституції, оскільки відсутність мотивованого судового рішення суперечить принципу презумпції невинуватості та практиці ЄСПЛ. Особлива увага приділена міжнародним стандартам, згідно з якими навіть у надзвичайних умовах держави мають забезпечувати судовий контроль та індивідуальне обґрунтування тримання під вартою. ЄСПЛ у низці справ (“Buzadji v. Moldova”, “Letellier v. France”, “МакКей проти Сполученого Королівства”) підкреслює, що автоматичність чи безальтернативність суперечать ст. 5 Конвенції. Водночас порівняльний аналіз свідчить, що допустимим може бути лише тимчасове відступлення за умови офіційної дерогації та суворих запобіжників проти свавілля. Зроблено висновок, що попри виключні умови воєнного стану, судова дискреція у питаннях застосування запобіжних заходів повинна зберігатися. Запропоновано напрями вдосконалення законодавства, спрямовані на узгодження внутрішніх норм із принципами верховенства права, забезпеченням національної безпеки та дотриманням міжнародних стандартів захисту прав людини.

Ключові слова: тримання під вартою, воєнний стан, автоматичність, безальтернативність, запобіжні заходи, права людини, ЄСПЛ.

Galonkin S.S. The non-alternativeness and automatic character of detention in the context of martial law.

The article provides a comprehensive analysis of the issue of the non-alternativeness and automatism of pre-trial detention during martial law in Ukraine. It is emphasized that, as a result of amendments to the Criminal Code and the Criminal Procedure Code adopted in 2022–2024, the legislator significantly expanded the list of crimes for which detention is the only possible preventive measure, depriving courts of the ability to apply alternative measures. While such practice is motivated by the need to strengthen national security, it provokes considerable debate in criminal procedure scholarship and appears inconsistent with the standards of the European Court of Human Rights (ECHR), which require an individualized approach to any restriction of the right to liberty. The study addresses constitutional aspects of the issue, in particular the divergent approaches of the Constitutional Court of Ukraine in its 2019 and 2024 decisions, which illustrate the tension between safeguarding human rights and justifying

stricter restrictions under conditions of war. Special attention is paid to Articles 615(5) and 615(6) of the CPC, which provided for the automatic extension of detention terms. The Constitutional Court declared these provisions unconstitutional since the absence of a reasoned judicial decision contradicts the presumption of innocence and the requirements of the ECHR. International standards are also analyzed, according to which even in emergency situations states must guarantee judicial oversight and individualized reasoning for detention. The ECHR, in cases such as *Buzadji v. Moldova*, *Letellier v. France*, and *McKay v. the United Kingdom*, has consistently held that automatic or non-alternative detention contradicts Article 5 of the Convention. At the same time, comparative analysis shows that temporary derogations may be permissible only if properly formalized and accompanied by safeguards against arbitrariness. The article concludes that, despite the exceptional circumstances of martial law, judicial discretion in matters of detention must be preserved. The author proposes directions for improving current legislation to ensure compliance with the rule of law, to strike a balance between national security and human rights, and to align domestic practice with international standards.

Key words: detention, martial law, automatism, preventive measures, human rights, ECHR.

Постановка проблеми. Нормативне регулювання та практика застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є складним і багатогранним питанням. Цей захід є одним із найбільш поширених. Більше того, кількість клопотань про його застосування суттєво зросла. Так, у довоєнний період (січень – грудень 2021 року) подано понад 18 тисяч таких клопотань, а за січень – грудень 2024 року – вже понад 25 тисяч, що становить понад 50% від загальної кількості (41 тисяча клопотань) [1].

Метою статті є комплексний аналіз проблематики безальтернативності та автоматичності застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в умовах воєнного стану, з'ясування їх відповідності конституційним засадам, міжнародним стандартам захисту прав людини та практиці Європейського суду з прав людини, а також формулювання висновків щодо допустимих меж і напрямів удосконалення національного законодавства у цій сфері.

Стан опрацювання проблематики. Варто відзначити авторів, які досліджували питання застосування і скасування тримання під вартою в умовах воєнного стану. Серед них: А.Г. Гаркуша, І.В. Гловюк, В.А. Завтур, О.А. Марченко, В.В. Михайленко, Г.В. Мудрецька, Н.В. Неледва, В.В. Рогальська, Г.К. Тетерятник, Т.Г. Фоміна, І.В. Черниченко, І.С. Шаповалова. Дослідники розглядали застосування цього заходу, його скасування у порядку, передбаченому ст. 616 КПК України, проблеми продовження строків, а також безальтернативність обрання.

У своїй роботі «Застосування положень ч. 5 ст. 615 КПК України під час здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: окремі аспекти» І.С. Шаповалова, аналізуючи нормативну базу та практику, дійшла висновку, що можливість, надана законодавцем у п. 5 ст. 615 КПК України щодо «автоматичного» продовження тримання під вартою, може бути обґрунтованою за умови дотримання низки факторів, визначених судом: об'єктивна неможливість проведення підготовчого судового засідання в умовах воєнного стану; наявність раніше обраного запобіжного заходу у формі тримання під вартою, строк якого спливає.

Водночас, складність і багатогранність проблеми спонукає нас провести власне дослідження.

Виклад основного матеріалу. Складність проблеми, а також проведене дослідження дозволяють виокремити кілька питань, які стосуються тримання під вартою в умовах воєнного стану.

Щодо безальтернативності при обранні запобіжного заходу. У квітні 2022 року було внесено суттєві зміни як до КК України, так і до КПК України, спрямовані на вдосконалення механізмів відповідальності за колаборацію діяльність та коригування порядку застосування запобіжних заходів у провадженнях щодо злочинів проти основ національної та громадської безпеки. Ці зміни ознаменували надання суду права не визначати розмір застави при вирішенні питання про застосування тримання під вартою.

Зокрема, Закон № 2198-IX передбачив таке положення: в умовах воєнного стану слідчий суддя або суд отримує право не визначати розмір застави при обранні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у справах, що стосуються пособництва державі-агресору [2].

У вересні 2022 року було внесено додаткові зміни до КПК, які стосуються військовослужбовців, що вчинили військові злочини в умовах воєнного стану. Відповідно до Закону № 2531-IX, для військових, підозрюваних або обвинувачених у злочинах, передбачених статтями 402–405, 407, 408, 429 КК (непокора, невиконання наказу, самовільне залишення частини чи поля бою,

дезертирство тощо), передбачено виключно запобіжний захід у вигляді тримання під вартою без можливості альтернативи [3].

Відповідно до ч. 4 ст. 183 КПК, в умовах воєнного стану суд має дискреційне повноваження не встановлювати розмір застави для злочинів, передбачених статтями 109–114-2, 258–258-6, 260, 261, 402–405, 407, 408, 429, 437–442 КК. Таким чином, законодавець закріплює пріоритет застосування найбільш суворих заходів для забезпечення національної безпеки в умовах війни. Крім того, відповідно до ч. 6 і ч. 8 ст. 176 КПК, до осіб, які підозрюються чи обвинувачуються у злочинах проти національної та громадської безпеки, застосовується тримання під вартою за наявності ризиків, зазначених у ст. 177 КПК, а для військовослужбовців, які підозрюються у вчиненні злочинів, визначених ст. 402–405, 407, 408, 429 КК, передбачено безальтернативний запобіжний захід у вигляді тримання під вартою [4].

Однак така ситуація не є новою. В Україні вже існує певна практика Конституційного Суду України щодо цього питання, хоча вона й є доволі контроверсійною. Перше рішення, яке слід згадати, – це рішення № 7-р/2019 від 25 червня 2019 року, де зазначалося, що обов'язкове тримання під вартою без урахування обставин справи суперечить принципу індивідуалізації покарання та практиці Європейського суду з прав людини. Було наголошено: «Положення ч. 5 ст. 176 Кодексу допускає застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на підставі суто формального судового рішення, що порушує принцип верховенства права. В оспорюваній нормі обґрунтовується необхідність тримання під вартою тяжкістю злочину, що не забезпечує балансу між метою його застосування у кримінальному провадженні та правом особи на свободу і особисту недоторканність» [5, с. 9].

Водночас, у рішенні Конституційного Суду від 19 червня 2024 року № 7-р(II)/2024 (п. 6.3, абз. 10) ч. 6 ст. 176 КПК було визнано такою, що відповідає Конституції України. Суд зазначив, що особливий порядок застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою за ч. 6 ст. 176 Кодексу забезпечує можливість його застосування лише на підставі вмотивованого судового рішення, як того вимагають ст. 8 і ч. 2 ст. 29 Конституції України [6, с. 33]. Відповідно, це положення було визнане конституційним. Така зміна підходу, на нашу думку, пояснюється винятковими обставинами, що нині мають місце в Україні. У цьому ж рішенні КСУ звернув увагу (п. 6.1, абз. 3) на те, що мета законодавця є правомірною, адже вона спрямована на посилення захисту суверенітету, територіальної цілісності, обороноздатності та державної, економічної й інформаційної безпеки шляхом установлення тимчасового (на період дії воєнного стану) особливого порядку застосування тримання під вартою до осіб, яких підозрюють або обвинувачують у вчиненні особливо небезпечних злочинів [6, с. 27].

Щодо проблем безальтернативності такого запобіжного заходу як тримання під вартою, І.А. Тітко, розглядаючи дану проблематику у 2022 році, зазначав, що існує три аспекти на які варто поглянути у вказаному питанні. Так, конституційний аспект передбачає, що ч. 6 та ч. 7 ст. 176 КПК України не можуть бути визнані неконституційними автоматично за логікою рішення КСУ 2019 року, адже зміни (ч. 6 та 7 ст. 176 КПК України) були прийняті лише у 2022 році, є новими положеннями закону, конституційність яких не оспорювалась і які не оцінювались КСУ на предмет їх відповідності КУ. Втім, якщо теоретично припустити, що станом на 2022 рік постало б питання оцінки відповідності вказаних положень КУ, не дивлячись на рішення 2019 року, існує можливість визнання таких положень конституційними, зокрема через призму історико-правового підходу, з урахуванням воєнного стану (тим більш, що аргументацію до такого варіанту можна віднайти в окремих думках суддів КСУ, які не погодились із рішенням 2019 р.). Щодо міжнародно-правового аспекту, І.А. Тітко зазначає, що відступ від положень Євроконвенції хоча і допускається, за умови подання дерогаційної ноти (підкреслюється відсутність такої ноти від України щодо ч. 6 та ч. 7 ст. 176 КПК України), втім відкритим лишається питання можливості відступу від практики ЄСПЛ, яка ґрунтується на тлумаченні положень Євроконвенції. Виокремлюється і кримінальний процесуальний аспект, під яким мається на увазі суперечність нововведень уже наявним нормам КПК України. Так, зазначається, що абз. 8 ч. 4 ст. 183 КПК України містить дискреційні положення, не виключається ситуація, коли в ухвалі про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою щодо особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, передбаченого однією (кількома) із перелічених статей КК, слідчим суддею, судом все ж буде визначено можливість внесення застави. І у випадку внесення такої застави, тримання під вартою буде автоматично скасовано, що мати наслідком порушення ч. 6 та ч. 7 ст. 176 КПК України, де містяться норми про безальтернативність вказаного запобіжного заходу [7, с. 12–14].

Отже, внесені зміни свідчать про посилення захисту національної безпеки в умовах війни. Водночас постають два питання: по-перше, чи виправдана суперечлива практика КСУ, а по-друге, чи можна вважати нормальним, що положення, визнане конституційним, не відповідає стандартам ЄСПЛ. На нашу думку, зміна позицій КСУ можлива лише за умови переконливого обґрунтування та дотримання правової визначеності. Відступ від позиції 2019 року можливо пояснити виключними обставинами війни, але він створює сумніви у стабільності правозастосування.

Перш за все, варто зазначити, що, на нашу думку, розходження позицій КСУ 2019 і 2024 років можливе лише за умови переконливого обґрунтування зміни національного контексту та суворого дотримання засад правової визначеності. У 2019 р. КСУ, спираючись на ст. 5 Конвенції та практику ЄСПЛ, критикував безальтернативність тримання під вартою як несумісну з індивідуалізацією обмеження свободи. У 2024 р. Суд допустив застосування більш жорстких підходів, апелюючи до виключних обставин воєнного стану. Такий відступ як явище не є сам по собі протиправним: конституційна юрисдикція не «заморожує» свої правові позиції й може їх коригувати, коли істотно змінюються фактичні обставини (зокрема, наприклад, масштабна збройна агресія). Водночас варто визнати, що практика зміни конституційної позиції викликає обґрунтовані сумніви у стабільності й передбачуваності конституційної практики.

Відповідь на друге питання є дещо складнішою. Практика ЄСПЛ (зокрема, «Ідалов проти Росії», «Хайредінов проти України», «Харченко проти України», «Buzadji v. Moldova», «Letellier v. France», «McKay v. United Kingdom») послідовно вимагає індивідуалізованого обґрунтування позбавлення свободи, появи «презумпції звільнення» після первинного взяття під варту та реального розгляду менш інтенсивних альтернатив. Моделі «автоматичного» або «безальтернативного» тримання під вартою у визначених категоріях справ суперечать цим стандартам. Конвенція допускає відступи за ст. 15 (дерогація) у разі війни чи іншої надзвичайної ситуації, але такі відступи є законними лише за умови офіційного повідомлення Генерального секретаря Ради Європи, доведення суворої необхідності, а також встановлення запобіжників, які б унеможливлювали свавілля (див. 1.2.2). Нами вже було встановлено, що навіть за наявності дерогації ЄСПЛ перевіряє наявність необхідності певних заходів, а також існування запобіжників (див. 1.2.2; зокрема, «Браннінган та МакБрайд проти Сполученого Королівства», «Аксой проти Туреччини»). Тобто, сама по собі потреба відступу не надає державі абсолютних повноважень.

Отже, відповідь на обидва питання є умовно-позитивною лише за дотримання жорстких передумов. Відступ КСУ від позиції 2019 р. можна вважати виправданим виключністю обставин. Що ж до невідповідності ч. 6 ст. 176 КПК стандартам ЄСПЛ, вона теоретично може бути прийнятною лише в режимі належно оформленої дерогації та виключно у «суворо необхідному» обсязі. За відсутності дерогації така невідповідність з високою ймовірністю призведе до порушення стандартів Конвенції.

Щодо автоматичності продовження строків тримання під вартою. У ч. 5 ст. 615 КПК зазначається, що у разі неможливості проведення підготовчого судового засідання обраний слідчим суддею або керівником органу прокуратури під час досудового розслідування запобіжний захід у вигляді тримання під вартою вважається продовженим до вирішення відповідного питання у підготовчому судовому засіданні, але не більше ніж на два місяці. Частина 6 ст. 615 КПК України передбачає, що у разі закінчення строку дії ухвали суду про тримання під вартою та неможливості розгляду судом питання про продовження строку тримання під вартою в установленому цим Кодексом порядку обраний запобіжний захід у вигляді тримання під вартою вважається продовженим до вирішення відповідного питання судом, але не більше ніж на два місяці [4].

Викладаючи своє бачення допустимості автоматичного продовження строків тримання під вартою, варто згадати, що ч. 6 ст. 615 КПК України була визнана такою, що не відповідає Конституції України. Такий висновок викладено у рішенні КСУ № 8-р(II)/2024 від 18 липня 2024 року, де у п. 7.2 зазначалося, що оспорювані приписи КПК не відповідають змісту принципу презумпції невинуватості стосовно його вимоги: «усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь». Конституційний Суд наголосив, що принцип презумпції невинуватості, закріплений у Конституції України, поширюється на всі стадії кримінального провадження, включаючи етапи обрання або продовження запобіжного заходу щодо особи. Це означає, що принцип *in dubio pro reo*, який є невід'ємною складовою презумпції невинуватості, зобов'язує суд при ухваленні рішення про продовження строку запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою враховувати необхідність чіткого мотивування свого рішення; іншими словами, вмотивоване судове рішення є обов'язковим [8].

Крім того, дослідивши міжнародний досвід, можна стверджувати, що наявність обґрунтованої підозри в тому, що заарештована особа вчинила правопорушення, є умовою *sine qua non* для законності продовження тримання під вартою, але після певного часу цього вже недостатньо. Суд повинен встановити, чи інші підстави, наведені відповідними органами досудового розслідування, продовжували виправдовувати позбавлення волі, чи були вони «релевантними» та «достатніми» і чи національні органи проявили «особливу ретельність» у веденні провадження. У цьому контексті мають враховуватися складність та специфічні характеристики розслідування [9, п. 114].

У справі «McKay v. United Kingdom» зазначалося, що перегляд має бути обов'язковим і не може залежати від клопотання затриманої особи; такий перегляд слід відокремлювати від перегляду, передбаченого у п. 4 ст. 5 Конвенції, яка надає затриманій особі право подати клопотання про звільнення. Обов'язковість перегляду потрібна для виконання мети п. 3 ст. 5 Конвенції, оскільки особа, яка зазнала жорстокого поводження, може бути не у змозі подати заяву з клопотанням про перегляд суддею її тримання під вартою [10, п. 34].

У справі «Tase v. Romania» Суд зазначив, що особа, обвинувачена у вчиненні правопорушення, за загальним правилом завжди повинна бути звільнена до суду, якщо держава не може довести, що існують «релевантні та достатні» підстави для обґрунтування продовження тримання під вартою. Обґрунтованість будь-якого періоду тримання під вартою, незалежно від його тривалості, повинна бути переконливо доведена органами влади. Квазіавтоматичне продовження тримання під вартою суперечить гарантіям, встановленим у ст. 5 § 3 Конвенції [11, п. 40]. У цій справі було встановлено, що національні органи п'ять разів продовжували тримання заявника під вартою, використовуючи одну й ту саму формулу без детального пояснення підстав для своїх рішень. Суд не погодився з твердженням уряду, що відсутність обґрунтування в рішеннях суду першої інстанції була компенсована доказами, наявними в матеріалах справи. ЄСПЛ наголосив, що лише мотивоване рішення дозволяє забезпечити публічний контроль за здійсненням правосуддя [11, п. 41].

Висновки. З проаналізованого виходить, що визнання ч. 6 ст. 615 КПК України такою, що не відповідає КУ, є досить виправданим. Такими ж аргументами можливо обґрунтувати недоречність ч. 5 ст. 615 КПК, оскільки за формулюванням і своєю суттю, вказані частини є досить схожими. Крім того, ЄСПЛ у своїй практиці наголошує на необхідності індивідуалізованого обґрунтування тримання під вартою. Так, наприклад, у справі "Чанєв проти України", Суд зазначив, що автоматичне продовження тримання під вартою без належного судового контролю може порушувати статтю 5 Європейської конвенції з прав людини. На нашу думку, дійсно з одного боку, норма ч. 5 ст. 615 КПК України може бути виправданою в умовах воєнного стану, коли забезпечення своєчасного судового розгляду може бути ускладнене через об'єктивні обставини (обстріли, повітряні тривоги). Проте, ми вважаємо, що потенційно недоречним є використання такого підходу до необмеженого кола осіб, які тримаються під вартою. Раніше у нашому дослідженні ми могли помітити додаткову суворість зі сторони як законодавця, так і конституційних органів, зокрема щодо порядку застосування запобіжних заходів, а саме безальтернативність тримання під вартою для певного кола злочинів (ч. 6 та ч. 8 ст. 176 КПК України). Цілком логічним буде припустити, що такі злочини, які за своєю природою несуть підвищену небезпеку суспільному добробуту, обороноздатності держави, суспільному правопорядку, конституційному ладу – саме стосовно них, беззаперечно можливо допустити автоматичне продовження строку тримання під вартою. Оскільки, на нашу думку, у період воєнного стану, доцільно у першу чергу фокусувати зусилля на притягнення до відповідальності найбільш небезпечних для суспільства і держави осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Звіт про роботу органів прокуратури за 12 місяців 2024 року (усього по Україні). URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-robotu-organiv-prokuraturi-2 (дата звернення: 27.08.2025).
2. акон України "Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки" № 2198-IX від 14.04.2022 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#Text (дата звернення: 27.08.2025).

3. Закон України "Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо обрання запобіжного заходу до військовослужбовців, які вчинили військові злочини під час дії воєнного стану" № 2531-IX від 16.08.2022 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2531-20#Text (дата звернення: 27.08.2025).
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 у редакції від 26.12.2024. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page8 (дата звернення: 27.08.2025).
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Ковтун Марини Анатоліївни, Савченко Надії Вікторівни, Костоглодова Ігоря Дмитровича, Чорнобука Валерія Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини п'ятої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України від 25 червня 2019 року № 7-р/2019. URL: https://ccu.gov.ua/dokument/7-r2019 (дата звернення: 27.08.2025).
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Бичкова Сергія Андрійовича, Бая Анатолія Анатолійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України від 19 червня 2024 року № 7-р(II)/2024. URL: https://ccu.gov.ua/dokument/7-rii2024 (дата звернення: 27.08.2025).
7. Тітко І.А. Зачароване коло або тримання під вартою як безальтернативний запобіжний захід. Доктринальні та правозастосовні проблеми кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності: Матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присв. 10-й річниці набуття чинності Кримінального процесуального кодексу України (м. Одеса, 9 грудня 2022 р.). уклад.: Л.І. Аркуша, О.О. Торбас, В.А. Завтур; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2022. С. 10–15.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Оніщенка Руслана Ілліча, Гаврилюка Дмитра Михайловича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 615 Кримінального процесуального кодексу України (справа про гарантії судового контролю за дотриманням прав осіб, яких утримують під вартою) від 18 липня 2024 року № 8-р(II)/2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24#n116 (дата звернення: 27.08.2025).
9. Kalashnikov v. Russia (Application no. 47095/99) : Judgement European Court of Human Rights, 15 July 2002, HUDOC:database. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-60606%22]} (дата звернення: 27.08.2025).
10. McKay v. United Kingdom (Application no. 543/03): Judgement European Court of Human Rights, 3 October 2006, HUDOC:database. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-86861 (дата звернення: 27.08.2025).
11. Tase v. Romania (Application no. 29761/02): Judgement European Court of Human Rights, 10 June 2008, HUDOC:database. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-86861 (дата звернення: 27.08.2025).

УДК 343.13
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.35

ОЦІНКА РЕЗУЛЬТАТІВ OSINT У СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ

Гловюк І.В.,
докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри кримінального процесу та криміналістики
Одеського державного університету внутрішніх справ,
Заслужена юристка України

Гловюк І.В. Оцінка результатів OSINT у судовій практиці: окремі питання.

У статті розглянуто питання оцінки результатів OSINT у судовій практиці за критеріями належності, допустимості, достовірності. Звернено увагу на те, що є випадки оспорювання належності та допустимості таких доказів, а також їх достовірності. Наведено підходи практики Касаційного кримінального суду з цього питання. Детально проаналізовано ефективність такого оспорювання на прикладі постанови Касаційного кримінального суду у справі № 201/11849/23 у контексті аргументів захисту та контраргументів (щодо належності, допустимості та достовірності фактичних даних).

Зроблено висновок, що джерелом доказів при використанні результатів OSINT, зафіксованих у протоколі за ст. 237 КПК України з додатками, є саме протокол як різновид документу. Відповідно, питання допустимості можуть стосуватися виключно аспектів проведення та фіксування огляду, дотримання вимог КПК України щодо належного суб'єкта, строків досудового розслідування та інших питань порядку збирання та фіксування даних, які містяться у протоколі. Якщо ж є сумніви стосовно змісту первинних зафіксованих даних, їх походження у відкритих джерелах (автора контенту, особи, яка його розмістила і мету такого розміщення), створення їх штучним інтелектом, створення та поширення їх з метою дезінформації, правильності їх технічного збирання, незмінності онлайн-контенту будь-якого виду, метаданих, хеш-значеннях – мова може йти про недостовірність доказів. У цій ситуації ініціація визнання таких фактичних даних недопустимими доказами позбавлена сенсу. Результати OSINT можуть містити фактичні дані, що не мають властивість належності, але це ніяк не пов'язано з аналізом джерела походження – відкритих даних, адже встановлюється зв'язок (чи його відсутність) з усіма обставинами предмета доказування. Відповідно, ініціація визнання доказів неналежними через сумніви стосовно змісту первинних зафіксованих даних, їх походження у відкритих джерелах (автора контенту, особи, яка його розмістила і мету такого розміщення) також позбавлене сенсу.

У судових рішеннях результати OSINT мають бути відображені таким чином, щоб неупередженому спостерігачу було зрозуміло, чому суд вважає їх достовірними. Основою цього є правильне фіксування з дотриманням рекомендацій протоколу Берклі у досудовому розслідуванні.

Ключові слова: результати OSINT, перевірка доказів, оцінка доказів, належність доказів, допустимість доказів, достовірність доказів, протокол огляду

Hloviuk I.V. Assessment of OSINT results in judicial practice: selected issues.

The article examines the assessment of OSINT results in judicial practice through the criteria of relevance, admissibility, and reliability. Attention is drawn to instances where the relevance, admissibility, and reliability of such evidence have been challenged. The approaches of the Criminal Cassation Court to this issue are presented. The effectiveness of such challenges is analysed in detail on the example of the decision of the Criminal Cassation Court in case no. 201/11849/23, in the context of the defence's arguments and the counter-arguments (regarding the relevance, admissibility, and reliability of factual data).

It is concluded that, where OSINT results are recorded in a report under Article 237 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine with annexes, the report itself constitutes the source of evidence, as a

type of document. Accordingly, issues of admissibility may concern exclusively the manner in which the inspection was conducted and recorded, compliance with the requirements of the Code of Criminal Procedure of Ukraine as to the competent authority, the time limits of the pre-trial investigation, and other procedural aspects of the collection and recording of the data contained in the report. By contrast, if doubts arise concerning the content of the originally recorded data, their origin in open sources (the author of the content, the person who published it, and the purpose of such publication), their possible creation by artificial intelligence, their creation and dissemination for the purpose of disinformation, the correctness of their technical collection, the immutability of online content of any kind, metadata, or hash values, the issue at stake is the reliability of the evidence. In this situation, initiating a claim for the recognition of such factual data as inadmissible evidence is meaningless.

OSINT results may contain factual data that lack the quality of relevance, but this is in no way connected with the analysis of their source – namely, open data – since relevance is determined by the existence (or absence) of a connection with the circumstances subject to proof. Accordingly, initiating a claim for the recognition of evidence as irrelevant on the basis of doubts concerning the content of the originally recorded data or their origin in open sources (the author of the content, the person who published it, and the purpose of such publication) is also meaningless.

In judicial decisions, OSINT results must be presented in such a way that an impartial observer can understand why the court considers them reliable. The foundation for this lies in proper recording during the pre-trial investigation, in compliance with the recommendations of the Berkeley Protocol.

Key words: OSINT results, examining of evidence, evaluation of evidence, relevance of evidence, admissibility of evidence, reliability of evidence, inspection report.

Постановка проблеми. Використання результатів OSINT є доволі поширеним у сучасному кримінальному процесуальному доказуванні, що зумовлено цифровізацією сучасного світу та суспільних відносин, а також технологіями комунікації та впливу на свідомість. Це надало поштовх для досліджень цих питань у контексті українських практик, і найбільше – в умовах збройного конфлікту. Хоча КПК України і не містить такої термінології, є лист-орієнтування Офісу Генерального прокурора від 28.08.2021 № 18/1-386 «Про організацію проведення слідчих дій зі збору та збереження цифрової інформації з відкритих джерел», де вказується на використання протоколу Берклі [1]. При цьому сам протокол не є нормативним актом, а є документом «soft law». Крім того, існують Leiden Guidelines on the Use of Digitally Derived Evidence in International Criminal Courts and Tribunals [2] та Hala Protocol for the Collection, Processing, and Transfer of Audio Data [3], Рекомендації для громадських організацій. Документування міжнародних злочинів і порушень прав людини для притягнення до кримінальної відповідальності осіб, що їх вчинили [4], Оцінка цифрових знімків з відкритих джерел: Посібник для суддів і дослідників фактів [5]. В Україні діє ДСТУ EN ISO/IEC 27037:2022 (EN ISO/IEC 27037:2016, IDT; ISO/IEC 27037:2012, IDT Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови для ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів. Наразі вже є деяка судова практика щодо оцінки результатів OSINT як джерел доказів.

Стан опрацювання проблематики. Ці питання досліджуються в контексті електронних (цифрових) доказів, OSINT як діяльності, результатів OSINT та механізмів їх використання такими вченими, як Д. Афонін, Л. Гаврилюк, І. Басиста, І. Биков, В. Бурлака, Р. Бутко, Ю. Виходець, А. Гутник, Є. Демидова, В. Дрозд, К. Латиш, Д. Лісніченко, І. Каланча, М. Капустіна, С. Касапоглу, А. Коваленко, С. Корнійко, Б. Косохатько, О. Метелев, М. Пашковський, В. Пелехатий, М. Погорецький, А. Скрипник, І. Смаль, Г. Тетерятник, О. Торбас, А. Хитра, А. Шевчишен та ін. З зарубіжних вчених з цих питань доречно згадати Hanna Kuczyńska, Hannah van Beek, Sebastiaan Rietjens, Deniz Mykola Dirisu, Manon-Catherine Balbinot, Alexa Koenig, Emma Irving, Yvonne McDermott, Daragh Murray, Stephen Sharp Queener, Basile Simon, Stefano Trevisan, etc.

Метою цієї статті є виокремлення тенденцій судової практики щодо оцінки результатів OSINT з позицій належності, допустимості, достовірності на основі аналізу наявної судової практики, зокрема ККС ВС.

Виклад основного матеріалу. Слушно зазначає М.І. Пашковський, що: КПК України не містить будь-якої регламентації щодо проведення розслідування з використанням відкритих джерел, а отже застосовуються загальні правила доказування [6, с. 256]; наразі КПК України не містить будь-яких застережень щодо збирання та використання в кримінальному провадженні

цифрової інформації, що знаходиться у відкритому доступі [7, с. 85]. Отже, результати OSINT мають оцінюватися з позицій належності та допустимості як властивостей доказів, а також достовірності, що випливає зі ст. 94 КПК України.

У вироках використовуються результати OSINT, хоча суди, як правило, не зазначають чи вживалися учасником, який надав цифрові докази з відкритих джерел, якісь заходи з їх перевірки. Виклад доказів обмежується лише посиланням на протоколи огляду або довідки за результатами OSINT [6, с. 271], що детально проаналізовано у цитованому дослідженні. Разом з тим, є випадки оспорювання належності та допустимості таких доказів. Підходи до вирішення таких питань можна ідентифікувати в практиці ККС ВС.

Проаналізуємо ефективність такого оспорювання на прикладі провадження, у якому вирок нещодавно переглядався ККС ВС. З викладу у постанові ККС ВС можна виокремити такі аргументи сторони захисту для визнання протоколі огляду телеграм-каналів та інтернет-ресурсів є недопустимими й неналежними доказами: здобуті в порядку, не передбаченому КПК (не встановлено офіційного існування інтернет-ресурсів, їх власників та користувачів, а також відповідальних осіб за розміщення інформації на них і за її перевірку), та не підтверджують існування даних, за якими можливо ідентифікувати особу ОСОБА_7 [8].

ККС ВС, спростовуючи ці аргументи, навів такі контраргументи:

- фактичні дані, зафіксовані у протоколах оглядів інтернет-сайтів та телеграм-каналів, отримано в порядку, передбаченому КПК;
- сторона захисту не дала жодних відомостей щодо спростування цієї інформації і не аргументувала, що інформація, надана органом досудового розслідування, не відповідає дійсності, зокрема, містить ознаки фальсифікації та/або навмисного спотворення даних.
- сторона захисту хоча й ставила питання про **недостовірність** доказів, однак не заявляла будь-яких клопотань про залучення спеціалістів чи експертів, проведення експертизи; захисник не вказує на порушення, допущені судами попередніх інстанцій, які би полягали у нерозгляді його клопотання про призначення експертизи або незаконної відмови у задоволенні такого клопотання; сторона захисту не була позбавлена можливості заявити під час проведення як досудового розслідування, так і в суді клопотання про призначення судово-портретної експертизи, однак таким правом не скористалася» [8].

Аналіз аргументів та контраргументів свідчить про те, що розглядалося питання як належності та допустимості, так і достовірності доказів. Розглянемо детальніше аргументи та контраргументи стосовно: (а) допустимості; (б) належності; (в) достовірності.

Питання допустимості фактичних даних. Формулювання «здобуті в порядку, не передбаченому КПК (не встановлено офіційного існування інтернет-ресурсів, їх власників та користувачів, а також відповідальних осіб за розміщення інформації на них і за її перевірку), та не підтверджують існування даних, за якими можливо ідентифікувати особу ОСОБА_7» [8] містять в собі заперечення допустимості через аналіз зміст фактичних даних, а не порядку їх збирання. Отже, вони не стосуються допустимості доказів, бо допустимим у КПК України визнано доказ, отриманий у порядку, встановленому КПК України (ч. 1 ст. 86 КПК України). Належності фактичних даних може стосуватися лише аргумент «не підтверджують існування даних, за якими можливо ідентифікувати особу ОСОБА_7» [8].

Що стосується саме порядку фіксування результатів OSINT, то він полягає у проведенні огляду у порядку ст. 237 КПК України, вимоги до якого деталізовані у листі-орієнтування Офісу Генерального прокурора від 28.08.2021 № 18/1-386 «Про організацію проведення слідчих дій зі збору та збереження цифрової інформації з відкритих джерел», де вказується на використання протоколу Берклі. Зокрема, ч. 2 цієї статті передбачає, що огляд комп'ютерних даних проводиться слідчим, прокурором шляхом відображення у протоколі огляду інформації, яку вони містять, у формі, придатній для сприйняття їх змісту (за допомогою електронних засобів, фотозйомки, відеозапису, зйомки та/або відеозапису екрана тощо або у паперовій формі). Доволі великий перелік способів відображення у протоколі інформації без надмірної деталізації дозволяє виконати рекомендації та застосувати найкращі практики протоколу Берклі. Зокрема, у ньому є формулювання щодо особливостей збирання інформації (пар. 153-156).

У аналізованій постанові ККС ВС доволі детально розписав, що дотримано положення ст. 237 КПК України, а саме: «прокурор, а також, на виконання відповідних доручень, наданих у порядку ст. 40 КПК, оперуповноважений провели огляди інтернет-сторінок і телеграм-каналів, зробив-

ши скриншоти й завантаживши відеофайли, фотознімків, файлів з документами та «нормативно-правовими актами», які є додатками до протоколів огляду, оформлених відповідно до вимог КПК. Огляди зазначених інтернет-сайтів та телеграм-каналів проведено із дотриманням вимог ст. 237 КПК, зафіксовано (за допомогою функцій скриншоту, друку та запису на технічні носії інформації) зміст відображеної на інтернет-сайтах і в телеграм-каналах як електронних документах інформації, що підтверджує існування обставин, які підлягають доказуванню в цьому кримінальному провадженні» [8]. Слід визнати, що у постанові наведено належне обґрунтування саме допустимості фактичних даних з позицій порядку їх дотримання у кримінальному провадженні (безвідносно появи цих даних в мережі Інтернет).

Для порівняння, наведемо приклади проваджень, які розглядалися ККС ВС, де докази як результати OSINT визнано недопустимими саме через недотримання встановленого КПК України порядку їх збирання. Зокрема, прокурором військової прокуратури всупереч вимог ч. 5 ст. 280 КПК України у зупиненому кримінальному провадженні були проведені огляди інтернет сторінок та за їх результатами складені відповідні протоколи. У подальшому протокол огляду від 12.12.2016 інтернет-сторінки соціальної мережі «Вконтакте», протокол огляду від 12.12.2016 інтернет-сторінки соціальної мережі «Instagram» та від 16.12.2016 інтернет-сторінки соціальної мережі «Вконтакте» із додатками до них були предметом експертного дослідження і саме на інформацію, яка містилася у даних протоколах прокурор посилався як на підтвердження факту участі ОСОБА_1 у терористичній організації, а тому твердження прокурора про те, що огляд інтернет сторінок проводився виключно з метою встановлення місця знаходження розшукуваного підозрюваного, є необґрунтованими. Тому колегією суддів апеляційного суду правильно визнані твердження захисника про недопустимість як доказів протоколів огляду інтернет сторінок від 12.12.2016 («Вконтакте» та «Instagram»), 16.12.2016 («Вконтакте») через порушення встановленого кримінально-процесуальним законом порядку їх отримання [9].

У іншому провадженні ВС не погодився з висновками судів першої та апеляційної інстанцій з приводу допустимості протоколу огляду Telegram каналу «МВД ЛНР» від 26 лютого 2023 року, складеному прокурором після звернення з обвинувальним актом до суду, тобто поза межами строку досудового розслідування. Під час судового засідання 20 лютого 2023 року свідок ОСОБА_13 повідомив, що «бачив у мережі Інтернет, як ОСОБА_7 приймала присягу. На Telegram каналі опубліковано відео, як остання в червні приймає присягу для проходження служби в правоохоронних органах ЛНР та ДНР. Публікація даної присяги в телеграм каналі була на початку липня та стосувалася населеного пункту с. Мілове і ще декількох районів». Як повідомив прокурор під час наступного судового засідання, яке відбулося 28 березня 2023 року, з метою перевірки показань свідка ОСОБА_13 ним був проведений огляд Telegram каналу «МВД ЛНР». Заявлене клопотання прокурором про долучення протоколу цієї слідчої (розшукової) дії судом було задоволено, незважаючи на заперечення сторони захисту, а у подальшому результати огляду були покладені в основу обвинувального вироку. Натомість, матеріали провадження не містять клопотання (усного або письмового) прокурора про надання судом доручення на проведення цієї слідчої (розшукової) дії, як не містять матеріали провадження й ухвали суду про надання такого доручення. Колегія суддів вказала, що стороною обвинувачення під час судового розгляду слідчі (розшукові) дії з метою встановлення або перевірці обставин, які мають істотне значення для кримінального провадження можуть проводитися виключно за дорученням суду. З огляду на зазначене, колегія суддів дійшла висновку про недопустимість протоколу огляду від 26 лютого 2023 року та відеозапису, який міститься на диску, складеного прокурором за власної ініціативи під час судового розгляду без відповідного доручення на це суду [10].

Отже, у разі заявлення клопотання саме про недопустимість результатів OSINT, зокрема, протоколів оглядів, важливо аргументувати, що був недотриманий порядок або проведення та фіксування огляду, або інші правила збирання доказів (в межах строку досудового розслідування, збирання не у період зупинення досудового розслідування, належний суб'єкт тощо).

Питання належності фактичних даних. Обставини, які що стосуються ідентифікації особи, яка могла бути причетна до вчинення кримінального правопорушення, без сумніву, відносяться до предмету доказування, бо зазначені у п. 2 ч. 1 ст. 91 КПК України. Належними є докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання

інших доказів (ст. 85 КПК України). Більш спрощено під належністю слід розуміти здатність доказів своїм змістом бути засобом встановлення обставин, які мають значення для кримінального провадження [11, с. 363].

З вироку видно, що зазначено саме зміст тих даних, які були опубліковані на телеграм каналі, та стосуються «т. зв. «декан факультету філології та масових комунікацій» т.зв. «Маріупольського державного університету»» [12], «діяльності» на «посаді», «нагороди» за «роботу». Ці фактичні дані пов'язані з обставинами, які входять до предмету доказування при кваліфікації діяння за ч. 3 ст. 111-1 КК України.

При цьому складно погодитись, що дотримання вимог КПК України здатне підтвердити існування обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні [8], адже дотримання вимог КПК України характеризує порядок збирання фактичних даних, але не його зміст (як зв'язок відомостей, які становлять його зміст доказу, із обставинами, що підлягають доказуванню [13]).

Питання достовірності фактичних даних. В силу специфіки джерел отримання інформації, форм її існування, можливості зміни / зникнення, механізмів фіксування задля використання у доказуванні у дослідженнях також наголошується на автентичності, достовірності та цілісності такої інформації [14, с. 125]; надійності конкретного джерела, інших характеристиках, що впливають на достовірність таких доказів, з урахуванням рекомендацій Протоколу Берклі [15, с. 994]; цілісності та автентичності електронних доказів [16, с. 224].

У пар. 149 Протоколу Берклі (у перекладі українською мовою) йдеться про «достовірність», утім, термін reliability точніше перекладається як «надійність». Отже, слідчі, які працюють з відкритими джерелами, повинні визначити, чи є інформація або твердження в цифровому контенті на перший погляд надійними, шляхом перегляду та оцінки контенту, а також контекстуальної інформації, що міститься у файлі. Це може включати перевірку вбудованих метаданих, пов'язаної інформації та джерела. Цей процес повинен включати спробу ідентифікувати оригінальне джерело матеріалу, що може вимагати відстеження походження даних в Інтернеті, особи, яка завантажила їх, або автора.

Зважаючи на те, що в українському законодавстві немає такої окремої властивості доказів, як надійність, що проявляється у правдоподібності, точності та аутентичності, то, виходячи з розуміння reliability у протоколі Берклі, у кримінальному провадженні України вона має досліджуватися у контексті достовірності. Достовірність не визначена у КПК України, утім, одне з доктринальних визначень пов'язує її з властивістю, яка відображає встановлену суб'єктом доказування за результатами їх перевірки та оцінки безсумнівність змісту доказів і засновану на цьому придатність використовуватися для встановлення обставин, що входять у предмет доказування [17, с. 175]. Як вважають А. Гутник та А. Хитра, оцінка електронного документа на достовірність здійснюється шляхом його зіставлення з іншими доказами, які в подальшому будуть зібрані у кримінальному провадженні, або уже наявні у ньому; перевірки технічного пристрою, за допомогою якого створювався електронний документ, на відсутність пошкоджень; перевірки програмного забезпечення та інших налаштувань; проведенням експертизи тощо [18, с. 100]. Якщо виходити з протоколу Берклі, використання якого у кримінальному провадженні прописано у листі-орієнтуванні Офісу Генерального прокурора від 28.08.2021 № 18/1-386 «Про організацію проведення слідчих дій зі збору та збереження цифрової інформації з відкритих джерел», то перевірка – це процес встановлення точності або правдивості інформації, яка була зібрана в Інтернеті (пар. 176).

З урахуванням цих позицій проаналізуємо доводи та контрдоводи, викладені у Постанові ККС ВС та вироку. Зокрема, довід про відсутність портретної експертизи, яка надала б можливість впевнитися у тому що особа, яка була зображена на фото і відео та обвинувачена ОСОБА_3 одна й та ж особа, було спростовано через:

- позицію, що проведення портретної експертизи є необхідним, коли орган досудового розслідування або суд не мають можливості іншим шляхом встановити особу, що зображена та фотознімках та/або відеозаписах;
- наявність протоколів пред'явлення для впізнання;
- наявність протоколів огляду, згідно з якими свідки впізнали на відеозаписі та фото з Telegram каналу особу ОСОБА_3;
- дослідженням публікацій з фото/відеоматеріалами, які досліджувалися в ході оглядів, у судовому засіданні, та встановленням їх відповідності змісту протоколів оглядів;

- сторона захисту не була позбавлена можливості заявити під час проведення як досудового розслідування, так і в суді клопотання про призначення судово-портретної експертизи, однак таким правом захисник не скористався [12].

З доводів та контрдоводів видно, що оспорювалася достовірність тих даних, за допомогою яких ідентифіковано особу обвинуваченого, а також їх достатність для безпомилкової ідентифікації.

Довід про визнання недопустимими і неналежними доказами результатів оглядів інтернет-сайтів та телеграм-каналів спростовано у тому числі контрдоводом, що сторона захисту не дала жодних відомостей щодо спростування цієї інформації і не аргументувала, що інформація, надана органом досудового розслідування, не відповідає дійсності, зокрема, містить ознаки фальсифікації та/або навмисного спотворення даних [8]. З формулювання «не відповідає дійсності» очевидно, що мова не йде ні про належність, ні про допустимість, а суто про достовірність. При цьому доволі сумнівним є формулювання щодо неспростування стороною захисту достовірності фактичних даних (що не є обов'язком сторони захисту) при тому, що сторона захисту вказувала на те, що «не встановлено офіційного існування інтернет-ресурсів, їх власників та користувачів, а також відповідальних осіб за розміщення інформації на них і за її перевірку» [8]. Отже, більшість доводів та контрдоводів стосувалася саме достовірності доказів, хоча ставилося питання про неналежність та недопустимість. Утім, ККС ВС вказував і на те, що «сторона захисту хоча й ставила питання про недостовірність таких доказів, однак не заявляла будь-яких клопотань про залучення спеціалістів чи експертів, проведення експертизи, а тому колегія суддів погоджується з висновками, зробленими місцевим судом» [8], що є більш доречним аргументом за цих обставин. О. Калінніков пише, що з огляду на тенденції у практиці ВС сторона захисту може ставити питання щодо недостовірності електронних (цифрових) доказів, що в деяких випадках може бути навіть більш ефективним, чим визнання доказів недопустимими. У випадку не вжиття стороною обвинувачення будь-яких дій щодо забезпечення підтвердження достовірності їх походження та цілісності неможливо підтвердити відсутність несанкціонованих дій щодо електронних (цифрових) доказі, в тому числі, неможливо підтвердити те, що не змінювався їх зміст. А тому такі докази є недостовірними, і на підставі таких доказів неможливо встановити дійсні обставини справи [19].

Для порівняння, у іншому кримінальному провадженні вже ставилося питання саме щодо недостовірності доказів: колегія суддів уважає непереконливими аргументи захисника про недостовірність даних, отриманих з відкритих джерел засобів масової інформації через перегляд сторінок мережі Інтернет, посилання на які детально наведені у відповідному протоколі огляду від 06 червня 2022 року, у зв`язку з таким. … З метою з`ясування обставин, які підлягають доказуванню, старший слідчий в особливо важливих справах слідчого відділу УСБУ в Херсонській області за участю спеціалістів відділу КІБ УСБУ в Херсонській області, провів огляд публікацій в засобах масової інформації через мережу Інтернет і задля збереження доступності інформації у відкритих джерелах, здійснив її цифрове зберігання – архівацію, яка надає змогу захистити та зберігати інформацію з плином часу, включаючи її справжність, доступність, ідентичність, постійність, рендеринг (візуалізацію) та зрозумілість, що корелюється зі стандартами, викладеними у Протоколах Берклі, визнаних Управлінням ООН. Крім цього, інформація зафіксована у згаданих протоколах огляду з відкритих джерел не суперечить іншим зібраним доказам, протоколи складені уповноваженою особою відповідно до вимог КПК України, а тому підстав для визнання зафіксованих у ньому даних недопустимими або неналежними Верховний Суд не вбачає. Крім цього, сторона захисту не дала жодних відомостей щодо спростування цієї інформації і не навела аргументів, які б вказували на те, що інформація, надана органом досудового розслідування, не відповідає дійсності, зокрема, що вона містить ознаки фальсифікації та/або навмисного спотворення даних» [20]. І у цьому випадку слід зазначити, що спростування достовірності доказів не є обов'язком сторони захисту.

У ще одній ситуації ККС ВС зазначив, що, перевіривши твердження захисту про неможливість використання даних із сайту «Миротворець» та соціальних мереж, суд зазначив наступне. Так, дані сайту «Миротворець», соціальних мереж «Вконтакте» та «Одноклассники», розміщені в публічному доступі мережі Інтернет та зафіксовані протоколом огляду від 18 серпня 2022 року щодо встановлення особи ОСОБА_8. Огляд зазначених інтернет-сайтів здійснено слідчим з дотриманням вимог ст. 237 КПК. Водночас, за наявною інформацією сайту «Миротворець», є «ОСОБА_8» ІНФОРМАЦІЯ_4, країна походження – РФ, адреса – АДРЕСА_5, тел. НОМЕР_7, НОМЕР_3. Вка-

зано, що ОСОБА_8, є співробітником головного розвідувального управління Генерального штабу РФ, проходив службу в т. зв. «Республіканській гвардії ДНР» [21]. Формулювання «неможливість використання даних» не дає можливості ідентифікувати, про які властивості доказів йде мова. Відмітимо, що у доктрині дається оцінка проблем використання інформації з сайту «Миротворець» [22].

При оцінці таких підходів практики слід врахувати ще один важливий аспект. Протокол Берклі вказує на потребу перевірки доказів, про що вже зазначалося вище. Адже існує багато причин, через які контент може бути ненадійним. Наприклад, контент може бути неправильно атрибутований або вирваний з контексту, як у випадку з відео, яке нібито зображувало турецькі атаки на півночі Сирії в 2019 році. Після поширення в основних новинах зрештою з'ясувалося, що це були кадри зі стрільбища в Кентуккі, США. Також можлива інсценізація контенту та його помилкова атрибуція реальним подіям. Відомим прикладом цього є справа «сирійського хлопчика-героя» у 2014 році. Пізніше було доведено, що відео, яке нібито зображувало хлопчика, який рятує дівчинку від обстрілу під час сирійського конфлікту, було інсценовано та знято на кіностудії на Мальті. Контент також може бути сфальсифікований або створений за допомогою штучного інтелекту (ШІ). Приклад цього з'явився у 2022 році в контексті війни в Україні. Метадані контенту, тобто «дані про дані», можуть вказувати на те, як, коли і ким був зібраний, створений, відкритий, змінений або відформатований цифровий файл. Метадані можуть допомогти виявити, чи є зображення фейком, або чи не збігаються час, дата чи місце зйомки з відповідною подією. Однак метадані також можуть бути підроблені або видалені, тому їх завжди слід розглядати як частину загального аналізу контенту [23]. Перевірка поділяється на три окремі елементи: джерело, цифровий об'єкт або файл та вміст, які слід розглядати сукупно та порівнювати на предмет узгодженості (пар. 176). Параграфи 176–194 протоколу Берклі містять доволі деталізовані підходи щодо такої перевірки, які доречно використовувати, щоб встановити надійність результатів OSINT, що безпосередньо стосується оцінки їх достовірності за ст. 194 КПК України. Для цих цілей лаконічність формулювання на кшталт «Огляди зазначених інтернет-сайтів та телеграм-каналів проведено із дотриманням вимог ст. 237 КПК, зафіксовано (за допомогою функцій скриншоту, друку та запису на технічні носії інформації) зміст відображеної на інтернет-сайтах і в телеграм-каналах як електронних документах інформації» [8] видається невиправданою.

У доктрині є пропозиція щодо нового джерела доказів – OSINT-звіт, під яким пропонується розуміти аналітичний документ, сформований фахівцями у сфері відкритих джерел інформації, що містить узагальнені фактичні дані, отримані у законний спосіб із загальнодоступних цифрових ресурсів, із обов'язковою фіксацією джерел, часу доступу, цифрових ідентифікаторів, технічних умов збору та ін. [24, с. 28] Зокрема, пропонується доповнити главу 4 КПК України параграфом 6 «OSINT-звіт», у якому має бути визначено поняття такого джерела доказів та процесуальні вимоги до нього. При цьому такий звіт може подаватися, як стороною обвинувачення, так і стороною захисту, що підвищує гарантії змагальності та рівності сторін у поданні суду доказів [24, с. 170-171]. Відмітимо, що посилання на схожий документ є в ухвалі:

«-довідкою за результатами OSINT-дослідження до № 4/1/1-15856 від 19.12.2024 …;

-довідкою за результатами OSINT-дослідження до № 4/1/1-15543 від 12.12.2024 …» [25].

Слушно пише О. Торбас, що очевидна проблема в даному випадку полягає в тому, що чинне кримінальне процесуальне законодавство не містить такого окремного процесуального документу як довідки, а тому не зовсім зрозуміло, чи було в даному випадку докази отримано в порядку, передбаченому КПК України, та, відповідно, чи можуть такі докази визнаватися допустимими. В межах даної доповіді дуже складно оцінити правову природу такої довідки, проте можна зробити припущення, що протокол огляду веб сайту та довідка за результатами OSINT дослідження вказують на різні ступені залучення інформації з відкритих джерел. Протокол огляду доцільно складати тоді, коли необхідно зафіксувати інформацію з одного конкретного джерела. Довідку ж доцільно складати тоді, коли доказове значення має не окреме джерело інформації, а ціла сукупність джерел. Крім того в такого роду довідках також можна пояснювати специфіку збору, оцінки, аналізу та фіксації такої інформації, що також може мати значення для кримінального провадження. Очевидною проблемою є те, що, як було зазначено вище, кримінальний процесуальний статус таких довідок не визначений чинним законодавством, що ускладнює їх застосування на практиці [26, с. 219].

Розглядаючи питання доречності та новизни запропонованого джерела доказів - OSINT-звіт, відмітимо, що пропоноване визначення свідчить про компіляцію фактичних даних. Утім, резуль-

тати OSINT мають бути зібрані та зафіксовані таким чином, щоб можна було перевірити джерело, цифровий об'єкт або файл та вміст, які слід розглядати сукупно та порівнювати на предмет узгодженості (пар. 176 протоколу Берклі). Тому якщо OSINT-звіт таких достатніх даних не міститиме, то він не може претендувати на те, щоб вважатися джерелом доказів. Якщо ж мова йде про аналітичну оцінку результатів OSINT, які містяться у інших джерелах, то доказами будуть ті фактичні дані, які містяться у джерелах, на основі яких сформовано цей звіт, що знову ж виключає можливість його тлумачення як джерела доказів. Чинне кримінальне процесуальне законодавство не забороняє робити будь-які аналітичні матеріали на основі OSINT, але доказове значення матимуть ті фактичні дані, які зафіксовані згідно з КПК України та з дотримання рекомендацій протоколу Берклі, викладені у протоколі огляду згідно ст. 237 КПК України.

Висновки. Отже, джерелом доказів при використанні результатів OSINT, зафіксованих у протоколі за ст. 237 КПК України з додатками, є саме протокол як різновид документу. Відповідно, питання допустимості можуть стосуватися виключно аспектів проведення та фіксування огляду, дотримання вимог КПК України щодо належного суб'єкта, строків досудового розслідування та інших питань порядку збирання та фіксування даних, які містяться у протоколі. Якщо ж є сумніви стосовно змісту первинних зафіксованих даних, їх походження у відкритих джерелах (автора контенту, особи, яка його розмістила і мету такого розміщення), створення їх ШІ, створення та поширення їх з метою дезінформації, правильності їх технічного збирання, незмінності онлайн-контенту будь-якого виду, метаданих, хеш-значеннях – мова може йти про недостовірність доказів. У цій ситуації ініціація визнання таких фактичних даних недопустимими доказами позбавлена сенсу. Результати OSINT можуть містити фактичні дані, що не мають властивість належності, але це ніяк не пов'язано з аналізом джерела походження – відкритих даних, адже встановлюється зв'язок (чи його відсутність) з усіма обставинами предмета доказування. Відповідно, ініціація визнання доказів неналежними через сумніви стосовно змісту первинних зафіксованих даних, їх походження у відкритих джерелах (автора контенту, особи, яка його розмістила і мету такого розміщення) також позбавлене сенсу.

У судових рішеннях результати OSINT мають бути відображені таким чином, щоб неупередженому спостерігачу було зрозуміло, чому суд вважає їх достовірними. Основою цього є правильне фіксування з дотриманням рекомендацій протоколу Берклі у досудовому розслідуванні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations A Practical Guide on the Effective Use of Digital Open Source Information in Investigating Violations of International Criminal, Human Rights and Humanitarian Law. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2024-01/OHCHR_BerkeleyProtocol.pdf.
2. Leiden Guidelines on the Use of Digitally Derived Evidence. URL: https://leiden-guidelines.netlify.app/guidelines.
3. The Hala Protocol for the Collection, Processing, and Transfer of Audio Data. URL: https://protocol.halasystems.com.
4. Рекомендації для громадських організацій. Документування міжнародних злочинів і порушень прав людини для притягнення до кримінальної відповідальності осіб, що їх вчинили. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2023-06/2022.3769_UK_V1.pdf.
5. Оцінка цифрових знімків з відкритих джерел: Посібник для суддів і дослідників фактів. URL: https://www.trueproject.co.uk/_files/ugd/55728f_c247e350c0de42e6ad5c39fbf9d5104a.pdf.
6. Пашковський М.І. 3.1. Цифрова інформація з відкритих джерел. Відкриті цифрові дані у кримінальному провадженні. *Концептуальні основи цифровізації кримінального провадження України : монографія* / ред. Н.В. Глинська. Харків, 2024. 452 с. DOI: https://doi.org/10.31359/9786178612139. С. 233–274.
7. Пашковський М.І. Особливості використання OSINT при документуванні та розслідуванні колаборaційної діяльності. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колаборaціонізму: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Одеса, 21 липня 2022 р*. Одеса: ОДУВС, 2022. С. 82–86.
8. Постанова ККС ВС від 21 липня 2025 року, справа № 201/11849/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/129086893.

9. Постанова ККС ВС від 29 вересня 2022 року, справа № 552/3764/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106621769.
10. Постанова ККС ВС від 15 травня 2025 року, справа № 607/12421/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127537719.
11. Вапнярчук В.В. Загальна характеристика властивостей доказів та їх розмежування між собою. *Держава і право. Серія: Юридичні науки. 2015. Вип. 68*. С. 361–375. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13433/1/Vapnyarchuk_361-375.pdf.
12. Вирок від 06 вересня 2024 року, Жовтневий районний суд м. Дніпропетровська, справа № 201/11849/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121525495.
13. Стоянов М. М. Властивості доказів у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2010. 20 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17810/1/Stoyanov_2010.pdf.
14. Смаль І.А. Теоретичні засади формування і практика застосування електронних доказів у кримінальному процесі. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю (081 – Право). – Пенітенціарна академія України, 2025. 329 с.
15. Пашковський М.І. Обставини, що мають значення для кримінального провадження, та належність цифрових доказів з відкритих джерел. *Наукові перспективи*. 2024. № 10(52). С. 984–998. DOI: 10.52058/2708-7530-2024-10(52)-984-998.
16. Каланча І.Г. Докази, що мають електронну форму в кримінальному процесі України: ідентифікація та цілісність у світлі концепції chain of custody. *Věda a perspektivy*. 2025. № 8(51) С. 206–230. DOI: 10.52058/2695-1592-2025-8(51)-206-230.
17. Тепак С.Я. Достовірність доказів у кримінальному провадженні. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. Київський університет інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія». Київ, 2024. 238 с.
18. Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні: колективна монографія / А.В. Гутник, А.Я. Хитра. Львів: ЛьвДУВС, 2022. 204 с.
19. Калінніков О. Доведення недостовірності електронних доказів як ефективний засіб захисту в кримінальному провадження. URL: https://zib.com.ua/ua/162678.html.
20. Постанова ККС ВС від 30 січня 2025 року, справа № 490/6113/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125028785.
21. Постанова ККС ВС від 12 листопада 2024 року, справа № 199/6828/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123015852.
22. Басиста І.В. Гутник А.В. Використання інформації з бази даних Центру «Миротворець» у перебігу досудового розслідування: окремі аспекти. *Держава і суспільство: сучасні виклики та пошук рішень: Збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, 16 травня 2024 р., Київ*. К.: КТГГ, 2024. С. 395–398. URL: https://www.researchgate.net/publication/381153839.
23. Open-source imagery is transforming investigations of international crimes – but how do judges know if it's real? URL: https://theconversation.com/open-source-imagery-is-transforming-investigations-of-international-crimes-but-how-do-judges-know-if-its-real-236362.
24. Нікішев О.В. Особливості доказування у кримінальних провадженнях в умовах надзвичайних правових режимів. Дисертація на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Одеський державний університет внутрішніх справ, Одеса, 2025. 268 с.
25. Ухвала Слідчого судді Шевченківського районного суду м. Києва від 21 березня 2025 року, справа № 761/10611/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126035663.
26. Торбас О. Особливості використання osint у кримінальному процесуальному доказуванні. *Роль OSINT-досліджень у підвищенні рівня національної безпеки України: матеріали круглого столу (м. Львів, 7 травня 2025 р.) / укладач І.О. Ревак. Львів: ЛьвДУВС*, 2025. 249 с. С. 217–220. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/ 8875/1/07_05_2025.pdf.

УДК 343.983:159.9:174.3
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.36

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРАВОВІ ТА ЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Грачук В.С.,
доктор філософії (PhD),
ст. викладач кафедри кримінального правосуддя
та правоохоронної діяльності
Волинський національний університет і
мені Лесі Українки,
поліграфолог
ORCID: 0009-0002-1696-2485

Чупринський Б.О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального правосуддя
та правоохоронної діяльності
Волинського національного університету
імені Лесі Українки
ORCID: 0000-0001-8015-9908

Грачук В.С., Чупринський Б.О. Особливості застосування поліграфа в оперативно-розшуковій діяльності: правові та етичні аспекти.

Стаття присвячена аналізу особливостей використання поліграфа в межах оперативно-розшукової діяльності, зосереджуючись на правових регламентаціях та етичних засадах застосування цього інструменту. Мета дослідження – з'ясувати ефективність, правове регулювання та етичні передумови використання поліграфа в практиці оперативно-розшукової діяльності. В ході наукового дослідження використовувалися загальнонаукові методи пізнання: аналіз, синтез, індукція, дедукція, порівняльно-правовий метод, системно-структурний підхід, логіко-юридичне узагальнення. Результати дослідження показують, що поліграф у межах оперативно-розшукової діяльності є високочутливим психофізіологічним засобом, який дозволяє швидко отримати орієнтовну інформацію щодо можливої причетності особи до певної події. Його ефективність у польових умовах підтверджується діагностичною точністю, яка перевищує 95%, однак результативність безпосередньо залежить від якості підбору стимулів і супроводжується ризиком хибно-позитивних результатів. Тому поліграф доцільно використовувати як допоміжний засіб для початкового кадрового скринінгу та уточнення слідчих версій, а не як самостійне джерело доказів у кримінальному провадженні. З правової точки зору встановлено, що нормативне регулювання застосування поліграфа є фрагментарним. Основні законодавчі акти, зокрема Конституція України, Цивільний кодекс, Кодекс законів про працю та Кримінальний процесуальний кодекс, гарантують добровільність участі особи у тестуванні та охорону її особистої недоторканності. З етичної точки зору зроблено висновок, що ефективність та суспільна легітимність використання поліграфа залежать від суворого дотримання таких принципів, як добровільність і поінформована згода, конфіденційність, відсутність примусу, професійна компетентність спеціалістів і прозорість у тлумаченні результатів. Практичне значення дослідження полягає в окресленні напрямів вдосконалення правового регулювання та професійних стандартів застосування поліграфа в ОРД.

Ключові слова: поліграф, оперативно-розшукова діяльність, правове регулювання, етика, тестування.

Grachuk V.S., Chuprynskyi B.O. Peculiarities of polygraph use in operational and investigative activities: legal and ethical aspects.

The article focuses on analyzing the specific features of polygraph use within the framework of operational and investigative activities, with particular attention to legal regulations and ethical foundations governing this tool. The aim of the study is to determine the effectiveness, legal framework, and ethical prerequisites for using the polygraph in operational practice. The research employed general scientific methods of cognition: analysis, synthesis, induction, deduction, comparative legal method, systemic-structural approach, and logical-legal generalization. The findings indicate that the polygraph, as part of operational and investigative activities, is a highly sensitive psychophysiological instrument that allows for the rapid collection of preliminary information regarding a person's potential involvement in a specific event. Its effectiveness in field conditions is supported by diagnostic accuracy exceeding 95%, although its reliability directly depends on the quality of stimulus selection and carries the risk of false positives. Therefore, the polygraph is best used as an auxiliary tool for initial personnel screening and for clarifying investigative hypotheses, rather than as an independent source of evidence in criminal proceedings. From a legal standpoint, it has been established that regulation of polygraph use remains fragmented. The main legislative acts, including the Constitution of Ukraine, the Civil Code, the Labor Code, and the Criminal Procedure Code, guarantee the voluntary nature of participation in testing and the protection of personal integrity. From an ethical perspective, the study concludes that the effectiveness and public legitimacy of polygraph use rely on strict adherence to such principles as voluntariness and informed consent, confidentiality, absence of coercion, professional competence of specialists, and transparency in interpreting results. The practical significance of the research lies in outlining directions for improving the legal regulation and professional standards of polygraph use in operational and investigative work.

Key words: polygraph, operational and investigative activities, legal regulation, ethics, testing.

Постановка проблеми. Використання поліграфа в оперативно-розшуковій діяльності перебуває на перетині технологічного прогресу, емпіричної достовірності та правової й етичної легітимності. За останні 75 років опубліковано понад 250 досліджень точності поліграфного тестування; у 10 польових роботах, що з 1980 р. охопили 1909 реальних кейсів, зафіксовано середню точність 97% щодо правдивих респондентів і 98% – щодо тих, хто намагався ввести слідство в оману. Обсяг цієї емпіричної бази перевищує кількість публікацій з почеркознавчого аналізу, який, утім, регулярно приймається судами як належний доказ. Проте високі діагностичні показники приладу не усувають скепсис щодо неможливості досягти абсолютної безпомилковості – подібні обмеження притаманні й іншим судовим методикам (ДНК-тестування, психіатричні експертизи), чия доказова допустимість давно усталена. Таким чином, науково підтверджена ефективність поліграфа наштовхується на нормативні й етичні бар'єри: законодавець має гарантувати добровільність процедури та захист прав піддослідного, а професійні спільноти – уніфіковані стандарти, що мінімізують ризик хибно позитивних результатів [10].

З психологічної точки зору поліграф реєструє психофізіологічні реакції на емоційно значущі стимули, які за безсвідомими механізмами «прив'язуються» до конкретної інформації. Ці реакції є специфічними щодо джерела й факту інформації, але однотипні за фізіологічною формою, оскільки виступають варіаціями орієнтувального, оборонного чи захисного рефлексів. Вони можуть бути спричинені: 1) реальним учиненням дій; 2) попереднім опитуванням про такі дії; 3) щирим інтересом до подібного змісту; 4) непередбачуваними асоціативними зв'язками. Тільки перший варіант дає підстави припускати наявність «винної інформації», тоді як варіанти 2–4 породжують ризик помилкових інтерпретацій. Відтак особливу складність становлять вибір валідних стимулів, забезпечення їх автентичності та коректна інтерпретація отриманих даних [6].

Таким чином, дисбаланс між високою емпіричною точністю поліграфа і фрагментарною правовою легітимацією, помножений на складність психологічної інтерпретації результатів, формує ключову проблематику дослідження юридичних та етичних аспектів застосування поліграфа в сучасній оперативно-розшуковій практиці.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Питання особливостей застосування поліграфа в оперативно-розшуковій діяльності, з урахуванням правових та етичних аспектів, є достатньо дослідженим як у вітчизняній, так і в зарубіжній науковій літературі. Значний внесок у розвиток теми має Ю.П. Бойко-Бузиль [1], яка акцентує увагу на психологічних механізмах

виявлення брехні, що лежать в основі функціонування поліграфа. Правові аспекти застосування приладу ґрунтовно аналізує О. Мотлях [3], наголошуючи на нормативно-правових обмеженнях і необхідності врегулювання процедури в межах національного законодавства. Цінні практичні узагальнення представлено у збірнику матеріалів Міжнародної конференції [2], де зібрані виступи фахівців різних галузей. К.А. Шаповал [5] демонструє прикладне використання поліграфа у справах, пов'язаних з домашнім насильством, а Р.А. Яремчук [6] порівнює вітчизняну практику з міжнародним досвідом. В. Оначишич [4] акцентує увагу на правових підставах використання поліграфа на приватних підприємствах, що є особливо актуальним у сфері недержавної безпеки.

У зарубіжній літературі об'єктивний огляд історії та методології поліграфа подано у праці J. Synnott, D. Dietzel та M. Ioannou [8], тоді як етичні питання розглядаються на сучасних професійних ресурсах, як-от Morgan Polygraph [7]. До експертної літератури також відносяться публікації на порталах liedetectortest.com [9] та diogenesllc.com [10], які висвітлюють технічні й прикладні аспекти використання поліграфа. Крім того, дослідження M.I. Wahab [11] поглиблює розуміння доказової цінності результатів поліграфологічного тестування.

Попри достатню кількість літератури з даної теми, відчувається нестача систематизованого матеріалу з теми дослідження, а тому із використанням різних методів наукового пізнання було проаналізовано, погруповано, систематизовано інформацію і подано у світлі теми дослідження.

Мета дослідження – з'ясувати ефективність, стан правового регулювання та етичні передумови використання поліграфа в практиці оперативно-розшукової діяльності.

Виклад основного матеріалу. В Україні застосування поліграфа не має тривалої історії: нормативна база лише формується, а сама процедура здебільшого розглядається крізь призму зарубіжного досвіду. Нагальною проблемою залишається відсутність спеціального закону, який би регламентував статус результатів поліграфного обстеження у кримінальному процесі та в оперативно-розшуковій діяльності. Правники [3, 4] підкреслюють, що нині поліграф не заборонений прямо, однак використовується переважно як допоміжний інструмент під час службових перевірок і кадрового добору, а не як джерело процесуального доказу.

Основні методичні й етичні стандарти були вироблені за кордоном, насамперед у США, де поліграф широко застосовують у слідчій практиці та під час скринінгу персоналу. Водночас суди, посилаючись на сумніви щодо валідності методу, переважно відмовляються визнавати його результати допустимими доказами. У правовому полі США вирішальним став прецедент Frye v. United States (1923), який закріпив вимогу «загального визнання» у науковій спільноті. Згодом, після справи Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals (1993), критерії наукових доказів були деталізовані, проте навіть за стандартом Daubert поліграфічні дані залишаються переважно неприйнятними, що підтверджує усталена судова практика більшості штатів [8, 9].

Попри технічний прогрес, американські суди й далі оцінюють звіти поліграфологів скептично, насамперед з огляду на ризик хибно-позитивних результатів, потребу добровільної згоди особи та можливі процесуальні порушення. Тому їх доказове значення зводиться до допоміжної інформації, яка може підтвердити або спростувати інші відомості справи [11].

Загалом, поліграф – це комплексна психофізіологічна методика, що реєструє низку автономних показників (серцевий ритм, кров'яний тиск, шкірно-гальванічну реакцію, частоту дихання) з метою виявлення емоційного напруження, яке потенційно супроводжує обман. Теоретичною передумовою виступає концепція взаємозв'язку між когнітивними процесами й автономною нервовою системою: актуалізація неправдивого повідомлення вимагає додаткових когнітивних ресурсів, що індукує фізіологічні зміни, вимірювані датчиками приладу [8].

Тест контрольних запитань (Control Question Test, CQT) є однією з базових процедур поліграфного обстеження. Його діагностична логіка полягає у порівнянні реакцій досліджуваного на різні категорії запитань. У практиці CQT виділяють різні типи запитань, що наведені у табл. 1.

Таблиця 1 – Типи запитань, що використовуються у поліграфі

Тип запитань	Характеристика	Приклад	Функціональне призначення
Релевантні	Безпосередньо стосуються розслідуваної події	«Чи ви завдали шкоди потерпілому?»	Провокують емоційне збудження у винного
Нерелевантні	Нейтральні, не пов'язані зі справою	«Чи сьогодні понеділок?»	Встановлення базової реактивності
Порівняльні (контрольні)	Загально-моральні; не стосуються конкретної події	«Чи коли-небудь ви порушували закон?»	Створюють еталон для порівняння реакцій
Інструктивні (спрямовані на брехню)	Респонденту пропонують свідомо збрехати	«Чи коли-небудь ви казали неправду батькам?»	Дають зразок типових реакцій на навмисну брехню

Систематизація типів запитань забезпечує валідність тесту, оскільки ключовою є не абсолютна величина реакції, а її відносна інтенсивність на різні категорії стимулів [8].

Загалом проблема використання поліграфа має дві площини – юридичну та етичну. Хоча зарубіжні огляди підтверджують методичну зрілість поліграфології, вони водночас демонструють обмеження доказової сили її результатів у суді [9].

В Україні правове поле формується еволюційно: низка кодифікованих актів лише опосередковано згадує можливість психофізіологічних досліджень, тоді як спеціальні закони та відомчі інструкції поступово унормовують процедуру, застосування та вимоги до поліграфологів [2].

Таблиця 2 – Нормативно-правова база,
що забезпечує використання поліграфа в оперативно-розшуковій діяльності

№	Нормативний акт	Як регламентує/дозволяє застосування поліграфа
1	Конституція України (ст. 28, 32, 62)	Гарантує добровільність досліджень, захист приватності та презумпцію невинуватості [4]
2	Цивільний кодекс України (ст. 281, 288)	Дозволяє досліди лише за вільною згодою повнолітньої особи; забороняє фізичний і психічний тиск [4]
3	Кодекс законів про працю (ст. 26)	Створює правову підставу для додаткових випробувань (у т. ч. поліграф) під час приймання на роботу [4]
4	Кримінальний процесуальний кодекс (ст. 242–244)	Передбачає залучення експертів-поліграфологів для судових експертиз за клопотанням сторін [2]
5	Закон «Про судову експертизу» та наказ Мін'юсту № 1950/5 (2012)	Регламентують порядок судової психофізіологічної експертизи із застосуванням поліграфа [2]
6	Закон «Про оперативно-розшукову діяльність»	Кваліфікує опитування з поліграфом як гласний ОРЗ, дозволений за згодою особи [2]
7	Закон «Про Національну поліцію» (ст. 50)	Вимагає тестування кандидатів на службу на добровільних засадах [3]
8	Закон «Про Державне бюро розслідувань» (ст. 26)	Прямо встановлює періодичні поліграфні перевірки співробітників [3]
9	Закон «Про розвідку» (ст. 31)	Робить успішне проходження поліграфа обов'язковою умовою вступу на службу [2]
10	Закон «Про Бюро економічної безпеки» (ст. 24)	Регламентує поліграфне опитування кандидатів із застереженням щодо недопустимості дискримінації [2]
11	ДСТУ 8692:2016 «Поліграфи. Технічні умови»	Визначає технічні вимоги та мінімальні параметри приладів [3]
12	Накази МВС № 749 (2017) та № 920 (2017)	Деталізують порядок і методику перевірок у Нацгвардії та Нацполіції [2]

Аналіз наведеної нормативної матриці свідчить про поступову, хоч і фрагментарну, легітимізацію поліграфа: ключові міністерства вже розробили відомчі інструкції, а окремі закони прямо закріпили процедуру тестування співробітників [5]. Разом із тим відсутність єдиного профільного закону породжує прогалини щодо статусу експерта-поліграфолога, стандартів акредитації та процесуальних гарантій досліджуваних осіб [6]. У результаті поліграф користується високим

практичним попитом завдяки доведеній діагностичній точності [10], але його доказова сила залишається обмеженою й потребує подальшого законодавчого врегулювання. Водночас методологічні вимоги до формулювання запитань і мінімізації хибнопозитивних результатів, окреслені у психологічних дослідженнях [1], мають стати невід'ємною частиною майбутнього комплексного закону, що гармонізуватиме юридичний та етичний баланс застосування поліграфа в оперативно-розшуковій діяльності.

На даний момент професійна діяльність фахівців з поліграфного тестування в Україні де-факто існує в умовах правової невизначеності: професія експерта-поліграфолога внесена до Класифікатора професій (код КП ДК 003:2010 – 2144.2), однак державна система підготовки, сертифікації та контролю за якістю їхньої діяльності перебуває на етапі становлення. У зв'язку з цим проєкт Закону України «Про використання поліграфа» передбачає низку ключових нововведень, покликаних забезпечити інституціалізацію поліграфологічної практики. Передусім ідеться про необхідність запровадження державної цільової програми з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у цій сфері. Реалізацію цього завдання логічно доручити Національній академії внутрішніх справ, яка вже володіє відповідною науково-методичною та навчально-матеріальною базою. Такий підхід дозволить забезпечити системність, академічну валідність та єдині стандарти професійної підготовки поліграфологів, що є критично важливо для формування їх доказової легітимності.

Другий напрям у рамках проєкту закону стосується розроблення офіційних навчальних програм, тренінгів, системи сертифікації, а також механізмів професійного контролю, акредитації та відповідальності поліграфологів. Ці аспекти не є суто технічними – вони безпосередньо впливають на якість отриманих даних, їхню інтерпретацію і, зрештою, на допустимість у контексті правозастосування. Лише за наявності чітко визначених кваліфікаційних вимог до фахівця, затверджених державою, можливо забезпечити баланс між науковою надійністю методу і юридичною захищеністю особи, яка проходить дослідження.

На сьогодні ці питання частково врегульовано відомчими актами. Зокрема, Наказом МВС України від 13.11.2017 р. № 920, який затверджує Інструкцію про порядок використання поліграфів у Національній поліції України, уперше встановлено регламентований порядок проведення поліграфного опитування в органах поліції. Цей документ пройшов державну реєстрацію в Міністерстві юстиції України 05 грудня 2017 року за № 1472/31340, що надає йому належну юридичну силу. Інструкція містить низку важливих положень: вона закріплює вимоги до технічного обладнання, визначає порядок взаємодії поліграфолога з підрозділами, описує методику підготовки запитань, умови добровільності участі та протокольні вимоги до оформлення результатів.

Попри те, що Наказ № 920 є прогресивним кроком до впорядкування процедури в межах однієї інституції, його дія обмежена лише Національною поліцією і не поширюється на інші правоохоронні органи. Тому потреба в єдиному законодавчому акті загальнонаціонального рівня залишається актуальною. Такий закон має не лише консолідувати існуючу відомчу практику, але й сформулювати єдині принципи, межі і стандарти застосування поліграфа як засобу отримання психофізіологічної інформації в межах оперативно-розшукової діяльності, судової експертизи та кадрового відбору.

Таким чином, до ухвалення відповідного спеціального закону державне регулювання поліграфологічної діяльності в Україні є лише фрагментарним. Реалізація положень запропонованого законопроєкту дозволить інституціоналізувати професію поліграфолога, гарантувати дотримання стандартів якості та прав людини, а також зміцнити правову легітимність результатів поліграфного дослідження в оперативно-розшуковій та процесуальній практиці.

Що стосується етичних аспектів, то вони є фундаментальною умовою їхньої наукової й правової легітимності. Належне дотримання професійних стандартів не лише мінімізує ризики порушення прав досліджуваних осіб, а й підтримує довіру суспільства до інструменту, точність якого і без того залишається предметом дискусій. У таблиці узагальнено ключові етичні вимоги та практичні дії, яких мають неухильно дотримуватися поліграфологи.

Таблиця 3 – Етичні аспекти застосування поліграфного тестування

Етичний аспект	Нормативно-ціннісний зміст	Практична імплементація
Поінформована згода	Добровільність участі; усвідомлення мети, процедур і наслідків тесту	Письмове погодження після докладного брифінгу; можливість відмови без санкцій
Точність і надійність	Об'єктивність результатів; визнання технологічних і методологічних обмежень	Використання сертифікованого обладнання, калібрування, повідомлення про похибку (~10–20 %)
Конфіденційність	Захист приватності та гідності респондента	Зберігання даних у захищених реєстрах; передавання результатів лише уповноваженим особам
Недопущення примусу та зловживань	Заборона застосування поліграфа як інструмента тиску, дискримінації чи маніпуляції	Відмова від тестування осіб у стані вразливості; документування відсутності погроз і санкцій
Професійна компетентність	Кваліфікаційна відповідність екзаменатора стандартам професійних асоціацій (APA, BPA тощо)	Регулярна переатестація, участь у курсах підвищення кваліфікації, супервізія
Прозорість комунікації	Чітке інформування клієнта й респондента про процедуру, обмеження та інтерпретацію даних	Надання письмового протоколу, усне пояснення алгоритму оцінки реакцій
Неупередженість та об'єктивність	Відсутність конфлікту інтересів, упереджених припущень чи дискримінаційних мотивів	Використання стандартизованих протоколів, сліпий (blind) аналіз за потреби
Дотримання правових норм	Відповідність національному й міжнародному регулюванню (EPPA, Daubert/Frye, ISOPE)	Правова експертиза контрактів; перевірка сумісності застосування з місцевим законодавством
Безперервне професійне навчання	Актуалізація знань щодо технічних новацій та етичних стандартів	Участь у семінарах, конференціях, моніторинг наукових публікацій

Примітка: систематизовано автором на основі джерела [7]

Етична парадигма поліграфного тестування формується на перетині прав людини, наукової валідації та правозастосовчої доцільності. Виконання викладених вимог забезпечує методичну обґрунтованість і соціальне прийняття процедури, тоді як їх порушення дискредитує результати та створює загрозу юридичним спорам. Саме системне дотримання норм конфіденційності, добровільності, професійної компетентності й правової відповідності дозволяє поліграфологу зберігати інтегритет та підтримувати довіру до своєї експертної діяльності.

Висновки. Поліграф в оперативно-розшуковій діяльності виступає високочутливим психофізіологічним інструментом, що дає змогу оперативно одержувати орієнтовну інформацію про причетність особи до події, водночас залишаючись допоміжним засобом: його діагностична точність у польових дослідженнях перевищує 95 %, але результат залежить від правильного добору стимулів і ризикує хибно-позитивними спрацьовуваннями. Тому прилад ефективний переважно для первинного скринінгу кадрів та уточнення слідчих версій, а не як самостійне джерело процесуального доказу.

Правове регламентування поки що фрагментарне. Базові акти (Конституція, ЦК, КЗпП, КПК) гарантують добровільність і недоторканність особи, а галузеві закони про Нацполіцію, ДБР, розвідку й БЕБ вводять вибіркові процедури, доповнені технічним стандартом ДСТУ 8692:2016 та Інструкцією МВС № 920 (2017), яка детально прописує порядок тестування у Національній поліції. Водночас професія поліграфолога досі перебуває у «зоні нормативної невизначеності». Запропонований проєкт Закону «Про використання поліграфа» має усунути ці прогалини: він передбачає державну програму підготовки-перепідготовки фахівців, єдину систему сертифікації та відповідальності, а також уніфіковані процесуальні стандарти досліджень. До його ухвалення правова база лишається розпорошеною, що стримує повноцінне використання результатів поліграфа у кримінальному процесі та ОРД.

Етичний вимір є критичною умовою легітимності: процедура має ґрунтуватися на поінформованій згоді, конфіденційності, відсутності примусу, професійній компетентності й прозорості інтерпретації даних; тільки так забезпечується баланс між оперативною доцільністю та захистом прав людини. Дотримання цих стандартів не лише мінімізує ризик хибних висновків, а й підтримує суспільну довіру до поліграфа як інструменту, який перебуває на межі науки, права та етики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бойко-Бузиль Ю. Психологічні аспекти детекції брехні у дослідженнях із використанням поліграфа. *Psychological Journal.* 2021. № 7 (3), 47. DOI: https://doi.org/10.31108/1.2021.7.3.
2. Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи [Текст]: *матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7-8 листоп. 2015 р.).* К.: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 244 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d2a3ed83-fb1d-425b-9994-99cd807fcb84/content.
3. Мотлях О. Правові основи застосування поліграфа в Україні – реалії сьогодення. *Філософські та методологічні проблеми права.* 2024. №1 (27). DOI: 10.33270/01242702.31.
4. Оначишич В. В Україні використання поліграфа законом прямо не заборонено. jurliga. ligazakon.net, 2024. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitycs/223582_pravov-pdstavi-zastosuvannya-polgrafa-na-privatnomu-pdprimstv.
5. Шаповал К.А. Використання поліграфа під час розслідування вбивств, вчинених із застосуванням домашнього насильства. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2020. № 21. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020_04.
6. Яремчук Р.А. Зарубіжний досвід і вітчизняна практика використання поліграфологічних досліджень у діяльності правоохоронних органів. Ûridična psihologìâ. 2020. № 2 (27). DOI: https://doi.org/10.33270/03202702.32.
7. Ethical Considerations for Polygraph Examiners. morganpolygraph.com, 2024. URL: https://morganpolygraph.com/index.php/2024/07/14/ethical-considerations-for-polygraph-examiners.
8. Synnott J., Dietzel D., Ioannou M. A review of the polygraph: history, methodology and current status. Crime Psychology Review. 2015. № 1 (1), 59–83. DOI: https://doi.org/10.1080/23744006.2015.1060080.
9. The Limitations of the Polygraph – Issues in Technology & Science. liedetectortest.com, 2025. URL: https://liedetectortest.com/private-lie-detector-test/the-limitations-of-the-polygraph-issues-in-technology-science.
10. Van Aperen S. The polygraph as an investigative tool in criminal and private investigations. diogenesllc.com. URL: http://www.diogenesllc.com/polyastool.html.
11. Wahab M.I. Assessing the Reliability and Evidentiary Value of Polygraph Tests. International Journal for Multidisciplinary Research (IJFMR). 2024. № 6 (6). URL: https://www.ijfmr.com/papers/2024/6/31809.pdf.

УДК 343.147:[502.211:582]
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.37

ЗАЛУЧЕННЯ СПЕЦІАЛІСТА ДЛЯ УЧАСТІ В ОГЛЯДІ МІСЦЯ ПОДІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ РОСЛИННОГО СВІТУ

Губенко І.В.,
аспірант
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0009-0006-8137-4638
e-mail: ih.databox@gmail.com

Губенко І.В. Залучення спеціаліста для участі в огляді місця події під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу.

У статті досліджуються питання щодо залучення спеціаліста для участі в огляді місця події під час розслідування кримінального правопорушення, передбаченого статтею 245 Кримінального кодексу України, особливості нормативного регулювання та зміст діяльності конкретних фахівців, які беруть участь у слідчому огляді. Розкрито повноваження спеціаліста, які він має при участі в огляді місця події. Звернуто увагу на право спеціаліста надавати довідки, висновки та інші документи з питань, що стосуються застосуванням ним спеціальних знань, зокрема при огляді місця знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу. Проаналізовано закони та підзаконні нормативно-правові акти, які регулюють залучення та участь різних спеціалістів під час розслідування кримінальних правопорушень. Зроблено висновок, що такі документи стосовно справ про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу поділяються на дві групи: загальні та спеціальні; проведено їх аналіз. Запропоновано перелік спеціалістів, яких доцільно залучати до огляду місця події під час розслідування кримінального правопорушення, передбаченого статтею 245 Кримінального кодексу України: спеціаліст-криміналіст; працівники органів Державної служби з надзвичайних ситуацій; судові експерти – пожежотехніки, екологи; спеціалісти органів державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища; хіміки; вибухотехніки та інші. Наголошено на змісті діяльності спеціалістів: дослідженні ними слідів кримінального правопорушення, документуванні обстановки події, встановлення розміру шкоди навколишньому природному середовищу. Окреслено перелік документів, що готують спеціалісти за результатами участі в огляді місця знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (фототаблиці, довідки, висновки, акт про пожежу, тощо). Розкрито процесуальний механізм залучення різних спеціалістів до огляду місця події під час розслідування кримінального правопорушення, передбаченого статтею 245 Кримінального кодексу України.

Ключові слова: спеціаліст, спеціальні знання, кримінальне провадження, знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, огляд місця події.

Hubenko I.V. Involving a specialist to participate in the inspection of the scene during the investigation of the destruction or damage to flora objects.

The article examines the issues of involving a specialist to participate in the inspection of the scene of an incident during the investigation of a criminal offense provided for in Article 245 of the Criminal Code of Ukraine, the features of regulatory regulation and the content of the activities of specific specialists participating in the investigative inspection. The powers of a specialist that he has when participating in the inspection of the scene of an incident are disclosed. Attention is drawn to the right of a specialist to provide certificates, conclusions and other documents on issues related to the application of his special knowledge, in particular when inspecting the site of destruction or damage to flora objects. The laws and subordinate regulatory legal acts that regulate the involvement and participation of various specialists during the investigation of criminal offenses are analyzed. It is concluded that such documents regarding cases of destruction or damage to flora objects are divided into two groups: general

and special; their analysis is carried out. A list of specialists who should be involved in the inspection of the scene of an incident during the investigation of a criminal offense provided for in Article 245 of the Criminal Code of Ukraine is proposed: a forensic specialist; employees of the State Emergency Service; forensic experts - fire engineers, ecologists; specialists of state supervision (control) bodies in the field of environmental protection; chemists; explosives engineers and others. The content of the activities of specialists is emphasized: their study of traces of a criminal offense, documentation of the circumstances of the incident, establishment of the extent of damage to the environment. A list of documents prepared by specialists based on the results of participation in the inspection of the site of destruction or damage to objects of the plant world is outlined (photo tables, certificates, conclusions, fire report, etc.). The procedural mechanism for involving various specialists in the inspection of the scene of an incident during the investigation of a criminal offense provided for in Article 245 of the Criminal Code of Ukraine is disclosed.

Key words: specialist, special knowledge, criminal proceedings, destruction or damage to flora, inspection of the scene.

Постановка проблеми. У сучасних умовах підвищується рівень криміногенного стану в Україні. Зростає кількість насильницьких злочинів, у тому числі вчинених зі зброєю, з використанням вибухових матеріалів та іншими загальнонебезпечними способами. Злочинні дії спричиняють шкоду довкіллю. Триваюча вітчизняна війна проти росії, постійні ракетно-бомбові удари по території України, бойові дії з використанням далекобійної артилерії завдають своїми побічними наслідками значної шкоди навколишньому природному середовищу, призводячи до пожеж, забруднення повітря, водойм, ґрунту. На тлі зазначених загроз довкіллю нашої держави, громадяни допускають злочинні порушення правил пожежної безпеки на відкритих ділянках місцевості із сухою травою, у лісі, вздовж автомобільних доріг, залізничних колій, що в більшості випадків призводить до масового знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу.

Відповідальність за знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу передбачена у ст. 245 Кримінального кодексу (КК) України. Частину першу цієї норми утворюють дії із знищення або пошкодження лісових масивів, зелених насаджень навколо населених пунктів, вздовж залізниць, а також стерні, сухих дикоростучих трав, рослинності або її залишків на землях сільськогосподарського призначення вогнем чи іншим загальнонебезпечним способом. За частиною 2 ст. 245 КК України кваліфікуються ті самі дії, якщо вони спричинили загибель людей, масову загибель тварин або інші тяжкі наслідки [1]. Вивчення практики розслідування злочину, передбаченого ст. 245 КК України, засвідчило низку випадків закриття кримінальних проваджень, коли особа, що нанесла відповідну шкоду природному середовищу, залишається не встановленою, а строки давності притягнення до кримінальної відповідальності закінчилися.

Як відомо, кримінальне провадження розпочинається після внесення відомостей про злочинну події до Єдиного реєстру досудових розслідувань, а першою слідчою (розшуковою) дією є огляд місця події. Від того, наскільки якісно буде проведено першопочатковий огляд, виявлено сліди кримінального правопорушення, залежить своєчасне встановлення підозрюваної особи, збирання доказів вчинення нею злочину і доведення її винуватості. Отже, забезпечення участі кваліфікованих спеціалістів в огляді місця події має важливе значення. У зв'язку із специфічністю предмета посягання при знищенні або пошкодженні об'єктів рослинного світу, до слідчого огляду може залучатися низка спеціалістів, що має свою процесуальну особливість і визначає подальшу взаємодію між слідчим і спеціалістом у кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 245 КК України.

Стан опрацювання проблематики. Питання проведення огляду місця події під час розслідування кримінальних правопорушень, участі у ньому спеціалістів досліджували іноземні та вітчизняні науковці, а саме В.П. Бахін, В.Д. Берназ, А.Ф. Волобуєв, В.Г. Гончаренко, І.В. Гора, О.М. Дуфенюк, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, В.В. Коваленко, В.А. Колесник, В.П. Колмаков, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, І.В. Пиріг, М.В. Салтевський, С.С. Чернявський, Ю.М. Чорноус, В.Ю. Шепітько, В.В. Юсупов та ін. Проблеми слідчого огляду у кримінальних провадженнях проти екології, у тому числі знищенні або пошкодженні об'єктів рослинного світу розкривали С.І. Марко, О.В. Ринкова, О.В. Синчук, О.В. Одерій, Р.П. Олійничук, В.Б. Пчелін, О.В. Пчеліна, О.С. Тарасенко, С.В. Татаренко, М.Л. Цимбал, В.М. Шевчук. Водночас, комплексного розгляду питання про залучення спеціалістів під час огляду місця події при знищенні або пошкодженні об'єктів рослинного світу, перелік відповідних фахівців, а також зміст їх діяльності

у цій слідчій (розшуковій) дії у кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 245 КК України, у вітчизняній юридичній науці не здійснено.

Мета статті – дослідити головні аспекти залучення спеціаліста для участі в огляді місця події під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, особливості нормативного регулювання та зміст діяльності конкретних фахівців при огляді у цій категорії кримінальних проваджень.

Викладення основного матеріалу. У кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень проти довкілля, однією з основних першочергових процесуальних дій є огляд місця події (ОМП), під час якої відбувається фіксування матеріальних слідів, що залишаються внаслідок взаємодії різних об'єктів, а також слідів, у вигляді суб'єктивних образів та наслідків пригоди, тощо [2, с. 179]. Особливого значення набуває необхідність участі спеціаліста під час ОМП, що обумовлюється швидкими динамічними змінами наслідків події під впливом природних (активне пересування повітряних мас, зміна атмосферних умов) або штучних чинників (наприклад, навмисні дії з метою усунення наслідків або їх приховування). Особисте сприйняття спеціалістом обстановки місця події, безпосередній огляд та оцінка ним суттєвих для дослідження обставин не можуть у повній мірі бути компенсовані ознайомленням навіть з найдокладнішими матеріалами огляду [3, с. 332].

Участь спеціаліста в огляді передбачено у ст. 214, 237, 361 Кримінальному процесуальному кодексі (КПК) України. Відповідно до ч. 3 ст. 237 КПК України з метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в огляді може запросити спеціалістів [4].

Повноваження спеціаліста під час розслідування кримінальних правопорушень, у тому числі знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, передбачено у ст. 71 КПК України. Спеціаліст зобов'язаний: прибути за викликом до слідчого, дізнавача, прокурора, суду і мати при собі необхідні технічне обладнання, пристрої та прилади; виконувати вказівки сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду та давати пояснення з поставлених запитань; не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі спеціалісту у зв'язку з виконанням його обов'язків; заявити самовідвід за наявності відповідних обставин [4]. Спеціаліст при ОМП надає технічну допомогу слідчому (здійснює фотографування, складання схем, планів, креслень, відбирає зразки для проведення експертизи тощо). Спеціаліст також надає довідки, висновки та інші документи у передбачених в КПК випадках (наприклад, п. 7–9 ч. 4 ст. 71 – щодо участі у розслідуванні кримінальних проступків, щодо ідентифікації особи, зброї, бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв, слідів вибуху або пострілу та ін. [4].

Крім КПК України, під час проведення ОМП у кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 245 КК України, залучення до нього спеціалістів, слідчий використовує положення низки законів та підзаконних нормативних актів. До відповідних кодексів, законів належать: Цивільний кодекс, Кодекс цивільного захисту, Лісовий кодекс, закони «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про охорону атмосферного повітря», «Про рослинний світ». До підзаконних нормативних документів – наказ МВС від 30.12.2014 № 1417 «Про затвердження Правил пожежної безпеки в Україні», наказ Державного комітету лісового господарства України від 27.12.2004 № 278 «Про затвердження Правил пожежної безпеки в лісах України» та ін.

Зокрема, при отриманні органом поліції повідомлення про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу на місце злочину виїжджає слідчо-оперативна група (СОГ), у складі якої є спеціаліст-криміналіст, що передбачено п. 5 розділу ІІ наказу МВС України від 7 липня 2017 року № 575 [5]. Якщо СОГ виїжджає на огляд місця події, що пов'язано з пожежею, то спеціаліст-криміналіст: надає допомогу слідчому в ОМП з метою виявлення осередку пожежі та фіксації його в протоколі ОМП, установленні причини виникнення і розповсюдження пожежі, виявленні, фіксації та вилученні зразків, проб, предметів, що можуть бути використані як речові докази; проводить експрес-аналіз за зовнішніми характеристиками вилучених об'єктів та ін. [6]

Крім цього, у разі знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу вогнем чи іншим загальнонебезпечним способом, до ОМП слідчий за погодженням з начальником органу досудового розслідування може залучати осіб, які володіють спеціальними знаннями (спеціаліста-криміналіста, посадових осіб ДСНС, Інституту державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту, вибухотехнічного підрозділу, інженера-електрика, хіміка, інженера-будівельника,

інспектора з безпеки праці та інших), за допомогою яких докладно, вживаючи зрозумілі та коректні терміни, викладає в протоколі ОМП: відомості про об'єм пожежного навантаження в зоні пожежі, наявність речовин і матеріалів, здатних впливати на утворення теплових конвективних потоків та масопереносу під час пожежі, фіксує спрямованість поширення вогню, наявність речовин і матеріалів, здатних до взаємодії з виділенням великої кількості тепла в результаті хімічної реакції з киснем повітря або при взаємодії поміж ними [6].

При отриманні інформації про пожежу, на якій загинуло дві і більше особи, постраждало три і більше особи; площа пожежі складає одну тисячу та більше метрів квадратних; відбулося загоряння більше двох транспортних засобів в одному місці, на місце пожежі запрошується спеціаліст з Експертної служби МВС [7], а при отриманні інформації про знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу з використанням вибухових матеріалів для ОМП залучаються спеціалісти-вибухотехніки Національної поліції України (НПУ) [6]. Залучений спеціаліст-пожежник або вибухотехнік надають слідчому допомогу на місці події щодо виявлення, фіксації, опису та вилучення слідової інформації.

Спеціаліст-пожежник за результатами роботи на місці події складає та надає слідчому акт про пожежу (у разі неможливості надати акт на місці пожежі він надається слідчому не пізніше 24 годин з моменту ліквідації пожежі чи подання письмової заяви). Протягом трьох днів з дати складання акта оформлює та надсилає до відповідного підрозділу ГУНП із супровідним листом висновок ДСНС про причину виникнення пожежі, фототаблицю та інші матеріали стосовно пожежі [6]. Наприклад, при проведенні ОМП за вчиненим злочином, за ознаками ч. 1 ст. 245 КК України, було досліджено згорілу ділянку лісу, яка прилягала до земельної ділянки із сухою дикорослою травою та рослинність, де спеціалістом-пожежником було встановлено осередок загорання і поширення пожежі. Ці обставини було викладено у висновку про причину виникнення пожежі від 02.04.2024, складеного фахівцем відділу забезпечення заходів з попередження надзвичайних ситуацій та цивільного захисту у Сумському районі центру забезпечення діяльності Головного управління ДСНС України у Сумській області [8].

Участь спеціаліста-еколога з органу державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища регламентує Порядок взаємодії між органами прокуратури, НПУ, Служби безпеки України, уповноваженими органами державного нагляду (контролю), державними спеціалізованими установами під час виявлення та здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля, що затверджено відповідним наказом [9]. Відповідно до цього наказу службова особа органу державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища у разі виявлення ознак кримінального правопорушення складає повідомлення про вчинення кримінального правопорушення, яке надсилає до територіального органу НПУ. Зокрема, таке повідомлення повинно містити: суму (розмір) заподіяної шкоди (збитків); у разі неможливості визначити розмір матеріальної шкоди (збитків) орган державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища інформує про це правоохоронний орган для вирішення питання про забезпечення організації проведення експертної оцінки або здійснення інших дій. До такого повідомлення можуть долучатися: розрахунок заподіяної навколишньому природному середовищу шкоди (збитків); матеріали фотозйомки, звуко-, відеозапису та інші носії інформації, у тому числі електронні, та ін. [9] У цьому випадку спеціаліст-еколог може підготувати висновок про розмір заподіяної екологічної шкоди довкіллю, який надсилає слідчому. Спеціаліст-еколог з використанням повіреного (сертифікованого) обладнання здійснює пошук слідів екологічного злочину, відбирає зразки та/чи проби, визначає координати, площу й обсяги ураження компонент екосистеми [10, с. 16].

Нормативні документи, що регулюють участь спеціаліста у кримінальному провадженні, розпочатому за ст. 245 КК України, у тому числі й в огляді місця події, поділяються на загальні (КПК, Лісовий кодекс, Кодекс цивільного захисту, закони «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про рослинний світ» та ін.) і спеціальні – підзаконні нормативні акти, що деталізують механізм залучення і особливості участі певного спеціаліста в ОМП (накази органів виконавчої влади: про взаємодію органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами НПУ; порядок спільних дій НПУ, ДСНС та Експертної служби МВС України під час проведення огляду місця пожежі; Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події, тощо).

Спеціалісти надають допомогу у виявленні та вилученні предметів і матеріалів, необхідних для проведення відповідних досліджень та судових експертиз. Наприклад, гр-н О. вирішив знищити вогнем стерню, суху дикоростучу траву, рослинність та її залишки на землях сільськогосподарського призначення. Але розпалений ним вогонь за напрямком сильного вітру розповсюдився сухим трав'яним покривом на сусідні земельні ділянки з цільовим призначенням для ведення фермерського господарства, і далі перекинувся на лісовий масив лісництва. До огляду місця події як спеціаліст був залучений пожежник. Ним встановлено, що пожежа сталася внаслідок запалювання в кількох місцях. Було два осередки, які знаходились в межах села. Встановлені шляхи розповсюдження пожежі. За результатами було складено відповідну довідку, яка надана слідчому. У судовому засіданні спеціаліста-пожежника було допитано як свідка, під час судового допиту він підтвердив дані, зазначені у протоколі ОМП і довідці спеціаліста [11].

У контексті розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із знищенням або пошкодженням об'єктів рослинного світу, аналіз практики, здійснений О. В. Одерієм, засвідчив, що можуть бути залучені й такі спеціалісти: агротехніки (для вивчення фізико-хімічних властивостей ґрунту, якості і кількості мінеральних та інших добрив, оброблення рослин на полях зрошення, відповідності вирощуваних рослин характеру стічних вод; надають допомогу в заборі проб ґрунту, зразків рослинності, добрив та ін.); слідчий може використовувати допомогу спеціалістів у галузі технології окремого виду виробництва, мікробіології, хімії, атомної енергетики та інших галузей знань [12, с. 342–343].

Залучення спеціалістів для участі в огляді при знищенні або пошкодженні об'єктів рослинного світу слідчий здійснює на підставі вказівки або листа; спеціаліста з державних органів, науково-дослідних установ, тощо – виносячи постанову, яку надсилає супровідним листом керівнику відповідного органу. Наприклад, при необхідності скористатися допомогою спеціаліста-еколога, слідчий звертається до органу державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища або до судово-експертної установи, яка проводить інженерно-екологічні експертизи. Залучення спеціаліста-еколога відбувається на підставі постанови слідчого, яка надсилається до органу державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, супровідним листом.

Висновки. Головною слідчою (розшуковою) дією, до якої залучають спеціаліста під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, є огляд місця події. При огляді ділянки з рослинність, знищеної або пошкодженої вогнем чи іншим загальнонебезпечним способом, спеціаліста-криміналіст надає допомогу слідчому щодо виявлення осередку пожежі та фіксації його в протоколі огляду, установленні причини виникнення і розповсюдження пожежі на даній ділянці, виявленні, фіксації та вилученні зразків, проб, предметів, що містять слідову інформацію про злочин; проводить експрес-аналіз за зовнішніми характеристиками вилучених об'єктів. До ОМП під час розслідування знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу залучаються спеціалісти: спеціаліст-криміналіст, спеціаліст-еколог, судовий експерт-пожежотехнік, посадові особи ДСНС, Інституту державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту (спеціалісти з гасіння та розслідування пожеж; працівники дослідно-випробувальних лабораторій), спеціалісти-вибухотехніки, хімік, інспектор з безпеки праці та ін. Спеціалісти, залучені до огляду місця події, можуть надавати висновки і довідки з питань, що належать до сфери його знань. До протоколу ОМП можуть долучатися письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні огляду, а спеціаліст-пожежник за результатами роботи на місці події складає та надає слідчому акт про пожежу, висновок про причину виникнення пожежі з фототаблицею.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.
2. Марченко О.А. Деякі проблемні питання фіксування та розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля в умовах воєнного часу. *Правова позиція.* № 2(39). 2023. С. 179–183. DOI https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-2.36.
3. Одерій О.В. Проблеми теорії та практики розслідування злочинів проти довкілля: дис. … д-ра юрид. наук; спец. 12.00.09. Кривий Ріг, 2015. 499 с.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.
5. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ МВС України від 7 лип. 2017 р. № 575. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text.
6. Про затвердження Порядку спільних дій Національної поліції України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України під час проведення огляду місця пожежі, виявлення, припинення, попередження та розслідування кримінальних правопорушень та інших подій, пов'язаних з пожежами: наказ МВС України від 24 лип. 2017 р. № 621. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0998-17#Text.
7. Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події: наказ МВС України від 3 листоп. 2015 р. № 1339. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15#Text.
8. Вирок Лебединського районного суду Сумської області у справі № 950/1604/24 від 18 жовтня 2024 року. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122403136.
9. Про затвердження Порядку взаємодії між органами прокуратури, Національної поліції України, Служби безпеки України, уповноваженими органами державного нагляду (контролю), державними спеціалізованими установами під час виявлення та здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля: наказ Офісу Генерального прокурора, МВС України, Служби безпеки України, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Міністерства аграрної політики та продовольства України від 16 черв. 2022 р. № 94/363/150/226/356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v094_905-22#Text.
10. Пам'ятка щодо особливостей розслідування посягань на довкілля в умовах збройного конфлікту. Київ: Офіс Генерального прокурора, Тренінговий центр прокурорів України, 2022. 32 с.
11. Вирок Іванківського районного суду Київської області у справі № 366/2934/20 від 24 березня 2021 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95753007.
12. Одерій О.В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля: монографія. Харків: Діса плюс, 2015. 528 с.

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.38

ДІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ НОРМ ЩОДО ОКРЕМОЇ КАТЕГОРІЇ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

Дергачов А.К.,
аспірант кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Дергачов А.К. Дія кримінальних процесуальних норм щодо окремої категорії громадян України.

В рамках здійснення кримінального провадження забезпечення реалізації засад верховенства права, законності, рівності перед законом і судом та змагальності є ключовим фактором дотримання належної кримінальної процесуальної форми та має неухильно поширюватись на суб'єктів кримінальних-процесуальних правовідносин. В статті встановлено, що чинний Кримінальний процесуальний кодекс України закріплює відповідні особливості щодо можливості встановлення особливого порядку дії кримінальних процесуальних норм за колом осіб. Визначено, що забезпечення додатковими гарантіями окремих категорій осіб внаслідок виконання останніми відповідних державних функцій є предметом частого європейського огляду в контексті визначення відсутності порушення висхідного принципу рівності. Доведено, що ефективних заходом забезпечення ефективної діяльності визначених суб'єктів є встановлення та реалізація особливих (спеціальних) норм, що забезпечують існування додаткових гарантій, правових інструментів для підтримання нормальної та стабільної професійної діяльності передбачених суб'єктів. У статті досліджено мету застосування визначеної особливості та обґрунтовано важливість наділення окремої категорії громадян України додатковими гарантіями.

Частиною першою статті 480 Кримінального процесуального кодексу України унормовується перелік суб'єктів, до яких застосовується особливий порядок здійснення кримінального провадження. У статті досліджено суб'єктний склад окремої категорії громадян України до якого застосовується особливий порядок здійснення кримінального провадження та визначено особливості поширення дії кримінальних процесуальних норм щодо останніх.

В статті встановлено, що набуття відповідного статусу обмежується часовими рамками, то і поширення особливої форми дії кримінальних процесуальних норм щодо окремої категорії громадян України є тимчасовим, а саме до втрати визначеного статусу в передбаченому законодавством порядку. У статті досліджено нормативно-правову основу визначення часових рамок наявності відповідного правового статусу особи, що й зумовлює застосування глави 37 Кримінального процесуального кодексу України та впливає на поширення дії кримінальних процесуальних норм за колом осіб.

Ключові слова: Конституція України; Кримінальний процесуальний кодекс України; дія кримінальних процесуальних норм за колом осіб; особлива категорія громадян України; рівність; правовий статус.

Derhachov A.K. The effect of criminal procedural norms regarding a certain category of citizens of Ukraine.

Within the framework of criminal proceedings, ensuring the implementation of the principles of the rule of law, legality, equality before the law and the court, and adversarial proceedings is a key factor in maintaining proper criminal procedural form and should be strictly applied to subjects of criminal procedural legal relations. The article establishes that the current Criminal Procedure Code of Ukraine establishes the relevant features regarding the possibility of establishing a special procedure for the action of criminal procedural norms for a group of persons. It has been determined that the provision of additional guarantees to certain categories of persons as a result of the latter performing relevant state functions is the subject of frequent European review in the context of determining the absence of

a violation of the underlying principle of equality. It is proved that an effective measure to ensure the effective activity of certain subjects is the establishment and implementation of special (special) norms that ensure the existence of additional guarantees, legal instruments to maintain the normal and stable professional activity of the specified subjects. The article examines the purpose of applying the specified feature and substantiates the importance of providing a separate category of citizens of Ukraine with additional guarantees.

Part one of Article 480 of the Criminal Procedure Code of Ukraine regulates the list of subjects to which a special procedure for conducting criminal proceedings is applied. The article examines the subject composition of a separate category of citizens of Ukraine to which a special procedure for conducting criminal proceedings is applied and identifies the features of the spread of the effect of criminal procedural norms in relation to the latter.

The article establishes that the acquisition of the relevant status is limited by time frames, so the extension of a special form of action of criminal procedural norms to a separate category of citizens of Ukraine is temporary, namely, until the loss of the specified status in the manner prescribed by law. The article examines the regulatory and legal basis for determining the time frames for the presence of the relevant legal status of a person, which determines the application of Chapter 37 of the Criminal Procedure Code of Ukraine and affects the spread of the effect of criminal procedural norms over a range of persons

Key words: Constitution of Ukraine; Criminal Procedure Code of Ukraine; effect of criminal procedural norms over a range of persons; special category of citizens of Ukraine; equality; legal status.

Постановка проблеми. В контексті необхідності забезпечення фундаментального принципу рівності громадян України у комплексі прав та юридичних обов'язків, надважливого значення набуває визначення особливостей дії кримінальних процесуальних норм за колом осіб. Частиною першою статті 6 Кримінального процесуального кодексу України закріплюється, що кримінальне провадження за правилами цього Кодексу здійснюється щодо будь-якої особи, крім випадків, передбачених частиною другою цієї статті. В той же час, частиною другою статті 6 визначеного закону закріплюється, що особливості кримінального провадження щодо окремої категорії осіб визначаються главою 37 Кримінального процесуального кодексу України. Враховуючи часову обмеженість поширення особливого порядку дії кримінальних процесуальних норм за колом осіб, видається за необхідне враховувати й ряд інших нормативно-правових актів, якими регулюються законні підстави щодо набуття та припинення (втрати) правового статусу, що зумовлює й видозміну порядку поширення кримінальних процесуальних норм щодо окремої категорії громадян України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню питання здійснення кримінального провадження щодо окремої категорії громадян України та суміжним питанням присвятили свої праці багато вчених. Особливу увагу слід сконцентрувати на наукових напрацюваннях наступних науковців: О.В. Капліна; О.М. Дроздов; С.Л. Шаренко; В.В. Зуєв; О.І. Тищенко; І.В. Гловюк та ряд інших. У даному ж дослідженні пропонується визначити дію кримінальних процесуальних норм за колом осіб щодо окремої категорії громадян України, що й обумовлює актуальність обраної тематики.

Мета статті: визначити основні аспекти дії кримінальних процесуальних норм за колом осіб щодо окремої категорії громадян України. Для досягнення зазначеної мети перед дослідженням були поставлені наступні *завдання*:

- визначити мету наділення додатковими гарантіями окремої категорії громадян України в контексті здійснення кримінального провадження щодо останніх;
- визначити особливості суб'єктного переліку окремої категорії громадян України визначеного у главі 37 Кримінального процесуального кодексу України та поширення дії кримінальних процесуальних норм за колом осіб щодо останніх;
- дослідити часові межі застосування особливого порядку поширення дії кримінальних процесуальних норм за колом осіб.

Виклад основного матеріалу. Частинами першою та другою статті 24 Основного Закону України унормовується, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану,

місця проживання, за мовними або іншими ознаками [1]. Дані положення є фундаментальними для здійснення правового регулювання суспільних відносин різного галузевого спрямування та наділенням комплексом прав та юридичних обов'язків відповідних суб'єктів правовідносин. Крім того, ряд міжнародних нормативно-правових актів закріплюють подібні положення з метою забезпечення рівності під час реалізації відповідних правовідносин, а саме: статті 14 та 16 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року, статті 1, 2 та 7 Загальної декларації прав людини 1948 року, статті 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та положення Протоколу № 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року тощо [2, 3, 4].

В Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) визначення рівності розкривається у частині першій статті 10, згідно якої не може бути привілеїв чи обмежень у процесуальних правах, передбачених КПК України, за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду занять, а також за мовними або іншими ознаками [5]. Під час здійснення кримінального провадження забезпечення реалізації засад верховенства права, законності, рівності перед законом і судом та змагальності є ключовим фактором дотримання належної кримінальної процесуальної форми та має неухильно поширюватись на суб'єктів кримінальних-процесуальних правовідносин.

Тим не менш, чинний КПК України передбачає відповідні особливості щодо можливості встановлення особливого порядку дії кримінальних процесуальних норм за колом осіб. В абз.2 частини першої статті 6 КПК України закріплюється особлива форма дії кримінальних процесуальних норм за колом осіб. Визначеним положенням фіксується, що особливості кримінального провадження щодо окремої категорії громадян України визначаються главою 37 КПК України. Фактично, ключовою особливістю даної дії кримінальних процесуальних норм за колом осіб є те, що під час здійснення кримінального провадження щодо деяких категорій громадян України передбачається застосування особливого (специфічного) порядку внаслідок відповідного статусу (посадового) особи.

Крім того, слід звернути увагу на рішення Конституційного Суду України від 12 липня 2019 року № 5-р(I)/2019, де закріплюється, що *гарантована Конституцією України рівність усіх людей у їхніх правах і свободах означає потрібність забезпечення їм рівних юридичних можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод. Порушення рівності конституційних прав і свобод означає, що особа або група осіб за визначеними у статті 24 Конституції України ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, отримує привілеї або зазнає обмеження у визнанні, реалізації чи користуванні правами і свободами в будь-якій формі, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та потрібними* [6]. Не вдаючись до детального огляду проблематики можливості надання певних привілеїв відповідним особам, резюмуємо, що навіть при наявності формальної відмінності в порядку реалізації кримінальних процесуальних правовідносин, це не означає автоматичного порушення частини першої та другої статті 24 Конституції України, в той же час, зазначена особливість зумовлює наявність обґрунтованої мети.

Таким чином, для правомірного застосування особливого порядку дії кримінальних процесуальних норм відносно окремої категорії громадян України має бути обґрунтована мета. Пропонується коротко дослідити даний аспект. Одним із ключових завдань реалізації правової політики в нашій державі є формування відповідних умов для взаємоузгодженої, раціональної та ефективної діяльності органів публічної влади, їх посадових осіб, правозахисних та громадських організацій. А тому, для можливості створення підґрунтя для забезпечення ефективної діяльності визначеного переліку суб'єктів, видається за необхідне інтегрувати та гарантувати належний інструментарій для забезпечення незалежної професійної діяльності посадових осіб органів публічної влади та інших осіб від необґрунтованого та неправомірного впливу чи тиску під час здійснення їх професійної діяльності. Вбачається, що ефективних заходом забезпечення ефективної діяльності визначених суб'єктів є встановлення та реалізація особливих (спеціальних) норм, що забезпечують існування додаткових гарантій, правових інструментів для підтримання нормальної та стабільної професійної діяльності передбачених суб'єктів. Окрім встановлення спеціальних норм щодо здійснення кримінального провадження стосовно суб'єктів визначених главою 37 КПК України,

законодавець закріплює й особливий правовий статус для таких осіб, що є ефективним заходом щодо нівелювання та протидії неправомірному впливу на таких суб'єктів. Отже, ключовою метою закріплення особливої форми поширення кримінальних процесуальних норм за колом осіб є спроба держави забезпечити незалежність функціонування її ключових інституційних одиниць, правозахисних та громадських організацій та протидіяти неправомірному (штучному характеру) кримінальному переслідуванню таких суб'єктів.

Перелік суб'єктів, до яких застосовується особливий порядок здійснення кримінального провадження унормовується у частині першій статті 480 КПК України. Таким чином, відповідно до п.1-10 частини першої статті 480 КПК України особливий порядок застосовується стосовно: народного депутата України; судді, судді Конституційного Суду України, судді Вищого антикорупційного суду, а також присяжного на час виконання ним обов'язків у суді, Голови, заступника Голови, члена Вищої ради правосуддя, Голови, заступника Голови, члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України; кандидата у Президенти України; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; Голови, іншого члена Рахункової палати депутата місцевої ради; адвоката; Генерального прокурора, його заступника, прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури; Директора та працівників Національного антикорупційного бюро України; Голови Національного агентства з питань запобігання корупції, його заступника.

Оскільки сучасний КПК України у частині третій статті 9 унормовує положення, згідно якого кримінальні процесуальні норми не вичерпуються лише кримінальним процесуальним законом, пропонується звернути увагу на норми інших нормативно-правових актів, що мають значення для здійснення кримінального провадження досліджуваної категорії осіб.

Зокрема, іншими законами, якими здійснюється правове регулювання правового статусу категорії осіб щодо яких здійснюється особливий порядок кримінального провадження слід визначити : Закон України «Про статус народного депутата України» – стаття 49; Закон України «Про Конституційний Суд України» – частина 2 статті 27; Закон України «Про судоустрій і статус суддів» – частини 8 та 9 статті 24; Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» – стаття 31; «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» – стаття 20; Закон України «Про статус депутатів місцевих рад» – стаття 23; та інші. Таким чином, визначення особливої форми дії кримінальних процесуальних норм щодо окремої категорії громадян України лежить в площині синтезування положень КПК України та визначених нормативно-правових актів, що фіксують правовий статус, обсяг та зміст наданим відповідним особами додаткових правових інструментів (гарантій), однак виключно за умови, що норми інших нормативно-правових актів не суперечать положенням КПК України.

Забезпечення додатковими гарантіями окремих категорій осіб (як-то «правовий імунітет») внаслідок виконання відповідних державних функціональних обов'язків є предметом частого європейського огляду в контексті визначення відсутності порушення висхідного принципу рівності. Зокрема, правовий імунітет суддів розглядається відповідно до пункту 1 статті 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ), якщо переслідує законну мету, а саме належне виконання функції правосуддя (*рішення Європейського суду з прав людини Ернст та інші проти Бельгії*) [7]. В даному випадку, поширення на суддів особливої дії кримінальних процесуальних норм стосовно окремої категорії громадян України узгоджується з нормативним закріпленням статті 5 ЄКПЛ та практики Європейського суду з прав людини (далі - ЄСПЛ). Крім того, дана позиція ЄСПЛ повністю кореспондується з Рекомендаціями Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів № CM/Rec (2010) від 17 листопада 2010 року. Незалежність судової влади, безсумнівно, є суттєвою частиною принципу верховенства права та покликана забезпечувати кожній людині право на справедливий суд, а отже, це не є привілеєм для суддів, а є гарантією поваги до прав та основних свобод людини, що забезпечує довіру до системи правосуддя [8]. І.В. Головюк, О.М. Дроздов, В.А. Завтур та О.В. Дроздова, звертають увагу, що однакове й уніфіковане застосування закону забезпечує загальнообов'язковість закону, рівність перед законом і правову визначеність у державі, яка керується верховенством права. Єдине застосування законів поліпшує громадське сприйняття справедливості та правосуддя, а також довіру до здійснення правосуддя [9, с. 161].

Не вдаючись до детального огляду обґрунтування поширення особливої форми дії кримінальних процесуальних норм щодо кожного суб'єкта визначеного частиною першої статті 480 КПК України, слід констатувати, що в залежності від сфери діяльності чи напряму виконання функціо-

нальних обов'язків такі особливості видаються обґрунтованими та необхідними для забезпечення публічних інтересів.

Надалі, пропонується звернути увагу на часову дію поширення особливої дії кримінальних процесуальних норм щодо окремої категорії громадян України. Отже, враховуючи що набуття відповідного статусу обмежується часовими рамками, то і поширення особливої форми дії кримінальних процесуальних норм щодо окремої категорії громадян України є тимчасовим, а саме до втрати визначеного статусу в передбаченому законодавством порядку.

Зокрема, відповідно до Закону України «Про статус народного депутата України» – повноваження народного депутата починаються після складення ним присяги на вірність Україні перед Верховною Радою України з моменту скріплення присяги особистим підписом під її текстом. Повноваження народного депутата припиняються з моменту відкриття першого засідання Верховної Ради України нового скликання [10]. В такому випадку, поширення дії кримінальних процесуальних норм за главою 37 КПК України визначається у профільному нормативно-правовому акті, яким регулюється підстави набуття та втрати відповідного правового статусу. Що стосується суддів, то статтею 81 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» унормовується, що особа, призначена на посаду судді указом Президента України, набуває повноважень судді із здійснення правосуддя, включаючи право на отримання доплат до посадового окладу, за умов зарахування у штат відповідного суду, складення присяги судді і проходження початкової підготовки у випадках та порядку, встановлених визначеним законом [11]. Датою набуття суддею повноважень із здійснення правосуддя визначається дата виконання останньої з цих умов. Таким чином, з визначеного моменту й розпочинається дія кримінальних процесуальних норм в порядку абз. 2 частини 1 статті 6 КПК України щодо судді. В свою чергу, поширення дії кримінальних процесуальних норм щодо окремої категорій громадян України завершується після досягнення суддею шістдесяти п'яти років, крім випадків звільнення судді з посади або припинення його повноважень відповідно до Основного Закону України (стаття 126) та Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Слід звернути увагу на особливість визначення дії кримінальних процесуальних норм за колом осіб щодо кандидата у Президенти України. Вбачається, що визначений суб'єкт набуває не окремо визначену посаду, а саме правовий статус особи, що висувається у кандидати в Президенти України та обмежений часовими рамками проведення виборчого процесу. Враховуючи публічно-політичні особливості організації та проведення виборчого процесу, основною причиною визначення законодавцем такої особи у переліку в частині першій статті 480 КПК України є мінімізація ризиків неправомірного втручання у політично-агітаційну діяльність особи, у тому числі за допомогою штучного кримінального переслідування. Відповідно до частини сьомої статті 103 Виборчого кодексу України – Центральна виборча комісія приймає рішення про реєстрацію кандидата на пост Президента України або про відмову в реєстрації кандидата на пост Президента України за результатами перевірки щодо наявності чи відсутності підстав для прийняття рішення про реєстрацію або про відмову в реєстрації кандидата на пост Президента України протягом п'яти днів з дня прийняття визначених у цій статті документів [12]. Припиняється такий статус, зокрема з підстав та в порядку статті 105 визначеного закону.

Пропонується звернути увагу на ще одну особливість закріплення переліку суб'єктів у частині 1 статті 480 КПК України – це відсутність в ньому Президента України. Відповідно до частини 1 статті 105 Основного Закону України – Президент України користується правом недоторканності на час виконання повноважень. Згідно із Рішенням Конституційного Суду України від 10 грудня 2003 року № 1-17/2003 закріплюється, що *право недоторканності Президента України треба розуміти як органічну складову його конституційного статусу, що має на меті забезпечення умов для реалізації покладених на нього повноважень. Корегування змісту цього права неможливе без внесення відповідних змін до Конституції України* [13]. Таким чином, за позицією Конституційного Суду України положення частини першої статті 105 Основного Закону України, доцільно інтерпретувати наступним чином: Президент України на час виконання повноважень не несе кримінальної відповідальності, а отже проти нього не може бути порушена кримінальна справа. В свою чергу, це дає змогу стверджувати, що поширення дії кримінальних процесуальних норм стосовно Президента України є обмеженим в строки перебування його на визначеній посаді.

Не менш важливого значення набуває визначення сфери дії кримінальних процесуальних норм за колом осіб за особливою дією щодо Уповноваженого Верховної Ради з прав людини (омбудсмена). Відповідно до статті 7 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини»

– повноваження Уповноваженого починаються з моменту складення присяги [14]. Що стосується підстав припинення перебування на посаді такої особи та відповідно й втрати правового статусу, що трансформує поширення кримінальних процесуальних норм за колом осіб до необхідності врахування положень глави 37 КПК України, то це закріплюється у статті 9 досліджуваного закону. Визначення меж часової дії кримінальних процесуальних норм за колом осіб щодо інших окремих категорії громадян України зумовлює врахування наступних нормативно-правових актів: Конституція України, Закон України «Про Рахункову палату», Закон України «Про статус депутатів місцевих рад», Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Закон України «Про прокуратуру», Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України», Закон України «Про запобігання корупції» та інші.

Висновок. Ключовою метою запровадження особливостей поширення дії кримінальних процесуальних норм за колом осіб в порядку абз.2 частини першої статті 6 КПК України є намагання держави забезпечити самостійність, незалежність та підтримання належних умов для здійснення особами, що визначені у частині 1 статті 480 КПК України своїх повноважень та протидіяти прояву загрозам здійснення неправомірного впливу на їх діяльність.

Враховуючи що набуття відповідного статусу особами, на яких поширюється особливості глави 37 КПК України обмежується часовими рамками, то і поширення особливої форми дії кримінальних процесуальних норм щодо окремої категорії громадян України є тимчасовим, а саме до втрати визначеного статусу такими особами у передбаченому законодавством порядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення 15.10.2025).
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 15.10.2025).
3. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 15.10.2025).
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 15.10.2025).
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 року № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення 15.10.2025).
6. Рішення Конституційного Суду України від 12.07.2019 року № 5-р(I)/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-19#Text (дата звернення 15.10.2025).
7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ернст та інші проти Бельгії» (Ernst and Others v. Belgium) від 15.07.2003 року, заява № 33400/96. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61228 (дата звернення 15.10.2025).
8. Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки № CM/Rec(2010)12 від 17.11.2010 року. URL: https://rm.coe.int/16807096c1 (дата звернення 15.10.2025).
9. Гловюк І.В., Дроздов О.М., Завтур В.А., Дроздова О.В. До розробки концепту позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини у кримінальному провадженні (на прикладі статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). Право України. 2022. № 1. С. 156–189.
10. Закон України «Про статус народного депутата України» від 17.11.1992 року № 2790-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#Text (дата звернення 15.10.2025).
11. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 року № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text (дата звернення 15.10.2025).
12. Виборчий кодекс України: Закон України від 19.12.2019 року № 396-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text (дата звернення 15.10.2025).
13. Рішення Конституційного Суду України від 10.12.2003 року № 1-17/2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-03#Text (дата звернення 15.10.2025).
14. Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 року № 776/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр#Text (дата звернення 15.10.2025).

УДК: 343.13:174.4(477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.39

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА

Допілка В.О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри національного та міжнародного права
Одеського національного морського університету

Загороднюк С.О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
Одеського Міжнародного гуманітарного університету

Допілка В.О., Загороднюк С.О. Морально-етичні аспекти кримінальної процесуальної діяльності прокурора.

Питання правового забезпечення та реалізації етичних норм у кримінальному процесі України є актуальним і затребуваним.

Законодавство не детермінує етику, мораль і моральність. В науці кримінального процесуального права розповсюджена позиція щодо взаємозв'язку етики, моралі та моральності з кримінальними процесуальними нормами.

Між категоріями «право», «мораль» і «справедливість» не має бути розбіжностей, однак у теперішний час вони зустрічаються.

Мораль є зовнішньою формою етики і визначається у Кримінальному процесуальному кодексі України, в Законі України «Про прокуратуру», в Кодексі професійної етики та поведінки прокурорів, звичаях і традиціях.

Моральність є внутрішньою формою етики і має суб'єктивний характер. Якщо мораль встановлює для людини бажаний, з позиції етичних і релігійних категорій, варіант поведінки у суспільстві, то моральність демонструє вже ставлення самої людини до таких категорій, детермінує вибір варіанту поведінки, який не завжди може бути моральним.

У вузькому розумінні етика ототожнюється з мораллю, тобто розглядається як об'єктивне відображення відповідних правил поведінки у зовнішніх формах, тобто є доцільним щодо ототожнення норм етики і норм моралі.

Основним завданням етики є протидія злу, але не людям, а значить перемога добра забезпечується пошуком нових шляхів розв'язання протистояння добра зі злом, втіленням ідеалів добра, протиставляючи їх примусу та насильству, які є наслідками зла.

Право прагне обмежити зло, поширюючи сферу дії на суспільні відносини. Завдяки наданню загальнообов'язкового характеру моральним критеріям, право обмежує свавілля уповноважених суб'єктів. Це досягається шляхом законодавчого закріплення таких категорій як «сумлінність», «розумність», «справедливість» та «гуманність», що забезпечують високі соціальні цінності правозастосування.

У самому понятті права закладено моральні чинники, які втілені у закон завдяки формальним вимогам, порушення яких призводить не тільки до моральних, але і до правових санкцій.

Отже, засади кримінального процесу побудовані на моральних соціальних цінностях, втілених у законі.

Визнаючи важливість етичних вимог до суб'єктів, які здійснюють кримінальну процесуальну діяльність, науковці зосереджують увагу на дослідженні питань професійної етики прокурорів.

Ключові слова: мораль, професійна юридична етика, кримінально-процесуальні відносини, професійна діяльність прокурора, принципи професійної етики прокурора.

Dopilka V.O., Zahorodniuk S.O. Moral and ethical aspects of the prosecutor's criminal procedural activity.

The issue of legal regulation and implementation of ethical norms in the criminal procedure of Ukraine is highly relevant and in demand. Legislation does not clearly define the concepts of ethics, morality, and moral conduct. In the science of criminal procedure law, the prevailing position emphasizes the interrelation between ethics, morality, and morality-related norms and criminal procedural rules.

There should be no contradictions between the categories of «law,» «morality,» and «justice,» although such discrepancies can be observed today. Morality is the external form of ethics and is reflected in the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office", the Code of Professional Ethics and Conduct of Prosecutors, as well as customs and traditions.

Morality, in turn, is the internal form of ethics and has a subjective character. While morality establishes a desirable model of behavior in society from the perspective of ethical and religious values, morality (moral conduct) reflects the individual's own attitude toward such values, determining their choice of behavior, which may not always align with moral standards.

In a narrow sense, ethics is often equated with morality, being regarded as an objective reflection of behavioral rules in external forms. Thus, it is reasonable to identify ethical norms with moral norms. The primary purpose of ethics is to counteract evil—not people—whereby the triumph of good is achieved through searching for new ways to resolve the confrontation between good and evil, by promoting ideals of good as opposed to coercion and violence, which are consequences of evil.

Law seeks to limit evil by extending its reach to social relations. By granting binding force to moral criteria, the law restricts the arbitrariness of empowered actors. This is achieved through statutory recognition of categories such as "good faith," "reasonableness," "justice," and "humanity," which ensure high social values in law enforcement.

The very concept of law incorporates moral factors that are embodied in legislation through formal requirements, the violation of which leads not only to moral but also legal sanctions. Therefore, the foundations of criminal procedure are built upon moral social values embodied in law.

Recognizing the importance of ethical standards for actors engaged in criminal procedural activities, scholars focus on the study of issues related to prosecutors' professional ethics.

Key words: morality, professional legal ethics, criminal procedural relations, prosecutor's professional activity, principles of prosecutors' professional ethics.

Постановка проблеми. В статті розглядаються проблемні питання щодо професійної юридичної етики прокурорів, співвідношення категорій: «етика», «мораль» і «моральність», а також морально-етичних аспектів кримінальної процесуальної діяльності.

Мета дослідження: визначення поняття моральної свідомості, професійної юридичної етики, етики у кримінальному процесі та професійної етики та поведінки прокурорів.

Стан опрацювання проблематики. Дослідженням питань вказаної проблеми займались наступні вітчизняні вчені, а саме: Аббасова Д.Л., Билиця І.О., Гуртієва Л.М., Грошевий Ю.М., Капліна О.В., Лапкіна А.В., Лозовий В.О., Петришин О.В., Шульга А.О. та інші.

Виклад основного матеріалу. Окремі професії мають за основу певні дії та технології, а також певний зміст, що визначає їх специфіку, тому «здійснення своїх функціональних обов'язків залишає відбиток на особистісних рисах, моральних якостях та світогляді людини» [1, с. 3].

Працівники, які комунікують з громадянами в процесі своєї діяльності, мають дотримуватись певних норм моралі поряд з професійними навичками і вміннями та мати ті моральні якості, які дозволяють їм стати кваліфікованими спеціалістами.

Мораль є універсальним способом регулювання людської поведінки і регулятором суспільних відносин, нормою поведінки людей. У такому значенні мораль виступає однією з основ кримінального судочинства.

Засвоєння моральних основ кримінально-процесуального права потрібно розглядати як необхідну умову і методологічний принцип формування професійної правосвідомості прокурорів. Моральні норми, які за своїм змістом збігаються з правовими нормами, лежать в їх основі, тому кожна кримінально-процесуальна норма є морально-правовою [2, с. 33]. Наприклад, заборона домагатися показань обвинуваченого шляхом насильства, погроз має моральну основу; разом з тим, оскільки вона набуває правову форму порушення даної моральної заборони, настає кримінальна відповідальність [3].

У зв'язку з тим, що юридична практика пов'язана з розв'язанням певних конфліктів, професійна діяльність юристів пов'язана з інтересами людей, їх благ. Все це накладає моральну відповідальність за результати своєї діяльності на прокурорів, вимагає від них певних моральних та вольових якостей. Також слід мати на увазі й те, що до правоохоронців, наділених владними повноваженнями, ставляться підвищені моральні вимоги як до представників влади.

Моральна свідомість є специфічним видом суспільної свідомості, спрямованої на опанування ціннісних якостей соціальних відносин і поведінки громадян у відповідності з нормами моралі. Культура моральної свідомості включає культуру етичного мислення і культуру моральних почуттів.

Культурний потенціал моральної свідомості реалізується в культурі етичного мислення, а її критерієм є оптимальність прийняття певних рішень і розв'язання моральних конфліктів. Моральна свідомість має спиратись не тільки на аргументи розуму, а й на силу почуттів. Саме почуття людини, «відшліфовані моральністю, є могутнім фактором переведення етичних знань у моральні вчинки» [1, с. 37].

Професійна юридична етика вивчає вимоги до окремих учасників кримінального судочинства, а саме: судді, прокурора, слідчого та ін. Відповідно до цього, виокремлюють судову, прокурорську, слідчу етику. Загальними моральними нормами є гуманний та індивідуальний підхід до людей та повага до них; при цьому неприпустимими є правовий нігілізм і некомпетентність.

Юридична етика призначена «обґрунтувати зміст морального ідеалу юриста-спеціаліста, дослідити причини і форми деформацій морально-професійної свідомості та запропонувати засоби їх подолання» [1, с. 15].

Працівники прокуратури, слідчі зобов'язані дотримуватись етичних вимог у своїй професійній діяльності, порушення яких є службовим проступком з настанням відповідних правових наслідків. Кримінально-процесуальне законодавство України не регламентує етичні стандарти поведінки суб'єктів кримінального провадження. Разом з цим, професійна етика не може розглядатися ізольовано, поза кримінальною процесуальною діяльністю, а має досліджуватись як один із проявів реалізації етичних норм у кримінальному процесі, бо будь-яка кримінальна процесуальна процедура проводиться за участі людини.

Категорії «етика», «мораль» і «моральність» є взаємообумовленими, але не тотожними. Етичні норми співпадають з моральними лише у межах вузького розуміння етики. Абсолютне ототожнення цих категорій нівелювало б суб'єктивну складову, яка є вирішальною у визначенні етичної або неетичної поведінки учасника кримінальних процесуальних правовідносин, тому що норми моралі існують незалежно від волі людини. Етичність розкривається лише під час взаємодії моралі і моральності, які є рівними між собою і вужчими за поняття «етика» [4, с. 298].

Етичні аспекти кримінальної процесуальної діяльності визначаються за критеріями:

1) наявність у кримінальній процесуальній нормі прямого посилання на етичні категорії (честь, гідність, справедливість, свобода);

2) етико-змістовне наповнення кримінальної процесуальної норми;

3) визначення кримінальною процесуальною нормою порядку взаємодії між суб'єктами з позиції етичних категорій;

4) існування суперечностей між кримінальною процесуальною нормою і етичними категоріями;

5) кримінальна процесуальна норма наділяє суб'єкта правозастосування правом вибору варіанту поведінки у кримінальних процесуальних правовідносинах або неповно регламентує відносини, які можуть виникнути у правозастосовній практиці [2, с. 26].

Правозастосовній практиці відомі випадки використання етичної аргументації для обґрунтування процесуальних, зокрема судових рішень у кримінальних процесуальних правовідносинах етичного характеру (фактично йдеться про вплив норм моралі на правозастосування).

Використання етичної аргументації у формі правової має місце за наявності у кримінальній процесуальній нормі оціночного поняття, яке тлумачиться через етичні категорії. Наприклад, сумніви у неупередженості професійного суб'єкта кримінального провадження є підставою для його відводу (щодо суду – п. 4 ч. 1 ст. 75 КПК України). Правозастосовній практиці відомі випадки, коли упередженість судді або прокурора проявлялась у неетичній поведінці відносно інших учасників процесу.

Всі учасники кримінальних процесуальних відносин, зокрема прокурор, зобов'язані дотримуватись етичних вимог як у професійній діяльності, так і у приватному житті. Порушення таких

правил кваліфікується як дисциплінарний проступок і є підставою для притягнення особи до відповідальності [5].

Незважаючи на те, що Кримінальний процесуальний кодекс України не регламентує етичні стандарти поведінки суб'єктів кримінального провадження, питання професійної етики не можуть досліджуватись ізольовано (тобто за рамками здійснення кримінальної процесуальної діяльності), а мають розглядатись як один із проявів реалізації етичних норм у кримінальному процесі. Це пояснюється тим, що будь-яка кримінальна процесуальна процедура проводиться за участі людини, яка має власний світогляд щодо моральних, релігійних переконань, який може безпосередньо або опосередковано впливати на виконання суб'єктами їх професійних обов'язків.

Отже, етика у кримінальному процесі являє собою категорію, яка охоплює:

1) моральні норми, об'єктивовані у кримінальні процесуальні норми, кодекси і правила органів самоврядування, які визначають етичні стандарти здійснення професійної діяльності суб'єктів кримінального провадження, релігійних нормах, звичаях і традиціях;

2) моральні установки суб'єкта, які детермінують вибір варіанту поведінки у кримінальних процесуальних правовідносинах. При цьому у вузькому розумінні етика дорівнюється до моральних норм, а в широкому – охоплює як моральні норми, так і моральні установки учасників процесу.

Етичні норми співпадають з моральними лише у межах вузького розуміння етики. Абсолютне ототожнення цих категорій нівелювало б суб'єктивну складову, яка є вирішальною у визначенні етичної або неетичної поведінки учасника кримінальних процесуальних правовідносин. Це пояснюється тим, що норми моралі існують незалежно від волі людини.

Етичність розкривається лише під час взаємодії моралі і моральності, які є рівними між собою і вужчими за поняття «етика».

Етичні аспекти кримінальної процесуальної діяльності визначаються за критеріями:

1) наявність у кримінальній процесуальній нормі прямого посилання на етичні категорії (честь, гідність, справедливість, свобода);

2) етико-змістовне наповнення кримінальної процесуальної норми;

3) визначення кримінальною процесуальною нормою порядку взаємодії між суб'єктами з позиції етичних категорій;

4) існування суперечностей між кримінальною процесуальною нормою і етичними категоріями;

5) кримінальна процесуальна норма наділяє суб'єкта правозастосування правом вибору варіанту поведінки у кримінальних процесуальних правовідносинах або прогально (неповно) регламентує відносини, які можуть виникнути у правозастосовній практиці [6, с. 89].

Ст. 3 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів визначає правову основу регулювання відносин у сфері професійної етики та поведінки прокурорів [7]. Правову основу регулювання відносин у сфері професійної етики та поведінки прокурорів становлять також інші закони України, зокрема, Закон України «Про захист суспільної моралі», який встановлює правові основи захисту суспільства від розповсюдження продукції, що негативно впливає на суспільну мораль. Поняття «суспільна мораль» у цьому Законі визначається як система етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість [8].

Правову основу регулювання відносин у сфері професійної етики та поведінки прокурорів становлять Конституція України, Закони України: «Про прокуратуру», «Про захист суспільної моралі», «Про запобігання корупції» тощо.

Поняття «правила прокурорської етики» не обмежується вимогами вищевказаних нормативно-правових актів та є ширшим за змістом. «Етичні норми поширюються і на службову сферу, і на приватне життя прокурора, включають у себе як правила професійної діяльності в усіх аспектах, так і вимоги спеціального, загального законодавства й моральні засади суспільного життя. Зазначені норми формують стандарт поведінки, яка має відповідати статусу та сприяти довірі та повазі суспільства до органів прокуратури і представників цієї професії» [9].

Згідно ст. 4, яка передбачає основні принципи професійної етики та поведінки прокурорів Закону України «Про прокуратуру», професійна діяльність прокурорів ґрунтується на принципах: верховенства права та законності; поваги до прав і свобод людини і громадянина, недопущення дискримінації; незалежності та самостійності; політичної нейтральності; презумпції невинуватості; справедливості, неупередженості та об'єктивності; професійної честі і гідності, форму-

вання довіри до прокуратури; прозорості службової діяльності, конфіденційності; утримання від виконання незаконних наказів та вказівок; недопущення конфлікту інтересів; компетентності та професіоналізму; доброчесності, зразковості поведінки та дисциплінованості; поваги до незалежності суддів [10].

Вищевказані принципи встановлюють певні стандарти поведінки прокурорів. Вони визнаються та підтримуються в усіх демократичних правових системах; закріплені на законодавчому рівні, проте кожен із них містить також морально-етичну складову, що полягає у формуванні відповідних правил прокурорської етики та цінностей професії (ст. 3 Закону України «Про прокуратуру») [10]. Згідно цих принципів, прокурор зобов'язаний: неухильно додержуватися присяги прокурора, виявляти повагу до осіб під час здійснення своїх повноважень, не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, діяти лише на підставі, в межах та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, додержуватися правил прокурорської етики, зокрема не допускати поведінки, яка дискредитує його як представника прокуратури та може зашкодити авторитету прокуратури, а також вдосконалювати свій професійний рівень та з цією метою підвищувати кваліфікацію [10].

Висновки. Отже, принципи професійної етики та поведінки прокурора є вихідними ідеями, основоположними й універсальними показниками, що складають певний орієнтир для прокурорів у визначенні своєї поведінки.

Вагомою складовою у законодавчо визначених загальних обов'язках прокурора є також професійна етика та її принципи (ч.ч. 2–4 ст. 19 Закону України «Про прокуратуру») [10].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лозовой В.О., Петришин О.В. Професійна етика юриста. Х.: Право, 2004. 176 с.
2. Кримінальний процес: підручник / за ред. Ю.М. Грошевого та О.В. Капліної. Х.: Право, 2010. 608 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.
4. Гуртієва Л.М. Аксіологічний напрямок у теорії слідчої етики. *Актуальні проблеми держави і права.* 2008. С. 296–300.
5. Дисциплінарний статут прокуратури України: Закон України від 22 черв. 2006р. № 2710-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 36. Ст. 299.
6. Аббасова Д.Л. Етичні норми у кримінальному процесі України: монографія / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. К.: Юрінком Інтер, 2024. 328 с.
7. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів: *затв. Всеукраїнською конференцією прокурорів 27 квіт. 2017 р.* Київ: Генеральна прокуратура України, 2017. 24 с. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17#Text.
8. Про захист суспільної моралі: Закон України від 20 листоп. 2003 р. № 1296-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 14. Ст. 192.
9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14 квіт. 2021 р. у справі № 826/9606/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua.
10. Про прокуратуру: Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2015. № 2-3. Ст. 12.

УДК 343.985
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.40

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СПІЛЬНИХ СЛІДЧИХ ГРУП (JOINT INVESTIGATION TEAMS)

Дуфенюк О.М.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу
та криміналістики факультету № 1 (з підготовки фахівців
для органів досудового розслідування Національної поліції України)
Львівського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-6529-4036

Кельман Р.М.,
доктор філософії у галузі права,
доцент кафедри права Львівського інституту
Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID: 0000-0001-7704-2055

Дуфенюк О.М., Кельман Р.М. Криміналістичне забезпечення діяльності спільних слідчих груп (Joint Investigation Teams).

У статті йдеться про європейський досвід застосування криміналістичних знань у роботі спільних слідчих груп (ССГ). Цей прогресивний юридичний інструмент виник у відповідь на нові виклики, що постали перед світовою спільнотою. Європейська інтеграція, відкриття кордонів і розвиток транспортної інфраструктури значно підвищили мобільність людей, а разом із тим – і здатність злочинців вільно пересуватися та здійснювати протиправну діяльність транскордонного характеру. За таких умов ефективна співпраця правоохоронних органів та органів юстиції різних країн стала вимогою часу. Дослідження складається з трьох частин. У першій частині висвітлено актуальність теми, короткий аналіз наукових джерел, сформульовано мету та інтерпретацію використаних ключових концептів. У другій частині продемонстровано огляд п'яти практичних справ, в рамках яких ССГ досягли успіху у викритті організованих злочинних груп та злочинних схем протиправної діяльності. Це справи про розбійні напади, торгівлю людьми, незаконний обіг наркотичних речовин, незаконну міграцію та кібершахрайство. На підставі викладеного сформульовано низку питань, які стосуються криміналістичного технічного, тактичного та методичного забезпечення міжнародної співпраці в рамках ССГ. У третій частині цієї статті деякі з цих питань отримали відповідь. Констатовано, що більшість аспектів криміналістики ССГ обговорюються безпосередньо ініціаторами створення груп на етапі укладення угоди; за загальним правилом, під час проведення процесуальних дій має застосовуватися законодавство країни, на території якої проводяться процесуальні дії; у роботі ССГ часом виникають розбіжності, які ускладнюють процес збирання та дослідження доказів; питання фінансового забезпечення роботи ССГ (витрат на відрядження фахівців; витрат на вилучення, упакування, транспортування, зберігання об'єктів; витрат на судові експертизи і т.д.) обговорюється під час координаційної зустрічі у Євроюсті. Підкреслено, що участь у роботі ССГ відкриває широкі можливості для обміну інформацією та вивчення кращих іноземних практик на національному, «домашньому» рівні. Така взаємодія сприяє розвитку національних інституцій, збагаченню й розширенню знань і технологій, в тому числі криміналістичних. Фахівці з різних країн, об'єднані єдиною метою, можуть розробити гібридну модель методики розслідування, яка враховує і іноземний досвід, і національні підходи.

Ключові слова: криміналістика, спільні слідчі групи (ССГ), кримінальне провадження, розслідування злочинів, слідчі (розшукові) дії, докази, транскордонна злочинність, міжнародна співпраця, правоохоронні органи, прокурор.

Dufeniuk O.M., Kelman R.M. Forensic support of Joint Investigation Teams.

The article discusses the European experience of applying forensic knowledge in the Joint Investigation Teams (JITs) activities. This advanced judicial tool appeared in response to new challenges facing the world community. European integration, the opening of borders and the development of transport infrastructure had significantly increased the mobility of people. The ability of criminals to move freely and commit cross-border crimes had arisen. Under such conditions, effective international cooperation of law enforcement and judiciary from various countries is a requirement today. The study consists of three parts. The first part highlights the relevance of the topic, a brief analysis of scientific sources, formulates the goal and interpretation of key concepts. The second part demonstrates an overview of five practical cases in which JITs have succeeded in exposing organized criminal groups and criminal schemes of illegal activity. These are cases of robbery, human trafficking, drug trafficking, illegal migration and cyber fraud. A number of questions have been formulated that relate to the forensic technical, tactical and methodological support of international cooperation within the framework of the JITs. In the third part of this article, some of these questions have been answered. It has been stated that most aspects of the JITs forensic support are discussed by the initiators at the stage of concluding the agreement; as a general rule, the legislation of the country on whose territory the procedural actions are being carried out should be applied; JIT members sometimes have disagreements that complicate the process of collecting and examining evidence; the issue of financial support for the JITs work (costs for business trips of specialists; costs for fixing, packaging, transportation, storage of objects; costs for forensic examinations, etc.) is discussed during a coordination meeting at Eurojust. It was emphasized that participation in the JITs work opens up wide opportunities for the exchange of information and the best foreign practices and their implementation at the national "domestic" level. Such interaction contributes to the development of national institutions, the enrichment and expansion of knowledge and technologies, including the field of forensic science. Specialists from different countries, united by a common goal, can develop a hybrid model of investigation methodology that takes into account both foreign experience and national approaches.

Key words: forensics, joint investigation teams (JITs), criminal proceedings, crime investigation, investigative (search) actions, evidence, cross-border crime, international cooperation, law enforcement agencies, prosecutor.

Постановка проблеми. Інститут спільних слідчих груп (далі – ССГ) або *Joint Investigation Teams* (далі – JITs) для розслідування злочинів з'явився у відповідь на виклики, які постали перед міжнародною спільнотою. Інтеграційні процеси на європейському континенті, відкриття кордонів і розвиток транспортної інфраструктури суттєво підвищили мобільність населення, а разом з тим і можливості для злочинців подорожувати та реалізовувати кримінальні схеми протиправної діяльності транскордонного характеру. За цих умов об'єднання зусиль і ефективна координація роботи органів правопорядку є вимогою часу. На рівні Європейського Союзу відбувся процес «юридизації» процедури формування та роботи ССГ. Агресивна війна проти України тільки посилила ці тенденції, адже у справі про збиття літака рейсу МН-17, і щодо документування інших тяжких міжнародних злочинів ми вже маємо досвід участі у роботі таких груп пліч-о-пліч з нашими зарубіжними партнерами. З упевненістю можна прогнозувати, що практика формування ССГ тільки масштабуватиметься у ближчій перспективі, а тому доречно посилювати увагу до питань правового, організаційного, фінансового криміналістичного забезпечення функціонування цього інституту, досліджувати досвід, переваги, ризики та проблеми, які можуть виникати на шляху його активного впровадження в українській практиці.

Стан опрацювання проблематики. Проблематику ССГ в українському академічному дискурсі обговорювали Н. Ахтирська [1], Ю. Васюта [2], М. Красноброва [3], О. Лозова [4], Ю. Лук'янчук [5], Н. Конограй [6], О. Верхогляд-Герасименко [7], Ю. Чорноус [8] та ін. Проте вказані автори більшою мірою концентрували увагу на організаційних питаннях створення таких груп, їх повноваженнях, правовій регламентації та формах взаємодії. Представники зарубіжної наукової доктрини крім загальних теоретико-методологічних питань часто обговорюють практичний досвід, результати, уроки та помилки застосування зусиль міжнародних команд у транскордонних розслідуваннях (C. Rijken [9], C. Riehle [10], W. Geelhoed [11], K. Tryfon [12], I. Szijártó [13] та багато ін.). Зрештою й сама Європейська організація з питань юстиції (далі – Євроюст) як головний інституційний координатор ССГ в європейському просторі у періодичних звітах визначає проблеми та шляхи їх вирішення.

Попри безумовне визнання достатньо вагомих існуючих напрацювань за цим тематичним напрямком, криміналістичний аспект збирання доказів в рамках розслідування ССГ залишається поза увагою вчених.

Мета статті – формування загальної характеристики практики криміналістичного забезпечення діяльності ССГ для розслідування кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Для потреб цієї наукової розвідки важливо визначитися з термінологічним апаратом, до якого будемо апелювати. Це концепти «криміналістичне забезпечення» та «спільні слідчі групи». Не вдаючись у тривалі теоретичні дискусії візьмемо за основу ті дефініції, які циркулюють в науковій доктрині.

Ю. Мірошниченко, досліджуючи семантичний аспект терміну «криміналістичне забезпечення» так і не дає власного формулювання, а констатує складність і неоднозначність цього поняття [14, с. 53]. А. Левицький та О. Москалюк говорять про криміналістичне забезпечення як про цілісну систему методів, засобів, прийомів з основних напрямів криміналістики (техніки, тактики, методики), що мають діяльнісний, нормативний і організаційний аспекти вираження, базуються на загальнотеоретичних засадах криміналістики та спрямовані на виконання завдань розслідування та запобігання злочинів [15, с. 79]. На шпальтах фахових журналів у цьому контексті часто цитуються праці Ю. Чорноус, М. Єфімова, І. Дановської та інших вчених. Проте з прагматичної точки зору варто погодитися з раціональною позицією, яку висловлює А. Бондарчук, про те, що криміналістичне забезпечення розслідування охоплює основні елементи: техніко-криміналістичне, тактико-криміналістичне та методико-криміналістичне забезпечення [16, с. 365]. Такий підхід був покладений в основу цього дослідження, оскільки корелюється із системою науки криміналістики в українському форматі (на противагу західноєвропейському *Forensic Science*, який переважно охоплює розділ техніки).

Щодо визначення концепту JITs, то тут спостерігається більша єдність позицій через нормативну визначеність. Як зазначає М. Красноброва, прокурорка зі зв'язку у Євроюсті, це міжнародна група, утворена за взаємною згодою компетентних органів двох або більше держав для проведення кримінальних розслідувань в одній або декількох державах, що створюють таку групу з певною метою і на певний період. Склад ССГ визначається в угоді про створення спільної слідчої групи [17, с. 131]. Така дефініція повністю узгоджується із положеннями ст. 20 Другого додаткового протоколу до Європейської конвенції Ради Європи про взаємну допомогу у кримінальних справах від 8 листопада 2001 року (далі – «Другий додатковий протокол») [18], який було ратифіковано Україною у 2011 р. Текст модельної (типової) угоди про таку міжнародну співпрацю можна знайти на сайті Євроюсту. Інтереси держави у конкретній справі презентує, як правило, прокурор.

Інструмент ССГ дедалі частіше використовується у практиці європейських органів правопорядку та кримінальної юстиції. Можна привести численні приклади успішних кейсів-реалізацій тільки за останній 2025 рік. Наведемо п'ять рандомно обраних таких прикладів для формування кращого уявлення про обсяги завдань та потребу «ювелірної» координації сил і засобів на міжінституційному, міжнародному рівні.

1. ССГ Франції і Бельгії. Викриття організованої групи (12 підозрюваних) при спробі здійснити розбійний напад на банківські транспортні засоби для перевезення готівки (інкасаторів). Було проведено низку обшуків та арештів.

Склад ССГ: *від Франції* – міжрегіональна спеціалізована юрисдикція JIRS PARIS; підрозділ боротьби з організованою злочинністю Національної поліції OCCLO; *від Бельгії* – Генеральна прокуратура Брюсселя; Слідчий суддя Брюсселя; Судова поліція Брюсселя (PJF Bruxelles); Спеціальні підрозділи Бельгійської федеральної поліції (DSU) [19];

2. ССГ Швейцарії та Румунії. Викриття організованої групи (18 підозрюваних), яка організувала мережу торгівлі людьми, яка діяла у Швейцарії понад сім років. Угруповання вербувало молодих вразливих жінок у Румунії для сексуальної експлуатації. У 2022 році її члени переїхали до Швейцарії, щоби продовжити свою діяльність у кількох швейцарських німецькомовних містах, зокрема у Цюриху. Підозрюваний лідер угруповання почав вербувати нових членів, створивши власну кримінальну школу, де він навчав методам поневолення та експлуатації жертв. У деяких випадках жертвами обмінювалися між членами групи або використовували як «ставки» в азартних іграх.

Склад ССГ: *від Румунії* – Прокуратура при Високому касаційному суді та юстиції – Управління з розслідування організованої злочинності та тероризму, Територіальна служба Бакеу; Бригада

поліції по боротьбі з організованою злочинністю Ясси, Служба поліції по боротьбі з організованою злочинністю Нямц; Інспекції жандармерії повітів Нямц і Бакеу; Мобільний підрозділ жандармерії Бакеу; *від Швейцарії* – Прокуратура кантону Цюрих; Міська поліція Цюриха [20];

3. ССГ Норвегії та Данії. Викриття злочинної мережі, яка керувала незаконним обігом наркотиків з Марокко через Іспанію до Данії та Норвегії. Внаслідок роботи ССГ впродовж 2019–2024 років 152 наркоторговцям в обох країнах було винесено вироки позбавлення волі сумарно на строк понад тисячу років. Нещодавня оцінка цієї JIT показує, що в Норвегії 83 підозрюваних отримали вироки сумарно – 414 років позбавлення волі. Відповідно у Данії 69 злочинців були ув'язнені на 623 роки. Також було вилучено понад 9600 кг канабісу, близько 675 кг кокаїну, 355 кг амфетаміну, 77 кг синтетичних наркотиків та 41 кг героїну в двох країнах. Також у Данії та Норвегії було вилучено різну вогнепальну зброю, арештовано кілька квартир та іншу нерухомість, автомобіль, човен, мотоцикл та розкішні годинники, а також готівку та криптовалюту загальною вартістю 15,6 млн. євро.

Склад ССГ: *від Данії* – Національний підрозділ зі спеціальних злочинів; Прокуратура Національного підрозділу зі спеціальних злочинів; *від Норвегії* – Норвезька національна служба кримінальних розслідувань [21].

4. ССГ Німеччини, Нідерландів та Боснії та Герцеговини. Викриття організованої злочинної групи, яка організовувала незаконну міграцію сирійських мігрантів до Німеччини. Дохід від контрабанди мігрантів оцінюється щонайменше в 1,4 млн. євро. Під час скоординованих дій у 2025 р. було здійснено арешти підозрюваних та проведено обшуки місць у чотирьох локаціях та вилучено широкий спектр доказів, зокрема смартфони, транспортні засоби та заборонені наркотичні речовини. Євроюст допоміг німецькій та нідерландській владі підготуватися до дня проведення акції, зокрема організувавши сім координаційних зустрічей між усіма залученими органами влади.

Склад ССГ: *від Німеччини* – Офіс державного прокурора (PPO) Weiden; Федеральна поліцейська інспекція Мюнхена (Bundespolizeiinspektion Kriminalitätsbekämpfung); *від Нідерландів* – National PPO; Королівська військова поліція (Koninklijke Marechaussee); *від Боснії і Герцеговини* – Спеціальний департамент з боротьби з організованою злочинністю – Служба економічних злочинів та корупції Прокуратури Боснії і Герцеговини; Державне агентство з розслідувань та захисту (SIPA) [22].

5. ССГ Румунії та Німеччини. Викриття злочинного угруповання, яке зламало облікові записи понад 405 надійних інтернет-магазинів, щоб шахрайським способом заволодіти грошовими коштами 556 клієнтів на суму понад 400 000 євро, продаючи товари, які не надходили до покупців. У грудні 2024 р. було проведено низку процесуальних дій, під час яких було зібрано докази, зокрема в результаті обшуків будинків у Німеччині, Румунії та Австрії. На основі отриманих доказів було заарештовано чотирьох підозрюваних у Румунії та трьох у Німеччині. Щодо чотирьох підозрюваних у Румунії запроваджено запобіжні заходи, а двоє підозрюваних у Німеччині залишаються під вартою. Однак після дій у грудні розслідування щодо угруповання продовжилися. Правоохоронці виявили, що троє членів злочинного угруповання продовжували свою злочинну діяльність. Румунські та німецькі слідчі швидко встановили осіб та підготували подальші дії. 24 червня 2025 р. трьох членів було затримано в Румунії на підставі Європейського ордера на арешт, виданого німецькою владою. Також було проведено вісім обшуків будинків, під час яких було вилучено IT-системи, що містили додаткові докази. Розслідування щодо злочинної групи тривають.

Склад ССГ: *від Румунії* – Прокуратура при Високому касаційному суді та судочинства – Управління з розслідування організованої злочинності та тероризму – Територіальне відділення у Вилчі; Служба боротьби з організованою злочинністю у Вилчі; Служба боротьби з організованою злочинністю у Сібіу; Служба спеціальних дій у Вилчі; Служба спеціальних дій у Сібіу; *від Німеччини* – Баварське центральне управління з питань кіберзлочинності; Департамент кримінальної поліції Нюрнберга – K 52 [23].

Отже, з викладеного зрозуміло, що криміналістика «присутня» в кожному провадженні, у кожній справі, а тому резонно виникає низка питань, як-от: хто визначає і яким є склад учасників групи, яка безпосередньо проводить затримання, обшуки та вилучення речових доказів; криміналісти за правилами (нормами, стандартами, методиками) якої країни проводять фотографування, відеозапис, виявлення, вилучення, упакування, ідентифікацію доказів, отримують зразки, готують додатки до протоколів процесуальних дій і т.д.; судові експерти яких країн-учасниць ССГ і на підставі якого законодавства отримують матеріали для експертиз та надають висновки (на-

приклад, у різних країнах можуть бути різні критерії та процедура внесення осіб до переліку судових експертів, по різному вирішується питання присвоєння кваліфікації, різними можуть бути технологічні можливості лабораторій і т.д.); хто фінансує витрати матеріалів для проведення вилучення, упакування, транспортування, зберігання, дослідження в експертних установах об'єктів експертиз та інших речових доказів, виготовлення додатків до протоколів процесуальних дій; хто визначає тактику процесуальних дій (тактику огляду, тактику обшуку, тактику допиту і т.д.); хто визначає методику транскордонних розслідувань окремих видів злочинів; чи бувають суперечності (наприклад, щодо обрання певної методики вилучення об'єктів або щодо стандарту допустимості отриманих доказів) і якщо так, то в який спосіб вони вирішуються і т.д.?

У межах дослідження, обмеженого за обсягом, неможливо дати відповіді на всі поставлені питання, проте деякі з них можна «підсвітити» хоча б частковим знанням.

По-перше, більшість вказаних вище питань вирішується безпосередньо ініціаторами створення ССГ на етапі обговорення угоди. Характерно, що в усіх перелічених вище випадках, як зрештою і в багатьох інших справах, ані експертні установи, ані підрозділи криміналістів не є представлені на найвищому рівні як самостійні гравці ССГ, проте в угоді, де вказуються персональні дані конкретних учасників, експерти та криміналісти можуть бути внесені на підставі пропозицій сторін-учасниць угоди. Тоді вони стають членами або «відрядженими членами» ССГ. Якщо перші працюють у себе вдома, то другі – це ті, які прибули до країни-партнера у відрядження для участі в роботі ССГ. Переважно «відряджені члени» просто спостерігають за процесом розслідування.

По-друге, за загальним правилом, під час проведення процесуальних дій має застосовуватися законодавство країни, на території якої ці процесуальні дії проводяться. Тобто питання виготовлення додатків до протоколів, тактичні аспекти вилучення об'єктів, використання спеціальних засобів упакування, способи фіксації у процесуальних документах регулюються «домашнім» процесуальним законодавством країни, де відбуваються спільні операції. Кожна сторона-учасниця ССГ може за узгодженим планом проводити в межах своїх можливостей розслідування на своїй території, проводити експертизи, виявляти та вилучати докази, і в подальшому доповідати про отримані результати іншим членам ССГ під час робочих зустрічей.

По-третє, у роботі ССГ не виключаються розбіжності. Подолання правових та процедурних відмінностей визначено однією із найбільших проблем, про які говорить Євроюст у своєму п'ятому звіті щодо оцінювання ССГ (*Fifth Joint Investigation Teams (Jits) Evaluation Report*), опублікованому Секретаріатом Мережі національних експертів з питань ССГ на основі 67 оцінок, проведених фахівцями JIT між 2022 і 2024 роками [24, с. 15]. Наприклад, в одній справі одна зі сторін констатувала, що продовження прослуховування має бути схвалено судом кожні чотири тижні, тоді як інша сторона мала інший період поновлення рішення суду – кожні три місяці. Ця неузгодженість створила труднощі для органів влади країни з коротшим періодом поновлення процесуальної підстави для інтервенцій, оскільки вони мали проблеми зі збором достатньої інформації протягом обмежених термінів для обґрунтування продовження прослуховування. Схожі питання виникали щодо термінів планування дня «реалізації», наприклад, обшуків, арештів, забезпечення режиму захисту даних, застосування криміналістичних процедур [24, с. 15–16]. Отже, в цій частині варто очікувати активізацію надскладного процесу стандартизації та уніфікації підходів, щоби мінімізувати такі розбіжності.

По-четверте, питання фінансового забезпечення роботи ССГ обговорюється під час координаційної зустрічі у Євроюсті. Сторони можуть вивчити опції фінансування, які пропонує Євроюст, а також самостійно обговорювати й ухвалювати рішення про бюджет групи. До такого фінансування входять не тільки витрати на відрядження членів групи (проїзд, харчування, проживання), але й витрати на письмовий та усний переклад, придбання обладнання незначної вартості, безпечні засоби зв'язку та витрати на зв'язок і, нарешті, слідчі та судові заходи (транспортування та зберігання доказів і вилучених або конфіскованих предметів, вартість проведення судових експертиз і т.д.) [25].

По-п'яте, варто зауважити, що участь у роботі ССГ відкриває широкі можливості для обміну інформацією та перейняття кращих іноземних практик на національному, «домашньому» рівні. Така взаємодія сприяє розвитку національних інституцій, збагаченню й розширенню знань і технологій, в тому числі криміналістичних. Фахівці з різних країн, об'єднані єдиною метою, можуть розробити гібридну модель методики розслідування, яка враховує і іноземний досвід, і національні підходи протидії транскордонній злочинності.

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна резюмувати:

1. Проблематика криміналістичного забезпечення діяльності ССГ залишилася поза увагою української академічної спільноти і зарубіжних колег. Очевидним є превалювання у публікаціях питань правових, організаційних та логістичних засад функціонування ССГ. З одного боку, це можна пояснити включенням криміналістичного аспекту в операційну складову функціонування ССГ, що доволі рідко стає предметом для публічного обговорення з цілком раціональних причин недопущення витоку інформації про прийоми, методи і технічні можливості збирання доказів і протидії злочинності. З іншого боку, важливо розуміти хоча б загальні засади техніко-криміналістичного, тактико-криміналістичного та методико-криміналістичного забезпечення процесуальної діяльність уповноважених суб'єктів в рамках функціонування ССГ.

2. Розглянуті вище практичні приклади результативності ССГ формують уявлення про колосальні ресурси, обсяги завдань та потребу «ювелірної» координації сил і засобів на міжнаціональному рівні задля спільної мети – протидії злочинності. Що більше таких прикладів буде висвітлено у наукових джерелах, окреслено на спеціалізованих тренінгах, доведено до відома цільових аудиторій (слідчих, детективів, прокурорів, поліцейських, суддів) – то більше матимемо мотивації і сміливості ініціювати створення ССГ і застосовувати такі дієві інструменти у протидії транскордонній злочинності.

3. Криміналістичний аспект забезпечення діяльності ССГ є унікальним, відмінним від «домашнього» рівня, а тому потребує додаткового опрацювання. Виникає ціла низка запитань щодо використання можливостей криміналістичної техніки, тактики і методики в різних юрисдикціях з різними традиціями розуміння криміналістики, підходами збирання доказів, різним рівнем технологічного розвитку і на різних процесуальних підставах. Більшість цих питань вирішується під час робочих консультаційних зустрічей та підписання міжінституційних угод, що мають вирішальне значення для старту і подальшої діяльності ССГ. Утім практика показує, що розбіжності в цьому напрямі ще залишаються викликом для тих, хто «горить» ідеєю викрити злочинців, але наштовхується на смугу бюрократичних та логістичних перешкод.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ахтирська Н. Створення і діяльність спільних слідчих груп: європейські стандарти та національні перспективи. Держава і право. *Юридичні і політичні науки*. 2014. Вип. 66. С. 220–227.
2. Васюта Ю. Теоретико-методологічні та праксеологічні засади діяльності спільних слідчих груп під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2025. № 1 (29). С. 96–104. DOI: 10.33270/02252901.11.
3. Красноборова М. Організаційно-правові можливості залучення Євроюсту для сприяння діяльності слідчих груп в Україні. *Підприємство, господарство, право*. 2020. № 2. С. 215–219.
4. Лозова О. Щодо питання створення спільних слідчих груп у рамках міжнародного співробітництва під час кримінального провадження. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 5(1). С. 121–129.
5. Лук'янчук Ю. Адміністративно-правові основи діяльності міжнародних спільних слідчих груп. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 3(2). С. 154–158.
6. Конограй Н. Повноваження спільних слідчих груп у міжнародному співробітництві під час кримінального провадження. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4. С. 99–105.
7. Верхогляд-Герасименко О. Міжнародні стандарти створення та діяльності спільних слідчих груп. *Інтернаука*. 2022. № 10. С. 57–65. DOI: 10.25313/2520-2308-2022-10-8321.
8. Чорноус Ю. Спільні слідчі групи: правові та організаційні засади. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2013. Вип. 4. С. 92–100.
9. Rijken Conny R.J.J. Joint Investigation Teams: Principles, Practice, and Problems Lessons Learnt from the First Efforts to Establish a JIT. *Utrecht Law Review*. 2006. Vol. 2. No. 2. P. 99–118.
10. Riehle C. "20 years of Joint Investigations Teams (JITs) in the EU": An overview of their development, actors and tools. *ERA Forum*. 2023. Vol. 24. P. 163–167. DOI: 10.1007/s12027-023-00758-5.

11. Geelhoed W. Joint Investigation Teams in the Netherlands – What Lessons Can Be Learned From the Dutch Model? *Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik*. 2018. Vol. 13(11). P. 470–474.
12. Korontzis T. European union criminal policy and joint investigation teams. The case of hellas. *International Journal of Asian Social Science.* 2012. Vol. 2(12). P. 2237–2250. DOI: 10.2139/ssrn.4894755.
13. Szijártó I. Behind the Efficiency of Joint Investigation Teams. *Pécs Journal of International and European Law*. 2020. Vol. I. P. 75–84.
14. Мирошниченко Ю. Щодо визначення терміну «криміналістичне забезпечення»: семантичний аспект. *Law. State. Technology*. 2023. Вип. 3. С. 50–55.
15. Левицький А., Москалюк О. Криміналістичне забезпечення розслідування воєнних злочинів: окремі проблеми науково-теоретичних засад. *Криміналістичний вісник*. 2024. № 2. С. 76–87.
16. Бондарчук А. Криміналістичне забезпечення доказування у кримінальному провадженні: поняття та ознаки. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 364–368.
17. Красноборова М. П. Кадрове забезпечення спільних слідчих груп, створених у межах міжнародного співробітництва під час кримінального провадження. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2019. Вип. 5. Т. 2. С. 130–134.
18. Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах від 8 листопада 2001 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_518#Text.
19. Suspected bank robbers arrested in Belgium. 28 February 2025. Press release. https://www.eurojust.europa.eu/news/suspected-bank-robbers-arrested-belgium.
20. Eurojust supports successful operation against human traffickers. 03 June 2025. Press release. URL: https://www.eurojust.europa.eu/news/eurojust-supports-successful-operation-against-human-traffickers.
21. Cooperation via Eurojust leads to over thousand years of imprisonment for drug traffickers in Denmark and Norway. 13 February 2025. Press release. URL: https://www.eurojust.europa.eu/news/cooperation-eurojust-leads-over-thousand-years-imprisonment-drug-traffickers-denmark-and-norway.
22. New operation against criminal network smuggling Syrian migrants to Germany: five arrests. 08 August 2025. Press release. URL: https://www.eurojust.europa.eu/news/new-operation-against-criminal-network-smuggling-syrian-migrants-germany-five-arrests.
23. Large-scale fraud using trusted online seller accounts uncovered. 25 June 2025. Press release. URL: https://www.eurojust.europa.eu/news/large-scale-fraud-using-trusted-online-seller-accounts-uncovered.
24. Fifth Joint Investigation Teams (JITs) Evaluation Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2025. 44 p. URL: https://www.eurojust.europa.eu/ sites/default/files/assets/files/5th-jits-evaluation-report-web.pdf.
25. Funding Joint Investigation Teams. URL: https://www.eurojust.europa.eu/sites/ default/files/assets/jit-funding-wb-en.pdf.

UDC: 343.9:343.2:343.14:004.9(100)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.41

LEGAL BASIS OF COMBATING CYBERCRIME: CURRENT PROBLEMS AND SOLUTIONS

Kamran K.I.,
Baku State University, Faculty of Law,
Department of Criminal Process, PhD student,
e-mail: kamran.khalilov.isa@bsu.edu.az
ORCID: 0000-0002-0086-009X

Kamran I.K. Legal basis of combating cybercrime: current problems and solutions.

The dynamic evolution of cyberspace has generated complex legal and technological challenges that demand a coordinated international response. As digital communication networks expand beyond national borders, cybercrime has acquired a transboundary dimension that exposes the structural limitations of domestic legal systems. This research undertakes a comprehensive analysis of the legal foundations governing the fight against cybercrime, with particular emphasis on identifying systemic deficiencies, conceptual ambiguities, and enforcement gaps within existing regulatory frameworks. The study examines how the rapid advancement of information and communication technologies has intensified the scale and sophistication of cyber offences, thereby transforming them into a critical threat to global and national security. The multifaceted and highly technical nature of these offences complicates the creation of effective mechanisms for prevention, detection, and prosecution. Consequently, one of the pressing challenges facing law enforcement bodies and international institutions is to refine their understanding of cybercrime, modernize investigative tools, and ensure timely adaptation to emerging threats. By employing a doctrinal and comparative methodology, the research analyzes international conventions, national legislation, and judicial practices to assess their adequacy in addressing cross-border digital crimes. Particular attention is devoted to the legal difficulties surrounding digital evidence gathering, jurisdictional conflicts, and data-sharing procedures. The study argues that strengthening the legal framework, improving institutional specialization, and expanding international cooperation are essential for building a coherent and resilient system of cyber justice. Ultimately, this research contributes to the ongoing academic and policy discourse by proposing scientifically grounded strategies aimed at enhancing legislative harmonization, promoting the use of modern investigative technologies, and fostering a unified global approach to combating cybercrime in an era of accelerating digital transformation.

Key words: cybercrime, prevention, international cooperation, jurisdiction, challenges.

Камран І.К. Правова основа боротьби з кіберзлочинністю: актуальні проблеми та шляхи вирішення.

Динамічна еволюція кіберпростору породила складні правові та технологічні виклики, які вимагають скоординованої міжнародної відповіді. Оскільки мережі цифрового зв'язку розширюються за межі національних кордонів, кіберзлочинність набула транскордонного виміру, що виявляє структурні обмеження національних правових систем. Це дослідження проводить комплексний аналіз правових основ, що регулюють боротьбу з кіберзлочинністю, з особливим акцентом на виявленні системних недоліків, концептуальних неоднозначностей та прогалин у правозастосуванні в рамках існуючих нормативно-правових баз. У дослідженні розглядається, як швидкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій посилив масштаби та складність кіберзлочинів, тим самим перетворивши їх на критичну загрозу глобальній та національній безпеці. Багатогранний та високотехнічний характер цих злочинів ускладнює створення ефективних механізмів запобігання, виявлення та переслідування. Отже, одним із нагальних завдань, що стоять перед правоохоронними органами та міжнародними інституціями, є вдосконалення їхнього розуміння кіберзлочинності, модернізація інструментів розслідування та забезпечення

своєчасної адаптації до нових загроз. Використовуючи доктринальну та порівняльну методологію, дослідження аналізує міжнародні конвенції, національне законодавство та судову практику для оцінки їхньої адекватності у боротьбі з транскордонними цифровими злочинами. Особлива увага приділяється правовим труднощам, пов'язаним зі збором цифрових доказів, юрисдикційними конфліктами та процедурами обміну даними. У дослідженні стверджується, що зміцнення правової бази, покращення інституційної спеціалізації та розширення міжнародної співпраці є важливими для побудови цілісної та стійкої системи кіберправосуддя. Зрештою, це дослідження робить внесок у постійний академічний та політичний дискурс, пропонуючи науково обґрунтовані стратегії, спрямовані на посилення гармонізації законодавства, сприяння використанню сучасних слідчих технологій та сприяння єдиному глобальному підходу до боротьби з кіберзлочинністю в епоху прискореної цифрової трансформації.

Ключові слова: кіберзлочинність, запобігання, міжнародна співпраця, юрисдикція, виклики.

Introduction. The development of technology and the internet has transformed the way people interact, communicate, and work. While these advancements have brought significant benefits, they have also given rise to a new form of criminal activity known as cybercrime. Cybercrime encompasses unlawful activities that are facilitated or carried out through the use of computers, networks, and the internet. Offenders exploit vulnerabilities in computer systems, networks, and online platforms to engage in a wide range of illegal acts, including hacking, phishing, ransomware attacks, data breaches, online fraud, and intellectual property theft. There is no doubt that the financial, social, and psychological consequences of cybercrime have far-reaching impacts on individuals, businesses, governments, and even national security. Due to its cross-border nature and the rapid evolution of technology, cybercrime presents unique legal challenges. Issues such as jurisdiction, difficulties in collecting and preserving digital evidence, and the constant need for updated legislation are only a few of the complex legal aspects associated with this phenomenon. Analyzing these problems assists legal scholars and practitioners in designing more effective frameworks for combating cybercrime [5, p.4]. Furthermore, examining the legal implications of cybercrime helps to identify areas for improving cooperation, harmonizing laws, enhancing information sharing, and developing international frameworks and treaties aimed at simplifying legal processes. By studying the legal consequences of cybercrime, it becomes possible to address existing gaps in legislation, propose necessary reforms, and promote more effective strategies to counter this growing threat.

The main purpose of this research is to examine the legal mechanisms established to combat cybercrime and to identify the key difficulties faced in their implementation. The study aims to analyze both the theoretical and practical dimensions of legal regulation in this field and to explore the role of international cooperation in strengthening the global fight against cybercrime. Special attention is given to inconsistencies between national and international legal frameworks, as well as to the challenges arising from technological advancement that often outpace legislative adaptation. The research also seeks to formulate scientifically grounded recommendations to enhance the efficiency and coherence of legal responses to cyber threats. his study pursues the following specific objectives: to evaluate the effectiveness of intergovernmental cooperation mechanisms; to generalize the legal and institutional challenges of combating cybercrime within different legal systems; to examine the legal obstacles that arise in cross-border evidence collection and information exchange; to develop scientifically grounded recommendations for establishing a more unified and efficient framework for global legal cooperation.

Methodologically, this study employs a combination of doctrinal and comparative legal analysis. The doctrinal approach focuses on a detailed examination of existing international conventions, model laws, and domestic legislation governing the fight against cybercrime. The comparative method allows for the identification of structural differences and common principles across different legal systems, particularly those of countries with advanced cyber legislation. The research further integrates an analytical review of academic literature, judicial practice, and relevant policy documents to obtain a multi-dimensional perspective. A qualitative method of interpretation is used to evaluate legal norms and to develop forward-looking solutions that align with contemporary digital realities.

The state of scientific development of the issue. The study of legal responses to cybercrime has attracted extensive and sustained attention from scholars of both criminal and international law. Prominent researchers such as J. Clough, S. Brenner, P. Csonka, M. Gercke, D. S. Wall, and N. Goodman have examined the evolution of criminal liability in cyberspace, the interplay between national

jurisdictions, and the implications of cross-border digital evidence. Their contributions have shaped the conceptual foundations of cybercrime law, emphasizing the necessity of coherent procedural safeguards and international harmonization. Within this field, significant academic discourse has focused on the Budapest Convention on Cybercrime, often regarded as the cornerstone of international cooperation against cyber threats.

From a normative perspective, the international legal framework for countering cybercrime evolved through several landmark instruments — from the Council of Europe's Recommendation R(89)9 on Computer-Related Crime (1989) and the OECD Guidelines for the Security of Information Systems (1992) to the binding Budapest Convention on Cybercrime (2001) and its Additional Protocol (2003). These acts laid the foundation for global harmonization in defining, investigating, and prosecuting cyber offences. Later instruments, such as the EU Directive 2013/40/EU, further refined procedural standards and reinforced the principle of international cooperation.

Nevertheless, multiple dimensions of the issue remain insufficiently explored. The procedural treatment of digital evidence, the establishment of consistent jurisdictional criteria, and the delineation of universal jurisdiction in cybercrime cases continue to generate legal uncertainty. Furthermore, disparities in national legal frameworks and the absence of a unified approach to data retention and digital forensics hinder efficient international cooperation. This article seeks to bridge these gaps by reassessing the structural and procedural foundations of cybercrime regulation. It emphasizes the need to strengthen investigative capacity, improve interoperability of legal mechanisms, and develop a coherent model for transnational legal collaboration. In doing so, the study contributes to the modernization of criminal procedure in the digital era and highlights the indispensable role of international cooperation in ensuring an effective global response to cybercrime.

Presentation of research material.

Challenges in combating cybercrime.

The rapid development of technology and recent experience clearly illustrate how difficult it is to combat cybercrime. Several factors explain why this struggle poses such challenges for the legal system. First, cybercrime is still a relatively new phenomenon, which makes it difficult to establish fixed patterns of how such offenses are committed [1, p.555]. This lack of clarity prevents the creation of a solid information base to guide the allocation of resources for fighting cybercrime [27]. Although our understanding of the real scale of the problem is limited, it is evident that this is a fast-growing form of criminal activity. Secondly, because cybercrime is a new category of offense, investigative authorities and courts need time to understand and adapt to it. Law enforcement officers and judges, in particular, require regular and specialized training. Since methods of committing cybercrime change rapidly, these institutions must constantly update their knowledge [25, p.140]. Another challenge lies in the absence of a single, clear definition of cybercrime in comparative law. Existing definitions are often ambiguous, and differences in substantive criminal law hinder effective international legal assistance. For this reason, the unification of penalties for cybercrime is crucial. When legislation is outdated and traditional criminal provisions are applied to technology-related offences, punishing offenders is not always possible. Rapid technological progress continuously generates new forms of crime, forcing even states with newly adopted rules to revise and modernize their legislation at the same pace [13].

The nature and collection of evidence also create specific difficulties. Digital evidence differs significantly from traditional evidence, both in form and in the methods required to obtain it. Gathering such evidence is often complex, but it must also be collected in a way that makes it admissible in court and consistent with procedural rules. This underlines the importance of "digital forensics", a field focused on using technical examinations and analyses to extract potential legal evidence. Investigators working in this area therefore need substantial expertise and experience [14, pp.33-34]. Another problem is the fragility of digital evidence, which can be lost at any moment. This makes fast and effective cooperation at both national and international levels essential. For example, when extracting evidence from mobile phones, where crucial information is often stored, investigators and experts apply different methods. Ensuring that these methods are effective and do not damage the evidence should be considered a top priority [15, p.371].

In sum, combating cybercrime is a complex and demanding process that requires constant attention, professional knowledge and practical skills. The problems outlined above represent only part of the challenge. In this context, the main difficulties in addressing cybercrime can be grouped according to their specific nature as follows.

The complex nature of cybercrime.

One of the primary challenges in investigating and prosecuting cybercrimes is the anonymity of offenders. Cybercriminals can exploit information systems without restrictions, thereby gaining worldwide access [6]. Consequently, identifying offenders in cyberspace is particularly difficult, since there are no effective mechanisms to trace their activities. In some cases, the identification of offenders can be attempted using Internet Protocol (IP) Addresses. Nevertheless, obtaining precise location data is not always possible. Offenders may commit crimes using someone else's computer, a device in an internet cafe, or public internet connections in airports, restaurants, or hotels. Furthermore, even if an IP address is detected, problems may arise if service providers either withhold or provide inaccurate information about the offender's identity [11, p. 3]. Another complicating factor is the utilization of specialized communication tools such as TOR (The Onion Router) or Psiphon, which allow users to hide their identities. These systems make IP address tracking almost impossible. For instance, Avalanche, a harmful platform known for producing malware and managing cryptocurrencies worldwide, used a technique called fast flux both to avoid detection and to hide its operators' identities. Through fast flux, data connected to an IP address is rapidly transferred to multiple internet-connected devices through botnets, thereby frequently altering both IP address records and the services generating them [3, p. 117].

No matter how advanced a state's legislative framework on cybercrime may be, such laws remain ineffective unless offenders are successfully detected. In other words, cyber-related provisions cannot be implemented in isolation. To overcome this complication, it has been proposed that users should be required to authenticate their identities when accessing information systems. However,human rights advocates claim that these obligations infringe upon individuals' rights to privacy and personal autonomy [11, p. 4]. A further significant challenge concerns acquisition and preservation of digital evidence by law enforcement agencies. In order to determine the actual offender, it is essential not only to assign responsibility to an individual but also to substantiate the offense through authentic evidence. Unlike conventional crimes, the types of evidence and methods of collection in cybercrime cases are significantly distinct. The "crime scene" in such instances is the information system itself [365]. Consequently, evidence of the violation must be traced within these systems. However, the intrinsic character of such immaterial cyber evidence is inherently fragile and may be partially or completely lost at any time [366]. Furthermore, such evidence can be easily modified, encrypted, or otherwise manipulated, creating further challenges for investigators [21, p. 32].

Additionally, it is evident today that data storage capacity of information systems, which are the precise tools used in the commission of cybercrimes, has increased significantly. Consequently, investigators are frequently obliged to search through hundreds of thousands of data entries to determine relevant evidence. In some instances, information related to cybercrimes may be scattered throughout information systems located in multiple jurisdictions. This situation creates new challenges for law enforcement agencies and considerably complicates the process of evidence collection. On the other hand, data may be encrypted, making it impossible for law enforcement authorities to access information without decryption. İn fact, substantial time is often required to decipher passwords. Therefore, in this cyber domain, obtaining and analyzing evidence requires advanced knowledge in digital forensics as well as substantial IT proficiency [10, p. 95].

Jurisdictional issues.

Another major challenge in combating cybercrime concerns the identification of the offender's whereabouts and determining under which legal framework the individual should be subjected to liability. In this regard, the definition of jurisdiction becomes vitally significant. In international law, jurisdiction is generally understood as the authority of a state to exercise power or control over individuals and entities. From this perspective, jurisdiction traditionally encompasses three principal dimensions: legislative, executive, and judicial authority. These three classical forms of jurisdiction have historically been grounded in territorial principle [20, p. 88]. Nevertheless, in these circumstances, the territorial principle proves insufficient, and it is complemented with other doctrines such as the nationality principle, the protective principle, or the principle of universal jurisdiction. According to the territorial principle, a state enforces its authority within its geographical boundaries, which cover terrestrial, maritime, aerial, and extraterrestrial domains. In other words, the government possesses the jurisdiction to determine whether an act constitutes a criminal offense within these domains, to identify the competent courts, and to specify the relevant legislation [16]. States, therefore, may not generally extend this jurisdiction within the legal domain of another sovereign state. These traditional forms of

jurisdiction have fixed firmly determined and explicit boundaries across terrestrial, maritime, aerial, and extraterrestrial domains. When a conventional crime is committed within these territories, identifying the place of commission and, ultimately, determining the responsible jurisdiction is usually not complicated. On the other hand, cybercrimes are committed in cyberspace, which transcends territorial boundaries and falls under no single state's sovereignty. Such offenses can be perpetrated by individuals located anywhere in the world, employing only a networked computer from a remote location. This situation raises the fundamental question of the place of commission of the crime in order to identify the relevant legislation and the authorized judicial body. The problem is intensified by the intrinsic challenge of precisely delineating actions that amount to a cybercrime. Jurisdictional issues become particularly complex when the main components of a cybercrime are distributed across multiple states [9, p. 45].

The determination of which elements constitute a criminal act (such as motive, casual relationship etc.) and the identification of the location where the crime is considered to have been committed represent distinct matters. For instance, in crimes involving content disseminated via information technologies, such as offensive speech or child pornography, authorities face challenges in determining the location of the offense and the location of the associated network. Moreover, content may begin to be uploaded in one jurisdiction and be completed in another, or an offender may create content in one country while making it accessible to the public in another. Consequently, a cyber activity can be subject to multiple national jurisdictions. Since, there is no international authority or judicial body capable of resolving such issues, states endeavor to address the problem through the jurisdictional provisions incorporated within their national legal frameworks [2]. Currently, there is no specialized international body or court addressing cybercrime. The jurisdiction of the International Criminal Court (ICC) encompasses crimes listed under Article 5 of the Roma Statute, specifically genocide, war crimes, crimes against humanity, and the crime of aggression that threatens the international community [30]. In this regard, cybercrimes are not explicitly incorporated within the Roma Statute. Nevertheless, some scholars argue that cyber activities may create new ways of committing criminal acts, thus allowing or supporting their execution. Therefore, these actions might be subject to the jurisdiction of Article 414 of the ICC. At first glance, it seems that cyber activities could be considered within the framework of an act of aggression [4, p. 320]. To qualify as an act of aggression, a cyberattack must meet certain criteria. As stated in paragraph 1 of Article 8 of the Roma Statute, the crime of aggression stipulates that the act be executed by a person with the authority to control and oversee effectively the military and political affairs of a state. This leadership requirement is rarely met in the context of cyberattacks. Nonetheless, in rare circumstances, such as extensive denial-of-service (DoS) attacks, this criterion might be satisfied. For instance, during the 2008 confrontation, Russian affiliated groups conducted DoS assaults against the Georgian government, thereby incapacitating its capacity to convey information to the public [26, p. 200).

In international law, two principal mechanisms enable either international tribunals or national courts to assert jurisdiction over cybercrime, namely the principle of universal jurisdiction and the principle of complementarity. In the context of transnational offenses requiring cross-border cooperation, the universality principle assumes particular significance [26, p. 223]. According to this principle, states may assert jurisdiction over crimes that threaten the international community as a whole, regardless of where the crime was committed or the nationality of perpetrator or victim. In other words, the principle of universal jurisdiction authorizes a state to prosecute offenses that it would not otherwise have jurisdiction over under terrioriality, personality, or protective principles. This principle has historically been invoked in the prosecution of organized transnational crimes against humanity, including piracy and transnational terrorism [19, p. 126]. The principle of universality enables any state, whether through international or national courts, to assert jurisdiction over offenders, thereby offering a potential solution to the challenges posed by cybercrime. Piracy, for instance, has been characterized as "hostis humani generis" , an offense against all humankind, and may be prosecuted within the jurisdiction where it occurs. According to the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS) and established principles of customary international law, acts of piracy committed on international waters may be prosecuted by any state [31]. Analogously, cyber offenders may be considered the enemies of humanity, while cyberspace can be compared to the high seas. The justification for applying universal jurisdiction to piracy rests on the premise that international commerce is endangered, with large-scale DoS attacks having the potential to incapacitate or substantially disrupt critical commercial websites. Consequently, cybercrimes of this nature should be prioritized under the framework of universal jurisdiction. Nevertheless, delineating the scope of cybercrimes may pose challenges to the application

of the universality principle. If the scope of such offenses is carefully defined, however, it can serve as a deterrent in combating cybercrime. According to the complementarity principle, national courts hold primary responsibility for exercising jurisdiction over crimes. The principle was emphasized prior to the Rome Conference with the notion of the " complementarity of international criminal adjudication with national criminal justice" [12, p. 171]. However, when national courts are either unwilling or lack the necessary technical capacity to prosecute an offense, the International Criminal Court (ICC) has the authority to assume jurisdiction over such cases. In this regard, the principle of complementarity respects the national sovereignty of states. It also addresses challenges arising from certain states' failure and refusal to prosecute cybercriminals or to extradite them. Nevertheless, the principle does not entirely resolve cybercrime issues that fall within the jurisdiction of multiple states' legal systems. In such circumstances, effective resolution may require the involvement of a supranational court or an international governing authority.

Challenges in international cooperation.

Another significant challenge in countering cybercrime is the absence of effective transnational cooperation. The principal aim of international collaboration is to prevent offenders who commit crimes across multiple legal jurisdictions from evading accountability. Effective crime prevention necessitates anticipating the penalties that offenders will face for their actions. A criminal act may endanger not only the national security of the state in which they occur but also that of other nations. In the context of cybercrime, offences frequently transcend national boundaries, thereby heightening the probability that perpetrators may evade prosecution. Consequently, all states and international entities must collaborate to enhance transnational cooperation. Even if states establish comprehensive and effective substantive and procedural frameworks addressing cyber crimes, such measures alone remain inadequate. The suppression of these crimes fundamentally relies on mechanisms of intergovernmental collaboration. As emphasized in scholarly discourse, the struggle against cybercrime " must be global in nature or it will have no meaning at all " [23, p. 188]. In other words, international collaboration is considered an indispensable requirement. If even a few states do not participate, cybercriminals may exploit countries not engaged in extradition or mutual legal assistance agreements as safe havens, continuing their illegal activities from those jurisdictions. Several key factors contribute to the challenges of international cooperation, the three most critical being: A) differences in national legal systems; B) gaps and incompleteness in international treaties; C) excessively lengthy and time-consuming procedural rules.

A) Differences in national legal systems:

Initially, when discussing distinctions in legal systems, it can be noted that these systems evolve in response to the particular needs and realities of societies. Laws represent a diverse range of societal factors, including religion, culture, history, sociology, and geography. Consequently, substantive and procedural criminal legislation vary significantly across states [22]. The issue becomes even more intricate in the context of cybercrime. From a substantive law perspective, determining which actions constitute a criminal offense differs significantly between jurisdictions. As discussed in the first chapter, there is no overarching agreement regarding the definition and scope of a crime. An act that is considered criminal in the victim's country may not be recognized as such in the perpetrator's jurisdiction, or it may be classified differently. For instance, while "national-socialist" propaganda is punishable as a criminal offense in Germany and Austria, it is generally protected under freedom of expression in the United States, Australia, and Canada [32. p. 113]. Similarly, acts of hate speech constitute a punishable offense in many European countries, whereas it is often safeguarded as free expression in the United States. A notable illustration of this disparity is the Yahoo! v. LICRA case. In this case, Yahoo! provided access to websites offering Nazi-related materials, including photographs,sale, exchange, or display of Third Reich memorabilia, in violation of French criminal law. Consequently, in 2000, the French non-profit organization International League Against Racism and Anti- Semitism (LICRA) filed a lawsuit against Yahoo!. As a result, the Paris court ruled that Yahoo! must take all necessary measures to prevent access to Nazi-related materials. In compliance with the court's decision, Yahoo! eliminated all such content from its French site (www.yahoo.fr). However, the Paris Court subsequently required that the same content be removed from Yahoo!'s global platform accessible to French users. Yahoo! rejected this request. Subsequently, the case was submitted to the United States District Court for the Northern District of California, which argued that enforcing the Paris Court's decision on the global site (www.yahoo.com) would contravene the constitutional protection of freedom of expression guaranteed under the U.S. Constitution. The court ultimately ruled that the Paris Court's order was incompatible with

the U.S. Constitution and, therefore, unenforceable within the jurisdiction of the United States [24, pp. 214–220]. Just as substantive criminal laws vary among nations, the procedural frameworks that regulate criminal investigations and prosecutions also demonstrate significant differences. Methods for investigating crimes, conducting trials, and collecting evidence may be lawful and effective within one jurisdiction, but inadequate or illegal in another. These discrepancies frequently lead to conflicts between national legal systems. For instance, remote search measures are regarded as legitimate procedures for obtaining criminal evidence in the United Kingdom and the United States. Conversely, in other countries, similar practices may be deemed illegal and constitute a violation of individual privacy rights [28]. In fact, one of the most critical challenges in cybercrime investigation concerns the storage and preservation of data, as various states impose diverse requirements regarding data retention.

Variations in national criminal law systems often lead to inconsistencies and conflicts in provisions related to cybercrime, thereby impeding international cooperation. Dual criminality constitutes a fundamental condition for the implementation of legal assistance and extradition procedures. According to this principle, the offense forming the basis of a request for legal assistance must be recognized as a crime under the criminal laws of both the requesting and requested states. Noncompliance with this requirement can significantly impede operational procedures, such as evidence collection, conducted within the framework of international collaboration [7, p. 255]. Furthermore, the concept of "jurisdictional arbitrage" becomes particularly relevant in this context. Cybercriminals may reside and operate in states that either fail to criminalize certain cyber offenses or prescribe only minimal sanctions for such conduct. In other words, an act deemed unlawful in one country may not constitute crime in another, complicating prosecution efforts and obstructing international cooperation [8, p. 477]. To address this challenge, it is essential for states to pursue harmonization of their cybercrime legislation. However, the process of alignment is complicated by diverse factors, including states' political structures, histories, cultures, social dynamics, and legal traditions. The principle of "one-size-fits-all" is not applicable to cybercrime. Consequently, combating such offenses requires tailored approaches that consider the unique domestic conditions of each state. It is important to emphasize that legislative harmonization does not aim to enforce uniformity. Rather, the goal is to achieve functional complementarity. In other words, national and regional differences should be minimized to the extent possible, while ensuring that enforcement mechanisms operate with both effectiveness and efficiency.

B Incompleteness of international treaties:

Extradition and mutual legal assistance constitute the most essential mechanisms for international cooperation among states. Over recent years, the scope of mutual legal assistance, which was previously narrow, has expanded substantially. Today, legal assistance comprises an extensive spectrum of activities, including the provision of information, transmission of data regarding criminal offenses, delivery of court decisions and documents related to judicial proceedings, examining of witnesses, experts, and defendants, execution of searches and seizures for evidentiary purposes, transfer of objects or documents, and the extradition of detained persons to another state. In the absence of intergovernmental agreements, states are not legally obligated under international law to cooperate with other countries in matters related to cybercrime or any other offenses [17, p. 220]. This reveals a significant gap in international law. In other words, these legal assistance and extradition processes are implemented exclusively through bilateral or multilateral treaties concluded between states, for instance, the Council of Europe's Convention on Cybercrime or the European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters. Nevertheless, to date, no comprehensive international treaty specifically addressing cybercrime. The effectiveness of lateral and multilateral regional agreements is limited to the participating states. Consequently, these limitations pose substantial challenges to combating cybercrime at a global level.

A notable instance illustrates the absence of agreements on international cooperation within the cybercrime context in the 2000 case involving Gorshkov and Ivanov. Russian hackers Vasiliy Gorshkov and Aleksey Ivanov illegally accessed the IT systems of several American companies, extrafiltrated their data, and subsequently conducted extortion attempts [29]. Due to the lack of an extradition treaty between the United States and Russia, it was not possible for the Russian authorities to surrender the suspects. Consequently, the Federal Bureau of investigation (FBI) arranged the transfer of the suspects to the United States to enable criminal investigation and subsequent prosecution. FBI agents employed a fictitious company called "Invita" to bring the suspects to the U.S. , where, as part of an interview process, they were asked to display hacking capabilities by typing on a network set up by the FBI. Prior to this, the FBI had installed surveillance programs on the computers that the suspects would use in the

United States, allowing it to obtain passwords and data from computers located in Russia. Utilizing the information and evidence retrieved from these Russian-based computers, the authorities were able to prosecute and detain the suspects. The Russian government protested the operation and demanded the surrender of the offenders, however, in the absence of a formal agreement, the U.S. authorities declined the request [18] .

C) The excessive length and complexity of procedural rules:

The procedural framework for extradition and international judicial cooperation in cases involving cybercrime remains excessively lengthy and time-consuming. Requests related to extradition of mutual legal assistance in cybercrime matters are processed through conventional diplomatic or judicial channels in both states. These mechanisms, such as legal transactions, translation of official documents, and other formal procedures are often bureaucratically and inefficient. Consequently, they prove inadequate in addressing cybercrimes, which advance at a remarkable rate and frequently transcend jurisdictional boundaries. In other words, the conventional regime of international judicial cooperation is often inadequate to the dynamic nature of cybercrime and frequently fails to provide timely or effective support in response to requests for cooperation. For instance, The United States, one of the world's most technologically advanced nations, reportedly requires an average of ten months or more to respond to other countries' requests concerning the database of cyber offenders [26, p. 207].

If a crime involves offenders or connections spanning multiple countries, the procedure for securing mutual legal assistance tends to become significantly prolonged. This extended duration elevates the probability of losing crucial evidence and information related to the crime. Therefore, conventional frameworks of international collaboration must be replaced with more efficient and rapid methods. For instance, the establishment of 7/24 international emergency communication networks could facilitate direct interaction between investigators and experts from different jurisdictions. Beyond the limitations of conventional international cooperation frameworks, multiple operational challenges impede efficient mutual legal assistance. These include rejection of requests due to minor deficiencies in submitted documentation, the absence of direct interaction between judicial bodies and justice ministries concerning document transmission, insufficient legal knowledge among law enforcement officials, inadequately conducted investigative procedures, and limited foreign language among personnel involved. All these factors collectively impede the legal assistance process and weaken the overall effectiveness of cross-border collaboration in criminal justice.

Conclusion.

Efforts to overcome the challenges encountered in combating cybercrime should be enacted at both national and international levels. At national level, the foundation for combating cybercrime is embedded in a nation's criminal and procedural legislation. In the absence of an effective regulatory framework addressing cybercriminal activities, states risk becoming safe havens for cybercriminals. Therefore, as cybercrime continues to evolve, states should simultaneously reform, enhance, and adapt their national substantive and procedural criminal laws to effectively address these emerging threats. Furthermore, traditional instruments of criminal investigation and prosecution are largely inadequate in dealing with cybercrime. Specifically, the collection, the preservation, and assessment of digital evidence require the establishment of specialized digital forensic laboratories and a comprehensive forensic infrastructure. Therefore, law enforcement agencies should develop innovative and rapid methods for investigating and prosecuting cyber offences, while guaranteeing sufficient technical capacity and operational readiness for cybercrime prevention.

Furthermore, to effectively combat cybercrime, the formation of specialized bodies focused on cybersecurity oversight and enforcement is indispensable. In addition, states must enhance their information technology infrastructures and implement the necessary technical measures to ensure cyber resilience. At this point, it is essential to design and execute comprehensive projects, as well as to develop strategic plans targeting the protection of cybersecurity and privacy while preventing cyberattacks. In addition, a substantial proportion of cybercrimes remain unreported. This underreporting is largely attributable to victims' awareness of being subjected to cyber attacks that they have been targeted or their unfamiliarity with the proper reporting procedures. Furthermore, certain companies and institutions often withhold information regarding cyber incidents owing to apprehension about possible reputational damage. Consequently, targeted research initiatives and public awareness campaigns should be implemented to educate citizens on cybercrime and the appropriate mechanisms for reporting such offences. At national level, efficient collaboration among law enforcement agencies, both internally

and with the private sector is essential. Internet service providers, in particular, play a critical role in ensuring access to relevant data. On one hand, service providers must assist law enforcement authorities in tracing perpetrators, while on the other hand, they are obliged to protect individual rights and privacy, preventing any potential misuse of sensitive information.

Combating cybercrime on a global scale is of equally vital importance. In other words, while national legislation constitutes the foundation of the fight against cybercrime, international law represents its culmination. A global crime necessitates a global response. National laws alone frequently prove inadequate for effectively tackling transnational cyber offences. In this context, there is a pressing need for a legally binding international agreement to govern and enhance international cooperation in this field. The most prominent and authoritative platform for achieving this objective is the United Nations (UN). Within the UN framework, the principal purpose of such an international convention should be to harmonize and align both substantive and procedural criminal legislation of member states concerning cybercrime. This would ensure the implementation of the principle of dual criminality, which serves as a fundamental prerequisite for international cooperation, and would help eliminate discrepancies among states regarding the investigation and prosecution of cyber offences. Traditional forms of international cooperation are largely incompatible with the inherent nature of cybercrime, as they often prove to be inefficient and excessively time-consuming. The fight against cybercrime requires effective, rapid, and sophisticated mechanisms of international collaboration. Transnational cyber offences frequently fall within the jurisdiction of multiple states, yet there is currently no international body or legal norm capable of adjudicating jurisdictional conflicts. Furthermore, cybercrime does not appear to fall within the jurisdiction of the International Criminal Court (ICC). Two potential solutions can be proposed for this issue. The first is to include cybercrime as a fifth core international crime within the jurisdiction of the ICC, alongside war crimes, crimes against humanity, genocide, and the crime of aggression. The second is to establish a specialized international tribunal on cybercrime, modeled after the ICC, with exclusive competence over such offences. Moreover, international cooperation should not be limited to judicial collaboration but must also encompass police cooperation. Institutions such as INTERPOL, EUROPOL, ASEANAPOL, and AMERIPOL play an indispensable role in facilitating transnational law enforcement collaboration. It should also be emphasized that there exists a substantial digital divide among developed, developing, and underdeveloped countries in terms of information technology capacity. Bridging this gap and promoting the transfer of technological knowledge are essential for sustaining global cybersecurity and ensuring a more effective worldwide response to cybercrime.

REFERENCES:

1. Akbulut, B.B. (2020). Cyber Crimes, Selcuk University *Faculty of Law Journal, Millennium Gift*, Volume 8, Issue 1-2, – 2000.
2. Albert I. Aldesco. (2002). The Demise of Anonymity: A Constitutional Challenge to the Convention on Cybercrime, *Loyola of Los Angeles Entertainment Law Review*, Vol.23, No. 1, p. 89.
3. Bell, R.E. (2002) The Prosecution of Computer Crime, *Journal of Financial Crime*, Vol. 9, No. 4, p. 314.
4. Cammack, C. (2011). The Stuxnet Worm and Potential Prosecution by the International Criminal Court under the Newly Defined Crime of Aggression, *Tulane Journal of International & Comparative Law,* Vol. 20, No. 1, p. 319–324.
5. Clough, J. (2015). Principles of Cybercrime. Second edition. Cambridge University Press, p. 513.
6. Clough, J. (2011). Cybercrime. *Commonwealth Law Bulletin,* Vol. 37, No. 4, p. 673.
7. Clough, J. (2014). A World of Difference: The Budapest Convention On Cybercrime And The Challenges Of Harmonisation, *Monash University Law Review*, Vol. 40, No. 1, p. 701.
8. Csonka, P. (2006). The Council of Europe's Convention on Cyber-crime and Other European Initiatives, *Revue İnternationale de Droit Penál* , Vol. 77, No. 3, p. 620.
9. David L. Speer. (2000). Redefining Borders: The Challenges of Cybercrime, Crime, *Law and Social Change*, Vol. 34, No. 3, p. 260.
10. Ehuan, A. (2010). Cybercrime and Law Enforcement Cooperation, CyberForensic Understanding Information Security Investigations, Ed. Jennifer Bayuk, Germany, Springer, p. 138.

11. Emmanuel Femi Gbenga Ajayi. (2016). Challenges to Enforcement of Cyber-Crimes Laws and Policy, *Journal of Internet and Information Systems*, Vol. 6, No. 1, p. 4.
12. Erdal, S. (2010). Uluslararası Ceza Mahkemesinin Ulus-Devlet Egemenliğine Etkisi, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi , C.XVIII, S. 1, s. 195.
13. Gregor U. (2006). Criminalising Computer Misconduct: Some Legal and Philosophical Problems, 14 Asia Pac. L. Rev. 95, p. 99.
14. Khalilov, K., & Abbasova F. (2024). Modern methodology of digital forensics: The role of technology in digital criminal prosecution. Qanun Nəşriyyatı, № 05 (355), s. 33–44.
15. Khalilov, K. (2025). Obtaining digital evidence and protecting personal data in the preliminary investigation of cybercrimes: interaction and comparative analysis. Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XXVII r. elmi konfransı (NASCO XXVII). Materiallar toplusu – II hissə, s. 369–374.
16. Henriksen, A. (2019). International Law, 2. bs., United Kingdom, Oxford Universty Press, p. 85.
17. Inger Marie S. (2018). Cybercrime Law, Digital Forensics, Ed.André Årnes, Hoboken John Wiley & Sons, p. 111.
18. Jean-Baptiste M. (2019). The limits of Subjective Territorial Jurisdiction in the Context of Cybercrime, ERA Forum, Vol. 19., No. 3, p. 384.
19. Keçeligl, M.D. (2018). Evrensel Yargı Yetkisi: Ceza Hukuku Bağlamında Evrensellik İlkesine Bakış, Terazi Hukuk Dergisi, C.XIII, s. 143.
20. Khalilov, K. (2024). Extraterritorial Jurisdiction of the ECHR in the Context of Analysis of Relevant Cases: Which Model Is Effective? 10, Scopus Preview, Baku St. U. L.Rev.84, p. 84–120.
21. Kim-Kwang R.C. (2008). Organised Crime groups in Cyberspace: a Typology", *Trends Organ Crim*, Vol.11, No. 3, p. 287.
22. Matthew R.Z. (2001). International Computer Crimes, General Report, Revue internationale de droit pénal, Vol. 72, No. 3, p. 827.
23. Murat V.D. (2018). Bilişim Suçları ve İnternet İletişim Hukuku, 7. bs., Ankara, Seçkin Yayınları, s. 256.
24. Okoniewski, E.A. (2002). Yahoo!, Inc. v. LICRA: The French Challenge to Free Expression on the Internet, American University International Law Review, Vol. 18., No. 1, p. 380.
25. Özgür U. & Yasin B. (2004). Bilişim-İletişim Teknolojileri ve Ceza Hukuku, İnternet ve Hukuk (derleyen Yeşim M. Atamer), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 423.
26. Perloff-Giles, A. (2018). Transnational Cyber Offenses: Overcoming Jurisdictional Challenges, *The Yale Journal of International Law*, Vol. 43, No. 1, p. 227.
27. Susan W.B. (2004). Toward a Criminal Law for Cyberspace: A New Model of Law Enforcement?, 30, Rutgers Computer & Tech. L.J. 1, p. 33.
28. Susan W. B. (2012). Law, Dissonance, and Remote Computer Searches, *North Carolina Journal of Law & Technology*, Vol. 14, No. 1, p. 124.
29. Susan W. Brenner, Joseph J. Schwerha IV. (2002). Transnational Evidence Gathering and Local Prosecution of International Cybercrime, *The John Marshall Journal of Information Technology & Privacy Law*, Vol. 20, No. 3, p. 347-348.
30. Ulusoy, O. (2008). Uluslararası Ceza Mahkemesi, Ed. Utku Kılınç, İzmir, Etki Matbaacılık Yayıncılık, s. 22–29.
31. United Nations Convention on the Law of the Sea. Available at: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf [accessed Sep 05, 2025].
32. Veli Özer Ö. (2002). İnternet Kullanımında Ortaya Çıkabilecek Bazı Ceza Hukuku Sorunları, DEÜHFD, C.IV, S. 1., s. 130.

УДК 343.13
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.42

ПРОБЛЕМАТИКА ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Карпенко М.О.
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID:0000-0003-2627-8871

Грицькова В.В.
студентка IV курсу факультету юстиції
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0003-3019-5558

Чорна А.Ю.
студентка IV курсу факультету юстиції
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0004-6444-5276

Карпенко М.О., Грицькова В.В., Чорна А.Ю. Проблематика здійснення кримінального провадження щодо військовополонених.

У статті акцентується увага на тому, що у світлі глобального зростання кількості збройних конфліктів і зобов'язань держав щодо дотримання норм міжнародного гуманітарного права, особливої актуальності набуває проблематика кримінального провадження щодо військовополонених. З огляду на сучасні виклики міжнародної безпеки, що охоплюють як традиційні міждержавні конфлікти, так і гібридні форми агресії, виникає потреба в чіткому визначенні правового статусу військовополонених та гарантій їхнього захисту. В умовах війни держава стикається з потребою одночасно забезпечувати справедливість, дотримуючись вимог міжнародного права, та має гарантувати безпеку власного населення та національних інтересів. У зв'язку з цим, є важливим забезпечити ефективний механізм контролю за дотриманням прав людини у воєнних умовах, адже саме від цього залежить не лише міжнародна репутація держави, а й довіра до її правової системи. Наведеним обумовлена необхідність переосмислення підходів до забезпечення правового порядку в період воєнного стану, зокрема в межах кримінального провадження.

Констатовано, що сучасний правозастосовний контекст висуває численні виклики у сфері кримінального провадження щодо військовополонених. У зв'язку з цим, висловлена думка, що подальшого наукового розуміння потребують не лише процесуальні аспекти здійснення досудового розслідування чи судового розгляду, а й фундаментальні питання: межі юрисдикції держави, співвідношення міжнародного гуманітарного права та національного кримінального процесу, допустимість кримінального переслідування військовополонених за певних обставин тощо.

Зазначено, що на сучасному етапі функціонування кримінального процесуального механізму особливого значення набуває питання забезпечення належних стандартів поводження з військовополоненими, дотримання принципів гуманності, недискримінації та презумпції невинуватості. Розроблення чітких процедур і прозорих правил поводження з військовополоненими є необхідною передумовою для формування справедливої та стійкої моделі правосуддя у період воєнних дій і після їх завершення.

Запропоновано посилити процесуальний статус військовополонених, щодо яких здійснюється кримінальне провадження, привести у відповідність вимогам Женевської конвенції III, 1949 р. діюче кримінальне процесуальне законодавство.

Ключові слова: кримінальне провадження; воєнний стан; особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого; міжнародне гуманітарне право, гарантії.

Karpenko M.O., Hrytskova V.V., Chorna A.Y. Legal challenges arising in criminal proceedings involving prisoners of war.

The article emphasizes that, in light of the global increase in the number of armed conflicts and States' obligations to comply with the norms of international humanitarian law, the issue of criminal proceedings concerning prisoners of war acquires particular relevance. In view of contemporary challenges to international security encompassing both traditional interstate conflicts and hybrid forms of aggression, there arises a need for a clear definition of the legal status of prisoners of war and guarantees for their protection. In wartime conditions, the State faces the necessity of simultaneously ensuring justice in compliance with international law and guaranteeing the safety of its own population and national interests. In this connection, it is important to ensure an effective mechanism for monitoring compliance with human rights in wartime, since this affects not only the international reputation of the State but also confidence in its legal system. The foregoing determines the necessity of rethinking approaches to ensuring legal order during martial law, in particular within the framework of criminal proceedings.

It is stated that the contemporary law-application context presents numerous challenges in the sphere of criminal proceedings concerning prisoners of war. In this regard, it is expressed that further scholarly understanding is required not only of the procedural aspects of conducting pre-trial investigations or judicial proceedings, but also of fundamental questions: the limits of State jurisdiction, the relationship between international humanitarian law and national criminal procedure, the admissibility of criminal prosecution of prisoners of war under certain circumstances, and the like.

It is noted that at the present stage of functioning of the criminal procedural mechanism the issue of ensuring adequate standards of treatment of prisoners of war, and of observing the principles of humanity, non-discrimination and the presumption of innocence, acquires particular importance. The development of clear procedures and transparent rules for the treatment of prisoners of war is a necessary prerequisite for the formation of a fair and resilient model of justice during hostilities and after their cessation.

It is proposed to strengthen the procedural status of prisoners of war in respect of whom criminal proceedings are being conducted, and to bring the existing criminal procedural legislation into conformity with the requirements of the Third Geneva Convention of 1949.

Key words: criminal proceedings, martial law, a person in respect of whom an authorized body has decided on exchange as a prisoner of war, international humanitarian law, guarantees.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна Російської Федерації проти України призвела до стрімкого зростання кількості порушень законів і звичаїв війни (воєнних злочинів). За даними Офісу Генерального прокурора на початок червня 2022 р. в Єдиному реєстрі досудових розслідувань було понад 15 800 проваджень за ст. 438 Кримінального кодексу України (далі – КК) [7]. Частина підозрюваних у цих злочинах перебуває в статусі військовополонених. Якщо раніше окремі вироки за воєнні злочини військовополонених були поодинокими, то сучасна практика змінилася: державні органи залишають захоплених військових в спеціально обладнаних таборах, збирають докази їхніх дій і розглядають справи в судах [8]. З одного боку, це необхідно для забезпечення правосуддя та дотримання міжнародних зобов'язань. З іншого – чинне вітчизняне законодавство не містить спеціальних процедурних норм для кримінального переслідування військовополонених. Ані Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК), ані інші пов'язані нормативні акти комплексно не врегульовують цей процес (за винятком загальних норм). Водночас Женевська конвенція III (1949) передбачає додаткові гарантії та обмеження. Отже, проблема полягає у невідповідності між потребами практики та наявними нормами.

Метою статті є аналіз правового статусу військовополоненого за нормами національного законодавства та міжнародних договорів про поводження з полоненими, оцінка особливостей участі військовополонених у кримінальному процесі та систематизація колізій і прогалин законодавства,

що можуть спричиняти порушення норм міжнародного гуманітарного права. Реалізація поставленої мети сприятиме формулюванню практичних рекомендацій для гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами та належному захисту прав військовополонених.

Стан опрацювання проблематики. Питанням здійснення кримінального провадження щодо військовополонених приділяли увагу багато науковців, зокрема: А. Туманянц, Г. Арзуманов, І. Жаровська, Я. Шевчук, Т. Фоміна, Н. Гольдберг, А. Ципан та інші. Між тим, увесь масив проблематики в цій площині не є повністю опрацьованим, постійно з'являються нові виклики практики застосування положень кримінального процесуального законодавства, що регламентують порядок досудового розслідування та судового провадження в умовах воєнного стану. Така ситуація підштовхує до подальшого науково пошуку та осмислення проблематики у цій сфері науки. Повністю змінив цей пункт, отже систематизувати літературу

Виклад основного матеріалу. Проблематика кримінального провадження щодо військовополонених є комплексною і вимагає міждисциплінарного аналізу, що має ґрунтуватися на нормах міжнародного гуманітарного права, насамперед, положеннях Гаазької конвенції (IV), 1907 р., Женевської конвенції про поводження з військовополоненими (III) 1949 р. (далі – Женевська конвенція), Додатковому протоколі I 1977 р. і звичаєвим міжнародним гуманітарним правом, а також на чинному кримінальному процесуальному законодавстві України. Зокрема, до кола ключових питань, що постають у цьому контексті, слід віднести необхідність упорядкування процесуального статусу військовополонених на національному рівні та гармонізації його з нормами міжнародного гуманітарного права. Це вимагало б внесення до КПК окремого розділу або статей, що деталізують права і процедури для військовополонених (обов'язкова участь захисника, чіткі строки допиту, гарантії належного утримання тощо) [10], а також слід чітко встановити, хто визнається військовополоненим, а хто – військовим злочинцем, і гарантувати, що комбатанти не караються лише за сам факт участі у бойових діях. До того ж, законодавцю необхідно деталізувати процедури формування списків, повідомлення відповідних органів, здійснення допитів та судових дій з обміну, аби уніфікувати підходи, запобігти колізіям і забезпечити виважене поєднання державних інтересів із захистом прав людини у воєнний час [11].

Науковий погляд на зміни в кримінальному процесуальному законодавстві відносно кримінального провадження щодо військовополонених свідчить, що на нормативному рівні:

1) надано процесуальний статус особі, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого. Нею є будь-яка особа, що має процесуальний статус підозрюваного, обвинуваченого, засудженого та яка включена відповідним уповноваженим органом до списку для обміну як військовополонений (п. 28. ч. 1 ст. 3 КПК);

2) регламентовано процедуру скасування запобіжного заходу у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого (ст. 201-1 КПК);

3) запроваджено порядок тримання та заходи щодо поводження із звільненим з-під варти підозрюваним, обвинуваченим військовополоненим у разі скасування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту (ч. 6 ст. 202 КПК);

4) передбачено депонування показань військовополонених підозрюваних осіб, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого (абз. 2 ч. 1 ст. 225 КПК);

5) закріплено як підставу зупинення досудового розслідування прийняття уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного для обміну як військовополоненого та процедуру його відновлення (п. 5 ч. 1 ст. 280, ст. 282 КПК);

6) визначено в главі 24-1 КПК порядок спеціального досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо злочину, вчиненого підозрюваним, стосовно якого уповноваженим органом прийнято рішення про передачу його для обміну як військовополоненого та такий обмін відбувся, а в ст. 323 процедуру відповідного судового розгляду;

7) запроваджено нову підставу зупинення судового розгляду у разі, якщо уповноваженим органом прийнято рішення про передачу обвинуваченого для обміну як військовополоненого та обвинуваченим надано письмову згоду на такий обмін (ч. 2 ст. 335 КПК);

8) окреслено питання щодо звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям рішення про передачу особи для обміну як військовополоненого (п.13-4 ч. 1 ст. 537, ст. 539 КПК).

Оцінка відповідних змін до чинного кримінального процесуального законодавства дозволяє говорити про їх своєчасність, комплексність та змістовність. Проте, залишається низка питань,

що потребують моніторингу та аналізу з метою подальшого вдосконалення нормативно-правової бази за умов адаптації її до сучасних реалій. Зупинимося на деяких з них.

Відповідно до п. 28. ч. 1 ст. 3 КПК особа набуває статусу особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, якщо вона є підозрюваним, обвинуваченим, засудженим та включена відповідним уповноваженим органом до списку для обміну як військовополонений.

Закони України не містять легального визначення поняття «військовополонений». Його розуміння ми знаходимо у ст. 4 Женевської конвенції, зокрема, ними є особи, які потрапили в полон до супротивника й належать до однієї з таких категорій:

1. Особового складу збройних сил сторони конфлікту, а також членів ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил.

2. Членів інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема членів організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам: а) ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих; б) вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані; в) вони носять зброю відкрито; г) вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни.

3. Членів особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує.

4. Осіб, які супроводжують збройні сили, але фактично не входять до їхнього складу, наприклад цивільних осіб з екіпажів військових літаків, військових кореспондентів, постачальників, особового складу робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил, за умови, що вони отримали на це дозвіл тих збройних сил, які вони супроводжують, для чого останні видають їм посвідчення особи за зразком, наведеним у додатку.

5. Членів екіпажів суден торговельного флоту, зокрема капітанів, лоцманів та юнг, а також екіпажів цивільних повітряних суден сторін конфлікту, які не користуються більш сприятливим режимом згідно з будь-якими іншими положеннями міжнародного права.

6. Жителів неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони носить зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни.

Крім того Женевська конвенція закріплює положення згідно якого з наведеними нижче особами поводяться так само, як і з військовополоненими:

1. Особами, які належать або належали до збройних сил окупованої країни, якщо держава-окупант вважає за потрібне з причини такої відданості інтернувати їх, навіть якщо перед тим їх було звільнено тоді, коли бойові дії проходили за межами окупованої зазначеною державою території, зокрема коли ці особи зробили безуспішну спробу приєднатися до збройних сил, до яких вони належать і які ведуть бойові дії, або коли вони не з'явилися за викликом, зробленим з метою їхнього інтернування.

2. Особами, які належать до однієї з категорій, перелічених у ст. 4 Женевської конвенції, яких прийняли на своїй території нейтральні держави або держави, що не воюють, і яких ці держави повинні інтернувати відповідно до міжнародного права, якщо вони не вирішать застосувати до них більш сприятливий режим; проте на цих осіб не поширюються положення ст. 8, 10, 15, 30 п'ятого абзацу, ст. 58–67, 92, 126 Женевської конвенції та у випадках, коли між сторонами конфлікту й заінтересованою нейтральною державою або державою, що не воює, існують дипломатичні відносини, положення статей стосовно держави-покровительки.

Аналіз цих положень дає підстави стверджувати, що Женевська конвенція не містить обмежень у питанні надання статусу військовополоненого в залежності від вікових та психічних особливостей особи. Проте, в КПК йдеться виключно про підозрюваних, обвинувачених засуджених, тобто суб'єктів кримінальних правопорушень. Не важко змоделювати ситуацію, коли в лавах агресора перебувають психічнохворі особи, які на момент вчинення діяння не могли усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. Або особи, які під час вчинення суспільно небезпечного діяння були в осудному стані, але після його вчинення захворіли на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними.

У зв'язку з цим, на наш погляд, потребує законодавчого корегування п. 28. ч. 1 ст. 3 КПК, який має бути викладений у наступній редакції: «особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, – будь-яка особа, яка має процесуальний статус підозрюваного, обвинуваченого, засудженого *або особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування*, та яка включена відповідним уповноваженим органом до списку для обміну як військовополонений.

Серед кола осіб, які потрапляють у полон, можуть бути ті, які брали участь у бойових діях, не порушували законів і звичаїв війни, та за нормами Женевської конвенції мають імунітет комбатанта. Вони не несуть персональної відповідальності за воєнні дії відносно військових об'єктів чи комбатантів протилежної сторони.

Наявна й інша категорія полонених, а саме тих, хто вчинював воєнні злочини і має бути притягнутий до кримінальної відповідальності. Здебільшого їх притягують кримінальної відповідальності за ст. 438 КК «Порушення законів та звичаїв ведення війни» (наразі, згідно чинної редакції «Воєнні злочини»). Наприклад: за обстріли цивільних об'єктів; якщо внаслідок обстрілів загинули цивільні; використані заборонені засоби ведення війни; злочини щодо цивільного населення (вбивства, грабежі, катування тощо).

Звертає на себе увагу той факт, що зміни до КПК та КК мають здебільшого формально-технічний характер і виникли у відповідь на нагальні політичні обставини обміну полоненими. До прикладу, поняття «особи, щодо якої прийнято рішення про обмін як військовополоненого», та механізму негайного зняття всіх запобіжних заходів з неї [12]. Проте, Женевська конвенція, акцентує увагу на необхідності забезпечення в цілому гарантій військовополонених, якщо щодо них здійснюються судові процедури. Зокрема:

1) відповідно до ст. 103 Глави III «Кримінальні й дисциплінарні санкції» Женевської конвенції судові розслідування стосовно військовополоненого проводять настільки швидко, наскільки це дозволяють обставини, й так, щоб судовий процес відбувся якомога скоріше. Військовополоненого, який очікує суду, не тримають під вартою, якщо такий самий захід не застосували б до особи зі складу збройних сил держави, що тримає в полоні, якби вона обвинувачувалася в подібному порушенні, або якщо це є необхідним в інтересах національної безпеки. За жодних обставин тримання під арештом не перевищує тримісячного строку.

2) у будь-якому випадку, коли держава, що тримає в полоні, прийняла рішення розпочати судовий процес проти військовополоненого, вона повідомляє про це державі-покровительці якомога швидше, принаймні за три тижні до початку суду. Відлік цього тритижневого строку починається з дня одержання державою-покровителькою такого повідомлення за адресою, яку вона попередньо повідомила державі, що тримає в полоні. Якщо до початку судового слухання не подано доказів, що держава-покровителька, військовополонений та відповідний представник військовополонених одержали зазначене вище повідомлення, принаймні, за три тижні до початку судового слухання, то судове слухання не може бути проведене й повинно бути відкладене (ст. 104).

3) відповідно до ст. 105 наведеної Глави:

– військовополонений має право користуватися допомогою одного зі своїх товаришів-полонених, мати захист кваліфікованого адвоката або радника на власний вибір, викликати до суду свідків, та, якщо він уважає це необхідним, користуватися послугами компетентного перекладача;

– якщо військовополонений не вибрав собі захисника, то держава-покровителька знаходить йому адвоката, маючи для цього у своєму розпорядженні, принаймні, один тиждень. На прохання держави-покровительки, держава, що тримає в полоні, передає їй список кваліфікованих осіб, які можуть забезпечити захист. У випадку, коли ні військовополонений, ні держава-покровителька не вибрали захисника, держава, що тримає в полоні, призначає кваліфікованого адвоката для здійснення захисту;

– адвокат, який здійснює захист від імені військовополоненого, має у своєму розпорядження, принаймні, два тижні до початку слухання справи, а також необхідні можливості для підготовки захисту обвинуваченого. Він може, зокрема, вільно відвідувати обвинуваченого та розмовляти з ним без свідків. Він може також розмовляти з усіма свідками захисту, зокрема з військовополоненими. Йому надаються такі можливості до закінчення строку оскарження вироку;

– за певний, достатньо тривалий час до початку слухання справи, обвинувачений військовополонений одержує мовою, яку він розуміє, подробиці обвинувачення, а також ті документи, які зазвичай доводять до відома обвинуваченого згідно із законами, які є чинними у збройних силах

держави, що тримає в полоні. Таку саму інформацію за тих самих обставин передають адвокату, який здійснює захист від імені військовополоненого.

Як бачимо, положення КПК дещо дисонують з вимогами Женевської конвенції в частині строків тримання під вартою на досудовому розслідуванні військовополоненого; його права користуватися допомогою одного зі своїх товаришів-полонених; існування процедури вибору кваліфікованих адвокатів, які можуть забезпечити захист із наданого на прохання держави-покровительки списку; обов'язкового надання військовополоненому повідомлення про підозру, обвинувального акт у перекладі на мову, якою він володіє тощо.

На наш погляд, вирішенням цієї проблеми має стати запровадження (виокремлення) в КПК нової норми, яка б визначала додаткові, поряд із загальними (підозрюваного, обвинуваченого), права військовополоненого правопорушника, а також внесення корелюючих змін до відповідних статей кодексу.

Виправданим з наукової та практичної точки зору є додаткова регламентація в КПК статусу представника органу, уповноваженого приймати рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого. Цей суб'єкт має визначальне значення на рух кримінального провадження щодо особи, стосовно якої ним прийнято рішення про обмін як військовополоненого, може надати слідчому судді, суду відомості з приводу прийнятого рішення, брати участь у судовому засіданні під час прийняття рішення про заочне досудове розслідування та судове провадження; висловлювати свою позицію щодо потенційного виду та міри покарання тощо.

Висновок. Проблематика здійснення кримінального провадження щодо військовополонених у контексті збройного конфлікту на території України характеризується синтезом правових, процесуальних та етичних викликів. Поєднання необхідності забезпечення державної безпеки та відновлення справедливості із дотриманням міжнародних гуманітарних стандартів та прав людини формує правову дихотомію, яка потребує чіткого та збалансованого регулювання.

Аналіз норм чинного КПК у розрізі кореляції його положень, що регламентують особливості кримінального провадження щодо військовополонених, базовим документам у сфері міжнародного гуманітарного права, дає підстави стверджувати про необхідність їх удосконалення у напрямку зміцнення процесуального статусу військовополоненого, приведення у відповідність до приписів Женевської конвенції процедури та строків тримання під вартою зазначених осіб, забезпечення їм права на захист.

У статі здійснена спроба розв'язати окрему проблематику в окресленій сфері кримінальних процесуальних правовідносин. Проте, слід констатувати, що вирішення питань кримінального провадження щодо військовополонених є багатогранним завданням, що вимагає подальшої наукової розробки, практичного удосконалення законодавства та ретельного моніторингу правозастосовної практики з метою забезпечення балансу між захистом прав людини та інтересами державної безпеки у воєнний час.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (укр/рос): Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949: станом на 23 лют. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.
2. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III: станом на 7 черв. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI: станом на 9 трав. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.
4. Кримінально-виконавчий кодекс України: Кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV: станом на 1 січ. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text.
5. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених: Закон України від 28.07.2022 № 2472-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2472-20#Text.
6. Про попереднє ув'язнення: Закон України від 30.06.1993 № 3352-XII: станом на 1 січ. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text.
7. Кримінальне провадження щодо військовополонених: у чому особливість? URL: https://justtalk.com.ua/post/kriminalne-provadzhennya-schodo-vijskovopolonenih-u-chomu-osoblivist.

8. Статус «військовополонений» – новий виклик для системи правосуддя в Україні? URL: https://justtalk.com.ua/post/status-vijskovopolonenij--novij-viklik-dlya-sistemi-pravosuddya-v-ukraini-discussion-paper.
9. Справедливий суд для військовополонених: новий досвід для української системи правосуддя. URL: https://pravo.org.ua/blogs/spravedlyvyj-sud-dlya-vijskovopolonenyh-novyj-dosvid-dlya-ukrayinskoyi-systemy-pravosuddya.
10. Обмін під слідством. URL: https://zib.com.ua/ua/153161.html#:~:text= На%20наш%20погляд%2С%20доцільним%20було,його%20відсутності%20після%20здійснення%20обміну.
11. Обмін російських солдатів з Україною: що відбувається далі/ URL: https://www.justiceinfo.net/uk/125884-обмін-російських-солдатів-з-україною.html.
12. Ципан А., Гольдберг Н. Кримінальне провадження щодо військовополонених. 2025. URL: https://www.researchgate.net/publication/391477717_KRIMINALNE_PROVADZENNA_SODO_VIJSKOVOPOLONENIH.
13. Фоміна Т. Обмін військовополонених під час кримінального провадження: окремі питання. 2023. Злочинність і протидія їй в умовах війни: глоб., регіон. виміри. С. 227–229. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b97a5ed1-3c37-497c-aa7b-2e414c0846c7/content.
14. Арзуманов Г., Туманянц А. Особливості кримінального провадження «in absentia» стосовно військовополонених. Молодіжна наукова ліга. 2024. Цифровізація науки та сучасні тренди її розвитку. С. 80–82. URL: https://archive.liga.science/index.php/conference-proceedings/article/view/1224/1236.

УДК 351.746.1:343.98:004.912
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.43

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ПІДРОЗДІЛІВ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ, ЯКІ АКТУАЛІЗОВАНІ ПРАВОВИМ РЕЖИМОМ ВОЄННОГО СТАНУ

Кіреєва О.С.,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри спеціальних дисциплін
Національної академії
Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0000-0002-2598-6545
e-mail: bukola_kireeva@ukr.net

Кіреєва О.С. Деякі питання інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності оперативно-розшукових підрозділів Державної прикордонної служби України, які актуалізовані правовим режимом воєнного стану.

Стаття присвячена комплексному аналізу проблем та перспектив інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-розшукових підрозділів Державної прикордонної служби України (далі – ІАЗ ОРП ДПСУ) в умовах воєнного стану. У контексті сучасних викликів – повномасштабної агресії рф, активізації диверсійно-розвідувальних груп, зростання масштабів організованої злочинності, а також незаконного переміщення зброї, наркотичних засобів і мігрантів – підкреслюється об'єктивна необхідність якісного оновлення підходів до організації ІАЗ. У статті розкрито сутність ІАЗ як системи взаємопов'язаних заходів, спрямованих на збір, верифікацію, обробку, аналітичну інтерпретацію та узагальнення даних, що забезпечують прийняття обґрунтованих управлінських рішень у сфері протидії злочинності на державному кордоні.

Особливе місце у дослідженні займає кримінальний аналіз, розглянутий як ключовий елемент системи ІАЗ. Обґрунтовується його значення як методологічної основи трансформації даних у стратегічно важливі знання, що дозволяють виявляти приховані закономірності, формувати профілі правопорушників і розробляти випереджувальні заходи. Показано прикладне значення кримінального аналізу у протидії тероризму, нелегальній міграції, контрабанді та іншим загрозам, актуалізованим правовим режимом воєнного стану. Водночас у статті ідентифіковано комплекс проблемних аспектів, що знижують ефективність ІАЗ: організаційні, правові, технічні, кадрові та методологічні. Інформаційно-аналітичне забезпечення виступає ключовим системоутворюючим елементом ОРД ДПСУ, від якого безпосередньо залежить ефективність протидії актуальним злочинам. Підвищення результативності ІАЗ можливе лише за умови його комплексної модернізації – уніфікації та стандартизації процедур збору й аналізу даних, технічного оновлення інфраструктури, впровадження інноваційних інформаційних технологій, гармонізації нормативно-правової бази та системної підготовки висококваліфікованих кримінальних аналітиків.

Ключові слова: інформаційно-аналітичне забезпечення, оперативно-розшукові підрозділи, кримінальний аналіз, Державна прикордонна служба, протидія злочинності.

Kireieva O.S. Selected aspects of information and analytical support for the operational and investigative units of the State Border Guard Service of Ukraine under the legal regime of martial law.

The article provides a comprehensive analysis of the challenges and prospects of information and analytical support (IAS) for the activities of operational and investigative units of the State Border Guard Service of Ukraine under martial law. Against the backdrop of contemporary threats – russia's full-scale aggression, the intensification of sabotage and reconnaissance groups, the growing scale of

organized crime, as well as the illicit trafficking of weapons, narcotic substances, and migrants -the study underscores the objective need for a qualitative renewal of approaches to IAS organization. IAS is conceptualized as a system of interrelated measures aimed at collecting, verifying, processing, analytically interpreting, and synthesizing data to ensure the adoption of well-grounded managerial decisions in the field of combating crime at the state border.

Particular attention is devoted to criminal analysis, regarded as a core component of the IAS system. Its significance is substantiated as a methodological foundation for transforming data into strategically important knowledge, enabling the identification of hidden patterns, the development of offender profiles, and the design of preventive measures. The study highlights the practical value of criminal analysis in countering terrorism, illegal migration, smuggling, and other threats actualized by the legal regime of martial law. At the same time, the article identifies a set of factors that undermine the effectiveness of IAS: organizational, legal, technical, personnel, and methodological. IAS is characterized as a fundamental system-forming element of the operational and investigative activity of the State Border Guard Service of Ukraine, on which the effectiveness of countering contemporary crimes directly depends. Improving IAS performance is possible only through comprehensive modernization, including the unification and standardization of data collection and analysis procedures, the technical upgrading of infrastructure, the introduction of innovative information technologies, the harmonization of the regulatory framework, and the systematic training of highly qualified criminal analysts.

Key words: information and analytical support, operational and investigative units, criminal analysis, State Border Guard Service, crime prevention.

Постановка проблеми. Сучасні умови функціонування Державної прикордонної служби України визначаються високим рівнем загроз національній безпеці, обумовленим повномасштабною збройною агресією російської федерації, активізацією діяльності диверсійно-розвідувальних груп, організованих злочинних угруповань та транснаціональних кримінальних мереж. Особливу небезпеку становлять спроби незаконного переміщення через державний кордон зброї, боєприпасів, вибухових і радіоактивних речовин, наркотичних засобів, а також канали незаконної міграції, торгівлі людьми та ухилення від мобілізації. Результативність бойових дій, а також успіхи української армії у протистоянні з численнішим та краще озброєним ворогом вказує на беззаперечну перевагу сучасного підходу до збору, обробки та використання інформації, перед застарілими радянськими принципами управління армією, які до цього часу використовує агресор [1]. У цих умовах роль ІАЗ ОРД суттєво зростає, адже саме воно забезпечує своєчасність реагування на нові виклики та ефективність управлінських рішень.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що в умовах правового режиму воєнного стану ІАЗ перетворюється з допоміжного елементу управління на ключовий інструмент, від якого залежить результативність оперативно-розшукової протидії злочинам. Чітка організація збору, обробки, аналізу та обміну інформацією дозволяє не лише документувати протиправну діяльність, а й здійснювати її прогнозування, попередження і випереджальне блокування. Це, у свою чергу, безпосередньо впливає на стан охорони державного кордону та обороноздатність країни загалом.

Метою дослідження є висвітлення проблемних питань інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності оперативно-розшукових підрозділів ДПСУ, які актуалізовані правовим режимом воєнного стану.

Стан опрацювання проблематика. Сучасні виклики у сфері прикордонної безпеки України, зумовлені як загостренням воєнно-політичної обстановки, так і активізацією організованої злочинності, нелегальної міграції та транскордонних загроз, вимагають від ДПСУ підвищення ефективності ОРД. Одним із ключових інструментів забезпечення результативності цієї діяльності є ІАЗ, яке виступає системоутворювальним елементом у структурі ОРД. У науковій та навчально-методичній літературі питання ІАЗ діяльності оперативно-розшукових підрозділів ДПСУ під час протидії злочинам, що набули особливої актуальності в умовах воєнного стану, розкривалися низкою дослідників у різних, але взаємопов'язаних напрямах. Важливий внесок у формування сучасного підходу до інформаційного забезпечення здійснив О.Б. Фаріон, який запропонував побудову інформаційної моделі оперативно-розшукової діяльності підрозділів ДПСУ. У його роботах розкривається структура інформаційних потоків, рівні їх функціонування та практичне значення для виявлення правопорушень на державному кордоні. Ця концепція стала основою для більш прикладних досліджень у сфері кримінального аналізу. Розвиток зазначених підходів отримав у

працях А.С. Треуса та його співавторів Ю.В. Крутік, В.Г. Головацький та ін.). Вони наголошували на інтеграції методів кримінального аналізу в систему ІАЗ ДПСУ, акцентуючи на використанні ILP-моделі (intelligence-led policing). Такий підхід дозволяє перетворювати зібрані дані на аналітичні продукти, що безпосередньо впливають на прийняття управлінських рішень у сфері протидії злочинності.

Проблеми організації оперативно-розшукової діяльності в умовах воєнного стану розглядав О. Мандзюк, який досліджував правові та процедурні особливості застосування оперативних підрозділів у період воєнних дій. Він показав, що специфіка правового режиму потребує адаптації існуючих форм і методів роботи, включаючи використання інформаційно-аналітичних засобів. Подібні ідеї продовжив Б.В. Троцький, котрий звернув увагу на проблеми ресурсного та технічного забезпечення кримінального аналізу під час воєнного стану, запропонувавши варіанти оптимізації методик в умовах обмежених можливостей. Загальні теоретико-методологічні основи інформаційно-аналітичного забезпечення ОРД висвітлював Д.М. Цехан, який акцентував на принципах організації аналітичної діяльності у силових структурах та розглядав можливості удосконалення взаємодії між ними. Значний внесок у навчально-методичний напрям зробили О.С. Андрощук та колектив авторів Національної академії ДПСУ, які обґрунтовували необхідність інституційного розвитку системи інформаційного забезпечення та підготовки аналітичних кадрів. Праці О.С. Кіреєвої доповнюють науковий дискурс, зосереджуючись на практичному використанні інформаційних ресурсів (у т.ч. з відкритих джерел), підготовці кваліфікованих кримінальних аналітиків та виявленні організаційних і ресурсних проблем, що істотно впливають на ефективність ІАЗ ОРП ДПСУ, особливо в умовах воєнного стану.

Таким чином, у науковому дискурсі поступово сформувалася цілісна система знань, у якій кожен автор розкривав певний сегмент проблематики: від загальних моделей інформаційного забезпечення та розвитку кримінального аналізу. Усі ці напрацювання взаємопов'язані й відображають складний процес адаптації системи ІАЗ ОРП ДПСУ до сучасних викликів і загроз, що значною мірою зумовлені воєнним станом і обумовили необхідність окреслити основні проблемні питанні у даній сфері.

Виклад основного матеріалу. Інформаційно-аналітичне забезпечення у структурі ОРД ДПСУ слід визначати як систему організаційних, правових, методичних і технологічних заходів, спрямованих на збирання, перевірку, аналіз, оцінювання та узагальнення відомостей, необхідних для виявлення, попередження, припинення та розслідування злочинів, а також для прийняття управлінських рішень в оперативно-службовій діяльності [2]. Його сутність полягає у перетворенні різнорідної інформації у знання, придатні для прогнозування та управління оперативною обстановкою на державному кордоні. Роль ІАЗ у структурі ОРД ДПСУ визначається тим, що воно: забезпечує повноту, достовірність і актуальність інформації, необхідної для прийняття управлінських і тактичних рішень; виступає основою для планування, прогнозування й моделювання оперативної обстановки; створює умови для виявлення об'єктів оперативного інтересу (осіб, груп, транспортних засобів, каналів протиправної діяльності); є важливим чинником підвищення ефективності взаємодії з іншими правоохоронними органами України та міжнародними партнерами; дозволяє здійснювати оцінку ризиків та розробку оптимальних варіантів реагування на загрози прикордонній безпеці. Фактично, ІАЗ виконує роль «нервової системи» оперативно-розшукової діяльності, яка наповнює практичну роботу якісними даними й аналітичними висновками.

У структурі ОРД ІАЗ займає центральне місце між етапами добування й використання інформації. Його можна відобразити як послідовність чотирьох взаємопов'язаних стадій: 1-ша: отримання інформації (з негласних джерел, оперативно-технічних засобів, баз даних, відкритих джерел, міжвідомчих каналів); 2-га: аналітична обробка (перевірка, класифікація, систематизація, зіставлення, оцінювання); 3-тя: формування висновків і прогнозів (ідентифікація зв'язків, визначення тенденцій, оцінка ризиків, прогнозування розвитку обстановки); 4-та стадія: використання результатів (організація й планування оперативно-розшукової діяльності, ухвалення управлінських рішень, проведення профілактичних і силових заходів). Функціональні завдання ІАЗ ОРП є дуже різноманітними і охоплюють різні сфери. Так, до основних завдань ІАЗ у структурі ОРД ДПСУ належать: формування та розвиток інформаційних ресурсів і банків даних [3]; впровадження сучасних методів кримінального аналізу; виявлення взаємозв'язків між подіями, особами й процесами; інформаційна підтримка спеціальних заходів і оперативних комбінацій; забезпечення ефективності міжвідомчої взаємодії (СБУ, НПУ, ДМС, митні органи, міжнародні інституції);

сприяння зниженню рівня ризиків і своєчасному попередженню загроз прикордонній безпеці, профілювання ризиків. Особливо це важливо в пунктах пропуску через державний кордон, коли прикордонники, здійснюючи оформлення та пропуск тисяч людей щодня, мають володіти методиками профайлінгу, а також мати певні психолого-криміналістичні портрети осіб, які можуть бути причетними до протиправної діяльності [4].

ІАЗ у структурі ОРД ДПСУ виконує стратегічну та тактичну функції одночасно: з одного боку, воно формує науково обґрунтовану основу для прогнозування й планування діяльності, а з іншого - безпосередньо підтримує практичні оперативні дії. Його роль полягає у трансформації потоків відомостей у цілісну й достовірну інформаційну картину, що забезпечує обґрунтованість рішень, своєчасність реагування та результативність протидії злочинності й загрозам на державному кордоні України. Отже, ІАЗ ОРП займає центральне місце у структурі ОРД ДПСУ і виступає невід'ємною складовою системи національної безпеки, що визначає ефективність діяльності прикордонного відомства в умовах воєнних загроз та глобальних викликів. Однак, кримінальний аналіз у сучасних умовах є не лише технологічним інструментом, а й методологією осмислення складних процесів у прикордонній сфері, що дозволяє перетворювати розрізнені відомості на стратегічно та тактично значущу інформацію [4]

Кримінальний аналіз у структурі ІАЗ – це системне дослідження інформації про події, процеси, осіб і явища, що має на меті: виявлення закономірностей злочинної діяльності; визначення потенційних ризиків; прогнозування розвитку оперативної обстановки; підготовку аналітичних висновків для ухвалення рішень керівництвом підрозділів ДПСУ. Його особливість полягає у поєднанні традиційних методів аналізу (логічних, статистичних, порівняльних) із використанням спеціалізованого програмного забезпечення (наприклад, IBM i2 Analyst's Notebook, Excel, Power Bi та інші інструменти візуалізації даних). Це забезпечує швидкість і глибину обробки великих масивів інформації.

Розглянемо більш детально застосування кримінального аналізу у протидії правопорушенням у прикордонній сфері. У сфері боротьби з тероризмом кримінальний аналіз: дозволяє ідентифікувати потенційних учасників терористичних мереж, використовуючи дані про переміщення осіб, фінансові транзакції, контакти та комунікації; сприяє виявленню маршрутів транзиту зброї, вибухових речовин та осіб, причетних до терористичної діяльності; допомагає моделювати сценарії можливих атак чи диверсій на прикордонних об'єктах; забезпечує формування баз ризикових профілів пасажирів і транспортних засобів [5]. Таким чином, кримінальний аналіз стає важливим елементом превентивної протидії тероризму, дозволяючи випереджати дії правопорушників.

Одним із головних викликів для ДПСУ є незаконна міграція, яка має організований характер і часто пов'язана з діяльністю міжнародних злочинних угруповань. Кримінальний аналіз дозволяє: виявляти сталі канали нелегальної міграції та осіб-організаторів; аналізувати транспортні та фінансові потоки, пов'язані з переправленням мігрантів; встановлювати зв'язки між нелегальними мігрантами, місцевими посередниками та міжнародними злочинними структурами; формувати карти загроз і маршрути переміщення для прогнозування напрямів незаконної міграції. У такий спосіб кримінальний аналіз сприяє не лише реагуванню на вже виявлені факти, а й попередженню організованих злочинних схем переправлення мігрантів. Практичне значення кримінального аналізу для ОРД полягає у: формування обґрунтованих оперативно-розшукових версій; оцінки ефективності проведених заходів; оптимізації розподілу сил і засобів на найбільш загрозливих напрямках; підвищення якості міжвідомчої взаємодії (з СБУ, Національною поліцією, митними та міжнародними органами).

Таким чином, кримінальний аналіз виступає зв'язуючою ланкою між збором інформації та ухваленням управлінських рішень, що визначає ефективність усієї ОРД ДПСУ. Кримінальний аналіз у системі ІАЗ ОРП ДПСУ є одним із головних інструментів протидії сучасним викликам прикордонній безпеці [6]. Його важливість полягає у здатності: виявляти закономірності й тенденції злочинної діяльності; забезпечувати превентивний характер протидії тероризму та незаконній міграції; сприяти ефективному використанню ресурсів у боротьбі з іншими правопорушеннями у прикордонній сфері. Завдяки впровадженню кримінального аналізу ДПСУ отримує можливість не лише реагувати на вже скоєні правопорушення, а й діяти на випередження, формуючи сучасну систему управління ризиками у сфері прикордонної безпеки.

Аналіз обстановки на державному кордоні свідчить, що сучасна безпекова ситуація на державному кордоні України характеризується високим рівнем загроз – від збройної агресії та те-

роористичної діяльності до незаконної міграції, контрабанди та організованої злочинності [7]. З метою опрацювання рекомендацій щодо покращення ІАЗ ОРП ДПСУ під час протидії окремим злочинам, стану необхідно розглянути, які виникають проблеми та типові недоліки під час здійснення даної діяльності. Так, ефективність ІАЗ ОРП ДПСУ часто знижується через низку проблем і типових недоліків, які потребують системного усунення, а саме:

Організаційні проблеми. Фрагментарність системи збору інформації: часто оперативні підрозділи орієнтовані на власні завдання, що призводить до дублювання даних і втрати цілісності інформаційної картини. Недостатня уніфікація процедур: відсутність єдиного стандарту для збору, класифікації та обробки даних ускладнює їх подальше використання та інтеграцію.

Неналежна координація між підрозділами. Взаємодія між оперативними, аналітичними та технічними підрозділами ДПСУ, а також з іншими правоохоронними органами, не завжди налагоджена належним чином.

Правові та нормативні недоліки. Неповна гармонізація із законодавством ЄС. Система ІАЗ ДПСУ не в повному обсязі відповідає стандартам FRONTEX та практикам кримінального аналізу, що ускладнює міжнародний обмін даними. Правові обмеження у доступі до інформації. Часто аналітики мають обмежені повноваження для отримання відомостей від інших державних органів. Недостатнє нормативне врегулювання методик кримінального аналізу. Хоча інструменти аналізу активно впроваджуються, відсутність затверджених методичних документів знижує їх ефективність [8].

Технічні та технологічні проблеми. Низька інтегрованість баз даних. Інформація розосереджена у різних реєстрах, відсутня єдина платформа з доступом для оперативних підрозділів у режимі реального часу. Недостатня захищеність інформаційних систем. В умовах воєнного стану актуальною є проблема кіберзахисту та ризик несанкціонованого доступу до чутливих даних [9].

ІАЗ ОРД ДПСУ стикається з низкою організаційних, правових, технічних, кадрових та методологічних проблем, які знижують його ефективність [10]. Результативність ІАЗ ОРП ДПСУ безпосередньо залежить від рівня його організації керівним складом оперативних підрозділів Державної прикордонної служби України. В умовах воєнного стану, коли особливої актуальності набуває протидія розвідувально-диверсійній діяльності противника, незаконному переміщенню через державний кордон зброї, боєприпасів, наркотичних засобів, засобів терору, а також виявленню колаборaційної діяльності, належний рівень організації ІАЗ стає визначальним чинником забезпечення ефективності всієї системи ОРД [11]

Для організованого збору, вивчення й узагальнення даних оперативної обстановки, підготовки управлінських рішень і реалізації заходів ОРД необхідно завчасно створити систему ІАЗ, чітко визначивши її зміст, обсяг і характер отримуваної інформації, порядок її обліку, відповідальних виконавців та механізми координації з іншими правоохоронними органами і силами оборони держави.

Висновки. Ефективне ІАЗ є центральним елементом ОРД ДПСУ в умовах воєнного стану, адже воно визначає своєчасність реагування, обґрунтованість управлінських рішень та результативність протидії злочинності. Кримінальний аналіз забезпечує перетворення розрізнених даних на стратегічно значущу інформацію, що дозволяє не лише документувати протиправну діяльність, а й прогнозувати її розвиток та діяти на випередження. Подолання організаційних, правових, технічних і кадрових проблем у сфері ІАЗ є необхідною умовою підвищення ефективності прикордонної безпеки. Подальші дослідження можуть бути зосереджені на розробці єдиних стандартів кримінального аналізу, удосконаленні нормативної бази з урахуванням стандартів ЄС і практик FRONTEX, впровадженні сучасних цифрових платформ для інтеграції баз даних та кіберзахисту, а також на створенні інноваційних методик профайлінгу й розвитку системної підготовки кадрів у сфері інформаційної аналітики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Оверченко Ю.А. Вплив рівня інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності на ефективність антитерористичних заходів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2022. № 4. С. 344–349.
2. Кіреєва О.С., Половников В.В., Фаріон О.Б. *Короткий тлумачний словник керівника підрозділу кримінального аналізу: словник.* Хмельницький : НАДПСУ, 2016. 68 с.

3. Басалик С.А., Кіреєва О.С., Махлай О.М. Використання баз даних в роботі кримінального аналітика. *Наукові інновації та передові технології.* 2024. № 13 (27). С. 221–223.
4. Корольов В. Застосування профайлінгу на державному кордоні України. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/3/62.pdf (дата звернення: 24.09.2025).
5. Основи кримінального аналізу: теорія та практика застосування в оперативних підрозділах Державної прикордонної служби України: *навч. посіб.* Кіреєва О.С., Крутік Ю.В., Махлай О.М., Треус А.С. / Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2022. 388 с.
6. Кіреєва О. С. Кримінальний аналіз як один з елементів у системі протидії терористичним загрозам. *Збірник наукових праць Національної академії ДПС України. Сер.: Військові та технічні науки.* 2017. № 4. С. 143–157.
7. Кіреєва О., Мальчевський В. Методика формування інформаційного контенту із використанням автоматизованих інформаційно-аналітичних систем та інформаційних ресурсів підрозділами кримінального аналізу. *Збірник наукових праць Національної академії ДПС України.* 2021. № 1. С. 153–175.
8. Басалик С.А., Білецький В. О. Проблемні питання оперативно-розшукового забезпечення діяльності оперативно-розшукових підрозділів Державної прикордонної служби України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 10. С. 424–426.
9. Кіреєва О.С. Використання кримінальними аналітиками інноваційних технологій для виявлення проявів колабораційної діяльності. *Успіхи і досягнення у науці (Серія «Право»).* 2024. № 3 (3). С. 46–58.
10. Басалик С.А., Туз О.С., Тищук В.В. Генезис інструментів OSINT та окремі аспекти їх використання у правоохоронній діяльності. *Український політико-правовий дискурс.* 2025. № 9. С. 1–16.
11. Волинець П.П., Кіреєва О.С. Окремі тенденції розвитку взаємодії оперативно-розшукових підрозділів Державної прикордонної служби України та інших правоохоронних органів. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності складових сектору безпеки і оборони України: тези II Міжнар. наук.-практ. конф.* (Хмельницький, 25 лист. 2021 р.). Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2021. С. 63-64.

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.44

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ОТРИМАННЯ ПОЯСНЕНЬ ТА ПОКАЗАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИХ ПРИГОД

Коренської С.А.,
аспірант
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0003-5381-8316

Коренської С.А. Деякі проблемні питання отримання пояснень та показань під час розслідування дорожньо-транспортних пригод.

Стаття присвячена дослідженню проблемних питань отримання пояснень та показань під час розслідування дорожньо-транспортних пригод. У ході викладу основного матеріалу наголошується, що проблемним питанням щодо отримання відомостей від учасника ДТП є обрання формату одержання таких відомостей. Останні можуть здобуватися під час досудового кримінального провадження шляхом відібрання письмових пояснень або під час проведення допиту. Підкреслено, що з однієї сторони на початковому етапі розслідування є нагальна необхідність у здійсненні допиту учасників ДТП, а з іншої сторони, якщо особу допитувати у якості свідка та в подальшому повідомляти цій особі про підозру, то докази, отримані з таких показань мають бути визнані недопустимими. Наголошено, що вибір способу одержання свідчень від учасника ДТП має залежати від змісту обставин досудового кримінального провадження. Якщо фактичні дані щодо розслідування ДТП вказують на те, що є ймовірність набуття певною особою у подальшому статусу підозрюваного, то найкращим варіантом з погляду дотримання прав і свобод такої особи є оголошення їй повідомлення про підозру та допит у якості підозрюваного. Вказано, що допит учасника ДТП у якості свідка може поліпшувати процесуальну діяльність сторони обвинувачення під час розслідування ДТП, але створюватиме ризик порушення права на захист. Підсумовано, що допит учасника ДТП у якості свідка є неефективним способом отримання відомостей про обставини вчинення ДТП. Це обумовлюється існуванням ризику порушення права на захист та визнання показань свідка недопустимими доказами у кримінальному провадженні. Наголошено, що порядок отримання пояснень від осіб не регламентований чинним кримінальним процесуальним законом, та відповідно не передбачає особливостей отримання пояснень від осіб, залежно від їх процесуального статусу. Також надання пояснень у кримінальному процесі не забезпечується кримінальною відповідальністю та є добровільним актом. Разом з тим, добровільне надання учасниками ДТП пояснень щодо події кримінального правопорушення, навіть якщо у подальшому один з таких учасників отримає повідомлення про підозру, у майбутньому не буде суперечити правилам допустимості доказів. Акцентовано, що у випадку, коли під час розслідування ДТП відсутня ймовірність набуття певною особою у подальшому статусу підозрюваного, належним способом отримання відомостей від учасників ДТП є відібрання письмових пояснень за умови ознайомлення їх з правами підозрюваного.

Ключові слова: дорожньо-транспортна пригода, ДТП, учасник ДТП, досудове розслідування, допит, показання.

Korenskoy S.A. Some problematic issues of obtaining explanations and testimony during the investigation of road accidents.

The article is devoted to the study of problematic issues of obtaining explanations and testimonies during the investigation of road accidents. In the course of the presentation of the main material, it is emphasized that the problematic issue of obtaining information from a participant in a road accident is the choice of the format for obtaining such information. The latter can be obtained during pre-trial criminal proceedings by taking written explanations or during interrogation. It is emphasized that, on the one hand, at the initial stage of the investigation, there is an urgent need to conduct interrogation of

the participants in the road accident, and on the other hand, if a person is interrogated as a witness and subsequently informed of this person about suspicion, then the evidence obtained from such testimonies should be recognized as inadmissible. It is emphasized that the choice of the method of obtaining testimony from a participant in a road accident should depend on the content of the circumstances of the pre-trial criminal proceedings. If the factual data on the investigation of a road accident indicate that there is a possibility that a certain person will later acquire the status of a suspect, then the best option in terms of respecting the rights and freedoms of such a person is to announce to him a notice of suspicion and question him as a suspect. It is indicated that questioning a road accident participant as a witness can improve the procedural activities of the prosecution during the investigation of a road accident, but will create a risk of violating the right to defense. It is concluded that questioning a road accident participant as a witness is an ineffective way to obtain information about the circumstances of the accident. This is due to the existence of a risk of violating the right to defense and recognizing the witness's testimony as inadmissible evidence in criminal proceedings. It is emphasized that the procedure for obtaining explanations from persons is not regulated by the current criminal procedural law, and accordingly does not provide for the specifics of obtaining explanations from persons, depending on their procedural status. Also, providing explanations in criminal proceedings is not provided for by criminal liability and is a voluntary act. At the same time, the voluntary provision of explanations by participants in a road accident regarding the occurrence of a criminal offense, even if one of such participants subsequently receives a notification of suspicion, will not in the future contradict the rules of admissibility of evidence. It is emphasized that in the case when, during the investigation of a road accident, there is no probability that a certain person will subsequently acquire the status of a suspect, the appropriate way to obtain information from participants in a road accident is to take written explanations, provided that they are familiarized with the rights of a suspect.

Key words: road accident, accident, accident participant, pre-trial investigation, interrogation, testimony.

Постановка проблеми. Збирання доказової інформації у кримінальному провадженні при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП) має свою специфіку та особливості. На початковому етапі розслідування, одержання фактичних даних про обставини ДТП від її учасників має вирішальне значення для подальшого процесу доказування у досудовому кримінальному провадженні.

Матеріальні сліди несуть у собі інформацію про наслідки пригоди в цілому і, можливо, про окремі її фрагменти. Але цілісна картина ДТП може бути відтворена і проаналізована тільки з використанням пам'яті людей, які були учасниками або очевидцями даної пригоди [1, с. 139]. У справах про ДТП проведення допитів займає в середньому від 60% до 70% робочого часу слідчого. Отримані від допитуваних осіб показання поповнюють більше ніж 50% доказової бази, за умови дотримання загальних процесуальних вимог проведення допиту, адже показання є самостійним процесуальним джерелом доказів [2, с. 143].

Отримання доказів завжди обумовлено вчиненням стороною кримінального провадження цілеспрямованих дій з метою їх збирання. Саме вчинення з цією метою стороною обвинувачення діянь, які істотно порушують права і основоположні свободи людини, має наслідком визнання отриманих у такий неправомірний спосіб доказів недопустимими [3].

У даному контексті проблемним аспектом є формат отримання інформації від учасників ДТП під час досудового кримінального провадження. Така інформація може бути отримання з письмових пояснень учасників ДТП або з показань, здобутих у ході допиту таких учасників.

Метою дослідження є з'ясування того, який шлях отримання інформації від учасників ДТП є найбільш оптимальним з точки зору допустимості доказів та ефективності досудового кримінального провадження.

Стан опрацювання проблематики. Окремі проблеми отримання свідчень під час досудового розслідування були предметом дослідження таких науковців: О.І. Антіпова, М.С. Городецька, І.І. Колеснік, В.В. Крикун, Л.М. Лобойко, Т.О. Лоскутов, Р.П. Луцюк, В.А. Мисливий та інших. Наразі залишаються актуальними проблемні питання одержання пояснень і показань під час досудового кримінального провадження, зокрема, у ході розслідування ДТП.

Виклад основного матеріалу. У кримінальному провадженні за фактами ДТП використовуються різні види доказів за джерелом походження, характером, типом події, функцією у розслі-

дуванні, технічними аспектами, місцем походження та часовими параметрами. Для встановлення системи доказів у випадку ДТП проводяться такі слідчі дії як: огляд місця події, допит свідків та потерпілих, огляд транспортних засобів, проведення слідчих експериментів, здійснення тимчасового доступу до речей та документів, призначення комплексної експертизи, здійснення запитів на отримання документів, речей та інформації [4, с. 45-46].

Серед процесуальних дій, що здійснюються під час розслідування ДТП необхідно виокремити отримання показань (відібрання пояснень) від учасників ДТП, оскільки вони мають важливе доказове значення та можуть використовуватись експертами у ході проведення експертних досліджень вже на більш пізньому етапі розслідування.

В.А. Мисливий пише, що допит підозрюваного, який вчинив ДТП, має здійснюватися якомога швидше після її виникнення, проте кримінально-процесуальне законодавство та фактичні обставини пригоди не завжди надають таку можливість. Найбільш ефективним є допит водія негайно після огляду місця події та початку кримінального провадження, що сприяє досягненню мети цієї слідчої дії щодо максимально докладного і детального з'ясування обставин події, уникнення помилкових версій, створення підґрунтя для визначення всього спектру питань, що вимагають уточнення, доповнення, встановлення та перевірки їхньої достовірності [5, с. 81].

М.С. Городецька відзначає, що на початковому етапі розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних з дорожньо-транспортними пригодами досить часто слідчий не може визначити, наприклад, щодо кого з двох водіїв-учасників ДТП є підстави для повідомлення про підозру. Доводиться проводити процесуальні дії з ними у статусі свідків. Згодом один з учасників ДТП дуже вірогідно, що набуде статусу підозрюваного [6, с. 39].

Такий стан речей викликає занепокоєння, особливо у світлі положень ст. 87 КПК України. Так, відповідно до ч. 1 ст. 87 КПК України недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини. Суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод, зокрема, отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права [7].

Визнаватися допустимими і використовуватися як докази в кримінальній справі можуть тільки фактичні дані, одержані відповідно до вимог кримінально-процесуального законодавства. Перевірка доказів на їх допустимість є найважливішою гарантією забезпечення прав і свобод людини і громадянина в кримінальному процесі та ухвалення законного і справедливого рішення у справі [8].

Відповідно до КПК України недопустимими є також докази, що були отримані з показань свідка, який надалі був визнаний підозрюваним чи обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні [7]. Як вірно зауважує М.С. Городецька дане правило оцінки допустимості показань є не чим іншим, як додатковою гарантією дотримання права не свідчити проти себе, права на захист особи [6, с. 39].

Виходить так, що з однієї сторони на початковому етапі розслідування є нагальна необхідність у здійсненні допиту учасників ДТП, а з іншої сторони, якщо особу допитувати у якості свідка та в подальшому повідомляти цій особі про підозру, то докази, отримані з таких показань мають бути визнані недопустимими.

В даному випадку існує колізія, оскільки від особи, яка керує транспортним засобом необхідно отримати інформацію, щодо події злочину, однак законодавчо не врегульовано яким чином вказані дані мають бути оформлені та приєднані до матеріалів кримінального провадження [9, с. 63].

Розглянемо більш детально усі можливі законні варіанти отримання інформації від учасників ДТП під час досудового кримінального провадження.

Допит у якості свідка. На практиці допит учасника ДТП у якості свідка є найбільш розповсюдженим варіантом отримання інформації від учасника ДТП.

А.П. Іванов пише, що одним із важливих вихідних даних для отримання висновку експерта-автотехніка є покази водіїв-учасників ДТП, оскільки вони володіють найбільшою інформацією про умови і причини ДТП. Однак автор задається питанням: В якій якості (*в якому процесуальному статусі* – курсив автор) їх допитувати? Якщо ДТП очевидне, то є можливість оголошувати одному із водіїв про підозру, допитувати його як підозрюваного, а іншого водія допитувати в якості по-

терпілого. Але що ж робити, коли ознаки кримінального правопорушення у ДТП не очевидні або до проведення усього комплексу експертиз не зрозуміло, хто є винуватим у його настанні? [10].

І.І. Колеснік пише, що однією з особливостей проведенні допитів на початковому етапі розслідування є те, що водії транспортних засобів, які були учасниками ДТП, як правило, допитуються як свідки. Набуття статусу підозрюваних винними водіями (і відповідно їх допит) найчастіше пов'язується з більш пізніми етапами досудового розслідування [1, с. 139]. Останнє пояснюється тим, що на початку розслідування, до проведення відповідних експертних досліджень, часто виходить так, що не можна спрогнозувати наперед хто з водіїв отримає повідомлення про підозру.

Рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) «Шабельник проти України» від 19.02.2009 р. демонструє, що право на мовчання та право не свідчити проти себе це загальновизнані міжнародні стандарти, які є основними складниками поняття справедливого судового розгляду. Встановлення таких стандартів пояснюється, зокрема, необхідністю захисту обвинуваченого від неправомірного тиску з боку органів влади, що дає змогу уникати помилок при здійсненні правосуддя та реалізації цілей статті 6 Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ). Право не свідчити проти себе вимагає, зокрема, від сторони обвинувачення в кримінальній справі не допускати при спробах доведення своєї версії проти обвинуваченого використання доказів, здобутих за допомогою методів примусу чи тиску всупереч волі обвинуваченого [11].

Верховний Суд у своєму рішенні наголошує, що законодавцем заборонено стороні обвинувачення вчиняти дії, спрямовані на примушування будь-якої особи до визнання винуватості або говорити з приводу підозри чи обвинувачення, а вчинення дій всупереч цій забороні має визнаватися істотним порушенням прав людини і основоположних свобод [3].

Так, як відзначає А.П. Іванов, якщо допитати учасника ДТП як свідка, а в подальшому його процесуальний статус зміниться і він стане підозрюваним, то такі докази будуть визнані недопустимими. Автор наголошує, що якщо таку особу не допитувати, а опитати, то цей поза процесуальний шлях отримання свідчень не може бути покладений в основу для отримання висновку експерта-автотехніка [10].

М.С. Городецька зазначає, що посилення гарантії привілею від самообвинувачення є досить важливим у кримінальному процесі для забезпечення отримання допустимих доказів. Авторка наголошує, що під час під час провадження окремих категорій кримінальних правопорушень об'єктивно може скластися ситуація, під час якої за відсутності підстав для повідомлення про підозру особа допитується у якості свідка, але згодом отриманої сукупності доказів достатньо для прийняття рішення про повідомлення про підозру. У такому разі під час безапеляційного виключення отриманих показань свідка як недопустимого доказу виникає ситуація, коли слід виключати й інші докази, які були здобуті як похідні від даних недопустимих показань. У такому разі необхідно переглянути сукупність доказів на предмет її достатності [6, с. 39].

Дійсно, у ході проведення експертного дослідження на більш пізньому етапі досудового розслідування, показання свідка, який у подальшому набуде статусу підозрюваного, можуть враховуватись у висновку експерта. У подальшому, відповідно до доктрини плодів отруйного дерева, як показання такого свідка, який набув статусу підозрюваного, так і висновок експерта не будуть враховуватись судом при вирішенні обвинувачення по суті.

Таким чином, на початковому етапі розслідування ДТП головне завдання полягає у тому, щоб покази про обставини вчинення ДТП, надані особою як свідком, не були в подальшому визнані такими, що отримані внаслідок істотного порушення права особи на мовчання та свободи від самовикриття. Надані особою, як свідком, показання не можуть бути покладені в основу (обґрунтування) обвинувачення за умови, якщо в подальшому така особа набуде статусу підозрюваного.

На переконання Ю.В. Терещенко опитування такої особи або спілкування з нею як зі свідком (якщо до предмета допиту входимуть питання, направлені на перевірку особи щодо причетності до злочину, як при допиті підозрюваного) тягне порушення права на захист. А для набуття такою особою процесуального статусу підозрюваного за чинним кримінальним процесуальним законодавством у цьому випадку немає підстав [12, с. 91].

При вирішення питання про проведення допиту особи у якості свідка, стороні обвинувачення необхідно попередньо визначитись у наявності/відсутності достатніх підстав вважати, що така особа у подальшому може набути статусу підозрюваного. Разом з тим, наперед спрогнозувати вирішення вказаного питання досить складно. Крім того, іноді такий «прогноз» може суперечити

процесуальному інтересу сторони обвинувачення у зв'язку з необхідністю невідкладного забезпечення права на захист.

Відповідно до ст. 42 КПК України без достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення, за відсутності підстав для застосування затримання або обрання одного з передбачених КПК запобіжних заходів особа не може набути процесуального статусу підозрюваного та, відповідно, реалізувати право на захист від можливого кримінального переслідування [13, с. 87].

Тобто, КПК України уможливлює викриття особи шляхом проведення будь-яких слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій без права на захист до отримання органами кримінального переслідування достатніх доказів для підозрювання особи у вчиненні кримінального правопорушення або підстав для затримання та/або застосування запобіжних заходів. Навіть маючи таку сукупність доказів та/або підстав, органи кримінального переслідування можуть затягувати прийняття рішень, що надають особі процесуальний статус підозрюваного, тому що їм це суто невигідно як представникам протилежної сторони [13, с. 87].

Таким чином, допит учасника ДТП у якості свідка може поліпшувати процесуальну діяльність сторони обвинувачення під час розслідування ДТП, але створюватиме ризик порушення права на захист.

Отже, допит учасника ДТП у якості свідка є неефективним способом отримання відомостей про обставини вчинення ДТП. Це обумовлюється існуванням ризику порушення права на захист та визнання показань свідка недопустимими доказами у кримінальному провадженні.

2. Допит у якості підозрюваного. У питанні набуття статусу підозрюваного ЄСПЛ віддає перевагу саме «матеріально-правовій», а не «формальній» концепції «обвинувачення» у значенні пункту 1 статті 6 ЄКПЛ [11]. Відповідно до чинного кримінального процесуального закону концепція обвинувачення є формальною. Разом з тим, переслідування особи може мати місце незалежно від того, чи надано їй процесуальним рішенням статус підозрюваного [14, с. 7].

Вбачається, що при розслідуванні «очевидного ДТП», тобто такого ДТП, при якому особа майбутнього підозрюваного вже відома на початковому етапі провадження, задля уникнення у майбутньому питань, пов'язаних з допустимістю доказів, такій особі необхідно відразу повідомляти про підозру (КПК України не містить заборони щодо цього) та у подальшому допитувати її у якості підозрюваного.

А.П. Іванов з даного питання займає схожу позицію, відзначаючи, що у такому разі необхідно оголошувати про підозру усім потенційним винуватцям ДТП, та допитувати учасників ДТП в якості підозрюваних, а в подальшому, якщо автотехнічною експертизою буде встановлена вина когось із водіїв, то відповідно статус винного водія залишиться, а щодо невинного у ДТП буде прийняте процесуальне рішення і щодо нього кримінальне провадження буде закрите. Автор зауважує, що це може бути підставою для оскарження дій слідчого, але, цей шлях у процесуальному порядку видається найбільш виваженим [10].

В цілому погоджуючись з вищевказаною тезою зауважимо, що в окремих випадках, показання учасників (водіїв) ДТП можуть бути єдиними ідеальними слідами вчинення кримінального правопорушення. У випадку допиту всіх учасників ДТП у якості підозрюваних, такі особи можуть скористатись законним правом на мовчання. З погляду дотримання прав вказаних осіб такі дії є вірними, однак навряд таку обвинувальну діяльність можна буде назвати ефективною.

3. Відібрання письмових пояснень. Ю.В Терещенко пише, що для гарантування особі права на захист, зокрема на початковому етапі розслідування потрібно враховувати такі фактори, як забезпечення права особи на захист у разі неможливості набуття нею процесуального статусу підозрюваного (з урахуванням прогалин чинного кримінального процесуального законодавства України), зокрема через її юридичне представлення в кримінальному провадженні (залучення свідком адвоката), роз'яснення права на мовчання та свободу від самовикриття [12, с. 95].

В.А. Мисливий відзначає, що без опитування водіїв та інших учасників ДТП у багатьох випадках досить важко відразу змоделювати її механізм, особливо коли пригода характеризується складними умовами (участь декількох транспортних засобів, тяжкі наслідки, значна територія, велика кількість об'єктів і слідів, що підлягають огляду, дефіцит часу тощо). Опитування учасників ДТП при огляді місця події до початку кримінального провадження дозволяє отримувати важливу первинну інформацію, виявляти обставини, які з різних причин можуть залишитися поза увагою слідчого. Звичайно, що в подібних ситуаціях слідчий має використовувати продуману

професійну тактику, сутність якої учасники огляду мають сприймати й усвідомлювати як спрямовану на вирішення завдань кримінального судочинства [5, с. 82].

Ю.В. Нагорняк пропонує проводити опитування осіб та вважати, що пояснення яке було отримано у встановленому законом порядку, у виняткових випадках, якщо заздалегідь не було можливим встановлення процесуального статусу особи, вважати доказом у кримінальному провадженні [9, с. 63]. З огляду на нормативні положення КПК України щодо процесуальних джерел доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки така позиція заслуговує на увагу. Однак процесуальна форма досудового розслідування кримінальних проступків є диференційована, тобто є виключенням з загального порядку. Порядок отримання пояснень від осіб не регламентований чинним кримінальним процесуальним законом, та відповідно не передбачає особливостей отримання пояснень від осіб, залежно від їх процесуального статусу. Також надання пояснень у кримінальному процесі не забезпечується кримінальною відповідальністю та є добровільним актом. Разом з тим, добровільне надання учасниками ДТП пояснень щодо події кримінального правопорушення, навіть якщо у подальшому один з таких учасників отримає повідомлення про підозру, у майбутньому не буде суперечити правилам допустимості доказів.

Однак під час відібрання письмових пояснень від учасників ДТП доцільно ознайомлювати їх з правами підозрюваного з метою забезпечення всіх правових гарантій, що передбачені КПК України. У такому випадку у подальшому не буде виникати проблем із забезпеченням прав особи, яка може притягатися до кримінальної відповідальності за вчинення ДТП, а також проблем із допустимістю доказів – відомостей, отриманих від учасника ДТП.

З огляду на все вищевказане вважаємо, що найбільш вдалим варіантом отримання інформації від учасників ДТП під час досудового кримінального провадження є отримання від цих осіб письмових пояснень щодо події, попередньо ознайомивши осіб з правами підозрюваного у кримінальному провадженні.

Висновки. Проблемним питанням щодо отримання відомостей від учасника ДТП є обрання формату одержання таких відомостей. Останні можуть здобуватися під час досудового кримінального провадження шляхом відібрання письмових пояснень або під час проведення допиту.

Вибір способу одержання свідчень від учасника ДТП має залежати від змісту обставин досудового кримінального провадження. Якщо фактичні дані щодо розслідування ДТП вказують на те, що є ймовірність набуття певною особою у подальшому статусу підозрюваного, то найкращим варіантом з погляду дотримання прав і свобод такої особи є оголошення їй повідомлення про підозру та допит у якості підозрюваного.

У випадку, коли під час розслідування ДТП відсутня ймовірність набуття певною особою у подальшому статусу підозрюваного, належним способом отримання відомостей від учасників ДТП є відібрання письмових пояснень за умови ознайомлення їх з правами підозрюваного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Колеснік І.І. Методика розслідування злочинів проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2016. 225 с.
2. Луцюк Р.П. Особливості кримінального процесуального доказування у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактами дорожньо-транспортних пригод: дис. … докт. філософ.: Одеса, 2024. 227 с.
3. Постанова Верховного Суду від 9 червня 2016 року № 5-360кс15. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/59023193 (дата звернення: 15.08.2025).
4. Крикун В.В. Проблемні аспекти доказування у кримінальних провадженнях за фактами дорожньо-транспортних пригод. *Правові новели.* 2024. № 22, том 2. С. 42–47.
5. Мисливий В.А. Особливості допиту підозрюваного при розслідуванні злочинів, пов'язаних із порушенням правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика).* 2017. Вип. 1. С. 80–86.
6. Городецька М.С. Окремі питання визнання допустимості доказів у кримінальному провадженні. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 3. С. 37–41.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон від 13.04.2012. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 12.08.2025).

8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-11#Text (дата звернення 15.08.2025).
9. Нагорняк Ю.В. Допит під час розслідування КДТП. *Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування*: тези доповідей учасників науково-практичного семінару (м. Львів, 30 листопада 2018 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2018. С. 62–64.
10. Іванов А.П. Кримінальні справи про ДТП: окремі аспекти. Протокол. Юридичний інтернет ресурс. URL: https://protocol.ua/ua/ kriminalni_spravi_pro_dtp_okremi_aspekti (дата звернення: 16.08.25).
11. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шабельник проти України» від 19.02.2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_457#Text (дата звернення: 12.08.2025).
12. Терещенко Ю.В. Гарантування права на захист на початковому етапі розслідування. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2017. Вип. 1. С. 88–96.
13. Лоскутов Т.О. Предмет регулювання кримінального процесуального права: монографія. Київ: Юридичний світ, 2016. 416 с.
14. Лоскутов Т.О. Кримінальне переслідування, здійснюване слідчим: монографія. Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2011. 164 с.

УДК 343. 1
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.45

СУДОВИЙ POST FACTUM КОНТРОЛЬ НЕВІДКЛАДНОГО ОБШУКУ

Костюченко О.,
завідувачка кафедри кримінального процесу та криміналістики
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
кандидат юридичних наук, доцентка
ORCID: 0000-0002-2243-1173
e-mail: 1966lkos@gmail.com

Чистякова А.,
асистентка кафедри кримінального процесу та криміналістики
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
кандидат юридичних наук
ORCID: 0009-0008-9495-8143
e-mail: chiann2025@gmail.com

Костюченко О., Чистякова А. Судовий post factum контроль невідкладного обшуку.
Останні зміни до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) свідчать про доволі високий інтерес до підстав, які слід вважати законними для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді та проведення невідкладних обшуків, оскільки редакція частини 3 статті 233 КПК зазнавала змін Законами № 4555-IX від 22.07.2025 "Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливостей досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із зникненням осіб безвісти за особливих обставин під час дії воєнного стану" та № 4560-IX від 31.07.2025 "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення повноважень Національного антикорупційного бюро України та Спеціалізованої антикорупційної прокуратури».

Крім того, існують Законопроєкти, якими пропонуються абсолютно різні ідеї з удосконалення існуючих механізмів як самих невідкладних обшуків, так і подальших процедур post factum судового контролю (легалізації).

Невідкладні обшуки лишаються одним з найефективніших інструментів для отримання доказової інформації, але, водночас, недобросовісне застосування даного інструментарію може бути підставою для втрати нерідко важливих для слідства даних (інформації).

Очевидно, що удосконалювати необхідно не тільки процедуру проведення невідкладного обшуку, але й процедуру судового контролю post factum за вже проведеним обшуком, адже саме на цьому етапі (етапі судового контролю post factum за вже проведеним обшуком) слідчий суддя фактично перевіряє: 1) законність вже проведеного невідкладного обшуку; 2) наявність/відсутність підстав для «невідкладності» вже проведеного обшуку; 3) правовий зв'язок вилучених в результаті обшуку речей / документів з кримінальним провадженням. У результаті такого post factum судового контролю слідчий суддя відповідає на головне, по суті, питання: чи були підстави для втручання у право на приватність?

Тому фокус уваги має бути сконцентрований саме на предметі post factum судового контролю та постановленні відповідної законної ухвали за результатами такого post factum судового контролю.

Ключові слова: невідкладні обшуки, досудове розслідування, кримінальне провадження, докази, легалізація, судовий контроль, захист.

Kostiuchenko O., Chystiakova A. Judicial post factum control of emergency search.

The latest amendments to the Criminal Procedure Code indicate a fairly high interest in the grounds that should be considered legal for entering a person's home or other possessions without a warrant from an investigating judge and conducting urgent searches, as a result of which the wording of Part 3 of Article 233 of the Criminal Procedure Code was amended by Laws No. 4555-ИХ dated July 22, 2025 "On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the features of pre-trial investigation of criminal offenses related to the disappearance of missing persons under special circumstances during martial law" and No. 4560-ИХ dated July 31, 2025 "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Strengthening the Powers of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine and the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office."

In addition, there are Draft Laws that propose completely different ideas for improving existing mechanisms, both for urgent searches themselves and for subsequent post factum judicial control (legalization) procedures.

Urgent searches remain one of the most effective tools for obtaining evidentiary information, but, at the same time, unscrupulous use of this toolkit can be the basis for the loss of data (information) that is often important for the investigation.

It is obvious that it is necessary to improve not only the procedure for conducting an urgent search, but also the procedure for post factum judicial control of an already conducted search, because it is at this stage (the stage of post factum judicial control of an already conducted search) that the investigating judge actually checks: 1) the legality of the already conducted urgent search; 2) the presence/absence of grounds for the «urgency» of the already conducted search; 3) the legal connection of the items / documents seized as a result of the search with the criminal proceedings. As a result of such post factum judicial control, the investigating judge answers the main, in essence, question: were there grounds for violating the right to privacy?

Therefore, the focus of attention should be concentrated precisely on the subject of post factum judicial control and the resolution of the relevant.

Key words: urgent searches, pre-trial investigation, criminal proceedings, evidence, legalization, judicial control, protection.

Постановка проблеми. Невідкладні обшуки були і залишаються одним з найбільш ефективних інструментів пошуку доказової інформації, вони дають можливість «тут і зараз» отримати необхідні докази, зупинити продовжуване / триваюче кримінальне правопорушення або його підготовку, протидіяти знищенню речових доказів чи документів, дозволяють зафіксувати передачу неправомірної вигоди та іншим чином задокументувати вчинення кримінальних правопорушень. Одночасно останнім часом має місце збільшення кількості випадків проникнення правоохоронців до житла чи іншого володіння особи без наявності попереднього дозволу слідчого судді та без наявності на це правових підстав (без наявності ознак невідкладної ситуації, яка дає підстави для такого проникнення). У зв'язку з чим актуальним є пошук таких правових конструкцій, які б мінімізували випадки недобросовісного застосування даного правового механізму.

Аналіз останніх наукових досліджень. Проблема обшуку була проаналізована в дисертаційних роботах: І.В. Вегери-Ігевської «Забезпечення права на недоторканість житла чи іншого володіння особи в кримінальному провадженні (2018, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Харків), М.В. Комарова «Правові та організаційні засади обшуку у кримінальному провадженні» (2019, Національна академія внутрішніх справ, Київ), О.Л. Дульського «Забезпечення стороною захисту дотримання прав та законних інтересів учасників проведення обшуку (2020, Національна академія внутрішніх справ, Київ), В.І. Левіна «Процесуальний порядок забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи при проведенні обшуку (2020, Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса, Харків), А.О. Нечваль «Тактика обшуку у житлі та іншому володінні особи (2020, Національна академія внутрішніх справ, Київ), О.С. Смірнова «Обшук у кримінальному провадженні» (2023, Донецький державний університет внутрішніх справ, Кропивніцький). Питаннями невідкладного обшуку також займались О. Атаманов, І.І. Войтович, С.Ю. Карпушин, О.В. Косьмін, А.О. Шульга, С.Л. Шаренко та ін. Однак все ще є проблемні питання, які потребують подальших наукових досліджень.

Метою статті є з'ясування основних проблем невідкладних обшуків та їх post factum судового контролю та формування пропозицій, які б дозволили удосконалити існуючі правові конструкції.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 30 Конституції України "у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку". Зокрема, частина 3 статті 233 КПК регулює наступний процесуальний порядок проведення невідкладного обшуку та його подальшу «легалізацію»: «Слідчий, дізнавач, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи лише у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення. У такому разі прокурор, слідчий, дізнавач за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися до слідчого судді із клопотанням про проведення обшуку. Слідчий суддя розглядає таке клопотання згідно з вимогами статті 234 цього Кодексу, перевіряючи, крім іншого, чи дійсно були наявні підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді. Якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого, дізнавача про обшук або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук, встановлені внаслідок такого обшуку докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню в порядку, передбаченому статтею 255 цього Кодексу.»

Законність проведення огляду житла без рішення суду до початку досудового розслідування була предметом розгляду Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), зокрема, у справі «Мастепан проти Російської Федерації» (Mastepan v. Russia), скарга No 3708/03. ЄСПЛ зазначив, що проведення у ході огляду місця події огляду житла є втручанням у право на повагу до житла. Вказане право є дотриманим у випадку його здійснення «згідно із законом» (що має основу у національному законодавстві України), відповідно до мети, визначеної пунктом 2 статті 8 Конвенції, та якщо воно є «необхідним у демократичному суспільстві». ЄСПЛ наголосив, що метою втручання у право на повагу до житла у даній справі були огляд місця події, виявлення слідів злочину та інших речових доказів, що могли мати значення для розслідування кримінальної справи. Таке втручання, безсумнівно, здійснювалося з метою «запобігання злочинам», а тому відповідає цілям, визначеним у пункті 2 статті 8 Конвенції.

У справах Kuzminas v. russia (заява № 69810/11 від 21 грудня 2021 року, § 22), K.S. and M.S. v. Germany (заява № 33696/11 від 6 жовтня 2016 року, § 42), Tortladze v. Georgia (заява № 42371/08 від 18 березня 2021 року, § 57), ЄСПЛ звернув увагу, що мета виявити речові докази, які можуть бути корисними для кримінального розслідування серйозного злочину послідовно визнається Судом законною, поза як вона переслідує інтереси громадської безпеки і пов`язана із запобіганням злочинам та захистом прав інших осіб".

Таким чином, в окремих невідкладних випадках, які прямо передбачені в законі, уповноваженим особам дозволяється втручання у право на приватність та проникати до житла чи іншого володіння особи.

Одночасно останнім часом має місце збільшення кількості випадків проникнення правоохоронців до житла чи іншого володіння особи без наявності попереднього дозволу слідчого судді та без наявності на це правових підстав (без наявності ознак невідкладної ситуації, яка дає підстави для такого проникнення). Таким чином, можна констатувати, що має місце зловживання даним інститутом органами досудового розслідування у зв'язку з, перш за все, більш широким тлумаченням наявності підстав для проведення невідкладного обшуку. Зокрема, у справі Korniyets and Others v. Ukraine, ЄСПЛ звернув увагу, що українські правоохоронні органи порушують права людини, проводячи так звані "невідкладні" обшуки без належного судового контролю [1].

Так, наприклад, 9 січня 2024 року в приміщенні Дніпровського районного суду міста Києва було проведено невідкладний обшук без будь-якого судового рішення «у зв'язку з невідкладним випадком (пов'язаним із врятуванням майна)». При вході у приміщення Дніпровського районного суду міста Києва працівники Державного бюро розслідувань здійснювали особистий обшук працівників суду, слідчих, прокурорів, у тому числі відвідувачів – громадян України, перевіряли їх особисті речі, зміст мобільних телефонів та інших пристроїв. При цьому особистий обшук осіб жіночої статі здійснювали особи протилежної статі. Фактично основною метою проведеного невідкладного обшуку було одержання слідчим доступу до службового комп'ютеру, який належить Дніпровському районному суду міста Києва та закріплений за помічником судді Іваніної Ю.В. Там ним відшукано та одержано доступ до проєкту судового рішення у справі, а також до інших

проєктів та судових рішень, в яких зазначені персональні дані учасників судового провадження [2]. Зазначена ситуація викликала резонанс в судових колах та ініціювало дискусію, що невідкладний обшук може застосовуватися як елемент впливу на прийняття судового рішення, що, м'яко кажучи, не зовсім відповідає вимогам законності.

До характерних рис непропорційності, з урахуванням підходу ЄСПЛ у справах, які стосуються обшуків, відносять: проникнення поліції, іншого загону особливого призначення: вдягнених у балаклави, озброєних автоматами, у ранню годину, з пошкодженням приватного майна (виламані двері, вибиті вікна); відсутність розумних та доступних запобіжних заходів, зокрема щодо перевірки особи мешканців приміщення, де проводився обшук; обшук і вилучення речей у приватному житлі особи у зв'язку із правопорушенням, ймовірно скоєним іншою особою; вжиття надмірних дій під час обшуку; поліцейський рейд без належних підстав, у житлі відсутньої особи, котра була не переслідуваною особою, а потерпілою, або обшук за відсутності особи без ризику або з вкрай малим ризиком заворушення чи вчинення злочину; широкі повноваження, надані органам в сукупності з відсутністю судового рішення про проведення обшуку [3].

Слід погодитися з думкою Бондюк А.Ф. щодо формально визначених критеріїв невідкладності: 1) раптовість виникнення ситуації; 2) наявність дефіциту часу для прийняття рішення в даній ситуації, а також – відсутність можливості звернутися до слідчого судді або до прокурора без шкоди для результативності слідчої (розшукової) дії; 3) ймовірність настання негативних наслідків щодо боротьби зі злочинністю (продовження злочинної діяльності, втрата або приховування важливих доказів і т.д.) у зв'язку з непроведенням або невчасним проведенням слідчої (розшукової) дії [4].

Продовжуючи міркування на тему критеріїв невідкладності, зазначимо, що інформація, щодо невідкладності обшуку, має виникати темпорально одразу перед проведенням обшуку. У разі, наприклад, якщо інформація була отримана уповноваженою особою більше ніж за 24 години до фактичного проведення обшуку, то доцільно застосовувати стандартну процедуру обшуку, коли спочатку уповноважена особа отримує дозвіл слідчого судді на обшук, а вже потім його проводить. Більш того, чим більше триває досудове розслідування тим менше шансів, що є підстави для невідкладного обшуку, адже в процесі триваючого досудового розслідування можна застосовувати стандартні процедури отримання доказової інформації та прогнозувати необхідність її отримання.

Наприклад у справі Kuzminas v. russia (заява № 69810/11 від 21 грудня 2021 року, § 22) поліція провела контрольну закупку наркотиків, а на наступний день провела невідкладний обшук в житлі заявника. У частині пропорційності втручання ЄСПЛ звернув увагу, що у постанові слідчого про обшук не були вказані невідкладні обставини. Тобто, у разі, якщо орган досудового розслідування планує контрольні заходи то і необхідність проведення обшуку він має спрогнозувати та отримати попередньо дозвіл суду на його проведення. Тобто перевага має надаватися застосуванню стандартних процедур отримання доказової інформації.

С. Тарасюк, слушно пропонує визначити на нормативно-правовому рівні, що сторона обвинувачення буде зобов'язана довести існування ризику знищення речових доказів та обґрунтувати такий ризик з посиланням на наявні до невідкладного проникнення докази. У такому випадку слідчі судді зможуть постановлювати рішення на основі не лише думки органу досудового розслідування про існування таких ризиків, але й перевіряти існування інших доказів наявності ризиків знищення майна [5]. Дійсно, ситуація з невідкладним обшуком, характеризується ускладненою структурою доведення доцільності слідчої дії. Закон вимагає довести не тільки необхідність самого обшуку, але й необхідність проведення обшуку у невідкладному (форс – мажорному) порядку, а не з застосуванням стандартної процедури.

Одночасно, вважаємо, що законність невідкладного обшуку темпорально перевіряється під час судового засідання, яке відбувається post factum. Під час даного судового post factum контролю слідчим суддею перевіряється і наявність підстав для проведення невідкладного обшуку і законність самої процедури проведення невідкладного обшуку та пов'язаність вилучених речей і/чи документів з конкретним кримінальним правопорушенням.

Відповідно до Проєкту Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо посилення захисту прав людини під час проведення обшуку № 13599 від 04.08.2025 [6] пропонується статтю 233 КПК доповнити положенням, відповідно до якого "*Слідчий суддя протягом 24 годин з моменту надходження такого клопотання зобов'язаний призначити судове засідання, на яке викликаються прокурор (або слідчий), а також особа, у приміщенні якої прово-*

дився обшук, та її захисник, і розглянути це клопотання з урахуванням вимог статті 234 цього Кодексу та особливостей, передбачених цією статтею. Участь захисника є обов'язковою, крім випадків, коли особа письмово відмовилася від його участі», а «*судове засідання проводиться за правилами змагального процесу з наданням сторонам права виступити з доводами та запереченнями*". Законопроект № 13599 визначає, що "слідчий суддя під час розгляду питання про невідкладний обшук окремо оцінює доцільність вилучення кожної речі".

Ідея стосовно проведення судового процесу з легалізації вже проведеного обшуку (post factum) за правилами змагального процесу та участю особи, в якої було проведено обшук, є, по-перше, не новою і вже обговорювалась науковцями [7], але на нашу думку, є доволі вдалою, оскільки, по-перше, режим секретності, який притаманний обшуку до його фактичного проведення – відсутній, отже змагальність процедури в даному випадку сприятиме більш об'єктивному з'ясуванні фактичних обставин. Слідчим суддею під час здійснення (post factum) судового контролю за обшуком відбувається, по суті, перевірка належності процедури вже проведеного обшуку та відповідності його вимогам КПК. Змагальна процедура буде цьому сприяти, оскільки в судове засідання буде запрошена особа, у якій було проведено обшук та її захисник, які нададуть свою оцінку законності дій осіб, які вказаний обшук проводили.

Крім того, з'ясуванню наявності / відсутності ознак невідкладності (форс-мажорної) ситуації сприяло би, якщо б відеофіксація невідкладного обшуку починалася би з роз'яснення слідчим та/або прокурором підстав для проникнення до житла чи іншого володіння особи, з аргументацією (обґрунтуванням) які саме речі та /чи документи він планує "рятувати", які саме речі або документи перебувають в режимі "загрози знищення" або кого саме і чому він переслідує або життя кого конкретно планує «врятувати». Було б доречним також під відеофіксацію ДО початку процедури невідкладного обшуку обґрунтувати, коли саме була отримана інформація, яка свідчить про доцільність застосування саме "невідкладної", а не стандартної процедури обшуку. Вказана інформація, зазначена слідчим/прокурором має бути обов'язковою частиною відеофіксації невідкладного обшуку, а її обсяг, зміст має бути підставою для прийняття рішення про легалізацію такого обшуку або про відмову у ньому. Крім того, зазначення такої інформації під час здійснення відеофіксації невідкладного обшуку не знижує мобільність чи оперативність даної слідчої дії, відповідає ситуації «невідкладності» та, водночас, знизить, на нашу думку, випадки недобросовісного користування даним правовим механізмом.

Ідеї стосовно безперервної відеофіксації обшуку вже висловлювались раніше і прихильники такого підходу вважають, що це «створює можливості до більш повного відтворення обстановки, забезпечення контролю як за діяльністю органів досудового розслідування так і за поведінкою інших учасників та осіб, а фіксування обшуку за допомогою відеозаписувальних технічних засобів є ефективним заходом для забезпечення прав учасників кримінального провадження та інших осіб [8]. Але, якщо, наприклад, на думку О.С. Смірнова, «відеозапис повинен включати всі етапи обшуку, починаючи з оголошення дати, часу, місця проведення, даних всіх учасників СРД, ознайомлення з ухвалою» [9], ми вважаємо, що у разі проведення невідкладного обшуку, відеофіксація крім зазначених відомостей, має обов'язково включати пояснення слідчим (прокурором) підстав невідкладності та вказівки на конкретну мету слідчої дії (конкретизації того для чого відбувається проникнення у житло чи інше володіння особи у невідкладному порядку).

Зміни, які були інтегровані в КПК Законом № 4555-IX від 22.07.2025 передбачали, що "Слідчий, дізнавач, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи лише у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей, запобіганням безпосередній загрозі їхньому здоров'ю, статевій свободі чи особистій безпеці або з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, передбачених ст.ст. 112, 115-119, 121, 122, 124, 127, 135, 136, 146, 147, 149, 152-156-1, 258, 258-1, 259 КК, або у разі необхідності невідкладного вилучення чи збереження доказів, що стосуються таких злочинів».

Закріплена Законом № 4555-IX від 22.07.2025 редакція статті 233 КПК була, на нашу думку, вдалою, оскільки вона конкретизувала та уточнила випадки, коли слідчий, дізнавач, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи, конкретизувала перелік злочинів за підозрою у вчиненні яких безпосереднє переслідування особи є "невідкладним випадком", який є достатній для проникнення до житла чи іншого володіння та проведення обшуку.

Проте, вважаємо доречним передбачити у частині 3 статті 233 КПК, що підставою для проникнення до житла чи іншого володіння особи у невідкладних випадках може бути вчинення або загроза вчинення не всіх, а виключно тяжких чи особливо тяжких кримінальних правопорушень. Відповідно пропонуємо наступну редакцію частини 3 статті 233 КПК «Слідчий, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи лише у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого кримінального правопорушення».

Проєкт Закону "Про внесення змін до частини 3 статті 233 Кримінального процесуального кодексу України" № 13430 від 26.06.2025 [10] пропонується положення, відповідно до якого «Слідчий, дізнавач, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді, але не пізніше ніж протягом 48 годин від моменту вчинення злочину, увійти до житла чи іншого володіння особи лише у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення. Під час таких дій здійснення обшуку заборонено.» Запропонований механізм, по-перше, суперечить статті 30 Конституції України, і, по-друге, не конкретизує у який спосіб і ким саме має бути забезпечено схоронність речей, які перебувають у приміщенні з моменту проникнення слідчого, прокурора, дізнавача і до моменту отримання дозволу слідчого судді.

Ідеї стосовно удосконалення процедури проведення невідкладного обшуку, в основному, не конкретизують зміст поняття "невідкладні випадки" в тому числі ті, що "пов'язані із врятуванням майна" адже лишається не вирішеним питання чи охоплює в даному контексті "врятування майна" врятування об'єктів (майна), що потенційно можуть мати значення речових доказів у кримінальному провадженні, від прогнозованого знищення, втрати? Адже саме з цією частиною змісту частини 3 ст. 233 КПК в її чинній редакції пов'язані основні складнощі в тлумаченні її змісту та застосуванні її положень (див. постанови ОП ККС ВС від 7 жовтня 2024 року у справі № 466/525/22 (провадження № 51-7310кмо23) –https://reyestr.court.gov.ua/Review/122272945; постанова Третьої судової палати ККС ВС від 06.09.2023 (справа № 688/647/19; провадження № 51-2840км23; постанова Першої судової палати ККС ВС від 02.2024 (справа № 185/4212/21; провадження № 51-7440км23; постанова Третьої судової палати ККС ВС від 10.2023 (справа № 303/3224/20; провадження № 51-3342км20; постанова Першої судової палати ККС ВС від 04.2021 (справа № 573/2028/19; провадження № 51-1535км20, постанова Третьої судової палати ККС ВС від 11.2023 (справа № 462/3127/22; провадження № 51-4879км23 та ін).

На наше переконання, випадки, коли речові докази можуть бути знищені безперечно в практиці можуть мати місце. І такі випадки можуть бути підставою для проникнення до житла чи іншого володіння особи, однак слідчий/ прокурор мають конкретизувати під відеофіксацію які саме речі / документи він планує «врятувати». Ця інформація, зазначена слідчим/прокурором має бути обов'язковою частиною відеофіксації невідкладного обшуку, а її обсяг, зміст має бути підставою для прийняття рішення про легалізацію такого обшуку або про відмову у ньому. У такий спосіб слідчий суддя зможе більш точно виділити ті обшуки, дозвіл на які має бути наданий post factum, від тих, на які дозвіл отриманий бути не може.

Як вказано в постанові ОП ККС ВС від 7 жовтня 2024 року у справі № 466/525/22 "в ухвалі слідчого судді, постановленій post factum, має йтися про мету (намагання, прагнення) зберегти речові докази від прогнозованої втрати, за наявності обґрунтованого припущення про існування реальної загрози їх знищення. У клопотанні про надання дозволу на обшук у порядку частини 3 статті 233 КПК, доданих матеріалах, має бути вказано, які саме обставини до моменту проникнення свідчили, що дотримання ординарного порядку може спричинити втрату майна, що існує реальна конкретна загроза такої втрати, знищення, зазначено, чому загроза небезпідставно сприймається як реальна». Таким чином, відеофіксація аргументів слідчого та/або прокурора ДО проникнення в житло чи інше володіння особи сприяла б з'ясуванню обставин самої слідчої дії та допомогла б пересвідчитись в правомірності обрання не стандартної, а невідкладної процедури.

Висновки: з урахуванням викладеного найбільш вдалою конструкцією з удосконалення процедури невідкладного обшуку та подальшого його post factum судового контролю, вважаємо таку, що передбачає детальну конкретизацію підстав, коли слідчий, прокурор може увійти до житла чи іншого володіння особи до постановлення ухвали слідчого судді та яка усуває будь-які можливості для розширеного тлумачення таких підстав. Пропонуємо наступну редакцію частини 3 статті

233 КПК «Слідчий, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи лише у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого кримінального правопорушення».

Інформація, про те, що проникнення необхідне, а обшук має бути проведений невідкладно має бути отримана в період, який не перевищує 24 години (з моменту отримання такої інформацію і до моменту проведення невідкладного обшуку). У разі, якщо дата та час отримання інформації, яка надає підстави для обшуку перевищує період 24 години то обшук необхідно робити за загальною процедурою, яка передбачає попередньо отримання ухвали слідчого судді про надання дозволу на обшуку.

Відеофіксація невідкладного обшуку має обов'язково включати аргументацію слідчим або прокурором підстав саме для невідкладного обшуку, уточнення мети невідкладного обшуку та ідентифікації інформації, що стала підставою для проведення обшуку в режимі "невідкладності". Ця відеоінформація сприятиме з'ясуванню законності підстав для проведення обшуку у невідкладному форматі та дасть змогу пересвідчитись в законних підставах "для проникнення до житла чи іншого володіння особи" та результатів такого обшуку (перелік речей / документів, які були вилучені).

Post factum процедура судового розгляду має бути змагальною та відбуватися за обов'язковою участю особи, у якої був проведений обшук та захисника (адвоката), законного представника такої особи. Це сприятиме з'ясуванню законності проведення самої процедуру самого обшуку та з'ясуванню критеріїв «невідкладності».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. CASE OF KORNIYETS AND OTHERS v. UKRAINE (Applications nos. 2599/16 and 2 others), URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-244003%22].
2. Інформація стосовно подій, що відбулись у приміщенні Дніпровського районного суду м. Києва 9 січня 2024 року, URL: https://court.gov.ua/archive/1539297.
3. Федорів В. Чи відповідає обшук по-українські критеріям, встановленим ЄСПЛ? Закон і бізнес (31.03.2023). URL: https://zib.com.ua/ua/pda/154668.html.
4. Бондюк А.Ф. Особливості судового контролю за законністю та обґрунтованістю проведених слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із проникненням до житла чи іншого володіння особи. *Електронне наукове видання "Порівняльно-аналітичне право"*. № 4. 2019. С. 683–691.
5. Тарасюк С.М. Невідкладне проникнення у житло чи інше володіння особи. Вагомість підстав у судовій практиці. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. 2024. С. 564–567. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2024/136.pdf .
6. Проєкт Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо посилення захисту прав людини під час проведення обшуку 13599 від 04.08.2025. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56993.
7. Вегера-Іжевська І.В. Забезпечення права на недоторканість житла чи іншого володіння особи в кримінальному провадженні: дис. к.ю.н.: 12.00.09, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Харків, 2018 С. 106; Трокало Р.І. Судовий контроль за дотриманням права на повагу до приватного життя: дис…. канд. юрид. наук: 12.00.09; Академія адвокатури України. – Київ, 2014, С. 145., Смірнов О.С. Обшук у кримінальному провадженні: дис. доктора філософії, Донецький державний університет внутрішніх справ, Кропивницький, 2023, С. 157.
8. Нечваль А.О. Особливості фіксації обшуку за допомогою технічних засобів під час досудового розслідування. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2017. № 4 (20). С. 104.
9. Смірнов О.С. Обшук у кримінальному провадженні: дис. доктора філософії, Донецький державний університет внутрішніх справ, Кропивницький, 2023, С. 131.
10. Проєкт Закону "Про внесення змін до статті 233 Кримінального процесуального кодексу України" № 13430 від 26.06.2025. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56653.

УДК 343.13:343.98:341.3(477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.46

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Кудінов С.С.,
доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник
ДНУ «Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України»,
експерт ГО «Safe Ukraine 2030»,
радник SK «Security»
ORCID: 0000-0002-0582-1030

Шехавцов Р.М.,
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу
та криміналістики,
Львівський державних університет внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-4756-9849

Кудінов С.С., Шехавцов Р.М. Особливості організації розслідування воєнних злочинів в Україні в умовах воєнного стану.

Стаття присвячена дослідженню організаційних особливостей розслідування воєнних злочинів в Україні в умовах воєнного стану. Автором проаналізовано, фактори, що обумовлені правовим режимом воєнного стану, специфікою воєнних злочинів, конкретними умовами провадження розслідування. Здійснено аналіз норм законодавства, наведено узагальнення статистики кримінальних проваджень щодо воєнних злочинів за період повномасштабної війни, досліджені сучасні підходи до організації розслідування.

Звертається увага на оптимізацію процедури визначення підслідності в умовах воєнного стану, функціонування міжвідомчих слідчих груп та спільних слідчих груп (JIT), участь структур Міжнародного кримінального суду в розслідуванні воєнних злочинів.

Визначено роль громадянського суспільства у розслідуванні цієї категорії правопорушень, наголошено на важливості взаємодії із громадськими організаціями, журналістами, очевидцями, OSINT-аналітиками з метою виявлення, фіксації, документування, отримання інформації про ці злочини.

Встановлено, що специфіка таких розслідувань обумовлена як особливостями її правового регулювання, так і особливостями, що характеризують умови в яких здійснюється розслідування. Серед правових особливостей виокремлено: окремі положення КПК України, норми міжнародного гуманітарного права та Римського статуту, міжнародні угоди та конвенції щодо розслідування таких злочинів, законодавство іноземних держав, які застосовують принцип універсальної юрисдикції для притягнення воєнних злочинців до відповідальності. Серед інших особливостей, що впливають на організацію розслідування воєнних злочинів виокремлено: масовість вчинення злочинів, їх транснаціональний характер, місце і спосіб вчинення злочинів, велику небезпеку воєнних злочинців та умов розслідування, необхідність залучення значної кількості суб'єктів розслідування (різні відомства, міжнародні та недержавні суб'єкти), застосування процедур дистанційного кримінального провадження та спеціальної процедури «in absentia», великий обсяг інформації, що підлягає дослідженню і систематизації під час розслідування.

Ключові слова: воєнні злочини, досудове розслідування, підслідність, міжнародне гуманітарне право, міжнародне кримінальне право, кримінальне провадження, організація розслідування, взаємодія, слідчі групи, воєнний стан.

Kudinov S.S., Shekhavtsov R.M. Specifics of organizing the investigation of war crimes in Ukraine under martial law.

The article is devoted to the study of the organizational features of investigating war crimes in Ukraine under martial law. The author analyzes the factors influenced by the legal regime of martial law, the specific nature of war crimes, and the particular conditions in which investigations are conducted. Legislative norms are examined, and statistical data on criminal proceedings related to war crimes during the full-scale war are summarized. The article explores current approaches to organizing such investigations.

Attention is paid to optimizing the procedure for determining investigative jurisdiction under martial law, the functioning of interagency investigative teams and Joint Investigation Teams (JITs), as well as the involvement of the structures of the International Criminal Court in the investigation of war crimes.

The role of civil society in investigating this category of offenses is highlighted, emphasizing the importance of cooperation with public organizations, journalists, eyewitnesses, and OSINT analysts to identify, record, document, and obtain information about these crimes.

It is established that the specifics of such investigations are determined both by their legal regulation and by the conditions under which the investigation is conducted. Among the legal aspects, the article identifies: specific provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine, norms of international humanitarian law and the Rome Statute, international agreements and conventions on the investigation of such crimes, and the legislation of foreign states that apply the principle of universal jurisdiction to hold war criminals accountable.

Among other factors influencing the organization of war crimes investigations are the mass scale of crimes, their transnational nature, the location and method of their commission, the high danger posed by war criminals and the conditions of the investigation, the need to involve a wide range of investigative actors (various agencies, international and non-governmental entities), the use of remote criminal proceedings and the special «in absentia» procedure, as well as the large volume of information that must be analyzed and systematized during the investigation.

Key words: war crimes, pre-trial investigation, investigative jurisdiction, international humanitarian law, international criminal law, criminal proceedings, investigation organization, cooperation, investigative teams, martial law.

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України, що триває з 2022 року, поставила перед українською правоохоронною системою безпрецедентні виклики, зокрема у сфері розслідування воєнних злочинів. Розмах злочинної діяльності, кількість постраждалих та складність фіксації обставин в умовах активних бойових дій, тимчасової окупації окремих територій та часткової недієздатності державних інституцій в цих регіонах – усе це вимагає перегляду та оновлення підходів до організації досудового розслідування.

Особливий інтерес становить інтеграція національних слідчих процесів з міжнародними ініціативами, такими як спільні слідчі групи (JIT), взаємодія з Офісом прокурора МКС, а також активна роль громадянського суспільства у документуванні воєнних злочинів, що змінює усталені уявлення про суб'єктів досудового розслідування.

Усе це свідчить про необхідність системного аналізу сучасних підходів до організації розслідування воєнних злочинів в Україні в умовах воєнного стану, враховуючи як національні правові реалії, так і міжнародні стандарти, фактори впливу на організацію такої діяльності, з урахуванням правового режиму та специфіки самих злочинів.

Метою статті є дослідження особливостей організації розслідування воєнних злочинів в умовах воєнного стану.

Стан опрацювання проблематики. Окремі організаційні аспекти розслідування воєнних злочинів досліджували – І.В. Басиста, Н.П. Глинська, І.В. Гловюк, В.В. Рогальська, М.І. Пашковський, О.В. Пчеліна, Р.Л. Степанюк, М.В. Стратонов, Н.М. Татарин, Г.К. Тетерятник, Т.Г. Фоміна, М.С. Цуцкірідзе, Ю.М. Чорноус та ін.

Водночас, із початком повномасштабного вторгнення, яке триває вже четвертий рік, правозастосовна практика у сфері розслідування воєнних злочинів зазнала суттєвого еволюційного розвитку. Накопичений досвід свідчить про необхідність його не лише систематизації, але й критичного переосмислення в контексті сучасних викликів, оскільки динаміка збройного конфлікту, зміни у процесуальному законодавстві та міжнародні стандарти ефективного розслідування вимагають нових підходів до організації досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Ефективність будь-якої діяльності, зокрема розслідування злочинів, безпосередньо зумовлюється рівнем її організації, оскільки належне планування, чіткий розподіл повноважень між суб'єктами, використання необхідних процесуальних засобів та контроль за їх реалізацією створюють необхідні передумови для досягнення мети кримінального провадження. Недостатня організація розслідування, навпаки, призводить до затягування строків, втрати доказів, процесуальних помилок і, як наслідок, до зниження довіри суспільства до правосуддя. Таким чином, якісна організація досудового розслідування виступає визначальним чинником його результативності та гарантією дотримання прав учасників процесу.

В.Ю. Шепітько визначає організацію розслідування як комплекс необхідних заходів на різних етапах розслідування, що забезпечують діяльність органів з розкриття, розслідування і профілактики злочинів [1, с. 152-153]. В.Д. Берназ розумів під цим поняттям «…комплекс взаємопов'язаних уповноважених державою розслідувати злочини органів і посадових осіб, структура й погоджена тактична й стратегічна діяльність яких реалізується на певному рівні як функція розвитку, збереження цієї системи з метою раціонального вирішення завдань кримінального судочинства» [2, с. 136]. Аналізуючи різні наукові підходи до поняття організації розслідування, Н.М. Татарин, доходить до висновку, що їх умовно можна поділити на два концептуальні підходи: перший, у якому ця категорія визначається як забезпечення розслідування; другий, як створення структури розслідування [3, с. 150]. О.В. Олішевський визначає організацію розслідування кримінальних правопорушень як діяльність уповноважених суб'єктів, спрямовану на створення сприятливої обстановки для оптимізації досудового розслідування на кожному з його етапів і забезпечення досягнення завдань кримінального провадження [4, с. 77].

Не вступаючи до наукової дискусії щодо визначення організації розслідування, зазначимо, що розглядаємо її як врегульовану законодавством діяльність уповноважених суб'єктів, спрямовану на забезпечення належної побудови, планування та координації розслідування, яка включає визначення процесуальних завдань, розподіл повноважень між органами та посадовими особами, оптимальне використання криміналістичних та процесуальних засобів, результатів науково-технічного прогресу, а також створення умов для ефективного збирання, перевірки та оцінки інформації, що має значення для вирішення завдань кримінального провадження. У своїй сутності організація розслідування поєднує як управлінсько-координаційну складову (система рішень і дій, що забезпечують узгодженість роботи всіх учасників процесу та осіб залучених до цього, ефективного використання ресурсів), так і процесуально-криміналістичний аспект (вибір тактики, методів, засобів, адекватних виду злочину та умовам його розслідування).

Забезпечення належного рівня організації розслідування виступає одним із ключових чинників його ефективності, оскільки саме від узгодженості дій суб'єктів, своєчасності ухвалення процесуальних рішень, використання криміналістичних засобів і дотримання процесуальних гарантій залежить як результативність розслідування, так і дотримання принципу верховенства права у кримінальному провадженні.

На організацію розслідування в умовах воєнного стану впливає низка факторів, притаманних цьому надзвичайному правовому режиму. Г.К. Тетерятник до факторів, які обумовлюють особливості кримінального провадження в умовах надзвичайних правових режимів відносить наступні: 1) фактори небезпеки; 2) відсутність доступу до окремих територій, на яких здійснюється кримінальне провадження; 3) повне або частково обмежене функціонування органів державної влади, у т.ч. правоохоронних, судових органів України на територіях вчинення кримінальних правопорушень; 4) особливості правового регулювання не тільки нормами КПК України, але й надзвичайним законодавством, міжнародними нормативно-правовими актами, які активуються за умов надзвичайних правових режимів; 5) специфічні організаційно-управлінські основи проведення окремих процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень, які залежать не тільки від рішень суб'єктів кримінального процесу, але й від рішень та порядку взаємодії з іншими владними суб'єктами; 6) часткове або повне блокування функціонування окремих процесуальних інститутів та поява нових процесуальних засобів, способів, гарантій кримінального провадження в екстраординарних умовах та ін. [5, с. 468].

Р.Л. Степанюк, досліджуючи фактори, які впливають на особливості організації досудового розслідування в умовах пандемії визначає: вимоги щодо обов'язкових спеціальних заходів, встановлені на території, де проводиться розслідування (в умовах певного екстраординарного правового режиму); стан реального дотримання цих заходів у державі в цілому; стан правового

регулювання процедури розслідування в умовах такої екстраординарної ситуації; загальний стан технічного забезпечення можливостей проведення розслідування з дотриманням спеціальних заходів у правоохоронних органах [6, с. 148].

Натомість, оцінка факторів, які визначають особливості організації розслідування воєнних злочинів, була б неповною без урахування не лише умов воєнного стану, але й специфіки самих воєнних злочинів як особливої категорії кримінальних правопорушень. Вітчизняний КК України у ст. 438 відносить до воєнних злочинів жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, незаконне переміщення або депортація дитини, невиправдана затримка репатріації дитини, вербування або використання дитини для участі у збройному конфлікті, воєнних (бойових) діях, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій [7]. У ст. 8 Римського Статуту визначається 27 грубих порушень Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, які відносяться до воєнних злочинів [8]. Тобто вітчизняний законодавець у ст. 438 КК України сформулював воєнні злочини у відносно загальних категоріях (жорстоке поводження з військовополоненими, вигнання цивільного населення, розграбування цінностей, застосування заборонених засобів війни тощо). Натомість Римський Статут деталізує 27 конкретних складів воєнних злочинів. Це означає, що при кваліфікації національні правоохоронні органи мають орієнтуватися на Римський Статут, Женевські конвенції та Додаткові протоколи до них, міжнародні стандарти розслідування цієї категорії злочинів.

Т.С. Єфіменко, аналізуючи питання доказування воєнних злочинів виділяє наступні фактори, що впливають на цей процес: 1) багатоаспектність складу воєнного злочину; 2) встановлення контекстуального елементу, 3) слідчі ситуації, обумовлені місцем вчинення злочину та можливістю в органів досудового розслідування доступу до нього; 4) застосування інноваційних технологій, алгоритмів штучного інтелекту, які підвищують спроможності під час збирання доказів воєнних злочинів; 5) стан взаємодії органів досудового розслідування, прокуратури з представниками громадських організацій, журналістами, в результаті якої є можливість отримання від них певної інформації про воєнні злочини та у подальшому – вирішення питання про оформлення доказів [9, с. 292].

Н.М. Татарин визначає організацію розслідування, в тому числі воєнних злочинів, як діяльність уповноважених суб'єктів, спрямовану на створення сприятливої обстановки для оптимізації досудового розслідування на кожному з його етапів і забезпечення досягнення завдань кримінального провадження. До її специфічних ознак він відносить наступні: цілеспрямований і динамічний характер; реалізація лише уповноваженими суб'єктами; є системою дій зі створення сприятливих умов розслідування; здійснюється впродовж усього процесу розслідування (на кожному з його етапів і під час проведення окремих слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових), інших процесуальних і непроцесуальних дій. Вчений зазначає, що організація розслідування воєнних злочинів здійснюється за такими основними напрямами: правовий, матеріально-технічний, кадрове забезпечення та забезпечення співробітництва [10, с. 41–43].

Воєнні злочини мають низку унікальних характеристик: по-перше, вони завжди пов'язані з порушеннями міжнародного гуманітарного права, у випадку з агресією рф – масовими та системними; по-друге, об'єктом посягання виступають не лише окремі особи, а й основоположні цінності міжнародної спільноти, включаючи безпеку цивільного населення та порядок ведення війни; по-третє, їх розслідування відбувається в умовах, коли кількість потерпілих і свідків може бути надзвичайно великою, а збирання доказів ускладнене через активні бойові дії, тимчасову окупацію територій, руйнування інфраструктури, злочинці можуть ніколи не перебувати на території нашої країни. Так, значна кількість таких злочинів розпочинається на території однієї держави (або ж на території, яка підконтрольна такій державі), а закінчується на території іншої держави (а іноді й декількох), наприклад ракетні, бомбові удари по цивільній інфраструктурі нашої країни. Крім того, воєнні злочини мають виражений транснаціональний характер, адже часто охоплюють потерпілих, свідків, підозрюваних із різних держав, вчиняються за участю міжнародних організованих структур або спричиняють наслідки за межами України. Це потребує координації між національними та міжнародними органами, взаємного визнання доказів та врахування принципу комплементарності у відносинах з Міжнародним кримінальним судом. Паралельна дія норм на-

ціонального кримінального процесу, спеціального законодавства воєнного стану та міжнародних стандартів також може створювати колізії та потребує їх гармонізації в практиці розслідування.

Наведені особливості воєнних злочинів виключають можливість забезпечити організацію їх якісного розслідування слідчими. За межами їх повноважень знаходяться питання нормативно-правового, матеріально-технічного (в частині придбання техніко-криміналістичних та інших матеріальних засобів), кадрового (в частині організаційно-штатного складу), співробітництва (організації взаємодії з іншими правоохоронними органами, міжнародного співробітництва). Вирішення таких питань – рівень керівників центрального апарату відповідних органів досудового розслідування, правоохоронних органів, Офісу Генерального прокурора, центральних органів виконавчої влади. Виходячи з цього організацію розслідування воєнних злочинів можна представити на двох рівнях:

1) стратегічному – охоплює формування нормативно-правового, кадрового, матеріально-технічного, методичного забезпечення готовності слідчих та оперативних підрозділів правоохоронних органів до здійснення та здійснення діяльності з виявлення, розкриття та розслідування воєнних злочинів;

2) тактичному – забезпечення визначення оптимальної системи дій, їх скоординованої реалізації слідчим самостійно або слідчою (слідчо-оперативною) групою, із залученням спеціалістів, при розслідуванні злочину.

Практика розслідування воєнних злочинів в України має непоодинокі випадки успішної реалізації заходів з організації їх розслідування на обох вказаних рівнях.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 216 КПК України воєнні злочини віднесені до підслідності органів безпеки. Згідно з офіційними статистичними даними за ст. 438 КК України у 2022 році було зареєстровано 60387 проваджень, з них 49483 перебувало у провадженні органів безпеки, у провадженні органів Національної поліції перебувало 11429 кримінальних проваджень щодо правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. У 2023 році було зареєстровано 60944 проваджень зазначеної категорії, з них – 53463 перебувало у провадженні органів безпеки, у провадженні органів Національної поліції перебувало 8079 кримінальних проваджень щодо правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, в ДБР – 19. У 2024 році було зареєстровано 28788 проваджень зазначеної категорії, з них – 26322 перебувало у провадженні органів безпеки, у провадженні органів Національної поліції перебувало 2971 кримінальних проваджень щодо правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, у ДБР – 29. Станом на кінець червня 2025 року було зареєстровано 26356 проваджень зазначеної категорії, з них – 23059 перебувало у провадженні органів безпеки, у провадженні органів Національної поліції перебувало 3611 кримінальних проваджень щодо правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, у ДБР – 9 [11].

Зазначена статистика свідчить про те, що переважну частину кримінальних проваджень за ст. 438 КПК України розслідують органи досудового розслідування органів безпеки. Втім й інші органи досудового розслідування, до підслідності яких не належать воєнні злочини, здійснюють цю діяльність.

З початку повномасштабної агресії РФ кількість зареєстрованих проваджень за ст. 438 КК України перевищила 170 тисяч. Очевидно, що виключно органи безпеки, які нормативно визначені уповноваженими їх розслідувати, не спроможні охопити таку кількість проваджень. Це об'єктивно призвело до необхідності розподілу навантаження між іншими органами досудового розслідування. При цьому на такий стан справ впливає не лише кількість кримінальних проваджень, а й можливість та оперативність доступу до місць вчинення злочинів, потерпілих та очевидців події, оскільки підрозділи Національної поліції України мають об'єктивно більше регіональне представництво та оперативність доступу до інформації, що має значення для кримінального провадження і може бути втрачена внаслідок продовження бойових дій.

Задля цього були ініційовані та внесені зміни до ч. 5 ст. 36 КПК України, яка надала прокурору повноваження доручати розслідування будь-якого кримінального правопорушення іншому органу досудового розслідування у випадках неефективності чи неможливості здійснення розслідування органом, уповноваженим на здійснення досудового розслідування відповідно до ст. 216 КПК України [12]. Саме ця норма дозволила передавати розслідування частини воєнних злочинів до Національної поліції та ДБР, що на нашу думку є виправданою практикою в сучасних умовах.

В умовах війни, для документування та розслідування воєнних злочинів, також були утворені окремі підрозділи, зокрема в структурі Національної поліції, Служби безпеки України, органах прокуратури тощо. Це відображає тенденцію до функціональної спеціалізації навіть поза межами формальної підслідності. Адже у прифронтових і деокупованих районах саме Національна поліція часто першою отримує доступ до місць вчинення злочинів, тоді як підрозділи СБУ не завжди мають можливість оперативно діяти. Відтак, організація розслідування потребує залучення тих органів, які реально присутні на території.

Крім того, воєнні злочини охоплюють широкий спектр діянь: від катувань і вбивств до депортацій, сексуального насильства тощо. Деякі з них за своєю природою близькі до «ординарних» кримінальних правопорушень, розслідування яких традиційно здійснює поліція. Це також пояснює залучення інших органів.

Ще однією підставою розширення організаційних спроможностей при розслідуванні воєнних злочинів стало доповнення ч. 4 ст. 39 КПК України повноваженням керівника органу досудового розслідування щодо створення міжвідомчих слідчих груп.

Ця новела є реакцією правоохоронної системи, підтриманої законодавцем, на об'єктивні виклики, спричинені масштабністю воєнних злочинів, необхідністю залучення до їх документування найбільш професійних слідчих із різних органів та потребою забезпечення оперативної взаємодії у складних умовах воєнного стану.

Варто наголосити, що створення міжвідомчих слідчих груп також має значення для забезпечення оперативності у реагуванні на воєнні злочини. В умовах бойових дій або щойно звільнених територій, де доступ до місця події може бути обмеженим, швидке залучення слідчих різних відомств дає змогу мінімізувати втрати доказової бази. Крім того, цей інститут формує правові передумови для подальшої інтеграції з міжнародними форматами співпраці, зокрема спільними слідчими групами (JIT), які функціонують у межах Eurojust і довели свою ефективність у розслідуванні міжнародних злочинів.

Діяльність JIT передбачена ст. 571 КПК України, у ч. 1 якої зазначається, що такі спільні слідчі групи створюються для проведення досудового розслідування обставин кримінальних правопорушень, вчинених на територіях декількох держав, або якщо порушуються інтереси цих держав [12]. Відповідно до ст. 1 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 року, воєнні злочини мають міжнародний статус, навіть якщо вчинені на території однієї держави [13]. Їх об'єктивна природа передбачає: масові порушення норм міжнародного гуманітарного права; вплив на права та безпеку громадян інших держав, включно з іноземними військовими, журналістами, добровольцями, дипломатами; інтерес до таких справ з боку міжнародних судових інституцій, зокрема Міжнародного кримінального суду (МКС). У зв'язку з цим, такі справи не можуть бути розслідувані виключно в межах національної юрисдикції без врахування міждержавного виміру.

Як зазначають І.В. Басиста, Г.П. Власова, В.М. Стратонов: участь Євроюсту в роботі спільної слідчої групи (JIT) з розслідування міжнародних злочинів, скоєних в Україні, забезпечує не лише організаційну та фінансову стабільність цієї ініціативи, а й сприяє підвищенню її технічної та процесуальної ефективності. Окрім узгоджених дій експертів і слідчих на території України, з метою ефективного збирання доказів, країни-учасниці паралельно проводять власні розслідування та взаємодіють із громадянами України, які є потерпілими та свідками, однак виїхали в інші держави [14, с. 59].

Важливість діяльності JIT при розслідуванням воєнних злочинів обумовлюється також тим, що на теперішній час понад 20 країн беруть участь у цій діяльності в рамках національних проваджень. З країн, що проводять дослідження, 14 є членами ЄС, ще чотири країни, включаючи Україну, знаходяться в Європі, але не є членами ЄС, і ще дві країни не входять до Європи – Канада та Велика Британія [15; 16].

Зазначені країни ведуть національні провадження, але в координації з JIT, що дозволяє уникати дублювання, забезпечує обмін інформацією та посилює доказову базу. Слід зауважити, що до JIT, який працює в Україні доєднався і Офіс прокурора МКС, який на теперішній час веде свою роботу у нашій державі. Таке залучення держав створює умови для передачі справ до МКС або інших міжнародних трибуналів.

Специфіка воєнних злочинів (в тому числі їх кількості, значення для міжнародної спільноти), їх розслідування різними країнами та Офісом прокурора МКС, значні масштаби наслідків на різних територіях, необхідність збирання великої кількості доказів обумовлюють іще одну важливу

організаційну особливість розслідування – пошук додаткових ресурсів для здобування інформації, зокрема шляхом залучення громадськості до документування цих злочинів.

Так, одним із ключових напрямків участі громадянського суспільства є діяльність правозахисних організацій. Українські та міжнародні неурядові організації, такі як Truth Hounds, Центр громадянських свобод, Bellingcat та інші, системно займаються фіксацією фактів воєнних злочинів. Їхні експерти виїжджають на місця подій, збирають свідчення очевидців, потерпілих, документують руйнування та вбивства, а також проводять аналіз відкритих джерел (OSINT) з метою підтвердження або спростування інформації.

Крім того, організації займаються і поширенням інформації про правильність документування воєнних злочинів. Наприклад, Truth Hounds у 2023 році представила посібник «Воєнні злочини: методологія розслідування для громадських організацій», в якому надано базову інформацію для фахового документування фактів скоєння воєнних злочинів [17].

Важливе значення для документуванні воєнних злочинів мають безпосередні свідки подій – цивільні особи, які пережили обстріли, окупацію, катування або втрату близьких. Їхні свідчення часто є критично важливими для формування повноцінної доказової бази. Завдяки налагодженим механізмам співпраці, вони можуть звертатися до органів досудового розслідування, правозахисних структур або передавати інформацію через спеціально створені платформи.

Також слід наголосити на визначальній ролі інформаційних технологій у фіксації та розслідуванні воєнних злочинів. Існує низка онлайн-інструментів, які дозволяють швидко, безпечно та ефективно збирати й передавати докази. Серед них – інструменти OSINT, застосунок мобільна платформа EyeWitness to Atrocities, онлайн-архів Ukraine War Archive та інші. Ці сервіси дозволяють розшукувати інформацію про обставини вчинення злочинів, осіб до цього причетних, а також зберігати метадані файлів (час, місце, авторство), що є важливим для їхнього подальшого використання в судових процесах.

І.В. Гловюк підкреслює, що складність розслідування воєнних злочинів значною мірою пов'язана з великою кількістю недержавних суб'єктів, які займаються їх документуванням. У цьому контексті особливої актуальності набуває необхідність забезпечення допустимості зібраних матеріалів у рамках кримінальних проваджень, а також розробка ефективних механізмів взаємодії з тими суб'єктами, які долучаються до процесу розслідування таких злочинів [18, с. 96-97].

До позитивного досвіду організації розслідування воєнних злочинів в Україні слід віднести те, що зусилля громадськості у цій сфері координуються з офіційними органами, зокрема з Офісом Генерального прокурора, міжнародними правозахисними місіями, які створили платформу warcrimes.gov.ua, на яку можуть бути завантажені фото- та відеоматеріали, інша інформація щодо міжнародних доказів [19].

Окрім власне збору доказів, громадські активісти відіграють важливу роль у захисті прав потерпілих: надають юридичну допомогу, організовують психологічну підтримку, сприяють міжнародному визнанню фактів злочинів, займаються наданням допомоги у зверненні до іноземних судових інстанцій для захисту прав потерпілих від воєнних злочинів в Україні тощо. Вони також активно інформують світову спільноту, вимагаючи притягнення до відповідальності злочинців на міжнародному рівні.

Висновки. Організація розслідування воєнних злочинів є складним багаторівневим процесом, який вимагає не лише фахового процесуального підходу, але й урахування широкого кола зовнішніх і внутрішніх факторів, що впливають на ефективність досудового розслідування. Цей процес є ефективним коли він модерується на загальнодержавному рівні (для формування належного нормативно-правового, кадрового, матеріально-технічного, методичного забезпечення готовності слідчих та оперативних підрозділів правоохоронних органів до розслідування воєнних злочинів, створення ефективних механізмів використання сил і засобів) та на рівні організації здійснення досудового розслідування воєнних злочинів у конкретних кримінальних провадженнях.

Специфіка цієї діяльності обумовлена як особливостями її правового регулювання, так і особливостями, що характеризують умови в яких здійснюється розслідування.

З урахуванням праць попередників та проведеного дослідження, до особливостей правового регулювання ми відносимо:

– положення КПК України, які регламентують порядок досудового розслідування (в тому числі в умовах спеціальних правових режимів), підслідність, повноваження слідчих і прокурорів, порядок проведення слідчих та процесуальних дій в умовах воєнного стану;

– норми міжнародного гуманітарного та кримінального права, зокрема положення Женевських конвенцій, Додаткових протоколів до них, а також Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Ці акти відіграють ключову роль у формуванні предмета доказування у справах про воєнні злочини, оскільки визначають ознаки таких злочинів, контекстуальні елементи (наприклад, наявність збройного конфлікту), а також особливі обов'язки держав щодо розслідування та притягнення винних до відповідальності;

– міжнародні угоди та конвенції щодо правової допомоги, які регламентують порядок створення спільних слідчих груп (JIT), обмін доказами, передачі процесуальних матеріалів і координації між національними органами;

– законодавство іноземних держав, які застосовують принцип універсальної юрисдикції для притягнення воєнних злочинців до відповідальності (адже в такому випадку, українські слідчі, які здійснюють збір доказів для передачі іноземним партнерам повинні бути обізнані з вимогами до їх отримання та оформлення).

До особливостей, що впливають на організацію розслідування воєнних злочинів, належать:

– масовість вчинення злочинів, що створює безпрецедентне навантаження на органи досудового розслідування. У таких умовах стандартні слідчі алгоритми виявляються неефективними, що вимагає розробки нових стратегій, зокрема створення спеціалізованих слідчих груп, підрозділів, а також оперативного перерозподілу навантаження між органами (задля ефективності та оперативності розслідування);

– транснаціональний характер воєнних злочинів (потреба отримання доказової інформації на території інших держав, в тому числі країни-агресора);

– складність розслідування, обумовлена місцем і способом вчинення злочинів (огляду та дослідженню підлягають великі території, інфраструктурні об'єкти тощо), включаючи обстріли цивільної інфраструктури, масові вбивства, катування, сексуальне насильство, насильницькі депортації, підвищеною вимогою оперативності проведення першочергових заходів фіксації тощо;

– велика небезпека самих воєнних злочинців, місць вчинення злочину (повторні обстріли, атаки на правоохоронців під час проведення слідчих дій, застосування отруйних речовин та ін.), об'єктів, що на них знаходяться, проведення рятувальних робіт тощо;

– необхідність та фактичне залучення значної кількості суб'єктів розслідування (слідчі різних відомств, спеціалісти різних сфер, особи, що забезпечують безпеку учасників кримінального судочинства та ін.), у тому числі міжнародних (іноземні правоохоронні органи та міжнародні організації), недержавних (правозахисники, журналісти, OSINT-аналітики, волонтери), які документують воєнні злочини, збирають фото-, відео- та свідчення очевидців, зберігають інформацію, що має значення для кримінального провадження;

– застосування процедур дистанційного кримінального провадження та спеціальної процедури «in absentia»;

– великий обсяг інформації, що підлягає дослідженню і систематизації під час розслідування (адже одні й ті ж самі особи можуть вчинять різні воєнні злочини, в різний час та стосовно різних потерпілих). Суттєвою проблемою іноді є накопичення такої інформації в різних кримінальних провадженнях, розслідування яких здійснюється різними правоохоронним органами. Це в свою чергу висуває вимоги щодо підвищення ефективності взаємодії між правоохоронними органами, зокрема в частині інтеграції всієї доказової бази воєнних злочинів в Україні.

Отже, організація розслідування воєнних злочинів потребує не лише адаптації до умов воєнного стану, а й системного підходу, що базується на гармонізації національного й міжнародного законодавства, функціональній взаємодії між усіма суб'єктами розслідування (включаючи іноземні та міжнародні уповноважені органи, громадськість тощо), технологічній модернізації процесів і гнучкому реагуванні на змінні обставини сучасної війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Криміналістика: Підручник / Кол. авт.: В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін. / За ред. проф. В.Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2008. 464 с.
2. Берназ В.Д. Рівні організації розслідування злочинів в стратегії досудового слідства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2012. № 2. С. 136–140.

3. Татарин Н.М. Щодо визначення сутності організації розслідування кримінальних правопорушень. *Взаємодія громадянського суспільства з сектором безпеки і оборони: сучасні виклики:* тези доповідей учасників науково-практичної конференції. Харків, 2021. С. 149–151.
4. Олішевський О.В. Поняття організації розслідування злочинів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2009. № 4 (47). С. 75–79.
5. Тетерятник Г.К. Кримінальне провадження в умовах надзвичайних правових режимів: теоретико-методологічні та праксеологічні основи: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 500 с.
6. Степанюк Р. Особливості організації кримінальних правопорушень в умовах епідемії (пандемії). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 4. С. 146–152.
7. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001. № 2341-III. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.
8. Римський Статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.
9. Єфименко Т.С. Особливості доказування у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2024. № 3(33). С. 284–294.
10. Татарин Н.М. Особливості організації розслідування воєнних злочинів. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану*: тези доповідей учасників науково-практичної конференції. Харків, 2022. С. 40–44.
11. Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 20.08.2025).
12. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-17. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n384.
13. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 08. 06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.
14. Басиста І.В., Власова Г.П., Стратонов В.М. Перспективи та невідворотність відповідальності за вчинення воєнних злочинів, геноциду, агресії та злочинів проти людяності (діяльність спільної слідчої групи з розслідування тяжких міжнародних злочинів в Україні (JIT); співробітництво із міжнародним кримінальним судом; перспективи створення міжнародного трибуналу ad hoc тощо) (продовження огляду). *Military offences and war crimes: background, theory and practice*: collective monograph. Ed. by V.M. Stratonov. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2023. С. 25–72.
15. Vilniuje viešintis Eurojusto vadovas: patraukti atsakomybėn agresorius Ukrainoje užtruks ne vienus metus. URL: https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1863093/vilniuje-viesintis-eurojusto-vadovas-patraukti-atsakomyben-agresorius-ukrainoje-uztruks-ne-vienus-metus.
16. Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора. Міжнародне співробітництво Офісу Генерального прокурора. Ключові напрями та результати. 12.02.2024. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/miznarodne-spivrobitnictvo-ofisu-generalnogo-prokurora-klyucovi-napryami-ta-rezultati.
17. Воєнні злочини: методологія розслідувань для громадських організацій. CivilM+. 2023. 39 с.
18. Головюк І.В. Кримінальне провадження щодо воєнних злочинів: виклики та відповіді. *Право України.* 2023. №5. С. 85–100.
19. Якщо ви стали потерпілим або свідком воєнних злочинів росії – фіксуйте та надсилайте докази! URL: https://warcrimes.gov.ua.

УДК 343.98:343.13:355.1
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.47

АЛГОРИТМИ ДІЙ СЛІДЧОГО ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТАТТЕЮ 429 КК УКРАЇНИ

Кунтій А.І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
Територіальне управління Державного бюро розслідувань,
м. Хмельницький
ORCID: 0000-0001-5076-8358

Кунтій А.І. Алгоритми дій слідчого під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтею 429 КК України.

У науковій статті досліджено криміналістичні аспекти діяльності слідчого під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтею 429 Кримінального кодексу України, що стосуються самовільного залишення військової частини або місця служби. Актуальність порушеної теми зумовлена суттєвим зростанням кількості таких правопорушень в умовах повномасштабної збройної агресії проти України, що становить серйозну загрозу для боєздатності Збройних Сил і національної безпеки загалом. У статті наголошено на необхідності підвищення ефективності документування відповідних фактів із дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства, а також стандартизації підходів до кваліфікації таких дій. На основі аналізу статистичних даних, чинних норм кримінального й кримінального процесуального права, практики діяльності правоохоронних органів, судової практики, а також з урахуванням умов воєнного стану, обґрунтовано потребу в розробленні чітких, логічно вибудуваних алгоритмів дій слідчого як на початковому, так і на наступних етапах досудового розслідування. У статті запропоновано низку криміналістичних рекомендацій щодо організації ефективної взаємодії між слідчими, прокурорами та представниками військових підрозділів, фіксації обстановки на місці події, отримання матеріалів службових перевірок, встановлення та допиту очевидців, виявлення й вилучення речових доказів і цифрової інформації, що має доказове значення. Також розглянуто доцільність використання інструментів відкритої розвідки (OSINT) у процесі здобуття доказової інформації, зокрема через соціальні мережі та інші джерела публічного доступу. Окрему увагу приділено питанням розшуку військовослужбовців, які самовільно залишили поле бою, порядку повідомлення їм про підозру в разі невстановленого місцезнаходження, а також застосуванню особливого порядку проведення слідчих (розшукових) дій відповідно до статті 615 КПК України. Матеріали статті можуть бути використані для підготовки методичних рекомендацій, розробки освітніх програм для слідчих, прокурорів, військових юристів, а також для вдосконалення нормативного регулювання розслідування військових злочинів у сучасних умовах.

Ключові слова: кримінальне провадження; досудове розслідування; поле; бій; зброя; самовільне залишення; воєнний час; відмова; наказ; військовослужбовець; військова служба; воєнний стан; особливий період; наслідки; слідчі (розшукові) дії; огляд; обшук; допит; освідування; експертиза; слідчий експеримент.

Kuntii A.I. Algorithms of investigator's actions during the investigation of criminal offenses stipulated by Article 429 of the Criminal Code of Ukraine.

The scientific article examines the forensic aspects of the investigator's activities during the pre-trial investigation of criminal offenses provided for by Article 429 of the Criminal Code of Ukraine, relating to the unauthorized abandonment of a military unit or place of service. The relevance of the topic raised is due to the significant increase in the number of such offenses in the conditions of full-scale armed aggression against Ukraine, which poses a serious threat to the combat capability of the Armed Forces and national security in general. The article emphasizes the need to increase the efficiency of

documenting relevant facts in compliance with the requirements of criminal procedural legislation. Based on the analysis of statistical data, current norms of criminal and criminal procedural law, the practice of law enforcement agencies, judicial practice, as well as taking into account the conditions of martial law, the need to develop clear, logically structured algorithms of the investigator's actions both at the initial and subsequent stages of the pre-trial investigation is substantiated. The article proposes a number of forensic recommendations for organizing effective interaction between investigative and military units, recording the situation at the scene, obtaining materials from official inspections, identifying and questioning eyewitnesses, identifying and removing physical evidence and digital information. The feasibility of using open intelligence (OSINT) tools in the process of obtaining evidentiary information is also considered. Particular attention is paid to the issues of searching for military personnel who have voluntarily left the battlefield, the procedure for notifying them of suspicion in the event of an undetermined location, as well as the application of a special procedure for investigative (search) actions in accordance with Article 615 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. The materials of the article can be used to prepare methodological recommendations, develop educational programs for investigators, and improve the regulatory regulation of the investigation of military crimes.

Key words: criminal proceedings; pre-trial investigation; field; battle; weapon; desertion; wartime; refusal; order; serviceman; military service; martial law; special period; consequences; investigative (search) actions; inspection; search; interrogation; examination; expertise; investigative experiment.

Постановка проблеми. Аналіз кримінальних проваджень за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого статтею 429 КК України, засвідчує наявність суттєвих проблем як на етапі досудового розслідування, так і під час судового розгляду. Основні труднощі пов'язані з необхідністю чіткого встановлення мотивів і обставин самовільного залишення поля бою, чи відмови діяти зброєю, а також з доведенням умисного характеру таких дій. Стабільна динаміка вчинення правопорушень цієї категорії свідчить про нагальну потребу у створенні чіткої, науково обґрунтованої та орієнтованої на практичне застосування методики їх розслідування. Особливої актуальності набуває розробка ефективного алгоритму дій слідчого, що забезпечить повноту, об'єктивність і цілеспрямованість збирання доказів, встановлення істотних обставин та кваліфікації дій підозрюваних.

Окрім того, проведеним аналізом кримінальних проваджень, за якими наявні вироки за ст. 429 КК України, які є поодинокими, такі в більшості випадків виносилися на підставі угод про визнання винуватості, укладених між прокурором та обвинуваченим, або із беззаперечним визнанням винуватості обвинуваченим, що знову ж таки підтверджує певну проблематику у процесі доказування у кримінальних провадженнях за ст. 429 КК України [2, с. 39].

У цьому контексті важливим завданням є формування елементів організації розслідування злочинів, передбачених статтею 429 КК України, що стане підґрунтям для створення ефективного інструментарію слідчої діяльності.

Метою статті є визначення алгоритму дій слідчого під час досудового розслідування кримінальних проваджень щодо самовільного залишення поля бою або відмови діяти зброєю.

Стан опрацювання. Проблеми кримінальної відповідальності за самовільне залишення поля бою або відмову діяти зброєю досліджували такі вітчизняні науковці, як Г.В. Андрусів, Г.М. Анісімов, Ю.В. Баулін, П.П. Богуцький, В.І. Борисов, В.О. Бугаєв, В.К. Грищук, С.Ф. Денисов, Ю.П. Дзюба, О.О. Дудоров, С.І. Дячук, М.І. Карпенко, В.І. Касинюк, В.А. Клименко, І.М. Коропатнік, В.К. Матвійчук, М.І. Мельник, М.А. Микитюк, Р.О. Мовчан, В.О. Навроцький, О.О. Павлюк, М.І. Панов, С.В. Пєтков, М.М. Сенько, В.І. Тютюгін, М.І. Хавронюк, С.О. Харитонов, В.В. Чернєй, С.С. Чернявський та інші. Щодо проблем методики розслідування даного виду кримінального правопорушення, то таке на даний час залишається не розробленим.

Значний внесок у дослідження різноманітних аспектів розслідування кримінальних правопорушень зробили такі вчені, як Ю.П. Аленін, Л.І. Аркуша, В.П. Бахін, В.Д. Берназ, А.Ф. Волобуєв, В.І. Галаган, В.Г. Гончаренко, І.В. Гловюк, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, В.Ю. Калугін, О.А. Кириченко, Н.І. Клименко, І.І. Когутич, О.Н. Колесніченко, В.П. Колмаков, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, Г.А. Матусовський, А.В. Мовчан, М.В. Салтевський, С.М. Стахівський, В.В. Тіщенко, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько, Г.В. Щербакова, Б.В. Щур, О.О. Юхно та інші.

Окремі положення методики розслідування військових злочинів уперше в Україні на монографічному рівні розглянули А.Г. Воєвода, В.В. Давиденко, В.В. Дем'яновський, М.І. Карпенко, Р.В. Комісарчук, О.С. Ткачук, В.В. Тимошко.

Водночас, що стосується наукових розвідок, присвячених окремим питанням криміналістичного забезпечення розслідування самовільного залишення поля бою або відмови діяти зброєю, то таких в Україні не проводилося.

У зв'язку з цим, виникає потреба у розробленні науково-обґрунтованої та практично орієнтованої криміналістичної методики досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 429 КК України. Така методика має враховувати як загальні принципи розслідування, так і специфіку військової служби, процесуальні обмеження воєнного часу та новітні технологічні можливості фіксації доказів.

Виклад основних положень. Статистика зареєстрованих кримінальних проваджень за ст. 429 КК України та наслідків їх досудового розслідування розподілилася наступним чином: у 2020 злочинів даної категорії зареєстровано не було; у 2022 році зареєстровано 150 кримінальних проваджень за фактами самовільного залишення поля бою або відмови або відмови під час бою діяти зброєю та у 4 випадках досудове розслідування закінчилося складанням обвинувального акту; у 2023 –17 кримінальних проваджень, натомість в суд не скеровано жодного обвинувального акта; у 2024 році зареєстровано 31 кримінальних правопорушень даної категорії, у яких досудове розслідування закінчилося складанням та скеруванням до суду 1 обвинувального акту; протягом січня-серпня 2025 року зареєстровано 10, водночас жодного обвинувального акту не скеровано до суду [3]. Статистика переконливо свідчить про необхідність розробки методики розслідування самовільного залишення поля бою або відмови діяти зброєю, зокрема і алгоритмів дій слідчого під час розслідування.

Відтак, що стосується початкового етапу розслідування, то кримінальні провадження за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого статтею 429 КК України, можуть бути розпочаті на підставі заяви або повідомлення від командира військового формування чи його заступника, в якому зазначено про ухилення особи від проходження військової служби. Також підставою для початку провадження можуть бути повідомлення представника Військової служби правопорядку або уповноваженої службової особи правоохоронного органу про виявлення ознак такого правопорушення.

Після отримання відповідної інформації від командування військової частини, ВСП чи інших уповноважених осіб, слідчий або прокурор зобов'язані:

- внести відомості про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР);
- поінформувати прокурора про початок досудового розслідування;
- налагодити ефективну взаємодію між органом досудового розслідування та командуванням військової частини, підрозділами Військової служби правопорядку, підрозділами внутрішньої безпеки, Державної прикордонної служби, Національної гвардії України, Служби безпеки України – з метою своєчасного отримання необхідної інформації в межах досудового розслідування, а також для ефективного виконання доручень слідчого чи прокурора щодо проведення слідчих (розшукових) дій оперативними підрозділами.

На початковому етапі розслідування слідчому/прокурору слід:

– за можливості, в залежності від бойової обстановки в конкретній місцевості, провести огляд місця події з метою виявлення та фіксації укріплень, бойової та спеціальної техніки, зброї, боєприпасів чи іншого майна, у випадку відмови діяти зброєю чи залишення поля бою без них. Огляд місця події у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що здійснюється негайно після завершення огляду (пункт 1 частина 1 статті 615 КПК України). Даний огляд буде наочно демонструвати картину можливих наслідків, в результаті кримінального правопорушення.

Власне у ході огляду необхідно зафіксувати обстановку ведення бою в конкретній місцевості (знищена техніка, вирви на поверхні землі, зруйновані будівлі та споруди, залишки боєприпасів) та зосередити увагу на пошуку озброєння, спеціальних засобів чи спорядження, які могли бути залишені військовослужбовцем під час втечі з поля бою чи під час відмови їх використовувати для виконання бойового завдання, за можливості провести їх вилучення. Слід також з'ясувати наявність матеріалів аеророзвідки місцевості (поля бою), яке самовільно було залишено військовос-

лужбовцями, або на якій відбулася відмова діяти зброєю, проведеної за допомогою безпілотних чи інших комплексів відеоспостереження. Матеріали за результатами такого фіксування можуть бути додатками до протоколу огляду, або оформлені іншим оглядом.

– в порядку ст. 93 КПК України витребувати у військового формування висновок/акт службового розслідування за фактом самовільного залишення поля бою або відмови діяти зброєю, з усіма додатками. Таким додатками можуть бути: рапорт/доповідь начальника про виявлення факту самовільного залишення поля бою або відмови діяти зброєю; наказу про початок проведення службового розслідування; висновку/акту службового розслідування; наказу про продовження/завершення, результати службового розслідування; наказу про зарахування до списків особового складу/призначення на посаду військовослужбовця, що вчинив самовільне залишення поля бою або відмови діяти зброєю, наказу про виключення зі списків/призупинення грошового нарахування; пояснення осіб, яким відомі факти самовільного залишення поля бою або відмови діяти зброєю (безпосередні командири, військовослужбовці, що брали участь в бою тощо); соціально-демографічні дані, копія довідки військово-лікарської комісії, документи військовослужбовця, що вчинив самовільного залишення поля бою або відмову діяти зброєю.

Під час досудового розслідування кримінальних проваджень за ознаками кримінальних правопорушень, передбачених ст. 429 КК України, слід наголосити на важливості ефективної взаємодії між представниками військового формування, військової служби правопорядку, оперативними підрозділами, які будуть виконувати доручення слідчого на проведення слідчих (розшукових) дій. В більшій мірі, саме від ефективної взаємодії буде залежати результат розслідування.

– з метою виявлення та вилучення речей, предметів і документів, зокрема мобільних телефонів та інших технічних засобів, які можуть підтверджувати факти самовільного залишення поля бою або відмови від використання зброї, слід проводити відповідні слідчі (розшукові) дії та застосовувати заходи забезпечення кримінального провадження, зважаючи наміри особи самостійно надати такі.

– у разі, якщо очевидці зафіксували випадки ухилення від військової служби чи відмови виконувати військові обов'язки, їм слід запропонувати добровільно надати слідчому для огляду всі наявні портативні пристрої для запису: мобільні телефони, відеореєстратори, боді-камери тощо, з метою отримання інформації, що становить інтерес для досудового розслідування. У випадку добровільної передачі таких технічних пристроїв, особа може, на підставі відповідної заяви, надати пристрій слідчому для огляду. За результатами огляду пристрій може бути визнано речовим доказом і повернуто власнику. Якщо в ході огляду буде виявлено фото- чи відеоматеріали, що підтверджують ухилення від військової служби (зокрема шляхом самокалічення або іншими способами), такі матеріали підлягають копіюванню на відповідні носії інформації або роздруковуються й додаються до матеріалів кримінального провадження. Якщо матеріальний носій був переданий військовим формуванням разом із матеріалами службового розслідування за фактом ухилення від служби, слідчий зобов'язаний здійснити його огляд, оформити відповідний протокол, визнати цей носій речовим доказом чи документом та долучити його до матеріалів кримінального провадження.

– провести OSINT – розвідку, огляд соціальних мереж, інтернет-публікацій, загальнодоступних інтернет-каналів з метою пошуку аудіо-відеозаписів колективних виступів з підбуренням до самовільного залишення поля бою або відмови діяти зброєю. В подальшому такі мають бути належним чином оглянуті зі складанням протоколу огляду.

– встановити можливих свідків та очевидців кримінального правопорушення. Такі особи можуть бути виявлені в ході службового розслідування, що проводитимуть військовослужбовці/працівники військового формування або працівники правоохоронного органу – військової служби правопорядку у Збройних Силах України. Водночас на нашу думку можуть бути безпосередні командири, військовослужбовці, що брали участь в бою, особи, що проводили службове розслідування, очевидці подій, інші особи, який відомі такі факти. Такі особи можуть бути допитані слідчим, або за їх дорученням оперативним працівником. З урахуванням умов воєнного стану, такий допит варто проводити з дотриманням положень частини 11 статті 615 КПК України. В ході допиту слід з'ясовувати:

1) підрозділ, в якому військовослужбовець проходить військову службу, військове звання, посаду, вид військової служби (за контрактом, у зв'язку з призовом за мобілізацією, строкова служба)

2) вид та кількість озброєння, військової та спеціальної техніки, закріплених за військовослужбовцями, які самовільно залишили поле бою, або відмовились діяти зброєю, наявність до-

ментів про закріплення озброєння, військової та спеціальної техніки, їх місце знаходження, а також наявність випадків навмисного їх псування чи знищення;

3) місце (поле бою - земельна ділянка, у тому числі в межах населеного пункту, ділянка, морський чи повітряний простір, в якому ведеться бій), час та обстановка, причини та обставини самовільного залишення поля бою або відмови діяти зброєю, свідків та очевидців вчинення таких дій, можливих підбурювачів до вчинення цих дій;

4) кількість військовослужбовців, які потрапили у полон, зникли безвісті чи загинули внаслідок самовільного залишення поля бою або відмови діяти зброєю окремими військовослужбовцями;

5) інформацію щодо можливих зв'язків таких військовослужбовців з ворогом;

6) отримання (віддання) наказів командира (начальника) про початок та закінчення бою, порядок їх доведення до військовослужбовців підрозділу, зокрема тих, які залишили поле бою;

7) отримання підрозділом чи окремими військовослужбовцями наказів щодо проведення відступу, маневру;

8) відомості про командира підрозділу, його дії та команди (накази, розпорядження) на полі бою (в бойовій обстановці);

9) наявність відео/звуко записів, на яких можуть бути зафіксовані обставини прийняття такого рішення чи вчинення певних дій.

У випадку якщо самовільне залишення поля бою або відмови діяти зброєю є непоодиноким, або в результаті таких дій мало місце захоплення в полон, чи зникнення безвісти, слід отримати інформацію та поіменний список особового складу, який самовільно залишив поле бою або відмовився діяти зброєю, а також військовослужбовців, які внаслідок таких дій потрапили в полон, зникли безвісті чи загинули.

– з дотриманням режиму таємності у порядку, передбаченому статтею 615 КПК України, здійснити в командно-спостережному та опорному пунктах вилучення бойових наказів, розпоряджень, бойових задумів, робочих карт командирів, карт вогню, схем опорних пунктів, робочих зошитів, в яких зазначено сили і засоби, що направлялись до певного району для виконання бойових завдань.

– у разі, якщо місце перебування військовослужбовців, які самовільно залишили поле бою невідомо, необхідно організувати їх розшук. В даному випадку, на нашу думку починається наступний етап розслідування, який може бути розпочатий як у випадку встановлення місцеперебування особи, що самовільно залишила поле бою, так і у разі її відсутності. Так, разі наявності підстав, з урахуванням зібраних матеріалів кримінального провадження слідчому слід вирішити питання повідомлення про підозру. У разі відсутності відомостей щодо місцезнаходження такої особи письмове повідомлення про підозру скеровується поштовим зв'язком за останнім місцем проживання\перебування та реєстрації, такої особи, а також може бути вручене родичам такого військовослужбовця. Також повідомлення про підозру скеровується до військового формування, яке військовослужбовець самовільно залишив. Наступним кроком буде винесення постанови про оголошення розшуку підозрюваного. Надалі слідчому/прокурору звернутися до суду з клопотання про обрання міри запобіжного заходу – тримання під вартою, а також водночас із клопотанням про дозвіл на затримання підозрюваного, з метою його приводу, для участі у розгляді клопотання про обрання запобіжного заходу – тримання під вартою.

– вирішити питання щодо призначення та проведення судових експертиз, серед яких: військова експертиза, експертиза військового майна, техніки та озброєння, медичну, психіатричну та інших, які мають значення для кримінального провадження.

– у випадку встановлення місцезнаходження підозрюваної/их осіб вирішити питання про призначення судово-психіатричної експертизи, а також визначити ступінь придатності особи до військової служби, шляхом винесення постанови про доручення проведення огляду лікарями військово-лікарської комісії.

– після проведення необхідних експертиз, з урахуванням позиції захисту, перевірки версій підозрюваного, вирішити питання щодо відкриття прокурором матеріалів досудового розслідування, повідомлення про завершення досудового розслідування, наданням матеріалів стороні захисту, долученням матеріалів сторони захисту.

Висновки. Розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтею 429 КК України (самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю під час бою), вимагає від слідчого не лише високого рівня професійної підготовки, але й чіткого дотримання алгоритму дій, що враховує специфіку бойової обстановки, особливості воєнного часу та потребу в ефективній

міжвідомчій взаємодії. Аналіз статистики свідчить про значну кількість зареєстрованих проваджень у 2022–2025 роках на тлі низького відсотка завершених розслідувань із направленням обвинувального акту до суду. Така ситуація зумовлена як об'єктивними труднощами, пов'язаними з умовами ведення бойових дій, так і відсутністю усталеної криміналістичної методики роботи слідчого в цій категорії справ. У ході дослідження визначено основні алгоритми дій слідчого на початковому етапі досудового розслідування, які включають: своєчасне внесення відомостей до ЄРДР; організацію огляду місця події з фіксацією бойової обстановки та матеріальних слідів; витребування матеріалів службового розслідування у військовій частині; вилучення технічних пристроїв, документів, відео- та аудіоматеріалів, що мають доказове значення; встановлення свідків та їх допит; організацію розшуку підозрюваного у разі невстановлення його місцезнаходження; ініціювання необхідних судових експертиз, зокрема військової, судово-психіатричної, медичної. Особлива увага приділяється застосуванню методів OSINT для збору інформації з відкритих джерел, а також забезпеченню належної фіксації доказів відповідно до вимог КПК України, з урахуванням положень ст. 615, що регулює процедури в умовах воєнного стану. Таким чином, розробка та впровадження чіткої криміналістичної методики — зокрема алгоритмів дій слідчого — є необхідною умовою підвищення ефективності розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 429 КК України. Це не лише сприятиме притягненню винних до відповідальності, але й матиме превентивний ефект, забезпечуючи дисципліну та боєздатність військових підрозділів в умовах збройного конфлікту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Звіт про зареєстровані кримінальні провадження та наслідки їх досудового розслідування: статистичні дані Офісу Генерального прокурора за 2020–серпень 2025 рр. URL: https://www.gp.gov.ua (дата звернення 23.09.2025).
2. Проблемні аспекти застосування ч. 5 ст. 401 КК України у разі вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 407-408 КК України: *Забезпечення основоположних прав і свобод людини, дотримання стану дисципліни та законності в діяльності поліції в умовах воєнного стану:* збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 12 червня 2025 року). Кропивницький: ДонДУВС, 2025. С. 150–153.

УДК 343.352:351.91
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.48

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБІЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СПІВРОБІТНИКАМИ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Лисий Г.В.,
аспірант наукової лабораторії
з проблем протидії злочинності
Навчально-науковий інститут № 1
Національної академії внутрішніх справ
e-mail: lisiy1993@ukr.net

Гелемей М.О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
відділення організації наукової роботи
здобувачів вищої освіти
відділу організації наукової діяльності
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-2608-9117
e-mail: gelemei_mykola@hotmail.com

Лисий Г.В., Гелемей М.О. Зарубіжний досвід протидії прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди співробітниками митної служби України.

У статті здійснюється комплексний порівняльно-правовий аналіз зарубіжних підходів до протидії прийняттю пропозиції, обіцянки або одержанню неправомірної вигоди співробітниками митних органів, акцентуючи на практичній імплементації цих підходів у вітчизняні реалії. На основі стандартів та рекомендацій, а також практик ЄС й усталеної судової доктрини узагальнено превентивні та детекційні механізми: ризик-орієнтований внутрішній контроль, багаторівневі системи комплаєнсу, перевірки доброчесності персоналу (vetting, lifestyle-аудит), регулярні ротації посад, конфлікт-оф-інтерес чек-листи, а також канали повідомлення про порушення з реальними гарантіями захисту викривачів. Окремий акцент зроблено на цифровій трансформації митниці: застосуванні NCTS, інтегрованих модулів аналізу ризиків, наскрізному електронному документообігу, що мінімізує дискрецію посадовців і залишає детальну цифрову трасологію для подальшого процесуального використання. З позицій криміналістичної тактики проаналізовано іноземні моделі документування неправомірної вигоди з дотриманням вимог належної правової процедури: планування й проведення негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-технічних заходів без провокації злочину; стандартизоване використання аудіо- та відеофіксації; контрольовані операції (у т.ч. контрольована передача/одержання) з чіткими межами та протоколюванням; забезпечення безперервності chain of custody й криптографічної верифікації цифрових носіїв (хеш-ідентифікація, журнали доступу). Наведено типові корупційні сценарії, характерні для митної сфери (маніпуляції з кодами УКТ ЗЕД і митною вартістю; «прискорення» оформлення; використання посередників), та запропоновано тактичні комбінації їх нейтралізації з урахуванням практики ЄСПЛ щодо недопустимості інсценованої провокації.

Систематизовано багаторівневий зарубіжний досвід саме крізь призму потреб митної служби України та в апробації моделі імплементації, що поєднує правові, організаційні й техніко-цифрові елементи. Практичне значення виявляється у розробленні перевірного чек-листа документування та критеріїв оцінки допустимості, належності й достовірності доказів для підвищення стійкості обвинувачення в суді й зниження системних корупційних ризиків у митній сфері.

Ключові слова: митна служба; неправомірна вигода; зарубіжний досвід; антикорупційна тактика; внутрішній контроль; ризик-орієнтований митний контроль; ланцюг збереження доказів; захист викривачів.

Lysyi, H.V., Helemei M.O. Foreign experience in countering the acceptance of an offer, promise, or the receipt of an undue advantage by employees of the customs service of Ukraine.

The article provides a comprehensive comparative-legal and forensic analysis of foreign approaches to countering the acceptance of an offer or promise, or the receipt of an undue advantage by customs officials, with emphasis on the practical transplantation of these approaches into Ukraine's context. Drawing on UNCAC, OECD, and WCO standards, EU practices (OLAF, European Commission), and established judicial doctrine, it synthesizes prevention and detection mechanisms: risk-based internal control, multi-layered compliance systems, staff integrity checks (vetting, lifestyle audits), regular job rotation, conflict-of-interest checklists, as well as whistleblowing channels with genuine protections for reporting persons. Special attention is devoted to the digital transformation of customs: deployment of NCTS, integrated risk-analysis modules, and end-to-end electronic document flows that minimize official discretion and preserve detailed digital traceability for subsequent procedural use.

From a forensic-tactical standpoint, the paper analyzes foreign models for documenting undue advantage in compliance with due process requirements: planning and conducting covert investigative (search) actions and operational-technical measures without entrapment; standardized audio- and video-recording; controlled operations (including controlled transfer/receipt) with clear boundaries and proper protocoling; and ensuring an unbroken chain of custody and cryptographic verification of digital media (hash identification, access logs). It outlines typical corruption scenarios specific to customs (manipulations with UKTZED commodity codes and customs value; "expedited" clearance; use of intermediaries) and proposes tactical combinations to neutralize them, taking into account ECtHR case-law on the inadmissibility of staged provocation.

The article systematizes multi-level foreign experience specifically through the needs of Ukraine's customs service and pilots an implementation model that combines legal, organizational, and technical-digital elements. Its practical value lies in developing a verifiable documentation checklist and criteria for assessing the admissibility, relevance, and reliability of evidence in order to strengthen prosecutorial resilience in court and reduce systemic corruption risks in the customs sphere.

Key words: customs service; undue advantage; foreign experience; anti-corruption tactics; internal control; risk-based customs control; chain of custody; whistleblower protection.

Постановка проблеми. Корупція є однією з найбільш актуальних проблем сучасної України. Активні процеси глобалізації беззаперечно свідчать про суттєвий вплив зарубіжного досвіду у сфері протидії прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, що передбачає впровадження міжнародних стандартів та формування дієвих механізмів подолання цього явища в нашій державі. Використання напрацювань інших країн у боротьбі з кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з прийняттям пропозиції, обіцянки або одержанням неправомірної вигоди співробітниками митної служби, виступає одним із ключових ресурсів для пошуку ефективних інструментів і засобів протидії цьому негативному явищу в Україні.

Метою статті є аналіз позитивних зарубіжних практик протидії неправомірній вигоді, в контексті прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди співробітниками митної служби України, а також подальша можливість адаптації та впровадження її в сучасні реалії нашої держави.

Посилання на сучасні дослідження та публікації. Питання міжнародно-правових засад протидії прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди співробітниками митної служби досліджували такі науковці, як М.Б. Желік, Д.Ю. Кондратов, М.О. Комарницька, Т. Сергєєва, К.В. Юртаєва та інші. Водночас, аналіз їхніх праць, а також інших наукових досліджень у цій сфері свідчить, що в межах проблематики міжнародно-правового забезпечення протидії прийняттю незаконної пропозиції, обіцянки або одержанню неправомірної вигоди співробітниками митної служби залишається низка аспектів, які потребують подальшого вивчення.

Виклад основного матеріалу. Вивчення практичного досвіду зарубіжних держав дозволяє визначити ті підходи та напрацювання, які можуть бути найбільш перспективними й адаптованими до вітчизняних реалій. Основними напрямами удосконалення мають стати: розвиток норматив-

но-правового регулювання у сфері протидії корупційним проявам, впровадження ефективних механізмів та інструментів боротьби, а також підвищення рівня правової свідомості відповідальних осіб, від яких залежить практична реалізація цих заходів. Реалізація зазначених напрямів сприятиме підвищенню результативності діяльності правоохоронних органів у запобіганні та протидії корупційним кримінальним правопорушенням [6].

Зокрема, це стосується різних підходів до визначення ключових понять: хоча міжнародні конвенції і встановлюють загальні дефініції «неправомірної вигоди» та пов'язаних із нею дій, на національному рівні простежуються суттєві відмінності в їх інтерпретації. Невирішеними залишаються питання гармонізації цих категорій та їх адаптації до правових систем окремих держав. Крім того, значна кількість країн стикається з труднощами щодо ефективної імплементації міжнародних зобов'язань у національне законодавство. При цьому недостатньо дослідженим є вплив інституційних чинників на успішність цього процесу, особливо у державах із низьким рівнем інституційної спроможності.

В даній роботі ми спробуємо проаналізувати міжнародно-правові засади протидії прийняттю незаконної пропозиції, обіцянки або одержанню неправомірної вигоди співробітниками митної служби, а також провести оцінку їх ефективності та визначити шляхи удосконалення з урахуванням сучасних викликів у сфері боротьби з корупцією [1].

В першу чергу хотілося б розкрити кримінально-правові засади протидії прийняттю незаконної пропозиції, обіцянки або одержанню неправомірної вигоди співробітниками митної служби, зокрема тим, відповідальність за які передбачена ст. 368 КК України [4], у сучасних умовах глобалізації не можуть бути достатньо результативними без тісного міжнародного співробітництва. Як слушно відзначають науковці, важливими напрямами розвитку кримінального права та процесу України є посилення ролі міжнародного права, гармонізація положень КК України з нормами міжнародних договорів, а також удосконалення механізмів взаємодії між національною та міжнародною системами протидії корупції [2, с. 26].

Водночас слід наголосити, що міжнародні документи не містять універсального визначення поняття «неправомірна вигода». Так, Конвенція ООН проти корупції описує її як будь-який неправомірний дар, послугу чи перевагу, що надається або вимагається для впливу на дії службової особи, охоплюючи як матеріальні (гроші, майно), так і нематеріальні (послуги, привілеї) форми. Аналогічно, Кримінальна конвенція Ради Європи передбачає криміналізацію будь-якої неправомірної вигоди, незалежно від її виду чи розміру [3]. Цивільна конвенція наголошує на її протиправності у контексті шкоди, заподіяної суспільству. Таким чином, у міжнародному праві неправомірна вигода розглядається максимально широко – як будь-яке благо, що суперечить принципам законності й доброчесності.

Міжнародний досвід свідчить, що ефективна протидія корупції неможлива без поєднання превентивних заходів і дієвого механізму реагування на корупційні прояви. Важливу роль у цьому процесі відіграє громадянське суспільство, яке забезпечує контроль за діяльністю державних структур. Для підвищення результативності необхідне створення ефективних платформ співпраці між державними інституціями та громадськістю [5, с. 93].

Отже, міжнародно-правові засади запобігання прийняттю незаконної пропозиції, обіцянки чи одержанню неправомірної вигоди співробітниками митної служби є складовою глобальної системи протидії корупції. Аналіз основних міжнародних конвенцій — Конвенції ООН проти корупції, Кримінальної та Цивільної конвенцій Ради Європи — підтверджує, що міжнародна спільнота виробила єдині стандарти криміналізації корупційних злочинів, запобігання їм і притягнення винних до відповідальності.

Зниження рівня корупції у митній службі можливе за умови системного вивчення та впровадження досвіду провідних демократичних держав у боротьбі з цим негативним соціальним явищем. Важливим напрямом є адаптація правових та організаційних механізмів, які довели свою ефективність у зарубіжних країнах і забезпечили реальні результати у протидії корупційним практикам. Аналіз міжнародних програм, спрямованих на запобігання одержанню неправомірної вигоди, що підтвердили свою результативність на практиці, відкриває перспективи для запозичення кращих моделей та інструментів боротьби з корупцією.

І так, Сполучені Штати Америки славляться своєю нульовою толерантністю до корупційних проявів, а тому розгляд даного питання почнемо саме з цієї країни.

Сполучені Штати Америки створили розгалужену та цілісну систему протидії корупції як усередині країни, так і за її межами, виступаючи координатором і ініціатором багатьох міжнародних

антикорупційних ініціатив. Початком формування сучасної системи стало ухвалення у 1977 році Закону «Про корупцію за кордоном» (Foreign Corrupt Practices Act), який уперше закріпив правові засади протидії корупції як у національному, так і міжнародному вимірі [9].

У США функціонує розгалужена мережа органів, відповідальних за боротьбу з корупцією, серед яких: Національна рада з боротьби з організованою злочинністю, Головне контрольно-фінансове управління, Сенатський комітет з етики, Комітет зі стандартів службової поведінки Палати представників, Управління з етики при уряді США тощо. Для державних службовців запроваджено чіткі етичні стандарти, закріплені у спеціальних нормативно-правових актах. Серед ключових антикорупційних заходів – контроль за декларуванням доходів і витрат, кримінальна відповідальність як фізичних, так і юридичних осіб, перевірка службовців на поліграфі, відсутність імунітету для посадовців, заборона на прийняття цінних подарунків, діяльність інституту викривачів корупції, а також запровадження посади спеціального уповноваженого з питань етики в кожному органі виконавчої влади [7, с. 67]. Законодавство чітко розподіляє повноваження між інституціями, які здійснюють протидію корупції, значну увагу приділено також діяльності громадських організацій та ЗМІ.

Координацію у сфері протидії корупції здійснює Міністерство юстиції США, яке визначає національну стратегію і забезпечує методичне керівництво. Провідну роль виконує Федеральне бюро розслідувань (ФБР), що спеціалізується на боротьбі з організованою злочинністю та корупційними проявами. Значний внесок робить Міністерство фінансів США (зокрема Таємна служба, Служба внутрішніх доходів, Бюро з контролю за алкоголем, тютюном і зброєю). Антикорупційні функції виконують також митна служба, поштова служба, Міністерство праці, Комісія з цінних паперів та бірж, Державний департамент, а також спеціалізовані підрозділи у сфері боротьби з наркоторгівлею.

Важливе значення в антикорупційній політиці США має принцип розмежування бізнесу і влади. Законодавство виключає можливість суміщення державної служби та підприємницької діяльності, що знижує ризики «конфлікту інтересів».

Канада вважається однією з країн із найбільш прозорою системою державного управління та чітко вибудуваними механізмами запобігання корупційним проявам, включаючи митну сферу. Правове регулювання у цій галузі ґрунтується на поєднанні кримінально-правових норм, адміністративних обмежень та етичних стандартів, що поширюються на державних службовців усіх рівнів, у тому числі й на митників.

Канада, через Канадське агентство прикордонних служб (Canada Border Services Agency, CBSA), має комплексний підхід до запобігання корупції серед співробітників митної служби. CBSA відповідає за контроль кордонів, імміграцію та митне оформлення, де ризик корупції (наприклад, прийняття хабарів за пропуск заборонених осіб чи товарів) є високим. Досвід Канади базується на етичних кодексах, навчанні, моніторингу та розслідуваннях, але включає й виклики в реалізації. Нижче описано ключові аспекти на основі офіційних документів та аудитів [11].

CBSA керує Кодексом поведінки (Code of Conduct), який чітко забороняє прийняття подарунків, гостинності чи інших вигод, що можуть вплинути на об'єктивність або створити зобов'язання перед донором. Співробітники не можуть приймати винагороди, комісії чи переваги від суб'єктів, що взаємодіють з урядом, без письмової згоди керівника – це вважається хабарництвом за Кримінальним кодексом Канади та серйозним порушенням. Дозволені лише подарунки мінімальної вартості (наприклад, сувеніри чи прості обіди) за умови, що вони не компрометують цілісність і пов'язані з офіційними обов'язками. Співробітники зобов'язані відмовлятися від сумнівних пропозицій і повідомляти про них керівництву [7].

CBSA проводить обов'язкове навчання з етики, цінностей та розкриття порушень (завершене для більшості співробітників до 2017 р.), а також щорічне підвищення кваліфікації для менеджерів з питань безпеки та корупції. Для запобігання корупції впроваджено рандомне розподілення співробітників на лініях інспекції, електронне фіксування дій у системі Integrated Primary Inspection Line (IPIL) та заборона обміну паролями для traceability дій [12].

Моніторинг включає нагляд суперінтендантів (фізичні перевірки, звіти IPIL) та перевірки на «пропущені сигнали» (lookouts) про потенційні загрози. Аудит Офісу аудитора-general Канади (2017) підтвердив ідентифікацію ризиків (наприклад, незаконний пропуск осіб за хабарі), але виявив прогалини: лише 40% співробітників пройшли навчання вчасно, 2% транспортних засобів пропускали без повної перевірки, а суперінтенданти витрачали менше 25% часу на нагляд. Реко-

мендації включали розробку стратегії моніторингу та щорічні звіти про навчання (реалізовані до 2017 р.) [12].

В Ізраїлі створено ефективну антикорупційну атмосферу завдяки системі так званого «подвійного моніторингу» за потенційними корупційними діями. Контроль здійснюють урядові структури, спеціалізовані підрозділи поліції, а також незалежне від міністерств та державних установ відомство Державного контролера. До цього процесу активно залучаються й громадські організації, зокрема «Відомство за чистоту уряду».

Зазначені інституції аналізують корупційні ризики, а у випадку їх виявлення інформують компетентні слідчі органи. Особливістю ізраїльської моделі є поєднання значних соціальних гарантій для державних службовців із суворим і невідворотним покаранням у разі доведених фактів корупції. Такий підхід зумовив майже повну відсутність дрібної («низової») корупції. Хоча до суду доходить лише близько 5% кримінальних проваджень про корупційні злочини, сама поява посадовця у корупційному скандалі серйозно підриває його суспільну репутацію, що також виступає потужним стримувальним фактором [3; 11].

Ізраїль, через Департамент мит та ПДВ Ізраїльської податкової адміністрації (Israel Tax Authority, ITA), має жорстку систему протидії корупції серед співробітників митної служби, яка інтегрована в загальний антикорупційний фреймворк країни. Митна служба ITA відповідає за контроль імпорту/експорту, стягнення мит та ПДВ, де ризики хабарництва (наприклад, за прискорення оформлення чи пропуск заборонених товарів) є помірними, але не системними. Досвід базується на кримінальному законодавстві, етичних кодексах, навчанні та активних розслідуваннях, з низьким рівнем корупції за оцінками GAN Integrity (дуже низький ризик у митній адміністрації). Нижче ключові аспекти на основі офіційних звітів OECD, UNODC та недавніх кейсів.

Варто відмітити, що Кримінальний кодекс Ізраїлю (Penal Law, 5737-1977) криміналізує хабарництво, включаючи прийняття пропозицій, обіцянок чи одержання неправомірної вигоди державними службовцями (статті 290–293), з покаранням до 10 років ув'язнення. Заборонені як подарунки, так і «поліпшуючі платежі» (facilitation payments) [10]. Для митників ITA діє Циркуляр № 2/2011 «Заборона хабарництва іноземним державним посадовцям», який робить такі платежі ненакикотними для податків і обов'язковий для всіх інспекторів. Він поширюється на митну службу як частину ITA.

Виявлення та розслідування фактів корупції у митній службі здійснюються незалежними державними органами: Державною прокуратурою, спеціалізованими поліцейськими відділами, Державним контролером. Впроваджено механізми внутрішнього аудиту та етичні стандарти для співробітників, а також процедури обов'язкового повідомлення про корупційні правопорушення.

Моніторинг включає електронне фіксування дій, перевірки на «червоні прапорці» (red flags) та співпрацю з поліцією. Звіт OECD (2017) відзначає ефективність ITA у виявленні через податкові перевірки, але радить посилити систематичний обмін даними. Ризики низькі: бізнес рідко стикається з вимогами хабарів при імпорті/експорті, хоч бюрократія затримує процеси [10].

Висновки. У процесі адаптації зарубіжного досвіду з метою підвищення ефективності протидії одержанню неправомірної вигоди та вдосконалення механізмів розслідування фактів прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання співробітниками митної служби неправомірної вигоди доцільно враховувати низку ключових положень: по-перше, реформування системи митної служби має здійснюватися відповідно до міжнародних зобов'язань України з урахуванням євроінтеграційного вектору розвитку держави; по-друге, важливим завданням є створення комплексної системи національного антикорупційного законодавства, яке б забезпечувало прозоре й демократичне функціонування судової влади; по-третє, ефективність антикорупційних механізмів можлива лише за умови активної діяльності спеціалізованих правоохоронних органів, а також у співпраці з міжнародними організаціями. Крім того, необхідним є удосконалення процедур добору та призначення на посади митної служби із забезпеченням належного громадського й міжнародного контролю, а також упровадження системи належного фінансового забезпечення й чітких правил фінансового контролю їх подальшої діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ахтирська Н. Міжнародний досвід боротьби з корупцією як вектор формування національної антикорупційної політики: огляд законодавства Румунії. URL: http://veche.kiev.ua/journal/4910.

2. Бєлєвцова К.О., Кондратов Д.Ю. Міжнародно-правові стандарти протидії корупції: Міжнародна науково-практична конференція на тему «Особливості застосування антикорупційного законодавства: від розслідування до вироку суду» (м. Харків, 2019). С. 25–29.
3. Досвід зарубіжних країн у боротьбі з корупцією. URL: http://uspishnaukraina.com.ua/strategy/69/244.html.
4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.
5. Лебєдєва Т.О. Міжнародно-правові засади протидії корупційним правопорушенням. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2019. № 37. С. 82–84.
6. Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 18–19 травня 2023 року) / редколегія: проф. А.М. Куліш, В.В. Миргород-Карпова, А.В. Стеблянко. Суми: Сумський державний університет, 2023. – 361 с.
7. Ярмакі Х.IL, Ярмакі В.Х. Деякі аспекти міжнародного досвіду запобігання та протидії корупції. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2024. № 1. С. 64–69.
8. Canada Border Services Agency Code of Conduct. URL: https://www.cbsa-asfc.gc.ca/agency-agence/reports-rapports/acc-resp/code-eng.html.
9. Foreign Corrupt Practices Act. URL: https://www.justicc.gov/criminal/criminal-fraud/forcign-corrupt-practices-act.
10. Israel: Bribery & Corruption. URL: https://www.legal500.com/guides/chapter/israel-bribery-corruption.
11. Israel and The Fight Against Bribery in The Framework of The OECD. URL: https://www.gov.il/en/pages/oecd_bribey_fight.
12. Organized Crime and Internal Corruption. URL: https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/trnsprnc/brfng-mtrls/prlmntry-bndrs/20200930/010/index-en.aspx.
13. Report 3 – Preventing Corruption in Immigration and Border Services. URL: https://www.oag-bvg.gc.ca/internet/English/parl_lp_e_925.html.

УДК 343.125: 343.126.2
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.49

НОРМАТИВНІ ДЕФЕКТИ ІЗОЛЯЦІЙНИХ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Лоскутов Т.О.,
доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
з проблем запобігання кримінальним правопорушенням
Навчально-наукового інституту підготовки фахівців
для підрозділів кримінальної поліції ім. Е.О. Дідоренка
Донецького державного університету внутрішніх справ

Лоскутов Т.О. Нормативні дефекти ізоляційних запобіжних заходів у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану.

Стаття присвячена дослідженню нормативних дефектів ізоляційних запобіжних заходів у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. У ході постановки проблеми вказується, що ізоляційні запобіжні заходи мають належним чином регулюватися у кримінальних процесуальних нормах, законно та обґрунтовано застосовуватися у ході кримінального провадження в обстановці воєнного стану, оскільки вони пов'язані із істотним втручанням у права і свободи особи. Під час розкриття стану опрацювання відповідної проблематики зазначається, що наразі залишаються невирішеними проблеми правового регулювання ізоляційних запобіжних заходів у кримінальному провадженні, що негативно позначається на ефективності кримінальної процесуальної діяльності та на гарантуванні прав і свобод особи у кримінальному судочинстві під час дії воєнного стану. У перебігу викладу основного матеріалу підкреслюється, що дефектом нормативної регламентації приписів ч. 1 ст. 208 КПК України є неповнота переліку випадків затримання особи за підозрою у вчиненні злочину без врахування вимоги «безпосередності» («щойності»). Відмічається, що недосконалість ч. 1 ст. 208 КПК України та ч. 1 ст. 298-2 КПК України значно ускладнює затримання особи за підозрою у скоєнні зазначених кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України. Констатується, що нормативним дефектом є виклад норми п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України, що не містить вказівки на обставини воєнного стану, що унеможливлюють затримання особи за підозрою у вчиненні злочину на підставі ст. 208 КПК України. Акцентується увага на колізії ч. 6 ст. 176 КПК України та ч. 2 ст. 183 КПК України щодо необхідності та неможливості застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до осіб, які в період дії воєнного стану підозрюються (обвинувачуються) у вчиненні кримінальних проступків, передбачених ч.ч. 1-3 ст. 111-1 КК України. Звертається увага на безальтернативність змісту ч. 6 ст. 176 КПК України, а також ч. 8 ст. 176 КПК України щодо застосування в період воєнного стану виключно тримання під вартою до осіб, які підозрюються за вчинення конкретних кримінальних правопорушень.

Ключові слова: запобіжний захід, затримання, тримання під вартою, кримінальне провадження, злочин, кримінальне правопорушення, воєнний стан.

Loskutov T.O. Normative defects of isolation preventive measures in criminal proceedings under martial law.

The article is devoted to the study of the normative defects of isolation preventive measures in criminal proceedings under martial law. In the course of the problem statement, it is indicated that isolation preventive measures should be properly regulated in criminal procedural norms, legally and reasonably applied in the course of criminal proceedings under martial law, since they are associated with a significant interference with the rights and freedoms of the individual. During the disclosure of the status of the study of the relevant issues, it is noted that the problems of legal regulation of isolation preventive measures in criminal proceedings remain unresolved, which negatively affects the

efficiency of criminal procedural activities and the guarantee of the rights and freedoms of a person in criminal proceedings during martial law. In the course of the presentation of the main material, it is emphasized that a defect in the regulatory regulation of the provisions of Part 1 of Article 208 of the Criminal Procedure Code of Ukraine is the incompleteness of the list of cases of detention of a person on suspicion of committing a crime without taking into account the requirement of «immediacy» («immediacy»). It is noted that the imperfection of Part 1 of Article 208 of the Criminal Procedure Code of Ukraine and Part 1 of Article 298-2 of the Criminal Procedure Code of Ukraine significantly complicates the detention of a person on suspicion of committing the specified criminal offenses against the foundations of national security of Ukraine. It is stated that the normative defect is the statement of the norm of Part 6 of Article 615 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which does not contain an indication of the circumstances of martial law that make it impossible to detain a person on suspicion of committing a crime on the basis of Article 208 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. Attention is drawn to the conflict between Part 6 of Article 176 of the Criminal Procedure Code of Ukraine and Part 2 of Article 183 of the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the necessity and impossibility of applying a preventive measure in the form of detention to persons who, during the period of martial law, are suspected (accused) of committing criminal offenses stipulated in Parts 1-3 of Article 111-1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. Attention is drawn to the lack of alternatives to the content of Part 6 of Article 176 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, as well as Part 8 of Article 176 of the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the application during martial law exclusively of detention to persons suspected of committing specific criminal offenses.

Key words: preventive measure, detention, detention, criminal proceedings, crime, criminal offense, martial law.

Постановка проблеми. Ефективну протидію злочинності в умовах воєнного стану важко уявити без нормативної регламентації у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України), та практичної реалізації у межах кримінального провадження ізоляційних запобіжних заходів. Оскільки під час доказової діяльності у кримінальному процесі в період воєнного стану необхідно забезпечувати належну поведінку осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення. Разом з тим, ізоляційні запобіжні заходи мають належним чином регулюватися у кримінальних процесуальних нормах, законно та обґрунтовано застосовуватися у ході кримінального провадження в обстановці воєнного стану. Це обумовлюється тим, що ізоляційні запобіжні заходи пов'язані із істотним втручанням у права і свободи особи у кримінальному провадженні. Саме тому тема, що поставлена у заголовок цієї статті, є вкрай актуальною.

Стан опрацювання проблематики. Окремі аспекти нормативної регламентації ізоляційних запобіжних заходів у тому числі в період воєнного стану вивчали такі вчені: І.В. Гловюк, В.А. Завтур, О.В. Капліна, О.О. Кравчук, О.В. Лазукова, Л.М. Лобойко, М.М. Потоцький, Г.К. Тетерятник та інші. Водночас, наразі залишаються невирішеними проблеми правового регулювання ізоляційних запобіжних заходів у кримінальному провадженні, що негативно позначається на ефективності кримінальної процесуальної діяльності та на гарантуванні прав і свобод особи у кримінальному судочинстві під час дії воєнного стану.

Метою статті є дослідження нормативних дефектів ізоляційних запобіжних заходів у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. Вказаний бажаний результат може бути досягнутий шляхом виконання наступних завдань: вивчення процесуальних норм щодо ізоляційних запобіжних заходів у кримінальному провадженні в період воєнного стану; визначення нормативних дефектів ізоляційних запобіжних заходів у кримінальному провадженні під час воєнного стану та запропонування способів їх усунення.

Виклад основного матеріалу. До ізоляційних запобіжних заходів у кримінальному провадженні належать затримання та тримання під вартою. Оскільки останні мають ізоляційну природу, що розкривається через відокремлення підозрюваного (обвинуваченого) від суспільства, шляхом поміщення у спеціальну установу – ізолятор тимчасового тримання або слідчий ізолятор (установа виконання покарань).

Деякі проблеми правового регулювання у КПК України затримання та тримання під вартою в умовах воєнного стану нами було висвітлено у попередніх публікаціях [1; 2]. У даній статті спробуємо дослідити інші нормативні дефекти цих ізоляційних запобіжних заходів у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану.

Розглянемо нормативні дефекти кожного з цих ізоляційних запобіжних заходів.

Затримання. Дефектом нормативної регламентації приписів ч. 1 ст. 208 КПК України є неповнота переліку випадків затримання особи за підозрою у вчиненні злочину без врахування вимоги «безпосередності» («щойності»). Остання виявляється у неганості (невідкладності) затримання особи після вчинення злочину.

Положення ч. 1 ст. 208 КПК України передбачають лише два випадки застосування затримання поза межами правила «безпосередності» («щойності»), а саме: 1) можливість втечі з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України; 2) можливість втечі з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні злочину, передбаченого статтями 255, 255-1, 255-2 Кримінального кодексу України [3].

Наведені нормативні приписи не враховують безліч ситуацій кримінального провадження, при яких досить складно виконати вимогу «безпосередності» («щойності») під час застосування затримання особи, яка підозрюється у скоєнні кримінальних правопорушень, що мають великий ступінь суспільної небезпеки, зокрема, під час дії правового режиму воєнного стану.

Яскравим прикладом аналізованого нормативного дефекта є неможливість застосування затримання поза вимогою «безпосередності» («щойності») є ситуація у кримінальному провадженні, коли особа підозрюється у вчиненні кримінальних правопорушень, що містяться у розділі 1 Кримінального кодексу України (далі – КК України), тобто кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України.

Вважаємо, що в умовах обстановки воєнного стану в Україні норми кримінального процесуального закону можуть передбачати випадки затримання особи, за підозрою у скоєнні кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України. Оскільки національний суспільний інтерес у протидії злочинності в період правового режиму воєнного стану виправдовує відступ від правила «безпосередності» («щойності»), призначенням якого є забезпечення обґрунтованого обмеження права на свободу підозрюваного.

Тому необхідно доповнити ч. 1 ст. 208 КПК України пунктом 5, який регулюватиме можливість затримання особи, яка підозрюється у вчинені кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України поза межами вимоги «безпосередності» («щойності»).

Ще одним нормативним дефектом ч. 1 ст. 208 КПК України є вказівка в її змісті на те, що особа може бути затримана лише за підозрою у скоєнні злочину, санкцією якого встановлене покарання у вигляді позбавлення волі [3].

Зміст зазначеної норми унеможливлює затримання особи, яка підозрюється за окремі кримінальні правопорушення, у тому числі проти національної безпеки України.

Щоб наглядно продемонструвати дефектність ч. 1 ст. 208 КПК України в частині вимоги до виду покарання, слід проаналізувати санкції ч.ч. 1-3 ст. 111-1 КК України щодо форм колабораційної діяльності. Ці частини ст. 111-1 КК України за вчинення колабораційної діяльності не передбачають покарання у вигляді позбавлення волі [4].

Крім того, за підозрою у вчиненні діянь, унормованих ч.ч.1-3 ст. 111-1 КК України, особа не може бути затримана на підставі ч. 1 ст. 298-2 КПК України, якщо відсутня можливість виконати вимогу «безпосередності» («щойності»), що встановлена п.п. 1, 2 ст. 208 КПК України та відсутні обставини, закріплені п.п. 1-4 ч.1 ст. 298 КПК України [3].

Таким чином, недосконаліть ч. 1 ст. 208 КПК України та ч. 1 ст. 298-2 КПК України значно ускладнює затримання особи за підозрою у скоєнні зазначених кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України.

Такий стан правового регулювання затримання особи, яка підозрюється у вчиненні кримінальних правопорушень проти національної безпеки України неможна визнати задовільним, зокрема, в умовах дії правового режиму воєнного стану.

В процесуальній літературі відмічається, що вимога щодо здійснення ефективного кримінального провадження має дотримуватися (не порушуватися) в умовах війни [5, с. 192].

В обстановці воєнного стану слід забезпечувати ефективність кримінального провадження у тому числі шляхом належної нормативної регламентації та реалізації затримання осіб, які підозрюються за вчинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України.

На наш погляд, усунення розглянутого нормативного дефекту може здійснюватися шляхом: 1) виключення зі змісту ч. 1 ст. 208 КПК України вказівки на покарання у вигляді позбавлення волі та заміни терміну «злочин» на термін «кримінальне правопорушення»; 2) відмови від правила «безпосередності» («щойності»), що закріплене п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 208 КПК України; 3) удосконалення положень ч. 1 ст. 298-2 КПК України.

Наступним нормативним дефектом є виклад норми п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України, що не містить вказівки на обставини воєнного стану, що унеможливлюють затримання особи за підозрою у вчиненні злочину на підставі ст. 208 КПК України.

Законодавчі приписи п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України не регламентують умов неможливості застосування затримання за ст. 208 КПК України в період дії правового режиму воєнного стану. У змісті наведеної норми відсутні словосполучення на кшталт «відсутня об'єктивна можливість», «у разі неможливості», «у разі наявності об'єктивних обставин» [3], що унеможливлювали б використання ст. 208 КПК України для затримання особи за підозрою у вчиненні злочину в умовах дії воєнного стану.

При цьому положення п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України можуть застосовуватися поза межами виконання вимоги «безпосередності» («щойності») та незалежно від виду злочину, за який підозрюється особа під час дії воєнного стану. Вказаною нормою регулюється лише одна умова для затримання підозрюваної особи – можливість втечі з метою ухилення від кримінальної відповідальності [3].

Наведений спосіб правового регулювання затримання особи за підозрою у вчиненні злочину в період воєнного стану є дефектним, тому що невиправдано розширює підстави для здійснення кримінального процесуального затримання. Виходячи з буквального змісту п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України можна зазначити, що обставини воєнного стану враховані у цих приписах занадто формально, без «прив'язки» до конкретної ситуації воєнного стану (проведення бойових дій) на певній території України.

Усунити розглянутий нормативний недолік п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України можна в результаті внесення доповнень до цієї норми, передбачивши в її змісті вказівку на обставини воєнного стану, що перешкоджають реалізації ст. 208 КПК України. Це можна зробити, наприклад, шляхом включення до приписів зазначеної норми нормативних словосполучень, що були вищенаведені та наразі використовуються у змісті ст. 615 КПК України щодо реалізації інших процесуальних засобів в умовах воєнного стану.

До того ж при такій редакції п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України доцільно врегулювати оперативний судовий контроль за затриманням особи в період воєнного стану. Саме невідкладний контроль з боку суду (слідчого судді) за здійсненням затримання на підставі п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України буде найкращою гарантією забезпечення прав і свобод затриманої особи в умовах дії правового режиму воєнного стану.

В умовах воєнного стану при невідкладному виконанні прокурором повноважень слідчого судді щодо перевірки законності затримання, подальший судовий контроль за цим заходом процесуального примусу має реалізовуватися автоматично при з'явленні першої можливості. Іншими словами, якщо в обстановці проведення бойових дій затримана особа як виняток була доставлена до прокурора, то судовий контроль за законністю такого затримання слідчий суддя повинен здійснити негайно при першій можливості [1, с. 419].

Обов'язковий подальший, максимально «наближений» судовий контроль за обставинами затримання підозрюваної особи є конче необхідним для ефективного забезпечення прав і свобод людини у кримінальному процесі в умовах воєнного стану [1, с. 420].

Тримання під вартою. Нормативним дефектом ч. 6 ст. 176 КПК України є категоричність викладу її приписів стосовно застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до осіб, які в період дії воєнного стану підозрюються (обвинувачуються) у вчиненні злочинів, унормованих ст.ст. 109-114-2, 258-258-6, 260, 261, 437-442-1 КК України [3]. Оскільки в цей перелік статей кримінального закону входять склади кримінальних проступків, передбачених ч.ч. 1-3 ст. 111-1 КК України.

Зазначена законодавча норма ч. 6 ст. 176 КПК України щодо ч.ч. 1-3 ст. 111-1 КК України суперечить процесуальним приписам ч. 2 ст. 183 КПК України, що дозволяє застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до особи, яка підозрюється у скоєні злочину [3]. Зміст цієї норми не містить підстав для застосування тримання під вартою до особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального проступку.

Безумовно, з огляду на нагальну необхідність в протидії колаборaційній діяльності в період дії правового режиму воєнного стану, у процесуальному законі мають регламентуватися дієві запобіжні заходи для забезпечення належної поведінки підозрюваних осіб. Разом з тим, виявлена нормативна колізія процесуальних норм явно не сприяє виконанню наведеного завдання та може знижувати ефективність кримінального провадження в обстановці воєнного стану.

У зв'язку з цим, положення кримінального процесуального закону потребують удосконалення або шляхом внесення змін до ч. 6 ст. 176 КПК України, або до ч. 2 ст. 183 КПК України.

Також розглянутий нормативний дефект може бути виправлений в результаті внесення законодавчих змін до санкцій ч.ч. 1-3 ст. 111-1 КК України.

Крім того, згадана вище безальтернативність змісту ч. 6 ст. 176 КПК України, а також ч. 8 ст. 176 КПК України щодо застосування в період воєнного стану виключно тримання під вартою до осіб, які підозрюються за вчинення конкретних кримінальних правопорушень є дефектною з огляду на можливість визначення альтернативи у вигляді певного розміру застави.

Згідно з положенням ч. 4 ст. 183 КПК України, в умовах дії правового режиму воєнного стану, з урахуванням змісту ст.ст. 177, 178 КПК України слідчий суддя може не встановлювати розмір застави стосовно злочинів, передбачених ст.ст. 109-114-2, 258-258-6, 260, 261, 402-405, 407, 408, 429, 437-442-1 КК України [3].

У змісті Рішення Конституційного Суду України від 19 червня 2024 року № 7-р(II)/2024, справа № 3-111/2023(207/23, 315/23), Конституційний Суд України підкреслив, що відповідно до КПК України можливість застосування застави до особи, стосовно якої застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, може бути визначена в ухвалі слідчого судді, суду у випадках, визначених ч. 3 або ч. 4 ст. 183 КПК України (друге речення ч. 1 ст. 182); «під час дії воєнного стану слідчий суддя, суд при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, враховуючи підстави та обставини, передбачені ст.ст. 177 та 178 КПК України, має право не визначити розмір застави у кримінальному провадженні щодо злочину, передбаченого статтями 109-114-2, 258-258-6, 260, 261, 402-405, 407, 408, 429, 437-442 Кримінального кодексу України» (абз. 8 ч. 4 ст. 183). Тобто із наведених приписів КПК України випливає, що законодавець закріпив дискрецію слідчого судді, суду під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою за ч. 6 ст. 176 КПК України не визначати або визначати розмір застави з урахуванням підстав та обставин, установлених ст.ст. 177, 176 КПК України [6].

Тому доцільно внести зміни до ч.ч. 6, 8 ст. 176 КПК України щодо встановлення можливості визначення розміру застави як альтернативи застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до осіб, які підозрюються за вчинення конкретних кримінальних правопорушень під час дії правового режиму воєнного стану.

Висновки. В результаті проведеного дослідження можна підсумувати, що нормативне регулювання ізоляційних запобіжних заходів у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану має деякі дефекти.

Нормативними дефектами кримінального процесуального затримання в період воєнного стану є недосконаліть таких законодавчих приписів: 1) ч. 1 ст. 208 КПК України щодо відсутності регламентації затримання особи, яка підозрюється у вчинені кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України поза межами вимоги «безпосередності» («щойності»); 2) ч. 1 ст. 208 КПК України в частині вказівки на злочин, за котрий встановлене покарання у вигляді позбавлення волі; 3) п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України стосовно відсутності вказівки на обставини воєнного стану, що унеможливлюють затримання особи за підозрою у вчиненні злочину на підставі ст. 208 КПК України.

Дефектами нормативного регулювання тримання під вартою в умовах воєнного стану є наявність недоліків в змісті наступних процесуальних норм: 1) ч. 6 ст. 176 КПК України та ч. 2 ст. 183 КПК України щодо колізії в частині необхідності та неможливості застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до осіб, які в період дії воєнного стану підозрюються (обвинувачуються) у вчиненні кримінальних проступків, передбачених ч.ч. 1–3 ст. 111-1 КК України; 2) ч. 6 ст. 176 КПК України та ч. 8 ст. 176 КПК України стосовно безальтернативності застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до осіб, які під час дії воєнного стану підозрюються (обвинувачуються) у вчиненні певної категорії злочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лоскутов Т.О. Правове регулювання кримінального процесуального затримання в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія: Право. 2022. №70 (1). С. 417–423.
2. Лоскутов Т.О. Правова регламентація тримання під вартою в умовах воєнного стану. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2022. № 2 (98). С. 126–135.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.
4. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3862.
5. Лазукова О.В. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2018. 263 с.
6. Рішення Конституційного Суду України від 19 червня 2024 року № 7-р(II)/2024, справа № 3-111/2023(207/23, 315/23). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-24#Text.

УДК 343.14
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.50

ДОПУСТИМІСТЬ ЯК ВЛАСТИВІСТЬ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ[1]

Лук'янчиков Є.Д.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри інформаційного,
господарського та адміністративного права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: 0000-0001-5763-6972

Лук'янчиков Б.Є.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри інформаційного,
господарського та адміністративного
права Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: 0000-0002-4761-5980

Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б.Є. Допустимість як властивість доказів у кримінальному провадженні.

У статті зазначається, що кримінальне правопорушення як об'єктивне явище відбувається в природному середовищі і його обставини в обов'язковому порядку відбиваються у вигляді слідів (відображень) на об'єктах матеріального світу або в пам'яті людей, які сприймали його цілком або окремі елементи (підготовка, безпосередньо вчинення, приховування тощо). Завдання слідчого відшукати такі сліди дозволеними законом способами, ретельно їх дослідити, отримати з них інформацію і забезпечити збереження таких джерел інформації в умовах, які виключають можливість стороннього втручання з метою знищення, пошкодження або внесення будь-яких змін. На цій підставі зроблено висновок, що злочин не породжує доказів в готовому вигляді.

Зазначається, що докази у кримінальному провадженні є суб'єктивною категорією – результатом цілеспрямованої діяльності уповноважених на те державних органів та посадових осіб, яка відбувається у визначеній формі, відхилення від якої може потягти за собою визнання зібраних відомостей недопустимими як докази у кримінальному провадженні.

На нормативному рівні передбачено, що для визнання фактичних даних доказами вони повинні володіти такими властивостями як належність (ст. 85 КПК) та допустимість (ст. 86 КПК), а в теорії кримінального процесу до них додають достовірність, а для їх сукупності – достатність.

Наведено посилання на науковців, які присвятили свої дослідження проблемам доказів та доказування в цілому або за окремими напрямами кримінальної процесуальної діяльності пов'язаної з розслідуванням окремих видів злочинів, доказування щодо окремих категорій осіб або в особливих умовах.

Мета статті полягає в аналізі поняття доказів та властивостей, якими мають володіти фактичні дані, щоб їх можна було використовувати для ухвалення проміжних і підсумкових процесуальних рішень у кримінальному провадженні.

Уточнюються думки окремих науковців щодо можливості сприйняття суб'єктом доказування окремих обставин факту злочину. У таких випадках йдеться про сприйняття слідів (відображень)

[1] Статтю підготовлено на виконання проєкту «*Право та економіка: взаємозв'язок в умовах цифровізації та європеїзації*» (реєстр. номер 0123U100816)

протиправної діяльності в матеріальній обстановці, що є традиційним процесом пізнання і відтворення слідчим події кримінального правопорушення.

Автори приєднуються до думки науковців про те, що для визнання фактичних даних доказами у кримінальному провадженні вони повинні володіти такими внутрішніми властивостями як належність та допустимість, а тому словосполучення «недопустимі докази» не повною мірою відповідає дійсності. Недопустимими як докази можуть бути отримані відомості, фактичні дані, інформація.

У висновках зазначається, що правом визнавати фактичні дані доказами у провадженні наділена особа, яка приймає відповідне процесуальне рішення на підставі всебічної, повної та об'єктивної їх перевірки та особистого переконання.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, проступок, злочин, розслідування, фактичні дані, інформація, докази, доказування, процесуальна діяльність, слідчі дії.

Lukyanchikov E.D., Lukyanchikov B.Y. Admissibility as a property of evidence in criminal proceedings.

The article states that a criminal offense, as an objective phenomenon, occurs in the natural environment and its circumstances are necessarily reflected in the form of traces (reflections) on objects of the material world or in the memory of people who perceived it as a whole or individual elements (preparation, direct commission, concealment, etc.).

The investigator's task is to find such traces by means permitted by law, to examine them thoroughly, to obtain information from them, and to ensure the preservation of such sources of information in conditions that exclude the possibility of third-party interference with the aim of destroying, damaging, or making any changes. On this basis, it is concluded that a crime does not generate evidence in a ready-made form.

It is noted that evidence in criminal proceedings is a subjective category – the result of purposeful activity of authorized state bodies and officials, which takes place in a certain form, deviation from which may entail recognition of the collected information as inadmissible as evidence in criminal proceedings.

At the regulatory level, it is stipulated that in order for factual data to be recognized as evidence, they must possess such properties as belonging (Article 85 of the CPC) and admissibility (Article 86 of the CPC), and in the theory of criminal procedure, reliability is added to them, and for their totality, sufficiency.

References are provided to scientists who have devoted their research to the problems of evidence and substantiation in general or in specific areas of criminal procedural activity related to the investigation of certain types of crimes, substantiation in relation to certain categories of persons or in special conditions.

The purpose of the article is to analyze the concept of evidence and the properties that factual data must possess in order to be used to make interim and final procedural decisions in criminal proceedings.

The opinions of some scholars regarding the possibility of the subject's perception of proof of certain circumstances of the fact of a crime are clarified. In such cases, it is about the perception of traces (reflections) of illegal activity in the material environment, which is a traditional process of cognition and reproduction by the investigator of the event of a criminal offense.

The authors agree with the opinion of scientists that in order to recognize factual data as evidence in criminal proceedings, they must have such internal properties as relevance and admissibility, and therefore the phrase «inadmissible evidence» does not fully correspond to reality. Obtained information, factual data, information may be inadmissible as evidence.

The conclusions state that the right to recognize factual data as evidence in proceedings is vested in the person who makes the appropriate procedural decision based on a comprehensive, complete and objective examination of them and personal conviction.

Key words: criminal offense, misdemeanor, crime, investigation, factual data, information, evidence, substantiation, procedural activity, investigative actions.

Постановка проблеми. Кримінальне провадження – складний інформаційно-пізнавальний процес уповноважених державних органів, здійснюється у визначеній законом кримінальній процесуальній формі. Для слідчого, прокурора, суду злочин завжди є подією минулого. З'ясування його обставин, необхідних для правильного ухвалення процесуальних рішень здійснюється процесуальними засобами. Процесуальне рішення має ґрунтуватися на відповідній сукупності

доказів. Сам злочин залишає в матеріальному середовищі відповідні відображення, які в криміналістиці набули назву сліди. Завдання слідчого відшукати такі сліди дозволеними законом способами, ретельно їх дослідити, отримати з них інформацію і забезпечити збереження таких джерел інформації в умовах, які виключають можливість стороннього втручання з метою знищення, пошкодження або внесення будь-яких змін. Це дає підстави для висновку, що злочин не породжує доказів в готовому вигляді. Докази у кримінальному провадженні є результатом діяльності з їх формування, яка, як слушно зазначає М.Є. Шумило, є не простим відображенням об'єктивної реальності, а осмисленим конструюванням моделі такої реальності. Вона є результатом використання суб'єктами доказування когнітивних структур (схем, стереотипів, ідеологій при сприйнятті, переопрацюванні відомостей) [1, с. 99-100].

Докази у кримінальному провадженні є результатом цілеспрямованої діяльності уповноважених на те державних органів та посадових осіб, яка відбувається у визначеній формі, відхилення від якої може потягти за собою визнання зібраних відомостей недопустимими як докази у кримінальному провадженні. Визнання фактичних даних доказами і ухвалення на їх основі процесуальних рішень, слушно зазначає М.А. Погорецький є суб'єктивною категорією [2, с. 482]. Для визнання фактичних даних доказами вони повинні володіти певними властивостями: належності (ст. 85 КПК) та допустимості (ст. 86 КПК), а в теорії кримінального процесу до них додають достовірності, а для їх сукупності – достатності. Зважаючи на дискусійність підходів науковців до визначення та характеристики такої властивості доказів як допустимість та важливість вирішення цього питання не тільки для теорії але й практики, це спонукало нас до його поглибленого дослідження та формування особистих висновків.

Стан опрацювання проблематики. Інститут доказів та доказового права на всіх етапах розвитку привертає увагу науковців. Ґрунтовні роботи з теорії доказів (2006 р.) та наукових засад кримінально-процесуального доказування (2011 р.) належать Є.Г. Коваленку. Теорії та практиці кримінального процесуального доказування присвячена докторська дисертація і монографія С.М. Стахівського (2005 р.) та А.В. Заклюки (2016 р.). Дослідженню допустимості як критерію оцінки фактичних даних у кримінальному провадженні присвячена робота В.А. Смирнова (2021 р.). Проблемам визнання доказів недопустимими присвячена дисертація І.М. Кичко (2025 р.). Значна увага проблемам доказів та доказуванню у кримінальному провадженні приділена М.Є. Шумилою, Д.Б. Сергєєвою, М.А. Погорецьким, В.М. Тертишником та іншими науковцями в низці наукових статей. Незважаючи на це окремі питання щодо формування доказів залишаються не вирішеними остаточно і потребують подальших досліджень та формулювання певних пропозицій.

Метою статті є аналіз поняття доказів та властивостей, якими мають володіти фактичні дані, щоб їх можна було використовувати для ухвалення проміжних і підсумкових процесуальних рішень у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Розслідування кримінальних правопорушень можна розглядати як складний інформаційно-пізнавальний процес, який відбувається у визначеній законом кримінальній процесуальній формі. Для слідчого кримінальне правопорушення завжди є подією минулого. Навіть у тих випадках, коли слідчий був очевидцем правопорушення, він не може здійснювати його розслідування і підлягає відводу (п. 2 ч. 1 ст. 77 КПК).

Слідчий або суддя, слушно зазначають деякі автори, не можуть здійснювати кримінальне провадження, якщо вони безпосередньо спостерігали за вчиненням правопорушення або іншими фактами, що пов'язані з його вчиненням. Проте це не виключає, продовжують вони, що в деяких випадках суб'єкт доказування може безпосередньо сприймати факти (наприклад, зламаний замок на дверях, через які правопорушники потрапили до житла, або спотворене обличчя потерпілого тощо) [3, с. 181].

Наведена думка потребує деякого уточнення. Коли законодавець виключає можливість участі слідчого у розслідуванні правопорушення, очевидцем якого він був, фактом слід розглядати саме подію цього правопорушення. Відповідно до тлумачного словника факт – те, що сталося, відбулося насправді [4, с 1314]. Будь-яке правопорушення залишає свої відображення в оточуючому середовищі у вигляді слідів. Саме ці сліди і є фізичними носіями інформації про об'єкт, який їх залишив. На підставі такої інформації здійснюється встановлення обставин, що складають предмет доказування.

Кожне кримінальне правопорушення, як і будь-яка інша подія, залишає свої відображення в оточуючому природному середовищі. В криміналістиці такі відображення набули назву – сліди і

їх поділяють на сліди в широкому та вузькому розумінні. Перед слідчим постає завдання відшукати такі сліди, належним чином їх дослідити, зафіксувати у встановленому процесуальному документі, у тому числі з використанням сучасних технічних можливостей, вилучити та забезпечити їх зберігання в умовах, що унеможливлюють їх знищення, пошкодження або видозмінювання. Це дозволяє зробити висновок, що слідчий виявляє, досліджує, фіксує та вилучає сліди кримінального правопорушення в натуральному вигляді або їх копії, а не докази. В.К. Лисиченко неодноразово наголошував, що збирати можна лише те, що існує в реальності – сліди (відображення) будь якої події або явища. Кримінально-процесуальні докази, що є основою прийняття процесуальних рішень мають бути сформовані (зібрані й досліджені) сторонами провадження та представлені на оцінку судові в певній передбаченій законом кримінальній процесуальній формі, зазначає А.В. Коваленко[5, с. 85].

Судове рішення у кримінальному процесі, слушно зазначає Д.Б. Сергєєва, може вважатися законним та обґрунтованим лише в разі його ухвалення компетентним судом згідно з нормами матеріального права з дотриманням вимог, встановлених Кримінальним процесуальним кодексом України на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені кримінальними процесуальними доказами. Проте, пише далі, не всі отримані докази можуть використовуватися у кримінальному судочинстві, у тому числі й для обґрунтування вироку, а лише ті, що мають такі внутрішні властивості, як належність, допустимість та достовірність [6, с. 80].

У даному твердженні вбачаються певні суперечності. Якщо рішення ухвалювалося на основі даних, які не володіли такими внутрішніми властивостями як «належність, допустимість та достовірність» їх не можна називати і вважати доказами. Використання таких відомостей як доказів для ухвалення певних процесуальних рішень може бути результатом неправильної помилкової оцінки внутрішніх властивостей відповідних фактичних даних або штучне створення або підроблення доказів (п. 1 ч. 2 ст. 459 КПК). У будь якому випадку ці фактичні дані на момент ухвалення відповідного процесуального рішення не володіли внутрішніми властивостями, які мають бути в наявності для визнання їх доказами.

Якщо фактичні дані та їх процесуальні джерела не мають властивості допустимості, слушно зазначає Д.Б. Сергєєва, то в своїй єдності вони не можуть утворювати доказ у кримінальному провадженні, а це означає, що недопустимих доказів у кримінальному процесі не існує [6, с. 82]. Недопустимими як докази можуть бути відомості (фактичні дані, інформація), предмети або документи (носії певної інформації).

В процесі досудового розслідування слідчий, прокурор, слідчий суддя ухвалюють ряд процесуальних рішень. Логічно зробити висновок, що такі процесуальні рішення мають ухвалюватися на підставі певної сукупності доказів. В одних випадках цієї сукупності має бути достатньо для припущення про те, що знаряддя кримінального правопорушення або майно, здобуте в результаті його вчинення, … знаходяться у певному приміщенні або місці чи в якої-небудь особи або імовірного судження про вчинення кримінального правопорушення певною особою. Слід звернути увагу на те, що таке припущення має ґрунтуватися саме на доказах (п. 3 ч. 1 ст. 276 КПК). В інших випадках рішення ухвалюється, коли сторона обвинувачення впевнена, що проведеним досудовим розслідуванням встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, процес доказування завершений, повно та всебічно встановлені та досліджені обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні [3, с. 389, 390, 457].

Дискусійний характер щодо підстав для ухвалення процесуальних рішень певною мірою обумовлюється побудовою окремих процесуальних норм. Так, в статтях, що регулюють порядок застосування заходів забезпечення кримінального провадження йдеться не про докази, якими ці рішення обґрунтовуються, а про: копії матеріалів або матеріали (ст.ст. 141, 151, 156, 172 та ін.). В інших нормах зазначається, що процесуальне рішення може ухвалюватися за наявності відповідних доказів (ст.ст. 152, 171, 194, 196 КПК та ін.). Так, до клопотання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом додаються «копії матеріалів, якими прокурор, слідчий обґрунтовує доводи клопотання» (ч. 2 ст. 150 КПК). Під час розгляду такого клопотання слідчий суддя має право заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали (ч. 4 ст. 151 КПК). Проте при ухваленні рішення слідчий суддя зобов'язаний враховувати «достатність доказів, які вказують на вчинення особою кримінального правопорушення» (п. 2 ч. 2 ст. 152 КПК). Яким чином будь-які матеріали, що надані прокурором і слідчим слідчому судді перетворюються в докази пояснити складно оскільки законодавець про це не згадує. Скоріше за все це є недоліком форму-

лювання окремих норм КПК, а тому потребує внесення відповідних змін. Або слідчий і прокурор дійсно подають слідчому судді предмети, документи, відомості, а після їх перевірки та оцінки слідчий суддя визнає їх доказами і на цій основі ухвалює процесуальне рішення, або слідчий і прокурор звертаються до слідчого судді з доказами.

Слід також звернути увагу на те, що під час досудового провадження слідчий і прокурор ухвалюють низку процесуальних рішень основою яких має бути достатня сукупність доказів для формування імовірного припущення або вірогідного висновку (повідомлення про підозру, закриття кримінального провадження). Тобто правом визнавати ті чи інші фактичні дані доказами наділена особа, яка приймає відповідне процесуальне рішення на підставі всебічної, повної та об'єктивної їх перевірки та особистого переконання. Під час подальшого провадження ці процесуальні рішення і докази, на підставі яких вони ухвалювалися будуть перевірятися слідчим суддею або судом. Якщо оцінка цих відомостей слідчим і прокурором була здійснена правильно вони будуть залишатися доказами до ухвалення остаточного рішення у провадженні. У разі виявлення певних недоліків, такі відомості будуть визнані недопустимими як докази у кримінальному провадженні.

Наявність дискусій серед науковців щодо поняття та джерел доказів, моменту, з якого отримані фактичні дані про обставини правопорушення набувають значення доказів певною мірою пояснюється недостатньою чіткістю його визначення на нормативному рівні. Так, у КПК 1960 року докази визначали як «всякі фактичні дані», а потім вказувалося для вирішення яких завдань у кримінальному провадженні їх використовують уповноважені державні органи (ст. 65 КПК). Звичайно, не всякі фактичні дані слідчий, прокурор та суд могли використовувати для вирішення завдань кримінального провадження як докази. Саме тому розробники чинного КПК здійснили спробу уточнити визначення поняття докази. По-перше, з визначення вилучено слово «всякі», що є абсолютно справедливо оскільки для того, щоб визнаватися доказами у кримінальному провадженні відомості мають відповідати певним вимогам, тобто не «всякі», а по-друге, зазначається, що ці «дані отримані у передбаченому цим Кодексом порядку» (ст. 84 КПК 2012 року). Наголос на процесуальну форму отримання фактичних даних (інформації, відомостей) є принципово важливим, оскільки вона є однією із кримінальних процесуальних гарантій, система яких забезпечує ефективне здійснення кримінального провадження, виконання його завдань [7, с. 37].

Протягом тривалого часу в теорії кримінального процесу сформувалося три підходи до визначення поняття доказів. Один із них полягав у тому, що доказом вважали факт реальної дійсності. За другим під доказами розуміли тільки фактичні дані і не відносили до їх структури процесуальні джерела, в яких вони відображені [8, с. 50; 9, с. 16]. В процесі тривалих дискусій більшість науковців дійшли висновку, що при визначенні поняття доказів необхідно виходити з єдності фактичних даних та їх процесуальних джерел [3, с. 180].

Коло доказів, слушно зазначають В.В. Назаров та Г.М. Омельяненко, законом не обмежене, ними можуть бути найрізноманітніші за своїм характером фактичні дані. Однак ці дані набувають значення доказів при дотриманні двох умов: по-перше, вони повинні належати до справи, мати значення для неї в силу того, що встановлюють або спростовують обставини, які підлягають доказуванню з метою вирішення справи; по-друге, фактичні дані повинні виявлятися і закріплюватися лише в порядку передбаченому кримінально-процесуальним законом [10, с. 195].

З наведеного можна зробити висновок, що фактичні дані (відомості, інформація) можуть міститися в різноманітних фізичних джерелах у вигляді відображень (слідів) правопорушення але вони мають бути отримані у передбаченому законом порядку і закріплені у визначеному процесуальному джерелі (показання, речові докази, документи, висновки експертів ч. 2 ст. 84 КПК).

З прийняттям чинного КПК України вперше на нормативному рівні визначено критерії (властивості) належності та допустимості, яким мають відповідати фактичні дані для визнання їх доказами у кримінальному провадженні (ст.ст. 85, 86 КПК). В теорії кримінального процесу, зазвичай, розширюють перелік внутрішніх властивостей фактичних даних, для визнання їх доказами і додають достовірність та достатність [11, с. 276; 12, с. 165]. Їх дослідженню присвячені як окремі наукові статті [13; 14], так і монографічні дослідження [15]. Проте увага науковців до цих питань не зменшується, оскільки вони мають як науковий, так і практичний характер, а пропозиції дослідників можуть сприяти подальшому удосконаленню процесуального законодавства у регулюванні процесу формування доказів. Саме тому вважаємо за можливе зупинитися на розгляді такої властивості фактичних даних (відомостей, інформації) як їх допустимість як доказів у кримінально-процесуальному доказуванні.

Визнання фактичних даних доказами у кримінальному-провадженні здійснюється з дотриманням таких правил (умов, критеріїв): 1) належний суб'єкт отримання таких відомостей. Відповідно до ч. 1 ст. 93 КПК такими суб'єктами визначено сторони кримінального провадження, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якого здійснюється провадження. Саме тому слушно зазначає М.Є. Шумило, вимоги належності та допустимості доказів закон пов'язує з процесуальним статусом осіб, від яких виходять докази, а тому протокол, складений за результатами оперативно-розшукової діяльності, є «лише способом фіксації фактичних даних», а тому «може бути використаний як підстава для проведення відповідних слідчих дій з метою отримання доказів» [16, с. 188]; 2) належне процесуальне джерело, в якому відображено відповідні відомості: показання, речові докази, документи, висновки експертів (ч. 2 ст. 84 КПК); 3) отримання фактичних даних лише у порядку передбаченому КПК України (ст. 93). Увага має бути зосереджена на дотримання кримінальної процесуальної форми як однієї із процесуальних гарантій; 4) дотримання прав та свобод людини в процесі діяльності з отримання фактичних даних про обставини кримінального правопорушення.

Зважаючи на важливість такої властивості як допустимість фактичних даних для визнання їх доказами, Конституційний Суд України у своєму рішенні зазначив, що перевірка таких відомостей на допустимість як доказів є найважливішою гарантією забезпечення прав і свобод людини і громадянина в кримінальному процесі та ухвалення законного і справедливого рішення у справі [17].

Допустимість доказу, відповідно до нормативних приписів ч. 1 ст. 86 КПК, визначається відповідністю порядку їх отримання положенням КПК [11, с. 277]. Аналіз змісту даної норми дозволяє дійти висновку, що законодавець сформулював узагальнюючу умову допустимості фактичних даних як доказів у кримінальному провадженні – отримання їх у порядку встановленому КПК. У той же час в науковій літературі можна зустріти пропозиції науковців щодо розширення умов допустимості та відносять до них значущість, цілеспрямованість, науковість і моральність [18, с. 23], які не набули підтримки та піддані обґрунтованій критиці.

У той же час слушною вважається думка М.А. Погорецького, що «сукупність вимог, що ставляться законом до процесу отримання доказів, становить інститут процесуальної допустимості, який полягає в тому, що належні до справи фактичні дані повинні бути одержані із встановленого законом джерела, уповноваженим на це суб'єктом кримінального процесу … і закріплені у спосіб, вказаний у кримінально-процесуальному законі [2, с. 488].

Висновки. На підставі викладеного вважаємо за доцільне сформулювати на нормативному рівні правило визнання фактичних даних (відомостей, інформації) допустимими як докази у провадженні, якщо вони отримані у визначеній процесуальній формі.

Правом визнавати фактичні дані доказами у провадженні наділена особа, яка приймає відповідне процесуальне рішення на підставі всебічної, повної та об'єктивної їх перевірки та особистого переконання. Процесуальні рішення і докази, на підставі яких вони ухвалювалися у подальшому будуть перевірятися слідчим суддею або судом. У разі правильної їх оцінки вони будуть залишатися доказами до ухвалення остаточного рішення у провадженні, а у разі виявлення певних недоліків, визнаватися недопустимими як докази у кримінальному провадженні.

Сформульовану законодавцем вимогу допустимості фактичних даних як доказів у кримінальному провадженні слід розглядати як узагальнюючу вимогу, сутність якої полягає в отриманні фактичних даних у порядку встановленому КПК і не потребує розширення умов допустимості та віднесення до них: значущості, цілеспрямованості, науковості, моральності тощо, які є її складовими.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шумило М.Є. Поняття доказів у кримінальному процесі: пролегомени до розуміння «невловного»... феномену доказового права. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 95–104.
2. Погорецький М.А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія. Х.: Арсіс ЛТД, 2007. 576 с.
3. Кримінальний процес: підручник / За ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. Харків: Право, 2013. 824 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.

5. Коваленко А.В. Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні: монографія. Київ: Алерта, 2024. 558 с.
6. Сергєєва Д.Б. Допустимість доказів в теорії та КПК 2012 року. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 80–87.
7. Кримінальний процес: підручник / За заг. ред. В.В. Коваленка, Л.Д. Удалової, Д.П. Письменного. К.: «Центр учбової літератури», 2013. 544 с.
8. Теорія доказів: підручник для слухачів магістратури юридичних вузів / Антонов К.В., Сачко О.В., Тертишник В.М., Уваров В.Г. Київ: Алерта, 2015. 294 с.
9. Михеенко М.М. Доказывание в советском уголовном процессе. К., 1984. 134 с.
10. Назаров В.В., Омельяненко Г.М. Кримінальний процес України: Навчальний посібник. Вид. 2-е, доп. і переробл. К.: Атіка, 2007. 584 с.
11. Кримінальний процес: підручник / Р.І. Благута, Ю.В. Гуцуляк, О.М. Дуфенюк та ін.; за заг. ред. А.Я. Хитри, Р.М. Шехавцова, В.В. Луцика. Львів: ЛьвДУВС, 2019. Ч. 1. 532 с.
12. Кримінальний процес: підручник / [Л.Д. Удалова, В.В. Рожнова, Д.П. Письменний та ін.]; за заг. ред. Д.П. Письменного, Л.Д. Удалової, М.А. Погорецького, С.С. Чернявського. Київ.: «Центр учбової літератури», 2022. 780 с.
13. Капліна О.В. Проблеми допустимості доказів у кримінальному процесі. *Актуальні проблеми юридичної науки:* збірник тез міжнародної наукової конференції «Десяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 18–19 листопада 2011 року) Частина четверта. Хмельницький, 2011. С. 51–53.
14. Малярова В.О. Окремі питання щодо поняття, властивостей і значення доказів у кримінальному провадженні. *Актуальні питання досудового розслідування та тенденції розвитку криміналістичної методики*. Харків, 2018. С. 115–117.
15. Зінченко В.М., Ковальчук С.О. Достатність доказів у кримінальному провадженні: монографія. Івано-Франківськ: Супрун В. П., 2022. 272 с.
16. Шумило М.Є. Наукові засади використання оперативно-розшукових матеріалів у доказуванні в кримінальних справах. *Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи*: Матеріали наук.-практ. конф, 18-19 квітня 2002 р., м. Харків. Київ; Харків, 2002. С. 188–193.
17. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України від 20 жовтня 2011 року № 12-рп/2011: [Електронний ресурс]. http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v012p710–11/paran54#n54.
18. Сибільова Н.В. Допустимість доказів у радянському кримінальному процесі. К.: НМК ВО, 1991. 64 с.

УДК 343.123.1
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.51

СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ВИРОБНИЦТВА СПОЖИВЧИХ ТОВАРІВ

Мурадли А.,
аспірантка
Харківського національного університету внутрішніх справ

Мурадли А. Слідчі (розшукові) дії на початковому етапі розслідування злочинів у сфері виробництва споживчих товарів.

Розглянуто особливості проведення першочергових слідчих (розшукових) дій в ході розслідування злочинів у сфері виробництва споживчих товарів. Зазначено, що завдяки провадженню слідчих (розшукових) дій відбувається збирання, перевірка та оцінювання доказової інформації. Охарактеризовано стан опрацювання вітчизняними вченими проблематики організації підготовки та проведення слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування злочинів, зокрема, у сфері виробництва споживчих товарів. Проаналізовано погляди науковців з теоретичних та практичних проблем застосування слідчих (розшукових) дій в ході досудового розслідування. Зазначено, що проблематика застосування слідчих (розшукових) дій не втрачає своєї актуальності, оскільки ще недостатньо сучасних наукових досліджень, спрямованих на визначення особливостей проведення першочергових слідчих (розшукових) дій в ході розслідування злочинів у сфері виробництва споживчих товарів. Розглянуто правові та організаційно-тактичні засади проведення слідчих (розшукових) дій, серед яких: огляд, допит, обшук, слідчий експеримент, а також проведення судових експертиз. Визначено організаційно-тактичні особливості їх застосування в ході розслідування злочинів, що вчиняються в процесі виробництва споживчих товарів. Надано рекомендації щодо використання тактичних прийомів проведення слідчих (розшукових) дій, що обумовлені специфікою виробництва та фінансовою звітністю у сфері виробництва споживчих товарів. У зазначених рекомендаціях акцентовано увагу на особливостях огляду документів, що відображають рух матеріальних цінностей на виробництві, зокрема, при виявленні залишків сировини, напівфабрикатів, готової продукції і зіставлення їх фактичної кількості з даними відповідних документів. Наведено перелік тактичних прийомів допиту матеріально-відповідальних та службових осіб, шо мають відношення до виробництва. Визначено специфіку застосування спеціальних знань і найбільш типових судових експертиз, серед яких: судово-економічна, судово-товарознавча, а також криміналістичні експертизи матеріалів, речовин та виробів. Вказано на необхідність проведення слідчого експерименту з метою встановлення фактів недовкладення сировини, її заміни дешевшою та фіксації інших прийомів фальсифікації споживчих товарів. Наголошено, що отримана в ході проведення зазначених слідчих (розшукових) дій інформація сприяє формуванню доказової бази у кримінальних провадженнях щодо злочинів у сфері виробництва споживчих товарів.

Ключові слова: слідчі (розшукові) дії, огляд, допит, обшук, слідчий експеримент, судові експертизи, початковий етап розслідування, виробництво споживчих товарів.

Muradly A. Investigative (search) actions at the initial stage of investigating crimes in the field of consumer goods production.

The features of conducting primary investigative (search) actions during the investigation of crimes in the field of consumer goods production are considered. It is noted that due to the conduct of investigative (search) actions, evidentiary information is collected, verified and evaluated. The state of development by domestic scientists of the problems of organizing the preparation and conduct of investigative (search) actions at the initial stage of the investigation of crimes, in particular, in the field of consumer goods production, is characterized. The views of scientists on the theoretical and practical

problems of applying investigative (search) actions during the pre-trial investigation are analyzed. It is noted that the issue of the use of investigative (search) actions does not lose its relevance, since there is still not enough modern scientific research aimed at determining the features of conducting primary investigative (search) actions during the investigation of crimes in the field of consumer goods production. The legal, organizational and tactical principles of conducting investigative (search) actions are considered, including: inspection, interrogation, search, investigative experiment, as well as conducting forensic examinations. The organizational and tactical features of their application during the investigation of crimes committed in the process of consumer goods production are determined. Recommendations are provided on the use of tactical methods for conducting investigative (search) actions, which are determined by the specifics of production and financial reporting in the field of consumer goods production. The above recommendations focus on the features of reviewing documents that reflect the movement of material assets in production, in particular, when identifying residues of raw materials, semi-finished products, finished products and comparing their actual quantity with the data of the relevant documents. A list of tactical methods for questioning materially responsible and officials related to production is provided. The specifics of the application of special knowledge and the most typical forensic examinations are determined, including: forensic economic, forensic commodity, and forensic examination of materials, substances, and products. The need for an investigative experiment to establish the facts of non-addition of raw materials, their replacement with cheaper ones, and the fixation of other methods of falsification of consumer goods is indicated. It is emphasized that the information obtained during the conduct of these investigative (search) actions contributes to the formation of an evidentiary base in criminal proceedings regarding crimes in the field of consumer goods production.

Key words: investigative (search) actions, examination, interrogation, search, investigative experiment, forensic examinations, initial stage of investigation, production of consumer goods.

Постановка проблеми. Успішне розслідування злочинів у сфері виробництва споживчих товарів залежить від якісно проведених першочергових слідчих (розшукових) дії на початковому етапі розслідування злочинів. На цьому етапі виконується великий обсяг роботи, пов'язаний з пошуком, виявленням і закріпленням доказів. Відповідно до ч. 2 ст. 214 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) «досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань» [1].

На початковому етапі змістом доказової діяльності розслідування є встановлення об'єктивної істини, а основним засобом отримання і перевірки доказів є проведення першочергових слідчих (розшукових) дій. У зв'язку з цим, вченими невипадково наголошується, що слідчі (розшукові) дії посідають у структурі діяльності слідчого особливе місце, оскільки саме через їх провадження відбувається, збирання, перевірка та оцінювання доказової інформації. В цьому ракурсі слідчі дії є способом здійснення слідчої діяльності, формою її організації, що не вичерпується роботою з доказами, а й передбачає інші кримінальні процесуальні процедури та організаційно-технічні заходи.

У юридичній літературі зазначається, що «метою розслідування будь якого кримінального правопорушення є встановлення винної особи та обставин злочинної події. Досягти цієї мети можна лише тоді, коли слідчий своєчасно обирає оптимальний шлях установлення обставин злочину на основі інформації, яку він матиме у своєму розпорядженні на початковому етапі розслідування. Із цього приводу на практиці слідчі нерідко стикаються з труднощами, що пов'язано як із недостатністю відповідного досвіду у багатьох працівників органів досудового розслідування, так із недосконалістю наявних науково-практичних рекомендацій» [2, с. 177-178]. Водночас, розробка практичних рекомендацій, пов'язаних з вирішенням завдань досудового розслідування злочинів у сфері виробництва споживчих товарів, ускладнена тією обставиною, що до теперішнього часу ще недостатньо сучасних наукових досліджень, спрямованих на визначення особливостей проведення першочергових слідчих (розшукових) дій в ході розслідування вказаних злочинів.

Мета дослідження полягає у розгляді теоретико-правових та організаційно-тактичних засад проведення слідчих (розшукових) дій, а також у визначенні тактичних особливостей та формуванні рекомендацій щодо їх застосування підрозділами Національної поліції України в ході розслідування злочинів у сфері виробництва споживчих товарів.

Стан опрацювання проблематики. Проблемні питання провадження слідчих (розшукових) дій, зокрема, при розслідуванні злочинів у сфері виробництва споживчих товарів досліджували-

ся такими науковцями як: К.В. Аріт, В.О. Гусєва, В.Г. Дрозд, В.А. Журавель, С.В. Євдокіменко, О.В. Іванцова, В.О. Коновалова, Я.Ю. Конюшенко, Ю.І. Лозинська, М.Г. Мартосенко, В.Д. Пчолкін, В.М. Стратонов, Ю.В. Терещенко, О.В. Федосова, М.С. Чесакова, Ю.М. Чорноус, В.М. Шевчук, В.Ю. Шепітько, Р.М. Шеховцов, І.В. Шудрук, М.Г. Щербаковський та інші. В перших роботах з криміналістики «автори звертались до поняття «слідчі дії», при цьому не з'ясовуючи їх відмінності від решти дій, які здійснюються слідчим під час розслідування злочину» [3, с. 66]. В подальших наукових дослідженнях визначаються та розкриваються: поняття, завдання та характерні ознаки слідчих дій; їх перелік; співвідношення слідчих дій з процесуальними та іншими діями слідчого; досліджується сутність слідчих дій та дається комплексна характеристика їх морально-етичного, психологічного та організаційно-тактичного аспектів. При визначенні сутності і поняття «слідчі (розшукові) дії» у науковій літературі зустрічаються різні підходи. Перший підхід характеризується широким розумінням цього поняття. Слідчі (розшукові) дії – це всі дії слідчого, які він здійснює під час розслідування у кримінальному провадженні. Другий підхід є більш вузьким і визначає слідчі (розшукові) дії як дії слідчого пізнавального характеру, спрямовані суто на всебічне та повне встановлення обставин справи. А окремі автори навіть надають слідчим діям, крім функції отримання та перевірки доказів, і функцію оцінювання доказів. Водночас, науковці вважають, що «слідчі (розшукові) дії є основним способом збирання доказів, а відтак – головним засобом всебічного, повного та неупередженого дослідження всіх обставин кримінального провадження, вирішення його завдань» [4, с. 41].

Серед вчених-криміналістів превалює також точка зору, що для методики розслідування окремих видів злочинів становить інтерес ідея систематизації слідчих (розшукових) дій. О.В. Коновалова вважає «одним із перспективних напрямів розвитку теорії криміналістичної методики розробку оптимальних систем слідчих (розшукових) дій, які забезпечують найбільшу ефективність розслідування» [5, с. 61].

З цього приводу В.А. Журавель зазначає, що «найбільш усталеними і апробованими криміналістичними засобами здійснення досудового розслідування прийнято вважати системи слідчих (розшукових) дій і тактичні операції».<…> «Криміналістична методика розглядає слідчі (розшукові) дії не ізольовано, а у взаємозв'язку одна з одною. Залежно від мети вони утворюють певні системи. Елементами таких систем є типові слідчі (розшукові) дії, а їх структура відображає оптимальну послідовність провадження. Оптимальний набір слідчих (розшукових) дій і оптимальна послідовність їх провадження є головними принципами формування і функціонування інформаційно-пізнавальної моделі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів» [6, с. 306–308].

Такої точки зору дотримується В.М. Шевчук, який на монографічному рівні дослідив питання комплексного застосування слідчих дій при проведенні тактичних операцій, а також визначив їх роль і місце в структурі окремої криміналістичної методики [7, с. 359–365].

Отже, можна констатувати, що на сьогодні завдяки низки наукових досліджень сформована наукова база щодо подальшого розв'язання теоретико-правових та організаційно-тактичних проблем проведення слідчих (розшукових) дій. Проведений аналіз наукових досліджень свідчить, що проблематика їх застосування в окремих методиках розслідування злочинів, зокрема і тих, що вчиняються у сфері виробництва споживчих товарів, не втрачає своєї актуальності і потребує подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Провадження слідчих (розшукових) дій є «обов'язковою складовою процесуальної діяльності слідчого та безпосереднім способом виконання завдань доказування. Така процесуальна діяльність, спрямована на збирання доказів і здійснюється у двох формах: проведення слідчих (розшукових) дій і проведення інших процесуальних дій» [8, с. 271]. Правова регламентація застосування слідчих (розшукових) дій передбачена КПК України. Згідно зі ст. 223 цього кодексу, «слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні» [1]. Законодавством передбачено проведення таких слідчих (розшукових) дій, як: допит (ст.ст. 225, 352, 353, 351, 226 КПК України); пред'явлення особи для впізнання (ст.ст. 228, 229, 230 КПК України); огляд (ст.ст. 237, 238, 239 КПК України); ексгумація трупа (ст. 239 КПК України); обшук (ст. 234 КПК України); слідчий експеримент (ст. 240 КПК України); освідування особи (ст. 241 КПК України); проведення експертизи (ст. 242 КПК України).

Вважаємо за доцільне розглянути особливості застосування таких слідчих (розшукових) дій, що, як правило, проводяться на початковому етапі розслідування злочинів у сфері виробництва

споживчих товарів. При цьому слід погодитись з думкою О.В. Федосової, що при «визначенні першочерговості слідчих (розшукових) дій важливо прогнозувати можливі результати й відповідно до цього визначати їхню найбільш оптимальну черговість» [9, с. 192]. Також слід зазначити, що при розслідуванні кримінальних правопорушень, що вчиняються у сфері виробництва споживчих товарів однією з основних першочергових дій є слідчий огляд. У криміналістичній літературі огляд розглядається як найбільш складна процесуальна дія, від якості та швидкості проведення якої залежить хід усього розслідування. В.О. Гусєва слушно зазначає, що «рівень розкриття вчиненого злочину значною мірою залежить від проведених первинних слідчих (розшукових) дій, серед яких найважливіше значення має огляд місця події, який є основним джерелом доказів на початковому етапі розслідування» [2, с. 226]. Тому, у невідкладних випадках слідчий огляд може бути проведений до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що здійснюється негайно після завершення огляду. У зв'язку з цим, відповідно до ч. 1 ст. 237 КПК України передбачено «з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей, документів та комп'ютерних даних» [1].

При розслідуванні злочинів у сфері виробництва споживчих товарів велике значення для виявлення ознак кримінального правопорушення має проведення огляду сировини, напівфабрикатів, готової продукції і зіставлення їх фактичної кількості з даними відповідних документів. У процесі виготовлення різноманітних видів споживчих товарів, кожний етап виробництва останніх знаходить відображення в установленій номенклатурою підприємства документації. Слід звернути увагу, що для кожної галузі господарської діяльності та її підприємств розробляються певні форми первинної документації. Їх стандартизація має на меті покращення облікової дисципліни, а також механізацію облікових даних, що забезпечує вдосконалення обліку та звітності. У сфері виробництва споживчих товарів найбільший інтерес становлять окремі види первинної облікової документації: а) з обліку сировини та матеріалів; б) виробництва та збуту готової продукції; в) за результатами проведених лабораторних досліджень.

Огляд документів, у тому числі й наведених, має на меті не тільки аналіз їх з погляду змісту та форми, але і виявлення можливих позицій, за якими необхідно провести зіставлення документів. Як правило, у сфері виробництва споживчих товарів «зіставляються документи, що відображають: витрату сировини і випуск готової продукції; процес виготовлення продукції із нарахуванням заробітної плати працівникам; вихід готової продукції і витрату пакувальних матеріалів. Під час огляду і зіставлення документів, що відображають ту саму операцію з метою з'ясування протиріч і розбіжностей, варто звертатись до документів внутрішнього оперативного обліку. Їх допоміжна роль у таких випадках може містити досить важливу інформацію» [10, с. 129].

Слід зазначити, що при виявленні надлишків або нестач у сфері виробництва споживчих товарів «важливе значення мають огляди готової продукції і зіставлення отриманих даних з відповідною документацією. Рецептурні норми виходу готової продукції і передача зі складів сировини передбачають досить жорсткі норми, які допускають лише незначні відхилення, що можуть мати місце в результаті навмисних чи випадкових порушень технологічного режиму. Тому, виявлення розбіжностей між калькуляційними розрахунками і обсягом випущеної продукції свідчить про явне порушення технологічного процесу» [11, с. 326]. У випадку, коли виникає питання, що потребує застосування спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в огляді може запросити спеціалістів. За їх участю слідчий може провести зіставлення документів з даними оглядів сировини, напівфабрикатів, готової продукції, а також дослідити питання відповідності документів необхідній формі, виявленню слідів підчисток, дописок, внесення виправлень. Однак, зміст діяльності зі збирання доказів не вичерпується встановленням слідів злочину. Необхідно, щоб отримана інформація була зафіксована належним чином. Тобто, заключний етап проведення огляду місця події полягає у фіксації в протоколі проведених дій та виявлених і вилучених предметів, слідів тощо.

До першочергових слідчих дій, що дозволяють отримати важливу інформацію при розслідуванні злочинів у сфері виробництва споживчих товарів, відноситься допит. Представники криміналістичної науки вважають, що «допит є найбільш поширеним способом отримання доказів. У той же час допит – одна з найбільш складних слідчих (розшукових) дій; його проведення вимагає від слідчого високої загальної та професійної культури, глибокого знання психології людини. Мета допиту полягає в отриманні повних та об'єктивно відображуючих дійсність показань. Ці показання є джерелом доказів, а фактичні дані, які в них містяться, – доказами» [12, с. 306].

Процесуальний порядок допиту регламентується нормами КПК України (ст.ст. 224–227, 232, 351–354, 336), дотримання яких є обов'язковим [1]. При його проведенні коло осіб, від яких можна отримати необхідні у кримінальному провадженні відомості, може бути досить широким і визначатися залежно від того, яке відношення мають ті чи інші особи до факту виробництва споживчих товарів. Такі особи можуть поділятися на кілька категорій. Серед них: а) підозрювані; б) свідки; в) особи, що не мають відношення до події злочину, але за специфікою виконуваних функцій можуть володіти важливою для розслідування інформацією.

У керівництві з розслідування злочинів зазначається, що «допит свідків, як і визначення їхнього кола, також має певні особливості. При розслідуванні розкрадань коло свідків визначається залежно від предмета розкрадання (готова продукція, сировина), від особистих взаємин із підозрюваною особою та покладених на неї функціональних обов'язків» [10, с. 129]. Отже, при з'ясуванні даних про свідків важливо враховувати дві обставини: а) чи є свідок особою, яка безпосередньо причетна до процесу виробництва; б) або особою, яка епізодично спостерігала ті чи інші обставини злочинної події або знала про них від інших осіб. Насамперед, до осіб, які мають безпосереднє відношення до виробництва споживчих товарів, відносяться приймально-здавальники, комірники, технологи, майстри й інші службові та матеріально-відповідальні працівники, які безпосередньо відповідають за виготовлення, зберігання та відпуск продукції.

Перелік питань залежить від специфіки виробництва споживчих товарів, яка обумовлена такими обставинами, як документообіг, технологія виробництва, процеси або функції що виконуються певними особами і т. ін. Тому, при допиті осіб, які здійснюють свої службові функції у сфері безпосереднього виробництва споживчих товарів, нерідко звертаються до певних документів, які фіксують господарсько-фінансові операції; до нагадування тих чи інших дат і окремих епізодів; до оголошення показань свідків або обвинувачених з метою встановлення найбільш важливих обставин; до пред'явлення речових доказів у цілях нагадування окремих подій або викриття неправдивих свідчень.

На думку О.В. Іванцової «специфіка з'ясування найбільш важливих обставин, необхідних для розслідування, можлива при постановці наступної групи питань: 1) яким чином здійснюється технологічний процес; 2) якими документами оформляється передача необхідних компонентів для виготовлення продукції; 3) чи мали місце відхилення від технологічного режиму, в чому саме вони полягали; 4) яка ступінь справності машин і устаткування, чи впливає їх несправність на обсяг і якість продукції, що виробляється; 5) чи мала місце заміна компонентів у процесі виробництва, які з компонентів замінялися і чим саме; 6) як часто відбувається заміна компонентів, чи є це системою, хто дає розпорядження про заміну; 7) чи мали місце недовкладення сировини, куди і яким чином розподілялися або направлялись надлишки; 8) чи мали місце випадки випуску недоброякісної продукції і передачі її на склад для подальшої реалізації; 9) як здійснювалися лабораторні аналізи і чи виявлялися в ході їх проведення невідповідності якості сировини та готової продукції рецептурним нормам; 10) як здійснювали контроль за закладкою сировини і виготовленням продукції технологи, які порушення при цьому допускали. Перелік названих питань не є вичерпним, він може варіюватися залежно від предмета допиту» [13, с. 156-157].

Допит осіб, які мають відношення до виробництва споживчих товарів, припускає обрання багатьох тактичних прийомів, рекомендованих криміналістичною тактикою і методикою розслідування окремих видів злочинів. У сучасній криміналістичній теорії зроблені спроби виявити і відповідно класифікувати окремі системи (групи) тактичних прийомів, що застосовуються для допиту підозрюваних і обвинувачених. До названих систем відносяться тактичні прийоми, спрямовані на активізацію в пам'яті, нагадування подій, що мали місце, виявлення і викриття брехні, виявлення спотворень в показаннях, обумовлених помилками в сприйнятті та інтерпретації подій. Рекомендовані у науковій літературі системи тактичних прийомів включають в себе, головним чином, постановку цілеспрямованих питань і пред'явлення доказів [14, с. 103].

Пред'явлення доказів охоплює такі матеріали, що включають: а) письмові докази (накладні, платіжні відомості, пояснення матеріально-відповідальних осіб, розписки, чорнові записи та інші документи, що відображають рух товаро-матеріальних цінностей або грошових коштів); б) речові докази (зразки викраденої продукції, документи зі слідами дописок, підчисток, виправлень); в) протоколи допитів свідків і обвинувачуваних; г) матеріали ревізій; д) пред'явлення висновків проведення різного роду експертиз. У зв'язку з цим в ході розслідування кримінальних правопорушень виникає необхідність у використанні спеціальних знань із залученням спеціалістів.

Відповідно до ст. 71 КПК України «спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки, висновки та інші документи під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок» [1].

М.Г. Щербаковський вважає, що «використання спеціальних знань визначається однією з суттєвих ознак судових експертиз, а експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями» [15, с. 37]. На підприємствах, що виробляють споживчі товари судові експертизи мають певні особливості. Науковці зазначають, що «до числа таких експертиз належать: судово-економічна, судово-товарознавча, а також криміналістичні експертизи матеріалів, речовин та виробів, зокрема, спиртовмісних сумішей та харчових продуктів [16, с. 293–296; 17, с. 239]. Серед зазначених експертиз у процесі розслідування правопорушень у сфері виробництва споживчих товарів найбільш поширеною є судово-економічна експертиза (бухгалтерського та податкового обліку; фінансово-господарської діяльності; фінансово-кредитних операцій). В ході її проведення аналізується виробнича та фінансово-господарська діяльність підприємств, на яких виявлені факти викрадання, привласнення цінностей та інші втрати споживчих товарів, а також порушення фінансової та платіжної дисципліни. С.В. Євдокіменко зауважує, що «ця експертиза дозволяє отримати відповіді на питання, коли необхідні знання бухгалтерського обліку, податкового законодавства, контролю, аналізу фінансово-економічної діяльності підприємства тощо» [18, с. 37].

В ході розслідування злочинів, що вчиняються при виробництві споживчих товарів, отримання доказів здійснюється і в процесі проведення обшуку. Відповідно до ч. 1 ст. 234 КПК України «обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб» [1]. Підставами для проведення обшуку є наявність достатніх відомостей, які вказують на можливість досягнення його мети. При визначенні цілей обшуку акцентується увага на виявленні тих об'єктів, які є найбільш характерними для даної категорії злочинів. Під час розслідування злочинів, які вчиняються у сфері виробництва споживчих товарів, він проводиться з метою виявлення викраденої продукції, документів і чорнових записів, коштовностей, здобутих і накопичених за час злочинної діяльності.

В ході розслідування злочинів, скоєних в процесі виробництва споживчих товарів, доказами можуть бути документи, що відображають рух товаро-матеріальних цінностей: розпорядження на переробку продукції, акти про списання цінностей, насправді реалізованих або викрадених, а також чорнові записи, бланки документів, які можуть бути використані для цілей привласнення. У процесі розслідування до найбільш типових об'єктів обшуку відносяться викрадене майно, а також грошові кошти, виручені від реалізації викраденого. Предметами привласнення у сфері виробництва споживчих товарів можуть бути сировина і готова продукція. При розслідуванні злочину слідчому важливо орієнтуватися не тільки на характер діяльності підприємства і спосіб вчинення злочину, а й на дані про особу злочинця, його службове становище і обсяг виконуваних функціональних обов'язків.

При висуванні версій про місце можливого приховування слід враховувати, що воно обираються залежно від характеру викраденого. У тому випадку, якщо викрадене представляє собою сировину для виробництва, то пошуки слід направляти на такі місця, які найбільше відповідають їх обсягу і умовам зберігання. До останніх можуть бути віднесені комори, окремі місця в льохах, холодильниках та інших пристосуваннях для зберігання швидкопсувних продуктів. Специфіку має обшук, проведений в службових приміщеннях. До них, в першу чергу, відносяться службові кабінети, де розташовуються співробітники різних відділів (бухгалтерії, виробничого відділу тощо). У службових приміщеннях місцями приховування можуть бути сейфи, книжкові шафи, письмові столи, а також спеціально виготовлені тайники. Для участі в проведенні обшуку слід запросити спеціаліста, який може надати істотну допомогу у виявленні прихованого.

Найбільш ефективними є групові обшуки, об'єктами яких можуть бути одночасно виробничі приміщення, склади і підсобні приміщення торгових організацій. Підставою для проведення обшуку в цих випадках є виявлення неврахованої продукції, наявність даних про привласнення, що вчинені групою службових осіб.

Відповідно до ч. 1 ст. 240 КПК України «з метою перевірки і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, слідчий, прокурор має право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань» [1]. При цьому слід зазначити, що відомості, які надаються під час слідчої (розшукової) дії – слідчого експерименту, не є самостійним процесуальним джерелом доказів, оскільки таким джерелом виступає протокол цієї слідчої (розшукової) дії, що в розумінні ч. 2 ст. 84 та п. 3 ч. 2 ст. 99 КПК України є документом. Тому, у відповідності до ст. 103 КПК України, хід і результати проведення процесуальної дії необхідно відображати в протоколі, а також на носії інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії. Слідчий експеримент, за необхідності, може проводитися за участю спеціаліста. При розслідуванні злочинів, що вчиняються в процесі виробництва споживчих товарів, бажано залучати як спеціалістів: технологів, бухгалтерів, працівників лабораторій тощо. До участі у слідчому експерименті можуть бути залучені підозрюваний, свідок, а також захисник. З огляду на тактику проведення слідчого експерименту науковці вважають, що «він є складною слідчою дією, складність якої зумовлено використанням різноманітних тактичних прийомів, технічних та наочних засобів, кількістю учасників і проведенням експериментально-дослідницьких дій» [19, с. 140]. Наприклад, у ході розслідування вчинених на виробництві розкрадань слідчий експеримент доцільно проводити з метою виявлення та фіксації наступних фактів: випуску недоброякісних продовольчих споживчих товарів; створення резервів сировини за рахунок її недовкладення; виявлення розбіжностей у кількості виготовленої продукції та запланованої для випуску у відповідності з рецептурою і т. ін. Під час проведення слідчого експерименту можуть проводитись вимірювання, фотографування, відеозапис, складатися плани, схеми та розрахунки, які додаються до протоколу.

Висновки: У підсумку слід зазначити, що до типових слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування злочинів у сфері виробництва споживчих товарів віднесено: огляд, допит, обшук, слідчий експеримент, а також проведення судових експертиз. Визначено, що організаційно-тактичні особливості їх застосування обумовлені специфікою виробництва споживчих товарів та фінансовою звітністю. Дослідження вказаної специфіки дозволило сформувати рекомендації щодо тактики проведення: огляду документів, сировини та готової продукції; допиту матеріально-відповідальних та службових осіб, що мають відношення до виробництва споживчих товарів; обшуку виробничих та службових приміщень; проведення слідчих експериментів з метою встановлення та фіксації фактів викрадання та випуску недоброякісних споживчих товарів, а також визначити перелік відповідних судових експертиз. Врахування таких особливостей при застосуванні слідчих (розшукових) дій впливає на ефективність розслідування злочинів у сфері виробництва споживчих товарів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.
2. Гусєва В.О. Методика розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності: монографія. Харків: ТОВ «У справі», 2020. 452 с.
3. Чорноус Ю.М. Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення: дис. … канд. юрид. наук 12.00.09. Київ: НАВС, 2005. 245 с.
4. Конюшенко Я.Ю. Проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні: проблеми теорії та практики : монографія. Харків: Факт, 2020. 476 с.
5. Коновалова В.О. Нові тенденції розвитку криміналістики. *Криміналістика та судова експертологія: наука, навчання, практика*: матеріали 14-го міжнар. конгресу, м. Одеса, 13-15 верес. 2018 р.: у 2 т. Т. 1. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2018. 55–65.
6. Журавель В.А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан: монографія. Харків: Право, 2021. 448 с.
7. Шевчук В.М. Сучасні наукові концепції формування типової структури окремої криміналістичної методики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 359–365.
8. Дрозд В.Г. Окремі питання регламентації початку досудового розслідування в умовах проведення правової реформи. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 268–272.

9. Федосова О.В. Особливості організації і тактики проведення слідчих (розшукових) дій в ході розслідування корисливо-насильницьких злочинів, що вчиняються неповнолітніми. *Юридична наука*. 2019. № 1. С. 191–198.
10. Керівництво з розслідування злочинів : науково-практичний посібник / Кол. авторів В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.; За ред. В.Ю. Шепітька. Х.: «Одіссей», 2009. 960 с.
11. Аріт К.В. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій при розслідуванні злочинів економічної спрямованості. *Впровадження нового Кримінального процесуального кодексу України в правоохоронну діяльність та навчальний процес*: *досвід та шляхи удосконалення* : м-ли. наук.-практ. конф. (Харків, 5 квіт. 2013 р.) / МВС України; Харк. нац. ун-т внутр. справ; Х.: ХНУВС, 2013. С. 324–331.
12. Криміналістика: підруч. /В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.: за ред. В.Ю. Шепітька. 5-те вид. переробл.та допов. К.: Ін Юре, 2016. 640 с.
13. Іванцова О.В. Криміналістична характеристика та особливості розслідування злочинів у галузі цукрового виробництва: дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» ХНУВС, Х. 2018. 251 с.
14. Лозинська Ю.І., Шехавцов Р.М. Достовірність показань свідка та її з'ясування у кримінальному провадженні: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 212 с.
15. Щербаковский М.Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле. 2015. 560 с.
16. Шудрук І.В., Мартосенко М.Г. Підакцизні товари як об'єкти судової товарознавчої експертизи. *Проблеми теорії та практики кримінального провадження*: матеріали круглого столу (м. Харків, 17 червня 2021 р.) / ред. кол.: В.В. Сокуренко (голова), Л.В. Могілевський, М.Г. Щербаковський. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2021. С. 293–296.
17. Пчолкін В.Д., Мурадли А.І. Використання спеціальних знань у процесі розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються у сфері виробництва споживчих товарів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2023. № 2 (101) Ч. 1. С. 236–247.
18. Євдокіменко С.В. Теорія і практика судово-економічної експертизи: монографія. Харків. Панов, 2016. 540 с.
19. Стратонов В.М., Чесакова М.С. Тактика проведення слідчого експерименту в умовах протидії розслідуванню злочинів. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права ім. Короля Данила Галицького.* Серія: Право. 2018. № 5 (17). С. 139–144.

УДК 343.132:355.1
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.52

МАТЕРІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗА ШКОДУ, ЗАВДАНУ ДЕРЖАВІ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЧЕРЕЗ ЦИВІЛЬНИЙ ПОЗОВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Найдьонов Є.В.,
аспірант кафедри галузевого права
та загально правових дисциплін
Інституту права та суспільних відносин
Відкритого міжнародного університету
розвитку людини «Україна»
ORCID: 0009-0008-4301-2374
e-mail: naidenove@gmail.com

Найдьонов Є.В. Матеріальна відповідальність військовослужбовців за шкоду, завдану державі: проблеми реалізації через цивільний позов у кримінальному провадженні.

У статті досліджено комплекс теоретичних і практичних проблем, що виникають при притягненні військовослужбовців до матеріальної відповідальності за шкоду, завдану державі, шляхом пред'явлення цивільного позову в кримінальному провадженні. Аналізується складність цього процесу, що вимагає збалансованого підходу для захисту інтересів держави та прав військових.

Дослідження фокусується на суперечностях, що виникають через взаємодію норм кримінального процесуального, цивільного та спеціального військового законодавства. Аналізуючи положення КПК України, Закону України «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі» та Порядку проведення службового розслідування у Збройних Силах України затвердженого наказом від 21.11.2017 № 608 , детально розмежовується доказова вага і процесуальний статус матеріалів службового розслідування та висновків судової експертизи.

Додатково аналізуються умови притягнення до відповідальності, зокрема чотириелементна конструкція складу правопорушення, та проблема відповідальності за шкоду, завдану під час виконання наказу, що дозволяє глибше зрозуміти межі відповідальності військовослужбовця залежно від правомірності отриманих розпоряджень.

Особливу увагу приділено нововведеному інституту бойового імунітету та його впливу на матеріальну відповідальність. Аналізується правова колізія між нормами Закону «Про оборону України» та ст. 43-1 Кримінального кодексу України. Підкреслюється, що звільнення від кримінальної відповідальності на підставі бойового імунітету усуває підставу для повної матеріальної відповідальності, проте залишає відкритим питання про можливість застосування інших видів відповідальності на загальних цивільно-правових засадах.

З урахуванням практики Верховного Суду щодо можливості залишення цивільного позову без розгляду для його вирішення в порядку цивільного судочинства, у підсумках обґрунтовується нагальна потреба у формуванні єдиної та послідовної судової практики. Така практика має встановити чіткі критерії співвідношення доказів, розподілу тягаря доказування (особливо щодо застосування бойового імунітету) та розробити алгоритм розгляду цивільного позову у випадку закриття кримінального провадження за відсутності складу злочину.

Ключові слова: матеріальна відповідальність військовослужбовців, цивільний позов у кримінальному провадженні, бойовий імунітет, службове розслідування, судова експертиза, доказування.

Naidonov Y.V. Financial liability of military personnel for damage caused to the state: challenges of implementation via civil claims in criminal proceedings

This article examines the theoretical and practical challenges of holding military personnel financially liable for state damages through civil claims in criminal proceedings, a process requiring a balance between state interests and the rights of service members.

The study focuses on the contradictions that arise due to the interaction of the norms of criminal procedural, civil and special military legislation. Analyzing the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Law of Ukraine «On Material Liability of Servicemen and Persons Equivalent to Them for Damage Caused to the State» and the Procedure for Conducting an Official Investigation in the Armed Forces of Ukraine approved by order No. 608 of 21.11.2017, the evidentiary weight and procedural status of the materials of the official investigation and the conclusions of the forensic examination are delimited in detail.

The analysis also covers the conditions for liability, including the four-element structure of an offense, and the issue of responsibility for damages caused while executing orders, clarifying how liability depends on an order's lawfulness.

Special attention is paid to the new institution of combat immunity and its effect on financial liability, analyzing the legal conflict between the Law «On the Defense of Ukraine» and the Criminal Code. It is highlighted that exemption from criminal liability via combat immunity removes the basis for full financial liability but may not preclude liability under general civil law principles.

In light of Supreme Court practice, the article concludes by arguing for the urgent need to establish a unified judicial practice. This practice must create clear standards for the correlation of evidence, the allocation of the burden of proof (particularly for combat immunity), and a clear procedure for handling civil claims when criminal proceedings are closed due to the absence of a criminal offense.

Key words: financial liability of military personnel, civil claim in criminal proceedings, combat immunity, internal investigation, forensic examination, adducing evidence.

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації поставила перед правовою системою України низку безпрецедентних викликів. В умовах активних бойових дій значно зросла кількість випадків пошкодження чи втрати військового майна військовослужбовцями під час виконання службових обов'язків. Це, у свою чергу, актуалізувало комплекс проблем, пов'язаних із притягненням військовослужбовців до матеріальної відповідальності та вирішенням цивільних позовів у рамках кримінальних проваджень.

Актуальність цього питання в умовах воєнного стану зумовлена складним і подекуди фрагментарним характером нормативного регулювання. Норми кримінально-процесуального, цивільного та спеціального військового законодавства нерідко вступають у суперечність, що створює практичні колізії та ускладнює захист прав як військовослужбовців, так і потерпілих.

З одного боку, необхідність забезпечення обороноздатності держави вимагає ефективних механізмів захисту державного майна. З іншого – правова держава має гарантувати дотримання прав військовослужбовців, унеможливлюючи їх безпідставне притягнення до відповідальності за дії, вчинені в екстремальних умовах бойової обстановки. Таким чином, наявні колізії та прогалини в законодавстві й судовій практиці створюють суттєві ризики як для інтересів держави, так і для правового захисту самих військових, що потребує негайного наукового та практичного вирішення.

Метою дослідження є аналіз теоретичних та практичних проблем притягнення військовослужбовців до матеріальної відповідальності шляхом пред'явлення цивільних позовів у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика юридичної відповідальності військовослужбовців традиційно перебуває у фокусі уваги вітчизняних науковців. Однак, якщо дисциплінарна, адміністративна та кримінальна відповідальність досліджені досить ґрунтовно, то інститут матеріальної відповідальності тривалий час не отримував належної уваги, що змінилося з початком збройної агресії.

Теоретичне підґрунтя для розуміння інституту матеріальної відповідальності військовослужбовців закладено у дисертаційному дослідженні Н.І. Чудик-Білоусової [1], яке стало однією з перших фундаментальних праць у цій сфері. Подальший розвиток її ідеї знайшли у наукових працях С.С. Кудінова, який обґрунтував ключовий принцип: метою матеріальної відповідальності є не

покарання військовослужбовця, а компенсація прямих збитків, завданих державі [2, с. 207]. Це чітко розмежовує її правовідновлювальну, компенсаційну функцію від каральної.

Для коректної кваліфікації умов, за яких було завдано шкоду, важливе значення мають дослідження О.О. Гриньківа [3], присвячені розмежуванню понять «службової» та «бойової» діяльності. Це дозволяє відрізнити випадки завдання шкоди внаслідок об'єктивної бойової обстановки від тих, що сталися через недбалість у мирних умовах.

Особливий пласт наукових досліджень стосується відповідальності військовослужбовця за шкоду, завдану внаслідок виконання наказу. Теоретичним фундаментом у вказаній сфері є праці С.І. Дячука, який глибоко проаналізував юридичну природу наказу та кримінально-правову оцінку його виконання [4]. Розвиваючи цю тему, Д.М. Навроцький детально охарактеризував поняття наказу, його ключові ознаки (розпорядчий характер, компетенція особи, що його віддає, обов'язковість виконання) та види: законний, незаконний, злочинний та явно злочинний [5]. У свою чергу, С.Д. Гринько дослідила значення наказу командира для виникнення зобов'язання з відшкодування шкоди, обґрунтувавши, що за шкоду, завдану внаслідок виконання незаконного або явно злочинного наказу, відповідальність несе держава [6, с. 32]. М.О. Левицький розглянув відмову від виконання явно кримінально протиправного наказу як спосіб самозахисту військовослужбовцем своїх особистих немайнових прав, що може мати форму бездіяльності [7, с. 116].

З початком повномасштабного вторгнення особливої актуальності набув інститут бойового імунітету. Ю.В. Шинкарьов та М.Г. Корабель аналізують його як складне правове явище, вказуючи на дуалізм та розбіжності у його правовому регулюванні в Законі «Про оборону України» та статті 43-1 Кримінального кодексу України. Науковці підкреслюють невизначеність його правової природи: чи є він підставою для звільнення від відповідальності, чи обставиною, що виключає кримінальну протиправність діяння. [8, с. 40].

Також інститут бойового імунітету аналізується в роботах Я.М. Калюжного, як механізм захисту військовослужбовців від необґрунтованого притягнення до відповідальності[9].

Розмежування матеріальної відповідальності та кримінально караних діянь, у свою чергу, неможливе без урахування доробку фахівців у галузі кримінального права. Наукові напрацювання Ю.А. Кричуна [10], присвячені кваліфікації військових злочинів, допомагають визначити критерії, за якими пошкодження військового майна перетворюється зі звичайного проступку на злочин.

Теоретичним фундаментом для такого аналізу слугують класичні праці академіка В.Я. Тація, що заклали основи вчення про об'єкт та предмет злочину.

Процесуальні аспекти доказування у справах про відшкодування шкоди висвітлені у працях Д.В. Давидової [11]. Вона дослідила правову природу документа як джерела доказів у кримінальному провадженні, зазначивши, що висновки ревізій та акти перевірок належать саме до документів. Це має значення при розмежуванні доказової ваги матеріалів службового розслідування та висновків судової експертизи

Незважаючи на наявність вагомих наукових праць, комплексний аналіз взаємозв'язку матеріальної відповідальності, бойового імунітету та практики розгляду цивільних позовів у кримінальних провадженнях щодо військовослужбовців в умовах воєнного стану досі не був предметом окремого системного дослідження. Це і зумовлює актуальність подальшої наукової розробки зазначеної теми.

Виклад основного матеріалу. Вирішення цивільного позову в межах кримінального провадження щодо військовослужбовця є складним юридичним завданням, що вимагає одночасного застосування норм трьох різних правових режимів: кримінально-процесуального, цивільно-процесуального та спеціального військового законодавства. Така «різновекторність» створює унікальну правову конструкцію, де загальні принципи відшкодування шкоди модифікуються специфікою військової служби та особливими умовами відповідальності. З одного боку, кримінальний процес визначає процедуру розгляду позову, з іншого – матеріально-правові норми встановлюють підстави і межі відповідальності військовослужбовця, а цивільне процесуальне право відіграє допоміжну роль у заповненні прогалин.

Основним процесуальним каркасом для розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні є Кримінальний процесуальний кодекс України (КПК). Відповідно до статті 128 КПК, такий позов пред'являється до початку судового розгляду і розглядається судом за правилами, встановленими КПК. Це означає, що порядок пред'явлення позову, визначення сторін, збирання та оцінка доказів підпорядковуються насамперед засадам кримінального судочинства. Водночас

законодавець передбачив механізм заповнення прогалин у кримінально-процесуальному регулюванні: частина 5 статті 128 КПК встановлює, що в разі відсутності відповідних норм у КПК до відносин, пов'язаних із цивільним позовом, застосовуються норми Цивільного процесуального кодексу (ЦПК) за умови, що вони не суперечать засадам кримінального провадження.

Водночас у деяких випадках суди в межах кримінального провадження приходять до висновку про недоцільність або неможливість остаточного вирішення цивільного позову і вдаються до альтернативних шляхів. Показовою є постанова Верховного Суду від 11.08.2022 у справі № 496/4440/19, де суд касаційної інстанції скасував рішення нижчих інстанцій у частині вирішення цивільного позову військової частини і призначив новий розгляд цієї частини спору в порядку цивільного судочинства [12]. Фактично Верховний Суд дійшов висновку, що розгляд питання відшкодування шкоди має бути винесений за межі кримінального провадження, якщо в його рамках не забезпечено належного, повного і справедливого розгляду позову. Такий підхід покликаний гарантувати дотримання прав сторін цивільного спору навіть тоді, коли кримінальне провадження добігло кінця, але питання компенсації шкоди залишилося спірним або недостатньо обґрунтованим.

Якщо процесуальні аспекти цивільного позову регулюються переважно КПК (за участі норм ЦПК), то матеріально-правові засади відповідальності військовослужбовців визначаються спеціальним законодавством. Центральним актом у цій сфері є Закон України від 03.10.2019 № 160-IX «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі» (далі – Закон № 160-IX) [13].

Цей закон діє за принципом lex specialis derogat legi generali (спеціальний закон скасовує дію загального), а отже його норми мають пріоритет над загальними положеннями Цивільного кодексу України щодо відшкодування шкоди. Таким чином, суд у кримінальному провадженні, вирішуючи цивільний позов, зобов'язаний застосовувати саме норми Закону № 160-IX для визначення наявності підстав, умов та меж матеріальної відповідальності військовослужбовця. При цьому норми ЦК України щодо деліктної відповідальності застосовуються субсидіарно і лише в частині, не врегульованій спеціальним законом.

Стаття 3 Закону № 160-IX встановлює класичну чотириелементну конструкцію складу майнового правопорушення як умову притягнення до відповідальності. Підставою є наявність прямої дійсної шкоди, завданої неправомірним рішенням чи дією (бездіяльністю) при виконанні обов'язків, причинний зв'язок між поведінкою та шкодою, а також вина військовослужбовця (умисел або необережність).

Ці елементи відповідають загальним засадам деліктної відповідальності, однак їх зміст і доказування набувають специфіки через призму військових правовідносин, режиму воєнного стану та субординації. Зокрема, оцінка протиправності поведінки тісно пов'язана з виконанням службових обов'язків і наказів, а наявність шкоди визначається з урахуванням особливого статусу військового майна.

Закон № 160-IX детально регламентує порядок притягнення винної особи до матеріальної відповідальності. Виявивши факт завдання шкоди, командир (начальник) зобов'язаний протягом трьох діб видати наказ про призначення службового розслідування для з'ясування причин, розміру шкоди та винних осіб.

Розслідування має бути завершене у місячний строк (з можливим продовженням ще на місяць), за результатами складається акт (висновок), на підставі якого командир у 15-денний строк видає наказ про притягнення винної особи до матеріальної відповідальності із зазначенням суми стягнення. Відповідно до частини 5 статті 10 Закону № 160-IX, якщо особу, яка завдала шкоду, притягнуто до кримінальної відповідальності, відшкодування здійснюється шляхом пред'явлення військовою частиною цивільного позову в кримінальному провадженні. Таким чином, спеціальний закон узгоджується з нормами КПК, прямо спрямовуючи механізм відшкодування в кримінально-процесуальне русло, коли йдеться про делікт, що одночасно є кримінальним правопорушенням.

У процесі доказування у справах про матеріальну відповідальність військовослужбовців ключову роль відіграють два інструменти: службове розслідування та судова економічна експертиза. Хоча обидва спрямовані на встановлення обставин завдання шкоди і визначення її розміру, вони мають різну правову природу, процедуру та доказове значення. Це породжує складні питання їх співвідношення у судовій практиці.

Так, службове розслідування – це внутрішня адміністративна процедура, яка ініціюється командиром військової частини і проводяться з метою уточнення причин і умов, що сприяли вчиненню правопорушення, а також встановлення ступеня вини особи (осіб), чиї дії або бездіяльність стали причиною вчинення правопорушення.

Проведення розслідування регламентується статтею 8 Закону № 160-IX та відповідними відомчими актами (наприклад, Наказом МО України № 608 від 21.11.2017, що затвердив Порядок проведення службових розслідувань [14]). Як зазначалось, командир призначає розслідування протягом 3 діб з моменту отримання доповіді про факт шкоди, а завершити його слід у місячний строк.

У певних випадках закон дозволяє не проводити розслідування – якщо причини, розмір шкоди та винна особа вже встановлені за результатами аудиту, інвентаризації, досудового розслідування або рішення суду .

За своєю сутністю службове розслідування не є ні досудовим слідством, ні процесуальною дією в розумінні КПК; це радше відомча перевірка. Втім, результати оформлюються у вигляді Акта (висновку) службового розслідування, який у кримінальному провадженні розглядається як письмовий документальний доказ (згідно зі ст. 99 КПК) – наприклад, акт ревізії чи перевірки теж належить до документів [11, с. 161]. Такий акт фіксує обставини «по гарячих слідах», містить пояснення причетних осіб, висновки комісії щодо причин та винуватців. Суд оцінює цей документ нарівні з іншими доказами, зважаючи на його належність, допустимість і достовірність.

Звільнення від обов'язку проводити службове розслідування за наявності аудиторського висновку чи іншого документа на практиці викликало питання дотримання прав військовослужбовця. Адже аудит чи інвентаризація – технічні процедури, що можуть встановити факт нестачі або неправильної витрати, але не передбачають отримання пояснень від конкретної посадової особи. Натомість службове розслідування – це перший етап, де військовослужбовець має можливість надати свої пояснення, виправдатися або вказати на об'єктивні обставини. У справі № 2540/3014/18 (адміністративний позов військовослужбовця про оскарження наказу про притягнення до відповідальності) суд встановив, що командування порушило процедуру, взагалі не призначивши службового розслідування після виявлення нестачі пального під час аудиту [15]. Позивача фактично не було заслухано: його провину вивели формально з аудиторського звіту, без жодних пояснень з його боку. Верховний Суд залишив у силі рішення апеляційного суду про визнання такого наказу протиправним, наголосивши, що відмова від проведення розслідування за цих обставин порушила право військовослужбовця на захист.

Разом з тим, на відміну від відомчого розслідування, судова експертиза є процесуальним інструментом, що застосовується в межах кримінального провадження. Відповідно до статей 242-243 КПК, економічна (бухгалтерська) експертиза призначається слідчим, прокурором або судом, а також може проводитися за клопотанням сторони захисту.

Мета експертизи – використати спеціальні знання для розв'язання питань, які виникають під час досудового розслідування чи судового розгляду. У справах про шкоду військовому майну основним завданням експерта є визначення вартості збитків: ринкової вартості втраченого чи знищеного майна, вартості його відновлення, оцінка нестачі за бухгалтерськими документами тощо. Висновок експерта є самостійним джерелом доказів у кримінальному провадженні (ст. 84 КПК), на рівні з показаннями, документами тощо.

Суд оцінює експертний висновок за загальними критеріями: належність, допустимість, достовірність, а також перевіряє компетентність експерта і наукову обґрунтованість методик. Ніяких «презумпцій істинності» висновок не має – він не є обов'язковим для суду і може бути відхилений або переоцінений, якщо суперечить іншим доказам чи викликає сумнів. Водночас у складних справах, особливо щодо великих сум, роль експертизи важко переоцінити: вона надає суду об'єктивну відправну точку для визначення розміру шкоди, на підставі якої і вирішується доля цивільного позову.

Службове розслідування та судова експертиза не виключають, а доповнюють одне одного. Розслідування встановлює якісні аспекти: що сталося, хто причетний, за яких обставин, у чому полягала вина. Експертиза ж дає кількісну оцінку наслідків: визначає вартість втраченого майна або розмір недостачі. На практиці матеріали службового розслідування (опис майна, пояснення посадовців тощо) часто стають вихідними даними для експерта. Водночас, якщо службове розслідування не проводилося, експерт може встановити суму збитків, але питання вини та причин

залишаться відкритими. Як було показано вище, відмова від розслідування може призвести до визнання наказу протиправним саме через невстановлення суб'єктивної сторони правопорушення.

Тому обидва інструменти є важливими: розслідування забезпечує реалізацію права військовослужбовця на захист на початковому етапі, а експертиза – об'єктивність оцінки збитків на етапі судового розгляду.

Реалії повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України поставили перед правовою системою нові виклики у сфері матеріальної відповідальності військовослужбовців.

Так, в березні 2022 року законодавець запровадив у правову систему поняття «бойового імунітету» – з метою захистити військовослужбовців від кримінального переслідування за дії, вчинені при відсічі збройної агресії. Законом України № 2124-IX від 15.03.2022 [16] до Кримінального кодексу України було додано статтю 43-1, яка передбачила, що «не є кримінальним правопорушенням діяння (дія чи бездіяльність), вчинене в умовах воєнного стану або збройного конфлікту з метою відсічі та стримування агресії, якщо при цьому не порушено законів та звичаїв війни». Паралельно до Закону України «Про оборону України» в ст. 1 введено визначення бойового імунітету як звільнення військового командування, військовослужбовців та інших осіб, які беруть участь в обороні України, від відповідальності (у тому числі кримінальної) за втрати особового складу, бойової техніки чи іншого військового майна, яких за умов розумної обачності не можна було передбачити або які охоплюються виправданим ризиком (за винятком випадків порушення законів та звичаїв війни).

Такий дуалізм нормативного регулювання породив внутрішню колізію. З одного боку, спеціальна норма воєнного законодавства фактично надає дуже широкий імунітет – не лише від кримінальної, а й від будь-якої юридичної відповідальності за певних умов непередбачуваності втрат або виправданого ризику. З іншого боку, кримінальне право (через ст. 43-1 КК) формально лише виводить діяння з категорії злочинів, не торкаючись прямо цивільно-правового обов'язку відшкодувати шкоду. Виникає питання: чи звільнення від кримінальної відповідальності автоматично звільняє від матеріальної? Чи може держава (в особі військової частини) вимагати компенсації за втрачене майно, навіть якщо дії військовослужбовця не є злочином?

Проблема особливо актуальна у світлі норми про повну матеріальну відповідальність за наявності ознак кримінального правопорушення. Якщо застосувати буквальне тлумачення, то коли діяння підпадає під бойовий імунітет і не визнається кримінальним правопорушенням, відпадає одна з підстав для повної матеріальної відповідальності за ст. 6 Закону № 160-IX – а саме? «вчинення діяння, що має ознаки кримінального правопорушення».

На практиці це породжує правову невизначеність. Приміром, якщо командир втратив техніку під час бою, діючи в умовах хаосу, його дії можуть бути не злочинними (через бойовий імунітет), але чи означає це автоматично, що він зовсім не відповідає за завдані збитки? Чи може бути застосовано обмежену відповідальність за необережність, якщо доведуть, що командир діяв не достатньо розумно чи обачно з погляду військової тактики? Законодавство прямої відповіді не дає. До квітня 2025 року Закон № 160-IX взагалі не згадував про бойовий імунітет, і лише Законом № 4344-IX було доповнено ст.8 нормою, що службове розслідування може не призначатися, якщо шкоду завдано діями противника або у зв'язку з виконанням бойового завдання.

Враховуючи вищевказане, судова практика знаходиться в процесі формування підходів правозастосування, яке збалансує два інтереси: збереження державного майна та захист військових від надмірного тиску за бойові рішення.

Поки що можна прогнозувати, що пріоритет буде надано бойовому імунітету як прояву державного інтересу у боєздатності армії. Уже зараз у внутрішніх наказах Збройних Сил простежується тенденція не притягувати військових до відповідальності за втрати, понесені без їхньої вини в бою.

Тим не менше, остаточну крапку в цій колізії має поставити судова практика, формуючи критерії: «розумна бойова обачність», «виправданий ризик» тощо, на основі яких вирішуватиметься, чи підлягає позов задоволенню.

Впровадження бойового імунітету також змінило акценти у доказуванні. Якщо раніше основним було довести факт шкоди і встановити винного, то тепер з'явилося попереднє питання: чи сталася шкода за обставин бойового імунітету? Відповідно, в розслідуваннях доводиться аналізувати тактичну обстановку, відповідність дій військових обстановці та нормам міжнародного гуманітарного права. Це значно ускладнює завдання позивача (військової частини), який тепер

мусить спершу спростувати можливість застосування бойового імунітету, щоб відкрити шлях до стягнення шкоди.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що реалізація інституту цивільного позову в рамках кримінального провадження щодо військовослужбовців зіштовхується зі значними проблемами, зумовленими унікальним гібридним характером правового регулювання. Основною перешкодою є необхідність одночасного застосування норм кримінально-процесуального, цивільного та спеціального військового законодавства, що створює практичні колізії, зокрема, коли спрощені процедури, передбачені матеріальними нормами Закону № 160-IX, не відповідають більш суворим вимогам до доказування, встановленим у КПК України.

На практиці ця невизначеність призводить до проблеми конкуренції доказів, що вимагає чіткого розмежування процесуального статусу та доказової ваги матеріалів службового розслідування та висновку судової експертизи. Матеріали відомчої перевірки за своєю правовою природою є лише письмовим доказом-документом, що фіксує обставини події. Натомість висновок експерта є окремим процесуальним джерелом доказів, яке слугує належним інструментом для встановлення розміру шкоди, тоді як причинно-наслідковий зв'язок встановлюється судом на підставі оцінки всієї сукупності доказів у справі.

Особливої гостроти ця проблематика набуває у зв'язку із запровадженням інституту бойового імунітету. Залишається відкритим фундаментальне питання: як відсутність складу кримінального правопорушення через застосування імунітету (ст. 43-1 КК України) впливає на підстави для задоволення цивільного позову.

Встановлено, що звільнення від кримінальної відповідальності усуває підставу для повної матеріальної відповідальності, однак це не виключає необхідності надання окремої правової оцінки наявності умов для притягнення до цивільно-правової відповідальності, яка має власні стандарти доказування. Це, у свою чергу, вимагає від суду окремого дослідження всіх обставин справи з урахуванням критеріїв «виправданого ризику» та «розумної бойової обачності».

Таким чином, для забезпечення справедливого балансу між інтересами держави та правами військовослужбовців нагальною є потреба у формуванні єдиної та послідовної судової практики. Така практика має встановити чіткі правила співвідношення та допустимості доказів, зокрема, визначити пріоритетність висновку судової експертизи над відомчими матеріалами для визначення розміру збитків; сформулювати стандарти розподілу тягаря доказування, особливо в частині доведення (не)застосовності умов бойового імунітету; та запропонувати чіткий алгоритм дій суду щодо цивільного позову у випадку закриття кримінального провадження. Особливо це стосується ситуацій, коли відсутній склад кримінального правопорушення, однак встановлено наявність складу цивільного правопорушення, що є самостійною підставою для настання матеріальної відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Чудик-Білоусова Надія Іванівна. Організаційно-правові проблеми матеріальної відповідальності військовослужбовців: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Нац. акад. держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2004. – 232 с.
2. Кудінов С.С. Матеріальна відповідальність військовослужбовців як різновид юридичної відповідальності. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2022. № 33. С. 203–208. URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.7488912 (дата звернення: 21.09.2025).
3. Гриньків О.О. Поняття службово-бойової діяльності Державної прикордонної служби України через суміжні дефініції. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2019. № 4. С. 198–203. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/4_2019/34.pdf (дата звернення: 21.09.2025).
4. Дячук С.І. Юридична природа виконання наказу; Кримінально-право-ва оцінка діяння особи, що віддала чи виконала протиправний наказ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне права і кримінологія; кримінально-виконавче право». К. 2000. 248 с.
5. Навроцький Д.М. Поняття наказу (розпорядження) та його види в кримінальному праві України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. *Серія: Юриспруденція.* 2014. Вип. 9-2(2). С. 77–80.

6. Гринько С.Д. Значення наказу командира для виникнення зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої військовослужбовцем унаслідок його виконання. *Часопис цивілістики*. 2023. № 48. С. 27–34. URL: http://clj.nuoua.od.ua/archive/48/3.pdf (дата звернення: 21.09.2025).
7. Цивільно-правовий захист особистих немайнових прав військовослужбовців: дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право / Левицький М.О. Хмельницький, 2021. 259 с. URL: https://dspace.nadpsu.edu.ua/bitstream/123456789/3890/1/%d0%9b%d0%b5%d0%b2%d0%b8%d1%86%d1%8c%d0%ba%d0%b8%d0%b9_%d0%9c_%d0%9e-dis.pdf (дата звернення: 21.09.2025).
8. Шинкарьов Ю.В., Корабель М.Г. Щодо проблематики бойового імунітету в сучасному праві України. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «ПРАВО»*. 2023. № 37. С. 36–43. URL: http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/law/article/view/12455/4255 (дата звернення: 21.09.2025).
9. Калюжний Я.М. Інститут бойового імунітету в умовах повномасштабної війни: баланс між обороною та захистом прав людини. *Соціальний розвиток: економіко-правові проблеми*. 2025. № 7-8. С. 1–9. URL: https://www.researchgate.net/publication/395330430_INSTITUT_BOJOVOGO_IMUNITETU_V_UMOVAH_POVNOMASSTABNOI_VIJNI_BALANS_MIZ_OBORONOU_TA_ZAHISTOM_PRAV_LUDINITHE_INSTITUTION_OF_COMBAT_IMMUNITY_IN_THE_CONTEXT_OF_FULL-SCALE_WAR_BALANCING_DEFENSE_AND_ THE_PROT/fulltext/ (дата звернення: 21.09.2025).
10. Кричун Ю.А. Воєнні та військові злочини в кримінальному праві України: особливості та співставлення з міжнародним кримінальним правом та зарубіжним законодавством. *Наукові записки. Серія: Право.* 2022. № 13. С. 109–114. URL: https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/214/170 (дата звернення: 21.09.2025).
11. Давидова Д.В. Деякі аспекти правової природи документа як джерела доказів у кримінальному провадженні України. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 3(64). С. 158–163. URL: https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/407305.pdf (дата звернення: 21.09.2025).
12. Постанова Верховного Суду від 11.08.2022 р., судова справа № 496/4440/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105706436 (дата звернення: 21.09.2025).
13. Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі: Закон України від 03 жовтня 2019 р. № 160-IX / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-20/print (дата звернення: 21.09.2025).
14. Про затвердження Порядку проведення службового розслідування у Збройних Силах України: Наказ від 21 листопада 2017 р. № 608 / Міністерство оборони України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1503-17#Text (дата звернення: 21.09.2025).
15. Постанова Верховного Суду від 25.05.2023 р., судова справа № 2540/3014/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111108844 (дата звернення: 21.09.2025).
16. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 р. № 2124-IX / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2124-20#Text (дата звернення: 21.09.2025).

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.53

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Неклеса О.В.,
капітан поліції,
старший викладач кафедри кримінального процесу
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-9572-9600

Неклеса О.В. Проблемні аспекти допустимості доказів у кримінальному провадженні: теорія та практика.

У статті досліджуються проблемні аспекти допустимості доказів у кримінальному провадженні з урахуванням положень кримінального процесуального законодавства України, практики національних судів та стандартів міжнародного права. Розкривається співвідношення допустимості з такими категоріями, як належність і достовірність, а також підкреслюється формальний характер цього інституту.

Окрему увагу приділено аналізу критеріїв, що визначають законність отримання доказів, зокрема джерелу інформації, повноваженням суб'єктів кримінального процесу, дотриманню процесуальної форми та гарантіям прав і свобод людини. Показано, що істотні порушення цих вимог автоматично зумовлюють недопустимість доказів відповідно до ст. 87-88 КПК України.

Розглядаються дискусійні питання застосування принципу "плодів отруєного дерева" та підходів щодо повного чи диференційованого виключення недопустимих доказів. У цьому контексті аналізується судова практика, де вирішальне значення мали процедурні помилки під час фіксації обшуку, допиту або проведення негласних слідчих дій.

Особливої уваги у забезпеченні допустимості доказів на досудовому розслідуванні потребує інститут слідчого судді. Саме на нього покладено функцію судового контролю за дотриманням прав і свобод людини під час проведення слідчих (розшукових) дій, що обмежують конституційні права особи, як-от обшук житла чи надання дозволу на тимчасовий доступ до речей і документів. Законність та обґрунтованість ухвал слідчого судді є первинною передумовою для визнання отриманих на їх підставі доказів допустимими. Водночас практика свідчить про наявність проблем, пов'язаних як із формальним підходом окремих слідчих суддів до розгляду клопотань, так і з подальшою оцінкою судами наслідків порушень, допущених на цьому етапі.

Актуальним викликом для інституту допустимості є розвиток цифрових технологій та використання у кримінальному провадженні електронних доказів. Проблеми їх отримання, фіксації та дослідження породжують спори щодо їх допустимості. Ключовими питаннями стають автентичність цифрових даних, належний процесуальний порядок їх вилучення (наприклад, з комп'ютерної техніки, хмарних сховищ), цілісність інформації та дотримання права на приватність. Недостатня законодавча врегульованість цих аспектів створює ризики визнання важливих для справи доказів недопустимими через формальні порушення.

Важливе місце відведено аналізу рішень Верховного Суду та практики Європейського суду з прав людини, які формують орієнтири для національної судової практики. Підкреслюється, що допустимість доказів має не лише процесуально-правовий, а й конституційний вимір, адже пов'язана з реалізацією права на справедливий суд і верховенства права.

У підсумку автором обґрунтовується необхідність удосконалення кримінального процесуального законодавства шляхом уточнення дефініцій, закріплення системи властивостей доказів, а також врегулювання питань фіксації процесуальних дій. Це дозволить забезпечити єдність правозастосовної практики та належний баланс між ефективністю кримінального переслідування і захистом прав людини.

Ключові слова: докази; допустимість; кримінальне провадження; процесуальні гарантії; права людини; судова практика.

Neklesa O.V. Probleous aspects of the admissibility of evidence in criminal proceedings: theory and practice.

The article examines problematic aspects of the admissibility of evidence in criminal proceedings, taking into account the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the practice of national courts, and international legal standards. The correlation of admissibility with such categories as relevance and reliability is revealed, and the formal nature of this legal institution is emphasized.

Special attention is paid to the analysis of the criteria that determine the legality of obtaining evidence, in particular the source of information, the powers of participants in criminal proceedings, compliance with procedural form, and the guarantees of human rights and freedoms. It is demonstrated that substantial violations of these requirements automatically lead to the inadmissibility of evidence in accordance with Articles 87-88 of the CPC of Ukraine.

The article addresses controversial issues regarding the application of the «fruit of the poisonous tree» doctrine and approaches concerning the absolute or differentiated exclusion of inadmissible evidence. In this context, judicial practice is analyzed, where procedural errors during the recording of searches, interrogations, or covert investigative actions played a decisive role.

Of particular importance in ensuring the admissibility of evidence during the pre-trial investigation is the institution of the investigating judge. It is this figure who is entrusted with the function of judicial control over the observance of human rights and freedoms during investigative (search) actions that restrict a person's constitutional rights, such as a search of a home or the granting of permission for temporary access to items and documents. The legality and validity of the investigating judge's rulings are the primary prerequisite for recognizing the evidence obtained on their basis as admissible. At the same time, practice indicates the existence of problems related both to the formal approach of some investigating judges to the consideration of motions and to the subsequent assessment by courts of the consequences of violations committed at this stage.

A current challenge for the institution of admissibility is the development of digital technologies and the use of electronic evidence in criminal proceedings. The problems of obtaining, recording, and examining such evidence give rise to disputes about its admissibility. Key issues include the authenticity of digital data, the proper procedural order for its seizure (for example, from computer equipment or cloud storage), the integrity of the information, and respect for the right to privacy. Insufficient legislative regulation of these aspects creates risks that important evidence in a case may be deemed inadmissible due to formal violations.

Considerable attention is devoted to the analysis of the Supreme Court's decisions and the case law of the European Court of Human Rights, which establish guidelines for national judicial practice. It is emphasized that the admissibility of evidence has not only a procedural and legal dimension but also a constitutional one, as it is linked to the implementation of the right to a fair trial and the rule of law.

In conclusion, the author substantiates the need to improve the criminal procedural legislation by clarifying definitions, consolidating the system of evidence properties, and regulating the rules of procedural recording. This will ensure consistency in judicial practice and an appropriate balance between the efficiency of criminal prosecution and the protection of human rights.

Key words: evidence; admissibility; criminal proceedings; procedural guarantees; human rights; judicial practice.

Постановка проблеми. Допустимість доказів у кримінальному провадженні є одним із ключових інститутів, що визначає законність та обґрунтованість прийнятих процесуальних рішень. Незважаючи на чіткі положення Кримінального процесуального кодексу України, практика застосування цього інституту часто супроводжується складнощами, пов'язаними з порушенням прав учасників провадження, технічними недоліками фіксації слідчих дій, невизначеністю щодо критеріїв допустимості та неоднаковим тлумаченням норм судами різних інстанцій. Особливо актуальними залишаються питання застосування принципу "плодів отруєного дерева", диференційованого підходу до виключення недопустимих доказів, а також впливу рішень Верховного Суду та практики Європейського суду з прав людини на стабілізацію судової практики. Недостатня узгодженість законодавчих норм і практики створює ризик порушення балансу між ефективністю кримінального переслідування та захистом прав людини.

Метою статті є всебічний аналіз проблемних аспектів допустимості доказів у кримінальному провадженні, зокрема визначення основних факторів, що впливають на їхню законність та допустимість

Стан опрацювання проблематики. Питання допустимості доказів у кримінальному провадженні знайшло своє відображення в працях багатьох вітчизняних учених, що заклали основу для розуміння цієї теми. Значний внесок у дослідження зробили такі фахівці, як В.Є. Барба, який вивчав проблему допустимості доказів у контексті протидії злочинності, Б.Ю. Головко, що аналізував європейські стандарти судового контролю на етапі досудового розслідування, та О.І. Коваль, чия монографія присвячена міжнародній правовій допомозі. Особливе місце в наукових колах займають фундаментальні дослідження В.А. Смирнова, який опрацьовував класифікацію підстав визнання доказів допустимими, їх правову природу, а також наслідки їх недопустимості. У своїх роботах він також торкався питання використання показань з чужих слів та кола уповноважених на збирання доказів суб'єктів. Проблемні аспекти доказування також досліджував В. Шевченко. Незважаючи на широкий спектр напрацювань, існують певні проблемні аспекти, що потребують комплексного опрацювання. Зокрема, бракує системного аналізу сучасних питань, пов'язаних із застосуванням принципу «плодів отруєного дерева», впливом практики Верховного Суду та Європейського суду з прав людини на правозастосовну практику, а також технічними недоліками фіксації слідчих дій. Таким чином, дана стаття спрямована на заповнення існуючих прогалин та пропонує системний підхід до вирішення цих питань, що дозволить досягти балансу між ефективністю кримінального переслідування та захистом прав людини.

Виклад основного матеріалу. У кримінальному процесі України ключове значення має інститут допустимості доказів, який закріплений у статті 86 КПК. Допустимість розглядається як одна з фундаментальних ознак доказу, що безпосередньо визначає його здатність бути використаним у процесі доказування. Законодавець чітко встановлює, що доказ визнається допустимим лише за умови, якщо він отриманий у порядку, передбаченому процесуальним законом. Порушення цього порядку автоматично позбавляє зібраний матеріал властивості допустимості, а відтак унеможливлює його застосування під час ухвалення судових рішень чи інших процесуальних актів. Таким чином, сама процедура отримання доказів виступає не менш важливою, ніж їх фактичний зміст, оскільки лише дотримання процесуальних гарантій здатне забезпечити реальну їхню юридичну силу.

Не менш важливим є розмежування понять допустимості, належності та достовірності. У науковій літературі та судовій практиці підкреслюється, що допустимість має виключно формально-процесуальний характер, адже стосується виключно способу отримання інформації. Натомість належність визначається змістовою релевантністю доказу, тобто його здатністю підтвердити чи спростувати обставини, які входять до предмета доказування. Достовірність, у свою чергу, пов'язана із точністю та об'єктивністю відображення фактичних обставин у доказовому матеріалі. Це розмежування має принципове значення, адже навіть належний та достовірний доказ може бути відхилений судом, якщо він отриманий із порушенням вимог процесуального закону [6, с. 202].

Науковці та практики визначають низку ключових критеріїв, дотримання яких забезпечує визнання доказу допустимим. Йдеться про те, що доказ повинен походити із легітимного джерела, бути зібраним уповноваженим суб'єктом та у рамках процесуальної дії, передбаченої кримінальним процесуальним законом. Важливим є також суворе дотримання форми процесуальних актів, оскільки будь-яке відхилення від установленої процедури здатне поставити під сумнів правомірність отриманого доказу. Окрему увагу приділяють аспекту дотримання прав і свобод учасників провадження, що є своєрідним мірилом якості кримінального процесу та запорукою реалізації принципу верховенства права.

Особливої уваги заслуговує питання істотних порушень прав людини, які автоматично зумовлюють недопустимість доказів. Законодавець у статтях 87-88 КПК України закріпив імперативну норму, відповідно до якої будь-які дані, отримані шляхом посягання на гарантовані Конституцією та міжнародними договорами права і свободи особи, визнаються недопустимими незалежно від їхнього змісту чи потенційної доказової сили. Це положення фактично відображає європейські стандарти у сфері захисту прав людини та підкреслює, що правова держава не може будувати обвинувачення на матеріалах, здобутих незаконними методами [1, с. 50].

Практика підтверджує, що найчастіше питання про недопустимість доказів виникає у випадках порушення права на захист, недотримання вимог щодо недоторканності приватного життя,

незаконного проникнення до житла чи іншого володіння особи. Такі ситуації свідчать про те, що навіть отримання фактично значущої інформації не може виправдати порушення основоположних прав. Саме тому суди у своїй діяльності послідовно визнають недопустимими результати незаконних обшуків, негласних слідчих дій чи допитів, проведених без дотримання належної процедури [4, с. 234].

Також доречно зауважити, що під час розгляду матеріальної підстави проведення НСРД слід звернути увагу на проблемні питання, що стосуються визнання в якості доказів результати проведених НСРД у кримінальних провадженнях щодо злочинів невеликої тяжкості, коли першочергово ці провадження були внесені до ЄРДР за фактом вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину [10, с. 77].

Окремо слід зазначити, що якщо на момент проведення НСРД існували достатні підстави для припущення щодо вчинення діяння, яке кваліфікується як тяжкий або особливо тяжкий злочин, а при проведенні подальшого розслідування кваліфікацію було змінено на злочин середньої тяжкості, то фактичні дані, отримані в результаті проведення НСРД, можуть бути доказами в даному кримінальному провадженні. [11, с. 44]

Забезпечення дотримання критеріїв допустимості доказів виступає гарантією якості кримінального процесу та довіри до правосуддя. Визнання недопустимими матеріалів, отриманих із порушенням закону, має не лише формальний, а й превентивний характер: воно спрямоване на те, щоб уповноважені органи не вдавалися до незаконних практик у майбутньому. Такий підхід відповідає принципу справедливого судового розгляду, передбаченого Конституцією України та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод [2, с. 76].

Проблема допустимості доказів у кримінальному провадженні є багатогранною та поєднує в собі як теоретичний, так і практичний виміри. З одного боку, вона вимагає чіткого дотримання процесуальних норм та гарантій, а з іншого – балансу між ефективністю кримінального переслідування і непорушністю прав людини. Вирішення цих питань у правозастосовній діяльності сприяє не лише реалізації принципів законності та верховенства права, а й формуванню належної судової практики, яка забезпечує справедливість і правову визначеність у кримінальному процесі [7, с. 352].

У сучасному кримінальному процесі України особливе значення має застосування принципу, відомого як «плоди отруєного дерева». Цей підхід походить із міжнародної практики та означає, що докази, здобуті незаконним шляхом, а також усі похідні від них дані автоматично втрачають допустимість. Вітчизняна правова доктрина розглядає дві основні концепції: концепцію абсолютного виключення, коли будь-які докази, здобуті з порушенням закону, беззастережно відкидаються, та концепцію диференційованого підходу, що передбачає врахування ступеня порушення та можливості усунення його наслідків. Обидва підходи мають як переваги, так і недоліки, проте їх застосування безпосередньо впливає на долю кримінального провадження та визначає баланс між законністю та доцільністю [3, с. 112].

Важливою проблемою визнання доказів допустимими залишається дотримання порядку фіксації процесуальних дій. Найбільш вразливими є обшук та допит, оскільки саме у цих випадках порушення вимог щодо відео- чи аудіозапису трапляються найчастіше. Неповна або перервана фіксація створює ризики маніпуляцій, вибіркового відображення перебігу процесуальної дії чи навіть втрати значущої інформації. У судовій практиці вже склалася тенденція, за якою недотримання вимог безперервної фіксації стає підставою для визнання доказів недопустимими. Це підкреслює, що формальна сторона процесуальної дії є настільки ж важливою, як і її фактичний результат.

Ще більш складною є ситуація із негласними слідчими діями, які за своєю природою є обмеженням прав людини. Норми кримінального процесуального законодавства, що регулюють такі заходи, не завжди є чіткими та деталізованими, що створює підґрунтя для неоднозначного їх застосування. Наприклад, спостереження за особою чи місцем у низці випадків проводиться із порушеннями вимог закону, зокрема щодо підстав та меж застосування цих заходів. Як наслідок, суди опиняються перед необхідністю визначати допустимість таких доказів у кожному конкретному випадку, що зумовлює непослідовність практики та підвищує ризик ухвалення суперечливих рішень [9, с. 59].

Додаткову складність становлять процесуальні помилки, яких припускаються прокурори, слідчі та оперативні підрозділи під час здійснення кримінального провадження. Такі порушення мо-

жуть мати як формальний, так і змістовний характер. Однією з поширених проблем є призначення прокурора без належного процесуального рішення, що суперечить вимогам КПК і тягне за собою недопустимість зібраних доказів. Подібні недоліки в організації діяльності органів досудового розслідування суттєво впливають на якість доказової бази та знижують ефективність правосуддя.

Аналізуючи ці аспекти, варто наголосити, що недотримання процесуальних норм у сфері доказування не є суто технічним порушенням. Воно безпосередньо зачіпає права та свободи учасників процесу, а також визначає легітимність результатів слідчих та судових дій. Наявність процесуальних помилок унеможливлює використання отриманих матеріалів як доказів у суді, що часто призводить до закриття справи або виправдання особи. Це, своєю чергою, ставить під сумнів ефективність діяльності правоохоронних органів та знижує довіру суспільства до системи правосуддя [8, с. 317].

Проблематика допустимості доказів у таких випадках набуває ще більшої актуальності у світлі міжнародних стандартів захисту прав людини. Європейський суд з прав людини у своїй практиці неодноразово підкреслював, що докази, здобуті з істотним порушенням прав особи, не можуть бути використані в національних судах, навіть якщо вони формально підтверджують винуватість. Це означає, що Україна, як держава-учасниця Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зобов'язана дотримуватися таких стандартів у своїй практиці, що ще більше підсилює значення процесуальної дисципліни.

Питання про допустимість доказів у кримінальному провадженні виходить далеко за межі суто юридичної процедури. Воно охоплює як дотримання процесуальних норм і прав учасників, так і забезпечення довіри до системи правосуддя загалом. Недопущення порушень під час проведення обшуків, допитів, негласних слідчих дій та інших процесуальних заходів має стати пріоритетом у діяльності органів досудового розслідування та прокуратури. Тільки за умови суворого дотримання закону можна досягти балансу між завданням кримінального переслідування і захистом прав людини, що є основою справедливого судочинства [2, с. 77].

У науковій літературі та практиці кримінального процесу окреме місце займає питання безперервності фіксації слідчих дій. Особливо це стосується відеозапису, що виступає гарантією об'єктивності та достовірності отриманих доказів. Водночас досі не існує єдиного підходу до того, чи можуть технічні перерви у записі бути підставою для визнання доказів недопустимими. Одні науковці та суди наполягають на тому, що навіть незначний розрив нівелює саму ідею безперервної фіксації, адже створює ризик втручання у матеріали та втрати частини інформації. Інші підходи допускають певну гнучкість, розглядаючи такі розриви як технічні недоліки, що не завжди тягнуть за собою недопустимість доказу. У будь-якому разі відсутність єдиного тлумачення цієї норми породжує суперечливу практику та невизначеність для правозастосувачів [4, с.236].

Важливим чинником у стабілізації судової практики у сфері допустимості доказів виступає діяльність Верховного Суду. Саме його рішення формують орієнтири для нижчих інстанцій і визначають межі застосування процесуальних норм. У низці справ Верховний Суд неодноразово скасовував обвинувальні вироки саме через недотримання вимог щодо отримання доказів, навіть тоді, коли фактичні обставини свідчили про наявність вини. Така позиція свідчить про пріоритет процедурних гарантій над доцільністю і підкреслює, що порушення прав і процесуального порядку не може бути виправдане навіть важливістю кримінального переслідування.

Не менш значущим є конституційний вимір проблеми допустимості доказів. Питання законності їх отримання не зводиться виключно до норм КПК, адже ґрунтується на фундаментальних принципах Конституції України. Йдеться про верховенство права, непорушність прав людини, рівність усіх перед законом і судом. Таким чином, інститут допустимості є своєрідним відображенням конституційного обов'язку держави діяти виключно в межах закону та з дотриманням правових гарантій. Визнання доказів недопустимими у випадку порушення цих принципів демонструє, що держава не може будувати кримінальне переслідування на обмеженні основоположних прав [1, с. 51].

На практику українських судів істотний вплив справляють міжнародні стандарти, зокрема правові позиції Європейського суду з прав людини. Суд у Страсбурзі неодноразово наголошував, що право на справедливий судовий розгляд і право на захист є базовими складовими демократичного процесу. У зв'язку з цим українські судді все більше звертаються до практики ЄСПЛ, оцінюючи не лише сам факт отримання доказів, а й дотримання процесуальних гарантій під час їх здобуття. Це проявляється у більш суворому підході до оцінки обшуків, допитів та негласних слідчих дій, що здійснюються з можливим порушенням прав людини [6, с. 205].

З огляду на зазначені проблеми серед науковців та практиків активно обговорюється необхідність вдосконалення кримінального процесуального законодавства. Одним із першочергових напрямів є уточнення дефініцій, що містяться у статті 86 КПК, зокрема щодо критеріїв допустимості доказів. Дослідники пропонують також законодавчо закріпити властивості доказів – належність, допустимість, достовірність і достатність, що дозволило б усунути існуючі розбіжності у правозастосуванні. Таке уточнення сприяло б підвищенню передбачуваності судових рішень та забезпеченню єдності практики.

Особливої уваги потребує також удосконалення правил фіксації процесуальних дій. Проблема безперервності відеозапису обшуку чи допиту вимагає чіткішого законодавчого регулювання, яке б унеможливлювало подвійне тлумачення. Йдеться не лише про встановлення вимог до технічних засобів, а й про визначення наслідків у випадку технічних збоїв або перерв. Це дозволило б уникнути ситуацій, коли суди по-різному підходять до однакових процесуальних ситуацій, створюючи правову невизначеність для учасників кримінального провадження [5, с. 171].

Інститут допустимості доказів в українському кримінальному процесі розвивається у взаємодії з національними конституційними засадами та міжнародними стандартами. Водночас численні проблеми, пов'язані з фіксацією слідчих дій, застосуванням практики Верховного Суду та невизначеністю у правовому регулюванні, потребують системних змін. Тільки завдяки комплексному підходу, що поєднуватиме вдосконалення законодавства, формування сталої судової практики та орієнтацію на стандарти ЄСПЛ, можна забезпечити баланс між ефективністю кримінального переслідування та захистом прав людини, що становить основу справедливого правосуддя [4, с. 236].

Висновки. Отже, недотримання належної процедури отримання доказів, порушення прав учасників провадження, технічні збої у фіксації слідчих дій чи помилки суб'єктів розслідування нерідко призводять до їх визнання недопустимими, навіть якщо вони фактично підтверджують вину обвинуваченого. Верховний Суд та ЄСПЛ послідовно підкреслюють, що забезпечення прав і свобод людини є вищим за потребу досягнення результатів кримінального переслідування, а тому дотримання процесуальних гарантій виступає ключовим чинником законності правосуддя.

Водночас, відсутність єдиного підходу до низки питань, таких як безперервність фіксації, особливості негласних слідчих дій чи межі застосування концепції "плодів отруєного дерева", створює ситуацію правової невизначеності. Для подолання цих проблем необхідним є системне вдосконалення кримінального процесуального законодавства, зокрема уточнення дефініцій, деталізація правил фіксації та закріплення критеріїв допустимості доказів. Лише поєднання чіткого правового регулювання, сталої судової практики та орієнтації на міжнародні стандарти дозволить забезпечити баланс між ефективністю кримінального процесу та належним захистом прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барба В.Є. «Щодо питання допустимості доказів у кримінальному провадженні. Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення» 2023 р. С. 48–53 с.
2. Головко Б.Ю. «Європейські стандарти судового контролю на етапі досудового розслідування в кримінальному провадженні» Ужгород: *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право, 2024. № 85, т. 4. С. 75–78.
3. Коваль О.І. «Міжнародна правова допомога у кримінальному провадженні: теоретичні та практичні аспекти: монографія». Київ: Юрінком Інтер, 2018. 224 с
4. Смирнов В.А. «Класифікація підстав визнання доказів допустимими у кримінальному провадженні». *Прикарпатський юридичний вісник.* 2018. Випуск 2(23). Том 2. С. 232–237.
5. Смирнов В.А. «Належне джерело отримання доказів як критерій їх допустимості. Юридична наука». 2019. № 10. С. 177–182. 3. Смирнов В.А. Правова природа недопустимих доказів у кримінальному процесі України. *Юридична наука*. 2019. № 12. С. 167–175.
6. Смирнов В.А. «Правові наслідки визнання доказів недопустимими: постановка проблеми. *Юридична наука».* 2020. № 2. С. 201–209
7. Смирнов В.А. «Щодо використання показань з чужих слів як допустимого доказу». Кримінальний процес та криміналістика: сучасний стан та перспективи: тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 26 листопада 2020 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. С. 350–354.

8. Смирнов В.А. «Щодо кола належних учасників кримінального провадження, уповноважених на збирання доказів». Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (6 листопада 2020 р.) / упор. О.В. Авраменко, С.С. Гнатюк, І.І. Сидорук. Львів: ЛьвДУВС, 2020. С. 314-319.
9. Шевченко В. «Проблемні аспекти доказування у кримінальних провадженнях. Дослідження та інновації» №1.2 (5) 2025р. 56-62с.
10. Неклеса О.В. «Гарантії забезпечення законності та обґрунтованості проведення негласних слідчих (розшукових) дій». Оперативно-розшукова діяльність Національної поліції: проблеми теорії та практики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (29 листопада 2023 р.) / Дніпро: ДДУВС, 2024. С. 76–78.
11. Неклеса О.В. «Особливості гарантій забезпечення законності та обґрунтованості проведення негласних слідчих (розшукових) дій». Сучасні інформаційні технології в діяльності Національної поліції: матеріали Всеукр. наук.-практ. конференції (2 листопада 2023 р.) / Дніпро, ДДУВС, 2024. С. 44-45.

УДК 343.98
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.54

ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ СУБ'ЄКТАМИ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ДЕРЖАВНИМИ НАГЛЯДОВИМИ (КОНТРОЛЮЮЧИМИ) ОРГАНАМИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЕКОЦИДУ

Петрова Н.П.,
аспірантка кафедри криміналістики
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
ORCID: 0009-0008-3336-7817
e-mail: lus_tat@ukr.net

Петрова Н.П. Проблеми взаємодії між суб'єктами правоохоронної діяльності та державними наглядовими (контролюючими) органами при розслідуванні екоциду.

У статті досліджено особливості взаємодії суб'єктів кримінального провадження під час розслідування екоциду – злочину, що поєднує ознаки екологічного та воєнного кримінального правопорушення. Наголошено, що ефективне розслідування екоциду неможливе без скоординованої співпраці між правоохоронними органами, екологічними службами, військовими структурами, органами місцевого самоврядування та представниками державного цивільного сектору.

Особливу увагу приділено ролі прокурора як процесуального керівника, який забезпечує координацію дій слідчого, оперативних підрозділів і експертних установ, визначає напрями розслідування та гарантує дотримання законності. Проаналізовано діяльність Спеціалізованої екологічної прокуратури України, її функції щодо організації та процесуального керівництва досудовим розслідуванням екоциду. Висвітлено значення створення слідчо-оперативних груп, що об'єднують слідчих, оперативних працівників, фахівців із питань екологічної безпеки, та розглянуто основні напрями їх взаємодії – спільне планування розслідування, постійний обмін інформацією, виконання доручень слідчого, оперативний супровід і співпрацю з контролюючими органами. Обґрунтовано необхідність залучення державних наглядових (контролюючих) структур – Держекоінспекції, Держлісагентства, Держводагентства, Держрибагентства, Держгеонадр – для забезпечення повноти доказової бази. Саме ці державні установи володіють даними моніторингу стану довкілля, а їхні спеціалісти мають необхідні знання та методики для визначення масштабу екологічної шкоди. Їхні висновки, довідки й результати лабораторних досліджень формують основу доказової бази, тоді як оперативний обмін інформацією дозволяє швидко реагувати на нові загрози та запобігати подальшому знищенню природних ресурсів. Зроблено висновок, що розслідування екоциду потребує міжвідомчої взаємодії, яка поєднує процесуальні механізми, організаційні ресурси та науково-технічний потенціал держави. Визначено перспективи подальшого вдосконалення тактики розслідування шляхом розроблення сучасних форм комунікації та координації між усіма учасниками досудового розслідування.

Ключові слова: кримінальне провадження; методика розслідування; злочини проти довкілля; взаємодія під час розслідування; слідчо-оперативна група; судова експертиза; спеціальні знання; збирання доказів; криміналістичні інновації.

Petrova N.P. Problems of interaction between law enforcement entities and state supervisory authorities in the investigation of ecocide.

The article examines the specific features of interaction between the participants of criminal proceedings during the investigation of ecocide – a crime that combines the characteristics of an environmental crime and a war crime. It is emphasized that effective investigation of ecocide is

impossible without well-coordinated cooperation among law enforcement agencies, environmental services, military structures, local self-government bodies, and representatives of the civil sector.

Particular attention is paid to the role of the prosecutor as a procedural supervisor who ensures coordination of the actions of the investigator, operational units, and expert institutions, determines the directions of investigation, and guarantees compliance with the law. The article analyzes the activities of the Specialized Environmental Prosecutor's Office of Ukraine and its functions related to the organization and procedural management of pre-trial investigations of ecocide. The importance of establishing investigative and operational teams that unite investigators, operational officers, and environmental safety experts is highlighted, as well as the main areas of their cooperation – joint investigation planning, constant information exchange, execution of investigative assignments, operational support, and collaboration with regulatory bodies. The necessity of involving state supervisory (control) authorities – the State Environmental Inspectorate, the State Forest Resources Agency, the State Water Resources Agency, The State Agency of Melioration and Fisheries of Ukraine, and the State Service of Geology and Mineral Resources of Ukraine – to ensure the completeness of the evidentiary base is substantiated. These institutions possess environmental monitoring data, while their specialists have the necessary expertise and methodologies to assess the scale of environmental damage. Their conclusions, reports, and laboratory findings constitute the core of the evidentiary base, while the prompt exchange of information enables a timely response to new threats and prevents further destruction of natural resources. It is concluded that the investigation of ecocide requires interagency cooperation combining procedural mechanisms, organizational resources, and the state's scientific and technical potential. The study identifies prospects for improving investigative tactics through the development of modern forms of communication and coordination among all participants of pre-trial investigation.

Key words: criminal proceedings; methodics of investigation; crimes against the environment; interaction during investigation; investigation group; forensic examination; specialized knowledge; collection of evidence; criminalistic innovations.

Постановка проблеми. Розкриття та розслідування кримінальних правопорушень є складним і тривалим процесом, що потребує залучення значних людських, часових і матеріальних ресурсів. Успішність і результативність цього процесу визначається сукупністю чинників, серед яких провідне місце посідають узгодженість і належна координація дій усіх учасників кримінального провадження. У криміналістиці така співпраця традиційно розглядається як взаємодія – форма організації розслідування, що передбачає узгоджену діяльність різних правоохоронних та інших органів, їх посадових осіб і залучених суб'єктів до процесу розкриття та розслідування кримінальних правопорушень.

Особливої актуальності проблема ефективної взаємодії набуває у контексті розслідування екоциду – злочину, що поєднує ознаки екологічного та воєнного кримінального правопорушення. Розслідування таких діянь потребує тісної координації між правоохоронними органами, екологічними службами, військовими структурами, органами місцевого самоврядування та представниками державного цивільного сектору. Саме належна взаємодія між цими суб'єктами забезпечить повноту збирання доказів, оперативність реагування, достовірність фіксації фактів екологічних наслідків і, зрештою, – ефективність кримінального переслідування винних за екоцид.

Мета статті: дослідження особливостей форм взаємодії між суб'єктами правоохоронних органів (прокурором, слідчим, оперативним співробітником) та державними наглядовими (контролюючими) органами при розслідуванні екоциду.

Стан опрацювання проблематики. Проблематиці визначення поняття «взаємодія під час розслідування», а також особливостям її організації при розслідуванні різних кримінальних правопорушень у криміналістичній літературі приділялася значна увага. Зокрема, дослідженню питань і особливостей взаємодії присвятили свої наукові праці такі вчені, як М.В. Багрій [1], А.Ф. Волобуєв [2], В.А. Журавель [3, с. 82], В.В. Тіщенко [4], В.М. Шевчук [5, 6, с. 259], В.Ю. Шепітько [7, с. 42], Н.П. Черняк [8] тощо. Водночас, питання налагодження взаємодії між різними суб'єктами правоохоронної діяльності, спеціалістами, експертами, журналістами, військовими та громадськістю під час розслідування екоциду не дістали належного науково-теоретичного опрацювання й потребують детальнішого вивчення. Особливого значення вони набувають нині, коли внаслідок активних бойових дій Україні завдано колосальної екологічної шкоди та значних матеріальних збитків.

Виклад основного матеріалу. За загальним правилом слідчий має право розслідувати кримінальне правопорушення одноосібно, однак специфіка механізму вчинення кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку до яких віднесено і екоцид показує, що ефективно розслідувати такі види злочинної діяльності без залучення додаткових сил та використання допомоги інших суб'єктів, практично не можливо [9, с. 386]. Швидке та повне розкриття і розслідування кримінальних правопорушень досягається шляхом поєднання зусиль усіх підрозділів правоохоронного органу, забезпечення належного рівня їх взаємодії відповідно до вимог законодавства щодо отримання, збирання, накопичення та використання інформації про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, а також про події і факти, які можуть сприяти їх розслідуванню і розкриттю [10, с. 497].

Кожний вид взаємодії розкривається у відповідних формах. У юридичній науковій літературі найбільш поширеним є поділ форм взаємодії на процесуальні та непроцесуальні (організаційні).

Швидке і кваліфіковане розслідування екоциду вимагає узгодженої взаємодії слідчого та прокурора як основних суб'єктів кримінального розслідування. У процесі взаємодії між слідчим та прокурором можна виділити два напрямки, які пов'язані між собою та взаємообумовлені: 1) процесуальний (будується на вимогах чинного законодавства) та організаційний (повсякденні службові контакти слідчого та прокурора).

Процесуальний формат взаємодії прокурора зі слідчим містить чотири елементи: 1) організація процесу досудового розслідування; 2) визначення напрямів розслідування; 3) координація процесуальних дій; 4) забезпечення додержання законів. Це означає, що прокурор визначає ті завдання, які необхідно буде виконати слідчому під час розслідування конкретного кримінального правопорушення, та забезпечує належні умови для їхнього виконання [11, с. 242]

У структурі Офісу Генерального прокурора як окремий департамент функціонує Спеціалізована екологічна прокуратура. Відповідно до пункту 3.1 Положення про Спеціалізовану екологічну прокуратуру (на правах департаменту) Офісу Генерального прокурора, одним із її основних завдань є організація та процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань, що виникають під час кримінального провадження, а також підтримання публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень у сфері охорони навколишнього природного середовища, передбачених розділом VIII та статтею 441 Кримінального кодексу України. Згідно з пунктом 5.8.3 зазначеного Положення, прокурори Спеціалізованої екологічної прокуратури у порядку, встановленому Кримінальним процесуальним кодексом України, проводять слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальних провадженнях, беруть участь у їх здійсненні за власною ініціативою або доручають їх виконання, а також надають іншу практичну й методичну допомогу слідчим під час розслідування кримінальних правопорушень [12].

Взаємодія прокурора та слідчого під час розслідування екоциду має комплексний характер: прокурор не лише здійснює формальний нагляд, а й активно бере участь у формуванні стратегії розслідування, спрямовує діяльність слідчого та координує залучення спеціалізованих служб. Такий підхід забезпечує своєчасне фіксування масштабів завданої довкіллю шкоди, збирання належних і допустимих доказів, а також ефективну підготовку до подальшого судового розгляду. Прокурор як процесуальний керівник визначає правові та організаційні рамки розслідування, що проявляється у: а) спільній розробці комплексного плану розслідування з урахуванням екологічних та криміналістичних особливостей (залучення спеціалістів-екологів, гідрогеологів, ветеринарів тощо); б) визначенні пріоритетності слідчих (розшукових) дій; в) погодженні планів проведення ключових слідчих (розшукових) дій (великомасштабних оглядів місця події, групових обшуків).

Прокурор забезпечує узгодженість дій слідчого, оперативних підрозділів і експертних установ, запобігає порушенню процесуальних строків. Під час розслідування екоциду прокурор погоджує клопотання до слідчого судді щодо проведення обшуку, арешту вилученого обладнання, тимчасового доступу до документів підприємств-забруднювачів, перевіряє законність дій слідчого та контролює дотримання прав свідків, потерпілих і підозрюваних.

Враховуючи масштабність наслідків вчинення екоциду, складнощі у процесі збирання, фіксації, доказування, до розслідування залучається група слідчих разом із оперативними співробітниками. Передумовою взаємодії слідчого та оперативно-розшукових підрозділів є різна специфіка їхньої діяльності, об'єднання якої дає змогу використовувати можливості кожної із взаємодіючих сторін у межах повноважень, наданих державою [13, с. 310, 312].

Кожен член такої групи вносить свій внесок, забезпечуючи комплексний підхід до розслідування. Завдяки цьому досягається ефективне поєднання процесуальних дій і оперативно-розшукових заходів протягом усього періоду досудового розслідування кримінального правопорушення. Комплексний підхід до розслідування екоциду сприяє формуванню повного уявлення про картину злочину та забезпечує об'єктивність доказової бази [14, с. 833]. Також, використання групового методу розслідування допомогає проведенню тактичних операцій, спрямованих на: а) встановлення шляхів та способів перевезення, ввезення небезпечних відходів, матеріалів з метою виявлення всього ланцюга співучасників злочину; б) організацію контрольованих або оперативних закупок для фіксації фактів умисного скидання токсичних, небезпечних речовин; в) створення умов для добровільної видачі доказів або викриттю співучасників.

Найбільш ефективними формами взаємодії слідчого та оперативних працівників при розслідуванні екоциду можна визначити:

1. Спільне планування розслідування. На початковому етапі досудового розслідування слідчий разом з оперативними співробітниками складають єдиний план дій. У випадках екоциду це передбачає: а) визначення зон потенційного забруднення та черговості їх обстеження; б) розробку графіка відбору проб ґрунту, води, атмосферного повітря шляхом проведення слідчих (розшукових) дій; в) планування негласних слідчих (розшукових) дій щодо виявлення джерел викидів, забруднень чи незаконного захоронення відходів; г) координацію дій з органами екологічного нагляду (контролю) та ДСНС України.

2. Постійний обмін інформацією. Злочини проти довкілля часто мають тривалий та прихований характер, тому безперервний двосторонній обмін відомостями критично важливий. Йдеться про: а) взаємне оперативне інформування щодо результатів лабораторних досліджень проб, висновків експертиз; б) оновлення даних про підозрюваних осіб, місця можливого переховування небезпечних речовин; в) інформування про зміни в екологічному стані території (наприклад, поширення забруднення під час паводків або вітрових перенесень).

3. Виконання письмових доручень слідчого щодо проведення розшукових заходів. Слідчий надає оперативним працівникам письмові доручення про проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій для: а) виявлення прихованих, незаконних сховищ та місць зберігання токсичних відходів та небезпечних речовин; б) пошуку документів, що підтверджують навмисне порушення правил екологічної безпеки; в) встановлення місцезнаходження техніки або транспортних засобів, які використовувалися для незаконного вивезення, приховання небезпечних матеріалів, речовин тощо.

4. Сприяння у виконанні слідчих (розшукових) дій. Оперативні працівники допомагають слідчому під час виконання процесуальних дій: а) при огляді місця події територій де відбулося масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів; б) при вилученні документів або речових доказів на підприємствах, установах, організаціях, які причетні до виникнення тяжких екологічних наслідків.

5. Оперативний супровід розслідування. Здійснення оперативного супроводу досудового розслідування розпочинається з моменту формування слідчо-оперативної групи та продовжується до набрання законної сили судовим рішенням – вироком або ухвалою, – чи до закриття кримінального провадження. Така робота проявляється в тому, що проводяться заходи, пов'язані зі: а) своєчасним виявлення нових джерел або зон, територій забруднення; б) відстежуванням переміщення небезпечних речовин, матеріалів; в) негласним спостереженням за підозрюваними для запобігання знищенню доказів.

Взаємодія слідчого з державними наглядовими (контролюючими) органами має одне з ключових значень для якісного та повного розслідування екоциду. Саме ці органи володіють даними моніторингу стану довкілля, а їхні спеціалісти – необхідними знаннями та методиками для встановлення факту шкоди та визначення її масштабу. Висновки, довідки та результати лабораторних досліджень цих органів формують основу доказової бази, тоді як оперативний обмін інформацією дозволяє своєчасно реагувати на нові загрози та запобігати подальшому знищенню природних ресурсів [15, с. 108]. Злагоджена співпраця забезпечує комплексний підхід до розслідування та підвищує його ефективність у правовій площині.

Аналіз спеціального законодавства України дозволяє виділити такі форми взаємодії між правоохоронними органами та державними наглядовими (контролюючими) органами у сферах охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення та охо-

рони природних ресурсів, у тому числі лісових і водних ресурсів, тваринного та рослинного світу, рибного господарства, геологічного вивчення та раціонального використання надр: 1) взаємне інформування про виявлені порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища та результати їх розгляду; 2) направлення державними органами у сфері охорони навколишнього природного середовища матеріалів (або їх копій) заходів державного нагляду (контролю), що містять ознаки кримінального правопорушення, до органів поліції та Служби безпеки України; 3) залучення спеціалістів органів державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, судових експертів державних спеціалізованих установ до процесу розслідування [16].

Такими державними наглядовими (контролюючими) органами у сфері: 1) охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів є Державна екологічна інспекція України (Держекоінспекція); 2) охорони, захисту, використання та відтворення лісів, розвитку мисливського господарства – Державне агентство лісових ресурсів України (Держлісагентство); 3) розвитку водного господарства, управління, використання та відтворення поверхневих водних ресурсів – Державне агентство водних ресурсів України (Держводагентство); 4) охорони, використання та відтворення водних біоресурсів у виключній (морській) економічній зоні України, територіальному морі, водних об'єктах (їх частинах) та у водах за межами юрисдикції України щодо риболовних суден, що плавають під Державним Прапором України, відповідно до міжнародних договорів України – Державне агентство України з розвитку меліорації, рибного господарства та продовольчих програм (Держрибагентство); 5) геологічного вивчення та раціонального використання надр – Державна служба геології та надр України (Держгеонадра).

Орган державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища у разі самостійного виявлення ознак екоциду зобов'язаний невідкладно, але не пізніше трьох робочих днів з моменту оформлення матеріалів, направити до правоохоронного органу повідомлення про вчинення кримінального правопорушення з урахуванням підслідності. Відповідно до ч. 2 ст. 216 КПК України, за загальним правилом органом, який здійснює розслідування за ст. 441 КК України, визначено Службу безпеки України.

Висновок. Таким чином, досліджуючи особливості форм взаємодії між суб'єктами правоохоронних органів (прокурором, слідчим, оперативним співробітником) та державними наглядовими (контролюючими) органами при розслідуванні екоциду, ключового значення набуває процесуальна форма такої взаємодії. За своєю сутністю ця форма ваємодії містить чотири елементи: організацію процесу досудового розслідування; визначення напрямів розслідування; координацію процесуальних дій; забезпечення додержання законів. У цьому плані вагомого значення відіграє процесуальне керівництво, коли прокурор визначає ті завдання, які необхідно буде виконати слідчому під час розслідування конкретного кримінального правопорушення, та забезпечує належні умови для їх виконання і забезпечить успішне розслідування екоциду.

Крім цього, найбільш ефективними формами взаємодії слідчого та оперативних працівників при розслідуванні екоциду є: спільне планування розслідування; постійний обмін інформацією; виконання письмових доручень слідчого щодо проведення розшукових заходів; сприяння у виконанні слідчих (розшукових) дій; оперативний супровід розслідування. У цьому плані саме взаємодія слідчого з іншими правоохоронцями і державними наглядовими (контролюючими) органами набуває одне із ключових значень для якісного, швидкого та повного розслідування екоциду і об'єктивного розгляду у суді.

Вбачається, що проблематика розслідування екоциду потребує постійного та поглибленого дослідження, оскільки сьогодні Україна зіткнулася з екологічними викликами теоретичного й практичного характеру, масштаб яких є безпрецедентним для її історії з часів отримання незалежності. Така ситуація зумовлює необхідність подальшого вивчення, розроблення та вдосконалення тактики взаємодії між різними суб'єктами правоохоронної діяльності та представниками державного цивільного сектору. Це, своєю чергою, передбачає формування сучасних організаційних підходів до планування розслідувань, визначення нових можливостей міжвідомчої співпраці та впровадження найбільш ефективних способів комунікації у процесі розкриття й документування злочинів проти довкілля в умовах воєнного часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Багрій М.В. Взаємодія слідчого з працівниками підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2013. Вип. 57. С. 315–321.
2. Взаємодія при розслідуванні економічних злочинів: монографія / за ред. А.Ф. Волобуєва. Харків: «Курсор», 2009. 320 с.
3. Журавель В.А. Взаємодія при розслідуванні злочинів. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол.: В.Ю. Шепітько (голова) та ін. Харків: Право, 2018. 952 с.
4. Тіщенко В.В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія. Одеса: Фенікс, 2007. 260 с.
5. Шевчук В.М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: монографія. Харків.: Вид. агенція «Апостіль», 2013. 440 с.
6. Шевчук В.М. Структура окремої криміналістичної методики: сучасні наукові підходи та перспективи досліджень. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки.* 2020. Том. 31 (70), № 4. С. 252–261. URL: https://doi.org/10.32838/1606-3716/2020.4/41.
7. Шепітько В.Ю. Криміналістика: енцикл. словник (українсько-російський і російсько-український) / В.Ю. Шепітько; за ред. В.Я. Тація. Харків: Право, 2001. 552 с.
8. Черняк Н.П. Особливості взаємодії слідчих з оперативними підрозділами при розслідуванні кримінальних правопорушень, учинених членами організованих груп та злочинних організацій. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2014. № 4 (46). С. 156–160.
9. Курман О.В. Розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності: проблемні питання взаємодії між слідчим, спеціалістом та експертом. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 7. С. 386–388. С. 386. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-7/93.
10. Курман О.В. Деякі організаційно-тактичні особливості залучення спеціалістів до участі в роботі слідчо-оперативних груп. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 8. С. 497–499. С. 497. URL: DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/112.
11. Єрьоменко І.В. Взаємодія слідчого та прокурора при розслідуванні кримінальних правопорушень. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика).* 2017. Вип. 4–5 (8–9). С. 240–246. URL: https://journals.dpu.kyiv.ua/index.php/law/article/view/40.
12. Положення про Спеціалізовану екологічну прокуратуру (на правах Департаменту) Офісу Генерального прокурора: наказ Генерального прокурора 05 липня 2023 р. № 185. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0185905-23#Text.
13. Топчій В.В. Передумови взаємодії слідчого й оперативного працівника органів внутрішніх справ у розкритті та розслідуванні злочинів. *Право і суспільство*. 2015. № 2. С. 307–314. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2015/2_2015.pdf.
14. Лазебний А.М., Демчук М.В. Проблеми призначення експертизи при скоєнні екологічних злочинів. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 6. С. 830–834. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/317550/308066.
15. Shevchuk V., Zatenatskyi D., Kapustina M., Kolesnikova I., Shevchuk A. (2025). Criminalistics means and methods of combating ecocide in the modern conditions of military threats. *Journal of Environmental Law and Policy*. 2024. Vol. 4, iss. 3. P. 82–120. DOI: https://doi.org/10.33002/jelp040304.
16. Порядок взаємодії між органами прокуратури, Національної поліції України, Служби безпеки України, уповноваженими органами державного нагляду (контролю), державними спеціалізованими установами під час виявлення та здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля: наказ Офісу Генерального прокурора, МВС України, Служби безпеки України, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Міністерства аграрної політики та продовольства України 16 червня 2022 р. № 4/363/150/226/356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v094_905-22#Text.

УДК 341.1
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.55

ДЖЕРЕЛА ДОКАЗІВ ПІД ЧАС ПІДТРИМАННЯ ПУБЛІЧНОГО ОБВИНУВАЧЕННЯ В СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ ЩОДО ПРИВЛАСНЕННЯ МАЙНА ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ

Плюсква А.В.,
аспірант кафедри кримінального процесу
та криміналістики
факультету №1
з підготовки фахівців
для органів досудового розслідування
Національної поліції України,
Львівський державний університет внутрішніх справ

Плюсква А.В. Джерела доказів під час підтримання публічного обвинувачення в суді першої інстанції щодо привласнення майна шляхом зловживання службовим становищем.

У науковій статті висвітлено питання, пов'язані із підтриманням прокурорами публічного обвинувачення в суді першої інстанції у кримінальних провадженнях за фактами привласнення майна, вчиненого шляхом зловживання службовим становищем. Окреслено правову природу такого діяння, як складного за структурою злочину з багатьма юридичними елементами: від об'єкта та предмета посягання – до способу вчинення і форми вини. Особлива увага зосереджена на тому, що доведення наявності складу злочину неможливе без ефективного використання належних, допустимих та достовірних доказів, отриманих у встановленому законом порядку. У центрі дослідження виокремлюється роль прокурора у суді першої інстанції, який має не лише представляти суду зібрані докази для доведення вини особи, але й активно обґрунтовувати їх процесуальну значущість. Детально охарактеризовано основні джерела доказів у таких кримінальних провадженнях, а також їх взаємодоповнювальний характер. Обґрунтовано, що саме комплексний підхід до використання цих джерел дозволяє ефективно довести склад злочину. Виокремлено тактичні особливості досудового розслідування таких економічних злочинів, у межах якого прокурор має взаємодіяти зі слідчим у частині призначення відповідних експертиз, проведення оглядів документів, обшуків, допитів, а також збору доказів. Наголошується на важливості залучення спеціалістів у галузях економіки, фінансів та ІТ-сфери під час слідчих дій. Водночас підкреслюється, що службові особи, як суб'єкти цього злочину часто використовують різні механізми приховування фактів протиправного заволодіння майном. На прикладі судової практики продемонстровано, що ефективність підтримання обвинувачення в суді багато в чому залежить від здатності прокурора правильно тлумачити обставини справи, доводити факт фактичного володіння майном, обґрунтовувати наявність прямого умислу та корисливого мотиву, а також адекватно реагувати на лінію захисту. Запропоновано низку практичних рекомендацій для прокурорів щодо забезпечення формування якісної системи доказів. Узагальнено, що успішне підтримання публічного обвинувачення у справах щодо привласнення майна, шляхом зловживання службовим становищем, потребує від прокурора не лише глибоких знань кримінального матеріального та процесуального законодавства, а й високого рівня аналітичного мислення, уміння працювати з великою кількістю різнорідних доказів і поєднувати їх у цілісну й переконливу систему доказування.

Ключові слова: публічне обвинувачення, прокурор, кримінальне провадження, привласнення майна, службове становище, склад злочину, доказування, джерела доказів, показання, речові докази, електронні докази, документи, висновки експертів, фінансово-господарська документація, економічні злочини.

Pluskva A.V. Sources of evidence in the maintenance of a public claim in the court of first instance regarding the possession of property by retention of official position.

The scientific article highlights issues related to the support of prosecutors of a public claim in the court of first instance in criminal proceedings on the facts of possession of property committed by abuse of official position. The legal nature of such an act is outlined as a complex crime in terms of structure with many legal elements: from the object and subject of the encroachment to the method of commission and form of guilt. Particular attention is focused on the fact that proving the existence of the elements of a crime is impossible without the effective use of appropriate, admissible and reliable evidence obtained in accordance with the procedure established by law. The focus of the study is the role of the prosecutor in the court of first instance, which must not only present the court with the evidence collected to prove the guilt of the person, but also actively substantiate its procedural significance. The main sources of evidence in such criminal proceedings are described in detail, as well as their complementary nature. It is substantiated that it is a comprehensive approach to the use of these sources that allows for effective proof of the elements of a crime. The following features of the pre-trial investigation of such economic crimes are highlighted, within the framework of which the prosecutor must interact with the investigator in a certain part of the relevant examinations, conducting document reviews, searches, interrogations, and collecting evidence. The importance of involving specialists in the fields of economics, finance, and IT during investigative actions is emphasized. At the same time, it is emphasized that officials, as subjects of this crime, often use various mechanisms to conceal the facts of unlawful possession of property. The example of judicial practice shows that the effectiveness of maintaining claims in court largely depends on the ability of the prosecutor to correctly explain the case materials, cite the fact of actual possession of property, substantiate the presence of direct intent and a useful motive, and also adequately respond to the line of defense. A number of practical recommendations for prosecutors are proposed to ensure the formation of a high-quality system of evidence. It is summarized that the successful maintenance of public prosecution in cases of misappropriation of property, through detention by official position, requires from the prosecutor not only deep knowledge of criminal substantive and procedural legislation, but also a high level of analytical thinking, the ability to work with a large amount of heterogeneous evidence and combine it into a coherent and convincing system of evidence.

Key words: public prosecution, prosecutor, criminal proceedings, misappropriation of property, official position, elements of a crime, proof, sources of evidence, testimony, physical evidence, electronic evidence, documents, expert opinions, financial and economic documentation, economic crimes.

Постановка проблеми. Сучасні умови, в яких опинилася наша держава через повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України, концентрацію державного фінансування на потребах оборони, безпеки, військово-промислового комплексу та соціального захисту, економічну нестабільність зумовлюють необхідність посиленого контролю з боку правоохоронних органів. Такий контроль має бути націлений на захист економіки держави, попередження ризиків і загроз, а також на виявлення, розслідування, припинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із посяганням на державну власність, нормальну господарську та службову діяльність підприємств, установ та організацій, а також на притягнення до відповідальності осіб причетних до скоєння вказаних правопорушень.

У зв'язку з запровадженням правового режиму воєнного стану, кримінальне судочинство в Україні зазнало суттєвих змін, що не оминули як матеріальне, так і процесуальне право. Відповіддю законодавця на нові виклики, пов'язані з ризиком внутрішньої дестабілізації держави через протиправну діяльність, стало посилення кримінальної відповідальності за окремі злочини проти власності, зокрема вчинені службовими особами.

У цьому контексті провідну роль відіграє публічне обвинувачення в суді, як механізм забезпечення невідворотності покарання та відновлення довіри суспільства до правової системи. Зокрема, змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство» від 03.03.2022 року, було встановлено нову кваліфікуючу ознаку для кримінального правопорушення, передбаченого ст. 191 КК України – вчинення злочину в умовах воєнного або надзвичайного стану [1]. Це дозволило перекваліфікувати такі діяння у категорію тяжких злочинів, що, у свою чергу, надало органам прокуратури розширені процесуальні інструменти для забезпечення ефективного досудового розслідування та доведення вини обвинувачених у суді.

Для цілей підтримання публічного обвинувачення надзвичайно важливим є не лише збирання належних і допустимих доказів, але й своєчасне ініціювання проведення негласних слідчих (розшукових) дій, що дозволяє виявити фактичні обставини злочину, суб'єктів його вчинення та механізми протиправного заволодіння майном [2].

З урахуванням складності структури правопорушень, передбачених ст. 191 КК України, і специфіки осіб, які їх вчиняють (переважно – службовці), реалізація функції публічного обвинувачення потребує особливої уваги до формування доказової бази ще на етапі досудового розслідування. Прокурор, координуючи діяльність органів досудового розслідування, має чітко визначати напрямок збирання доказів, відповідно до вимог ст. 91 КПК України, забезпечуючи встановлення всіх обставин, що мають значення для кримінального провадження, з метою обґрунтованого підтримання обвинувачення у суді.

Метою дослідження є комплексне дослідження джерел доказування, що використовуються під час підтримання публічного обвинувачення в суді першої інстанції у кримінальних провадженнях щодо привласнення майна, одержаного шляхом зловживання службовим становищем, з метою виявлення особливостей їх використання, актуальних проблем доказування та формулювання практичних рекомендацій для підвищення ефективності процесуального керівництва з боку прокурора.

Стан опрацювання проблематики. Процес доказування у кримінальних провадженнях щодо економічних злочинів на стадії судового розгляду в суді першої інстанції викликає стійкий інтерес у наукової спільноти та залишається об'єктом наукових дискусій і полеміки. Це зумовлено, передусім, високим рівнем відповідальності та складністю здійснення такої процесуальної діяльності. Різні аспекти цієї проблематики неодноразово аналізувалися в наукових працях В.В. Луцика, В.О. Навроцького, А.Ю. Репчонка, Т.О. Часової, В.М. Федченка та інших дослідників. Водночас, питання щодо чіткого визначення джерел доказів, які використовуються під час підтримання публічного обвинувачення у суді першої інстанції в справах про привласнення майна шляхом зловживання службовим становищем, залишається відкритим і не має однозначного вирішення.

Виклад основного матеріалу. Підтримання публічного обвинувачення є ключовим етапом кримінального провадження, що здійснюється прокурором у суді першої інстанції. У справах щодо привласнення майна, одержаного шляхом зловживання службовим становищем, передбачених ст. 191 КК України, важливе значення має належне збирання, дослідження та оцінка доказів. Доказування є процесом, у якому прокурор доводить наявність складу кримінального правопорушення, а отже встановлення в суді вини обвинуваченого у справі залежить від ефективного використання прокурором в доказуванні одержаних доказів.

Згідно зі статтею 84 КПК України, доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд встановлюють наявність або відсутність обставин, що мають значення для кримінального провадження [3]. Ці дані встановлюються на основі передбачених законом джерел доказів.

Привласнення майна, одержаного шляхом зловживання службовим становищем є складним злочином, що має багатокомпонентну юридичну структуру. Аналіз складу цього злочину вимагає розмежування його основних елементів: об'єкту; предмету – майна, яке ввірене особі чи перебуває у її віданні, тобто щодо якого вона володіє спеціальними повноваженнями; діяння – привласнення; наслідків; причинного зв'язку між діянням і наслідками; способу – зловживання своїм службовим становищем; характеристики суб'єкта (статус фізичної особи, досягнення 16-річного віку, осудність, статус службової особи); вини у формі прямого умислу; корисливого мотиву. Об'єктивна сторона полягає у конкретних діях, які свідчать про використання службового становища з метою отримання неправомірної вигоди у вигляді майнових активів. До суб'єктивної сторони належить наявність прямого умислу на протиправне привласнення майна. Суб'єктом виступає службова особа, яка, діючи в межах чи з перевищенням наданих повноважень, здійснює дії, спрямовані на привласнення майна [4, с. 18–33].

Комплекс протиправних діянь, які підпадають під ознаки складу кримінального правопорушення – привласнення майна шляхом зловживання службовим становищем, має тривалу історію становлення, що супроводжувалася формуванням відповідних тактичних прийомів його розслідування. Проте в умовах сучасних соціально-економічних трансформацій спостерігається постійна еволюція способів вчинення таких злочинів, включаючи розробку нових схем ухилення від кримінальної відповідальності, зокрема, таких, які інтегровані у способи вчинення цих злочинів.

Це, у свою чергу, зумовлює потребу у впровадженні новітніх підходів до розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень та подальшої реалізації прокурором функції публічного обвинувачення в суді.

Для маскування протиправних дій винні особи часто вдаються до попередньо спланованих або постфактум здійснених дій, спрямованих на ускладнення викриття привласнення майна. Серед таких дій можуть бути: фальсифікація службових документів, технічні маніпуляції з обладнанням, штучне створення умов для знищення або псування майна, складання фіктивних актів на списання, ініціювання процедур псевдобанкрутства тощо.

Найчастіше ознаки вказаного злочину виявляються під час проведення інвентаризацій, ревізій, перевірок фінансово-контрольних органів, за результатами звернень посадових осіб або громадян, оперативно-розшукових заходів, а також у процесі самостійної діяльності слідчих/детективів.

Прокурор у суді першої інстанції має не лише представляти зібрані слідством докази, а й активно відстоювати їх допустимість, належність і достовірність. Суд оцінює докази за внутрішнім переконанням, однак саме прокурор має переконати суд у винуватості особи.

Доречно зазначає Т.О. Часова, що процес доказування економічних злочинів має низку особливостей, серед яких: 1) специфічна процедура збору доказів, зокрема тимчасовий доступ до речей і документів, що здійснюється виключно за ухвалою слідчого судді, а також проведення спеціалізованих експертиз — економічних, бухгалтерських тощо; 2) використання документів, що стосуються фінансово-господарської діяльності підприємства, які можуть бути навмисно знищені його представниками; 3) необхідність встановлення наявності злочинного умислу у діях особи; 4) аналіз руху та використання грошових коштів, що свідчить про майнову природу правопорушення; 5) визначення повноважень посадових осіб [5, с. 326].

У своїх дослідженнях А.Ю. Репчонок акцентує увагу на тому, що в рамках кримінальних проваджень щодо злочинів у сфері економіки з метою встановлення всіх обставин кримінального правопорушення обов'язковим є проведення, як слідчих (розшукових), так і негласних слідчих (розшукових) дій. Аналіз наукової літератури, узагальнення матеріалів слідчої та судової практики свідчать про наявність певної специфіки у здійсненні таких процесуальних дій під час досудового розслідування зазначеної категорії злочинів. Однією з ключових особливостей розслідування економічних злочинів є характер і зміст слідчих (розшукових) дій, які проводяться з урахуванням специфіки фінансово-господарських відносин. До таких дій, відповідно до практики, належать: огляд (зокрема документів), обшук житла чи іншого володіння особи, допити свідків і підозрюваних, а також призначення й проведення експертиз. Особливо важливим є огляд фінансової та бухгалтерської документації, оскільки саме під час цієї процесуальної дії здобувається значний обсяг доказової інформації, що потребує ґрунтовного аналізу. Види експертиз, які призначаються у цих видах проваджень, обумовлюються специфікою та видом протиправних діянь. Вивчення матеріалів кримінальних проваджень свідчить, що найчастіше призначаються економічні експертизи. Втім, враховуючи певні обставини справи, за необхідності можуть призначатися інші експертизи. При розслідуванні економічних злочинів важливим є залучення спеціаліста під час обшуку, допиту свідків, підозрюваних. У зв'язку з цим, ефективне здійснення досудового розслідування економічних злочинів вимагає від слідчого (детектива) наявності спеціальних знань у сфері економіки [6].

Ефективне розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із привласненням майна, шляхом зловживання службовим становищем, вимагає всебічного підходу до збирання, перевірки та оцінки доказів. Джерела доказів в таких справах є різноманітними, і кожне з них має важливе значення для обґрунтування обвинувачення у суді першої інстанції. Узагальнення слідчо-прокурорської практики дозволило виділити наступні основні джерела доказів, які використовуються в ході підтримання публічного обвинувачення в суді першої інстанції, щодо привласнення майна, шляхом зловживання службовим становищем:

1) показання свідків. Значущими є показання працівників установи, в якій працював обвинувачений, а також осіб, причетних до фінансово-господарських операцій, укладання договорів, проведення закупівель, обліку матеріальних цінностей. Свідки можуть надати безпосередні відомості щодо фактів зловживання службовим становищем та обставин привласнення майна;

2) показання обвинуваченого можуть містити відомості про мотиви вчинення злочину, спосіб його реалізації, можливу участь інших осіб, а також допомогти у встановленні повної картини подій;

3) речові докази, до яких належать матеріальні об'єкти, які мають значення для кримінального провадження, зокрема:

– офіційна фінансово-господарська документація підприємства, установи, організації (накази, договори, акти, платіжні документи, банківські виписки) дає змогу встановити обсяг повноважень обвинуваченого та механізм їх зловживання. Вони підтверджують як фактичну сторону злочину, так і правовий статус суб'єктів правовідносин;

– документи у паперовій формі, що фіксують рух майна, печатки, штампи, офіційні бланки, електронні носії інформації, комп'ютерна техніка. Такі речі часто є засобами вчинення злочину або містять сліди його приховування;

– електронні документи – це електронне листування, дані з бухгалтерських програм, переписка в месенджерах, аудіо- чи відеозаписи, отримані із засобів технічного спостереження суб'єктів господарювання або комп'ютерної техніки. Аналіз цих носіїв комп'ютерних даних допомагає відновити хронологію подій, встановити комунікацію між учасниками злочину та підтвердити фактичні обставини вчиненого;

4) висновки експертиз – будівельно-технічної, товарознавчої, судово-економічної або бухгалтерської. Вони є ключовими для визначення розміру завданих збитків, виявлення недостовірних даних у фінансових документах та з'ясування причин розбіжностей у звітності.

У справах щодо привласнення майна, шляхом зловживання службовим становищем прокурор повинен обґрунтовано довести наявність усіх елементів складу злочину. Консолідована практика судових інстанцій показує, наскільки важливою є належна оцінка джерел доказування та їхнє поєднання.

До прикладу, у вироку Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 10 червня 2024 року судом було враховано правову позицію, викладену в постанові Пленуму Верховного Суду України № 10 від 06.11.2009. У ній акцентується, що привласнення або розтрата майна шляхом зловживання службовим становищем є можливими лише за умови фактичного ввірення майна обвинуваченій особі або перебування його у її віданні. Відповідно, за відсутності таких обставин склад кримінального правопорушення, передбаченого статтею 191 КК України, вважається недоведеним [7]. Це, у свою чергу, обумовлює необхідність подання стороною обвинувачення належних і допустимих доказів, які б підтверджували факт передачі майна у розпорядження обвинуваченого або наявність у нього відповідних повноважень щодо володіння таким майном.

На підставі аналізу судової практики вбачається, що суди широко застосовують різноманітні джерела доказів з метою повного та об'єктивного з'ясування обставин кримінального правопорушення, передбаченого статтею 191 КК України. Зокрема: показання свідків та сторін здебільшого використовуються для встановлення суб'єктивної сторони злочину, умислу, мотивів, а також для з'ясування обставин, за яких особа отримала доступ до майна, що стало об'єктом злочинного посягання; документи (зокрема накази, договори, бухгалтерські звіти, облікові записи) мають вирішальне значення для підтвердження факту ввірення майна або наявності владних повноважень, якими особа зловживала з метою привласнення майна; висновки судових експертиз (бухгалтерських, судово-економічних та ін.) є важливим доказовим засобом для встановлення розміру заподіяних збитків, а також для ідентифікації неправомірних дій, пов'язаних із фінансово-господарською діяльністю; електронні документи (електронне листування, відеозаписи, дані з інформаційних систем тощо) виконують допоміжну функцію в підтвердженні організованого характеру протиправних дій, що свідчить про заздалегідь продуману схему вчинення кримінального правопорушення.

Аналіз практики застосування кримінального процесуального законодавства та здійснення публічного обвинувачення у справах, передбачених ст. 191 КК України, свідчить про необхідність дотримання прокурорами комплексного підходу до використання джерел доказів в судовому провадженні. У зв'язку з цим, доцільно виокремити такі ключові рекомендації:

- забезпечення різноманітності джерел доказів – ефективне доведення обставин кримінального правопорушення потребують показань свідків, документів, висновків експертів, речових доказів, зокрема, електронних документів. Взаємне доповнення таких джерел дозволяє підвищити якість доказової бази та її переконливість у суді;
- фокус на доведенні суб'єктивної сторони злочину. З огляду на важливість умислу та корисливого мотиву як обов'язкових ознак складу злочину, прокурору слід надавати належне процесуальне значення показанням свідків, внутрішній службовій документації, електронному листуванню тощо. Такі дані дають змогу відтворити логіку дій обвинуваченого та його реальну мету;

- підвищена увага до документів (накази, угоди, акти, облікові записи, банківські виписки) як ключових доказів, що дають можливість підтвердити факт ввірення майна, наявність владних повноважень обвинуваченого та спосіб їх зловживання. Саме документи часто становлять основу системи доказів у таких справах;
- обов'язковість призначення експертиз, оскільки висновки експертів мають істотне значення для встановлення розміру заподіяної шкоди, виявлення фальсифікацій у фінансовій документації, а також підтвердження невідповідності дій обвинуваченого загальним принципам ведення господарської діяльності;
- використання електронних документів, через їх розповсюдженість та широких спектр даних, які вони можуть містити, – як підтвердження організованого характеру злочину, адже електронне листування, відеозаписи, логи з інформаційних систем можуть бути використані для підтвердження координації дій співучасників, послідовності ухвалення рішень та встановлення факту їх заздалегідь спланованого характеру;
- вибудова цілісної доказової конструкції. Прокурору слід забезпечити логічну узгодженість доказової бази: від встановлення юридичного статусу обвинуваченого до з'ясування механізму протиправного заволодіння майном і заподіяної шкоди. Особливу увагу необхідно приділяти доказам причинно-наслідкового зв'язку між діями обвинуваченого та наслідками;
- оцінка імовірної лінії захисту та підготовка до її спростування. З метою забезпечення ефективного публічного обвинувачення слід аналізувати можливі твердження сторони захисту й підготувати належні процесуальні засоби для їх спростування, через залучення додаткових джерел доказів або посилення вже наданих.

Висновки. З огляду на викладене, слід зазначити, що доказування фактів привласнення майна, одержаного шляхом зловживання службовим становищем, є складним процесом, який передбачає всебічний аналіз різноманітних джерел доказів. Успішність кримінального переслідування в подібних справах безпосередньо залежить від повноти та об'єктивності зібраних матеріалів, а також від здатності слідства встановити причинно-наслідковий зв'язок між діями службової особи та настанням злочинного результату.

Ефективне підтримання публічного обвинувачення вимагає від прокурора глибокого розуміння специфіки кожного джерела доказів, їхнього взаємозв'язку та здатності сформувати переконливу доказову базу, яка забезпечить ухвалення законного та обґрунтованого вироку. Дослідження особливостей джерел доказів у кримінальних провадженнях про привласнення майна шляхом зловживання службовим становищем дозволяє дійти низки принципових висновків.

По-перше, процес доказування у зазначеній категорії справ є надзвичайно складним та багатогранним, що зумовлено як специфікою самого діяння, так і його високим рівнем латентності. Службові особи, як правило, володіють не лише знаннями про внутрішні механізми документообігу та фінансових операцій, а й мають можливість впливати на підлеглих і мають доступ до офіційної документації, що ускладнює викриття та фіксацію злочину на стадії досудового розслідування.

По-друге, успішність кримінального переслідування в подібних справах безпосередньо залежить від якості, повноти та взаємної узгодженості зібраних доказів. Особливе значення має встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями службової особи та фактом заволодіння майном. Це вимагає не лише належної фіксації подій, а й глибокого аналізу обставин, за яких службове повноваження було використано всупереч інтересам служби.

По-третє, джерела доказування у таких справах повинні застосовуватися комплексно, з урахуванням їхньої взаємної доповнюваності. Зокрема, документи та бухгалтерські записи є основою для доведення об'єктивної сторони злочину, тоді як показання свідків та електронні документи можуть відігравати важливу роль у встановленні умислу та корисливих мотивів. Висновки експертів, у свою чергу, підтверджують як фактичні збитки, так і можливі порушення у фінансово-господарській діяльності.

По-четверте, ефективне підтримання публічного обвинувачення вимагає від прокурора не лише високого рівня професійної підготовки, а й глибокого розуміння специфіки кожного виду доказів, їхньої доказової сили та взаємозв'язків між ними. Саме здатність побудувати логічну, переконливу й внутрішньо несуперечливу доказову конструкцію значною мірою визначає успіх обвинувачення в суді першої інстанції.

Таким чином, оптимальне використання джерел доказів у справах про привласнення майна шляхом зловживання службовим становищем є ключовою передумовою для забезпечення доведення вини обвинуваченого в кримінальному провадженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство: Закон України від 03.03.2022 р. № 2117-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#Text (дата звернення: 27.08.2025).
2. Малахова К. Доказування у кримінальних провадженнях щодо привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінального процесуального та криміналістичного забезпечення протидії злочинності: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 08 грудня 2023 р.). Дніпро: ДДУВС, 2024. С. 201–204.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України станом від 06.11.2022 / Верховна Рада України. 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.
4. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / За ред. М.І. Хавронюка. К.: Москаленко О.М., 2019. 464 с.
5. Часова Т.О. Особливості доказування економічних злочинів. Часопис Київського університету права. 2019. № 4. С. 324–328.
6. Репчонок А.Ю. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки. Юридичний науковий електронний журнал. № 11. 2022. С. 874–878. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/214.
7. Кримінальна справа № 686/5486/23 (привласнення майна шляхом зловживання службовим становищем): Реєстр судових рішень / надходження – 13.06.2024; набрала законної сили – 11.07.2024. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119682888 (дата звернення: 28.08.2025).

УДК 343.131:004.8:004.056(4+477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.56

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У ДОКАЗУВАННІ В ДОСУДОВОМУ ТА СУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННЯХ: ДОКТРИНАЛЬНІ ЗАСАДИ І ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ

Погорецький М.А.,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики
навчально-наукового інституту права,
проректор з науково-педагогічної роботи
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0002-9012-7686
e-mail: mykola.pohoretskyi@knu.ua

Погорецький М.А. Штучний інтелект у доказуванні в досудовому та судовому провадженнях: доктринальні засади і практика застосування.

Стаття присвячена проблемним питанням використання штучного інтелекту у доказуванні в кримінальному провадженні в умовах стрімкої цифровізації. Зростання масивів даних із комунікаційних платформ, мобільних пристроїв, мережевих журналів та відкритих джерел інформації (OSINT) ускладнює їх процесуально коректну обробку, формуючи подвійний імператив: оперативний та відтворюваний аналіз за суворого дотримання критеріїв належності, допустимості, достовірності та достатності, із мінімізацією ризиків алгоритмічної упередженості й недостатньої прозорості процедур (проблема «чорної скриньки» – *black box*). Мета дослідження полягає в обґрунтуванні цілісної доктринально-процесуальної криміналістичної моделі інтеграції алгоритмів штучного інтелекту у доказування на досудовій і судовій стадіях у поєднанні із судовим контролем, принципом змагальності та рівності сторін. Методологія спирається на формально-догматичний і порівняльно-правовий підходи, практику Верховного Суду України, Європейського суду з прав людини (*Roman Zakharov v. Russia*; *Big Brother Watch and Others v. the UK*) та Суду ЄС у справі *EncroChat* (C-670/22), а також на криміналістичні стандарти Європейської мережі експертних установ (ENFSI), документи NIST SP 800-86/101r1 і Протокол Берклі. Наукова новизна полягає у: (1) конкретизації тестів допустимості й достовірності результатів алгоритмічної обробки; (2) регламентації «пакета відтворюваності» (*reproducibility dossier*), що включає версії програмного забезпечення, конфігурації, початкові значення (*seed*), журнали передоброблення та виведення, хеш-ідентифікатори, тест-плани й «паспорт моделі» (*model card*); (3) описі процесуальних фільтрів судового контролю (необхідність, пропорційність, мінімізація, обмеження вторинного використання) та тесту «внутрішньої еквівалентності» у транскордонних справах за Європейським наказом про розслідування (EIO); (4) операційних орієнтирах для сторін і суду. Результати дослідження окреслюють концепцію доказування, підсиленого штучним інтелектом (*AI-enabled proof*), яка забезпечує пояснюваність (*XAI*), відтворюваність результатів та вимогу кореспондуючих підтверджень. Розроблено пакет практичних рішень (типові ухвали, стандарти розкриття, уніфіковані формати експертних висновків, суддівський довідник – *benchbook*) і запропоновано інституційні кроки – міжвідомчі криміналістичні центри (forensic-центри), стандартні організаційно-технічні процедури (*SOP*) та програми фахового навчання. Запропонована нормативно-процесуальна конструкція інтегрує алгоритми штучного інтелекту в систему доказування без підміни процесуальної форми та зі збереженням балансу між ефективністю кримінального переслідування і гарантіями прав людини..

Ключові слова: штучний інтелект; цифрові докази; цифрова криміналістика»; належність; допустимість; відтворюваність; судовий контроль; досудове провадження; судове провадження; ЄСПЛ; OSINT; EIO; XAI; SOP.

Pohoretskyi M.A. Artificial Intelligence in evidence in pre-trial and judicial proceedings: doctrine principles and application practice.

The article addresses contentious issues surrounding the use of artificial intelligence in criminal proof within the context of rapid digitalization. The expansion of data streams from communication platforms, mobile devices, network logs, and open-source information (OSINT) complicates their procedurally sound handling, creating a dual imperative: rapid and reproducible analysis conducted under strict adherence to the criteria of relevance, admissibility, reliability, and sufficiency, while minimizing risks of algorithmic bias and insufficient procedural transparency (the "black box" problem). The aim of the study is to substantiate a coherent doctrinal-procedural model for integrating artificial-intelligence algorithms into proof at both the pre-trial and trial stages, combined with judicial oversight, the principle of adversarial proceedings, and equality of arms. The methodology relies on formal-dogmatic and comparative-legal approaches, the practice of the Supreme Court of Ukraine, the European Court of Human Rights (Roman Zakharov v. Russia; Big Brother Watch and Others v. the UK), and the Court of Justice of the EU in EncroChat (C-670/22), as well as on criminalistics standards of the European Network of Forensic Science Institutes (ENFSI), NIST SP 800-86/101r1 documents, and the Berkeley Protocol. The scientific novelty consists in: (1) specifying tests for admissibility and reliability of algorithmic outputs; (2) regulating a "reproducibility dossier" that includes software and model versions, configurations, seed values, preprocessing and inference logs, hash identifiers, test plans, and a "model card"; (3) describing procedural filters of judicial control (necessity, proportionality, minimization, restrictions on secondary use) and the "internal equivalence" test in cross-border cases under the European Investigation Order (EIO); (4) operational guidelines for the parties and the court. The results outline the concept of AI-enabled proof, which ensures explainability (XAI), reproducibility of results, and the requirement of corroborating evidence. A package of practical solutions has been developed (model court orders, disclosure standards, unified formats for expert opinions, and a judicial benchbook), together with proposed institutional steps–interagency criminalistics (forensic) centers, standard operating procedures (SOPs), and professional training programs. The proposed normative-procedural construct integrates artificial-intelligence algorithms into the system of proof without substituting the procedural form and preserves the balance between investigative efficiency and guarantees of human rights.

Key words: artificial intelligence; digital evidence; digital criminalistics (forensics); relevance; admissibility; reproducibility; judicial oversight; pre-trial proceedings; trial proceedings; ECtHR; OSINT; EIO.

Постановка проблеми. Цифрова трансформація суспільних відносин перетворила кримінальне провадження на середовище, у якому ключові фактичні дані виникають, циркулюють і зберігаються в електронній формі – у комунікаційних платформах, мобільних пристроях, мережевих журналах та відкритих джерелах інформації (Open Source Intelligence, OSINT). Це породжує водночас і нові можливості, і нові ризики для доказування: з одного боку – прискорення виявлення, тематизації та систематизації відомостей за допомогою алгоритмів штучного інтелекту, з іншого – виклики допустимості, відтворюваності, алгоритмічної упередженості (bias) і недостатньої прозорості та перевірюваності алгоритмічних процедур (проблема «чорної скриньки» – *black box*) [30; 26; 27]. Транскордонний вимір додатково ускладнює використання цифрових масивів: практика Суду Європейського Союзу (Court of Justice of the European Union, CJEU) у справі C-670/22 (*EncroChat*) закріпила тест «внутрішньої еквівалентності» як умову придатності «вже наявних» даних, отриманих у порядку Європейського наказу про розслідування (European Investigation Order, EIO), що вимагає від національних судів не лише формальної, а й змістовної перевірки гарантій їх здобуття, збереження та подальшого використання [22; 30]. У сфері прав людини Європейський суд з прав людини (European Court of Human Rights, ЄСПЛ) наголошує на «сильних запобіжниках» (robust safeguards) для секретних і масових втручань: необхідності, пропорційності, мінімізації, визначеності правил зберігання/знищення даних та, коли це можливо, повідомлення *post factum* (ex post notification) [26; 27]. У цьому контексті українська наукова доктрина та практика Верховного Суду послідовно підкреслюють: технологічні інструменти не

замінюють процесуальної форми та судової оцінки доказів; «алгоритмічні відповіді» як такі не є джерелом науково доведеної інформації та набувають доказового значення лише за умови належної процесуальної фіксації, розкриття сутнісної технічної інформації (disclosure) і перевірки у сукупності з іншими даними [3; 4; 11; 12; 14]. Відтак ключовою проблемою є вироблення цілісної доктринально-процесуальної криміналістичної моделі інтеграції штучного інтелекту в ланцюг «виявлення – збирання – перевірка – оцінка – представлення в суді» з такими процесуальними фільтрами, які одночасно забезпечують ефективність кримінального переслідування та дотримання прав людини, включно з реальним судовим контролем, рівністю сторін і можливістю незалежного відтворення результатів алгоритмічної обробки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Українська наукова традиція доказування у кримінальному провадженні сформувала усталену систему критеріїв належності, допустимості, достовірності та оцінки доказів у сукупності. В авторських працях (про застосування новітніх технологій у розслідуванні воєнних злочинів; про судовий контроль; про теорію та нову концепцію доказування) послідовно окреслено: (а) провідну роль судового контролю у легітимації втручання в права людини; (б) необхідність процесуальної форми для будь-яких технічних результатів; (в) вимогу кореспондуючих доказів при використанні інструментів аналізу даних [11; 12; 13; 14]. Позиції Верховного Суду кореспондують цій доктрині: «відповіді» систем штучного інтелекту самі по собі не становлять джерела науково доведеної інформації і набувають значення лише в межах процесуальної форми з можливістю незалежної перевірки; окремі напрацювання суддівського корпусу акцентують на прозорості технічних операцій і єдності підходів до цифрових доказів [3; 4].

Українські галузеві дослідження, присвячені запобіганню злочинності та використанню штучного інтелекту (ШІ), зокрема праці Р. Благути, А. Мовчана, О. Бугери, О. Заярного, О. Зачека, Я. Свистун, В. Шевчука, Т. Шевчук, В. Шепітька, М. Шепітька та ін., демонструють поступ від загальнотехнічного огляду можливостей до нормативно-практичної інтеграції інструментів аналізу даних у розслідування, водночас наголошуючи на ризиках алгоритмічної упередженості (bias), надмірності та необхідності етичних і процесуальних запобіжників [1; 2; 6; 7; 22]. Навчально-методичні матеріали технічних шкіл (КПІ: «Методи та системи штучного інтелекту», «Методи ШІ в кібербезпеці») підсилюють потребу у стандартизованій перевірці придатності (validation), тест-планах і контролі похибок для моделей комп'ютерного зору (Computer Vision, CV) / оброблення природної мови (Natural Language Processing, NLP) та аналітики журналів подій [10].

Європейський вимір задає подвійний вектор: права людини та транскордонна придатність цифрових масивів. Практика ЄСПЛ (ECtHR) у справах *Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom* та *Roman Zakharov v. Russia* формулює вимогу «сильних запобіжників» (robust safeguards): законна мета, необхідність/пропорційність, мінімізація, регламентація зберігання/знищення, ефективний нагляд і, коли можливо, повідомлення постфактум (ex post) [32; 33]. СЄС (CJEU) у справі C-670/22 (*EncroChat*) закріпив тест «внутрішньої еквівалентності» для «вже наявних» цифрових масивів у межах Європейського наказу про розслідування (European Investigation Order, EIO), що вимагає не лише формальної, а й змістовної сумісності гарантій між державами [28; 30]. Оглядові та аналітичні публікації Європолу (Europol) засвідчують користь ШІ для оперативної аналітики, але підкреслюють різницю між «операційною ефективністю» й «судовою придатністю», яка потребує відтворюваності (reproducibility), прозорості та зовнішньої перевірки придатності (external validation) [24; 25]. Порівняльно-правові дослідження (K. Ligeti та ін.; H. Kuczyńska; O. Kutovyi) поглиблюють дискусію щодо автентифікації «алгоритмічних» доказів, допустимості ШІ-опосередкованих висновків та меж судового покладання на статистичні інструменти [39; 40; 41]. У публічному контексті увагу привертає масштаб використання систем розпізнавання облич (facial recognition) та дебати щодо недискримінації і пропорційності (BBC про Clearview; коментар щодо *Glukhin v. Russia*) [36; 37].

Криміналістичний технічний стандарт закладено в європейських та американських настановах: ENFSI Best Practice Manuals для цифрової криміналістики; NIST SP 800-86 (інтеграція криміналістики у реагування на інциденти) і NIST SP 800-101, Rev. 1 (мобільні пристрої). Вони уніфікують вимоги до первинних/робочих копій (master/working copies), хеш-ідентифікації (hashing), блокаторів запису (write-blockers), журналів доступу (access logs), опису невизначеностей (uncertainty) та відтворюваності – що є критично важливим для перетворення технічного результату на доказ [25; 32; 39]. Для відкритих джерел розвідка з відкритих джерел (Open Source

Intelligence, OSINT) за Протоколом Берклі (Berkeley Protocol) встановлює процесуальні вимоги до пошукових стратегій, верифікації метаданих/походження, геолокації й збереження оригіналів, створюючи місток між OSINT і судовою придатністю [26]. Емпіричні дослідження щодо застосування ШІ у діяльності органів правопорядку додатково наголошують на потребі прозорого ланцюга оброблення (processing chain) та зовнішнього контролю інструментів з боку незалежних установ [30].

Окремий напрям порівняльної практики стосується оцінок ризику (risk scoring) та дисциплінарних наслідків зловживання ШІ: справа *State v. Loomis* встановила межі покладання на імовірнісні оцінки без розкриття методики та без кореспондуючих доказів; судова й дисциплінарна практика США, Канади й Австралії щодо «галюцинацій» і фіктивних посилань у процесуальних документах підтвердила неприпустимість делегування професійної ретельності машині [37; 38; 42; 43]. На політичному рівні європейські орієнтири «довірчого ШІ» та Європейська етична хартія для правосуддя вимагають прозорості, підзвітності, недискримінації, пояснюваності (explainability, XAI) і управління ризиками упродовж усього життєвого циклу моделі [27; 46].

Зіставлення масиву публікацій дозволяє виокремити лакуни, які ця стаття прагне заповнити. *По-перше*, у вітчизняній практиці бракує уніфікованих вимог до «пакета відтворюваності» (*reproducibility dossier*) для інструментів комп'ютерного зору (CV), оброблення природної мови (NLP), графової та блокчейн-аналітики із фіксацією версій програмного забезпечення/моделей, конфігурацій, контрольних початкових значень (*seed*), журналів виведення (*inference logs*), тест-планів і аудиту упередженості (*bias audit*) – попри наявність згаданих міжнародних криміналістичних стандартів [26; 30; 32; 45]. *По-друге*, неусталені межі та обсяг розкриття (*disclosure*) сутнісної технічної інформації стороні захисту для забезпечення реального контрольного незалежного відтворення результатів (replication) і рівності сторін (*equality of arms*), зокрема у справах із транскордонним елементом (EIO; «внутрішня еквівалентність») [28; 30]. *По-третє*, потребує деталізації судова методика мотивації рішень щодо покладання/непокладання на алгоритмічні висновки з урахуванням пояснюваності (XAI) і опису невизначеностей, а також стандартизація форм експертних висновків під вимоги ENFSI/NIST і Протоколу Берклі [26; 31; 38; 45]. *По-четверте*, на рівні політик – необхідна операційна уніфікація (Standard Operating Procedures, SOP; *benchbooks*; стандарти *disclosure*) та інституційна спроможність (міжвідомчі криміналістичні центри ШІ – *forensic*-центри) для забезпечення відтворюваності, підзвітності та недискримінації [24; 27; 45-46].

Таким чином, сучасний науково-практичний дискурс пропонує багаторівневу опору для інтеграції ШІ в доказування: національну доктрину кримінального процесуального доказування та позиції Верховного Суду [3; 4; 11–14], європейські стандарти прав людини та транскордонної взаємодії [22; 24; 32; 33], криміналістичні технічні настанови ENFSI/NIST і Протокол Берклі [26; 31; 38; 45], а також порівняльну практику щодо меж алгоритмічних інструментів у суді [24; 25; 36; 38–41; 43–44; 48–49]. На цьому тлі запропонована в статті модель «доказування, підсиленого ШІ» окреслює системні процесуальні фільтри, стандарти відтворюваності та орієнтири для сторін і суду, спрямовані на перетворення технічних результатів на переконливі докази у досудовому та судовому провадженнях.

Метою статті є концептуалізація доктринально-процесуальної криміналістичної моделі використання штучного інтелекту (ШІ) у доказуванні на досудовій та судовій стадіях з урахуванням європейських стандартів і національної практики. Для досягнення цієї мети сформульовано такі *завдання*: (1) уточнити місце ШІ в системі доказування з позицій належності, допустимості, достовірності та достатності; (2) окреслити нормативний і стандартизований масив – практику ЄСПЛ, СЄС, Європейський наказ про розслідування, а також керівництва Європейської мережі судово-експертних установ (European Network of Forensic Science Institutes, ENFSI) та Національного інституту стандартів і технологій США (National Institute of Standards and Technology, NIST), Протокол Берклі (Berkeley Protocol); (3) змоделювати «вставки» ШІ у життєвому циклі доказу та пов'язані з цим процесуальні й техніко-криміналістичні ризики; (4) визначити критерії оцінки результатів ШІ і вимогу відтворюваності результатів (*reproducibility*) як матеріальної основи змагальності; (5) запропонувати операційну «дорожню карту» для сторін і суду [24; 26–27; 30–31; 38; 45].

Матеріали і методи. Матеріальною базою дослідження є нормативно-правові акти та публічні політики України й Європейського Союзу (ЄС, EU), зокрема Закон України «Про оперативно-роз-

шукову діяльність», законодавство у сфері кібербезпеки, Концепція розвитку штучного інтелекту (розпорядження КМУ № 1556-р), а також європейські орієнтири «довірчого штучного інтелекту» (*trustworthy AI*) та Етична хартія Ради Європи для судових систем [5; 6; 27; 46]. Джерельна база включає практику Верховного Суду щодо ролі ШІ та єдності судової практики, рішення ЄСПЛ (ECtHR) у справах *Big Brother Watch* та *Roman Zakharov*, постанову СЄС (CJEU) у справі C-670/22 (*EncroChat*), а також порівняльні кейси західних юрисдикцій стосовно оцінок ризику (*risk scoring*) і дисциплінарних наслідків використання «галюцинацій» (*hallucinations*) систем ШІ у процесуальних документах [3; 4; 28; 32–33; 43–44; 49]. Використано міжнародні стандарти і керівництва: ENFSI Best Practice Manuals для цифрової криміналістики; NIST SP 800-86 та NIST SP 800-101 (інтеграція криміналістики та робота з мобільними пристроями); Протокол Берклі (Berkeley Protocol) щодо роботи з відкритими цифровими джерелами (OSINT) [26; 37–38; 39]. Аналітичний пласт становлять матеріали Європолу (Europol) про застосування ШІ у діяльності органів поліції, міждисциплінарні праці з цифрової криміналістики та доказування, а також українські дослідження щодо ШІ у протидії злочинності та у доказуванні [1–2; 10–14; 30–25; 39–41].

Методологічно застосовано: формально-догматичний аналіз норм кримінального процесу та спеціального законодавства з їх співвіднесенням із європейськими стандартами прав людини – необхідністю, пропорційністю, мінімізацією та «сильними запобіжниками» (*robust safeguards*) [27; 32–33]; порівняльно-правовий підхід через зіставлення національної практики з правом ЄС (Європейський наказ про розслідування – ЕІО, тест «внутрішньої еквівалентності» за C-670/22) та провідними західними юрисдикціями (оцінки ризику, санкції за фіктивні посилання) [22; 30; 43–44; 49]; криміналістичне *case study* з аналітичним моделюванням життєвого циклу доказу з «вставками» ШІ (комп'ютерний зір (Computer Vision, CV), текстова аналітика (Natural Language Processing, NLP), графова аналітика (*graph analytics*), блокчейн-аналіз (*blockchain forensics*), відкриті джерела) на основі ENFSI/NIST/Протоколу Берклі та практичних оглядів Європолу, з подальшою оцінкою судової придатності за критеріями належності, допустимості, достовірності та достатності [24; 26; 31; 38; 45]; стандартизований аудит процедур збирання, збереження та аналізу цифрових артефактів відповідно до вимог ланцюга збереження (*chain of custody*), журналювання доступів (*access logging*), хеш-ідентифікації (*hashing*), опису невизначеностей (*uncertainty*) і відтворюваності (*reproducibility*) [31–32; 45].

Для операціоналізації ключових понять *«допустимість»* розуміється як наявність законної підстави, дотримання судового контролю, відсутність провокації чи масової невибіркової інтервенції та непорушність ланцюга збереження, що забезпечує доброякісність доказу, отриманого із застосуванням ШІ; для транскордонних даних – додатково перевірка «внутрішньої еквівалентності» і співмірності відповідно до підходів ЄСПЛ, СЄС і технічних стандартів [22; 32–33; 38; 45]. *«Достовірність/надійність»* охоплює перевірку придатності інструмента (*validation*), контроль похибок із урахуванням показників хибнопозитивів/хибнонегативів (FPR/FNR), чутливості/специфічності (*sensitivity/specificity*), стійкості до зміни порогів (*thresholds*), аудит упередженості (*bias-audum*) та наявність «пакета відтворюваності» (*reproducibility dossier*) – версій програмного забезпечення/моделей і середовищ, конфігурацій, контрольних початкових значень (*seed*), журналів передоброблення та виведення (*processing/inference logs*), хеш-таблиць, тест-планів і «паспорта моделі» (*model card*) [26; 27; 31; 45–46]. *«Вага/достатність»* визначається оцінкою у сукупності з кореспондуючими доказами та забороною «автоматичного авторитету» алгоритму, зокрема для оцінок ризику [11; 49].

Для забезпечення відтворюваності та якості формується «пакет відтворюваності» (*reproducibility dossier*), що включає таблиці хешів первинних і робочих копій, зафіксовані версії програмного забезпечення/моделей і середовищ, конфігурації та *seed*, журнали передоброблення і виведення, тест-плани й результати перевірених метрик, «паспорт моделі» із визначенням меж застосовності (*scope*), а також протоколи мінімізації/знищення (*minimization/deletion*) та обмеження вторинного використання (*secondary use*) [26–27; 31; 45–46]. Контроль упередженості здійснюється через періодичний *bias-audum* (мовна, демографічна, контекстна упередженість), людську перевірку критичних висновків (*human-in-the-loop*) та вимогу кореспондуючих підтверджень [27; 46].

Простежуваність (трасованість) і ланцюг збереження гарантуються веденням журналів доступів, застосуванням блокаторів запису (*write-blockers*), інвентаризацією артефактів, нормалізацією часових поясів та фіксацією джерел і каналів отримання; для матеріалів з відкритих джерел додатково зберігаються пошукові запити/фільтри, метадані, геолокація та оригінали, як того вимагає Протокол Берклі [26; 31; 38; 45].

Етичні та правозахисні засади узгоджено зі стандартами ЄСПЛ щодо «сильних запобіжників» і принципами «довірчого» ШІ: необхідність, пропорційність, мінімізація, прозорість, підзвітність, недискримінація; для транскордонних випадків застосовано процедурний інструмент ЕІО та тест «внутрішньої еквівалентності»; окремо забезпечено пріоритет прав людини, зокрема заборону ексклюзивного покладання на алгоритмічні висновки [27–28; 30; 38–39; 46; 49].

Критерії включення охоплюють офіційні акти, судові рішення та стандарти, рецензовані публікації і кейси верховних/вищих судів провідних юрисдикцій; виключено джерела без верифікованого походження, непроцесуальні довідки без методичної бази та матеріали без можливості підтвердження автентичності або відтворюваності (*replicability*). До обмежень віднесено відсутність доступу до закритих масивів і відомчого програмного забезпечення, залежність від публічних описів інструментів і різнорідність національних практик; ці ризики мінімізовано стандартизованим аудитом за ENFSI/NIST/Протоколом Берклі [3–6; 24–23; 36–39; 44–46; 49].

Узгоджене поєднання наведених джерел і методів забезпечує прозору простежуваність аргументації, відповідність європейським стандартам прав людини та відтворюваність запропонованих висновків щодо інтеграції ШІ у доказування на досудовій і судовій стадіях.

Виклад основного матеріалу. Доказування у кримінальному провадженні є цілеспрямованою, нормативно врегульованою діяльністю сторін обвинувачення і захисту зі збирання, перевірки та оцінки доказів, яка відбувається під контролем суду. На досудовій стадії цей контроль не може зводитись до формальної перевірки процесуальних атрибутів; він має бути змістовним фільтром, що визначає межі допустимого втручання у приватну сферу, окреслює предмет і обсяг доступу до відомостей, забезпечує мінімізацію обробки даних і встановлює стандарти подальшого поводження з ними. Верховенство права у кримінальному процесуальному доказуванні вимагає не формального, а змістовного судового контролю, що забезпечує справедливість, пропорційність і мотивованість кожного рішення [15]. У судовій стадії ця логіка трансформується у змагальний розгляд, який передбачає належно мотивовані рішення та реальну рівність сторін (*equality of arms*) як умову довіри до результату доказування [12; 14]. Саме тому процесуальна форма не є «обгорткою» для технічного результату: вона виконує роль гарантії від свавілля й помилок і забезпечує відтворюваність шляху від джерела інформації до судового висновку.

Визначальним є підхід, за яким технічні засоби – уся сукупність цифрових інструментів, алгоритмів, методів фіксації та аналізу – розглядаються як допоміжні механізми реалізації засад доказування, які не підміняють судової оцінки належності, допустимості, достовірності та достатності. Будь-який технічний результат набуває процесуального статусу лише за умови його «вбудованості» у належну форму (протоколи, експертні висновки, додатки з технічними журналами), підтвердження кореспондуючими джерелами і доступності для незалежної перевірки стороною захисту [11; 13; 14]. Такий підхід забезпечує не лише формальну, а й епістемічну надійність доказування: суд отримує можливість відтворити логіку здобуття, обробки та інтерпретації цифрових відомостей і дати їм зважену оцінку в сукупності.

Орієнтиром для правозастосування є усталена позиція Верховного Суду: «алгоритмічні відповіді» – попередні висновки, згенеровані інформаційними системами або алгоритмами, – самі по собі не становлять джерела науково доведеної інформації і можуть набувати доказового значення лише за умови процесуальної легітимації та оцінки у взаємозв'язку з іншими даними [3; 4]. Це вимагає від сторін не стільки посилань на «високу точність» інструмента, скільки демонстрації процесуальної коректності його застосування, прозорості технічних операцій і здатності забезпечити ефективне контрольне незалежне відтворення. У підсумку саме поєднання змістовного судового контролю на «вході» (санкціонування, межі, мінімізація) та змагальної, мотивованої оцінки на «виході» (перевірюваність, кореспондування джерел, оцінка у сукупності) формує той базовий стандарт доказування, який унеможливлює підміну судової дискреції технологічною «автоматичністю» і гарантує якість правосуддя [3; 4; 11–14; 25; 26; 50].

Ключові перешкоди для належного застосування ШІ сторонами полягають у: (1) неповному розкритті технічного «ядра» (версій ПЗ/моделей, *seed*, порогів, журналів), що позбавляє захист реальної контрперевірки з контрольним незалежним відтворенням; (2) відсутності стандартних тест-планів і валідованих метрик (FPR/FNR, чутливість/специфічність, AUC) для конкретної справи; (3) ігноруванні принципу мінімізації під час збирання великих масивів; (4) покладанні на «загальну точність» без кореспондуючих доказів. *Рішення:* (1) обов'язкова передача пакета відтворюваності (*reproducibility dossier*) у складі матеріалів відкриття; (2) запровадження уніфіко-

ваних чек-списків сторін (питання до експерта/оператора, вимоги до журналів *processing/access/inference logs*, модельного «паспорта»), а також локальних SOP, узгоджених з ENFSI/NIST; (3) процесуальне фіксування мінімізації (цільові часові «вікна», таргетовані акаунти/пристрої) у клопотаннях і ухвалах; (4) правило кореспонденції: кожен алгоритмічний висновок підкріплюється щонайменше одним незалежним джерелом (протокол, експертиза, свідчення чи інший цифровий слід), а межі застосовності та похибки прямо зазначаються у мотивуванні.

Цифрова джерельна база у сучасному кримінальному провадженні охоплює ширший спектр артефактів, ніж класичні документальні чи речові докази: електронні документи, телекомунікаційні записи, журнали доступу й системні логи, дані мобільних пристроїв і хмарних сервісів, а також метадані – часові мітки, геолокація, ідентифікатори пристроїв – та сліди користувацької активності (патерни дій, історія взаємодій) [32; 39]. Кіберпростір є самостійним середовищем учинення злочинів, яке формує нові криміналістичні умови для виявлення, фіксації та доказування цифрових слідів [18]. У межах цієї множини матеріали з відкритих джерел (OSINT) – зображення, відео, дописи в соціальних мережах, супутникові знімки – набувають процесуальної ваги лише за умови суворого дотримання Протоколу Берклі: фіксації пошукових стратегій (збереження запитів/фільтрів/часових міток і платформ доступу), перевірки походження та цілісності (метадані/EXIF), геолокаційно-хронологічної реконструкції подій, збереження оригіналів і контрольних копій та підтримання безперервного ланцюга збереження (*chain of custody*) [20]. Звідси випливає базовий висновок: цифровий артефакт є процесуально придатним не «за природою», а лише настільки, наскільки прозоро задокументовано його шлях від джерела до судової зали.

Криміналістична (форензічна) дисципліна задається технічними стандартами ENFSI/NIST і є однаковою для всіх класів цифрових джерел: створення первинних і робочих копій, хеш-ідентифікація для підтвердження цілісності, журналювання доступів (хто/коли/що), контроль середовищ виконання та відтворюваність процедур (*reproducibility*) [25; 32; 39]. Ці вимоги не зводяться до «технологічної педантичності» – вони матеріалізують процесуальні гарантії: дають змогу відновити послідовність дій, відокремити первинний образ від робочих копій, перевірити незмінність вмісту та виключити маніпуляції. У такий спосіб технічна коректність стає юридично значущою властивістю, що перетворює інформаційний масив на доказовий матеріал, придатний для перехресної перевірки.

Разом із тим, різниця між «операційною ефективністю» аналітики і «судовою придатністю» доказу залишається принциповою. Практичні огляди Європолу слушно застерігають: швидкість виявлення закономірностей або масштаб обробки даних самі по собі не гарантують прийнятності у суді; необхідні повна простежуваність, можливість незалежного відтворення та наявність процесуальних запобіжників на всіх етапах роботи з даними [24–25]. З цієї позиції випливає нормативна вимога до учасників провадження: кожен цифровий артефакт має супроводжуватися відтворюваним набором технічних і процесуальних атрибутів – копії/хеші/журнали/опис середовищ – які забезпечують перевірюваність походження, цілісності й способу оброблення.

Отже, цифрова джерельна база не є простою сумою технічних файлів чи «скидів» даних; її правове значення формується через криміналістичну дисципліну. OSINT стає доказом лише тоді, коли виконано вимоги Протоколу Берклі; будь-які інші цифрові сліди – коли дотримано ENFSI/NIST-процедур копіювання, хешування, логування та відтворюваності [26; 31; 38; 45]. Науковий висновок тут однозначний: у цифровій сфері юридична якість випливає з технічної відтворюваності, а не навпаки; саме тому забезпечення повної простежуваності та контрольного незалежного відтворення стає не допоміжною, а визначальною умовою судової переконливості доказів.

Матеріальні та процесуальні межі втручання у сферу цифрових доказів визначаються поєднанням гарантій Конвенції та вимог кримінального процесу, які разом утворюють належний режим безпеки для будь-яких слідчих дій, у тому числі з використанням алгоритмічних інструментів. Практика ЄСПЛ вимагає наявності законної мети, реального, а не декларативного, незалежного контролю до і після втручання, дотримання принципу мінімізації, чітких правил зберігання й знищення даних, регламентації доступу та обміну інформацією і, коли це можливо, повідомлення *post factum* особи, щодо якої здійснювалася інтервенція [26; 27]. Саме ці елементи запобігають «інституціоналізації» масових і невибіркових практик збору відомостей та є критеріями як допустимості втручання, так і надійності його результатів.

Операціоналізація зазначених гарантій відбувається через змістовний судовий контроль. Ухвала слідчого судді повинна не просто санкціонувати доступ, а конкретизувати джерела й канали

даних, обсяг і строки, правила копіювання та фіксації цілісності (хеш-ідентифікація), вимоги до журналювання доступів, а також умови пояснюваності алгоритмічних процедур (XAI) і обов'язок сформувати «пакет відтворюваності» (*reproducibility dossier*) для можливої незалежної перевірки стороною захисту [31; 38; 45]. Така деталізація перетворює абстрактні стандарти Конвенції на перевірні процесуальні обов'язки, забезпечує відтворюваність технічного шляху доказу та реальну змагальність. У подальшому мотивувальна частина судового рішення має фіксувати, чи і чому суд покладається на відповідний цифровий/алгоритмічний компонент; брак прозорості або неможливість відтворення неминуче веде до зниження доказової ваги або до виключення матеріалів [3; 4; 49].

Транскордонний вимір підвищує планку процесуальних вимог. У порядку Європейського наказу про розслідування (EIO) застосовується тест «внутрішньої еквівалентності», закріплений СЄС у справі C-670/22 (*EncroChat*): «вже наявні» цифрові масиви можуть бути використані лише за умови, що гарантії їх здобуття та нагляду відповідають тим, які вимагалися б у державі-виконавці; перевірці підлягає не лише формальний канал передачі, а й змістовна сумісність запобіжників [28; 30; 34]. Це означає, що національний суд має оцінювати пропорційність первинної операції, безперервність ланцюга збереження та обмеження на *secondary use*, інакше доказ стає процесуально вразливим до виключення.

Таким чином матеріальні та процесуальні межі втручання виконують подвійну функцію: задають «вхідні» умови допустимості цифрової інтервенції і водночас визначають «вихідні» стандарти надійності та ваги її результатів. Їх практичний сенс – не в абстрактних запобіжниках, а в тому, що кожна технічна дія має бути необхідною і співмірною, кожен цифровий артефакт – *простежуваним* і відтворюваним, а кожне посилання на алгоритм – поясненим і перевірним. Лише за таких умов технологічний інструментарій працює на верховенство права, а не замість нього.

Штучний інтелект у кримінальному процесуальному доказуванні має подвійне призначення: з одного боку, це інструмент виявлення, відбору та аналітичного опрацювання цифрових масивів; з іншого – самостійний об'єкт перевірки на відповідність процесуальним і етичним вимогам. Така дихотомія зумовлює підвищені стандарти прозорості та відтворюваності: технічний результат, що виникає внаслідок алгоритмічної обробки, може бути покладений в основу судового висновку лише настільки, наскільки зрозумілий і перевірний шлях переходу від вхідних даних до висновку. Для цього застосовуються вимоги пояснюваності (XAI) та недискримінації: суд і сторони повинні отримати змістовне пояснення механізму класифікації/ідентифікації, кола істотних факторів і меж застосовності моделі, а також підтвердження відсутності дискримінаційних ефектів (мовних, демографічних, контекстних) [27; 46]. Водночас XAI не підміняє процесуальної форми: пояснення має бути «вмонтоване» у належно оформлені процесуальні носії (протоколи, висновки), доступне для перехресної перевірки і співставне з іншими джерелами.

Матеріальною основою такої перевірності виступає «пакет відтворюваності» (*reproducibility dossier*), який уніфікує технічні та процесуальні атрибути доказу: фіксовані версії програмного забезпечення, моделей і бібліотек; конфігурації та пороги; контрольні початкові значення (*seed*); журнали передоброблення й виведення (*processing/inference logs*); таблиці хешів первинних і робочих копій; протоколи середовищ виконання; тест-плани і метрики якості (FPR/FNR, чутливість/специфічність, AUC); результати аудиту упередженості; «паспорт моделі» (*model card*) з межами застосовності та застереженнями [31; 38; 45]. Така структуризація виконує не лише функцію технічної «документації», а й процесуальну гарантію реальної рівності сторін: за наявності пакета інша сторона спроможна здійснити контрольне незалежне відтворення, виявити чутливість висновків до зміни порогів, перевірити цілісність даних і коректність ланцюга збереження. За відсутності цих елементів зникає можливість ефективної контрперевірки, а отже – підривається як допустимість, так і доказова вага результату.

Операціоналізація зазначених гарантій відбувається через змістовний судовий контроль. Ухвала слідчого судді повинна не просто санкціонувати доступ, а конкретизувати джерела й канали даних, обсяг і строки, правила копіювання та фіксації цілісності (хеш-ідентифікація), вимоги до журналювання доступів, а також умови пояснюваності алгоритмічних процедур (XAI) і обов'язок сформувати «пакет відтворюваності» (*reproducibility dossier*) для можливої незалежної перевірки стороною захисту [31; 38; 45]. Така деталізація перетворює абстрактні стандарти Конвенції на перевірні процесуальні обов'язки, забезпечує відтворюваність технічного шляху доказу та реальну змагальність. У подальшому мотивувальна частина судового рішення має фіксувати, чи і

чому суд покладається на відповідний цифровий/алгоритмічний компонент; брак прозорості або неможливість відтворення неминуче веде до зниження доказової ваги або до виключення матеріалів [3; 4; 49].

Транскордонний вимір підвищує планку процесуальних вимог. У порядку Європейського наказу про розслідування (ЕІО) застосовується тест «внутрішньої еквівалентності», закріплений СЄС у справі C-670/22 (*EncroChat*): «вже наявні» цифрові масиви можуть бути використані лише за умови, що гарантії їх здобуття та нагляду відповідають тим, які вимагалися б у державі-виконавці; перевірці підлягає не лише формальний канал передачі, а й змістовна сумісність запобіжників [22; 30; 34]. Це означає, що національний суд має оцінювати пропорційність первинної операції, безперервність ланцюга збереження та обмеження на *secondary use*, інакше доказ стає процесуально вразливим до виключення.

Таким чином матеріальні та процесуальні межі втручання виконують подвійну функцію: визначають «вхідні» умови допустимості цифрової інтервенції і водночас окреслюють «вихідні» стандарти надійності та ваги її результатів. Їх практичний сенс – не в абстрактних запобіжниках, а в тому, що кожна технічна дія має бути необхідною і співмірною, кожен цифровий артефакт – *простежуваним* і відтворюваним, а кожне посилання на алгоритм – поясненим і перевірним. Лише за таких умов технологічний інструментарій працює на верховенство права, а не замість нього.

Штучний інтелект у кримінальному доказуванні має подвійне призначення: з одного боку, це інструмент виявлення, відбору та аналітичного опрацювання цифрових масивів; з іншого – самостійний об'єкт перевірки на відповідність процесуальним і етичним вимогам. Така дихотомія зумовлює підвищені стандарти прозорості та відтворюваності: технічний результат, що виникає внаслідок алгоритмічної обробки, може бути покладений в основу судового висновку лише настільки, наскільки зрозумілий і перевірний шлях переходу від вхідних даних до висновку. Для цього застосовуються вимоги пояснюваності (XAI) та недискримінації: суд і сторони повинні отримати змістовне пояснення механізму класифікації/ідентифікації, кола істотних факторів і меж застосовності моделі, а також підтвердження відсутності дискримінаційних ефектів (мовних, демографічних, контекстних) [27; 46]. Водночас XAI не підміняє процесуальної форми: пояснення має бути «вмонтоване» у належно оформлені процесуальні носії (протоколи, висновки), доступне для перехресної перевірки і співставне з іншими джерелами.

Матеріальною основою такої перевірності виступає «пакет відтворюваності» (*reproducibility dossier*), який уніфікує технічні та процесуальні атрибути доказу: фіксовані версії програмного забезпечення, моделей і бібліотек; конфігурації та пороги; контрольні початкові значення (*seed*); журнали передоброблення й виведення (*processing/inference logs*); таблиці хешів первинних і робочих копій; протоколи середовищ виконання; тест-плани і метрики якості (FPR/FNR, чутливість/специфічність, AUC); результати аудиту упередженості; «паспорт моделі» (*model card*) з межами застосовності та застереженнями [31; 38; 45]. Така структуризація виконує не лише функцію технічної «документації», а й процесуальну гарантію реальної рівності сторін: за наявності пакета інша сторона спроможна здійснити *контрольне незалежне відтворення*, виявити чутливість висновків до зміни порогів, перевірити цілісність даних і коректність ланцюга збереження. За відсутності цих елементів зникає можливість ефективної контрперевірки, а отже – підривається як допустимість, так і доказова вага результату.

Логічний наслідок цієї конструкції є прямим і практичним: дефект на стадії доступу або фіксації неминуче трансформується у дефект допустимості. Відсутність належної санкції, непродемонстрована необхідність/пропорційність, порушення *криміналістичних* процедур (відсутність первинної копії, хешів, журналів, контролю середовищ), вихід за межі первинної мети без нової ухвали – кожен із цих недоглядів не лише створює загрозу для прав людини, а й позбавляє суд можливості переконатися у законному походженні та процесуальній чистоті цифрового матеріалу [31; 38; 45]. Саме тому допустимість у цифровій сфері – це не формальний «прохідний бал», а сукупність перевірюваних гарантій, без яких електронний артефакт не може стати повноцінним доказом у змагальному процесі.

Достовірність у цифровому середовищі охоплює дві взаємопов'язані площини: автентичність і цілісність даних та відтворюваність застосованої методики їх одержання й опрацювання. У першій площині перевіряється, чи походить електронний артефакт саме з того джерела, на яке посилається сторона, і чи залишався він незмінним упродовж усього життєвого циклу; у другій – чи можна, дотримуючись описаної процедури, відтворити ідентичний або порівнянний результат,

що перетворює висновок із випадкового на методологічно надійний [25; 32; 39]. Практичним втіленням цих вимог є безперервність криптографічного контролю (стабільні хеш-значення від моменту первинного доступу до судової презентації), розмежування первинного образу і робочих копій, застосування пристроїв блокування запису (*write-blockers*), а також повний ланцюг журналів, які відбивають кожну операцію з даними і середовищами виконання (хто, коли, що і з якою метою здійснював) [25; 32; 39]. Будь-яка непояснена модифікація або розрив у журналюванні руйнує «ланцюг довіри» й послаблює доказову силу артефакту.

Невід'ємним елементом є верифікація метаданих, що корелює зміст із атрибутами: часові мітки узгоджуються з реконструйованою хронологією, геолокаційні координати – з топографією події, системні ідентифікатори пристроїв і акаунтів – із суб'єктним складом; часові пояси нормалізуються, джерела часу синхронізуються, а будь-які розбіжності фіксуються й аргументовано пояснюються [31; 38; 45]. Для фото- і відеоматеріалів аналіз метаданих формату обмінюваних метаданих зображення (Exchangeable Image File Format – EXIF) як стандарту зберігання технічної інформації (метаданих) у цифрових фото- та відеофайлах, а також реконструкція послідовності перекодувань (*re-encoding chain*) дають змогу відрізнити оригінальний (первинний) файл (*original file*) від змінених або похідних копій (*derived copies*), що нерідко є вирішальним (*critical*) для оцінки цілісності (*integrity*) цифрового доказу.

Відтворюваність методики на рівні як ручних, так і автоматизованих оброблень забезпечується повнотою журналів: журнали оброблення даних (*processing logs*) мають демонструвати кроки передоброблення, параметри нормалізації та порогові значення; журнали доступу (*access logs*) – суб'єкта, час, операцію і результат; журнали виведення (*inference logs*) – версію моделі, конфігурацію, *seed*, пороги й часові мітки запусків. Саме наявність цих журналів робить можливою незалежну перевірку й контрольне незалежне відтворення за ідентичних умов – ядро змагальності у справах, що спираються на цифрові докази [25; 32; 39].

Достовірність неможлива без перевірених (апробованих) інструментів і процедур: застосовуються засоби з підтвердженою точністю та стабільністю, описаними межами застосовності й відомими похибками. Ці параметри фіксуються у тестових планах (*test plans*) та показниках якості (*performance metrics*), зокрема у частоті хибнопозитивних спрацьовувань (False Positive Rate, FPR), чутливості (*sensitivity*), специфічності (*specificity*) та площі під кривою робочої характеристики приймача (Area Under the Curve, AUC). Усі ці дані додаються до матеріалів справи й надають суду змогу об'єктивно оцінити ризик помилок і стійкість отриманих результатів [31; 38; 45].

Для алгоритмічно отриманих результатів є обов'язковими три складові. *По-перше*, «пакет відтворюваності» (*reproducibility dossier*), що охоплює фіксовані версії програмного забезпечення, моделей і бібліотек, конфігурації та пороги, контрольні початкові значення (*seed*), журнали попередньої обробки та виведення (*preprocessing/inference logs*), таблиці хешів первинних і робочих копій, протокол середовищ виконання, тест-плани і метрики. *По-друге*, пояснюваність (*XAI*) – зрозуміле і відтворюване пояснення механізму класифікації чи ідентифікації, переліку істотних факторів і меж інтерпретації, що робить алгоритмічний висновок придатним для судового мотивування. *По-третє*, аудит упередженості (*bias-audum*) із фіксацією відсутності дискримінаційних ефектів (мовних, демографічних, контекстних) або з описом компенсаторів у разі виявлених ризиків [27; 46]. Сукупний ефект цих вимог полягає в тому, що цифровий висновок отримує епістемічну опору: відомо, чому модель дійшла певного результату, чи повторюється він за ідентичних умов, у яких межах його слід тлумачити і які похибки супроводжують застосування.

Зрештою, відкидання дефектних практик – обов'язкова умова наукової доброчесності в судовій оцінці. Якщо відсутні стабільні хеші, журнали доступу/оброблення, не описано середовищ, не визначено метрик і тестів стабільності, а розробник або власник інструмента прикривається «комерційною таємницею» і не надає критичних параметрів для перевірки, такий результат не витримує змагальної перевірки і втрачає доказову вагу; за наявності істотних порушень він підлягає виключенню [27; 31; 38; 45; 46]. Отже, достовірність цифрових доказів – це стандартизована, криміналістично відтворювана процедура, а не довіра до технології: лише поєднання тяглого криптографічного контролю, повного журналювання, верифікації метаданих, перевірених (апробованих) інструментів, а для алгоритмічних результатів – «пакет відтворюваності» (*reproducibility dossier*), пояснюваність системи штучного інтелекту (*explainable AI, XAI*) та аудит алгоритмічної упередженості (*bias audit*) – забезпечує рівень перевірності, який дозволяє суду мотивовано покладатися на цифровий доказ у сукупності з іншими матеріалами.

Достатність і «вага» цифрових доказів – це не арифметика байтів і не захоплення технологічною витонченістю інструмента; це здатність цифрових відомостей переконувати суд у сукупності з іншими джерелами, без «автоматичного авторитету» одиничного артефакту або алгоритмічного висновку. Висока агрегована точність моделі сама по собі не конституює доказової сили: вона має бути співвіднесена з кореспондуючими підтвердженнями – протоколами слідчих дій, експертними висновками, показаннями, іншими цифровими слідами – які узгоджено відтворюють подію без внутрішніх суперечностей, а також із процесуальним «родоводом» отриманих даних (санкція, мінімізація, безперервний ланцюг збереження доказів (*chain of custody*), відтворюваність процедур) [3; 4; 27]. Інакше кажучи, достатність виникає не з ізольованої «впевненості» алгоритму, а з цілісності доказової картини, що витримує перехресну перевірку у змагальному процесі.

Змістовний стандарт зважування у цифрових справах вимагає від суду кількох послідовних кроків. *По-перше*, окреслити межі застосовності цифрового артефакту або алгоритмічного висновку: за яких умов (якість вхідних даних, параметри, пороги, середовища) він генерує стабільний результат і де його інтерпретація виходить за припустимі межі. *По-друге*, прямо врахувати похибки та невизначеності: імовірнісна природа класифікацій, ризики хибнопозитивів/хибнонегативів, чутливість до зміни порогів і контексту – усе це має бути відображено у мотивуванні судового рішення, щоб уникнути підміни змістовної оцінки «загальною точністю» інструмента [27]. *По-третє*, перевірити узгодженість з іншими джерелами: чи підтримують протоколи, експертизи, показання та незалежні цифрові сліди той самий фактичний сценарій, чи навпаки – демонструють розриви, які знижують вагу «алгоритмічної» ланки.

Окрема вимога стосується висновків, здобутих за допомогою «чорних скриньок» і оцінок ризику (risk scoring): вони не можуть бути самостійною підставою вирішального процесуального рішення. Такі результати потребують розкриття методики, ключових параметрів і меж точності та зважування разом з іншими доказами, інакше суд опиняється перед нездоланною епістемічною «діркою» – невідомо, чому модель прийшла до такого результату і наскільки він стабільний за змінених умов [3; 4; 27; 49]. Отже, заборона «автоматичного авторитету» – не декларація, а процесуальна вимога: навіть висока точність на тестових вибірках – це лише відправна точка для перевірки, а не фінішна підстава для висновків по суті.

Практичний критерій достатності у цифровому вимірі можна сформулювати як трискладову перевірку: (1) епістемічна якість цифрового артефакту/висновку (чіткі межі застосовності, артикуляція похибок, стабільність за параметрами); (2) процесуальний «родовід» (санкція, пропорційність, копії/хеші/журнали, контроль середовищ, цільове використання); (3) кореспонденція у сукупності (наявність незалежних підтверджень і відсутність невмотивованих розривів із іншими джерелами). Лише збіг усіх трьох вимірів трансформує цифровий матеріал із «операційно корисного» у судово переконливий. Саме тому «вага» – це наслідок узгодженості та відтворюваності доказової картини, перевіреної у змагальній процедурі, а не похідна від «вишуканості» чи «точності» застосованої технології.

Сукупне застосування цих чотирьох критеріїв (*належність; допустимість; достовірність; достатність і «вага»)* забезпечує не лише формальну відповідність процесу, а й якість судового пізнання: мінімізація виключає нерелевантні нашарування, санкція і пропорційність – свавільне втручання, відтворюваність – технічну надійність, а заборона «автоматичного авторитету» – підміну судової дискреції технологічною видимістю точності. Саме в такій послідовності цифровий артефакт переходить із площини «операційної корисності» до статусу судово переконливого доказу.

Використання штучного інтелекту (ШІ) у кримінальному доказуванні не може розглядатися як ізольований технологічний акт – це багатофазовий процес, вбудований у цілісний ланцюг доказування, що починається з виявлення релевантних цифрових слідів і завершується їх судовою презентацією. На кожній із цих фаз ШІ виступає як асистивний інструмент, придатність якого обумовлена не лише його алгоритмічними характеристиками, а й суворим дотриманням процесуальної форми, криміналістичних стандартів і принципу рівності сторін.

Фаза виявлення цифрової інформації, у якій ШІ застосовується як фільтр і класифікатор, вимагає попереднього визначення чітких критеріїв інклюзії та ексклюзії (*inclusion/exclusion criteria*), а також запрограмованих порогів релевантності для відсіву шумових чи надлишкових даних. Обов'язковою є фіксація конфігурацій і параметрів моделей, які застосовувались на цьому етапі, з метою подальшої відтворюваності та критичної оцінки [24; 25; 45]. *Фаза збирання* передбачає дотримання жорсткої технічної дисципліни відповідно до стандартів ENFSI та NIST: створен-

ня первинних і робочих копій, хеш-ідентифікація (*hashing*), детальне журналювання доступів (*access logs*), застосування *write-blockers* та інвентаризація артефактів [31; 38; 45]. У разі роботи з відкритими джерелами (OSINT) до цього додаються вимоги Протоколу Берклі – зокрема, фіксація пошукових стратегій, збереження оригіналів, геолокаційна й хронологічна верифікація, збереження метаданих та побудова безперервного ланцюга збереження (*chain of custody*) [26]. *Застосування ШІ як передумови для обшуку/виїмки породжує ризики:* (1) невибіркове «вилучення про запас» без чітко окресленої мети і без урахування мінімізації; (2) опора на «чорну скриньку» без пояснюваності (XAI), що унеможливлює перевірку законності джерела відомостей; (3) порушення ланцюга збереження через відсутність первинних копій, хеш-ідентифікаторів та журналів доступу/середовищ; (4) повторне використання даних без нової санкції (*secondary use*); (5) транскордонні дефекти, коли «вже наявні» масиви не відповідають тесту «внутрішньої еквівалентності». *Процесуальні запобіжники:* (1) в ухвалі слідчого судді – конкретизація предмета та меж доступу (час/місце/суб'єкти/канали), вимоги до копіювання, хешування і журналювання, XAI-умови та обов'язок сформувати пакет відтворюваності для подальшої перевірки; (2) фіксація заборони *secondary use* без нової ухвали; (2) для EIO – долучення матеріалів, що підтверджують судовий контроль, пропорційність первинної операції і безперервність ланцюга збереження у державі-виконавці [22; 29].

Фаза збереження потребує подвійної простежуваності: як щодо даних, так і інструмента, що їх обробляв. Інакше кажучи, ланцюг збереження (*chain of custody*) має включати не лише інформацію про копії, доступи й зберігання цифрових масивів, а й технічну документацію про застосовану модель ШІ: її версії, конфігурації, контрольні початкові значення (*seed*), журнали виведення (*inference logs*) та змінні середовища [3; 4; 25; 45]. Фаза аналізу включає застосування ШІ до оброблення даних – NLP, комп'ютерного зору, графової чи блокчейн-аналітики. На цьому етапі обов'язковими є: документована перевірка придатності моделі на релевантних вибірках; фіксація метрик якості (наприклад, FPR/FNR, AUC, чутливість/специфічність); тестування «крихкості» до змін вхідних даних (наприклад, зміни освітлення, шум, мовна варіативність); а також *bias*-аудит, спрямований на виявлення дискримінаційних ефектів (демографічних, мовних, контекстних) [24; 27; 36; 45]. Фінальною є фаза судової презентації, на якій цифровий доказ із ШІ-компонентом набуває або втрачає свою доказову силу залежно від якості обґрунтування та відкритості процедур. У центрі стоїть повний пакет відтворюваності (*reproducibility dossier*) – сукупність матеріалів, яка дає змогу суду й стороні захисту контрольно незалежно відтворити алгоритмічний висновок. До нього входять: версії моделей, параметри, конфігурації, журнали оброблення (*processing/inference logs*), таблиці хешів, «паспорт моделі» (*model card*), результати перевірки придатності, *bias*-аудит та пояснення (XAI) [27; 31; 45].

Ключове значення має реалізація прав сторони захисту на незалежну контрперевірку з контрольним відтворенням: якщо доступ до пакета відтворюваності, параметрів чи журналів обмежено, це не лише порушує принцип рівності сторін, а й підриває довіру до результату як такого. У транскордонному вимірі – наприклад, при використанні «вже наявних» цифрових масивів, одержаних у межах Європейського наказу про розслідування (European Investigation Order, EIO) – обов'язковою є перевірка «внутрішньої еквівалентності» (*internal equivalence*) гарантій: якщо стандарт збирання, доступу й обробки у державі-виконавці нижчий, такий доказ може бути визнано непридатним для використання в національному провадженні [22; 30; 32–33].

Таким чином, ШІ може бути вбудований у ланцюг доказування лише за умови дотримання процесуально-технічного режиму, який охоплює: (1) чіткі критерії інклюзії при виявленні; (2) технічну дисципліну і відповідність ENFSI/NIST/Берклі; (3) прозору простежуваність і ланцюг збереження; (4) повну перевірку придатності, тести похибок і *bias*-аудит; (5) відтворювану й пояснювану судову презентацію. У протилежному випадку алгоритмічний результат, навіть будучи технологічно складним, не витримує перевірки на процесуальну якість і доказову придатність.

У межах загального ланцюга цифрового доказування окрему увагу слід приділити спеціальним модальностям застосування алгоритмів штучного інтелекту (ШІ), оскільки кожен технологічний напрям – незалежно від уніфікованої інфраструктури – вимагає специфічної правової й технічної верифікації, а відповідно – окремого набору процесуальних запобіжників. Йдеться, зокрема, про оброблення природної мови (Natural Language Processing, NLP), комп'ютерний зір (Computer Vision, CV), графову аналітику (*graph analytics*), блокчейн-аналіз і збір цифрових відомостей з відкритих джерел (OSINT). У кожному з цих випадків критичним є не сам факт застосування ШІ,

а дотримання вимог відтворюваності, меж застосовності, пояснюваності (XAI) та процесуальної контрольованості.

Так, у сфері оброблення природної мови (NLP) первинною умовою є ведення журналів передоброблення (*preprocessing logs*), які фіксують усі етапи трансформації тексту – токенізацію, нормалізацію, визначення мови, виключення стоп-слів і застосовані пороги класифікації. У кримінальному провадженні це критично важливо, оскільки контекстуальні ризики (іронія, сарказм, двозначність, культурна кодифікація, *code-mixed* мовлення) можуть істотно впливати на зміст правової оцінки. Звідси імператив: результати NLP-аналізу можуть бути використані лише як асистивний інструмент, а остаточне правове тлумачення має бути верифіковане людиною – як судом, так і стороною захисту – через незалежну перевірку параметрів і контрольне відтворення результатів [36; 45].

У сегменті комп'ютерного зору (CV) – наприклад, при автоматичному розпізнаванні облич або об'єктів на відео – визначальне значення має якість вхідних даних (освітлення, роздільність, кут зйомки), а також тестування меж застосовності моделі: чи була вона навчена на відповідних сценаріях і чи не виходить поточне використання за її епістемічну зону. Усі моделі CV повинні бути перевірені на предмет помилок першого і другого роду (*false positive rate / false negative rate, FPR/FNR*), а результати – задокументовані в тест-планах і метриках точності [36; 45]. За відсутності цих параметрів навіть найвишуканіший візуальний висновок втрачає переконливість у суді.

Графова аналітика (*graph analytics*), яка застосовується для виявлення зв'язків у телекомунікаційних, фінансових або соціальних масивах, вимагає подвійного контролю. *По-перше,* мають бути визначені пороги значущості, наприклад, мінімальна кількість контактів, обсяг транзакцій або часові межі спілкування. *По-друге*, обов'язковим є чутливісний аналіз (*sensitivity analysis*): дослідження впливу зміни порогів на стабільність висновків. Найголовніше – мережеві висновки повинні мати змістовні підтвердження: сам по собі факт з'єднання вузлів ще не є доказом протиправної взаємодії і має бути підтверджений іншими цифровими слідами або комунікаційними даними [24].

Аналіз блокчейну (кластеризація адрес, виявлення руху активів, побудова графів транзакцій) має очевидну прикладну цінність у справах про обіг криптовалюти та пов'язані злочини. Водночас судова придатність таких висновків вимагає: (1) прозорості евристичних правил кластеризації (наприклад, за IP, часом або поведінковими маркерами); (2) верифікації від постачальника інструмента з наданням метрик точності, інформації про навчальні вибірки та журналів версій; (3) кореспондуючих підтверджень, зокрема, результатів KYC-процедур (*know-your-customer*), офіційних витягів з реєстрів або слідчих дій, що підтверджують зв'язок між адресою та особою [24; 31; 38; 45].

Нарешті, у сфері використання відкритих джерел (OSINT) застосовується Протокол Берклі, який задає високі стандарти верифікації. Усі зібрані зображення, відео, дописи або супутникові знімки повинні бути простежуваними: фіксується джерело, URL, дата та час доступу, умови публічності, метадані (EXIF), геолокація, а також зберігаються оригінали та створюються контрольні копії. Усі дії з матеріалами протоколюються, формуючи ланцюг збереження (*chain of custody*), придатний до незалежного аудиту стороною захисту або судом [26; 31; 45].

У підсумку, застосування ШІ в межах зазначених модальностей є легітимним лише за умови повної прозорості інструмента, чітко задокументованих меж застосовності, кореспондуючих підтверджень і можливості контрольного незалежного відтворення. Лише за таких умов результат алгоритмічної обробки відповідає стандартам належності, допустимості, достовірності та може набувати процесуальної ваги в межах кримінального провадження.

Процесуальні ролі сторін у провадженнях, що передбачають застосування штучного інтелекту (ШІ), визначаються основоположними принципами змагальності, рівності озброєнь і справедливого суду. Учасники кримінального процесу – обвинувачення, захист і суд – виконують взаємопов'язані функції, покликані гарантувати легітимність втручання, криміналістичну дисципліну при роботі з цифровими даними, повноту та достовірність технічної інформації, а також її доступність для незалежної перевірки.

Провідна роль сторони обвинувачення полягає у правовому обґрунтуванні (легітимації) застосування алгоритмічних інструментів. Це означає не лише наявність законної мети та обґрунтованої необхідності/пропорційності втручання, а й чітке визначення обсягу даних, строків доступу, меж використання, способу обробки та знищення надлишкової інформації. Законність і обмеже-

ність втручання мають бути підтверджені в ухвалі слідчого судді з фіксацією усіх параметрів, зокрема – допустимих інструментів, конфігурацій, метрик та принципів мінімізації [12; 20; 27].

Крім того, саме обвинувачення несе обов'язок забезпечення криміналістичної дисципліни: створення первинних і робочих копій, хеш-ідентифікація, журналювання доступів, контроль середовищ (за стандартами ENFSI/NIST) [20; 25; 32; 45], а також перевірка придатності інструментів на релевантних контрольних підмножинах із фіксацією рівнів похибок (FPR/FNR), чутливості, специфічності, AUC та результатів *bias*-аудиту [20; 24; 27]. Безумовною є вимога пояснюваності (XAI): будь-який алгоритмічний висновок має супроводжуватися обґрунтуванням логіки моделі, її меж застосовності та застережень. Завершальним обов'язком сторони обвинувачення є розкриття (*disclosure*) – надання захисту повного пакета відтворюваності, що включає конфігурації, пороги, версії ПЗ/моделей, контрольні значення (*seed*), журнали, хеш-таблиці, тест-плани та результати *bias*-аудиту [31; 32; 39].

Сторона захисту, реалізуючи право на змагальність і ефективну контрперевірку, формує цільові клопотання про розкриття «технічного ядра» доказу – походження масиву, параметри класифікації, журнал обробки, ланцюг збереження, дані про доменну перевірку придатності й упередженість [19; 27; 32–3; 50]. У разі отримання доступу – здійснює контрольне незалежне відтворення, повторно запускаючи модель за наданими параметрами (версії, *seed*, пороги, середовище виконання, тест-плани) та фіксує будь-які відхилення, нестабільність результатів або ознаки доменної непридатності. На основі цього захист вибудовує контрнаратив: аргументовано ставить під сумнів допустимість, достовірність або вагу доказу з огляду на селекційну упередженість, непрозорість логіки моделі або порушення принципу мінімізації [17; 31; 36; 38; 45;].

Суд виконує функцію змістовного фільтра як на досудовій стадії (санкціонування втручань), так і під час судового розгляду. На етапі санкціонування суддя перевіряє законність мети, необхідність і пропорційність заходу, фіксує технічні обмеження й умови знищення надлишкових даних. У разі транскордонного провадження – здійснює оцінку «внутрішньої еквівалентності» стандартів за процедурою ЕІО: лише за умови змістовної сумісності процесуальних гарантій із національними можливе використання вже наявних масивів [12; 30; 32–33]. У судовому процесі суд зобов'язаний перевіряти відтворюваність результатів (*reproducibility*), рівень пояснюваності алгоритмів (*explainable AI, XAI*), показники точності та результати перевірки на упередженість (*bias*-аудит). Також підлягають оцінці наявність і зміст пояснень, які формує модель, відсутність дискримінаційних ефектів та визначення меж її застосовності. У своєму рішенні суд повинен надати мотивовану оцінку допустимості, достовірності та доказового значення такого результату в сукупності з іншими даними, чітко пояснивши, з яких причин він покладається або не покладається на алгоритмічний компонент доказу [12; 27; 32–33].

У такий спосіб вибудовується єдина логіка процесуального управління цифровими доказами з елементами ШІ: на кожному етапі – від легітимації втручання до оцінки доказів – дотримання вимог розкриття, контрольного незалежного відтворення, пояснюваності та кореспондуючих підтверджень є передумовою перетворення технічного результату на судово переконливий доказ.

Ризики, пов'язані із застосуванням штучного інтелекту (ШІ) у кримінальному доказуванні, є не випадковими винятками, а системними викликами, що випливають із самої природи алгоритмічних моделей, масштабності оброблюваних даних і складності їх перевірки (верифікації) у межах змагального процесу. Вони охоплюють технічний, процесуальний, етичний і правозастосовний виміри та потребують відповідного компенсаторного інструментарію для нейтралізації або мінімізації процесуальних ризиків.

Першу групу становлять ризики точності та стабільності моделей. Алгоритмічні інструменти, особливо в галузі розпізнавання образів (*computer vision*), аналізу текстів (*natural language processing*) або прогнозування ризиків, завжди оперують із певною імовірністю помилки. Показники помилок першого й другого роду (false positive rate – FPR, false negative rate – FNR), чутливості (*sensitivity*), специфічності (*specificity*) та загальної точності (area under the curve – AUC) прямо залежать від якості вхідних даних, налаштувань порогів, контексту застосування та так званої доменної придатності (*domain validity*) моделі. Моделі можуть виявитися «крихкими» (*fragile*), тобто нестабільними до мінімальних змін у формулюваннях (у випадку NLP), умовах освітлення (у випадку CV) або параметрах класифікації – що спричиняє різке зниження точності та спотворення висновків [31; 38; 45].

Друга група – це структурні проблеми «чорної скриньки» (*black-box models*), коли внутрішня логіка алгоритму, дані навчання або налаштування не розкриваються (навіть частково) через

посилання на комерційну таємницю. У такому випадку сторона захисту втрачає можливість провести контрперевірку з контрольним незалежним відтворенням, а суд – оцінити достовірність і межі застосовності результату, що ставить під сумнів саму змагальність. Третім викликом є так звані «галюцинації» (*hallucinations*) генеративних моделей: автоматичне створення неіснуючих посилань, джерел або фактів, які не мають реального підґрунтя в матеріалі справи [43; 44; 48].

Третя група ризиків стосується процесуальних дефектів збирання, обробки та збереження цифрових артефактів. Відсутність первинних копій або хеш-ідентифікаторів (SHA), незастосування *write-blockers*, відсутність журналів доступу (*access logs*) або неконтрольоване середовище виконання підривають безперервність ланцюга збереження (*chain of custody*) і створюють підстави для визнання доказів недопустимими або сумнівними [31; 38; 45]. До того ж непропорційне або надмірне втручання без чітко окресленої мети (наприклад, масове «вилучення про запас») та повторне використання даних без нової санкції (ухвали суду) (*secondary use*) прямо суперечить стандартам ЄСПЛ щодо необхідності, пропорційності та мінімізації [32–33]. Це ж стосується транскордонних масивів, які не проходять перевірку «внутрішньої еквівалентності» стандартів держави-виконавця у процедурі ЕІО [28; 30].

Етичний вимір ризиків охоплює як індивідуальні упередження, так і системні ефекти. Моделі, натреновані на нерепрезентативних або демографічно обмежених вибірках, здатні відтворювати або навіть посилювати дискримінаційні патерни. Особливо це стосується розпізнавання облич у разі низької якості зображень або прогнозних оцінок ризику щодо вразливих груп. Європейська етична хартія щодо ШІ (European Ethical Charter on AI in Justice) та політика «довірчого» ШІ ЄС (*trustworthy AI*) прямо вимагають аудит упередженості (*bias audit*), документацію меж застосовності моделі (*model card*) і заборону ексклюзивного покладання на автоматичний висновок без кореспондуючих підтверджень [27; 46].

Нарешті, надмірне або непрозоре використання алгоритмічних систем породжує *chilling effect* – ефект «охолодження» правової активності: наприклад, масове розпізнавання облич у публічному просторі здатне стримувати реалізацію свободи зібрань або вираження поглядів, що ЄСПЛ розглядає як інтервенції, які вимагають підвищеного рівня обґрунтування [32–33].

Для нейтралізації вищезазначених ризиків потрібні багатоетапні компенсатори. *По-перше*, аудит алгоритмів як до їх застосування (*ex ante*), так і після (*ex post*): документування методів, параметрів, версій, меж застосовності, тест-планів, метрик похибок, а також – обов'язково – результатів *bias*-аудиту [27; 45–46]. *По-друге*, впровадження стандартних операційних процедур (SOP) за моделлю ENFSI/NIST: кожен крок – від вилучення до зберігання – має фіксуватися у пакеті відтворюваності (*reproducibility dossier*), з відображенням журналів доступу, інструментів, середовищ, хешів тощо [31; 39; 45].

По-третє, незалежна експертиза та контрольне незалежне відтворення: сторона захисту має отримати доступ до усіх необхідних елементів – версій ПЗ, параметрів, *seed*, хешів – для відтворення і перевірки результату. Якщо це неможливо – доказова сила результату знижується, або такий результат виключається [3; 4].

Крім того, мають бути впроваджені прозорі політики збереження й знищення даних, обмеження на *secondary use*, контроль версій і середовищ виконання та – що найголовніше – заборона «автоматичного авторитету» алгоритму: будь-який технічний результат повинен оцінюватися у сукупності з іншими доказами та з обов'язковим мотивованим судовим поясненням.

Таким чином, ризики не можуть бути усунені остаточно – але можуть і повинні бути контрольовані через комплексну систему процесуальних, технічних та етичних компенсаторів, що уможливлюють перетворення ШІ з джерела правової невизначеності на інструмент, підзвітний верховенству права.

Практична імплементація стандартів застосування штучного інтелекту (ШІ) у кримінальному провадженні потребує не лише концептуальних підвалин і нормативної регламентації, а й створення чітких інструментів, що забезпечують реалізацію принципів прозорості, відтворюваності та змагальності на рівні щоденної слідчої, експертної й судової практики.

У межах процесуального регулювання першочергове значення мають стандартизовані шаблони ухвал слідчих суддів. Така ухвала має чітко фіксувати: (1) законну мету доступу до цифрових даних або використання алгоритмічних засобів; (2) часові, предметні та суб'єктні межі збору/обробки; (3) політику мінімізації і знищення надлишкових даних; (4) дозволені інструменти, моделі і версії програмного забезпечення; (5) обов'язок копіювання, хешування та ведення журналів до-

ступу; (6) вимоги до пояснюваності (*explainability, XAI*); (7) обов'язковість формування повного пакета відтворюваності (*reproducibility dossier*); (8) обмеження на повторне використання даних без нової санкції (*secondary use*); (9) у транскордонних провадженнях – матеріали для перевірки «внутрішньої еквівалентності» (*test of internal equivalence*) у межах Європейського наказу про розслідування (EIO) [22; 30–33; 45].

Уніфікована структура експертного висновку щодо аналізу результатів, отриманих із застосуванням штучного інтелекту (ШІ), повинна бути чітко визначена і зорієнтована на забезпечення процесуальної відтворюваності, технічної обґрунтованості й реальної змагальності сторін. Такий висновок має включати: стисле формулювання запитання до експерта; джерела та канали одержання даних із фіксацією ланцюга збереження (*chain of custody*); технічні інструменти – із зазначенням версій програмного забезпечення, моделей, середовища виконання, конфігурацій і контрольних початкових значень (*seed*); опис застосованих методів оброблення та встановлених параметрів; результати перевірки придатності на контрольних вибірках із відповідними тест-планами та метричними показниками (чутливість – *sensitivity*, специфічність – *specificity*, рівень хибнопозитивних і хибнонегативних результатів – FPR/FNR, площа під кривою – AUC); межі застосовності моделі та чинники невизначеності; аудит упередженості (*bias audit*) із зазначенням компенсаторів (балансування вибірок, людська перевірка, підтвердження іншими джерелами); візуалізацію результатів і можливість їх контрольного незалежного відтворення; фінальний висновок, який прямо підкреслює, що жоден результат алгоритму не може мати автоматичний авторитет без підтримки іншими кореспондуючими доказами [27; 31; 38; 45; 49]. Ключовим елементом доказової структури є пакет відтворюваності (*reproducibility dossier*) – повноцінний комплекс технічної документації, що забезпечує повну відтворюваність результату й дає змогу стороні захисту або суду здійснити контрольне незалежне відтворення. Такий пакет повинен містити: версії програмного забезпечення, моделей і бібліотек; конфігураційні файли; контрольні початкові значення (*seed*); журнали передоброблення й виведення (*preprocessing/inference logs*); таблиці хеш-ідентифікаторів первинних і робочих копій; тест-плани і метрики точності; результати *bias*-аудиту; «паспорт моделі» (*model card*) з межами застосовності; а також опис джерел даних і правових підстав їх одержання.

На інституційному рівні обґрунтованим кроком є створення міжвідомчих криміналістичних центрів штучного інтелекту, які виконуватимуть функції акредитації інструментів, зберігання первинних копій і конфігурацій, проведення контрольних незалежних відтворень на запит суду або сторони захисту, формування реєстрів «паспортів моделей» та системної фіксації результатів *bias*-аудитів. Ефективність таких центрів доцільно вимірювати кількістю справ, у яких забезпечено повний пакет відтворюваності, часткою успішних контрольних незалежних відтворень і відсутністю обґрунтованих процесуальних зауваг до ланцюга збереження.

Важливою є уніфікація знань та практик застосування ШІ у кримінальному процесуальному доказуванні усіх учасників процесу. Регулярні тренінги для суддів, прокурорів, слідчих і адвокатів повинні охоплювати стандарти ЄСПЛ щодо «сильних запобіжників» (*strong safeguards*), транскордонні вимоги Європейського наказу про розслідування (EIO) та принцип «внутрішньої еквівалентності», криміналістичну дисципліну відповідно до керівництв ENFSI і NIST, правила роботи з відкритими джерелами за Протоколом Берклі, принципи пояснюваності (XAI) й аудиту упередженості (*bias audit*), а також практику Верховного Суду щодо допустимості, достовірності та ваги доказів, отриманих за участю ШІ [3–4; 11–12; 14; 24–27; 31–33; 38; 44–46; 49].

Суддівські довідники (benchbooks) мають містити комплекс прикладних інструментів: типову структуру судового рішення із зазначенням процесуальних умов застосування технологій штучного інтелекту; орієнтовний перелік запитань для судової експертизи; зразок *reproducibility dossier*; а також контрольний перелік критеріїв оцінки допустимості, достовірності та доказової сили цифрових і алгоритмічних матеріалів. Сукупність цих елементів формує цілісну нормативно-процесуальну та технічну інфраструктуру, яка трансформує технологічну можливість отримання доказів із використанням ШІ на досудовій стадії у їхню судову придатність – не шляхом спрощення, а через поетапну формалізацію й забезпечення контрольованої прозорості кожного етапу алгоритмічного доказування.

Висновки. Штучний інтелект дедалі активніше інтегрується у сферу кримінального провадження, виконуючи функції виявлення, фільтрації, класифікації та первинної аналітики цифрових даних. Проте він не є самостійним суб'єктом процесу доказування, а лише технічним інстру-

ментом сторін і суду, який підпорядковується доктринальним і процесуальним вимогам. Доказ у цифровому середовищі – це не ізольований артефакт, а ланцюг дій, що починається з виявлення і збирання та завершується його судовою оцінкою. На кожному етапі цього ланцюга має бути забезпечено відтворюваність (*reproducibility*), прозорість (пояснюваність, *explainability*) і змагальність сторін (*equality of arms*).

Правовою основою цифрового доказування є *чотирикомпонентний комплекс критеріїв* належності, допустимості, достовірності та достатності. У цифровому вимірі *належність* тісно пов'язана з принципом мінімізації – інформація повинна стосуватися предмета доказування, збиратися в чітко окреслених межах і не перевищувати обґрунтовану мету.

Допустимість є фільтром законності та пропорційності доступу до цифрових даних: судова санкція, технічна дисципліна (копії, хеш-ідентифікація, журналювання) та заборона вторинного використання без нової ухвали є обов'язковими умовами. У транскордонному вимірі доказовість підпорядковується принципу «внутрішньої еквівалентності» (*internal equivalence*), сформульованому Судом ЄС у справі *EncroChat*: масив цифрових даних може бути використано лише тоді, коли гарантії, за яких він був здобутий, співмірні з тими, що вимагалися б у державі-запитувачі.

Достовірність у цифровому середовищі передбачає автентичність і цілісність даних, верифіковану через стабільні хеш-ідентифікатори, повний ланцюг журналів (*processing, access, inference logs*), аналіз метаданих і геолокації, а також відтворюваність методики одержання й аналізу. Для результатів, сформованих за допомогою ШІ, обов'язковим є пакет відтворюваності (*reproducibility dossier*) – сукупність технічної документації, що містить конфігурації, версії ПЗ, контрольні початкові значення (*seed*), параметри, журнали та метрики, а також результати *bias*-аудиту. Без нього результат втрачає доказову переконливість і не витримує змагального оскарження.

Достатність і вага доказу вимагають не технічної досконалості, а процесуальної узгодженості: алгоритмічний висновок не може бути самостійною підставою вирішального процесуального рішення, особливо за умов обмеженого доступу до його внутрішньої логіки. Навіть висока точність моделі не замінює потреби в кореспондуючих доказах, а межі похибки, застосовності та потенційні упередження мають прямо враховуватися судом під час оцінки. Орієнтиром тут слугує позиція Верховного Суду України та практика зарубіжних юрисдикцій, зокрема у справі *State v. Loomis*, яка встановлює: імовірнісні моделі (ризик-оцінювання, кластеризація, фільтрація) не можуть бути ексклюзивною основою для судового висновку.

Роль суду, сторони обвинувачення і сторони захисту в умовах застосування ШІ набуває оновленого змісту. *Обвинувачення* зобов'язане планувати втручання, дотримуючись принципу необхідності й мінімізації, забезпечити технічну дисципліну збирання та перевірку придатності інструментів, а також розкрити захисту технічне «ядро» алгоритму. *Сторона захисту* має право вимагати *disclosure*, здійснювати контрольне незалежне відтворення, виявляти технологічні вразливості (*bias, domain limits*) і формувати контрнаратив. *Суд* – як на стадії санкціонування, так і при розгляді по суті – зобов'язаний перевіряти XAI-пояснення, тестувати межі контрольного незалежного відтворення та мотивовано зважувати докази у сукупності, з урахуванням алгоритмічної природи та змагального оскарження.

Застосування ШІ створює нові ризики: технічні похибки, крихкість моделей, «галюцинації» генеративних систем, непрозорість («чорна скринька»), дефекти *chain of custody*, надмірне вторинне використання даних і *chilling effect*. Єдиною прийнятною відповіддю є впровадження компенсаторів: аудит алгоритмів до та після застосування (*ex ante/ex post*), ведення повного ланцюга збереження, фіксація версій і параметрів, регулярний *bias*-аудит, політики зберігання/знищення, незалежна експертиза й контрольне незалежне відтворення з доступом сторони захисту до технічної інформації.

Узагальнюючи: ШІ підсилює доказування лише в межах перевірної криміналістичної дисципліни та процесуальних гарантій справедливого суду. Будь-яке делегування дискреції машині (ШІ) без прозорості, відтворюваності та мотивованої людської оцінки – це не доказування, а технологічна ілюзія. Судовий процес має залишатися інструментом захисту прав, а не демонстрацією потужності алгоритмів. Саме тому автоматичний авторитет алгоритму – неприйнятний. Його результат переконливий лише тоді, коли він вбудований у процесуальну форму, перевірений, контрольно незалежно відтворений і оцінений у сукупності з іншими доказами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Благута Р.І., Мовчан А.В. Новітні технології у розслідуванні злочинів: сучасний стан і проблеми використання: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 256 с. URL: http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3337.
2. Бугера О.І. Використання штучного інтелекту для запобігання злочинності. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. Т. 32(71), № 6, 2021. С. 82–86. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/6_2021/15.pdf.
3. Верховний Суд. Відповіді штучного інтелекту не визнаються як джерело достовірної науково доведеної інформації. Постанова КГС ВС від 8 липня 2025 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1865949.
4. Верховний Суд. Роль ШІ у забезпеченні єдності судової практики в Україні. Презентація, 2025. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/_120_AI_uniformity_of_judicial_practice_bernaziuk.pdf.
5. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність»: Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text.
6. Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19.
7. Заярний О.А. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні. Baltija Publishing, 2025. С. 7–25. URL: http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/597/16071/33923-1.
8. Зачек О.І. Роль штучного інтелекту в підвищенні ефективності розслідувань кримінальних правопорушень. Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2023. № 3. С. 233–243. URL: http://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/law/article/view/637.
9. Клян Анастасія. Правове регулювання штучного інтелекту в Україні та світі. GOLAW, 02.2022. URL: https://golaw.ua/ua/insights/publication/pravove-regulyuvannya-shtuchnogo-intelektu-v-ukrayini-ta-sviti.
10. Методи та системи штучного інтелекту. Київ: КПІ, 2025. С. 112–145. URL: https://ipi.kpi.ua/wp-content/uploads/2025/01/Metody-ta-systemy-shtuchnogo-intelektu_24_25_3_6_denna.pdf.
11. Погорецький М.А. Застосування новітніх технологій у розслідуванні та доказуванні воєнних злочинів… Вісник кримінального судочинства. 2023. № 3–4. С. 84–102. DOI: 10.17721/2413-5372.2023.3-4/84-102. URL: https://vkslaw.knu.ua/wp-content/uploads/2025/05/visnyk_krim_sud_3-4_23_v2_250425_avt2-84-102.pdf.
12. Погорецький М.А. Судовий контроль у забезпеченні справедливого та допустимого доказування в кримінальному процесі України. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. № 4, ч. 3. С. 269–279. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.40. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/08/42-2.pdf.
13. Погорецький М. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання. *Право України*. 2014. № 10. С. 12–25. URL: https://pravoua.com.ua/uk/store/pravoukr/pravoukr_10_14/Pogoretskyi_10_14.
14. Погорецький М.А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства України*. 2015. № 3. С. 63–79. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2015_Pogoretskyi.pdf.
15. Погорецький М.А. Верховенство права у кримінальному процесуальному доказуванні: методологія та практика застосування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2025. Т. 32. № 3. С. 275–299. DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2025-32-3-275.
16. Погорецький М.А. Обшук: міжнародно-правові стандарти захисту приватності та їх застосування в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. 7. С. 243–252. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-7/54. URL: http://lsej.org.ua/7_2025/56.pdf.
17. Погорецький М.А., Коровайко О.І. Застосування тимчасового доступу до речей і документів у кримінальних провадженнях про злочин, учинені організованими злочинними угрупуваннями. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*: наук.-практ. журн. Київ: Міжвід. наук.-досл. центр з проблем б-би з орг. злоч. 2013. № 1 (29). С. 234–242. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2013_1_28.
18. Погорецький М.А., Шеломенцев В.П. Поняття кіберпростору як середовища вчення злочину. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*: наук.-практ. журнал. Київ: НАСБУ, 2009. № 2 (2). С. 77–81.

19. Погорецький М.А. Захисник – суб'єкт доказування на досудовому провадженні за чинним КПК України: проблемні питання. *Актуальні питання державотворення в Україні*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 23 травня 2014 р.). Київ: Прінт-Сервіс, 2014. С. 480–482.
20. Погорецький М. Прокурор у кримінальному процесі: щодо визначення функцій. *Право України*. 2015. № 6. С. 86–95. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/content-pravoukr-2015-6-pravoukr_6_15-3.pdf.
21. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р «Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text.
22. Свистун Я.В., Шевчук Т.А. Використання штучного інтелекту у протидії злочинності. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2021. № 2 (25). С. 128–134. URL: https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/10965.
23. Суддя Верховного Суду Я. Берназюк. Судова практика застосування ШІ для доступу до правосуддя. Суд.ua. 2025. URL: https://sud.ua/uk/news/sudebnaya-praktika/325362-sudya-verkhovnogo-suda-rasskazal-o-primenenii-iskusstvennogo-intellekta-v-pravosudii.
24. AI and policing: The benefits and challenges of artificial intelligence for law enforcement. Europol, 2023, pp. 1–28. URL: https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/AI-and-policing.pdf.
25. A comprehensive analysis of the role of artificial intelligence in digital forensics. Forensic Science International: Digital Investigation. 2023. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2666281723001944.
26. Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations. OHCHR & UC Berkeley, 2020. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/BerkeleyProtocol.pdf.
27. Council of Europe. European Ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment. 2018. URL: https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c.
28. Court of Justice of the EU. Case C-670/22 (M.N.) – Judgment of 30 Apr 2024 (EIO / EncroChat). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62022CJ0670.
29. Digital Justice: Ally or Threat? A Critical Analysis of Evidence Collection and Use in the Era of Artificial Intelligence in Colombia. ConnectOnTech (Baker McKenzie), 2025. URL: https://connectontech.bakermckenzie.com/digital-justice-ally-or-threat-a-critical-analysis-of-evidence-collection-and-use-in-the-era-of-artificial-intelligence-in-colombia.
30. Directive 2014/41/EU on the European Investigation Order. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32014L0041.
31. European Network of Forensic Science Institutes (ENFSI). Best Practice Manuals – Digital Forensics. 2025. URL: https://enfsi.eu/documents/best-practice-manuals.
32. European Court of Human Rights (Grand Chamber). Big Brother Watch and Others v. the UK, nos. 58170/13, 62322/14, 24960/15. 2021. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-203614.
33. European Court of Human Rights (Grand Chamber). Roman Zakharov v. Russia, no. 47143/06 (2015). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-159324.
34. Погорецький М.А. Використання даних EncroChat у кримінальному провадженні: порівняльно-правовий та процесуальний аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 8. С. 223–229. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-8. URL: http://lsej.org.ua/8_2025/48.pdf.
35. Frontiers in Artificial Intelligence. Disinformation Countermeasures and Artificial Intelligence. 2024. URL: https://www.frontiersin.org/research-topics/58930/disinformation-countermeasures-and-artificial-intelligenceundefined.
36. Glukhin v. Russia: facial recognition is a highly intrusive technology, but the Court abstains from considering a potential inconsistency with fundamental rights. Strasbourg Observers, 2024. URL: https://strasbourgobservers.com/2024/01/09/glukhin-v-russia-facial-recognition-is-a-highly-intrusive-technology-but-the-court-abstains-from-considering-a-potential-inconsistency-with-fundamental-rights.
37. James Clayton, Ben Derico. Clearview AI used nearly 1m times by US police, it tells the BBC. BBC News. 27 March 2023. URL: https://www.bbc.com/news/technology-65057011.

38. Kent, K., Chevalier, S., Grance, T., & Dang, H. Integrating Forensic Techniques into Incident Response (NIST SP 800-86). NIST, 2006. URL: https://nvlpubs.nist.gov/nistpubs/SpecialPublications/NIST.SP.800-86.pdf.
39. Kuczyńska H. The analysis and evaluation of evidence by artificial intelligence in a criminal trial. *Forensic Science*. 2025. № 1. С. 91–102. URL: https://journal.srcif.com.ua/index.php/main/article/download/20/33.
40. Kutovyi O. Artificial Intelligence in the Case-Law of the European Court of Human Rights. *Ehrlich's Journal*. 2025. № 12. С. 34–44. URL: http://journals.chnu.chernivtsi.ua/index.php/Ehrlich/article/view/144.
41. Ligeti K. et al. CRIM_AI – Unpacking AI Evidence and (Re-)Defining Authentication in Criminal Justice. University of Luxembourg, 2024, pp. 1–27. URL: https://aiandcriminaljustice.uni.lu/wp-content/uploads/sites/260/2024/11/Unpacking-AI-Evidence_Ligeti.pdf.
42. Moran C.R., Burton J., Christou G. US Intelligence Community, Global Security, and AI: From Secret Intelligence to Smart Spying. *Journal of Global Security Studies*. 2023. Vol. 8, Issue 2, ogad005. URL: https://academic.oup.com/jogss/article-abstract/8/2/ogad005/7128314.
43. Murray on behalf of the Wamba Wemba Native Title Claim Group v Victoria (Federal Court of Australia). BNlaw, 2025. URL: https://bnlaw.com.au/knowledge-hub/insights/ai-hallucinations-in-court-lessons-from-the-uk-us-and-australia.
44. Myers v. Tarion Warranty Corporation (Ontario, Canada). AI Hallucinations Cases Database, 2025. URL: https://www.damiencharlotin.com/hallucinations.
45. National Institute of Standards and Technology. Guidelines on Mobile Device Forensics (NIST SP 800-101, Rev. 1). U.S. Department of Commerce, 2014. https://doi.org/10.6028/NIST.SP.800-101r1.
46. Rules for trustworthy artificial intelligence in the EU. EUR-Lex, 2025. URL: https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/rules-for-trustworthy-artificial-intelligence-in-the-eu.html.
47. Seng D.K.B. Chapter 18: Artificial Intelligence as Evidence. *SSRN*. 2025. № 18. С. 340–365. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=5275488.
48. Shahid v. Essam (Georgia Court of Appeals, US). Fabricated cases through use of AI – санкції до адвоката. BNlaw, 2025. URL: https://bnlaw.com.au/knowledge-hub/insights/ai-hallucinations-in-court-lessons-from-the-uk-us-and-australia.
49. State v. Loomis (Wisconsin Supreme Court, US). Використання AI-ризик-аналізу у кримінальному провадженні. *INNS of Court Review*, 2017. URL: https://inns.innsofcourt.org/media/199879/ai-case-law-and-resources.pdf.
50. Старенький О.С. Кримінальні процесуальні гарантії захисника як суб'єкта доказування у досудовому розслідуванні: теорія та практика: монографія. За загал. ред.д.ю.н., проф. М.А. Погорецького. К.: Алерта, 2016. 336 с.

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.57

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ У РЕЖИМІ ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІЇ

Попов Г.В.,
доктор юридичних наук,
доцент кафедри галузевого права
та загально правових дисциплін
Інституту права та суспільних відносин
Закладу вищої освіти
«Відкритий міжнародний університет
розвитку людини «Україна»
ORCID: 0000-0002-4928-2470
e-mail: georgepopov3000@gmail.com

Попов Г.В. Кримінально-процесуальні гарантії прав військовослужбовців в умовах воєнного стану під час проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції.

Статтю присвячено аналізу проблем реалізації кримінально-процесуальних гарантій прав військовослужбовців в умовах воєнного стану під час проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції.

Автор зауважує, що правова держава зобов'язана гарантувати дотримання фундаментальних процесуальних прав широкого кола осіб, зокрема, військовослужбовців – учасників кримінального провадження. Мова, зокрема, йде про право на ефективний захист і конфіденційність спілкування з адвокатом, забезпечення дотримання встановленого правового режиму використання інформації, що містить державну таємницю.

Мета публікації полягає в аналізі теоретичних і практичних проблем забезпечення ключових кримінально-процесуальних гарантій прав військовослужбовців під час їх участі у кримінальному провадженні в режимі відеоконференції в умовах воєнного стану, а також у формулюванні пропозицій з удосконалення правозастосовної практики з урахуванням міжнародних стандартів.

Зауважується, що незважаючи на наявність сучасних наукових праць проблеми забезпечення процесуальних прав військовослужбовців у зоні бойових дій, зокрема, права на безпосередню участь у судовому засіданні, ефективний захист, потребують окремого дослідження.

Вказується, що з аналізу рішень Європейського суду з прав людини слідує: можливість підсудного надавати конфіденційні вказівки своєму адвокату безпосередньо під час розгляду справи є суттєвою складовою права на ефективний захист, як однієї з основних ознак справедливого судового розгляду.

Зроблено висновок про те, що дієвою в умовах відсічі збройної агресії може стати практика використання відеозв'язку для реалізації права військовослужбовця на захист у обставинах коли адвокат не має можливості безпосередньо зустрітися з підзахисним для визначення стратегії роботи по справі (наприклад, перебування військового у зоні ведення бойових дій).

Невід'ємною складовою проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції є забезпечення належної захищеності інформаційно-телекомунікаційних систем, особливо у провадженнях де може фігурувати державна таємниця (наприклад, інформація у сфері оборони).

Ключові слова: дистанційне судове провадження, право на справедливий суд, військовослужбовці, воєнний стан.

Popov G.V. Criminal procedure guarantees of the rights of servicemembers under martial law during procedural actions conducted via videoconference.

The article is devoted to the analysis of issues related to the implementation of criminal procedure guarantees of servicemembers' rights under martial law during procedural actions conducted via videoconference.

The author notes that a state governed by the rule of law is obliged to ensure compliance with the fundamental procedural rights of a wide range of individuals, including servicemembers who are participants in criminal proceedings. This primarily concerns the right to effective defense and the confidentiality of communication with a lawyer, as well as the observance of the established legal regime for the use of information containing state secrets.

The purpose of this publication is to analyze the theoretical and practical challenges in ensuring key criminal procedure guarantees of servicemembers' rights during their participation in criminal proceedings conducted via videoconference under martial law, as well as to develop proposals for improving law enforcement practices in accordance with international standards.

It is noted that despite the existence of modern scholarly works, the issues of ensuring the procedural rights of servicemembers in combat zones particularly their right to direct participation in court hearings and effective defense require separate research.

The analysis of the European Court of Human Rights' case law indicates that a defendant's ability to provide confidential instructions to their lawyer directly during the proceedings is an essential component of the right to effective defense one of the fundamental elements of a fair trial.

It has been concluded that, under conditions of repelling armed aggression, the practice of using video communication may serve as an effective means of ensuring a servicemember's right to defense in situations where an attorney is unable to meet the client in person to determine the defense strategy (for example, when the servicemember is located in a combat zone).

An integral component of conducting procedural actions via videoconference is ensuring the proper security of information and telecommunication systems, particularly in proceedings that may involve state secrets (for instance, information related to national defense).

Key words: remote court proceedings, right to a fair trial, servicemembers, martial law.

Постановка проблеми. В сучасних умовах відсічі збройної агресії та виконання військовослужбовцями бойових завдань із захисту Батьківщини, забезпечення їх конституційного права на доступ до правосуддя є досить ускладненим. Участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції можливо визначити як один з основних способів реалізації вказаного права.

Між тим, інструменти, що покликані гарантувати правосуддя, у тому числі в умовах дії воєнного стану, створюють ризики для ключових елементів права на справедливий суд, гарантованого Конституцією України [1] та ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [2].

Слід зауважити, що необхідність забезпечення безперервності кримінального провадження потребує виважених процесуальних рішень, ключовим з яких є проведення судових засідань у режимі відеоконференції, як це передбачено ст. 336 КПК України [3].

Більше того, правова держава зобов'язана гарантувати дотримання фундаментальних процесуальних прав широкого кола осіб, зокрема, військовослужбовців – учасників кримінального провадження. Мова, зокрема, йде про право на ефективний захист і конфіденційність спілкування з адвокатом, забезпечення дотримання встановленого правового режиму використання інформації, що містить державну таємницю.

Мета дослідження полягає в аналізі теоретичних і практичних проблем забезпечення ключових кримінально-процесуальних гарантій прав військовослужбовців (права на ефективний захист, конфіденційність спілкування з адвокатом тощо) під час їх участі у кримінальному провадженні в режимі відеоконференції в умовах воєнного стану, а також у формулюванні пропозицій з удосконалення правозастосовної практики з урахуванням міжнародних стандартів.

Стан опрацювання проблематики. Актуальні аспекти функціонування правової системи в умовах воєнного стану перебувають у фокусі наукових інтересів вітчизняних вчених та практиків. Так, В. Салманов у своїй роботі проаналізував теоретико-прикладні аспекти особливого режиму кримінального провадження, запровадженого ст. 615 КПК України, вказавши на ризики зловживань через відсутність чіткого визначення поняття «об'єктивної неможливості» [4].

Дослідженню процесуальних аспектів використання відеоконференцзв'язку присвятили свої праці О. Дроздов та І. Головюк, які, зокрема, аналізують проблему проведення дистанційного роз-

гляду всупереч клопотанню обвинуваченого про безпосередню участь та умови використання для цього власних технічних засобів [5].

Важливе значення для розуміння стандартів права на справедливий суд мають міжнародні вимоги. Зокрема, А. Барабаш та Т. Дунаєва, спираючись на міжнародні акти та практику Європейського суду з прав людини, досліджували проблеми забезпечення конфіденційності спілкування з адвокатом під час застосування відеоконференції у кримінальному провадженні [6].

Разом з тим, незважаючи на наявність сучасних наукових праць проблеми забезпечення процесуальних прав військовослужбовців у зоні бойових дій, зокрема, права на безпосередню участь у судовому засіданні, ефективний захист, потребують окремого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Належне забезпечення участі військовослужбовця у кримінальному провадженні в дистанційному форматі становить складне юридичне завдання, що вимагає збалансованого застосування як загальних процесуальних гарантій, так і спеціальних норм, запроваджених на період дії правового режиму воєнного стану. Основоположним нормативним інструментом у цьому контексті є ст. 336 КПК України, що регламентує порядок проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції [3].

Попередня редакція кримінального процесуального закону містила норму згідно якої суд не мав права ухвалити рішення про дистанційний розгляд, якщо обвинувачений заперечував проти цього. Проте дія цієї гарантія була скасована на період дії воєнного стану Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» від 14 квітня 2022 року № 2201-IX [7].

Вказана законодавча новела знаходить своє відображення у сучасній судовій практиці. Так, у постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 08 травня 2025 року (справі № 542/381/17) суд визнав правомірним проведення судових засідань у режимі відеоконференції, незважаючи на заперечення засудженої особи.

Суд зазначив: положення ч. 2 ст. 336 КПК України вказують на те, що саме суду надається дискреційне право під час ухвалення рішення про здійснення судового провадження дистанційно вирішувати питання про форму судового засідання. Суд може використати своє дискреційне право та вирішити питання про форму судового засідання, адже в ч. 2 ст. 336 КПК України де, крім іншого зазначено, що суд не має права прийняти рішення про здійснення дистанційного судового провадження, в якому поза межами приміщення суду перебуває обвинувачений, якщо він проти цього заперечує, крім випадків здійснення дистанційного судового провадження в умовах воєнного стану [8].

Важливо підкреслити, що судова практика демонструє і протилежний підхід, чітко розмежовуючи саму наявність відеозв'язку та реальну здатність особи брати участь у засіданні. Актуальною у контексті сказаного є постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 25 лютого 2025 року (справа № 197/571/21) у якій суд скасував рішення попередніх інстанцій саме через порушення вимог ст. 336 КПК України. Так, під час виступу прокурора у суді першої інстанції обвинувачений поскаржився на неможливість сприймати звукову інформацію під час відеоконференцзв'язку і заявив про вади слуху та заперечив проти подальшого проведення судового засідання в такому режимі.

Проте, суд першої інстанції на заперечення ОСОБА_7 належним чином не відреагував, не пересвідчився в тому, що обвинувачений за станом здоров'я здатен сприймати звукову інформацію дистанційно, та оцінив такі дії ОСОБА_7 як умисні, спрямовані на зрив проведення судового засідання. Під час касаційного провадження сторона захисту надала медичну довідку, в якій зазначено, окрім іншого, про те, що ОСОБА_7 має вади слуху.

З огляду на вищезазначене Суд зауважив, що суд першої інстанції не вжив необхідних заходів для забезпечення реалізації обвинуваченим права на виступ у судових дебатах й не забезпечив сторонам рівних умов для реалізації їхніх процесуальних прав. Ці обставини свідчать про порушення принципів юридичної рівності, змагальності та справедливості судового розгляду, оскільки кожній стороні повинна надаватися розумна можливість представляти справу в таких умовах, які не ставлять цю сторону у суттєво невигідне становище відносно другої сторони (рішення у справі «Ankerl v. Switzerland» від 23 жовтня 1996 року, заява № 17748/91, п. 38), що, з огляду на практику Європейського суду з прав людини, не узгоджується з положеннями ст. 6 Конвенції щодо забезпечення права на справедливий суд [9].

Наведена позиція суду цілком співпадає з п.п. 6 та 9 Керівництва щодо проведення судових проваджень у режимі відеоконференції затвердженого Європейською комісією з питань ефективності правосуддя (CEPEJ) (надалі – Керівництво) згідно яких: під час дистанційного слухання суд повинен мати можливість постійно відстежувати якість зображення та звуку відеозв'язку, щоб звести до мінімуму кількість технічних несправностей, які можуть вплинути на право сторін брати активну участь у провадженні; суд має призупинити проведення слухання в разі виникнення технічної несправності до моменту її усунення, залежної від її характеру, таке призупинення має бути задокументована в протоколі дистанційного слухання [10].

Таким чином, у одних випадках судами констатується допустимість примусової відеоконференції за умови її належної технічної якості, у інших випадках суди зауважують, що навіть за формального дотримання процедури, ігнорування об'єктивних перешкод, які роблять участь особи неефективною (наприклад, вада слуху або зору) можливо вести мову про наявність підстав для скасування судового рішення.

Окрім належної технічної якості зв'язку, ключовим викликом для дистанційного правосуддя, особливо у справах за участю військовослужбовців, є забезпечення конфіденційності спілкування з адвокатом, що гарантовано ст. 59 Конституції України та ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

З аналізу рішень Європейського суду з прав людини слідує (далі – ЄСПЛ), що можливість підсудного надавати конфіденційні вказівки своєму адвокату безпосередньо під час розгляду справи є суттєвою складовою права на ефективний захист, як однієї з основних ознак справедливого судового розгляду. Наведена позиція, наприклад, міститься у рішенні ЄСПЛ у справі «Дзагаріа проти Італії» [11].

Між тим, враховуючи реалії сьогодення, під час відеоконференції, коли захисник перебуває в залі суду, а військовослужбовець у зоні ведення бойових дій або місці постійної дислокації, виникають об'єктивні перепони для такого конфіденційного спілкування. Адвокат, зокрема, не може безпосередньо прибути на зустріч з підзахисним та приватно обговорити стратегію поведінки, а також позицію захисту. Проте, варто підкреслити, що ст. 336 КПК України покладає на суд обов'язок забезпечити реалізацію процесуальних прав, однак не містить механізмів гарантії конфіденційності спілкування захисника і підзахисного.

В продовження наукових роздумів доцільно звернутися до п. 23 Керівництва де закріплено: відеозв'язок, що забезпечується, має давати обвинуваченому змогу бачити й чути учасників дистанційного слухання, у тому числі інших сторін, суддів, свідків та експертів; учасники повинні мати змогу бачити й чути обвинуваченого.

Згідно п. 27 Керівництва обвинувачений повинен мати ефективний доступ до представництва своїх інтересів перед початком дистанційного слухання і під час його проведення, включно з правом до початку слухання конфіденційно спілкуватися зі своїм захисником.

У п. 31 Керівництва також передбачено, що слід вжити спеціальних організаційних заходів, щоб забезпечити захист конфіденційності спілкування між обвинуваченим і захисником у разі використання послуг перекладача під час такого спілкування [10].

В розвиток наведених положень Керівництва потрібно звернутися до ч. 12 ст. 615 КПК України де закріплено: дізнавач, слідчий, прокурор забезпечує участь захисника у проведенні окремої процесуальної дії, у тому числі у разі неможливості явки захисника – із застосуванням технічних засобів (відео-, аудіозв'язку) для забезпечення дистанційної участі захисника [3].

Особливої увагу також потребує забезпечення захищеності обладнання та ліній зв'язку, а також мінімізація випадків зовнішнього втручання. Мова, зокрема, йде про справи де можливе розголошення інформації, яка становить державну таємницю, тобто таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою (ст. 1 Закону України «Про державну таємницю») [12].

Враховуючи викладене, необхідно зауважити, що для належного забезпечення участі військовослужбовця у проведенні процесуальних дій у режимі відеоконференції і уникнення формалізованих підходів у реалізації наведених вище гарантій не достатнього лише якісного зображення, освітлення та звуку. Суд, серед іншого, зобов'язаний створювати умови для реальної реалізації прав військовослужбовців (наприклад, права на захист, участі у судовому засіданні тощо) та дотримання правового режиму використання інформації (наприклад, тієї, що містить державну таємницю).

Висновки. Судова практика використання можливостей відеоконференції є неоднозначною. Так, за певних обставин суди визнають допустимим проведення примусової відеоконференції за умови забезпечення належної технічної якості зв'язку. Водночас в інших рішеннях наголошується, що навіть формальне дотримання процесуальних вимог не може вважатися достатнім, якщо проігноровано об'єктивні обставини, які унеможливлюють ефективну участь особи в засіданні, що може бути підставою для скасування судового рішення.

Дієвою в умовах відсічі збройної агресії може стати практика використання відеозв'язку для реалізації права військовослужбовця на захист у обставинах коли адвокат не має можливості безпосередньо зустрітися з підзахисним для визначення стратегії роботи по справі (наприклад, перебування військового у зоні ведення бойових дій).

Невід'ємною складовою проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції є забезпечення належної захищеності інформаційно-телекомунікаційних систем, як з позиції збереження адвокатської таємниці, так і з метою нерозголошення державної таємниці (наприклад, інформації у сфері оборони).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 12.10.2025).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 12.10.2025).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 12.10.2025).
4. Салманов О.В. Зміни у правовому регулюванні розслідування кримінальних проваджень під час воєнного стану. *Право і безпека*. 2023. № 2 (89). С. 198–206. URL: https://doi.org/10.32631/pb.2023.2.18 (дата звернення: 12.10.2025).
5. Гловюк І.В. Дроздов О.М. Проведення судового засідання у режимі відеоконференції у кримінальному провадженні: доктринальні та практичні проблеми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 438–444. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/104 (дата звернення: 12.10.2025).
6. Барабаш А.А., Дунаєва Т.Є. Забезпечення конфіденційності спілкування з адвокатом під час застосування відеоконференції у кримінальному провадженні. *Перспективні напрями розвитку кримінальної юстиції в цифрову еру: матеріали Всеукр. заоч. наук.-практ. конф. (м. Харків, 24 лип. 2023 р.)*. Харків, 2023. С. 23–28. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2023/10/2023.pdf (дата звернення: 12.10.2025).
7. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: Закон України від 14 квітня 2022 року № 2201-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text (дата звернення: 12.10.2025).
8. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 08 травня 2025 року (справа № 542/381/17). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127326398 (дата звернення: 12.10.2025).
9. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 25 лютого 2025 року (справа № 197/571/21). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125484433 (дата звернення: 12.10.2025).
10. Керівництво щодо проведення судових проваджень у режимі відеоконференції, затверджено комісією CEPEJ на 36-му пленарному засіданні (16-17 червня 2021 р.) / Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (CEPEJ). Страсбург, 2021. URL: https://rm.coe.int/guidelines-cepej-2021-on-the-conduct-of-court-proceedings-in-videoconf/1680a76b6d (дата звернення: 12.10.2025).
11. *Zagaria v. Italy*. Judgment of 27 November 2007. 58295/00. 27 November 2007. Section. Judgment. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-83521%22]} (дата звернення: 12.10.2025).
12. Про державну таємницю: Закон України від 21 січня 1994 року № 3855-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text (дата звернення: 12.10.2025).

УДК 343.98.1
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.58

АКУТАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-ТЕХНІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ДОКУМЕНТІВ ІЗ ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ ПОВНОГО АБО ЧАСТКОВОГО ПІДРОБЛЕННЯ

Попович І.І.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та правоохоронної діяльності УжНУ
ORCID: 0000-0003-0608-2564

Попович І.І. Актуальні питання проведення судово-технічної експертизи документів із встановлення факту повного або часткового підроблення

Стаття присвячена розгляду окремих методичних аспектів вирішення діагностичних задач зі встановлення факту підробки документа. Потреба призначення судово-технічної експертизи документів виникає у випадку необхідності встановити окремі обставини, пов'язані із виготовленням документа, зміненням його первинного змісту, використанням, збереженням речового доказу тощо. Звертається увага на коло спеціальних знань експерта в галузі технічної експертизи документів, що має обов'язково включати знання про: способи виготовлення бланків справжніх документів; способи й ознаки підробки різноманітних реквізитів; фактори, що впливають на зміни стану документа; основні елементи захисту документів від підроблення; можливості сучасної поліграфічної, копіювально-розмножувальної й комп'ютерної техніки при виготовленні й підробці документів.

Приділено увагу розгляду питань теоретичного і практичного характеру, пов'язаних із дослідженням документів, виготовлених як друкарським способом, так і за допомогою копіювально-розмножувальної техніки й комп'ютерів. Аналізуються сучасні підходи до вироблення криміналістичного поняття «документ». Автор дотримується точки зору, відповідно до якої електронний документ як і документ на паперовому носії, є матеріальним об'єктом, носій та інформація, зафіксована на ньому, є невід'ємною та необхідною складовою будь-якого документа, у тому числі й електронного. Коротко охарактеризовано способи зміни первинного змісту у документах, виконаних з використанням комп'ютерної техніки. Підкреслюється, що при експертному дослідженні слід враховувати не лише потреби практики, а й експертні можливості вирішення поставлених перед експертом питань. Для цього недостатні лише знання в галузі технічного дослідження документів, експерту слід орієнтуватися у суміжних галузях науки. Зазначається що результат якості проведеного технічного дослідження документів залежить не лише від ступеня розробленості існуючих методик, а й від якісної підготовки матеріалів, чіткості й правильності питань, поставлених перед експертом. Визнано необґрунтованим постановку експерту питання щодо встановлення справжності наданого на дослідження документа.

Ключові слова: документ, офіційний документ, технічне дослідження документів, судова експертиза, матеріали письма, реквізити документа, методи дослідження, криміналістика.

Popovych I.I. Current issues of conducting forensic examination of documents to establish the fact of complete or partial forgery.

The article is devoted to the consideration of individual methodological aspects of solving diagnostic tasks to establish the fact of document forgery. The need to appoint a forensic technical examination of documents arises in the event of the need to establish individual circumstances related to the production of a document, changing its original content, use, preservation of material evidence, etc. Attention is drawn to the range of special knowledge of an expert in the field of technical examination of documents, which must necessarily include knowledge of: methods of producing forms of genuine documents; methods and signs of forgery of various requisites; factors affecting changes in the state of a document;

basic elements of document protection against forgery; capabilities of modern printing, copying and reproduction and computer technology in the production and forgery of documents.

Attention is paid to the consideration of theoretical and practical issues related to the study of documents produced both by printing and by means of copying and reproduction equipment and computers. Modern approaches to the development of the forensic concept of «document» are analyzed. The author adheres to the point of view according to which an electronic document, like a document on paper, is a material object, the medium and the information recorded on it are an integral and necessary component of any document, including electronic ones. The methods of changing the original content in documents made using computer technology are described. It is emphasized that during expert research, not only the needs of practice should be taken into account, but also the expert's ability to solve the questions posed to the expert. For this, knowledge in the field of technical research of documents alone is not enough; the expert should be oriented in related fields of science. It is noted that the quality of the result of the technical research of documents depends not only on the degree of development of existing methods, but also on the quality of preparation of materials, clarity and correctness of the questions posed to the expert. It is recognized as unfounded to ask the expert a question about establishing the authenticity of the document submitted for research.

Key words: document, official document, technical research of documents, forensic examination, writing materials, document details, research methods, forensics.

Постановка проблеми. Підробка документів – це розповсюджене у світі правопорушення, за яке законодавством різних країн передбачається кримінальне покарання. Так, у Німеччині особа може нести відповідальність згідно з положеннями § 267 «Підробка документів» Кримінального кодексу Німеччини (StGB). Як зазначено в цій нормі, особа, яка виготовляє фальшивий документ, фальсифікує справжній документ або використовує фальсифікований документ для введення в оману під час проведення будь-яких операцій, карається позбавленням волі на строк до п'яти років або штрафом [1]. В Італії, як і в Німеччині відповідальність за вказані дії встановлюється спеціальними або «загальними» нормами Кримінального кодексу Італії щодо шахрайства та підроблення документів [2]. Кримінальним законодавством Нідерландів передбачена кримінальна відповідальність за такі злочини як підробка документів, зокрема, згідно зі статтею 225 Кримінального кодексу будь-яка особа, яка фальсифікує документ, призначений служити доказом будь-якого факту із наміром використовувати його як справжній і непідроблений або щоб його використовували інші особи, буде винна у підробці та покарана у вигляді позбавлення волі на строк не більше шести років або штрафом п'ятої категорії [3]. Особливу увагу законодавець Литовської Республіки приділив питанням запобігання вчиненню злочинів, пов'язаних із підробленням документів, виділивши їх в окремий Розділ 42 Кримінального кодексу «Злочини та порушення проти державних вимог щодо підробки документів або вимірювальних приладів» [4]. Україна у цьому випадку не є винятком. У Кримінальному кодексі України є декілька статей, за які передбачена кримінальна відповідальність за підробку документів. Зокрема це такі кримінальні правопорушення: «Виготовлення, зберігання, придбання, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут відроблених грошей, державних цінних паперів, що існують у паперовій формі, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів» (ст. 199 КК); «Підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб-підприємців» (ст. 205-1 КК); «Підроблення документів, печаток, штампів і бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів» (ст. 358 КК); «Службове підроблення» (ст. 366 КК) та ін.

Як свідчить офіційна статистика, кількість кримінальних проваджень за цими статтями з року в рік є стабільно високою. Так, у 2023 р. обліковано 328 кримінальних проваджень – за ст. 199 КК, 20140 кримінальних проваджень – за ст. 358 КК; 4335 кримінальних проваджень – за ст. 366 КК. У 2024 році обліковано 288 кримінальних проваджень, відкритих за ст. 199 КК, 17521 – за ст. 358 КК; 5758 – за ст. 366 КК і лише за першу половину 2025 року обліковано 208 кримінальних проваджень, відкритих за ст. 199 КК; 11290 – за ст. 358 КК; 3804 – за ст. 366 КК [5]. Майже за усіма цими кримінальними провадженнями як речові докази фігурують документи, а отже виникає потреба у проведенні відповідних видів судових експертиз, основними з яких є судово-технічна експертиза документів, комп'ютерна та експертиза матеріалів, речовин і виробів. Ситуація ускладнюється й тим, що у злочинну діяльність з виготовлення таких доку-

ментів втягнуті особи, які володіють спеціальними знаннями в галузі природничих наук, а також у сфері сучасної комп'ютерної й поліграфічної техніки, що дає змогу отримувати підроблені документи, котрі зовнішньо майже не відрізняються від справжніх, й використовують їх при вчиненні різноманітних злочинів протягом тривалого періоду. Останнім часом спостерігається тенденція зростання кількості експертних досліджень, об'єктами котрих є паперові гроші, акцизні та спеціальні марки, посвідчення, паспорти на транспорті засоби, документи на право власності та інші документи, які мають спеціальні елементи захисту. Отже, питання технічного дослідження документів з метою встановлення способу їх підробки не лише не втратило своєї актуальності, а й перетворилося у гостру проблему.

Стан опрацювання цієї проблематики. Огляд наукових публікацій, присвячених даній проблематиці, свідчить, що проблеми судової експертизи та експертної діяльності досліджували вчені В. Гончаренко, Л. Головченко, І. Гора, А. Іщенко, Н. Клименко, В. Колесник, О. Моїсєєв, М. Сегай, Е. Сімакова-Єфремян, В. Шерстюк, М. Щербаковський та інші. Розгляду проблемних питань проведення судово-технічної експертизи документів приділили увагу О. Ананьїн, Г. Артамонов, М. Кирик, А. Колтименко, К. Ковальов, О. Малєй, О. Пасильський, В. Пелюшко, Н. Харьковська, О. Шведова, І. Юдін та ін.

Мета статті полягає у розгляді теоретико-методологічних засад судово-технічної експертизи документів із встановлення факту повної або часткової підробки та визначення основних напрямів розвитку таких судових експертиз.

Виклад основного матеріалу. На початковому етапі розвитку судово-технічної експертизи документів основні запитання, які вирішувала ця експертиза, були такими: чи справжні штемпелі й печатки та інші позначення на документі; у механічний чи хімічний спосіб знищено частину або весь текст документа, чи не замінювалися ці частини новими; одним чи різними чорнилами виконані всі частини документа; у той самий чи різний час виконано весь текст документа й усі його частини тощо. До того ж, як свого часу зазначав І. Бентам, основні причини сумнівів щодо справжності документа були такі: копія може не мати оригіналу або відрізнятися від нього випадково чи внаслідок підроблення; коли є оригінал документа, він може бути підроблений загалом або мати навмисні зміни, водночас у документі, який видають за оригінал, можна виявити ознаки підроблення, що не наявні в копії; якщо копію визнано оригіналом, а оригінал підробленого чи зміненого документа знищено, обман може бути не виявлено [6, с. 235-236]. Юристами того часу підкреслювалося, що лише засвідчена копія документа після її порівняння з оригіналом може мати юридичне значення, оскільки підробка може міститися в її змісті. Питанням технічного підроблення документів не надавали особливого значення.

У сучасний період науково-технічного та комунікативного прогресу на стан злочинності помітно впливає процес інтелектуалізації кримінального середовища. У її коло втягуються суб'єкти, що володіють досить широкими знаннями в галузі науки, техніки, різних видів професійної діяльності, які вони використовують в злочинних цілях. Коло протиправних діянь, пов'язаних з підробленням документів, постійно розширюється. Це вимагає від законодавця надавати відповідну правову оцінку підробленню документів та необхідним чином їх криміналізувати. На даний час у офіційному документообігу знаходяться документи, які виготовлені як друкарським способом, так і за допомогою сучасних копіювально-розмножувальних пристроїв та комп'ютерів із периферійною технікою. Ці ж пристрої і техніка використовуються злочинцями й при внесенні змін до змісту документа.

При з'ясуванні окремих обставин вчинення злочинів, де як речові докази проходять сумнівні документи, перед слідчим постає завдання з встановлення насамперед їх справжності. Вирішити цю задачу без проведення судової експертизи вкрай важко. У правовому відношенні проведення судової експертизи є процесуальною дією, здійснюваною з метою отримання науково-обґрунтованого знання, котре у формі висновку експерта може бути використано як докази у кримінальному судочинстві. Проте слід брати до уваги, що встановлення не справжності, а тим більше справжності документа чи його окремих реквізитів не входить до компетенції експерта. Це питання правової оцінки. Експерт, який спеціалізується на проведенні судово-технічної експертизи документів, у межах своїх спеціальних знань може встановлювати лише спосіб нанесення реквізитів у документі чи факт і спосіб їх змінення, а слідчий, проводячи аналіз усієї наявної у нього інформації, у тому числі відомостей, отриманих в результаті проведення експертизи, робить висновок щодо справжності або несправжності документа-речового доказу.

У правозастосовній практиці діє парадоксальна аксіома, відповідно до якої документ вважають справжнім, доки його справжність не поставлена під сумнів ким-небудь із учасників документообігу або учасників досудового розслідування. Документи як джерела інформації, а в кримінальному провадженні ще й імовірні джерела доказів, мають складну формально-змістовну структуру інформаційних полів. Слова, знаки, символи несуть інформацію про зміст і призначення документа у конкретній системі документообігу чи комунікації (національна мова, галузь наукового знання, системи комунікації, професія та ін.). Матеріальні властивості документа несуть інформацію як про процес його виготовлення, так і про зміни, що виникли в процесі його використання або фальсифікації. Формальні реквізити документа такі як графи, бланк, номер, дата, склад паперу, захисні і водяні знаки, голограма, мікротексти та ін. прямо спрямовані на захист документа від фальсифікації й різних способів підроблення [7, с. 165].

У контексті даної статті уявляється доцільним розглянути поняття «документ», підробка документа та способи їх фальсифікації. Як слушно зазначає К. Ковальов, документом слід вважати матеріальний носій юридично значущої інформації, оформлений згідно з вимогами на папері або його замінниках, у придатному для дослідження стані, на якому залишилися ознаки технології виготовлення, певних обставин чи подій, які відбувалися у певний проміжок часу, різноманітних змін, внесених до нього випадково або навмисно, що можуть бути виявлені експертом і які матимуть значення для встановлення істини у справі [8, с. 38-39].

У листі Національного банку України наведено визначення поняття «підробка документів» – це коли по справжньому документові відтворюються ще раз усі його складові частини (папір, палітурний матеріал та ін.), текстовий і фоновий друк, рукописне та машинописне заповнення бланка, підписи посадових осіб, відтиски печаток та інші реквізити або коли в реквізити справжнього документа вносяться зміни, доповнення чи виконується заміна якої-небудь його частини [9].

Слід зазначити, що підробка стосується офіційних документів, обіг яких регулюється законодавством України. Важливо зазначити, що такий документ має забезпечувати певні нормативно-правові наслідки, які можуть стосуватися державних установ, приватних підприємств, організацій чи об'єктів різноманітної власності. Як зазначає О. Нестеренко, офіційний документ містить зафіксовану на будь-яких матеріальних носіях інформацію. В будь-якому випадку – це речі матеріального світу, які розглядаються як матеріальні носії інформації, де матеріальний носій може бути різного формату – паперовий (друкований або власноруч написаний), електронний [10, с. 102]. Офіційні документи складаються з дотриманням визначених законом форм та містять передбачені законом реквізити.

Поняття офіційного документа регламентовано у примітці до ст. 358 КК України, а також у ст. 357 та ст. 366 КК України, де зазначено, що під офіційним документом слід розуміти документи, що містять зафіксовану на будь-яких матеріальних носіях інформацію, яка підтверджує чи посвідчує певні події, явища або факти, які спричинили чи здатні спричинити наслідки правового характеру, чи може бути використана як документи - докази у правозастосовний діяльності, що складаються, видаються чи посвідчуються повноваженими (компетентними) особами органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, юридичних осіб незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, а також окремими громадянами, у тому числі само зайнятими особами, яким законом надано право у зв'язку з їх професійною чи службовою діяльністю складати, видавати чи посвідчувати певні види документів, що складені з дотриманням визначених законом форм та містять передбачені законом реквізити [11].

Термін фальсифікація (*від лат*. falsification – підробляти) означає: навмисне спотворення, викривлення або неправильне тлумачення тих чи інших явищ, фактів і подій з корисливих міркувань; підробка [12, с. 700]. Як слідує із значення даного терміна, метою фальсифікації є навмисне викривлення ознак предмета або якої-небудь події, наприклад, внесення змін у документ, що викривлює справжній зміст або містить хибні відомості. Не викликає сумнівів, що будь-яка фальсифікація спрямована на викривлення, зміну або підробку і здійснюється, зазвичай, з прямим умислом.

Необхідно зазначити, що при проведенні судової технічної експертизи документів найчастіше встановлюють обставини, що характеризують об'єктивну сторону злочинів, пов'язаних із виготовленням підроблених документів, а саме про спосіб виготовлення, застосовані при цьому матеріали й пристрої. І хоча ці факти є по відношенню до предмету доказування лише непрямими доказами, проте вони сприяють встановленню обставин, що характеризують інші елементи складу

злочину: визначення вини, мотивів й мети злочину, встановлення причетності конкретної особи до виготовлення підроблених документів [7, с. 166]. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони підроблення документів є внесення в них завідомо неправдивих відомостей. Поняття «внесення» використовується в КК України при описуванні суспільно-небезпечних діянь у ст.ст. 158, 220-1, 220-2, 223-1, 223-2, 366, 376-1, 400-1, до того ж використання цієї дефініції в кримінальному законі перебуває у логічному зв'язку з поняттям «відомості» або «інформація», які розміщуються в тих або інших документах. Використовуючи термін «внесення» вітчизняний законодавець наголошує на тому, що відбувається активна дія, яка пов'язана зі змінами, доповненнями, або розширенням змісту вже існуючого документа, що закріплює ту чи іншу інформацію.

При проведенні технічної експертизи документів можуть вирішуватися діагностичні, ідентифікаційні та класифікаційні завдання. Загальною діагностичною задачею є : встановлення способу виготовлення документів; визначення часу виготовлення документа або його окремих частин; встановлення факту і способу внесення змін у документ; виявлення первинного змісту документа [13, с. 148]. Отже, до компетенції експерта, який проводить технічну експертизу документів при проведенні комплексної експертизи документів на паперовій основі, входять: ідентифікація та діагностування предметів, пристроїв за реквізитами, які є в документі; встановлення способу виконання реквізитів у документі, факту й способу внесення в його зміст змін; визначення первинного змісту зміненого тексту; виявлення невидимих або слабо видимих текстів; визначення давнини та хронологічної послідовності виконання реквізитів у документі тощо.

Для виявлення ознак матеріальної підробки при дослідженні документа експертами зазвичай застосовується комплекс методів, які дають змогу встановити факт внесення змін до первинного змісту рукописних реквізитів документа шляхом дописки значних за обсягом записів. Вже на стадії попереднього дослідження при візуальному огляді документа може бути висунена експертна версія щодо того, що рукописні записи виконані різними особами. За допомогою методу оптичної мікроскопії можна встановити відмінності морфології основних та дописаних штрихів, а метод люмінесцентного аналізу дасть змогу виявити відмінну картину люмінесценції в червоній зоні спектру барвників досліджуваних штрихів.

Окрему увагу вважаємо за потрібне зупинити на питаннях виявлення фальсифікацій доказів, пов'язаних із наслідками впливу на документ та його реквізити агресивних середовищ. Про це ми вже згадували в попередніх статтях [14; 15]. Тим не менше, слід підкреслити, що будь-який письмовий документ на паперовій основі є об'єктом, який легко змінює свої властивості під впливом різноманітних факторів. Навіть за умов звичайного збереження у об'єктах відбуваються процеси «старіння», що призводить до трансформації їх властивостей. Закономірності зміни деяких характеристик матеріалів письма протягом певного часу лягли в основу низки експертних методик із встановлення абсолютної давнини виконання реквізитів документів, котрі є надзвичайно витребувані у сучасному судочинстві України. Однією з умов застосування даного методу й відповідно, достовірності отримуваних результатів є попереднє дослідження штрихів реквізитів з метою визначення ознак впливу на них яким–небудь агресивним фактором, що може мати як випадкове походження або бути наслідком навмисного «штучного старіння» документа як способу фальсифікації письмових доказів. Для з'ясування даної обставини зазвичай проводять мікроскопічні дослідження штрихів реквізитів документа та його основи, а також вивчення в ультрафіолетових променях й спостереження картини люмінесценції у червоній зоні спектру.

Як зазначають вітчизняні науковці, останніми роками серед фахівців, які досліджують текстові документи і твори мистецтва, набув популярності неруйнівний метод КР-спектроскопії – вивчення структури молекули, заснований на зміні коливальних та обертальних станів молекули, супроводжуваних зміною її поляризації в полі електромагнітного випромінювання. Зокрема широко його застосовують, аналізуючи сполуки з неполярними групами. При цьому слід наголосити, що методи КР- та ІЧ-спектроскопії не дублюють, а доповнюють один одного, оскільки визначаються різними правилами відбору зразків досліджуваних речовин. І саме КР-спектроскопія надає можливість використовувати зразок без додаткового етапу пробо підготовки. Ними звертається увага й на те, що метод КР-спектроскопії має значний потенціал, коли йдеться про технічну експертизу документів, зокрема виявлення дописувань чорнилом кулькових ручок, і вирізняється не лише простотою процедури визначення компонентного складу фарбувальних сумішей, а й високим рівнем відтворюваності отриманих результатів. Раманівською спектроскопією, яку застосовують, щоб розрізняти структурно-групову належність барвників, також можна послуговуватися, коли

необхідно виявити елементи дописок у досліджуваному документі (якщо використані чорнила з різними групами барвників) [16, с. 49-50].

Проте, слід брати до уваги й те, що сьогодні більшість документів переводиться в електронний формат або трансформується через електронні програми та пристрої в копії (технічні зображення). Це дає змогу шахраям маніпулювати ними – створювати документи з використанням зображень справжніх реквізитів, але зі зміненим змістом. Як засвідчує практика криміналістичних досліджень, підробляючи документи, послуговуються копіювально-розмножувальною або комп'ютерною технікою. Загалом дослідження технічних зображень документів передбачає встановлення: відповідності наданої копії оригіналу документа; факту виготовлення технічного зображення документа шляхом монтажу (внесення змін до документа); виготовлення копії (технічного зображення) документа з копії документа або його оригіналу [17, с. 71, 72]. Відома фахівець в галузі технічної експертизи документів О. Шведова підкреслює, що новими об'єктами судової технічної експертизи документів є документи, виготовлені за допомогою сучасних комп'ютерних і копіювально-розмножувальних пристроїв, а новими завданнями, які зазичай вирішують комплексно із застосуванням знань у галузі судової технічної експертизи документів і судової комп'ютерно-технічної експертизи, є встановлення: факту виконання друкарських текстів на одному або кількох принтерах; виготовлення текстів документів з використанням одного текстового шаблону (файла); додрукування текстів; збігу текстів у документах на паперових носіях і в електронному вигляді на жорстких дисках за ознаками форматування; виконання тексту оригіналу документа (окремих фрагментів) та його копій способом сканування з тексту їх попередніх версій із подальшим перенесенням у комп'ютери підозрюваних; на якій комп'ютерній техніці і в якій послідовності виготовлені та роздруковані тексти (фрагменти) документів тощо [18, с. 65].

Вітчизняним фахівцем в галузі технічної експертизи документів В. Пелюшком слушно звертається увага на те, що у зв'язку із процесами глобальної цифровізації зміст таких сталих понять як повне й часткове підроблення реквізитів документів піддається перегляду. Так, повне підроблення може бути здійснене шляхом комп'ютерного макетування документа в електронному вигляді із подальшою роздруківкою на твердому матеріальному носії. Такий спосіб зазвичай позначають як комп'ютерний монтаж. Комп'ютерний або цифровий монтаж здійснюють за допомогою комп'ютерної техніки й відповідного програмного забезпечення, коли зображення оригіналу документа вводять у комп'ютер, а потім цифрове зображення документа корегують шляхом внесення зміни графічними редакторами з подальшим друкуванням підробленого документа. Цей спосіб відрізняється від механічного тим, що не залишає явних ознак внесення змін – зміни первинного змісту відбуваються в електронному (цифровому) документі [17, с. 74].

Виявлення змін первинного змісту у документах, виготовлених за допомогою сучасної копіювально-розмножувальної та комп'ютерної техніки вважається однією з найскладніших діагностичних задач. Особливі труднощі експерти відчувають при дослідженні документів, виготовлених за допомогою комп'ютерної техніки. Це зумовлено низкою об'єктивних причин, зокрема: при виконанні тексту за допомогою принтерів відсутній безпосередній контакт між друкуючим вузлом апарату та сприймаючим забарвлюючу речовину аркушем паперу, як це має місце, наприклад, при друкуванні на друкарській машинці. І тому роздруківка тексту на принтері не є слідом-відображенням таких об'єктів конкретного друкуючого вузла. Також труднощі при діагностичному дослідженні документів, віддрукованих на принтерах, зумовлені тим, що та ж сама модель картриджа й фото барабана може застосовуватися в кількох видах друкуючих пристроїв одного й того ж чи кількох модельних рядів. При встановленні факту змінення змісту документа у подібного роду документах спочатку необхідно вивчити текст з метою перевірки взаємної відповідності інформації, яка є в ньому. Потім візуально дослідити: особливості в розміщенні фрагментів документа стосовно один одного, інтервали між рядками, взаємне розташування рядків. Окрім цього, необхідно перевірити, чи є забруднення паперу тонером у вигляді вертикальних полос. Слід брати до уваги, що експерт не вправі робити висновок про те, що фрагменти тексту в документі віддруковані на різних принтерах або за допомогою різних картриджів, обґрунтовуючи свій висновок лише на відмінності у характері розподілу тонера або чорнил за площею штрихів та їх меж. Адже такі відмінності можуть зумовлюватися не лише використанням при виготовленні документа різних принтерів і картриджів, а й пере заправкою останніх забарвлюючими речовинами, які вирізняються за своїм складом й властивостями від раніше застосовуваних.

Ми звертаємо увагу й на те, що у практиці проведення судових експертиз мають місце непоодинокі випадки, коли експертами, що спеціалізуються на проведенні судово-технічної експертизи документів, у процесі встановлення обставин виготовлення документів, реквізити котрих нанесені із використанням комп'ютерних технологій, вирішувались питання, котрі відносяться до компетенції, якою володіють експерти в галузі комп'ютерної експертизи. Але документи на електронних носіях та їх властивості є настільки специфічними, що їх дослідження передбачає доволі великий обсяг спеціальних знань, якими експерти, що спеціалізуються на проведенні СТЕД, зазвичай, не володіють.

Висновки. Документ в кримінальному та цивільному провадженні часто виступає якщо не основним, то доволі важливим доказом встановлення фактичних обставин певних подій. Саме тому експертному дослідженню документів науковці й практики приділяють значну увагу. Поява нових способів виготовлення, підроблення документів з використанням цифрових технологій не зменшує значення наявних теоретичних розробок і водночас ставить нові питання щодо можливостей їх технічного дослідження. Розглянуті алгоритми дослідження документів, виготовлених поліграфічним способом, і тих, що виготовлені за допомогою копіювально-розмножувальної та комп'ютерної техніки, з метою встановлення факту й способу їх підроблення, дають змогу ефективно вирішувати задачі технічного дослідження документів, що безумовно, сприятиме підвищенню результативності проведення техніко-криміналістичних експертиз змінених або пошкоджених документів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Strafgesetzbuch (StGB). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/stgb.
2. Legge 24 luglio 2008, № 125 Conversione in legge, con modificazioni, del decreto-legge 23 maggio 2008, n. 92, recante misure urgenti in materia di sicurezza pubblica. URL: https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:2008.
3. Wetboek van Strafrecht. URL: https://wetten.overheid.nl/BWBR0001854/2023-10-01/0/BoekDerde/TiteldeelIX/Artikel472/informatie.
4. REPUBLIC OF LITHUANIA CRIMINAL CODE. URL: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=rivwzvpvg&documentId=a84fa232877611e5bca4ce385a9b7048&category=T.
5. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс Генерального прокурора. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovanikriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2.
6. Бентам И.О судебных доказательствах: трактат (по изд. Дюмана; пер. с фр. И. Гороновичем). Киев: Тип. М.П. Фрица, 1876. 421 с.
7. Гора І.В., Колесник В.А., Попович І.І. Актуальні питання судової техніко-криміналістичної експертизи документів. *Науковий вісник УжНУ*. № 75, 2023. Ч. 2. С. 163–170.
8. Ковальов К.М. Генезис документа як засади криміналістичного документознавства та об'єкта дослідження в технічній експертизі давності документа. *Криміналістичний вісник.* 2021. № 2(36), С. 31–42. DOI: 10.37025/1992-4437/2021-36-2-31.
9. Щодо способів підробки документів, а також ознак (властивостей) підроблених документів, за якими вони можуть бути виявлені: лист Нацбанку України від 16.02.2007 р. № 48-012/214-1688. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1688500-07#Text.
10. Нестеренко О.М. Кримінальна відповідальність за підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб-підприємців (ст. 205-1 КК України): дис. … д-ра філософ. 081 Право; ДДУВС. Дніпро, 2021. 238 с.
11. Кримінальний кодекс України *Відомості Верховної Ради України (ВВР),* 2001, № 25-26, ст. 131.
12. Сучасний словник іншомовних слів. 20 тисяч слів і словосполучень / Уклали: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. Київ: Довіра, 2006. 789 с.
13. Колесник В.А., Попович І.І. Підготовка та призначення окремих видів судових експертиз: навчальний посібник. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2025. 248 с.
14. Гора І.В., Попович І.І. Питання призначення й проведення судово-технічної експертизи документів з метою встановлення давності їх виготовлення. *Науковий вісник Льотної академії. Серія: Економіка, менеджмент та право: збірник наукових праць* / Гол. ред. М.С. Пись-

менна. Кропивницький: ЛА НАУ, 2021. Вип. 3, 4. С. 156–166. DOI: 10.33251/2707-8620-2021-3-4-156-165.
15. Гора І.В., Попович І.І. Комплексне дослідження окремих об'єктів судово-технічної експертизи документів при вирішенні питання щодо встановлення давності їх виконання». *Науковий Вісник УжНУ*. 2021. № 63. С. 288–292. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.63.50
16. Ковальов К.М., Довбій О.О., Гресь О.В., Бичков А.С. Можливості застосування методу раман-спектроскопії під час вирішення актуальних питань технічної експертизи документів. *Криміналістичний вісник.* 2020. № 2(34), С. 47–54. DOI: 10.37025/1992-4437/2020-34-2-47.
17. Пелюшок В.Г. Проблемні питання дослідження технічних зображень документів (копій). *Криміналістичний вісник.* № 2(30), 2018. С. 71–76. DOI: 10.37025/1992-4437/2018-30-2-71.
18. Шведова О.В. Визначення поняття методики комплексного криміналістичного дослідження документів, виготовлених за допомогою комп'ютерних технологій. *Криміналістичний вісник.* № 2(30), 2018. С. 64–70. DOI: 10.37025/1992-4437/2018-30-2-64.

УДК 343.8:004.77
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.59

OSINT У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Рибка Д.,
старший викладач
Національної академії Служби безпеки України,
доктор філософії
ORCID: 0000-0002-8824-0089

Рибка Д. OSINT у забезпеченні національної безпеки

В статті доведено, що OSINT є передовою методикою збирання та аналізу інформації з відкритих джерел, що активно використовується органами безпекового спрямування. Це концепція, методологія і технологія добування і використання військової, політичної, економічної та іншої інформації з відкритих джерел без порушення законів – для підтримки прийняття рішень у сфері національної оборони і безпеки. Акцентовано, що на OSINT припадає 80-95% усіх даних, які використовуються розвідувальною спільнотою в усьому світі. Його застосування дозволяє більш комплексно підійти до вирішення завдань із забезпечення національної безпеки, більш оптимально використовувати людські та фінансові ресурси, пришвидшити процес прийняття організаційних рішень, підвисити ефективність боротьби зі злочинністю тощо. Проаналізовано методологію OSINT, що включає в себе: пошук інформації, реєстрацію та облік інформації, аналіз інформації і синтез повідомлень з різних відкритих джерел, адміністрування та розповсюдження інформації та має низку переваг: доступність джерел інформації; обсяг джерел інформації; різносторонність; оперативність отримання; легкість подальшого використання; вартість отримання інформації. Також окреслено позитивні сторони OSINT: глобальність оформлення інформації та її використання в режимі реального часу; сприяння розумінню контексту подій, які підлягають аналізу; його використання не вимагає додаткових фінансових витрат на придбання спеціальної техніки; не потрібна тривала підготовка певних спеціалістів; його джерела є у вільному доступі, а тому може бути використана не лише суб'єктами правоохоронної діяльності (представниками державної влади), а й приватними детективами, волонтерами та ін.; його використання (за певних умов) не порушує прав громадян. Доведено, що ефективність OSINT обумовлюється її раціональним плануванням, чітким дотриманням певних принципів, залучення до його проведення кваліфікованих працівників, оперативним формулюванням отриманих висновків та їх вчасною передачею зацікавленим особам, а також розробленням на їх основі оптимальних заходів із забезпечення національної безпеки.

Ключові слова: інформація, збирання інформації, аналіз інформації, відкриті джерела інформації, протидія злочинності.

Rybka D. OSINT in ensuring national security.

The article proves that OSINT is an advanced method of collecting and analyzing information from open sources, which is actively used by security agencies. This is a concept, methodology and technology of obtaining and using military, political, economic and other information from open sources without violating laws - to support decision-making in the field of national defense and security. It is emphasized that OSINT accounts for 80-95% of all data used by the intelligence community worldwide. Its use allows for a more comprehensive approach to solving national security tasks, more optimal use of human and financial resources, speed up the process of making organizational decisions, increase the effectiveness of the fight against crime, etc. The OSINT methodology is analyzed, which includes: information search, registration and accounting of information, information analysis and synthesis of messages from various open sources, information administration and dissemination and has a number of advantages: availability of information sources; volume of information sources; versatility; speed of receipt; ease of further use; cost of obtaining information. The positive aspects of OSINT are also outlined: the global nature of information

processing and its use in real time; facilitating understanding of the context of events to be analyzed; its use does not require additional financial costs for the purchase of special equipment; does not require long-term training of certain specialists; its sources are freely available, and therefore can be used not only by law enforcement agencies (representatives of state authorities), but also by private detectives, volunteers, etc.; its use (under certain conditions) does not violate the rights of citizens. It has been proven that the effectiveness of OSINT is determined by its rational planning, strict adherence to certain principles, the involvement of qualified employees in its implementation, the prompt formulation of the conclusions obtained and their timely transfer to interested parties, as well as the development of optimal measures to ensure national security on their basis.

Key words: information, information collection, information analysis, open sources of information, combating crime.

Актуальність дослідження. Як відомо, ніщо не має значення окрім фактів. Саме на фактах ґрунтується різноманітна діяльність, зокрема, й у сфері забезпечення національної безпеки. У сучасному світі існує безліч джерел інформації, як відкритих, так і з обмеженим доступом. Найбільшим джерелом, з якого можна отримати інформацію, є мережа Internet, як її поверхнева частина, так і dark net. Але інформацію важливо як знайти, так і якісно проаналізувати. При цьому, як зазначено у стандарті НАТО АРР-6: «Аналіз – це вивчення цілого, детальне дослідження його частин та їхньої взаємодії».

Збирання та аналіз інформації з відкритих джерел в умовах сьогодення має назву OSINT (Open Source Intelligence) та набуває все більшої актуальності. За оцінками фахівців на OSINT припадає 80-95% усіх даних, які використовуються розвідувальною спільнотою в усьому світі. Очікується, що до 2026 року ринок OSINT досягне майже 12 мільярдів доларів.

Застосування досліджуваного інструменту дозволяє більш комплексно підійти до вирішення завдань із забезпечення національної безпеки, більш оптимально використовувати людські та фінансові ресурси, пришвидшити процес прийняття організаційних рішень тощо. OSINT дозволяє забезпечити інформаційну підтримку осіб, які приймають стратегічні рішення; отримання актуальної інформації про поточні події; надходження важливої інформації, яку неможливо отримати іншими способами; може бути використаний у специфічних випадках, наприклад, фішинг, криптовалюта, події, що відбуваються у dark net тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на подальшу актуалізацію використання OSINT широке коло науковців займається дослідженням його особливостей та розробляє шляхи використання, зокрема, в інтересах забезпечення національної безпеки. У своїх працях зазначеним питанням приділяли увагу К.В. Власов, А.В. Білоборов, Б. Денисенко, Д.С. Зоренко, О.Ю. Іохов, О.Є. Користін, П.С. Клімушин, Л.О. Кульчицька, Р.В. Лех, С.О. Мартинюк, О.В. Миньо, В.Т. Оленченко, Н.П. Свиридюк, О.І. Червяков, Т.С. Яровой тощо. Водночас, проблематика використання OSINT і досі не висвітлена у повному обсязі.

Метою статті є висвітлення особливостей використання OSINT в забезпеченні національної безпеки.

Виклад основного матеріалу. OSINT – це те, що як пересічні громадяни, так і ті, хто залучені до забезпечення безпеки суспільства у різних сферах, роблять фактично щодня з різних причин (наприклад, дивляться, бачать або чують новини, переглядають соціальні мережі або досліджують когось перед тим, як найняти на роботу, вивчають інформацію, що утворюється в ході професійної діяльності). Загалом, OSINT як відокремлена практика зародилася в США у 40-х рр. минулого століття із заснуванням Служби моніторингу закордонних трансляцій. Якщо ж говорити про Україну, то з відновленням державності у 1991 році отримання даних з відкритих джерел також було повсякденною практикою оперативно-службової діяльності, однак без такого структурного виділення як в США. До появи інтернету це було також дослідження друкованих ЗМІ, документів, звітів, матеріалів конференцій, наукових робіт, різноманітних довідників, списків тощо. Після виникнення глобальної мережі зміст OSINT змінився [1, с. 4].

OSINT – це концепція, методологія і технологія добування і використання військової, політичної, економічної та іншої інформації з відкритих джерел без порушення законів – для підтримки прийняття рішень у сфері національної оборони і безпеки. Він будується на певних принципах, якими є закріплені основоположні ідеї, засади, найбільш загальні положення, що визначають сутність, зміст і спрямованість діяльності суб'єктів, які здійснюють OSINT, спосіб і форму їх ді-

яльності. Кожен з принципів відрізняється своєю специфікою. Зокрема, до загальних принципів OSINT віднесено:

– законність – людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави;

– дотримання прав і свобод людини – обмеження прав і свобод людини допускається виключно на підставах та в порядку, визначених Конституцією і законами України, за нагальної необхідності і в обсязі, необхідному для виконання завдань відповідних державних органів;

– науковість – методи, що використовуються в ході OSINT мають враховувати сучасні досягнення науки (у тому числі у сфері комп'ютерних технологій) та бути такими, що дозволять відтворити цей процес під час іншого схожого аналізу;

– своєчасність – OSINT має бути проведений у найкоротший строк з моменту визначення його необхідності, з тим, щоб його результати не втратили актуальність та могли бути ефективно використані при забезпеченні національної безпеки;

– цілеспрямованість – OSINT має бути спрямований на отримання відповіді на запитання, що його ініціювали, формування висновків, які мають якомога вищу ймовірність ступеня достовірності їх істинності, та розроблення рекомендацій, найбільш доцільних для впровадження, виходячи зі змісту інформації, яка підлягала аналізу;

– безперервність – в ході OSINT має бути охоплена інформація за весь період, у якому відбувались події, що прямо або опосередковано відносяться до відповіді на запитання, що обумовило необхідність збирання та аналізу інформації з відкритих джерел;

– ефективність – висновки, сформульовані за результатами проведення кримінального аналізу, та засоби візуалізації, які їх супроводжують мають бути безпосередньо застосовані для прийняття ефективних управлінських рішень під час досудового розслідування або оперативно-розшукової діяльності.

Спеціальними принципами OSINT є принципи достовірності; об'єктивності; конкретності та ясності; реальності; контролю; обов'язкового встановлення причини та наслідку; обов'язкової чіткості, логічності і якості формулювання висновків.

Методологія OSINT включає в себе: пошук інформації, реєстрацію та облік інформації, аналіз інформації і синтез повідомлень з різних відкритих джерел, адміністрування та розповсюдження інформації.

Термін «інформація» унормований в законі України «Про інформацію», у якому наводиться його визначення та надається класифікація доступу до інформації. Так, «інформація» – це будь які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді. За порядком доступу інформація поділяється на відкриту інформацію та інформацію з обмеженим доступом, причому, будь-яка інформація вважається відкритою, крім тієї, що віднесена законом до інформації з обмеженим доступом [2]. Цим же законом дається визначення терміну «масова інформація», під якою розуміється інформація, що поширюється з метою її доведення до необмеженого кола осіб. Інформація будь-якого виду має свою самостійну цінність, специфічні закономірності функціонування та розвитку, вона здатна до випереджального впливу на державну політику, часто визначає вибір варіанта політичного розвитку, поведінки різноманітних соціальних груп та окремих громадян.

Крім того, інформація служить найважливішим видом забезпечення законодавчої діяльності, адже саме вона лежить в основі ухвалення рішення щодо регулювання тих або інших суспільних відносин. Інформація в органах державної влади класифікується за різними ознаками. Так, інформація в системі публічної політики та управління поділяється на офіційну та неофіційну, загальнодержавну та регіональну, горизонтальну або вертикальну, змістовну й цільову, загальнодоступну та з обмеженим доступом тощо. У цілому ж інформація державних органів та органів місцевого самоврядування – це передусім офіційна документована інформація, яка створюються в процесі діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування.

З поняттям «інформація» тісно пов'язані такі поняття, як «інформаційний процес» та «інформаційний шум». Інформаційний процес – це сукупність носіїв інформації, самої інформації та аудиторії, яка отримує цю інформацію. У свою чергу, інформаційний шум – це повідомлення, які непотрібні користувачу інформації, незалежно від того, відомі вони йому чи ні. Інформаційні шуми часто створюють інформаційні бар'єри – різноманітні перешкоди, які заважають поширенню інформації та її ефективному використанню.

У сфері міжнародної інформації використовуються терміни «джерела інформації» та його різновид «відкриті джерела інформації». Так, під терміном джерела інформації розуміються встановлені законом бази і банки даних із широким типом представництва, які використовуються у дипломатичній практиці, діяльності міжнародних організацій, у регулюванні міжнародних конфліктів, у передачі особистої інформації.

У межах OSINT терміни «відкрите джерело» та «загальнодоступна інформація» використовуються у значеннях:

– відкрите джерело – особа або група осіб, які надають інформацію без вимоги збереження її конфіденційності – інформація або відносини, незахищені від публічного розкриття. Відкриті джерела належать до сфери загальнодоступної інформації і не мають обмеження в доступі для фізичних осіб;

– загальнодоступна інформація – дані, факти, інструкції або інші матеріали, опубліковані чи розміщені для широкого використання, які доступні для громадськості, законно побачені або почуті випадковими спостерігачами, представлені на відкритих зустрічах для громадськості.

Специфічність такої інформації пов'язана з тим, що вона є результатом аналітичної обробки великого обсягу відкритого, загальнодоступного інформаційного потоку, яким є:

– ЗМІ: друковані газети, журнали, радіо та телебачення;

– всесвітня мережа «Інтернет»: онлайн-публікації, блоги, дискусійні групи (форуми), медіа громадян (наприклад, відео з мобільних телефонів, контент, створений користувачами), YouTube, RuTube та інші відеохостинги, вікі-довідники та інші вебсайти соціальних медіа (фейсбук, твітер, інстаграм, телеграм та ін.), dark net. Ці джерела також випереджають безліч інших джерел через своєчасність і легкість доступу;

– офіційні державні джерела: публічні урядові звіти, бюджети, слухання, телефонні довідники, пресконференції, вебсайти та виступи. Хоча ці джерела походять з офіційних джерел, вони є публічно доступними і можуть використовуватися відкрито і вільно;

– професійні та академічні публікації: інформація, отримана з журналів, конференцій, симпозіумів, наукових праць, дипломів та дисертацій;

– комерційні дані: комерційні зображення, фінансові та промислові оцінки, бази даних;

– інша література: технічні звіти, патенти, робочі документи, ділові документи, неопубліковані роботи та інформаційні бюлетені.

Отже, особливістю OSINT в професійній діяльності, та фактором, що його ускладнює, є те, що кількість та самі джерела для постійно змінюються, тому для його проведення необхідно чітке планування процесу, використання різноманітних підходів, методів та засобів, а також особливих підходів для аналізу отриманої інформації.

OSINT має низку переваг, до яких відносять:

– доступність джерел інформації – для використання джерел інформації OSINT не потрібно проводити спеціальних заходів або створювати складні технічні розвідувальні системи, потрібно тільки знати, де і що шукати;

– обсяг джерел інформації – OSINT обробляє величезний обсяг інформаційних ресурсів, який продовжує інтенсивно зростати;

– різносторонність – враховуючи постійне збільшення доступних інформаційних ресурсів в світі, за допомогою OSINT можна задовольнити більшість інформаційних потреб споживачів розвідувальної інформації;

– оперативність отримання – високий ступінь відновлення інформаційних ресурсів, відстеження змін обстановки, об'єктів розвідки в реальному масштабі часу;

– легкість подальшого використання – будь-які таємниці прийнято оточувати бар'єрами грифів секретності, принципів ізоляції інформації і особливих режимів доступу. Все це надзвичайно ускладнює взаємодію та передачу інформації у зацікавлені структури. Що ж стосується OSINT, то її без проблем можна передавати будь-яким зацікавленим інстанціям;

– вартість отримання – робота фахівців з OSINT потребує лише доступу до мережі Internet та окремого програмного забезпечення, для оптимізації їх роботи з пошуку інформації та аналізу великих її обсягів.

Узагальнено, проведення OSINT полягає у пошуку значущої інформації, її систематизації, аналізі та розробленні відповідних висновків, що можуть бути використані при забезпеченні безпеки суспільства від кримінальних протиправних посягань. Для ефективної його організації варто враховувати, що цикл OSINT містить низку етапів, а саме:

– створення онлайн-запитів для пошуку або моніторингу інформації;

– попереднє оцінювання – щоб уникнути надмірного збору даних і дотримуватися принципів мінімізації обсягу даних і сфокусованості дослідження;

– збір інформації – вилучення цифрових даних з Інтернету (вручну або з використанням відповідного програмного забезпечення), до яких відноситься документація, URL-адреса, вихідний код HTML, захоплення повної сторінки тощо;

– збереження – забезпечення того, щоб зібрана інформація зберігалася та була відновною, зокрема, хешування;

– верифікація – процеси оцінювання достовірності інформації, яке полягає в оцінюванні надійності джерела інформації та змісту інформації, контенту (наприклад, верифікація акаунту в соціальних мережах;

– аналіз отриманої інформації, формулювання висновків та рекомендацій – інтерпретація даних, формулювання висновків та рекомендацій для подальшої діяльності із забезпечення національної безпеки.

Отже, збирання інформації з відкритих джерел розпочинається з визначення архітектури завдання (вимог), визначення запитань, на які необхідно відповісти, формулювання завдання для виконання окреслених вимог. У подальшому від вивчення вхідних даних, які окреслюватимуть шуканий об'єкт або декілька об'єктів. На цьому етапі аналізуються можливі напрямки пошуку та логічні зв'язки між вхідними даними, які здатні підвищити ефективність застосовуваних рішень. Аналіз вхідних даних передбачає послідовне вивчення їх ознак (атрибутів), додаткових відомостей (метаданих) та змісту. В процесі пошуку інформації важливо користуватися різними інформаційно-пошуковими системами та спеціально-призначеними системами пошуку інформації про об'єкти за різними ідентифікаторами.

Під час збирання та узагальнення інформації необхідно спрямовувати зусилля на своєчасне виявлення прихованих суспільно-небезпечних процесів та явищ, що посягають на національну безпеку і публічний порядок та порушують інтереси держави та суспільства, зокрема, особливу увагу приділяти інформації щодо:

– діяльності та рішень органів державної влади, які викликають негативний суспільний резонанс та її критика;

– політичного життя;

– діяльності та процесів, пов'язаних з громадськими, у тому числі радикальними організаціями;

– ситуації в релігійному середовищі, національні, сексуальні меншини;

– інформації щодо діяльності профспілкових та правозахисних організацій та заходів за їх участі;

– щодо діяльності можливих агентів рф тощо.

Серед можливостей OSINT особливий інтерес становить технологія автоматичної ідентифікації особи людини за елементами зовнішності, за її відображенням на фотографії або відеозаписі. Дана технологія цікава тому, що може здійснюватися без контакту з об'єктом пошуку. У всесвітній мережі є онлайн-сервіси пошуку осіб за елементами зовнішності серед масиву фотозображень, що містяться у популярних соціальних мережах (наприклад, «Search4faces») на особистих сторінках осіб. За результатами пошуку сервіси надають користувачу масив, що складається з переліку максимально схожих осіб, із відсотковим зазначенням збігу зовнішності обличчя знайденої особи з досліджуваною. Тобто отримані результати не містять інформацію про індивідуально-конкретну тотожність осіб, оскільки до такого висновку можна дійти або шляхом суб'єктивної оцінки співпадаючих ознак зовнішності людини, або використовуючи спеціальні методи портретної експертизи. При цьому важливо розуміти, що візуальне сприйняття ознак зовнішності особами, які не є спеціалістами в галузі судово-портретної експертизи, ґрунтується лише на підставі суб'єктивної оцінки окремих ознак та внутрішнього переконання. І навпаки, спеціалісти оцінюють збіг зовнішності порівнюваних осіб, застосовуючи науково-обґрунтовані спеціальні методи портретної експертизи, що дає змогу об'єктивно проаналізувати результати пошуку.

Також доволі змістовним та цікавим виявляється пошук в глибинних шарах Internet – Dark net. Здійснюючи пошук в dark net варто враховувати, що він використовується як платформа для розповсюдження нелегальних послуг, наприклад, послуг замовних вбивць або послуг з виготовлення вибухових пристроїв тощо. Він являє собою частину Інтернету до якого можна отримати доступ тільки використовуючи специфічне програмне забезпечення або технології peer-to-peer.

При цьому контент dark net не індексується звичайними пошуковими системами. Тому інформація, отримана з його сторінок, становить особливу цінність та дозволяє підвисити ефективність забезпечення національної безпеки як від внутрішніх, так і від зовнішніх загроз.

Під час верифікації відомостей необхідно порівняти зібрані відомості між собою на предмет їх релевантності та логічності. При цьому варто враховувати джерела надходження відповідної інформації, а також час її потенційного створення. Окремі дані, актуальні в один період часу, у подальшому можуть не становити інтересу або взагалі дезорієнтувати загальний напрям роботи. Для порівняння відповідних даних краще скласти таблицю із фактичними даними, які підтверджують ту або іншу гіпотезу. Факти, які суперечать один одному, потребують додаткової перевірки та пояснень.

Після того, як зібрана інформація візуалізована та проаналізована, здійснюється формування висновків , яких виділяють чотири види:

– гіпотеза – пробний висновок, який потребує додаткової інформації для підтвердження або спростування;

– прогноз – висновок про щось, що трапиться у майбутньому;

– розрахунок – висновок, зроблений щодо цілого за частиною з використанням кількісних методів;

– умовивід – добре обґрунтоване пояснення[1].

Здійснюючи OSINT при забезпеченні національної безпеки варто враховувати, що доцільно не обмежуватись лише інформацією з веб-сторінок. А зважаючи на те, що відсутня жорстка часова прив'язка це дає змогу відстежувати об'єкти в динаміці. При цьому власне OSINT не фішинг, доксинг чи зламування (хакінг), навіть якщо для цих дій використовуються такі самі інструменти чи методології, що й в OSINT.

Висновки. Отже, сьогодні OSINT є передовою методикою збирання та аналізу інформації з відкритих джерел. Її перевагою у забезпеченні національної безпеки, порівняно з іншими методами роботи з відомостями є загальнодоступний характер інформації, збір якої не потребує спеціального дозволу і може бути отримана законним шляхом без оформлення відповідної документації. До позитивних сторін OSINT доцільно віднести наступні фактори:

– глобальність оформлення інформації та її використання в режимі реального часу;

– дозволяє зрозуміти контекст подій, які підлягають аналізу;

– її використання не вимагає додаткових фінансових витрат на придбання спеціальної техніки та програмного забезпечення, адже достатньо мати лише доступ до всесвітньої мережі «Інтернет» та робочу станцію ПК (смартфон, планшет);

– не потрібна підготовка певних спеціалістів, оскільки технологія OSINT достатньо проста як в опануванні, так і в обробці вихідної та отриманні криміналістично значущої інформації;

– вона є у вільному доступі, а тому може бути використана не лише суб'єктами правоохоронної діяльності (представниками державної влади), а й приватними детективами, волонтерами та ін.;

– її використання (за певних умов) не порушує прав громадян.

Водночас, ефективність OSINT обумовлюється її раціональним плануванням, чітким дотриманням певних принципів, залучення до його проведення кваліфікованих працівників, оперативним формулюванням отриманих висновків та їх вчасною передачею зацікавленим особам, а також розробленням на їх основі оптимальних заходів із забезпечення національної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зоренко Д.С., Кульчицька Л.О., Лех Р.В., Червяков О.І. Використання інструментів та методів OSINT для отримання пошукової інформації: практичний порадник. 5-те вид., переробл. та доповн. Харків. Видавець: О.А. Мірошниченко, 2024. 80 с.
2. Про інформацію: Закон України від 02 жовт. 1992 р. № 2657-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text.
3. Користін О.Є., Свиридюк Н.П. Зарубіжний досвід антитерористичного використання OSINT. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2024. Вип. 82. Ч. 2. С. 177–181.

[1] Розвідка з відкритих джерел (OSINT) : наук.-метод. рек. / [Розроб.: Манжай О.В., Потильчак А.О.]; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2021. 30 с.

4. Користін О., Денисенко Б. Методологічні засади OSINT. Реалізація філософії «Intelligence-led Policing» в системі кримінального аналізу Національної поліції України: монографія / Користін О., Швець Д., Бутко Б., Денисенко Б. та ін., за заг. ред. Користіна О.Є. Київ: «ВАЙТ», 2024. 504 с.
5. Білобров А.В., Клімушин П.С. Використання технологій OSINT для отримання інформації. *Протидія кіберзлочинності та торгівлі людьми*: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 27 травня 2020 року). С. 135–137.
6. Яровой Т.С. OSINT як перспективний інструмент контролю за лобістською діяльністю в контексті державної безпеки. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2019. № 4(6). С. 201–208.
7. Мартинюк С.О. Характеристика принципів функціонування OSINT у сфері національної безпеки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 332–334.
8. Минько О.В., Іохов О.Ю., Оленченко В.Т., Власов К.В. Використання технологій OSINT для отримання розвідувальної інформації. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2019. № 4(6). С. 201–208.

УДК: 343.98:343.9-051:004.056.5
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.60

ВИЯВЛЕННЯ І ДОКУМЕНТУВАННЯ СПОСОБІВ УЧИНЕННЯ СЛУЖБОВИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ: МЕТОДИКА, ТАКТИКА, ЦИФРОВІ СЛІДИ ТА ЛАНЦЮГ ЗБЕРЕЖЕННЯ ДОКАЗІВ

Сергєєва Д.Б.,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України,
головний науковий співробітник
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0000-0003-1005-7046
e-mail: Dianaserhieievaknu@gmail.com

Сергєєва Д.Б. Виявлення і документування способів учинення службових правопорушень: методика, тактика, цифрові сліди та ланцюг збереження доказів.

У статті запропоновано цілісну криміналістично-процесуальну модель виявлення й документування способів учинення службових правопорушень у сучасному цифровому середовищі. На підставі систематизації форм використання/спотворення владних повноважень (зловживання, перевищення, умисна бездіяльність, одержання неправомірної вигоди) і типових «технологій злочинної діяльності» (розкрадання через безтоварні операції та «прокладки», заволодіння майном шляхом обману, маскування вигоди під консалтинг/гранти/благодійність, маніпуляції в EDMS/ERP/реєстрах) автор формує операційну матрицю «ознака способу → джерела відомостей → тактичні дії → процесуальна фіксація → контрольні переліки питань». Показано, як ця матриця забезпечує перехід від реконструкції механізму події до практичних алгоритмів: синхронних тимчасових доступів, оглядів електронних систем, інвентаризацій, побудови графів платіжних ланцюгів і верифікації ринкової еквівалентності. Особливу увагу приділено роботі з цифровими слідами (метадані, історії версій, журнали доступів/погоджень, резервні копії, листування) та підтриманню безперервного ланцюга збереження доказів (read-only копіювання, хешування, опис середовища, журнал доступів і переміщень). Обґрунтовано ризик-орієнтований формат судового контролю і стандартизовані контрольні переліки для слідчого, прокурора й слідчого судді, які забезпечують необхідність і пропорційність втручань та відтворюваність процедур. Окремо розкрито інтеграцію матеріалів оперативно-розшукової діяльності та негласних слідчих (розшукових) дій у доказовий контур через «маршрутизацію за ознакою способу» з мінімізацією даних і належною процесуальною «вшивкою». Наукова новизна полягає у поєднанні криміналістичної типології способів з цифровою форензікою та процесуальною доктриною допустимості/відтворюваності, а практична значущість — у стандартизації «першої доби» розслідування, запровадженні «паспортів доказів» і єдиних операційних алгоритмів для підвищення стійкості доказів у суді.

Ключові слова: службові правопорушення; спосіб учинення; технології злочинної діяльності; цифрові сліди; електронний документообіг (EDMS/ERP); ланцюг збереження доказів; належність; допустимість; відтворюваність; предмет доказування; оперативно-розшукова діяльність (ОРД); негласні слідчі (розшукові) дії (НСРД); судовий контроль; операційна матриця.

Serhieieva, D.B. Detection and documentation of modes of commission of service-related offences: methodology, tactics, digital traces, and the chain of custody.

The article proposes an integrated forensic–procedural model for detecting and documenting modes of commission of service-related offences in a contemporary digital environment. Building on the

systematization of forms of using or distorting official powers (abuse, excess of authority, intentional non-performance, bribery/undue advantage) and on typical "criminal technologies" (embezzlement through sham or intermediary contracts, deception-based appropriation, masking undue benefits as consulting/grants/charity, manipulations in EDMS/ERP/registries), the author develops an operational matrix "mode indicator → sources of information → tactical actions → procedural recording → standardized checklists." The matrix enables a reproducible transition from reconstructing the mechanism of the event to practical algorithms: synchronized temporary accesses, examinations of electronic systems, inventories, graphing of payment chains, and verification of market equivalence. Special attention is paid to handling digital traces (metadata, version histories, access/approval logs, backups, correspondence) and maintaining an unbroken chain of custody (read-only imaging, hashing, environment description, access and transfer logs). A risk-based format of judicial control and standardized checklists for investigators, prosecutors, and investigating judges is substantiated to ensure necessity, proportionality, and procedural reproducibility. The paper also details how materials from operational-search activity and covert investigative actions are integrated into the evidentiary framework via "routing by mode indicator," with data minimization and proper procedural incorporation. The novelty lies in coupling a criminological typology of modes with digital forensics and the procedural doctrine of admissibility/reproducibility; the practical value is the standardization of the "first-day" response, introduction of "evidence passports," and unified operational algorithms that increase evidentiary resilience in court.

Key words: service-related offences; mode of commission; criminal technologies; digital traces; electronic document management (EDMS/ERP); chain of custody; relevance; admissibility; reproducibility; subject of proof; operational-search activity; covert investigative actions; judicial control; operational matrix.

Постановка проблеми. Службові правопорушення характеризуються високою латентністю, інституційною «вбудованістю» в управлінські процедури та здатністю швидко адаптуватися до змін нормативного середовища. Їхній спосіб учинення охоплює не лише реалізацію протиправних дій, а й ретельну підготовку та заздалегідь сконструйовані механізми приховування, що спираються на організаційні регламенти, електронний документообіг і формальні атрибути «службового» рішення [1; 16; 18; 19]. В умовах цифровізації слідчий працює з багатошаровими доказовими масивами – версійністю документів, журналами погоджень і доступів, метаданими файлів, логами корпоративних систем, резервними копіями, слідами комунікацій; кожний такий артефакт потребує негайної консервації, процесуально коректного вилучення та безперервного ланцюга збереження доказів для забезпечення відтворюваності й судової придатності [1; 3; 5; 9; 18].

Класична криміналістична доктрина визнає спосіб учинення ключовим елементом характеристики злочину, однак для службових правопорушень цього недостатньо: потрібна процесуальна операціоналізація типології способів у вигляді версійних модулів, першочергових дій, стандартизованих контрольних переліків питань для слідчого, прокурора та слідчого судді, а також уніфікованих алгоритмів роботи з цифровими слідами (ідентифікація джерел, консервація, хешування, протоколювання, перевірка цілісності) [1; 3; 16; 18]. Відсутність такої операціоналізації породжує розрив між встановленими «на папері» обставинами та реальними електронними артефактами: формально виявлені документи не підтверджуються технічними метаданими, ланцюг збереження має прогалини, а «офіційні легенди» не проходять перевірку часовими мітками, маршрутами погоджень чи економічною доцільністю рішень [5; 9; 18].

Проблема ускладнюється тим, що службові правопорушення часто реалізуються як «злочинні технології» – комплексні моделі поведінки з мультиделіктним переплетенням (службове підроблення як модуль способу та спосіб приховування; одержання неправомірної вигоди; зловживання впливом; фальсифікація звітності; удавані правочини; економіко-правові схеми легалізації, у т. ч. на суміжних ринках) [12; 14; 15; 17; 20–22]. Без чіткого розмежування стадій підготовка → реалізація → приховування та без картографування цифрових слідів на кожній із них зростають ризики часткової втрати доказів і визнання їх недопустимими [1; 5; 18–19]. Водночас судовий контроль і стандарти мотивування рішень у сфері допустимості вимагають не лише формальної коректності слідчих дій, а й демонстрації відтворюваності, перевірності та цілісності доказового ланцюга від джерела до представлення в суді [3; 6–7; 9; 11].

Отже, науково-практична проблема полягає у створенні цілісної моделі, яка поєднає криміналістичну типологію способів учинення службових правопорушень із процесуально придатними

інструментами їх виявлення, документування й доказування у цифровому середовищі: від побудови версій і визначення предмета доказування до алгоритмів першочергових дій, управління цифровими слідами та підтримання безперервного ланцюга збереження доказів [1; 3; 5; 9; 16; 18].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження способів учинення службових правопорушень і їх доказового забезпечення формується на перетині класичної криміналістики, спеціальних праць про службову злочинність, антикорупційної та фінансово-моніторингової літератури, а також сучасної процесуальної доктрини доказування й цифрових слідів. Базу методології становлять узагальнення з криміналістичної тактики та структури розслідування – версійність, планування слідчих (розшукових) дій, поетапність «підготовка → реалізація → приховування» і типові тактичні рішення, викладені у навчальних виданнях і прикладних посібниках [1; 18; 19]. Вони задають каркас для подальшої операціоналізації способів у службових справах: побудови «технологій злочинної діяльності», визначення першочергових дій і моделювання предмета доказування.

Спеціальні дослідження службової злочинності рухаються кількома комплементарними векторами. По-перше, типологізація способів та форм використання/спотворення повноважень у посадових правопорушеннях (зловживання, перевищення, умисна бездіяльність, одержання неправомірної вигоди) на матеріалі окремих складів і практичних ситуацій [16; 17]. По-друге, фокус на доведенні корупційних діянь – насамперед, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди – із фіксацією типових помилок сторони обвинувачення та алгоритмів збирання/перевірки доказів, релевантних нашій операційній матриці [14; 23]. По-третє, нові комплексні посібники щодо розслідування правопорушень у сфері службової діяльності консолідують попередні підходи у практикоорієнтованих схемах, але потребують глибшої інтеграції з цифровою форензікою та стандартизованими переліками питань для судового контролю [18].

Окремою лінією розвивається антикорупційний і фінансово-моніторинговий напрям, що показує реалізацію значної частини службових правопорушень як економіко-правових «технологій» – через документальну фальсифікацію, удавані правочини та схеми легалізації, у т. ч. на «гральному» та суміжних ринках [15; 20; 21; 22]. Ці праці формують набір індикаторів способу (ланцюги платежів, посередники, «офіційні обгортки» виплат) для матриці «ознака способу → джерела → тактика → фіксація», але потребують чіткішого перекладу в процесуальні алгоритми консервації цифрових слідів і підтримання ланцюга збереження доказів.

Процесуальну рамку вибудовує доктрина доказування. Ранні праці М. Погорецького окреслили проблематику теорії кримінального процесуального доказування з акцентом на належності, допустимості та, особливо, відтворюваності й перевірності доказової інформації [4]. «Нова концепція» розвинула вимір процесуальної форми та стандартів мотивування й судового контролю – це безпосередньо релевантно для перевірки «офіційних легенд» у службових справах і для оцінки цифрових артефактів [7]. Роботи про початок досудового розслідування підсилили увагу до ризиків втрати доказів на ранній фазі та необхідності тактичної синхронізації дій – методологічна основа модулів «першочергові дії» і «точки незворотності» [8]. Сучасні дослідження судового контролю деталізують критерії необхідності, пропорційності та допустимості, що важливо для формування стандартизованих контрольних переліків питань у нашій моделі [9]. Новітні публікації про розслідування воєнних злочинів і цифрові дані додають форензійні стандарти: хешування, журналювання доступів, відтворюваність процедур фіксації та представлення цифрових слідів у суді – підходи, які методично переносні в площину службових правопорушень [5]. Сукупно ця лінія робіт забезпечує теоретико-процесуальне підґрунтя для інтеграції криміналістичної типології способів із цифровою форензікою і ланцюгом збереження доказів [4; 5; 7–9].

У площині оперативно-розшукових та негласних слідчих (розшукових) дій ключовим є питання співвідношення НСРД і ОРЗ та їх доказового потенціалу в справах про службові правопорушення [11]. Це надає критерії коректного включення результатів таких заходів до загального доказового масиву з урахуванням судового контролю за втручаннями у приватність та вимог допустимості [3; 11]. Додатково рання праця щодо способів у кредитно-банківській сфері продемонструвала, як «банківські» технології стають матрицею для інших службових діянь і як вибудовується логіка їх виявлення та документування – принципи, що екстраполюються на наш об'єкт дослідження [12].

Нарешті, законодавча база (КК, КПК) встановлює формальні межі допустимості, підстави та процедури одержання доказів і інструменти судового контролю [2; 3]. Однак саме доктрина і прикладні посібники «перекладають» ці рамки у практичні алгоритми — від структурування пред-

мета доказування до перевірки причинно-наслідкових зв'язків між управлінськими рішеннями та вигодами, відбитими в документах і цифрових логах [1; 18; 19].

Отже, наявний масив літератури забезпечує: (а) методологію криміналістичної реконструкції способу [1; 18; 19]; (б) типології службових правопорушень і індикатори «злочинних технологій» [16; 17]; (в) антикорупційно-фінансовий контекст і канали легалізації як елементи способу [15; 20–22]; (г) процесуальну рамку доказування та судового контролю, включно з цифровими слідами [4; 5; 7–9]; (д) співвідношення НСРД/ОРЗ та їх доказову релевантність [11]. Водночас наявна прогалина – відсутність уніфікованої *операційної матриці* для службових правопорушень, що поєднувала б типологію способів із алгоритмами ідентифікації, консервації, хешування, протоколювання і представлення цифрових артефактів у межах безперервного *ланцюга збереження доказів*, а також стандартизованими переліками питань для слідчого, прокурора, слідчого судді й захисника [1; 5; 7–9; 18]. Запропонована в цій статті модель покликана закрити цю прогалину.

Метою статті є розроблення криміналістично й процесуально узгодженої моделі виявлення та документування способів учинення службових правопорушень, що інтегрує типологію способів із цифровою форензікою та безперервним ланцюгом збереження доказів; створення операційної матриці «ознака способу → джерела відомостей → тактичні дії → процесуальна фіксація → стандартизовані контрольні переліки питань»; а також формулювання практичних рекомендацій щодо першочергових дій, визначення предмета доказування, перевірки «офіційних легенд» і забезпечення належності, допустимості та відтворюваності цифрових слідів під судовим контролем.

Виклад основного матеріалу. У службових правопорушеннях *спосіб учинення* розуміємо як структуровану послідовність дій суб'єкта на стадіях *підготовка → реалізація → приховування,* що зумовлена поєднанням об'єктивних умов (регуляторне середовище, організаційні процеси, властивості предмета посягання) та суб'єктивних чинників (мотив, мета, знання, навички) [1; 18; 19]. Цей підхід спирається на класичну криміналістичну доктрину тактики й планування розслідування та оновлюється з урахуванням електронного документообігу, цифрових журналів і метаданих як носіїв слідів способу [1; 18].

Критичною рисою службових посягань є *вбудоване приховування* вже на підготовчій стадії: заздалегідь формуються посередницькі ланки, удавані правочини, «офіційні обгортки» виплат (консалтинг, гранти, подарунки), сценарії легалізації та канали «очищення» документів (версійність файлів, погодження «заднім числом», селективні витяги з реєстрів) [14; 15; 20–22]. У цьому сенсі спосіб постає як *керована технологія,* що може містити мультиделіктні компоненти: службове підроблення – одночасно елемент способу та засіб приховування; зловживання впливом – як канал монетизації повноважень; економіко-правові схеми легалізації – як «фаза виходу» неправомірної вигоди [14; 15; 20–22].

Процесуальне значення способу подвійне. По-перше, *версійне моделювання* способу задає каркас розслідування: коло причетних, маршрути документів/коштів, точки виникнення цифрових слідів, очікувані «вузли» для невідкладної консервації [1; 18]. По-друге, спосіб слугує «мостом» між криміналістикою та процесуальною формою: визначає *орієнтири предмета доказування* (мотив і вигода; повноваження та фактичний вплив; дії на кожній стадії; роль посередників; використані регуляторні прогалини) і конкретизує потребу в судовому контролі (необхідність/пропорційність втручань, межі доступу до даних, обґрунтування ризику втрати доказів) [3; 7; 9].

Цифровий вимір способу потребує дотримання стандартів *відтворюваності та цілісності* доказових артефактів: ідентифікація джерел (EDMS/ERP/CRM, поштові сервери, системи доступу), консервація стану систем, *read-only* копіювання, створення контрольних сум (хешів), повний опис середовища та часових налаштувань, ведення документації *ланцюга збереження доказів* від виявлення до судового дослідження [5; 7; 9]. Будь-який розрив цього ланцюга або невідповідність метаданих (розсинхронізація часових міток, відсутні журнали змін, невідоме походження копій) безпосередньо загрожує допустимості та переконливості доказів у межах вимог КПК [3; 5; 7; 9].

Важливим є і *операційний зв'язок* способу з інститутами ОРД та НСРД. Монографічні й статейні напрацювання показали, що результативність негласних заходів у службових справах істотно зростає, коли вони підпорядковані моделі способу (цілеспрямований добір тактичних комбінацій, синхронізація у «вікнах можливостей», мінімізація втручання) та одразу «вшиті» у процесуальний контур належності/допустимості [10; 11; 14]. Це вимагає чіткої маршрутизації: від *виявлення ознаки способу* → до *збору інформації відповідним інструментом* → до *процесуальної фіксації* із дотриманням ланцюга збереження і стандартів судового контролю [3; 7; 9–11; 14].

Насамкінець, історично вироблені криміналістичні підходи до способів у фінансово-банківській сфері (безтоварні операції, «прокладки», завищення вартості, підміна первинних документів) стали «матрицею» для сучасних службових технологій і демонструють, як саме ознаки способу транслюються у *практичні алгоритми* виявлення та документування [12; 18]. Запропонована далі операційна матриця покликана інституалізувати цей зв'язок у стандартизований інструментарій слідства й судового контролю.

Класифікація способів учинення службових правопорушень ґрунтується на поєднанні форм використання чи спотворення владних повноважень, статусних характеристик суб'єкта та галузево-інституційного контексту здійснення службових функцій. У вимірі форм владної поведінки домінують чотири базові моделі: зловживання повноваженнями (ухвалення управлінських рішень всупереч інтересам служби або з відступом від процедур), перевищення повноважень (вчинення дій поза межами компетенції, у тому числі з опорою на фальсифіковані документи), умисна службова бездіяльність (невжиття визначених законом заходів за наявності реальної можливості) та одержання неправомірної вигоди чи зловживання впливом як інструменти монетизації службового становища [17; 16; 14]. Статусна призма розмежовує службових осіб юридичних осіб публічного права та приватного права: у першому випадку спосіб тісно пов'язаний із регламентованими процедурами погодження, доступом до державних реєстрів і формалізованими ланцюгами ухвалення рішень, тоді як у приватному секторі вирішальним стає внутрішній комплаєнс та архітектура корпоративних систем обліку, що задають іншу природу цифрових слідів і точок контролю [16; 18]. Галузево-інституційний контекст уточнює профіль ризиків: державна цивільна служба, військова та правоохоронна служби, державні й муніципальні заклади, а також приватні комерційні та некомерційні структури демонструють різні «екосистеми» документообігу та аудиту, що безпосередньо впливає на вибір першочергових дій і предмет доказування [18]. У межах цієї рамки виокремлюються типові «технології злочинної діяльності» як стійкі комбінації дій і документальних схем. По-перше, технології розкрадань із використанням посади, що спираються на безтоварні операції, «прокладкові» контракти, завищення вартості та підміну первинної документації; такі моделі історично докладно описані на банківсько-фінансовому матеріалі й сьогодні відтворюються у службових кейсах із цифровими модифікаціями (версійність файлів, заднє погодження, маніпуляції в EDMS/ERP) [12; 18]. По-друге, технології заволодіння майном шляхом обману, включно з самовільним привласненням владних повноважень, використанням фальшивих реквізитів доступу до реєстрів і внесенням недостовірних відомостей, що створюють «правдоподібну» легальну оболонку протиправних рішень [17; 16]. По-третє, технології збагачення у сфері служби, де неправомірна вигода маскується під консультаційні чи маркетингові послуги, грантові чи благодійні виплати, «виграші» або інші офіційні виплати; у корупційно ємних секторах до ланцюгів додаються ринки грального бізнесу та суміжні посередницькі мережі, що забезпечують легалізацію коштів і розрив зв'язку між рішенням і бенефіціаром [14; 15; 20–22]. Спільним знаменником цих технологій є модуль службового підроблення, який функціонує і як елемент способу, і як засіб приховування, забезпечуючи синхронізацію фальсифікованих документів із реєстровими слідами та платіжними маршрутами [14; 16–17]. Класифікація не є самоціллю: її прикладна функція полягає в операціоналізації для версійного моделювання, визначення предмета доказування та побудови «карти» цифрових слідів. Для кожної з названих моделей спосіб задає очікувані джерела відомостей (первинка і метадані, журнали погоджень, логи доступів, банківські виписки, внутрішні політики), тактичні кроки їх виявлення й консервації (синхронні тимчасові доступи, огляди EDMS/ERP, інвентаризації, допити розпорядників даних) і форму процесуальної фіксації, придатної для перевірки допустимості під судовим контролем згідно з вимогами КПК і сучасної доктрини доказування щодо необхідності, пропорційності, відтворюваності та мотивованості рішень [3; 4; 7–9; 18]. У подальшому ця класифікаційна рамка трансформується в операційну матрицю, де кожна ознака способу пов'язується з конкретним джерелом, тактичною дією та процесуальною формою фіксації, а також зі стандартизованими переліками питань для слідчого, прокурора, слідчого судді та захисника, що уможливлює відтворювану й перевірювану роботу з цифровими і документальними артефактами [1; 18; 19].

Операційна матриця виявлення та документування способів учинення вибудовується як послідовний ланцюг «ознака способу → джерела відомостей → тактична дія → процесуальна фіксація → контрольні переліки питань» і виконує функцію практичного інтерфейсу між криміналістичною моделлю та процесуальною формою. На рівні «ознаки» фіксуються маркери способу:

посередницькі ланцюги і нетипові платіжні маршрути, версійні конфлікти документів, «задні» погодження в електронних системах, використання регуляторних прогалин, а також «офіційні обгортки» неправомірної вигоди (консалтинг, гранти, подарунки, виграші), властиві корупційно ємним сегментам і суміжним ринкам [14; 15; 20–22]. Для кожної ознаки наперед визначаються релевантні джерела відомостей: первинні бухгалтерські документи та виписки, договори з додатками, електронні історії версій і журнали погоджень у EDMS/ERP, логи доступу до реєстрів, листування та календарі, журнали пропускних систем; тактичні дії синхронізуються в часі для запобігання «підчисткам» і включають одночасні тимчасові доступи, огляди електронних середовищ, інвентаризації матеріальних і цифрових активів, допити розпорядників даних і адміністраторів [1; 18; 19]. Процесуальна фіксація задається вимогами належності, допустимості та відтворюваності: опис середовища і часових налаштувань, read-only копіювання, створення контрольних сум (хешів) для кожного цифрового об'єкта, протоколи з відображенням маршрутів доступу і правок, відсилки до ухвал слідчого судді з мотивованим обґрунтуванням необхідності й пропорційності втручань [3; 4; 7–9]. Завершальною ланкою є стандартизовані контрольні переліки питань для слідчого, прокурора й слідчого судді, що переводять методичні вимоги у форму перевірюваних критеріїв: хто саме створив/змінив документ і коли; чи мав відповідні повноваження; чи узгоджені часові мітки документа з ланцюгом управлінських рішень і платіжних транзакцій; чи існувала менш обтяжлива законна альтернатива доступу до даних; чи доведено ризик втрати або спотворення доказів у разі зволікання [1; 3; 7–9; 18].

Цифровий вимір цієї матриці вимагає строгої дисципліни ланцюга збереження доказів, адже будь-який розрив між моментом виявлення артефакта та його судовим дослідженням компрометує допустимість і доказову вагу. Практичний алгоритм включає картографування джерел даних (EDMS/ERP/CRM, поштові сервери, резервні копії, реєстри, пропускні системи), негайну консервацію стану систем (заморожування журналів, зняття «снапшотів», фіксацію часових налаштувань), створення верифікованих копій із хешами та ведення безперервної документації про походження, переміщення і доступи до кожного об'єкта; ці дії повинні бути «прив'язані» до процесуальних рішень і мотивовані з позицій необхідності та пропорційності [3; 5; 7–9]. Саме у справах про службові правопорушення, де спосіб учинення часто інтегрує документальні маніпуляції, «задні» узгодження і легалізаційні етапи, відтворюваність процедур фіксації стає ключовим критерієм якості: суд очікує не лише логічної версії механізму події, а й технічної можливості повторити кроки вилучення та перевірити цілісність цифрового доказу, що випливає з сучасної доктрини доказування і практики судового контролю [4; 5; 7–9]. На цьому тлі результати ОРД і НСРД набувають процесуальної вартості лише за умови їх первинної підпорядкованості версії способу (цілеспрямований добір засобів, мінімізація втручань) і коректного «вшивання» у процесуальний контур із дотриманням вимог КПК, адже саме модель способу визначає, які негласні комбінації і коли дадуть максимальний індикативний ефект без втрати допустимості [3; 10; 11; 14].

Вершинним елементом застосування матриці є версійне моделювання способу та похідне від нього структурування предмета доказування. Первинно формуються альтернативні версії механізму події з фіксацією ролей кожного учасника, маршрутів документів і коштів, а також «вузлів» виникнення цифрових слідів; далі для кожної версії визначаються перевірювані факти, що підлягають доведенню: мотив і вигода, коло та межі повноважень, конкретні дії на стадіях підготовки, реалізації та приховування, участь посередників, використання регуляторних прогалин, відповідність управлінських рішень економічній доцільності й часовим кореляціям у журналах погоджень та платіжних транзакціях [1; 18–19]. Такий підхід синхронізується з процесуальною доктриною належності й допустимості: доказова інформація має бути отримана у формах, що забезпечують її відтворюваність і перевірність (опис середовища, хеші, журнали доступів, фіксація часових налаштувань), а судовий контроль – мотивовано обґрунтований критеріями необхідності й пропорційності втручань у приватність чи господарську діяльність [3; 4; 7–9].

Першочергові дії в службових провадженнях мають проводитися синхронно і за принципом «замороження» найуразливіших носіїв відомостей. Йдеться про одночасні тимчасові доступи та огляди електронних середовищ (EDMS/ERP/CRM, поштові сервери, резервні копії), інвентаризації матеріальних і цифрових активів, витребування журналів погоджень та історій версій, а також допити розпорядників даних і адміністраторів з фокусом на процеси, а не лише на факти [1; 18–19]. У корупційно ємних сегментах додатково ініціюються ланцюгові перевірки платіжних маршрутів і контрагентів, що маскують неправомірну вигоду під «офіційні обгортки» (консал-

тинг, гранти, «виграші», благодійність), з паралельною верифікацією ринкової еквівалентності й фактичної реальності наданих послуг [14; 15; 20–22]. Негласні комбінації і результати ОРД застосовуються точково – лише там, де цього вимагає версія способу і де очікується максимальний індикативний ефект за мінімального втручання; подальше «вшивання» таких матеріалів у процесуальну тканину здійснюється з дотриманням вимог КПК до допустимості [3; 10–11; 14].

Типові помилки, що призводять до втрати доказової переконливості, повторювані: несвоєчасна фіксація цифрових слідів і журналів змін; розрив ланцюга збереження доказів через неідентифіковані копії або відсутність контрольних сум; формальний аналіз документів без темпоральної та авторської атрибуції (не визначено, хто і коли створив або змінив файл, чи мав доступ і повноваження); нехтування підготовчою та приховувальною фазами способу; клопотання до слідчого судді без належного обґрунтування необхідності й пропорційності [3; 5; 7–9; 18]. Запобігають цим ризикам стандартизовані контрольні переліки питань для слідчого, прокурора та судового контролю: чи існує менш обтяжлива альтернатива доступу до даних; чи узгоджені часові мітки документів із ланцюгом управлінських рішень; чи підтверджена економічна доцільність угод; чи зафіксовано повний маршрут доступів; чи забезпечено відтворюваність процедури вилучення [1; 3; 7–9; 18].

Трансфер результатів у нормативно-методичну площину передбачає закріплення у відомчих актах класифікації ідентифікаційних ознак способу та індикаторів «злочинних технологій», мінімальних технічних вимог до роботи з цифровими артефактами (ідентифікація джерел, консервація, хешування, опис середовища, ведення ланцюга збереження), а також впровадження уніфікованих шаблонів процесуальної фіксації та переліків питань для судового контролю [1; 3; 7–9; 18–19]. У підсумку поєднання криміналістичної типології способів із процесуальною операціоналізацією через матрицю, цифрову форензіку та ланцюг збереження забезпечує відтворюваний і перевірюваний механізм виявлення й документування службових правопорушень, сумісний з актуальною доктриною доказування та практикою судового контролю [4; 5; 7–9].

Подальше розгортання основного матеріалу доцільно сконцентрувати на прикладних модулях матриці, які переводять класифікаційну рамку у відтворювані алгоритми дій. Перший модуль охоплює ситуації маскування неправомірної вигоди під легальні виплати, зокрема «консалтинг», «грантову підтримку», «виграші» та благодійні внески. Практична перевірка починається з відновлення ланцюга формування управлінського рішення та синхронного одержання первинної і цифрової документації: договорів і актів із супровідними листами, журналами погоджень у системах EDMS, журналами доступів до відповідних реєстрів, історіями версій файлів і поштовими треками; далі зіставляються часові мітки документів і подій, ринкова еквівалентність заявлених послуг та наявність реальних результатів робіт, а також кореляція з внутрішніми політиками комплаєнсу [14; 15; 18–22]. Релевантні негласні комбінації застосовуються лише тоді, коли очікується максимальний індикативний ефект за мінімального втручання й забезпечена процесуальна «вшивка» у контур допустимості та судового контролю; критеріями успіху є відтворюваність цифрових процедур фіксації та безперервність ланцюга збереження доказів від моменту виявлення артефактів до представлення у суді [3; 5; 7–9; 10–11; 14].

Другий модуль стосується документальної фальсифікації та «задніх» погоджень у електронному документообігу. Відправною точкою є темпорально-порівняльний аналіз версій документів і маршрутів узгодження, який дозволяє ідентифікувати розриви у логіці змін, невідповідності авторства, а також підміни дат створення чи підписання. Процесуально значущим є детальний опис середовища, версій програмного забезпечення і часових налаштувань, read-only копіювання та створення контрольних сум для кожного цифрового об’єкта, фіксація ланцюга доступів до файлів і реєстрів, а також своєчасне звернення під судовий контроль із мотивованим обґрунтуванням необхідності і пропорційності втручань [1; 3; 5; 7–9; 18–19]. У межах предмета доказування окремо перевіряється узгодженість «офіційної легенди» зі слідами у журналах погоджень та історіях версій: якщо заявлена послуга виконана, вона мусить залишити цифровий «слід процесу» у вигляді листування, проміжних артефактів, календарів та проміжних версій документів, що підтверджується метаданими і журналами доступів [18–19; 21–22].

Третій модуль охоплює експлуатацію регуляторних прогалин і відступи від процедур комплаєнсу. Тут ключовим є порівняльний аналіз «як має бути» та «як було» з опорою на норми права і внутрішні регламенти, який виявляє, чи існувала менш обтяжлива законна альтернатива, чи були свідомо обійдені контрольні механізми, а також хто фактично ініціював і просував рішення у лан-

цюзі узгоджень [2; 3; 16–18]. У цьому модулі особливою є роль версійного моделювання способу: саме воно задає черговість дій, визначає «вузли» для невідкладної консервації слідів і підказує, де розміщені критичні цифрові артефакти, від вмісту EDMS/ERP до резервних копій і реєстрових логів [1; 18–19]. Усі процедури повинні відповідати сучасній процесуальній доктрині доказування щодо належності, допустимості, відтворюваності і мотивованості клопотань під судовим контролем; недотримання будь-якої з цих вимог з великою ймовірністю призведе до процесуальних втрат у суді по суті [4; 5; 7–9].

Четвертий модуль присвячено відтворенню ланцюгів платежів і зв'язків із контрагентами як «нервовій системі» способу. Алгоритм починається з інвентаризації фінансових документів (платіжні доручення, виписки, договори, акти, рахунки), синхронного доступу до бухгалтерських підсистем та журналів змін, а також запиту політик комплаєнсу й кошторисних лімітів. Далі вибудовується граф переказів і залежностей: бенефіціар–посередник–одержувач, з маркуванням «вузлів» підвищеного ризику (нетипові MCC-коди, «кругові» перекази, короткі інтервали між рішенням і оплатою, непомірна ціна без ринкового обґрунтування). Перевіряється реальність наданих послуг (звітність/листи/проміжні результати), ідентифікуються «офіційні обгортки» для неправомірної вигоди (консалтинг, гранти, благодійність, «виграші»), а також канали легалізації, характерні для суміжних ринків, у т. ч. грального [14; 15; 20–22]. Процесуально значущим є повний опис середовища і часових налаштувань, read-only копіювання, фіксація хешів та ведення безперервного ланцюга збереження доказів для кожного цифрового об'єкта; звернення до слідчого судді має бути мотивоване критеріями необхідності та пропорційності з огляду на ризик «підчисток» [3; 5; 7–9]. У предметі доказування цей модуль підтверджує мотив, вигоду, причинно-наслідковий зв'язок між управлінським рішенням і грошовими потоками та роль посередників [1; 18–19].

П'ятий модуль – тактика допитів «носіїв процесу»: адміністратори систем, бухгалтерія, юристи, особи, що «погоджували» документи, а також захисник і підозрюваний у межах їхніх прав. Фокус зміщується від суто фактичних свідчень до опису процесів: «як реально ухвалювалися рішення», «якою була послідовність і мета погоджень», «хто створював та редагував електронні версії і за чиїм дорученням», «чи існувала альтернативна законна процедура». Тактика допиту вибудовується на зіставленні показань із цифровими журналами, метаданими, календарями та листуванням, що дає змогу швидко виявляти суперечності та ініціювати додаткові процесуальні дії [1; 18–19; 24–25]. Для справ, де захисник відіграє активну роль у формуванні «офіційної легенди», використовується блок питань про реальність правничої допомоги та кореляцію її змісту з документальними артефактами (відповідно до процесуальної доктрини належності/допустимості й судового контролю) [4; 7–9; 13]. Будь-які результати НСРД/ОРЗ інкорпоруються лише після перевірки їхнього походження, цілісності та співвіднесення з версією способу, з урахуванням меж втручання у приватність [3; 10–11; 14].

Шостий модуль — стандарти пакування та представлення цифрових і документальних артефактів. Для кожного об'єкта формується «паспорт доказу», який включає: ідентифікацію джерела, опис середовища і ПЗ, часові пояси/налаштування, спосіб одержання (ухвала/доручення), метод копіювання (read-only), контрольні суми, журнал доступів/переміщень, місце зберігання, перелік похідних копій і перевірок хешів на етапах досудового і судового розгляду [5; 7–9]. Для документів – історія версій, авторство, маршрути погоджень, відповідність часових міток управлінським подіям; для транзакцій – мапа платіжних ланцюгів і ознаки ринкової еквівалентності; для реєстрових дій – логи доступу та службові ролі користувачів [1; 18–19]. Такий «паспорт» забезпечує відтворюваність і перевірність доказового ланцюга згідно з вимогами КПК і сучасної доктрини [3; 4; 7–9].

З урахуванням класифікації та модульного підходу покажемо застосування матриці на типових ситуаціях. Кейс закупівель без конкуренції і «прокладкових» контрактів передбачає первинне картографування процесу ухвалення рішення (ініціатор, погоджувачі, підписанти), синхронне отримання договорів із додатками, технічних завдань, актів, кошторисів і звітів, а також витребування історій версій і журналів погоджень у EDMS, логів доступу до реєстрів і корпоративних бухгалтерських підсистем. Далі зіставляються часові мітки документів із платіжними подіями та внутрішніми лімітами комплаєнсу; тестується ринкова еквівалентність (цінові бенчмарки, альтернативні комерційні пропозиції), перевіряється реальність наданих послуг через проміжні артефакти (листи, протоколи, календарі, чернетки). Типові індикатори способу тут: появи «прокладок», безтоварні операції, задні дати в погодженнях, швидкі інтервали «рішення → оплата», а

також зміни авторства у фінальних файлах порівняно з чернетками [12; 14; 18–19]. Процесуально критичними є опис середовища, read-only копіювання, створення контрольних сум і ведення ланцюга збереження для кожного цифрового об'єкта; клопотання до слідчого судді мотивуються необхідністю, пропорційністю та ризиком «підчисток» у системах [3; 7–9].

У кейсі «консалтингова/грантова обгортка» неправомірної вигоди матриця спрямовує на відновлення ланцюга управлінського рішення й платіжних маршрутів, ідентифікацію посередників і пов'язаних осіб, а також тест «процесуальної наявності» послуги: якщо послуга реально виконувалась, у системах мають існувати листування, постановки задач, календарі, чорнові версії матеріалів, трек-ченджі, що корелюють у часі з актами і рахунками. Верифікація ринкової еквівалентності та аналіз контрагентів (у т. ч. їхній профіль на суміжних ринках, пов'язаних із гральним бізнесом або благодійними фондами) дозволяє виявити легалізаційні сегменти «ланцюга виходу» [14–15; 20–22]. Негласні комбінації застосовуються точково під версію способу (напр., фіксація контактів посередника перед платежами), а їх інкорпорація у доказовий масив відбувається з дотриманням вимог належності/допустимості та меж втручання у приватність [3; 10–11; 14].

Ситуації «задніх» погоджень і маніпуляцій в електронному документообігу вирішуються темпорально-порівняльним аналізом: будуються послідовності створення, редагування і погодження документів із прив'язкою до користувачів, ролей і IP/хостів; виявляються аномалії часових міток, розриви логіки змін, невідповідності авторства. Додатково перевіряється, чи відповідають підписи/кваліфіковані електронні підписи маршрутам погодження; чи є в системі «заморожені» копії і резерви, що віддзеркалюють первісний стан файлів. Ці кроки переводяться у процесуальну площину через протоколи огляду електронних систем із зазначенням версій ПЗ, часових налаштувань і створених хешів, а також через фіксацію доступів і прав користувачів, що забезпечує відтворюваність і судову перевірність [1; 3; 5; 7–9; 18–19].

Для кейсів експлуатації регуляторних прогалин матриця вимагає подвійного порівняльного тесту «як має бути/як було»: аналіз норм і внутрішніх регламентів, що визначають належну процедуру, та реконструкція фактичного процесу з джерелами, відповідальними особами і темпоральними зв'язками. Перевіряється, чи існувала менш інвазивна законна альтернатива, чи були свідомо обійдені контрольні механізми і хто фактично просував рішення у ланцюгу узгоджень. На цьому тлі формується обґрунтування необхідності процесуальних втручань і мінімізації даних, придатне до судового контролю [2–3; 16–18].

Окремий вузол матриці стосується допитів «носіїв процесу». Адміністратори систем, бухгалтери, юристи та погоджувачі документів дають не стільки «факти», скільки опис алгоритмів: як реально ухвалювалися рішення, хто ініціював зміни у файлах, чи відповідає задекларована «легенда» цифровим слідам (журнали, метадані, календарі). Тактика допиту будується на зіставленні відповідей із технічними артефактами для швидкого виявлення суперечностей і ініціювання додаткових доступів або експертиз; для справ, де активна роль захисника формує «офіційну легенду», до переліку питань включаються критерії реальності правничої допомоги та її кореляція з матеріалами справи, відповідно до сучасної доктрини доказування і стандартів судового контролю [4; 7–9; 13; 18–19; 24–25].

Важливо стандартизувати «паспорт доказу» як форму пакування й представлення артефактів. Для кожного цифрового об'єкта він має містити ідентифікацію джерела, опис середовища та версій ПЗ, часові налаштування, спосіб отримання (ухвала/доручення), метод копіювання (*read-only*), контрольні суми, журнал доступів і переміщень, місце зберігання, список похідних копій та акти верифікації хешів на досудовій і судовій стадіях; для документів – історію версій, авторство, маршрути погоджень і узгодженість часових міток із управлінськими подіями; для транзакцій — карту платіжних ланцюгів і тест ринкової еквівалентності; для реєстрових дій – логи доступу та ролі користувачів [3; 5; 7–9; 18–19]. Такий «паспорт» забезпечує відтворюваність і процесуальну перевірність ланцюга збереження, що є центральною вимогою КПК і сучасної доктрини [3–4; 7–9].

Завершально, ризик-орієнтований судовий контроль у нашій моделі реалізується через короткі, але змістовні пакети клопотань: опис ознаки способу, очікувані джерела й конкретні артефакти, чому менш інвазивний інструмент є неефективним, які ризики втрати або спотворення існують, як буде забезпечено мінімізацію персональних даних і безперервний ланцюг збереження. Для оцінки здобутих матеріалів суд застосовує переліки питань щодо відтворюваності процедури, наявності журналів доступів, узгодженості часових міток, авторської атрибуції та повноважень

осіб, що вносили зміни [3; 7–9]. Інституціоналізація цих пакетів у відомчих методиках і локальних регламентах мінімізує процесуальні втрати та підвищує керованість розслідувань [1; 18–19].

З урахуванням наведених модулів доцільно формалізувати інтеграцію ОРД і НСРД у доказовий контур через «маршрутизацію за ознакою способу»: кожен індикатор (посередники, «задні» погодження, нетипові платіжні маршрути, експлуатація прогалин) прив'язується до конкретного інструмента одержання відомостей із мінімальним втручанням і максимальною відтворюваністю результату. Практично це означає, що рішення про негласний захід не є «всеохопним», а випливає з логіки способу (напр., короткострокова фіксація контактів перед здійсненням платежу чи перед «узгодженням» у системі), а подальше включення матеріалів у провадження супроводжується повною документацією походження й цілісності та співвіднесенням із вже наявними цифровими слідами (метадані, журнали доступів, історії версій), що знижує ризики недопустимості [3; 10–11; 14]. Установлення причинно-наслідкового зв'язку між управлінським рішенням і вигодою забезпечується «подвійним швом»: документально-цифровою кореляцією (часові мітки погодження ↔ дата платежу ↔ лог доступу до реєстру) і економічним тестом еквівалентності (ринкова ціна ↔ зміст і обсяг заявлених послуг), який унеможливлює легалізацію неправомірної вигоди під «офіційними обгортками» [14–15; 20–22].

Окремо фіксуються показники якості розслідування, що випливають із доктрини доказування і слугують «контрольною картою» на всіх стадіях: повнота карти процесу (ідентифіковані всі учасники і ролі), відтворюваність цифрових процедур (наявні описи середовищ, хеші, журнали доступів, прив'язка часових поясів), безперервність ланцюга збереження (журнали переміщень і копіювань, верифікації хешів), мотивованість і пропорційність клопотань, узгодженість «офіційної легенди» з технічними артефактами, а також наявність «паспортів доказів» на кожен цифровий і паперовий об'єкт [3–5; 7–9; 18–19]. Недотримання будь-якого з цих показників прямо трансформується у процесуальні ризики в суді по суті; своєю чергою, їх системне виконання підвищує переконливість реконструкції способу та стійкість доказового масиву до спростувань [4; 7–9].

Запропонована модель має і межі застосовності. По-перше, у середовищах із низьким рівнем цифрової зрілості частина очікуваних журналів або метаданих може бути відсутня, що вимагає ширшого використання альтернативних джерел (резерви, зовнішні інфраструктури, контрагентські сліди) та посиленого судового контролю за необхідністю доступів [1; 3; 18–19]. По-друге, у високоавтоматизованих системах ризик «невидимих» змін адмінкористувачами компенсується незалежним технічним аудитом середовища та фіксацією інваріантів (хеші, «снапшоти» на рівні носія, апаратні журнали), що забезпечує відтворюваність і перевірність процедур [5; 7–9]. По-третє, у справах із транскордонним відбитком платіжних або хостингових маршрутів необхідна рання координація із процесуальними інструментами міжнародної правової допомоги й узгодженням форматів цифрової фіксації, аби не допустити «дір» у ланцюзі збереження та колізій стандартів допустимості на етапі судового розгляду [2–3; 18]. У підсумку операційна матриця, дисципліна цифрової форензіки і ризик-орієнтований судовий контроль разом утворюють відтворюваний алгоритм виявлення та документування способів учинення службових правопорушень, узгоджений із сучасною доктриною доказування, що уможливлює переходи до прикладних висновків і нормативно-методичних пропозицій для відомчих актів і локальних регламентів [1; 3–5; 7–9; 18–19; 20–22].

Завершуючи «каркас» розділу, формалізуємо алгоритм «першої доби» та предмет доказування, а також вводимо мінімізаційні й приватнісні фільтри, що забезпечують процесуальну стійкість здобутої інформації. Алгоритм першої доби побудовано за принципом одночасності та невідкладної консервації. Спершу складається карта процесу ухвалення рішення (ініціатор, погоджувачі, підписанти, адміністратори систем), далі синхронно здійснюються тимчасові доступи до EDMS/ERP/CRM, поштових серверів, резервних сховищ, бухгалтерських підсистем і реєстрових логів із read-only копіюванням і створенням контрольних сум; паралельно проводяться інвентаризації матеріальних і цифрових активів та допити «носіїв процесу» з фокусом на алгоритмах, а не лише на фактах. Кожен крок документується описом середовища та часових налаштувань, а для кожного об'єкта заводиться «паспорт доказу» й журнал ланцюга збереження. Звернення під судовий контроль готуються за ризик-орієнтованою схемою: ознака способу → очікувані джерела і конкретні артефакти → чому менш інвазивний інструмент неефективний → які ризики втрати/спотворення → як забезпечується мінімізація даних і ланцюг збереження [1; 3; 5; 7–9; 18–19].

Предмет доказування у справах цієї категорії структуровано за п'ятьма блоками. Перший – мотив і вигода: їх встановлення спирається на часові кореляції між управлінськими подіями та грошовими потоками, тест ринкової еквівалентності заявлених послуг і наявність проміжних артефактів виконання робіт (листи, постановки задач, чернетки з трек-ченджами) [14; 18–19; 20–22]. Другий – повноваження й фактичний вплив: зіставляються формальні ролі та реальні дії у журналах погоджень і доступів; фіксуються ініціативні дії «неформальних» учасників процесу [1; 18–19]. Третій – послідовність «підготовка → реалізація → приховування»: картографуються цифрові сліди кожної фази, виявляються «задні» погодження та темпоральні аномалії версій [1; 3; 5; 18–19]. Четвертий – посередники і пов'язані особи: будується граф зв'язків та платіжних маршрутів із виділенням «вузлів» ризику, характерних для схем легалізації (у т. ч. через «консалтинг», гранти, благодійність, сегменти грального ринку) [14–15; 20–22]. П'ятий – експлуатація регуляторних прогалин: проводиться порівняльний аналіз «як має бути/як було» з фіксацією свідомого обминання контрольних механізмів і наявності менш інвазивних законних альтернатив [2–3; 16–18]. Усі блоки підпорядковано вимогам належності, допустимості та відтворюваності: доказова інформація набуває ваги лише за умови правильної процесуальної форми та можливості технічно повторити процедури її здобуття [4; 7–9].

Мінімізаційні та приватнісні фільтри інтегруються в тактику від початку. Для кожного доступу обґрунтовується вузький перелік полів і періодів, які необхідні для перевірки конкретної ознаки способу; запроваджується правило негайного «сепарування» надлишкових персональних даних і протоколювання будь-яких операцій з ними; у клопотаннях до слідчого судді коротко, але чітко пояснюється, чому саме такі обсяги даних є пропорційними заявленій меті та як буде забезпечено їхній захист (обмеження кола доступу, технічні та організаційні бар'єри, політика видалення копій після експертиз) [3; 7–9]. Результати ОРД і НСРД включаються до загального доказового масиву лише після перевірки походження й цілісності та прив'язки до версії способу, аби уникнути недопустимості через «надмірні» або невмотивовані втручання [3; 10–11; 14].

На завершення викладу основного матеріалу окреслюємо метрики якості розслідування, що одночасно є «*чекпоінтами*» для прокурора та суду. Це повнота карти процесу (ідентифіковані учасники, ролі, маршрути документів і коштів), відтворюваність цифрових процедур (описи середовищ, контрольні суми, журнали доступів, часові пояси), безперервність ланцюга збереження (журнали переміщень/копіювань, верифікації хешів), мотивованість і пропорційність клопотань, узгодженість «офіційної легенди» з технічними артефактами, наявність «паспортів доказів» на кожен цифровий і паперовий об'єкт. Сумарно ці показники перетворюють класифікацію способів і модулі матриці на відтворювану процесуальну технологію, сумісну з доктриною доказування та судовим контролем, і створюють надійне підґрунтя для практичних висновків і нормативно-методичних пропозицій, що будуть предметом наступного розділу [1; 3–5; 7–9; 18–19; 20–22].

Висновки з проведеного дослідження зводяться до того, що спосіб учинення службових правопорушень у сучасному цифровому середовищі виступає не лише елементом криміналістичної характеристики, а й конструкцією процесуального управління розслідуванням: через нього формуються версії події, предмет доказування, пріоритети першочергових дій, карта цифрових слідів і рамка судового контролю. Запропонована операційна матриця «*ознака способу → джерела → тактика → процесуальна фіксація → контрольні переліки*» забезпечує відтворюваний перехід від ідентифікації маркерів до одержання й процесуально коректного пакування доказової інформації, сумісної з вимогами належності, допустимості, пропорційності та відтворюваності, закріпленими в КПК та сучасній доктрині доказування [2–4; 7–9]. Ключовим інструментом стійкості доказів є ланцюг збереження, який у службових справах має подвійне навантаження: технічне (*read-only копіювання, хешування, опис середовища, журнали доступів і змін) та процедурне (мотивованість клопотань, мінімізація даних, документування кожної операції з об'єктом*) – будь-який розрив негативно впливає на допустимість і переконливість доказів у суді [3; 5; 7–9; 18–19].

На емпіричному рівні доведено, що типові «технології злочинної діяльності» – розкрадання через безтоварні операції та «прокладки», заволодіння майном шляхом обману з маніпуляціями реєстрами, збагачення у сфері служби під «офіційними обгортками» виплат – зчитуються через сталий набір індикаторів у документах і цифрових журналах; їхня своєчасна консервація і правильна процесуальна фіксація прямо корелюють із успішністю доведення в суді [12; 14–15; 18–22]. Інтеграція ОРД та НСРД у доказовий контур є ефективною лише за умови маршрутиза-

ції за ознакою способу, тобто коли кожен індикатор підтягує мінімально інвазивний інструмент збору відомостей, а результати негайно «вшиваються» у процесуальну тканину з підтвердженою цілісністю та походженням [3; 10–11; 14].

Практичний результат моделі – стандартизація «*першої доби*» розслідування: синхронні доступи до EDMS/ERP/CRM, резервів і поштових серверів; темпорально-порівняльний аналіз версій і погоджень; інвентаризації й допити «носіїв процесу» з фокусом на алгоритмах; формування «паспортів доказів» і ризик-орієнтованих пакетів для судового контролю [1; 3; 5; 7–9; 18–19].

У нормативно-методичній площині доцільно закріпити в рубриках відомчих актів класифікацію ознак способів і типових «злочинних технологій», мінімальні технічні вимоги до роботи з цифровими артефактами (ідентифікація джерел, консервація, хеші, описи середовищ, журнали доступів, політика зберігання/видалення), уніфіковані шаблони протоколів огляду електронних систем і «паспортів доказів», а також стандартизовані контрольні переліки питань для слідчого, прокурора та слідчого судді, що віддзеркалюють критерії необхідності, пропорційності, належності та відтворюваності [1; 3; 7–9; 18–19].

Запропонована модель є придатною до масштабування в різних інституційних середовищах – від державної цивільної, військової та правоохоронної служби до державних і приватних закладів – за умови урахування рівня цифрової зрілості та локальних регламентів; у середовищах зі слабкою журналізацією вона компенсується розширеним використанням зовнішніх слідів (контрагенти, резерви, інфраструктури), тоді як у високоавтоматизованих системах – незалежним технічним аудитом і фіксацією інваріантів, що забезпечують повторюваність процедур. Сукупно це дозволяє перевести типологію способів учинення службових правопорушень із площини теоретичних описів у керовану процесуальну й криміналістичну технологію виявлення, документування та доказування, узгоджену з національним процесуальним правом і сучасними уявленнями про якісне доказування у справах цієї категорії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Криміналістична тактика: навчальний посібник / О.В. Бишевець, М.А. Погорецький, Д.Б. Сергєєв та ін. / за ред. М.А. Погорецького, Д.Б. Сергєєвої. 2-ге вид., переробл. та доп. Київ: Алерта, 2017. 244 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/4bac_pravo/Kryminalistyka-Navchalnyy-posibnyk-taktyka-2017-1.pdf.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.
4. Погорецький М. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання. *Право України*. 2014. № 10. С. 12–25. URL: https://pravoua.com.ua/uk/store/pravoukr/pravoukr_10_14/Pogoretskyi_10_14.
5. Погорецький М.А. Застосування новітніх технологій у розслідуванні та доказуванні воєнних злочинів (проблемні питання). *Вісник кримінального судочинства*. 2023. № 3–4. С. 84–102. URL: https://vkslaw.knu.ua/wp-content/uploads/2025/05/visnyk_krim_sud_3-4_23_v2_250425_avt2-84-102.pdf.
6. Погорецький М.А. Новели Кримінального процесуального кодексу України в період воєнного стану: проблемні питання. *Право і суспільство*. 2025. № 3, т. 2. С. 248–262. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.35.
7. Погорецький М.А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства України*. 2015. № 3. С. 63–79. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2015_Pogoretskyi.pdf.
8. Погорецький М.А. Початок досудового розслідування: окремі проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 93–103. URL: https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/download/431/400.
9. Погорецький М. А. Судовий контроль у забезпеченні справедливого та допустимого доказування в кримінальному процесі України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 4, ч. 3. С. 269–279. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.40. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/08/42-2.pdf.

10. Погорецький М.А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія. Харків: Арсіс ЛТД, 2007. 576 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/UP/POGORECKIY_2007.pdf.
11. Погорецький М.А., Сергєєва Д.Б. Негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи: поняття, сутність і співвідношення. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2014. № 2 (33). С. 137–141.
12. Погорецький М.А., Сухачов О.О. Способи вчинення злочинів у кредитно-банківській сфері та їх значення для оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу. *Кримський юридичний вісник*. 2009. Вип. 2(6). С. 14–22. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN= UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A%3D&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%A1%D1%83%D1%85%D0%B0%D1%87%D0%BE%D0%B2+%D0%9E%24.
13. Погорецький М., Щирук М. Участь захисника у доказуванні у справах про привласнення або розтрату майна службовою особою: проблемні питання та практики. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2025. № 3. С. 139–150. DOI: https://doi.org/10.51647/kelm.2025.3.20. URL: https://kelmczasopisma.com/ua/jornal/98.
14. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: проблеми доказування стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні: монографія / Погорецький М.А., Старенький О.С., БаганецьО. В. та ін.; за ред. М.А. Погорецького, С.С. Чернявського. Київ: НАВС, 2017. 250 с.
15. Протидія відмиванню коштів: міжнародні стандарти, зарубіжний досвід, адміністративно-правові, кримінологічні, кримінально-правові, криміналістичні засади та система фінансового моніторингу в Україні: підручник / О.Є. Користін, Л.І. Аркуша, А.С. Беніцький та ін.; за ред. О.Є. Користіна. Одеса: Фенікс, 2015. 984 с. URL: https://nm2.univd.edu.ua/download/113921.
16. Пчеліна О.В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності: дис. … докт. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 575 с. URL: https://dspace.univd.edu.ua/items/71ac104a-9354-4e91-8dc0-4a560b72b1fc.
17. Ромців О.І. Особливості способів вчинення посадових кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. № 8. С. 264–267. URL: http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc8/72.pdf.
18. Розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності: навч. посібн. / Погорецький М.А., Сергєєва Д.Б., Топорецька З.М., Черняк А.М. та ін.; за ред. проф. М.А. Погорецького. Київ: Алерта, 2025. 376 с. URL: https://alerta.kiev.ua/img/cms/PDF/Pogoreckiy_Roslyd_krim_pravopor_Zmist.pdf.
19. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. Київ: Кондор, 2008. 588 с. (див. с. 427). URL: https://lib.univer.km.ua/sites/default/files/Право/Салтевський%20М%20В%20Криміналістика%20у%20сучасному%20викладі.pdf.
20. Топорецька З.М. Виграш у лотерею як спосіб легалізації корупційних доходів. *International scientific and practical conference «New challenges of legal science in Ukraine and EU countries»* (Miskolc, Hungary, 19–20 Apr 2019). Miskolc: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2019. P. 399–402. URL: https://www.navs.edu.ua/files/antykoruptsia/2022/materialy_konf_081222.pdf.
21. Топорецька З. М. Легалізація корупційних доходів з використанням грального бізнесу та лотерей. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 8–9 груд. 2022 р.). Київ: НАВС, 2022. С. 291–296. URL: https://www.navs.edu.ua/files/antykoruptsia/2022/materialy_konf_081222.pdf.
22. Toporetska, Z., Pohoretskyi, M., Vazhynskyi, V., Denysenko, G., & Pohoretskyi, M. Institutional risks of organised crime in the gambling business: Structure, mechanisms of influence, and threats to the national security of Ukraine in wartime context based on the analysis of case studies. *Social and Legal Studios*. 2025. 8(2), 200–213. https://doi.org/10.32518/sals2.2025.200 URL: https://sls-journal.com.ua/uk/journals/tom-8-2-2025/institutsiyni-riziki-organizovanoyi-zlochinnosti-v-gralnomu-biznesi-struktura-mekhanizmi-vplivu-ta-zagrozi-natsionalniy-bezpetsi-ukrayini-v-umovakh-viyni-na-osnovi-analizu-materialiv-praktiki.

23. Шумейко Д.О. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: проблеми правової кваліфікації. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 39–51. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9445fa64-2c36-42f6-86c6-2a3d27d715d1/content.
24. Погорецький М.А., Сергєєва Д.Б. Криміналістична тактика: щодо визначення поняття. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2012. № 1 (5): URL : https://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n1/12pmasvp.pdf.
25. Розслідування окремих видів злочинів: навч. посібник / Бишевець О.В., Погорецький М.А., Сергєєва Д.Б. та ін.; за ред. М.А. Погорецького та Д.Б. Сергєєвої. Київ: Алерта, 2015. 536 с. URL: https://alert a.kiev.ua/pravo/463-rozsliduvannya-okremikh-vidiv-zlochiniv.html.

УДК 343.1:343.4(477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.61

ДОКАЗУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ЗЛОЧИНІВ У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ КОМПЛЕМЕНТАРНОСТІ РИМСЬКОГО СТАТУТУ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ В УКРАЇНІ

Старенький О.С.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінальної юстиції
Національної академії внутрішніх справ

Старенький О.С. Доказування міжнародних злочинів у контексті реалізації принципу комплементарності Римського статуту Міжнародного кримінального суду в Україні.

У статті досліджено правові та праксеологічні аспекти доказування міжнародних злочинів у контексті реалізації принципу комплементарності Римського статуту Міжнародного кримінального суду в українському кримінальному судочинстві. Підкреслено, що ратифікація Римського статуту Міжнародного кримінального суду та ухвалення Закону України № 4012-IX від 09.10.2024 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» стали системним етапом інтеграції міжнародних стандартів кримінальної юстиції у національне законодавство, що сформувало правове та процесуальне підґрунтя для розслідування найтяжчих міжнародних злочинів – воєнних злочинів, злочинів проти людяності, геноциду та злочину агресії.

Обґрунтовано, що закріплення в Кримінальному кодексі України нових норм (статті 31-1, 442-1) та оновлення положень статей 49 і 442 спрямовані на забезпечення невідворотності покарання за міжнародні злочини відповідно до принципів Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Встановлено, що змінами до статті 216 Кримінального процесуального кодексу України підслідність злочинів проти людяності визначено за Службою безпеки України, що забезпечило концентрацію спеціалізованих повноважень і технічних можливостей для ефективного доказування злочинів цієї категорії.

Розкрито правові аспекти отримання доказів під час розслідування воєнних злочинів, злочинів проти людяності, геноциду в умовах збройного конфлікту, включно із застосуванням цифрової криміналістики, OSINT-досліджень, супутникового моніторингу та аналітики великих даних.

Акцентовано на значенні принципу незастосування строків давності до міжнародних злочинів, що гарантує відновлення процесу національних розслідувань після деокупації територій України та забезпечує безперервність кримінального процесуального доказування.

Наголошено на потребі гармонізації національного законодавства зі статтями 8 bis, 17 та 28 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, визначення кола суб'єктів злочину агресії (стаття 437 Кримінального кодексу України) з урахуванням практики Верховного Суду та реформування статті 438 Кримінального кодексу України шляхом відмови від відсилочної конструкції й системного викладення складів воєнних злочинів у вигляді чіткого каталогу.

Зроблено висновок, що реалізація принципу комплементарності сприяє зміцненню інституційної спроможності національної кримінальної юстиції, утвердженню принципу верховенства права та забезпеченню невідворотності покарання за міжнародні злочини, що становлять загрозу миру, безпеці та існуванню людства.

Ключові слова: Римський статут Міжнародного кримінального суду, кримінальне процесуальне доказування, принцип комплементарності, міжнародні злочини, воєнні злочини, геноцид, злочини проти людяності.

Starenkyi O.S. Proving international crimes in the context of implementing the complementarity principle of the Rome Statute of the International Criminal Court in Ukraine.

The article examines the legal and praxeological aspects of proving international crimes in the context of implementing the complementarity principle of the Rome Statute of the International Criminal Court

within the Ukrainian criminal justice system. It is emphasized that the ratification of the Rome Statute and the adoption of the Law of Ukraine No. 4012-IX of 9 October 2024, "On Amendments to the Criminal Code and the Criminal Procedure Code of Ukraine in Connection with the Ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court and the Amendments Thereto,"became a systemic step toward integrating international standards of criminal justice into the national legal framework. These changes have formed the legal and procedural foundation for investigating the most serious international crimes – war crimes, crimes against humanity, genocide, and the crime of aggression.

It is substantiated that the introduction of new provisions into the Criminal Code of Ukraine (Articles 31-1, 442-1) and the revision of Articles 49 and 442 are aimed at ensuring the inevitability of punishment for international crimes in accordance with the principles of the Rome Statute. The amendments to Article 216 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which assign the investigation of crimes against humanity to the Security Service of Ukraine, have ensured the concentration of specialized powers and technical capacities for effective evidence collection and analysis.

The article reveals the legal aspects of obtaining evidence during the investigation of war crimes, crimes against humanity, and genocide under conditions of armed conflict, including the use of digital forensics, OSINT research, satellite monitoring, and big-data analytics. Special attention is paid to the principle of non-applicability of statutory limitations to international crimes, which guarantees the restoration of investigations after the de-occupation of territories and ensures the continuity of criminal procedural proof.

The author emphasizes the need to harmonize national legislation with Articles 8 bis, 17, and 28 of the Rome Statute, to define the range of perpetrators of the crime of aggression (Article 437 of the Criminal Code of Ukraine) considering the practice of the Supreme Court, and to reform Article 438 of the Criminal Code of Ukraine by abandoning the referential construction and establishing a systematic catalogue of war crimes. It is concluded that the implementation of the complementarity principle strengthens the institutional capacity of national criminal justice, affirms the rule of law, and guarantees the inevitability of punishment for international crimes that threaten peace, security, and the existence of humanity.

Keywords: Rome Statute of the International Criminal Court; criminal procedural proving; complementarity principle**;** international crimes; war crimes; genocide; crimes against humanity.

Постановка проблеми. Римський статут Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) [1] є фундаментальним міжнародно-правовим актом, який закріплює концептуальні засади індивідуальної кримінальної відповідальності за найтяжчі злочини міжнародного характеру, що становлять загрозу миру, безпеці та існуванню людства. Його ратифікація державами світу, у тому числі Україною [2], стала ключовим етапом у формуванні глобальної системи міжнародного кримінального правосуддя, заснованої на принципах невідворотності покарання, комплементарності та верховенства права.

Для України процес приєднання до Римського статуту МКС [2; 3; 4] має виняткове значення в умовах протидії триваючій збройній агресії Російської Федерації (РФ), що супроводжується системним і цілеспрямованим учиненням на території української держави значної кількості міжнародних злочинів – воєнних злочинів, злочину агресії, геноциду та злочинів проти людяності. За статистичними даними Офісу Генерального прокурора України, у період із 24.02.2022 по 14.10.2025 органами правопорядку та прокуратури зареєстровано понад 192 тисячі міжнародних злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом, з яких понад 187 тисяч становлять воєнні злочини, 112 – злочини агресії, 4 – злочини проти людяності [5] тощо. Такий масштаб свідчить не лише про системність злочинної діяльності держави-агресора, але й про нагальну потребу посилення правових механізмів притягнення винних осіб РФ до відповідальності на національному та міжнародному рівнях, здатних забезпечити невідворотність покарання, верховенство права та відновлення справедливості.

Реалізація цього завдання потребує не лише політичної волі та злагодженої й системної роботи органів правопорядку та прокуратури щодо розслідування міжнародних злочинів, а також повної й всебічної інтеграції міжнародних стандартів кримінального судочинства у національну правову систему. Такий підхід сприяє гармонізації законодавства України з положеннями Римського статуту МКС, уніфікації процедур кримінального процесуального доказування відповідно до міжнародних стандартів і формує концептуальне підґрунтя для підвищення дієвості функціонування системи органів кримінальної юстиції, у тому числі щодо розслідування найтяжчих міжнародних злочинів. Це, у свою чергу, сприяє зміцненню довіри до результатів національних розслідувань у

глобальному правовому просторі та забезпечує належні умови для використання їх результатів у міжнародних юрисдикціях.

У цьому контексті особливої уваги набуває питання реалізації Закону України № 4012-IX від 09.10.2024 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» (Закон № 4012-IX) [4], який створив правові та інституційні передумови для імплементації міжнародних стандартів кримінальної юстиції та формування цілісного механізму притягнення до відповідальності РФ за воєнні злочини, злочин агресії, геноцид і злочини проти людяності, вчинені на території України.

Метою дослідження є висвітлення правових і праксеологічних аспектів доказування міжнародних злочинів у контексті реалізації принципу комплементарності Римського статуту МКС в Україні з урахуванням змін до Кримінального кодексу України (КК України) та Кримінального процесуального кодексу України (КПК України), пов'язаних із прийняттям Закону № 4012-IX.

Стан опрацювання проблематики. Питання імплементації положень Римського статуту МКС та адаптації національного законодавства України до стандартів міжнародного кримінального права перебувають у полі зору як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Значний внесок у розроблення теоретичних засад міжнародної кримінальної відповідальності зробили такі зарубіжні дослідники, як К. Амбос, Л. Бейг, Г. Верле, П. Гает, К. Госнел, Ф. Есбергер, А. Кассезе, М. Фан, В. Шабас та інші фахівці [6–10], які у своїх працях розкрили природу та структуру міжнародних злочинів, принципи та гарантії діяльності й функціонування МКС, стандарти здійснення кримінального судочинства у практиці МКС, правові аспекти ратифікації Римського статуту МКС, межі застосування принципу комплементарності між юрисдикцією національних судів і МКС, а також питання індивідуальної та командної відповідальності за міжнародні злочини.

У вітчизняній доктрині питання співвідношення національного кримінального законодавства з нормами міжнародного кримінального права, а також проблемні аспекти ратифікації Римського статуту МКС, визначення його юрисдикції та взаємодії з національними правовими інституціями були предметом дослідження В.С. Березняка, Р.А. Волинця, М.М. Гультай, В.В. Гутника, О.М. Дроздова, О.В. Дроздової, К.П. Задої, О.В. Зуєва, Н.В. Камінської, М.О. Карпенко, С.П. Кучевської, С.Ю. Присяжнюк, М.А. Погорецького, М.І. Смирнова, Е.В. Тітко, Є.В. Щербаня [11–22] та інших фахівців. У працях зазначених авторів акцентовано увагу на необхідності гармонізації кримінального законодавства України зі стандартами міжнародного кримінального права, формуванні належних правових і процесуальних передумов для імплементації положень Римського статуту МКС, а також на оцінці його потенційного впливу на національну систему кримінальної юстиції та забезпечення верховенства права під час розслідування міжнародних злочинів.

Незважаючи на наявність вагомих наукових напрацювань у сфері міжнародного кримінального права та діяльності МКС, правові й праксеологічні аспекти доказування міжнародних злочинів у контексті реалізації принципу комплементарності Римського статуту МКС в Україні залишаються недостатньо розробленими. Особливо це стосується питань практичної імплементації положень Римського статуту МКС у національне правове поле та їхнього впливу на функціонування системи кримінальної юстиції в умовах збройної агресії РФ проти України. Прийняття Закону № 4012-IX започаткувало системну трансформацію КК України та КПК України, спрямовану на гармонізацію їхніх положень із нормами міжнародного кримінального права. У цьому контексті постає нагальна потреба наукового осмислення впливу зазначених змін на процес доказування міжнародних злочинів, а також на формування ефективних механізмів реалізації принципу комплементарності, що визначає співвідношення юрисдикцій національних судів і МКС.

Виклад основного матеріалу. Закон № 4012-IX став відправною точкою для подальшого реформування національної системи кримінальної юстиції. Його ухвалення створило нормативно-правову основу для практичної імплементації положень Римського статуту МКС у національне законодавство, зокрема для впровадження принципу комплементарності як одного з ключових елементів функціонування МКС, що визначає взаємозв'язок між юрисдикцією держави та МКС.

Інтеграція норм міжнародного кримінального права у правову систему України є необхідною умовою реалізації принципу комплементарності, відповідно до якого пріоритет у розслідуванні міжнародних злочинів належить національним органам правопорядку. Юрисдикція МКС має допоміжний характер і застосовується лише у випадках, коли держава не бажає або не здатна належним чином здійснювати розслідування або кримінальне переслідування (стаття 17 Римського

статуту МКС) [1]. Отже, комплементарність виступає не лише процесуальним принципом, а й інституційною гарантією верховенства національної юстиції, адже саме держава несе первинний обов'язок щодо розслідування воєнних злочинів, злочинів проти людяності, геноциду та злочину агресії, отримання доказів їх вчинення й формування достатньої доказової бази для притягнення РФ до відповідальності. У цьому контексті МКС не підмінює внутрішню систему кримінального правосуддя, а доповнює її, втручаючись лише у разі неефективності національного механізму.

Практичне втілення принципу комплементарності в умовах збройної агресії РФ проти України підтверджується активними діями МКС. Так, 17.03.2023 МКС видав ордери на арешт Президента РФ В.В. Путіна та уповноваженої з прав дитини цієї країни М.О. Львової-Бєлової за воєнні злочини у вигляді незаконної депортації та переміщення українських дітей з окупованих територій України до Російської Федерації, що завдало шкоди українському цивільному населенню [23]. Надалі, 05.03.2024, МКС ухвалив ордери на арешт генерал-лейтенанта С.І. Кобилаша, який у зазначений час був командувачем Дальньої авіації Повітряно-космічних сил Збройних сил РФ, та адмірала В.М. Соколова, який був Командувачем Чорноморського флоту Військово-морського флоту, за вчинення воєнних злочинів і злочинів проти людяності, що виражається у здійсненні нападів на цивільні об'єкти, нанесенні ракетних ударів під їхнім командуванням по українській електричній інфраструктурі у період з 10.10.2022 по 09.03.2023 [24]. Крім того, 24.06.2024 МКС за вчинення аналогічних дій у відповідний період видав ордери на арешт Міністра оборони РФ С.К. Шойгу та начальника Генерального штабу РФ В.В. Герасимова [25]. Ці рішення стали яскравим підтвердженням реалізації юрисдикції МКС щодо злочинів, учинених на території України, та демонструють практичне застосування принципу комплементарності, коли МКС втручається у випадках, коли держава-агресор не спроможна або не бажає проводити ефективне розслідування та притягати винних осіб до відповідальності за міжнародні злочини.

Таким чином, реалізація принципу комплементарності вимагає формування ефективних національних механізмів кримінального переслідування, зокрема системи кримінального процесуального доказування, адже саме належність, допустимість і достовірність отриманих доказів визначають здатність держави забезпечувати виконання своїх міжнародно-правових зобов'язань у сфері розслідування та притягнення до відповідальності за міжнародні злочини. Для України це має особливе значення, адже ефективне впровадження зазначеного принципу потребує подальшої гармонізації положень КК України та КПК України з міжнародними стандартами, а також зміцнення інституційної спроможності органів правопорядку і прокуратури. Саме тому Законом № 4012-IX запроваджено низку фундаментальних новел у сфері кримінального судочинства, спрямованих на усунення прогалин та узгодження національного законодавства з положеннями Римського статуту МКС, серед яких варто виокремити:

1. КК України доповнено статтею 442-1 «Злочини проти людяності», яка вперше на національному рівні закріпила кримінальну відповідальність за умисне вчинення в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення. Цим положенням гармонізовано українське кримінальне законодавство з вимогами статті 7 Римського статуту МКС. До кола відповідних діянь законодавець відніс:

переслідування будь-якої групи або спільноти, яка може бути ідентифікована, тобто обмеження прав людини за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, статевими або іншими підставами (ознаками) дискримінації, визначеними міжнародним правом як неприпустимі;

депортації населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) відповідної групи осіб з території, на якій вони законно перебували, на територію іншої держави;

насильницького переміщення населення, тобто примусового і за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом, переміщення (виселення) відповідної групи осіб з території, на якій вони законно перебували, до іншої місцевості у межах однієї держави;

зґвалтування, сексуальної експлуатації, примушування до зайняття проституцією, примусової вагітності, примусової стерилізації або будь-яких інших форм сексуального насильства;

обернення в рабство або торгівлі людьми;

насильницького зникнення;

незаконного позбавлення волі;

катування;

інших умисних нелюдських діянь подібного характеру, які супроводжуються заподіянням сильних страждань, середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень чи серйозної шкоди психічному або фізичному здоров'ю.

Таким чином, у національному праві вперше було відображено міжнародно-правову природу відповідних діянь, що дозволяє кваліфікувати їх не як окремі злочини проти життя та здоров'я особи, волі честі та гідності особи, статевої свободи та статевої недоторканості особи (статті 115, 127, 146, 152 КК України та інші), а як елементи єдиного й цілеспрямованого злочину, який становить частину широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення.

У цьому контексті доцільно навести практику міжнародних трибуналів щодо злочинів проти людяності. Як зазначено у рішенні Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії у справі «Прокурор проти Душко Тадіча» (Prosecutor v. Duško Tadić, ICTY, Judgment, IT-94-1-T, 7 травня 1997 р., §§ 648, 653-655), злочини проти людяності передбачають вчинення дій у межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення. «Масштабність» означає кількісний та географічний вимір злочинів – їхню масовість, багатоепізодність і значний вплив на цивільне населення, тоді як «систематичність» відображає організований і спланований характер дій, що здійснюються згідно з певною політикою або планом [26].

Аналогічно, у справі «Прокурор проти Жана-Поля Акаєсу» (Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, ICTR, Judgment, ICTR-96-4-T, 2 вересня 1998 р., §§ 580-581, 583-584) [27] Міжнародний кримінальний трибунал зазначив, що злочини проти людяності вимагають доведення факту нападу, спрямованого проти цивільного населення, який є широкомасштабним або систематичним, і що окремі діяння особи мають бути пов'язані з таким нападом та вчинені з усвідомленням його контексту.

Отже, запровадження статті 442-1 КК України не лише визначило межі кримінальної відповідальності за злочини проти людяності, а й створило нормативно-правове підґрунтя для формування предмета доказування у відповідних кримінальних провадженнях. Ця норма стала ключовим елементом імплементації принципу комплементарності, адже забезпечує узгодження національних підходів до кримінального процесуального доказування із міжнародними стандартами МКС та практикою попередніх трибуналів. Положення статті 442-1 КК України виконують подвійну функцію: внутрішньодержавну – створюють процесуальні інструменти для ефективного розслідування і судового розгляду злочинів проти людяності; міжнародно-правову – підтверджують здатність України здійснювати правосуддя на національному рівні відповідно до критеріїв, установлених статтею 17 Римського статуту МКС, тим самим забезпечуючи реалізацію принципу комплементарності.

Практичне значення статті 442-1 КК України полягає у створенні правових механізмів для застосування міжнародних стандартів доказування, що охоплюють як традиційні процесуальні джерела доказів, так і сучасні види цифрових доказів – супутникові знімки, відео- та фотоматеріали, електронну комунікацію, дані з відкритих джерел (OSINT-дослідження), аналітичні звіти та матеріали міжнародних моніторингових місій (Організація Об'єднаних Націй, Організація з безпеки і співробітництва в Європі, МКС, незалежних правозахисних організацій). Використання таких джерел дає змогу встановити системний або широкомасштабний характер нападів на цивільне населення, що є обов'язковою складовою предмету доказування злочину проти людяності. У контексті збройної агресії РФ проти України ці положення набувають особливої актуальності. Вони забезпечують правову основу для документування та розслідування масових депортацій, катувань, убивств, сексуального насильства та інших умисних дій, що вчиняються в межах реалізації державної політики, спрямованої проти цивільного населення України.

2. Змінами до частини другої статті 216 КПК України підслідність злочину, передбаченого статтею 442-1 КК України («злочини проти людяності»), віднесено до компетенції Служби безпеки України (СБУ). Таке законодавче рішення забезпечило концентрацію процесуальних повноважень у межах державного органу спеціального призначення з правоохоронними функціями, який володіє необхідними слідчими, оперативними, аналітичними, технічними та контррозвідувальними ресурсами для ефективного розслідування злочинів зазначеної категорії.

Інституційна спроможність СБУ полягає у здатності здійснювати комплексне збирання, аналіз і верифікацію великих масивів доказової інформації. До таких джерел належать цифрові, телекомунікаційні, супутникові та кібердані, результати перехоплення комунікацій, OSINT-дослідження, аналітичні звіти, дані геолокаційного моніторингу та технічної розвідки. Застосування зазна-

чених інструментів дозволяє встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між подіями, особами й політичними рішеннями, що має ключове значення для розслідування злочинів проти людяності.

Крім того, СБУ підтримує налагоджену систему міжнародної взаємодії з МКС, Європолом, Євроюстом, Інтерполом, а також з розвідувальними та аналітичними структурами держав-партнерів. Такий рівень міжнародної кооперації забезпечує інтеграцію національних розслідувань у ширшу архітектуру глобальної системи кримінального правосуддя, сприяючи уніфікації методології отримання, фіксації та верифікації доказів.

Варто зазначити, що на сьогодні СБУ є ключовим органом правопорядку, уповноваженим відповідно до статті 216 КПК України на розслідування воєнних злочинів і злочинів проти людяності, що вчиняються РФ на території України. У межах кримінальних проваджень щодо злочинів проти людяності СБУ спільно з органами прокуратури здійснює системне відпрацювання матеріалів за такими напрямами: 1) вбивства та напади на цивільне населення, зокрема із застосуванням FPV-дронів по всій лінії бойового зіткнення; 2) переслідування, депортації та насильницьке переміщення цивільних осіб із тимчасово окупованих територій України, зокрема за релігійними ознаками дискримінації. При цьому СБУ здійснюється комплексний аналіз матеріалів досудового розслідування щодо кількох тисяч воєнних злочинів з метою виявлення ознак злочинів проти людяності, насамперед таких елементів, як широкомасштабність і системність діянь, а також їх спрямованість проти цивільного населення. Необхідність такої переоцінки зумовлена тим, що протягом перших років збройної агресії РФ проти України значна кількість злочинних діянь, які фактично відповідали критеріям злочинів проти людяності, кваліфікувалися виключно як воєнні злочини через відсутність у національному законодавстві окремої криміналізації цього виду злочинів. Йдеться, зокрема, про такі діяння, як:

– систематичні обстріли цивільних об'єктів (житлових кварталів, лікарень, шкіл, місць евакуації) у Бучі, Ірпені, Чернігові, Маріуполі, Харкові та інших містах;

– масові страти цивільного населення (наприклад, публічні розстріли та катування осіб у Київській, Харківській і Херсонській областях);

– насильницьке переміщення та депортація цивільних осіб, у тому числі дітей, з тимчасово окупованих територій до РФ;

– систематичне переслідування релігійних громад, передусім протестантських, греко-католицьких та мусульманських, із забороною їх діяльності та примусовим вилученням культових споруд;

– створення умов, несумісних із життям цивільного населення, у зонах тимчасової окупації шляхом блокування гуманітарної допомоги, руйнування інфраструктури, припинення медичного забезпечення та організованого голоду.

Такі діяння відповідають критеріям систематичності та широкомасштабності, оскільки вчинялися не окремими військовослужбовцями, а у межах цілеспрямованої політики держави-агресора, що мала на меті знищення або підкорення цивільного населення України. Саме тому наразі СБУ спільно з органами прокуратури здійснює аналітичну переоцінку наявних матеріалів, спрямовану на розмежування воєнних злочинів та злочинів проти людяності, формування відповідної доказової бази й підготовку її для використання як у національних, так і в міжнародних інституціях.

Отже, визначення підслідності злочинів проти людяності за СБУ є обґрунтованим як з організаційно-процесуальної, так і з міжнародно-правової точки зору. Такий підхід не лише оптимізує національний механізм кримінального переслідування міжнародних злочинів, але й підвищує доказову спроможність України у межах реалізації принципу комплементарності, підтверджуючи спроможність держави самостійно розслідувати найтяжчі злочини відповідно до вимог міжнародного кримінального правосуддя.

3. Важливою новелою Закону № 4012-IX стало доповнення КК України статтею 31-1, якою запроваджено інститут командної відповідальності як самостійний вид причетності до злочину. Зазначена норма імплементує положення статті 28 Римського статуту МКС, встановлюючи загальне національне правило, що військовий командир або інша особа, яка фактично діє як військовий командир, підлягає кримінальній відповідальності за будь-який із злочинів, передбачених статтями 437-439, 442 і 442-1 КК України, що вчинений підлеглою особою, яка перебувала на момент вчинення злочину під його фактичним командуванням і контролем або, залежно від обставин, під його фактичною владою і контролем, внаслідок нездійснення ним належного контролю над такою особою, якщо при цьому військовий командир або інша особа, яка фактично діє як військовий

командир, знав або, зважаючи на обставини, що склалися на той час, повинен був і міг знати, що зазначена підлегла особа вчинила або мала намір вчинити такий злочин, проте не вжив дій, які повинен був і міг вжити у межах своїх повноважень для запобігання чи припинення вчинення злочину або для повідомлення про такий злочин компетентного органу (частина 1). Начальник, правовий статус якого не визначений частиною першою статті 31-1 КК України, підлягає кримінальній відповідальності за будь-який із злочинів, передбачених статтями 437-439, 442, 442-1 КК України, якщо такий злочин стосувався діяльності, що підпадала під його фактичну відповідальність і контроль, та був вчинений підлеглою особою, яка на момент вчинення злочину перебувала під його фактичною владою і контролем, внаслідок нездійснення таким начальником належного контролю над такою підлеглою особою, якщо при цьому він знав або повинен був знати, або свідомо проігнорував інформацію, що явно вказувала на те, що підлегла особа вчиняла або мала намір вчинити такий злочин, але не вжив заходів, яких повинен був і міг вжити у межах своїх повноважень для запобігання чи припинення вчинення злочину або для повідомлення про такий злочин компетентного органу (частина 2). Військовий командир або інша особа, яка фактично діє як військовий командир, інший начальник у випадках, передбачених частинами першою і другою статті 31-1 КК України, підлягає кримінальній відповідальності згідно з відповідною частиною цієї статті та статтею (частиною статті) Особливої частини КК України, що передбачає кримінальну відповідальність за злочин, вчинений підлеглою особою (частина 3) [4].

Закріплення інституту командної відповідальності в національному законодавстві має фундаментальне значення для кримінального процесуального доказування міжнародних злочинів – воєнних злочинів, злочинів проти людяності, геноциду та злочину агресії, оскільки встановлює межі предмету доказування у відповідних кримінальних провадженнях, що охоплює не лише дії безпосередніх виконавців, а й поведінку командирів у частині виконання або невиконання обов'язку контролю. З позицій принципу комплементарності, національні органи правопорядку та прокуратури повинні забезпечити реальне й ефективне розслідування міжнародних злочинів, включно з притягненням до відповідальності осіб, які здійснювали командування та контроль.

Відповідно до міжнародних стандартів, вироблених практикою МКС і міжнародних трибуналів, у межах доказування командної відповідальності мають бути встановлені такі елементи:

наявність відносин підлеглості та ефективного контролю. Командна відповідальність можлива лише за умови існування відносин підлеглості між командиром і підлеглими, які вчинили злочини. Така підлеглість може бути юридичною – підтверджена наказами, посадовими інструкціями, штатно-організаційними документами – або фактичною, що встановлюється за допомогою матеріалів контролю, зокрема записів комунікацій, геолокаційних даних, електронного листування, показань свідків і потерпілих. Як підкреслив Міжнародний трибунал для колишньої Югославії у справі «Прокурор проти Сефера Халіловича» (Prosecutor v. Sefer Halilović, Judgment, IT-01-48-T, 16 листопада 2005 р., §§ 59-70) «ефективний контроль» означає реальну матеріальну спроможність командира запобігти або припинити вчинення злочинів чи передати інформацію про них компетентним органам [28]. МКС у справі «Прокурор проти Жана-П'єра Бемби Гомбо» (Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo, Judgment pursuant to Article 74, Trial Chamber III, ICC-01/05-01/08, 21 березня 2016 р., §§ 184-188) уточнив, що будь-який нижчий рівень контролю, зокрема політичний чи моральний вплив, навіть якщо він є значним, не є достатнім для встановлення командної відповідальності, якщо особа не мала реальної матеріальної спроможності запобігти або припинити злочини підлеглих [29].

усвідомлення або об'єктивна обізнаність командира щодо вчинення чи наміру вчинення підлеглими воєнних чи інших міжнародних злочинів. У статті 28(a) Римського статуту МКС цей елемент визначено через стандарт «мав підстави знати», який покладає на командира не лише обов'язок реагувати на відомі йому факти злочинів, а й обов'язок діяти з належною обачністю – активно відслідковувати діяльність підлеглих, аналізувати сигнали про можливі порушення та перевіряти інформацію, що вказує на ризик учинення злочинів. Такий елемент встановлюється на підставі аналізу службових рапортів, оперативних повідомлень, доповідей, показань свідків, фото- та відеоматеріалів, а також даних про загальну поінформованість командира про ситуацію в зоні відповідальності. МКС у справі «Прокурор проти Жана-П'єра Бемби Гомбо» (Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo, Judgment № ICC-01/05-01/08, Trial Chamber III, 21 березня 2016 р., §§ 184-191) розтлумачив цей стандарт як такий, що виявляти належну обачність щодо моніторингу дій підлеглих та реагування на інформацію про можливі злочини, а відсутність фактичної

поінформованості не звільняє його від відповідальності, якщо, виходячи з об'єктивних обставин, він мав підстави знати про такі злочини або ризик їх вчинення [29];

бездіяльність командира у вжитті належних і можливих заходів для запобігання, припинення або повідомлення про злочини підлеглих. Йдеться про невиконання обов'язку вжити розумних і можливих заходів для запобігання, припинення або повідомлення про злочини підлеглих, зокрема: ініціювати службове розслідування, відсторонити порушників від виконання завдань, поінформувати компетентні органи чи застосувати дисциплінарні заходи. Як підкреслив Міжнародний трибунал для колишньої Югославії у справі «Прокурор проти Деляліча та інших» (Prosecutor v. Delalić et al., Judgment № IT-96-21-T, 16 листопада 1998 р., §§ 346-400), що командир не може виправдовувати бездіяльність лише браком офіційних донесень, якщо обставини свідчать, що він мав або повинен був мати інформацію про неправомірні дії підлеглих. Саме ігнорування очевидних ознак злочинної поведінки є проявом службової недбалості, яка утворює склад командної відповідальності [30].

причинно-наслідковий зв'язок між бездіяльністю командира та вчиненням або продовженням злочинів підлеглими. Такий зв'язок може виражатися у тому, що неналежне виконання командиром своїх обов'язків з контролю створило або сприяло умовам, за яких злочини не були попереджені, припинені чи розслідувані. Цей підхід також підтверджено МКС у справі «Прокурор проти Жана-П'єра Бемби Гомбо (Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo, ICC, 2016, §§ 733) [29].

У контексті триваючої збройної агресії РФ проти України інститут командної відповідальності набуває не лише теоретичного, а й безпосереднього практичного значення для доказування злочинів вищого військово-політичного керівництва держави-агресора. Саме на рівні командирів ухвалюються рішення, які зумовлюють систематичні порушення норм міжнародного кримінального права – обстріли цивільних об'єктів, катування, насильницькі зникнення, депортацію дітей, примусове переміщення населення та інші злочини проти людяності. Ефективне розслідування таких діянь потребує комплексного використання цифрових та аналітичних засобів кримінального процесуального доказування, що дозволяють відтворити ланцюги підлеглості та механізми командування, виявити обсяг контролю і визначити рівень обізнаності керівників про дії підлеглих. Зокрема, супутникові знімки, OSINT-матеріали, записи перехоплених комунікацій, фото- й відеофіксація, дані з відкритих цифрових джерел та інформація з мобільних пристроїв формують важливу частину доказової бази у відповідних кримінальних провадженнях. Використання таких доказів відповідає стандартам доказування, виробленим у практиці МКС, та вимогам Берклійського протоколу Організації Об'єднаних Націй щодо цифрових розслідувань із відкритих джерел, 2022 р.[1], який визнає цифрові відкриті джерела повноцінними доказами за умови дотримання принципів автентичності, безперервності зберігання і належної верифікації [31].

Таким чином, інститут командної відповідальності виступає не лише кримінально-правовим, а й кримінальним процесуальним інструментом реалізації принципу комплементарності, забезпечуючи узгодженість національного механізму розслідування з міжнародними стандартами доказування та сприяючи зміцненню довіри до національної системи правосуддя у сфері переслідування міжнародних злочинів.

4. Внесено зміни до статті 442 КК України, яка встановлює кримінальну відповідальність за геноцид. До ратифікації Римського статуту МКС у вітчизняному законодавстві існували певні відмінності між національним визначенням цього злочину та міжнародними стандартами, закріпленими у Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду 1948 року і статті 6 Римського статуту МКС. Зокрема, попередня редакція статті 442 КК України не повною мірою охоплювала перелік діянь, що визнані міжнародним кримінальним правом як форми геноциду, а також

[1] Берклійський протокол Організації Об'єднаних Націй щодо цифрових розслідувань із відкритих джерел (The Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations, 2022) – це міжнародний нормативно-методичний документ, який встановлює уніфіковані стандарти збирання, верифікації автентичності, збереження та представлення цифрових доказів, отриманих із відкритих джерел (OSINT), у кримінальних провадженнях. Його положення спрямовані на забезпечення належності, допустимості та достовірності таких доказів для їх використання у міжнародних і національних розслідуваннях – зокрема, у діяльності МКС, органів системи ООН, ОБСЄ та національних юрисдикціях (включно з Україною). Протокол визначає етичні, процесуальні та технічні стандарти роботи з цифровими матеріалами, включно із забезпеченням ланцюга збереження доказів, перевіркою метаданих, геолокаційною ідентифікацією подій та іншими аспектами, що мають вирішальне значення для належного доказування міжнародних злочинів, зокрема воєнних злочинів і злочинів проти людяності.

містила відмінності у розумінні спеціального наміру, необхідного для кваліфікації діяння як геноцид. Це негативно позначалося на ефективності доказування у кримінальних провадженнях вказаної категорії, оскільки ускладнювало встановлення ключових елементів предмету доказування геноциду – усвідомленого наміру знищити певну національну, етнічну, расову чи релігійну групу.

У національній правозастосовній практиці це призводило до ситуацій, коли навіть за наявності доказів масових убивств, депортацій, катувань чи насильницького переміщення населення, вчинюваних РФ на території України, органи правопорядку та прокуратури не могли довести саме цільовий характер діянь, який відмежовує геноцид від воєнних злочинів або злочинів проти людяності. Як наслідок, розслідування таких злочинів мали фрагментарний характер, а отримані докази не дозволяли сформувати цілісний контекст державної політики, спрямованої на знищення певної групи населення, що суперечило міжнародним стандартам доказування, виробленим у практиці міжнародних судових інституцій.

Оновлена редакція статті 442 КК України усунула зазначені розбіжності та уніфікувала відповідні підходи, узгодивши їх з відповідними міжнародними стандартами. Відтепер кримінальними караними є всі діяння, що кваліфікуються як геноцид відповідно до статті 6 Римського статуту МКС, зокрема: умисне вбивство представників національної чи етнічної групи; створення для групи умов життя, розрахованих на її фізичне знищення повністю або частково; насильницьке переміщення чи депортація дітей до іншої групи; заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або психічних страждань представникам групи. Таке законодавче узгодження сприяє посиленню доказової спроможності національних органів правопорядку та прокуратури, забезпечує відповідність предмета доказування міжнародним критеріям, а також підтверджує здатність України самостійно здійснювати кримінальне переслідування за злочини геноциду, що є ключовим елементом реалізації принципу комплементарності у відносинах із МКС.

Таким чином, уніфікація статті 442 КК України не лише розширила обсяг протиправних діянь, а й створила належне процесуальне підґрунтя для застосування міжнародних стандартів доказування у кримінальних провадженнях щодо геноциду, що передбачають встановлення:

1) ***спеціального наміру (dolus specialis)***, тобто усвідомлену мету повного або часткового знищення певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи. Цей елемент може бути доведений шляхом аналізу офіційних наказів, публічних заяв, риторики вищого політичного чи військового керівництва, а також системності вчинюваних дій проти конкретної групи населення. Як зазначив Міжнародний трибунал для Руанди у справі «Прокурор проти Жана-Поля Акаєсу» (Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, ICTR, Judgment, ICTR-96-4-T, 2 вересня 1998 р., §§ 523-524, 580-581), спеціальний намір може бути встановлений не лише на підставі прямих доказів (наказів, планів, директив), але й через сукупність непрямих обставин – характер атак, масштаб насильства, вибірковість жертв, мову ворожнечі, публічні висловлювання політичних лідерів, знищення культурних чи релігійних символів і загальний контекст конфлікту [27];

2) ***системного і координованого характеру дій***, що підтверджує існування узгодженої політики. У сучасних умовах це потребує активного використання цифрових технологій та OSINT-дослідження, які забезпечують фіксацію злочинних дій у режимі реального часу. Супутникові знімки, дані з камер спостереження, геолокаційна аналітика, комунікаційні перехоплення, фото- та відеоматеріали стають ключовими доказами повторюваності, масштабності й узгодженості таких дій. У справі «Прокурор проти Омара Хассана Ахмада Аль Башира» (Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir, Judgment in the Jordan Referral re Al-Bashir Appeal, ICC-02/05-01/09 OA2, 6 травня 2019 р., §§ 7–12) МКС, аналізуючи підстави для арешту та переслідування глави держави за злочини, зокрема геноцид у Дарфурі, підтвердив, що видані ордери на арешт Аль-Башира (від 4 березня 2009 р. і 12 липня 2010 р.) включали обґрунтовану підозру у вчиненні злочину геноциду і базувалися, зокрема, на документальних, супутникових та інших матеріалах, поданих прокуратурою. МКС визнав такі матеріали релевантними для встановлення системного характеру злочинів і підтвердження державної політики їх вчинення [32]. Аналогічно, у справі «Ситуація в Народній Республіці Бангладеш/Республіці Союзу М'янми» (Decision on the Prosecutor's Request for Authorisation of an Investigation, ICC-01/19-27, 14 листопада 2019 р., §§ 17, 19, 33-41, 52-54) МКС зазначив, що матеріали з відкритих джерел (зокрема супутникові знімки, відео- та фотодокази, звіти правозахисних організацій) можуть мати доказове значення за умови перевірки їх походження, автентичності та цілісності зберігання [33].

Використання наведених міжнародних стандартів має важливе значення для діяльності вітчизняних органів правопорядку та прокуратури, які здійснюють розслідування й процесуальне керівництво досудовим розслідуванням у кримінальному провадженні за фактом вчинення вищим військово-політичним керівництвом РФ геноциду українського народу. У межах цього провадження досліджуються обставини вчинення геноциду, здійснюється встановлення наявності елементів предмету доказування, зокрема: існування захищеної національної групи, спеціального наміру на її повне або часткове знищення, а також проводиться аналітична обробка усіх фактів протиправних діянь, що можуть підпадати під базові діяння геноциду. Аналітична робота у цьому напрямі відзначається виключною складністю, що обумовлена масштабом російської збройної агресії та колосальним обсягом доказового матеріалу. Як вже нами було зазначено вище, в Україні вчинено понад 187 тисяч воєнних злочинів, кожен із яких потенційно може містити докази, релевантні для встановлення елементів складу злочину геноциду. Це зумовлює необхідність проведення детального аналізу кожного епізоду для визначення наявності або відсутності ознак спеціального наміру знищення частини української національної групи як такої. Наразі діяльність прокурорів та слідчих зосереджена передусім на пріоритезації напрямків доказування, спрямованих на встановлення суб'єктивної сторони злочину, тобто отримання доказів, які підтверджують існування спеціального наміру на часткове знищення українців як національної групи. До таких доказів належать, зокрема, публічні висловлювання представників військово-політичного керівництва РФ, що мають ознаки мови ненависті, дегуманізації українців, заперечення права українського народу на існування, а також систематичний характер насильницьких дій, які демонструють реалізацію цієї політики на практиці.

5. Змінами до статті 49 КК України уточнено положення щодо незастосування строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини. Зокрема, розширено перелік кримінальних правопорушень, до яких не застосовується інститут давності, шляхом включення злочину проти людяності (стаття 442-1 КК України) та поширення дії цього положення на всі форми геноциду (стаття 442 КК України). Такі зміни узгоджуються з положеннями Європейської конвенції про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів 1974 року [34] та статтею 29 Римського статуту МКС [1], відповідно до яких злочини геноциду, воєнні злочини та злочини проти людяності не підлягають обмеженню строками давності.

Ці зміни мають подвійний – правовий і праксеологічний – характер, оскільки не лише усувають прогалини у нормативному регулюванні, а й посилюють спроможність України реалізовувати принцип комплементарності. Відсутність строків давності гарантує державі можливість самостійно розслідувати міжнародні злочини, забезпечуючи безперервність кримінального судочинства незалежно від часу, що минув із моменту їх учинення. Це набуває особливого значення в умовах триваючої збройної агресії РФ, тимчасової окупації частини територій України та масштабного переміщення цивільного населення, коли повноцінне фіксування обставин злочину часто є неможливим у момент його вчинення.

Розширення меж застосування статті 49 КК України на всі види міжнародних злочинів створює необхідне процесуальне підґрунтя для отримання доказів або перевірки вже отриманих доказів протягом тривалого часу, що має ключове значення для забезпечення ефективного доказування злочинів геноциду, воєнних злочинів і злочинів проти людяності. Відсутність часових обмежень дозволяє органам досудового розслідування поступово відновлювати знищені або втрачені речі та документи, що мають значення для цих кримінальних проваджень, повторно допитувати свідків, потерпілих після їх евакуації чи реабілітації, а також перевіряти достовірність уже зібраних матеріалів у процесі міжнародної співпраці.

На практиці це особливо наразі проявляють під час розслідування воєнних злочинів, учинених збройними силами РФ на територіях України. Такі розслідування здійснюються у винятково складних умовах активного збройного конфлікту. Відсутність ефективного контролю з боку України над окремими її територіями унеможливлює оперативне документування місця події, фіксацію матеріальних слідів, вилучення відповідних речей чи документів, проведення допиту потерпілих і свідків. Значні труднощі виникають під час встановлення умислу, що потребує глибокого аналізу мотивів, цілей, порядку віддання наказів і характеру рішень військового командування РФ. Не менш проблемним є встановлення осіб, відповідальних за віддання наказів, через ієрархічну структуру військового управління РФ, обмежений доступ до службової документації та системне

знищення доказів підлеглості. До цього додаються ризики для життя й здоров'я учасників кримінального провадження, пов'язані з постійними обстрілами, замінуванням територій України і необхідністю роботи в районах активних бойових дій, а також емоційний стан потерпілих і свідків, які пережили катування, сексуальне насильство чи втрату близьких, що нерідко не дозволяє одразу отримати належні та достовірні показання, що зумовлює потребу у тривалій психологічній підтримці й реабілітації відповідних осіб та необхідності проведення повторних допитів.

Саме в цьому контексті незастосування строків давності до міжнародних злочинів набуває особливого значення. Його реалізація забезпечує не лише притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні воєнних злочинів, злочинів проти людяності чи геноциду, але й створює правові передумови для повернення до їх розслідування після деокупації тимчасово окупованих територій України. Це відкриває можливість повторної оцінки вже отриманих доказів, відновлення втрачених матеріалів досудового розслідування, а також встановлення нових обставин на основі сучасних технологічних засобів збору й аналізу доказової інформації.

Застосування цього інституту має практичне значення, зокрема, в ході аналітичної переоцінки матеріалів досудових розслідувань воєнних злочинів з метою ідентифікації у них ознак злочинів проти людяності чи геноциду. Використання інструментів цифрової криміналістики (аналіз метаданих фото-, відео- та аудіофайлів, GPS-координат, даних із безпілотних систем і мобільних пристроїв), OSINT-досліджень, супутникового моніторингу та аналітики великих даних (Big Data analytics) дозволяє відтворювати події минулих років навіть за відсутності первинних носіїв доказової інформації. Завдяки цим інструментам органи правопорядку та прокуратури отримують можливість відновлювати хронологію злочинних дій, встановлювати місце, час, спосіб їх учинення, а також коло причетних осіб із високим ступенем точності. Це особливо важливо для розслідування злочинів, вчинених на тимчасово окупованих територіях України, де отримання доказів у реальному часі було об'єктивно унеможливлене.

Таким чином, незастосування строків давності не лише гарантує невідворотність покарання за найтяжчі міжнародні злочини, але й створює необхідні умови для цифрової реконструкції історичних подій, що зміцнює доказову спроможність України в контексті майбутніх національних і міжнародних процесів правосуддя.

У поєднанні з механізмами міжнародної правової допомоги та взаємодії з МКС це створює цілісну модель реалізації принципу комплементарності, у межах якої Україна зберігає первинну юрисдикцію щодо розслідування міжнародних злочинів, демонструючи спроможність самостійно здійснювати розслідування на рівні, що відповідає міжнародним стандартам кримінального судочинства. Таким чином, розширення меж статті 49 КК України є не лише кроком у напрямі імплементації міжнародно-правових норм, а й інституційним інструментом підвищення ефективності кримінального процесуального доказування, що зміцнює позиції України як держави, здатної реалізовувати принцип невідворотності покарання за міжнародні злочини без часових обмежень.

Незважаючи на вказані законодавчі нововведення, низка ключових проблем, пов'язаних із імплементацією норм міжнародного кримінального права у національну правову систему, залишаються невирішеними. Це суттєво ускладнює формування цілісного та ефективного механізму притягнення РФ до відповідальності за міжнародні злочини, вчинені на території України, та негативно позначається на процесі доказування у кримінальних провадженнях вказаної категорії. З позиції принципу комплементарності, такі прогалини у правовому регулюванні знижують здатність держави забезпечити ефективне й самостійне переслідування міжнародних злочинів, що є ключовим критерієм допустимості справ у юрисдикції МКС.

1. Дискусійним залишається зміст статті 437 КК України, яка встановлює кримінальну відповідальність за планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни. У чинній редакції зазначена норма не повною мірою узгоджується з міжнародно-правовим визначенням злочину агресії, сформульованим у статті 8 bis Римського статуту МКС [1]. Основні розбіжності проявляються як у матеріально-правовому аспекті – у частині визначення об'єктивних і суб'єктивних ознак складу злочину, – так і у формально-правовому аспекті, зокрема щодо кола суб'єктів злочину, форм його вчинення та способів причетності.

Відсутність повної уніфікації із міжнародними стандартами створює ризики неоднозначного тлумачення правових норм, ускладнює кваліфікацію діянь, знижує ефективність кримінального переслідування і перешкоджає взаємному визнанню судових рішень на національному та міжна-

родному рівнях. Така колізія особливо актуалізується в умовах збройної агресії РФ, коли правопорушення охоплюють як збройні, так і кібернетичні, інформаційні, економічні та пропагандистські форми впливу, що потребують оновленої правової кваліфікації.

З огляду на зазначене, доцільним є удосконалення редакції статті 437 КК України шляхом її гармонізації з міжнародними стандартами, передусім положеннями статті 8 bis Римського статуту МКС [1]. Водночас, оновлення національної норми має враховувати особливості вітчизняної правової системи, яка криміналізує не лише класичні форми агресії, але й участь у змові, фінансуванні, інформаційному забезпеченні та веденні агресивних бойових дій, що дозволить створити збалансований підхід до притягнення до відповідальності як організаторів, так і співучасників агресивної політики держави-агресора.

2. Не менш важливим аспектом удосконалення статті 437 КК України є чітке визначення кола суб'єктів злочину агресії, що становить невід'ємний елемент предмета доказування у кримінальних провадженнях цієї категорії. Відсутність у чинному законодавстві України вичерпного кола суб'єктів злочину агресії створює ризики неоднозначного тлумачення, ускладнює практику правозастосування та призводить до істотних труднощів у доказуванні індивідуальної відповідальності осіб, причетних до планування, ініціювання або ведення агресивної війни.

У цьому контексті доцільним є нормативне закріплення у примітці до статті 437 КК України положення, яке б конкретизувало ознаки суб'єкта злочину агресії з урахуванням міжнародних стандартів та національної судової практики. З цього приводу доцільно звернути увагу на правову позицію Великої Палати Верховного Суду, викладену в постанові від 28.02.2024 у справі № 415/2182/20 [35], де наголошено, що суб'єктом злочину агресії є особи, які в силу службових повноважень або фактичного суспільного становища спроможні здійснювати ефективний контроль за політичними чи воєнними діями або керувати ними та/або істотно впливати на політичні, військові, економічні, фінансові, інформаційні та інші процеси у власній державі чи за її межами, та/або керувати конкретними напрямами політичних або воєнних дій. Планування, підготовка, розв`язування агресивної війни чи воєнного конфлікту, участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій, та ведення агресивної війни чи агресивних воєнних дій вимагає наявності у суб`єктів або відповідних повноважень, ресурсів у сферах міжнародних відносин, внутрішньої політики, оборони, промисловості, економіки, фінансів, або такого суспільного становища, яке дозволяє їм впливати на прийняття відповідних рішень уповноваженими особами. Вони можуть, зокрема, але не виключно: окреслювати загальний курс розвитку держави, реалізовувати його; представляти державу в міжнародних відносинах; впливати на її нормотворчу діяльність; формувати державну політику; формувати національну ідеологію та забезпечувати її впровадження у життя через масовий вплив на суспільну думку; затверджувати склад і керувати збройними силами, підпорядкованими державі, а також незаконними воєнізованими чи збройними формуваннями; визначати стратегічні завдання для економіки та промисловості (у тому числі спрямовані на обслуговування ними військових цілей); забезпечувати фінансування воєнних заходів; керувати матеріально-технічним забезпеченням впровадження цих заходів. До осіб з відповідними можливостями можуть належати, наприклад: глави держав та урядів; члени парламенту; лідери політичних партій; дипломати; керівники спецслужб; командири збройних сил, підпорядкованих державі, а також незаконних воєнізованих чи збройних формувань; інші особи, які фактично діють як військові командири; керівники органів виконавчої влади, які здійснюють функції з вироблення та реалізації державної політики і нормативно-правового регулювання у сфері діяльності збройних формувань і обігу зброї; керівники, правовий статус яких не охоплюється поняттям військового командира і які здійснюють владу або контроль щодо осіб, які беруть участь в агресивній війні чи агресивних воєнних діях; інші особи, які хоча й не займають формальних посад, проте здатні реально впливати на військово-політичні процеси, пов`язані з плануванням, підготовкою, розв`язуванням агресивної війни чи воєнного конфлікту та веденням агресивної війни або агресивних воєнних дій [35].

Такий підхід узгоджується з практикою МКС та Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі, які визначали коло відповідальних осіб за злочин агресії не лише за формальними посадовими критеріями, а й за фактичним рівнем контролю та впливу (principle of effective control). Як підкреслив Нюрнберзький трибунал у своєму рішенні від 01.10.1946, «лідери, організатори, підбурювачі та співучасники, які брали участь у плануванні або здійсненні спільного плану чи змови для вчинення злочинів проти миру, несуть відповідальність за всі дії, вчинені будь-якими

особами при виконанні такого плану» (Judgment of the International Military Tribunal for Germany, 1946, §§ 223-224) [36]. Ця позиція заклала основу сучасного розуміння злочину агресії як злочину «керівництва» (leadership crime), що охоплює осіб, які фактично здійснюють політичний, військовий чи інший контроль над діями держави. Відтак, до потенційних суб'єктів можуть бути віднесені не лише вищі посадові особи держави, але й керівники політичних, економічних або інформаційних структур, які координують чи забезпечують реалізацію агресивної політики, навіть за відсутності формального статусу представників влади.

Таким чином, розширення та конкретизація суб'єктів злочину агресії сприятиме підвищенню ефективності кримінального переслідування осіб, відповідальних за агресію проти України, забезпечить узгодженість національного законодавства з положеннями статті 8 bis Римського статуту МКС і створить передумови для інтеграції української практики у систему міжнародного кримінального правосуддя.

3. Чинна редакція статті 438 КК України має відсилочний і частково змішаний характер, що істотно впливає на ефективність її правозастосування. Диспозиція частини першої статті 438 КК України поєднує ознаки описової, описово-бланкетної та бланкетної норм. Так, у ній безпосередньо названо низку діянь (зокрема, жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, віддання наказу про вчинення таких дій), що надає їй описового характеру. Водночас елементи норми, пов'язані із застосуванням засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, мають описово-бланкетний характер, тоді як положення щодо «інших порушень законів та звичаїв війни, передбачених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України», є бланкетними за своєю природою, оскільки відсилають до невизначеного кола міжнародно-правових актів.

Подібна структура норми, яка поєднує різні техніко-юридичні підходи, створює значні труднощі для кваліфікації діянь і здійснення доказування у відповідних кримінальних провадженнях, оскільки потребує звернення до численних міжнародних документів – Женевських конвенцій 1949 року, Додаткових протоколів до них, Гаазьких конвенцій, звичаєвих норм міжнародного кримінального права тощо. Такий підхід не лише ускладнює практику кримінального процесуального доказування і знижує рівень правової визначеності, але й потенційно суперечить базовому принципу кримінального права – *nullum crimen sine lege* («немає злочину без закону»), залишаючи надто широкий простір для тлумачення норм слідчими, прокурорами та суддями. Це, у свою чергу, породжує ризики неоднакової правової кваліфікації подібних діянь та підриває стабільність правозастосовної практики щодо розслідування воєнних злочинів.

Крім того, чинна конструкція не узгоджується із сучасними тенденціями міжнародного кримінального права, зокрема з положеннями статті 8 Римського статуту МКС, де воєнні злочини викладені у формі вичерпного та деталізованого переліку. Аналогічний підхід було реалізовано у статутах Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії [37] та Міжнародного трибуналу для Руанди [38], що забезпечило чіткість кваліфікації та ефективність розслідування й доказування воєнних злочинів у міжнародній практиці. З метою усунення цих недоліків необхідною є оптимізація статті 438 КК України шляхом відмови від відсилочної моделі та переходу до системного викладення воєнних злочинів у вигляді їх чіткого й вичерпного каталогу. Логічним видається проведення структуризації такої норми за об'єктом кримінально-правової охорони із поділом її на п'ять окремих статей: воєнні злочини проти особи; воєнні злочини проти власності; застосування заборонених методів ведення війни; використання заборонених засобів ведення війни; посягання на культурні цінності. Така деталізація не лише усуває правову невизначеність і відповідає вимогам принципу nullum crimen sine lege, а й формує єдині стандарти для доказування у кримінальних провадженнях вказаної категорії, що має ключове значення для забезпечення належної реалізації принципу комплементарності між національною юстицією та МКС.

Висновки. Ратифікація Римського статуту МКС та ухвалення Закону України № 4012-IX стали системним і концептуальним кроком у напрямі інтеграції міжнародних стандартів кримінальної юстиції до національної правової системи. Ці зміни не лише формально розширили коло злочинів міжнародного характеру, підслідних національним органам правопорядку, а й створили належні матеріально-правові та процесуальні передумови реалізації принципу комплементарності, який передбачає пріоритетність юрисдикції України у розслідуванні найтяжчих міжнародних злочинів – воєнних злочинів, злочинів проти людяності, геноциду та злочину агресії.

Завдяки доповненню КК України новими положеннями – статтею 442-1 «Злочини проти людяності», статтею 31-1 «Командна відповідальність», а також оновленням положень статей 442 «Геноцид» і 49 «Строки давності» – національна система кримінального правосуддя отримала можливість ефективно реалізовувати свої міжнародно-правові зобов'язання у сфері переслідування міжнародних злочинів, ґрунтуючись на принципах невідворотності покарання, індивідуальної та командної відповідальності, комплементарності, а також відсутності строків давності.

Водночас, зміни до статті 216 КПК України, якими підслідність злочинів проти людяності визначено за СБУ, створили функціональну та організаційну основу для концентрації процесуальних і інституційний ресурсів у межах спеціалізованого органу, спроможного здійснювати отримання, верифікацію й аналітичну обробку доказової інформації відповідно до стандартів МКС.

Імплементація принципу комплементарності у кримінальному процесуальному доказуванні реалізується через використання сучасних інноваційних засобів, серед яких: цифрова криміналістика, OSINT-дослідження, супутниковий моніторинг, телекомунікаційна аналітика та Big Data-технології. Це забезпечує можливість документування злочинів навіть за умов активних бойових дій чи тимчасової окупації територій України. Використання інноваційних засобів доказування дозволяє відтворювати події минулих періодів, реконструювати обставини злочинів, ідентифікувати причетних осіб та встановлювати ланцюги командування. Особливу роль у цьому процесі відіграє незастосування строків давності до міжнародних злочинів, що гарантує можливість повернення до їх розслідування після деокупації, відновлення доказових матеріалів і повторного аналізу обставин із використанням сучасних технологічних засобів.

Разом із тим, подальше вдосконалення механізмів доказування міжнародних злочинів потребує комплексної гармонізації національного законодавства зі статтями 8 bis, 17 та 28 Римського статуту МКС, а також уточнення переліку суб'єктів злочину агресії (стаття 437 КК України) з урахуванням позицій Верховного Суду щодо критеріїв індивідуалізації кримінальної відповідальності. Доцільним є також реформування статті 438 КК України шляхом відмови від відсилочної моделі та переходу до системного викладення складів воєнних злочинів у вигляді чіткого каталогу, структурованого за об'єктом кримінально-правової охорони (воєнні злочини проти особи, проти власності, застосування заборонених методів і засобів ведення війни, посягання на культурні цінності).

Не менш важливим є необхідність вирішення проблеми ретроактивності статті 442-1 КК України у контексті доказування злочинів проти людяності, оскільки саме часові межі дії кримінального закону визначають можливість використання вже отриманих доказів і формування належного предмета доказування у провадженнях за цією статтею. Відсутність спеціального правового механізму ретроактивного застосування перешкоджає повному використанню матеріалів, отриманих у межах розслідувань воєнних злочинів, та вимагає розроблення процесуальних інструментів верифікації, переоцінки та адаптації доказів до нової кваліфікації.

Так само потребує наукового осмислення і оптимізація процесуального порядку здійснення кримінального провадження у формі in absentia, що має забезпечити ефективність доказування міжнародних злочинів у випадках, коли підозрювані перебувають за межами України або переховуються від правосуддя.

Отже, реалізація принципу комплементарності в Україні є не лише правовим механізмом інтеграції у систему міжнародного кримінального правосуддя, а й інструментом утвердження верховенства права, відновлення справедливості та забезпечення невідворотності покарання за міжнародні злочини, що становлять загрозу національній безпеці, суверенітету держави та миру в усьому світі. Розвиток національної моделі доказування міжнародних злочинів підтверджує інституційну спроможність України діяти як суб'єкт міжнародного кримінального правосуддя, реалізуючи свої зобов'язання відповідно до принципу комплементарності на рівні, співмірному зі стандартами Римського статуту МКС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Римський статут Міжнародного кримінального суду: міжнародний договір від 17.07.1998, ратифікований Законом України від 21.08.2024 № 3909-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588.
2. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього: Закон України від 21.08.2024 № 3909-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text.

3. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text.
4. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього: Закон України від 09.10.2024 № 4012-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20#Text.
5. Статистичні дані Офісу Генерального прокурора щодо кількості злочинів, вчинених в період повномасштабного вторгнення Російської Федерації (з 24.02.2022 по 14.10.2025). URL: https://gp.gov.ua/img/6b25a2ac-bf36-40c8-9561-48bfb1e3a66a/warcrime-10102025ua.jpg?fm=jpg&q=80&fit=max&crop=1247%2C701%2C0%2C100?w=1200&h=700&fit=cover.
6. Ambos K. Rome Statute of the International Criminal Court: Article-by-Article Commentary. Fourth edition. 2022. 3008 p.
7. Werle G., Jessberger F. Principles of International Criminal Law. Third edition. United Kingdom: Oxford University Press, 2014. 676 p.
8. Cassese's A., Gaeta P., Baig L. and other. International Criminal Law. Third edition. Oxford University Press, 2013. 472 p.
9. Schabas W. The International Criminal Court: A Commentary on the Rome Statute. Second edition. United Kingdom: Oxford University Press, 2016. 1589 p.
10. Schabas W. An Introduction to the International Criminal Court. Cambridge University. Six edition. Press, 2020. 640 p.
11. Березняк В.С. Щодо особливостей юрисдикції Міжнародного кримінального суду: аналіз окремих положень Римського статуту. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 1. С. 155–160.
12. Волинець Р.А. До питання ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду. *Кримінальне право*. 2019. № 12. С. 289–293.
13. Гультай М.М. Проблеми імплементації Римського статуту Міжнародного кримінального суду у національне законодавство крізь призму досвіду зарубіжних держав та України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2021. № 5. С. 137–139.
14. Гутник В.В. Міжнародний кримінальний суд: сучасні проблеми та шляхи їх вирішення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 81(3). С. 251–257.
15. Дроздов О.М., Дроздова О.В., Карпенко М.О., Зуєв О.В. Співробітництво із Міжнародним кримінальним судом: організаційні, юрисдикційні та кримінальні процесуальні аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 484–492.
16. Задоя К.П. Зміцнення співробітництва між Україною та Міжнародним кримінальним судом: національний вимір. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 4. С. 27–34.
17. Камінська Н.В., Щербань Є.В. Деякі питання імплементації Римського статуту про Міжнародний кримінальний суд. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2020. №2 (115). С. 138–143.
18. Кучевська С.П. Проблеми гармонізації законодавства України про кримінальну відповідальність та Статуту Міжнародного кримінального суду: дис. ... канд. юрид. наук:12.00.08. Львів. 2009. 331 с.
19. Присяжнюк С. Ю. Імплементація положень Римського статуту Міжнародного Кримінального Суду в національне законодавство європейських держав. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 2. С. 443–447.
20. Погорецький М.А., Лисаченко Є.І. Встановлення достовірності цифрових доказів Міжнародним кримінальним судом: окремі проблемні питання та шляхи їх вирішення. *Вісник кримінального судочинства*. 2023. № 1-2. С. 54–73.
21. Тітко Е.В., Сацик М.С. Проблеми та перспективи ратифікації римського статуту Міжнародного кримінального суду в Україні. *Наукові записки. серія: Право.* 2024. № 16. С. 246–252.
22. Смирнов М.І. Концептуальні питання ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду та співробітництва України з Міжнародним кримінальним судом в контексті військової агресії Росії проти України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 542–546.

23. Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova. URL: https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and.
24. Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Sergei Ivanovich Kobylash and Viktor Nikolayevich Sokolov. URL: https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-sergei-ivanovich-kobylash-and.
25. Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Sergei Kuzhugetovich Shoigu and Valery Vasilyevich Gerasimov. ULR: https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-sergei-kuzhugetovich-shoigu-and.
26. Prosecutor v. Duško Tadić (Judgment, IT-94-1-T, Trial Chamber). 7 May 1997. The Hague: International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. URL: https://www.icty.org/x/cases/tadic/tjug/en/tad-tsj70507JT2-e.pdf.
27. Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu (Judgment, ICTR-96-4-T, Trial Chamber I). 2 September 1998. Arusha: International Criminal Tribunal for Rwanda. URL: https://www.globalhealthrights.org/wp-content/uploads/2013/10/Akayesu-ICTR-1998-Judgment.pdf.
28. Prosecutor v. Sefer Halilović (Judgment, IT-01-48-T, Trial Chamber). 16 November 2005. The Hague: International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. URL: https://www.icty.org/x/cases/halilovic/tjug/en/tcj051116e.pdf.
29. Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo (Judgment, ICC-01/05-01/08, Trial Chamber III). 21 March 2016. The Hague: International Criminal Court. URL: http://www.legal-tools.org/doc/40d35b/pdf.
30. Prosecutor v. Delalić et al. (Judgment, IT-96-21-T, Trial Chamber II). 16 November 1998. The Hague: International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. URL: https://www.icty.org/x/cases/mucic/tjug/en/981116_judg_en.pdf.
31. United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR). Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations: A framework for the use of digital open source information in international human rights, humanitarian, and criminal investigations. Geneva: United Nations, 2022. URL: https://www.ohchr.org/en/documents/tools-and-resources/berkeley-protocol-digital-open-source-investigations.
32. Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir (Judgment in the Jordan Referral re Al-Bashir Appeal, ICC-02/05-01/09-OA2, paras. 7–12). 6 May 2019. The Hague: International Criminal Court. URL : https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2019_02856.PDF.
33. Situation in the People's Republic of Bangladesh / Republic of the Union of Myanmar (Decision on the Prosecutor's Request for Authorisation of an Investigation, ICC-01/19-27, paras. 17, 19, 33–41, 52–54). 14 November 2019. The Hague: International Criminal Court. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2019_06955.PDF.
34. Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів від 25 січня 1974 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_125#Text.
35. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28.02.2024 у справі № 415/2182/20. URL: https://ips.ligazakon.net/document/C027190.
36. Judgment of the International Military Tribunal for Germany (pp. 223–224). 1946. Nuremberg: International Military Tribunal. URL: https://www.legal-tools.org/doc/45f18e/pdf.
37. Statute of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (adopted by United Nations Security Council Resolution 827 of 25 May 1993). United Nations, New York. URL: https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf.
38. Statute of the International Criminal Tribunal for Rwanda (adopted by United Nations Security Council Resolution 955 of 8 November 1994). United Nations, New York. URL: https://www.legal-tools.org/doc/b8d6f5/pdf.

УДК 343.98
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.62

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ СПОСОБУ ВЧИНЕННЯ НЕЗАКОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ОРГАНІЗАЦІЇ АБО ПРОВЕДЕННЯ АЗАРТНИХ ІГОР

Топорецька З.М.,
доктор юридичних наук, доцент,
головний науковий співробітник
наукової лабораторії №1 НОЦ
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0000-0002-2441-4852

Топорецька З.М. Криміналістичний аналіз способу вчинення незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор.

У статті досліджуються особливості криміналістичної характеристики способів вчинення та приховування незаконного грального бізнесу в Україні. Наголошується, що розвиток інформаційних технологій і поява нових організаційних схем у сфері азартних ігор сприяють ускладненню механізмів вчинення цього злочину, зокрема через функціонування прихованих наземних закладів, інтернет-хабів із серверами за кордоном, використання «дроп-схем» у фінансових операціях і маскування під легальну підприємницьку чи медіа-діяльність. Це значно ускладнює процес доказування, а також вимагає модернізації криміналістичних та процесуально-правових підходів. Аналізується зміст способу злочину, який охоплює підготовку, безпосереднє вчинення та приховування, а також пов'язується з обстановкою, місцем, часом та знаряддями вчинення. Окрема увага приділяється тому, що дії злочинців відображаються у слідах, які стають важливим джерелом доказової інформації. Виділено чотири основні форми вчинення цього кримінального правопорушення, кожна з яких проявляється різноманітними способами. При цьому, діяльність у сфері незаконних лотерей не відноситься автором до незаконного грального бізнесу і виноситься за межі цього дослідження. Наголошується на значній різноманітності форм та прийомів вчинення незаконного грального бізнесу, що охоплюють як класичні схеми організації залів, так і новітні онлайн-формати з транснаціональними ознаками. Виявлено основні тенденції приховування злочину: використання закритих приміщень, контроль доступу для «своїх» клієнтів, маскування під легальні проєкти, залучення «дропів» у фінансових операціях та використання технічних засобів безпеки. Зроблено висновок, що постійне виникнення нових моделей діяльності не дозволяє сформувати вичерпний перелік способів вчинення цього злочину, що зумовлює необхідність міждисциплінарного підходу з поєднанням кримінального права, процесу, криміналістики та кібербезпеки для забезпечення ефективності розслідування.

Ключові слова: незаконний гральний бізнес, спосіб вчинення, кримінальне правопорушення, азартні ігри, криміналістична характеристика, розслідування, організатор, гральний заклад.

Toporetska Z.M. Forensic analysis of the method of committing illegal activities of organizing or conducting gambling.

The article examines the features of the forensic characteristics of the methods of committing and concealing illegal gambling in Ukraine. It is emphasized that the development of information technologies and the emergence of new organizational schemes in the field of gambling contribute to the complication of the mechanisms of committing this crime, in particular through the operation of hidden land-based establishments, Internet hubs with servers abroad, the use of «drop schemes» in financial transactions and disguised as legal entrepreneurial or media activities. This significantly complicates the process of proving, and also requires the modernization of forensic and procedural legal approaches. The content of the method of the crime is analyzed, which includes preparation, direct commission and concealment, and is also associated with the circumstances, place, time and instruments

of commission. Special attention is paid to the fact that the actions of criminals are reflected in traces, which become an important source of evidentiary information. Four main forms of committing this criminal offense are highlighted, each of which manifests itself in various ways. At the same time, the author does not consider activities in the field of illegal lotteries to be illegal gambling and is beyond the scope of this study. The author emphasizes the significant diversity of forms and methods of committing illegal gambling, covering both classic schemes for organizing halls and the latest online formats with transnational features. The main trends in concealing the crime are identified: the use of closed premises, access control for «one's» clients, disguised as legal projects, involving «drops» in financial transactions, and the use of technical security measures. It is concluded that the constant emergence of new models of activity does not allow for the formation of an exhaustive list of methods of committing this crime, which necessitates an interdisciplinary approach combining criminal law, process, forensics and cybersecurity to ensure the effectiveness of the investigation.

Key words: illegal gambling business, method of commission, criminal offense, gambling, forensic characteristics, investigation, organizer, gambling establishment.

Постановка проблеми. Спосіб вчинення незаконного грального бізнесу постійно ускладнюється та змінюється під впливом технічного прогресу й організаційних схем організованої злочинності. Нові моделі – від прихованих наземних залів і локальних мереж-симуляторів до повноцінних онлайн-хабів із серверами за кордоном, «дроп-схем» у платіжних операціях та маскування під медіа-проєкти чи легальний бізнес – роблять фіксацію та доказування складу злочину надзвичайно складними.

Це породжує нагальну проблему модернізації як криміналістичних підходів, так і процесуально-правових інструментів: потрібно розробити методики збору й інтерпретації інформації про способи підготовки, вчинення та приховання таких правопорушень (включно з цифровими слідами, платіжними ланцюгами, номінаціями «номінальних» підприємців і дропів), а також удосконалити процесуальні стандарти фіксації доказів (реєстрація правил спортивного покеру, фіксація технічного стану обладнання, документування платіжних потоків). Без міждисциплінарного підходу – поєднання кримінального права, процесу, криміналістики та кібербезпеки – ризик безкарності і подальшого розширення незаконних гральних мереж зростає, що ставить під загрозу ефективність правоохоронних розслідувань і захист суспільних інтересів.

Криміналістична характеристика будь-якого кримінального правопорушення – це інформаційна модель, яка представляє злочинну діяльність у взаємозв'язку з оточуючим середовищем як об'єктивне явище. Вона відтворює типовий набір ознак певного виду (групи) злочинів, демонструє закономірні взаємозв'язки між ними та дає змогу вибрати відповідні методи й засоби розслідування [1, с. 19].

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати поняття, види й характеристику способів підготовки, вчинення та приховання незаконного грального бізнесу в Україні, визначити їх типові моделі та інформаційні ознаки, які можуть слугувати джерелом доказів, і розробити практичні рекомендації для підвищення ефективності виявлення, фіксації та розслідування таких правопорушень органами досудового розслідування.

Стан опрацювання проблематики. Дослідженню питань криміналістичної характеристики певних кримінальних правопорушень, дослідженню її змістовного наповнення та характеристиці конкретних її елементів присвячені роботи багатьох вітчизняних вчених, зокрема: В.П. Бахіна, О.В. Бишевець, О.О. Дудорова, В.О. Коновалової, В.Г. Лукашевича, Н.О. Петричко, М.А. Погорецького, А.В. Савченка, Д.Б. Сергєєвої, М.В. Салтевського, О.Ю. Татарова, С.С. Чернявського, В.Ю. Шепітька та багатьох інших. Нами свого часу теж було присвячено значну увагу питанню криміналістичної характеристики особи злочинця [2, с. 44], але з того часу минуло більше десяти років, впродовж яких суттєво змінились не лише способи цього кримінального правопорушення, але й неодноразово зазнавала суттєвих змін диспозиція статті 203-2 КК України, що вимагає оновлення підходів до криміналістичної характеристики способу вчинення цього кримінального правопорушення.

Виклад основного матеріалу. У системі структурних елементів криміналістичної характеристики кримінального правопорушення важливе місце посідають способи вчинення кримінального правопорушення, які в криміналістиці традиційно розглядаються в широкому розумінні як спосіб підготовки, вчинення та приховання кримінального правопорушення. Спосіб вчинення злочинів

визначається також обставинами їх вчинення: обстановкою, місцем, часом, засобами та знаряддями вчинення злочинів [3, с. 286]. Спосіб відображається у слідах-наслідках, які залишаються на місці події після його вчинення та є важливим джерелом відомостей про злочинну поведінку.

Спосіб вчинення кримінального правопорушення це сукупність послідовних дій, які здійснює особа для досягнення злочинного результату. Він охоплює всі етапи діяльності правопорушника: підготовку (вибір місця, об'єкта, засобів та знарядь), безпосереднє вчинення кримінального правопорушення та приховування його слідів. Характер дій злочинця дає змогу встановити його особисті риси, рівень підготовки, навички, фізичні особливості (наприклад, ліворукість чи фізичні вади) [4, с. 305].

Обстановка вчинення кримінального правопорушення це сукупність чинників зовнішнього середовища, які взаємодіють між собою й формують умови злочину. До них належать просторово-часові, матеріальні, кліматичні, побутові та інші обставини, що впливають на хід події [5, с. 156].

Місце вчинення кримінального правопорушення це конкретна територія або приміщення, де було вчинене кримінальне правопорушення або настали його суспільно небезпечні наслідки. Його слід розрізняти з місцем події, де можуть бути виявлені речові докази чи інші сліди, пов'язані із вчиненим правопорушенням [6, с. 90].

У криміналістичному розумінні у способі незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор проявляються ті його інформаційні сторони, які стають результатом прояву зовні законної діяльності, проте у результаті, складаючись у єдину картину, надають інформацію про злочинну поведінку [2, с. 44]. Незаконний гральний бізнес постійно розвивається, створюються нові складні способи вчинення цього злочину та способи його маскування під законну діяльність. Можливість ефективного розслідування і розкриття цього злочину ускладнюється ще й тим, що злочинці об'єднуються в добре організовані злочинні групи, які, у свою чергу, входять в злочинні співтовариства, що дозволяє маскувати злочинну діяльність під законні моделі роботи та вести величезний кругообіг «брудних» грошей [7, с. 453].

Разом з тим, аналіз характеру дій злочинців дозволяє говорити про наявність типових для більшості операцій етапів (способів) вчинення злочину, що охоплюють: підготовку до організації та проведення азартних ігор, розробку моделі операції та здійснення необхідних організаційних і технічних заходів для її впровадження – організація азартних ігор; систематичне тривале здійснення діяльності – проведення азартних ігор чи надання можливості доступу до них; маскування під законну діяльність (у більшості випадків); отримання прибутку; ухилення від відповідальності.

Стаття 203-2 КК України передбачає відповідальність за такі діяння у сфері грального бізнесу: 1) організація азартних ігор без ліцензії на провадження відповідного виду діяльності з організації та проведення азартних ігор, що видається відповідно до закону; 2) проведення азартних ігор без ліцензії на провадження відповідного виду діяльності з організації та проведення азартних ігор, що видається відповідно до закону; 3) організація закладів з метою надання доступу до азартних ігор, які проводяться в мережі Інтернет; 4) функціонування закладів з метою надання доступу до азартних ігор, які проводяться в мережі Інтернет. Отже спосіб вчинення злочину утворюють зазначені нами вище чотири способи дій. Кожне з вказаних діянь окремо вже є самостійним закінченим злочином, хоча вказані дії можуть реалізовуватися злочинцем як окремо, так і в сукупності, що залежить від обраного злочинцем конкретного способу вчинення цього злочину.

Стаття також передбачає відповідальність за випуск чи проведення лотерей особою, яка не має статусу оператора лотерей, але, оскільки лотерейна діяльність в Україні не відноситься до грального бізнесу [8, с. 99], ми не розглядаємо її в рамках цього дослідження, оскільки приділяли увагу цьому питанню раніше [9].

Закон № 768 наразі не дає визначення діяльності з організації, проведення чи надання доступу до азартних ігор, як і не дає визначення гральному бізнесу. Проте Закон містить загальне визначення азартної гри, видів азартних ігор, гральних закладів та організаторів азартних ігор. Стаття 2 Закону № 768 визначає дозволені в Україні на підставі окремих ліцензій види діяльності у сфері грального бізнесу. Це: організація та проведення азартних ігор у гральних закладах казино; організація та проведення азартних ігор казино в мережі Інтернет; організація та проведення букмекерської діяльності в букмекерських пунктах та в мережі Інтернет; організація та проведення азартних ігор у залах гральних автоматів; організація та проведення азартних ігор в покер в мережі Інтернет.

При розслідуванні фактів незаконного грального бізнесу має бути встановлено, що особа займається одним з визначених видів діяльності у сфері грального бізнесу, при цьому, не має ліцензії. В процесуальних документах має бути зазначений конкретний вид грального бізнесу, який особа організувала або вид азартних ігор, які проводились.

Якщо ж особа має ліцензію на один вид діяльності, а проводить інший, довести це реально для наземних грального закладів. Якщо ж мова йде про мережу інтернет, то це буде вкрай складно, адже чітких критеріїв розмежування різних видів азартних ігор, які супроводжуються візуалізацією розіграшів, практично неможливо, через відсутність вимог до такої візуалізації.

Хоча, ст. 203-2 КК України передбачає відповідальність за незаконний гральний бізнес як злочин з формальним складом і не передбачає необхідність настання наслідків від такої протиправної діяльності, але його віднесення до злочинів у сфері господарської діяльності, а також визначення азартної гри, як будь-якої гри, умовою участі в якій є внесення гравцем ставки, що дає право на отримання виграшу (призу), імовірність отримання і розмір якого повністю або частково залежать від випадковості, а також знань і майстерності гравця все ж змушують слідчого (детектива[1]) встановлювати факти внесення гравцем ставки та отримання правопорушником прибутку від такої діяльності.

Разом з тим, як зазначають М.І. Мельник та М.І. Хавронюк організація азартних ігор може полягати у створенні і забезпеченні належного функціонування грального закладу і грального обладнання, підготовці персоналу, забезпеченні безпеки процесу гри, визначенні правил гри, контролі за отриманням доходів та їх розподілом тощо. Проведення азартних ігор – це безпосереднє їх здійснення, яке триває у часі та зумовлюється відповідними правилами. Вони зазначають, що до кримінальної відповідальності повинні передусім притягуватися організатори азартних ігор, які здійснюють діяльність з метою створення умов для надання можливості доступу до азартних ігор та видачі виграшів їх учасникам. Виконавцями цього злочину, на їх думку, повинні визнаватися також особи, які виконують розпорядження організаторів азартних ігор, оскільки законодавчим визначенням поняття грального бізнесу охоплюється діяльність із надання можливості доступу до азартних ігор [10, с. 590]. Ми підтримуємо позицію авторів, оскільки у разі організації незаконного грального бізнесу організованою злочинністю ролі у організації та проведенні азартних ігор дійсно розподілені між учасниками організованої злочинної групи. Але в такому разі слідство має встановити весь ланцюг злочинної діяльності, не обмежуючись лише формальними виконавцями, а також роль кожного з учасників у цьому ланцюгу.

На думку А.В. Савченка організація та проведення азартних ігор є окремими формами зайняття незаконними азартними іграми [11, с. 40]. Тому суди неправомірно відмовляють у притягненні до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили одну з форм зайняття гральним бізнесом.

Наразі ст. 203-2 КК України визначає 2 форми підготовки до злочину – організація незаконних наземних грального закладів закладу або організація закладів з метою надання доступу до азартних ігор, які проводяться в мережі Інтернет. Зрозуміло, що злочинці ці підготовчі дії вчиняють з метою подальшого проведення чи надання доступу до азартних ігор, щоб тримати прибуток від такої діяльності. Проте дві цих форми підготовки є самостійними складами кримінального правопорушення.

Організація азартних ігор включає в себе кілька етапів, зокрема пошук відповідних приміщень для грального закладу, облаштування та належне функціонування його обладнання, підготовку персоналу та розподіл між ним обов'язків. Важливим аспектом є забезпечення безпеки гри, а також приховування незаконної діяльності, що може здійснюватися через маскування грального бізнесу під легітимну господарську діяльність. Крім того, організатори займаються рекламуванням, залученням учасників, визначенням правил гри та контролем за отриманими доходами та їх розподілом. Приміщення для ведення грального бізнесу можуть належати безпосередньо організаторам або використовуватися ними на основі цивільно-правових угод, таких як оренда. Існують випадки, коли ці приміщення використовуються без відома їхніх законних власників. Проведення азартної гри охоплює весь процес – від моменту внесення ставки до оголошення виграшу або програшу, і супроводжується чітко визначеними правилами [12, с. 6].

[1] Тут і далі можливе вживання окремо слів «слідчий», «детектив», але всі висловлені рекомендації поширюються на слідчого та на детектива.

Так, повертаючись до усталеної в криміналістиці структурі способу вчинення кримінального правопорушення, розглянемо його за елементами – спосіб підготовки, вчинення та приховання кримінального правопорушення (злочину).

Етап підготовки до злочину, а саме вчинення будь-яких організаційних дій по створенню грального закладу (наземного) або закладу для надання доступу до азартних ігор в мережі Інтернет: закупівлі необхідного грального обладнання, оренді приміщення, закупівлі комп'ютерного обладнання, розробці спеціального програмного забезпечення для доступу до ігор онлайн, створення системи прийому платежів тощо. Всі ці дії вже самі по собі є діями, направленими на організацією азартних ігор без ліцензії, що вже є злочином.

На етапі підготовки до організації, проведення, організації чи функціонування закладів для надання доступу до азартних ігор здійснюється комплекс заходів з їх організації, а саме: розробляється план здійснення незаконного грального бізнесу, спосіб приховання цього злочину, визначення кількості працівників, які необхідні для виконання плану.

При розробці моделі організації та проведення азартних ігор чи надання доступу до таких ігор онлайн злочинцями обирається оптимальний, на їх погляд, варіант поведінки, щоб максимально замаскувати таку діяльність під законну підприємницьку діяльність з найменшими затратами та ризиком. Крім того, в ряді випадків здійснюється пошук партнерів за кордоном або дії з розміщення ігрового серверу за кордоном, практикується також створення компаній в офшорних зонах, які виступають власниками ігрового серверу.

Після цього проводяться технічні заходи, спрямовані на забезпечення можливості практичної реалізації розробленого плану – пошук приміщення та грального обладнання для подальшого проведення азартних ігор в наземних гральних закладах (казино, залах гральних автоматів, букмекерських пунктах) або пошук і придбання комп'ютерного обладнання, доступу до мережі Інтернет чи засобу телекомунікаційного зв'язку, розробка чи придбання ігрових програм, пошук платіжних систем чи дропів, які будуть залучені до прийому платежів і виплати виграшів, пошук обслуговуючого персоналу тощо, які є по-суті першою формою вчинення незаконної діяльності у сфері грального бізнесу – організація азартних ігор чи організація закладів з метою надання доступу до азартних ігор, які проводяться в мережі Інтернет

Як правило, оформлення такої діяльності здійснюється на декількох приватних підприємців, які, по суті, є формальними виконавцями, кожен з яких здійснює сам по собі законну підприємницьку діяльність. Зокрема, один з них орендує приміщення та комп'ютерне обладнання, інший організовує доступ до мережі Інтернет чи інші дії.

Організація азартних ігор завжди направлена на реалізацію подальших форм вчинення цього злочину – проведення азартних ігор або функціонування закладів з метою надання доступу до азартних ігор, які проводяться в мережі Інтернет. Організовуючи азартні ігри, особа завжди має корисливий мотив та діє з метою отримання прибутку, а тому роблячи витрати на організацію незаконного грального бізнесу, особа очікує в подальшому на проведення азартних ігор в наземному закладі або надання доступу до ігор онлайн, щоб отримати від гравців кошти та в підсумку мати злочинні доходи.

При організації азартних ігор одночасно планується і спосіб приховання цього злочину, оскільки спосіб вчинення незаконного грального бізнесу шляхом здійснення зовні законної господарської діяльності одночасно є способом його приховання, що необхідно враховувати працівникам правоохоронних органів при розслідуванні та встановленні фактів вчинення незаконного грального бізнесу.

Етап безпосереднього вчинення злочину у нашому випадку є окремими формами злочинної діяльності – проведення певних азартних ігор без ліцензії або ж функціонування закладів з метою надання доступу до азартних ігор чи лотерей, які проводяться в мережі Інтернет. Такі дії вирізняються досить великою розмаїтістю способів їх вчинення, сферою господарської діяльності, тривалістю здійснення, комбінацією й складністю різноманітних прийомів, що застосовуються.

Під проведенням азартної гри, як правило, розуміють процес, який триває у часі від початку гри (внесення ставки) до моменту її завершення або оголошення результату про програш гравця, або ж отриманням гравцем виграшу. При цьому, такий процес підпорядкований чітко визначеним наперед правилам [13, с. 144].

Функціонування закладів з метою надання доступу до азартних ігор, які проводяться в мережі Інтернет полягає у наданні гравцям доступу до азартних ігор, які формально не органі-

зовуються чи не проводяться особами, які надають до них доступ. Така ситуація виникає при вчиненні злочину в Інтернет-казино, коли сервер знаходиться за межами грального закладу або взагалі за кордоном. Проведення та надання можливості доступу до азартних ігор є метою їх організації.

Етап приховування злочину тісно пов'язаний з попередніми етапами, оскільки гральний бізнес є нелегальним, а відтак потребує постійного приховування злочину як на стадії організації азартних ігор, так і на стадії їх безпосереднього проведення та надання доступу до них.

Відносно новим способом приховування цього злочину стали поширені сьогодні стрімінгові платформи чи медіапроєкти. Так, «*у м. Києві викрили підпільний онлайн-майданчик, який маскувався під стрімінгову платформу та медіапроєкт, але насправді використовувався для організації нелегального грального бізнесу без дозвільних документів. Досудовим розслідуванням встановлено, що у Печерському районі міста Києва функціонував нелегальний гральний хаб, де в онлайн-форматі проводили азартні ігри, маскуючи під медіапроєкт діяльність понад десяти заборонених інтернет-казино. У результаті обшуків, проведених на підставі ухвали суду, детективи БЕБ виявили та конфіскували технічні засоби, за допомогою яких забезпечувалася робота нелегального грального бізнесу. Серед вилученого: комп'ютери, серверне обладнання, аудіо- та відеотехніка, а також елементи мережевої інфраструктури*» [14].

Проте способи приховування злочину не завжди включають маскування під законну діяльність, частина організаторів таких закладів обмежується лише приховуванням грального закладу від широкого загалу, їх розміщення в приміщеннях, які закриті для вільного доступу (наприклад, окремий зал ресторану, кафе чи магазину), а допускають до закладу лише постійних клієнтів.

Можемо виділити такі способами приховування незаконного грального бізнесу: ретельний підбір учасників організованої злочинної групи та обслуговуючого персоналу закладів; маскування входу до грального закладу; прийом лише «перевірених клієнтів»; приймання ставок лише від «своїх»; організація грального бізнесу під виглядом законних закладів (відеостудій, стрімінгових платформ); проведення ставок і видання виграшів за допомогою «дропів» чи платіжних систем»; відсутність зовнішньої реклами у місцях розташування гральних закладів; встановлення засобів відеоспостереження; посилена охорона гральних закладів; маскування незаконного походження прибутків від грального бізнесу.

Висновки. У результаті проведеного дослідження теоретично обґрунтовано поняття способів підготовки, вчинення та приховання незаконного грального бізнесу в Україні. Визначено, що вони охоплюють широкий спектр дій – від організаційних і технічних заходів підготовчого характеру до використання складних фінансових і цифрових інструментів для маскування злочинної діяльності.

Систематизація видів способів показала, що вони можуть мати як традиційні прояви (створення та функціонування нелегальних закладів, використання підставних осіб), так і сучасні, пов'язані з розвитком інформаційних технологій (онлайн-платформи, сервери за кордоном, платіжні схеми через «дропів»). Такий поділ забезпечує можливість точнішої криміналістичної характеристики злочинів і створює підґрунтя для вироблення ефективних методик розслідування.

Визначено типові моделі злочинної діяльності, що включають способи організації гральних закладів та онлайн-сервісів, методи залучення гравців і механізми фінансового забезпечення. Встановлено й основні інформаційні ознаки, здатні виступати джерелами доказів: цифрові сліди, дані ігрових серверів, фінансові транзакції, документація, обладнання та правила гри. Їхнє належне виявлення та фіксація мають ключове значення для доведення складу злочину.

На основі проведеного аналізу запропоновано практичні рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності діяльності органів досудового розслідування. Серед них – удосконалення методик роботи з цифровими доказами, проведення комплексних фінансових і технічних експертиз, стандартизація процесуальних підходів до опису та дослідження обладнання, а також чітка ідентифікація виду незаконної діяльності у відповідних процесуальних документах.

Результати дослідження доводять, що без міждисциплінарного підходу – поєднання норм кримінального права, процесу, криміналістики та кібербезпеки – неможливо забезпечити належну ефективність виявлення, документування й розслідування незаконного грального бізнесу. Це зумовлює необхідність подальшого оновлення правових і криміналістичних інструментів, адже лише за таких умов можливо мінімізувати ризики безкарності та розширення незаконних гральних мереж в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Розслідування окремих видів злочинів: навч. посібник / О.В. Бишевець, М.А. Погорецький, Д.Б. Сергєєва та ін.; за ред. М.А. Погорецького та Д.Б. Сергєєвої. К.: Алерта, 2015. 536 с.
2. Топорецька З. Спосіб підготовки, вчинення та приховування злочину як структурний елемент криміналістичної характеристики злочинів у сфері грального бізнесу. *Адвокат*. 2011. №9 (132). С. 44-48.
3. Розслідування окремих видів злочинів: навчальний посібник. колектив авторів; за ред. М.А. Погорецького та Д.Б. Сергєєвої. К.: Алерта, 2015. 536 с.
4. Топорецька З.М. Криміналістична характеристика незаконного збагачення. *Криміналістика і судова експертиза.* 2019. № 64. С. 305–319. URL: https://doi.org/10.33994/kndise.2019.64.27.
5. Топорецька З. М. Криміналістична характеристика декларування недостовірної інформації. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 2. С. 156–166.
6. Сергєєва Д.Б. Топорецька З.М. Криміналістична характеристика службового підроблення. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 3. С. 90–99.
7. Боротьба з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму : наук.-практ. посібник: за ред. В.С. Зеленецького, Кротюка В.Л., Файера Д.А. Харків: Кроссроуд, 2007. 672 с.
8. Топорецька З.М. Щодо доцільності віднесення поняття «лотерея» до азартних ігор». *Матеріали XIX Всеукраїнської науково-практичної конференції ««Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи» (м. Київ, 24 листопада 2023 р.).* Київ: НАВС, 2023. С. 99–102.
9. Топорецька З.М. Лотереї: 50 питань і відповідей: наук.-практ. вид.; за наук. ред. д. ю.н., проф. М.А. Погорецького. Київ: Алерта, 2019. 222 с.
10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. та допов. К.: Юридична думка, 2012. 1316 с.
11. Савченко А.В. Кримінально-правова кваліфікація незаконних азартних ігор. *Адвокат*. 2010. № 1 (112). С. 40-44.
12. Виявлення та розслідування окремих видів злочинів у сфері господарської діяльності, учинених ОГ і ЗО: методичні рекомендації; кол. авт. Дніпро: ДДУВС, 2021. 60 с.
13. Дудоров О.О. Кримінальна відповідальність за незаконну діяльність з організації або проведення азартних ігор, лотерей: аналіз законодавчих новел. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 5. С. 144–152.
14. Онлайн-казино під виглядом телестудії: БЕБ викрило підпільний заклад у центрі столиці. URL: https://esbu.gov.ua/news/onlain-kazyno-pid-vyhliadom-telestudii-beb-vykrylo-pidpilnyi-zaklad-u-tsentri-stolytsi.

UDC 343.985: 351.746.1
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.63

SPECIFICITIES OF THE APPLICATION OF API/PNR AS A TOOL OF OPERATIONAL AND SEARCH ACTIVITIES

Tuz O.S.,
PhD in Psychology
Associate Professor at the Department of Special Disciplines
National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine
ORCID: 0000-0003-3879-4013

Basalyk S.A.,
PhD in law
Associate Professor at the Department of Special Disciplines
National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine
ORCID: 0000-0002-4060-8673

Tuz O.S., Basalyk S.A. Specifics of using API/PNR as an instrument of operational and investigative activities.

The article provides a comprehensive analysis of the use of Advance Passenger Information (API) and Passenger Name Record (PNR) systems as significant instruments in the field of operational and investigative activities. The article highlights the historical development and legal framework governing the implementation of these systems, with a particular focus on international standards introduced by the United Nations Security Council, the International Civil Aviation Organization (ICAO), the European Union, the International Air Transport Association (IATA), and the World Customs Organization (WCO). The study examines in detail the practical experience of implementing API/PNR in the United States, Canada, Australia, and the European Union, underlining their crucial role in countering terrorism, illegal migration, human trafficking, drug smuggling, and other forms of transnational organized crime. API enables the transmission of identification data about passengers prior to their arrival, while PNR provides a wide range of additional information, including booking records, travel itineraries, personal data, and payment methods. The integration of API and PNR data therefore creates a powerful tool for risk assessment, detection of suspicious individuals, identification of criminal networks, and well-timed intervention by law enforcement agencies. The article also explores challenges associated with API/PNR implementation, such as the variable quality of data, technical interoperability issues between different systems, and the risks of human rights violating, particularly the right to privacy and data protection. Special emphasis is placed on the relevance of these systems for Ukraine, which is currently in the process of developing its own legal and institutional framework for API/PNR. The author argues that establishing a unified national API/PNR system in compliance with international standards will strengthen Ukraine's national security, improve border control, and foster deeper integration into global security and data exchange mechanisms.

Key words: API, PNR, operational and investigative activity, border control, international security, data protection.

Туз О.С., Басалик С.А. Специфіка застосування API/PNR як інструменту оперативно-розшукової діяльності.

У статті здійснено комплексний аналіз застосування систем Advance Passenger Information (API) та Passenger Name Record (PNR) як важливих інструментів у сфері оперативно-розшукової діяльності. Висвітлено основні етапи формування нормативно-правових засад їх функціонування, зокрема вимоги міжнародних організацій (Ради Безпеки ООН, ІСАО, ЄС, ІАТА, ВМО), які визначили стандарти обміну даними пасажирів між авіаперевізниками та державними органами. Проаналізовано практику впровадження API/PNR у США, Канаді, Австралії та

країнах Європейського Союзу, підкреслено їх значення для боротьби з тероризмом, нелегальною міграцією, торгівлею людьми, наркотрафіком та іншими формами транснаціональної злочинності. Показано, що API забезпечує можливість попереднього отримання ідентифікаційних даних пасажирів ще до прибуття рейсу, а PNR включає широкий спектр відомостей про бронювання, маршрути, контактні дані та способи оплати. Саме поєднання цих інформаційних масивів створює умови для ефективного аналізу ризиків, ідентифікації підозрілих осіб та своєчасного реагування правоохоронних органів. Окрему увагу приділено аналізу проблем, що виникають при використанні API/PNR: низька якість даних, складність технічної сумісності різних систем, ризики порушення прав людини та необхідність дотримання високих стандартів захисту персональної інформації. В контексті України окреслено завдання щодо створення національної системи збору й аналізу API/PNR, яка б відповідала міжнародним вимогам та дозволяла ефективно інтегруватися у глобальні механізми обміну даними. Підкреслено, що такий крок сприятиме підвищенню рівня національної безпеки, розвитку міжнародного співробітництва та забезпеченню надійного прикордонного контролю.

Ключові слова: API, PNR, оперативно-розшукова діяльність, прикордонний контроль, міжнародна безпека, захист персональних даних.

Problem statement. The growth of population mobility and cross-border transportation, as well as the escalation of terrorist threats, necessitate the implementation of modern information systems for controlling the movement of persons. Among such systems, API/PNR, which have proven effective in combating crime in many countries of the world, holds a key place [1; 2].

Analysis of recent research and publications. The API/PNR issue has been reflected in the works of foreign scholars, including N. Vavoula, M. Tzanou, R. Bellanova, as well as in reports of the European Commission and studies of ICAO, IATA and WCO [3; 4; 5]. In Ukraine, the issues of legal regulation of API/PNR are at the stage of formation and are mostly considered in the context of integration into EU standards and strengthening border security.

Purpose of the study. Comprehensive study of the specifics of the use of API/PNR as a tool of operational and investigative activities; analysis of international experience, international legal acts in the field of API/PNR, determination of the prospects for implementation in Ukraine; study of the practice of using API/PNR in other countries; outline of the problems and risks of implementing API/PNR in Ukraine.

Presentation of the main material. In today's conditions, effective management of migration processes and ensuring the security of international transportation are of particular importance. Air transport, being the fastest and one of the most widespread means of transportation between states, at the same time represents increased vulnerability in terms of cross-border crime and terrorist attacks. That is why information systems for preliminary screening of passengers are increasingly being implemented in world practice, among which API (Advance Passenger Information) and PNR (Passenger Name Record) play a key role.

API involves the transfer of data contained in passengers' travel documents by airlines to border and law enforcement agencies before the flight arrives. PNR is a set of information about ticket reservations, travel itinerary, contact details and additional services that a passenger orders when purchasing a ticket. The combination of these two systems allows states to conduct preliminary risk analysis, identify suspicious persons, combat illegal migration, human trafficking and drug trafficking and terrorist financing.

The relevance of API/PNR research is due to several factors. First, international organizations, in particular the International Civil Aviation Organization (ICAO) and the UN Security Council, require member states to develop national systems for collecting and processing passenger data. In particular, UN Security Council Resolution 2396 (2017) directly obliges states to use API/PNR information in the fight against foreign terrorist fighters. Second, the European Union adopted Directive (EU) 2016/681, which obliges airlines to provide PNR data to competent authorities for the analysis of security threats. Third, in the practice of leading states (USA, Canada, Australia, Great Britain), API/PNR have become an integral element of the national and regional security system [6].

The purpose of this article is a comprehensive study of the specifics of the application of API/PNR systems and a generalization of international experience in their use to ensure aviation and national security.

To achieve the goal, the following tasks have been defined: 1) To analyze the regulatory and legal framework for the functioning of API/PNR at the international level; 2) To reveal the features of the practical application of API and PNR in leading countries of the world; 3) To identify key problems in the implementation of the API/PNR system (personal data protection, standardization, technical compatibility); 4) To assess the status of API/PNR implementation in Ukraine and development prospects in the context of European integration.

The object of the study is the systems for collecting and using API/PNR data in the field of international air transportation, and the subject is the legal, organizational, and practical aspects of their application in the context of ensuring the security of states and international aviation.

The scientific novelty of the article lies in the attempt to combine the analysis of international experience and the regulatory framework with the practical challenges facing Ukraine in the process of integration into the European aviation safety system.

The practical significance of the results obtained lies in the possibility of using the developments to improve national legislation, train specialists in the field of aviation and border security, as well as in increasing the effectiveness of international cooperation between Ukraine and the EU and other states in the field of countering terrorism and cross-border crime.

The main international imperatives for the collection and processing of passenger data are enshrined in UN documents and international aviation organizations. UNSCR 2396 (2017) explicitly calls on States to use API/PNR as an element in the fight against foreign terrorist fighters and strengthens the requirements for data exchange and integration of watch lists. In parallel, ICAO is working on the unification of concepts and technical approaches to API/PNR, and regional initiatives (in particular EU directives and regulations) define legal safeguards and control mechanisms.

International technical standards and recommendations for the format, content and transmission of API/PNR have been developed and disseminated by organizations such as IATA and WCO. IATA has published detailed "Guidelines" and an API/PNR toolkit that serve as a practical standard for airlines and booking agents. These standards cover the message format (e.g. PAXLST/PAXLST symbology), business processes for data transmission and recommendations for information security at the transport layer [7, 8].

National implementation models (state practice). In the practice of leading states, different but related models have been formed: the USA (APIS / eAPIS, Secure Flight, CBP - emphasis on pre-target sorting and immigration control), Canada (CBSA API / PNR - integrated targeting and interactive task program), the EU (regulation of PNR Directive 2016/681; current initiatives for total integration of API with EU regulations), the UK and Australia - each has its own transfer and storage procedures, but they share the desire to combine preliminary risk identification with operational interaction of law enforcement agencies. Practical reviews and government reports show that the success of the system depends on integration with local databases, high-quality targeting and cooperation with the aviation industry [12; 13; 14].

The scientific and analytical literature highlights the constant tension between the effectiveness of API/PNR for ensuring security and the risks to privacy, personal data protection and legal protection procedures (data retention, third-party access, automatic "rule-based" sorting algorithms). European court cases and analyses have shown the need for clear guarantees, data minimization and transparent control procedures. The authors also talk about the problem of "extraterritoriality" of data access (transfers between jurisdictions) and the difficulty of harmonizing different protection standards in the US, the EU and other regions.

Challenges include standardizing formats (to reduce the burden on airlines), ensuring the cybersecurity of the transmitted data, ensuring the quality and completeness of PNR (PNR often contains non-standardized free text fields), and developing methods for the legal and ethical use of machine learning/AI for targeting. New initiatives (including EU efforts on API regulation and projects to generate synthetic PNR datasets for research) aim to mitigate these issues [15; 17].

Literature and official documents demonstrate that API/PNR is already an established international security tool with developed technical standards and significant practice of use. At the same time, issues of compatibility of legal regimes, guarantees of privacy and transparency of data processing remain key for the reversible legitimization of such systems in democratic states. For Ukraine, it is important to simultaneously resolve technical compatibility with European mechanisms and ensure reliable legal and institutional guarantees of data protection.

API and PNR systems are considered in modern international practice as key tools for ensuring aviation and national security. Their importance is especially growing in the context of increased international crime and terrorist threats, when the preventive nature of information allows for proactive action. According to UN Security Council Resolution 2396 (2017), states are obliged to create appropriate conditions for the collection, analysis and use of API/PNR data to counter terrorist threats [2]. In the European Union, similar requirements are enshrined in Directive (EU) 2016/681 [1], which establishes the procedure for the use of PNR information for the prevention, detection and investigation of terrorist and serious criminal offences.

API provides basic identification data (name, date of birth, passport number, citizenship, flight, date and time of arrival), which allows to verify the identity even before the actual arrival of the plane. PNR, in turn, contains extended information about the booking: travel route, contact details, companions, payment methods, baggage, and changes in booking. For operational and investigative activities, such a combination creates the basis for preliminary targeting and identification of risky passengers; building connections and network structures (co-travel, frequent-co-booking); reconciliation with national and international databases (wanted lists, sanction lists, stolen document databases); verification of operational information received from other sources (agent, technical, financial).

Thus, API/PNR functions as a multi-layered tool for initial verification and confirmation of available operational data.

Operational model of application in operational and investigative activities. The process of using API/PNR in the practice of operational units includes the following stages: 1) Data receipt - structured API fields and unstructured PNR records from airlines; 2) Normalization and cleaning - bringing data to a unified format, eliminating duplicates, selecting relevant fields; 3) Automatic sorting - applying risk scoring algorithms (rule-based, ML); 4) Analytical work - checking and interpreting results by an operative, reconciliation with other databases; 5) Response - organizing operational measures: additional examination, temporary detention, arrest.

The success of this process depends on the technical compatibility of data transmission channels, the quality of the entered PNR records, as well as the availability of interdepartmental cooperation protocols (MoU).

The use of API/PNR in ORD involves a balance between efficiency and respect for human rights.

Basic requirements: legal basis for data collection and processing (national legislation, international treaties); proportionality and minimization of the amount of information used; data storage periods with subsequent anonymization; access control and audit; protection of personal data in accordance with the principles of the GDPR in the EU [9].

The Court of Justice of the European Union in case C-817/19 emphasized that the processing of PNR data must be carried out within the framework of clearly defined legal guarantees [10]. Data quality: PNR records may be incomplete or contain errors. 2. Format incompatibility: different GDS systems (Amadeus, Sabre, and Galileo) generate PNRs differently. 3. Cybersecurity: large amounts of personal data are an attractive target for attackers. 4. Algorithmic risks: automated systems risk creating “false positives” and biased decisions [17; 18].

Conclusions. In conclusion, it can be stated that API/PNR have become an integral element of operational and investigative activities in the aviation sector. Their effectiveness lies in the possibility of preventive response, testing hypotheses and identifying network connections of criminals. At the same time, their application requires strict legal guarantees, technical compatibility and independent supervision. The implementation of API/PNR systems in Ukraine is an important step towards strengthening national security and integration into the European space. However, a number of problems, including imperfect legislation, high financial costs and technical challenges, accompanies this process. Significant risks are associated with the protection of personal data and possible cyber threats, which requires comprehensive solutions in the field of information security. It is important to ensure a balance between the state’s needs for control and compliance with citizens’ rights to privacy. Therefore, the success of the implementation will depend on effective coordination of state bodies, proper legal regulation and compliance with international standards.

Further research will be aimed at improving data quality, developing transparent risk assessment algorithms, and improving international cooperation in information exchange.

REFERENCES:

1. Directive (EU) 2016/681 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the use of passenger name record (PNR) data for the prevention, detection, investigation and prosecution of terrorist offences and serious crime. Official Journal of the European Union. 2016. L119/132–L119/149.
2. United Nations Security Council. Resolution 2396 (2017) [on threats to international peace and security caused by terrorist acts]. S/RES/2396 (2017). New York: UN, 2017.
3. Vavoula N. EU Passenger Name Records (PNR): A Privacy Test for the European Union. Computer Law & Security Review. 2018. Vol. 34, No. 6. P. 1277–1291.
4. Tzanou M. Data Protection, Privacy and European PNR Data-sharing: A New Era of Mass Surveillance in the EU? Common Market Law Review. 2017. Vol. 54, No. 3. P. 807–841.
5. Bellanova R., de Goede M. The Algorithmic Regulation of Security: An Infrastructural Perspective. Regulation & Governance. 2022. Vol. 16. P. 91–107.
6. International Civil Aviation Organization (ICAO). Guidelines on Passenger Name Record (PNR) Data. Montreal: ICAO, 2010.
7. International Air Transport Association (IATA). Passenger Data Toolkit: API/PNR Guidelines. Montreal: IATA, 2019.
8. World Customs Organization (WCO). WCO/IATA/ICAO Guidelines on Advance Passenger Information (API). Brussels: WCO, 2014.
9. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 (General Data Protection Regulation, GDPR). Official Journal of the European Union. 2016. L119/1–L119/88.
10. Judgment of the Court of Justice of the European Union (Grand Chamber) of 21 June 2022. Ligue des droits humains v Conseil des ministres. Case C-817/19. ECLI:EU:C:2022:491.
11. U.S. Customs and Border Protection (CBP). Advance Passenger Information System (APIS) Guide. Washington, DC: CBP, 2019.
12. Canada Border Services Agency (CBSA). Passenger Protect Program and API/PNR Framework. Ottawa: CBSA, 2018.
13. European Commission. Report on the Implementation of Directive (EU) 2016/681 on the Use of PNR Data. Brussels: European Commission, 2020.
14. European Data Protection Supervisor (EDPS). Opinion on PNR Directive Implementation. Brussels: EDPS, 2018.
15. Privacy International. PNR and API Systems: Surveillance of Travellers. London: Privacy International, 2019.
16. International Civil Aviation Organization (ICAO). Annex 9 to the Chicago Convention – Facilitation. 15th ed. Montreal: ICAO, 2017.
17. European Union Agency for Fundamental Rights (FRA). Fundamental Rights and the PNR Directive: Report. Vienna: FRA, 2019.
18. Council of the European Union. EU Strategy for Passenger Data and API/PNR Interoperability. Brussels: Council of the EU, 2021.

УДК 343.98:343.243.2:343.91
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.64

НЕГЛАСНЕ ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ПІДГОТОВКУ І ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Туз О.С.,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри спеціальних дисциплін,
Національна академія Державної прикордонної служби України
ORCID: 0000-0003-3879-4013

Матняк В.М.,
викладач кафедри спеціальних дисциплін,
Національна академія Державної прикордонної служби України
ORCID: 0000-0002-7289-124X

Туз О.С., Матняк В.М. Негласне отримання інформації про підготовку і вчинення злочинів в умовах сьогодення.

У статті здійснено комплексний аналіз сучасних підходів до негласного отримання інформації про підготовку і вчинення злочинів в умовах трансформації безпекового середовища України. Висвітлено правові, організаційні та технологічні засади проведення негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД), які залишаються ключовим інструментом у діяльності правоохоронних органів щодо запобігання, виявлення та документування злочинів. Розглянуто положення Кримінального процесуального кодексу України та Закону «Про оперативно-розшукову діяльність», що регламентують порядок санкціонування, тривалість та межі застосування НСРД [1–3]. Проаналізовано практику Верховного Суду України, яка визначає критерії допустимості доказів, отриманих у процесі проведення таких дій [4–7]. Окрема увага приділена позиції Європейського суду з прав людини, який наголошує на необхідності дотримання принципу пропорційності між інтересами державної безпеки та правом особи на повагу до приватного життя [8–11]. Показано, що ефективність НСРД значною мірою залежить від поєднання агентурних джерел, технічних засобів контролю та міжнародної взаємодії. Зокрема, досвід спільних операцій правоохоронних органів України, Польщі та Литви засвідчив високу результативність координації у протидії транскордонній злочинності, нелегальній міграції та контрабанді зброї [14–15]. Запропоновано напрями удосконалення законодавчого регулювання, внутрішнього контролю, професійної підготовки кадрів та розвитку інноваційних технологій OSINT і штучного інтелекту. Метою дослідження є з'ясування сучасних тенденцій і проблем реалізації негласних слідчих (розшукових) дій у діяльності правоохоронних органів України та формулювання пропозицій щодо посилення ефективності й забезпечення правових гарантій особи. Наукова новизна роботи полягає в інтеграції правових і технічних підходів до аналізу НСРД у системі національної безпеки. Практичне значення полягає у можливості використання результатів для вдосконалення нормативної бази, оптимізації міжвідомчої взаємодії та формування європейських стандартів дотримання прав людини під час негласного отримання інформації.

Ключові слова: негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукова діяльність, права людини, судова практика, міжнародне співробітництво, національна безпека.

Tuz O.S., Matnyak V.M. Covert collection of information on the preparation and commission of crimes under contemporary conditions.

The article provides a comprehensive analysis of modern approaches to covert information acquisition concerning the preparation and commission of crimes in the context of Ukraine is evolving security environment. It outlines the legal, organizational, and technological foundations for conducting covert investigative (search) actions (CISAs), which remain one of the key instruments of law enforcement

agencies in preventing, detecting, and documenting criminal offenses. The article reviews the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine and the Law «On Operative and Investigative Activity», which regulate the authorization procedures, time limits, and conditions for applying covert methods [1–3]. The jurisprudence of the Supreme Court of Ukraine is examined, defining the admissibility of evidence obtained through such actions [4–7]. Special attention is devoted to the practice of the European Court of Human Rights, which emphasizes the principle of proportionality between national security needs and individuals' right to privacy [8–11]. The research highlights that the effectiveness of CISAs largely depends on combining human intelligence, technical surveillance, and international cooperation. The experience of joint operations between Ukraine, Poland, and Lithuania demonstrates the value of coordinated efforts in countering transnational crime, illegal migration, and arms smuggling [14–15]. The article identifies ways to improve legal regulation, internal control, personnel training, and the use of innovative technologies such as OSINT and artificial intelligence. The purpose of this study is to identify current trends and challenges in implementing covert investigative actions in Ukrainian law enforcement practice and to propose measures to enhance their effectiveness while ensuring respect for human rights. The scientific novelty lies in integrating legal and technological approaches to assessing covert operations within the framework of national security. The practical significance of the results lies in their potential to strengthen legislation, improve interagency coordination, and promote European standards of legality and human rights protection in the field of covert intelligence collection.

Key words: covert investigative (detective) actions, operational-search activities, legal regulation, crime prevention, OSINT, human rights, international cooperation

Постановка проблеми. Сучасний стан злочинності, зокрема поширення організованих, терористичних, корупційних та кіберзлочинів, потребує ефективних інструментів для своєчасного виявлення, попередження та документування протиправних дій, що готуються або вже вчиняються як громадянами України, так і іноземцями. У цьому контексті особливого значення набуває удосконалення правового механізму та практики застосування негласних слідчих (розшукових) дій як ключового елементу оперативно-розшукової діяльності. Проблема полягає у необхідності забезпечення балансу між вимогами безпеки держави та захистом конституційних прав людини, насамперед права на приватність, що потребує комплексного підходу до правового регулювання, технічного забезпечення, організаційного супроводу та міжнародної координації у сфері негласного отримання інформації про підготовку і вчинення злочинів.

Метою дослідження є визначення сучасних особливостей організації та здійснення негласного отримання інформації про підготовку і вчинення злочинів, аналіз чинного законодавства, практики його застосування та формулювання пропозицій щодо підвищення ефективності й законності таких заходів в умовах сьогодення.

Стан опрацювання проблематики з теми негласного отримання інформації й оперативно-розшукової діяльності підкреслюють кілька взаємопов'язаних трендів: посилення уваги до процесуальних гарантій і відповідності стандартам ЄСПЛ; інтеграцію технологічних (OSINT/SIGINT) і агентурних методів; а також необхідність міжнародної координації для розслідування транскордонних загроз. Українські науковці роблять акцент на практичних імплікаціях реформ КПК і Закону про ОРД: робота Басалика С.А., Туза О.С. та Тищука В.В. систематизує розвиток інструментів OSINT і їх застосування в національному контексті, виокремлюючи проблеми етичного й процесуального характеру [12, 18]. Аналіз практики застосування негласних слідчих (розшукових) дій у вітчизняних публікаціях (зокрема дослідження Венедиктова О.В. й Кривцова М.М.) звертає увагу на типові процесуальні помилки – формалізм ухвал, недбале протоколювання та несвоєчасне відкриття матеріалів захисту – що призводить до визнання доказів недопустимими [16].

Зарубіжні джерела ухвалюють більш техніко-аналітичну та стандартизовану перспективу: методичні матеріали Europol та OSINT Handbook виділяють практики збору, валідації й обробки відкритих джерел, а також рекомендації щодо інтеграції аналітичних платформ із правоохоронними реєстрами [14, 19]. Звіт UNODC і огляди Interpol/DEA демонструють, що успішні операції проти організованої злочинності і каналів фінансування ґрунтуються на швидкому обміні розвідувальною інформацією та стандартизації процедур співпраці між державами [13–15, 20]. Одночасно, позиція Європейського суду з прав людини і тематичні гіди ЄСПЛ ставлять наголос на «якості закону», прозорості процедур зберігання й знищення даних та ефективних механізмах оскарження, що формує правову рамку для національної практики [8–11, 17].

Методологічно сучасні дослідження поєднують дотичні підходи: доктринальний аналіз норм (компаративне тлумачення КПК і національних актів), емпіричний аналіз судової практики (відбір кейсів, узагальнення підстав визнання доказів недопустимими) та технічні огляди інструментів OSINT/SIGINT. Українські роботи роблять важливий внесок у локалізований аналіз (з урахуванням практики ВСУ), тоді як іноземні матеріали пропонують операційні стандарти та технологічні рішення, придатні для адаптації [12, 16, 19].

Проте огляд літератури виявляє й прогалини. По-перше, бракує системних емпіричних досліджень, що базуються на статистиці дозволів та результатів негласних слідчих (розшукових) дій (кількість клопотань, відмов, продовжень і наслідків у суді) – цей факт відзначають і в українських, і в міжнародних звітах [16, 20]. По-друге, недостатньо уваги приділяється оцінці ризиків автоматизованих рішень (ШІ) у відборі й фільтрації даних, а також питанням алгоритмічної прозорості та аудиту таких систем [19]. По-третє, хоча існують рекомендації щодо міжнародного обміну, практичні механізми оперативного обміну «негласною» інформацією (з гарантіями захисту даних) потребують додаткового нормативного оформлення і дослідження [14, 15, 20].

Синтезуючи висновки, література радить: (1) уніфікувати процесуальні стандарти й посилити вимоги до мотивації судових рішень і протоколювання негласних слідчих (розшукових) дій (орієнтир – практика ЄСПЛ) [4–11, 17]; (2) впровадити централізовані реєстри та інструменти аудиту для контролю за застосуванням негласних слідчих (розшукових) дій, з обмеженим доступом і достатніми гарантіями конфіденційності (пропозиція, що випливає з національних оглядів) [16, 18]; (3) адаптувати міжнародні технологічні стандарти OSINT/SIGINT, одночасно заклавши правові механізми для контролю застосування ШІ і алгоритмічних рішень [14, 19]; (4) розширити емпіричні дослідження з використанням даних прокуратури/ВСУ/МО для кількісної оцінки практики негласних слідчих (розшукових) дій і ефективності запропонованих реформ [16, 20].

Отже, наукова дискусія поєднує правову (процедурну) та техніко-операційну перспективи; подальші дослідження мають бути міждисциплінарними, щоб одночасно вирішувати питання законності, ефективності та захисту прав людини у сфері негласного отримання інформації [1–20].

Виклад основного матеріалу. Сучасні загрози криміногенній ситуації в Україні, включно з тероризмом, кіберзлочинністю, корупцією та транскордонною злочинністю, формують нові виклики для системи забезпечення національної безпеки та вимагають ефективного використання негласних слідчих (розшукових) дій (негласні слідчі (розшукові) дії), які виступають одним із головних інструментів оперативно-розшукової діяльності [1–3]. Законодавча база негласні слідчі (розшукові) дії визначає процедуру санкціонування, об’єкти, строки та методи проведення заходів [1, 2], а також передбачає суворий контроль за дотриманням прав людини, обмеження строків дії дозволів і обов’язкове документування результатів [3, 4]. Такий підхід спрямований на забезпечення правомірності оперативної діяльності та допустимості доказів у кримінальному процесі.

Судова практика Верховного Суду України підтверджує, що допустимість доказів, отриманих у результаті негласних слідчих (розшукових) дій, безпосередньо залежить від дотримання процедур, правильності оформлення ухвали слідчого судді та своєчасного повідомлення сторін [4–7]. Суд неодноразово наголошував, що будь-які відхилення від процесуальних вимог можуть призвести до визнання доказів недопустимими. У цьому контексті важливо, щоб органи досудового розслідування належним чином фіксували та зберігали отримані матеріали, забезпечували ланцюг збереження доказів і звітували про хід виконання завдань. Водночас, практика Європейського суду з прав людини вказує, що навіть у випадках обґрунтованої необхідності втручання в приватне життя, держава зобов’язана гарантувати пропорційність таких заходів, ефективний судовий контроль і можливість подальшого оскарження [8–11].

На практичному рівні використання негласних слідчих (розшукових) дій демонструє високу результативність у боротьбі з організованими формами злочинності, особливо тоді, коли поєднуються технічні засоби, агентурні джерела та аналітичні інструменти OSINT. Так, у 2023 році за допомогою моніторингу відкритих джерел та контролю комунікацій у зашифрованих месенджерах вдалося попередити низку диверсійних актів проти об’єктів критичної інфраструктури, а також встановити координаторів підривної діяльності [12, 18]. Агентурна робота в прикордонних регіонах забезпечила викриття каналів контрабанди наркотичних засобів, що діяли під прикриттям транспортно-логістичних компаній [12, 14]. Оперативні комбінації, зокрема контрольовані передачі коштів і предметів, дали змогу задокументувати фінансування диверсійних груп і запобігти спробам дестабілізації соціально-політичної ситуації [12].

Останні роки показали стрімке зростання ролі технологічних засобів у проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. Сучасні методи OSINT, SIGINT (радіоелектронна розвідка), кібермоніторинг та аналіз великих об'ємів даних із використанням штучного інтелекту стають невід'ємними елементами оперативної діяльності [12, 19]. Використання автоматизованих систем дозволяє швидше аналізувати великі обсяги інформації, виявляти приховані зв'язки між підозрюваними особами та прогнозувати ризики на основі поведінкових моделей. Водночас розвиток цифрових технологій потребує оновлення нормативно-правової бази, зокрема визначення меж застосування алгоритмів ШІ, збереження конфіденційності персональних даних і створення систем внутрішнього аудиту дій співробітників.

Міжнародне співробітництво є ще одним критично важливим аспектом ефективного проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Використання механізмів двосторонніх угод, спільних аналітичних платформ Europol, Interpol, UNODC, а також діяльність спільних слідчих груп дають змогу оперативно обмінюватися інформацією, координувати дії та виявляти транснаціональні злочинні мережі [14, 15, 20]. Показовим прикладом є операції, реалізовані у 2022–2023 роках у межах українсько-польсько-литовської бригади LITPOLUKRBRIG. У межах спільних слідчих груп, за підтримки компетентних правоохоронних органів трьох держав, було проведено низку спеціальних операцій щодо виявлення каналів незаконного переміщення зброї та контрабанди наркотичних засобів. Завдяки інтегрованому використанню OSINT, кіберрозвідки, агентурної мережі та супутникового моніторингу вдалося локалізувати маршрути постачання, задокументувати зв'язки між злочинними угрупованнями та нейтралізувати діяльність осіб, що діяли на шкоду державній безпеці [14, 15].

Ефективність системи негласних слідчих (розшукових) дій безпосередньо залежить від рівня професійної підготовки співробітників оперативних підрозділів. Важливими складовими удосконалення організаційної моделі є створення єдиного електронного реєстру негласних слідчих (розшукових) дій, запровадження системи внутрішнього контролю, стандартизація методик фіксації та збереження даних, а також регулярне навчання персоналу з урахуванням міжнародного досвіду [4–7, 12]. Технологічна модернізація має включати розвиток спеціалізованих підрозділів кіберрозвідки, оновлення технічних засобів спостереження, а також створення безпечних каналів обміну розвідувальною інформацією з партнерами ЄС і НАТО.

Нарешті, ключовим викликом залишається забезпечення балансу між ефективністю правоохоронної діяльності та дотриманням прав людини. Європейський суд з прав людини неодноразово підкреслював, що втручання у приватне життя повинно бути «необхідним у демократичному суспільстві» і супроводжуватися прозорими механізмами контролю [8–11]. Тому важливо посилювати парламентський, судовий і громадський нагляд за проведенням негласних слідчих (розшукових) дій, створювати механізми відшкодування шкоди у разі неправомірних дій та розвивати етичну культуру в діяльності правоохоронних органів. Саме комплексний підхід – поєднання правових гарантій, сучасних технологій і міжнародного партнерства – дозволить забезпечити ефективну протидію злочинності в умовах воєнного стану та гібридних загроз.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що система негласного отримання інформації в Україні перебуває на етапі трансформації, зумовленої як внутрішніми реформами кримінального процесу, так і міжнародними зобов'язаннями у сфері захисту прав людини та протидії транснаціональній злочинності. Аналіз нормативно-правової бази засвідчив, що Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» та положення КПК України у своїй основі відповідають загальним принципам законності та пропорційності, однак потребують подальшої гармонізації з європейськими стандартами, визначеними практикою ЄСПЛ, особливо щодо процедур контролю за проведенням негласних слідчих (розшукових) дій і знищенням отриманих матеріалів [1–3, 8–11].

Практика Верховного Суду підтвердила, що ключовими проблемами залишаються неналежна мотивація судових ухвал, відсутність детального протоколювання дій слідчих, а також порушення строків відкриття матеріалів стороні захисту [4–7, 16]. Це свідчить про необхідність уніфікації процесуальних стандартів, запровадження єдиних методичних підходів і створення централізованих баз даних для контролю за використанням негласних слідчих (розшукових) дій.

Порівняльний аналіз міжнародних джерел (Europol, Interpol, UNODC, DEA) продемонстрував, що ефективність оперативно-розшукових заходів значною мірою залежить від міжвідомчої взаємодії, швидкості обміну аналітичними даними та використання сучасних OSINT/SIGINT тех-

нологій [13–15, 19, 20]. У цьому контексті вітчизняна практика має орієнтуватися на міжнародні стандарти щодо легітимного збору, зберігання та аналізу інформації, водночас зберігаючи баланс між інтересами безпеки і правами людини.

Дослідження також підтвердило, що запровадження аналітичних платформ і штучного інтелекту у сфері оперативно-розшукової діяльності відкриває нові можливості для прогнозування загроз і виявлення злочинних зв'язків. Водночас такі технології потребують чітких правових обмежень, аудиту алгоритмів та процедур контролю, аби запобігти зловживанням і забезпечити прозорість у використанні цифрових інструментів [12, 18, 19].

Отже, для вдосконалення системи негласного отримання інформації в Україні доцільно: забезпечити гармонізацію законодавства з практикою ЄСПЛ щодо втручання у приватне життя і контролю за негласними слідчими (розшуковими) діями; розробити єдині стандарти мотивації судових ухвал і протоколювання дій уповноважених осіб; створити міжвідомчий механізм обміну аналітичними даними з урахуванням принципів конфіденційності та безпеки інформації; впровадити алгоритмічний аудит і сертифікацію ІТ-рішень, що застосовуються під час негласних заходів; забезпечити постійний моніторинг практики проведення негласних слідчих (розшукових) дій та систематичну звітність перед парламентським контролем.

У підсумку можна констатувати, що ефективне й законне негласне отримання інформації є невід'ємним елементом сучасної безпекової політики України. Його подальший розвиток має спиратися на синергію правових, технологічних і організаційних механізмів, що ґрунтуються на принципах верховенства права, прозорості, пропорційності та міжнародної співпраці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI.
2. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність»: від 18.02.1992 № 2135-XII.
3. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.
4. Постанова Верховного Суду у справі № 127/3485/20 від 28.09.2023.
5. Постанова Верховного Суду у справі № 752/6027/19 від 14.03.2022.
6. Постанова Верховного Суду у справі № 522/1145/18 від 17.01.2023.
7. Постанова Верховного Суду у справі № 234/509/19 від 26.04.2024.
8. Рішення ЄСПЛ у справі *Klass and Others v. Germany*, 1978.
9. Рішення ЄСПЛ у справі *Roman Zakharov v. Russia*, 2015.
10. Рішення ЄСПЛ у справі *Libert v. France*, 2018.
11. Рішення ЄСПЛ у справі *Denysyuk and Others v. Ukraine*, 2021.
12. Basalyk S.A., Tuz O.S., Tishchuk V.V. Генезис інструментів OSINT та окремі аспекти їх використання у правоохоронній діяльності. Український політико-правовий дискурс, 2025, № 9, с. 1–16.
13. DEA (U.S. Drug Enforcement Administration). Annual Report, 2023.
14. Europol. EU Serious and Organised Crime Threat Assessment (SOCTA), 2022.
15. Interpol. International Drug Trafficking Analysis Report, 2021.
16. Venediktov O., Kryvtsov M. Практика застосування негласних слідчих (розшукових) дій в умовах сучасних загроз. Науковий вісник НДУ, 2024, № 3, с. 45–61.
17. European Court of Human Rights. Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights. Strasbourg, 2022.
18. Туз О.С., Тищук В.В. Сучасні тенденції розвитку оперативно-розшукової діяльності. *Вісник НАДПСУ*, 2025, № 7, с. 12–27.
19. OSINT Handbook for Law Enforcement. Europol, 2023.
20. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). Transnational Crime Trends, 2022.

УДК 343.1(477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.65

ЕВОЛЮЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО РОЗУМІННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАНІСТЬ В УКРАЇНІ

Туманянц А.Р.,
кандидатка юридичних наук, професорка,
доцентка кафедри кримінального процесу,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Туманянц А.Р. Еволюція конституційного розуміння права на свободу та особисту недоторканість в Україні.

Вказується, право на свободу та особисту недоторканність є одним з основних принципів демократичної держави, що ґрунтується на верховенстві права, що безпосередньо пов'язане з визнанням та захистом людської гідності.

У статті здійснено комплексний аналіз права на свободу та особисту недоторканність як одного з фундаментальних конституційних прав людини, закріпленого у статті 29 Конституції України. Підкреслено, що це право становить основу гідності особи, її автономії та можливості вільно реалізовувати інші права і свободи. Актуальність дослідження зумовлена потребою осмислення сучасної конституційної доктрини України у світлі рішень Конституційного Суду, які формують стандарти допустимих меж обмеження свободи, принципи судового контролю та гарантії захисту від свавілля держави.

З'ясовано зміст, сутність та механізми реалізації права на свободу і особисту недоторканність крізь призму практики Конституційного Суду України, визначені етапи становлення національної конституційної доктрини та її співвідношення з міжнародно-правовими стандартами. Методологічну основу дослідження становлять формально-юридичний, системний, порівняльно-правовий та аналітичний методи, що дали змогу всебічно дослідити еволюцію підходів КСУ до тлумачення статті 29 Конституції.

У результаті встановлено, що Конституційний Суд України послідовно утверджує верховенство права, принцип пропорційності, заборону свавілля та обов'язковість судового контролю як центрального механізму гарантування особистої свободи. Судова практика Конституційного Суду України демонструє інтеграцію європейських стандартів у національне правове поле, зокрема у контексті забезпечення законності арешту, тримання під вартою та госпіталізації недієздатних осіб. Доведено, що навіть у період воєнного стану держава зобов'язана дотримуватися конституційних гарантій, які унеможливлюють свавільне позбавлення свободи.

Наукова новизна статті полягає у систематизації правових позицій Конституційного Суду України щодо реалізації права на свободу та особисту недоторканність і розкритті їхнього значення для формування національних стандартів правового захисту особи.

Ключові слова: право на свободу, особиста недоторканність, Конституційний Суд України, кримінальне провадження, засади кримінального провадження, судовий контроль, верховенство права.

Tumanyants A.R. Evolution of the constitutional understanding of the right to freedom and personal integrity in Ukraine.

It is indicated that the right to liberty and personal integrity is one of the basic principles of a democratic state based on the rule of law, which is directly related to the recognition and protection of human dignity.

The article presents a comprehensive analysis of the right to freedom and personal integrity as one of the fundamental constitutional human rights enshrined in Article 29 of the Constitution of Ukraine. It emphasizes that this right constitutes the foundation of human dignity, autonomy, and the ability to freely exercise other rights and freedoms. The relevance of the study is determined by the need to

comprehend the modern constitutional doctrine of Ukraine in light of the decisions of the Constitutional Court, which establish the standards of permissible limitations on freedom, the principles of judicial control, and guarantees of protection against state arbitrariness.

The article clarifies the content, essence, and mechanisms for the implementation of the right to freedom and personal integrity through the prism of the Constitutional Court's practice, identifies the stages of the formation of the national constitutional doctrine, and determines its correlation with international legal standards. The methodological basis of the study comprises formal-legal, systemic, comparative-legal, and analytical methods, which made it possible to comprehensively examine the evolution of the Constitutional Court of Ukraine's approaches to interpreting Article 29 of the Constitution.

As a result, it is established that the Constitutional Court of Ukraine consistently upholds the rule of law, the principle of proportionality, the prohibition of arbitrariness, and the mandatory nature of judicial control as the central mechanism for guaranteeing personal freedom. The Court's case law demonstrates the integration of European standards into the national legal framework, particularly in the context of ensuring the legality of arrest, detention, and hospitalization of incapacitated persons. It is proven that even during martial law, the state remains obliged to observe constitutional guarantees that prevent arbitrary deprivation of liberty.

The scientific novelty of the article lies in the systematization of the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine concerning the realization of the right to freedom and personal integrity and in revealing their significance for shaping national standards of legal protection of the individual.

Key words: right to freedom, personal integrity, Constitutional Court of Ukraine, judicial control, rule of law, proportionality, arbitrariness prevention.

Постановка проблеми. Право на свободу та особисту недоторканність є одним з основних принципів демократичної держави, що ґрунтується на верховенстві права, що безпосередньо пов'язане з визнанням та захистом людської гідності. Його конституційне закріплення в Україні у статті 29 Основного Закону визначає не лише правову норму, а й світоглядний орієнтир державної політики, що ґрунтується на повазі до прав людини.

Забезпечення цього права передбачає створення дієвих інституційних та процесуальних гарантій, що унеможливлюють довільне обмеження державою свободи. У цьому контексті практика Конституційного Суду України (далі – КСУ) має особливе значення, оскільки формує концептуальне тлумачення сутності права на свободу, визначає допустимі межі його обмеження та встановлює критерії конституційності таких обмежень.

Розвиток конституційної доктрини права на свободу та особисту недоторканність відображає еволюцію українського правового мислення від формального проголошення до реального забезпечення цього права. Системний аналіз рішень КСУ дозволяє виділити ключові принципи: верховенство права, заборону свавілля, пропорційність обмежень, судовий контроль та ефективність правового захисту.

Метою цієї статті є узагальнення правових позицій КСУ щодо тлумачення та реалізації права на свободу та особисту недоторканність, визначення їх значення для формування національних стандартів захисту особистості, а також співвіднесення цих позицій з міжнародно-правовими підходами.

Стан опрацювання проблематики. Питання права на свободу та особисту недоторканність є одним з найбільш досліджених у сучасній конституційно-правовій та кримінально-процесуальній науці. В українській доктрині воно було розкрито в працях таких вчених, як І.В. Глов'юк, Ю.М. Грошевий, Ю.О. Євтошук, В.С. Зеленецький, О.В. Капліна, І.О. Крицька, О.П. Кучинська, Л.М. Лобойко, Г.М. Мамка, В.І. Маринів, Ю.І. Матвєєва, В.В. Михайленко, В.Т. Нор, М.П. Рабінович, Т.М. Слинько, І.А. Тітко, О.Г. Шило, М.Є. Шумило, О.Г. Яновська та багато інших, які проаналізували правову природу засади права на свободу та особисту недоторканність у різних аспектах. Значна увага також приділялася міжнародно-правовим стандартам забезпечення цього права, зокрема практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), що суттєво вплинуло на розвиток національного праворозуміння у цій сфері. Водночас, незважаючи на наявність ґрунтовних досліджень, комплексна оцінка правових позицій КСУ щодо тлумачення змісту та гарантій реалізації права на свободу та особисту недоторканність залишається недостатньо систематизованою. Питання еволюції конституційної доктрини у цій сфері, взаємодії між положеннями статті 29 Конституції України та процесуальними механізмами її реалізації у кримінальному судочинстві ще не отримали повного наукового узагальнення. Також недостатньо досліджено, як

КСУ інтегрує міжнародні стандарти у свої рішення, зокрема принципи пропорційності, запобігання свавіллю та ефективного судового контролю.

Наукова новизна цієї статті полягає у спробі провести системний аналіз рішень КСУ, які розкривають зміст та механізми реалізації права на свободу та особисту недоторканність, визначають основні етапи формування конституційної доктрини у цій сфері та показують її зв'язок з європейськими правовими стандартами. У роботі основна увага приділяється концептуальному підходу КСУ до розуміння свободи як фундаментальної цінності, що поєднує правовий та філософський виміри, та ролі судового контролю як ключової гарантії проти державного свавілля.

Результати дослідження дають змогу розглядати право на свободу та особисту недоторканність не лише як конституційну гарантію, а й як критерій оцінки законності та справедливості кримінально-процесуальних механізмів обмеження особистої свободи, що має велике значення для подальшого вдосконалення правозастосовної практики та розвитку національної системи захисту прав людини.

Виклад основного матеріалу. Право на свободу та особисту недоторканність займає чільне місце серед основних прав людини і громадянина, закріплених у Конституції України. Його значення зумовлено тим, що воно захищає одну з найцінніших свобод – фізичну свободу особи, що є запорукою її гідності, правового статусу і можливості вільно реалізовувати свої інші права.

Конституція України гарантує це право через спеціальну норму – ст. 29, яка визначає: *«Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом.»*. Ця норма є однією з ключових серед прав і свобод людини і охороняється на найвищому рівні правової системи.

Реалізація права на свободу та особисту недоторканність неможлива без ефективної системи юридичних механізмів, що забезпечують його дієвість, а відтак, мають бути забезпечені інституційні та процесуальні гарантії від свавільного втручання з боку держави. До основних конституційних гарантій реалізації права на свободу та особисту недоторканність можна віднести: заборону свавільного позбавлення свободи, законність позбавлення свободи, наявність обґрунтованої підозри у вчиненні злочину, судовий порядок арешту та тримання під вартою, право бути негайно поінформованим про причини затримання, право на доступ до адвоката, право на оскарження тримання під вартою, право на розгляд справи впродовж розумного строку або звільнення.

Також Конституція (ст. 55, 56) гарантує кожному право на оскарження рішень органів державної влади, а також право на відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів держави, у тому числі внаслідок неправомірного арешту чи затримання.

КСУ неодноразово звертався до тлумачення права на свободу та особисту недоторканність та формулював глибокі юридичні позиції щодо сутності, змісту та допустимих меж обмеження цього права. Його рішення складають значну частину правових стандартів у цій сфері, наповнює конституційні норми конкретним правовим змістом, особливо в умовах трансформації процесуального законодавства.

Так, визначаючи сутність розглядуваного права, КСУ прямо зазначив: «<…> право на свободу та особисту недоторканність є одним з визначальних та фундаментальних конституційних прав людини» (абз. 3 підп. 3.2 п. 3 мотивувальної частини Рішення КСУ від 11.10.2011 р.) [1]; право на свободу та особисту недоторканність є природним та особливо цінним для кожної людини. Воно становить підґрунтя для реалізації інших прав і свобод, а його наявність є передумовою повноцінного розвитку особистості (п. 3 Рішення КСУ від 19 червня 2024 р.) [2].

Згідно з усталеними правовими позиціями КСУ: «Право на свободу є невід'ємним та невідчужуваним конституційним правом людини і передбачає можливість вибору своєї поведінки з метою вільного та всебічного розвитку, самостійно діяти відповідно до власних рішень і задумів, визначати пріоритети, робити все, що не заборонено законом, безперешкодно і на власний розсуд пересуватися по території держави, обирати місце проживання тощо. Право на свободу означає, що особа є вільною у своїй діяльності від зовнішнього втручання, за винятком обмежень, які встановлюються Конституцією та законами України» (абз. 2 підп. 2.3 п. 2 мотивувальної частини Рішення КСУ від 1 червня 2016 р.) [3].

Особиста недоторканність при цьому включає недопустимість будь-якого неправомірного втручання, зокрема фізичного чи психологічного впливу, затримання або тримання під вартою без належних правових підстав, що прямо узгоджується з ч. 2 ст. 29 Конституції України.

Право на свободу та особисту недоторканність не є абсолютним (абз. 6 підпун. 3.3 п. 3 мотивувальної частини Рішення КСУ від 11.10.2011р.) [4]. Воно може бути обмежене лише у виключних випадках, тільки на підставах та в порядку, які чітко визначені в законі, на підставі вмотивованого рішення суду, ухваленого у порядку належної судової процедури. Обмеження цього права має бути домірним, обґрунтованим, відповідати принципам правовладдя, справедливості, рівності та презумпції невинуватості [5-7].

Надаючи тлумачення словосполучення «тільки на підставах та в порядку, встановлених законом» КСУ наголошує, що воно: «<…> передбачає обов'язок органів державної влади та їх посадових осіб забезпечувати дотримання норм як матеріального, так і процесуального права при затриманні. Наведене означає, що затриманий має право на перевірку компетентним судом не лише додержання органами державної влади та їх посадовими особами норм процесуального права, на підставі яких проводилося затримання, а й обґрунтованості підозри, яка стала підставою для затримання, законності мети, з якою воно застосовувалося та чи було необхідним і виправданим за конкретних обставин» (п. 3.2 мотивувальної частини Рішення КСУ від 29 червня 2010 р.)» [8].

Одним із ключових елементів реалізації права на свободу є обов'язковість судового контролю за кожним випадком обмеження або позбавлення особи свободи.

Вимоги до законності арешту або тримання під вартою були сформульовані в Рішенні КСУ від 23 листопада 2017 р.: «<…>, по-перше, арешт чи тримання під вартою має здійснюватися виключно на підставі належним чином умотивованого рішення суду; по-друге, підстави та порядок застосування цих запобіжних заходів мають бути визначені в законі та повинні відповідати конституційним гарантіям справедливої судової процедури та принципу верховенства права. Оскільки метою ст. 29 Конституції України є недопущення свавільного обмеження (позбавлення) свободи чи особистої недоторканності особи, то дотримання зазначених вимог є обов'язковим» (п. 2 мотивувальної частини Рішення) [9].

КСУ послідовно вимагає: (а) обов'язковості періодичного судового контролю за доцільністю подальшого застосування запобіжного заходу (включаючи домашній арешт і тримання під вартою) (п. 3 мотивувальної частини Рішення КСУ від 23 листопада 2017 р.) [10]. При цьому, конституційні гарантії щодо правомірності обмеження права на свободу та особисту недоторканність поширюються й на госпіталізацію недієздатної особи до психіатричного закладу, оскільки «<…> така госпіталізація за своєю природою та наслідками є непропорційним обмеженням конституційного права недієздатної особи на свободу та особисту недоторканність, тому вона має здійснюватися з дотриманням конституційних гарантій захисту прав і свобод людини і громадянина, з урахуванням зазначених міжнародно-правових стандартів, правових позицій Конституційного Суду України та виключно за рішенням суду відповідно до вимог статті 55 Основного Закону України. Судовий контроль за госпіталізацією недієздатної особи до психіатричного закладу в порядку, передбаченому статтею 13 Закону, є необхідною гарантією захисту її прав і свобод, закріплених, зокрема, статтями 29, 55 Основного Закону України. Суд після незалежного і неупередженого розгляду питання щодо госпіталізації недієздатної особи до психіатричного закладу має ухвалити рішення стосовно правомірності обмеження конституційного права такої особи на свободу та особисту недоторканність» (п. 2.5 мотивувальної частини Рішення КСУ від 1 червня 2016 р.) [11]; (б) індивідуалізацію підстав тримання під вартою, з обов'язковою оцінкою ризиків і альтернативних заходів. КСУ визнав, що автоматичне застосування тримання під вартою лише через тяжкість злочину порушує ст. 29 Конституції, оскільки не враховує індивідуальні обставини справи, рівень загроз, поведінку особи та інші процесуальні ризики [12]; (в) неприпустимість безальтернативного тримання під вартою, у тому числі, у випадку вчинення особливо тяжких злочинів [13, 14]. Навіть у період воєнного стану чи інших екзистенційних загроз Конституція (ст. 64) не допускає свавільних арештів без відповідних процедурних гарантій. У контексті дії воєнного стану КСУ у рішенні № 7-р(II)/2024 підтвердив, що судовий контроль за триманням під вартою не може бути усунутий навіть у надзвичайних умовах. Держава зобов'язана забезпечити механізми правового захисту від свавілля, дотримуючись балансу між публічним інтересом (національною безпекою) і особистими правами. Водночас КСУ визнав, що застосування тримання під вартою як виняткового заходу щодо підозрюваних у злочинах проти національної безпеки є допустимим за наявності обґрунтованих ризиків і неможливості застосування альтернатив (пп. 6.2, 6.3 мотивувальної частини Рішення) [15].

КСУ наголошує, що формальне ухвалення судового рішення не відповідає змісту правосуддя. Лише таке рішення, що відповідає вимогам справедливості, ефективно забезпечує поновлення порушених прав (абз. 10 п. 4 мотивувальної частини Рішення КСУ від 25 червня 2019 р.) [16].

Право особи на свободу та особисту недоторканність у межах кримінального провадження може бути обмежене шляхом її затримання з метою приводу для участі в судовому розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. «Затримання треба розуміти і як тимчасовий запобіжний кримінально-процесуальний, і як адміністративно-процесуальний заходи, застосування яких обмежує право на свободу та особисту недоторканність індивіда.» (абз. 5 п. 6 мотивувальної частини Рішення КСУ від 26 червня 2003 р.) [17]. Таке обмеження допускається лише на підставі ухвали слідчого судді або суду, відповідно до вимог статей 187–191 КПК. «Затримання з метою приводу, органічно пов'язане з обранням у судовому порядку запобіжного заходу, є процесуальною дією, що надає підозрюваному, обвинуваченому можливість брати участь у відповідній судовій процедурі, в межах якої він може доводити перед судом відсутність підстав для застосування щодо нього запобіжного заходу і, відповідно, для його затримання» (п. 3.2 мотивувальної частини Рішення КСУ від 17 березня 2020 р.) [18].

КСУ у своїй практиці сформував цілісну доктрину тлумачення ст. 29 Конституції, яка ґрунтується на інтеграції національних і міжнародних правових стандартів. Центральне місце у цій системі належить гарантії невідкладного, ефективного і неупередженого судового контролю, що унеможливлює свавілля, забезпечує принцип домірності (пропорційності) та правову визначеність. Практичне значення конституційного закріплення права на свободу полягає у тому, що будь-яке затримання або арешт повинні мати чітко визначені підстави та обмеження у часі, особа має невід'ємне право на судовий перегляд законності обмеження свободи, право на компенсацію шкоди діє як превентивна гарантія від зловживань.

Висновки. Узагальнюючи вищенаведене, можна виокремити ключові принципи щодо свободи та особистої недоторканності, закріплені в рішеннях КСУ: 1) свобода та особиста недоторканність – фундаментальні, невід'ємні та невідчужувані права людини, які забезпечують можливість вільного вибору поведінки, автономного розвитку, пересування, вибору місця проживання тощо; 2) свобода не є абсолютним правом і може бути обмежена лише на підставах і в порядку, встановлених Конституцією та законами України. Такі обмеження мають бути чітко визначеними, законними, пропорційними і спрямованими на захист прав і свобод інших осіб або суспільних інтересів; 3) обмеження свободи можливе лише за рішенням суду, що має бути вмотивованим та обґрунтованим. Свавільне або необґрунтоване позбавлення свободи є неконституційним; 4) право на свободу і недоторканність захищає людину від посягань як з боку держави, так й інших осіб, і тому потребує посилених гарантій захисту; 5) верховенство права як базовий принцип означає, що всі обмеження прав людини, зокрема свободи, мають бути передбачуваними, ясними, недвозначними і застосовуватися однаково, щоб уникнути свавілля; 6) право на свободу тісно пов'язане з іншими свободами – свобода світогляду, мирних зібрань, об'єднань, вибору місця проживання тощо – і всі вони є формою втілення принципу свободи; 7) навіть у надзвичайних обставинах, зокрема під час воєнного стану, обмеження свободи має відповідати конституційним гарантіям і міжнародним стандартам захисту прав людини.

Таким чином, право на свободу та особисту недоторканність виступає не лише декларативною нормою, а дієвим критерієм оцінки законодавства та практики його застосування з точки зору справедливості, пропорційності і гідності людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення та пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» (справа про строки адміністративного затримання) від 11 жовтня 2011 року № 10-рп/2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-11#Text.
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Бичкова Сергія Андрійовича, Бая Анатолія Анатолійовича щодо відповідності Конституції Украї-

ни (конституційності) частини шостої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України від 19 червня 2024 року № 7-р(II)/2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-24#Text.

3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-18#Text.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення та пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» (справа про строки адміністративного затримання) від 11 жовтня 2011 року № 10-рп/2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-11#Text.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини третьої статті 315 Кримінального № 1-р/2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-17#Text.
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Ковтун Марини Анатоліївни, Савченко Надії Вікторівни, Костоглодова Ігоря Дмитровича, Чорнобука Валерія Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини п'ятої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України 25 червня 2019 року № 7-р/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-19#Text.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Бичкова Сергія Андрійовича, Бая Анатолія Анатолійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України від 19 червня 2024 року № 7-р(II)/2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-24#Text.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-10#Text.
9. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини третьої статті 315 Кримінального процесуального кодексу України від 23 листопада 2017 року № 1-р/2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-17#Text.
10. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини третьої статті 315 Кримінального процесуального кодексу України від 23 листопада 2017 року № 1-р/2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-17#Text.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-18#Text.
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Ковтун Марини Анатоліївни, Савченко Надії Вікторівни, Костоглодова Ігоря Дмитровича, Чорнобука Валерія Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини п'ятої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України 25 червня 2019 року № 7-р/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-19#Text.

13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Ковтун Марини Анатоліївни, Савченко Надії Вікторівни, Костоглодова Ігоря Дмитровича, Чорнобука Валерія Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини п'ятої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України 25 червня 2019 року № 7-р/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-19#Text.
14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Оніщенка Руслана Ілліча, Гаврилюка Дмитра Михайловича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 615 Кримінального процесуального кодексу України (справа про гарантії судового контролю за дотриманням прав осіб, яких утримують під вартою) 18 липня 2024 року № 8-р(II)/2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24#Text.
15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Бичкова Сергія Андрійовича, Бая Анатолія Анатолійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України від 19 червня 2024 року № 7-р(II)/2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-24#Text.
16. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Ковтун Марини Анатоліївни, Савченко Надії Вікторівни, Костоглодова Ігоря Дмитровича, Чорнобука Валерія Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини п'ятої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України від 25 червня 2019 року № 7-р/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-19#Text.
17. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частин першої, третьої статті 80 Конституції України, частини першої статті 26, частин першої, другої, третьої статті 27 Закону України «Про статус народного депутата України» та за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України про офіційне тлумачення положення частини третьої статті 80 Конституції України стосовно затримання народного депутата України (справа про гарантії депутатської недоторканності) від 26 червня 2003р. № 12-рп/2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-03#Text.
18. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Татькова Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень частини п'ятої статті 190, пункту 1 частини першої, частини третьої статті 309 Кримінального процесуального кодексу України 17 березня 2020 року № 5-р/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-20#Text.

УДК 343.341.3:343.85
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.66

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ НПУ У ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ, ПОВ'ЯЗАНОМУ З ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ ТА ЗЛОЧИННИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ

Франків В.В.
ад'юнкт відділу
аспірантури (ад'юнктури) і докторантури
Національна академія внутрішніх справ
ORCID: 0009-0005-7348 0214
e-mail: mega_vovanchik@ukr.net

Гелемей М.О.,
кандидат юридичних наук, доцент
провідний науковий співробітник відділення
організації наукової роботи здобувачів вищої освіти
відділу організації наукової діяльності
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-2608-9117
e-mail: gelemei_mykola@hotmail.com

Франків В.В., Гелемей М.О. Організаційно-правові засади діяльності НПУ у протидії незаконному обігу вогнепальної зброї, пов'язаному з організованими групами та злочинними організаціями.

У роботі розглядаються основні аспекти, пов'язані з цим видом злочинної діяльності, зокрема механізми поширення незаконної зброї, способи її постачання та використання в організованих злочинних групах. Автори акцентують увагу на новітніх методах протидії незаконному обігу зброї, зокрема на правових і технічних інструментах, які використовуються для виявлення, припинення та запобігання поширенню зброї серед організованих злочинних груп. Звернено увагу на нормативно-правове забезпечення діяльності підрозділів поліції у сфері протидії з незаконному обігу зброї, що базуються на міжнародних конвенціях, угодах, а також на внутрішньодержавному законодавстві. Відмічено діяльність ключових підрозділів Національної поліції України, що займаються протидією незаконному обігу вогнепальної зброї. Зазначається, що кримінальна поліція здійснює оперативно-розшукову діяльність, що включає в себе ідентифікацію, фіксацію, розслідування та ліквідацію каналів незаконного обігу зброї, а також взаємодію з іншими підрозділами правоохоронних органів. Особливу увагу приділено профілактичним заходам, спрямованим на попередження незаконного обігу зброї, оскільки це дозволяє не тільки зменшити кількість злочинів, пов'язаних з насильством, а й запобігти виникненню нових організованих злочинних угруповань. Наголошено, що в умовах сучасної кримінальної ситуації кримінальна поліція займає центральне місце в структурі боротьби з незаконним обігом зброї, і її роль у цьому процесі неможливо переоцінити. Важливу роль відіграють також освітні програми, спрямовані на підвищення обізнаності населення щодо небезпек, пов'язаних з незаконним обігом зброї, і заохочення до співпраці з правоохоронними органами Кримінальна поліція здійснює оперативно-розшукову діяльність, що включає в себе ідентифікацію, фіксацію, розслідування та ліквідацію каналів незаконного обігу зброї, а також взаємодію з іншими підрозділами правоохоронних органів. Важливим аспектом є розгляд міжнародної співпраці та правових ініціатив, спрямованих на посилення контролю за обігом зброї, а також на поліпшення координації між національними та міжнародними правоохоронними органами. Окремо виділяються проблеми, що виникають при

забезпеченні ефективного обміну інформацією та інтеграції нових технологій в процеси боротьби з незаконним обігом зброї.

Ключові слова: незаконний обіг зброї, кримінальне правопорушення, протидія, організовані групи, злочинні організації, боротьба з незаконним обігом зброї, міжнародна співпраця, обмін інформацією, органи протидії.

Frankiv V.V., Gelemei M.O. Organizational and legal foundations of the National Police of Ukraine's activities in combating the illegal circulation of firearms related to organized groups and criminal organizations.

The paper examines the key aspects related to this type of criminal activity, in particular the mechanisms of illegal arms distribution, methods of supply, and their use within organized criminal groups. The authors emphasize modern methods of combating the illegal circulation of arms, focusing on legal and technical instruments applied for the detection, suppression, and prevention of weapon proliferation among organized criminal groups. Attention is paid to the regulatory and legal framework governing police units' activities in the sphere of countering the illegal arms trade, which is based on international conventions, agreements, and domestic legislation. The activities of the key divisions of the National Police of Ukraine responsible for combating the illegal circulation of firearms are highlighted.

It is noted that the Criminal Police conduct operational and investigative activities, which include identifying, recording, investigating, and eliminating illegal arms trafficking channels, as well as cooperating with other law enforcement bodies. Particular emphasis is placed on preventive measures aimed at stopping the illegal arms trade, as such measures not only reduce the number of crimes related to violence but also help to prevent the emergence of new organized criminal groups. It is stressed that under current criminal circumstances, the Criminal Police occupy a central role in the system of combating illegal arms circulation, and their contribution to this process cannot be overestimated.

Educational programs also play an important role, as they are aimed at raising public awareness about the dangers of illegal arms trafficking and encouraging cooperation with law enforcement agencies. The Criminal Police carry out operational and investigative measures that involve the identification, recording, investigation, and elimination of illegal arms trafficking networks, while also maintaining interaction with other law enforcement divisions.

An important aspect is the consideration of international cooperation and legal initiatives aimed at strengthening arms control and improving coordination between national and international law enforcement bodies. Special attention is given to the problems that arise in ensuring effective information exchange and integrating new technologies into the processes of combating illegal arms trafficking.

Key words: illegal arms trafficking, criminal offense, counteraction, organized groups, criminal organizations, combating arms trafficking, international cooperation, information exchange, law enforcement bodies.

Постановка проблеми. У сучасних умовах боротьба з незаконним обігом зброї є однією з найбільш актуальних та складних проблем правоохоронних органів України та світу. Незаконне володіння, зберігання та обіг зброї можуть стати серйозною загрозою національній безпеці, сприяти підвищенню рівня злочинності та тероризму, а також створити додаткові труднощі у забезпеченні правопорядку. Водночас боротьба з цією проблемою потребує комплексного підходу та взаємодії різних правоохоронних органів, серед яких важливу роль відіграє кримінальна поліція.

Кримінальна поліція як спеціалізований підрозділ є основним органом, що проводить оперативно-розшукову діяльність, займається розкриттям злочинів, пов'язаних із незаконним обігом зброї, а також взаємодіє з іншими правоохоронними та спеціальними органами для забезпечення ефективності заходів протидії цьому виду злочинності. Враховуючи актуальність цієї проблеми, важливо детально дослідити роль кримінальної поліції в системі протидії незаконному обігу зброї, а також оцінити ефективність її діяльності в рамках боротьби з цим злочинним явищем.

Метою статті є аналіз діяльності підрозділів Національної поліції як одного з основних органів протидії незаконному обігу зброї в Україні, вивчення її функцій, методів роботи та взаємодії з іншими правоохоронними органами. Визначення організаційно-правових засад діяльності НПУ у протидії незаконному обігу вогнепальної зброї, а також оцінка ефективності реалізованих заходів підрозділів НПУ у сфері забезпечення належного рівня безпеки та правопорядку.

Посилання на сучасні дослідження та публікації. Теоретичну базу дослідження становлять монографічні праці українських та зарубіжних учених-дослідників, таких як: О.О. Байов, В.В. Босенко, Д.Є. Завідонов, В.М. Матвійченко, А.В. Науменко, В.В. Ніжнов, М.В. Підболячний, В.В. Проскурнін, В.В. Ремський, В.Г. Севрук, М.Т. Сінетар, Ю.О. Сидоренко, І.С. Стіхарна, М.О. Торохтін; А.М. Зюков, Н.М. Карькіна, І.Х. Касаєв, М.О. Касьяненко, І.М. Картоєв та ін.

Виклад основного матеріалу. Незаконний обіг зброї є однією з найбільших загроз національній безпеці України та багатьох інших країн світу. Зростання рівня злочинності, пов'язаної із застосуванням незаконної зброї, зумовлює потребу у боротьбі з таким явищем на всіх етапах – від попередження до розслідування та покарання правопорушників. В умовах сучасної кримінальної ситуації кримінальна поліція займає центральне місце в структурі боротьби з незаконним обігом зброї, і її роль у цьому процесі неможливо переоцінити. Кримінальна поліція здійснює оперативно-розшукову діяльність, що включає в себе ідентифікацію, фіксацію, розслідування та ліквідацію каналів незаконного обігу зброї, а також взаємодію з іншими підрозділами правоохоронних органів.

Кримінальна поліція здійснює свою діяльність у рамках загального законодавства України, зокрема у відповідності до Кримінального кодексу України [9], Законів України «Про національну поліцію» [13] та «Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» щодо вдосконалення порядку отримання, декларування та поводження з вогнепальною зброєю» [12]. Основними завданнями кримінальної поліції у протидії незаконному обігу зброї є розкриття злочинів, пов'язаних із незаконним виробництвом, зберіганням та обігом зброї, а також профілактика цих злочинів шляхом попередження виникнення ознак злочинної діяльності ще до її вчинення [1, с. 9]. Для цього застосовуються різноманітні методи оперативної роботи, включаючи заходи з розвідки, стеження, прослуховування та інші засоби, дозволені законом.

Одним із висновків діяльності кримінальної поліції є взаємодія з іншими правоохоронними органами, такими як Служба безпеки України, Державна прикордонна служба, а також міжнародні організації, які сприяють боротьбі з незаконним обігу зброї. Важливим елементом такої взаємодії є повідомлення про канали постачання зброї, зловмисників та злочинні угруповання, які займаються незаконним обігом зброї. Завдяки такій співпраці досягається значний ефект у боротьбі зі злочинними організаціями, що містять поставки зброї на територію країни, а також у розкритті та ліквідації таких злочинців на міжнародному рівні [2, с. 99].

Нормативно-правові заходи діяльності кримінальної поліції у сфері боротьби з незаконним обігу зброї базуються на міжнародних конвенціях і угодах, а також на внутрішньодержавному законодавстві. Таким чином, Україна є підписантом Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, що включає в себе положення про боротьбу з незаконним обігу зброї, а також ратифікувала Угоду про співпрацю у боротьбі з незаконним обігу зброї, боєприпасів і вибухових матеріалів у рамках СНД. Ці міжнародні документи пропонують основні напрямки діяльності правоохоронних органів у сфері боротьби з незаконним обігу зброї і забезпечують можливість для міжнародного співробітництва в цій сфері [3, с. 202].

Практична діяльність підрозділів кримінальної поліції у боротьбі з незаконним обігу зброї передбачає використання спеціальних тактичних і технічних засобів, а також висококваліфікованих кадрів для виконання операцій по викриттю та затриманню осіб, які займаються виробництвом, зберіганням та збутом незаконної зброї. Оперативно-розшукові включають у себе також перевірку інформації про канали постачання зброї, а також проведення обшуків, вилучень та арештів, що містяться відповідно до вимог законодавства. Окремо варто відзначити важливість організації роботи зі збору доказів для подальшого судового розгляду справ, які передбачають серйозні кримінальні покарання за незаконний обіг зброї [4, с. 90].

Загалом діяльність кримінальної поліції в цій сфері потребує постійного удосконалення та адаптації до нових викликів, таких як міжнародна торгівля зброєю, нові види нелегальної зброї та сучасні методи її транспортування. Одночасно для підвищення ефективності боротьби з незаконним обігу зброї важливо виконати всі аспекти – від правових і організаційних до технічних і міжнародних аспектів цієї проблеми.

Крім того, ефективність боротьби з незаконним обігу зброї значною мірою залежить від постійного вдосконалення законодавчих актів, які регулюють цю сферу. На сьогодні в Україні державні нормативно-правові акти, які пропонують порядок володіння, зберігання та обігу зброї. одночасно, Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення участі ци-

вільних осіб у захисті України» щодо вдосконалення порядку отримання, декларування та поводження з вогнепальною зброєю» регламентує правові основи її обороту на території держави, але за умов постійно змінених загроз необхідно оперативно коригувати законодавство відповідно до нових викликів. Окремо слід відзначити важливість змін до Кримінального кодексу України, які починають більші судові санкції для осіб, які незаконно зберігають або надають зброю, а також для організаторів каналів постачання зброї. Підрозділи кримінальної поліції активно ініціюють та підтримують пропозиції удосконалення правової бази в цьому напрямку, зокрема вдосконалення механізмів перевірки наявності зброї у населення та більш жорсткого контролю за її обігом.

Окрім удосконалення законодавчої бази, кримінальна поліція повинна використовувати новітні технології в боротьбі з незаконним обігу зброї. Сучасні методи, такі як використання безпілотних літальних апаратів (BPLA) для моніторингу території, аналіз даних за допомогою великих даних (Big Data), використання хмарних технологій для зберігання та обміну інформацією, а також застосування біометричних методів для ідентифікації осіб, можуть значно підвищити ефективність боротьби. з незаконним обігом зброї [5, с. 85]. Застосування таких технологій дозволяє оперативно виявляти порушення, аналізувати рухи підозрілих осіб і груп, виявляти нові канали поставок нелегальної зброї, що дозволяє кримінальній поліції швидше реагувати на зміни в кримінальній ситуації.

Проблема незаконного обігу зброї, здійснюваного організованими групами та злочинними організаціями, є однією з найактуальніших у сфері кримінального права та боротьби з організованою злочинністю. Науковці в Україні та за її межами приділяють значну увагу вивченню цієї проблеми, зокрема в контексті розробки нових правових інструментів і методів боротьби з незаконним обігом зброї. Перш за все, необхідно зазначити, що незаконний обіг зброї є одним із основних елементів діяльності організованих злочинних груп та транснаціональних злочинних організацій. В Україні дослідження цієї теми активно розвиваються вітчизняними науковцями, зокрема А.О. Балюра, який акцентує увагу на важливості посилення міжнародної співпраці у боротьбі з нелегальним обігом зброї [1, с. 9].

Одним із ключових напрямків у дослідженні цієї проблеми є правові механізми, що забезпечують боротьбу з незаконним обігом зброї, як на рівні національних законодавств, так і на міжнародному рівні. Окремі дослідники, такі як А.А. Ганжа, наголошують на необхідності адаптації національних правових систем до міжнародних стандартів у цій сфері, зокрема в рамках міжнародної конвенції ООН та Європейського Союзу [2, с. 112]. Зокрема, роль спеціалізованих правоохоронних органів, таких як поліція, служби безпеки та митні органи, є визначальною у боротьбі з цим видом злочинної діяльності, оскільки незаконний обіг зброї, як правило, супроводжується корупційними проявами та організованими злочинними мережами, що діють на рівні кількох країн.

Сучасні методи боротьби з незаконним обігом зброї включають використання новітніх технологій, таких як системи моніторингу, аналізу великих даних, а також створення міжнародних баз даних для обміну інформацією між правоохоронними органами різних країн. В.І. Гончаренко підкреслює важливість застосування таких інструментів у протидії незаконним схемам торгівлі зброєю, які використовуються організованими злочинними групами для переміщення та реалізації зброї на чорному ринку [3, с. 77].

Особливу увагу варто приділити профілактичним заходам, спрямованим на попередження незаконного обігу зброї, оскільки це дозволяє не тільки зменшити кількість злочинів, пов'язаних з насильством, а й запобігти виникненню нових організованих злочинних угруповань. На думку В.В. Ярмоленко, важливим аспектом є вдосконалення правових норм, які стосуються контролю за обігом зброї, а також заходи, спрямовані на протидію незаконному обігу через кордони держав [4, с. 125]. Боротьба з нелегальним обігом зброї також потребує тісної співпраці між правоохоронними органами різних країн та використання спеціалізованих міжнародних угод, таких як Конвенція ООН щодо боротьби з організованою злочинністю та Протокол проти незаконного обігу зброї.

Розвиток наукових досліджень у сфері протидії незаконному обігу зброї, що здійснюється організованими групами та злочинними організаціями, також передбачає увагу до важливих аспектів правозастосовчої практики. Професор М.В. Семененко акцентує увагу на необхідності посилення юридичної відповідальності за участь у незаконному обігу зброї, пропонуючи детальніше вивчити новітні методи боротьби з цим видом злочинної діяльності, зокрема, через запровадження криміналізації дій, пов'язаних із організацією каналів постачання зброї [6, с. 140]. У цьому

контексті важливою є необхідність адаптації національних законів до змінюваних умов, зокрема, до змін у міжнародних угодах, таких як Протокол ООН щодо незаконного обігу вогнепальної зброї.

Зокрема, до важливих аспектів віднесено вивчення практики реалізації кримінальних санкцій, пов'язаних з незаконним обігом зброї, через призму конкретних кейсів та судової практики, що є важливим для розвитку кримінального права. Окремо слід зазначити важливість забезпечення ефективного контролю за митним обігом зброї та координацію дій між митними органами та правоохоронними структурами. На думку А.І. Шевченка, успіхи в боротьбі з незаконним обігом зброї в Україні значною мірою залежать від здатності органів влади ефективно координувати свої дії на рівні з міжнародними інституціями, такими як Інтерпол та Європол [7, с. 59]. Важливим є також дослідження впливу політичних факторів на ефективність боротьби з цим видом злочинної діяльності, адже слабкість законодавчого контролю і корупційні ризики можуть істотно знижувати ефективність правозастосування.

З наукової точки зору, важливим аспектом є розгляд впливу економічних та соціальних факторів на розвиток організованих злочинних груп, які займаються незаконним обігом зброї. Дослідники, такі як С.А. Олійник, підкреслюють необхідність врахування економічних чинників у розробці комплексних заходів для боротьби з цим видом злочинів. За словами Олійника, такі фактори, як нерівність, безробіття та соціальна напруга, створюють умови для формування злочинних груп, здатних організовувати та координувати незаконний обіг зброї на міжнародному рівні [8, с. 103]. Підвищення рівня економічної стабільності та соціальної інтеграції, на думку дослідника, може значно зменшити попит на нелегальні зброю та обмежити можливості організованих злочинних груп.

Іншим важливим напрямком є розвиток спеціалізованих правоохоронних структур, таких як підрозділи боротьби з організованою злочинністю, які повинні мати необхідні ресурси та підготовку для роботи з такими злочинами. Як зазначає О.В. Рибалко, створення ефективної оперативно-розшукової системи, здатної прогнозувати і переривати канали постачання зброї, є критичним елементом у боротьбі з організованими злочинними групами. Зокрема, він акцентує увагу на необхідності створення інтегрованих інформаційних систем для обміну даними між різними державними органами [10, с. 91]. Ці системи можуть включати не лише бази даних про незаконний обіг зброї, але й інші елементи, які дозволяють оперативно реагувати на нові загрози та своєчасно припиняти злочинну діяльність.

Поряд із силовими заходами важливою складовою стратегії боротьби з незаконним обігом зброї є активна участь громадськості в профілактиці цих злочинів. Як зазначає І.М. Лукашев, розвиток співпраці між правоохоронними органами та громадськими організаціями допомагає не лише виявляти злочинців, але й знижувати соціальну толерантність до таких злочинів в суспільстві. Важливу роль відіграють також освітні програми, спрямовані на підвищення обізнаності населення щодо небезпек, пов'язаних з незаконним обігом зброї, і заохочення до співпраці з правоохоронними органами [11, с. 45].

Таким чином, наукові розробки в сфері протидії незаконному обігу зброї, здійснюваному організованими групами та злочинними організаціями, продовжують розвиватися, охоплюючи різні аспекти цієї складної проблеми. Науковці акцентують увагу на необхідності комплексного підходу до боротьби з цією злочинною діяльністю, що включає правові, технологічні, соціальні та економічні інструменти.

На рівнях практичної діяльності важливо також забезпечити високий рівень підготовки кадрів кримінальної поліції, здатних ефективно реагувати на нові методи протидії незаконному обігу зброї. Для цього вкрай необхідно проводити регулярне навчання співробітників кримінальної поліції, вивчати досвід зарубіжних колег і впроваджувати нові методики розслідування, що включають елементи міжнародної співпраці [5]. Крім того, робота з іншими країнами у питаннях обміну інформацією про канали контрабанди зброї, а також участь у міжнародних європейських тренінгах і конференціях, де обговорюються новітні заходи боротьби з незаконним обігу зброї, може значно підвищити методи кваліфікації українських поліцейських.

Невід'ємною частиною боротьби з незаконним обігу зброї є заходи щодо ліквідації джерел її постачання та виробництва. Участь кримінальної поліції в операціях, спрямованих на припинення діяльності підпільних виробників зброї, а також боротьба з контрабандними каналами, які постачають зброю з-за кордону, є одними з центральних напрямків роботи. Для цього необхідно

тісно співпрацювати з прикордонними службами, митними органами та міжнародними правоохоронними структурами, такими як Інтерпол та Європол, що дозволяє оперативно виявляти та ліквідовувати кримінальні угруповання, які займаються постачанням зброї в Україну.

Висновок. Таким чином, організаційно-правові засади діяльності Національної поліції України у протидії незаконному обігу вогнепальної зброї, пов'язаному з організованими групами та злочинними організаціями, є складним комплексом нормативно-правових приписів, організаційних механізмів і практичних заходів, спрямованих на забезпечення публічної безпеки та зниження рівня криміналізації суспільства. Ефективна діяльність НПУ у цій сфері ґрунтується на поєднанні національного законодавства з міжнародно-правовими актами, що створює передумови для належної міждержавної співпраці у боротьбі з транснаціональними каналами незаконного розповсюдження зброї. Особливу роль відіграють превентивні заходи, спрямовані на формування у населення правосвідомості та підвищення рівня довіри до правоохоронних органів, що дозволяє активніше залучати громадян до протидії незаконному обігу зброї. Подальше вдосконалення організаційно-правових засад діяльності НПУ у цій сфері потребує впровадження новітніх технологій моніторингу та контролю, а також розширення інституційної спроможності поліції у боротьбі з організованими формами злочинності, що займаються незаконним обігом зброї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Балюра А.О. Правові та організаційні основи здійснення оперативно-розшукової протидії злочинності оперативними підрозділами Національної поліції України. 2018. С. 90.
2. Ганжа А.А. Науковий генезис проблеми протидії оперативними підрозділами ОВС України діяльності організованих злочинних груп, які готують вчинення крадіжок із квартир громадян. *Право і Безпека*. 2013. № 3(50). С. 65–67.
3. Гіденко Євгеній Сергійович, Кароліна Сергіївна Резніченко. Незаконний обіг вогнепальної зброї–порушення прав та законних інтересів громадян: проблема та шляхи її вирішення в Україні. 2021. С. 99.
4. Гордієнко В.О. Стан наукової розробленості протидії злочинам проти власності, що вчиняються радикально налаштованими особами. *Форум права*. 2015. № 5. С. 60–65.
5. Діяльність підрозділів превентивної діяльності Національної поліції щодо запобігання правопорушенням у сфері обігу вогнепальної зброї: навч.-практ. посібник / Фоменко А.Є., Бахчев К.В., Дудоров О.О., Камишанський О.Ю., Бочковий О.В. та ін. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 112 с.
6. Довбня Л.С. Кримінально-правові аспекти протидії незаконному обігу зброї в Україні. Сумський державний університет, 2020. С. 202.
7. Жаровська Г.П. Транснаціональна організована злочинність в Україні: феномен, детермінація, протидія: монографія. Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці: ЧНУ: Рута, 2018. 567 с.
8. Кисельов А.О. Особливості документування підрозділами кримінальної поліції злочинних дій, пов'язаних із незаконним заволодінням транспортним засобом. Оперативно-розшукова діяльність Національної поліції: проблеми теорії та практики: матеріали. Всеукраїнської наук.-практ. конф. 19 жовт. 2018 р. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018.
9. Кримінальний кодекс України. Закон України від 5 квітня 2001 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n1209.
10. Морозова Я.О. Наукова розробленість оперативно-розшукової протидії підрозділів кримінальної поліції організованій злочинності загально-кримінальної спрямованості. *Право і Безпека*. 2016. № 3. С. 74–79.
11. Павленко С.О. Аналіз сучасного стану наукових досліджень проблем оперативно-розшукової тактики. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (107). С. 105–122.
12. Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» щодо вдосконалення порядку отримання, декларування та поводження з вогнепальною зброєю. Закон України 20 серпня 2024 року № 3899-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3899-20#Text.
13. Про національну поліцію. Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text.

УДК 343.98
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.67

ВИКОРИСТАННЯ НОВІТНІХ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЗНАНЬ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ

Яремчук В. О.
кандидат юридичних наук,, доцент
асистент кафедри криміналістики,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
ORCID : 0000-0001-8015-9166
e-ail: viktori.yaremchuk1@gmail.com

Яремчук В.О. Використання новітніх криміналістичних знань в Україні та європейських країнах.

Криміналістичні знання мають важливе значення при розслідуванні будь-якого злочину. Криміналістичні знання завжди були необхідні при розслідуванні кримінальних правопорушень. Саме криміналістичні знання надають можливість ефективно проводити різні слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії. В Україні та країнах Європи сьогодні активно формуються криміналістичні знання, збільшується їх обсяг, створюються нові розділи, що пов`язано із розвитком різних галузей наукового знання і технічних можливостей запровадження здобутків окремих наук у практику боротьби зі злочинністю.

Щодо стану опрацювання, то окремі аспекти даної тематики розглядали у своїх працях такі науковці як О.В. Курман, В.В. Негребецький, В.М. Шевчук, В.Ю. Шепітько та інші науковці. Метою статті є розгляд питань щодо сучасних напрямків використання новітніх криміналістичних знань в Україні та європейських країнах під час розкриття і розслідування злочинів.

Під час військових дій на території України слідчі здійснюють розслідування різних видів кримінальних правопорушень в тому числі, військових злочинів. Іноземна військова допомога, що надається Україні суттєво покращує та прискорює процес розслідування. Сьогодні вкрай необхідним є залучення закордонних судових експертів та криміналістів з метою допомоги українським слідчим, прокурорам, детективам судовим експертам у розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень, проведенні судових експертиз.

Із 2014 року судові експерти проводять сотні судових експертиз, які пов`язані із дослідженням різних видів зброї, встановленням матеріальної шкоди від потрапляння боєприпасів по об`єктах інфраструктури, житловій забудові. На виконання статті 24 Закону України «Про судову експертизу» відбувається залучення закордонних фахівців європейських країн, і під час розслідування кримінальних правопорушень, і під час проведення судових експертиз.

Збільшилося навантаження судових експертів, пов`язане з проведенням сотень експертиз зброї, боєприпасів, вибухових речовин та ін. Поширеним сьогодні є використання ДНК лабораторій, де проводять судові експертизи із встановлення загиблих осіб, і військових, і цивільних , які загинули під час військових дій на території України.

Ключові слова: боєприпаси, воєнні кримінальні правопорушення, інновації, криміналістичні знання, криміналістичні експертизи, судові експертизи.

Yaremchuk V.O. Using the latest criminalistics knowledge in Ukraine and European countries.

Criminalistics knowledge is essential in the investigation of any crime.Criminalistics knowledge has always been necessary in the investigation of criminal offenses. It is forensic knowledge that provides the opportunity to effectively conduct various investigative (detective) and covert investigative (detective) actions. In Ukraine and in European countries, criminalistics knowledge is actively being formed today, its volume is increasing, and new sections are being created. which is associated with the development of various branches of scientific knowledge and technical capabilities for introducing the achievements of individual sciences into the practice of combating crime.

Regarding the state of development, certain aspects of this topic have been considered in their works by such scientists as O.V.Kurman, V.V. Negrebetskyi, V.M. Shevchuk, V.Yu. Shepitko and other scientists. The purpose of the article is to consider issues related to modern directions of using the latest forensic knowledge in Ukraine and European countries. During military operations on the territory of Ukraine, investigators investigate various types of criminal offenses, including war crimes. Foreign military assistance provided to Ukraine significantly improves and accelerates the investigation process. Today, it is extremely necessary to involve foreign forensic experts and criminologists in order to assist Ukrainian investigators, prosecutors, detectives, and forensic experts in uncovering and investigating criminal offenses and conducting forensic examinations.

Since 2014, forensic experts have been conducting hundreds of forensic examinations related to the study of various types of weapons, establishing material damage from munitions hitting infrastructure facilities and residential buildings. In accordance with Article 24 of the Law of Ukraine «On Forensic Expertise», foreign specialists are involved in both the investigation of criminal offenses and the conduct of forensic examinations.

The workload of forensic experts has increased, associated with conducting hundreds of examinations of weapons, ammunition, etc. Today, the use of DNA laboratories is widespread, where forensic examinations are conducted to identify deceased persons, both military and civilian, who died during military operations on the territory of Ukraine

Key words: ammunition, war crimes, innovations, criminalistics knowledge, criminalistics examinations, forensic examinations.

Постановка проблеми. Сьогодні криміналістика швидко розвивається. На думку В.Ю. Шепітька, становлення та розвиток криміналістики в різних країнах світу відбивають її інтеграційну природу. В сучасних умовах розвиток криміналістики та судової експертизи в Україні характеризується зміненням вектору свого розвитку і наближенням до єдиного європейського криміналістичного простору[1, с .8-10]. Нині потрібно обговорювати нову систему криміналістичних знань, утворення нових теорій, розділів, що пов`язано із розвитком різних галузей наукового знання і технічних можливостей запровадження здобутків окремих наук у практику боротьби зі злочинністю, виокремити нові напрямки використання криміналістичних знань в Україні та європейських країнах під час розкриття і розслідування злочинів.

Мета дослідження – аналіз сучасних напрямків використання криміналістичних знань в Україні та європейських країнах під час розкриття і розслідування злочинів.

Стан опрацювання проблематики. Окремі питання даної тематики розглядали у своїх працях такі науковці як О.В. Курман, В.В. Негребецький, В.М. Шевчук , В.Ю. Шепітько та інші науковці.

Виклад основного матеріалу. Нині криміналістика активно розвивається через розширення меж криміналістичних знань, упровадження інноваційних здобутків різних наук. На переконання В.М. Шевчука, криміналістика, беручи на озброєння досягнення науки та техніки, створює для правоохоронних органів інноваційні засоби, прийоми та методи розкриття і розслідування злочинів в умовах глобальних загроз та трансформації злочинності. Автором пропонується виокремлення у системі криміналістичних знань окремої теорії, системи криміналістичних знань , під назвою криміналістична інноватика, її об'єктом є спеціальний вид діяльності, а саме, інноваційна криміналістична діяльність. Предметом даної теорії пропонується вважати специфічні закономірності цієї діяльності. Криміналістична інноваційна діяльність, як самостійний об'єкт криміналістичних досліджень, має забезпечувальний (обслуговуючий) по відношенню щодо діяльності по розслідуванню злочинів. Криміналістична інноватика є окремою галуззю наукових знань й тісно пов'язана із соціальною, юридичною інноватикою [2, с. 142–146]. На наше переконання, сьогодні є необхідність говорити про нову систему криміналістичних знань, про утворення нових теорій, розділів, що пов'язано із розвитком різних галузей наукового знання і технічних можливостей запровадження здобутків окремих наук у практику боротьби зі злочинністю.

Одним із напрямків криміналістичних знань, який сьогодні активно створюється, пов`язаний із дослідження цифрових слідів. Так, розслідування легалізації корупційних доходів потребує виконання робіт із виявлення, фіксації, вилучення цифрових слідів [3, с. 581–583].

Одним із новітніх напрямків криміналістичних знань є упровадження штучного інтелекту «ШІ» під час розкриття і розслідування кримінальних правопорушень. Як пише О.В. Курман, застосування штучного інтелекту «ШІ» для аналізу приміром, цифрових слідів є перспективним

науково-практичним напрямком, що здатен поміняти як процес досудового розслідування, так і доказування у кримінальному провадженні. Як відомо цифрові сліди мають різні форми, такі як текстові файли, мультимедійні дані, системні логи тощо. «ШІ» дозволяє класифікувати дані виявляти зв'язки між IP-адресами, обліковими записами, діями користувачів, виявити підозрілу активність. Завдяки технологіям комп'ютерного зору «ШІ» допомагає розпізнавати обличчя, номерні знаки транспортних засобів, предмети та дії на представлених фото- й відеоматеріалах [4, с. 297–302].

Так, у криміналістичній науці поширюється застосування біометричних технологій. Відбувається вплив здобутків біометрії на методи, способи і прийоми розкриття і розслідування кримінальних правопорушень. Розширюється набір методів кримінальної реєстрації. Підвищується швидкість роботи криміналістичних обліків. Розширено можливості розшуку і ідентифікації осіб, у тому числі, причетних до вчинення кримінальних правопорушень. доцільності використання автоматизованих систем зчитування інформації з біометричних паспортів (ID-card) при проведенні допиту та інших слідчих (розшукових) дій для перевірки осіб – учасників процесуальних дій. Розширено можливості, підвищується ефективність при проведенні ідентифікаційних судово-експертних досліджень [5, с. 298].

Нині в Україні слідчі здійснюють розслідування різних видів кримінальних правопорушень в тому числі, військових злочинів. Потрібно зазначити про необхідність використання сучасних інформаційних технологій для ефективного розслідування даної категорії злочинів. Науковці зазначають, що застосування новітніх криміналістичних знань, пов`язаних з використанням інформаційних технологій суттєво впливає на розслідування та розкриття воєнних кримінальних правопорушень національними органами кримінальної юстиції, а інформація що в них міститься, буде використана для покарання осіб, якими було вчинено воєнні злочини Міжнародним кримінальним судом та в спеціальному Міжнародному трибуналі, створення якого було одноголосно ухвалено резолюцією під час зимової сесії 26 січня 2023 року Парламентською Асамблеєю Ради Європи [6, с. 566].

Сьогодні в Україні активно використовуються напрацювання з науки криміналістики європейських країн. Іноземна військова допомога, що надається Україні суттєво покращує та прискорює процес розслідування. Сьогодні вкрай необхідним є залучення закордонних судових експертів та криміналістів з метою допомоги українським слідчим, прокурорам, детективам судовим експертам у розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень, проведенні судових експертиз.

Так, з Нідерландів до України здійснювала візит група експертів, яка на запит Міжнародного кримінального суду збирала докази для судового переслідування осіб, що вчинили воєнні злочини на території України. До складу групи входило близько тридцяти осіб: військова поліція, вибухотехніки та фахівці із цифрових технологій. Ними було відвідано морги Київської області, зафіксовано показання свідків, вивчили відеозаписи щодо злочинів, вчинених російськими військовими. Потім приїхала ще більш потужна група спеціалістів з Нідерландів: слідчі-аналітики, слідчі-криміналісти, фахівці із цифрових питань, фахівці із знешкодження вибухонебезпечних предметів, оперативники. Також в Україні перебували французькі експерти, які працювали у Бучі, де встановлювалися безвісти зниклі, проводилося ДНК-тестування, розшукувалися особи, які не були ідентифіковані за аналізами родичів [7]. Тобто, колегами з країн Європи застосовувалися новітні криміналістичні знання для допомоги українським слідчим, прокурорам у фіксації військових злочинів, що вчинені на території України.

Із 2014 року судові експерти проводять сотні судових експертиз, які пов`язані із дослідженням різних видів зброї, встановленням матеріальної шкоди від потрапляння боєприпасів по об`єктах інфраструктури, житловій забудові. На виконання статті 24 Закону України «Про судову експертизу» відбувається залучення закордонних фахівців європейських країн, і під час розслідування кримінальних правопорушень, і під час проведення судових експертиз. Науковці слушно зазначають, що чинне кримінальне процесуальне законодавство передбачає правове регулювання порядку залучення закордонних експертів для розслідування злочинів. В.Д. Юрчишин та С.О. Коропецька виділяють основні процесуальні механізми залучення іноземних або міжнародних експертів: а) для об`єднаного проведення судових експертиз разом із судовими експертами державних спеціалізованих установ; б) участь експертів в спільних слідчих групах в кримінальному провадженні; в) у порядку на умовах міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [8, с. 178].

Збільшилося навантаження судових експертів, пов`язане з проведенням сотень експертиз зброї, боєприпасів, вибухових речовин та ін. Так, хімічні дослідження з виявлення речовин – агентів хімічної зброї є новою та нетиповою задачею для судових експертів при проведенні судових експертиз матеріалів, речовин та виробів, однак, з початком збройної агресії рф на території України, здійснення швидкого хімічного аналізу для виявлення речовин – агентів хімічної зброї набуло істотного стратегічного та гуманітарного значення. Тому що підтвердження використання хімічної зброї слугуватиме основою для звернення до міжнародних організацій та співробітництва з іншими країнами для реагування на порушення міжнародних норм та договорів [9, с. 34–36]. Поширеним сьогодні є проведення військових експертиз. Так, Актуальним на сьогодні є створення у 2015 році в Україні нового виду експертизи – «військової», порядок проведення якої регулюється Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Як зазначається , предметом військової експертизи є встановлення фактів (оцінка фактів) військовими експертами з питань, визначених слідчим або судом щодо порядку роботи (дій чи бездіяльності) органів військового управління (командувачів і начальників) ЗСУ, правоохоронних органів спеціального призначення у сфері безпеки і оборони, чи вони виконують посадові обов'язки (посадові інструкції) згідно чинного законодавства [10, с. 77].

Поширеним сьогодні є використання ДНК лабораторій, де проводять судові експертизи із встановлення загиблих осіб - військових і цивільних, які загинули під час воєнних дій на території України. Так, Офіс Генерального прокурора разом з Тимчасово повіреним у справах Французької Республіки в Україні Бенджаменом Рорігом подарували для Міністерства юстиції України мобільну лабораторію для проведення експрес-аналізу ДНК, завдяки якій стало можливо експертам Харківського Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса» здійснювати повний цикл ДНК аналізу живих людей, так і невідомих загиблих, а також ідентифікацію особи для встановлення спорідненості [11].

Висновки. На сьогодні формується нова система криміналістичних знань. Є потреба у розширенні меж криміналістичних знань, виокремлення нових розділів, що спричинено стрімким розвитком новітніх технологій, які необхідно запроваджувати у практику боротьби зі злочинністю. Широке використання допомоги європейських поліцейських, судових експертів сприяє ефективній та швидкій фіксації воєнних злочинів, що вчинені на території України та проведенні різних видів судових експертиз. Можна виділити такі сучасні напрямки використання криміналістичних знань в Україні та європейських країнах під час розкриття і розслідування злочинів: використання новітніх інформаційних, біометричних технологій, Ші, знань із криміналістичного дослідження зброї, дослідження ДНК, цифрових слідів тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шепітько В.Ю. Доктринальні підходи до формування моделі криміналістики та її нових напрямків *Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці й судовій експертизі*: монографія / [В.Ю. Шепітько, Г.К. Авдєєва, В.М. Шевчук та ін.]; за заг. ред. В.Ю. Шепітька; НДІ вивч. Проблем злочинності ім. акад. В.В. Сташиса Нац. акад. прав. наук України. Харків: Право, 2024. 208 с.
2. Шевчук В.М. Інноваційні напрямки розвитку криміналістики. *Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці: матеріали міжнар. «круглого столу» (Харків, 12 груд. 2019 р.) /* редкол.: В.Ю. Шепітько (голов. ред.), В.А. Журавель, В.М. Шевчук, Г.К. Авдєєва. Харків: Право, 2019. С. 142–146.
3. Латиш К.В., Демидова Є.Є. Капустіна М.В. Можливості цифрової криміналістики під час розслдіування легалізації корупційних доходів *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. Вип. 4. С. 581–583. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2023/139.pdf.
4. Курман О.В. Переваги та проблемні питання використання штучного інтелекту при дослідженні цифрових слідів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету* Серія ПРАВО. 2025 Випуск 90: частина 4. С. 297–302. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/340161/328209.
5. Негребецький В.В. Біометричні технології в криміналістиці: функції та можливості використання. *Підприємництво, господарство і право.* 2021. Вип. 3. С. 296–299.

6. Капустіна М.В., Демидова Є.Є., Латиш К.В. Використання сучасних інформаційних технологій при розслідуванні воєнних злочинів *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. Вип. 4. С. 564–566. URL: http://lsej.org.ua/4_2023/134.pdf.
7. Міжнародний кримінальний суд працює над відкриттям офісу в Києві URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3501540-spravedlivist-moze-buti-dosagnuta-ak-inozemni-fahivci-rozsliduut-voenni-zlocini-v-ukraini.html.
8. Юрчишин В.Д., Коропецька С.О. Залучення іноземних судових експертів у кримінальне провадження в порядку міжнародного співробітництва. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Серія ПРАВО. Випуск 85: частина 4. С. 173–179. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/11/27-3.pdf.
9. Виборнов О.Г. Базові підходи у виборі методів скринінгу при проведенні хімічних досліджень з виявлення речовин – агентів хімічної зброї *Впровадження інноваційних технологій та модернізація технічної складової сектору безпеки і оборони як вагомий чинник у боротьбі з агресором*: зб. матеріалів міжвідомчої науково-практичної конференції, 27 березня 2024 р., Київ / [відп. ред. Парфило О.А.]; Укр. наук.-дослід. ін.-т спец. техніки та судових експертиз Служби безпеки України. Київ: ІСТЕ СБУ, 2024. 298 с.
10. Бондаренко-Берегович В. Судово-експертна діяльність під час дії правового режиму воєнного стану. *Сучасні напрямки розвитку судової експертизи та криміналістики*: збірник Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 5 вересня 2024 р.). Одеса: Видавництво «Юридика», 2024. 536 с. URL: https://ndekc.lviv.ua/pdf/311020242.pdf.
11. Харківські судові експерти отримали мобільну ДНК-лабораторію. URL: https://infocity.kharkiv.ua/obshchestvo/kharkivski-sudovi-eksperty-otrymaly-mobilnu-dnk-laboratoriiu.

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

НАУКОВИЙ ВІСНИК УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія ПРАВО

Випуск 91

Частина 4

Коректура • авторська
Комп'ютерна верстка • Світлана Головченко
Дизайн обкладинки • Катерина Шанта

Підписано до друку 01.11.2025. Папір офсет. Друк цифровий.
Гарнітура Times New Roman. Умов.друк.арк. 28,94. Формат 60x84/8.

Тираж 100 прим.
Видавець і виготовлювач ФОП «Ященко»